

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Bitlis Eren
University
Journal of
the Institute
of Social Sciences

**Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Dergisi**

**Bitlis Eren University Social Science Institute
Journals**

Yıl/Year: 2018 – Cilt/Volume: 7 – Sayı/Number: 2

(BEU.SBE.Derg.)

ISSN: 2147-5962

Yazışma Adresi:

BEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 13000,
Merkez, Bitlis/ TÜRKİYE

Tel: 0 (434) 222 0072 Fax: 0 (434) 222 0101

sbedergi@beu.edu.tr <http://sbe.beu.edu.tr>

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Bitlis Eren University Social Science Institute Journals

ISSN	:	2147-5962
e-ISSN	:	2147-5598
Basım Tarihi	:	20 Aralık 2018
Yayın Sezonu	:	Aralık 2018
Cilt	:	7
Sayı	:	2
İlk Yayın Tarihi	:	2012
Yayın Yeri	:	Bitlis
Yayın Dili	:	Türkçe ve İngilizcedir; ancak her sayıda derginin sayfa sayısının en fazla üçte biri kadar olmak üzere yaygın dillerdeki yazılara da yer verilebilir.
Adres	:	BEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 13000, Merkez, Bitlis/ TÜRKİYE
e-posta	:	sbedergi@beu.edu.tr
URL	:	http://dergipark.gov.tr/bitlissos
Dergi Sekreteri	:	İhsan KIZMAZ

BEU.SBE.Derg

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Yıl/Year: 2018 • Cilt/Volume: 7 • Sayı/Number: 2

Sahibi/Owner

Prof. Dr. Erdal Necip YARDIM

Bitlis Eren Üniversitesi

Editör-Yayın Kurulu/ Editorial Board

Baş Editör / Editor-in-Chief

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZDEMİR

Bitlis Eren Üniversitesi

Editörler / Editors

Dr. Öğr. Üyesi Veysel ERAT

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hatice ÖZDİL

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Erdem KARACA

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Şahin KIZILTAŞ

Bitlis Eren Üniversitesi

Editör/Yayın Kurulu Üyeleri / Editorial Board Members

Prof. Dr. Géza DÁVID Loránd Eötvös Üniversitesi (Macaristan)	Dr. Öğr. Üyesi Dr. Adem ARSLAN Harran Üniversitesi
Prof. Dr. İftikhar MALİK Bath Spa University (İngiltere)	Dr. Öğr. Üyesi Canser KARDAS Muş Alparslan Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK Gazi Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Celal İNCE Bitlis Eren Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ Bitlis Eren Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Emrullah ŞEKER Bitlis Eren Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ALKAN Gazi Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Hasan TAŞKIRAN Bitlis Eren Üniversitesi
Prof. Dr. Ufuk EGE UYGUR Ankara Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi İbrahim BARCA Siirt Üniversitesi
Doç. Dr. Abid Tahirli Milli Bilimler Akademisi (Azerbaycan)	Dr. Öğr. Üyesi Mansur TEYFUR Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet TANYILDIZ Dicle Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Bakır ŞENGÜL Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. Bülent AKOT Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Metin IŞIK Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. Coşkun ÇILBANT Celal Bayar Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Sebahattin KOÇ Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. Eyüp AKTÜRK Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Yahya DEMİRKANOĞLU Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim ARAP Dokuz Eylül Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Yusuf ÇINAR Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. Tevfik Emre ŞERİFOĞLU Bitlis Eren Üniversitesi	Dr. Lilya Memetova Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi (Kırım)
Doç. Dr. Ömer Okan FETTAHLIOĞLU Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	

BEU.SBE.Derg

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Yıl/Year: 2018 • Cilt/Volume: 7 • Sayı/Number: 2

BITLİS EREN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından "Hakemli Dergi" statüsüne uygun yılda iki sayı olmak üzere yayımlanır. Dergi içeriği, tüm kullanıcılara açık, ücretsiz "açık erişimli" bir dergidir. Kullanıcılar yayımcıdan ve yazar/yazarlardan izin almaksızın, dergideki makaleleri tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, dağıtabilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstererek makalelere bağlantı verebilir. Bu dergide yayımlanan makalelerin ilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir. Fikirlerden Enstitümüz ve Üniversitemiz sorumlu tutulamaz. Makalelerde belirtilen görüşler, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinin görüşünü yansıtmaz.

Dergide yayımlanan makalelerin tüm yayın hakları Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisine aittir. Makalesi dergimizde yayımlanmış olan yazarlar makalenin Özet kısmının veya tamamının PDF olarak dijital ortamda yayımlanmasını kabul etmiş sayılırlar. Dergi yazım kurallarına uymayan makaleler değerlendirmeye alınmaz. Basılmama kararı verilen yazılar varsa hakem raporuyla birlikte yazarına iade edilir. Yayın için kabul edilen yazıların yayın hakkı, yayımlanan yazıların da her türlü telif hakları dergiye aittir. Yazara herhangi bir telif hakkı ödenmez.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından geliştirilen yayın etiği ilkelerini ve tavsiyelerini gözetir. Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayımlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir. Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir. Olası bilimsel etik dışı davranışlar ve etik yayın ihlali durumunda, COPE Ethics Flowcharts dikkate alınır. Detaylı inceleme yapmak için dergi internet sayfasına bakınız.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, aşağıdaki indekslerce taranmaktadır:

- Acarindex (Akademik Araştırmalar İndeksi)
- ASOS (Academia Social Science Index)
- COSMOS (Cosmos Impact Factor)
- CiteFactor
- Directory of Research Journals Indexing
- ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)
- Index Copernicus (ICI World of Journals)
- Infobase Index
- International Innovative Journal Impact Factor
- ISAM (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)
- İdealonline
- JIF (The Journals Impact Factor)
- ResearchBib (Academic Resource Index)
- Rootindexing (Root Society for Indexing and Impact Factor Service)
- SIS (Scientific Indexing Service)
- SOBIAD (Sosyal Bilimler Atf Dizini)
- Sparc Indexing

BEU.SBE.Derg

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Yıl/Year: 2018 • Cilt/Volume: 7 • Sayı/Number: 2

Danışma Kurulu • Advisory Board

Prof. Dr. A. Nuri YURDUSEV Ortadoğu Teknik Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK Fırat Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. A. Emel KEFELİ Marmara Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. İlhami DURMUŞ Gazi Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Abdulhalik BAKIR Bilecik Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Kadir ARDIÇ Gaziosmanpaşa Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Abdulkadir YUVALI Erciyes Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Kemal YILDIRIM Anadolu Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Adem ÖĞÜT Selçuk Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Mahir FİSUNOĞLU Çukurova Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Adem GÜNEŞ Gazi Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Mehmet KALPAKLI Bilkent Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Ahmet KARADAĞ İnönü Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK Atatürk Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Asaf Savaş AKAT Bilgi Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Mesut ŞEN Marmara Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Aytül KASAPOĞLU Ankara Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Meyda YEĞENOĞLU Ortadoğu Teknik Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Birol AKGÜN Selçuk Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Muhammed Beşir AŞAN Fırat Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ Karadeniz Teknik Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Muhittin ATAMAN Yıldırım Beyazıt Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Cemalettin ÇOĞUROĞLU Fırat Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Mustafa OFLAZ Mardin Artuklu Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Çağlar KEYDER Boğaziçi Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK Fırat Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Çetin PEKACAR Gazi Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Mustafa UÇAR Dicle Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Enver ÇAKAR Fırat Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Mustafa UĞURLU Yakındoğu Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Fatih KARCIOĞLU Atatürk Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Nazan ÖZENÇ UÇAK Hacettepe Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Gülden YÜKSEKKAYA Marmara Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ Ardahan Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Halis ALBAYRAK Ankara Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Suat GEZGİN İstanbul Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. H. Beril DEDEOĞLU Galatasaray Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Ufuk EGE UYGUR Ankara Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Halil SEYĞDOĞLU Doğuş Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Vecdi BİLGİN Uludağ Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. İftikhar MALİK Bath Spa University (İngiltere)	Prof. Dr. Yusuf Ş. HAKYEMEZ Karadeniz Teknik Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. İbrahim KAVAZ Fırat Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Zahir KIZMAZ Fırat Üniversitesi-Türkiye

BEU.SBE.Derg

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Yıl/Year: 2018• Cilt/Volume: 7 • Sayı/Number:2

Dergimizin bu sayısındaki makalelerin değerlendirilmesinde hakem olarak katkı sunan değerli öğretim üyelerine teşekkürlerimizi sunarız.

Yayın Kurulu

BU SAYIDAKİ HAKEM KURULU / REVIEWERS OF THISISSUE

Prof. Dr. Mehmet Şirin ÇIKAR- Van Yüzüncü Yıl Ü.	Dr. Öğr. Üyesi İhsan ŞEHİTOĞLU- Muş Alparslan Ü.
Prof. Dr. Mustafa SAKAL-Dokuz Eylül Ü.	Dr. Öğr. Üyesi İlknur BİLGİN- Hakkâri Ü.
Prof. Dr. Şahmurat ARIK-Kastamonu Ü.	Dr. Öğr. Üyesi İrşad Sami YUCA- Muş Alparslan Ü.
Prof. Dr. Zeynep ARIKAN-Dokuz Eylül Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Mansur TEYFUR-Bitlis Eren Ü.
Doç. Dr. Abdülkerim SEBER- Ağrı İbrahim Çeçen Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Bakır ŞENGÜL-Bitlis Eren Ü.
Doç. Dr. Ahmet TANYILDIZ-Dicle Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet DAĞ-Siirt Ü.
Doç. Dr. Akif AKTO-Mardin Artuklu Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Onur HASDEDEOĞLU- Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Bahar BURTAN DOĞAN- Dicle Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZALPER- Muş Alparslan Ü.
Doç. Dr. Celal BÜYÜK-Atatürk Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YAZICI-Bingöl Ü.
Doç. Dr. Cemil Serhat AKIN-Hatay Mustafa Kemal Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Melek HALİFOĞLU-Bingöl Ü.
Doç. Dr. Eyüp AKTÜRK- Van Yüzüncü Yıl Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Musa TURŞAK-Bitlis Eren Ü.
Doç. Dr. Hakan ÖZDEMİR-İnönü Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa BOSTANCI-Kastamonu Ü.
Doç. Dr. Hasan Aktaş-Recep Tayyip Erdoğan Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÖZYÜREK-İğdır Ü.
Doç. Dr. Hatice YAZGAN-Karatekin Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Nihat DÖNGEL-Gazi Ü.
Doç. Dr. Mehmet ALTINÖZ-Hacettepe Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Oktay KIZILKAYA-Ahi Evran Ü.
Doç. Dr. Nazım ÇOĞALTAY-Bitlis Eren Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Pakize Ç. KARABULUT-Bitlis Eren Ü.
Doç. Dr. Rıfat BİLGİN-Fırat Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Rabia Şenay ŞİŞMAN - Muş Alparslan Ü.
Doç. Dr. Sultan KAVİLİ ARAP-Dokuz Eylül Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Semra YILMAZ ÇİLDAM-Siirt Ü.
Doç. Dr. Vehbi BAYHAN-İnönü Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Sebahattin KOÇ- Bitlis Eren Ü.
Doç. Dr. Tevfik Emre ŞERİFOĞLU-Bitlis Eren Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Servet ŞENGÜL- Muş Alparslan Ü.
Doç. Dr. İbrahim YONTAR-Dokuz Eylül Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Seven ERDOĞAN-Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Alpaslan DOĞAN- Muş Alparslan Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Sezai ENGİN-Eskişehir Osmangazi Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Aslı Y. BALABAN-Ondokuz Mayıs Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Turan GÜLER - Muş Alparslan Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Atiye Bahar MERGEN-Bitlis Eren Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Tünay ASLAN –Siirt Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül DEMİR YETİŞ-Bitlis Eren Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Veysel ERAT-Bitlis Eren Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Bayram KANARYA-Dicle Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Yahya DEMİRKANOĞLU-Bitlis Eren Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Beşir KOÇ-Bingöl Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Yusuf ÇINAR-Bitlis Eren Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Celal İNCE-Bitlis Eren Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Yusuf ÖZTÜRK- Muş Alparslan Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Celal ÖNEY- Muş Alparslan Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Zeki AKBAKAY-Bingöl Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Deniz AŞKIN-Bitlis Eren Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Zeki UÇAR-Bitlis Eren Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Edip YILMAZ -Bitlis Eren Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Zülfiye KOÇAK-Bitlis Eren Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Erdem KARACA-Bitlis Eren Ü.	Dr. Abdülkadir DAĞLAR-Erciyes Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Esra KÜRÜM-Bitlis Eren Ü.	Dr. İnci ÇOBAN İNCE-Çankırı Karatekin Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Esra KÜRÜM-Bitlis Eren Ü.	Dr. Şener Şükrü YİĞİTLER-Bitlis Eren Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Faruk MİKE- Hakkâri Ü.	Dr. Mehmet Tahsin ŞAHİN-Ankara Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Fevzi KAÇER-Bingöl Ü.	Dr. Nurcan AZGIN-Bitlis Eren Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Fındık Ö. ALPER-Ömer Halis Demir Ü.	Dr. Tuğba PALA MORKOÇ-Mersin Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan DÖNMEZ-Bitlis Eren Ü.	
Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim AYDIN-Batman Ü.	

BEU.SBE.Derg

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Yıl/Year: 2018 • Cilt/Volume: 7 • Sayı/Number:2

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Zahir KIZMAZ 392-431
SURİYELİ SIĞINMACILAR: GÜVENLİK KAYGILARI VE SUÇ
Syrian Asylum Seekers: Security Concerns And Crime

Mehmet DEMİRTAŞ 432-492
**1914 TARİHLİ BİTLİS İSYANININ OSMANLI ARŞİV BELGELERİNDEKİ YANSIMALARI-
CEZALAR, MÜKÂFATLAR**
The Reflections of 1914 Bitlis Insurrection In Ottoman Archive Documents: Punishments And Rewards

---

Zerrin TOPRAK KARAMAN 493-517
**AFETLERDE ERKEN UYARI VE TOPLUMSAL FARKINDALIK YARATMADA ETKİLİ KAMU
POLİTİKALARI**
Effective Public Policies On Early Warning at Disasters and On the Arousal of Social Awareness

---

Emrah KONURALP, Sündüs ADAŞ 518-540
**YA BREXİT SONRASI? BİRLEŞİK KRALLIK'IN AB'DEN KOPUŞ DÖNEMECİ VE
ALTERNATİFLERİ**
What Then? The Exit of the United Kingdom from the EU and the Alternative Paths

---

Harun BİÇAKCI, Cuma YILDIRIM 541-561
İSLAM UYGARLIĞI'NDA KENT VE KENTLEŞME
City and Urbanization in Islamic Civilization

Zahir KIZMAZ 562-599
GÖÇ VE SUÇ ARASINDA BİR İLİŞKİ VAR MI?: BÜTÜNCÜL BİR BAKIŞ
Is There A Relationship Between Migration And Crime? A Holistic View

---

Ertuğrul GÜREŞÇİ 600-610
**A SOCIO-ECONOMIC DISCUSSION AND QUESTION: WHY DO PEOPLE MIGRATE FROM THE
RURAL?**
Sosyo-Ekonomik Bir Tartışma ve Soru: İnsanlar Kırsaldan Niçin Göç Eder?

İbrahim Güray YONTAR, Baran Barış ARAS 611-640
**MOTOSİKLET KULLANIMININ KENTSEL TRAFİK GÜVENLİĞİ ÜZERİNE ETKİSİ: İZMİR
ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**
The Effect of Motorcycle Use on Urban Traffic Safety: A Research on Izmir

---

Adnan ALKAN 641-666
HAVA KİRLİLİĞİNİN CİDDİ BOYUTLARA ULAŞTIĞI KENTLERE BİR ÖRNEK: SİİRT
An Example of Cities Where Air Pollution Has Reached Serious Dimensions: Siirt

---

Gülhan ŞEN, Yunus Emre ÖZER 667-688
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE ÇEVRE SORUNLARI KONUSUNDAKİ FARKINDALIKLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ: DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ KAMU YÖNETİMİ ÖRNEĞİ

Assessment of Awareness Regarding Climate Change And Environmental Problems in University Students: Dokuz Eylul University Public Administration Case

---

Hakan ÖZDEMİR 689-717
ANAYASA YARGISI BAKIMINDAN FRANSA İLE ALMANYA'NIN KARŞILAŞTIRILMASI

Comparison of France and Germany in Terms of Constitutional Jurisdiction

---

Fevzi KAÇER, Murat KAÇER 718-736
JAPONYA, KORE VE VİETNAM'DA ÇİN BÜROKRASİ SINAVLARI: BÖLGESEL POLİTİKA YAYILMASI ÖRNEĞİ

Chinese Bureaucracy Exams in Japan, Korea and Vietnam: An Example of Regional Policy Diffusion

---

Adem DOĞAN, Gökhan ALPTEKİN 737-756
BİR SİYASAL İLETİŞİM ARACI OLARAK SOSYAL MEDYA: "TBMM ÜYELERİNİN TWİTTER KULLANIM PRATİKLERİ ÜZERİNE İNCELEME"

Social Media As A Political Communication Tool: Investigation On Twitter Practical Use Of Turkey Grand National Assembly Members

---

Ahmet İŞLER, Ali Rıza SAVAŞ 757-772
20. YY. ULUSLARARASI GÜÇ ODAĞINDA ORTADOĞU VE BATI ÜLKELERİNİN GELİŞİMİŞLİĞİNE TARİHSEL BİR BAKIŞ

A Historical Overview of the Development of Middle Eastern and Western Countries at the Focus of 20th Century International Power

---

Bahar BURTAN DOĞAN, Mehmet KAYA 773-795
KÜRESEL PİYASALARDA FİNANSAL SERBESTLEŞMENİN POPÜLER BİR YANSIMA EKSENİ OLARAK ULUSAL VARLIK FONLARI

Sovereign Wealth Funds As a Popular Reflection Scope Of Financial Liberalization In Global Markets

---

Pınar DURSUN 796-831
KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TALEP EDİLEN EMEĞİN NİTELİĞİNDEKİ DEĞİŞME

The Change of the Characteristic of Labour Demand in The Process of Globalization

---

Habip DEMİRHAN 832-850
LATİN AMERİKA VERGİ SİSTEMİ DENEYİMİ OLARAK BOLİVYA VERGİ SİSTEMİ

Bolivia Tax System as an Latin America Tax System Experience

İbrahim AYTEKİN, Okyay UÇAN 851-862
TİCARET SAVAŞLARI VE KORUMACI POLİTİKALAR: AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ VE TÜRKİYE İLİŞKİLERİ BAKIMINDAN BİR İNCELEME

Trade Wars and Protective Policies: An Examination of The Relations Between The United States Of America and Turkey

---

Mehmet DAĞ, Muhammet ÇELİK 863-875
YATIRIM TEŞVİKLERİ NEDİR? KAVRAM VE KAPSAMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
What are Investment Incentives? An Evaluation on Concept and Scope

---

Mehmet Bakır ŞENGÜL 876-897
MEHMET AKİF ERSOY'UN SAFAHAT (BİRİNCİ KİTAP) ADLI ŞİİR KİTABINDA ÇOCUKLAR
Children In Safahat (Book I) Of Mehmet Akif Ersoy

İlker USTA 898-906
ÜÇÜNCÜ KİŞİ ETKİSİ TEORİSİ BAĞLAMINDA “AHŞAP GİBİSİ VAR MI ?” SÖYLEMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ
Evaluation of the Expression “Is There Anything Like Wood ?” in the Context of the Third Person Effect Theory

---

Eda YUCA 907-924
VOCABULARY TEACHING IN ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE IN TURKEY
Türkiye’de Yabancı Dil Olarak İngilizce Öğretiminde Sözcük Öğretimi

---

Tecelli KARASU 925-943
İMAM HATİP MESLEK VE DİKAP DERSİ ÖĞRETMENLERİNİN EĞİTİM BİLİŞİM AĞI (EBA) İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ
Imam Hatip Vocational and Religious Culture and Moral Knowledge Course Teachers’ Views on Educational Media Network (EBA)

Tuba DALAR 944-956
CAHİT KÜLEBİ’DE YERLİLİK DÜŞÜNCESİ
Cahit Külebi’s Locality Thought

Maşallah KIZILTAŞ 957-976
AHMED PAŞA’NIN “YAZMIŞAM” REDİFLİ GAZELİNİN ŞERHİ VE YAPISALCILIK AÇISINDAN İNCELENMESİ
Interpretation of Ahmet Pasha’s “Yazmışam” Redif Lyric and Investigation with the Terms of Structuralism

---

Gülümser DURHAN 977-987
DÜNYA ÖĞRETMENİ JİDDU KRİSHNAMURTI’DE EĞİTİMİN İŞLEVİ
Educational Philosophy of World Teacher Jiddu Krishnamurti

İlter İGİT, Nasır GÖGTAŞ 988-999
AHLAT MÜZESİ’NDE BULUNAN URARTU DÖNEMİ’NE AİT ÜÇ BRONZ KEMER
Three Bronze Belts from the Urartian Period at the Ahlat Museum

---

Mehmet YAKIŞIK, Mustafa KIRKIZ 1000-1018
الملا عمر الإسعدي ومنهجه في كتاب مفتاح العرب لمغلفات قسم الأدب
Siirtli Molla Ömer’in Hayatı Ve “Miftâhu’l-‘Arab Lı Müğlekât-ı Kısmı’l-Edeb” Adlı Kitabında Takip Ettiği Metot
Mullah Omar Al - Isardi and his method in his book “Miftahu’l-‘Arab Li Müğlekati Kısmi’l-Edeb”

Elif ŞENOL 1019-1035
TABİP FİLOZOF İBNÜ’N-NEFİS’İN (Ö. 687/1288) HADİS USÛLÜ ESERİ ÇERÇEVESİNDE HABER ANLAYIŞI
Understanding Khabar in Terms of Philosopher Ibn al-Nafis’s (d.687/ 1288) A Short Account of the Methodology of Hadith

---

Selçuk KORUCUK, Salih MEMİŞ

1036-1051

**TEDARİK ZİNCİRİ YÖNETİMİNDEKİ RİSK FAKTÖRLERİNİN AHP İLE ÖLÇÜLMESİ:
ERZURUM İLİ ÖRNEĞİ**

Measurement Of Risk Factors In The Supply Chain Management With Ahp: Erzurum Provincial Example

---

Murat KARA

1052-1064

**ZİYA GÖKALP'İN YENİ HAYAT "MUKADDİMESİ"Nİ "ŞİİR" VE "ŞUUR" KAVRAMLARI
ETRAFINDA YENİDEN OKUMAK**

Rereading Ziya Gökalp's "Preface" of Yeni Hayat Around "Poem" And "Consciousness" Concepts

---

Kitap İncelemesi / Book Review

Hasan TAŞKIRAN

1065-1071

Erdem Karaca, *SSCB Sonrası Türkiye Siyasetinin Karabağ Mesaisi 1991-1994*, Gece
Kitaplığı, Ankara 2018, (228 sayfa).

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / *Received*: 11.10.2018 • Kabul Tarihi / *Accepted*: 27.10.2018

Suriyeli Sığınmacılar: Güvenlik Kaygıları ve Suç

Zahir KIZMAZ

Prof. Dr.

Fırat Üniversitesi-Sosyoloji Bölüm-Elazığ-Türkiye

ORCID: 0000-0001-7686-4751

zahirbizmaz@gmail.com

Öz

Ülkemiz son dönemlerde yoğun bir dış göç olgusu ile karşı karşıya gelmiştir. Özellikle Suriye’de iç çatışmalardan ve devlet saldırılarından kaçıp ülkemize sığınan Suriye sığınmacılarının sayısı 3.5 milyonu geçmiş durumdadır. Ülkemize göç etmiş/yerleşmiş olan Suriyeli göçmenlerin sosyo-demografik, kültürel, ekonomik, siyasal ve asayiş/güvenlik alanında bazı önemli sorunlara yol açtıkları bir gerçektir. Bu çalışmada göçmenlerin, ülkemizde oluşturdukları asayiş ve güvenlik sorunu, toplumda bu yönde oluşan algı biçimi ve suçluluk durumlarına/pratiklerine odaklanılacaktır. Suriyeli sığınmacıların hâlihazırda ne oranda suç olaylarını işledikleri, gelecek dönemlerde suç oranlarının nasıl bir seyir izleyebileceği, suç seyrinde (azalma ve artış durumunda) hangi değişkenlerin etkili olabileceği ve suç artışına karşı nasıl önleyici bir politikanın geliştirilmesi gerektiği hususları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Suç, Güvenlik, Suriyeli Sığınmacılar, Mülteci.

Syrian Asylum Seekers: Security Concerns And Crime

Abstract

Our country has recently faced an intense external migration phenomenon. The number of Syrian asylum seekers who escaped from internal conflicts and state attacks in Syria has exceeded 3.5 million. It is a fact that Syrian migrants who have emigrated / settled to our country have caused some important problems in the socio-demographic, cultural, economic, political, and security/public order fields. This study will focus on the security/public order problem of immigrants in our country, and on the perceptions and criminal situations / practices in the society. It will be discussed how the Syrian asylum seekers currently commit crime incidents, how crime rates can follow in the future, what variables may be effective in the course of the crime (in the case of decline and increase), and how a preventive policy should be developed against the increase in crime.

Keywords: Crime, Security, Syrian Asylum Seekers, Refugees.

GİRİŞ

2011 yılında Suriye’de başlayan iç çatışmalar ile birlikte Türkiye’ye ve diğer komşu ülkelere sayıları sürekli artarak yoğun bir Suriyeli nüfus göç etmek zorunda kalmıştır. Özellikle çatışmaların ve bombardımanların yeni sivil yerleşim yerlerine kaymasıyla birlikte göç dalgası süreklilik arz etmeye başlamıştır. Suriyeli göçmenlerin ülkemize göç ettikleri ilk yıldan beri sayısı giderek artan çok sayıda araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmaların önemli bir çoğunluğunun, göçmenlerin ülkemizde karşılaştıkları sorunlar, ülkemizde yarattığı sosyo-ekonomik, kültürel etkiler ve suç-asayiş/güvenlik açısından yarattığı/yatabileceği tehditler üzerine odaklandıkları görülmüştür (Yaşar, 2013; Orhan & Gündoğar, 2015; Taştan vd., 2017; Erdoğan, 2014; Erdoğan vd., 2015; Erdoğan, 2017a, Kaygısız, 2017, Kriz Grubu Avrupa Raporu, 2018; Apak, 2014; Karasu, 2016).

Çoğu ülkelerde göçmenler arasında suç işleme oranlarının yüksek olduğuna dair bir anlayışın yaygın olarak paylaşıldığı dikkat çekmektedir. Konuya ilişkin yapılmış araştırmalar da, halkın büyük bir kısmının, göçmenlerin yerli doğumlu olanlardan daha fazla suç işledikleri yönünde bir inanca sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Simon & Sikich, 2007). Bu durum da, göçmenlerin kriminal eğilime sahip olduğu yönünde bir algının oluşmasına katkı sunmaktadır. Aynı şekilde göçmenlerin suçluluk durumlarına ilişkin oluşan tedirginlik veya konuya duyulan genel ilgi de, göçmen karşıtı bir politikanın oluşturulmasında esaslı bir rol oynamaktadır.

Ülkemizde göçmenlerin, suçluluk düzeyleri üzerine odaklanan araştırmalar son derece azdır. Bu nedenle bu alanda araştırmaların yapılması gerekmektedir. Geçerli ve güvenilir araştırmalara ve bulgulara dayalı araştırma yapılmaksızın, göçmenlerin suçluluk durumlarına ilişkin politika belirlemek de güçtür. Araştırma bulgularına veya gerçekçi verilere dayanmaksızın gerçekleştirilebilecek yaklaşımlar/politikalar, göçmenlerin sorununu çözmekten çok daha da içinden çıkılmaz veya karmaşık hale getirecektir.

Ülkemizde görsel ve yazılı medyada Suriyeli göçmenlerin suç olaylarına karıştıklarına dair zaman zaman abartılı haberler yer almaktadır. Medyada göçmenlerin suçluluk durumlarına ilişkin gerçeği yansıtmaktan uzak haberlerin yer alması, toplum genelinde göçmenlerin suç eğilimine sahip olduğu şeklinde algılanmalarına yol açmaktadır. Bu tür haber ve söylentiler, ülkemizde bazen kitlesel/etnik çatışma yaratma potansiyelini içinde taşıması nedeniyle son derece önem arz etmektedir. Diğer bir ifade ile göçmenler tarafından işlenen suçlara medyanın yoğun ilgisi ve olayı sansasyonel bir biçimde sunma tarzı, toplumda gerginliklerin ve göçmenlere yönelik düşmanca eğilimlerin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

Herhangi bir ülkede göçmen nüfusun varlığı ve göçmenler tarafından işlenen suçlar birçok ülkede büyük bir endişe kaynağını oluşturmaktadır. Avrupa’da, yerli

halktan sadece küçük bir grubu, göçmenlerin işlerini alacağından endişe ederken, yerli büyük bir çoğunluğu göçmenlerin suç artışı konusunda endişe duymaktadır (Fitzgerald vd., 2012). Dolayısıyla suçla ilgili yaygın endişe, göç politikalarını şekillendirmede iş gücü piyasasındaki kaygılardan daha önemli bir rol oynamaktadır (Card vd., 2012). Bu nedenle göçün, işgücü piyasası üzerine olan etkileri konusuna odaklanan araştırmalar, göçün suç üzerindeki etkilerine kıyasla daha fazladır (Piopiunik & Ruhose, 2016).

Hiç kuşkusuz göç ve suç arasında ilişki kurma çabasının tarihi çok eskilere uzanmaktadır. Bu konuda gelişmiş ülkelerde zengin bir literatürün oluşmuş olduğu görülmektedir (Stowell & Martinez, 2007; Martinez & Valenzuela, 2006; Mears, 2001; Tonry, 1997, Thomas, 2011; Bui, 2009). Aynı şekilde göç ve suç ilişkisine odaklanan veya göç- suç ilişkisinin sosyolojik bir çerçevede çözümleyen bazı yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu kuramların başında sosyal örgütsüzlük, sosyal gerilim ve kültürel kuramlar gelmektedir.

Sosyal düzensizlik kuramı; örgütsüzlük göstergelerine sahip yerleşim bölgelerinde (heterojen yapının varlığı, çok farklı etnik grupların varlığı, düşük düzeyde bir ekonomik yapının varlığı, sosyal hareketliliğin/göçün yoğun gerçekleşmesi, ailenin fonksiyonunu kaybetmesi, kentleşme gibi) geleneksel sosyal denetim unsurlarının zayıfladığı ve kriminal alt-kültürün gelişmesinin kolaylaştığı gerekçesiyle suç işleme olasılığının daha yüksek gerçekleştiğini öngörmektedir. Özellikle göçün yol açtığı heterojenliğin, geçiş bölge özelliğinin, yoksulluğun ve çöküntü alanlarının yoğun gözlemlendiği bölge ve kentlerde, suç oranlarının yüksek düzeyde işlendiği ileri sürülmektedir. Çünkü yoğun göç alan yerleşim bölgelerinin ciddi olumsuz sonuçlar üretebileceği gerekçesiyle suç ve şiddet eylemleri üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir (Kızmaz, 2005: 151-153).

Sosyal örgütsüzlük teorisinin ilk dönem temsilcileri (Shaw & McKay, 1942), göçmenlerin kültürel geçmişlerinin çeşitlilik arz eden yapıları ve ekonomik kaynağa erişimlerinin sınırlılığı nedeniyle çok sayıda göçmenin toplumsal kurumlara olan bağlılıklarının zayıflayabileceğini ileri sürmüşlerdir (Bankston, 1998). Bireylerin toplumsal kurumlara olan bağlılıklarının azalmasının, aynı yerleşim bölgesinde hem göçmenler hem de yerli sakinler için kriminal suçluluğu artırıcı etkide bulunduğu varsayılmaktadır (Sampson, 1991; Sampson & Groves, 1989). Sosyal örgütsüzlük teorisinin yeni versiyonları da aynı şekilde göç olgusunun toplumların demografik yapılarının değişmesinde ve sosyal kurumların dejenere olmasında etkili olması nedeniyle suça katkıda bulunabileceğini öngörmektedir (Mears, 2001).

Kültürel çatışma teorisine göre göçmenlerin deneyimledikleri kültürel yapı ve geleneklerin göç ettikleri bölgelerdeki kültürelardan farklılık arz etmesi, iki grup arasında olası bir çatışma ihtimalini yaratabilmektedir. Göçmenlerin göç ettikleri ülkelere taşıdıkları kendi topluluklarına ait kültürel yaşam tarzı ve şiddet kalıpları

da, önemli ölçüde kültürel çatışmanın kaynağını oluşturmaktadır. Göçmenlerin kültürel kodları, ev sahibi toplumun kültürel kodlarıyla çatıştığında, göçmenlerin davranışları sapkın veya suçlu olarak etiketlenilmektedir. Dolayısıyla kültür çatışması olarak gözlemlenen yaşantılar, göçmenler arasında suçun sebebi olarak görülmektedir (Bui, 2009: 175). Özellikle göç edilen ülkenin dilinin bilinmemesi, göçmenlerin veya sığınmacıların yerleşik grup/topluluklardan farklı yaşam tarzlarına sahip olmaları ve bazı suç/şiddet unsurlarını kültürel olarak deneyimlemeleri (örneğin aile içi şiddetin suç olarak görülmediği bir kültürel yapıya sahip olma, silah taşıma geleneği, namusunu temizleme) gibi hususlar, kültürel çatışma açısından önemli risk faktörlerini oluşturmaktadır.

Merton tarafından geliştirilen gerilim kuramı da, alt sınıfa mensup olan bireylerin, meşru amaçlara yasal yollardan ulaşma imkanlarının daha fazla engellendiğini veya bloke edildiğini ileri sürerek, alt sınıf ile suçluluk arasında yakın ilişkiye dikkat çekmektedir (Adler vd., 1995: 111). Gerilim kuramına göre, alt sınıfa mensup olan bireylerin toplumda diğer varlıklı insanlarla eşit imkânlarla sahip olamamaları, onların yukarıya tırmanma imkânlarını kısıtlamakta veya engellemektedir. Bu yaklaşımı göçmenlere ve diğer dezavantajlı gruplara uyarlamak mümkündür. Göçmenlerin, azınlıklar ve yoksullar gibi sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan dezavantajlı bir pozisyonda görülmeleri onların suçluluk açısından riskli gruplar içerisinde değerlendirilmelerine yol açmaktadır. Göçmen gruplar için de oluşan bu sosyo-ekonomik dezavantajlılığın, onların meşru olmayan yollara yönelmelerine sebep olduğu varsayılmaktadır. Bu nedenle gerilim kuramında “meşru fırsatların bloke edilmesi” kavramsallaştırması, kente göç ile birlikte ortaya çıkan veya daha da kötüleşen ekonomik dezavantajlılık durumunu daha çok tanımlamaktadır. Suç ve göç arasında pozitif bir ilişkiyi öngören bu yaklaşımların varlığına rağmen, suç ve göç ilişkisine odaklanan araştırmaların sonuçları teorilerin bu varsayımlarını her zaman doğrulamamaktadır. Konuya ilişkin yapılmış araştırmalar birbirlerinden farklılık arz eden son derece karmaşık sonuçlar/bulgular saptamıştır.

Ülkemizde Suriyeli göçmenler konusunda gerçekleştirilmiş çok sayıda araştırma ve rapor, yerli halk arasında göçmenlerin toplumda suç ve güvenlik açısından ciddi bir risk oluşturduğu yönünde bir algının varlığına ilişkin bulgular saptamışlardır. Bu nedenle çalışmada aşağıda belirtilen sorulara yanıt aranmaya çalışılacaktır.

1. Ülkemizde toplumun, Suriyeli sığınmacılara yönelik olarak güvenlik ve suçluluk konusundaki algısı nasıldır?
2. Suriyeli göçmenlerin, ileri sürüldüğü gibi işlenen suçlardan veya artan suçların çoğundan sorumlular mı? Var olan sınırlı suç istatistikleri bu argümanı desteklemekte midir?
3. Göç olgusu, tek başına suçlulukta etkili bir unsur mudur? Göç ve suç ilişkisinde hangi değişkenler ve ne yönde etkileyici olmaktadır?

4. Suriyeli göçmenler örneğinde suç çözümlenmelerinde etkili olan risk ve koruyucu faktörler nelerdir?
5. Suriyeli sığınmacılar örneğinden hareketle göç ve suç arasında nasıl bir ilişki kurulabilir?

Yukarıdaki sorulara yanıt arama çerçevesinde bu makalede ilkin, göçmenlerin suçluluk potansiyeli konusundaki var olan algı biçiminden ve suç istatistiklerinden söz edilecektir. İkinci olarak, Suriyeli göçmenlerin sahip oldukları; sosyo-demografik, eğitim ve ekonomik gibi bazı özellikleri belirtilecek ve bu özelliklerin suç eğilimliğinin oluşmasında ne düzeyde etkili olabileceği tartışılacaktır. Üçüncü olarak Suriyeli göçmenleri kriminal eğilimli kılacak risk faktörleri ile onları suçtan alıkoyabilecek koruyucu unsurlar birlikte ele alınacaktır. Son olarak da gelecek dönemlerde Suriyeli göçmenlerin suç işleme potansiyelleri veya suç işleme olasılıkları konusunda ön kestirmede bulunulmaya çalışılacaktır.

TOPLUMDA SURIYELİ SIĞINMACILAR KONUSUNDA OLUŞAN GÜVENLİK VE SUÇ ALGISI: BAZI ARAŞTIRMA SONUÇLARI

Kamuoyunda işlenen suçların önemli bir oranının göçmenler tarafından işlendiğine dair yaygın bir kanaat söz konusudur. Özellikle kitle iletişim araçlarında ve sosyal medyada suç ve şiddet gibi asayiş ve güvenlik kapsamında görülen çok sayıda olayın sorumluları/failleri olarak göçmenler görülmektedirler. Suriyeli göçmenlere yönelik bu suçlama yer yer hedef göstermeye kadar varmaktadır. Göçmenleri hedef alan ve gerçeği yansıtmaktan uzak olan bazı suçlamalar, onlara yönelik olumsuz bir algının oluşumunda etkili olduğu gibi bazı olumsuz tepkilerin gelişimini de tetiklediği bir gerçektir. Göçmenlere yönelik uydurulan ve gerçeği yansıtmaktan uzak çok sayıda iddia dillendirilmiştir: Örneğin; “Suriyelilerin yüzlerce Türk’ü öldürdüğü”, “Kamplar dışındaki Suriyeli sığınmacılara maaş verildiği,” “TOKİ’den ev tahsisinin yapıldığı” ve “Suriyeli gençlerin sınavsız üniversitelere yerleştirildiği” (<https://multeciler.org.tr/suriyeli-multecilerle-ilgili-dogru-bilinen-yanlislar/> ve <http://www.gercek hayat.com.tr/roportaj/suriyeliler-hakkindaki-yanislar/>) şeklinde çok sayıda söylenti basında yer almıştır. Bu tür söylentilerle Suriyeli sığınmacılara karşı düşmanlık algısı inşa edilmeye çalışılmıştır.

Suriyeli göçmenler konusuna odaklanmış bazı çalışmalar da, ülkemizde suç oranlarının artışından göçmenleri sorumlu olarak gördükleri yönünde bulgular saptamıştır. Örneğin; Memiş (2015: 106) Kilis’teki yerli halk üzerinde yaptığı çalışmada, “Suriyelilerin suç oranını arttırdığı doğru mudur yönündeki ” soruya yerli görüşmecilerin; % 77.5’i “evet”, % 14.5’i “kararsız” olarak cevap verirken, görüşmecilerden sadece % 8’i bu soruyu “hayır” diye yanıtlamıştır. Taştan ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilen çalışmada da (Ankara’da 400 kişiyle yüz yüze yapılan bir çalışma) aynı şekilde araştırma grubunun, göçmenleri artan suç oranları ile ilişkilendirdikleri dikkat çekmektedir. Bu çalışmada, “Suriyeliler

geldikten sonra hırsızlık vakalarında artış oldu” diyenlerin oranı %62, “şiddet darp, öldürme ve yaralama olaylarında artış olduğunu” belirtenlerin oranı %60 olarak saptanmıştır (Taştan vd., 2017). Aynı şekilde, Hatay ilinde gerçekleştirilen bir çalışmada yerel halkın Suriyeli göçmenlerin suçluluk algılarına ilişkin olarak sorulan “Suriyelilerin gelişiyile suç olayları nasıl değişti?” sorusuna görüşmecilerin % 62,5’si “arttı” cevabını verirken, %37,5’i de “herhangi bir değişiklik olmadı” şeklinde yanıtlamıştır (Kızmaz & Döner, 2017).

International Crisis Group tarafından yakın bir tarihte hazırlanan “Türkiye’deki Suriyeli Mülteciler: Kentsel Gerilimleri Azaltmak” (2018) başlıklı raporda da, ülkemizde dışlanmış olduğu hissini yaşayan bazı kesimler ile Suriyeli göçmenler arasında yaşanabilecek iş gücü rekabetinin gelecekte şiddet olaylarına zemin hazırlayabileceği hususuna dikkat çekilmektedir. Bu raporda Suriyelilere yönelik toplumsal tepkilerin artması ile birlikte kimi yerlerde Suriyelilere yönelik oluşan gerginlik ve tepkilerin yer yer şiddete dönüştüğü, 2016 yılına kıyasla aynı dönemin 2017 yılının ikinci yarısında, bu tür adli olayların sayısının yaklaşık üç kat arttığı şeklinde bilgiler yer almaktadır. Bu raporda aynı şekilde 2017 yılında 24’ü Suriyeli olmak üzere en az 35 kişinin yaşamını yitirdiği belirtilmektedir. Kamu hizmetlerine ve yardımlara erişim konusunda yerel halka nispeten Suriyelilere daha fazla öncelik verildiği, sığınmacıların sahip oldukları farklı kültürel yaşam tarzının sorun teşkil ettiği ve Suriyelilerin yoğun olarak yaşadıkları kentlerde (İstanbul, Ankara ve İzmir gibi) yerel halkın Suriyeli işçi veya işletme sahipleri ile rekabet etmekte güçlük çektiği yönündeki argümanlar üzerinden göçmenlerin oluşturabilecekleri gerginlik ve toplumsal huzursuzluk konusuna vurgu yapılmaktadır. Raporda ayrıca, Suriyeli sığınmacıların ülkemizdeki sayısal varlıklarının, ekonomik ve siyasal sorunları olan bir topluma entegre etmenin güçlüğü de vurgulanmaktadır. Özellikle işsizlik oranının yüksek olduğu ve aynı şekilde istihdam olanaklarının sınırlı olduğu ülkemizde yerli nüfusun Suriyeli göçmenlerle işgücü piyasasına erişim konusunda karşı karşıya gelebileceklerini ve bir çıkar çatışmasının – ülkemizde özellikle de dışlanmış duygusunu yaşayan bazı kesimlerde- yaşanabileceği tehlikesine dikkat çekilmektedir (Kriz Grubu Avrupa Raporu, 2018: 5).

Erdoğan ve Ünver (2015), 18 ilde 134 farklı iş çevrelerinden görüşmeler yapmak suretiyle derlediği çalışmalarında, görüşmecilerin yaklaşık olarak %90’ının Suriyeli sığınmacı kaynaklı güvenlik kaygıları taşıdıklarını belirtmişlerdir. Sığınmacı kaynaklı bu kaygılar şu şekilde özetlenebilir:

- ✓ Hırsızlık, yankesicilik, çeteleşme, gasp vb. adli sorunların oluşmasından kaynaklanabilecek kaygılar,
- ✓ Gelecekte terör eylemlerinde yer alabileceklerine ilişkin kaygılar (ülkeye giriş yapanlar içerisinde Rejim (El Muharebat) ajanları, IŞİD militanları ya da diğer radikal örgütlere ait örgüt üyelerinin olabileceği),
- ✓ Genç nüfusun gelecek dönemlerde radikalleşme eğilimi sergileyebileceğine ilişkin kaygılar,

- ✓ Yerel halk arasında yabancı düşmanlığının artabileceğine ilişkin kaygılar,
- ✓ İşsizlik ve yoksulluk gerekçesiyle fuhuş sektörünün ve buna ilişkin mafya türü yapılanmaların artış gösterebileceğine ilişkin kaygılar,
- ✓ Göçmenler ile yerel halk arasında kültürel farklılıklardan dolayı çatışmaların artabileceğine ilişkin kaygılar,
- ✓ Suriyelilerin, ülkemizde bazı dini, siyasi ve yeraltı yapılar/gruplar tarafından istismar edilebileceklerine ilişkin kaygılar (Erdoğan & Ünver, 2015: 67-68).

ORSAM ve TESEV işbirliği ile Orhan ve Gündoğar (2015) tarafından gerçekleştirilen “Suriyeli Sığınmacıların Türkiye’ye Etkileri” (2015) başlıklı raporda, Suriyeli sığınmacıların ülkemizde yaratabilecekleri toplumsal ve ekonomik etkiler/sorunlar kapsamında belirtilen hususlar dikkat çekicidir. “Türkiye’ye toplumsal etkileri” başlığı altında ortaya çıkan sorunlar; kültürel farklılıklar, çok eşlilik ve boşanmalar, çocuk işçiliği, çarpık yapılaşmalar, etnik ve mezhepsel kutuplaşmalar ve bazı illerde demografik yapının değişmesi gibi sorunlar belirtilmektedir. “Türkiye’ye ekonomik etkileri” başlığı altında da; göçmenlerin ekonomik faaliyet açısından risk ve fırsatların iç içe geçtiği, bazı küçük işletmelerde kaçak işçi çalıştırmanın yaygınlaştığı (kaçak göçmen çalıştıran ve çalıştırmayan firmalar arasında haksız rekabete yol açması), kiralık ev bulmada bazı güçlüklerin yaşanması ve kiralara ilişkin artışların varlığı, yerel halkın Suriyeli göçmenlerin iş olanaklarını ellerinden aldıkları yönünde bir algının oluştuğu tespitleri yapılmaktadır (Orhan & Gündoğar, 2015: 8).

Bu raporda belirtilen bu sorunların göçmenlerde ne düzeyde suça yol açtığı veya bu sorunların onların kriminal eğilimleri üzerindeki olası etkileri konusunda her hangi bir analiz yapılmış değildir. Hiç kuşkusuz bu sorun alanlarının, kriminal eğilimlerin oluşmasında risk unsurları olarak etkili olabileceği söylenebilir.

Ancak bu risk unsurlarının, kaçınılmaz olarak suça yol açacağını ileri sürmemekle birlikte aşağıda belirtildiği gibi bazı asayiş olaylarının meydana gelmesinde etkili olabileceği söylenebilir:

- ✓ Göçmenlere ilişkin yaşanan dil, kültür ve yaşam tarzı farklılıkları: Bu alana ilişkin sorunlar toplumsal uyumu zorlaştırmaktadır. Toplumsal uyum sorunlarının varlığı, bireylerin kriminal yönelimlerinde önemli bir göstergedir.
- ✓ Bazı illerde yerel halk arasında yaygınlaşan çok eşlilik ve boşanmalar: Boşanmanın yaygınlaşması ve artan çok eşlilik ile birlikte aile içinde ve dışında oluşacak bazı sorunlar, suça neden olabilecektir.
- ✓ Çocuk işçiliğinin veya çocuk işçi sayısının yaygınlığı: Çocuk işçiliği ve sokakta çocukların varlığı, suça yönelme veya suça maruz kalma açısından ciddi bir risk oluşturmaktadır.
- ✓ Etnik ve mezhepsel kutuplaşmayı tetikleyebilecek zeminin oluşması: Yerel halk ile göçmenlerin karşı karşıya gelmeleri ve etnik bir çatışmanın

yaşanması, şiddet olaylarının arttıracak bir zeminin oluşmasına katkı sunacaktır.

- ✓ Artan çarpık yapılaşma: Kentleşme ile bağlantılı olarak bazı çarpık sorunların ortaya çıkmasına neden olabilir. Bu da, suçla ilintili bir durum oluşturmaktadır.
- ✓ Bazı sınır illerinde demografik yapının değişmesi: Göçmen nüfusunun, yerel halkın nüfusundan daha fazla gerçekleştiği illerde güvenliğe ilişkin bazı endişeler ortaya çıkabilmektedir. Aynı şekilde göçmenlerin demografik yapılarında (doğurganlık oranı, nüfus artış oranı) gerçekleşen değişim de bu açıdan önem arz etmektedir.
- ✓ İstihdam ve işe ilişkin yaşanan sorunlar: Ekonomik ve çalışma yaşamına ilişkin sorunlar/engeller, kriminal bir eğilim yaratmada son derece önemlidir.

Halihazırda yerli halk ile göçmenler arasında yaşanan sorunların nedenleri olarak en çok; dil ve kültür farklılığından kaynaklanan sorunlar, ekonomik nedenler, Suriyelilerin ülkemizde kalıcı olduklarının düşünülmesi, yerli halka nispeten sığınmacıların daha çok yardım aldıkları yönündeki algılar, göçmenlerin karıştıkları bazı olaylar (özellikle şiddet ve taciz olayları) ve provakatif bazı sosyal medya paylaşımları (bazı kentlerde dolaşıma giren “Suriyeliler şebeke suyuna zehir kattı”, “Suriyeliler bir polisi öldürdü” şeklinde sosyal medya üzerinden yayılan şehir efsaneleri) gibi hususlar belirtilmektedir. Bazı kentlerde Suriyeli göçmenler ile yerli halk arasında çatışmaların yaşanmasına müsait bir ortamın oluştuğu tespiti yapılmaktadır (Orhan & Gündoğar, 2015: 22).

Hiç kuşkusuz yerel halkta göçmen kaynaklı bir güvenlik kaygısı, siyasi gerilim ve çatışmaların ortaya çıkmasını tetikleyebilir. Bu süreçte özellikle provoke edici yaklaşımlar, kitlesel şiddet eylemlerine yol açabilir. Yaşanabilecek karşılıklı gerilimlerin gelecek dönemdeki önemli bir sonucu, Suriyelilerin kendi güvenliklerini sağlamak veya caydırıcı etkili bir güç olarak örgütlenme çabaları içerisine girebilme olasılığıdır. Orhan ve Gündoğar (2015) tarafından hazırlanan raporda; göçmenlerin ülkemizdeki suçluluk potansiyelleri ve kendi güvenliliklerini sağlamak için oluşturabilecekleri kriminal yönelimler/yapılar konusunda şu hususlar yer almaktadır. “Eğitim almamış, düşük gelir seviyesine sahip, dışlanmışlık hissi içinde kimlik bunalımı yaşayan gençlerin ileriki dönemde pek çok suçun kaynağını oluşturacağı söylenebilir. Yerel halkın ifadesiyle önlem alınmaz ise yakın zamanda mafyanın, hırsızlığın kaynağını bu kayıp nesiller oluşturacaktır. Bu da şu an hissedilmese de çok da uzun olmayan bir vadede yeni güvenlik riskleri doğması anlamına gelmektedir. ... Yerel halktan gelen tepkilerin en tehlikeli sonucu ise Suriyelilerin örgütlenerek kendi adalet ve güvenliklerini sağlama ihtiyacı hissetmesidir. Son dönemde Suriyeliler arasında kendilerini korumak için ortak hareket etme ve örgütlenme konusu tartışılmaya başlanmıştır. Bu da ufak çapta adli olayların kitlesel tartışmalara dönüşmesine neden olmaktadır. Suriyelilerin örgütlenmesi ise müsamahalı kesimlerin dahi tepkisini

artırmakta ve iki toplumun giderek kutuplaşmasına neden olmaktadır. Bu durum bütünleşme açısından zorluk yaratmaktadır” (Orhan & Gündoğar, 2015: 19-20). Sığınmacılar tarafından işlenecek bazı suçlar veya sığınmacıların karıştığı bazı adli vakalar, zaman zaman toplumda bir infial duygusu yaratmakta ve tüm Suriyelilere karşı bir tepkiye dönüşebilme riski içerebilmektedir. Bu husus gelecek dönemlerde en büyük güvenlik riskini oluşturacak konuların başında gelmektedir.

Suriyeli sığınmacıların genellikle kendi gruplarıyla kalabalıklar halinde getto benzeri yerleşim bölgelerinde yaşamaları ve yerel halka nispetle daha çok soydaşlarıyla iletişim içerisinde olmaları topluluklar arasında bazen düşmanca duyguların gelişmesine yol açabilir. Dahası sığınmacıların, genelde büyük gruplar halinde dolaşmaları yerel halk tarafından, onların saldırgan ve tehlikeli oldukları yönde algılanmalarına yol açarak bir tedirginlik konusu oluşturmaktadır (Kriz Grubu Avrupa Raporu, 2018: 5). Yerel halkın sığınmacı kaynaklı yaşadıkları diğer önemli bir tedirginlik konusu da, Suriyeliler arasında terör örgütleri (PKK/PYD ve DAESH gibi) veya Suriye yönetimi ile bağlantılı grupların/bireylerin gerçekleştirebilecekleri terör/şiddet eylemleridir (Korkmaz, 2016: 107).

Yerel halkın Suriyeli Sığınmacılara karşı davranış ve duygularını belirleyen hususlar 4 sorun alanı başlığı altında ele alınabilir. Bu sorun alanlarını aynı zamanda suç eylemleri ile de ilişkilendirmek mümkündür.

- 1- Ekonomik sorunlar (ülkeye ekonomik bir yük getirdikleri, enflasyonun ve işsizliği artırdıkları),
2. Güvenlik kaygısı (suç ve güvenlik sorunu oluşturdukları),
3. Toplumsal/kültürel sorunlar ve uyum problemi (çok eşlilik, erken evlilik, farklı yaşam tarzları, dil sorunları gibi),
4. Kentsel sorunlar ve temel hizmetlere ulaşım (gecekondu, çarpık kentleşme gibi)

Sonuç olarak Türk basınında (bkz. Efe, 2015) ve bazı bilimsel çalışmalarda, göçmenlerin ülkemizde -özellikle ekonomik ve güvenlik alanlarında- ciddi sorunlara kaynaklık ettikleri ve gelecek dönemlerde de bazı siyasal ve kültürel gerilimlerin yaşanmasında etkili olabilecekleri temasının öne çıkarıldığı görülmektedir.

SURİYELİ GÖÇMENLERİN SUÇLULUK DURUMLARINA İLİŞKİN BAZI VERİLER

Ülkemizde Suriyeli göçmenlerin suçluluk durumları ile ilgili istatistiklere resmi kurumlardan ulaşmak halihazırda mümkün değildir. Bu konuda ilgili kurumlara başvurulduğunda bu verilerin verilmemesi yönünde bir tutumun sergilendiği müşahade edilmiştir. Ancak göçmenlerin çok sayıda suç olaylarına karıştıkları

yönünde toplumda giderek artan tedirginlikler/söylentiler ve Meclis'te hükümete yönelik olarak bu yönde yanıtlanması istenilen soruların sorulması üzerine İçişleri Bakanlığı 05.07.2017 tarihinde, 2014-2017 yılları arasında Türkiye genelinde işlenen adli olay sayısı ile Suriyeli göçmenlerin karıştığı adli vaka olaylarına ilişkin bazı rakamları/verileri paylaşmak zorunda kalmıştır. Aşağıdaki tabloda buna ilişkin veriler yer almaktadır.

Tablo 1. Suriyeli Göçmenler ve Yerel Halk tarafından İşlenen Suçlara İlişkin Veriler

Adli Olay	2014	2015	2016	2017 (ilk 6 Ay)
Türkiye Geneli	1.870. 374	1. 858. 120	1. 876. 816	956.306
Suriyeli Göçmenler	10.352	13. 557	14. 457	7.157

Kaynak: <https://www.icisleri.gov.tr/basin-aciklamasi05072017>.

İçişleri Bakanlığı'nın 05.07.2017 tarihinde açıkladığı rakamlara göre, Suriyelilerin karıştıkları olayların Türkiye'deki toplam asayiş olaylarına oranı (2014-2017 arasında yıllık ortalama) yüzde 1,32 olarak gerçekleşmiştir ve bu olayların önemli bir kısmının da, kendi aralarındaki anlaşmazlıklardan kaynaklanan adli olaylar olduğu belirtilmiştir (<https://www.icisleri.gov.tr/basin-aciklamasi05072017>). 22.10.2018 tarihi itibarıyla Suriyelilerin Türkiye'de karıştığı suç oranları % 1.46 olarak gerçekleşmiştir. Bu suçların yaklaşık olarak %91.4'ü aydınlatılmıştır (<http://www.milliyet.com.tr/icisleri-bakani-soylu-muhtarlar-siyaset-2763351/>). Bu oranlar Suriyeli göçmenler arasında suç oranının düşük olduğunu göstermektedir. Suç oranının düşük olmasında, suç işleyen göçmenlere yönelik Türk Ceza Hukukunun öngördüğü cezaların verilmesi ve sınırı dışı edilmelerinin önemli bir etkisi vardır.

Suriyeli göçmenlere ilişkin yukarıda belirtilen suç oranları, ülkemizde bulunan Suriyeli göçmenlerin sayısına göre düşünüldüğünde son derecede düşük olduğunu söylemek mümkündür. Bu saptama, göçün gerçekleştiği ilk dönemlerde göç ve suç arasında zorunlu bir ilişkinin (göçün suçu arttırdığı yönünde) varlığını imkânsız kılmaktadır. Aynı şekilde bu ilişkiyi destekleyici argümanları veya kuramsal yaklaşımları da tartışmalı kılmaktadır. Bu gerçeklik aynı zamanda, göç ve suç ilişkisinin karmaşık bir süreç olduğunu ve bu ilişkinin analizinde göç süreci ve göçmenlere ilişkin çok sayıda değişkenin birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu kapsamda göçmenlerin kriminal eğilimli olmalarında etkili olabilecek veya suç işlemelerini kolaylaştıracak etkenlerin veya suç eylemlerinde yer almalarını güçleştirecek unsurların neler olduğunu belirlemek bu açıdan önem arz etmektedir.

Aşağıdaki tabloda da T.C. uyruklu ve göçmenlerin de içerisinde yer aldıkları yabancı uyruklu (mahkumiyet kararından derlenen) kategorisindeki bireylerin suçluluk durumlarına ilişkin oranlar yer almaktadır.

Tablo 2: 2015 Yılı İçerisinde Ceza Ve İnfaz Kurumlarına Giren T.C. ve Yabancı Uyrukluların İşledikleri Suçlar ve Oranlar

2015	Toplam			T.C. Uyruklu		Yabancı Uyruklu		Yabancı Toplam	Yabancılara verilen mahkûmiyet sayısının toplam mahkûmiyet sayıları içerisindeki oranı (%)
	Suç türü	Toplam	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek		
Toplam	168 726	162 439	6 287	161 571	6 175	868	112	980	0.59
Öldürme	8 303	8 107	196	8 080	195	27	1	28	0.34
Yaralama	23 730	23 195	535	23 191	535	4	-	4	0.01
Cinsel suçlar	5 340	5 286	54	5 264	54	22	-	22	0.40
Kişiyi hürriyetinden yoksun kılma	2 702	2 624	78	2 622	78	2	-	2	0.07
Hakaret	3 143	2 965	178	2 965	178	-	-	-	0.00
Hırsızlık	30 093	28 116	1 977	27 948	1 957	168	20	188	0.60
Yağma (Gasp)	10 045	9 799	246	9 705	243	94	3	97	0.97
Dolandırıcılık	3 780	3 572	208	3 566	204	6	4	10	0.26
Uyuşturucu veya uyarıcı madde imal ve ticareti	12 143	11 599	544	11 206	485	393	59	452	3.7
Uyuşturucu veya uyarıcı madde kull., satın alma	3 532	3 468	64	3 468	63	-	1	1	0.03
Sahtecilik	6 336	6 122	214	6 116	210	6	4	10	0.16
Kötü muamele	54	45	9	45	9	-	-	-	0.00
Zimmet	217	208	9	208	9	-	-	-	0.00
Rüşvet	84	77	7	77	7	-	-	-	0.00
Kaçakçılık	3 168	3 128	40	3 082	40	46	-	-	0.00
Trafik suçları	2 584	2 558	26	2 556	26	2	-	-	0.00
Orman suçları	317	311	6	311	6	-	-	-	0.00
Ateşli silahlar ve bıçaklar ile ilgili suçlar	4 226	4 188	38	4 172	37	16	1	17	0.40
İcra İflas Kanu-									

nu'na muhalefet	13 024	12 393	631	12 387	629	6	2	8	0.06
Askeri Ceza Kanu nu'na muhalefet	408	408	-	408	-	-	-	-	0.00
Tehdit	7 808	7 640	168	7 639	168	1	-	1	0.01
Mala zarar verme	2 308	2 224	84	2 224	83	-	1	1	0.04
Görevi yaptırma- mak için direnme	1 470	1 435	35	1 434	35	1	-	1	0.07
Ailenin korunması tedbirine aykırılık	5 246	5 167	79	5 158	78	9	1	10	0.19
Diğer suçlar	18 665	17 804	861	17 739	846	65	15	80	0.43

Kaynak: TÜİK verilerinden derleyen Taştan vd., 2017.

2015 yılı için yabancı uyruklu olanlar tarafından işlenen ve mahkûmiyetle sonuçlanan yukarıdaki suç verilerine bakıldığında; “öldürme” suçunda yabancı uyrukluların oranı % 0,34, yaralama suçu %0,01, hırsızlık suçu %0,6’sı ile sınırlı olduğu görülmektedir. Çok sayıda suçlardan (hakaret, kötü muamele, zimmet, rüşvet, kaçakçılık, trafik suçları, orman suçları) ise yabancı uyruklulardan cezaevinde bulunan hiç kimse bulunmamaktadır. Hiç kuşkusuz işledikleri suç olaylarından dolayı sınır dışı edilmiş olan Suriyeli göçmenler bu verinin kapsamındadır.

Suriyeliler ülkemizde genelde hırsızlık, fuhuş, gasp, kamu malına zarar verme gibi suçlardan sorumlu tutulmalarına rağmen (Karasu, 2016) yukarıdaki tablodan da görülebileceği gibi yabancı uyrukluların suça karışma oranlarının son derece düşük düzeyde gerçekleştiği ve suç türüne ilişkin bilgilerin de gerçeği yansıtmadığı görülmektedir. Bu nedenle Yaşar da, sığınmacılar ile ilgili olarak güvenlik ve suç alanında oluşturulan tedirginliklerin abartılı olduğunu belirtmektedir (Yaşar, 2013: 125).

Gerek konuya ilişkin yapılmış çok sayıda araştırma gerekse de Suriyeli göçmenlerin ülkemizde işledikleri suç oranlarının düşüklüğünden hareketle göç olgusunun tek başına suç oranları üzerinde arttırıcı etkide bulunduğunu ileri sürmek mümkün değildir. Göçün suç oranları üzerinde etkili olmasını sağlayan çok sayıda değişken bulunmaktadır.

GÖÇ VE SUÇ İLİŞKİSİ ÜZERİNDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER

Suç ve göç konusunda yapılmış araştırmalar, göç ve suç ilişkisi konusunda karmaşık diğer bir ifade ile birbiriyle örtüşmeyen sonuçlar elde etmiştir. Araştırma sonuçları, göçün genel ve mutlak düzlemde suça yol açtığını doğrulamadığını ortaya koymuştur. Diğer bir ifade ile konuya ilişkin literatür, göçteki artışların

suç oranlarındaki artışa yol açtığına ilişkin varsayımı çok düşük düzeyde desteklediğini ortaya koymuştur. Özellikle sosyal örgütsüzlük, gerilim ve kültürel kuramların, göçün suç oranlarını arttırdığını öngören varsayımlar içermesine rağmen, konuya ilişkin yapılmış araştırmaların çoğu ilgili kuramların öncüllerini her zaman doğrulamadığını ortaya koymuştur. Öyle ki bazı araştırmalar göçün suç oranlarını artırmasının aksine bazı suçlarda düşüşlerin yaşanmasına neden olduğu yönünde bulgular saptamıştır (Reid vd., 2005: 1). Bu saptamalar, göçün her durumda suç oranlarını arttırdığı yönündeki argümanı tartışmalı kılmıştır.

Göçün, suç oranlarını arttırdığını veya belli yer ve zamanlarda belirli göçmen gruplar arasında tutuklanma, mahkûmiyet ve hapis oranının yüksek düzeyde gerçekleştiğini belirleyen kimi araştırmalar, suç oranlarının yüksekliğini genelde aşağıdaki nedenlerle ilişkilendirmiştir:

- ✓ Göçmen gruplardaki genç erkek nüfusun fazlalığı,
- ✓ Göçmenlerin eğitim ve iş becerilerinin düşüklüğü,
- ✓ Göçmen ve yerleşik gruplar arasındaki kültür çatışmalarının varlığı,
- ✓ Göçmenlerin yerleştikleri bölgenin örgütsüz veya çöküntü bölge niteliğinde olması,
- ✓ Yeni yerleşim bölgelerinin olumsuz sosyo-ekonomik yapısı, istihdama ilişkin sorunların varlığı,
- ✓ Kültürleşmenin ve asimilasyonun olumsuz etkileri.

Yukarıda belirtilen hususlar göç ve suç arasındaki ilişkinin, göçmenlerin niteliği/özelliği, göçün özellikleri ve yerleşilen bölgelerin yapısı ve sunduğu olanaklardan bağımsız olmadığını göstermektedir. İlk iki değişken, göçmenlerin göç öncesi ve sürecindeki koşullarla/ özellikler ile ilişkili iken, son faktör de göç edilen ülkenin yapısı ve koşulları, sunduğu fırsatlar ve engellerle ilgili. Göç sonrası suçlulukta etkili olan değişkenler içerisinde göçmenlerin adaptasyon süreçlerinin başarılı bir şekilde gerçekleşip gerçekleşmediği hususu da son derece önem arz etmektedir. Hiç kuşkusuz göçmenlerin entegrasyon veya adaptasyon süreçlerinin başarılılığı ve aynı zamanda göçmenlerin suçluluk yapıları aşağıdaki değişkenlere bağlı olarak gerçekleşmektedir:

Bireysel Faktörler: Özellikle yaş ve cinsiyet değişkeninin suç oranları üzerinde daha çok etkili olduğu söylenebilir. Genç nüfusun fazla olduğu göçmen topluluklarda suç oranlarının yüksek olarak gerçekleştiği, genç nüfus oranının azalması ile birlikte suç oranlarının düştüğünü saptayan araştırmalar (Bui, 2009: 177) söz konusudur.

Kültürel Uyum Sorunları: Göçmenlerin, göç ettikleri yeni toplumun ve devletin yasaları ve onların sosyo-kültürel yapıya uyum düzeylerine bağlı olarak kriminal yönelimleri söz konusu olacaktır. Kapsamlı uyum programlarının varlığı ve göçmenlerin bu programlara katılımları ve başarı düzeyleri burada önem arz

etmektedir. Kültürel çatışma ve alt-kültürel yaklaşımların suçlulukla ilintili öngörülerini bu çerçevede aşılabilir.

Ekonomik ve İstihdama İlişkin Sorunlar: Göçmenlerin suçluluk yapısı üzerinde etkili olan önemli bir husus da, onların göç ettikleri bölgelerde işin ve kazancın varlığına ilişkin koşulların düzeyidir. Doğum yerleri neresi olursa olsun, bir işi olan ya da uygun bir kazancı olanların suç işleme olasılığı muhtemelen daha düşük olacaktır. Aksi durumda suç işlemeye daha fazla katılma ihtimali söz konusudur (Bell vd., 2013). Daha önemlisi, göçmenlerin göç ettikleri bölgelerdeki yerel işgücü piyasasının yapısını değiştirecek boyutta olması ev sahibi toplumdaki mevcut sakinler arasında da şiddet ya da kriminal bir reaksiyon yaratma ihtimalini ortaya çıkarabilir. Bir dereceye kadar piyasaya olan akışın vasıfsız nitelikte olması, işgücü piyasasının pozisyonunu zayıflatabilir ve dolayısıyla hem göçmen hem yerli işçilerin suç eğilimlerini artırabilir (Wadsworth, 2010).

Hiç kuşkusuz, göç edilen ülkelerde kadınların sosyo-ekonomik pozisyonunda meydana gelen değişimler de şiddet ve suç oranlarını arttırabilmektedir. Kadınların ev dışı kazanç getirici işlerde çalışmaları ve ekonomik fırsat olanaklarına sahip olmaları, kadın ve erkek iktidar/güç dinamiklerinin değişmesine, erkek egemen iktidarının sorgulanmasına, kadınların boşanma talebinin artmasına ve yeni evlilikler kurma gibi gelişmelerin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Bu gelişmeler de, şiddet ve cinayet suçlarının işlenmesinde etkili olabilmektedir.

Yerli Toplulukların Göçmenlere Yönelik Tutumları: Göçmenler genelde gerek medyada gerekse kamuoyunda sempatik bir grup olarak kabul görmez. Özellikle kitle iletişim araçlarında ve sosyal medyada göçmenlere yönelik olumsuz bakış ve yaklaşımlar daha baskındır. Kamuoyunu manipüle etmeye yönelik yaklaşımlar veya haberler, göçmenler hakkında son derece olumsuz bir algının oluşmasına katkı sunmaktadır. Bu kapsamda, göçmenlere yönelik sergilenen ayrımcı ve hatta yer yer ırkçı politikalar, göçmenlerin toplumsal entegrasyonunu engelleyici bir işlevi yerine getirdiği söylenebilir. Bu ayrımcı politikalar, bazen göçmenlerde kriminal eğilimin oluşumunda da etkili olabilmektedir.

Devletin Göçmen Politikası: Göç ve suç ilişkisi, ülkelerin göçmenlerin kendi ülkelerine girişlerine ilişkin nasıl bir politikaya sahip olduklarıyla da ilintili olduğu görülmektedir. Bu nedenle bazı uluslararası araştırmaların sonuçları, göçmenlerin suça katılım düzeylerinin tespitinde göçmenlerin ev sahibi ülkeler tarafından nasıl karşılandığı veya göçmenlere yönelik nasıl politika ve tutum takındıklarına bağlı olarak farklılık arz ettiğini göstermektedir.

Lynch ve Simon (2007), yedi ülkedeki göç ve suç arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmalarında, göçmenlere yaklaşımları ve göçmen kabul etme politikaları açısından ülkeleri; "göçmen ülkeler" ve "göçmen olmayan ülkeler" şeklinde ikili bir ayrıma tabi tutmuşlardır. Onlar, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada gibi bazı ülkeleri, göç hacminin yüksek, giriş bariyerlerinin/engellerinin az olduğu ve

göçün teşvik edildiği "göçmen ülkeler" olarak sınıflandırmışlardır. Japonya, Almanya ve Fransa da dahil olmak üzere diğer ülkeleri ise "göçmen olmayan ülkeler" olarak tanımlamışlardır. Lynch ve Simon, "göçmeni olmayan ülkeleri", "göçmen ülkeler"e kıyasla; göç hacminin nispeten düşük, göçmen giriş engellerinin dikkat çekici düzeyde yüksek ve göçmenliği teşvik etmeyen bir politika izlediği şeklinde tanımlamaktadır. Lynch ve Simon yaptıkları araştırmada, "göçmen olmayan ülkeler" kategorisine nispeten "göçmen ülkeler" kategorisinde bulunan göçmenlerin suçluluk oranının, yerli-doğumlu olanların suç oranlarına kıyasla önemli ölçüde düşük olduğunu saptamıştır. Yani göçmen girişinin ve kabulünün daha kolay olduğu ülkeler ile bu olanakların daha zor ve ağır koşullar taşıdığı ülkeler karşılaştırıldığında, göçmen girişinin kolay olduğu ülkelerin diğer kategorideki ülkeye nispeten suçluluk düzeyinin, yerli doğumlu olanlara kıyasla önemli ölçüde düşük olduğu bulgusu elde edilmiştir. Araştırmacılar, bu bulgunun "göçmen ulusların" yeni gelenleri ana akım toplum içine daha bütünlüklü entegre edebilme potansiyeline sahip olma kapasitesinden kaynaklanabileceğini varsaymaktadırlar (Wortley, 2009; 349-350).

Göç Öncesi ve Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar: Göçmenlerin kendi ülkelerinde göç etmeden önce karşılaştıkları sorunlar, göç ve yeni bölgeye yerleşim sürecinde bazı olumsuzlukların ortaya çıkmasında etkili olabilir. Suçla ilişkilendirilebilecek bu olumsuzluklara örnek olarak; fiziksel işkenceye maruz kalma, posttravmatik stres bozukluğuna maruz kalma, ayrımcı davranışlara maruz kalma ve yabancılaşıma (Bui, 2009: 177) gibi gelişmeler gösterilebilir.

Göçmenlerin Etnik veya Irksal Yapısı: Göçmenler arasındaki suç oranları, aynı ırksal ve etnik gruplar için bile farklılıklar göstermektedir. Bir anlamda göçün, suç üzerindeki etkisi etnik gruplar bağlamında değişkenlik arz edebilmektedir. Bazı araştırmalar, belirli zamanlarda ve yerlerde, belirli göçmen grupların suçluluğa diğerlerinden daha fazla dahil olduklarını saptamıştır. Bu kapsamda etnisite - suç konusuna odaklanmış bir araştırma literatüründen söz etmek mümkündür. Örneğin, Rattner (2007), İsrail'deki göçmen Rusların yerli doğumlu İsraillilere göre daha yüksek oranda suç işlemiş olduğunu saptamıştır. Siegel ve Bovenkerk (2007) de, Hollanda'daki organize suçların çoğundan Rus göçmenlerin sorumlu olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Göçün Yoğunlaştığı Yerleşim Bölgelerinin Niteliği/Yapısı: Stowell and Martinez, (2007: 565) sosyal örgütsüzlük kuramının öngörüsü çerçevesinde, göç olgusunun her hangi bir bölgenin sosyal-yapısal nitelikleri üzerindeki etkisinin tutarlı bir şekilde benzer olmadığını ileri sürmektedirler. Çünkü sosyal örgütsüzlük veya ekolojik yaklaşım, göçmenlerin beşeri ve sosyal sermaye yetersizliklerinden dolayı örgütsüz yerleşim bölgelerine yerleştiklerini ileri sürmektedir. Başarılı olmak için gerekli olan becerinin kazanılması ve eğitim düzeyinin artırılması zaman alacağı için yine de çoğu göçmen daha iyi düzeyde sosyal olarak organize olmuş yerleşim yerlerine yeniden yerleşmektedir. Stowell and Martinez, stabil yerleşim bölgeleri ile yeni oluşan bölgeye olan göçün suç

oranlarının üzerindeki etkisinin farklı olabileceğini belirtmektedirler. Eski göçmen nüfusunun yerleştiği bölgelerin daha stabil olduğu için burada daha az düzeyde şiddet suç düzeyine sahip olduğu tahmin edilmektedir.

Yukarıdaki açıklamalar göçün suçu arttırıcı etkisinin bazı değişkenlere bağlı olarak gerçekleştiğini göstermektedir. Ancak toplumda, göç ve suçun nedensel olarak birbiriyle ilişkili olduğu düşüncesinin yaygın olduğu da bir gerçektir. Konuya ilişkin yapılmış ampirik araştırmalar ve buna ilişkin oluşmuş olan literatür de hiç kuşkusuz bu ilişkiyi veya bu yaklaşımı sorgular niteliktedir (Stowell & Martinez, 2007: 565; Martinez, 2008; Martinez & Valenzuela, 2006; Rumbaut & Ewing, 2007; Yeager, 1996).

SURİYELİ GÖÇMENLERDE KRİMİNAL YÖNELİMİN OLUŞMASI: RİSK VE KORUYUCU FAKTÖRLER

Hiç kuşkusuz, göç olgusunun tek başına ve kaçınılmaz bir şekilde suçluluğa yol açtığı ileri sürülemez. Suç ve göç ilişkisinin niteliği ve boyutu çok sayıda değişkene bağlı olarak farklılık arz ettiği yukarıda da belirtilmişti. Bu nedenle, bir göçmen grubunun suçluluk potansiyelinden söz edebilmek için çok sayıda değişkenin irdelenmesi gerekmektedir. Ayrıca bazı olumsuz değişkenlerin varlığı göçmenlerin suça yönelimlerinde etkili olabilirken, bazı olumlu değişkenler de dengeleyici bir işlevi görerek suç eğiliminin oluşmasını engelleyebilmektedir. Bu nedenle suç ve göç grupları ilişkisi ele alındığında, olumlu ve olumsuz değişkenlerin birlikte ele alınması gerekmektedir. Bu nedenle bu çalışmada, göçmenlerin kriminal yönelimlerinin oluşup oluşmayacağı hususu, “risk oluşturabilecek unsurlar” ve “koruyucu unsurlar” üzerinden analiz edilecektir.

Suriyeli Göçmenlerin Sosyo-Demografik ve Ekonomik Özellikleri

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü verilerine göre 19.07.2018 tarihi itibarıyla Türkiye’ye sığınan Suriyeli göçmen nüfus sayısı 3.541.572’dir (http://www.goc.gov.tr/icerik3/gecici-koruma_363_378_4713). Bu sayı, yaklaşık olarak Türkiye nüfusunun % 4’ünü oluşturmaktadır. Araştırmalar, göçmenlerin büyük bir oranın bu ülkede kalıcı olduğunu, -Suriye’deki iç çatışma sonlanması durumunda bile- göstermektedir. Çağımızın en büyük insanlık ve mülteci krizi olarak adlandırılan bu olayda, Türkiye barındırdığı sığınmacı nüfusla en çok Suriyeli sığınmacı barındıran ülke konumundadır.

Göçmenlerin sadece %6’sı kamplarda kalmaktadır. Geriye kalan %94’ü de kamp dışında kendi imkan ve çabalarıyla yaşamaktadırlar. Türkiye’deki sığınmacıların %6’sinin kamplarda toplulardan izole olarak yaşarken, geri kalan %94’ü de kamp dışında toplumla birlikte yaşamaktadır. Kamp dışında yaşayanların toplumla bütünleşme düzeyleri veya entegrasyon süreçleri daha kolay gerçekleşirken öte yandan da yerel halk ile ciddi sorunlar yaşamalarına, dışlanma ve kabul sürecine ilişkin yerel halk ile karşı karşıya gelmelerine yol açabilmektedir. Korkmaz (2016: 94) da kamp dışında kalan sığınmacıların, daha fazla problemlerle

karşılaşılabileceklerini ve bu problemlerin (örneğin sosyo-ekonomik sorunların) onların Türkiye’de terör ve yasa dışı faaliyetler içerisinde yer almalarını, asayiş olaylarının figüranı olmalarında etkili olabileceğini ileri sürmektedir.

Suriyeli göçmenlerin şehirlerdeki dağılımları farklılık arz etmektedir. İstanbul, Şanlıurfa, Hatay, Gaziantep, Adana, Mersin, Kilis, Bursa, İzmir ve Mardin Suriyelilerin nüfusça en yoğun olduğu ilk on şehrin başında gelmektedir. Yaklaşık 10 ilde de Suriyeli göçmenlerin sayıları 100 binin üzerindedir. 4 ilde de 300 binin üzerinde Suriyeli göçmen bulunmaktadır (http://www.goc.gov.tr/icerik3/gecici-koruma_363_378_4713). Göçmenlerin yerleştikleri bu kentler içerisinde özellikle Kilis, 90 bin yerel halk nüfusuna karşı 130 binin üzerinde Suriyeli sığınmacıyı barındırmaktadır. Bu açıdan Kilis kentinde yerel halk neredeyse azınlık pozisyonuna düşmüş durumdadır ve Kilis ili de, bir Suriye kenti görüntüsünü sunmaktadır.

Göçmenlerin %54.2’sini erkekler, %45.8’ini de kadınlar oluşturmaktadır. Ayrıca ülkemizde göçmen olarak bulunan 3.541.572 Suriyeli sığınmacıdan 1.653375’i 18 yaş ve altı bireyler oluşturmaktadır. Bu Türkiye’deki Suriyeli sığınmacıların %47’sinin 18 yaş altındaki çocuk ve gençlerden oluştuğunu göstermektedir. Aynı şekilde bu göçmenlerin 2.523.842’i, 30 ve altı yaş kategorisinde olanlar teşkil etmektedir. Bu da, ülkemizdeki tüm göçmenlerin %71’ini teşkil etmektedir (http://www.goc.gov.tr/icerik3/gecici-koruma_363_378_4713).

Suriyeli sığınmacılar ülkemizde çoğunlukla tekstil, inşaat, ayakkabı imalatı, tarım, mobilya ve mevsimlik tarım işçiliği gibi alanlarda iş bulmaktadırlar. Bu, sığınmacıların ağırlıklı olarak düşük gelirli veya ücretli, iş güvencesi olmayan kayıt dışı işlerde çalıştıklarını göstermektedir (Kriz Grubu Avrupa Raporu, 2018: 5, 16).

Suriyeli göçmenlerin mevcut sosyo-demografik ve ekonomik profillerinden hareketle suçluluk yönelimlerine ilişkin olarak geleceğe yönelik bazı projeksiyonlarda veya tahminlerde bulunmak mümkündür. Bu çerçevede, Suriyelilerin ülkemizdeki sayısal varlıkları, çocuk nüfus oranının fazlalığı, eğitim düzeyinin düşüklüğü ve düşük sosyo-ekonomik düzeye sahip olmaları, suç eğilimi açısından önemli risk unsurlarını oluşturmaktadır.

Göçmenlerin Yerleşim Bölgelerinin Niteliği

Göçmenler ülkemizde ağırlıklı olarak kentlerin varoş veya gecekondu bölgelerinde ikamet etmektedirler. Kalabalık aile yapısına sahip oldukları, bazı bölgelerde birkaç hane ile birlikte aynı evi paylaşmak zorunda kaldıkları ve zor koşullarda yaşamlarını devam ettirdikleri söylenebilir. Ayrıca Suriyelilerin ağırlıklı olarak kenar mahallelerini tercih etmeleri, çarpık yapılaşma ve gecekondu türü yapılaşmanın artmasına neden olmaktadır. Gelir/kazanç beklentisi nedeniyle evlerin üstlerine veya yanlarına sağlıksız, düzensiz yapıların inşa edilmesi çarpık kentleşme sorununu daha da arttırmaktadır.

Göçmenlerin şehrin az gelişmiş ve suç oranlarının yüksek olduğu, enformel denetim ve sosyal sermayenin zayıf olduğu bölgelerde ikamet etmeleri suçluluk açısından ciddi bir risk teşkil etmektedir. Kentin varoş veya kenar mahallelerinde birlikte yaşamlarını sürdüren sığınmacıların toplumsal uyum süreçleri de kesintiye uğramakta, gecikmekte veya güçleşmektedir. Bir anlamda göçmenlerin sorun potansiyeli yüksek olan mahallelerde ikamet etmeleri, yerli halk ile karşı karşıya gelmelerine, bazı sosyal gerginlik ve şiddet olaylarının yaşanmasına neden olabilmektedir.

Göçmenlerin, sosyal örgütlülük düzeyinin düşük olduğu bölgelerde ikamet etmeleri uzun vadede bazı güvenlik sorunlarının yaşanmasına veya bunu besleyecek bir zeminin oluşmasına neden olabilecektir. ORSAM & TESEV işbirliği ile hazırlanan raporda konuya ilişkin şu çarpıcı bilgi yer almaktadır. “Karşılaşılan diğer bir sosyal etki Suriyelilerin yaşadığı koşulların her türlü yasa dışı işe bulaşmaları açısından müsait zemin hazırlamasıdır. Suriyeli genç erkekler uyuşturucu kullanımı ve satışı açısından istismara açıkken kadınlar da fuhuş tehdidine maruz kalmaktadır” (Orhan & Gündoğar, 2015: 17).

Shaw ve McKay (1942) tarafından geliştirilen toplumsal örgütsüzlük teorisi, kentsel gettolardaki toplumsal kurumların ve sosyal kontrol mekanizmalarının zayıflamasını kolaylaştıran olumsuz sosyal koşullara dikkat çekmektedir. Bu teoriye göre, yüksek nüfus hareketliliği veya göç ile ortaya çıkan kültürel heterojenlik ve yoksulluk, toplumsal kontrolü zayıflatarak toplumsal düzensizliğe neden olmaktadır. Toplumsal kontrolün zayıflaması ve oluşan toplumsal düzensizlik de, suçluluğu arttırmaktadır.

Kuramın önde gelen temsilcileri, göçün yol açtığı sorunlar ile suç arasında bir ilişki öngörmektedir. Sosyal örgütsüzlük kuramına göre suç ile ilintili olarak öne çıkan göstergelerin başında; yüksek düzeyde yerleşimci hareketliliği (yüksek düzeyde göç alma ve verme), nüfus yoğunluğu, kent yoksulluğu veya düşük düzeydeki ekonomik statü, farklı etnik grupların birlikte bulunmaları, göçün yoğun olarak gerçekleştiği bölgelerde ortaya çıkan örgütsüzlük, ahlaki ve değersel bozulma ve sosyal denetimin zayıflaması gibi unsurlar gelmektedir (Vito & Holmes, 1994: 143; Bohm, 1997: 74). Sampson ve arkadaşlarına göre, göç ile ilişkili gerçekleşen sosyal yapıdaki bozulmanın toplumda sadece geleneksel kontrol mekanizmalarını zayıflatmadığını, aynı şekilde toplumdaki güven ve birlik yapısını da zayıflatarak suçun oluşumunda etkili olduğunu ileri sürmüşlerdir. Burada, suçun oluşumunda enformel denetim mekanizmasının zayıflamasının yanı sıra özellikle toplumsal bütünleşme ve güven gibi sosyal sermaye yapısındaki bozulmaların da etkisinden söz edilmektedir

Göçmenlerde Eğitim Sorunları

Ülkemizdeki sığınmacıların %53'ünden fazlası, 18 yaş altındaki çocuklardan oluşmaktadır. Aynı şekilde, göçmenlerin %75'ten fazlasının özel korumaya muhtaç çocuk ve kadınların oluşturduğu belirtilmektedir. Her 100 Suriyeli

kadınından, 21'inin okuma-yazma bilmediği ve Suriyeli çocuk işçiliğinin yaygın olduğu bilinen bir gerçektir (Akpınar, 2017: 25).

Suriyeli sığınmacıların nüfusunun önemli bir oranın çocuk ve genç yaş grubunda olması aynı zamanda geniş kapsamlı bir eğitim ihtiyacını ortaya koymaktadır. Ülkemizde Suriyeli sığınmacılar konusunda önemli çalışmalar yapan M. Murat Erdoğan'a göre, Türkiye'de okul çağındaki (5-17) olan Suriyeli çocuk sayısı 850 binden fazladır. Ancak okul çağındaki bu çocuklardan sadece % 36'sı (yaklaşık olarak 311 bin) halihazırda okula gitme imkânına sahiptir. Ancak bu sayı içinde de devlet okuluna devam eden ve Türkçe eğitim alma şansına sahip olanların sayısı sadece 62 bin ile sınırlıdır. Geri kalan 255 bin çocuk ise Suriye müfredatına göre Arapça eğitim yapan Geçici Eğitim Merkezi adı verilen okullara (eğitim kalitesi konusunda kuşkular içeren) gitmektedirler. Burada en dikkat çekici ve dramatik olanı yaklaşık olarak 550 bin çocuğun hiçbir şekilde eğitim imkânından yararlanmamış olmasıdır. Ona göre, sadece 2017 sonu itibari ile okullaşamayan Suriyeli çocuk sayısı 400 binden fazladır. Aynı şekilde Ona göre, daha önceki yıllarda zorunlu okul çağındaki olduğu halde, kayıtlara geçmeyenler de dikkate alındığında bu rakam en az 700-800 bini bulmaktadır Aile bütçesine maddi katkıda bulunmak için kendilerini çalışmak zorunda hisseden veya çalışmaya zorlanan bu çocukların travmatik geçmişleri de düşünüldüğünde, Suriyeli sığınmacıların eğitim konusuna ilişkin bu olumsuz tablonun gelecekte Ülkemiz için ciddi bir sorun oluşturması muhtemeldir (Erdoğan, 2017a: 25; Erdoğan, 2017b: 9). UNICEF'in Ekim 2016 tarihli verilerine göre, okul çağındaki olan Suriyeli çocuk sayısı 860.000, okula kayıtlı Suriyeli çocuk sayısı ise 490.000'dir. Okul dışı Suriyeli çocuk sayısının ise 370.000 olduğu tahmin edilmektedir (Kaygısız, 2017: 12). International Crisis Group tarafından hazırlanan raporda (2018), Hükümet'in, Suriyeli çocuklara eğitim imkanı sağlaması konusunda çok önemli çabalar ve gelişmeler kaydetmesine rağmen, eğitim çağındaki olan yaklaşık bir milyon Suriyeli çocuktan 370 bin kadarının herhangi bir eğitim kurumuna kayıtlı olmadığı belirtilmektedir.

Kamp ve kamp dışında kalan çocukların okula devam etme durumları farklılık arz etmektedir. Özellikle kamp dışında kalan 6-11 yaş grubundaki çocukların okullaşma oranı kampta kalan çocuklara kıyasla çok daha düşük gerçekleşmiştir. Kamplarda yaşayan 6-11 yaş arası çocukların yüzde 83'ünün okula devam etmesine karşılık, %17'si okula devam etmediği saptanmıştır. Kamp dışında olan aynı yaş grubundaki çocukların ise %86'sı okula devam etmediği sadece, ancak %14'ünün okula devam ettiği belirlenmiştir (Akpınar, 2017: 21-22).

Yukarıda çocukların eğitim ve okullaşma durumlarına ilişkin aktarılan bu tespitler veya bilgiler, Suriyeli göçmenlerin çocuklarının ciddi bir eğitim sorunuyla karşı karşıya kaldıklarını göstermektedir. Bu çocukların, okullardaki eğitimin dışında kalmaları onların toplumsal entegrasyon ve uyumlarını güçleştirmektedir.

Sonuç olarak Suriyeli sığınmacılar içerisinde ülkemizde karşılaşacakları zorluklardan en çok etkilenenlerin başında çocukların geldiğini söylemek mümkündür. Aileleri tarafından çalıştırılmak zorunda bırakılmaları (genelde aile bütçesine katkıda bulunma ihtiyacı nedeniyle), cinsel istismara uğramaları, eğitim hakkından faydalanamamaları onların sağlıklı gelişimlerini ve sosyalleşmelerini riske etmekte veya zora sokmaktadır. Sığınmacı çocukların eğitim olanaklarından mahrum kalmaları, bazı uyum sorunlarının yaşanmasının yanı sıra aynı zamanda mesleki beceri ve bilgiden de yoksun olarak yetişmeleri ile sonuçlanacaktır. Bu da, göçmenlerin gelecek dönemde nitelikli mesleklerde istihdamlarının güçleşmesi anlamına gelmektedir. Bu durumun Suriyeli sığınmacılarda kriminalleştirici bir etki yaratması muhtemeldir.

Göçmenlerin İş ve İstihdam Olanakları

Suriyeli göçmenlerin sadece %45'i, 18 yaşın üzerindedir. Yasal çalışma kapsamında görülen 15-64 yaş diliminde bulunan göçmenler, nüfusun %63'ünü oluşturmaktadır. Sığınmacıların önemli bir bölümü, ikamet ettikleri kentlerin iş olanaklarına göre ağırlıklı olarak düşük nitelikli veya vasıfsız işlerde çalışmaktadırlar. Çalışmanın yoğunlaştığı sektörler ağırlıklı olarak mevsimlik işler olan tarım ve hayvancılık başta olmak üzere, inşaat, tekstil ve hizmet sektörleridir (Kaygısız, 2017; Çoban & İçağasıoğlu, 2011: 115). Ülkemizde yaklaşık olarak 750.000 ile 950.000 arasındaki Suriyelinin kayıt dışı ekonomide çalıştığı (çoğunluğu erkek) tahmin edilmektedir (Kriz Grubu Avrupa Raporu, 2018: 14). Ocak 2016 yılından bu yana yaklaşık olarak 15 bin civarında Suriyelilere çalışma izni verilmiştir (Kriz Grubu Avrupa Raporu, 2018: 1).

Erdoğan, yaptığı çalışmada Suriyelilerin %17, 2'sinin Türkiye'de düzenli bir geliri olmadığını, %45,2'sinin düşük gelirli ve %34,7'sinin de orta gelirli olduğunu saptamıştır (Erdoğan, 2017b: 34). Bu saptamalar, Suriyelilerin ekonomik durumlarını ortaya koymasından dikkat çekicidir.

Kamuoyunda Suriyeli sığınmacıların, ülkemizdeki insanların işlerini ellerinden alarak bir işsizlik sorunu yarattığına dair genel bir yaklaşım veya bir algı söz konusudur (Kaygısız, 2017; Orhan & Gündoğar, 2015; Özpınar, 2016: 4). Ancak konuya ilişkin yapılmış bazı çalışmalar (Erdoğan 2017a: 10; Kriz Grubu Avrupa Raporu, 2018: 14), Suriyeli göçmenlerin ülkemizde ekonomik açıdan yerel halk açısından ciddi ve yaygın iş kayıplarına neden olmadıklarını saptayarak bu algının bilimsel bir temele dayanmadığını ileri sürmüştür. Çünkü Suriyelilerin genelde çalıştıkları iş alanlarının çok düşük ücret getiren ve yerel halkın ilgi duymadığı vasıfsız ve niteliksiz işler olduğu belirtilmektedir. Özellikle iş dünyası ile yapılan görüşmelerde (Orhan & Gündoğar, 2015: 18) Suriyeli göçmenlerin, yerel halkın iş imkânlarını ellerinden aldıklarına yönelik iddiaların gerçeği yansıtmaktan uzak, algı ile ilgili bir durum olduğu yönünde bulgular saptanmıştır. Örneğin, 2014 yılında yapılan bir çalışmaya göre yerel halkın "Suriyeliler işlerimizi elimizden almaktadır" önermesine katılanların oranı %56,1 olarak gerçekleşmiştir. Adana,

Gaziantep, Hatay, Mardin, Şanlıurfa illerinde ise bu yaklaşımı onaylayanların oranı %68,9 olarak saptanmıştır (Erdoğan, 2014).

Kaygısız (2017: 9), yerel halk arasında işlerinin sığınmacılar tarafından ellerinden alınıyor olduğu algısı ve duygusunun oluşmasının ırkçılığı ve milliyetçiliği körüklediği ve bu durumun da Suriyelilerle çatışma riskini arttırdığını ileri sürmektedir. Özellikle sığınmacıların/göçmenlerin iş piyasasındaki varlıklarının daha fazla görünür hale gelmesinin- işsizlik sorunun varlığının yarattığı etki ile birlikte- göçmenlere yönelik saldırı ve linç girişimlerinde bulunma eylemlerinde bir artışa yol açabileceği ifade edilmektedir. Erdoğan (2017b: 10) da ülkemizde Suriyeli göçmenler ile yerel halk arasında yaşanan gerilimin kaynağı olarak, Suriyelilerin çalışmalarından çok, çok sayıda işyeri açmış olmaları ile açıklamaktadır. Orhan ve Gündoğar da konuya ilişkin şu hususları belirtmektedir: “Sığınmacılar küçük çapta olsa da üretime katılmaya başlamıştır. Suriyelilerin açtığı dükkânlar, fırınlar, ayakkabı üretimi yapan işletmeler ekonomiye katkı sunmaktadır. Bu tarz küçük çaplı işletmelerden genelde Suriyeliler alışveriş yapmaktadır ki bu durum Suriyelilerin kendi alıştıkları tarzda ürün satan dükkânları tercih etmeleri göz önüne alındığında anlaşılabilir bir gelişmedir. Fakat bu işletmelere ilişkin bir diğer tespit birçoğunun kaçak olmasıdır. Bu durum yerel esnaf arasında haksız rekabet ortamı doğmasından dolayı tepki yaratmaktadır. Bu nedenle de sınır illerinde Suriyeli esnaf ile yerel esnaf arasında birçok tartışma yaşanmıştır” (Orhan & Gündoğar, 2015: 18).

Hiç kuşkusuz Suriyeli sığınmacıların Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisi sadece olumsuz bir tablo üzerinden açıklanamaz veya ekonomik etkileri en azından sadece bu yönüyle sınırlandırılmaz. Çok sayıda araştırma (Özipek, 2018; Orhan & Gündoğar, 2015: 17; Kriz Grubu Avrupa Raporu, 2018) Suriyeli sığınmacıların ülke ekonomisine çok boyutlu katkı yaptığını, sığınmacıların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde bu katkının ve ekonomik canlılığın gözle görülür olduğunu ileri sürmektedir. Korkmaz, Suriyelilerin yaşadıkları şehirlerde bir ekonomi yarattıklarını ve bunun gelecek dönemlerde yerel halk ile Suriyeliler arasında maddi çıkar temelli çatışmalara yol açabileceğini belirtmektedir (Korkmaz, 2016: 107). Ayrıca Özipek’e göre, bazı sektörlerde yaşanan kısa vadedeki iş kayıpları, makro ölçekte gerçekleşen ekonomik canlılığı ve katkının değerini azaltmayacaktır (Özipek, 2018).

Grogger (1998)’in, büyük bir göçmen nüfusun düşük ücretli işgücü piyasasında varlıklarının, düşük iş gücü piyasasının oluşumuna ve kronik işsizliğe yol açarak, işinden olan yerli doğumlu nüfusun suç işlemelerine yol açabileceği şeklindeki tespitinin burada dikkat çekici olduğunu belirtmek gerekmektedir. Öte yandan, büyük bir göçmen nüfusun, ekonomik olarak durgun metropol alanlarını canlandırabileceği ve dolayısıyla suçları azaltacak yapısal faktörlere katkıda bulunabileceği iddia edilmektedir (Lee vd., 2001). Bu nedenle göç ve suç arasındaki ilişkiler hakkındaki mevcut literatür, hangi yaklaşımın en doğru olduğu konusunda yetersiz bir rehberlik sağlamaktadır (Reid vd., : 2). Bu kapsamda Reid

vd., (2005) tarafından gerçekleştirilen araştırmada, metropol alanlarındaki büyük göçmen nüfusun, kent merkezindeki durgun ekonomilerinin yeniden gelişmesine yol açan yerel ekonomileri canlandırabileceği ileri sürülmektedir. Göçmen nüfusun büyüklüğünün yaratacağı nedensel süreç, hem göçmenler hem de yerli doğumlu olanlar için, daha önce ekonomik olarak baskılanmış alanlarda iş geliştirme ve kent merkezinin yeniden canlandırılması gibi işin gelişimi ve büyümesini sağlayarak suçu azaltabilecektir. Örneğin, Kotkin (2000) göçmenlerin yük nakliyesi, malzeme taşımacılığı ve depo gibi mesleklerde ticaret ile uğraşmalarının olumlu ekonomik etkiler yaratacağını ileri sürmektedir. Dahası, büyük göçmen nüfusunu barındıran büyük şehirlerde göçmen nüfusun toplumsal ve sosyal servis alanlarında, sosyal kontrol ve güvenlik alanlarında (Polis, yangın, acil durum, sağlık, güvenlik gibi yasal hizmetler gibi) iyi işler yapabilecekleri belirtilmektedir (Reid vd., 6).

Sonuç olarak, Suriyeli sığınmacıların ülkemizde ekonomik alandaki varlıklarına ve etkilerine genel olarak bakıldığında; risk ve fırsat faktörlerinin iç içe geçtiği bir tablo söz konusudur. Diğer bir ifade ile sığınmacıların işgücü piyasasındaki varlıkları, hem olumlu hem de olumsuz etkileri birlikte taşıdığı görülmektedir. Bir anlamda Suriyeli sığınmacıların ekonomik açıdan ülkemizdeki varlıkları sadece olumsuzluk yaratmamakta, kurmuş oldukları çok sayıda şirketler vasıtasıyla da ülkemiz ekonomisine belirli düzeyde katkı sunmaktadır. Aynı şekilde kurdukları şirketlerde kendileriyle aynı etnik gruba sahip olan bireylere istihdam alanı yaratmaları da, bu açıdan önem taşımaktadır. Gerek bu açıdan gerekse de ülkemizde iş olanaklarına sahip olmaları veya çalışabilecek iş alanlarının varlığı, Suriyeli sığınmacıların kriminalleşmelerini engelleyici bir işlev gördükleri söylenebilir.

Sosyal Uyum Sorunları

Göçmenlerin göç ettikleri ülkelerde karşılaştıkları temel sorunların başında, yerleştikleri ülkenin sosyal yapısına olan uyum konusu gelmektedir. Suriyeli sığınmacıların ülkemizdeki insanlar ile aynı inanca sahip olmakla birlikte özellikle farklı dil ve sahip oldukları bazı kültürel değerler açısından da farklılaşmaktadırlar. Bu farklılıklar bazen yerel tepkilere de kaynaklık teşkil etmektedir. Suriyelilerin ülkemize yerleşmeleri ile birlikte bazı kentlerde artan çok eşli evlilikler ve bununla ilintili gerçekleşen boşanmalar, artan çocuk istismarları, giyim ve yaşam tarzının (gürültü yapmaları ve toplu olarak aynı mekanı paylaşmaları) yarattığı hoşnutsuzluklar da, gerginliği artıran hususlar olarak dikkat çekmektedir.

Konuya ilişkin yapılan bir çalışmada; “Türkiye’deki Suriyelilerin kültürel açıdan bize ne kadar benzediklerini düşünüyorsunuz?” şeklindeki soruya Türk toplumunun, %40,8’i “hiç benzemiyorlar”, %39,4’u “benzemiyorlar” seçeneğini işaretlerken, sadece %7,8’i “benziyorlar”, “çok benziyorlar” seçeneğini belirtmişlerdir. Bu çalışmanın bulguları, toplumumuzun %80’den fazlasının

Suriyeliler ile kültürel bir benzerlik içerisinde olmadıklarını düşündüklerini göstermektedir (Erdoğan, 2017b: 19). Kızmaz ve Döner (2017), yerli halkın Suriyeli göçmenlerin rahatsız edici davranışlar olarak en çok;

- ✓ İş, işsizlik ve çalışma koşulları konusundaki davranışları,
- ✓ Asayiş ve güvenlik ilişkin sorunlar,
- ✓ Trafik sorunundaki tutumları,
- ✓ Giydikleri yerel kıyafetler,
- ✓ Gürültü yapmaları,
- ✓ Gece çok geç vakitlerde yatıp sabah erken kalkmamaları gibi hususları gösterdiklerini saptamışlardır.

Göçmenlerin savaştan kaçan korkak bireyler olarak görülmeleri, artan ekonomik pahalılık ve krizlerden sorumlu tutulmaları, yaşam tarzları ve görünümleri üzerinden (dilencilik, kirlilik, rahatlık, gürültü ile oluşan rahatsızlık, mekânlardaki kalabalık, gündüz ve gece vakitlerinin kullanımındaki farklılıklar, trafikteki tutumlar) dışlayıcı, aşağılayıcı bir muameleye maruz bırakılmaları (Yaşar, 2013; Özpınar, 2016: 4) gibi olumsuz yaklaşımlar, yerel halk ile sığınmacılar arasında kutuplaşma ve gerilimin artmasına yol açacaktır.

Suriyeli sığınmacıların sorunlarına yönelik yapılan çok sayıda araştırma (Apak, 2014, 2015; Erdoğan, 2015; Karasu, 2016; Kaya, 2015), Suriyeli sığınmacıların bazı sorunlar (eğitim, barınma, çalışma hakları, kamu hizmetlerine erişim, ekonomik gibi) yaşamalarına rağmen genelde memnun olduklarını ve aynı şekilde Türk toplumuna uyum sağlamada çok fazla güçlük yaşamadıkları tespit edilmiştir (Apak, 2014: 54). Yaşanılan en temel sorunların başında ise dil problemi gelmektedir (Apak, 2014, 2015; Buz, 2008; Deniz vd., 2016; Karasu, 2016). İşsizlik ve niteliksiz işlerde çalışma (Apak, 2014; Deniz vd., 2016; Karasu, 2016), sosyal dışlanma, barınma, beslenme ve çocukların okula ilişkin sorunları da öne çıkan diğer problemlerdir. Suriyelilerin özellikle yoğun olarak buldukları; Şanlıurfa, Mardin, Batman, Kilis, Gaziantep gibi kentlerdeki uyum düzeylerinin nispeten daha kolay gerçekleştiği ifade edilmektedir. Burada uyum sürecinin kolay gerçekleşmesinde; bölgede akrabalarının varlığı, dini inanç benzerliği ve bu konuda sorun yaşamamaları, insanlarla ilişki kurabilme, genel olarak ayrımcılığa maruz kalmamaları ve beklentilerinin önemli ölçüde karşılanması gibi nedenler bulunmaktadır (Kağnıcı, 2017).

Suriyeli sığınmacıların ülkemizdeki varlıklarına karşı sergilenen yaklaşımın, yerleşmeye başladıkları ilk dönemlere kıyasla günümüzde biraz daha olumsuz bir nitelik kazandığı gözlemlenmektedir. Bu olumsuz yaklaşımın nedenleri olarak en çok; ülkemizde kalıcı olacakları yönündeki tedirginlikler, fazla haklar tanındığı yönündeki algılar (Karasu, 2016), kira ve ev fiyatlarındaki artışlar (Kaypak & Bimay, 2016; Karasu, 2016), çevre kirliliği yaratmaları (Kaypak & Bimay, 2016), dilencilik yapmaları (Erdoğan, 2015), istihdam ve çalışma yaşamına ilişkin sorunlara sebebiyet vermeleri (Erdoğan, 2015; Karasu, 2016; Kaypak & Bimay,

2016), güvenlik ve asayiş sorunu yaratabilecekleri endişesi ve vatandaşlık verilmesi (Erdoğan, 2015) gibi hususlar öne çıkmaktadır. Sığınmacılara yönelik gelişen bazı olumsuz yaklaşımlara rağmen yerel halkın, Suriyeli sığınmacılarla aynı dine mensup olmalarının getirdiği kardeşlik anlayışı ve sığınmacıların ekonomik ihtiyaçlarını giderme konusunda sergilenen yardımseverlik tutumu, Suriyelilerin toplumsal uyum ve entegrasyon süreçlerine ciddi anlamda olumlu katkı sunmuş olduğu bir gerçektir. Bu durum da, bireylerde kriminal yönelimin oluşması karşısında önemli önleyici bir işlevi yerine getirdiği söylenebilir.

Halihazırda belirli dönemlerde Suriyeli göçmenlerle yerel halk arasında yaşanan bazı gerilimlere rağmen -3.5 milyonu aşan Suriyeli göçmen nüfus düşünüldüğünde- yine de bu çatışmalardan hareketle çok olumsuz bir tablodan ve ciddi güvenlik sorunundan söz etmek mümkün değildir. Bu durumu, göçmen nüfus ile yerli halk arasında karşılıklı ihtiyatlı bir tutumun/yaklaşımın varlığını göstermektedir. Göçmenlerin giderek Türkçe kullanımlarının artması, kültürel uyum alanında davranış sergilemeleri, kışkırtıcı tutumlardan uzak durmaları, yerel halk ile bazı evliliklerin gerçekleşmesi, çok sayıda çocuğun ülkemizde doğması (35 binin üzerinde 2018 yılı itibarıyla), çok sayıda şirket kurmaları ve belirli sektörler iş bulmaları gibi hususlar onların toplumsal ve ekonomik entegrasyonlarının daha da arttıracaktır. Bu olumlu gelişmeler aynı zamanda göçmenlerde suç eğiliminin oluşmasını da görece engelleyecektir.

Göçmenlerin ülkemizde karşılaşacakları ekonomik ve eğitim sorunlarının gelecekte kriminal eğilimlilik yaratması açısından risk unsurları olarak etkili olabilir.

Göçmenlerin Geldikleri Ülkenin/Bölgenin Yapısı

Suçluluk açısından, göçmenlerin göç ettikleri ülkede yaşadıkları veya karşılaştıkları sorunların yanı sıra göç ettikleri ülkenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasal yapının da etkili olduğu bir gerçektir. Göçmenlerin iç çatışmaların ve savaşın yaşandığı bir bölgeden ülkemize göç ettikleri hususu burada konumuz açısından önem arz etmektedir. 2011 yılından bu yana Suriye’de süren çatışmalarda, İHH İnsani Yardım Vakfının hazırladığı rapora göre yaklaşık olarak 20 bini çocuk en az 450 bin insan hayatını kaybetmiş, 120 binden fazla insan da hapsedilmiştir. Yüzbinlerce insanın ciddi fiziksel yaralandıkları bu savaşta yaklaşık olarak 600 binden fazla çocuğun yetim kaldığı belirtilmektedir (<https://www.ihh.org.tr/public/publish/0/111/suriye-2017-faaliyet-raporu.pdf>).

Bir anlamda ülkemize sığınan Suriyeli sığınmacılar savaşın acılarını, yaralarını ve diğer tüm olumsuzluklarını taşımaktadırlar.

Genelde savaşa tanıklık etmiş, savaşın dehşetini/şiddetini yaşamış ve dolayısıyla savaş veya politik koşullardan dolayı göç etmek zorunda kalan savaş mağduru aile bireylerinde ve çocuklarında travma sıklıkla karşılanan bir durumdur. Bu kapsamda göçmenlerin kendi ülkelerinde iç savaşın yarattığı mağduriyetler ve akabinde gerçekleşen göçmenlik durumu ile bağlantılı olarak yaşadıkları sorunlar

onların ruhsal dünyalarını yaralamakta ve travma yaşamalarına neden olabilmektedir. Posttravmatik stres bozukluğu (PTSB), yaşanan çatışmanın şiddet, yoğunluğu ve maruz kalma düzeylerine göre akut veya kronik düzeyde bir nitelik sergileyebilir. Çatışma dönemi ve sonrasında yaşanan travmatik olayların başında; yakın aile bireylerinin ölümü, şiddete veya işkenceye maruz kalma veya tanıklık etme, cinayete tanık olma, yerinden edilme ya da göç sürecinde ve göç edilen ülkelerde karşılaşılan sorunlar (dışlanma, saldırıya uğrama, sosyo-ekonomik, sağlık ve kültürel sorunlar vb.) gelmektedir.

Yerinden edilmiş olan Suriyeli sığınmacıların ülkemizde yaşadıkları “yurtsuzluk duygusunun” yanı sıra savaş ve çatışmanın yarattığı travmalar, göçmenlerin sorunlarının sadece sosyo-ekonomik sorunlarla sınırlı olmadığını göstermektedir. Özellikle yakın aile bireylerinin ölümüne ve yaralanmalarına tanıklık etmiş olanların oranı küçümsenmeyecek düzeydedir. AFAD (2013) kamplardaki bireylerin % 32’si ve kamp dışında yaşayanların da %23’ünün Suriye’deki çatışmalardan dolayı bir yakınının yaralanmış olduklarını saptamıştır. Bundan ayrı olarak bir kampta yapılan bir çalışmada erkeklerin %33’ü ve kadınların da %40’ı her hangi bir yakınına kaybettiklerini ifade ettikleri yönünde sonuçlar elde edilmiştir (bkz. Yaşar, 2013).

Chung ve arkadaşları, Suriye’deki göçmenler arasında travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) için yaygınlık oranlarının % 34 ile % 52 arasında değiştiğinin tahmin edildiğini ileri sürmüştür (Chung vd., 2018: 310). Alpak vd., 2013 yılında Türkiye Gaziantep ilindeki çadır kentte kalan 352 Suriyeli göçmenler üzerinde yaptıkları araştırmalarında, göçmenlerde post-travmatik stres bozukluğu görülme sıklığını %33.5 olarak saptamışlardır. Selçuk Şirin ve Lauren Rogers-Şirin (2015) Türkiye’de bir kampta yaptıkları bir çalışmada, Suriyeli göçmenlerin çocuklarının %45’inin Travma Sonrası Stres Bozukluğunu yaşadıklarını, %44’ünün anlamlı depresyon belirtileri gösterdiğini ve %33’ünün de somatik şikayetler sergiledikleri yönünde sonuçlar elde etmişlerdir (Şirin & Rogers, 2015). Savaş travmasına maruz kalan 3000 çocuk üzerine yapılan başka bir çalışmada da, travma sonrası stres bozukluğuna işaret eden bulguların saptandığı ve bu soruna gerekli müdahaleler yapılmadığında çocuğun gelişimini olumsuz yönde etkileyebilecek olumsuz bazı semptomların geliştiği gözlemlenmiştir. Savaş yaşantısına bağlı travma sonrası stres bozukluğunun diğer belirtileri arasında; endişe, gerginlik, irkilme durumları, huzursuzluk, öfke patlamaları ve saldırgan davranışlarının geliştiği gözlemlenmiştir. Ayrıca çatışma durumuna maruz kalan çocuk, savaşın taraflarına kızgın olabileceği gibi ebeveynlerini ve yakınlarını da kendilerini olup bitenlere karşı yeterli düzeyde koruyamadığı veya yeterli imkanları sağlayamadığı gerekçesi ile öfke besleyebilir. Öfke bu durumda farklı tarafa ve bireylere yönelebilir (Aydın, 2014: 32-33).

Archer ve Gartner (1976), savaş tecrübesi yaşamış ülkelerde cinayet suçlarında ciddi artışların gerçekleştiğini ileri sürmüştür. Çatışma veya savaşlardan sonra gerçekleşen şiddet suçlarındaki artışların önde gelen temel bir nedeni, şiddetin bu

süreçte meşrulaşmasını sağlayan bir kültürün veya yaklaşımın zemin bulmasıdır (Archer & Gartner, 1976).

Sonuç olarak savaş veya terörün çocuklar üzerindeki psikolojik etkilerinin başında travma gelmektedir. Şiddet ve savaşa maruz kalan bireylerde özellikle travma ile bağlantılı çok sayıda davranışsal problemler ortaya çıkmaktadır. Araştırmalara genel olarak bakıldığında, öfke ve saldırganlık, zayıf akademik performans ve madde bağımlılığı gibi bazı olumsuz davranışların gelişimine yol açtığı gözlemlenmektedir (Yahav, 2011: 93). Çocukluk döneminde maruz kalınan veya tanıklık edilen travmatik yaşantılar, çocukların normal gelişimlerini ciddi anlamda olumsuz etkileyerek toplumsal uyum ve entegrasyon süreçlerini kesintiye uğratmakta veya sorunlu kılmaktadır. Aynı şekilde yaşanan travmatik olaylar, çocukların sağlıklı bir ruhsal yapıya sahip olmalarını engelleyerek, özellikle ergen ve yetişkinlik döneminde suç ve şiddet eğiliminin oluşmasında etkili olabilmektedir.

SONUÇ

Yüksek oranda göçmen nüfusunu barındıran bazı ülkelerde çok sayıdaki problemin sorumlusu olarak genelde göçmenler görülmektedir. Aynı şekilde, toplumdaki suç oranlarının artışında da zaman zaman dikkatler göçmenler üzerine yoğunlaşmakta ve göçmenler kriminal bir topluluk olarak tanımlanmaktadır. Ülkemizde de Suriyeli göçmenler tarafından işlenen suç oranlarının yüksek olduğu, göçmenlerin şiddet kullanmaya meyilli oldukları, işsizlik sorunu yarattıkları ve kendilerine ev sahipliği yapan Türkiye'nin ekonomisini zora soktukları ve dolayısıyla ülkemiz açısından ciddi bir tehdit oluşturdukları şeklindeki iddialar tedavüle sokularak göçmenlere yönelik olumsuz bir algı oluşturulmaya çalışılmaktadır. Oysaki suç istatistikleri ve konuya ilişkin yapılan araştırmalar, bu iddiaları doğrulamamaktadır. Dolayısıyla Suriyeli göçmenlere yönelik sergilenen olumsuz yaklaşımlar, önemli ölçüde önyargılara dayalı algılardan beslenmektedir. Bu olumsuz algı ve önyargılı yaklaşım, yer yer göçmenlere yönelik şiddet eylemlerine de yol açmaktadır.

Ülkemizde, göçmen ve suç üzerine gerçekleştirilmiş ampirik araştırmalar neredeyse yok gibidir. Suça karışan göçmenlere ilişkin istatistiksel bilgiye ulaşmak da son derece güçtür. Ancak İçişleri Bakanlığının açıkladığı verilere göre göçmenler tarafından işlenen suç oranları son derece düşüktür.

Göç ve suç arasındaki ilişkiye odaklanan araştırmalar son derece karmaşık ve birbirleriyle örtüşmeyen sonuçlar saptamıştır. Diğer bir ifade ile göç ile suç arasındaki ilişkiyi saptamaya yönelik yapılan araştırmalar, bu ilişkinin varlığı konusunda güçlü kanıtlar sunmamıştır. Bu nedenle göç ve suç arasında olası bir ilişkiden söz edilse bile bu ilişkinin zorunlu ve kaçınılmaz olduğu ileri sürülemez. Göç olgusunun suç üzerindeki etkisi çok sayıda değişkene bağlı olarak gerçekleşmektedir. Diğer bir ifade ile göç ve suç arasındaki ilişki belirli bir zamanda göçün niteliğine/doğasına göre farklılık gösterebilir.

Göç- suç ilişkisinin analizinde veya göçün suça yol açıp açmadığı konusunun açığa kavuşturulmasında irdelenmesi gereken bazı önemli değişkenler bulunmaktadır. Burada göç ve suç arasındaki ilişkinin, göçmenlerin niteliği, göçün özellikleri ve yerleşilen bölgelerin yapısından bağımsız olmadığını söylemek mümkündür. İlk iki değişken göçmenlerin göç öncesi ve sürecindeki koşullarla ve özellikler ile ilişkili iken, son faktör de göç edilen ülkenin yapısı ve koşulları ile ilgilidir. Göç sonrası suçlulukta etkili olan değişkenler içerisinde göçmenlerin adaptasyon süreçlerinin başarılı bir şekilde gerçekleşip gerçekleşmediği hususu son derece önem arz etmektedir. Hiç kuşkusuz göçmenlerin entegrasyon veya adaptasyon süreçlerinin başarılılığı ve aynı zamanda göçmenlerin suçluluk yapıları üzerinde; bireysel faktörler, kültürel uyum sorunları, ekonomik ve istihdama ilişkin sorunlar, göçmenlere yönelik tutumlar ve göçün nedenleri gibi faktörler etkili olmaktadır.

Göç ve suç ilişkisinin analizinde öne çıkan temel faktörler veya unsurlar kapsamlı bir şekilde şu şekilde belirtilebilir:

1. Göçmenlerin bireysel özellikleri (yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, ırksal ve mesleki nitelikler, öfke, antisosyal veya psikopat eğilimlilik gibi demografik, psikolojik, kültürel ve sosyal özellikler)
2. Göç edilen bölgenin/ülkenin işgücü piyasa yapıları, karşılaşılan ekonomik sorunlar, işsizlik oranı, istihdam olanakları
3. Göçmenlerin motivasyonları,
4. Göç etmede etkili olan unsurlar (istihdam arayışı, çatışma bölgelerinden ayrılma gibi)
5. Göç edilen yerleşim yerinin/bölgenin örgütlülük ve kültürel yapı açısından özelliği. Yeni bir bölgeye yerleşme ile birlikte etkileşime girilen yeni dinamikler.
6. Göç edilen yerleşim yerinin suçluluk oranı,
7. Yerli topluluklarının göçmenlere yaklaşım tarzları, göçmenler ile ilgili algı biçimi (dışlanma ve ayrımcı politikalara maruz kalma düzeyi),
8. Göçmenlerin yerleştikleri bölgede karşılaştıkları sorun türleri ve sorunların niteliği ve şiddeti.
9. Akkültürasyon sorunları, kültürel ayrımcılık, dil engeli, iş ve arkadaş edinme networkları,
10. Göç ile birlikte göçmenlerde meydana gelen davranış kalıpları (aile kurumunun zayıflaması, sosyal ve enformel denetimin zayıflaması, sosyal çözülme v.b).

Burada belirtilmesi gereken diğer önemli bir husus ise, göç-suç ilişkisi ele alınırken göçmenlerin taşıdıkları veya sahip oldukları olumlu ve olumsuz özelliklerinin birlikte değerlendirilmesidir. Diğer bir ifade ile Suriyeli göçmenlerin veya sığınmacıların gerek şimdi gerekse de geleceğe yönelik olarak kriminal yönelimlerine ilişkin bir öngörü, halihazırda sadece karşılaştıkları risk

unsurları üzerinden tahmin edilemez. Burada, göçmenlerin sahip oldukları sosyo-demografik, ekonomik ve kültürel olumsuzluklar ve karşılaştıkları sorunların oluşturacağı “risk unsurları” ile göçmenleri suçtan alıkoyan veya koruyan “koruyucu faktörlerin” birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Diğer bir ifade ile göçmenlerin kriminal eğilim düzeyleri, gelecekte suça karşı korunaksız olmaları veya suça daha açık hale gelmelerinde etkili olan faktörler ile onları suça karşı dirençli veya korunaklı kılan faktörlerin oluşturduğu ilişki biçimi ile ilişkili olarak gerçekleşecektir. Kriminal yönelim, risk unsurlarının koruyucu faktörleri baskıladığı veya domine ettiği ölçüde suçlulukta etkili olabilmektedir. Hiç kuşkusuz bireyin buradaki pozisyonu son derece önem arz etmektedir. Bu durum, suç ve göç ilişkisinin sadece göçmenlerin karşılaştıkları olumsuz değişkenler ve gelişmeler üzerinden kurulamayacağını göstermektedir. Çünkü suç eyleminde etkili olabilecek risk unsurlarının, suç yönelimini yaratıp yaratmayacağı, koruyucu faktörlerin etkililik düzeyine bağlı olarak değişkenlik arz edecektir. Bu nedenle göçmen gruplarının suçluluk eğilimlerine ilişkin öngörüle bulunabilmek için halihazırda var olan risk ve koruyucu faktörlerin birlikte ele alınması gerekmektedir. Risk ve koruyucu faktörlerin birlikteliği yaklaşımına göre örneğin; Suriyelilerin önemli bir oranının ülkemizde genelde vasıfsız, ağır, geçici ve düşük ücret getirici işlerde çalışmaları ve nitelikli mesleklere girişlerinin sınırlı olması, toplumsal entegrasyonları açısından önemli bir olumsuzluk ve risk oluşturmaktadır. Gerilim kuramına göre, ekonomik başarı gibi meşru amaçlara erişimin bloke edilmesi ve engellenmesi bir suç eğilimi yaratmaktadır. Ancak göçmenler, kendi ülkelerinde yaşanan çatışma, savaş ve ölüm ile sonuçlanan mağduriyetleri düşündüklerinde göç ettikleri ülkemizde geçimlerini sağlayacak düzeyde iş bulup çalışmalarını kendileri açısından ciddi bir kazanım ve başarı olarak değerlendirilecekleri bir gerçektir. Bu değerlendirme biçimi, koruyucu faktör olarak onların suça yönelmelerinde engelleyici bir işlevi yerine getirebilmektedir.

Göçmenlerin suçlulukları üzerinde etkili olabilecek faktörlerin başında, istihdam olanaklarının kısıtlı olması ve iş piyasalarına girişlerinin önünde engellerin varlığı gelmektedir. Yapılan bazı çalışmalarda (bkz. Orhan ve Gündoğar, 2015) Suriyeli göçmenlerin genelde yerel halkın çalışmayı arzulamadığı işlerde çalıştıkları ve bunun da vasıfsız işgücü gerektiren iş kollarında işgücü açığının kapanması gibi olumlu bir sonuç yarattığı ifade edilmektedir. Bu aynı zamanda Suriyeli göçmenlerin yerli halkın iş olanaklarını ellerinden aldıkları yönündeki iddiaları da tartışmalı kılmaktadır. Ayrıca ülkemizde çok sayıda Suriyeli şirketlerin varlıkları yatırım ortamına olumlu olarak yansımaktadır. Suriyeli firma sayısının ülkemizde artması da bu açıdan önemli bir husustur. Göçmenlere sağlanan insani yardım ve hizmetlerin yerel firmalar tarafından sağlanması da bazı sektörler için önemli bir fırsat oluşturmaktadır. Ülkemizdeki sığınmacıların varlıkları bu açıdan bakıldığında kısmen olumlu bir tablonun varlığı gözlemlenmektedir.

Göçmenlerin ekonomik faaliyetlere yoğun katılımlarının sağlanması onların uyum süreçlerini de hızlandıracağı bir gerçektir. Sığınmacıların özellikle şehrin ekonomik yapısına entegre olmaları ve ekonomik açıdan bir canlılık ve çeşitlilik sağlamaları gerek işverenler açısından gerekse yeni istihdam alanı oluşturmak açısından bireylerin kriminal yönelimlerini engelleyecektir. Çünkü göçmenlerin ekonomik iflas ve krizlere maruz kalmaları, işsiz kalmaları, yoksulluk ve ekonomik sorun yaşamaları, onların suç yönelimi açısından ciddi bir risk teşkil etmektedir. Bu nedenle göçmenlerin sadece toplumsal değil ekonomik entegrasyonları da son derece önem arz etmektedir.

Sığınmacıların suç açısından risk teşkil edecek diğer önemli bir husus ise, eğitime ilişkin olandır. Eğitim konusundaki verilerin de çok iç acıcı olmadığı bir gerçek. Halihazırdaki veriler Suriyeli göçmenlerden okul çağında olan çocukların büyük çoğunluğunun ya hiç eğitim almadıkları yada çok yetersiz düzeyde bir eğitim aldıklarını göstermektedir. Bu husus, gelecek dönemlerde çocuk suçluluğu açısından ciddi bir risk oluşturmaktadır. Ancak bu çocukların ülkemizde düzenli bir işte çalışıyor olmaları onların toplumsal entegrasyonları açısından önem arz etmekle birlikte denetimsiz ve istismar açık bir şekilde çalışmaları, işlerini kaybetmeleri, sokakta fazla zaman geçirmeleri gibi hususlar onların kriminal eğilim içerisine girmelerine yol açabilir.

Suriyeli çocuk ve gençlerin, okullaşma oranlarının düşüklüğü ve okulla ilgili sorunların varlığı gelecekte istihdam piyasasına girişlerini gerekli mesleki beceri ve niteliğe sahip olamadıkları gerekçesiyle kısıtlanmış olacaktır. Bu durum, ekonomik ve kültürel olarak bir engellenme ve hayal kırıklığı yaratabilme potansiyeli içermektedir. Bu da sığınmacıların, suçlara bulaşma olasılıklarının artmasında etkili olacaktır. Bu nedenle gelecek dönemlerde göçmenlerde suç patlamasının yaşanmasının önüne geçebilmek için şimdiden çocukların/gençlerin ve ailelerinin toplumsal uyum ve bütünleşmelerini artırıcı faaliyetlerin/çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Suriyeli sığınmacıların kriminal eğiliminin oluşması açısından diğer önemli bir risk faktörü de, göçmenlerin savaş ve çatışmalı bir bölgeden gelmiş olmalarıdır. Özellikle iç çatışmaların yaşandığı savaş bölgesinden ve ciddi travmalarla ülkemize yerleşen Suriyelilerin yaklaşık olarak yarısı 19 yaş ve altındaki bireylerden oluşmaktadır. Travmayı daha derin, daha yıkıcı ve uzun erimli olarak deneyimleyen kesimlerin başında hiç kuşkusuz çocuklar gelmektedir. Travmanın etkileri bu yaş grubunda daha etkili ve kalıcı olduğu düşünüldüğünde gelecekte bu kesimin ülkemizde karşılaşılabilecekleri bazı toplumsal, psikolojik ve ekonomik sorunlarla birlikte bir suç eğiliminin veya kültürün oluşması muhtemeldir. Bu çocukların önemli bir oranının travmatik semptomlar sergiledikleri düşünüldüğünde bunların toplumsal uyuma ilişkin sorunlar yaşayabilecekleri ve bunun da bazı davranış problemlerine neden olacağı (suç, şiddet ve bazı bağımlılık yapıcı maddeler kullanma gibi) söylenebilir. Bu nedenle bu kesime yönelik ciddi

rehabilitasyon ve psikolojik tedavi hizmetlerinin gerçekleştirilmesi ve toplumsal entegrasyonlarının sağlanması gerekmektedir.

Diğer önemli bir risk faktörü de, göçmenlerin yerleştikleri bölgenin önemli ölçüde yoksul ve gecekondü özelliğini taşımasıdır. Çarpık kentleşmenin ve düzensiz yapılaşmanın belirgin özelliklerini yansıtan bu yerler, suçluluk açısından elverişli ve riskli koşullar içermektedir. Bu bölgeler aynı zamanda sosyal çözülme kuramının öngördüğü sosyal düzensizlik/örgütsüzlük göstergelerini taşımaktadır.

Diğer önemli bir husus da, sığınmacıların toplumsal entegrasyonlarına ilişkindir. Suriyelilerin dil, kültür ve yaşam tarzlarından kaynaklanan bazı sorunların varlığı toplumsal uyum açısından engelleyici bir işlevi görmektedir. Ancak bazı çalışmalar, Suriyelilerin önemli ölçüde uyum sağladıklarını ileri sürmektedir. Toplumsal uyumun sağlanmış olması, bireyleri suça karşı koruyan önemli bir husustur.

Suçluluk eğiliminin oluşmasında yukarıda belirtilen bazı risk unsurlarının varlığına rağmen sığınmacıların ülkemizde suçluluk oranlarının düşük gerçekleşmesinde etkili olan veya Suriyeli göçmenleri suç işlemekten alıkoyabilecek bazı koruyucu unsurlar bulunmaktadır. Bu nedenler içerisinde, göçmenlerin suç işlemeleri durumunda aile bireylerinin güç koşullarla karşı karşıya gelme ihtimali ve göçmenlerin sınır dışı edilebileceği veya kamplara gönderileceği yönündeki çekince vardır. Ancak Suriye'deki mevcut durum nedeniyle ülkelerine iade edilmeleri sakıncalı olduğu durumda bazı sığınmacıların ülkelerine gönderilme işlemi iptal edilebilmektedir. Bundan ayrı olarak göçmenlere Türk Ceza Hukukunun öngördüğü cezalar verilmektedir. Gerekli görülenler hakkında da Geçici Koruma Yönetmeliğinin 8'inci maddesi kapsamında yabancıların statülerinin iptal edilmesi ve haklarında idari gözetim kararı alınabilmektedir.

Diğer önemli bir husus ise, Suriyeli göçmenlerin hayatta kalmak, çatışmalarda ölmek veya fiziksel ve ruhsal sağlıklarını korumak için Türkiye'ye sığınmış olmalarıdır. Bu nedenle ilk planda, işgücü piyasası ve yaşam koşullarına ilişkin beklentileri çok yüksek değildir. Çatışma ve savaş ortamından ülkemize canlarını kurtarmak kaygısıyla göç etmiş olan Suriyelilerin, ülkemizde asgari düzeyde sağlanabilecek bir yaşam olanağının büyük bir hoşnutluk yarattığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla, sığınmacıların karşılaştıkları bazı sorunlar onlar üzerinde doğrudan kriminallaşma etkisi yapmayabilir. Bu nedenle kısa vadede Merton'un gerilim kuramının varsayımını doğru olarak görmek mümkün değildir.

Diğer koruyucu unsurlar ve aynı zamanda kriminal eğilimliliği önleyici unsurlar olarak da özetle,

1. Göçmen grupla aynı dine mensup olmanın getirdiği kardeşlik anlayışı,
2. Yapılan ekonomik yardımlar ve yardımseverlik tutumu,

3. Göçmen dostu politikanın varlığı, devletin ve toplumun göçmenlere sahip çıkan yaklaşımı,
4. Ciddi bir ekonomik rekabetin ortaya çıkmamış olmaması,
5. STK'ların olumlu rol oynayıcı etkisi, gerilimi azaltıcı ve tarafları sakinleştirici etkisi gibi hususlar belirtilebilir.

Bundan ayrı olarak gelecek dönemlerde özellikle sonraki kuşaklar için suç oranlarının artmayacağını ileri sürmek mümkün değildir. Halihazırda göçmenlerin yoğun olarak yaşadıkları bazı kentlerde (Hatay, Gaziantep, Kilis, Şanlıurfa, Kahraman Maraş, Mardin, Adana, Mersin, Osmaniye, İstanbul, Bursa, İzmir gibi) suç ve güvenlik riski daha yoğun olarak hissedildiğini söylemek mümkündür. Suriyelilerin gelecek dönemlerde ekonomik güçlükler yaşamaları, çocuklarına yönelik eğitim imkânlarının yetersiz kalması, travmatik etkilerin devam etmesi, toplumsal uyum ile ilgili güçlüklerin varlığı, dilencilik yapmaları, istismara açık hale gelmeleri ve dışlayıcı, aşağılayıcı muamelelere maruz kalmaları suç oranlarının artmasında etkili olabilir. Özellikle gerekli sosyo-ekonomik ve eğitimsel olanakların yaratılmaması durumunda sorunlu bir kuşağın yetişmesi muhtemeldir. Bundan ayrı olarak göçmenler arasında modernleşme ve sekülerleşme eğiliminin güç kazanmasıyla birlikte enformel sermaye ve sosyal denetimin, aile, din ve benzeri kurumsal yapıların zayıflaması, bireyselliğin gelişimi, kapitalist ve çıkarıcı eğilimlerin güç kazanması ile birlikte suç eğiliminin de artabileceği öngörülebilir.

Sonuç olarak;

- ✓ Konuya ilişkin yapılmış uluslararası araştırmalardan hareketle göç olgusunun suç üzerindeki etkisinin zorunlu, mutlak ve güçlü bir ilişki olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Ancak bazı değişkenlere bağlı olarak göçmen gruplarında suç oranlarının yüksek gerçekleşebileceği ileri sürülebilir.
- ✓ Göçmenlerin kriminal yönelimleri üzerinde, göç edilen yerleşim bölgelerinin özellikleri, göçmenlerin eğitim ve iş becerileri, göçmenlerin göç etmeden önce yaşadıkları sorunlar, yerleştikleri toplumun kültürel değerlerine uyum süreçleri, ekonomik ve iş piyasasındaki tecrübeleri/deneyimleri, göçmenlerin beklentileri, yerleşik topluluklarının göçmenlere karşı tutumları, göç ettikleri ülkelerde egemen olan hukuk/yasalar konusundaki bilgileri, göç ettikleri yerleşim bölgesindeki ekonomik koşullar (yoksulluk, işsizlik v.b.) ve suçluluk düzeyleri, sahip oldukları kültürel yapı gibi değişkenler önemli ölçüde etkili olmaktadır. Suçluluğun gelişiminde ayrıca bu risk unsurlarının etkisini minimize veya nötralize eden koruyucu faktörlerin varlığı ve etkisi de son derece önemlidir.
- ✓ Halihazırda halk arasında yaygın bir şekilde dillendirilen Suriyeliler tarafından yüksek oranda suç işledikleri yönündeki argümanın bilimsel temelden yoksun olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Suriyeliler

tarafından işlenen suç oranları son derece düşüktür. Ancak göçmenler tarafından suç olaylarının tümünün adliyeye intikal etmediği, bazı sorunları kendi aralarında çözdükleri de bir gerçektir. Bu durum da, Suriyeliler tarafından işlenen gerçek suç rakamının bilinmesini olanaklı kılmamaktadır.

- ✓ Araştırma bulguları genelde suç nedenselliği üzerinde göçün, sınırlı bir role sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle, göçmenlere karşı bir nefret ve ötekileştirme söyleminin de gerekçeleri olarak oluşturulan “göçmenlerin kriminal bir grup olduğu yönündeki” kamuoyu algısının, sağlam ve ciddi dayanaklardan yoksun olduğunu söylemek mümkündür. Bilinçli veya bilinçsiz bir tutumun sonucu olarak zaman zaman Suriyeli göçmenlerin dahil oldukları suç olaylarının medyada abartılarak verilmesi, göçmenlere yönelik saldırıların yoğunlaşmasına ve göçmenlerin nefret objesi olarak görülmelerine ve kriminal bir grup olarak ötekileştirilmelerine/damgalanmalarına yol açmaktadır.
- ✓ Genelde çoğu ülkede göçmen gençler tarafından işlenen suçların aşırı derecede abartıldığı ve hem medya söyleminin hem de politik oportünizmin konusu olarak kullanıldığını müşahede etmek mümkündür. Özellikle göçmenlere yönelik bazı olumsuz basmakalıp yakıştırmalar geliştirilmektedir. Bu olumsuz basmakalıplar, göçmenlere yönelik olumlu stratejiler geliştirmek yerine kolluk ve ulusal güvenlik girişimlerini haklı çıkaracak tarzda kullanılmaktadır. Bu da, ırkçı basmakalıpların sürdürülebilmesinin etnik gruplar arası gerginliklere ve çatışmalara doğrudan katkıda bulunduğu söylenebilir.
- ✓ İşlenen suçlardan bazıları da göçmenlerin kendi aralarında gerçekleştiği ve suçların çoğunda da kendilerinin davacı pozisyonda oldukları tespit edilmiştir. Ancak Suriyeliler ile yerel halk arasında gerilim ve çatışmayı tetikleyecek bir zeminin olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Özellikle gerçekleştirilebilecek bazı provakatif eylemler sonucunda etnik çatışmanın yaşanma ihtimali mümkündür.
- ✓ Göçmenlerin karıştıkları suç olaylarının oranları düşük olmakla birlikte toplumda ciddi bir tepkinin gösterilmesine yol açmaktadır. Bu tepkiler zaman zaman ilgili şehir veya yerleşim bölgesindeki tüm Suriyelileri hedef alacak şekilde kitlesel tepkilere ve saldırılara yol açmaktadır. Örneğin, Türkiye’de taciz veya cinsellikle ilgili yılda yaklaşık olarak 30 bin civarında işlenirken, bu suç türünün sadece 720-730’unun Suriyeliler tarafından işlendiği belirtilmektedir. Ancak, işlenen bu suç türünün akabinde Suriyelilere yönelik kitlesel saldırılar gerçekleşmektedir.
- ✓ Göç olgusunu suç üzerinde etkili olduğunu ileri süren kimi araştırmacılar özellikle ikinci ve sonraki neslin suç eylemlerine daha çok yöneldiklerini ileri sürmüşlerdir. Bu nedenle Suriyeli sığınmacıların gelecek nesillerin beklenti düzeyleri ve yaşam tarzı, kendi aile bireylerinkinden farklı olacağı bir gerçektir. Göç etme nedenlerini ve savaşın/çatışmanın

etkilerini birinci kuşağa kıyasla daha az hissedecek olan bu kesimin kriminal yönelim içerisine girmeleri daha kolaydır. Bir anlamda, ilk dönemlerde Suriyeli sığınmacıların suç oranlarının düşük oranda gerçekleşmesi, gelecekte de düşük olacağı anlamına gelmez. Gelecek dönemlerde, gerek modernleşmenin geleneksel değerleri/kurumları tahrip edici/çözücü etkisi (aile, din ve kültürel yapı gibi enformel sermayenin zayıflaması) gerekse yaşanabilecek sorunların kriminalleştirici etkisi (çete, mafya gibi oluşumların artması) gerekse de sığınmacıların talep ve isteklerinde meydana gelebilecek artışlar (kısa sürede çok şeye sahip olma isteği, zenginleşme gibi) suç oranlarının artması üzerinde etkili olabileceğini söylemek mümkündür.

- ✓ Yerel halk ile sığınmacılar arasında en çok dil ve yaşam tarzının farklılıklarından kaynaklanan sorunların yol açtığı bazı gerilimler ve sorunlar yaşanmaktadır. Ancak genel olarak bakıldığında sığınmacıların uyum problemlerine ilişkin sorunların azaltılması veya giderilmesi zor olsa da mümkün gözükmemektedir. Sorun göçmenlerin sayısının son derece yüksek olmasıdır. Bu nedenle, tümünün kısa sürede entegrasyonlarının sağlanması beklenmemelidir.
- ✓ Araştırma literatüründen hareketle göçün tek başına suça neden olmamakla birlikte göç sürecinin iyi yönetilememesi durumunda (özellikle de göçe yoğun maruz kalan şehirlerde) bazı olumsuzluklar veya sorunların (ekolojik, eğitim, sosyal, ekonomik, psikolojik, sağlık, sosyal güvenlik gibi) ortaya çıkacağı ve bu sorunların/aksaklıkların suç eğiliminin oluşumunda veya suçun faili veya mağduru olma konusunda kolaylaştırıcı etkilerde bulunabileceğini öngörmek mümkündür.
- ✓ Gelecek dönemlerde suç işleme oranlarının önüne geçmek için eğitim ve toplumsal entegrasyon konusundaki sorunların çözümü konusunda yoğun bir çaba sergilenmesi gerekmektedir. Eğitim kurumu, bireylerin hem toplumsal uyumunu hem de mesleki yeterlilik ve becerileri kazanma fırsatı yaratmaktadır. Bu nedenle eğitim olanaklarından yoksun olmak sosyal ve ekonomik entegrasyon da dahil ciddi düzeyde sosyal ve ekonomik sorunların yaşanmasına yol açabilir. Bu da, göçmenlerin kriminal eğilimlerinin oluşumunda etkili olabilir.
- ✓ Göçmenlerin kültürel dönüşümlerini (akültürasyon sürecini) kolaylaştırmak, göçmenlerin geleneksel kültürlerinin olumlu yönlerini korumak ve göçmenlerin ana akım toplumla entegrasyonunu kolaylaştırmak için göç temelli yeniden yerleşim programlarını geliştirmek, genç göçmenlerin gelecek dönemlerde suç oranlarının artışının engellenmesinde etkili olabilir.
- ✓ Göçün suçu arttırıcı etkisinin bazı değişkenlere bağlı olarak gerçekleştiği söylenebilir. Ancak suçun gelişimini veya artışını etkileyecek bazı olumsuzlukların/yetersizliklerin varlığına rağmen, devreye daha fazla koruyucu faktörlerin girmesi de aynı şekilde suç yöneliminin oluşumunu

etkiler. Bu nedenle göç ve suç ilişkisinin analizinde risk ve koruyucu faktörlerin birlikte ele alınması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Adler, F., Mueller, G. O. W. & Laufer, W.S. (1995). *Criminology*. USA: McGraw-Hill.
- Akpınar, T. (2017). Türkiye'deki Suriyeli Mülteci Çocukların ve Kadınların Sosyal Politika Bağlamında Yaşadıkları Sorunlar. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (3):16-29.
- Alpak, G., Ünal, A., Bülbül, F., Sağaltıcı, E., Bez, Y., Altındağ, A., Dalkılıç, A. & Savas, H. A. (2014). Post-Traumatic Stress Disorder Among Syrian Refugees in Turkey: A Cross-Sectional Study. *Int J Psychiatry Clin Pract.* 2015 Mar;19(1): 45-50.
- Apak, H. (2014). Suriyeli Göçmenlerin Kente Uyumluları: Mardin Örneği. *Mukaddime*, 5(2): 53-70.
- Apak, H., (2015). Suriyeli Göçmenlerin Gelecek Beklentileri: Mardin Örneği. *Birey ve Toplum*, 5, 125-142.
- Archer, D. & Gartner, R. (1976). Violent Acts and Violent Times: A Comparative Approach to Postwar Homicide Rates, *American Sociological Review*, 41(6), 937-963.
- Aydın, N. (2014). Savaşın Çocuklar Üzerindeki Psikolojik, Sosyal Ve Kültürel Etkileri. Çocuklar ve Savaş içinde (Ed. Burcu Tokuç) HASUDER Yay. (http://halksagligiokulu.org/anasayfa/components/com_booklibrary/ebook/s/%c3%87ocuklar%20ve%20savas_hasuder%20yayın%20no_2014_2.pdf)
- Bankston III, C.L., (1998). Youth Gangs And The New Second Generation: A Review Essay. *Aggression and Violent Behavior* ,3: 35–45.
- Bell, B., Fasani, F., & Machin, S. (2013). Crime and Immigration: Evidence From Large Immigrant Waves. *Review of Economics and Statistics*, 95: 1278-1290.
- Bohm, R. M. (1997)ç *A Perimer on Crime and Delinquency*. USA: Wadsworth Pub
- Bui, H. N. (2009), Immigration And Crime, *21st Century Criminology: A Reference Handbook* (21st Century Reference) içinde, (Editör J. Mitchell Miller), SAGE Publications.
- Buz, S. (2008). Türkiye'deki Sığınmacıların Sosyal Profili. *Polis Bilimleri Dergisi*, 10 (4), 1-14.

- Card, D., Dustmann, C., and Preston, I. (2012). Immigration, Wages, and Compositional Amenities. *Journal of the European Economic Association*, 10(1):78- 119.
- Çoban, İ. A. (2011). Göçmen Ailelerin Uyum Süreci: Kaynaklar ve Engeller. Y. Özkan (eds.) içinde, *Sosyal Dışlanma Ve Aile: Sosyal Hizmet Müdahalelerinde Güçlendirme Yaklaşımı* (s. 107-122). Ankara: Maya Akademi.
- Chung, M., Cheung, AlQarni, N., AlMazrouei, M., Al Muhairi, S., Shakra, M., Mitchell, B., Al Mazrouei, S., & Al Hashimi, S. (2018). The Impact Of Trauma Exposure Characteristics On Post-Traumatic Stress Disorder And Psychiatric Co-Morbidity Among Syrian Refugees. *Psychiatry Res.* 2018 Jan;259:310-315
- Deniz, A.Ç., Hülür, A.B., & Ekinci, Y. (2016). Göç, Strateji ve Taktik: Suriyeli Sığınmacıların Gündelik Hayat Deneyimleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (42), 1077- 1087.
- Efe, İ. (2015). *Türk Basınında Suriyeli Sığınmacılar*. Ankara: SETAV Yay.
- Erdoğan, M. M. (2014). *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum*. Ankara: HUGO (Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi). 05.03.2017 tarihinde <https://data2.unhcr.org/en/documents/download/46184> adresinden alındı.
- Erdoğan, M. M. & Ünver, C. (2015). *Türk İş Dünyasının Türkiye'deki Suriyeliler Konusundaki Görüş, Beklenti ve Önerileri*. Ankara: Matsa Basımevi-Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu.
- Erdoğan, M.M. (2017a). "Kopuştan" Uyuma Kent Mültecileri: Suriyeli Mülteciler ve Belediyelerin Süreç Yönetimi: İstanbul Örneği. <http://marmara.gov.tr/UserFiles/Attachments/2017/05/09/2a50f712-6413-489f-9deb-56dc52de7264.pdf>, (15.8.2017).
- Erdoğan, M. M. (2017b), *Suriyeliler Barometresi- Yönetici Özeti* (Taslak)/ (int. Erişim <https://mmuraterdogan.files.wordpress.com/2016/06/suriyeliler-barometresi-yc3b6netici-c3b6zeti.pdf>)
- Fitzgerald, J., Curtis, K. A., & Corliss, C. L. (2012). Anxious Publics: Worries about Crime and Immigration. *Comparative Political Studies*, 45(4): 477-506.
- http://www.goc.gov.tr/icerik3/gecici-koruma_363_378_4713
- <https://www.icisleri.gov.tr/basin-aciklamasi05072017>.
(<https://www.ihh.org.tr/public/publish/0/111/suriye-2017-faaliyet-raporu.pdf>).<https://multeciler.org.tr/suriyeli-multecilerle-ilgili-dogru-bilinen-yanlislar/>

- <http://www.gercekhayat.com.tr/roportaj/suriyeliler-hakkindaki-yanlar>
(<http://www.milliyet.com.tr/icisleri-bakani-soylu-muhtarlar-siyaset-2763351/>)
- International Crisis Group (2018), *Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler: Kentsel Gerilimleri Azaltmak*, https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/241-turkey-s-refugee-crisis-the-politics-of-permanence-turkish_0.pdf
- Kağnıcı, D. Y. (2017). Suriyeli Mülteci Çocukların Kültürel Uyum Sürecinde Okul Psikolojik Danışmanlarına Düşen Rol Ve Sorumluluklar. *Elementary Education Online*, 16(4): 1768-1776.
- Karasu, M. A. (2016). Şanlıurfa'da Yaşayan Suriyeli Sığınmacıların Kentle Uyum Sorunu. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21: 995-1014.
- Kaya, M. (2015). Komşuda Misafirlik: Suriyeli Sığınmacılarca Kurulmuş Mülteci Derneklerinin Perspektifinden Türkiye'de Yaşamak. *International Journal of Social Science*, 39: 263-279.
- Kaygısız, İ. (2017). Suriyeli Mültecilerin Türkiye İşgücü Piyasasına Etkileri Friedrich Ebert Stiftung, <http://www.fes-tuerkei.org/media/pdf/> (Erişim Tarihi: 12 Eylül 2017).
- Kaypak, Ş., & Bimay, M. (2016). Suriye Savaşı Nedeniyle Yaşanan Göçün Ekonomik Ve Sosyo-Kültürel Etkileri: Batman Örneği. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*; 6: 84-110.
- Kızmaz, Z. (2005). Sosyolojik Suç Kuramlarının Suç Olgusunu Açıklama Potansiyelleri Üzerine Bir Değerlendirme. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(2): 149-174.
- Kızmaz, Z., & Döner, H. (2017). Mülteciler İle Yerleşik Halk Arasında Olası Çatışma Dinamikleri Üzerine Sosyolojik Bir Yaklaşım: Hatay Örneği. A. Yatkın (Ed.) *11. Kamu Yönetimi Sempozyumu*, Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Korkmaz, A. (2016). Suriyeli Sığınmacılardan Kaynaklanan Sorunlar Ve Çözüm Önerileri. *Akademik Hassasiyetler*. 3(6): 83-116.
- Lee, M.T., Martinez, R., Jr., & Rosenfield, R. (2001). Does Immigrations Increase Homicide Rates? Negative Evidence From Three Border Cities. *The Sociological Quarterly*, 42: 559-580.
- Lynch, J., & Simon, R. (2007). *A Comparative Assessment Of Criminal Involvement Among Immigrants And Natives Across Seven Nations*. In J. Freilich & G. Newman (Eds.), *Crime and Immigration* (pp. 273– 290). Burlington: Ashgate.

- Mears, D.P., (2001). The Immigration- Crime Nexus: Toward an Analytic Framework For Assessing and Guiding Theory, Research and Policy. *Sociological Perspectives*, 44: 1-19.
- Martinez, R., & Valenzuela, A. (2006). *Coming to America: Immigration, Ethnicity And Crime*. New York: New York University Press.
- Martinez, R. (2008). Immigration, Crime And Recidivism: Editorial Introduction. *Criminology and Public Policy*, 7(1): 53–58.
- Martinez, R., & Valenzuela, A. (2006). *Coming to America: Immigration, Ethnicity And Crime*. New York: New York University Press.
- Memiş, H. (2015). İç Savaş Nedeniyle Kilis'te Yaşayan Suriyelilerin Oluşturduğu Sosyo- Ekonomik Algılar Üzerine Bir Araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(52): 100-114.
- Orhan, O., Gündoğar, S. Ş. (2015). *Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri*, ORSAM-TESEV Raporu. <http://www.tesev.org.tr/assets/publications/file/09012015104258.pdf> (E. T. 7.6.2016).
- Özipek, B. B. (2018). *Suriyeli Sığınmacılar ve Türkiye Ekonomisi: Evrensel Tecrübe Işığında Bir Etkiyi Konuşmak*, İstanbul: Uluslararası Teknoloji Ekonomi Ve Sosyal Araştırma Vakfı.
- Özpinar, E. (2016). *Türkiye'deki Suriyeliler: İşsizlik ve Sosyal Uyum*. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı.
- Piopiunik, M. & Ruhose, J. (2016). Immigration, Regional Conditions, and Crime: Evidence from an Allocation Policy in Germany. *European Economic Review*, 92: 258-282.
- Rattner, A. (2007). Crime and Russian Immigration: Socialization or importation? The Israeli Case. In J. Freilich & G. Newman (Eds.), *Crime and Immigration* (pp. 165–178). Burlington: Ashgate.
- Reid, L., Williams, H. E., Weiss, R. M., & Jaret, A. C. (2005) The Immigration– Crime Relationship: Evidence Across US Metropolitan Areas. *Social Science Research*, 34(4): 757–780.
- Rumbaut, R. & Ewing, W. (2007). The Myth of Immigrant Criminality. Retrieved from http://borderbattles.ssrc.org/Rumbaut_Ewing/index.html.
- Sampson, R.J., (1991). Linking the Micro- And Macro-Level Dimensions of Community Social Organization. *Social Forces* 70: 43–64.
- Sampson, R. J., & Groves, W. B. (1989). Community Structure and Crime: Testing Social Disorganization Theory. *American Journal of Sociology*, 94: 774- 802

- Shaw, C. R., & McKay, H.D. (1942) *Juvenile Delinquency and Urban Areas*. Chicago, IL, US: University of Chicago Press.
- Siegel, D., & Bovenkerk, F. (2007). Crime and Manipulation of Identity Among Russian-Speaking Immigrants in The Netherlands. In J. Freilich & G. Newman (Eds.), *Crime and Immigration* (pp. 251–272). Burlington: Ashgate.
- Simon, R., & Sikich, K. (2007). *Public Attitudes Toward Immigrants And Immigration Policies Across Seven Nations*. *International Migration Review*, 41(4), 956–962.
- Sirin, S., & Rogers-Sirin, L. (2015). *The Educational And Mental Health Needs of Syrian Refugee Children*. Migration Policy Institute, Washington DC. http://www.researchgate.net/profile/Selcuk_Sirin/publication/287998909_The_Educational_and_Mental_Health_Needs_of_Syrian_Refugee_Children/links/567c3cd6c08ae19758384e4bf.pdf. (Accessed Dec 2017).
- Stansfield, R. (2016). Reevaluating the Effect of Recent Immigration on Crime: Estimating the Impact of Change in Discrete Migration Flows to the United Kingdom Following EU Accession. *Crime & Delinquency*, 62 (2): 1426-1447
- Stowell, J.I., & Martinez Jr, R. (2007). Displaced, Dispossessed, or Lawless? Examining the Link Between Ethnicity, Immigration, and Violence. *Aggression and Violent Behavior*, 12 (5): P. 564-581.
- Taştan, C., Haklı, S. Z., & Osmanoğlu, E. (2017). *Suriyeli Sığınmacılara Dair Tehdit Algısı: Önyargılar ve Gerçekler*. Polis Akademisi Başkanlığı. Ankara: Göç ve Sınır Güvenliği Araştırmaları Merkezi (GÖÇMER) Yay.
- Thomas, P. M. (2011). Theoretical Articulation on Immigration and Crime. *Homicide Studies*, 15(4).
- Tonry, M. H. (Ed.), (1997). *Ethnicity, Crime, and Immigration: Comparative and Cross-National Perspectives*. Chicago,IL: Chicago University Press.
- Vito, G. F., & Holmes, R. M, (1994). *Criminology, Theory, Research And Policy*, Belmont/ California: International Thomson Pub.
- Wadsworth, T. (2010). Is Immigration Responsible For The Crime Drop? An Assessment Of The Influence Of Immigration On Changes In Violent Crime Between 1990 And 2000. *Social Science Quarterly*, 91, 531-553.
- Wortley, S. (2009). Introduction. The Immigration-Crime Connection: Competing Theoretical Perspectives. *Int. Migration & Integration* 10: 349–358
- Yahav, R. (2011). Exposure of Children to War and Terrorism: A Review. *Journal of Child & Adolescent Trauma*, 4: 90-108.

Yaşar, R. (2013), *Kilis'te Sığınmacı Algısı: Toplumsal Otizm ve Ötekileştirme Sürecinin İlk Görünümleri*. Kilis: 7 Aralık Üniversitesi.

Yeager, M. (1996). *Immigrants and criminality: A Meta Survey*. Ottawa: The Metropolis Project.

1914 Tarihli Bitlis İsyanının Osmanlı Arşiv Belgelerindeki Yansımaları-Cezalar, Mükâfatlar

Mehmet DEMİRTAŞ

Prof. Dr.

Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bitlis-Türkiye

ORCID: 0000-0002-3859-9798

mdemirtas13@hotmail.com

Öz

1914 yılının ilk aylarında İttihat ve Terakki yönetimine karşı Bitlis'te bir isyan meydana gelmişti. Ayaklanmanın liderleri, Hizan bölgesinin tanınmış dini şahsiyetleri olan Molla Selim, Seyyid Ali ve Şeyh Şahabeddin idi. Bölgede, halktan ve ulemeden ciddi bir destek görmeyen isyan fazla uzun sürmeden bastırılmış ve faileri hakkında resmi işlem yapılmıştır. Osmanlı arşiv belgelerinde ayaklanmanın gelişimi ve sonuçları ile ilgili kayıtlar yer almaktadır. Bu kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla başta isyanın liderleri durumundakiler olmak üzere idam edilen çok sayıda kişi olduğu gibi isyanla bağlantısı tespit edilen diğer şahıslar da çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Bunun yanında isyan esnasında devletin yanında yer alarak hizmetleri görülenlerin de çeşitli şekillerde taltif edildikleri ve ödüllendirildikleri görülmektedir. Bu makalede Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yer alan belgeler esas alınarak söz konusu isyan ceza-mükâfat boyutuyla ele alınmaya ve isyanın belgelerdeki yansımaları incelenmeye ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bitlis Ayaklanması, Arşiv Belgeleri, Molla Selim, Ceza, Mükâfat.

The Reflections of 1914 Bitlis Insurrection In Ottoman Archive Documents: Punishments And Rewards

Abstract

In the first months of 1914, an insurrection in Bitlis took place against İttihat and Terakki. The leaders of the insurrection were Mullah Selim, Sayyid Ali and Sheikh Şahabeddin who were the religious scholars of Hizan Province. The people and ulema of the region did not give a remarkable support to this event and it was suppressed in a short span of time and the State took legal actions on the agents. In the Ottoman archive documents, there are numerous records about the development and results of the insurrection. As it is understood from these records, some of the leaders of this insurrection got hanged and a great number of people in conjunction with the insurrection were punished. However, it is also understood that people who took sides with the State and served to it during the insurrection were rewarded and remunerated. In this paper, through the documents in The Ottoman Archives of the Prime Ministry, the insurrection is tried to be discussed from the aspects of punishment – reward and its reflections are tried to be analysed.

Keywords: Bitlis Insurrection, Archive Documents, Mullah Selim, Punishment, Reward.

GİRİŞ

1914 yılının ilk aylarında gerek Doğu Anadolu'da, gerek Bitlis'te¹, gerekse İran sınırı üzerinde bir isyana zemin hazırlamak üzere bazı çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bitlis İsyanının liderleri durumundaki Molla Selim, Şeyh Şahabeddin ve isyanın diğer liderleri, Bitlis'te hazırlıklar yaparken, Kürt ileri gelenlerinden Abdurrezak ve Simko Rus kontrolündeki İran sınırında harekete geçmişlerdi (Abak, 2011: 7). Bu arada *İrşad* adıyla bilinen bir örgüt de, Kürtler arasında İttihat ve Terakki yönetimi aleyhinde propagandalar yapmaktaydı (Celil, 2015). Bütün bu gelişmeleri fark eden ve yakından takip eden Osmanlı Hükümeti herhangi bir kargaşa ve tehdiye karşı gerekli tedbirleri almıştı.

Dönemin önemli gazetelerinden biri olan Peyam'ın verdiği bilgiye göre (Demirtaş, 2015: 180) 11.XII.1929/24 Şubat 1914'te Molla Selim'in, yüzlerce silahlı adamı tarafından askerlerin elinden alınmasıyla başlayan ancak Mart ayı ortalarında Bitlis çevresinde etkisini arttıran bu hadisede, isyancıların sayısı 9 Mart tarihi itibarıyla 4.000'e ulaşmıştı (Abak, 2011: 8).² İsyanın liderleri, yörenin tanınmış din âlimleri (Ünal, 2008: 148) ve Hizan'ın nüfuzlu şeyhlerindendir. Şeyh Şahabeddin Gayda Tekkesinin Şeyhi iken, amcazadesi olan Seyyid Ali, tekkenin idari işleriyle meşgul olmaktadır. Molla Selim ise Şeyh Şahabeddin'in halifesiydi. Bu şahısların halk üzerinde büyük bir etkisi olduğu gibi Van bölgesinde tekke sahibi olan Seyyid Taha ile de bağlantıları vardı (BOA. DH. EUM. EMN-85/9, 1914; Aydoğan, 2013: 313; Günay, 2017: 58).

İSYANIN SEBEPLERİ

Meşrutiyet sonrası dönemde Osmanlı Hükümetinin Doğu vilayetlerinde uygulamaya başladığı politika, dengeleri Ermeniler lehine, Kürtler aleyhine değiştirmişti. Bu bağlamda Ermeni İslahatı Meselesi yeniden uluslararası gündeme taşınarak, ıslahatlar çerçevesinde Doğu Anadolu'ya İsveçli ve Hollandalı genel müfettişler tayin edilmesi kararlaştırılmıştı. Bu durum Kürtler arasında, Ermenilerin bağımsız bir devlet kuracağı yönündeki endişeleri arttırmıştı (Günay, 2017: 59). Rusların, hükümetin Ermenilere taviz verdiği, Müslümanları ise ihmal ettiği şeklindeki propagandaları da eklenince, hükümete

---

¹ Van Valisi Tahsin Bey bölgede meydana gelen gelişmelerden bahsederek, *Bitlis'te ve bilahare Bitlis'in merkez ve Hizan kazalarında her manasıyla malum irtica vardır. Halife Selim'in, bir sene evvel İstanbul'da Şeyh Abdülkadir'e misafir olması ve Kamil Paşa'nın sefaretiyle Bitlis'e avdet etmesi bu defa refi-i liva-ı irtica eylemesi pek münasebetdardır. Halife Selim mesele-i arzın kudsiyetini iddia edenleri tekfir ile müştehir bir mürtecdir. Seyyid Ali, Şeyh Şahabeddin ve diğer meşâyih tarafından Van Vilayeti aşâirine de haberler göndermeğe başladı. Rusya bu husustaki programını Bitlis'te pek güzel tatbik muvaffak oldu. Hizan tarafındaki içtima'ın fark-ı kusûretine rağmen genişleme olduğu anlaşılıyor... demekteydi (Taş, 1998: 955). Bölgede yapılan propaganda faaliyetlerinde kullanılan dile dair şu ifadeler oldukça önemlidir. "Kur'an'ın Türkçeye tercüme edildiği, Vilayât-ı Şarkiyye'nin Rusya'ya verileceği, Arapların da Kürtlerle birlikte hareket edeceği ve şeriatı getirmekten başka çare olmadığı" (Günay, 2017: 59).*

² Bazı araştırmacılar isyancı sayısını 8.000 olarak vermektedir (Bknz. Günay, 2015: 2017: 60).

karşı ciddi bir tepki meydana gelmişti. Bunun yanı sıra hükümetin vergilerde artışa gidilmesi yönündeki kararının da isyanda etkisi olduğu düşünülebilir. Söz konusu kararlar ağnam vergisi, temettü vergisi, mahkeme harçları, gümrük ve benzeri vergiler yükseltilmişti (Celil, 2015: 2-3; Taş, 1998: 955; Lewy, 2005: 37).

İttihat ve Terakki yönetiminin “dinsiz” ve “masonlardan” meydana geldiği yönündeki kanaat ve bölgede yürütülen propagandalar da ayaklanmanın çıkmasına doğrudan etki eden faktörler arasında öne çıkmaktadır (Ünal, 2008: 148). Nitekim Şeyh Şahbeddin’in üzerinde ele geçen ve halka hitaben yazılmış olan bir mektupta cihat çağrısı yapılmış olması da (BOA. DH. ŞFR-39/122, 1914; BOA. BEO. SYS-4281/321065, 1914) isyanın asıl sebebinin dini olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Molla Selim de ayaklanmasına gerekçe olarak, İttihat ve Terakki’nin, *İslamî kuralların dışına çıkmasını ve Kürtlere karşı girilen sinsi planları* göstermekteydi (Aydoğan, 2013: 313).

Molla Selim, bir yandan da tedbirli davranıp Hıristiyanları incitmemeye dikkat etmekteydi. Bu maksatla hareketin Ermenilere karşı değil, sadece kendi haklarını elde etmeye yönelik olduğunu özellikle vurgulamaktaydı (Reynolds, 2003: 550-551; Abak, 2011: 8).³ Molla Selim’in, askerlerin elinden alınmasıyla başlayan hadise, isyancıların Bitlis şehrine saldırmaları ile farklı bir boyut kazanmış, güvenlik güçlerinin müdahaleleri sonucu isyancılar şehirden uzaklaştırılmıştır. Osmanlı Hükümeti, isyanı bastırmakta oldukça kararlı davrandığı gibi, olayın örtbas edilememesi için de gerekli hassasiyeti göstermiştir. Bitlis’i müdafaa etmek için büyük gayret sarf eden hükümet her türlü çareyi denemiştir. Bu maksatla Ermenilere silah dağıtarak isyanın bastırılmasında onlardan yararlanma yoluna gitmiştir (Karaca, 2005: 173; Günay, 2017: 62). Nitekim Azadamard isimli Ermeni gazetesinde yer alan habere göre Kürtlerin, Bitlis merkezine hücum ettikleri ilk zamanlarda Ermeni askerlerinden bazılarının kendilerini feda etmeye hazır olduklarını söyledikleri ve Osmanlı askerlerine yardım ettikleri bilgisi mevcuttur. Buna göre Ermeni askerlerinin bu davranışı bir Türk Çavuşu tarafından da teyit edilmiş ve bu durum askerlerin maneviyatı üzerinde olumlu bir etki bırakmıştır. Gazetenin haberine göre, kahramanca çatışan dört Ermeni askeri hayatını kaybetmişti (BOA. DH. ŞFR-40/104, 1914).

ALINAN TEDBİRLER VE İSYANIN BASTIRILMASI

Hükümet olaylar üzerine olağanüstü hal ilan etmiştir. Yine hükümet tarafından gerekli tahkikat yapılarak bazı tedbirler alınmaya başlamıştır. Hatta Muş’ta da olağanüstü halin uygulanması gündeme gelmiş ve Gayda Tekkesinin bulunduğu bölgede askerler görevlendirilmiştir (BOA. DH. ŞFR-40/31-32, 1914). Hükümet isyanın boyutlarını anlamaya çalışmakta idi. Bu amaçla Dahiliye Nezareti

---

³ Molla Selim 10 Mart 1914 tarihinde Bitlis’teki Ermenilerin dini liderlerine gönderdiği mektupta, Kürtlerin harekât boyunca Ermenileri koruyup kollayacakları, köylerinden geçişleri esnasında ahaliden ancak parasını vermek suretiyle ekmek alacakları garantisini vermişti (Bknz. Celil, 2015: 3).

tarafından Bitlis Vilayetine gönderilen 27 Mart tarihini taşıyan ancak 9 Nisan 1914 tarihi ile kayıtlı şifreli bir yazıda, şimdiye kadar vilayet merkezi ve bağlı yerlerde ne kadar kuvvet toplandığı, tenkil olunan Kürt isyancıların hangi yerlerde ve toplu olarak mı buldukları, Hizan'da durumun nasıl olduğu sorularak, Şeyh Şahabeddin ve Seyyid Ali hakkında ne gibi malumat bulunduğu ve geçen sene Karçıkan vukuatında üç gün askerle çatışan ve bu gibi harekate ön ayak olmaya alışmış oldukları anlaşılan Horozluların (Xoros-Horozdere) bu meselede müdahale ve ortaklıklarının bulunup bulunmadığı öğrenilmeye çalışılmıştı (BOA. DH. ŞFR-39/208, 1914). Bunun yanı sıra Molla Selim hakkında da Bitlis Vilayeti nezdinde gerekli bilgiler toplanmıştır (BOA. DH. ŞFR-40/40/18, 1914).

Molla Selim ve arkadaşlarının Rus Konsolosluğuna sığınmaları üzerine isyan etkisini kaybetmiştir. Bu arada hükümet Molla Selim'in konsolosluktan çıkmaması için oldukça dikkatli davranmıştır. Hatta Molla Selim'in konsolosluktan firara muvaffak olduğu yönünde bir rivayet üzerine harekete geçen hükümet, Bitlis Vilayetine bir yazı göndererek ilgililer uyarılmıştır (BOA. DH. ŞFR-40/78, 1914; BOA. DH. ŞFR-40/179, 1914). Hadisenin sona ermesi ile alakalı kaynaklarda farklı tarihler olmakla birlikte, ilk idamların 23 Nisan 1914'te gerçekleştiği (BOA. DH. EUM. EMN-85/9) göz önünde bulundurulduğunda, isyanın söz konusu tarihten önce bitmiş olduğu sonucuna varılabilir. Ancak çok iyi bilinen şey ise isyancıların Mart ayının 19. ve 20. günlerinde Bitlis şehir merkezini ele geçirmeye çalıştıklarıdır (BOA. BEO. SYS-4281/321065, 1914). Dini karakterli olan bu ayaklanma (Ünal, 2008: 148; Taş, 1998: 955-956), Kürt aşiretlerinden ve ulemeden yeterli desteği görmediğinden (Kurubaş, 2004: 6; Günay, 2017: 63) kısa sürede bastırılmıştır.

İSYAN DOLAYISIYLA ÇEŞİTLİ CEZALARA ÇARPTIRILANLAR VE CEZALARIN GEREKÇELERİ

Hadise bastırıldıktan sonra Bitlis'te Divan-i Harbî kurulmuştur. Mahkemede sanıklar, *hükümetin varlığını zorla ortadan kaldırmak, askeri mühimmatı yağmalamak maksadıyla isyan etmek ve bunun sonucunda Bitlis Kasabasına hücum ederek askerle çatışmaya girip bazılarının şehadetine ve bazılarının da yaralanmasına yol açmak* suçlamasıyla yargılanmışlardır. Mülkiye Ceza Kanunnamesinin 55. Maddesinde geçen, *her kim bizzat veya dolaylı olarak Osmanlı Devleti'nin tebaasına ve halkına veya Osmanlı Hükümetine karşı silahlı olarak isyan ettirmek üzere tahrik eder ve nihayet isyan çıkarırsa idam olunur* şeklinde geçen hüküm gereği yargılanan isyancıların bazıları idam cezasına, bazıları da bu kanunun çeşitli madde ve fıkraları gereğince başka cezalara çarptırılmışlardır (BOA. BEO. SYS-4281/321065).

Bitlis İsyanı dolayısıyla muhakeme edilerek haklarında çeşitli kararlar verilen toplam 136 kişinin isminin yer aldığı bir cetvelde, bu kişilerin ceza alıp almadıkları, almışlarsa hangi cezaları aldıkları, cezanın gerekçesi, kişilerin mahkemede hazır bulunup bulunmadıkları hususlarında bilgiler yer almaktadır.

Yargılama esnasında mahkemede bulunanlar hakkında verilen kararların yüzlerine okunarak (vicâhen) açıklandığı, hazır bulunmayanların ise gıyaben okunduğu görülmektedir. Mahkeme kararıyla çeşitli cezalara çarptırılan kişiler çoğunlukla Bitlis merkez ve bağlı yerlerdendir. Her birinin ceza alma gerekçesi belgelerde yer almıştır. Verilen cezalar ise idam, hapis, sürgün, kürek, kalebentlik, prangabendlik ve para cezaları idi. Bunun yanında suçu sabit görülmediği veya suçsuz olduğu anlaşılan kişilerin de beraatine karar verilmiştir.

Hadise ile alakalı olarak yakalanan veya gıyaben yüzlerce kişi yargılanmış, bunların bir kısmı tahliye edilirken bir kısmı sürgün edilmiş, ilk etapta aralarında Şeyh Şahabeddin ve Seyid Ali'nin de bulunduğu 14 kişi idam edilmiştir (BOA. DH. EUM. EMN-85/9).

İlk anda yakalananlar arasında Şeyh Şahabeddin, kardeşi Mehmed Şirin ve Humaçlı (Xumaç-İçgeçit) Musa oğlu Hacı Hayran vardı (BOA. BEO. SYS-4281/321065). Şeyh Şahabeddin ve kardeşi Mehmed Şirin, ileri gelen liderlerden Hacı Said, yardımcılarında Hamza Van Gölü'nü kayıkla aşarak Diyadin'e ulaşmışlar, oradan da Rusya'ya geçmeyi planlamışlardı. Ancak 6 Nisan 1914'te sınırda yakalanarak kayıkla Tatvan'a gönderilmiş ve askeri müfrezeyle teslim edilerek Bitlis'e getirilmişlerdir.⁴

Ayaklanmanın tertipçileri arasında yer alan ve Şeyh Şahabeddin'in kaçmasına yardım ettikleri tespit edilen Gevaş'ın İn Karyesinden Gemici Ömer Yusuf, Mehmed oğlu Musa, Hamo oğlu İsmail, Rüstem oğlu Ali, Ali oğlu Kasım, Mehmed oğlu Fakih, Osman oğlu Emin, Haso oğlu Bekir, İbrahim oğlu Zibo isimli toplam dokuz kişi üçer sene süreyle kürek cezasına çarptırılmışlardır (BOA. BEO. SYS-4302/322595). Bunun yanında Van Valisi Tahsin Bey'in Dâhiliye Nezaretine gönderdiği telgrafta belirttiğine göre halkı siyana teşvik ettikleri gerekçesiyle Gevaş'ın Alaydere halkından Molla Enver, Molla Hacı, Molla Şefik, isyancılara bayrak açarak isyana katılan Hacı Molla Hüseyin, Molla Piran, Molla Şemseddin, Molla Nureddin, Molla Abdullah ve beraberlerindeki yedi kişi yakalanmıştır (BOA. DH. EUM. EMN-85/9). Bu kişilerin hangi cezaya çarptırıldıkları ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Yapılan tahkikat neticesinde Seyyid Ali, Şeyh Şahabeddin, kardeşi 35 yaşlarındaki Mehmed Şirin, Hiritli (Çökekyazı) Fakih Halil, Karkarlı ? Molla Muhyeddin, Korcanlı (Akçalı) Molla Cümdi (kendisinin ifadesi ve hakkında yapılan ihbar neticesinde suçu sabit olmuştur), Cihangir oğlu Mecid, Horozlu Abdullah oğlu 30 yaşındaki Hurşid, Hakan-ı Sabık tüfekçilerinden Hivrisli (Hévril-Bölük yazı) Ali, Hivrisli Hacı Bapir, Humaçlı Hacı Hayran, Yakolu (Ünalı) Ferso oğlu Fakih Selim, Humaçlı Haso oğlu Hacı Mer'an, Humaçlı Hacı Mer'an oğlu Kaso, isyana ilk evvel önyak olan Şetek (Ortakapı?) Nahiyesinden Haçukanlı Yusuf oğlu Süleyman Ağa olmak üzere 14 kişi 23 ve 27 Nisan

---

⁴ Belgede adı geçen şahısların Erciş'e bağlı Söğütlü köyünde yakalandıkları bilgisi yer almaktadır (BOA. DH. EUM. EMN-85/9).

tarihlerinde idam edilmişlerdir. Bu şahıslardan Hacı Mer'an, Yusuf oğlu Süleyman Ağa, Yakolu Ferso oğlu Fakih Selim 27 Nisan'da idam edilmişlerdi (BOA. DH. EUM. EMN-85/9). Şetek Nahiyesi Şeyh Hasan Köyünden Molla Resul ise 22 Mayıs 1914'te asılarak idam edilmiştir (BOA. BEO. SYS-4294/322017, 1914; BOA. BEO. SYS-4281/321065; BOA. BEO. SYS-4299/322380, 1914).

Konuyla ilgili Dahiliye Nezaretinden Bitlis Vilayetine gönderilen bir şifreli yazıda, Seyyid Ali'nin idamının Kürtler arasında bir matem havasına yol açtığı, bu yönde bir şayia yayılmaya çalışıldığı, bu şayanın Arnavutluk'taki tahrikata benzer olduğu belirtilerek, bunun sorumluları hakkında gerekli işlemlerin yapılmasının emredildiği görülmektedir (BOA. DH. ŞFR-42/194, 1914).

Humaç köyünden Molla Selim, Paküsan (Samanyolu) köyünden Şeyh Şahabeddin ve Gayda Tekkesinden 36 yaşlarında Seyyid Ali'nin idam gerekçeleri, isyanı tertip ve tahrik etmek, fesat ve yağma gerçekleştirmek şeklinde belirtilmişti. Arşiv belgelerinde yer alan bilgilere göre, yargılama sırasında Seyyid Ali, vilayet yetkililerine, toplanma mekânı olan Humaç'ta isyancıların toplanmasının önemsiz bir mesele olduğunu söylemiştir. Yine halkı isyana davet eden mektubu kendisinin yazmadığını iddia ettiği halde kendisinin yazdığının anlaşıldığı belirtilmiştir. Söz konusu belgelerde, Seyyid Ali'nin, Gayda Tekkesine gelenleri tanımadığını, oğlu Haydar'ın isyana ne zaman katıldığını bilmediğini, daha sonra bildiğinin anlaşıldığı, Molla Selim ile Şeyh Şahabeddin'i hükümete ihbar ettiğini söylediği halde böyle bir şey yapmadığının ortaya çıktığı, yalnızca Uçum (Sürücüler) köyünden olan köylüleri ihbar ettiğinin anlaşıldığı şeklinde bilgilere de rastlamak mümkündür (BOA. BEO. SYS-4281/321065).

Paküsan köyünden Şeyh Şahabeddin'in kardeşi 35 yaşlarındaki Mehmed Şirin, Şeycuman (Çeltikli) köyünden⁵ 55 yaşlarındaki Molla Said, Humaçlı Mirza Ağa oğlu 60 yaşlarındaki Ferso, Musa oğlu 40 yaşlarındaki Hacı Hayran, Musa oğlu 45 yaşlarındaki Molla Davud, Hamid (Hamo) oğlu 45 yaşlarındaki Fakih Halil, Haso oğlu 50 yaşlarındaki Hacı Mer'an, Hivrisli Hacı Yakub oğlu 35 yaşlarındaki Şeyh Yusuf, Horozlu 45 yaşlarındaki Ali oğlu Mustafa, Horozlu Fakih Halil oğlu Hacı Murad, Bu'can (Bocan-Yeşilsırt) köyünden 50 yaşlarındaki Sofu Abdürrahman (hakkında yapılan ihbar neticesinde ve yapılan tahkikata göre suçu sabit olmuştur), Olek-i Süfla (Aşağı Olek) köyünden Mirza oğlu 50 yaşlarındaki Fakih Ali, Olek-i Ulya (Yukarı Olek) köyünden İsa oğlu 50 yaşlarındaki Yusuf, Şirvan'ın Ürün köyünden 40 yaşlarındaki Mehmed Emin ve 35 yaşlarındaki Ahmedhan, Horozlu Hüseyin oğlu Hacı Bapir ile Şeyhcuman köyünden 50 yaşlarındaki Molla Resul'ün idam gerekçeleri ise isyanın düzenleyici ve yürütücülerinden olmak, sahip olduğu güç bakımından isyanı teşvik ve tahrik

---

⁵ Konuyla ilgili bir belgede Şeycumanlı gösterilen Molla Said'ın Humaçlı olduğu, bunun yanı sıra Humaçlı gösterilen Molla Resul'un de Şeycumanlı olduğu bilgisine yer verilmektedir (Bknz. BOA. BEO. SYS-4294/322017, 01 Ş 1332/25 Haziran 1914).

etmek, isyana fiilen katılmak ve ön ayak olmaktadır (BOA. BEO. SYS-4281/321065; BOA. BEO. SYS-4299/322380).

Karkarlı Abdülsamed oğlu Molla Muhyeddin'in idam cezası almasının sebebi, isyanın düzenleyicilerinden olmak, yürütülmesine aracılık etmek ve sahip olduğu nüfuz ile isyanı teşvik etmektir. Molla Muhyeddin'in suçu, kendisinin itirafı, Şeyh Aziz'in aleyhinde şahitlik etmesi ve Korcan köyünden Abdülmecid ile Hiritli Beyazid oğlu Fakih Halil'in ihbarı ile sabit olmuştur (BOA. BEO. SYS-4281/321065). Horoz köyünden Abdullah oğlu Hurşid'in suçu, isyanı bizzat desteklemek, isyanın reislerinin tebligatına aracılık etmek ve bu konuda görev almaktır. Korcan Köyünden Molla Cüdi'nin suçu, güvenlik güçleri ile yaşanan çatışmada isyancıların yanında yer almak, genel olarak isyana destek vermek ve olaya iştirak etmek, yine Korcan Köyünden Rençber Cihangir oğlu 40 yaşlarındaki Mecid'in suçu isyanın hazırlık aşamasında görev almak, isyana öncülük etmek ve silahlı bir şekilde isyana katılmaktır. Bu şahısla ilgili olarak, ihbar sonucu Korcanlı İbrahim oğlu Cuma'nın evinde silahıyla birlikte yakalandığı ve suçunun sabit olduğu bilgisi mevcuttur. Hirit köyünden Beyazid oğlu 50 yaşlarındaki Halil'in suçu ise, isyanın alt yapısında hazır bulunmak ve desteklemek, isyana silahlı bir şekilde katılmak ve oğulları Hacı Murad'la Abdülhamid'i isyancılarla birlikte sevk etmek, sonrasında güvenlik güçleri tarafından yakalanan Molla Selim'in askerlerin elinden zorla alınmasında görev almaktır. Mahkemede oğullarının kendisi ile birlikte ikamet etmediklerini söylediği halde daha sonra Seyyid Ali ifadesinde Abdülhamid'in, babası Halil'le birlikte ikamet ettiğini söylemiştir (BOA. BEO. SYS-4281/321065). Hivris köyünden Hasan oğlu İşsiz Ali'nin, isyanı desteklemek ve Molla Selim'in güvenlik güçlerinin elinden zorla ve silahla alınması olayına iştirak etmek suçundan idamlarına karar verilmiştir (BOA. BEO. SYS-4281/321065). Rus Konsolosluğuna sığınmış bulunan Molla Selim ve arkadaşları da, I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine kayıtsız ve şartsız teslim olmuş ve idam edilmişlerdir (BOA. BEO. SYS-4312/323346, 1914).

İdam cezasına çarptırılanların tamamı Mülkiye Ceza Kanununun 55. Maddesinin 3. Fıkrasına göre cezalandırılmışlardır. Molla Selim'in oğlu Molla Haydar ise isyanı tertip ve tahrik etmek, fesat ve yağma gerçekleştirmek suçlamasıyla idamla yargılanmış, ancak 18 yaşından küçük olduğu için cezası, Mülkiye Ceza Kanunnamesinin 40. Maddesine göre 10 sene hapis cezasına çevrilmiştir (BOA. BEO. SYS-4281/321065).

Yargılamalarda bazı ilgi çekici hususlar ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede iftira atan bazı kişilerin çeşitli cezaları çarptırıldıkları görülmektedir. İftira attıkları için Hüseyin oğlu Hüso ve oğlu Ömer'in üçer sene kürek cezasına çarptırılmalarına, süvari çavuş Arif oğlu Osman ile Bitlisli Çavuş İshak oğlu Sadık, Tokatlı Hasan oğlu Nusret'in memuriyetten atılmalarına ve ayrıca birer sene prangabendlik cezasına çarptırılmalarına karar verilmiştir (BOA. BEO. SYS-4299/322378,

1914). Burada dikkati çeken husus iftiranın cezalandırılması ve iftiraya uğramış olanların beraatleridir.

Rusya Konsolosluğuna sığınan Molla Selim ve beraberindekilerin yanı sıra Şeyh Mehmed Emin ve beraberindekiler de dâhil olmak üzere firarda olan toplam 14 kişi hakkında da gıyaben idam cezası verilmiştir. Bunun yanı sıra bir kararla 4, başka bir kararla sekiz olmak üzere toplam 12 kişi vicâhen, 2 kişi ise gıyaben müebbet hapis cezasına çarptırılmıştır. Bir kişiye 10 sene süreyle sürgün cezası verilmiştir. Haklarında ömür boyu sürgün cezası verilen 4 kişi ile 10'ar sene sürgün cezası verilen bir kişi Taif'e gönderilmiştir (BOA. DH. EUM. EMN-85/9). Buna göre eski Bitlis Mebusu Müftüzade Sadullah, Abdullah oğlu Şeyh Nasreddin, Şeyh Abdürrezak Efendi'nin mahdumu Şeyh Nasrullah isyanın tertipçisi oldukları ve Seyyid Ali'ye hizmet ettikleri iddiasıyla yargılanarak suçlu bulunmuşlar ve Mülkiye Ceza Kanununun 58. maddesi ile 66. maddesinin son fıkrası gereği aileleri ile birlikte ömür boyu sürgün cezasına çarptırılmışlar (BOA. BEO. SYS-4302/322595, 1914) ve Diyarbakır üzerinden Taif'e gönderilmeleri kararlaştırılmıştır. Yine Cibranlı aşiretinden Cüdi ve Sadık'ın da Diyarbakır üzerinden Taif'e gönderilmeleri kararlaştırılmıştır (BOA. DH. EUM. EMN-85/9; BOA. BEO. SYS-4290/321738, 1914).⁶ Taife sürgün edilmelerine karar verilenlerin gerek kara yolu gerekse deniz yolu ile nakillerinin mümkün olmadığı anlaşıldığından bu kişilerin Medine'de bırakılmalarına karar verilmiştir (BOA. DH. ŞFR-42/102; BOA. DH. ŞFR-43/130,07 1914). Medine'de bırakılmalarına karar verilen Şeyh Nasreddin, Şeyh Nasrullah ve Eski Bitlis Mebusu Müftüzade Sadullah, Dahiliye Nezaretine müracaat ederek, Medine'nin sıcak ikliminin elverişli olmaması ve kendi hastalıkları nedeniyle hiç olmazsa iki aylık bir süre için Suriye'de tutulmak istemişlerdi (BOA. DH. EUM. EMN-85/9). Ancak bu taleplerinin karşılanmadığı anlaşılmaktadır. Taif'e sürgün edilenlere, benzer durumlarda yapıldığı gibi yevmiye bağlanması da kararlaştırılmıştır (BOA. BEO. SYS-4290/321738).

Bunun dışında iki kişi vicâhen 15'er sene, iki kişi vicâhen, iki kişi gıyaben 10'ar sene, 29 kişi vicâhen, 13 kişi gıyaben 5'er sene, 12 kişi vicâhen, 4 kişi gıyaben üçer sene kürek cezasına çarptırılmışlardır. 3 kişi vicahen, bir kişi gıyaben kalebentlik cezası, 3 kişi vicâhen prangabentlik cezası, 35 kişi vicahen, bir kişi gıyaben adi hapis cezası almışken, 143 kişi tahliye edilmiştir. Daha sonra tahliye edilenlerin sayısı 243'e yükselmiştir. Haklarında kürek ve kalebentlik cezası verilen 62 kişi ilk etapta Elazığ'a (Mamuretülaziz) gönderilmiş, bunlardan 27'si Ankara, 30'u Sivas, 5'i de Sinop hapisanesine sevk edilmişlerdir (BOA. DH. EUM. EMN-85/9). Ancak Ankara'ya sevk edilmelerine karar verilenlerin, buradaki hapisanenin kerpiçten inşa edilmiş, eski ve harap bir bina olması,

---

⁶ Konuyla ilgili başka bir belgede Taif'e sürgün edilenlerin Bitlis Eski Mebusu Abdullah, Şeyh Nureddin, Nasreddin, Şeyh Nasrullah, Simek Köyünden Sadık ve Cibranlı Aşiretinden Cüdi oldukları şeklinde bilgi mevcuttur (Bknz. BOA. BEO. SYS-4290/321738). Bu konuda ayrıca bknz. (BOA. DH. ŞFR-41/46, 1914; BOA. DH. ŞFR-42/72, 1914; BOA. DH. ŞFR-42/102, 1914).

güvenli olmaması nedeniyle Konya'ya gönderilmelerine karar verilmiştir (BOA. DH. MB. HPS-961/47, 1914).

AYAKLANMA DOLAYISIYLA TALTİF EDİLENLER

Öte yandan bölgedeki aşiretlerin bazıları ile din bilginlerinin bir kısmı hükümet yanlısı hareket ettikleri için isyandan sonra çeşitli madalyalarla taltif edilmişlerdir (BOA. DH. KMS-21/55, 1914; BOA. BEO. SYS-4312/323346; BOA. DH. KMS-27/32, 1914; BOA. DH. ŞFR-21/44; BOA. BEO. SYS-4323/324157, 1914). İsyanın bastırılmasında yararlılığı görülen kamu görevlilerinin de ödüllendirilmesi için çalışmalar yapılmıştır.⁷ Bu çerçevede çeşitli devlet görevlilerine nişan ve madalya verilmiştir. Buna göre Yeni Vali Mustafa Abdülhalık Bey, Siirt Mutasarrıfı Kazım Efendi, Erciş Kaymakamı Ali Rıza Bey ve Gevaş Kaymakam Vekili Halid beyler, Hudud Bölüğü Kumandanı Yüzbaşı İdris, Adilceviz Takım Kumandanı Receb Efendi, Erciş Jandarma Tabur Kumandanı Yüzbaşı Osman ve Erciş Bölük Kumandanı İsmail Naci ve takım kumandanı Rüstem ve Receb Efendiler, Reşadiye ve havalisinde bulunan Nizamiye Müfrezesi Kumandanı Mülazim Dağıstanlı Mehmed Efendilerin ödüllendirildikleri görülmektedir. Vali ve kaymakam gibi üst düzey devlet görevlilerine daha çok madalya, nişan gibi ödüller, asker ve polisler ise madalyanın yanı sıra terfi ve maaş ödülleri verilmiştir (BOA. DH. EUM. 2. Şb-1/28, 1914).

Bu kapsamda yararlılıkları görülen jandarma zabitanından iki mülazım-ı evvelin kademesine iki sene zam yapılması, iki mülazım-ı saninin nişan-ı zişan ile taltif edilmesi, bir binbaşının rütbesine iki sene zam yapılmasının yanı sıra dördüncü dereceden nişanla taltif edilmesi, bir yüzbaşının kademesine iki sene zam yapılması kararlaştırılmıştır (BOA. BEO. MTV-4300/322459, 1914). Kimi askerler de maaşla veya başka yerlere tayin edilmek suretiyle ödüllendirilmişlerdir. Yine rütbeli veya rütbesiz polisler ile sivil memurlardan da yararlılıkları görülenlerin ödüllendirildikleri anlaşılmaktadır. Hatta ödüllendirilenlerin listesinde adı önce unutulup sonradan eklenenler de vardı. Bunlardan biri de Merkez Jandarma Bölük Kumandanı Yüzbaşı Ömer Şefik Efendi idi. Yanlışlık fark edilmiş ve adı geçene de ödül verilmiştir (BOA. DH. EUM. MH-91/10, 1914; BOA. DH. EUM. 2. Şb-1/28).

Bitlis isyanının bastırılması için çeşitli yerlerden Bitlis'e asker sevk edilmesi ihtiyacı hâsıl olmuştu. Bu çerçevede Midyat'ta da bazı sıkıntılar olmasına ve müdahaleye ihtiyaç bulunmasına rağmen bu harekât askıya alınmış ve askerlerin Siirt bölgesine gönderilmesine karar verilmişti. Askerlerin Bitlis'e doğrudan

---

⁷ Bunlardan biri olan 19 Hudut Bölüğü kumandanı İdris Efendi'nin Gevaş Jandarma Bölüğü Kumandanlığına getirilmesi ile ilgili talebinin karşılanması için yoğun bir çaba sarf edilmiş, ancak 1329 tarihinde çıkarılan nizamname ile bu tür tayinlerin yasaklanmış olması nedeniyle adı geçenin tayini mümkün olmamıştır (BOA. DH. EUM. EMN-114/36, 1914; BOA. DH. EUM. EMN-114/61, 1914; BOA. DH. EUM. EMN-88/7, 1914).

gönderilmeleri yerine Siirt'e nakledilmesinin sebebi, Botan bölgesinin Bitlis İsyânına destek verme ihtimali idi. Bu nedenle Dahiliye Nezaretinden Diyarbakir Vilayetine gönderilen şifreli bir telgrafta, askerlerin Botan bölgesini kontrol altında tutabilmeleri maksadıyla Siirt taraflarında mevzilenmek üzere görevlendirilmelerinin sağlanması emredilmişti. Aynı telgrafta ayrıca Midyat'ta toplanmış bulunan ağalara gerekli nasihatlerin yapılarak Bitlis fesadâtının akim kalması konusunda gerekli gayreti göstermelerinin kendilerinden istenmesi emredilmişti (BOA. DH. ŞFR-39/180, 1914). Yine Van ve Muş'tan da Bitlis'e takviye asker gönderilmişti (BOA. DH. ŞFR-39/7, 1914).

Bitlis Ayaklanması esnasında devletin yanında yer alan kişiler, daha çok bölgenin tanınmış şeyhleri ve ileri gelenleriydi. Bu kişilerden bazıları, bölgede sükûneti temin etmek üzere halk arasında gezerek nasihatlerde bulunmak suretiyle devlete destek vermişlerdi (BOA. DH. İD-185/47). Ayaklanma esnasında destek isteyenlere red cevabı verenler ile devletin yanında yer alanlara madalya verilmesi kararlaştırılmıştır. Konuya dair bir arşiv belgesinde, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Sadrazamlık Makamına gönderilen ve "Bitlis Hadisesi esnasında hüsn-i hizmetleri görülen bazı zevâtın nişanla taltifleri hakkında" şeklinde bir başlık taşıyan teklif yazısında ayrıntılı bilgilere yer verilmektedir (BOA. DH. KMS-21/55): Bitlis Ayaklanması esnasında askere, adamlarıyla beraber yardım eden ve en evvel silah alan Bitlisli Hacı Necmeddin Efendi zade Şeyh Şemseddin ve asilerin teklifine kesin bir şekilde red cevabı veren Bitlis'te oturan Küfrevî Şeyhi zade Şeyh Abdülbaki ve Hacı Fazıl Efendi zade Şeyh Mehmed ve o günlerde Mutki'de bulunarak ahali-yi İslamı teskin etmeye gayret ettiği anlaşılan Şeyh Fethullah Efendi zade Şeyh Alaeddin ve aynı zamanda hükümet lehinde mesai harcayan Norşin'de mukim Şeyh Ziyaeddin Efendilerin beşinci rütbeden birer nişan ile taltifleri Bitlis Vilâyeti tarafından yazı ile teklif edilmiş ve bu teklif Dâhiliye Nezareti tarafından da uygun görülmüştür. Yapılan yazışmalardan sonra adı geçenlere nişan verilmesi kararlaştırılarak ilgililere ulaştırılmak üzere nişanları gönderilmiştir (BOA. BEO. SYS-4312/323346; BOA. DH. KMS-27/32; BOA. DH. KMS-21/55, 1914; BOA. BEO. SYS-4312/323346; BOA. DH. EUM. 2. Şb-1/28). Bu beratlardan bir ara harç alınması gündeme gelmiş ancak harç alınmasının doğru olmayacağına karar verilmiştir (BOA. BEO. SYS-4312/323346). Dolayısıyla bu kişilerden berat için harç alınamayacağı vurgulanmıştır. Yine Bitlis İsyânı sırasında devlete yararlılıkları görülen memurlara da 1950 kuruş para ödülü verilmesi kararlaştırılmıştır (BOA. DH. EUM. EMN-97/47, 1915). Böylelikle devlet, devlet görevlisi ve sivil vatandaşlarından aldığı destekle içinde bulunulan savaş şartları dolayısıyla kendisini uzun süre meşgul etme potansiyeli bulunan bir olayı fazla büyümeden bastırmayı başarmıştır.

BERAAT VE TAHLİYE KARARI VERİLENLER İLE AF EDİLENLER

Bitlis İsyânı dolayısıyla yakalanan veya yakalanmalarına karar verildiği halde ele geçirilemeyen çeşitli kişilerin davası görülmüş ve içlerinde beraat edenler

olmuştu. Bu kişiler hakkında verilen kararlarda suçlarının sabit olmadığı yönünde kanaat belirtilmiş olması dikkate değerdir. Buna göre yargılanıp beraat edenlerin bilgileri arşiv belgelerinde şu şekilde yer almıştır: Hersan Mahallesinden Mahmud oğlu Mahmud, Mahzumi Şemseddin, Haydo oğlu Halid, Lal Tahir oğlu Muhyeddin ve kardeşi Mehmed, isyana katılmaları ile ilgili olarak suçları sabit olmadığından gıyaben beraat etmelerine karar verilmiştir. Ancak belgede Mehmed'in isminin sonunda "mahallince evrakı ikmal olunmadı" ifadesi yer almaktadır (BOA. BEO. SYS-4299/322380).

Reşit oğlu Molla Salih'in, isyana katıldığı ile ilgili sabit delil bulunmadığından tahliye ve beraatine karar verilmiş, karar yüzüne okunmuştu. Yine Humaçlı Esad oğlu Abdülhakim'in isyana katılmadığı anlaşıldığından beraatine, ancak asker muayenesini yaptırmadığı için askerlik şubesine teslim edilmesine karar verilmiştir. Şirvan'ın Pol Köyünden Süleyman oğlu Mısto ve Kursunc (Karbastı) Köyünden Süleyman oğlu Ali'nin isyana dahil sabit olmadığından beraat ve tahliyelerine karar verilmişti (BOA. BEO. SYS-4302/322595). Tatvan (Sekiliyazı) Köyünden Mer'an oğlu Cafer, Cafer oğlu Yusuf ve Korcan Köyünden Papir (Bapir) oğlu Abdülkerim, Mağrebiyan (Keklikdüzü) Köyünden Abdi oğlu Şeyh İbrahim, Hevroli ? Köyünden Muhtar Halid oğlu Genco, Hivrisli Sofu Reşid oğlu Sefer, İskambo? Köyünden Molla Hüseyin oğlu Mehmed isimli kişilerin isyana iştirakleri hakkında sabit bilgi bulunmadığından beraatlerine karar verilerek karar yüzlerine okunmuştur (BOA. BEO. SYS-4302/322595). Bünyad (Binbad)? Köyünden Tohlu oğlu Mehmed, Pervari Kazasının Toz Köyünden Şahbaz oğlu Ali, Şirvan'ın Kaşır Köyünden Ma'zol oğlu İbrahim'in isyanın reislerinden Mehmed Emine yataklık ettiklerine dair yeterli delil olmadığından, beraatlerine karar verilmiş ve karar yüzlerine okunmuştur. Erciş'in Erşad köyünden Mehmed oğlu Senyin Ağa, Erşad-ı Süfla (Aşağı Erşad) köyünden Şeviş oğlu Halid isyanın reislerinden bazılarının firarına yataklık ettikleri şüphesiyle yargılanmışlar, olayla ilgileri olmadığı anlaşıldığından beraat ve tahliye edilmişlerdir.

Şark nahiyelerinin Korane köyünden Mirza oğlu Temriz, Hizan'ın Külad (Gökay) Köyünden Mehmed oğlu Derviş, Gevaş'ın Mecarus (Miçaros) Köyünden Keleş oğlu Hacı Said, Gayda Köyünden Mehmed oğlu İsa, Şirvan'ın Bereli köyünden İbrahim oğlu Mahmud (nam-ı diğer Mehmed) Ruslara casusluk etmek şüphesiyle yargılanmış, ancak suçları olmadığı anlaşıldığından beraat ve tahliyelerine karar verilerek karar yüzlerine okunmuştur. Aynı meseleden dolayı yargılanan Hizan'ın Hirit köyünden Aziz oğlu İsa suçsuz bulunarak tahliyesine karar verilmiş, ancak başka bir suçtan aldığı 45 günlük hapis cezası nedeniyle salıverilmemiştir. Yine Azizan Sülukan Aşiretinden Hacı oğlu Süleyman, Mehmed oğlu Muhsin, aynı aşiretten Perha (Perhend-Kireçtaşı)? köyünden Yusuf Davaz, aynı aşiretten Ziyab? Köyünden Mirza oğlu Mehmed hakkında beraat ve tahliye kararı verilmiştir. Pinbar aşiretinden Muradan köyünden Cümdi oğlu Hasan, Namo oğlu Mahmud, aynı aşiretten Bakır? köyünden Süleyman oğlu Hacı Aziz isimli

kişilerin örfi idareye muhalefet ve saldırı gerçekleştirme şüphesiyle yapılan yargılamaları beraat ve tahliye kararı ile sonuçlanmıştır. Bu kişiler zaten tutuklu olmadıkları için bu maksatla başka bir işlem yapılmamıştır (BOA. BEO. SYS-4302/322595). Külat köyünden Mikdad, Mecid ve Abdulkadir'in isyana katıldıklarına dair sabit bir delil bulunmadığından beraat ve tahliye edilmeleri kararlaştırılmıştır (BOA. BEO. SYS-4301/322534, 1914). Yine İronlu? Abdi Bey ve oğlu Ferman'ın da beraatlerine karar verilmiştir.

Bitlis Divan-ı Örfi tarafından yapılan yargılamaları sonucunda beraat eden bazı kişiler hakkında muhbirlerin beyanı dışında sabit bir delile rastlanmadığı vurgulanmış ve bu kişilerin isyanla ilişkileri tespit edilememiş olduğundan beraat edilmelerine karar verildiği belirtilmiştir. Kararda Nuh Bey oğlu Abdi Bey hakkında yapılan ihbarın sadece iftiradan ibaret olduğunun tespit edildiği vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra iftira attıkları tespit edilen sivil ve asker bazı kişiler çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Buna göre Hüseyin oğlu Hüso'nun ve onun oğlu Ömer'in Mülkiye Ceza Kanunnamesinin 213. Maddesinin 2. Fıkrasına göre üçer sene süreyle kürek cezasına çarptırılmasına karar verilmiş ve karar yüzlerine okunmuştur. Hizan'da görevli Süvari Çavuş'u Arif oğlu Osman, Bitlisli Çavuş İshak oğlu Sadık, Tokatlı Hasan oğlu Nusret görev yerlerini terk ederek Bitlis şehir merkezine gelmiş ve ihbarda bulunmuşlardı. Yapılan incelemede ihbarın asılsız olduğu, bu kişilerin ayrıca görev yerlerini terk etmelerinin de suç olduğu, ancak davranışlarında isyan gayesi olmaması nedeniyle daha ağır bir ceza yerine memuriyetten atılmalarına ve birer sene süreyle prangabendlik cezasına çarptırılmalarına ittifakla karar verilmiş ve karar yüzlerine okunmuştur (BOA. BEO. SYS-4299/322378).

İsmail oğlu Sadullah'ın, yargılandığı halde isyana katılmadığı tespit edilmiş ve beraat etmesine karar verilerek karar yüzüne okunmuştur. Yine Derviş oğlu Ali'nin de isyana katılmadığı tespit edildiğinden beraat ve tahliyesine, yüzüne okunarak karar verilmişti. Beraat ve tahliye edilenlerden biri de İbrahim oğlu Süleyman'dı. Beraat ve tahliye edilip karar yüzlerine okunanlardan bazıları da şunlardı. Velican oğlu Hacı Ömer, Abdülkerim oğlu Halid, Yusuf oğlu Abdullah, Gevar Mezrasından Mehmed oğlu Hüseyin, Mazı oğlu Veli Ahmed, İsmail oğlu Halef, Abdürrahman oğlu Esad. Hündzade Ahmed Osman'ın isyana katıldığı ile ilgili sabit bilgiler mevcut olmadığından beraat ve tahliyesine, yüzüne okunarak karar verilmişti. Aşağı Olek Köyünden Kasım oğlu Hasan, gasp olayında bir müdahalesi tespit edilemediğinden beraatine karar verilerek tahliye edilmiş, karar yüzüne okunmuştu. Sürüm (Deliktaş) Köyünden Mustafa oğlu Molla Mehmed, Mustafa oğlu Molla Mehmed⁸, Mehmed oğlu Molla Ali, Musa oğlu Hamo, İrfan oğlu Saido, Hasan oğlu Halef, İsmail oğlu Cihangir, Mustafa oğlu Şaban, Ömer

---

⁸ Aynı köyden Mustafa oğlu Molla Mehmed isminde iki kayıt mevcuttur. Bunlardan biri 65. kayıta, diğeri ise 85. kayıta yer almaktadır. Her ikisi de aynı köyden ve her ikisi de beraat ve tahliye olduğuna göre muhtemelen kayıt tekrarı yapılmış olmalıdır. Bunun yanında iki ayrı kişi olma ihtimali zayıf da olsa mevcuttur.

oğlu Mehmed, Yako Köyünden Ali oğlu Hacı Ali, Halil oğlu Sofu Mehmed, Mustafa oğlu Sofu Arif, Şamti? Oğlu Muhtar Halef, isyana katılmaları sabit olmadığından beraat ve tahliye edilmişler ve karar yüzlerine okunmuştur. Düşülen kayıta ayrıca, konu hakkında daha önce padişahın iradesinin çıktığı da ifade edilmiştir. Kızılmecit Mahallesinden Mirza oğlu Osman, Kulpik (Gülpik-Süttaş) Karyesinden Ahmed oğlu Hurşid, aynı karyeden Ahmed oğlu Said, Haçukan Karyesinden Beno oğlu Namı, Horoz Karyesinden İbrahim oğlu Mustafa, İz (Çevre) Karyesinden Abbas oğlu Cuma, Reşadiye'nin Koş (Kış-Çatakdeğirmen?) Karyesinden Süleyman oğlu Hasan, Serseran? Karyesinden Murad oğlu Molla Said, Serseran Karyesinden Ahmed, oğlu Mahmud, Gülpik Muhtarı Ali oğlu Ali, Gülpik Karyesinden Yahya oğlu Hamza, Horoz Karyesinden Mehmed oğlu Reşid, Zeydan Mahallesinden Yakub oğlu Emrullah, Ternis (Termis)? Karyesinden Abdullah oğlu Asım, Şirvan'ın Hozyat Karyesinden Resul oğlu Selim, isyana iştirakleri sabit olmadığından beraat ve tahliye olmuşlardır. Bunlarla ilgili olarak daha önce irade çıkmıştır. Erto? Kazasının İz Karyesinden Abdo oğlu Haco-yı Emikî, hükümete karşı hareketi sabit olmadığından beraat ve tahliye olmuştur. Jandarma Çavuşu İsmail oğlu İbrahim de, isyana iştiraki sabit olmadığından beraat etmiştir. Bu kişi ile ilgili kayıta, tahliye ifadesine yer verilmemiştir. Kursunc Muhtarı Hüseyin oğlu Hasan da, isyana katıldığı sabit olmadığından beraat ve tahliye olmuştu. Bu kişi ile ilgili olarak, mahallince evrakının ikmal olmadığı ifadesi konulmuştur (BOA. BEO. SYS-4299/322380, 1914).

Simek (Doğruyol) Karyesinden Yasin oğlu Süleyman, Süleyman oğlu Mustafa, Dirvan? Karyesinden Yasin oğlu Süleyman, yine Dirvan Karyesinden Keleş Sadık'ın isyana katılmaları ile ilgili sabit bir delil bulunmadığından beraat ve tahliyelerine karar verilmiş, karar yüzlerine okunmuştur (BOA. BEO. SYS-4302/322595). Hersan Mahallesinden Ahmed oğlu İrfan, Zeydan Mahallesinden Halid oğlu Abdulbaki askere, Kürtlere silah atılmaması telkininde bulunduğu iddiasının sabit olmaması nedeniyle beraat etmişlerdir (BOA. BEO. SYS-4307/322978).

Mahkeme tarafından yargılanan toplam 136 kişinin 88'i idam, hapis, kürek cezası, prangabendlük ve kalebentlik cezası şeklinde çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Bir kişi ise ailesi ile birlikte sürgün edilmiştir. Bu kişinin nereye sürgün edildiğine dair herhangi bir ayrıntı mevcut değildir. Bunun yanı sıra 46 kişinin de suçları sabit olmadığından beraat ederek tahliye oldukları görülmektedir. Buna göre toplam 134 kişilik bir liste olmuştur. Geriye kalan iki kişi ile ilgili bir kayıt söz konusu değildir. Toplam tahliye olanların sayısı 48 idi. Bunlardan biri Jandarma çavuşu İsmail oğlu İbrahim'di. Ancak liste incelendiğinde altına düşülen kayıta da geçtiği gibi mahkemede yargılanarak çeşitli cezalara çarptırılan veya beraat ederek tahliye olanların toplam 136 kişi olduğu görülmektedir. Ancak listede yer alan isimlerden biri tekrar diğeri ise jandarma çavuşu olduğundan geriye kalanların toplam sayısı 134 kişi olarak tespit edilmiştir.

Karkar Köyünden Çeko oğlu Zübeyir, Reşo oğlu Hüseyin, Halid oğlu Şerif, Hüsam oğlu Mehmed, Tahir oğlu Sübhan, Şerif oğlu Brahim (İbrahim)'in isyana katıldıklarına dair sabit bir suçları tespit edilemediğinden beraat etmişlerdir. Karar yüzlerine okunarak tebliğ edilmiştir (BOA, BEO. SYS-4302/322595). Davası düşenler olmuştur. Bunlardan biri de Karkar Köyünden Mehmed oğlu Fethullah'tı (BOA, BEO. SYS-4302/322595).

Yargılamalar ve alınan kararlarla ilgili olarak Harbiye Nezareti'nin, süreci anlatan yazısında Bitlis isyanına katılanların tahkikatı ve yargılanmaları için kurulmuş bulunan Divan-i Harb-i Örfi tarafından yargılamaların yapıldığı ve bazı şahıslara çeşitli cezalar verilirken bir kısmının beraat ettiği, bu şahısların bazıları hakkında verilen hükümlerin onaylanarak uygulandığı, bir bölümü hakkında verilen kararların ise henüz onaylanmadığı bilgisine yer verilmiştir (BOA. BEO. SYS-4299/322380).

“Ma‘ruz-u Çaker-i Kemineleridir ki

Bitlis Vakı‘a-i ‘isyaniyyesinde zî-medhal olanlar hakkında icray-ı tahkikat ve muhâkemat eylemek üzere bâ irade-i seniyye-i cenab-ı padişahî mahalinde teşkil olunan divan-ı harb-i örfiyece icra kılınan muhâkemat neticesinde şimdiye kadar verilen hükümleri havi olub otuz dördüncü fıkra kumandanlığından ba tahrirat irsal kılınan mazbatalardan mündericatı muhtac-ı arz ve istizan olmayan veya evvelce ahkâmı tenfiz edilmiş olanları bâ tefrik mütebaki yirmi altı kıt‘a mazbata-i hakimiye mündericatına göre suver-i muhtelifede tecziyeleri veya beraatları hüküm olunan eşhasın esamisiyle haklarında verilen hükümleri mütezammın olarak cedvel şeklinde tanzim olunan irade-i seniyye layihası mazbata-i mezkure ile ma‘an ve leffen takdim kılınan eşhas-ı merkumeden bir kısmının mücazat-ı mahkumeleri evvelce ba telgrafname vakı‘ olan iş‘ar üzerine bi‘l-istizan irade-i seniyye-i cenab-ı padişahiye iktiran etmiş ve ba‘zılarının hakkındaki hükümleri dahi tenfiz ve icra edilmiş ise de keyfiyet-i tecziyeleri henüz tasdik-i aliye iktiran etmemiş olanlarla muhtalaten yazılmasından dolayı bunların tefriki mümkün olamayarak isimleri hizasında ayruca tasrih-i keyfiyet edilmiş olmağla suret-i ma‘ruzeye nazaran iktizasının ifa ve neticesinin emr ve inba buyurulması manut-ı irade-i aliyye-i daver-i ehamileridir ol babda emr-u ferman hazret-i veliyyü‘l-emrindir

Fi 13 Şa‘ban sene 332 ve fi 24 Haziran sene 330

Harbiye Nazırı

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi”

Yargılanarak haklarında çeşitli kararlar verilen kişilerin yer aldığı listenin altına düşülen kayıтта, alınan kararların tasdik edildiğine dair ifadeler yer almaktadır. Buna göre 88 şahıs hakkında çeşitli cezalar verilmişken 46 kişinin beraat ettiği görülmektedir. Söz konusu kayıтта yer alan ifadeler şunlardır:

“Bitlis Vaka-yı isyaniyesinden dolayı maznun-u aleyhim olub mahalli divan-ı harb-i örfiyyesince icra edilen muhakemeleri neticesinde suver-i muhtelifede tecziyelerine veya medhallerinin adem-i sübutuna mebni beraat ve tahliyelerine karar verilen iş bu cedvelde esamisi muharrer eşhasdan seksen sekizinin bi’l-muhakeme tebeyyün iden nev‘-i cürmlerine göre mülkiye ve askeri ceza kanunnamelerinin mevad-ı mahsusasına tevfikan isimleri hizasında gösterilen meşruhat vechiyle icra-yı mücazatlarına ve kırk altı şahsın dahi beraatlarına dair mahal-i divan-ı harb-i örfiyyesince verilen kararlar tasdik olunmuştur.

İş bu irade-i seniyyenin icrasına harbiye nazırı me’murdur. Fi 18 Şaban Sene 332 fi 29 Haziran sene 330”

Harbiye Nazırı Erkanı Harbiye-i Umumiye Reisi

Sadra‘zam Mehmed Said (BOA. BEO. SYS-4299/322380)

Sadaret kaleminden Harbiye Nezaret-i Celilesine gönderilen 19 Ş 1332/13 Temmuz 1914 tarihli yazıda şu ifadelere yer verilmişti (BOA. BEO. SYS-4299/322380).

“24 Haziran 330 tarihli ve 272 numaralı tezkere-i aliyyelerine cevabdır.

“Bitlis vaka-yı isyaniyesinde maznun-ı aleyhim olan eşhasın seksen sekizinin bi’l-muhakeme tebeyyün iden nev‘-i cürmlerine göre isimleri hizasında gösterilen meşruhat vechiyle icray-ı mücazatlarına ve kırk altı şahsın dahi beraatlarına dair mahal-i divan-ı harb-i örfiyyesince verilen kararlar lede’l-arz tasdik-i ali-yi cenab-ı padişahiye iktiran iderek ol babdaki irade-i seniyyenin suret-i müsveddesi evrak-ı mute‘allıkasıyla birlikte leffen taraf-ı devletlerine gönderilmiştir efendim.

29 Haziran 330 tarihli irade-i seniyye üzerine”

İsyanın devamında ve sonrasında dikkate değer bazı olayların da meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bunlardan birinde Osman adındaki oğlu Sivas’a sürgün edilen Bitlisli Rındı isimli bir kadının, oğlunun serbest bırakılması için Dâhiliye Nezaretine gönderdiği telgraftı. Telgrafta yer alana bilgilere göre, oğlu birkaç ay evvel sürgün edilen kadın, oğlunun sürgününün kendilerini çok perişan ettiğini, on iki nüfustan meydana gelen ve aralarında çocukların da bulunduğu ailesinin çok sıkıntı çektiğini, kendilerine bakacak kimseleri bulunmadığını ifade ederek bu perişanlığa son vermek üzere Osman’ın affedilmesini talep etmiştir (BOA. DH. EUM. 2. Şb-2/31, 1914). Yine isyan dolayısıyla Bitlis’te gözetim altında tutulan, Hizan’da yaşayan ailesini görmesine izin verilmeyen Seyyit Alizade İsmet adındaki medrese talebesi de, isyanla herhangi bir ilgisi olmadığını belirterek affını talep etmiştir.⁹

---

⁹ İsmet’in dilekçesinde dile getirdiği hususlar şunlardı: “Kulları on dört yaşındayım medrese yolundan başka meslek tanımamış Allah’ıma ‘ibadetden padişahıma du‘adan başka bir şey’ öğrenmemiş ma’sumum. Bitlis hadisesi üzerine altı mah evvel Hizan’da sahipsiz saygısız kalan

Birinci Dünya Savaşının çıkması ve Osmanlı Devletinin fiilen savaşa girmesi ile birlikte Bitlis isyanı hakkında da çeşitli kararlar verilmiştir. Buna göre cezaevinde bulunan, sürgünde olan bazı kimselerin af edilmesine karar verilmiştir. Bundaki en önemli gerekçe af kararlarının İslam kamuoyunda olumlu bir etki yapacağı düşüncesi idi (BOA. BEO. SYS-4323/324157, 1914). Buna göre Medine, Ankara Sivas ve Bitlis ile bazı yerlerde hapis bulunan kişilerin af edilmesi kararlaştırılmıştır (BOA. BEO. SYS-4323/324157; BOA. BEO. SYS 4328/324576-2-1, 1914; BOA. BEO. SYS-4328/324576, 1914). Bununla ilgili Meclis-i Vükela kararı padişah tarafından onaylanmıştır (BOA. BEO. SYS-4323/324157, 1914; BOA. BEO. SYS-4323/324157, 1914). Bu karar, ilgili yerlerdeki yetkili birimlere, gereğinin yapılması için gönderilmiştir (BOA. DH. ŞFR-47/190, 1914). Ancak affi gündeme gelen fakat hükümetçe kabul edilmeyenler de vardı. Bunlardan biri de Bitlis Eski Mebusu Müftüzade Sadullah Efendi idi. Daha önce Seyyid Ali'nin fesadane emellerine hizmet emek ve isyanı tertip etmekten mahkûm olmuş olan, cezası padişah tarafından onaylanan ve ailesi ile birlikte ömür boyu sürgün cezasına çaptırılan Sadullah'ın affi için annesi Ayşe, telgrafla hükümete müracaat ederek oğlunun affını talep etmiş ancak kendisine verilen cevapta bu konuda yapılabilecek herhangi bir şey olmadığı belirtilmiştir (BOA. BEO. SYS-4315/323602).

Bitlis Divan-ı Harbi tarafından haklarında af kararı verilenler de vardı. Bunlardan biri daha önce Mülkiye Ceza Kanunnamesinin 58. Maddesine göre müebbeden kalebind edilmesine karar verilmiş olan Uçum Köyünden firari Şeyh Mazhar'dı. Şeyh Mazhar'ın mahkûm edilmesinin gerekçesi, köyleri dolaşarak halka isyan lehinde telkinlerde bulunması şeklindeydi. Affi ile ilgili sadır olan İrade-i Seniyye'de ise suçunun sabit olmadığı, daha evvel bir fenalığının ve zorbalığının bulunmadığı, hakkındaki iddianın, kendileriyle husumeti olan Seyyit Ali'nin taraftarlarının kendisi hakkındaki ifadeleri olduğu belirtilmiştir (BOA. BEO. SYS-4295/322103, 1914). Konu ile ilgili bir kayıta Kürtlerin Bitlis üzerine geldikleri sırada kendisinin onlara iştirak etmediği gibi kendisine mensup herhangi birini iştirak ettirmediği vurgulanmıştır. Şeyhin affi konusunda gerek Bitlis gerekse Van vilayetlerinden gelen telgraflarda lehinde beyanatlar bulunduğu belirtilmiştir (BOA. BEO. SYS-4295/322103). Konu ile ilgili başka bir kayıta, Şeyh Mazhar'ın Kürt Gönüllü Taburunda kumandanlık etmiş olan Mehmed Sadık'ın biraderi olduğu ve kendisi hakkında Mehmed Sadık'ın olumlu görüşler beyan ettiği vurgulanarak adı geçenin af edilmesinin uygun görüldüğü belirtilmiştir (BOA. BEO. SYS-4295/322103). Ayrıca firar eden Şeyh Mazhar'ın mahkemeye gelmediği dile getirilmiştir. Buna göre iddiaların iftira olduğu anlaşılmış ve adı geçenin af edilmesine karar verilmiştir. Bu kararın Dahiliye Nezareti tarafından

---

hanemden validelerimden ayrılarak Bitlis'e götürüldüm, serbest geziyorum. Fakat haneme validelerim nezdine gidemiyorum sadakatden devlete du'adan başka fikri bulunmayan kullarının" affını beklemekteyim (BOA. DH. EUM. 2 Şb-2/46, 1914).

da uygun görüldüğü vurgulanmıştır (BOA. BEO. SYS-4299/322374; BOA. BEO. SYS-4295/322103).

SONUÇ

Sultan Reşat'ın padişah ve İttihat ve Terakki'nin hükümette bulunduğu 1914 yılında baş gösteren Bitlis İsyanının mahiyeti ile ilgili iki farklı görüş mevcuttur. Bunlardan biri isyanın bir Kürt Milliyetçiliği hareketi olduğu, diğeri ise dini karakterli bir isyan olarak ortaya çıktığı şeklindedir. İsyanın liderlerinin konuyla ilgili görüşlerine ve beyanlarına bakıldığında bu hareketin ağırlıklı olarak dini bir takım hassasiyetlerden çıktığı görülecektir. Ancak belgelerde ve gazetelerde geçen ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla olayın bir Kürt İsyanı olduğu algısı oluşturulmaya çalışılmaktaydı. Bunun nedeninin, hükümeti ve padişahı dine mugayir hareketlerin muhatabı olmaktan çıkarma gayreti olduğu düşünülmektedir. Çünkü bu dönemde gerek Sultan Reşat gerekse İttihat ve Terakki Hükümetinin bazı üyeleri hakkında mason oldukları yönünde çeşitli suçlamalar yapılmakta ve hükümetin dine aykırı davranışlar sergilediği yönünde güçlü iddialar ileri sürülmekteydi. İsyanı başlatanların üçünün de din bilgini olması ve destekleyenlerin genellikle dini çevrelere mensup kişilerden meydana gelmiş olması isyanın mahiyeti hakkında bir fikir vermektedir.

Başlangıçta Rus konsolosluğuna sığınan Molla Selim ve beraberlerindeki I. Dünya Savaşının çıkması üzerine Osmanlı Hükümetine teslim olmuşlardır. İsyanın lideri durumundaki kişilerin yanı sıra isyandaki etkileri ileri düzeyde olanlar idam cezasına çarptırılmışlardı. Bunun yanında çok sayıda kişiye hapis, kürek, sürgün, kalebentlik, prangabendlik ve para cezası verilmiştir. Yakalandıktan sonra yargılamaları yapılarak isyanla bağları sabit olmayanlar serbest bırakılmıştır. I. Dünya Savaşının başlamış olması ve Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi nedeniyle bir genel af çıkarılarak çok sayıda kişi tahliye ve beraat etmiştir. Bununla birlikte isyan esnasında devletin yanında yer alan bazı resmi görevliler ile vatandaşlar çeşitli şekillerde ödüllendirilmişlerdir. Devlet Görevlisi olanların rütbe ve dereceleri yükseltilmiş, sivil vatandaşlara da nişan ve madalya verilmişti. Nişan ve madalya ile ödüllendirilenler daha çok bölgenin bazı şeyhleri ve alimleri olmuştur. İsyan gerek halktan gerekse dini çevrelerden ciddi bir destek görmediğinden erken sayılabilecek bir sürede bastırılmıştır. Ancak I. Dünya Savaşının arifesinde meydana gelen bu hareket Osmanlı Hükümetini bir hayli meşgul etmiştir.

KAYNAKLAR

a-Arşiv Vesikaları

BOA. BEO SYS 4328/324576-2-1.

BOA. BEO. MTV-4300/322459.

BOA. BEO. SYS-4281/321065.
BOA. BEO. SYS-4290/321738.
BOA. BEO. SYS-4294/322017.
BOA. BEO. SYS-4295/322103.
BOA. BEO. SYS-4299/322374.
BOA. BEO. SYS-4299/322378.
BOA. BEO. SYS-4299/322380.
BOA. BEO. SYS-4301/322534.
BOA. BEO. SYS-4302/322595.
BOA. BEO. SYS-4302/322595.
BOA. BEO. SYS-4306/322885.
BOA. BEO. SYS-4307/322978.
BOA. BEO. SYS-4312/323346.
BOA. BEO. SYS-4315/323602.
BOA. BEO. SYS-4323/324157.
BOA. BEO. SYS-4328/324576.
BOA. DH. EUM. 2 Şb-2/46.
BOA. DH. EUM. 2. Şb-1/28.
BOA. DH. EUM. 2. Şb-2/31.
BOA. DH. EUM. EMN-114/36.
BOA. DH. EUM. EMN-114/61.
BOA. DH. EUM. EMN-85/9.
BOA. DH. EUM. EMN-88/7.
BOA. DH. EUM. EMN-97/47.
BOA. DH. EUM. MH-91/10.
BOA. DH. İD-185/47.
BOA. DH. KMS-21/55.
BOA. DH. KMS-27/32.
BOA. DH. MB. HPS-961/47.
BOA. DH. ŞFR-21/44.

BOA. DH. ŞFR-39/122.

BOA. DH. ŞFR-39/180.

BOA. DH. ŞFR-39/208.

BOA. DH. ŞFR-39/7.

BOA. DH. ŞFR-40/104.

BOA. DH. ŞFR-40/179.

BOA. DH. ŞFR-40/31-32.

BOA. DH. ŞFR-40/40/18.

BOA. DH. ŞFR-40/78.

BOA. DH. ŞFR-41/46.

BOA. DH. ŞFR-42/102.

BOA. DH. ŞFR-42/194.

BOA. DH. ŞFR-42/72.

BOA. DH. ŞFR-43/130.

BOA. DH. ŞFR-47/190.

b-Araştırma ve inceleme eserler

Abak, T. (2011). Rus Arşiv Belgelerinde Bitlis İsyanı (1914). *Toplumsal Tarih Dergisi*, 208, 2-11.

Aydoğan, E. (2013). Yeni Belgeler Işığında Bitlis Vukuatı. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 49, 309-322.

Celil, C. (2015). 1914 Bitlis Kürt Ayaklanması, (Çev. Y. Abdülselamoğlu), 13.05.2015 tarihinde <http://www.bitlisname.com/2018/04/01/bitlis-ayaklanmasi-arastirma/> adresinden alındı.

Demirtaş, M. (2015). Tanin, Peyam ve Sabah Gazeteleri Örneğinde 1914 Tarihli Bitlis Ayaklanmasının Dönemin Gazetelerindeki Yansımaları. *CBÜ (Celal Bayar Üniversitesi) Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(3), 179-198.

Günay, N. (2017). Rusya'nın Osmanlı Unsurları Üzerindeki Çalışmaları ve 1914 Bitlis Ayaklanması, *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi*, 10(20), 49-68.

Karaca, E. (2005). Türk Basınına Göre Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Şarki Anadolu Meselesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Kurubaş, E. (2004). *Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye-I, Sevr-Lozan Sürecinden 1950'lere*. İstanbul: Nobel Yayınları.
- Lewy, G. (2005). *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey: A Disputed Genocide*. Utah: University of Utah Press.
- Reynolds, M. A. (2003). The Mullah Selim Uprising and Imperial Russian Designs in Anatolia, H. Bal & M. Erat içinde *Türk Dünyasına Bakışlar (Prof. Dr. Mehmet Saray'a Armağan)* (550-551). İstanbul: Da Yayıncılık.
- Taş, N. F. (1998). Vilâyat-ı Şarkîyye Islâhatı ve Genel Müfettiş Nicolas Hoff, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 14, 923-968.
- Ünal, F. (2008). Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devletine Karşı Kullanma Çabaları”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 5(17), 133-152.

EKLER

Tablo 1-a. İdam Cezasına Çarptırılanlar

Kişi adı	Nereli olduğu	Suç (cezanın gerekçesi)	Verilen Ceza, kanun maddesi ve tebliğ şekli
Celaleddin oğlu Seyyid Ali	Hizan'ın Gayda Tekyesinde mûkim	İsyanı tertip ve idare etmek	Mülkiye Ceza kanununun 55. Maddesine göre idam cezası. Daha önce bu konuda padişahın iradesi çıkmıştır.
Şeyh Şahabeddin	(Paküsan) Horozlu (Samanyolu) Karyesinden	İsyanı tertip ve idare etmek	Mülkiye Ceza kanununun 55. Maddesine göre idam cezası. Gıyaben. Daha önce bu konuda padişahın iradesi çıkmıştır.
Molla Selim	Humaç Karyesinden	İsyanı tertip ve idare etmek	Mülkiye Ceza kanununun 55. Maddesine göre idam cezası. Gıyaben. Daha önce bu konuda padişahın iradesi çıkmıştır.
Şeyh Şahabeddin'in biraderi Mehmed Şirin	Paküsan karyesinden	İsyan tertipçilerinden olmak ve fiilen isyana katılmak	Mülkiye Ceza kanununun 55. Maddesinin üçüncü fıkrasına göre idam cezası. Gıyaben, daha önce bu konuda padişahın iradesi çıkmıştır.
Molla Said	Şeyhcumanlı (Humaçlı) ¹⁰	İsyan tertipçilerinden olmak ve fiilen isyana katılmak	Mülkiye Ceza kanununun 55. Maddesinin üçüncü fıkrasına göre idam cezası. Gıyaben, daha önce bu konuda padişahın iradesi çıkmıştır.
Abdulsamed oğlu Molla Muhyeddin	Karkarlı	İsyanın düzenleyicilerinden olmak, yürütülmesine aracılık etmek ve isyanı teşvik etmek.	Mülkiye Ceza kanununun 55. Maddesinin üçüncü fıkrasına göre idam cezası.
Rençber Cihangir oğlu Mecid	Korcanlı	İsyanın hazırlık aşamasında görev almak, isyana öncülük etmek, silahlı bir şekilde isyana katılmak.	Mülkiye Ceza kanununun 55. Maddesinin üçüncü fıkrasına göre idam cezası.

¹⁰ Konuyla ilgili bir belgede Şeyhcumanlı gösterilen Molla Sadi'nin Humaçlı olduğu, bunun yanı sıra Humaçlı gösterilen Molla Resul'un de Şeyhcumanlı olduğu bilgisine yer verilmektedir (Bknz. BOA. BEO. SYS-4294/322017, 1914).

Tablo 1-b. İdam Cezasına Çarptırılanlar

Kişi adı	Nereli olduğu	Suç (cezanın gerekçesi)	Verilen Ceza, kanun maddesi ve tebliğ şekli
Hacı Papir (Bapir)	Hivris Köyü	İsyan sırasında cebir ve şiddet kullanarak iki jandarmanın silah ve cephanesini gasp etmek	Mülkiye Ceza kanununun 57. Maddesinin yanı sıra hakkındaki başka bir fezlekeden dolayı idam cezasına çarptırılmıştır.
Hüseyin oğlu Hacı Papir (Bapir)	Horozlu	İsyan tertipçilerinden olmak ve fiilen isyana katılmak	Mülkiye Ceza kanununun 55. Maddesinin üçüncü fıkrasına göre idam cezası. Gıyaben, daha önce bu konuda padişahın iradesi çıkmıştır.
Musa oğlu Hacı Hayran	Humaçlı	İsyan tertipçilerinden olmak ve fiilen isyana katılmak	Mülkiye Ceza kanununun 55. Maddesinin üçüncü fıkrasına göre idam cezası. Gıyaben, daha önce bu konuda padişahın iradesi çıkmıştır.
Mirza Ağa Oğlu Ferso	Humaçlı	İsyan tertipçilerinden olmak ve fiilen isyana katılmak	Mülkiye Ceza kanununun 55. Maddesinin üçüncü fıkrasına göre idam cezası. Gıyaben, daha önce bu konuda padişahın iradesi çıkmıştır.
Molla Resul	Şetek Nahiyesi Şeyh Hasan Köyü	İsyan tertipçilerinden olmak ve fiilen isyana katılmak	Mülkiye Ceza kanununun 55. Maddesinin üçüncü fıkrasına göre idam cezası. Gıyaben, daha önce bu konuda padişahın iradesi çıkmıştır.
Molla Cündi	Korcan	Güvenlik güçleri ile yaşanan çatışmada isyancıları desteklemek, genel olarak isyana destek vermek ve olaya iştirak etmek,	Mülkiye Ceza kanununun 55. Maddesinin üçüncü fıkrasına göre idam cezası.

Tablo 1-c. İdam Cezasına Çarptırılanlar

Kişi adı	Nereli olduğu	Suç (cezanın gerekçesi)	Verilen Ceza, kanun maddesi ve tebliğ şekli
Hacı Yakub oğlu Şeyh Yusuf	Horozlu	İsyan tertipçilerinden olmak ve fiilen isyana katılmak	Mülkiye Ceza kanununun 55. Maddesinin üçüncü fıkrasına göre idam cezası. Gıyaben, daha önce bu konuda padişahın iradesi çıkmıştır.

Mirza oğlu Fakih Ali	Olek-i Süfla (Aşağı Ölek) Karyesinden	İsyan tertipçilerinden olmak ve fiilen isyana katılmak	Mülkiye Ceza kanununun 55. Maddesinin üçüncü fıkrasına göre idam cezası. Gıyaben, daha önce bu konuda padişahın iradesi çıkmıştır.
İsa oğlu Yusuf	Olek-i Ulya (Yukarı Ölek) Karyesinden	İsyan tertipçilerinden olmak ve fiilen isyana katılmak	Mülkiye Ceza kanununun 55. Maddesinin üçüncü fıkrasına göre idam cezası. Gıyaben, daha önce bu konuda padişahın iradesi çıkmıştır (BOA. BEO. SYS-4299/322380, 1914).
Ali oğlu Mustafa	Horozlu	İsyan tertipçilerinden olmak ve fiilen isyana katılmak	Mülkiye Ceza kanununun 55. Maddesinin üçüncü fıkrasına göre idam cezası. Gıyaben, daha önce bu konuda padişahın iradesi çıkmıştır.
Mehmed Emin	Şirvan Kazasının Ürün Karyesinden	İsyan tertipçilerinden olmak ve fiilen isyana katılmak	Mülkiye Ceza kanununun 55. Maddesinin üçüncü fıkrasına göre idam cezası. Gıyaben, daha önce bu konuda padişahın iradesi çıkmıştır.
Abdullah oğlu Hurşid	Horoz köyünden	İsyanı bizzat desteklemek, Seyyid Ali'nin tebligatına aracılık etmek ve bu konuda görev almaktı.	Mülkiye Ceza kanununun 55. Maddesinin üçüncü fıkrasına göre idam cezası.
Hakan-ı Sabık Tüfekçisi Ali	Hivris köyünden	İsyana ön ayak olmak	Mülkiye Ceza kanununun 55. Maddesinin üçüncü fıkrasına göre idam cezası.
Haso oğlu Hacı Mer'an	Humaçlı	İsyanın düzenleyici ve yürütücülerinden olmak, sahip olduğu güç bakımından isyanı teşvik ve tahrik etmek, isyana fiilen katılmak ve ön ayak olmaktı	Mülkiye Ceza kanununun 55. Maddesinin üçüncü fıkrasına göre idam cezası.

Tablo 1-d. İdam Cezasına Çarptırılanlar

Kişi adı	Nereli olduğu	Suç (cezanın gerekçesi)	Verilen Ceza, kanun maddesi ve tebliğ şekli
Ahmedhan	Adı Geçen Ürün Karyesinden	İsyan tertipçilerinden olmak ve fiilen isyana katılmak	Mülkiye Ceza kanununun 55. Maddesinin üçüncü fıkrasına göre idam cezası. Gıyaben, daha önce bu konuda padişahın iradesi çıkmıştır.
Musa oğlu Molla Davud	Humaç Karyesinden	İsyan tertipçilerinden olmak ve fiilen isyana katılmak	Mülkiye Ceza kanununun 55. Maddesinin üçüncü fıkrasına göre idam cezası. Gıyaben, daha önce bu konuda padişahın iradesi çıkmıştır.
Hamo oğlu Fakih Halil	Humaç Karyesinden	İsyan tertipçilerinden olmak ve fiilen isyana katılmak	Mülkiye Ceza kanununun 55. Maddesinin üçüncü fıkrasına göre idam cezası. Gıyaben, daha önce bu konuda padişahın iradesi çıkmıştır.
Sofu Abdürrahman	Korcan Karyesinden	İsyan tertipçilerinden olmak ve fiilen isyana katılmak	Mülkiye Ceza kanununun 55. Maddesinin üçüncü fıkrasına göre idam cezası. Gıyaben, daha önce bu konuda padişahın iradesi çıkmıştır.
Yusuf oğlu Süleyman Ağa	Haçukan Karyesi	İsyanın reislerinden olmak ve halkı isyana teşvik etmek	Mülkiye Ceza kanununun 55. Maddesinin üçüncü fıkrasına göre idam cezası. Yüzüne okunarak, daha önce bu konuda padişahın iradesi çıkmıştır.

Tablo 1-e. İdam Cezasına Çarptırılanlar

Kişi adı	Nereli olduğu	Suç (cezanın gerekçesi)	Verilen Ceza, kanun maddesi ve tebliğ şekli
Ferho oğlu Fakih Selim	Yako Karyesinden Merkez Sarıkonak Bucağı, Ünalı Köyü	İsyanın reislerinden olup isyanda doğrudan yer almak	Mülkiye Ceza kanununun 55. Maddesinin üçüncü fıkrasına göre idam cezası. Yüzüne okunarak, daha önce bu konuda padişahın iradesi çıkmıştır.

Fakih Halil oğlu Hacı Murad	Horozlu	İsyan tertipçilerinden olmak ve fiilen isyana katılmak	Mülkiye Ceza kanununun 55. Maddesinin üçüncü fıkrasına göre idam cezası. Gıyaben, daha önce bu konuda padişahın iradesi çıkmıştır.
Molla Resul	Şeyhçuman	İsyan tertipçilerinden olmak ve fiilen isyana katılmak	Mülkiye Ceza kanununun 55. Maddesinin üçüncü fıkrasına göre idam cezası.
Beyazid oğlu Halil	Hiritli	İsyanın alt yapısında hazır bulunmak ve desteklemek isyana silahlı bir şekilde katılmak	Mülkiye Ceza kanununun 55. Maddesinin üçüncü fıkrasına göre idam cezası.
Hasan oğlu İşsiz Ali	Hivris köyünden	İsyanı desteklemek ve Molla Selim'in güvenlik güçlerinin elinden zorla ve silahla alınması olayına iştirak etmek	Mülkiye Ceza kanununun 55. Maddesinin üçüncü fıkrasına göre idam cezası.
Hacı Mer'an oğlu Kaso	Humaçlı	İsyan tertipçilerinden olmak ve fiilen isyana katılmak	Mülkiye Ceza kanununun 55. Maddesinin üçüncü fıkrasına göre idam cezası.

Tablo 2-a. Hapis Cezasına Çarptırılanlar.

Kişi adı	Nereli olduğu	Suç (cezanın gerekçesi)	Verilen Ceza, kanun maddesi ve tebliğ şekli
Seyyid Ali Efendi oğlu Selahaddin		İsyanın sebeplerini hazırlamak, İsyana katılmak,	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesine göre beş sene süreyle hapis cezası
Seyyid Ali oğlu Haydar		İsyanı tertip ve idare etmek	Mülkiye Ceza kanununun 40. Maddesine göre on sene hapis cezası. Daha önce bu konuda padişahın iradesi çıkmıştır.
Ali oğlu Eyub	Bitlis Merkez Bölük yazı Bucağı Arzıvıng Karyesinden	İsyana dahil olmak	Kırkıncı Maddesine göre üç sene adiyen hapis ve yedi sene süreyle zabıta nezaretinde bulunma cezası, cezası yüzüne okunmuştur.
Aziz Oğlu İsa	Hirit Karyesi	İsyanın tertibinden haberdar olduğu halde hükümete ihbar etmemek	Askeri Ceza Kanunu'nun 13. maddesi gereği 45 gün hapis ve beş sene süreyle zabıta nezareti altında bulunma

			cezasına çarptırılarak karar yüzüne okunmuştur.
Kaso oğlu Tahir		Silahsız olarak isyana katılmak	Mülkiye Ceza kanununun 64. Maddesi ve Askeri ceza kanununun 13. Maddesi gereği 30 gün hapis cezası karar yüzüne okunmuştur.

(BOA. BEO. SYS-4299/322380, 19 Ş 1332/13 Temmuz 1914).

Tablo 2-b. Hapis Cezasına Çarptırılanlar

Kişi adı	Nereli olduğu	Suç (cezanın gerekçesi)	Verilen Ceza, kanun maddesi ve tebliğ şekli
İsa oğlu Yusuf	Olek-i Ülya (Yukarı Ölek) Karyesinden	Silahsız olarak isyana katılmak	Mülkiye Ceza kanununun 64. Maddesi delaletiyle ve Askeri Ceza Kanununun 13. maddesi gereği 30 gün hapis cezası. ¹¹
Ömer oğlu Derviş	Pınbad Aşireti Reisi Panos Karyesi	Örfi idareye karşı gelmek ve saldırı gerçekleştirmek	Askeri Ceza Kanununun 98. Maddesi gereği bir sene süreyle hapis cezası, gıyaben
Hacı İsmail oğlu Molla Ali		Silahsız olarak isyana katılmak	Mülkiye Ceza kanununun 64. Maddesi ve Askeri ceza kanununun 13. Maddesi gereği 30 gün hapis cezası karar yüzüne okunmuştur.
Musa oğlu Hacı Piran		Silahsız olarak isyana katılmak	Mülkiye Ceza kanununun 64. Maddesi ve Askeri ceza kanununun 13. Maddesi gereği 30 gün hapis cezası karar yüzüne okunmuştur.
Osman oğlu Sofu Bedri	Humaçlı olup Ahlat'ta ikamet eden	Şehit bir askerin mavzerini almak ve isyanda bayraktarlık yapmak	Mülkiye Ceza kanununun 57. Ve 47. Maddeleri gereği bir sene süreyle hapis cezası ve mavzerin kendisinden alınmasına karar verilmiş ve ceza yüzüne okunmuştur.

¹¹ BOA. BEO. SYS-4302/322595, 3 N 1332/27 Temmuz 1914. 18 Şaban 1332/12 Temmuz 1914 tarihli bir irade-i seniyyede geçen bilgilere göre aynı şahıs için İsyana tertipçilerinden olmak ve fiilen isyana katılmak suçlaması ile Mülkiye Ceza kanununun 55. Maddesinin üçüncü fıkrasına göre gıyaben idam cezası verilmiş ve bu konuda daha önce padişahın iradesi çıkmıştır. Bkz. BOA. BEO. SYS-4299/322380, 18 Ş 1332/12 Temmuz 1914. Bu durumda isim benzerliği yoksa ceza düzeltilmesi yoluna gidilmiş olmalıdır. Kişinin kendi isminin yanı sıra babasının ve köyünün isminin de aynı olması ihtimali düşük kabul edilebileceğinden muhtemelen cezasında indirimle düzeltilmiştir.

Tablo 2-c. Hapis Cezasına Çarptırılanlar

Kişi adı	Nereli olduğu	Suç (cezanın gerekçesi)	Verilen Ceza, kanun maddesi ve tebliğ şekli
Hüseyin oğlu Bozo	Pervari Kazasının Hirhor? köyünden	Silah kaçakçılığı yapmak	Mülkiye ceza kanununun 166. Maddesinin zeyli gereği bir sene süreyle hapis cezası, beş mecrediye altını para cezası ve silahların Divan-ı Harp tarafından müsadere edilmesi
İbrahim oğlu Mehmed	Zeydan Mahallesi	Silah kaçakçılığı işine aracılık etmek	Mülkiye ceza kanununun 166. Maddesinin zeyli gereği iki sene süreyle hapis cezası, nakden on mecrediye altını ceza verilmesi ve kararın yüzüne okunması
Oro Halil oğlu Mehmed	Zeydan Mahallesi	Silah kaçakçılığı işine aracılık etmek	Mülkiye ceza kanununun 166. Maddesinin zeyli gereği iki sene süreyle hapis cezası, nakden on mecrediye altını ceza verilmesi ve kararın yüzüne okunması
Hüseyin oğlu Haşo	Dirvan Karyesi	İsyana katılmak için harekete geçmek	Mülkiye Ceza Kanununun 64. Maddesi ve askeri ceza kanununun 13. Maddesi gereği teşhirden sonra altı ay hapis ve beş sene zabıta nezaretinde bulunmak karar yüzüne okunmuştur.
Mecid oğlu Metlo?	Dirvan Karyesi	İsyana katılmak için harekete geçmek	Mülkiye Ceza Kanununun 64. Maddesi ve askeri ceza kanununun 13. Maddesi gereği teşhirden sonra altı ay hapis ve beş sene zabıta nezaretinde bulunmak karar yüzüne okunmuştur.

Tablo 2-d. Hapis Cezasına Çarptırılanlar

Kişi adı	Nereli olduğu	Suç (cezanın gerekçesi)	Verilen Ceza, kanun maddesi ve tebliğ şekli
Selim oğlu Abbas	Dirvan Karyesi	İsyana katılmak için harekete geçmek	Mülkiye Ceza Kanununun 64. Maddesi ve askeri ceza kanununun 13. Maddesi gereği teşhirden sonra altı ay hapis ve beş sene zabıta

			nezaretinde bulunmak karar yüzüne okunmuştur.
Faki Oğlu Ali	Mağrebiyan Karyesi	İsyana katılmak için harekete geçmek	Mülkiye Ceza Kanununun 64. Maddesi ve askeri ceza kanununun 13. Maddesi gereği teşhirden sonra iki süreyle hapis ve beş senen zabıta nezaretinde bulunmak cezasına çarptırılmış ve karar yüzüne okunmuştur.
Mer'an oğlu Muhtar Halid	Hevroli Karyesi	İsyana katılmak için harekete geçmek	Mülkiye Ceza Kanununun 64. Maddesi ve askeri ceza kanununun 13. Maddesi gereği teşhirden sonra altı ay hapis ve beş sene zabıta nezaretinde bulunmak karar yüzüne okunmuştur.
Sofu Reşid oğlu Osman	Hivris Karyesi	İsyana katılmak için harekete geçmek	Mülkiye Ceza Kanununun 64. Maddesi ve askeri ceza kanununun 13. Maddesi gereği teşhirden sonra altı ay hapis ve beş sene zabıta nezaretinde bulunmak karar yüzüne okunmuştur.
Mehmed oğlu Halid Esad	Korcan Karyesi	İsyana katılmak için harekete geçmek	Mülkiye Ceza Kanununun 64. Maddesi ve askeri ceza kanununun 13. Maddesi gereği teşhirden sonra altı ay hapis ve beş sene zabıta nezaretinde bulunmak karar yüzüne okunmuştur.

Tablo 2-e. Hapis Cezasına Çarptırılanlar

Kişi adı	Nereli olduğu	Suç (cezanın gerekçesi)	Verilen Ceza, kanun maddesi ve tebliğ şekli
Cihangir oğlu Piran	Sorvan	İsyana katılmak için harekete geçmek	Mülkiye Ceza Kanununun 64. Maddesi ve askeri ceza kanununun 13. Maddesi gereği teşhirden sonra altı ay hapis ve beş sene zabıta nezaretinde

			bulunmak, karar yüzüne okunmuştur.
Hamo oğlu Hacı İbrahim	Humaç Karyesi	İsyana katılmak için harekete geçmek	Mülkiye Ceza Kanununun 64. Maddesi ve askeri ceza kanununun 13. Maddesi gereği teşhirden sonra altı ay hapis ve beş sene zabıta nezaretinde bulunmak, karar yüzüne okunmuştur.
Reşid oğlu Hamza	Olek-i Süfla (Aşağı Olek) Karyesi	İsyana katılmak için harekete geçmek	Mülkiye Ceza Kanununun 64. Maddesi ve askeri ceza kanununun 13. Maddesi gereği teşhirden sonra altı ay hapis ve beş sene zabıta nezaretinde bulunmak karar yüzüne okunmuştur.
Kasım oğlu Sato	Olek-i Süfla (Aşağı Olek) Karyesi	İsyana katılmak için harekete geçmek	Mülkiye Ceza Kanununun 64. Maddesi ve askeri ceza kanununun 13. Maddesi gereği teşhirden sonra altı ay hapis ve beş sene zabıta nezaretinde bulunmak karar yüzüne okunmuştur.
Hamid oğlu Mısto	Olek-i Süfla (Aşağı Olek) Karyesi	İsyana katılmak için harekete geçmek	Mülkiye Ceza Kanununun 64. Maddesi ve askeri ceza kanununun 13. Maddesi gereği teşhirden sonra altı ay hapis ve beş sene zabıta nezaretinde bulunmak karar yüzüne okunmuştur.

Tablo 2-f. Hapis Cezasına Çarptırılanlar

Kişi adı	Nereli olduğu	Suç (cezanın gerekçesi)	Verilen Ceza, kanun maddesi ve tebliğ şekli
Hasan oğlu Yunus	Olek-i Süfla (Aşağı Olek) Karyesi	İsyana katılmak için harekete geçmek	Mülkiye Ceza Kanununun 64. Maddesi ve askeri ceza kanununun 13. Maddesi gereği teşhirden sonra altı ay hapis ve beş sene zabıta nezaretinde bulunmak karar yüzüne okunmuştur.
Süleyman oğlu Hamza	Olek-i Süfla (Aşağı Olek) Karyesi	İsyana katılmak için harekete geçmek	Mülkiye Ceza Kanununun 64. Maddesi ve askeri ceza kanununun 13. Maddesi gereği teşhirden sonra altı ay

			hapis ve beş sene zabıta nezaretinde bulunmak karar yüzüne okunmuştur.
Mikdat oğlu Şemsi	Olek-i Süfla (Aşağı Olek) Karyesi	İsyana katılmak için harekete geçmek	Mülkiye Ceza Kanununun 64. Maddesi ve askeri ceza kanununun 13. Maddesi gereği teşhirden sonra altı ay hapis ve beş sene zabıta nezaretinde bulunmak karar yüzüne okunmuştur.
Hasan oğlu Said	Olek-i Süfla (Aşağı Olek) Karyesi	İsyana katılmak için harekete geçmek	Mülkiye Ceza Kanununun 64. Maddesi ve askeri ceza kanununun 13. Maddesi gereği teşhirden sonra altı ay hapis ve beş sene zabıta nezaretinde bulunmak karar yüzüne okunmuştur.
Mehmed oğlu Hamza	Mağrebiyan Karyesi	İsyana katılmak için harekete geçmek	Mülkiye Ceza Kanununun 64. Maddesi ve askeri ceza kanununun 13. Maddesi gereği teşhirden sonra altı ay hapis ve beş sene zabıta nezaretinde bulunmak karar yüzüne okunmuştur.

Tablo 2-h. Hapis Cezasına Çarptırılanlar

Kişi adı	Nereli olduğu	Suç (cezanın gerekçesi)	Verilen Ceza, kanun maddesi ve tebliğ şekli
Yunus oğlu Delor	Mağrebiyan Karyesi	İsyana katılmak için harekete geçmek	Mülkiye Ceza Kanununun 64. Maddesi ve askeri ceza kanununun 13. Maddesi gereği teşhirden sonra altı ay hapis ve beş sene zabıta nezaretinde bulunmak karar yüzüne okunmuştur.
Mehmed oğlu Seyfi	Mağrebiyan Karyesi	İsyana katılmak için harekete geçmek	Mülkiye Ceza Kanununun 64. Maddesi ve askeri ceza kanununun 13. Maddesi gereği teşhirden sonra altı ay hapis ve beş sene zabıta nezaretinde bulunmak karar yüzüne okunmuştur.
Süleyman oğlu Ömer	Mağrebiyan Karyesi	İsyana katılmak için harekete geçmek	Mülkiye Ceza Kanununun 64. Maddesi ve askeri ceza kanununun 13. Maddesi

			gereği teşhirden sonra altı ay hapis ve beş sene zabıta nezaretinde bulunmak karar yüzüne okunmuştur.
İsmail oğlu Ahmed	Mağrebiyan Karyesi	İsyana katılmak için harekete geçmek	Mülkiye Ceza Kanununun 64. Maddesi ve askeri ceza kanununun 13. Maddesi gereği teşhirden sonra altı ay hapis ve beş sene zabıta nezaretinde bulunmak karar yüzüne okunmuştur.
İsmail oğlu Mücahid	Mağrebiyan Karyesi	İsyana katılmak için harekete geçmek	Mülkiye Ceza Kanununun 64. Maddesi ve askeri ceza kanununun 13. Maddesi gereği teşhirden sonra altı ay hapis ve beş sene zabıta nezaretinde bulunmak karar yüzüne okunmuştur.

Tablo 2-1. Hapis Cezasına Çarptırılanlar

Kişi adı	Nereli olduğu	Suç (cezanın gerekçesi)	Verilen Ceza, kanun maddesi ve tebliğ şekli
Hüseyin oğlu Süleyman	Sorvan Karyesi	İsyana katılmak için harekete geçmek	Mülkiye Ceza Kanununun 64. Maddesi ve askeri ceza kanununun 13. Maddesi gereği teşhirden sonra altı ay hapis ve beş sene zabıta nezaretinde bulunmak karar yüzüne okunmuştur.
Farıs oğlu Musa	Sorvan Karyesi	İsyana katılmak için harekete geçmek	Mülkiye Ceza Kanununun 64. Maddesi ve askeri ceza kanununun 13. Maddesi gereği teşhirden sonra altı ay hapis ve beş sene zabıta nezaretinde bulunmak karar yüzüne okunmuştur.
Şeyhi oğlu Kasım	Sorvan Karyesi	İsyana katılmak için harekete geçmek	Mülkiye Ceza Kanununun 64. Maddesi ve askeri ceza kanununun 13. Maddesi gereği teşhirden sonra altı ay hapis ve beş sene zabıta nezaretinde bulunmak karar yüzüne okunmuştur.

Ahmed oğlu Abdürrahman	Olek-i Süfla (Aşağı Olek) Karyesi	İsyana katılmak için harekete geçmek	Mülkiye Ceza Kanununun 64. Maddesi ve askeri ceza kanununun 13. Maddesi gereği teşhirden sonra altı ay hapis ve beş sene zabıta nezaretinde bulunmak karar yüzüne okunmuştur.
Şeyh Halid oğlu Şeyh Haydar	Mağrebiyan Karyesi	İsyana katılmak için harekete geçmek	Mülkiye Ceza Kanununun 64. Maddesi ve askeri ceza kanununun 13. Maddesi gereği teşhirden sonra altı ay hapis ve beş sene zabıta nezaretinde bulunmak karar yüzüne okunmuştur.

Tablo 2-j. Hapis Cezasına Çarptırılanlar

Kişi adı	Nereli olduğu	Suç (cezanın gerekçesi)	Verilen Ceza, kanun maddesi ve tebliğ şekli
Şeyh Yusuf oğlu Şeyh Abdülhamid	Mağrebiyan Karyesi	İsyana katılmak için harekete geçmek	Mülkiye Ceza Kanununun 64. Maddesi ve askeri ceza kanununun 13. Maddesi gereği teşhirden sonra altı ay hapis ve beş sene zabıta nezaretinde bulunmak karar yüzüne okunmuştur.
İsmail oğlu Hamid	Dirvan Karyesi	İsyana katılmak için harekete geçmek	Mülkiye Ceza Kanununun 64. Maddesi ve askeri ceza kanununun 13. Maddesi gereği teşhirden sonra altı ay hapis ve beş sene zabıta nezaretinde bulunmak karar yüzüne okunmuştur.
Hacı Musa oğlu Göçer Bahaeddin	Kıpti Taifesinden	Yasak silah taşımak	Mülkiye Ceza Kanununu 166. Maddesinin zeyli gereği 2 ay süreyle hapis cezası 5 mecdiye altını para cezası nakden alınması ceza yüzüne okunmuştur.
Hacı oğlu Yasin	Müknis Karyesi	Askeri kuvvetlerden firar emek	Askeri ceza kanununu 13. Maddesi 6 ay süreyle hapis giyaben
Kadı oğlu Abdullah	Külat Karyesi	İsyana katılmak	Mülkiye Ceza Kanununun 64. Maddesi ve Askeri Ceza Kanununun 13. Maddesi gereği 3 ay süreyle hapis ve 5 sene

			zabıta nezaretinde bulunma (BOA. BEO. SYS-4301/322534, 1914).
--	--	--	---

Tablo 2-k. Hapis Cezasına Çarptırılanlar

Kişi adı	Nereli olduğu	Suç (cezanın gerekçesi)	Verilen Ceza, kanun maddesi ve tebliğ şekli
Dükkâncı Siirtli Cafer	Gayda Karyesi	Yasak silah satmak	Mülkiye Ceza Kanununun 166. Maddesinin zeyli gereği 1 ay süreyle hapis ve 3 mecrediye altını para cezası (BOA. BEO. SYS-4301/322534, 03 N 1332/27 Temmuz 1914).
Hoyt Jandarma eri Ahmed oğlu Mehmed	Mutki	İsyana iştirak	Silahını mukavemet göstermeden teslim ettiği için Askeri Ceza Kanununun 164. Maddesine göre bir sene hapis cezası ve askerlikten çıkarma (BOA. BEO. SYS-4315/323602).
Hoyt Jandarma eri Ahmed oğlu Süleyman	Mutki	İsyana iştirak	Silahını mukavemet göstermeden teslim ettiği için Askeri Ceza Kanununun 164. Maddesine göre bir sene hapis cezası ve askerlikten çıkarma (BOA. BEO. SYS-4315/323602).
Halid oğlu Cüdi	Zeydan Mahallesi	İsyancılara karşı mücadele eden askere, Kürtlere silah atmamalarını söylediği için	Önce müebbeden sürgün cezasına, ancak yaptığı tekinlerin sonuç vermemesi ve sadece üç kişiye telkin yapması nedeniyle, ceza kanununun 47. Maddesine göre bir sene süreyle hapis cezasına çevrilmesine karar verilmiştir (BOA. BEO. SYS-4307/322978, 1914).

Tablo 3. Prangabendlik Cezasına Çarptırılanlar

Kişi adı	Nereli olduğu	Suç (cezanın gerekçesi)	Verilen Ceza, kanun maddesi ve tebliğ şekli
Ercişli Mehmed oğlu Said	Yüz birinci alayın birinci taburunun ikinci bölüğünden	Cephanesini satmak	Askeri ceza kanununun 152. Maddesi gereği Bir sene süreyle prangabendlik cezası, vicâhen
Karlı oğlu Receb	Taş mahallesinden	Adı geçen cephaneyi satın almak	Askeri ceza kanununun 153. Maddesi gereği Bir sene süreyle prangabendlik cezası, vicâhen
Panoti oğlu Avadis		Adı geçen cephaneyi satın almak	Askeri ceza kanununun 153. Maddesi gereği Bir sene süreyle prangabendlik cezası, Ba'de't-teşhir Vicâhen (teşhir edilerek ve yüzüne okunarak)
Süvari Çavuş Arif oğlu Osman		İftira atmak	Askeri Ceza Kanununun 96. Maddesinin son fıkrasına göre Askeri Ceza Kanununun 96. Maddesinin son fıkrasına göre Memuriyetten tard ve bir sene süreyle prangabendlik cezası verilmiş ve karar yüzüne okunmuştur (BOA. BEO. SYS-4299/322378).
İshak oğlu Çavuş Sadık	Bitlis	İftira atmak	Askeri Ceza Kanununun 96. Maddesinin son fıkrasına göre Memuriyetten tard ve bir sene süreyle prangabendlik cezası verilmiş ve karar yüzüne okunmuştur (BOA. BEO. SYS-4299/322378).
Hasan oğlu Nusret	Tokat	İftira atmak	Askeri Ceza Kanununun 96. Maddesinin son fıkrasına göre Memuriyetten tard ve bir sene süreyle prangabendlik cezası, verilmiş ve karar yüzüne okunmuştur (BOA. BEO. SYS-4299/322378).

(BOA. BEO. SYS-4299/322380, 1914)

Tablo 4-a. Kürek Cezasına Çarptırılanlar

Kişi adı	Nereli olduğu	Suç (cezanın gerekçesi)	Verilen Ceza, kanun maddesi ve tebliğ şekli
Mer'an oğlu Abdullah	Korcan ¹² Köyünden	İsyancıların görüşmelerinde yer almak ve silahlı bir surette isyana iştirak etmek	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği 5 sene kürek cezası, Ba'de't-teşhir Vicâhen (teşhir edilerek ve yüzüne okunarak)
Hamid oğlu Mustafa	Olek-i Süfla Köyünden	İsyancıların arasında yer almak ve silahlı bir surette isyana iştirak etmek	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği On beş sene kürek cezası, yüzüne okunarak
Mutkili Zade .. bin Mahmud	Merkez Kızıl Mescit Mahallesinden	İsyana silahlı bir şekilde katılmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği Ömür boyu kürek cezası, Yüzüne okunarak
Hacı Abdulkerim		Silahlı olarak isyana katılmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği Beş sene kürek cezası, teşhir edilerek ve yüzüne okunarak
Bedir oğlu Sadullah		Silahlı olarak isyana katılmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği Beş sene kürek cezası, teşhir edilerek ve yüzüne okunarak
Receb oğlu Muhyeddin	Merkez Hersan Mahallesinden	Çarpışma esnasında bir kişinin silahını ve fişğini zorla alarak devletin askerine karşı kullanmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesinin son fıkrası gereği ömür boyu kürek cezası, teşhir edilerek ve yüzüne okunarak
Ahmed oğlu Ömer	Merkez Hersan Mahallesinden	Bir kişinin silahını zorla almak ve çarpışma esnasında isyancılarla birlikte bulunmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesinin son fıkrası gereği ömür boyu kürek cezası, teşhir edilerek ve yüzüne okunarak

(BOA. BEO. SYS-4302/322595, 05 N 1332/29 Temmuz 1914, BOA. BEO. SYS-4299/322380, 18 Ş 1332/12 Temmuz 1914).

¹² Günümüzde Bitlis Merkez Bölükyazı Bucağına bağlı Korcan (Akçalı) köyü.

Tablo 4-b. Kürek Cezasına Çarptırılanlar

Kişi adı	Nereli olduğu	Suç (cezanın gerekçesi)	Verilen Ceza, kanun maddesi ve tebliğ şekli
Yakub oğlu Mahmud		Bayrak altında toplanan şahıslara refakat etmek	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesinin son fıkrası gereği beş sene kürek cezası, teşhir edilerek ve yüzüne okunarak
Fethullah		Ahmed oğlu Ömer'in gasp ettiği tüfeği alarak firar etmek	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesinin son fıkrası gereği beş sene kürek cezası, teşhir edilerek ve yüzüne okunarak
İshak Çavuş oğlu Mehmed Salih	Merkez Hersan mahallesinden	Kılıç ve tüfikle çarpışarak isyana katılmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesinin son fıkrası gereği on beş sene kürek cezası, teşhir edilerek ve yüzüne okunarak
Reşid oğlu Zeynel	İz Karyesinden	Çarpışmak suretiyle isyancılara katılmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesinin son fıkrası gereği Müebbet kürek cezası, teşhir edilerek ve yüzüne okunarak
Hasan oğlu İsa	Arpet Karyeli	Silahsız olarak isyana katılmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesinin gereği beş sene kürek cezası, teşhir edilerek
Molla Zâd oğlu Abdulmecid	Kotum Karyesinden	Silahsız olarak isyana katılmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği beş sene kürek cezası, teşhir edilerek ve yüzüne okunarak
Kardeşi Abdulhamid (Abdulmecid'in kardeşi)		Silahsız olarak isyana katılmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği beş sene kürek cezası, teşhir edilerek ve yüzüne okunarak

Tablo 4-c. Kürek Cezasına Çarptırılanlar

Kişi adı	Nereli olduğu	Suç (cezanın gerekçesi)	Verilen Ceza, kanun maddesi ve tebliğ şekli
Mustafa oğlu Muhtar Çerkes		Silahsız olarak isyana katılmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği beş sene kürek cezası, teşhir

			edilerek ve yüzüne okunarak
Musa oğlu Salih		Silahsız olarak isyana katılmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği beş sene kürek cezası, teşhir edilerek ve yüzüne okunarak
Yusuf oğlu Bakkal Fethullah	Kurubulak Mahallesinden	Asılsız ihbarda bulunmak	213. maddenin 2. Fıkrasına göre üç sene kürek cezası. Teşhir edilerek ve yüzüne okunarak
Rencber Murad oğlu Gencer	Hivris Karyesinden	İsyana silahlı olarak katılmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği on sene kürek cezası. Teşhir edilerek ve yüzüne okunarak
Demirci Ohannes	Kultik (Merkez Bölükyazı Bucağı Arıdağ) karyesinden	İsyancılar için silah imal etmek	Mülkiye ceza kanununun 47. Maddesi gereği beş sene kürek cezası. Teşhir edilerek ve yüzüne okunarak
Resul oğlu Sofu Mehmed	Çerik? Mahallesinden	İsyancıların maksatlarına ulaşmaları için yardımda bulunmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği beş sene kürek cezası. Teşhir edilerek ve yüzüne okunarak
Abdulaziz oğlu Sofu Abdullah	Aşağı Olek Karyesinden	İsyan esnasında yaralanan bir jandarmanın silahını almak	62. Maddeye göre ömür boyu kürek cezası, gıyaben

Tablo 4-d. Kürek Cezasına Çarptırılanlar

Kişi adı	Nereli olduğu	Suç (cezanın gerekçesi)	Verilen Ceza, kanun maddesi ve tebliğ şekli
Sofu Ömer oğlu Abdurrezak	Sürüm Karyesinden	Silahlı olarak isyana katılmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği on sene kürek cezası. Teşhir edilerek ve yüzüne okunarak, daha önce bu konuda padişahın iradesi çıkmıştır.
Yakub oğlu Haydar	Hersan Mahallesinden	İsyancıların amacını benimseyip yardımda bulunmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği beş sene kürek cezası. Teşhir edilerek ve yüzüne okunarak

Hasan oğlu Şeviş	Hersan Mahallesinden	İsyancıların amacını benimseyip yardımda bulunmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği beş sene kürek cezası. Teşhir edilerek ve yüzüne okunarak,
Ömer oğlu Yakub	Hersan Mahallesinden	İsyancıların amacını benimseyip yardımda bulunmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği beş sene kürek cezası. Teşhir edilerek ve yüzüne okunarak,
Molla Receb oğlu Musa	Hersan Mahallesinden	İsyancıların amacını benimseyip yardımda bulunmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği beş sene kürek cezası. Teşhir edilerek ve yüzüne okunarak,
İbrahim oğlu Tütüncü Mustafa	Hersan Mahallesinden	İsyancıların amacını benimseyip yardımda bulunmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği beş sene kürek cezası. Teşhir edilerek ve yüzüne okunarak,
İskan oğlu Faris	Hersan Mahallesinden	İsyancıların amacını benimseyip yardımda bulunmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği beş sene kürek cezası. Teşhir edilerek ve yüzüne okunarak,

Tablo 4-e. Kürek Cezasına Çarptırılanlar

Kişi adı	Nereli olduğu	Suç (cezanın gerekçesi)	Verilen Ceza, kanun maddesi ve tebliğ şekli
Tahir oğlu Esad	Hersan Mahallesinden	İsyancıların amacını benimseyip yardımda bulunmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği beş sene kürek cezası. Teşhir edilerek ve yüzüne okunarak,
Mutkili Ango oğlu İsmail	Hersan Mahallesinden	İsyancıların amacını benimseyip yardımda bulunmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği beş sene kürek cezası. Teşhir edilerek ve yüzüne okunarak,
Tahir oğlu Fakih Arif	Hersan Mahallesinden	İsyancıların amacını benimseyip yardımda bulunmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği beş sene kürek cezası. Teşhir edilerek ve yüzüne okunarak

Pori oğlu Olekizade Reşid	Hersan Mahallesinden	İsyancıların amacını benimseyip yardımda bulunmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği beş sene kürek cezası. Teşhir edilerek, gıyaben
Mutkili Yusuf	Hersan Mahallesinden	İsyancıların amacını benimseyip yardımda bulunmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği beş sene kürek cezası. Teşhir edilerek, gıyaben
Derviş oğlu Felemez	Hersan Mahallesinden	İsyancıların amacını benimseyip yardımda bulunmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği beş sene kürek cezası. Teşhir edilerek, gıyaben
Tahir oğlu Terzi Hayri	Hersan Mahallesinden	İsyana silahlı olarak katılmak ve askere karşı silah kullanmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği ömür boyu kürek cezası. Teşhir edilerek, gıyaben

Tablo 4-f. Kürek Cezasına Çarptırılanlar

Kişi adı	Nereli olduğu	Suç (cezanın gerekçesi)	Verilen Ceza, kanun maddesi ve tebliğ şekli
Mutkili Osman oğlu Umeka?	Hersan Mahallesinden	İsyancıların amacını benimseyip yardımda bulunmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği beş sene kürek cezası. Teşhir edilerek, gıyaben
Keykan oğlu Yusuf	Hersan Mahallesinden	İsyancıların amacını benimseyip yardımda bulunmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği beş sene kürek cezası. Teşhir edilerek, gıyaben
Hündzade Şaban	Hersan Mahallesinden	İsyancıların amacını benimseyip yardımda bulunmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği beş sene kürek cezası. Teşhir edilerek, gıyaben
Hündzade Faris Çavuş	Hersan Mahallesinden	İsyancıların amacını benimseyip yardımda bulunmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği beş sene kürek cezası. Teşhir edilerek, gıyaben

Molla Ömer oğlu Polad	Hersan Mahallesinden	İsyancıların amacını benimseyip yardımda bulunmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği beş sene kürek cezası. Teşhir edilerek, gıyaben
Mozik oğlu Taceddin	Hersan Mahallesinden	İsyancıların amacını benimseyip yardımda bulunmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği beş sene kürek cezası. Teşhir edilerek, gıyaben
Biraderi Ahmed	Hersan Mahallesinden	İsyancıların amacını benimseyip yardımda bulunmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği beş sene kürek cezası. Teşhir edilerek, gıyaben

Tablo 4-g. Kürek Cezasına Çarptırılanlar

Kişi adı	Nereli olduğu	Suç (cezanın gerekçesi)	Verilen Ceza, kanun maddesi ve tebliğ şekli
Xalê Ali oğlu Rüstem	Hersan Mahallesinden	İsyancıların amacını benimseyip yardımda bulunmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği beş sene kürek cezası. Teşhir edilerek, gıyaben
Haydo oğlu Mustafa	Hersan Mahallesinden	İsyancıların amacını benimseyip yardımda bulunmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği beş sene kürek cezası. Teşhir edilerek, gıyaben
Kutb Kasım oğlu Ali	Hersan Mahallesinden	İsyancıların amacını benimseyip yardımda bulunmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği beş sene kürek cezası. Teşhir edilerek, gıyaben
Mozik oğlu Etmekçi (Ekmekçi) Abdullah	Hersan Mahallesinden	İsyancıların amacını benimseyip yardımda bulunmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği beş sene kürek cezası. Teşhir edilerek, gıyaben
Biraderi Nimet	Hersan Mahallesinden	İsyancıların amacını benimseyip yardımda bulunmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği beş sene kürek cezası. Teşhir edilerek, gıyaben
Yusuf oğlu Sinco	Haçukan Karyesinden	İsyancılara katılmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği ömür boyu kürek cezası. Teşhir edilerek, gıyaben, daha önce bu konuda padişahın iradesi çıkmıştır.
Yusuf oğlu Hasan	Haçukan Karyesinden	İsyancılara katılmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği ömür boyu kürek cezası. Teşhir

			edilerek, gıyaben, daha önce bu konuda padişahın iradesi çıkmıştır.
--	--	--	---

Tablo 4-h. Kürek Cezasına Çarptırılanlar

Kişi adı	Nereli olduğu	Suç (cezanın gerekçesi)	Verilen Ceza, kanun maddesi ve tebliğ şekli
Yusuf oğlu Fethullah	Haçukan Karyesinden	İsyancılara katılmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği ömür boyu kürek cezası. Teşhir edilerek, gıyaben, daha önce bu konuda padişahın iradesi çıkmıştır.
Said oğlu Mehmed	Haçukan Karyesinden	İsyancılara katılmak	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği ömür boyu kürek cezası. Teşhir edilerek, gıyaben, daha önce bu konuda padişahın iradesi çıkmıştır.
Ahmed oğlu Molla Mehmed	Kulpik (Gulpik) Karyesinden	İsyana iştirak etmek	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği beş sene süreyle kürek cezası. Teşhir edilerek, gıyaben,
Mahmud oğlu İsmail	Hersan Mahallesinden	İsyancılara silahlı olarak iştirak etmek	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği on sene süreyle kürek cezası. Teşhir edilerek, gıyaben
Hüseyin oğlu Esad	Hormız Karyesinden	İsyancılara silahlı olarak iştirak etmek	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği on sene süreyle kürek cezası. Teşhir edilerek, yüzüne okunarak
Murad oğlu Tello	Horoz Karyesinden	İsyancılara silahlı olarak iştirak etmek	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği on sene süreyle kürek cezası. Teşhir edilerek, yüzüne okunarak
Molla Muhyeddin oğlu Molla Abdürrahman	Karkar Karyesi	İsyana katılmak ve halkı isyana teşvik etmek	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği üç sene süreyle kürek cezası. Teşhir edilerek, gıyaben

Tablo 4-i. Kürek Cezasına Çarptırılanlar

Kişi adı	Nereli olduğu	Suç (cezanın gerekçesi)	Verilen Ceza, kanun maddesi ve tebliğ şekli
-----------------	----------------------	--------------------------------	--

Demir oğlu Fakih Mikdat	Karkar Karyesi	İsyana katılmak ve halkı isyana teşvik etmek	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği üç sene süreyle kürek cezası. Teşhir edilerek, yüzüne okunarak
Hacı oğlu Sofu Ahmed	Karkar Karyesi	İsyana katılmak ve halkı isyana teşvik etmek	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği üç sene süreyle kürek cezası. Teşhir edilerek, yüzüne okunarak
Fakih oğlu İmam Molla Asım	Terteris Karyesi	İsyana katılmak ve halkı isyana teşvik etmek	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği üç sene süreyle kürek cezası. Teşhir edilerek, yüzüne okunarak
Abdullah oğlu Kör Molla Said	Serseran Karyesi	İsyana katılmak ve halkı isyana teşvik etmek	Mülkiye ceza kanununun 57. Maddesi gereği üç sene süreyle kürek cezası. Teşhir edilerek, yüzüne okunarak
Gemici Ömer Yusuf	Gevaş'ın İn Karyesi	İsyanı tertip etmek ve Şeyh Şahabeddin'in kaçmasına yardım etmek	Mülkiye ceza kanununun 58. Maddesinin üçüncü zeyline göre üç sene süreyle kürek cezası. Teşhir edilerek, yüzüne okunarak
Mehmed Oğlu Musa	Gevaş'ın İn Karyesi	İsyanı tertip etmek ve Şeyh Şahabeddin'in kaçmasına yardım etmek	Mülkiye ceza kanununun 58. Maddesinin üçüncü zeyline göre üç sene süreyle kürek cezası. Teşhir edilerek, yüzüne okunarak
Hamo oğlu İsmail	Gevaş'ın İn Karyesi	İsyanı tertip etmek ve Şeyh Şahabeddin'in kaçmasına yardım etmek	Mülkiye ceza kanununun 58. Maddesinin üçüncü zeyline göre üç sene süreyle kürek cezası. Teşhir edilerek, yüzüne okunarak

Tablo 4-j. Kürek Cezasına Çarptırılanlar

Kişi adı	Nereli olduğu	Suç (cezanın gerekçesi)	Verilen Ceza, kanun maddesi ve tebliğ şekli
Rüstem oğlu Ali	Gevaş'ın İn Karyesi	İsyanı tertip etmek ve Şeyh Şahabeddin'in kaçmasına yardım etmek	Mülkiye ceza kanununun 58. Maddesinin üçüncü zeyline göre üç sene süreyle kürek cezası. Teşhir edilerek, yüzüne okunarak
Ali Oğlu Kasım	Gevaş'ın İn Karyesi	İsyanı tertip etmek ve Şeyh Şahabeddin'in kaçmasına yardım etmek	Mülkiye ceza kanununun 58. Maddesinin üçüncü zeyline göre üç sene süreyle kürek cezası. Teşhir edilerek, yüzüne okunarak

Mehmed oğlu Fakih	Gevaş'ın İn Karyesi	İsyanı tertip etmek ve Şeyh Şahabeddin'in kaçmasına yardım etmek	Mülkiye ceza kanununun 58. Maddesinin üçüncü zeyline göre üç sene süreyle kürek cezası. Teşhir edilerek, yüzüne okunarak
Osman oğlu Emin	Gevaş'ın İn Karyesi	İsyanı tertip etmek ve Şeyh Şahabeddin'in kaçmasına yardım etmek	Mülkiye ceza kanununun 58. Maddesinin üçüncü zeyline göre üç sene süreyle kürek cezası. Teşhir edilerek, yüzüne okunarak
Haso oğlu Bekir	Gevaş'ın İn Karyesi	İsyanı tertip etmek ve Şeyh Şahabeddin'in kaçmasına yardım etmek	Mülkiye ceza kanununun 58. Maddesinin üçüncü zeyline göre üç sene süreyle kürek cezası. Teşhir edilerek, yüzüne okunarak
İbrahim oğlu Zibo	Gevaş'ın İn Karyesi	İsyanı tertip etmek ve Şeyh Şahabeddin'in kaçmasına yardım etmek	Mülkiye ceza kanununun 58. Maddesinin üçüncü zeyline göre üç sene süreyle kürek cezası. Teşhir edilerek, yüzüne okunarak
Halid oğlu Rüstem		Silahlı olarak Molla Selim'e refakat etmek	Mülkiye ceza kanununun 58. Maddesine göre üç sene süreyle kürek cezası, teşhir edilerek ve yüzüne okunarak

Tablo 4-k. Kürek Cezasına Çarpıtılanlar

Kişi adı	Nereli olduğu	Suç (cezanın gerekçesi)	Verilen Ceza, kanun maddesi ve tebliğ şekli
Faris oğlu Osman	Hersan Mahallesi	İsyanla irtibatının olması ve silah kaçakçılığı yapması	Mülkiye Ceza Kanununun 58. Maddesinin birinci zeyline göre on sene süreyle kürek cezası verilmiş teşhir edilerek karar yüzüne okunmuştur.
Mirza oğlu Nureddin	Dirvan Karyesi	İsyana katılmak için harekete geçmek	Mülkiye Ceza Kanununun 57. Maddesi ve askeri ceza kanununun 13. Maddesi gereği teşhirden sonra üç sene kürek cezası verilmiş ve ceza yüzüne okunmuştur.
Hamza oğlu Hasan	Dirvan Karyesi	İsyana katılmak için harekete geçmek	Mülkiye Ceza Kanununun 57. Maddesi ve askeri ceza kanununun 13. Maddesi gereği teşhirden sonra gıyaben üç sene kürek cezası verilmiştir.

Yasin oğlu Kasım	Dirvan Karyesi	İsyana katılmak için harekete geçmek	Mülkiye Ceza Kanununun 57. Maddesi ve askeri ceza kanununun 13. Maddesi gereği teşhirden sonra üç sene kürek cezası verilmiştir. Karar yüzüne okunmuştur.
Kasım oğlu İsmail	Dirvan Karyesi	İsyana katılmak için harekete geçmek	Mülkiye Ceza Kanununun 57. Maddesi ve askeri ceza kanununun 13. Maddesi gereği teşhirden sonra üç sene kürek cezası verilmiştir. Karar yüzüne okunmuştur.
Yasin oğlu Yusuf	Dirvan Karyesi	İsyana katılmak için harekete geçmek	Mülkiye Ceza Kanununun 57. Maddesi ve askeri ceza kanununun 13. Maddesi gereği teşhirden sonra üç sene kürek cezası verilmiştir. Karar yüzüne okunmuştur.
Şemsi oğlu Arif	Dirvan Karyesi	İsyana katılmak için harekete geçmek	Mülkiye Ceza Kanununun 57. Maddesi ve askeri ceza kanununun 13. Maddesi gereği teşhirden sonra üç sene kürek cezası verilmiştir. Karar yüzüne okunmuştur.

Tablo 4-1. Kürek Cezasına Çarptırılanlar

Kişi adı	Nereli olduğu	Suç (cezanın gerekçesi)	Verilen Ceza, kanun maddesi ve tebliğ şekli
Mezo oğlu Bero	Van Vilayeti Başkale Sancağı Vize Karyesi	Osmanlı Devleti'nin mülki ve askeri durumu hakkında Rus askerlerine casusluk etmek	Mülkiye Ceza Kanununun 51. Maddesinin ikinci fıkrası gereği teşhirden sonra on sene kürek cezası, yüzüne okundu.
Mülhim oğlu Yako	Şark Nahiyelerinin Erzin Karyesinden	Osmanlı Devleti'nin mülki ve askeri durumu hakkında Rus askerlerine casusluk etmek	Mülkiye Ceza Kanununun 51. Maddesinin ikinci fıkrası gereği teşhirden sonra on sene kürek cezası, yüzüne okundu.
Mehmed Ağa oğlu Ferhad Ağa	Erciş'in Erşad Köyü	Bazı isyan reislerinin kaçması için yataklık etmek	Ceza Kanununun 85. Maddesinin 3. Zeyli gereği 10 sene kürek cezası, teşhir edilerek
Sofu Oğlu Abdan	Seküdlü Köyü	Bazı isyan reislerinin kaçması için yataklık etmek	Ceza Kanununun 85. Maddesinin 3. Zeyli gereği 10 sene kürek cezası, teşhir edilerek

Ali oğlu Hasan	Aşağı Köyü	Olek	İsyana şahsen iştirak etmek	Mülkiye Ceza Kanununun 57. Maddesi gereği teşhirden sonra 10 sene kürek cezası, yüzüne okundu.
Hacı Receb oğlu İbrahim	Aşağı Köyü	Olek	İsyana şahsen iştirak etmek	Mülkiye Ceza Kanununun 57. Maddesi gereği teşhirden sonra 10 sene kürek cezası, yüzüne okundu.
Resul oğlu Hacı Mehmed	Aşağı Köyü	Olek	İsyana şahsen iştirak etmek	Mülkiye Ceza Kanununun 57. Maddesi gereği teşhirden sonra 10 sene kürek cezası, yüzüne okundu.

Tablo 4-m. Kürek Cezasına Çarptırılanlar

Kişi adı	Nereli olduğu	Suç (cezanın gerekçesi)	Verilen Ceza, kanun maddesi ve tebliğ şekli	
Fakih Ali oğlu Abdullah	Aşağı Köyü	Olek	İsyana şahsen iştirak etmek	Mülkiye Ceza Kanununun 57. Maddesi gereği teşhirden sonra 10 sene kürek cezası, yüzüne okundu.
İbrahim oğlu Abdullah	Şirvan'ın Soris Köyü	Eşkiya Mehmed Emin'nin avanesinden olup isyanda hazır bulunmak	Mülkiye Ceza Kanununun 57. Maddesi gereği teşhirden sonra 10 sene kürek cezası ve silahların müsaderesi, karar yüzüne okundu.	
Abdullah oğlu Ahmed	Şirvan'ın Soris Köyü	Eşkiya Mehmed Emin'nin avanesinden olup isyanda hazır bulunmak	Mülkiye Ceza Kanununun 57. Maddesi gereği teşhirden sonra 10 sene kürek cezası ve silahların müsaderesi, karar yüzüne okundu.	
Şeviş oğlu Cemal	Hivris Köyü	İsyan sırasında cebir ve şiddet kullanarak iki jandarmanın silah ve cephanesini gasp etmek	Mülkiye Ceza Kanununun 57. Maddesi gereği teşhirden sonra 10 sene kürek cezası ve silahların müsaderesi, karar yüzüne okundu. Silahlar mevcut ise geri almak kayıp ise bedellerini almak	
Silüs Erdo oğlu Mustafa	Hivris Köyü	İsyan sırasında cebir ve şiddet kullanarak iki jandarmanın silah ve cephanesini gasp etmek	Mülkiye Ceza Kanununun 57. Maddesi gereği teşhirden sonra 10 sene kürek cezası ve silahların müsaderesi, karar yüzüne okundu. Silahlar mevcut ise geri almak kayıp ise bedellerini almak	
Hivrisli Hacı Papir	Hivris Köyü	İsyan sırasında cebir ve şiddet kullanarak iki	Mülkiye Ceza Kanununun 57. Maddesi gereği teşhirden	

(Bapir)'in yiğeni Kaso		jandarmanın silah ve cephanesini gasp etmek	sonra 10 sene kürek cezası ve silahların müsaderesi, karar yüzüne okundu. Silahlar mevcut ise geri almak kayıp ise bedellerini almak
Osman oğlu Nas	Hivris Köyü	İsyan sırasında cebir ve şiddet kullanarak iki jandarmanın silah ve cephanesini gasp etmek	Mülkiye Ceza Kanununun 57. Maddesi gereği teşhirden sonra 10 sene kürek cezası ve silahların müsaderesi, karar gıyaben verildi. Silahlar mevcut ise geri almak kayıp ise bedellerini almak

Tablo 4-n. Kürek Cezasına Çarptırılanlar

Kişi adı	Nereli olduğu	Suç (cezanın gerekçesi)	Verilen Ceza, kanun maddesi ve tebliğ şekli
Deviş oğlu Mehmed	Hivris Köyü	İsyan sırasında cebir ve şiddet kullanarak iki jandarmanın silah ve cephanesini gasp etmek	Mülkiye Ceza Kanununun 57. Maddesi gereği teşhirden sonra 10 sene kürek cezası ve silahların müsaderesi, karar gıyaben verildi. Silahlar mevcut ise geri almak kayıp ise bedellerini almak
Şeyh Murad	Hivris Köyü	İsyan sırasında cebir ve şiddet kullanarak iki jandarmanın silah ve cephanesini gasp etmek	Mülkiye Ceza Kanununun 57. Maddesi gereği teşhirden sonra 10 sene kürek cezası ve silahların müsaderesi, karar gıyaben verildi. Silahlar mevcut ise geri almak kayıp ise bedellerini almak
Şeyh Musa	Hivris Köyü	İsyan sırasında cebir ve şiddet kullanarak iki jandarmanın silah ve cephanesini gasp etmek	Mülkiye Ceza Kanununun 57. Maddesi gereği teşhirden sonra 10 sene kürek cezası ve silahların müsaderesi, karar gıyaben verildi. Silahlar mevcut ise geri almak kayıp ise bedellerini almak
Şey Ali	Hivris Köyü	İsyan sırasında cebir ve şiddet kullanarak iki jandarmanın silah ve cephanesini gasp etmek	Mülkiye Ceza Kanununun 57. Maddesi gereği teşhirden sonra 10 sene kürek cezası ve silahların müsaderesi, karar gıyaben verildi. Silahlar mevcut ise geri almak kayıp ise bedellerini almak

Hüseyin oğlu Mustafa	Hivris Köyü	İsyan sırasında cebir ve şiddet kullanarak iki jandarmanın silah ve cephanesini gasp etmek	Diğer Fezlekede kürek cezasına çarptırılmıştır. (Süre Belirtilmemiş)
Bekir oğlu Piran	Kütal Köyü	İsyana katılmak	Mülkiye Ceza Kanununun 57. Maddesi gereği 3 sene süreyle kürek cezası (BOA. BEO. SYS-4301/322534).
Hüso oğlu Ömer	İron	İftira atmak	Mülkiye Ceza Kanunnamesinin 213. Maddesinin 2. Fıkrasına göre 3 sene süreyle kürek cezası, gıyaben (BOA. BEO. SYS-4299/322378).

Tablo 4-o. Kürek Cezasına Çarptırılanlar

Kişi adı	Nereli olduğu	Suç (cezanın gerekçesi)	Verilen Ceza, kanun maddesi ve tebliğ şekli
Hüseyin oğlu Hüso	İron	İftira atmak	Mülkiye Ceza Kanunnamesinin 213. Maddesinin 2. Fıkrasına göre 3 sene süreyle kürek cezası, karar yüzüne okunmuştur (BOA. BEO. SYS-4299/322378).
'Ami oğlu Hacı	Pırnaşın Köyü	Silahlı bir şekilde isyana katılmak	Mülkiye Ceza Kanunnamesinin 57. Maddesine göre 10 sene süreyle kürek cezası teşhirden sonra (BOA. BEO. SYS-4299/322374).
Melek oğlu Teno	Mutki'in Mirkoh Köyü	İsyan sırasında silahlı olarak Mutki kaza merkezine hücum etmek ve mevcut memurları tehdit etmek, isyancıların dağılması üzerine kendisi dağılmak	Mülkiye Ceza Kanunnamesinin 57. Maddesine göre 15 sene süreyle kürek cezası (BOA. BEO. SYS-4315/323602).
İsa oğlu Molla Ahmed	Mutki'in Mirkoh Köyü	İsyan sırasında silahlı olarak Mutki kaza merkezine hücum etmek ve mevcut memurları tehdit etmek, isyancıların	Mülkiye Ceza Kanunnamesinin 57. Maddesine göre 15 sene süreyle kürek cezası (BOA. BEO. SYS-4315/323602).

		dağılması üzerine kendisi dağılmak	
Teno oğlu Mirzo	Mutki'in Mirkoh Köyü	İsyan sırasında silahlı olarak Mutki kaza merkezine hücum etmek ve mevcut memurları tehdit etmek, isyancılara dağılması üzerine kendisi dağılmak	Mülkiye Ceza Kanunnamesinin 57. Maddesine göre 15 sene süreyle kürek cezası (BOA. BEO. SYS-4315/323602).
İso oğlu Hasan	Mutki'nin Hoban-Humban (Moban)	İsyan sırasında silahlı olarak Mutki kaza merkezine hücum etmek ve mevcut memurları tehdit etmek, isyancılara dağılması üzerine kendisi dağılmak	Mülkiye Ceza Kanunnamesinin 57. Maddesine göre 15 sene süreyle kürek cezası (BOA. BEO. SYS-4315/323602).

Tablo 4-ö. Kürek Cezasına Çarptırılanlar

Kişi adı	Nereli olduğu	Suç (cezanın gerekçesi)	Verilen Ceza, kanun maddesi ve tebliğ şekli
Nuri oğlu Sa'ido	Mutki'in Hoban-Humban (Moban) Köyü	İsyan sırasında silahlı olarak Mutki kaza merkezine hücum etmek ve mevcut memurları tehdit etmek, isyancılara dağılması üzerine kendisi dağılmak	Mülkiye Ceza Kanunnamesinin 57. Maddesine göre 15 sene süreyle kürek cezası (BOA. BEO. SYS-4315/323602).
Mozi oğlu Azizo	Hoban-Humban (Moban)	İsyan sırasında silahlı olarak Mutki kaza merkezine hücum etmek ve mevcut memurları tehdit etmek, isyancılara dağılması üzerine kendisi dağılmak	Mülkiye Ceza Kanunnamesinin 57. Maddesine göre 15 sene süreyle kürek cezası (BOA. BEO. SYS-4315/323602).
İsa Lavoş	Mutki'nin Hoban-Humban (Moban) Köyü	İsyan sırasında silahlı olarak Mutki kaza merkezine hücum etmek ve mevcut memurları tehdit etmek, isyancılara dağılması üzerine kendisi dağılmak	Mülkiye Ceza Kanunnamesinin 57. Maddesine göre 15 sene süreyle kürek cezası (BOA. BEO. SYS-4315/323602).

İso oğlu Namo	Mutki'nin Hoban- Humban (Moban) Köyü	İsyan sırasında silahlı olarak Mutki kaza merkezine hücum etmek ve mevcut memurları tehdit etmek, isyancılardan dağılması üzerine kendisi dağılmak	Mülkiye Ceza Kanunnamesinin 57. Maddesine göre 15 sene süreyle kürek cezası (BOA. BEO. SYS-4315/323602).
Nadir oğlu Ali	Mutki'nin Hoban- Humban (Moban) Köyü	İsyan sırasında silahlı olarak Mutki kaza merkezine hücum etmek ve mevcut memurları tehdit etmek, isyancılardan dağılması üzerine kendisi dağılmak	Mülkiye Ceza Kanunnamesinin 57. Maddesine göre 15 sene süreyle kürek cezası (BOA. BEO. SYS-4315/323602).
Ali'nin babası Nadir	Mutki'nin Hoban- Humban (Moban) Köyü	İsyan sırasında silahlı olarak Mutki kaza merkezine hücum etmek ve mevcut memurları tehdit etmek, isyancılardan dağılması üzerine kendisi dağılmak	Mülkiye Ceza Kanunnamesinin 57. Maddesine göre 15 sene süreyle kürek cezası (BOA. BEO. SYS-4315/323602).

Tablo 4-p. Kürek Cezasına Çarptırılanlar

Kişi adı	Nereli olduğu	Suç (cezanın gerekçesi)	Verilen Ceza, kanun maddesi ve tebliğ şekli
Mozi oğlu Azizo	Hoban- Humban (Moban) Köyü	İsyan sırasında silahlı olarak Mutki kaza merkezine hücum etmek ve mevcut memurları tehdit etmek, isyancılardan dağılması üzerine kendisi dağılmak	Mülkiye Ceza Kanunnamesinin 57. Maddesine göre 15 sene süreyle kürek cezası (BOA. BEO. SYS-4315/323602).
İsa Lavoş	Mutki'nin Hoban- Humban (Moban) Köyü	İsyan sırasında silahlı olarak Mutki kaza merkezine hücum etmek ve mevcut memurları tehdit etmek, isyancılardan dağılması üzerine kendisi dağılmak	Mülkiye Ceza Kanunnamesinin 57. Maddesine göre 15 sene süreyle kürek cezası (BOA. BEO. SYS-4315/323602).
İso oğlu Namo	Mutki'nin Hoban-	İsyan sırasında silahlı olarak Mutki kaza	Mülkiye Ceza Kanunnamesinin 57.

	Humban (Moban) Köyü	merkezine hücum etmek ve mevcut memurları tehdit etmek, isyancıların dağılması üzerine kendisi dağılmak	Maddesine göre 15 sene süreyle kürek cezası (BOA. BEO. SYS-4315/323602).
Nadir oğlu Ali	Mutki'nin Hoban-Humban (Moban) Köyü	İsyan sırasında silahlı olarak Mutki kaza merkezine hücum etmek ve mevcut memurları tehdit etmek, isyancıların dağılması üzerine kendisi dağılmak	Mülkiye Ceza Kanunnamesinin 57. Maddesine göre 15 sene süreyle kürek cezası (BOA. BEO. SYS-4315/323602).
Ali'nin babası Nadir	Mutki'nin Hoban-Humban (Moban) Köyü	İsyan sırasında silahlı olarak Mutki kaza merkezine hücum etmek ve mevcut memurları tehdit etmek, isyancıların dağılması üzerine kendisi dağılmak	Mülkiye Ceza Kanunnamesinin 57. Maddesine göre 15 sene süreyle kürek cezası (BOA. BEO. SYS-4315/323602).

Tablo 4-r. Kürek Cezasına Çarptırılanlar

Kişi adı	Nereli olduğu	Suç (cezanın gerekçesi)	Verilen Ceza, kanun maddesi ve tebliğ şekli
Şıblo oğlu Hamdo	Mutki'nin Hoban-Humban (Moban) Köyü	İsyan sırasında silahlı olarak Mutki kaza merkezine hücum etmek ve mevcut memurları tehdit etmek, isyancıların dağılması üzerine kendisi dağılmak	Mülkiye Ceza Kanunnamesinin 57. Maddesine göre 15 sene süreyle kürek cezası (BOA. BEO. SYS-4315/323602).
Mehmed oğlu Ali	Mutki'nin Hoban-Humban (Moban) Köyü	İsyan sırasında silahlı olarak Mutki kaza merkezine hücum etmek ve mevcut memurları tehdit etmek, isyancıların dağılması üzerine kendisi dağılmak	Mülkiye Ceza Kanunnamesinin 57. Maddesine göre 15 sene süreyle kürek cezası (BOA. BEO. SYS-4315/323602).
Kalem oğlu Şakir	Mutki'nin Hoban-Humban	İsyan sırasında silahlı olarak Mutki kaza merkezine hücum	Mülkiye Ceza Kanunnamesinin 57. Maddesine göre 15 sene

	(Moban) Köyü	etmek ve mevcut memurları tehdit etmek, isyancılara dağılması üzerine kendisi dağılmak	süreyle kürek cezası (BOA. BEO. SYS-4315/323602).
Ebuzir oğlu Kodlad	Mutki'nin Hoban-Humban (Moban) Köyü	İsyan sırasında silahlı olarak Mutki kaza merkezine hücum etmek ve mevcut memurları tehdit etmek, isyancılara dağılması üzerine kendisi dağılmak	Mülkiye Ceza Kanunnamesinin 57. Maddesine göre 15 sene süreyle kürek cezası (BOA. BEO. SYS-4315/323602).
ve Aliko bin Namove	Mutki'nin Hoban-Humban (Moban) Köyü	İsyan sırasında silahlı olarak Mutki kaza merkezine hücum etmek ve mevcut memurları tehdit etmek, isyancılara dağılması üzerine kendisi dağılmak	Mülkiye Ceza Kanunnamesinin 57. Maddesine göre 15 sene süreyle kürek cezası (BOA. BEO. SYS-4315/323602).
Ömer	Şin Köyünden	İsyan sırasında silahlı olarak Mutki kaza merkezine hücum etmek ve mevcut memurları tehdit etmek, isyancılara dağılması üzerine kendisi dağılmak	Mülkiye Ceza Kanunnamesinin 57. Maddesine göre 15 sene süreyle kürek cezası (BOA. BEO. SYS-4315/323602).

Tablo 4-s. Kürek Cezasına Çarptırılanlar

Kişi adı	Nereli olduğu	Suç (cezanın gerekçesi)	Verilen Ceza, kanun maddesi ve tebliğ şekli
Süvari oğlu İso	Merzia Köyünden	İsyan sırasında silahlı olarak Mutki kaza merkezine hücum etmek ve mevcut memurları tehdit etmek, isyancılara dağılması üzerine kendisi dağılmak	Mülkiye Ceza Kanunnamesinin 57. Maddesine göre 15 sene süreyle kürek cezası (BOA. BEO. SYS-4315/323602).
İso oğlu Mazo	Merzia Köyünden	İsyan sırasında silahlı olarak Mutki kaza merkezine hücum etmek ve mevcut	Mülkiye Ceza Kanunnamesinin 57. Maddesine göre 15 sene

		memurları tehdit etmek, isyancılara dağılması üzerine kendisi dağılmak	süreyle kürek cezası (BOA. BEO. SYS-4315/323602).
Nuri oğlu İsa	Salnasor (Sılkasor) Köyünden	İsyan sırasında silahlı olarak Mutki kaza merkezine hücum etmek ve mevcut memurları tehdit etmek, isyancılara dağılması üzerine kendisi dağılmak	Mülkiye Ceza Kanunnamesinin 57. Maddesine göre 15 sene süreyle kürek cezası (BOA. BEO. SYS-4315/323602).
Nuri oğlu Hasan	Salmasor (Sılkasor) Köyünden	İsyan sırasında silahlı olarak Mutki kaza merkezine hücum etmek ve mevcut memurları tehdit etmek, isyancılara dağılması üzerine kendisi dağılmak	Mülkiye Ceza Kanunnamesinin 57. Maddesine göre 15 sene süreyle kürek cezası (BOA. BEO. SYS-4315/323602).
Haso oğlu Çerkezo	Salmasor (Sılkasor) Köyünden	İsyan sırasında silahlı olarak Mutki kaza merkezine hücum etmek ve mevcut memurları tehdit etmek, isyancılara dağılması üzerine kendisi dağılmak	Mülkiye Ceza Kanunnamesinin 57. Maddesine göre 15 sene süreyle kürek cezası (BOA. BEO. SYS-4315/323602).

Tablo 5. Kalebendlik Cezasına Çarptırılanlar

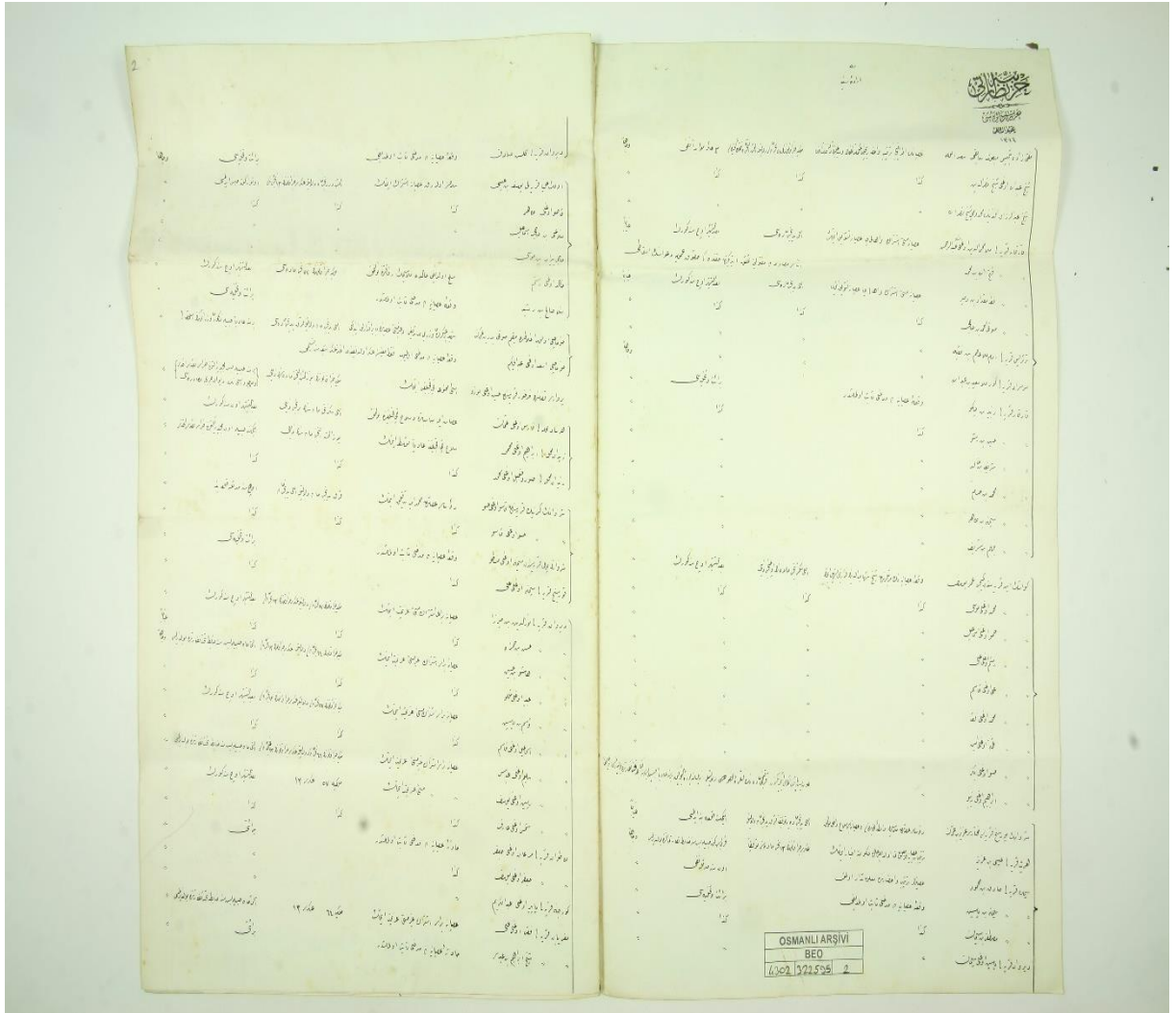
Kişi adı	Nereli olduğu	Suç (cezanın gerekçesi)	Verilen Ceza, kanun maddesi ve tebliğ şekli
Hüseyin oğlu Mustafa Çavuş	Horoz Köyünden	İsyanın çıkmasına yardım etmek ve isyancılara bağlantı kurmasına aracılık etmek	Mülkiye Ceza Kanununun 58. Maddesinin ikinci fıkrası gereği beş sene süreyle kalebendlik cezası, vicâhen
İsa oğlu Yusuf	Enib (Çalidüzü) Köyünden	Silahsız olarak isyana iştirak etmek	Mülkiye Ceza Kanununun 57. Maddesi gereği üç sene süreyle kalebendlik cezası, yüzüne okunarak, Daha önce bu konuda padişahın iradesi çıkmıştır.
Cümdi oğlu Ali	Enib Köyünden	Silahsız olarak isyana iştirak etmek	Mülkiye Ceza Kanununun 57. Maddesi gereği üç sene

			süreyle kalebendlik cezası, yüzüne okunarak, Daha önce bu konuda padişahın iradesi çıkmıştır.
Sefatil oğlu Kanci	Bitlis'in Taş Mahallesi	Halka dağıtılan fişeklerden altmış tanesini çaldığı için	Mülkiye ceza kanununun 82. Maddesine göre beş sene süreyle kalebendlik cezasına çarptırılması ve çaldığı fişeklerin resmi fiyatının iki mislinin devlete ödemesine karar verilmiştir (BOA. BEO. SYS-4306/322885, 1914).
Osman Oğlu Aziz	Şirvan'ın Porsinc Karyesi Muhtarı	İsyanın liderleri ile haberleşmek ve isyana silahsız katılmak	Mülkiye ceza kanununun 57. ve 47. Maddeleri gereği gıyaben iki sene süreyle kalebendlik cezasına çarptırılmıştır.
Kaso oğlu Haso	Şirvan'ın Gernik Karyesi	İsyanın reislerinden Mehmed Emin'e yataklık etmek	Mülkiye Ceza Kanununun 47. Maddesi delaletiyle 57. Madde gereği üç sene süreyle kalebendlik cezasına çarptırılmış ve karar yüzüne okunmuştur.
Haso oğlu Kaso	Şirvan'ın Gernik Karyesi	İsyanın reislerinden Mehmed Emin'e yataklık etmek	Mülkiye Ceza Kanununun 47. Maddesi delaletiyle 57. Madde gereği üç sene süreyle kalebendlik cezasına çarptırılmış ve karar yüzüne okunmuştur.

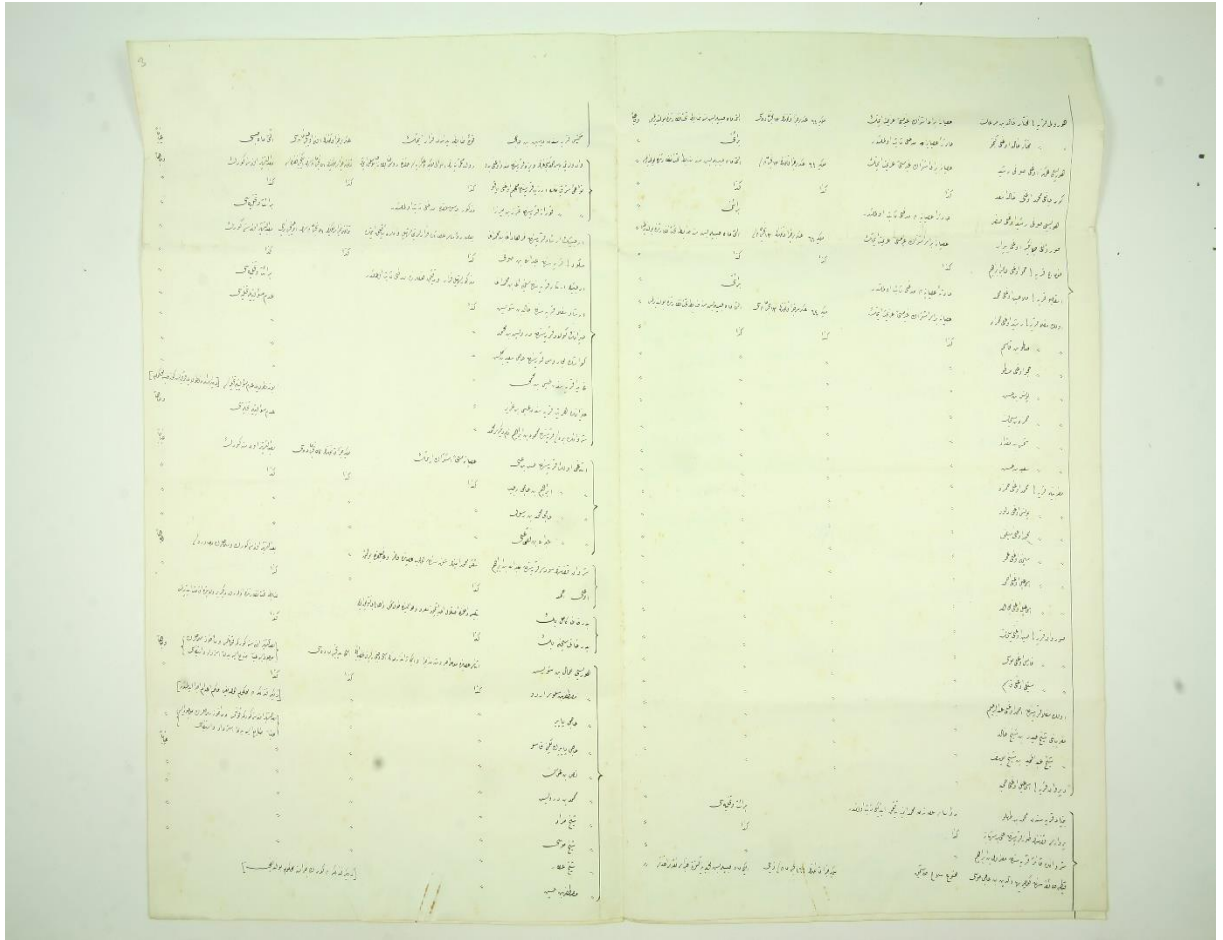
Tablo 6. Sürgün Cezasına Çarptırılanlar

Kişi adı	Nereli olduğu	Suç (cezanın gerekçesi)	Verilen Ceza, kanun maddesi ve tebliğ şekli
Eski Bitlis Mebusu Sadullah	Bitlis	İsyanın tertip ve hazırlığında bulunmak Seyyit Ali'ye hizmet etmek	Mülkiye Ceza kanununun 58. Maddesi ve 66. Maddesinin son fıkrasına göre ailesi ile birlikte ömür boyun sürgün
Şeyh Abdullah oğlu Şeyh Nasreddin	Bitlis	İsyanın tertip ve hazırlığında bulunmak Seyyit Ali'ye hizmet etmek	Mülkiye Ceza kanununun 58. Maddesi ve 66. Maddesinin son fıkrasına göre ailesi ile birlikte ömür boyun sürgün
Şeyh Abdürrezak Efendi'nin	Bitlis	İsyanın tertip ve hazırlığında bulunmak	Mülkiye Ceza kanununun 58. Maddesi ve 66. Maddesinin son fıkrasına

oğlu Şeyh Nasrullah		Seyyit Ali'ye hizmet etmek	göre ailesi ile birlikte ömür boyun sürgün
Mahmud oğlu Sadık	Simek Köyü	İsyânın hazırlıklarından haberdar olmak	On sene süreyle sürgün cezasına çarptırılmıştır.
Derbaz oğlu Cüdi	Erto Kazası'nın İz Karyesinden	İsyancılar olmak ve hükümete muhalefet etmek	Ailesi ile birlikte ömür boyu sürgün cezasına çarptırılmış ve karar yüzüne okunmuştur (BOA. BEO. SYS-4299/322380, Temmuz 1914).
Bedirhanî Kamil Bey		Bitlis dâhilinde ihtilal çıkarmak için Siirt ve havalisinde dolaşarak halkı teşvik etmek	Zabıta nezaretinde olarak başka bir şehirde ikamet ettirmek (süre belirtilmemiş), karar yüzüne okunmuştur.
Bedirhanî Süleyman Bey		Bitlis dâhilinde ihtilal çıkarmak için Siirt ve havalisinde dolaşarak halkı teşvik etmek	Zabıta nezaretinde olarak başka bir şehirde ikamet ettirmek (süre belirtilmemiş), karar yüzüne okunmuştur.

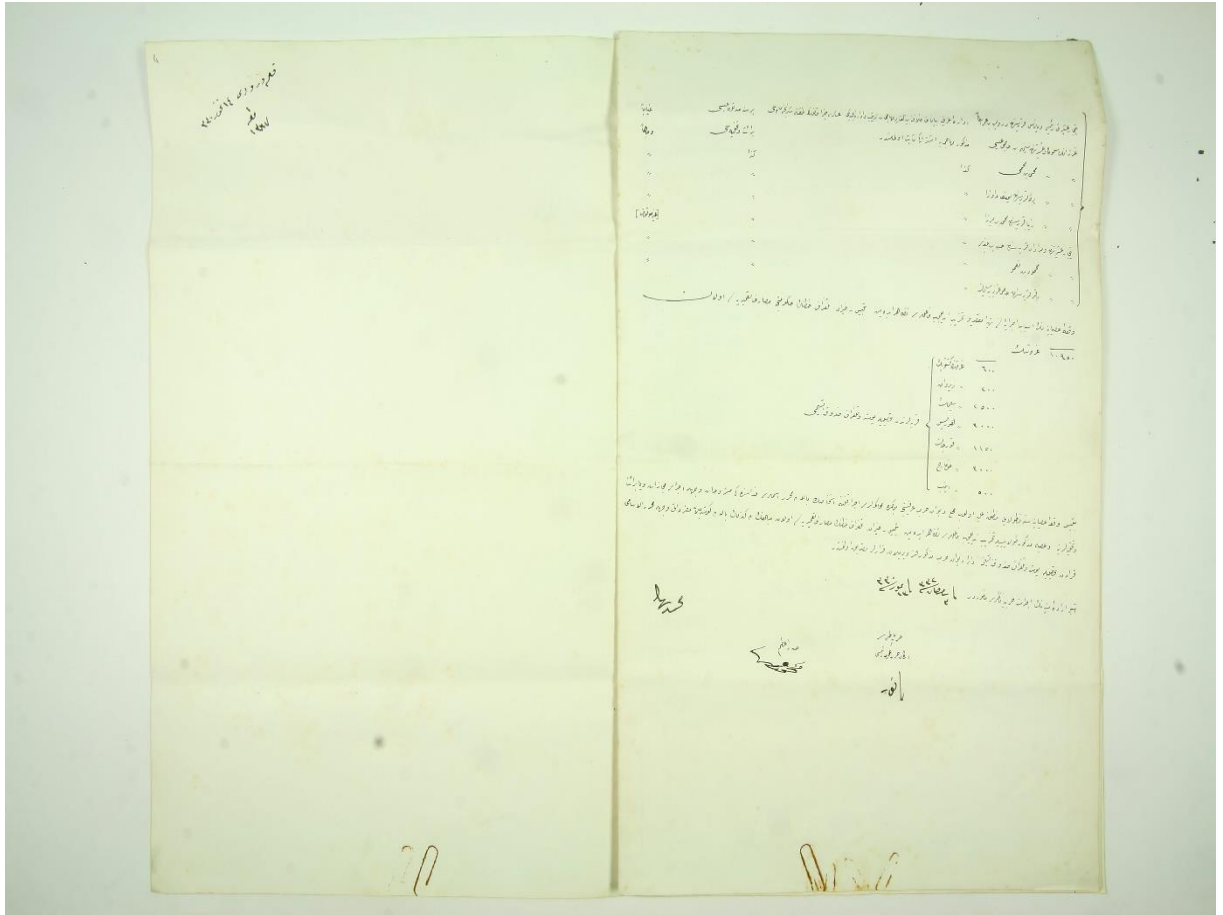

(BEO. SYS-4302/322595-A)

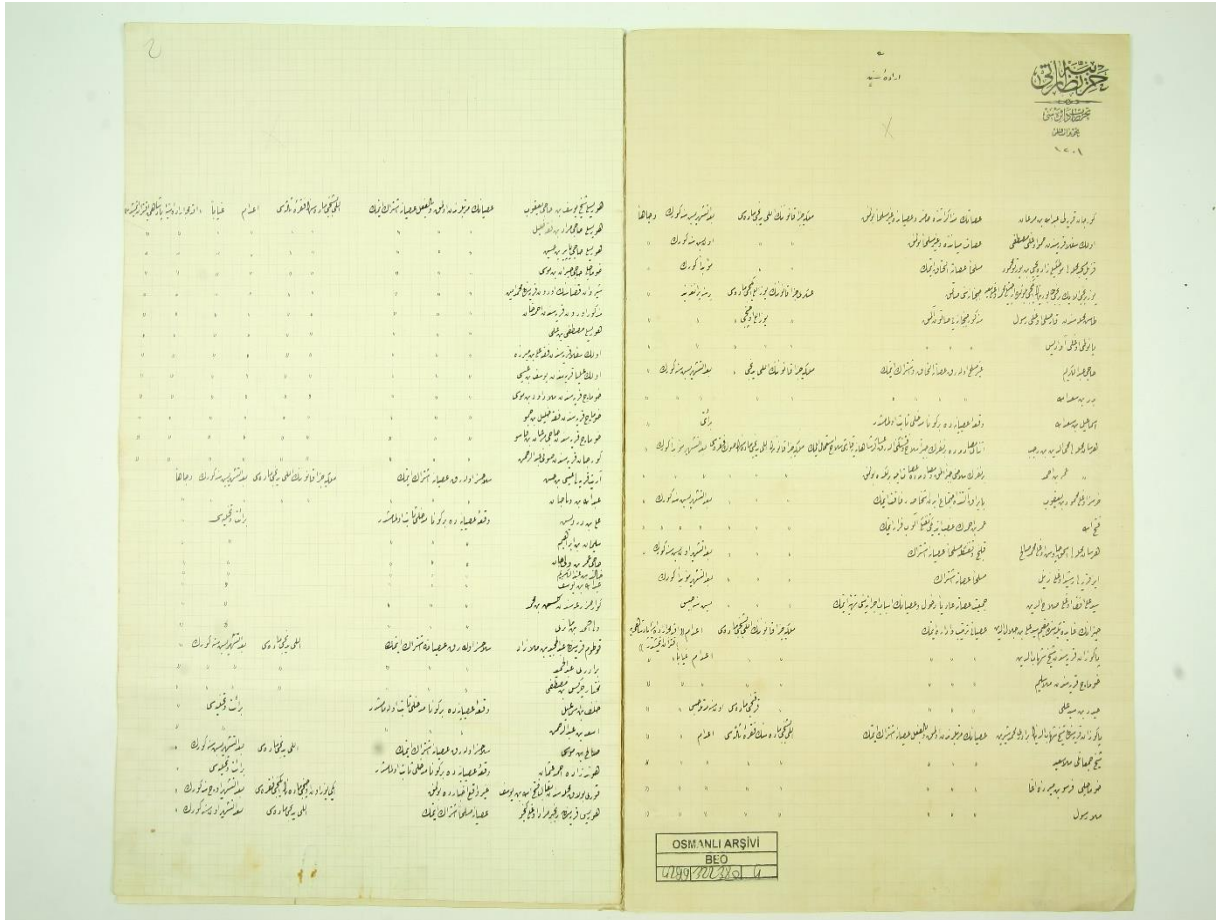

(BEO. SYS-4302/322595-B)

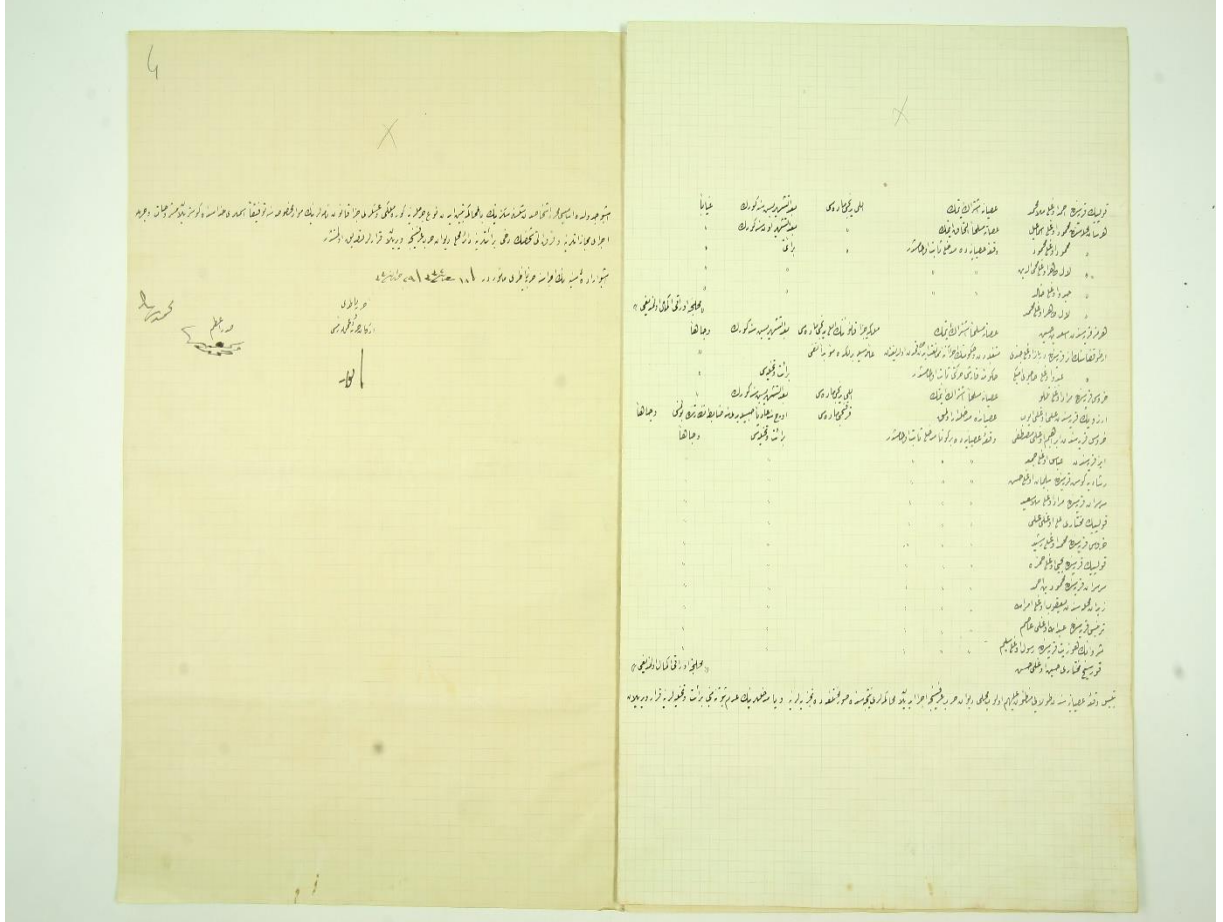

(BEO. SYS-4302/322595-C)

(BOA. BEO-4299/322380-A)

(BOA. BEO-4299/322380-B)

(BOA. BEO-4299/322380-C)

Afetlerde Erken Uyarı ve Toplumsal Farkındalık Yaratmada Etkili Kamu Politikaları

Zerrin TOPRAK KARAMAN

Prof. Dr.

Dokuz Eylül Üniversitesi- Kamu Yönetimi Bölümü- İzmir- Türkiye

ORCID: 0000-0001-7153-2838

zerrin.toprak@deu.edu.tr

Öz

Afet Yönetimi, toplumun sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamasını zorlaştıran veya ortadan kaldıran bir sürecin tanısından başlayarak planlanması ve yönetimidir. Afetler, doğal, teknolojik veya insan kaynaklı tehlikeli olgulardır. Tehlike yaratan fiziksel, ekonomik ve toplumsal kayıplar güvenlik ile ilişkilendirilmektedir. Güvenlik açığının ortaya çıkmaması için afet yönetiminde “erken uyarı” çalışmaları önemli bir aşamadır. Erken uyarı bir bakıma risk yönetiminin en önemli bir boyutudur. Erken uyarı sisteminin temel elemanları; 1. risk tespiti; 2. uyarı ve izleme; 3. iletişim ve bilginin yaygınlaşması, 4. müdahale kapasitesi olarak tanımlanmaktadır. Genel olarak erken uyarı, hava tahminleri için daha kolaydır; meteoroloji istasyonları ve haberleşme (radyo, kablolu yayınlar, internet ve cep telefonları) gibi konularda ilgili kamu idareleri, kamu yönetiminde temel aktörlerdir. Türkiye’de Kamu Yönetimlerinin erken uyarı konusunda ne kadar hazırlıklı olduğu, yerel halk/toplumun, bu çalışmaların ne kadar farkında olduğu ve idareden beklentilerinin neler olduğu ile toplumun kendisine düşen sorumlulukların farkında olup olmadığı konuları etrafındaki ana başlıklar, bu çalışmada öncelikli sorgulamalardır. Çalışmanın mantıksal çerçevesi, konunun teorik yönü yanında internet erişim imkânlarının kullanılarak “farkındalık” anketleri aracılığıyla, web üzerinden ilgi gruplarına yönelik durum tespitine dayandırılmıştır. Bu şekilde ayrıca “afetlerde erken uyarı” konusunda idarenin tutumu ve halkın bu konudaki bilgisi ve ilgisinin derecesinin ölçülmesi hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Afet Yönetimi, Erken Uyarı, Toplumsal Farkındalık, Dirençli Toplum, Kamu Politikaları.

Effective Public Policies On Early Warning at Disasters and On the Arousal of Social Awareness

Abstract

Disaster Management is the planning and management of a process that complicates or destroys a society's living in a healthy and balanced environment starting from its diagnosis. Disasters are natural, technological or human induced hazardous phenomena. The physical, economic and social losses which pose danger are associated with security. "Early warning" studies are an important stage in disaster management for the nonoccurrence of the security deficit. Early warning is in a sense the most important dimension of risk management. The fundamental elements of the early warning system are defined as; 1. the determination of risk; 2. warning and monitoring; 3. the flourishing of communication and information; and 4. intervention capacity. In general, early warning is easier for weather forecasts and the relevant public administrations are the basic actors in public administration in such issues as weather stations and communication (radio, cable broadcasts, the Internet, and mobile phones). The main titles around the issues of how prepared the Public Administrations in Turkey are for early warning, how aware the local public/society is of these studies, what its expectations from the administration are and whether the society is aware of the responsibilities that fall to it are the enquiries of priority in this study. The logical framework of the study has been based on the determination of the case for the interest groups via the Web by means of "awareness" questionnaires by using the possibilities of access to the Internet besides the theoretical side of the issue. In this way, it is also aimed to quantify the attitude of the administration towards "early warning at disasters" and the degree of the knowledge and interest of the public regarding this matter.

Keywords: Natural Disaster, Early Warning, Social Awareness, Resilience Society, Public Policies.

GİRİŞ

Hangi tema içinde olursa olsun, modern yönetim modelleri, genel olarak konuya özel düzenlenmiş mevzuat ve ilişkilendirilmiş bir metot içinde uygulanmaktadır. Genel yaklaşım, “ülkenin kaynaklarını muhafaza etmek, korumak, geliştirmek ve krizle karşılaştığı hallerde mümkün olduğu kadar kaynakları iyileştirmek, geri kazanmak ve geliştirmek” vb. hususları kapsamasıdır. Konu afet yönetimi ile ilişkilendirildiğinde, karşılaşılan afet tipine göre toplumsal olarak tehlikeyi en az zararla atlama başarısı için “ihtiyatlılık ilkesi” gereğince erken uyarı konusunun önemini benimsemek gerekmektedir. Ayrıca afetlerde toplumsal mukavemeti sağlayıcı çok yönlü önleme tedbirlerini belirleme ve belirlenen bu tedbirleri kamu politikalarına katabilme kararlılığı ve yönetme becerisi ile afet yönetimi yakından ilişkilidir.

AFETLERDE ERKEN UYARI VE ÖNEMİ

“Erken uyarı” kavramının ne anlama geldiğine yönelik olgunlaşmış bir tanım bulunmamaktadır. Yazara göre, temel unsurları itibariyle “*ilgileri önceden çeşitli yöntemlerle bilgilendirerek ‘farkındalık’ yaratmak ve kendilerini tehlikeli bir durumdan kurtaracak ‘zamani’ kazandırmak*” faaliyetidir. Uyarı metodu, insanlık tarihinde öteden beri bilinmekte ve çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır. Aslında erken uyarı kavramı; bilgi toplumu ile ilişkilidir ve “istihbarat” sözcüğünün içerdiği yeni öğrenilen haberler ve bilgiler anlatımıyla uyumludur. Haber veren ve verilen, ortak çıkarlara sahip olabilir. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı’nın (AFAD), geliştirdiği afet sözlüğünde “erken uyarı” kelimesi; “*gelmekte olan tehlike veya tehdidin, kaynağı, yeri, zamanı, şiddeti veya büyüklüğü, olasılığı, muhtemel etkileri belirlenerek, resmî kurum ve kuruluşlar tarafından yapılan duyurular*” olarak belirtilmiştir (AFAD, 2014: 70). Ayrıca afete hazırlık çalışmaları içerisinde uyarı ile ilgili sistem kurmanın önemi vurgulanmıştır.

İdarenin sahip olduğu uygun teknoloji sayesinde afetler nedeniyle gerçekleşmesi kuvvetle muhtemel tehlike hakkında; hızla bilgi sağlama, idari önlem alacak stratejiyi geliştirme ve halka uygulamaya imkân yaratacak zamanı kazandırma, bu konudaki temel stratejidir. Erken uyarı bir süreçtir ve başarısı iki önemli unsurun bütünlüğünü gerektirmektedir. İlki, “uygun teknolojiyi kullanmak”; ikincisi ise afetin tehlike derecesine göre, bölgesindeki yerel halkı bu süreçte “ikna ederek yönetebilmek” kabiliyetidir. Halk¹, kamu yönetiminden/idareden öncelikle konuya göre strateji geliştirmesini, önlem almada kolaylaştırıcı olmasını ve yol göstermesini beklemektedir. Kuşkusuz halktan da bilgilendirme bağlamında idari mekanizma, bireysel önlem almasını ve talimatlara uymasını istemektedir.

---

¹Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği (ÇEDY, md.4/n) ve 2017 tarihli Stratejik Çevresel Değerlendirme Yönetmeliğine (SÇDY, md.5/d) göre halk; Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları, Türkiye’de ikamet eden yabancılar ile ulusal mevzuat çerçevesinde bir veya daha fazla gerçek ve tüzel kişiyi veya bu tüzel kişilerin birlik, organizasyon veya gruplarıdır.

Teknolojinin sağladığı anlık iletişim sayesinde, afetlerden zarar gören toplulukların öğrenilmiş dersleri hızla küresel paylaşımına girmektedir. Örneğin; Amerika Birleşik Devletleri, Teksas bölgesinde gerçekleşen Harvey Kasırgası (25 Ağustos 2017) nedeniyle 39,000’den fazla kişi katastrofik sellerden dolayı evlerinden uzaklaştırılmıştır (The Balance, 2018). Kasırgadan tahliye konusunda Belediye Başkanı, Teksas Valisi ve her kademedeki görevliden halka birbirinden farklı bilgilendirme ve uyarılar gelmesi (BBC, 2018) kamuoyunda ve uluslararası düzeyde eleştiri konusu yapılmıştır. Afet tiplerine göre yönetim stratejilerini belirlemek ve geliştirmek, toplumun afetlere karşı mukavemetini zaman içinde artırmaktadır. Atmosferik bir olay, gelişmiş bir ülkede meydana gelmekle birlikte, aynı ülke coğrafyasında gerçekleşecek benzer vakalarda da her zaman güvenilecek bir strateji oluşturulamayacağına iyi bir örnek teşkil etmektedir. Afetin şiddeti başta olmak üzere çeşitli tehlike farklılaşmalarını, her zaman doğru tahmin etmek mümkün olamamaktadır. Afetler ve toplumsal güven ilişkisi, çeşitli tehditlere karşı idari hazırlık sağlamada önemsenmektedir.

RİSK TOPLUMU VE ERKEN UYARI

Her konuda yeni teknolojilerin, yeni ürünlerin insan hayatını çok yönlü etkilemesi bağlamında ve bilgi toplumu olmanın hedef haline getirildiği koşullarda; aynı zamanda Ulrich Beck’in (1992) tanımladığı risk toplumu (Cottle, 2001: 6-7) haline dönüştüğü hususunu da gözden kaçırmamak gerekir. Riskten kaçınmaya uygun yapılanmanın da bu dönüşüm nedeniyle gerekliliği konusu (Yalçınkaya & Özsoy, 2003: 5-6) önemli yapısal değişimlere yol açmaktadır. Teknolojik gelişmelerden destek ararken, siber saldırıların hedefi olmak da söz konusudur. Toplumsal olarak karşılaşılan çok yönlü mali kayıplar da aslında kamuoyu baskısı yaratarak, suç korkusuna karşı idari yapılanma gerekliliğini zorlamaktadır.

“Suç Korkusu” ile tanımlanan olgu (James, 1981: 839-840), fiziksel zarar görme ve mülkiyet kaybı ile ilişkilendirilen “tehlike” ve “endişe” hissinin sürekli korku haline dönüşerek zihnimize yerleşmesidir. Burada temel konu, aslında korktuğumuz şey gerçekleşirse de zihnimizde olabileceğinden duyulan korkunun yerleşmesidir. Bu durumda kişi belirsizlikten şok yaşamakta (Yalçınkaya & Özsoy, 2003: 4) panikleyerek sağlıklı düşünememe hali ortaya çıkmaktadır. Bu gelişmeler toplumda güven krizi yaratmaktadır.

Türkiye’de güven eşiği üzerine yapılan çalışmalar, toplumun yüksek oranda güvensizlik algısı içinde olduğunu göstermektedir. Ancak bu konuyu Türkiye ile sınırlandıramayız. Araştırmalar, “Dünyanın birçok ülkesinde devlet mekanizmasının işleyişine karşı yüksek seviyede bir güven duygusunun oluşmadığını; seçmenlerin, iktidarı elinde bulunduran seçilmişlere olan güveninin çok düşük olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu konuda örnek vermek gerekirse; Avrupa’da %35, Merkez ve Doğu Avrupa’da %27, Kuzey Amerika’da %40, Afrika’da %39, Pasifik Asya’da %35 ve Latin Amerika’da ancak %31 oranlarında hükümet edenlere güven olduğu tespit edilmiştir (Can, 2015: 263-264). Bu

oranlar, Doğu Asya'nın gelişmiş ülkeleri için de benzerdir. Doğu Asya'nın en gelişmiş üç ülkesinde devlete olan güven oranları sırasıyla; Japonya'da %14, Güney Kore'de %15 ve Tayvan'da %23 oranlarındadır.

Dünya Değerler Araştırması'nın (2005–2008) anket sonuçlarına göre 57 ülke arasında genel toplumsal güvenin en düşük olduğu ikinci ülke Türkiye'dir. Dünya genelinde güven ortalaması %25,1 iken Türkiye'de ortalamanın %4,8 olduğu görülmektedir (Aslan, 2016: 191). 2010–2014 yılları arasında 5 yıllık bir zaman diliminde toplanan veri setlerine dayandırılarak açıklanan ve “6. dalga” olarak adlandırılan Dünya Değerler Araştırması Raporu'nda ortaya çıkan rakamlar değerlendirildiğinde, önceki yıllarda erişilen sonuçların pek değişmemiş olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye toplumunun, insanlara güveni de oldukça düşüktür. Halkın %11,6'sı “çoğu insana güvenebileceğini”; % 82,9 oranında büyük çoğunluk, diğer insanlarla etkileşime geçerken “çok dikkatli olunması gerektiğini” düşünmektedir (Örmeci, 2016; WVS, 2018).

Bireyler, genel olarak toplumda herkesin yüzünün önünde “görsel yanıltıcılar” olduğunu düşünmektedir. Kuşkusuz bu tip bir güvensizlik halini ortadan kaldırmaya yönelik bir proje olan kamu politikalarının oluşturulma sürecinde kamu, özel ve sivil ortaklık birlikteliğinin sağlanmasına önem verilmektedir. Bu nedenle yerelden başlayan “Yerel Gündem 21” (The Global Development Research Center, 1992) gibi demokratik mekanizmalar oluşturulmasını hedefleyen, uluslararası düzeyde oluşturulan yaygın programlar bulunmaktadır. Ancak felsefesine uygun olarak katılımcı meclislerin nasıl yapılandırılacağına ilişkin Avrupa Konseyi'nin, Yerel Yönetimler Özerklik Şartı Katma Protokolü'nde (CETS No.207)² yer alan göstergeler önem taşımaktadır. Katılımcılık konusu doğrudan veya dolaylı olarak yaygın bir şekilde uluslararası belgelere girmektedir. Nitekim bütünleşik afet yönetiminde, “risk azaltma” hedefini sağlamaya yönelik stratejik yaklaşımlar açısından son uluslararası yönetsel çalışma olan Sendai Afet Risklerini Azaltma Çerçeve Belgesi'nin (2015–2030) eylem planları, anahtar sözcüğü olan çok paydaşlı yönetim ilkesine dayandırılmıştır³. Protokol, izleyen 15 yıllık dönemde afet risklerini önemli ölçüde azaltarak başta yaşam kayıplarını; sağlık, kültürel, ekonomik, fiziksel, sosyal ve çevresel anlamda, bireysel, toplumsal ve ülkesel boyutta kalkınmayı sekteye uğratacak varlık kayıplarını azaltmayı hedeflemektedir. Bu konular, güvenliğin çeşitli boyutları olarak insan hayatını etkilemektedir.

Ülkeden ülkeye değişse de terör gibi farklı risk faktörlerinin de tetiklediği, refleks haline gelen yaygın güvensizlik hali, bireyleri ve nihai tahlilde toplumu daha

---

²Avrupa Konseyi Yerel Yönetimler Özerklik Şartı Katma Protokolü (2009)'un Gayri resmi Türkçe çeviri ve yorum için bkz. <http://kisi.deu.edu.tr/zerrin.toprak/>.

³Sendai Afet Risklerinin Azaltılması Çerçeve Belgesi, Birleşmiş Milletler tarafından 18 Mart 2015 tarihinde kabul edilmiştir. Sendai; yedi hedef ve dört öncelik ile 2015 sonrasını kapsayan temel politika protokolüdür. Protokol ve 2015-2030 yıllarını kapsayan çerçeve programı için bkz. UN General Assembly, 2018; UN, 2018; UN, 2015).

tedbirli yapmakta ve hilebazlıklara karşı korumakta mıdır? Bu sorunun cevabı, “korku toplumu” (fear of society) kavramı ile yakından ilişkilidir. Güvenliği ortadan kaldıracak her türlü riske karşı hazırlıksız olduğu düşünülen devlete olan güvensizlik, toplumu her türlü hilebazlıklara karşı açık hale getirmektedir. Güven faktörünün sağlanmasındaki başarı derecesi, “afet yönetiminin” etkinliği ile ilişkilendirilmektedir.

Son yıllarda Türkiye’de güvenlik birimleri tarafından cep telefonlarına gönderilen güvenlik uyarıları ve kamu spotu anonslarına rağmen; gerek internet veya telefon vb. teknolojik imkân ve araçlar yoluyla “korkutarak”, gerekse farklı projelerle bireylerde var olan “bir koyup beş kazanmayı” isteme eğiliminden yararlanarak yapılan dolandırıcılıklar yoluyla halk çoğu zaman maddi zarara uğratılmaktadır. Korkutmaya odaklanırsak; suç korkusu tanımına göre, mağduriyete uğrayan kişilerin maddi kayıplar verirken aynı zamanda fiziksel zarar görme hissini de yaşadıkları düşünülebilir. Ancak bu his kişilerce açıkça beyan edilmemektedir. Nihai tahlilde banka hesaplarının veya ev adreslerinin bulunduğu bu ortamda “panikletilerek” talimatlar yerine getirilmektedir. Bu gelişmeler toplum açısından travmatik bir durumdur. Mali kayıplarla sonuçlanan dolandırılma profili incelendiğinde eğitim, meslek ve satın alma gücü açısından bir ortaklık da bulunmamaktadır. Yaşanan olayların görsel ve yazılı basında uyarı amacıyla yer alması da bütün toplumda korkunun yayılmasına yol açtığı düşünülmektedir. Ancak olaylar yavaşlamamakta; her gün bir yenisi eklenmektedir.

Genelde hemen her konuda tereddüt yaşayan ve güvensiz bir toplum olan Türkiye halkı için “kandırılmak” doğal bir sonuç mudur? Her türlü tehdit olasılığı ve/veya tehlike belirtilerine karşı “erken uyarı” çalışmalarında Türkiye’deki yerleşik halkın nasıl tepki göstereceği konusu idari anlamda bir öneme sahiptir. Yukarıda yer alan tespitler bütününde, risk uyarısı ile karşılaştığında toplumun tepkisinin değerlendirilmesi ve nasıl yönetileceğine yönelik kamu politikası oluşturulması amacıyla “afetlerde erken uyarı” konusu, akademik olarak incelemeye değer görülmüştür.

AFETLERDE GÜVENLİK VE ERKEN UYARI

Hangi afet tipi olursa olsun, toplum çevresi/insan çevresi güvenliğinin sağlanması temel bir kuraldır. Doğadan kaynaklanan bir afetin kendi yapısallığından kaynaklanan sorunların giderilmesine yönelik çalışmalar devam ederken; toplumun paniklediği ve yönetimin tüm kadrosuyla hazır olmadığı sel, deprem vb. nedenlerle insani kayıpların var olduğu bir ortamda, kamu yönetimi başta olmak üzere tüm sektörlere nüfuz etmesi olası organize suç örgütlerinin hareketleri ne yönde olacaktır? Bu etkiler nedeniyle idarenin kurumsal amaçları itibariyle belirlenmiş sorumluluklarını yerine getirememesi nasıl bir kriz ortamı yaratacaktır? Bu soruları çözümlenebilmek için toplumun çeşitli konularda davranış tercihlerinin ölçülmesi, olası tehditleri önleyici çok yönlü stratejik senaryoların geliştirilmesi önemlidir

Oysaki afet yönetiminde risk ve kriz analizleri, tehlikelere hazır olma çalışmalarıdır. Bu nedenle de iyi işleyen kamu yönetimi teşkilatlanmasına sistem dışından olduğu kadar sistem içinden gelebilecek tehditler de önemlidir. Hizmet bekleyen halkın ihtiyaçlarına sistem içinden zamanında cevap verebilme, idarenin sorunları çözme kapasitesine bağlıdır. Eğer toplumda güven eşiği düşük ise kaotik bir ortamı yönetebilmek kolay olmayacaktır. Böyle bir toplumsal iklim, suç korkusunu artıracaktır. Nitekim organize suç, kamuya yönelik hizmetleri ve kurumları etkileyerek bireysel ve toplumsal mağduriyet yaratan bir oluşumdur. Oysaki Türkiye’de Kamu Yönetimi lisans eğitim programlarında “Afet Yönetimi” dersi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü hariç, hala Türkiye bütününde, zorunlu bir ders statüsünde olmayıp, bu alandaki yüksek lisans ve doktora çalışmaları da yeni başlamıştır.

Son yıllarda Avrupa’daki afet örneklerinde, daha çok silahlı terörist grupların yaratabileceği sorunlar üzerinden risk analizlerinin yapıldığı görülmektedir. Erişilebilir klasik raporlarda göçle gelen yabancıların, etnik grupların ve yerleşik toplumun profil analizleri, afet yönetimi ile ilişkilendirilmektedir. Yerleşik topluluklar ile göçle gelenlerin “kültürel karşılıkları” ile ilişkilendirilen güven analizleri de giderek idari olarak önemsenen bir konu haline gelmiştir. Günün getirdiği güvenlik açığı yaratan koşullarda, ülkenin sahip olduğu risk tiplerine göre teröristleşmiş organize suç örgütlerine yönelik afet yönetimi senaryolarının da geliştirilmesinin gereklilik olarak değerlendirilmelidir.

Aşağıda, afet yönetimi sürecinde uyulması gereken temel yönetsel çalışmalar ana başlıkları itibariyle yer almaktadır.

Afet Öncesi Risk Hazırlıkları: Afet Tipinin Belirlenmesi, Etkileri Tahmin ve Azaltma (kurtarma, iyileştirme ve yeniden yapılanma), Erken Uyarı ile Müdahale

Afet Sırası Hazırlıkları: Müdahale

Afet Sonrası Kriz Hazırlıkları: Afetin Şiddetinin Belirlenmesi, Etkileri Tespit ve İhtiyaçları Giderme, Kurtarma ve İyileştirme olarak öngörülmektedir

Erken Uyarı Süreci: Güvenilir istihbarat modellerine ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca söz konusu mekândaki yerleşiklere ve kullanıcılara uyarı yapılarak dikkatlerini çekmenin yanı sıra kişilerin konuya ilişkin gözlemlerinden ve varsa tecrübelerinden yararlanarak bilgi desteği sağlamak uygun bir metot olarak düşünülebilir. Halkın paniklememesi için bilgi gizlemek, artık kamu yönetimlerinin itibar ettiği bir metot olmaktan çıkmış görünmektedir. Olası siber suçları da risk analizleri içine alarak, güvenilir kamusal ve bireysel iletişim araçlarından istifade edebilmek ve bu şekilde bireylere ulaşabilmenin fayda sağlayacağı düşünülmektedir.⁴ Ayrıca sıkı sınır kontrolleri ve sınırların izlenmesi de sınır ötesinden gelen tehditlere yönelik etkili tedbirler arasında yer almaktadır.

---

⁴ Bilgi için bkz. Karaman, 2017.

Ülkeden ülkeye farklı şekillerde gelişebilen siyasi, sosyal, kurumsal ve ekonomik faktörlerden bağımsız olarak **erken uyarıya yönelik sistemlerin başarılı olmasına** yol açan birbiriyle bağlantısı bulunan metotlar aşağıda listelenmiştir.⁵

1.Siyasi Kabul: Ulusal planlarla uyumlaştırılmış yerel afet risk yönetimi politikaları oluşturmak; planlama, mevzuat ve bütçeleme konularına yansıyan erken uyarı sistemlerinin faydalarını siyasi olarak güçlü bir şekilde benimsemek,

2.Ortak İşletim Bileşenleri: Her etkili sistem; tespit, izleme, tahmin etme ve uyarma olmak üzere dört bileşen üzerine inşa edilmiştir. Acil durum planlamasında ve uyarılarda risk analizi ile riske ilişkin bilgiyi sisteme dâhil etmek; uyarıları zamanında ilgililere iletmek; ulusal planları yerel düzeydeki ajanslarla işbirliği içinde koordineli hazırlamak ve uygulanabilirliği için acil durum planlarını harekete geçirme becerisini sağlayacak topluluk planlaması ve hazırlıklar yapmak, yeni bilgilendirme araçları (“message broker” gibi)⁶ oluşturmak,

3.Rollerin Açıklanması: Paydaşları belirtmek, rolleri, sorumlulukları ve eşgüdüm mekanizmalarını açıkça tanımlamak; Ulusal Meteoroloji ve Hidrolojik Hizmetleri gibi teknik idarelerin paydaşları da dâhil olmak üzere ulusal ve yerel planlar, mevzuat, yönerge ve değerlendirme raporları içinde rollerin belgelendirilmesini sağlamak,

4.Kaynak Tahsisi: “Erken Uyarı Sistemlerinin” kapasitelerini ulusal ve yerel düzeylerde yeterli kaynaklarla (insan, finansal, ekipman vb.) desteklemek ve bu sistemleri, uzun vadeli sürdürülebilirlik için tasarlanmak ve uygulanmasını sağlamak,

5.Risk Değerlendirmesi: Tehlike, maruz kalma ve kırılganlık bilgileri, acil durum planlaması ve uyarı mesajlarının geliştirilmesine yönelik kritik girdi olarak farklı düzeylerde risk değerlendirmeleri yapmak,

6.Uygun/yerinde Uyarılar: Uyarı mesajlarının anlaşılabilir, tutarlı ve risk bilgisi içermesini sağlamak; tehdit düzeylerini, acil durum hazırlıkları ve tepki eylemleriyle (ses, renk, bayraklar vb. kullanım) ilişkilendirmek üzere tasarlanmış olmak; uyarıları resmi yetkililer ve yerleşik nüfus tarafından bilinen, bir veya birleştirilmiş yetkili kaynak/kaynaklardan yapmak,

7.Uyarıların Zamanlaması: Uyarı yayma mekanizmalarınca uyarı bilgilerinin yetkili makamlara, bu bilgiden yararlananlara ve risk altındaki nüfusa zamanında ve güvenilir şekilde iletilmesini sağlamak,

---

⁵ Karşılaştırma için bkz. Dünya Meteoroloji Örgütü, 2011.

⁶Message Broker: Borsa simsarı benzeri, para karşılığı, güvenli bilgi toplayarak belirli protokoller çerçevesinde ihtiyacı olana bilgi aktarma çalışmasıdır. Yeni bir işkolu olarak örneğin afetler gibi, kamuya bilgi desteği sağlama rolü oynayabileceği öngörülmektedir. Bu çalışmaların bilgisayar ortamında aktarılacağı modüller üzerinde çalışılmaktadır.

8.Müdahale Planlamasına Entegrasyon. Acil müdahale planlarını, tehlike / risk seviyelerine maruz kalan topluluklara (kentsel, kırsal, etnik topluluklar, turistler ve özellikle çocuklar, yaşlılar ve hastaneye kaldırılanlar gibi savunmasız gruplar) uygulanacak eşgüdüm mekanizmalarını çeşitli paydaşların özelliklerini dikkate alarak geliştirmek,

9.Eğitim Programlarında Bütünleşiklik: Risk bilinci, tehlike tanımlaması ve ilgili acil müdahale eylemleri eğitiminde çeşitli resmi ve gayri resmi eğitim programlarıyla bütünleşikliği sağlamak; afetlerde her an harekete geçilebilirliği sağlamak için hazırlık çalışmalarını düzenli yapmak, testlerle hazırlıkların işlerliğini kontrol etmek ve gerekli ilişkilendirmeleri yapmak,

10.Geri Bildirim: Acil durum erken uyarı sistemlerini, sistematik ve düzenli bir şekilde afet süreci ile ilgili olarak değerlendirmek, zamanla sistemde gelişmeyi sağlamak için etkili geri bildirim ve iyileştirme mekanizmalarını her seviyede planlamak, sürece yönelik çalışmaların raf ömrünü değerlendirmek ve öğrenilmiş dersler sisteminin geliştirilmesi için bilgilerin değerlendirilerek raporlandırılmasını sağlamak.

Yukarıda yer alan çeşitli konularda halkın, ilgili kurumdan bilgi alma isteği bulunmaktadır. Kamu yönetimi açısından afet yönetimi sürecinde başarının sağlanması için idarenin halka güven vermesi, halk ile bilgi alışverişinde olması son derece önemlidir. Nitekim halk panikleyecek korkusu ile bilgi paylaşılmaması neticesinde yanlış ve yanıltıcı bilgilerin sosyal medyadan kara propaganda amacıyla yayılmasına daha fazla hizmet edeceği artık bilinmektedir. Giderek idare, halkla ilişkilerini geliştirmektedir. Bununla birlikte gerek valilik gerekse belediyeler açısından (konuya göre değişmekle birlikte) yönetimin halkı bilgilendirme çalışmaları konusunda halkın %60 oranında “bilgisi olmadığı” ve “halka yetersiz bilgi verildiği” değerlendirmeleri bulunmaktadır (Toprak vd., 2004: 55-57).

AFET YÖNETİMİNDE ÖRGÜTLENME VE ERKEN UYARI

Afet ve Acil Durum Yönetimine (AFAD) ilişkin daha kapsamlı ve işlevsel temel yapılanma, 2009 tarihli ve 5902 sayılı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkındaki Kanun ile belirlenmişti. 2018 tarihli ve 4 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile afet ve acil durum yönetimi örgütlenmesi İçişleri Bakanlığı'na bağlanmıştır. Tanımlar da bu yeni yapılanma içinde güncellenmiştir.

Afet idareye yol gösterici olarak: “Toplumun tamamı veya belli kesimleri için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı ve insan faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan doğal, teknolojik veya insan kaynaklı olaylar” (2018 tarihli ve 4 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, md.31/b) unsurları içinde tanımlanmıştır. Bu tanım insan merkezlidir ve aynı zamanda idarenin sorumluluklarının daraltılmış olarak belirlenmesine yol açacak

bir yöntemi ortaya koymaktadır. Oysaki insan ve doğanın doğrudan karşılaşmadığı afetlerde, bitki (flora) ve hayvan (faunanın) varlıklarının yok olması, varlık merkezli bir afet tanımını gerekli kılmaktadır. Acil durum ise, “Toplumun tamamının veya belli kesimlerinin normal hayat ve faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan ve acil müdahaleyi gerektiren olayları ve bu olayların oluşturduğu kriz halini” (Kararname 4, md.31/a) anlatmaktadır. Merkez hizmet birimleri içinde yer alan Bilgi Sistemleri ve Haberleşme Dairesi Başkanlığı (md.47) görevleri arasında a)

Afet ve acil durum yönetim merkezlerinin, ortak haberleşme ve bilgi sistemlerinin standardını belirlemek ve denetlemek, b) Afet ve acil durumlara ilişkin her türlü bilgi, haberleşme, tahmin ve erken uyarı sistemlerini kurmak, kurdurmak, bakım ve onarımını yapmak veya yaptırmak, işletmek veya işletilmesini sağlamak yer almaktadır.

Birçok afet tipi yanında insan kaynaklı afet tipleri içinde “göçler” de Türkiye açısından “dış göç” olarak Türkiye Cumhuriyeti tarihinde karşılaşmadığı kadar büyük boyutta gerçekleşen önemli bir çalışma alanı haline gelmiştir. Suriye’den gelen göçler başta olmak üzere büyük oranda Türkiye’ye yönelen, sınır aşan düzensiz ve hukuk dışı dış göçlerin yönetiminde AFAD yapılanmasına temel yetki verilmiştir. Türkiye’ye Suriyeli sığınmacı göçleri, ilk olarak Nisan 2011 tarihinde başlamıştır (Karaman, 2015: 6).

Dış göçlerle yıllardır süren yoğun uğraşı, göçler dışındaki afetlere yönelik daha etkin çalışmaları aksatmıştır. Göç Yönetimi İdaresi de kapsamlı bir dış göç stratejisi oluşturmaya vakit bulamadan uygulamaya geçmiş ve eleştirilebilir güvenlik zaafı oluşturmuştur. Nihai tahlilde, AFAD yapılanması, bazı temel güvenlik konularında stratejik yaklaşımları katılımcılık ilkesine uyarak belirlemekte ise de tipine göre afet eylem planları oluşturmada hızlı hareket edememektedir. Türkiye’de afet örgütlenmesi (AFAD) çalışmalarında ve afet yönetimi sürecinde yapılması gerekenlerle ilgili henüz teorik altyapı oluşturulmaktadır (Karaman, 2017: 1-35).

Türkiye Afet Müdahale Planı (TAMP, 2014) afet risklerinin azaltılmasına yönelik hedefleri ortaya koyan, ilk kapsamlı bir stratejik belge olması açısından önemlidir. Ayrıca Türkiye’nin İklim Değişikliği ile ilgili Uyum Stratejisi Eylem Planı (2011–2023) hazırlanmış ve hatta destek talep eden ülkelerde, afet yönetim sistemlerinin geliştirilmesi, afete hazırlık ve risk azaltmaya yönelik faaliyetlerin gerçekleştirilebilirliği çalışmalarına da Eylem Planında yer verilmiştir. Ancak bu çalışmalar afet risklerine yönelik toplumsal farkındalık ve her kademedeki idari çalışmalar ile bütünleştirilmiş değildir. Bu nedenle toplumda afetlere karşı hazır olma konusunda idareye karşı güven duygusu yerine bir tedirginlikten bahsedilebilir. İdari kapasitenin desteklenmesinde gönüllü çalışmalar, aslında idare ve toplum yönüyle güven oluşturmada önemli katkı sağlayıcı özellik taşımaktadır.

Toplumsal olarak sorumlulukların paylaşımında önemli bir rol oynayacağı düşünülen “gönüllülük” çalışmalarını kavramsal olarak temel unsurları itibariyle değerlendirmek yerinde olacaktır. Gönüllülük: bireylerin, kimse zorlamadan ve kendi iradeleri içinde, bilgilerini, emeklerini, zamanlarını, deneyim ve kaynaklarını hiçbir karşılık beklemeden toplum kalkınmasının istifadesine belirli bir amaç için sunmasıdır. Amacın gerçekleşmesi için, toplumun tüm kesimlerinin katılımını sağlayacak ve istifadesine sunacak stratejiler geliştirilmektedir.

Birleşmiş Milletlerin 2002 yılında öne çıkan “Gönüllüğü Destekleyici” çalışmalarının temel felsefesi: Gençler, yaşlılar, engelliler ve azınlıklar gibi grupları gönüllü faaliyetlere katarken aynı zamanda fırsat da sunmak, toplumsal sermayeyi artırmak, kalkınma kapasitesini güçlendirmek ve refah üzerinde kalıcı bir etkiye sahip kılacak normatif alan yaratmak olarak belirtilmektedir. Bu amacı gerçekleştirmek için global bir dünyada herkes için toplumsal kalkınmanın sağlanması, hükümetleri cesaretlendirerek ve görüşlerini dikkate alarak, toplumsal kalkınmanın tüm aktörlerine uygun ortamın sağlanması, gönüllülüğün değeri ve fırsatları hakkında kamuoyunu bilinçlendirerek kapsamlı stratejiler ve programlar geliştirilmesi ve sivil toplum örgütleri çalışanları ile diğer toplumsal aktörlere yararlı faaliyetlerde bulunabilmeleri için uygun ortamı sağlamak ve özel sektörün bu tip faaliyetleri desteklemesini teşvik etmek uygun yapısal olarak tasarlanmaktadır. Belirtilen bu çalışmalar sayesinde, gönüllülikle ilgili farkındalıkların kendi içinde de artmasına, artan oranda gönüllülerin katkısının alınmasına yol açacağı hususu ortaya konulmakta, tüm gönüllülerin afetler gibi olağanüstü durumlar da dahil olmak üzere topluma yaptıkları katkılara övgüyle vurgu yapılmaktadır.

Türkiye’de de mevzuat düzenlemelerinde gönüllü çalışmalar konusunda gelişmeler bulunmaktadır. Nitekim, 2013 tarihli Afet ve Acil Durum Müdahale Hizmetleri Yönetmeliği gerek katılımcılık ve gerekse gönüllü çalışmalara yer vermiştir. Gönüllü Çalışma Başlığı altında (Afet ve Acil Durum Müdahale Hizmetleri Yönetmeliği, md.21 ve md.26/4) yer alan düzenlemelerde;

-AFAD Başkanlığı’nın valilik, kaymakamlık ve belediyelerde gönüllülüğü özendirici ve teşvik edici çalışmalar yapması, gönüllülere eğitim, teçhizat gibi ihtiyaçları konusunda destek vermesi, farklı toplumsal grupların afet ve acil durum yönetimine katılımını sağlaması,

-AFAD Başkanlığı’nın ulusal düzeyde afet ve acil durumlara etkin müdahaleyi; tüm Bakanlık, kamu kurum ve kuruluşları, Türkiye Kızılay Derneği başta olmak üzere tüm sivil toplum kuruluşlarını, üniversiteleri ve yardıma gelen yabancı kuruluşları, gönüllü birlikleri koordine etmeyi sağlama, işbölümü yapma ve yapılan çalışmaları denetlemesi konularında destekleyici hükümlere yer verilmiştir.

Yükseköğretim kurumlarının bünyesindeki eğitimli gençlik nedeniyle, afetlerde yardım alınacak önemli bir potansiyeli bulunduğundan ayrı bir öneme sahip

olduğu düşünölmelidir. Üniversitelerin bu nedenle ayrı bir başlık altında sorumlulukları belirtilmiştir (Afet ve Acil Durum Müdahale Hizmetleri Yönetmeliği, md.28/11). Nitekim Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı;

a) Afet öncesi her üniversitenin ve bağlı birimlerinin afet ve acil durum planları yapmasını sağlamak, üniversitelerde afet gönüllüsü gençler yetiştirmek üzere çalışmalar yapmak,

b) Afet sırasında üniversite yurtlarında barınan ve üniversitelerde eğitimde olan öğrencilerin tahliyesi; tahliye edilen öğrencilerin sağlık, beslenme, barınma gibi ihtiyaçlarının diğer hizmet grupları tarafından karşılanmasını sağlamak,

c) Afet sonrasında ise hızla eğitim ve öğretim hizmetlerinin sürekliliğini sağlama çalışmalarından sorumlu tutulmuştur.

Yönetmelik md.33’de gönüllü çalışmalar dışında zorunluluk halleri de bireylerin görev ve sorumlulukları başlığı altında yer almaktadır. Düzenlemeye göre;

Afet ve acil durumlarda asker ve hâkim sınıfından olanlar hariç olmak üzere, 18-65 yaş arasındaki bütün erkek vatandaşlar, afet ve acil durum hizmetleri sebebiyle vali ve kaymakamlarca kendilerine verilen görevleri yerine getirmekle yükümlüdür. Bu yükümlüler, yükümlülükleri süresince iş yerlerinden izinli sayılır ve her türlü mali ve sosyal hakları korunur (Afet ve Acil Durum Müdahale Hizmetleri Yönetmeliği, md.33/1). Bu hükme göre kadınlar ancak gönüllü olarak çalışma talebinde bulunduğunda ve uygun görülmesi halinde afet ve acil durum çalışmalarına katılım ile katkı verebilecektir. Bu düzenleme eleştirilebilir bir özellik taşımaktadır. Esasen afetlerde herkesin faydalı olabileceği katkıya ihtiyaç bulunmaktadır.

Kamu Yönetiminin işleyişinde, afet ve acil durum hallerinde kurumsal katılımdan verim alınacağı beklentisi bulunmaktadır. Kurumsal katılımlarda aslında kişinin işini/görevini gönüllü seçtiği koşullarda “gönüllü görevli” olma pozisyonunun gereklerini yerine getireceği beklentisi bulunmaktadır. Beklenen katkının alınmasını sağlamaya hizmet edebilecek eğitimi destekleyen simülasyon çalışmaları sayesinde personel verimliliği kontrol edilebilmektedir. Korku, hastalık gibi farklı nedenlerle, sorumluluklarını yerine getiremez hale gelme sonucunda, görevi aksatmanın sorun yaratmaması açısından en iyi yöntem, il düzeyinde “gönüllülük envanterine” sahip olunmasıdır. Böylece kurumsal ve bireysel katkıların belirlenmesi, afet öncesi ve sonrası süreçte iş verimliliğini sağlamanın güvenilirliği oluşturulmaktadır. Yerel yönetimler, mevzuat hükümlerine göre beldede hazırlık çalışmaları yapmaktadır. Ancak yerelde, mevzuatı gereği yürütölen çalışmalarla merkezi düzeydeki çalışmaların birlikteliği veya bütünleşikliğinin sağlandığını gösteren bir belgelendirme bulunmamaktadır.

Afetlerde erken uyarı çalışmalarında yapılması gerekenler kısaca özetlendiğinde; afetlere karşı güvenli mekanizmaların oluşturulması, verilecek taktikler

bağlamında afetzedelerin yönlendirileceği yerleşim yerlerinin oluşturulması, afet anında aksamayacak, tıkanmayacak etkin haberleşme ve iletişim sistemi kurulması, afetlere karşı toplumun bilinçlenmesini sağlamak için eğitim ve bilinçlendirici programlar kurulması, afet yönetimi sürecine sivil toplum kuruluşları ve halkın katılımının sağlanmasına ilişkin toplumsal farkındalık yaratmaya hizmet edecek konulara dikkat çekilmesi ve gerekliliklerin yerine getirilmesi önemlidir. Bu gibi temel tespitler yanında afet sonrası çalışmalarına ilişkin ilkelerin belirlenmesi de önemlidir. Afet sonrası Hızlı Çevresel Etki Değerlendirmeleri yanı sıra, Afet sırası ve sonrasında toplum nasıl organize olacaktır? Toplum, gönüllü faaliyetlere iştirak etmeye eğilimli midir? Bu gibi hususlar, önem taşımaktadır. Toplumun, afetlerde ortaya çıkabilecek tehlikelere yönelik “idari” uyarılara karşı görüşlerinin tespit edilerek, karşı idari taktikler geliştirilmesi için aşağıda sonuçları incelenen anket çalışmalarına yer verilmiştir.

TOPLUMSAL DAVRANIŞ VE ERKEN UYARI ÖRNEKLEMİ

Bu çalışmanın toplumsal örnekleminde, Google anket formları kullanılarak web üzerinden, 2018 yılı Ocak-Şubat ve Mart aylarında uygulanan anketler, sosyal medya üzerinden uyarı mesajları ile farkındalık sağlanarak gerçekleştirilmiştir. Ankete katılımda İzmir, %79,2 ile ağırlıklıdır; diğer iller, %20,8 oranındadır. İzmir dışında ankete katılanlar, her bir il için 1-3 kişi aralığında; Adana, Afyon, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir Barın, Bursa, Çanakkale, Eskişehir, Maraş, Mersin, Manisa, Rize, İstanbul, Trabzon, Kocaeli illerindedir. Ankete %58,5'i kadın ve %41,5'i erkek olmak üzere cevap verilmiştir. Yaş dağılımı Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1. Yaş Dağılımı

Yaş Aralığı	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Değer			
18-25	96	60,4	60,4
26-50	36	22,6	22,6
51 ve üstü	27	17,0	17,0
Toplam	159	100,0	100,0

Yaş dağılımları incelendiğinde 18–25 yaş aralığındaki katılımcıların oranı %60,4'dür. Anketi cevaplayanlar, genç grup ağırlıklıdır. İkinci grup, 26–50 yaş grubudur ve %22,6 oranındadır. 51 yaş ve üstü ise %17 oranındadır. Konunun özelliği dikkate alındığında genç grubun sürdürülebilir mukavemetli toplum kaynağı olma açısından değerlendirmeleri bu çalışmada önem taşımaktadır.

Tablo 2'de medeni hal incelenmektedir. Ankete cevap verenlerin genç grup olması nedeniyle %67,9'u bekârdır ve evli olanların yüzdesi 24,5 oranındadır. Katılımcıların %7,5'i boşanmış ve dul kalmıştır.

Tablo 2. Medeni Hal

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Değer	Evli	39	24,5	24,5
	Bekâr	108	67,9	67,9
	Boşanmış	8	5,0	5,0
	Dul	4	2,5	2,5
	Toplam	159	100,0	100,0

Tablo 3 içeriğinden de görüleceği gibi ankete katılanlar aynı zamanda eğitim düzeyini %91,8 oranında üniversite olarak işaretlemişlerdir.

Tablo 3. Eğitim Düzeyi

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
	İlkokul	4	2,5	2,5
	Ortaokul	2	1,3	1,3
	Lise	7	4,4	4,4
	Üniversite	146	91,8	91,8
	Toplam	159	100,0	100,0

Tablo 4. Sektörel Dağılım

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
	Kamu	92	57,9	57,9
	Özel	35	22,0	22,0
	Sivil	32	20,1	20,1
	Toplam	159	100,0	100,0

Ankete katılanların %57,9'u kendini kamu sektöründe değerlendirmiştir. Özel sektör, %22 oranında; sivil örgütler ise %20,1 oranında temsil edilmektedir.

Tablo 5. Ailede Afetlerle Başa Çıkmanda Zorluk Yaşayan Bireylerin Varlığı

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
	Evet	28	17,6	17,6
	Hayır	131	82,4	82,4
	Toplam	159	100,0	100,0

Afetlerde aile içinde mukavemet açısından sorun oluşturabilecek bireylerin varlığına yönelik soruya (Tablo 5) %82,4 oranında ailede afetlerle başa çıkmanda zorluk yaşayabilecek kişi olmadığı yönünde cevap verilmiştir. Sorun oluşturabilecek bireylerin var olduğunu belirtenler, %17,6 oranındadır. Mukavemetsiz grup örneklemine, çocuk (6 kişi), yaşlı (9 kişi), engelli (5 kişi) ve şişman (1 kişi) girmiştir.

Tablo 6. Kamu Yönetiminin Erken Uyarı Bilgilendirmeleri Hakkında Halkın Bilgi Sahipliği

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
	Evet	61	38,4	38,4
	Hayır	98	61,6	61,6
	Toplam	159	100,0	100,0

Tablo 6'ya göre; kamu yönetiminin erken uyarıya ilişkin bilgilendirmelerinden halkın %38,4'ü bilgi sahibi iken, %61,6 oranında bir grup ağırlıklı olarak bilgi sahibi değildir.

Tablo 7. Kamu Yönetiminde Erken Uyarılarda Gerekli Teknik Kapasite Ve Teçhizat Varlığı Hakkında Halkın Bilgi Sahipliği

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
	Evet	43	27,0	27,0
	Hayır	116	73,0	73,0
	Toplam	159	100,0	100,0

Kamuoyunda idarenin erken uyarı konusunda teknik kapasite ve teçhizat varlığına ilişkin (Tablo 7) bilgisi olmama, %73 oranıyla yüksek bir değerdedir. Gerçekten de halkı tedirgin etmeme açısından sirenlerin çalışıp çalışmadığının ancak her yıl "10 Kasım" Atatürk'ü Anma Günü vesilesi ile kontrol edildiği bilinmektedir. Bu nedenle zihinlerde genelde "bir yas hali ile siren ilişkisi" uzun yıllardır kurulduğu için, bir afet nedeni ile kullanılması beklenen sirenlere halkın nasıl tepki vereceği tereddütlü bir konudur.

Tablo 8. Erken Uyarının Hangi İletişim Araçlarıyla Yapılmasında Halkı Tercih

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
	Telefon	66	41,5	41,5
	Radyo	7	4,4	4,4
	Televizyon	38	23,9	23,9
	Hoparlör	24	15,1	15,1
	Yazılı Basın	2	1,3	1,3
	İnternet-İletişim Araçları	22	13,8	13,8
	Toplam	159	100,0	100,0

Erken uyarıda öncelikli olarak kullanılması gereken iletişim araçlarına yönelik, genelde kısa bildirimler için telefonun tercih edildiği görülmektedir. Tablo 8'e göre ankete katılanlar, %41,5 oranında telefonlarına mesaj gelmesinden yanadır. Bu oranları %23,9 televizyondan bilgilendirme isteği izlemektedir. Sokaktan hoparlör aracılığıyla sesli duyuruyu tercih edenler %15,1 oranındadır. İnternette bilgi alma %13,8 oranındadır. Radyodan bilgi alma tercihi %4,4 oranıyla oldukça düşük bir orandadır. Bu sorular, erken uyarı sürecine ait olduğu için sistemlerin henüz çalıştığı bir zaman için belirtilen tercihlerin işlevliliği bulunmaktadır. Ancak literatürde önemsenen, elektrik enerjisinden bağımsız çalışabilen radyo vb. cihazların afete hazırlık olarak el altında bulundurulması konusu, ciddi bir eksiklik

oluşturmaktadır. Daha ziyade yazılı basından bireysel takip gerektiren araçlar yerine, kendisine bir şekilde ulaşılarak bilgi verilmesi yönünde kamuoyunda bir beklenti görülmektedir.

Erken uyarı gerektiren bilgi paylaşımındaki beklentinin yönüne ilişkin bu veriler, halkın beklentilerine yönelik olarak çok yönlü bilgilendirme yapılması konusunda idareye bir tercih geliştirmesi gerektiğini gösterebilir. Ancak yıkıcı propagandaya kamuoyunu açık hale getirmemek için güvenli bir yöntem geliştirmek önemlidir. Örneğin; Almanya gibi bazı Avrupa ülkelerinde uygulanan uyarı sireni devreye sokarak, halkın hemen ortak yayına geçen radyoyu dinlemesi vb. yöntemler geliştirilebilir. Meteorolojik bilgiler yanında, ayrıca özel durum bilgilendirmesiyle ilgili taleplerin tespitine ilişkin beklentinin yönü, Tablo 9’da yer almaktadır.

Tablo 9. Meteoroloji Bilgilendirmesi Yanında, İlgili İdari Birimlerin Doğrudan Mekân Belirterek Halkı Ayrıca Uyarması Beklentisi

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Evet	147	92,5	92,5
Hayır	12	7,5	7,5
Toplam	159	100,0	100,0

Ankete katılanlar içerisinde ancak %7,5 oranında bir grup, afetlere yönelik bölgesel olarak ayrıca uyarılmayı istiyor musunuz doğrultusundaki bu soruyu “hayır” olarak cevaplamıştır. Buna karşılık %92,5 oranında ağırlıklı bir grup, sadece hava durumu bilgilendirmelerine bağlı kalmanın yeterli olmayacağı düşüncesindedir. Ayrıca idari birimlerin bölgesel ayrıntılarına girmesini ve böyle mekân içerikli uyarılarda daha dikkatli olacaklarını belirtmişlerdir. Gerçekten de uygulamada “kar, şiddetli yağmur veya fırtına” beklentisi vb. erken uyarı olarak değerlendirilmesi gereken meteorolojik haberler, “ihtiyatlı veya tedbirli davranma” açısından yerel halk ancak bir zorda kalma tecrübesi yaşamış ise etkili olmaktadır. Örneğin; küçük çocuğunu elinden tutup İstanbul Boğazı’nın bir yakasından diğerine tam da o gün gezmeye giderken yolda kalan ailelerle yapılan “devletin yollara müdahale etmediğine ilişkin şikâyet içerikli” mülakatlar hepimizin hafızalarını meşgul eden, bitmeyen örneklerdir...

Erken uyarı ile ilgili bu çalışmaya temel teşkil eden kamuoyu anketine katılanlar arasında %74 oranında (118 kişi) bir grup, kayda değer bir tehlikeli olay yaşamamıştır. Ancak doğal afetlerden etkilenen yaklaşık %26 oranında (41 kişi) bir örneklem grubu bulunmaktadır. Bu grup, yaşadıkları olayları kısaca ankette belirtmiştir. Anlatımlarından karşılaştıkları afetlerden çok etkilendikleri ve başa çıkmak için çaba harcadıkları anlaşılmaktadır. Afet tecrübesi daha çok deprem ve su baskını ile ilgilidir. Bu anlatımlardaki ortak nokta, toplumsal dayanışma içinde hareket etmeleri ve komşuların birbirlerine cesaret vermeleridir. Kentleşme hareketlerinin olumsuz yabancılaştırma etkisine rağmen, komşuluk ilişkilerinin hala önemini koruduğu, zayıflasa da “çökmediğini” söylemek mümkündür. Bu

nedenle Belediye Mevzuatı'nda mahalle konusunun öne çıkmasının, mahalle halkı ve muhtarlık yönetimi bütünlüğünde bir işbirliği sağlamaya hizmet etmesi açısından afetlerde önemli bir katkı getireceği öngörülebilir. Aşağıda yaşanmış afetlere ilişkin öğrenilen dersler kapsamında birkaç örneğe yer verilmiştir.

Örnek 1.“... evimi su bastı, kendim temizledim. Sigortadan para aldım, deprem ile de karşılaştım. Annem yatalaktı, dışarı çıkartamadım. O tek başına evde kalmasın diye onu bırakamadım...”

Örnek 2. “... 22 Temmuz 1967 Adapazarı depremi 7,2 büyüklüğünde oldu. O zamanlar doğal afetler ve depremle ilgili bilgi verecek bir kaynak yoktu. Eğitim verilmesi de söz konusu değildi. Çok sık ama zarar vermeyen depremler yaşadığımız için aile büyüklerimiz büyük bir deprem geldiğinde evimizi süratle terk ederek nerede buluşacağımızı kararlaştırmıştı ve bunu aile olarak hepimiz biliyorduk. Evimiz depremlere dayanıklı olarak (1945 yılında meydana gelen büyük bir deprem sonrası) inşa edilmişti. Battaniye, ocak, içme suyu ve kuru gıda maddelerini evimizin dışında bulunan küçük bir depoda tutuyorduk. Bir de çadırımız vardı. Deprem gerçekleştiğinde bunları kullandık. İlk anda depremin büyüklüğünden dolayı bir arada bulunmayı başaramamıştık. Devletin katkısı hiçbir zaman hemen beklenmedi. Devletin gücü, bu konuda zaten çok yeterli sayılmazdı; can kurtarma faaliyetleri, askeri birlikler tarafından yapılırdı. Genelde mahalle halkı dayanışma halindeydi. Büyükler, belki kendi psikolojileri bozdu ama sürekli moral vererek sıkıntının atılacağını ifade ediyorlardı. Normale dönmek çok kolay olmadı ancak yaşadıklarımızın sonraki depremler için hep tecrübe olduğunu anladım.”

Örnek 3. “ İzmir’de 2017 Haziran ayında 6,2 büyüklüğünde bir deprem yaşadım. Evimin her odasında bir küçük çanta var ve 2 şişe su ve bir düdük, ilk yardım çantası ve el feneri ile biskuit tutuyorum. Çünkü deprem korkusu yaşıyorum. Bu nedenle de evin içinde hiçbir kapı kapanmaz hep açıktır...”

Örnek 4. “Kocaeli depreminde 17 Ağustos 1999 tarihinde oradaydım eşimin afetzede konumundaki ailesini ikamet ettiğim şehre nakil etmek için...O ilk 72 saatte afette herkes kendi başının çaresine bakacak olayını bizzat yaşadım, trafiği bile siviller yönetiyordu, devlet diye bir şey yoktu. Keza ildeki kamu ve özel idare teşekkülleri de afetzede idi... Toplanma bölgesi falan hikâye, her aile evine en yakın yerde ama garaj sundurması altında, ama açıkta yatak döşek dışarıda ikamet ediyordu. Açık bir bakkal yoktu, yıkıntılar o kadar çoktu ki kurtarma ekipleri ve iş makineleri her birine çare olamadı. Esasen o tarihte sadece Kocaeli’nde değil, milletçe afetzede idik. Düzenli çadır kentler, lojistik destek üsleri kurulup faal hale gelmesi ve homojen bir şekilde herkese ulaşılması 1 ay sürdü. Medya, yayınları ile korku içinde travmada olan afetzedeleri rehabilite edeceğine onları da daha da ürküttü. Ama geride ülkemiz için büyük dersler bıraktı ve bu büyük depremin sonrası deprem yönetmeliğimizi güncelledik. AFAD kuruldu, binalarımız deprem yönetmeliğine uygun yapılır oldu.

Eksiklerimize rağmen 1999 öncesine nazaran daha iyi durumdayız ancak daha az betonlaşma daha çok yeşil, sosyal alan büyük kentlerimizde üretilmelidir. Büyük İzmir depreminde 4 milyon nüfus, hangi toplanma bölgesine sığacak...

Örnek 5. “Ağustos 1999 depremini yaşadım. Evi terk ettik. Ailemle üç gün Sultanahmet Meydanı’nda konakladık. Eve girmekten korkuyorduk... 2005 veya 2006 yılında İzmir’deki depremi yaşadım, çok korkmuştuk. Akrabalarda kaldık... Gece yarısı uykudayken deprem ile karşılaştık. Şiddetli bir sarsıntıyla uyandık. Küçüktüm. Ailem sarsıntı hafifleyince hemen bahçeye çıkardı. Depremle ilk kez o zaman tanışmış oldum. Olaydan sonra depreme hazırlıksız olduğumuzu fark ettik. Hem evdeki mobilyalar duvara sabitlenmediği için hem de deprem çantamız olmadığı için... Depremden evimiz kaymıştı. Evimiz, 2 katlı olmasına rağmen bir hafta bahçede yattık ve sonra evden taşındık... 99 Marmara depremini yaşadım. Yaşam itibarıyla uzun bir süre travmatik etkisi oldu... Depremden 2 saat sonra yaşadığımız binadan çıkabildik. Çevredeki insanların yardımıyla yaşadık... Yaşamadan anlaşılması zor kaotik bir durum afet...”

Ankete katılanlara yaşadıkları ilde, hangi bölgelerin hangi afet tiplerinde riskli olduğunu bilip bilmediklerine yönelik ayrıntı içeren bir soru sorulmuştur. Bu soruya %66 oranında “bilgisi bulunduğu”, %34 oranında ise “bilmediği” yönünde cevap gelmiştir.

Ayrıca ilinizde hangi afetler size göre önemli ve önceliklidir sorusuna verilen ortak cevaplar, “deprem, sel ve yangın, fırtına ve toprak kayması” olmuştur. Ayrıca kuraklık, terör saldırısı, kimyasal, biyolojik, radyolojik ve nükleer (KBRN) silah ve maddeler, hortum ve tsunami de listede 3-5 kişinin tercihi olarak yer almıştır. Görüldüğü gibi tsunami ve özellikle de kapıdan girmiş olan kuraklık gibi konular, halkın öncelikli afetler listesinde henüz yer almamıştır.

Tablo 10. Bir Afetle Karşılaşıldığında Komşulardan Destek Beklentisi

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Evet	98	61,6	61,6
Hayır	61	38,4	38,4
Toplam	159	100,0	100,0

Bir afetle karşılaşıldığında, komşulardan destek alabilme beklentisini ortaya koyan Tablo 10’a göre beklentisi olanlar, %61,6 oranındadır. Komşulardan destek alabilme konusunda beklentisi olmayanlar ise %38,4 oranındadır. Yukarıda da belirtildiği gibi komşuluk ilişkileri zayıflamakla birlikte henüz işlerliği olabileceği beklentisi bulunmaktadır.

Tablo 11. Afet Uyarısıyla Karşılaşıldığında, Belediyesinden En Fazla 24 Saat İçinde Yardım Alabilme Beklentisi

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
	Evet	51	32,1	32,1
	Hayır	108	67,9	67,9
	Toplam	159	100,0	100,0

Tablo 11'e göre bir afet uyarısı ile karşılaşıldığında hazırlık çalışmaları itibariyle belediyesinden en fazla 24 saat içinde yardım alabilme beklentisi bulunmayanlar, %67,9 oranındadır. Buna karşılık %32,1'i yardım alabileceğini düşünmektedir. Bu oranlar, yerelde belediyelerin kendi kapasiteleri hakkında bilgilendirme yapmaları ve bu bilgileri de göstergelerle ilişkilendirmeleri gerektiğini doğal olarak göstermektedir.

Tablo 12'ye göre bir afet uyarısı ile karşılaşıldığında valilik biriminden en fazla 24 saat içinde yardım beklentisi bulunmayanlar, % 63,5 oranındadır. Buna karşılık %36,5'i yardım alabileceğini düşünmektedir. Belediye yönetimleriyle karşılaştırıldığında; valilik birimlerine güven oranı, %4,4 puan daha fazladır.

Tablo 12. Afet Uyarısıyla Karşılaşıldığında, Valilikten En Fazla 24 Saat İçinde Yardım Alabilme Beklentisi

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
	Evet	58	36,5	36,5
	Hayır	101	63,5	63,5
	Toplam	159	100,0	100,0

Belediyelerde olduğu gibi valilik birimlerinde de valiliklerin gerek kendi kapasitelerini ortaya koyan çalışmalar yapmaları gerekse halkla ilişkilerini geliştirmeleri gerekliliği göstergelerle ilişkilendirilmesi açısından önem taşımaktadır.

Tablo 13. Bulunulan Evi Kendi İmkânlarınızla Terk Edin Uyarısına Halkın Kesinlikle Uyma Eğilimi

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
	Evet	120	75,5	75,5
	Hayır	39	24,5	24,5
	Toplam	159	100,0	100,0

Tablo 13'de yer alan bilgiler, bulunulan yeri afet nedeniyle "terk et" uyarısına karşı toplumsal tepkileri ölçmeye yöneliktir. Erken uyarılarda, halka kendi imkânlarınızla bulunduğunuz evi terk edin uyarısında %75,5'i buna uyacağını ve %24,5'i ise uymayacağını belirtmiştir. Uymayacağını belirtenler içinde %17 oranındaki grup (28 kişi), ağırlıklı olarak (18–25) genç yaş grubudur.

Tablo 14. Afetlere Hazırlık Kurslarına Katılmak İstekliliği

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
	Evet	126	79,2	79,2
	Hayır	33	20,8	20,8
	Toplam	159	100,0	100,0

Ankete katılanlara “afetlere hazırlık kurslarına” katılarak bilgilendirme eğitimi alma istekliliği sorulmuştur (Tablo 14). Bu soruya %79,2’i olumlu cevap verirken; %20,8 oranında “hayır” cevabı alınmıştır. Kurslara katılmak istemediğini beyan edenler, %10 oranında (18–25) genç yaş grubuna mensup iken; %10,8 oranına sahip grup ise 25 ve üstü yaştaadır.

Tablo 15. Afet Sürecinde “Gönüllü Çalışmalarda” Görev Almak Amacıyla Hazırlık Kurslarına Katılma İstekliliği

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
	Evet	122	76,7	76,7
	Hayır	37	23,3	23,3
	Toplam	159	100,0	100,0

Afet sürecine ilişkin olarak; hazırlık, sırası ve sonrası ile ilgili “gönüllü çalışmalarda” görev almak için hazırlık kurslarına katılma istekliliği Tablo 15’de yer almaktadır. Tablo 15 incelendiğinde hazırlık kurslarına katılmak isteyenlerin oranı, sadece bilgilenecek için eğitimlere katılmayı isteyenlerin oranına göre %2,5 puan gerileyerek %76,7 oranında kalmıştır. Hazırlık kurslarına katılmayı, görev almak amacıyla gerçekleştirmediğini belirtenler, başka bir ifadeyle gönüllü çalışmalarda görev almak istemeyenler ise %23,3 oranındadır. Bu tablodan gönüllü çalışmaları destekleyecek kurslara katılanların bir kısmının sadece bilgilenecek veya sertifika elde etmek amacıyla katıldığı düşünülebilir. Elimizde kurslara katılarak eğitim alan adaylardan ne kadarının afetlerde gönüllü çalıştığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Ankete katılanlara Tablo 16’da “Afetlerde gönüllü çalışır mısınız?” sorusu, doğrudan “afet ve gönüllü çalışma” bütünlüğü içinde sorulduğunda; bu defa “çalışırım” diyenler ancak %10,1 oranında gerçekleşmiştir.

Tablo 16. Afetlerde Gönüllü Çalışmalarda Yer Alma İstekliliği

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
	Evet	16	10,1	10,1
	Hayır	143	89,9	89,9
	Toplam	159	100,0	100,0

Tablo 16’ya göre gönüllü olarak afetlerde çalışma istekliliği ancak %10,1 iken; bu soruya %89,9’u hayır olarak cevap vermiştir. Afetlerde gönüllü çalışabileceğini belirten, %10,1’in içinde %5,7’i 18–25 yaş grubuna mensuptur. Afetlerde görev almak istemeyenler toplamının %59,4’ü kadın; 40,6’sı erkek olarak belirlenmiştir. 2013 tarihli Afet ve Acil Durum Müdahale Hizmetleri

Yönetmeliği hükümlerine göre yukarıdaki satırlarda da bahsedildiği gibi, gönüllü çalışmalar dışında zorunluluk halleri Yönetmelik md.33’de yer almakta ve 18–65 yaş arasındaki bütün erkek vatandaşları yükümlü kılmaktadır. Bu durumda ilgili birimlerde afet öncesi hazırlık çalışmalarına katılanların, afet zamanında ne kadar etkili veya verimli katkı sağlayabilecekleri üzerinde önemle durması gerekmektedir.

Afetlerde gönüllü davranışı, gerçekten ayrıca derinlemesine ve geniş katımlı toplumsal araştırmalara ihtiyaç duyan, incelemeye değer bir konudur. Eğitim almaya istekli olup da afetlerde gönüllü çalışma isteğinin düşük olması çok da şaşırtıcı olmayabilir. Türkiye’de mevzuat gereği, kurumsal gönüllülük çalışmalarında; AKUT gibi arama kurtarma dernekleri ve gönüllü sağlık yardım örgütleri gibi sivil toplum yapılanmalarının kayda değer işlevselliği bulunmaktadır. Toplumsal sermaye ile ilişkilendirilebilecek bireysel gönüllülüğe ihtiyaç ve bireysel gönüllülük taleplerinin büyük afetlerle ilişkilendirmesi henüz ortaya çıkmamıştır.

Mamafih, bu anket örneğinde katılımcıların nasıl kaotik bir ortamda bulunulacağını bilinmezliği ve aile önceliği tercihiyle bu soruya olumsuz cevap verdikleri düşünülebilir. Nitekim aile, Türkiye toplumunda %95,4 gibi yüksek bir oranda; arkadaşlar ise %58 oranında önemli tercihler olarak değerlendirilmektedir (Örmeci, 2016). 2002 yılında, 3.728 kişi örneğinde Türkiye’de 30 ilde yapılan ankette de “yaşamınızı anlamlı kılan değerler” sıralamasında aile %93,9 oranıyla birinci değerdir. Diğer seçenekler; eğitim %88,1; çocuk %85,2; mesleki başarı %77,7; din,%75,7 ve idealleri uğruna mücadele %72,1 oranlarıyla (Toprak vd., 2004: 42) öne çıkan değerlerdir.

Ayrıca afet ortamının korkutucu atmosferi ve imkânsızlıklarla mücadele, bir uzmanlık alanı özelliği taşımaktadır. Afetlerde gönüllülük konusu, Türkiye’de geliştirilmiş ve işbölümü ve konuları itibariyle senaryolaştırılmış değildir.

Tablo 17. Afetlerde Kamu, Özel ve Sivil Ortaklı İşbirliğinin Başarısına İnanma

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Evet	141	88,7	88,7
Hayır	18	11,3	11,3
Toplam	159	100,0	100,0

Tablo 17’de halka, afetlerde paydaşların ortak çalışmalardaki başarısı sorulmuştur. Afetlerde kamu, özel ve sivil ortaklıklarla (yönetişim) işbirliğinin başarılı olabileceğine “evet” diyerek olumlu yanıt verenlerin oranı %88,7’dir. Paydaşlarla işbirliğine ilişkin olarak %11,3 kişi başarılı olunamayacağını düşünmektedir. Başarılı olabileceğine inananların %39’unu erkekler temsil ederken; %61 oranında kadın başarının sağlanabilmesine ilişkin daha iyimserdir.

SONUÇ

Afetlerde erken uyarı çalışmaları, toplumun karşılaşacağı yaklaşmış tehlikelerin beklenen zararlarını en aza indirmek ve en geniş anlamda güvenliği sağlamak amacıyla uygulanan, bu bağlamda toplumsal birlikteliğe ihtiyaç gösteren, ihtiyatlı olma ilkesinin eylemsel halidir. Uluslararası tanımlar, toplumun afet karşısındaki güvenliği konusuna odaklanmakla birlikte; erken uyarı faaliyetlerinin sürdürülebilirliği aslında derin ekoloji felsefesi ilkelerinin dikkate alınması ve varlık merkezli tanımlamalara bağlıdır. Başka bir ifadeyle, varlıkların hakkı kavramının gereklerini sağlama ile erken uyarı çalışmalarında başarı arasında tutarlı bir ilişki bulunmaktadır.

Toplum güvenliği açısından konunun bir yönü idari sorumluluk iken; diğer yönü de bireysel, kurumsal, toplumsal sorumluluk bütünlüğüdür. Farklı etkilere sahip afet tipleriyle karşılaşan ilgi gruplarının afetlere mukavemeti de, ülkelerin gelişmişlik derecesine olduğu kadar cinsiyet, yaş ve eğitim gibi insan faktörünün kapasitesine de bağlıdır. Toplumun her seviyesinde, gerek kurumsal gerekse sivil toplum çalışmaları olarak, afet tiplerine göre eğitim ve bilinçlendirme programları yürütülmesi afetlere hazırlık ve toplumsal mukavemet açısından önemlidir. Risk toplumunda özellikle terörün bir ülkeden diğerine virüs gibi sıçradığı koşullarda afetlerin yarattığı kaotik ortamda, karşılaşılması olası insan kaynaklı tehditlerin önlenmesinde, erken uyarının tüm araçlarının etkin kullanılması önemli bir paya sahip görülmektedir. Afetler ve güvensizliğin yarattığı kaotik ortamlarda nasıl idari başarı sağlanabileceğine ilişkin çeşitli adlar altında geliştirilen teorik yaklaşımların temel ortaklığı, “bilgi toplumu” olmayı sağlama gerekliliğidir.

Kamu yönetimi açısından çok önemli bir konu, afet yönetimi sürecinde başarının sağlanması için idarenin sadece bilgi alan değil; aynı zamanda bilgi veren konumunda olması ve halka güven vermesidir. Kurumsal bütünlük, afet yönetimi sürecinde güvene ve işbirliğine dayalı başarının sağlanmasında dikkat edilmesi gereken önemli bir yönetsel tercihtir. Kamu yönetimi teşkilatlanmasında her seviyede idare, topluma kapasitesinin yeterliliği hakkında güven vermelidir. Esasen kapasitenin gelişmesine toplumsal sermaye de katkıda bulunmaktadır. Halk gerek bölgesinde, gerekse ülkesinde ve dünyadaki afetleri televizyon ve internet başta olmak üzere anında öğrenmekte ve bilgi sahibi olmaktadır. Bu nedenle de afetlerden ve etkilerinden habersiz olduğu söylenememektedir. Ancak gerekliliklerin yerine getirilmesi konusu sıkıntılı bir gündem olma özelliğindedir. Afet yönetimi sürecindeki aşamalardan olan risk ve kriz yönetimine ilişkin işgücü planlaması; hasar tespit, iyileştirme, yardımların dağıtımı vb. konularda simülasyon modelleri, rol tanımlarının desteğinde bilgilendirme, kapasite ölçücü ve artırıcı çalışmalar yapılmalıdır.

Afetlere hazırlık açısından çeşitli kurum ve kuruluşlarca özel eğitimler verilse, bireyler eğitim almaya istekli görünseler de “bireysel olarak” kişilerin afetlerde gönüllü desteğinin alınabilmesinden “emin olunması” aslında yönetsel açıdan

belirsiz bir durumdur. Kurumlarda çalışanlar, “gönüllü ve zorunlu görevli” iken; afet zamanında farklı oranlarda “gönülsüzlük” ortaya çıkabilir. Gönüllü bireylerden de afetlere yönelik eğitim olsa da, beklenen fayda çeşitli nedenlerle sağlanamayabilir. Türkiye’de afet yönetiminin etkili bir şekilde yürütülebilmesi için kamu kurumları, belediyeler, özel sektör, üniversiteler ve medya kuruluşları arasında bilgi destekli etkin bir koordinasyon sağlanması, toplumda güven eşliğinin yükseltilmesi açısından önemlidir. Toplumda güvenin yükseltilmesine yönelik bu amacı gerçekleştirmek için Yerel Gündem 21 uygulamalarının getirdiği mevcut demokratik müzakere ortamlarından (kent konseyi gibi) yararlanılmasının yanında; tatbikatlar yapılarak oluşabilecek acil bir durum ve tehlike hali senaryoları için geliştirilen acil durum planlarının prova edilerek uygulanabilirliğinin tespiti önem taşımaktadır. Ayrıca illerde erken uyarı başta olmak üzere eylem planları oluşturulurken kamu, özel ve sivil ortaklıkların bu ortaklıkta rol ve sorumlulukları, beşeri ve teknolojik kapasiteye katkılarının yönü açıkça belirtmeli ve protokoller oluşturulmalıdır. Halk birlikte istekle çalışması halinde, ancak güvenli bir ortam sağlanabileceğine ilişkin bilgilendirildiği ölçüde, olası bir afet halinde kamu yönetimi başarılı olabilecektir.

KAYNAKLAR

- AFAD (2014). *Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı.
- Afet ve Acil Durum Müdahale Hizmetleri Yönetmeliği (2013). 25.03.2018 tarihinde <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/12/20131218-13.htm> adresinden alındı.
- Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun (2009) 25.03.2018 tarihinde <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5902.pdf> adresinden alındı.
- Aslan, S. (2016). Türkiye’de Sosyal Sermaye Bileşenlerinden Güven Hakkında Bir Değerlendirme. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17 (2): 181-204.
- Avrupa Konseyi Yerel Yönetimler Özerklik Şartı Katma Protokolü (2009), 24.03.2018 tarihinde <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/207> adresinden alındı.
- Avrupa Konseyi Yerel Yönetimler Özerklik Şartı Katma Protokolü hakkında 24.03.2018 tarihinde <http://kisi.deu.edu.tr/zerrin.toprak/> adresinden alındı.
- BBC (2017). *Why Was Houston Not Evacuated Before Hurricane Harvey?*, 25.02.2018 tarihinde <http://www.bbc.com/news/world-us-canada-41085438> adresinden alındı.
- Can, A. (2015). Türkiye’de Toplumsal ve Kamusal Güvenin İnşası. *International Journal of Social Science*, 34, 261-273.

- Cottle, S.(2001). “*Risk Society” and Media:A Catastrophic View?*, 25.03.2018 tarihinde <http://penelopeironstone.com/CottleBeckandMedia.pdf> adresinden alındı.
- Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği. 25.02.2018 <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/10/20131003-3.htm> adresinden alındı.
- Dünya Meteoroloji Örgütü (2011). 17.02.2017 tarihinde <https://public.WMO.int/en/resources/meteoworld/good-practices-multi-hazard-early-warning-systems-ews> adresinden alındı.
- Garofalo, J. (1981). The Fear of Crime: Causes And Consequences. *Journal of Criminal Law And Criminology*, 72(2), 839-857.
- Karaman, Z. T. (2015). Perceptions of Immigrants by The Local People And Administrative Perspectives Regarding The Immigrants of Turkish Origin Who Came to Turkey From Bulgaria: A Case Study of İzmir. *Open Journal Of Social Sciences*, 3, 5-22.
- Karaman, Z. T. (2017). *Afet Tiplerinde Erken Uyarı ve Afet Tipleri*. (221-247) 24.03.2018 tarihinde <http://afetyonetimi.deu.edu.tr/> adresinden alındı.
- Karaman, Z. T. (2017). *Afet Yönetimine Giriş ve Türkiye’de Örgütlenme* (1-35). 24.03.2018 tarihinde <http://afetyonetimi.deu.edu.tr/> adresinden alındı.
- Örmeci, O. (2016). *Dünya Değerler Araştırması 2010-2014 Türkiye Verileri Analizi*. 25.02.2018 tarihinde <http://politikaakademisi.org/2016/12/27/dunya-degerler-arastirmasi-2010-2014-turkiye-verileri-analizi/> adresinden alındı.
- Resmi Gazete, (2018). *4 Nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi*, 09.10.2018 tarihinde alındı.
- Stratejik Çevresel Değerlendirme Yönetmeliği. 25.02.2018 tarihinde <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/04/20170408-3.htm> adresinden alındı.
- The Balance (2018). *Hurricane Harvey Facts, Damage And Costs*, 25.02.2018 tarihinde <https://www.thebalance.com/hurricane-harvey-facts-damage-costs-4150087> adresinden alındı.
- The Global Development Research Center (1992). 24.03.2018 tarihinde <https://www.gdrc.org/uem/la21/local-authorities.html> adresinden alındı.
- Toprak, Z., Köktaş, E., & Tenikler, G. (Ed.) (2004). *21. Yüzyıla Başlarken Türkiye’de Uzlaşmacı ve Çatışmacı Değerler*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yerel Yayını.

- UN (2015). 2015-2030 Yıllarını Kapsayan Çerçeve Program, 24.03.2018 tarihinde
https://www.preventionweb.net/files/43291_sendaiframeworkfordrren.pdf
adresinden alındı.
- UN General Assembly (2015). *Sendai Afet Risklerinin Azaltılması Çerçeve Belgesi*, 24.03.2018 tarihinde <http://www.wcdrr.org/uploads/EN7.pdf>
adresinden alındı.
- WVS (2018). *Dünya Değerler Araştırması Hakkında*, WVS-7 Survey Round: Summarizing Achivements And Lookgoing For New Opportunities, 25.03.2018 tarihinde
<http://www.worldvaluessurvey.org/WVSEventsShow.jsp?ID=357>
adresinden alındı.
- Yalçınkaya, T., & Özsoy, E. (2003). Risk Toplumu: Bilgi Toplumunun Evriminde Yeni Boyut. *II. Uluslararası Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi*, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Received: 23.10.2018 • Kabul Tarihi / Accepted: 04.12.2018

Ya Brexit Sonrası? Birleşik Krallık'ın AB'den Kopuş Dönemeci ve Alternatifleri

Emrah KONURALP

Dr. Öğr. Üyesi

İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Türkiye
ORCID: 0000-0003-3667-8107
emrah.konuralp@metu.edu.tr

Sündüs ADAŞ

Yüksek Lisans Öğrencisi

İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Türkiye
ORCID: 0000-0001-5172-8147
sundusadas@gmail.com

Öz

Kurulduğu tarihten günümüze çeşitli süreçlerden geçen Avrupa Birliği, Birleşik Krallık halkının 2016 yılında aldığı ayrılma kararı ile ilk kez ayrılık tecrübesini yaşamaktadır. Her ne kadar üye devletlere Lizbon Antlaşması'nın 50. maddesi ile ayrılık hakkı verilmiş olsa da Birleşik Krallık bunu gerçekleştirecek ilk ülke konumundadır. Ekonomik huzursuzluklar, egemenlik haklarının Birlik tarafından kısıtlandığı düşüncesi, artan göç oranları ile popülaritesini kaybetmeye başlayan Avrupa Birliği için Birleşik Krallık ile yürütülen ayrılık müzakereleri Birliğin prestiji açısından oldukça önemli bir konudur. Ve Birleşik Krallık yönetimi en az zararla Birlikten ayrılmayı hedeflemektedir. AB'nin tarihi düşünüldüğünde, Brexit meselesi Avrupa Birliği ve Birleşik Krallık arasındaki en önemli kilometre taşıdır. Bu çalışma Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'ne üye olma sürecini ve sürecin arka planını, kazandığı imtiyazları ve bu imtiyazlara rağmen Birlikten ayrılığı tetikleyen unsurları ele almıştır. Ayrıca bu ülkenin Birlikten ayrılmasıyla Birlik ülkeleri ve diğer ülkelerle gerçekleştireceği ilişkiler için Norveç Modeli, İsviçre Modeli, Kanada Modeli, Gümrük Birliği Modeli ve Dünya Ticaret Örgütü Modeli gibi alternatif modeller incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda ise incelenen modellerin Birleşik Krallık'ın tüm sorunlarına çözüm bulamayacağına altı çizilmiş, Brexit sürecinin Birleşik Krallık'ı ve Birlik ülkelerini hem ekonomik hem de siyasal olarak olumsuz etkileyeceği vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Brexit, Avrupa Birliği, Birleşik Krallık, Norveç Modeli, İsviçre Modeli, Kanada Modeli, DTÖ Modeli.

What Then? The Exit of the United Kingdom from the EU and the Alternative Paths

Abstract

The European Union (EU) has passed various processes since its establishment and it has been experiencing an 'exit' for the first time. With the Article 50 of the Treaty of Lisbon the member states of the EU are entitled the right to leave the Union. The process of Brexit initiated by the referendum held in the United Kingdom (UK) in 2016 obliged the UK to leave the EU and with this experience, the UK became the first member state quitting the Union. With the economic hardships, the idea of restriction of national sovereignty by the Union, the rise of internal migration the EU started to lose its popularity and the Brexit negotiations between the EU and the UK emerged as an important issue concerning the prestige of the Union. And the government of the UK aims at leaving the Union with least possible amount of sacrifice. When the history of the Union is considered, Brexit has been the most important milestone in the history of the relations between the EU and the UK. This study deals with the historical background of this milestone and its causes. In addition, the models regulating the relations between non-member states are examined in order to discuss a suitable model for the UK in the post-Brexit era. In conclusion, none of the models (Norway, Switzerland, Canada, Customs Union, and WTO) will solve the problems of the UK and emphasized the Brexit process will negatively affect the UK and other EU members in economic and political terms.

Keywords: Brexit, United Kingdom, European Union, Norway Model, Switzerland Model, Canada Model, WTO Model.

GİRİŞ

Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği (AB) ile 1970'lerde kurmuş olduğu tam üyelik ilişkisinin sona erme sürecini ifade eden Brexit, *Britain* (Britanya) ve *Exit* (Çıkış) sözcüklerinin bileşiminden meydana gelen bir kısaltmadır. Öte yandan bu kısaltma başlı başına hem Birleşik Krallık hem de AB açısından son derecede önemli bir tarihsel dönemeci karşılayan bir kavramdır.

Birleşik Krallık'ta çoğunluğun az bir farkla 2016'daki referandumdan 'kontrolü geri almak' ve 'egemenliği geri kazanmak' adına AB'den kopuş yönünde karar çıkarması, aslında ülkede toplumsal, ekonomik ve siyasal açılardan istikrarsızlaştırıcı bir döneme geçilmesine neden oldu (Gow, 2018: 10). Özellikle, Birleşik Krallığı meydana getiren dört kurucu birimden İngiltere dışındaki üçünün -İskoçya, Galler ve Kuzey İrlanda'nın- geleceğine yön verecek bir istikrarsızlaştırıcı dönem söz konusudur.

Bu makalede, Birleşik Krallık'ın AB'ye katılımından başlayarak her iki yapı arasında kurulan ortaklığın bazı dinamiklerine ve birlikteliği kopuşa sürükleyen temel konulara değinilecektir. Ardından, geleceğe dair bazı öngörülerde bulunabilmek amacıyla Brexit sonrasında Birleşik Krallık ile Birlik arasında kurulabilecek ilişki alternatifleri ele alınacaktır.

Bu konuyla ilgili diğer çalışmalar incelediğinde de ağırlıklı olarak modellerin genel karşılaştırmasını sunmak yerine bir modelin tekil olarak analizinin yapıldığı görülmektedir¹ Bu makalede, söz konusu ilişki alternatiflerinin tek tek değerlendirilmesinin ardından hiçbirinin Birleşik Krallık açısından AB'ye tam üyeliliğin sunduğu avantajları ve olanakları karşılamadığı savunulmaktadır.

BREXIT'E GÖTÜREN SÜREÇ

O zamanki adı Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) olan ve 1992 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması'yla Avrupa Birliği adını alan siyasal ve ekonomik ulus-üstü yapılanma, Batı Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'un öncülüğünde yaşama geçirilmiş; Birleşik Krallık ise ilkin bu yapılanmanın dışında kalmıştı. Kurucu devletler, geleneksel ulus-devlet anlayışından uzaklaşarak bazı erklerini ortak biçimde kullanmaya yönelmişti (Dinan, 2014: 6). Fransa için bu, ülkenin kendisini köklü ve başat bir büyük güç görme alışkanlığından esaslı bir kopuşken savaşta yıkılan Almanya içinse Avrupa bütünleşmesi, kurtuluş ve uluslararası rehabilitasyon olanağıydı (Dinan, 2014: 6).

---

¹ Allternatif Brexit modellerini tümünü birden değerlendirmeyen çalışmalara Emerson'ın (2016), Dhingra ve Sampson'ın (2016), Begg'in (2016), Miller, Long, Gower, Kelly'nin (2016), de Mars, Murrar, O'Donoghue ve Warwick'in (2016), Schoof ve arkadaşlarının (2015), Pisani-Ferry ve arkadaşlarının (2016), Booth ve arkadaşlarının (2015), Ryan'ın (2016), Rights'ın (2016), Ebell ve Warren'ın (2016), Birleşik Krallık Hükümetinin (2016a, 2016b), Duxbury'nin (2016), Fossum ve Graver'ın (2018) çalışmaları örnek olarak verilebilir.

Birleşik Krallık'ın Topluluğun dışında kalmasındaki en önemli etken, o dönemdeki yönetimin 'ulusal çıkar' anlayışından kaynaklanmaktaydı (Dinan, 2014: 6). AET'yi kuran 1957 tarihli Roma Antlaşması'na giden süreçte Avrupa'nın artan önemini kavrayan ancak ufkunu Avrupa ile sınırlandırmak istemeyen Birleşik Krallık yönetiminin vizyon eksikliğinden de söz edilmektedir (Young, 1993: 55). Birleşik Krallık hükümeti her ne kadar 1950-54 döneminde takip ettiği ortak pazardan 'katılmadan yararlanma' taktiğini terk etmeye zorlansa da kendisini AET'nin altı kurucusundan Batı Almanya'nın ulus-üstüçülük siyasetini bırakması gerekliliği gibi faydasız bir yaklaşım sergileyerek uzaklaştırdı (Young, 1993: 55-56). Ayrıca Süveyş krizinde Fransa'nın karşılaştığı muamele ve ABD'yi memnun etme tutkusu da ülkeyi Topluluğa katılmaktan alıkoydu (Young, 1993: 56). Roma Antlaşması'na taraf olmayan Birleşik Krallık'ın katılım başvurusu 1963 ve 1967 yıllarında Fransa Devlet Başkanı Charles de Gaulle tarafından iki kez veto edildi.² Üyelik ancak 1973 yılında gerçekleşebildi.

Üyelik gerçekleştiikten sonra 1974-1975'te Topluluk ile Birleşik Krallık hükümeti arasında üyelik şartları ve Birleşik Krallık için imtiyazlar hakkında pazarlıklar başladı. Uzun pazarlıklar sonucunda bu ülke Avrupa Topluluğu'ndan özellikle tarımsal ürünler için bazı ayrıcalıklar elde etmeyi başardı ve bu ayrıcalıklar Avam Kamarası tarafından onaylandı (Soytürk, 2017: 77). Avam Kamarası'ndaki oylamadan sonra yapılan halk oylamasında da seçmenin yüzde 67,2'si toplulukta kalmaktan yana oy verdi (McKie, 1975).³ Ancak bu sonuca karşın ülke, AET'nin bütünleşme süreçlerine tam ölçüde katılmadı. Özellikle 'Demir Leydi' lakabıyla anılan Margaret Thatcher'in başbakanlığı döneminde Avrupa Topluluğu'nun Federal Avrupa isteği, iktisadi birlik ve ortak para sistemi gibi reformlarına karşıtlık güçlüydü (Zengin, 2016: 2). Thatcher'ı 'Avrupa şüpheçisi'⁴ olarak

---

² Topluluğu siyasal boyutundan çok ekonomik yönüyle gören de Gaulle için tarımsal sektörü zayıf olan ve Topluluğun ortak tarım politikasının finansmanını kendisine yük sayan Birleşik Krallık, Fransız yaklaşımına dayanarak biçimlenmiş olan ve tarımsal ithalatı kısıtlamayı, tarımsal ürünler için ortak 'hedef fiyat' belirleyerek çiftçi gelirlerini güvence altına almayı öngören ortak tarım politikası açısından Fransa'ya bir tehditti (Dinan, 2014: 6; Young, 1993: 78). De Gaulle, NATO'nun gücünü sınırlandırmak üzere siyasal ve savunma amaçlı bir işbirliğini umarak; ulus-üstü bir Avrupalılık yerine hükümetler arası işbirliğini arzularak; Birleşik Krallık'a hiçbir atıf yapılmasına müsaade etmeyerek altı kurucu arasındaki lider konumunu sürdürmek istediğini gösteriyordu (Young, 1993: 72-73).

³ Bu referandumda evet oranlarının İngiltere'de yüzde 68,7, İskoçya'da yüzde 58,4, Galler'de yüzde 64,8, Kuzey İrlanda'da yüzde 52,1 olarak gerçekleştiği ve İşçi Partisi'nin güçlü olduğu seçim bölgelerinde birleşik bir Avrupa desteğinin daha zayıf kaldığı görülmüştür (McKie, 1975).

⁴ Avrupa şüpheçiliği (*Euroscpticism*), genellikle AB fikrini ve kurumlarını eleştiren veya bunlara doğrudan karşı çıkan insanların siyasi görüşüne verilen addır. Söz konusu şüpheçiliğin temel kaynağına bakıldığında öncelikle Avrupa bütünleşme projesinin Avrupa ulus-devletlerini zayıflattığı düşüncesi olmakla beraber, Avrupa şüpheçiliği olan kişilerin bu bütünleşmeyi yavaşlatmak, durdurmak veya topyekün tersine çevirmek arzusunda olduklarından söylenebilir. Bu şüphecilik doğrutusunda AB kurumlarının demokrasi açığıyla (*democraticdeficit*) malul

değerlendirmek mümkündür. Bu kavram ilk kez 1985 yılında İngiliz gazetesi *The Times*'ta ifade edilmiştir. Başbakan Margaret Thatcher 1988 Eylül ayında yaptığı Bruges Konuşması ile 'Avrupa Bütünleşme Süreci'ne karşı duyduğu kuşkuyu belirtmiş, konuşmasında geçen "Biz Britanya'yı Brüksel temelli bir süper devletin tahakkümü altında olsun diye kurmadık" sözüyle dikkat çekmiştir (Kalay, 2017: 74). Thatcher'in Bruges konuşması Birleşik Krallık'ta ayrılıkçı tarafların temel kaynağı olmuştur.

İkinci Referandumda Doğru

Her daim gündeminde 'ayrılık' olan Birleşik Krallık'ı ikinci referandum sürecine bir seçim vaadi götürmüştür. Aslında bu vaat buzdağının sadece görünen kısmıdır. Birleşik Krallık Başbakanı David Cameron, 2015 genel seçimlerini partisinin kazanması halinde ülkesinin AB üyeliğini halk oylamasına götüreceğini açıklamış ve aynı zamanda ülkesinin AB üyeliği koşullarını, AB kurumları ve diğer üye devletler ile yeniden müzakere edeceğini de belirtmişti. Cameron'ın amacı ülkesinin Birlikten ayrılmasını sağlamak değil; ayrıcalıklı konumunu sağlamlaştırmak ve son zamanlarda ülke içinde artan AB karşıtlığını zayıflatmaktır (Akdoğan, 2017: 177).

Başbakan Cameron, 2015 Kasım ayında, Avrupa Konseyi Başkanı Donald Tusk'a gönderdiği bir mektupta Birleşik Krallık için dört alanda yoğunlaşan taleplerini ortaya koydu: ekonomik yönetim, egemenlik, rekabetçilik ve göç. Konsey Başkanı Tusk bu talepler doğrultusunda hazırladığı bir taslağı üye devletlere dağıttı ve onlardan gelen öneriler doğrultusunda son halini alan metin, 18-19 Şubat 2016 tarihinde toplanan AB Zirvesi'nde kabul edildi (Avrupa Konseyi, 2016). Cameron da ülkesine döndüğünde referandum kampanyalarını başlatıp halkı Birlikte kalınması yönünde oy kullanmaya çağırdı.

Tarihi boyunca 'Avrupa şüpheciliği' düşüncesine yakın olan Birleşik Krallık halkı, egemenlik haklarının ulusal düzeyde uygulanması yerine AB çatısı altında bir karar mekanizmasıyla gerçekleştirilmesinin geleneksel milliyetçilik anlayışlarına ve kendi iradeleriyle hareket etme yeteneğine aykırı olduğuna inanıyordu (Zengin, 2016: 6). AB'nin halkların temsili ve katılımını sağlayacak etkin bir demokratik sistem oluşturması gerektiriyordu. Ancak Avrupa Parlamentosu'nun artan gücü ya da Avrupa Komisyonu'nun artık Parlamento tarafından seçiliyor olması yeterli olmadı (Akses vd., 2016: 8-10).

Birlikten ayrılık için tek neden tabii ki egemenlik haklarının kısıtlanması değildi. Ülkede yaşanan ekonomik ve mali sıkıntılar, Birlikten ayrılmak için ortaya çıkan görüşlerin güçlenmesine neden oldu, 2008 krizi AB ülkelerini de olumsuz etkiledi. Ekonomisi iyi olan Birlik ülkelerinin diğerlerini destekleyen paketler sunması, kurtarma paketini kabul eden Birlik ülkeleri içinse anlaşmaların zorlu

---

olduğu ve AB kurumlarının fazlaca bürokratik bir yapı sergileyerek halklardan uzaklaştığı öne sürülmektedir (Servantie, 2017).

şartlar barındırması her iki tarafın yurttaşları açısından AB'yi daha az popüler duruma getirdi. Ekonomik olumsuzluklara koşut olarak işsizlik oranları da arttı ve Krallık yurttaşları için gelecek kaygısı hissedilmeye başlandı (Hobolt, 2016).

Bir diğer ayrılık tezi ise göçmenlerdi. İnsanlar sürekli 'öteki' olarak tarif ettiklerinin kendilerine zarar vereceği korkusu ile yaşar ve şiddetle hissedilen bu 'Hobbesçu korku'⁵ bireyleri kendilerini korumaya yönelik önlemler almaya sevk eder (Arıboğan, 2017: 22). Birleşik Krallık halkını da artan göç oranlarına karşı bir şeyler yapmaya iten aslında bu korkuydu. 2016'da ülkede yayımlanan bir araştırmaya göre referandumda halkın oyunu belirleyen konular arasında ekonomi birinci öneme sahipken göçmen konusu ikinci sıradadır ve halkın yüzde 48'nin oyunu göçmen karşıtlığı belirlemiştir (Ipsos MORI, 2016: 3-5). Özellikle Suriye İç Savaşı ile artan ve önlenemeyen göç, Avrupa ülkelerini fazlasıyla etkiledi. Birleşik Krallık halkı göçmenlerle işlerini ve haklarını paylaşmak istemiyordu. Göç konusu tüm dünyada milliyetçilerin ve yabancı düşmanlığı düşüncesine sahip olanların oldukça önemli bir propaganda malzemesi haline geldi. Fransa, Almanya, Hollanda, İtalya gibi AB'nin başat ülkelerinde de Birlikten ayrılma önerileri tartışılmaya başlandı. Aşırı sağ bloğun liderleri seçimlerde bu konuyu vaat olarak halka sunmuş ve beklenenin üstünde bir geri dönüş almıştı. Birleşik Krallık'ta da halkın çoğu Birlikten çıkılması durumunda ülkenin yeni göçmenlerden korunacağını düşünüyordu. Son zamanlarda bu ülkede gerçekleşen terör eylemleri de göçmen karşıtlığını arttırmıştı.⁶ Ancak şunun altını özellikle çizmekte yarar var: Birleşik Krallık'taki göçmen karşıtlığı, Kıta Avrupa'ndan farklı olarak daha çok AB yurttaşlarına tanınan serbest dolaşım hakkıyla bu ülkeye gelenlerin iş piyasası üzerinde yarattığı etkiye dayanmaktadır. Örneğin, diğer AB ülkelerinden gelenler arasında çok büyük bir farkla ilk sırada yer alan Polonyalılar AB karşıtlarının argümanlarını dayandırdıkları çarpıcı konulardan birini teşkil etmektedir (BBC, 2016a).

Birleşik Krallık yurttaşları açısından AB içi göçün AB'nin dışından gelen göçmenlere kıyasla daha endişe verici bulunmasının nedeni, örneğin, ülkenin Suriye'den gelen mülteciler için göreceli olarak temel bir hedef ülke konumunda yer almamasıdır. Özellikle 2015 yılında Yunanistan, Malta, İtalya ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya geçmek isteyen mültecilere temel hedef ülkeleri sorulduğunda mültecilerin öncelikle Almanya ve İsveç'i ya da genel olarak Avrupa'yı gösterdikleri ortaya çıkmıştır (Özerim, 2017: 88). Her ne kadar

---

⁵ Thomas Hobbes'a göre, insanlar doğuştan eşittir ve bazı amaçlarına (kazanç, güvenlik ve toplumsal statü gibi) ulaşmak için şiddet kullanmaya eğilimlidir. Rasyonel bir insan kendi güvenliği için bu tarz bir düşünceye sahip olmak zorunda ve önlemlerini ona göre almak durumundadır.

⁶ Ipsos MORI'nin (2017) yaptığı araştırmaya göre, Brexit'i ülkenin en önemli beş gündem maddesi içinde birinci sırada gören ve ağırlıklı olarak yüksek eğitimli, orta sınıf erkeklerden oluşan grup açısından terörizm ve göç; Ulusal Sağlık Sistemi ve ekonominin ardından en önemli sorunlar arasında görülmektedir.

mültecilerle ilgili kaygılar çok temelli olmasa da günümüzde hissedilir düzeyde yükselen milliyetçilikle ayrılık taraftarları bu kaygıları gereği gibi yönlendirmeyi bilmiştir. Sadece savaştan kaçan insanlar değil AB ile tam üyelik müzakereleri yürüten Türkiye Cumhuriyeti de 'ayrılık için oy verin' kampanyalarına konu olmuştur. Ayrılıkçılar Türkiye gibi yaklaşık 80 milyonluk bir ülkenin AB üyesi olması olasılığının ve üyeliğin Türk yurttaşlarına getireceği serbest dolaşım hakkının hem işgücü piyasaları hem de güvenlik açısından riskler barındırdığını savunarak halkı ayrılık yönünde oy kullanmaya çağırılmışlardır (Akses vd., 2016: 10).

Referandum Cameron'ın başında Demokles'in kılıcı gibi sallanmaktaydı. Aslında Başbakan Cameron'ı iş dünyasının önde gelen isimleri Avrupa Birliği'nin lokomotif ülkelerinin liderleri ve dönemin ABD Başkanı Barack Obama destekliyordu. Pandora'nın kutusunun açılmasına yardımcı olan Cameron'a göre ayrılıkçıların tezlerinin bir temeli yoktu. Cameron'ın argümanlarına göre Avrupa Birliği üyesi olmak Birleşik Krallık'ın ekonomisi açısından oldukça önemliydi. 'Tek pazar' bu ülke için oldukça büyük bir avantajdı. AB üyesi ülkelerden emek göçü çeşitli sektörlere kayda değer katkı yapıyordu ve göçmenler ülkeye dinamizm katıyordu ayrıca sayıları korkulacak kadar fazla değildi. Ayrılık demek bir yandan Birleşik Krallık'ın birçok konuda söz hakkının da elinden alınması demekti. Ancak Cameron'ın savunduğu bu görüşleri halka tam olarak aktaramadığının altını çizmek gerekir (Çolak, 2017: 105).

Oldukça hararetle geçen referandum kampanyalarının ardından 23 Haziran 2016 tarihinde gerçekleştirilen oylamanın sonucu yaklaşık yüzde 52'ye yüzde 48'lik bir oranla AB'den ayrılık yönündeydi (The Electoral Commission, 2016). Bunun üzerine David Cameron istifasını verdi ve Theresa May başbakanlık koltuğuna oturdu. Referandum sonucunda "I. ve II. Dünya Savaşları sonrasında ülkelerin, insanların, etnik-dinsel çatışma tuzağına düşmemeleri, yaşlı kıtanın bir daha faşist yönetimlerin eline geçmemesine yönelik Jean Monnet'nin ana hatlarını çizdiği ortak Avrupa düşüncesi de önemli bir yara aldı" (Efe, 2017: 115). Sandıktan 'ayrılık' kararının çıkması birçok sorunu da beraberinde getirdi.

Müzakereler

Avrupa Birliği'nden ayrılma hakkı 2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması'yla üye ülkelere tanınmıştı. Avrupa Birliği'nin 'İşleyişine Dair Antlaşma'nın 50. maddesine göre "Her üye devlet, kendi anayasal kurallarına uygun olarak Birlikten çekilmeye karar verebilir"di (Avrupa Birliği Bakanlığı, 2017: 30). Birlikten ayrılma prosedürü ise yine bu antlaşmanın 50. maddesinde açıklanmaktadır (Avrupa Birliği, 2007). Aslında Başbakan May'ın planı, hükümetin parlamentonun onayına gerek olmaksızın AB ile müzakereleri başlatmasına olanak sağlayan 'Kraliyet ayrıcalığı'⁷ kuralından yararlanmaktı.

---

⁷ Kraliyet ayrıcalığı yasasına göre; hükümet parlamentonun onayı olmadan antlaşma imzalayabilir ve hatta savaş ilan edebilir.

Ancak bu plan 'The People's Challenge'⁸ hareketinin lideri Gina Miller'in konuyu Yüksek Mahkeme'ye taşımasıyla sekteye uğradı (Özbey & Şenyuva, 2017: 186). Yüksek Mahkeme bu talebi değerlendirdi ve ülkenin Avrupa Birliği'nden ayrılmasına yönelik müzakerelere parlamento onayı olmadan başlanamayacağına hükmetti. Böylece hükümet, Lizbon Antlaşması'nın Birlikten çıkmayı düzenleyen 50. maddesini tek başına yürürlüğe sokup, parlamento onayı olmaksızın müzakerelere başlayamadı (BBC, 2016b). Süreç 15 Mart 2017 tarihinde Lordlar Kamarası'nın Brexit sürecini başlatmaya onay vermesi ile resmiyet kazandı. 29 Mart'ta Lizbon Antlaşması'nın 50. maddesi uyarınca imzaladığı altı sayfalık ihbar mektubunu Brüksel'e gönderen Theresa May bu süreç içinde beklenmeyecek bir hamle ile erken seçim kararı aldı. May, erken seçim kararını "eğer bu genel seçimi şimdi yapmazsak, siyasi oyunlar devam edecek" diyerek açıkladı ve 8 Haziran'da gerçekleşen seçimde yeniden başbakanlık koltuğuna oturdu (BBC, 2017).

2017'nin Mart ayında başlanan müzakerelerde, ülkenin AB'ye ödemesi gereken para, yurttaşlık hakları ve İrlanda sınırı en çok önemsenen konular arasında bulunmaktadır. 29 Mart 2019 tarihinde Birleşik Krallık'ın tamamen Birlikten çıkması planlanmıştır. Ayrılık sürecini yürütmesi için Avrupa Birliği Komisyonu tarafından görevlendirilen Michel Barnier, Brexit anlaşmasının ilk taslağını tanıtmıştır (Deutsche Welle, 2018b). Yayımlanan 122 sayfalık bu ilk taslak, 168 maddeden ve protokollerden oluşmaktadır. Bu taslağa göre 30 Mart 2019 ile 31 Aralık 2020 arasındaki dönem Birlikten ayrılış için bir geçiş evresi olacaktır ve AB hukuku 31 Aralık 2020 tarihinde son bulacak olan geçiş sürecinin sonuna kadar Birleşik Krallık'ta geçerli kalacaktır. Ancak, Birleşik Krallık bu süre zarfında kurumsal haklardan faydalanamayacak ve politika oluşturma süreçlerine dâhil olamayacakken AB iç piyasası ve gümrük birliğine dâhil olacaktır (Avrupa Komisyonu, 2018a: 70). Birleşik Krallık ile AB arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin geleceğini belirleyecek antlaşmaya ilişkin müzakerelerin birkaç yıl sürmesi beklenmektedir. Bu nedenle, Birleşik Krallık'ın 2019 Mart ayında AB'den çıkmasının ardından taraflar arasındaki ticaretin gümrük vergileri ve kontrollerle engellenmemesi öngörülmektedir. Alınan karara göre, Birleşik Krallık'ın geçiş sürecinde üçüncü ülkeler ile ticari antlaşmalar yapması hâlinde ise AB ülkelerinin onayı gerekmektedir. Geçiş sürecinde diğer AB ülkelerinden Birleşik Krallık'a göçün sınırlandırılması da mümkün kılınmayacaktır (Avrupa Komisyonu, 2018a: 12). Metnin en tartışmalı maddesi ise Birleşik Krallık'ın İrlanda Cumhuriyeti'ne karadan sınırı olan Kuzey İrlanda ile İrlanda Cumhuriyeti arasında sınır kontrollerinin oluşmasını engellemek için Kuzey İrlanda'nın AB'nin 'ortak mevzuat alanı' içerisinde kalmaya devam edeceğine yönelik maddesidir (Deutsche Welle, 2018c). Bu maddeye göre 'ortak mevzuat alanı'nda

---

⁸ The People's Challenge hareketi, Fransa'da yaşayan bir Birleşik Krallık yurttaşı tarafından başlatılan; internet üzerinden kitlesel olarak fonlanan ve AB'den ayrılma sürecinin Birleşik Krallık Parlamentosu tarafından yürütülmesi gerektiğini savunan bir topluluktur (The People's Challenge, 2018).

malların serbest dolaşımı ve iki bölge arasındaki işbirliğinin sürdürülebilmesi için bir sınır olmayacaktır (Avrupa Komisyonu, 2018a: 102–103). Ancak Başbakan May, “hiçbir Birleşik Krallık Başbakanı bunu kabul edemez” diyerek bu maddeye karşı çıkmış; AB'nin ortaya koyduğu bu maddenin Birleşik Krallık'ın anayasal bütünlüğüne zarar vereceğini savunarak teklif edilen maddenin kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir (BBC, 2018b).

Taslak ayrılık metninde yer alan bir diğer madde ise AB'nin yedi yıllık bütçe planlamasının da sonu olması nedeniyle Birleşik Krallık'ın 2020 yılının sonuna kadar AB bütçesine ‘katkı sağlamaya’ devam edeceğidir (Avrupa Komisyonu, 2018a: 75). Ayrıca Birleşik Krallık'ın kırk yıldan uzun süren AB üyelik dönemi nedeniyle ödemesi gereken finansal katkıları da ödeyeceği ifade edilmiştir. Taslak metinde yer alan bir başka konu ise Birleşik Krallık'ta yaşayan AB yurttaşları ile AB üyesi devletlerde yaşayan Birleşik Krallık yurttaşlarının Brexit sonrasındaki durumunu kapsamaktadır. Buna göre eğer 29 Mart 2019 tarihine kadar bu kişiler kaldıkları ülkede en az beş yıl yaşamış olurlarsa o zaman, o ülkede süresiz bir şekilde kalmaya hak kazanacaklardır (Avrupa Komisyonu, 2018a: 10). Geçiş döneminde Birleşik Krallık'a taşınan AB yurttaşlarının da Krallık'ta kalmaya haklarının olması gerektiği belirtilirken, Birleşik Krallık bu maddeye karşı çıkmaktadır. Yine taslağa göre, şu anda bir AB ülkesinde yaşayan, Birleşik Krallık yurttaşları, Brexit sonrasında başka bir AB ülkesine taşınamayacaklardır (Avrupa Komisyonu, 2018a: 11).

May ise geri dönüş olmayacağını “Brexit, Brexit'tir” sözüyle vurgularken zaman zaman halk protesto gösterileri düzenlemekte ve hükümet içinden de çatlak sesler duyulmaktadır (Cowburn, 2016). Theresa May, kabinesini birlikte tutmak için her ne kadar ikna çabalarında bulunsa da önce Brexit Bakanı David Davis ve yardımcısı, ardından da Avrupa Birliği'nden ayrılmanın şiddetli savunucusu olan Dışişleri Bakanı Boris Johnson istifasını sunmuştur. İki bakan da Birlik'ten ayrılışın ‘sert Brexit’ yolu ile olması gerektiğini ve Başbakan May'ın izlediği yolun AB'ye karşı Birleşik Krallık'ın elini zayıflattığını savunuyordu. Parlamentoda ‘sert Brexit’ yanlıları taviz vermekten kaçınırken karşıt görüşlü milletvekilleri bu durumu ‘çılgınlık’ olarak nitelemektedir. Başbakan Theresa May ise ekonominin sert Brexit'i kaldıramayacağı görüşünü savunarak olaylara daha ılımlı yaklaşmaktadır (Wesel, 2018).

May'ın önderliğinde açıklanan ‘Brexit Yol Haritası’ ekonomi, kişilerin serbest dolaşımı, İrlanda sınırı, demokrasi ve Birleşik Krallık'ın dünyada ki yeri başlıklı beş konu çevresinde şekillenmektedir. Birleşik Krallık hükümeti gümrüksüz ticaretin devamını savunmaktadır. Böylece yıllardır kurulmuş olan zincir bozulmayacaktır. Hükümetin 12 Temmuz 2018 tarihinde kamuoyuyla paylaştığı ve ‘Chequers Planı’ adını verdiği bu teklif “Birleşik Krallık'tan AB ülkelerine gönderilen mallarda AB'nin, AB'den Birleşik Krallık'a gönderilen mallarında ise Birleşik Krallık'ın gümrük vergilendirme düzenlemelerinin geçerli olması” yönündedir (Walker, 2018). Gümrüksüz dolaşım talep eden hükümet, kişilerin ve

hizmetin ülkeye girişinde ise kontrol olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu durumda serbest dolaşım Brexit ile sonlanacaktır.

Birleşik Krallık 'nitelikli göçmenler'in bu durumda istisna olabileceğini söylemektedir fakat yayımladıkları taslakta bu konuya açıklık getirilmemiştir. Avrupa Konseyi Başkanı Donald Tusk, Chequers Planı'na şüpheyle yaklaştıklarını söylerken Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron ise planın özellikle ekonomi ile ilgili olan kısımlarının kabul edilemez olduğunu vurgulamış ve Brexit ile Birleşik Krallık'ın zenginliğe ve refaha kavuşacağını söyleyenleri ise yalancılıkla suçlamıştır (BBC, 2018a).

AB ve Birleşik Krallık arasında çözülmeyi bekleyen önemli konulardan biri de Kuzey İrlanda sınırıdır. David Davis'in halefi Dominc Raab ile 21 Ağustos 2018'de bir araya gelen AB'nin Brexit müzakerelerindeki Başmüzakereci Michel Barnier Kuzey İrlanda sınırı konusu çözüme ulaşmadan Brexit anlaşmalarını gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığını altını çizmiştir. Konu, yalnızca açık olan sınırı kontrol altına almak açısından değil, Avrupa'nın bir başarı öyküsü olan ve İrlanda'da onlarca yıl hüküm süren şiddetin sonlanmasını sağlayan gelişmeleri geriye götürebileceği endişesi açısından da önemlidir (Social Europe, 2018).⁹

Chequers Planı iç siyasette de tepkileri çekmiştir. Örneğin, ana muhalefetteki İşçi Partisi Lideri Jeremy Corbyn AB liderlerini ve May'i siyasi oyunlara son vermeye çağırırken, Liberal Demokrat Parti Lideri Vince Cable "Chequers Planı öldü" diyerek planın işlevsizliğini belirtmiştir. Başbakan May ise ellerindeki tek seçeneğin bu plan olduğunu güçlü bir ses ile dillendirmektedir (BBC, 2018b).

Öte yandan adından sıkça söz ettiren teknoloji devleri ve çeşitli finans kuruluşları da Birleşik Krallık'tan çekilmeyi gündeme getirmektedir. Geçtiğimiz günlerde Japon teknoloji markası Panasonic, merkezini Londra'dan Amsterdam'a taşıyacağını duyurmuştur. Bu yolla gelebilecek olası vergi yükünden ve gümrük giderlerinden kaçınılması beklenmektedir (Petzinger, 2018).

Açıkça görülmektedir ki Başbakan Theresa May'in çözmesi gereken pek çok sorun bulunmaktadır. İç siyasette durum pek parlak görünmezken muhalifler her fırsatta referandumun yenilenmesini talep etmektedir (Schoof, Petersen, Aichele, & Felbermayr, 2015: 3). Ekonomik büyümenin sekteye uğraması ve yatırımların düşmesi öngörüler arasındadır. Başbakan May ise 'anlaşmaya varılmaması kötü bir antlaşmadan daha iyidir' yaklaşımıyla ilerlemektedir. Avrupa Konseyi Başkanı Donald Tusk ise antlaşma yapılmasının her iki taraf için de en doğru yol olduğu görüşünü savunmaktadır (Dünyahaber, 2018). Buna ek olarak, Avrupa Birliği bu ayrılığın çözülme sürecini tetikleyecek bir domino etkisi yaratmasından korkmaktadır ve ayrılığın diğer ülkelere emsal olmaması için Birliğin, Birleşik

---

⁹ Belfast Antlaşması ya da Hayırlı Cuma Antlaşması, 1998 yılında Kuzey İrlanda'daki terör ve şiddete son vermiş ve Birleşik Krallık'ın bir parçası olan Kuzey İrlanda ve İrlanda Cumhuriyeti arasında barış sağlanmıştı (Purdy, 2013). Her iki taraf da AB üyesi olduğu için sert sınırlar ortadan kalkmıştı. Brexit sonrasında durumun ne olacağı ise son derecede muğlaktır.

Krallık'ı müzakerelerde zorlaması beklenmektedir. Daha önce ayrılık tecrübesi yaşamamış olan AB, Birleşik Krallık gibi önemli bir üyenin ayrılışı ile sarsılan imajını yeniden inşa etmek ve sağlamlaştırmak için yeni önlemlere ve yöntemlere yönelmiştir. Bunlardan biri de 'Çok Vitesli Avrupa' fikridir. Giderek derinleşen entegrasyonun öncü bir ülkeler grubu ile ilerlediği, diğer ülkelerin zaman içinde bu öncü gruba katılarak politikalara aşamalı bir şekilde adapte olduğu modeldir (Akses vd., 2016: 39). Modelde gerçekleştirilmesi planlanan, Fransa ve Almanya gibi lokomotif ülkelerin başı çektiği, Polonya ve Çekya gibi ülkelerin ise gelecekte entegrasyona eklenildiği bir sistemdir. Böylece Avrupa Birliği, Polonya, Macaristan, Çekya gibi Doğu Avrupa ülkelerin engellemelerine takılmadan ilerlemeye devam edecektir. Birleşik Krallık'ın ayrılışı ile AB geleceğini bu modelle yönlendirmeyi amaçlamaktadır.¹⁰

YA SONRASI?

Brexit kararı, Birleşik Krallık'ın İkinci Dünya Savaşı'ndan beri verdiği en önemli karar niteliğini taşımaktadır. Yukarıda da söylediğimiz gibi Avrupa Birliği bütünleşme süreçlerine hep şüpheyle yaklaşan Birleşik Krallık için şimdi oldukça zorlu ve yeni bir süreç başlamıştır. Bu sürecin politik sorunlara, halk tabanında huzursuzluklara ve ekonomik istikrarsızlıklara gebe olacağı aşikârdır.

Birleşik Krallık'ın 2016 verilerine göre dünya üzerindeki beşinci ekonomik güç olduğu da göz önüne alındığında (TC Dışişleri, 2016), bu ülke gücünü kaybetmeden tüm bu olumsuz tabloyu değiştirmek isteyecektir. Birlikten ayrılışın nasıl olacağı ise tartışmalıdır. Kimilerine göre 'yumuşak Brexit' yani ilişkilerin Avrupa Ekonomik Alanı (AEA) kurallarına göre düzenlendiği, kişilerin, malların, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımının mümkün olduğu tek pazara üyeliğin devam ettiği bir ayrılık süreci olmalıyken kimilerine göre ise bu ayrılık 'sert Brexit' yoluyla gerçekleşmelidir. Sert Brexit'i ticari ilişkilerin Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kurallarına göre gerçekleştirildiği ve AB ülkeleri ile diğer dünya devletleri arasında gerçekleşen ticari ilişkiye benzeyen bir yol olarak tanımlamak mümkündür (Efe, 2017: 110). Sert Brexit'le hiçbir antlaşma olmadan tek pazarın dışında kaldığı için tek pazardaki ülkelerle yapılacak ticarete Birleşik Krallık gümrük duvarlarıyla karşı karşıya kalacak ve ekonomik açıdan dezavantajlı bir konuma düşecektir. Tek pazar içinde sınır kontrolü olmaksızın ticareti öngören tek pazarın dışında kalmak İrlanda sınırını da büyük bir problem haline getirecektir.

Birleşik Krallık Başbakanı Theresa May tek pazarda ve gümrük birliğinde kalmayı kabul etmeyeceklerini "gümrük birliğinde kalma politikamız yok; herhangi şekilde de gümrük birliğinde yer almayacağız" sözleri ile açıklamıştır (Deutsche Welle, 2018c). Yapılacak anlaşmalarda karşılıklı ticaretin oldukça

---

¹⁰ Yeni bir fikir olmamakla birlikte çok vitesli Avrupa fikri, Birleşik Krallık'ın Brexit sürecinden önce son kez katıldığı 9 Mart 2017 tarihli Liderler Zirvesi'nde tartışılmıştır. Doğu Avrupa ülkeleri bu fikre sıcak bakmamaktadır (Deutsche Welle, 2017).

esnek şartlara bağlanmasını istediklerini söyleyen May, Birleşik Krallık ve Birlik ülkeleri arasında yeni bir ticaret antlaşması imzalanması düşüncesindedir ve Mart 2018'de gerçekleştirdiği İskoçya, Galler ve İrlanda ziyaretlerinde ise Birleşik Krallık'ı birçok fırsatın beklediğini vurgulayarak, birlik ve beraberliğin öneminin altını çizmiştir (Euronews, 2018). Avrupa Birliği ise yaptığı açıklamalarla Birleşik Krallık için ayrılığın kolay sonuçlanmayacağını ve deyim yerinde ise 'faturasının ağır' olacağını belirtmektedir (Deutsche Welle, 2018a). May'ın 'kırmızı çizgi' olarak gördüğü Brexit sonrasında serbest dolaşımın sonlandırılması ve Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın yargı yetki alanından çıkılması konusunda hükümetinin tam yetkili olabilmesi gibi talepler iki taraf arasında kabul edilebilir bir ticaret antlaşmasına varılmasını güçleştirmektedir (Donnelly, 2018).

Birleşik Krallık'ın gümrük birliğinde kalmayı kabul etmemesi akıllara 'Birleşik Krallık için alternatif modeller nelerdir?' sorusunu beraberinde getirir. Hali hazırda AB üyesi olmayıp üye ülkeler ile ticari ilişkilerini farklı modellerle yürüten ülkeler bulunmaktadır. Bu noktada, Birleşik Krallık için alternatif modellerin ele alınması yararlı olacaktır.

Norveç Modeli

1994 yılında imzalanan antlaşmayla oluşan AEA ile Avrupa Birliği üyesi olmayan üç Avrupa Serbest Ticaret Birliği (European Free Trade Association, EFTA) ülkesi tek pazara girmiştir. İzlanda, Lihtenştayn ve Norveç AB üyesi olmadan tek pazarın ayrıcalıklarından yararlanmaya başlamıştır. Bu ülkeler; istihdam, tüketici koruma, çevre ve rekabet politikaları ile ilgili mevzuat da dâhil olmak üzere AB kurallarını uygulamak zorundadır (Dhingra & Sampson, 2016: 4). Bunun yanında AB Kalkınma Fonları'nı desteklemekte ve çeşitli AB programlarına da katkı sağlamaktadır. Gümrük birliğine üye olmadıkları için kendi gümrük tarifelerini kendileri belirlerler fakat bu ülkeler Avrupa Birliği'ne gümrüksüz ürün satmak için 'Birlik Standartları'nı yakalamak zorundadır (Dhingra & Sampson, 2016: 7). AB dışında ki bu AEA ülkelerinin parasal birlik, ortak güvenlik ve savunma politikası ile adalet ve işçileri politikalarına ise katılımları zorunlu değildir (Akses vd., 2016: 17).

Birleşik Krallık'ta bu alternatif model oldukça sık dillendirilmektedir. Bu modelle beraber Birleşik Krallık, tek pazarın getirdiği ekonomik olanaklardan yararlanacaktır. Ülke halkı bu modelin daha fazla 'egemenlik' getirmesini beklemektedir. Çünkü bu modele bir siyasal yetki devri veya paylaşımı söz konusu değildir. AEA 'malların, kişilerin, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımı' üzerine kurulu bir sistemdir. Birleşik Krallık'ın bu modeli kabul etmesi durumunda gelecek işçileri engelleme durumu söz konusu değildir. Göçmen karışıklığının ve ekonomik koşulların Brexit oylamasına yön verdiği düşünüldüğünde bu durum, 'Norveç Modeli' olarak adlandırabileceğimiz bu modelin Birleşik Krallık için pek de uygun olmadığı görüşünü güçlendirir.

Norveç, AB bütçesine ciddi katkılarda bulunmaktadır (Emerson, 2016: 3). Bu durumda Birleşik Krallık'ın "AB'nin yükünü çektiği için isyan bayrağı kaldırmasının" bir anlamı olmayacaktır. Ayrıca Norveç'in AB karar alma süreçlerinde hiçbir etkisi yoktur. Birleşik Krallık'ın Avrupa'da bir başat güç olduğunu ve tarihinden gelen liderlik rolünü düşündüğümüzde karar alma mekanizmalarına dâhil olmadan bütçeye katkı sağlaması, serbest dolaşıma izin vermesi, ihracat için standartlara uyma çabası göstermesi beklenemez.

Ayrıca Norveç Modeli'nin getirdiği sorumluluklar tamamen Birlikten ayrılmak isteyen kesimin karşı çıktığı konulardır. Bu yüzden bu modelin Birleşik Krallık ve Avrupa Birliği ilişkilerini düzenlemesi ve alternatif olması mümkün değildir (Begg, 2016: 34).

İsviçre Modeli

Birleşik Krallık için önerilen bir diğer model ise 'İsviçre Modeli'dir. İsviçre 1960 yılından günümüze EFTA üyesidir. Fakat AEA'ya dâhil değildir. İsviçre 1992 yılında gerçekleştirdiği referandumla AEA'ya katılmayı reddetmiş ve oldukça uzun ve karışık bir sürecin sonunda, 1999'da ilişkiler için ilk ve ana paket kabul edilmiştir. AB bir paketin uygulanmaması durumunda diğerlerinin askıya alınması durumu üzerinden şerh koymuştur. Çünkü AB, İsviçre'nin sistemden deyim yerindeyse 'kiraz toplamasını' (*cherry picking*) istemeyerek statükoya oldukça önem veriyordu (Emerson, 2016: 3). İsviçre birçok sektörle ikili anlaşma içine girmiş ve ilişkilerini düzenlemiştir. Fakat bu anlaşmalar özellikle hizmet sektöründe tek pazara girişte sınırlı erişim imkânı sağlamaktadır. Bankacılık sektörüne ise tek pazara erişim mümkün değildir. Birleşik Krallık ekonomisinin büyük bir kısmını hizmet ve bankacılık sektörü oluşturmaktadır. Tek pazara bu iki ana sektör üzerinden giremeyecek bir Birleşik Krallık için bu model beklentileri pek de karşılamamaktadır (Akses vd., 2016: 18). İsviçre, AB bütçesine, kişi başına ortalama 53 Avro katkı sağlamaktadır. Yani Birleşik Krallık bu alternatif modeli kabul ederse yine ödemekle yükümlü olacağı bir fatura ortaya çıkacaktır (Dhingra & Sampson, 2016: 6). Öte yandan 2014 yılında İsviçre'de gerçekleştirilen referandumda yüzde 50,3 oranında 'evet' oyuyla 'göçün kısıtlanması' kararı çıkmıştır. Oysa İsviçre halkının yüzde 23,4'ü göçmendir. Aslında bu karar İsviçre'de yaşayan birçok yurttaşın geçmişine aykırıdır (Emerson, 2016: 4). Gerçekleşen referandumun ardından AB'nin sonuca tepki göstermesi ve ilişkileri askıya alacağını duyurmasıyla İsviçre hükümeti bu kararı uygulamaya koymamış ve İsviçre Modeli'nde serbest dolaşım engellenmemiştir.

İsviçre'nin 'tarafsız ülke' olma özelliği de onu Birleşik Krallık'tan ayıran bir diğer önemli unsurdur. Silahlı kuvvetleri olmayan İsviçre, Birleşmiş Milletler'e (BM) geç sayılabilecek bir tarih olan 2002 yılında üye olmuştur. İsviçre BM içindeki karar alma mekanizmalarında etkin faaliyet gösteremezken Birleşik Krallık'ta durum oldukça farklıdır. Birleşik Krallık, BM'nin beş daimi üyesinden biridir ve uluslararası kararlarda 'veto' yetkisine sahiptir. Ayrıca NATO'nun güçlü bir

müttefikidir (Akses vd., 2016: 18). Uluslararası sistemin güçlü bir parçası olan Birleşik Krallık'ın İsviçre için biçilen kaftanı üzerine giymesi oldukça zordur. Ayrıca Birleşik Krallık bu modeli seçerse *à la carte* yani 'seçmeci' bir modelde karar kılmış olacaktır. Ancak AB, Birleşik Krallık'ın istediği 'ayrıcılığı' elde etmesine izin vermeme hakkına sahiptir. AB üyesi olmaktan daha az entegrasyon sağlayan bu model, Birleşik Krallık için daha yüksek ekonomik maliyetlere neden olabilir. Bu modelle AB mevzuatına uymak zorunda kalacak olan ülke, mevzuatın yapım aşamasında ise hiçbir hakka sahip olmayacaktır (Dhingra & Sampson, 2016: 6). Dolayısıyla bu model daha az fayda getirirken, egemenliğin sekteye uğramasına yol açabilecektir.

Kanada Modeli

2009 yılından beri Kanada ve AB arasında müzakerelerin devam ettiği 'Kapsamlı Ekonomik ve Ticari Antlaşma' (*Comprehensive Economic and Trade Agreement*, CETA) 21 Eylül 2017 tarihinde geçici olarak yürürlüğe girmiştir (Avrupa Komisyonu, 2018b). CETA hizmet sektörlerinde kısıtlı kalması dışında oldukça kapsamlı bir ticaret antlaşmasıdır (Emerson, 2016: 6). CETA ile iki taraf arasında gümrüklerin yüzde 98'inin ortadan kaldırılması beklenmekte ve iki tarafında gelişmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu sistem Kanada'ya ihracat gerçekleştirecek her büyüklükteki AB işletmeleri için yeni fırsatlar sunacaktır. AB'nin bu antlaşma ile yılda 590 milyon Avro tasarruf edeceği belirtilirken, Avrupalı çiftçiler ve yiyecek üreticileri içinde pozitif getirileri olması öngörülmektedir (European Commission, 2018). CETA ile birlikte etten balığa, tarımsal ürünlerden sanayi mallarına kadar yaklaşık 9 bin üründe uygulanan gümrük vergisi kaldırılmaktadır (Efe, 2017: 129). Antlaşmada Kanadalı ihracatçıların ürünlerini Kanada'da ürettiklerini ispatlamaları ve ürünlerin AB standartlarını karşılamasını sağlamaları gerektiği yer almaktadır. CETA banka hizmetlerini karşılamamaktadır. Bu yüzden Londra Finans Merkezi açısından bakıldığında Birleşik Krallık için uygunluğu tartışmaya açıktır (Akses vd., 2016: 18).

Bu modelin oldukça geniş kapsamlı bir ticaret antlaşması olduğu ve ekonomik açıdan yararlı bir şablon olacağı söylenebilir. Fakat Birleşik Krallık'ın içinde olduğu ayrılık sürecinde çözmesi gereken tek sorun ekonomik uyum süreçleri değildir. Birleşik Krallık ve AB yurttaşlarının durumuna, siyasi huzursuzluklara ve hukuksal problemlere bu modelle çözüm bulmak oldukça zordur. Özellikle, AB ve İrlanda hükümeti bu modelin uygulanması durumunda İrlanda adasında sert sınırın kaçınılmaz hale geleceğine inanmaktadır ve bu da bu modelin uygulanabilirliği açısından ciddi bir sorun teşkil etmektedir (Donnelly, 2018).

DTÖ Kurallarına Tâbi Üçüncü Ülke Modeli

Birleşik Krallık'ın alternatif modeller olmadan Birlikten ayrıldığını varsaydıgımızda, ülke hem AB ülkeleriyle hem de dünyanın geri kalanıyla ticari

ilişkilerini Dünya Ticaret Örgütü kurallarına göre gerçekleştirecektir.¹¹Bu model, DTÖ kurallarına göre hareket eden üçüncü ülke modeli olarak adlandırılabilir. Dolayısıyla, bu modelde Birleşik Krallık, AB açısından DTÖ kurallarına tâbi olan bir üçüncü ülke konumunda kalacaktır. Bu durumu sert Brexit yöntemi olarak nitelendirmek mümkündür. 2016 verilerine göre DTÖ'nün 164 üyesi bulunmaktadır (WTO, 2016). DTÖ kurallarına göre, üye olan ülkelerin bir ürün için herhangi bir ülkeye uygulamakta olduğu en düşük gümrük tarifesi ve avantajlı koşullar, herhangi bir ilave antlaşmaya ihtiyaç duymaksızın diğer tüm DTÖ üyesi ülkelere otomatik uygulanır ve 'en çok gözetilen ülke' prensibi gerçekleştirilir. Bu prensip oluşabilecek çifte standartları engellemek içindir. Bir DTÖ üyesi olarak, Birleşik Krallık'ın AB ve diğer DTÖ üyelerine ihracatı, ithal eden ülkelerin 'en çok gözetilen ülke' tarifelerine tâbi olacaktır. AB veya EFTA üyeliği ile karşılaştırıldığında, bu Birleşik Krallık firmaları için AB ihracat maliyetini artıracaktır. Birleşik Krallık'ın hizmet ticareti de DTÖ kurallarına tâbi olacaktır. DTÖ, hizmet ticaretini liberalleştirme konusunda AB'den çok daha az ilerleme kaydettiğinden bu durum Birleşik Krallık hizmet üreticileri için AB pazarlarına daha az erişim anlamına gelmektedir (Dhingra & Sampson, 2016: 7). Diğer bir ifadeyle, DTÖ asla AB'nin sağladığı kadar olanak sağlayamayacaktır (Bartels, 2018). Öte yandan bu modelde Birleşik Krallık'ın AB'den gelen kişilerin serbest dolaşımını kabul etme zorunluluğu da bulunmamaktadır. Brexit kararından hemen sonra konuşan Dünya Ticaret Örgütü Başkanı Roberto Azevedo, Birleşik Krallık'ın hâlihazırda AB üyesi olarak örgütün içinde bulunduğunu ancak Birlikten ayrıldıktan sonra gümrük tarifleri, kontenjan, sübvansiyonlar ve yetkilendirmeler de dâhil birçok durumun sil baştan değişeceğini dile getirmiştir (Euronews, 2016). DTÖ ile yenilenen antlaşmalar sonrası Birleşik Krallık, AB'den bağımsız olarak ticari anlaşmalar yapabilecektir. Bu modelde Birleşik Krallık, AB ekonomi politikası ve düzenlemelerine dâhil olmayacak ve AB bütçesine katkıda bulunmayacaktır (Turkish Yatırım, 2016: 21). Yine bu tercihle ülke, Avrupa Adalet Divanı'na da tâbi olmak zorunda değildir.

Sert Brexit olarak adlandırılan Dünya Ticaret Örgütü sistemi ile ticareti yürütmenin, yurttaşlık hakları, serbest dolaşım, yatırımların durumu, politik huzursuzluklar, İrlanda sınırı ve göç gibi başat sorunlara çözüm bulması beklenemez. Bununla birlikte birçok uzmana göre Birlikten ayrılışın sert Brexit yoluyla gerçekleşmesi ekonomik zararın boyutunu artıracaktır. Londra merkezli Adam Smith Enstitüsü'nün (2016) üst düzey yöneticisi Sam Bowman, Birleşik Krallık hükümetinin sert Brexit'in sonuçlarıyla kesinlikle karşılaşmak

---

¹¹ Dünya Ticaret Örgütü, Uruguay Turu müzakerelerinin ardından, 29 çok taraflı hukuki belgeyi, 25 bakanlar bildirisini kapsayan; 15 Nisan 1994 tarihinde Fas/Marakeş'te imzalanan ve 1947 tarihli Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması'nın (*General Agreement on Tariffs and Trade*, GATT) yerini alan Dünya Ticaret Örgütü Antlaşması ile kurulmuştur. 1 Ocak 1995 tarihinde resmen faaliyete geçmiştir (Hasgüler, M., & Uludağ, 2014: 161). DTÖ'nün amacı çok taraflı ticareti sağlamak ve ikili anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmaktır.

istemediğini ve Birlikten ani çıkışın ülke ekonomisi ve finans merkezi üzerinde çok ciddi etkileri olacağını söyleyerek bu yöntemin ülke ekonomisini olumsuz etkileyeceğinin altını çizmiştir.

Gümrük Birliği Modeli

Birleşik Krallık için diğer modellere kıyasla daha az tartışılan bir diğer model ise hâlihazırda AB üyesi olmayan fakat tam üyelik müzakerelerini yürüten Türkiye'ye uygulanan gümrük birliği modelidir. Türkiye ile AB arasında 1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği Antlaşması yalnızca sanayi ve işlenmiş tarım ürünlerini kapsamaktadır. Günümüz koşullarında yenilenmesi tasarlanan bu antlaşma Türkiye ve AB ilişkileri için beklentileri tam olarak karşılamamaktadır (Emerson, 2016: 5).

Birleşik Krallık'ın bu modeli kabul etmesi durumunda, Krallık, AB ile ticaretinde tarifeler ile eş etkili önlemleri kaldıracak ve AB dış ticaret tarifelerini uygulayacaktır. Bu model, Birleşik Krallık için uygulanma olasılığı en düşük modeldir (Köker, 2017). Krallık bu modelde AB'nin karar alma mekanizmalarında ve yatırım planlarında yer alamayacaktır. Ayrıca, Birleşik Krallık'ın en önemli sektörlerinden biri olan hizmet sektörü bu modelin kapsamı dışındadır. Bir diğer yandan, Türkiye'nin AB'ye tam üye olmak için gerçekleştirdiği çalışmalar ve düzenlemeler de göz önüne alındığında, Birlikten ayrılmak için müzakereler yürüten Birleşik Krallık'ın beklentileri bu model ile örtüşmemektedir (Akses vd., 2016: 32).

SONUÇ

Avrupa Birliği'nin diğer üyelerinin aksine, üye olma süreci sancılı geçen Birleşik Krallık, Birliğe üyeliğini gerçekleştirdikten sonrada tam anlamıyla Birliğin bütünleşme süreçlerine dahil olamamış ya da diğer bir ifadeyle entegre olmak istememiştir. Aldığı kararlar ile uyum sürecinin dışında kalan Birleşik Krallık, her daim AB'nin kendi egemenliğini kısıtladığı şüphesini taşımıştır. Bununla birlikte 2008 krizi ile başlayan darboğaz, Suriye İç Savaşı ile 2011 yılından bu yana artan göç hareketleri ve beraberinde getirdiği göçmen karşıtlığı ve iç siyasi tartışmalar Birleşik Krallık'ı yavaş yavaş Brexit sürecine sürüklemiştir.

Brexit referandumundan çıkan sonucun ayrılık yönünde olması birçok sorunu gün yüzüne çıkarmıştır. Birleşik Krallık ve AB başladıkları ikili müzakerelerde bu sorunlara en etkin ve hızlı çözümü bulmak için çalışmalar yürütmektedir. Müzakerelerin iki yıl sürmesi planlanmasına karşın takvim oldukça muğlaktır. Bir taraftan, bu durum sadece Birleşik Krallık'ı olumsuz etkilemez; aynı zamanda AB üyelerinin de hem ekonomik hem siyasal anlamda etkilenmesi söz konusudur. Diğer taraftan, May hükümetinin Brexit'i gerçekleştirmek üzere ilan edeceği antlaşmanın açık bir dilde olması durumunda Avam Kamarası'nda yeterli bir

çoğunluğa ulaşmada sıkıntılar belirecek; 'kör Brexit'¹² olarak adlandırılan seçeneğe işaret eden muğlak bir antlaşma ise oldukça heterojen bir çoğunluğu sağlayabilecektir. Başlı başına bu örnek bile Brexit'in altındaki kaygan zemini göstermektedir.

Birleşik Krallık, AB ile yeni ve eşit bir ortaklık istediğini vurgulamaktadır. Gerçekleşen müzakerelerin ayrılıkla birlikte oluşacak tüm sorunlara çözüm bulması, Birleşik Krallık'ı oluşturan dört unsurun birlik ve beraberliğini sarsmaması, hem Birleşik Krallık hem de AB halklarını mağdur etmemesi, ticari ilişkilerde mümkün olduğunca serbestlik sunması Birleşik Krallık'ın talepleri arasındadır.

Birleşik Krallık içinse ayrılık sonrası alternatif olabilecek her modelin artıları ve eksileri mevcuttur. İncelediğimiz tüm modeller Birleşik Krallık ekonomisi ve ticari ilişkilerin geleceği için farklı çözüm yolları sunmaktadır. Bu makalede ilk olarak Norveç Modeli'ne değinilmiştir. Bu modelde Birleşik Krallık, tek pazarda kalmaya devam edebilecek, ikili ticari ilişkileri sürdürebilecektir. Gümrük birliğine dâhil olmadığı için kendi gümrük tarifelerini belirleme hakkına sahip olacaktır. Ekonomik avantajlarını kaybetmeyeceği bu modelin Birleşik Krallık'ın ayrılışına çözüm olacağını söylememiz zordur. Çünkü bu model Birlik içinde Birleşik Krallık'a karar yetkisi tanımamaktadır. Birleşik Krallık bu modelde Birliğe katkı sağlamak zorundadır. Ayrıca dolaşım serbestliği de Birleşik Krallık'ın olumsuz bulacağı bir başka husustur.

İkinci seçenek olan İsviçre Modeli ise seçmeci olarak nitelendirilmektedir ve ilişkiler sektörler ile ikili antlaşmalar üzerinden yürümektedir. Tek pazara sınırlı erişim imkânı sunulurken Birleşik Krallık için önemli olan iki sektörün -hizmet ve bankacılık- ise tek pazara erişimi tamamen kısıtlıdır. Yine bu modelde AB kararlarına uymak zorunda kalacak olan Birleşik Krallık, karar alıcı konumda olmayacaktır.

Kanada Modeli, AB ile imzalanan serbest ticaret anlaşması ile ortaya çıkan görece yeni bir modeldir ve geçici olarak yürürlüğe girmiştir; düzenlemelere devam edilmektedir. Serbest dolaşım hakkı vermeyen, Birliğe maddi katkı zorunluluğu olmayan bu modelde AB standartlarını karşılayan birçok üründe gümrük vergisi kaldırılmıştır. Fakat bu modelde tıpkı diğerleri gibi birçok soruyu cevapsız bırakır.

---

¹² Theresa May hükümetinin AB ile varacağı Birlikten çıkış antlaşmasının Birleşik Krallık'ın beklentilerini karşılayamaması durumunda Avam Kamarası'ndan onay alma ihtimali düşücektir ve iç politikada sorunlar artacaktır. Gerçekleştirilen ikili antlaşmanın maddelerinin belirsiz olması durumunda ise antlaşma Avam Kamarası'nda farklı gruplardan parlamenterlerin desteğini sağlayabilme kapasitesi artacaktır. Tüm olasılıklara açık bu belirsizlik durumunun 'kör Brexit' olarak nitelmesi mümkündür. Örneğin, *The Telegraph* gazetesinden Paul McGrade (2018), 'kör Brexit'i Brexit yanlıları için bir stratejik seçenek olarak gördüğünü söyleyerek İşçi Partisi'nden Sir Keir Starmer'in 'kör Brexit'in bir sert Brexit'e dönüşme ve Birleşik Krallık'ın ulusal çıkarlarına zarar verme potansiyeline dikkat çekmesine gönderme yapar.

'Sert Brexit modeli' olarak adlandırılan Dünya Ticaret Örgütü Modeli'nde Birleşik Krallık, Avrupa Birliği üyesi olmayan diğer dünya ülkelerinin tâbi olduğu ticari kurallara göre ikili ilişkilerini gerçekleştirecektir. Kendi gümrük tarifelerini belirleme hakkı kazanan ülke, AB bütçesine de katkı sağlamayacaktır. Bu modelin en büyük dezavantajı ise 'en çok gözetilen ülke' kuralıdır.

Son olarak ele alınan Gümrük Birliği Modeli'nde ise Birleşik Krallık'ın bu modeli kabul etme durumunda AB dış ticaret tarifelerine bağlanacağı ve kendi ticaret tarifelerini uygulayamayacağını altı çizilmiş, bu modelin Birleşik Krallık'ın beklentilerini karşılayamayacağını hem ekonomik hem de politik sorunlara çözüm olmasının mümkün olmadığı vurgulanmıştır.

Fakat şunu söylemekte yarar vardır ki Birleşik Krallık hangi alternatif modeli seçerse seçsin tek pazar içindeki fırsatların yakalanması pek mümkün görünmemektedir. Alternatif olarak tartışılan bu modeller ekonomik açıdan değerlendirilebilir olsa da yurttaşlık hakları, dolaşım serbestliği, İrlanda sınırı, göçmenlerin durumu, gerçekleşecek yatırımlar, ikili siyasi ilişkiler, AB projelerine katılım ve katkı konularında halkın istediği doğrultuda çözüm sunmaktan uzaktır. Birleşik Krallık tüm bu konulara çözüm bulacak geniş çaplı bir antlaşmaya gereksinim duymaktadır. Bu modellerin kuramsal olarak uygulanabilir gözükse de pratiğe döküldüğünde Birleşik Krallık için birçok ilave sorunu barındırması sürpriz olmayacaktır.

KAYNAKLAR

- Adam Smith Institute. (2016). *Sam Bowman discusses the difference between a hard and soft Brexit with the Daily Express*. 19 Kasım 2018 tarihinde, <https://www.adamsmith.org/news/sam-bowman-discusses-the-difference-between-a-hard-and-soft-brexit-with-the-daily-express?rq=bowman> hard brexit adresinden erişildi.
- Akdoğan, E. (2017). Avrupa Parlamentosu Ekseninde Temsil Krizi ve Brexit: AB Vatandaşlarının Kararlara Katılım Sorunu. E. Erol & D. Şekeroğlu (Ed.) içinde, *BREXIT – Elveda Avrupa İngiltere'nin AB'den Ayrılmasından Sonra Avrupa Bütünleşmesi ve Türkiye-AB İlişkilerinde Fırsatlar ve Tehditler* (ss. 163–184). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Akses, S., Ataç, E., Ceran, A., Çapanoğlu, S., İleri, C., Kıvılcım, I., & Şahin, Y. (2016). *Britanya Referandumu ve Sonrası: AB Entegrasyon Sürecinin Geleceği ve Türkiye*. İktisadi Kalkınma Vakfı (C. 284). İstanbul. 10 Eylül 2018 tarihinde, [http://www.ikv.org.tr/images/files/İK_V_Brexit_Yayın_no_284\(1\).pdf](http://www.ikv.org.tr/images/files/İK_V_Brexit_Yayın_no_284(1).pdf) adresinden erişildi.
- Arıboğan, D. (2017). *Duvar*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Avrupa Birliği. *Treaty of Lisbon*, Official Journal of the European Union (2007). 10 Nisan 2018 tarihinde, http://publications.europa.eu/resource/cellar/688a7a98-3110-4ffe-a6b3-8972d8445325.0007.01/DOC_19 adresinden erişildi.

- Avrupa Birliği Bakanlığı. (2017). *Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma*. 2017. 10 Mayıs 2018 tarihinde, <http://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf> adresinden erişildi.
- Avrupa Komisyonu. *Draft Agreement on the withdrawal of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland from the European Union and the European Atomic Energy Community*, Pub. L. No. TF50 (2018) 33/2 (2018). EU. 20 Kasım 2018 tarihinde, https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/negotiation-agreements-atom-energy-15mar_en.pdf adresinden erişildi.
- Avrupa Komisyonu. (2018b). *Eu-Canada*. 05 Mayıs 2018 tarihinde, <http://ec.europa.eu/trade/policy/in-focus/ceta/> adresinden erişildi.
- Avrupa Konseyi. *European Council Conclusions*, Pub. L. No. EUCO 1/16 (2016). 20 Kasım 2018 Tarihinde, <https://www.consilium.europa.eu/media/21787/0216-euco-conclusions.pdf> adresinden erişildi.
- Bartels, L. (2018). *Brexit: Trading In Choppy Waters - Social Europe*. 11 Ekim 2018 tarihinde, <https://www.socialeurope.eu/brexit-trading-in-choppy-waters> adresinden erişildi.
- BBC. (2016a). *10 Soruda İngiltere'nin AB Referandumunu*. 19 Kasım 2018 Tarihinde, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160616_10soruda_referandum adresinden erişildi.
- BBC. (2016b). *İngiltere'de Yüksek Mahkeme'den Hükümete Brexit Darbesi*. 11 Eylül 2018 tarihinde, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-37858722> adresinden erişildi.
- BBC. (2017). *İngiltere Erken Seçim Noktasına Nasıl Geldi?* 08 Ağustos 2018 Tarihinde, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39628395> adresinden erişildi.
- BBC. (2018a). *Avrupa Birliği: İngiltere'nin Brexit Planı İşe Yaramaz*. 10 Ekim 2018 tarihinde, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45589226> adresinden erişildi.
- BBC. (2018b). *İngiltere Başbakanı May: Avrupa Birliği, Brexit Müzakerelerinde Saygılı Olmalı*. 10 Ekim 2018 tarihinde, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45604579> adresinden erişildi.
- Begg, I. (2016). *Brexit: Why, What Next And How?* *CESifo Forum*, 17(2), 30–36.
- Birleşik Krallık Hükümeti. (2016a). *Alternatives to Membership: Possible Models For The United Kingdom Outside The European Union*. Londra: HM Government.
- Birleşik Krallık Hükümeti. (2016b). *HM Treasury Analysis: the Long-term Economic Impact of Eu Membership And The Alternatives*. *Parliament by the Chancellor of The Exchequer By Command Of Her Majesty*. HM Government.

- Booth, S., Howarth, C., Persson, M., Ruparel, R., & Swidlicki, P. (2015). *What if...? The Consequences, Challenges & Opportunities Facing Britain Outside EU*. Londra. 10 Kasım 2018 tarihinde, www.openeurope.org.uk adresinden erişildi.
- Çolak, Ö. F. (2017). Küresel Kriz ve Brexit Ömer. E. Erol & D. Şekeroğlu (Ed.) içinde, *BREXIT–Elveda Avrupa İngiltere'nin AB'den Ayrılmasından Sonra Avrupa Bütünleşmesi ve Türkiye-AB İlişkilerinde Fırsatlar ve Tehditler* (ss. 96–108). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Cowburn, A. (2016). *Theresa May Says "Brexit Means Brexit" and There Will Be No Attempt To Remain Inside EU*. 11 Haziran 2018 tarihinde, <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/theresa-may-brexit-means-brexit-conservative-leadership-no-attempt-remain-inside-eu-leave-europe-a7130596.html> adresinden erişildi.
- Deutsche Welle. (2017). *Polonya Çok Vitesli Avrupa Önerisine Karşı Çıkıyor*. 03 Temmuz 2018 tarihinde, <http://www.ulasimgazetesi.com/kose-yazisi/9043/ab-supheciligi-nedir-nasil-gelismistir.html> adresinden erişildi.
- Deutsche Welle. (2018a). *AB'den İngiltere'ye Acı Reçete*. 04 Mayıs 2018 tarihinde, <http://www.dw.com/tr/abden-ingiltereye-acı-reçete/a-42360073> adresinden erişildi.
- Deutsche Welle. (2018b). *Brexit Anlaşmasının İlk Taslağı Açıklandı*. 05 Mayıs 2018 tarihinde, <http://p.dw.com/p/2tUCm> adresinden erişildi.
- Deutsche Welle. (2018c). *May: AB ile Gümrük Birliği Olmayacak*. 07 Ağustos 2018 tarihinde, <http://www.dw.com/tr/may-ab-ile-gümrük-birliği-olmayacak/a-42455086> adresinden erişildi.
- Dhingra, S., & Sampson, T. (2016). *Life after BREXIT: What are the UK's Options Outside The European Union?* 1, 15. Londra 20 Eylül 2018 tarihinde, <http://cep.Ise.ac.uk/pubs/dowland/brexit01.pdf> adresinden erişildi.
- Dinan, D. (2014). *Europe Recast: A History of European Union*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Donnelly, B. (2018). *Brexit: The Political Declaration*. 13 Ekim 2018 tarihinde, <http://fedtrust.co.uk/brexit-the-political-declaration/> adresinden erişildi.
- Duxbury, C. (2016, Haziran 30). Brexit and the Norway Model. *The Wall Street Journal*. 25 Eylül 2018 tarihinde, <https://blogs.wsj.com/briefly/2016/06/30/brexit-and-the-norway-model-at-a-glance/> adresinden erişildi.
- Dünyahaber. (2018, Mart 7). *AB, İngiltere'nin Önerilerini Reddetti*. 22 Kasım 2018 tarihinde <https://www.dunya.com/dunya/ab-ingilterenin-onerilerini-reddetti-haberi-406248> adresinden erişildi
- Ebell, M., & Warren, J. (2016). The Long-Term Economic Impact of Leaving the EU. *National Institute Economic Review*, 236(1), 121–138. <https://doi.org/10.1177/002795011623600115>

- Efe, H. (2017). Brexit Sonrası Birleşik Krallık ve Avrupa Birliği Arasındaki Tek Pazar Üzerine Müzakereler: “Sert” Brexit mi, “Yumuşak” Brexit mi? E. Erol & D. Şekeroğlu (Ed.) içinde, *BREXIT – Elveda Avrupa İngiltere'nin AB'den Ayrılmasından Sonra Avrupa Bütünleşmesi ve Türkiye-AB İlişkilerinde Fırsatlar ve Tehditler* (Siyasal Kitabevi, ss. 109–136). Ankara.
- Emerson, M. (2016). Which Model for Brexit? *After Brexit: Consequences for the European Union*, (147), 1–20. https://doi.org/10.1007/978-3-319-66670-9_9
- Euronews. (2016). *DTÖ:İngiltere ile Eskisi Gibi Olunmayacak*. 08 Ağustos 2018 tarihinde, <http://tr.euronews.com/2016/10/21/dto-ingiltere-ile-eskisi-gibi-olunmayacak> adresinden erişildi.
- Euronews. (2018). *May: AB Dışında Fırsatlar Bizi Bekliyor*. 20 Eylül 2018 tarihinde, <https://tr.euronews.com/2018/03/29/theresa-may-ab-d-s-nda-f-rsatlar-bizi-bekliyor> adresinden erişildi.
- Fossum, J. E., & Graver, H. P. (2018). *Squaring The Circle On Brexit: Could The Norway Model Work?* Bristol Universtiy Press.
- Gow, D. (2018). *Social Europe Brexit Paper Series Brexit and Devolution: A New UK Settlement or the Break-Up of Britain?* 20 Eylül 2018 tarihinde <https://www.parliament.uk/site-infor-adresinden> erişildi.
- Hasgüler, M., & Uludağ, M. B. (2014). *Devletlerarası ve Hükümetler-Dışı Uluslararası Örgütler: Tarihçe, Organlar, Belgeler, Politikalar*. istanbul: Alfa Yayınları.
- Hobolt, S. (2016). *Why Did Voters Vote Brexit?* 19 Kasım 2018 tarihinde, from <http://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2016/06/24/why-did-voters-choose-brexite/> adresinden erişildi.
- Ipsos MORI. (2016). Immigration and the EU Referendum. *Ipsos MORI Issues Index*, 1–13.10 Ağustos 2018 <https://www.ipsos.com/sites/default/files/migrations/en-uk/files/Assets/Docs/Polls/immigration-and-the-eu-referendum-charts.pdf> adresinden erişildi.
- Ipsos MORI. (2017). The Five Tribes of Brexit-Britain. *Ipsos MORI Issues Index*. 10 Ağustos 2018 tarihinde, <https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2017-12/the-five-tribes-of-brexite-britain.pdf> adresinden erişildi.
- Kalay, A. (2017). Demokrasi ve Popülizm Bağlamında Brexit Tartışmaları. E. Erol & D. Şekeroğlu (Ed.) içinde, *BREXIT – Elveda Avrupa: İngiltere'nin AB'den Ayrılmasından Sonra Avrupa Bütünleşmesi ve Türkiye-AB İlişkilerinde Fırsatlar ve Tehditler* (ss. 65–81). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Köker, İ. (2017). AB'de Brexit sonrası için “Türkiye modeli” Tartışılıyor. 10 Mayıs 2018 tarihinde, <https://www.bbc.com/turkce/40391373> adresinden erişildi.
- Mars de, S., Murrar, C. R. G., Aoife., O. D., & Warwick, B. (2016). *Brexit, Nothern Ireland and Ireland* (C. 2).

- Mcgrade, P. (2018, Kasım 12). Will Brexiteers Realise In Time That A 'blind Brexit' is Their Friend?' *The Telegraph*. 20 Kasım 2018 tarihinde, <https://www.telegraph.co.uk/politics/2018/11/12/will-brexiteers-realise-time-blind-brexit-friend/> adresinden erişildi.
- McKie, D. (1975, Haziran 7). Anatomy Of A Landslide. *The Guardian*, s. 1.
- Miller, V., Long, A., Gower, M., & Kelly, R. (2016). Brexit: What Happens Next? *House of Commons Library Briefing Paper, CBP-7632(CBP-7632)*, 1–27. 20 Eylül 2018 tarihinde, <http://researchbriefings.parliament.uk/ResearchBriefing/Summary/CBP-7632> adresinden erişildi.
- Özbey, E. E., & Şenyuva, Ö. (2017). Brexit, Avrupa Birliği ve Kamuoyu: Britanya Örneğiyle Avrupa'da Yükselen Radikalizmi ve Popülizmi Anlamak. E. Erol & D. Şekeroğlu (Ed.) içinde, *BREXIT – Elveda Avrupa: İngiltere'nin AB'den Ayrılmasından Sonra Avrupa Bütünleşmesi ve Türkiye-AB İlişkilerinde Fırsatlar ve Tehditler* (ss. 185–214). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Özerim, G. (2017). Göç Konusunun Birleşik Krallık'ta AB Referandumu Sürecindeki Yeri. E. Erol & D. Şekeroğlu (Ed.) içinde, *BREXIT – Elveda Avrupa İngiltere'nin AB'den Ayrılmasından Sonra Avrupa Bütünleşmesi ve Türkiye-AB İlişkilerinde Fırsatlar ve Tehditler* (ss. 83–95). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Petzinger, J. (2018). Panasonic Europe CEO Laurent Abadie Announces That The Corporate Headquarter Will Move From The UK to Amsterdam from. 20 Eylül 2018 tarihinde, <https://qz.com/1374524/panasonic-europe-ceo-laurent-abadie-announces-that-the-corporate-headquarter-will-move-from-the-uk-to-amsterdam-from/> adresinden erişildi.
- Pisani-Ferry, J., Röttgen, N., Sapir, A., Tucker, P., & Wolff, G. B. (2016). *Europe after Brexit: A Proposal For A Continental Partnership*.
- Purdy, M. (2013). Peace in the Troubles. 13 Ekim 2018 tarihinde, http://www.bbc.co.uk/history/topics/troubles_peace adresinden erişildi.
- Rights, M. (2016). *Long-term Economic Implications of Brexit. A report for the Scottish Parliament. University of Strathclyde*. 02 Mart 2018 tarihinde, <https://www.sbs.strath.ac.uk/economics/fraser/20161006/Long-term-Economic-Implications-of-Brexit.pdf> adresinden erişildi.
- Ryan, J. (2016). *UK Referendum And Potential Brexit? Leibniz-Informationszentrum Wirtschaft Leibniz Information Centre for Economic* (C. 69).
- Schoof, U., Petersen, T., Aichele, R., & Felbermayr, G. (2015). *Brexit–potential Economic Consequences If The UK exits the EU. Future Social Market Economy*.
- Servantie, D. (2017). AB Şüpheliği Nedir? Nasıl Gelişmiştir? 10 Ekim 2018 tarihinde, <http://www.ulasimgazetesi.com/kose-yazisi/9043/ab-supheciligi-nedir-nasil-gelismistir.html> adresinden erişildi.
- Social Europe. (2018). How Brexit Could Create A Crisis At The Irish Border. 11

- Ekim 2018 tarihinde, <https://www.socialeurope.eu/how-brexit-could-create-a-crisis-at-the-irish-border> adresinden erişildi.
- Soytürk, M. (2017). Büyük Britanya'nın Avrupa Birliği İle İlişkisi ve Brexit. *The Journal of International Scientific Researches*, 2(4), 72-72. <https://doi.org/10.23834/isrjournal.280527>
- T.C. Dışişleri. (2016). Birleşik Krallık'ın Ekonomisi. 10 Ekim 2018 <http://www.mfa.gov.tr/birlesik-krallik-ekonomisi.tr.mfa> adresinden erişildi.
- The Electoral Commission. (2016). EU referendum result. 05 Haziran 2018 tarihinde, <https://www.electoralcommission.org.uk/find-information-by-subject/elections-and-referendums/past-elections-and-referendums/eu-referendum/eu-referendum-result-visualisations> adresinden erişildi.
- The People's Challenge. (2018). About. 10 Ekim 2018 tarihinde, <https://thepeoplechallenge.org/about/> adresinden erişildi.
- Turkish Yatırım. (2016). *Brexit ' e Dair Herşey*. İstanbul. 10 Eylül 2018 tarihinde, <http://www.turkborsa.net/belgeler/raporlar/brexitdairhersey.pdf> adresinden erişildi.
- Van Reenen, J., Dhingra, S., Sampson, T., & Wadsworth, J. (2016). *Brexit 2016, Policy analysis from the Centre for Economic Performance* (Center for Economic Performance). Londra. <https://doi.org/10.1038/530015a>
- Walker, P. (2018). What the cabinet has agreed at Chequers Brexit meeting. 12 Kasım 2018 tarihinde, <https://www.theguardian.com/politics/2018/jul/06/what-the-cabinet-has-agreed-at-chequers-brexit-meeting> adresinden erişildi.
- Wesel, B. (2018, Temmuz 10). Londra'da kaos günleri. *Deutsche Welle*. 05 Ekim 2018 tarihinde, <https://p.dw.com/p/317DP> adresinden erişildi.
- WTO. (2016). WTO. 10 Ekim 2018 tarihinde, <https://www.wto.org/> adresinden erişildi.
- Young, J. W. (1993). *Britain and European Unity, 1945-1992*. New York: Macmillan Education.
- Zengin, C. (2016). Brexit: Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'ndeki Geleceği mi? *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi*, (10), 2. 05 Mayıs 2018 tarihinde, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-455-20160330441308.pdf> adresinden erişildi.

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Received: 17.07.2018 • Kabul Tarihi / Accepted: 06.11.2018

İslam Uygarlığında Kent ve Kentleşme

Harun BİÇAKCI

Arş. Gör.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Samsun, Türkiye
ORCID: 0000-0002-9222-6124
harunbicakci@gmail.com

Cuma YILDIRIM

Arş. Gör.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Samsun, Türkiye
ORCID: 0000-0002-3504-8771
cumayildirim2706@gmail.com

Öz

Sosyal bir unsur olarak da kabul edilen din olgusunun, toplumsal yaşamda etkili olmasının yanı sıra; kentin mimarisinde, yaşantısında ve yönetiminde de etkili olduğu söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında kentler yaşanılan sosyo-ekonomik süreçlerden sürekli etkilenmekte ve bu süreçte yeniden şekillenmektedirler. Kentlerin de bu süreçlerde içinde vücuda geldikleri uygarlığın elbisesini giydikleri görülmektedir. Bu çerçevede İslam'ın ortaya çıkışıyla birlikte yaşamın tüm boyutlarını içeren bir uygarlık biçimi de ortaya çıkmıştır. İslam kentleri ticari faaliyetlerin egemen olduğu yerlerde ortaya çıkarak, geçmiş uygarlıklarla kurduğu ilişkilerle birlikte bir uygarlık olarak yayılmıştır. Bu yayılma sürecinin teolojik temelinin ise kentsel hayatın dinamiklerine uyumlu bir şekilde geliştiği görülmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, İslam uygarlığında vücuda getirilen kentin ve kentleşmenin dinamiklerini analiz etmektir. Çalışmada öncelikle İslam kentlerinin temel özelliğine yer verilerek karakteristik unsurları (mimari, sosyal, ekonomi ve yönetim) detaylı olarak irdelenmektedir. Ardından İslam uygarlığının kent ve kentleşmeye olan etkisi Bursa, Fez ve Bağdat kentleri özelinde ele alınmaktadır. Araştırmada İslam kentlerinin kuruluşunda teorik olarak ifade edilen noktaların pratik olarak hayata nasıl yansıdığına ortaya konulması çalışmanın özgün yönünü oluşturmaktadır. Ayrıca çalışma üç farklı coğrafyada vücut bulan İslam kentlerinin bir arada analiz edilmesi yönüyle de ilgili alana katkı sunmayı hedeflemektedir. Çalışma literatür taramasına dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam, İslam Uygarlığı, Kent, Mimari, Toplumsal Dinamikler

City and Urbanization in Islamic Civilization

Abstract

The religious phenomenon, which is accepted as a social element, is not only effective in social life, it is also influential in urban architecture, urban life, and management. From this point of view, cities are constantly affected by the socio-economic processes they are experiencing and are being reshaped in this process. The cities also wear the clothes of civilizations they have emerged in these processes. In this context, a form of civilization including all the dimensions of life has emerged with the emergence of Islam. Islamic cities have emerged in places where commercial activities are dominant and spread as a civilization with relations established with past civilizations. It is observed that the theological basis of this expansion process has developed in accordance with the dynamics of urban life. At this point, the aim of the study is to analyze the dynamics of the city and urbanization that emerged in Islamic civilization. In the study, firstly the basic features of Islamic cities are given and the characteristic elements (architecture, social, economics, and management) are examined in detail. Then the influence of Islamic civilization on urban and urbanization is analyzed in the cities of Bursa, Fez, and Baghdad. The analysis of how the theoretical aspects of the Islamic cities are practically reflected in life is the original aspect of the study. In addition, the study contributes to the field by analyzing three Islamic cities established in three different geographical regions. The study is based on literature review.

Keywords: Islam, Islamic Civilization, City, Architecture, Social Dynamics

GİRİŞ

Zaman içinde kentler fiziki ve sosyolojik olarak önemli değişimler ve dönüşümler geçirmektedir. Bu noktada birçok kurumun doğuşu ve gelişimi görülür. Tüm kurum ve toplumsal yapı “*o toplumun kimliğini, önceliklerini, toplumsal örgütlenişini ve geleceğe yöneliş ve toplumsal değişimini hazırlayan ve pekiştiren en temel yapı taşıdır*lar” (Demirci, 2003: 136). Tarihsel süreçlerde kentler toplumla ve geçmişle ilintili olarak sürekli bir değişim ve dönüşüm geçirmektedirler. Farklı dönemlerde farklı özelliklere/karakterlere sahip oldukları görülmektedir.

İslam'ın da ortaya çıkışıyla birlikte hayatın tüm boyutlarını içeren özgün bir uygarlık biçimi gelişim göstermiştir. İslam'ın ticari faaliyetin görece egemen olduğu bir kentte ortaya çıktığı ve buradan da hem çevresiyle hem de geçmiş uygarlıklarla kurduğu ilişkiyle birlikte bir uygarlık olarak yayılmıştır. Bu yayılma sürecinin teolojik temelini ise kentsel hayatın dinamiklerine uyumlu bir şekilde geliştiği görülmektedir (Çelik, 2012: 138). İslamiyet de ortaya çıktığı andan itibaren kentlerin kuruluşu ve gelişiminde etkisini göstermektedir. Kentlerin siyasal ve ekonomik yapısı ile kültürel ve toplumsal hayatını biçimlendirmiştir.

Bu çalışma, İslam uygarlığında vücuda getirilen kentlerin ve İslam uygarlığı süreciyle birlikte şekillenen kentleşmenin dinamiklerini üç farklı kentsel alan (Bursa, Fez ve Bağdat) özelinde karşılaştırmalı olarak analiz etmeyi hedeflemektedir. Aynı zamanda teorik olarak ifade edilen islam kentinin gerçekten uygulamada var olup olmadığı bu üç kentin karşılaştırılmasıyla da ortaya konulacaktır. Ayrıca İslam uygarlığında kente bakış nasıldı; tarihsel süreçlerde İslam kentleri hangi karakteristik unsurlara sahip olmuştur gibi sorulara cevap aranacaktır. Bu soruların cevaplanması ise yerli ve yabancı literatürün taranmasıyla gerçekleştirilmiştir.

Bu çerçevede çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İslam uygarlığında kente dair genel yargılara yer verilmiştir. İkinci bölümde İslam kentlerinin karakteristik unsurları belirtilmiştir. Bu bölümde, İslam kentlerinde gözlemlenen mimari özellikler, kentin sosyal dinamikleri, ekonomi ve yönetim boyutları detaylı olarak irdelenmiş ve İslam kentlerinin temel özellikleri ifade edilmiştir. Üçüncü bölümde ise seçilen Bursa, Fez ve Bağdat kentleri özelinde birinci ve ikinci bölümde teorik olarak ifade edilen noktaların kentlerin kuruluşunda ve sonrasında pratik hayata nasıl yansıdığına değinilmiştir.

İSLAM UYGARLIĞI VE KENT

İslamiyet'in doğuşunda Araplar kabileler halinde yaşamaktadırlar ve kabile örgütlenmesinin tipik özelliklerini sergilemektedirler. Bu noktada da her kabilenin ayrı bir düzeni ve hukuku mevcuttu. Siyasi bir birlik söz konusu değildi. Her kabilenin kendi dinsel inançları ve kendilerine özel putları vardı. Ayrıca kendi aralarında sık sık çatışmalar ortaya çıkıyor ve bu çatışmaların sonucu çok uzun

süre etkisini gösteriyordu (Arcan, 2014: 196). Bakıldığında İslam dininin ortaya çıktığı ilk yüzyıl, İslam'ın yayılmasına ve toprakların genişletilmesine adanmıştır. İslam dini, yüzyılın sonunda Çin sınırına, Kuzey'de Aral Denizi'ne, Batı'da İspanya, Doğu'da Fas'a, Güney'de ise Hint Okyanusu'ndan Afrika Boynuzu'na kadar yayılmıştır (Abdin, 2010: 5).

İslam uygarlığı Yunan, İran, Hint ve Çin Uygarlıkları ile karşılaşmalarından elde ettiği birikimle gelişimini artırmıştır. İstanbul'dan, Mekke'ye, Merakeş'e, Şiraz'a, Kahire'ye, Şam'a, Tahran'a, Bakü'ye, Kabil'e, Mezopotamya'ya, Lahor'a, Kalküta'ya, Semerkand'a gidildiğinde bu kentlerin hiçbirinde Müslüman bir kişi kendini bütünüyle yabancı hissetmez (Kazıcı, 2003). Bunun en temel nedeninin de taşdıkları ortak mimari özellikler olduğu söylenebilir.

Müslümanlar İskenderiye'de ve Suriye kentlerinde Yunan uygarlığıyla tanışarak başlıca medeni eserlerini Fırat ve Dicle sahillerinde, Kûfe ve Basra gibi kentler meydana getirmişlerdir. Kentlerin ikisi de Hz. Ömer zamanında inşa edilmişlerdir. Bu kentlerde her bir kabile için ayrı ayrı mahalleler, ortada meydan, cami ve vali için bir saray inşa edilmiştir (Barthold, 2012: 52). Fetihler dönemi geçtikten sonra, kurulmuş olan kentlerin çoğu, daha uzun süre mimari özelliklerini korumuşlardır. Örneğin: *Fez* şehri sekizinci yüzyıl sonunda, Kafkas'taki *Gence* şehri dokuzuncu yüzyılda kurulmuşlardır (Barthold, 2012: 49). Günümüzde de bu kentler, ilk olarak kuruldukları yerlerdeki mimari yapılarını korumaktadır ve turistik ziyaret alanları olarak öne çıkmaktadırlar.

Bakıldığında İslam uygarlığında ilk kentleşme sürecinin Medine¹'de yaşandığı görülmektedir. Medine kelimesi Arapça'da, yerleşmek, şehir kurmak ve kale inşası yapılan her yüksek yer gibi anlamlarda karşılık bulmaktır. Kur'an'da medine ifadesi, devletten ziyade, coğrafi bütünlüğü tanımlayan “şehir” anlamında kullanılmaktadır: “*Şehir (Medine) halkı sevinerek yanına geldi*” (Hicr, 67); “*Derken şehrin (medine) öbür ucundan bir adam koşarak geldi...*” (Yasin, 20). Ancak medine kelimesi, devletin karşılığı olarak da yazılı metinlerde yer almaktadır (Çetinkaya, 2010: 6). Bu kapsamda örneğin; “*İslam'ın ancak medinelerde bihakkın yaşayabildiği gerçeği Hz. Ömer'i bedevilğin ortadan kaldırılması için bir mücadeleye itmiştir. Hatta o medeni hayata geçme konusunda bir teşvik olması amacıyla, İslam devletinin gelirlerinden sadece medinelerde ikamet edenleri yararlandırmış, bedevilere bu gelirlerden atıye ödenmemiştir*” (Söylemez, 2011: 25'ten Akt.: Arcan, 2014: 202).

Ayrıca, Hz. Peygamberin de şehirli biri olduğu ve göçebelere (nomads) karşı kuşkulu olduğu ve başlangıçta İslam'ı yayan lider kadronun yarımadanın kent

---

¹ “Yesrib, Müslümanların Mekke'den hicret ederek gelip yerleştikleri ve İslâm devletini kurdukları bir kasabanın adıdır. Daha sonra buraya Medine adı verilmiştir. Hatta Hz. Muhammed sağlığında Medine sözcüğünü Yesrib için onurlandırıcı olarak kullanmıştır.” (Koyuncu, 2009: 90).

burjuvazisi olduğu ifade edilmektedir (Abu Lughod, 1987: 156). Bu nokta kentlerin ortaya çıkışı ve gelişiminde toplumsal dinamik olarak kent burjuvasının önemini de ortaya koymaktadır.

İslam dünyası söz konusu olduğunda, Kaşgar'dan Timbuktu'ya kadar olan bölgedeki kentlerin özünde birçok ortak nokta vardır. Bu kadar geniş alana yayılmış olan kentlerin tümünde İslam uygarlığının izleri ve temel karakteristikleri öne çıkmaktadır (Demirci, 2003: 130). Bu izlerin ve özelliklerin şekillenmesinde İslam kentlerinin, geçmiş uygarlıkların birçok özelliğini adapte etmesi ve sahiplenmesi de önemli bir etkidir. Diğer uygarlıklardan elde edilen özellikler, İslam kentlerine farklı ve yeni bir kimlik kazandırmıştır. Ancak İslam kentleri, bu süreçte diğer kentlerden farklı bir model ortaya koyarak, sentezleme gücüyle öteki uygarlıklardan devraldıklarını tevhid eksenli bir epistemoloji ve ontoloji içinde yeniden inşa etmiştir (Çelik, 2012: 139). İslam dini de ekonomik, hukuki ve yüksek kent yaşamı kurallarının temelini oluşturmuştur. Diğer bir deyişle, İslam, antik dünyanın bilgisini kendi mesajıyla yoğurarak İslami bir bakış kazandırmıştır.

İslam'ın ilk yüz yıllarına genel olarak bakıldığında, hızlı ve yaygın bir kentleşme hareketinin gözlemlenmediği söylenebilir. Çin Seddi'nden Atlantik'e kadar olan bölgede 20'ye yakın kent kurulmuştur. Mısır'da Fustat, Irak'ta Basra ve Kûfe gibi şehirler kurulurken, Doğuda Nişâbur, Semerkant, Buhara ve Merv gibi büyük nüfuslu kentler kurulup gelişmiştir (Demirci, 2003: 131). Göçebe olarak yaşayan topluluklar, sırasıyla yerleşik hayata geçerek kısa zaman içinde nüfusları yüz binleri bulmuştur. Örneğin; Basra ve Kûfe, kuruluşlarından otuz yıl sonra 200.000 ve 100.000'in üzerinde bir nüfusa erişmişlerdir. Bağdat ise kuruluşundan kırk yıl sonra 2.000.000 nüfusa ulaşmıştır (Demirci, 2003: 132). Kentsel mekânların gerek savaşlar gerekse de yaşanan yerlerin sosyo-ekonomik imkânsızlıklarından dolayı daha iyi bir yaşam isteyen insanlar için bir cazibe alanı olarak görüldüğü söylenebilir.

Mimari olarak bakıldığında İslam kentlerinin genel yapı ve planlama olarak birbirine benzediği söylenebilir. Bu sebeple de yukarıda bir kısmı ifade edilen kentleri tamamıyla birbirinden ayırmak, resimlerine veya planlarına bakarak buldukları lokasyonları tanımlamak hiç de kolay değildir. İslam'ın yayıldığı geniş alana, insanların sahip oldukları farklılığa ve farklı dil ve geleneklere rağmen, İslam'ı kabul etmiş herkesin benzer bir biçimde yerleşme anlayışına sahip olduğu görülmektedir.

İslam kentlerini, diğer kent örneklerinden ayırt edebilecek en önemli özellik olarak farklı kimliklerden olan kişileri, müderrisleri, tüccarları, sanatkârları, farklı toplum kesimlerini İslami tahayyülde ve kimlik potasında birleştirebilme yönünde yattığı vurgulanmaktadır (Çelik, 2012: 146). Ayrıca Gazali için, İslam kentlerinin kutsal bir karakter taşımadığı yaklaşımı da göz ardı edilmemelidir. Ona göre kent, *“Müslüman bir toplumun ruhi ve dünyevi ihtiyaçlarının karşılanmasında sadece*

bir araçtır. İslami düşüncede bu dünya tamamen geçici fani bir yerdir” (Yıldız, 2011: 201).

İslam kentlerinin merkezi aynı zamanda Sünni anlayışın da iktidar alanıdır. Kırsal hayat ise, Sünni öğretinin nüfuz edemediği, aşırılıkların geliştiği yerler olarak görülmektedir (Çelik, 2012: 142). Kur’an-ı Kerim’in de Bedevi çölünü inançsızlık ve isyanda şiddetli bölge olarak nitelediğine işaret edilmektedir (Serjeant, 1992: 177). Tevbe suresinin 97. ayeti ve devamındaki ayetler: “*Bedeviler küfür ve nifak bakımından daha şiddetlidir. Allah’ın Resulüne indirdiği sınırları bilmemeye de onlar daha yatkındır...*” sözleri, çöle ve bedeviliğe karşı kenti ve medeniliği öne çıkarmıştır (Demirci, 2003: 132).

İslam’da Mekke, Medine, Kûfe, Bağdat ve Şam kentleri “*her biri birer fıkıh ekolü ile anılıyor, Şehir İslamı şehrin dinamiklerini dikkate alan fıkhi ayrışmalarla farklılaşan yüzlerini kazanıyordu*” (Çelik, 2012: 150). Kentler, dini hizipleşmelerin mekâna yansıdığı yerler olarak da ortaya çıkmakta ve farklı mezhep, cemaat, tarikat gibi parçalanmaların kentte yaşayan insanları ve toplumsallaşma dinamiklerini etkilediği de görülmektedir.

İSLAM KENTLERİNİN KARAKTERİSTİK UNSURLARI

İslam’ın emir ve yasakları, kentin hem fiziki ve hem de sosyal görünümünü belirlemiştir (İnalçık, 1995: 250). İslami kültürün kapsadığı geniş dünyaya, insanların çeşitliliğine, sahip olunan farklı kültürlere ve konuşulan farklı dillere rağmen, tüm inananlar benzer bir biçimde yerleşmişlerdir (Taheri, 1980: 12). Bu açıdan kentlerin genel yapıları ve planları birbirine benzerken; kentleri birbirinden ayırmak da zorlaşmıştır.

İslam Kentlerinin Mimari Dinamikleri

İslam kentindeki mimari geleneğin doğuşu yedinci yüzyılın ilk yarısına kadar götürülmektedir (Ruhenov & Oviedo, 2013: 125). İslam mimarisi farklı kültürlerin, stillerin, geleneklerin/adetlerin, teolojik felsefe ve coğrafi etkilerin bir karışımı olarak gelişmiştir (Abdin, 2010: 1). Geçmiş uygarlıklardan elde edilen birikim mimari geleneğin gelişmesinde önemli katkılar sağlamıştır. Böylelikle de geçmişin mimari bilgisi İslam’ın mesajlarıyla yoğrulmuştur.

İslam mimarisinin sembolik olarak ilk izlerini aramaya koyulduğunda ise Medine’de 622 yılında Hz. Peygamberin kalması için inşa edilen evde ve camide görülebilir. Hz. Peygamber zamanında ve ardından gelen dört halife döneminde olan inşaat faaliyeti sembolik arzuları bağlamında daha gösterişsiz ve mütevazı kalmıştır ve hiçbir görkem/ihtişam veya anıtsallık iddiası yoktur. İslam mimarisinde görkem ve anıtsallığa ulaşmak için bilinçli istek ilk Müslüman emperyal hanedan olan Emeviler (661–750) hâkimiyetinde ortaya çıkmıştır. Bu tarz yapıların en belirginleri olarak erken yedinci yüzyılda ve geç sekizinci yüzyılda yapılmış, Kudüs’te olan Kubbetu’s-sahra ve Aksa Cami ve Şam’daki Emevi Cami sayılabilir (Ruhenov & Oviedo, 2013:125).

Abbasiler de (750–1258) Emeviler'deki gibi mimarideki emperyal geleneği devam ettirmiştir. En erken inşa etme çabasını 762 yılında başkent olarak kurulan Bağdat kentinin iki km çapında dairesel bir duvarla etrafının çevrimi tasarımında görülmektedir (Ruhnov ve Oviedo, 2013: 126). Bununla birlikte, özellikle Semerkand ve Kahire kentleri de Timur ve Memluk imparatorluklarının görkemlerinin mimari ifadeleridir (Ruhnov & Oviedo, 2013: 126).

Stafano Bianca'nın deyişiyle, İslam'ın ayırt edici özelliği diğer dini geleneklerle karşılaştırıldığında, bireyin ve toplumun günlük hayatında tam manasıyla dini pratiklerin ilintili hale geldiği bütüncül ve entegre kültürel bir sistemin doğuşuna imkân vermesidir. (Omer, 2012: 10). Yani, İslami mimarinin merkezinde cismani/maddi, akli ve ruhi boyutlar birlikte işlev görmektedir (Omer, 2012: 2). Turgut Cansever'e göre ise her şeyi doğru yerine koymak –adalet- İslam mimarisinin tasarımında önemlidir. Bu da ancak, maddi varlık seviyesinin etmenlerine göre değil, bununla birlikte biyo-sosyal ve dini hakikatlere, kurallara göre doğru yere koymakla mümkün olacaktır (Cansever, 2013: 28).

İslam uygarlığında en ikonik bina tipinin gelişimine ve tarihine bakıldığında bunun cami olduğu görülmektedir (Abdin, 2010: 5). Yapıların inşa sürecinde mimaride kullanılan materyaller ve maddeler tabiattan normal şekilde ve “*ödünc*” alınmaktadır. Daha öncesinde bu materyaller kusursuz bir şekilde Allah'ın övgülerini evrensel bir koro şeklinde icra ediyorlar ve onun nurunu ve görkemini kutluyorlardı. Orjinal bağlamlarından ve içeriklerinden koparılmış olsalar da doğadan alınan inşa malzemeleri insanla ilgili diğer amaçlara mükemmel şekilde uyan biçimde değerlendirilmiş olmaktadır (Omer, 2012: 7).

Kavramsal çerçevede İslami mimari için konulan en önemli köşe taşı ise tevhid ilkesidir. İslam kentinde “*tevhid*” ilkesi idealize edilmektedir. İslam kenti ilahi vekillığın adil bir ortam içinde, tevazu ve dindarlığın, merhametin ve şefkatin tabiat ile uyumlu bir tezyinilik içinde vücuda getirildiği yapılar bütünüdür. Oleg Grabar'ın ifadesiyle “*İslam şehri gönüllü, şuurlu ve programlanmış sosyal ve fiziki bir varlık olmakla beraber, daha çok zıt kutupları tevhit edici bir şehir olarak tanımlanabilir*” (Demirci, 2003: 134). Yapılı çevrenin her bir yeni parçası Allah'ı gösteren bir iz olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada İslami mimari de Allah'ın doğadaki izlerinin arasında insan yapımı bir izi, işareti betimlemektedir (Omer, 2012: 7-8).

İslam Kentlerinin Toplumsal Dinamikleri

İslam uygarlığında kentler, islami kurallara ve özellikle inananların ekonomik, siyasal, toplumsal ve dini konularda yaşamlarını etkileyen fiziki çevrenin yanında toplumsal dinamikler üzerinde de önemli bir etkilere sahiptir (Taheri, 1980: 60). Bu bölümde de İslam kentindeki bu sosyal dinamikler analiz edilmektedir.

Cami ve Cemaat

Dini rolünün yanı sıra İslam şehrinde camiler, siyasal ve toplumsal rollerin de yerine getirildiği yerlerdir. Büyük Cami (Grand Mosque) zaman zaman hükümetin veya din ve hükümet ilişkisinin merkezi olarak düşünülmüştür. İslam uygarlığında cami en önemli kamusal binadır. Yaşayanların ihtiyacına ve geleneğine göre kurulan her mahallede bir cami inşa edilmektedir ve bu cami mahallelinin bir toplanma alanı, toplumsal mekânı olarak önem arz eder (Rezvani & Raefard, 2015: 252). Genel olarak değerlendirildiğinde ise, tüm camilerin büyük bir benzerlik ve birlik içerdikleri söylenebilir.

Bu büyük cami hem dini hem de kent hayatının diğer yönlerini de yansıtan bir merkezdir. Camiyle beraber inşa edilen medresenin dışında, halkın eğitimi için (ders-i âmm) camiye düzenli dersler de konulmuştur. Namaz için, özellikle Cuma günleri, başşehirin büyük camine gitmek sultan ve Müslüman teba için dini bir görevdi. Sultan burada halk ile konuşur ve suistimaller neticesinde ortaya çıkan şikâyetleri dinlerdi. Merasim, sultanın, halkının sıkıntılarına gösterdiği yakınlık ve alakayı resmetmekte ve sultanın bu tavrının, İslam devlet geleneğinde yöneticinin en önemli fonksiyonu sayıldığı vurgulanmaktadır (İnalçık, 1995: 249).

İslam kentlerinde cami, toplumun sevk ve idare edilmesinin yanında diğer kurumlarla kurduğu ilişkiler açısından da temel bir role sahiptir. Örneğin, Kûfe, Basra ve Fustat gibi ordugâh kentlerde Cuma mescitleri askerî, siyasi ve özellikle de bilimsel faaliyetlerin de merkeziydi. Halifelere bu camide biat edilmiş ve halifelerin politikaları ilk olarak cami minberinde halka duyurulmuştur. Eyaletlere ve kentlere atanan valiler de merkez camiinde halkın karşısına çıkmışlar ve konuşmalarını burada yaparak görevlerini devralmışlardır. Bununla birlikte fetihler de bu camilerden sevk edilmiş ve yönlendirilmiştir. Devletin yönetimi ve savaşlarla ilgili önemli kararlar için de camideki cemaatin görüşlerinin alındığı belirtilmektedir (Demirci, 2003: 137). Dolayısıyla camilerin, toplumsal, siyasal, kültürel ve ekonomik faaliyetleri de içine alarak bireyin ve toplumun hayatını etkileyen en merkezi yapılar olduğu belirtilebilir.

İslam kentlerinde, toplumsal tabakaların sosyo-ekonomik gruplar olarak değil de dini topluluklar veya cemaatler olarak ayrışmaları söz konusudur. Nitekim kentlerde dini topluluklar ve cemaatler ekseninde ortaya çıkan farklılıkları ihtiva eden bir sosyal doku, kabileci asabiyetler yerine fıkhi ekoller ve mezhebi farklılaşmalarla çeşitlilik kazanmıştır. İslam kentlerinde mevcut ve yaygınlaşan fıkhi ekollerin ortaya çıkardığı mezhebi yorumlar kabileci bağlılıkların yerini almıştır. İbn Haldun'un ifadesiyle nesep asabiyetinin yerine sebep asabiyetinin geçtiği görülmektedir (Çelik, 2012: 142). Aynı kableden olan insanlar arasındaki ilişki, aynı kent sakini arasında olan ilişkiye göre daha sıkıdır (Barthold, 2012: 49). Bu açıdan insanların, İslami mesajların aksine gerek dini gruplaşmaların

gerekse kabile, köy ve cemaat tarikatlarının etkisiyle kendi gruplarının etkisinde ve mahallelerinde bir hayat sürdürmeyi tercih ettikleri ifade edilebilir.

Mahalle

Mahalleler İslam uygarlığında şehirleri de biçimlendirmektedir. İslami şehirlerde mekânlar özel bir yapıya sahiptir. İslami şehirler bir anlamda kimliğin, dini inancın ve etnisitenin korunmasını bu mekân yapılarına borçludur. Her yerleşim yerinde, mahallede dil, din ve ortak soya sahip olanlar yanyana yaşarlar. Bu noktada da gizliliğe ve ailenin kutsiyetine önem veren İslam da bu mahallelerin oluşumunda en önemli etkidir (Rezvani & Raefard, 2015: 252).

İslam kentlerindeki ilişkiler maddi kurumlar arasında değil, kişiler arasındaki insani bağlar üzerine kurulmuştur. Batı uygarlığındaki maddi kurumlar arası ilişkiler yerini İslam uygarlığında insanlar ve gruplar arası ilişkilere bırakmıştır. Böyle bir İslam dünyası da etnik ve ruhi terimlerle tanımlanmaktadır (Demirci, 2003: 129). Bu ilişki ve değerlerin komşular tarafından ortaklaşa paylaşıldığı görülmektedir. Komşular arasındaki bu yakın ilişki sayesinde mahalle üyeleri arasında bir dayanışma ağı ortaya çıkmaktadır.

Mahalle, Cuma Camii, meydan ve etrafındaki ticari yerlerle merkezleşmiştir ve buralar canlı insan ilişkilerine imkân vererek mahallede yüksek bir aidiyet duygusu geliştirmiştir. Bu bağlamda da her mahalle aynı zamanda bir kimlik de kazanmıştır (Demirci, 2003: 143). Her mahallenin kendi çarşısı, binaları, su kaynakları, bahçe kapıları ve gece bekçisi vardır (Arcan, 2014: 217). Mahallelerin iç örgütlenmesi ise ev veya aile üyelerinin birbirine karşı olan duygu ve sorumluluklarından güçlü bir biçimde etkilenmiştir; çünkü Müslüman aileler çekirdek bir aile tipinden ziyade bir çeşit geniş aile biçiminde en yaşlı üyelerinin liderliği altında yaşamaktadırlar (Priyoyudanto, 2014: 8).

Mahallelerin karşı karşıya kaldığı önemli sorunlar da vardır. Kanalizasyon, çöplerin toplanması ve sokakların aydınlatılması öne çıkan birkaç problem olarak ifade edilebilir (Taheri, 1980: 22). Ayrıca, mahallelerde dolambaçlı ve iki metre darlığında sokakların varlığı görülmektedir (Priyoyudanto, 2014: 9). Dini kimlik, ticaret bölgesinde Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki günlük hayata müdahil değilken, yerleşim yerlerinde yaşayanlar dini kurallara bağlıdır. Her dini cemaat yerleşim bölgesinde kendine ait özel bir yer ve mezarlığa sahiptir. Mahalleler ve kent merkezi arasında dar sokaklarla kurulan bir bağ vardır. Sokak ağında ise çıkmaz sokaklar öne çıkmaktadır. Dar ve çıkmaz sokaklar, aynı zamanda çocuklar için birer oynama mekânı işlevi görmektedir. Ayrıca mahallelerde herkes herkesi tanımakta ve ne zaman bir yabancı mahalleye girse komşular tarafından fark edilmekte ve hemen göz hapsine alınmaktadır.

Bazı Avrupalı seyyahlar, İslam kentlerinde evlerin avlu içerisinde inşa edilip, sokak cephesine sadece dükkân ve duvarların yapılmış olmasını “Şark istibdadi, korkusu ile izah etmeye uğraşıyorlar. Lakin Pompei şehrinin meydana çıkarılmış

olan harabeleri gösterdi ki, eski zaman Yunan şehirleri de aynı şekilde inşa edilmiştir (Barthold, 2012: 48). Bunun yanı sıra İslam uygarlığı sürecinde vücuda getirilen evlerin ve yerleşim yerlerinin kendi kendine gelişmediği, yaşam şekillerine ve dinin ortaya koyduğu kurallara göre biçimlendiği söylenebilir.

Ekonomi

Çoğunluğu nehirler etrafında ve ticaret güzergâhlarında inşa edilen ve büyük nüfuslara sahip İslam kentlerinde, özellikle Abbasilerden sonra önemli bir ticari canlılık ve toplumsal hareketlilik vardır. Bir anlamda İslam, antik dünyanın karşısına kentli-medeni bir üst kimlikle çıkmış, onu cezbetmiş ve dönüştürmüştür (Demirci, 2003: 132). Örneğin, İslam dünyasında Bağdat, Kahire, İsfahan ve İstanbul gibi birçok kent ana kozmopolit metropollerdi ve kültürün ve öğrenmenin yanı sıra ticaretin de uluslararası merkezleriydi (Ruhenov & Oviedo, 2013: 130).

Ekonomik yapı olarak cami avlusunun hemen karşısında Bedesten veya Kapalı Çarşı vardır. Pazarın camiye yakınlığıyla, çarşı içindeki ticari hayatın, İslami kurallara göre düzenlenmesi amaçlanmaktadır (Demirci, 2003: 139). Bu noktada ticaret ve özellikle de zanaatkarlık erken İslami kent toplumunun ayırt edici özelliklerindedir (Haneda & Miura, 1994: 46). Hatta yeni şehirlerin kurulması pazarın yapısına ve konumuna bağlıdır. Bu kapsamda İslami bir kentte, kentin belkemiğinin, toplumsal ve ekonomik meselelerin merkezinin pazar yerlerinin olduğu söylenebilir.

İslam kentlerinde pazarların düzenlenmesinde yüksek bir hassasiyet vardır. En temiz ve kıymetli ürünlerin satıcıları merkez caminin yanından başlayarak temizlik ve güzelliklerine göre hiyerarşik bir şekilde yerleştirilmişlerdir. Kentin ticaret bölgesinin merkezi yapısını oluşturan bedestenler ise genellikle büyük kentlerde kurulmuş ve uluslararası ticarete açılan bir kapı vazifesi görmüşlerdir. Kentteki büyük tüccarlar ve zengin eşraf bedesten içinde yer almışlardır ve bu bedestenler genellikle loncaların da merkezi olmuştur. Loncalar hem İslam ahlakı hem İslami ekonomik hayatı hem de ideal Müslüman tüccar modelini geliştirmesi ve pekiştirmesi açısından İslam kentlerindeki sosyo-ekonomik yaşamın en önemli unsurlarındandır (Demirci, 2003: 139).

Loncalar üzerinde devletin denetimi ve sınırlamaları mevcuttur. Loncalar çalışanların mesleki haklarını ve çıkarlarını korumak için kurulan özerk bir örgütlenme değilken daha çok merkezi bürokrasinin kontrol ve denetimi adına önemli rollere sahiptirler (Çelik, 2012: 143). Bu açıdan “*her bir zanaatkâr, sultanın sarayına atanan ustanın kontrolü altındadır; tüm kuyumcular kuyumcubaşının, tüm hekimler hekimbaşının, tüm terziler terzibaşının, tüm mimarlar saray mimarının v.s.*” (İnalçık, 1995: 257). Böylelikle de katı hiyerarşik sistem devlet tarafından başkentten çok uzak bile olsa her yerde sağlanmış olmaktadır.

Her kentte tüm loncaları bir araya getiren bir makam mevcuttu. Bu makamdaki kişiye genellikle "*Şeyhü'l-meşayih*" adı verilirdi. Sahip olduğu otorite çok fazladır. Örneğin, dükkân açma izni verme, vergi oranlarıyla ilgilenme, anlaşmazlıkları çözme gibi çok farklı yetkilere sahipti. "*Şeyhü'l-meşayih*"ler aynı zamanda birer tarikat şeyhidirler. Böylelikle de maddi ve manevi otorite birlikte sağlanmış oluyordu (Demirci, 2003: 142). Sonuç olarak, dini tarikatların ve gruplaşmaların etkisinin, ekonominin yönetiminde etkili olan loncalarda da etkisini gösterdiği ifade edilebilir.

Devlet bürokrasisiyle çok fazla içli-dışlı tüccar geleneğinin olmasının bağımsız bir sosyal sınıf olarak kentli eşrafının ortaya çıkmasına ket vurduğu belirtilebilir. Devletin bu merkezizetçi karakteri eşraf gibi, ulema sınıfını da maddi açıdan kendine bağlamaktaydı. Maddi bağımlılık da idari ve düşünsel açıdan kontrolü ve denetimi de beraberinde getiriyordu (Çelik, 2012: 143). Örneğin doğrudan ya da dolaylı olarak devletle iş yapan, devletin aldıkları haricinde fazla bir geliri olmayan gerek tüccar gerekse ulema davranışlarının ve düşüncelerinin resmi söylemlere benzer şekilde olduğu söylenebilir.

Prioyudanto'ya göre, kentin ekonomisi üzerinde etki yaratan bir diğer boyut kervansaraylardır (Prioyudanto, 2014: 16). Bu yerleşim yerleri, kentin ana geçiş yolu üzerinde konumlanmışlardır. Mimari olarak iki çeşit kervansaray vardır. Birincisi, güvenlik ve koruma için çok büyük duvarlarla çevrili olarak tek katlı biçimde geçiş güzergâhları üzerinde; ikincisi ise kentin içinde iki ya da üç katlı biçimde inşa edilen kervansaraylardır. Yönetim ve vergilendirme açısından incelendiğinde ise üç çeşit kervansaray vardır. İlki, insanların onu kullanırken hiçbir ücrete tabi olmadığı sultan kervansarayı; ikincisi, zengin insanlar tarafından camilerin ve diğer dini kurumların giderlerini karşılamak için inşa edilen vakıf kervansarayı; üçüncüsü ise bireylerin yararına olan özel kervansaraylardır (Prioyudanto, 2014: 17).

Yönetim

İslami kentlerde idari kurumların yöneticileri ve yasaların uygulayıcıları sultan ya da Halife'nin birer temsilcisidirler ve bu kişiler tarafından atanmaktadırlar. Bu çerçevede de Halife'nin adına ve onun denetiminde bir kent yönetimi görülmektedir (Sinemillioğlu, 2006: 25). Geleneksel İslam kentlerinde her kent, İslam'ın ve şeriatın temsilcisi olan bir Kadı'nın yönetimi altında vücuda getirilirdi. Kadı, İslam cemaatinin tek ve gerçek temsilcisi olarak büyük bir yetkiye ve özerkliğe sahiptir (İnalçık, 1995: 260-261).

Genel olarak kanunların uygulanması ve yorumlanması ile uğraşan temel kurumlar incelendiğinde aşağıdaki gibi bir tablo söz konusudur (Müddesir, 1997'den Akt.: Sinemillioğlu, 2006: 26):

- “ *el-Vali ya da el-Amil (yani il yöneticisi), yardımcısı eş-Şurta (polis)*
- *el-Kadı (yani hakim), yardımcısı onaylanmış tanıklardan oluşan bir grup veya noterler (şuhud ya da Udul), mahkemeler de camilerde bulunmaktaydı (İnalcık, 1995: 249).*
- *el-Muhtesib ya da Sahibü's-suk (yani Pazar yerlerinin ve Kamu ahlakının denetleyicisi), yardımcısı onaylanmış çeşitli mesleklerin başkanları*
- *Bunlara ilaveten şeriatın hükümleri uyarınca, İslam kentlerinde özerk bir statüye sahip olan ve bu yüzden idari açıdan özel bir kategori oluşturan Korunan Cemaatlerin (Zimmiyyun), yani Yahudilerle Hıristiyanların liderleri vardır.”*

Diğer yandan, Lapidus ise Anadolu’da ancak Osmanlı döneminde ortaya çıktığını belirttiği İslam toplumlarındaki dört toplumsal örgütlenme basamağını şu şekilde betimlemektedir (Sinemillioğlu, 2006: 10):

- “*İmparatorluk veya devlet örgütü*
- *Toplumun mezhepler arasında örgütlenmesi*
- *Esnaf-ahi örgütleri (loncalar)*
- *Mahalleler (sosyo-ekonomik ve dinsel açıdan homojen özellik gösteren komşuluk birimleri)”*

Burada mahalle yönetimindeki örgütlenme biçimi önemlidir. Neredeyse bütün mahallelerde imamın başkanlığında, halk tarafından seçilmiş ve beratla göreve başlayan bir yönetici heyet vardı. İlk dönem İslam kentlerinde ise bu kişiler daha çok kabile ileri gelenleri arasından seçilir ve sorunların çözümü bu heyet tarafından gerçekleştirilirdi (Demirci, 2003: 144).

İslam şehirlerinde hem hükümdarın hem atanan görevlilerin hem de toplumun tüm üyelerinin eşit bir şekilde Şeriat kanunlarına bağlı olduğuna dikkat çekilse de (Serjeant, 1992: 53) merkezîyetçi bir yönetim anlayışıyla yönetilen İslam kentlerinde ulu'l-emre itaat ilkesi ana ögedir (Arcan, 2014: 207). Serjeant’ın ifade ettiği gibi teorik olarak her ne kadar şeriat kurallarına eşit şekilde tabi olursa da yöneticiye mutlak itaat ilkesinin temel olduğu bir kentte, yöneticilerin ve onların atadığı görevlilerin sorunların sebeplerini manipüle etme veya çözümlerini kendi lehlerine olacak şekilde yapmalarının kaçınılmaz olduğu belirtilebilir.

İSLAM KENTLERİ OLARAK BURSA, FEZ ve BAĞDAT’A BİR BAKIŞ

İslam uygarlığı sürecinde İslami kentler “*Arap Şehri*”, “*Osmanlı-Türk Şehri*” vb. isimlerle farklı betimlemeler karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramların kendi örneklerini bütünüyle ifade etme sorunuyla karşı karşıya kalabildikleri belirtilebilir. Sadece Osmanlı şehirlerine bakıldığında bile birbirinden çok farklı örneklerin gösterilmesinde bunun en önemli etken olduğu belirtilebilir (Çelik, 2012: 140). Ancak tüm bu zorlukların yanında yukarıda da ifade edilen mimari dinamikler, sosyal dinamikler, ekonomi ve yönetim boyutuyla ilgili İslam

uygarlığında kentler temel karakteristik unsurları bünyelerinde taşımaktadırlar. Bu bölümde incelenen örneklerde de bu benzeşen noktalar takip edilebilir.

Bursa

Bursa'nın 1326 tarihinde fethedilmesiyle, kent hakkındaki genel bilgilerin de seyyahların anlatımlarından elde edilmektedir. İbn Battuta (14. asır), Bertrand de la Broquiere (15. asır), Evliya Çelebi (17. asır) vb. seyyahlar çalışmalarında Bursa'nın farklı yönlerine işaret etmişlerdir (Öcalan, 2014: 24). İslami özelliğın en yüksek düzeyde yansıdığı örnek olarak Osmanlı kenti gösterilmektedir (Cansever, 2013: 107). Fetihden kısa bir süre sonra kentin camiler, mescitler, medreseler, türbeler, tekkeler, dergâhlar, gibi İslami sembollerle bezendiğı görülmektedir (Çelik, 2012: 146). Bunun yanında her Osmanlı kentinin kendine ait bir veli'si olduğı ve genellikle de kentin dışında, bir tepenin üzerinde inşa edilen veli kabirlerinin, İslam tasavvuf geleneğı ile İslam öncesi bir dağ inancını birleştirmesi de söz konusudur. Böylelikle de kentlerin kişi olarak kabul edildiğı ve kentin ismini muhtevi bir Evrad u ezkâr okunduğı belirtilmektedir (İnalçık, 1995: 217).

Bursa'nın önemi ilk Osmanlı şehirciliğinin şekillendiğı kent olmasında yatmaktadır. Diğer Osmanlı kentlerine örnek olmanın yanında Bursa, daha Orhan Bey döneminden beri Doğı-Batı ticaretinin önemli bir merkezidir. Kent, Batı'dan İtalyan tüccarların, Doğı'dan da kervanların geldiğı önemli bir merkez durumuna gelmiştir (İnalçık & Arı, 2005: 39). Kent fetihle beraber, sosyo-ekonomik bakımdan Osmanlı Devleti'nin sürekli olarak önemli kentlerinden biri olmuştur. Kent, özellikle ipek imalât ve ticaretinin merkezi konumundadır (Karataş, 1). Küçük atölyelerde yoğun bir biçimde ipek üretiminin söz konusu olduğı ifade edilebilir.

Kentin ilk pazar yerini Sultan Orhan bir bedesten ve han inşa ederek kurmuştur. Bu tesisler hisarın hemen dibinden başlayarak sonradan yapılan hanlar ve bedestanlar ile genişlemiş ve Bursa'nın Kapalı Çarşısı ortaya çıkmıştır. Bugün de bu bölge Bursa'nın ticaret hayatı açısından önem arz etmektedir (İnalçık & Arı, 2005: 38).

Toplumsal olarak bakıldığında ise kentin çok farklı etnik köken ve dini inanca sahip kişiye ev sahipliğı yaptığı görülmektedir. Kent halkı önemli ölçüde Müslümanlardan oluşmakla birlikte Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler toplumun önemli bir parçası olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ayrıca ticaret, ziyaret ve kölelik gibi nedenlerle kente gelen farklı etnik kökene sahip kişiler de mevcuttu (Karataş, 8).

Bursa'nın başkent olduğı dönemde sultanlar kentin farklı bölgelerinde kendi adlarını taşıyan külliyele yaptırmışlardır. İkamet alanları da bu külliyele çevresinde gelişmiştir ve böylelikle de Bursa'nın Osmanlı dönemindeki kentleşme modeli ortaya çıkmıştır. Ancak, başkentın İstanbul'a taşınmasıyla

birlikte Bursa'ya ve özellikle söz konusu merkezi bölgeye verilen önemin azalmadığı ifade edilebilir. Örneğin, II. Beyazıt döneminde İstanbul Beyazıt'taki cami, kütüphane ve medreseye gelir sağlamak amacıyla bu bölgede Pirinç Han ve Koza Han inşa edilmiştir. Diğer yandan, 17. yüzyıl başlarından 19. yüzyıl ortalarına kadar kent, oldukça durağan bir görünüm sergilemektedir (Dostoğlu, 21-22).

Osmanlı kentlerinde görülen iki büyük ana bölgenin Bursa özelinde de görülmesi mümkündür: *“Biri halkın oturduğu mahallelerdir. O mahallelerde Müslim ve gayrimüslim cemaatler, ayrı ayrı kendi mahallelerinde mescid, kilise veya sinagog etrafında yerleşmişlerdir. Şehrin diğer ana bölümü pazar yeridir. Orada belli başlı idari üniteler, yani kadı mahkemesi, esnaf, gelen kervanların indiği hanlar, kervansaraylar ve günlük alışverişin cereyan ettiği pazar yerleri ve çarşılar yer alır”* (İnalcık & Arı, 2005: 38).

Osmanlı binalarının ve sokaklarının, İslam hukukuna olan sıkı sıkıya bağlılığı Bursa'da da kendini göstermektedir. Bina ve sokakların kontrolü ve denetimi kentin kadısıyla birlikte baş mimar (ser-mimar), şehir-emini gibi yöneticilere aitti (Çelik, 2012: 148). Her kent ve kasaba, idari, adli ve beledi görevleri olan bir 'kadın'ın idaresi altında kurulurdu. Şeriat ve İslam cemaati söz konusu olduğunda sultana karşı bile bir çeşit özerkliğe sahip olan kadıların bu alandaki kararlarına kimsenin karışmadığı ifade edilmektedir. Ticari hayatın merkezi olan pazarın da kadının nezaretinde muhtesip tarafından idaresi söz konusudur (Çelik, 2012: 148).

Diğer yandan, başka kentlerde olduğu gibi Bursa'da da çok sayıda vakıf vardır. Örneğin, Bursa'da 1790-1791 yılında 496 adet vakfın varlığından söz edilmektedir. Bu vakıfların önemli bir kısmının amacı ihtiyaç sahiplerine yardımdır. Bu yardım vakıflarının da 60'ının farklı mahallelerdeki yoksullara yemek verdiği, 45'inin ise benzer şekilde ihtiyaç durumunda olan esnafa yardım ettiği vurgulanmaktadır (Karataş, 30). Muhtaç durumda olanlara yardım eden vakıf sayılarına bakıldığında bir İslam kenti olan Bursa'nın önemli toplumsal sorunlarla ve adaletsiz bölüşümlerle karşı karşıya olduğu görülebilir.

Fez

Fez, 789 yılında Mawlay İdris'in kararıyla Kuzey Afrika'da Fas'ta kurulmuş bir kenttir. Kentin planı çizilirken ve yapım aşamasında İdris'in şu duayı söylediği belirtilmektedir: *“Allah'ım! Benim bu kenti inşa ederek ne gurur elde etmeye veya gösteriş yapmaya ne de ikiyüzlülüğe veya şöhrete veya kibre niyetli olmadığımı biliyorsun. Bu kentte sana ibadet edilmesini; bu dünya varoldukça kentte, senin kurallarının, Kur'an'ın hükümlerinin ve Hz. Peygamberin rehberliğinin muhafaza edilmesini, sürdürülmesini istiyorum”* (Omer, 2012: 5).

Genel olarak İslam uygarlığı tarihinde ve spesifik olarak da İslam kentleşmesi üzerine yapılan akademik çalışmalarda Fez önemli bir kenttir. Casablanca ve Rabat'tan sonra Fez, Fas'ın üçüncü en büyük kentidir. 1130 ve 1269 yılları

arasında ise İslam'ın en büyük kentlerinden biriydi ve bilimsel ve dinsel karakteriyle bilinmekteydi. Fiziki yapısı eşmerkezli daireler (concentric circles) şeklindedir. Kentin camilerin, hamamların, kütüphanenin ve mahkemenin sosyal ve dini yaşamın merkezine yerleştirilmesiyle kurulduğu görülmektedir (Rezvani & Raefard, 2015: 253).

Le Tourneau ise Fez'in kentsel modelini şu şekilde tanımlamaktadır: “*Her mahalle ... inşa edilmiş olan kapılarla kendini şehrin geri kalanından izole edebilir ... ana arterlerin dışında çıkmaz sokakların sayısı çok fazladır. Açıkçası, Kuzey Afrika'daki Müslüman kentleri sokak planlarına göre inşa edilmemiştir; sokakların konumu binaların düzenlenmesi sonrasında kararlaştırılmıştır. Sonuç olarak da evler arasında dolambaçlı çok sayıda çıkmaz sokak vardır*” (Falahat, 2014: 12).

Fez hakkında çalışmalar yapan Titus Burckhardt kentin iki yönden ümmeti yansıttığını ifade eder. Bir yanda İslamiyet'in insanlar arasında fark gözetmeyen dini ve toplumsal yasaya boyun eğişi vardır. Bu bakımdan da tek tek evlerin bütün yapılar kümesinde eriyişi gibi birey de kolektif olanın içinde erimekte ve kaybolmaktadır. Diğer yandan, İslamiyet'te her bir mü'minin özerkliği kabul edişi de söz konusudur. Her bir koca, ailenin aynı zamanda "imam"ıdır. Kur'an-ı Kerime göre bir Müslümanın kendisi, ailesi, mülkü harem, diğer bir deyişle dokunulmaz ve kutsaldır. Bu çerçevede etrafı kapalı, ancak göğe açık olan Arap Müslüman evi özerkliğiyle kutsallığın boyutunu bir arada sunar (Özey, 1994).

Burchardt, Fez'in yapısını incelerken sokak ağının özelliklerini de tanımlayarak şunları belirtmektedir: “*Fez ticaret yollarının kavşağında yer almaktadır ... bu yollar kervanlar tarafından kullanılmaktadır ve giriş kapılardan merkezi pazara doğru bunların kentin içine giden uzantıları yayalar tarafından kullanılmaktadır ... araçlar tarafından geçilmezler çünkü kent merkezine doğru gittikçe daralmaktadırlar*” (Falahat, 2014: 31).

Kentin duvarlar içindeki anıtsal mekânının yanında diğer kamusal karakteri şöyle betimlenebilir: Sıklıkla üzerinde ithaf mısralarıyla süslü çeşmeler (*saqaya*); Bou 'Inaniya medresesinin karşısında 14. yüzyıldan kalma hidrolik bir saat; 13. yüzyılda yapılan bir hastane Sidi Frej (*maristan*); ve camiler (O'Meare, 2007: 14).

Bu noktada şehrin histografyasının Fez'in ayrılığın ve zıtlığın mekânı olduğunu doğruladığı belirtilmektedir; haram yaklaşımı çerçevesinde “*dar*” veya duvarlı çevreleme kentin mimarisinin temel birimi olarak görülür: Duvarların veya sınırların olmadığı yerde içsel, ayrı ve dışardan dokunulmaz olandan söz edilemez (O'Meara, 2007: 67).

Fez bir öğrenme ve ticaret merkezi olarak doruk noktasına 14. yüzyılın ortasında Marinidler döneminde ulaşmıştır. Ayrıca dini üstünlüğünü de yıllarca devam ettirmiştir (britanica.org).

Ekonomik faaliyetlere bakıldığında geleneksel zanaatlar olarak deri işi ve çanak çömlek yapımı görülür ve bunlar dar ve dolambaçlı sokaklarda yapılır. Tarım da bir diğer önemli ekonomik kaynaktır (britanica.org). Duvarların dini rolünün yanı sıra, ekonomik rolünden de söz edilebilir. Duvarla çevrili kentin içine girmek için yapılan büyük kapılar (*bab*) gelen ürünlerden vergi alınması için bir ölçüde vergi alma noktası olmuşlardır; ayrıca, kapılardan biri olan Bab Mahruq, kente giren herkese karşı bir uyarı işareti olarak devletin düşmanlarının kesilen başlarının asılıp gösterildiği mekân olarak da hizmet etmiştir (O'Meara, 2007: 12).

Bunların yanında, Fez kentinin (The Medina of Fez) İslam uygarlığındaki kentsel dokuyu yansıtan hali yüzyıllarca homojen ve dokunulmamış bir şekilde kalmıştır. Unesco tarafından da Dünya Kültür Mirası ilan edilen bir kent olarak bu dokusunun korunması sağlanmaktadır.

Bağdat

Mansur tarafından 100.000 işçi ve ustanın bir araya getirilmesi neticesinde miladi olarak 762'de inşasına başlanılan Bağdat kenti, diğer adıyla Medinetü's-Selam (selam ve esenlik şehri) 766'da Abbasi devletinin hilafet merkezi olarak inşası tamamlanmıştır (Çelik & Yıldırım, 2013: 241). Bağdat, Doğusunda Dicle, Batısında ise Fırat nehri bulunan, kara ve nehir yoluyla her türlü ticari malın yüklenilip boşaltıldığı bir kenttir (Çelik & Yıldırım, 2013: 243). İlk İslam kentlerinden olan Basra, Kûfe ve Fustat kentlerinin kuruluşunda idari ve askerî menfaatlerin ön planda olduğu görülürken, Bağdat'ın kuruluşunda da aynı menfaatler söz konusu olmakla birlikte, ticari konumu ciddi bir biçimde hesaba katılmıştır. Abbasi halifesi Ebu Cafer el-Mansur'un, ciddi bir inceleme sonucunda, ekonomik imkânlarını, iklimini ve askerî açıdan elverişli konumunu uygun bulduğu Bağdat mevkiini seçtiği belirtilmelidir. Örneğin, Horasan yolunun bu bölgeden geçişi ve kervan yollarının kesişmesi neticesinde de bu bölgede her ay panayırların kuruluşu söz konusudur. Ayrıca, Mansur'un kentin kuruluşunda dikkat ettiği hususların başında, fiyatların yüksek olmaması ve halkın rahatça geçimini sağlayabileceği imkâna sahip olması düşüncesi de vardır (Çelik & Yıldırım, 2013: 242). Kent, kurulduğu bölge ve etrafındaki ekonomik faaliyetler neticesinde de her açıdan önemli bir kentleşme hareketine sahne olmuştur. Çok sayıda kişi sunduğu imkânlardan yararlanmak adına kente göç etmiştir.

Mimari olarak değerlendirildiğinde ise Bağdat'ın veya ilk adıyla Medinetü's-Selâm'ın, Müslümanların kurduğu kentlerin en güzel örneklerinden olduğu savunulmaktadır. Dicle nehrinin kenarına planları Mansur tarafından özenle çizilen kentin merkezinde cami ve yönetim birimi yer almaktadır (Öcalan, 2014 24). Daha sonra ise komutanlara ait evler ve ardından mahalleler gelmektedir. (Yiğit, 1994). Dört kapısı bulunan iç içe iki dairevi surun çevrelediği dairevi kentin tam ortasında, cami ve hilafet sarayı yer alır. Kentin dördü dış sur, dördü iç surda olmak üzere sekiz kapısı vardır (Yiğit, 49).

Mansur'un temellerini attığı yuvarlak planlı kentte çarşıların da önemli bir yeri vardır. En dıştaki surdan, içe doğru uzanan dört yol boyunca yüksek kemerli dükkânlardan oluşan dört pazar vardır. Bununla birlikte surların dışında da pazaryerleri mevcuttu. Ebu Zekerriyya Yahya b. Abdullah da Halife Mansur tarafından bu çarşıların başına muhtesip olarak atanmıştır. 773 yılına gelindiğinde ise merkezdeki çarşılar Kerh'e nakledilmiştir. Kentin büyümesi ile birlikte ise Semerkant, Buhara, Horasan, Merv, Belh ve Harezm gibi beldelerden gelen tüccarlar için ayrı mahalleler oluşturulmuştur. Ayrıca, mahallelerin her birine reisler tayin edilmiştir (Çelik & Yıldırım, 2013: 242).

ÜÇ KENTİN BENZERLİKLERİ ve FARKLILIKLARI

İslam uygarlığında kente dair çok çeşitli çalışmaların olduğu görülmektedir. Geçen on yıllarda konu edinen bu şehirlerden yola çıkarak İslam uygarlığında kentler organik, düzensiz ve anarşiktir; labirent gibi sokaklar, geometri kaygısından uzak ve Batılı manada kentsel düzenin yadsınması temel karakteristik özellikler olarak belirtilmektedir (Alsayyad, 1992: 26). Çoğu zaman İslam kentinin plansız bir biçimde, kendiliğinden meydana geldiği ve nüfusunun yalnızca şekilsiz bir yığın olduğu da ileri sürülmektedir (İnalçık, 1995: 250).

Genel mimari olarak cami etrafında pazar, idari kurumlar ve mahalle şeklinde betimlenen İslam kent modelinin bir bütün olarak ele alındığında olumsuz ve eksik yönlerinin göz ardı edildiği söylenebilir. Diğer bir deyişle, cami, pazar ve mahalle şeklinde bir dizilimin planlı bir yapılaşmanın varlığını tam olarak ifade etmediği belirtilebilir. Örneğin, bir kurum olarak mahalleden bahsedildiğinde İslam kenti olarak betimlenen tüm kentlerdeki mahalleler bir örnek gibi değerlendirilmektedir.

Ancak, mahallelerdeki sosyo-ekonomik hayata genel olarak bakıldığında kaleye (citadel) yakın olan mahallelerin kent duvarlarına yakın olan mahallelerden daha iyi olduğu söylenebilir. Bu mahallelerin sahip olduğu altyapı ve üstyapı özellikleri de farklılık göstermektedir. Kaleye yakın yerler daha fazla imkâna ve altyapıya sahipken geri kalan diğer yerler ise önemli sorunlara sahiptir. Bu noktada da sadece kaleye ve camiye yakın yerlere bakılıp planlı ve imarlı bir kentsel hayatın olduğunu söylemek tam olarak doğru bir yaklaşım olmayacaktır.

1803-1807 yılları arasında yapmış olduğu seyahatler esnasında Fez kentine de uğramış olan Ali Bey de kentsel sorunlara eserinde yer verdiği görülmektedir. Öncelikle kente ilk girişinde sokakların darlığına dikkat çekmektedir. Ona göre, kent eğimli düzlemler üzerine kurulmuş ve zemin döşemesiz olduğu için sokaklar çok kirlidir. Özellikle yağmur yağdığına dizlere kadar gelen çamur kent hayatını olumsuz etkilemektedir (Bey, 1816: 67). Bursa ve Bağdat özelinde de benzer özellikler mevcuttur. İslam kentlerinde ve bu üç kent özelinde altyapı noktasında en şanslı kısımların cami ve çevresi olduğu buralardan uzaklaştıkça önemli altyapı ve üstyapı sorunlarının varlığı gözlemlenebilir.

Ayrıca, azınlıkların farklı mahallelerde farklı mezarlıklarda bulunduğu da ifade edilmelidir. İncelenen üç kent özelinde de bu noktaları görmekteyiz. Örneğin Fez'deki Yahudilerin sıklıkla taciz hedefleri olduğu da belirtilmektedir (Driver, 2018: 38). Farklı mahallelerin kurulması sadece azınlıklara has olmadığı gibi tüccarların da ayrı mahalleleri mevcuttur. Bu şekilde yerleşim hiyerarşisi incelenen üç kent özelinde de mevcuttur.

Yönetim boyutuyla üç kente bakıldığında ise farklı fıkhi ekollerin etkisi görülebilir. Fez'de Malikiliğin baskın karakteri varken Bursa'da Hanefiliğin etkisi vardır. Kadı, Bursa, Bağdat ve Fez'de vakıfları kontrol etmekte ve vakıflarca yerine getirilen hizmetleri denetlemekteydi. Kentsel yaşamdaki toplumsal ve ekonomik sorunlara çözümler de bu fıkhi ekollerin kuralları çerçevesinde yöneticiler tarafından çözümlenmektedir. Örneğin, istek olması halinde Fez'de kadıların bazı hayvan türlerinin korunmasını sağladıkları da görülmektedir. Loncaları yönetenin şeyhül meşayih olarak benimsemesiyle de maddi ve manevi otorite birlikte sağlanmış oluyordu. Sonuç olarak yönetim boyutuyla hiyerarşik yapılanma katı şekilde uygulanmaktaydı ve politik ve ekonomik hayat çok küçük bir grubun yönetiminde devam ediyordu.

İslam kentlerinde ve üç kent özelinde yapılan incelemede kentsel mekânda etkin olarak kadının varlığı da söz konusu değildir. Kentler erkek egemen bir görünüm arz etmektedir. Bu kamusal alandaki egemenlik evin yönetimi ve ailenin geleceği konusunda geçerlidir. Örneğin, geleneksel olarak erkek çocukların ailelerinin refahına katkıda bulunmaya devam etmesi beklenir; bu nedenle, evlendikten sonra oğulları kendi aile evlerinde kalmaya ve geniş aile yapısı içinde kendi ailelerini büyütme eğilimli olduğu söylenebilir.

SONUÇ

İnananların yaşamının sadece dini değil ekonomik, toplumsal ve siyasal yaşamın da tüm boyutlarını etkileyen ve kontrol eden İslami değerler ve kurallar İslam uygarlığı sürecinde kentin fiziki ve sosyal yapısında da önemli sonuçları beraberinde getirmiştir. Çünkü İslam'ın Müslümanların yaşamını kontrol etmeyi amaçladığı söylenebilir. Bu çerçevede inşa edilen yerleşimlerin inşasında dini kurallar ve değerler önem arz etmektedir. Topoğrafya, iklim değişiklikleri, sahip olunan farklı kültürel değerler ve kodlara karşın, İslam uygarlığında kentlerin çoğunlukla benzer bir fiziki karaktere sahip olduğu belirtilebilir.

İslami kentsel örgütlenmede benzer dinamiklerin varlığı söz konusudur. İslam uygarlığındaki kentlerin temel unsurlarına bakıldığında; camiye, pazarı, kaleyi, medreseleri, kervansarayları, mahalleyi, hamamları, İslam evini, kapıları ve surları sayılabilir. Geleneksel İslami kentte mimari dinamiklerin ve toplumsal yaşamın yansıdığı en önemli yapı Cuma Camiidir. Burası sadece dini değil toplumsal yaşamın ve kentin odak noktasında yer almaktadır. Buna yakın olan bir diğer güçlü unsur da ticari hayatın merkezi olan pazardır. Kale veya saraylar da kentin diğer yönetim birimlerinin ikamet ettiği diğer temel unsurlardır. İslam

kentleri dini, siyasi ve ekonomik açılardan değerlendirildiğinde özgünlüğü, loncalar gibi mesleki teşkilatlarının varlığı, kendine has kent kültürü ve kente aidiyet bilinci üreten fiziki ve sosyal yapıları üzerinden açıklanabilir.

Bugünkü İslam kentlerine bakıldığında ise, geçmişteki kentleri ve bu çalışmada da ifade edilen temel özellikleri ve dinamikleri içeren bir kenti görmemiz mümkün değildir. Örneğin Mekke ve Medine'de, tarih adına ne varsa, hepsinin yıkılıp yerlerine dev gökdelenlerin yapıldığı görünmektedir. Kudüs'ün durumu da benzer şekildedir. Yıllardır süren savaşlar sonucunda bugün Kudüs, harabe bir kent görünümünü arz etmektedir. Bunların yanında, nüfusunun üçte birinin gecekondularda ve tarihi mezarlıklarda yaşadığı bir Kahire; bomba ve füzelerle harabeye dönen Bağdat kenti, Basra ve Sana kentleri aynı kaderi paylaşmaktadırlar. Sonuç olarak bugünkü İslam kentlerinin tarihi özelliklerini yitirdikleri, çevre kirliliği, gecekondulaşma, kanalizasyon gibi önemli altyapı sorunlarıyla karşı karşıya oldukları söylenebilir.

KAYNAKLAR

- Abdin, T. (2010). A Historic Perspective of The Architecture of The Islamic World with Special Reference to Cairo, 15.12.2017 tarihinde http://www.academia.edu/396379/A_historic_perspective_of_the_architecture_of_the_Islamic_world_with_special_reference_to_Cairo adresinden alındı.
- Abu-Lughod, J. (1987). The Islamic City--Historic Myth, Islamic Essence, and Contemporary Relevance. *International Journal of Middle East Studies*, 19(2), 155-176.
- Alsayyad, N. (1992). Modeling Traditional Islamic Cities, *Progressive Architecture*, 43, 26-33.
- Arcan, A. (2014). Kentleşme Yazıları, Kentsel Kuramlar ve Kentleşme Politikaları, K. Özden içinde, *Sıralı Güçlerin Uygarlık Yığılımları ve İslam Şehirleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Barthold, W. (2012). *İslam Medeniyeti Tarihi* (Çev: Fuat Köprülü), Ankara: Akçağ Yayınları
- Bey, A. (1816). *Travels of Ali Bey in Morocco, Tripoli, Cyprus, Egypt, Arabia, Syria, and Turkey*. London: Longman.
- Cansever, T. (2013). *İslam'da Şehir ve Mimari*. İstanbul: Timaş Yayıncılık.
- Çelik, A., & Yıldırım, T. (2013). Abbasiler Dönemi Bağdat Çarşıları, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 241-253.

- Çelik, C. (2012). İslam Şehri'nden Şehir İslamı'na: Tarihsel Tecrübeden Sosyolojik Pratiğe Şehrin Medeniyet Kodları. *Milel ve Nihal*, 9(3), 137-156.
- Çetinkaya, B. A. (2010). Medîne, Medeniyet ve İslâm Medeniyeti-Medîne'den Medeniyete, *İÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22, 5-50.
- Demirci, M. (2003). İslam'da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri, *İstem*, 1(2), 129-146.
- Dostoğlu, N. *Eskinin Bursa'sı*, 14.12.2017 tarihinde <http://btch.org.tr/gorsel/haberler/ayin-makalesi/neslihan-ayin-makalesi.pdf> adresinden alındı.
- Driver, C.T.P. (2018). *Muslim Custodians of Jewish Spaces in Morocco*. Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Falahat, S. (2014). *Re-imagining the City: A New Conceptualisation of the Urban Logic of the "Islamic City"*. Berlin: Springer Vieweg.
- Fes, 15.12.2017 tarihinde <http://www.britannica.com/place/Fes> adresinden alındı.
- Haneda, M., & Miura, T. (1994). *Islamic Urban Studies: Historical Review and Perspectives*. London and Newyork: Kegan Paul International.
- İnalcık, H. (1995). İstanbul: Bir İslam Şehri, (Çev. İbrahim Kalın), *İstanbul Tetkileri Dergisi*, 9, 243-268.
- İnalcık, H., & Arı, B. (2005). Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalcık'ın Çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3(6), 27-56.
- Karataş, A. İ. XVIII. Yüzyılda Bursa Halkının Ekonomik Yapısı: 20.12.2017 tarihinde <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/uluifd/article/viewFile/5000017898/5000018188> adresinden alındı.
- Kazıcı, Z. (2003). İslam Medeniyeti: 15.12.2017 tarihinde <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=98> adresinden alındı.
- Koyuncu, M. (2009). Medine Şehir Devleti, *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, 2, 87-103.
- O'Meara, S. (2007). *Space and Muslim Urban Life: At the limits of labyrinth of Fez*. London and Newyork: Routledge.
- Öcalan, H. B. (2014). İslam Medeniyetinde Şehir ve Şehirlerin Tarihi, *Bursa'da Zaman*, 12, 24-27.
- Omer, S. (2012). The Concepts of God, Man, and the Environment In Islam: Implications For Islamic Architecture, *Journal of Islamic Architecture*, 2(1), 1-12.

- Özey, R. (1994). Medeniyetin Beşiği Şehir. *Altınoluk*, 101, 17. 15.12.2017 tarihinde http://dergi.altinoluk.com/index2.php#sayfa=arama&aranan_ifade=bursa&aranmayan_ifade=&yazarlar_reg=*&koseler_reg=*&dergiler_reg=*&baslik=1&metin=1&arama_yontemi=1&siralama=3&MakaleNo=d101s017m1&limit=15-15 adresinden alındı.
- Prioyudanto, F. (2014). Islamic City; Urban and Architectural Elements, 10.12.2017 tarihinde http://www.academia.edu/11495851/Islamic_City_Urban_and_Architectural_Elements adresinden alındı.
- Rezvani, I., & Raefard, A. (2015). Recognition of Concepts and Indicators in Creative City and Providing Strategy Based Persian-Islamic Identity, *GMP Review*, 17(1), 51-257.
- Runehov, A., & Oviedo, L. (2013). *Encyclopedia of Sciences and Religions, Architecture in Islam Article*, Springer Science+Business Media Dordrecht.
- Serjeant, R. B. (1992). *İslam Şehri*, İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Sinemillioğlu, N. K. (2006). İslam Kenti Sorunsalı: Eleştirel Bir Okuma (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Taheri, F. H. (1980). Urban Elements of Traditional Islamic Cities (Master's Thesis) USA: Massachusetts Institute of Technology.
- Yiğit, İ. (1994). Bağdat. *Altınoluk*, 101, 19 15.12.2017 tarihinde <http://dergi.altinoluk.com/index.php?sayfa=yillar&MakaleNo=d101s019m1> adresinden alındı.
- Yiğit, İ. Bağdat'ın Kuruluşuyla İlgili Rivayetler Üzerinde Bir Değerlendirme, 15.12.2017 tarihinde <http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/2010/Yi%C4%9Fit.pdf?sequence=1> adresinden alındı.
- Yıldız, Ş. (2011). What Does Make a City Islamic? *International Journal of Business and Social Science*, 2(8), 199-201.

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Received: 11.10.2018 • Kabul Tarihi / Accepted: 27.11.2018

Göç ve Suç Arasında Bir İlişki Var Mı?: Bütüncül Bir Bakış

Zahir KIZMAZ

Prof. Dr.

Fırat Üniversitesi-Sosyoloji Bölümü-Elazığ-Türkiye

ORCID: 0000-0001-7686-4751

zahirbizmaz@gmail.com

Öz

Bu çalışma, göç ve suç ilişkisini kuramsal açıdan irdelemeyi amaçlamaktadır. Göç ve suç ilişkisi, özellikle gelişmiş batı ülkelerinde akademik alanda uzun bir zamandan beri tartışılmaktadır. Ülkemizde genel olarak suç alanındaki araştırmalar son derece yetersizdir. Bu yetersizlik aynı şekilde, göç ve suç ilişkisinin araştırılmasında da söz konusudur. Bu çalışmada ilgili alanda yapılmış araştırma literatürü gözden geçirilecek, göç ve suç arasındaki ilişki ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu kapsamda, makalede göç ve suç ilişkisini irdeleyen kuramsal yaklaşımlar, göç - suç ilişkisinin belirlenmesinde öne çıkan değişkenler ve göç-suç ilişkisine odaklanan farklı araştırma sonuçlarının nasıl yorumlanabileceği konuları ele alınıp genel bir çıkarsamada bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Suç, Göçmen.

Is There A Relationship Between Migration And Crime? A Holistic View

Abstract

This study aims to examine the relationship between migration and crime theoretically. The immigration and crime relationship, especially in the developed western countries, has been discussed for a long time in the academic field. Investigations in the field of crime in our country is extremely inadequate. This inability is also valid for the relationship immigration and criminality. In this study, the research literature on the relevant area will be examined and the relationship between migration and crime and the nature of the relationship will be tried to be revealed. In this context, a general conclusion will be drawn by considering the theoretical approaches to migration and crime relations, the variables influencing immigration-crime relations, and the results of some studies focusing on immigration-crime relations.

Keywords: Immigration, Crime, Immigrants.

GİRİŞ

Kriminolojide tartışılan önemli konulardan biri göç ve suç arasındaki ilişkidir. Çoğu ülkede göçmenlerin kriminal davranış yönelimli oldukları, göçmenlerin yerli doğumlu olanlardan daha fazla suç işledikleri veya işlenen suçların önemli bir oranının göçmenler tarafından işlendiğine dair yaygın bir algının/kanaatin egemen olduğu dikkat çekmektedir. Bu nedenle, göçmenler tarafından işlenen suç olayları bazı toplumlarda bazen ciddi gerginliklerin yaşanmasına da yol açabilmektedir. Bu durum da, göçmenler tarafından işlenen suç olaylarının toplumlarda büyük bir endişe kaynağını teşkil ettiğini göstermektedir.

Başka ülkeye olan göçlerin, suç ve şiddet üzerinde etkili olduğunu veya göçmenlerin, göç ettikleri ülkelerde doğup büyüyen yerli insanlara kıyasla daha çok suç işleme oranına sahip oldukları yönündeki araştırma bulguları, söz konusu ülkelere yerleşmiş olan yabancılara/göçmenlere karşı ciddi bir tepkinin ve öfkenin de ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Aynı şekilde bu yöndeki bulgular, göçmenlere karşı bir nefret ve ötekileştirme söyleminin de gerekçeleri olarak kullanılmaktadır. Diğer bir ifade ile göçmen topluluklarını suç ile ilişkilendiren araştırmaların varlığı, göçmen karşıtı politikaların oluşturulmasının argümanları olarak da kullanılmaktadır (Stowell & Martinez, 2007: 565).

Gerek göç-suç ilişkisine odaklanan bazı araştırmaların saptadığı yüksek orandaki göçmen suçluluğu gerekse de toplumdaki göçmenlerin suçluluk düzeylerine ilişkin toplumsal algı ve bu algının yarattığı sonuçlar, göçmen karşıtlığını esas alan göç politikalarının oluşumunda etkili olduğu bir gerçektir. Bu nedenle Piopiunik ve Ruhose (2017: 258), göçmenlerin suçluluk durumlarına ilişkin duyulan yaygın endişenin, göç politikalarının oluşturulmasında işgücü piyasasındaki endişelerden daha önemli bir rol oynadığını ileri sürmektedirler. Ancak, göçün suç üzerindeki etkilerine odaklanan araştırmalara kıyasla işgücü piyasasındaki etkilerine yoğunlaşan çalışmalar daha fazladır (Piopiunik & Ruhose, 2017: 258). Bu durum, göçün önemli bir nedeninin ekonomik kaynaklı olması ve göç edilen yeni yerleşim bölgelerinde/ülkelerinde göçmenlerin karşılaştıkları sorunların başında istihdama ilişkin sorunların geldiğini göstermektedir. Bu nedenle göçmenlerin istihdam ve piyasa girişlerine ilişkin yaşayacakları sorunlar ve misafir ülkelerin göç politikalarının oluşturulmasında bu tür araştırmaların ortaya koyabileceği sonuçlar son derece önem arz etmektedir.

Suç ve göç konusuna odaklanan literatür gözden geçirildiğinde, araştırma bulgularının farklı sonuçlar ortaya koyduğu gözlemlenmektedir. Bazı araştırmalar, göç ve suç arasında pozitif bir ilişkiyi doğrulayan sonuçlar saptarken kimi araştırmalar da bu tür bir ilişkinin aksine sonuçlar ortaya koyduğu tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın amacını göç ve suç arasındaki ilişkinin kuramsal açıdan ortaya konulması oluşturmaktadır. Bu alanda yapılmış araştırma literatürü gözden

geçirilerek, göç ve suç arasındaki ilişki ve bu ilişkinin niteliği, boyutu ve sonuçları kapsamlı bir şekilde açıklanmaya ve tartışılmaya çalışılacaktır.

KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

Göç ve suç arasındaki ilişkiye odaklanan veya bu ilişkisinin açıklanmasında kayda değer varsayımlar içeren bazı yaklaşımlar bulunmaktadır. Suç ve göç arasındaki ilişki kurma çabasında olan bu kuramlar; bu çalışmada sosyo-kriminolojik ve entegrasyon kuramları şeklinde iki genel başlık altında ele alınmıştır.

SOSYO-KRİMİNOLOJİK KURAMLAR

Sosyal Örgütsüzlük (Düzensizlik) Kuramı

Suç teorileri içerisinde göç ve suç ilişkisine ilk odaklanan kuramların başında, sosyal örgütsüzlük veya düzensizlik kuramı gelmektedir. Aynı şekilde bu kuram, kriminologların suç ve göç arasındaki ilişkiyi açıklamak için sıklıkla başvurdukları kuramlar içerisinde yer almaktadır. Bu teori suçun kaynaklarını, bireysel faktörlerden çok yerleşim yerinin sosyal yapısının özelliklerinde aramaktadır (Stowell & Martinez, 2007:565).

Sosyal örgütsüzlük kuramı; artan göç, kentleşme, sosyal hareketlilik ve bu yerleşimsel hareketliliğin yarattığı sorunlar, kentte oluşan sosyal örgütsüzlük ve çöküntü alanları ile birlikte artan fuhuş, uyuşturucu, alkol bağımlılığı gibi suç ve sapma eylemlerinin yoğun olarak gözlemlendiği Chicago kent araştırmaları ile ortaya çıkmıştır. Sonraki dönemlerde göç ve kentleşme dinamiklerinin değişmesi ile birlikte kuram revize edilmiştir (Thomas, 2011: 385).

Shaw ve McKay, 20. yüzyılın başlarında Chicago kent alanlarında suçluluk konusunda yaptıkları ünlü çalışmalarında, göçmenlerin yoğunlukta olduğu bölgelerde yüksek tutuklanma oranının olduğu yönünde bulgular saptamışlardır. Bu göçmen gruplarının yoksul bölgelerden suç oranlarının daha düşük olduğu yerlere göç ettiklerinde/taşındıklarında bu grubun tutuklanma oranlarının da düştüğü gözlemlenmiştir. Konuya ilişkin son araştırmalar, Kaliforniya'nın büyük şehirlerinde Latinler arasındaki şiddet suçları oranının yüksek seviyede seyretmesinin, yerel alkol satış yerlerinin varlığı ve diğer ahlak bozukluğu kapsamında görülen aktiviteler ile ilişkili olduğunu göstermektedir (Bui, 2009: 177). Bu yönde elde edilen sonuçlar, sosyo-kültürel ve fiziksel çevre ile göçmenlerin suçluluk düzeyleri arasında bir ilişkinin varlığını göstermektedir.

Sosyal organizasyonsuzluk veya düzensizlik kuramının öncülerinden Shaw ve McKay'a göre; yoksulluk, kültürel heterojenlik ve fiziksel hareketlilik faktörleri kentlerde sosyal çözülmeye yol açarak, bireylerin toplumsal değerlere olan bağlılıklarını zayıflatmakta ve bu durum da bireylerin suçluluk süreçlerinde etkili olmaktadır. Sosyal örgütsüzlük kuramına göre şehirde işlenen suç oranları, şehrin farklı bölgelerine göre değişkenlik arz etmektedir. Onlara göre özellikle toplumsal birlikteliği sağlayan tutarlı bir değerler sisteminin veya inanç, kültür birliğinin sağlanmadığı yerleşim bölgelerinde suç oranları yüksek olarak

gerçekleşmektedir. Farklı bölgelerden göç etmiş toplulukların aynı mekânda tutarlı, güçlü ve yüksek oranda bir değerler sistemi yaratamamaları ve bununla ilintili olarak ortaya çıkan toplumsal denetim zayıflığının, suç oranlarının belirli bölgelerde yüksek düzeyde gerçekleşmesinin önemli nedenleri olarak belirtilmiştir (Shaw & McKay, 1942).

Sosyal örgütsüzlük teorisinin günümüzdeki yorumlayıcıları göç ile suç arasında pozitif bir ilişkinin varlığını öngörmektedirler. Diğer bir ifadeyle göç süreci ile birlikte artan nüfus hareketliliğinin ve heterojenliğinin çok sayıda yeni göçmenlerin suça yönelmelerinde etkili olduğu varsayılmaktadır. Teorinin yeniden gözden geçirilmiş versiyonunda, göç ile birlikte artan heterojenlik ve zayıflayan toplumsal denetimin neden olduğu "düşük kolektif etkinlik" duygusu ile suç oranları arasında bir ilişki öngörülmektedir. Ayrıca göçmenlerin geldikleri veya yerleştikleri toplumda, yerleşik topluluklarla entegrasyonlarının sağlanamaması, homojen ve kapalı göçmen toplulukların var olan suç ağlarında yüksek düzeyde güven ve koordinasyonun sağladığı başarı, organize suç örgütleri için cazip bir durum oluşturduğu belirtilmektedir. Bu açıklamalar göçmen topluluğunun örgütlülük durumunun, göç-suç ilişkisi için önem arz ettiğini göstermektedir (Stansfield, 2016: 1430). Misafir toplum veya ülke açısından göçmenlerin sosyal entegrasyonun sağlanması suça yönelme eğilimini azaltırken, suç işleme oranı yüksek olan ırksal göçmen topluluklarla yüksek düzeydeki bağlılık da - çete oluşumlarında yer almak gibi- suç eğilimini arttırıcı bir etken olarak rol oynayabilmektedir. Burada entegrasyon, yasal süreçlere entegrasyon veya bağlılık ile suç gruplarına olan bağlılık veya bütünleşme şeklinde iki farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Shaw ve McKay, toplumdaki suç oranlarını arttıran - bölgelere farklılık arz etmekle birlikte - üç gelişimin altını çizmektedir: Birinci gelişme, yerleşim bölgelerinde kaynak eksikliğinin, kurumlara olan bağlılıkları azalttığı gibi mevcut sorunları önleme ve çözme kapasitesini de zayıflatmaktadır. Yerel ekonomik yapı içerisinde iş ve istihdam, konut, okullar, yollar vb. için kamu fonlarındaki olumsuz gelişmeler bazı alanları olası sosyal problemlere karşı savunmasız hale getirmektedir. İkinci gelişme, nüfus alanındaki hareketlilik yerleşimciler arasındaki ilişkileri güçleştirmekte, bireylerin toplumdan izole olmalarında diğer bir ifade ile bireyciliğin gelişiminde etkili olmakta ve gençlerin toplumsal kontrolüne ilişkin sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Üçüncü gelişme, nüfus çeşitliliği, ırksal ve etnik ilişkiler toplumda gerginlik, çatışma ve güvensizlik duygularının gelişimini tetikleyerek toplumsal kolektifin etkisini zayıflatmaktadır. Toplumsal kolektifin işlevsizleşmesi de, kriminal yönelimin gelişiminde etkili olabilmektedir (Thomas, 2011: 385).

Yerleşimcilerin rutin temaslarını ve ilişkilerini yeterince sürdürmedikleri, ekonomik ve sosyal desteğin zayıf olduğu yerleşim bölgelerinde daha çok toplumsal bozulma veya örgütsüzlük meydana gelir. Toplumsal çözülme veya sosyal örgütsüzlüğün yaygın olduğu yerleşim bölgelerinde suç oranları daha

yüksek düzeyde işlenmektedir. Shaw ve Mckay sosyal örgütsüzlüğün göstergeleri olarak; bakımsız/harap ve boş binaların varlığı, gençlerin daha çok sokaklara takılmaları, yerleşimciler arasındaki genel güven duygusunun azlığı ve açılan sosyal mesafe ile başıboşluk/serserilik eğiliminin gelişmesi gibi sapma davranışlarını göstermektedir. Bu tür gelişmeler, yerleşimcilerin sokaklarda ve yerleşim bölgelerinde temel denetim çabalarını da engellemektedir (Thomas, 2011: 385).

Göç olgusu ile birlikte gerçekleşen yerleşimler arası hareketlilik aynı zamanda etnik açıdan da heterojen bir yapının varlığını ortaya çıkarmaktadır. Nüfus heterojenliği ve yüksek düzeydeki yerleşimsel hareketlilik;

- ✓ Yerleşimcilerin anlamlı, karşılıklı bağımlı ilişkiler sürdürmelerini engellemektedir.
- ✓ Çeşitli gruplar içinde ve arasında güvensizlik ve çatışmayı arttırmaktadır.
- ✓ Yerleşim bölgelerinin sistemsal kontrollerini (systemic controls) engellemekte/zayıflatmaktadır.
- ✓ Sonuç olarak bu gelişmeler, yüksek suç oranlarının gerçekleşmesine neden olmaktadır (Thomas, 2011: 386).

Kuramın gerek ilk dönem ve gerekse son dönem temsilcilerinin yaklaşımları esas alındığında, suç ile ilintili olarak öne çıkan göstergelerin başında; nüfus yoğunluğu, kent yoksulluğu veya düşük düzeydeki ekonomik statü, yüksek düzeyde yerleşimci hareketliliği (yüksek düzeyde göç alma ve verme), farklı etnik grupların aynı mekânı paylaşmaları, göçün yoğunlaştığı bölgelerin organizasyonsuzluğu, mekân ile ilintili olarak ahlaki ve değersel bozulma ve sosyal denetimin zayıflaması gibi unsurların geldiği gözlemlenmektedir (Vito & Holmes, 1994: 143; Bohm, 1997: 74).

Toplumsal örgütsüzlüğün koşullarına ek olarak, göç olgusunu ekonomik çerçevede ele alan ekonomik temelli teoriler -özellikle yeniden gözden geçirilmiş rasyonel suçluluk seçim teorisi (Becker 1968; Ehrlich, 1973)- yeni göçmen sayısının yoğun gerçekleştiği toplumlarda suç artışını öngörmektedir. Bu yaklaşımlar, bireylerin suç, iş ve çalışma gibi aktivitelere katılımlarının, elde edecekleri kazanç algısına göre belirlendiğini varsaymaktadır (Stansfield, 2016: 1430-1431). Ekonomik temelli teoriler göç ve suç ilişkisini, yeni göçmenlerin yoğunluklu olarak yerleştikleri toplumlarda iş gücü piyasasına katılmalarında karşılaşabilecekleri güçlükler bağlamında formüle etmektedir. Yeni gelenler, geldikleri ülkelerde başlangıçta dil engelleri ile karşılaşmaları ve kısa bir süre içerisinde tatmin edici nitelikte (iyi ücretli işlerin olmayışı da dahil) iş bulamamaları göçmenlerin işgücü piyasasına girişlerinin sınırlı olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Bu sınırlılık, araçsal şiddet suçları da dahil olmak üzere ekonomik kazanç sağlayan suçlar işlemelerinde etkili olmaktadır (Lee vd., 2001). Tatmin edici nitelikten yoksun iş pozisyonunda olan bireyler, düşük düzeyde fırsat

maliyetlerine sahip olmaları nedeniyle suç işlemeye katılmaları durumunda kaybedecekleri şeyin daha az olması anlamına gelmektedir (Becker, 1968). Bununla birlikte (Gould vd., 2002) nispeten elverişli bir iş gücü piyasasının varlığı veya uzun vadeli bir yatırım/egitim gibi diğer geleneksel kurumlara angaje olma (McCall vd., 2013) gibi hususlar, suça karar verme ihtimalini azaltmaktadır (Stansfield, 2016: 1430-1431).

Gerilim Kuramı

Kuramın öncü ismi Merton, kuramını geliştirdiği yıllarda Amerika toplumunda, alt sınıf ve azınlıklar içerisinde, iyi bir eğitim ve iyi bir işe sahip olma oranının daha düşük olduğunu gözlemlemiş ve dolayısıyla alt sınıfa mensup olan bireylerin, meşru amaçlara yasal yollardan ulaşma imkanlarının da sınırlı veya engellenmiş olduğunu ileri sürmüştür. Bu kapsamda Merton, dezavantajlı grupların suçluluk oranının daha yüksek olarak gerçekleştiğini ileri sürmüştür. Merton'a göre iyi düzenlenmiş toplum, bireylerin toplumsal amaçlarını gerçekleştirmek için eşit imkânlarla sahip oldukları toplumdur. Ekonomik açıdan dezavantajlı olan veya alt sınıf mensubu bireylerin, varlıklı veya statülü kesimlerle eşit imkânlarla sahip olma imkânlarından yoksun oldukları toplumlarda, alt sınıfa mensup bireylerin üst sınıfa yükselebilmeye gayretleri önemli ölçüde gayri meşru yollarının denenmesi şeklinde gerçekleşmektedir (Merton, 1938, 1968). Merton ayrıca, sosyal yapı ile kültürel amaçlar arasındaki çelişkilere odaklanmıştır. Bu teori, toplumsal amaçlar ile bu amaçları gerçekleştirecek yollar veya teknikler arasında olası bir uyumsuzluğun varlığının, toplumsal bütünleşme veya düzen açısından riskli bir durum olarak tanımlamaktadır.

Merton tarafından formül edilen gerilim teorisi göçmenlerin suçluluk yapılarını açıklamada ikna edici öncüller içermektedir. Gerilim kuramına göre suç, eşitlikçi bir nitelikten yoksun toplumsal yapıların sonucunda ortaya çıkmaktadır. Toplumda eşit imkan ve fırsatlara sahip olamayan bazı grup veya bireylerin toplumun meşru olarak addettiği amaçları gerçekleştirmek için illegal yollara sapabileceklerini varsaymaktadır. Bu nedenle kurama göre suç, toplumsal engellenme veya yasal bazı yolların bloke edilmesinin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bui'nin de ifade ettiği gibi suç yönelimi, meşru fırsatlar ve bu fırsatlara yasal yollardan ulaşmanın imkan dahilinde görülmemesi durumunda, bireyler tarafından maddi hedeflere ulaşmak için yenilikçi bir alternatif veya seçenek olarak kabul görmektedir. Bir anlamda, düşük eğitim düzeyine ve zayıf bir ekonomik yapısına sahip olan çok sayıda vasıfsız göçmenin yerleştikleri bölgeye yeterince nüfuz edememeleri nedeniyle bir tercih veya seçenek olarak suça yönelmeleri muhtemeldir (Bui, 2009: 175). Daha iyi ekonomik koşullar için başka ülkeye göç edenlerin, ekonomik açıdan pozisyonlarını artırmak için yoğun çaba sergileyecekleri ancak yerli topluluklara kıyasla daha dezavantajlı bir pozisyonda olmaları nedeniyle engellenmiş olabilecekleri ve bu durumun da onların suça yönelmelerini daha kolay hale getireceği öngörülmektedir. Bir

anlamda göçmenler yerleştikleri toplumda sahip oldukları sınırlı olanaklar ve sorunlar açısından (dil engeli, iş bulabilme güçlüğü, ayrımcı politikaların varlığı gibi) yerleşik topluluğa kıyasla daha kısıtlanmış, engellenmiş bir pozisyonda olmaları onların meşru amaçlarını, meşru olmayan yollardan gerçekleştirme (örneğin mafya oluşumları gibi) eğilimini sergilemelerine yol açabilmektedir. Bu da, gerilim kuramının temel bir öncülü olan, alt sınıfa mensup olan bireylerin meşru fırsatlara yasal yollardan ulaşmanın imkân dâhilinde görülmemesinin onları illegal yollara yöneltebileceği varsayımının haklı kılmasıdır.

Bu konuda yapılmış bazı çalışmalar (Wortley, 2004), göçmenlerin işsizlik seviyesinin genel ortalamadan daha yüksek olduğu, hane halkı gelirlerinin düşük olduğu ve göçmenlerin çoğu kez konut, eğitim, kariyer fırsatları ve siyasi katılım ile ilgili konularda ayrımcı tutumlara maruz kaldıkları ve kurumsal engellemelerle karşılaştıklarına dair sorunlar yaşadıklarını göstermektedir. Bu olumsuz yaşam deneyimlerinin, hem mutlak hem de göreceli yoksunluk ürettiği ve bu yoksunluğun bazı insanları suç faaliyetine itebileceği ileri sürülmektedir. Örneğin, ana akım toplumdan yabancılaşmış hissini yaşayan yoksul göçmen gençlerin, hem sosyal kabul hem de ekonomik kazanç için bazı gençlik çetelerine yönelebilecekleri belirtilmektedir. Bu nedenle organize suç örgütleri, göçmen gençleri daha kolay bir şekilde örgüte katılmalarını sağlayabilmektedir. Göç ettikleri ülkelerde, bazı engellerle karşılaşan ve hayal kırıklığı yaşayan göçmenlerin, suç organizasyonları tarafından sağlanan illegal ekonomik kazanç imkanları ile daha kolay suç aktiviteleri ile ilişkili hale geldiklerini söylemek mümkündür. Yoksulluk ve yoksunluk sorunlarını yaşayan bazı etnik azınlığa sahip ebeveynlerin, çocuklarını beslemek veya giydirmek için bazı küçük düzeyde hırsızlıklar yapmak zorunda kaldıkları da bir gerçektir. Aynı şekilde, ayrımcılığın ve işsizliğin kişisel deneyimlerinden kaynaklanan aşırı hayal kırıklığı, bazı erkeklerin belirli şiddet içeren eylemler sergilemelerine neden olabilmektedir (Wortley, 2009: 353).

Genel olarak bakıldığında gerilim modelinin suç davranışı ile engellenme, yoksulluk, hayal kırıklığı ve umutsuzluk gibi koşullar arasında doğrudan bir ilişki kurduğu görülmektedir. Ayrıca gerilim modeli göçmenlerin suça olan katılımlarını açıklarken suçun sorumluluğunu ağırlıklı olarak ev sahibi ülkelerdeki göçmenlerin yaşadıkları olumsuz deneyimlere/süreçlere yüklediği dikkat çekmektedir. Kurama göre, göç ve yeniden yerleşim süreci sıklıkla stresli bir süreçtir. Göçmenlerin - özellikle etnik azınlık göçmenlerinin- sıkça sosyal, kültürel, politik ve ekonomik marjinalleşmeye maruz kaldıkları teması öne çıkarılmaktadır. Gerilim kuramının temel öncüllerinden hareketle göçmenlerin, göç ettikleri ülkelerde eşit imkan ve fırsatlara sahip olamamalarının onların meşru görülen amaçları gerçekleştirmek için illegal yollara sapsmalarında etkili olduğu söylenebilir. Sonuç olarak gerilim kuramı suç olgusunu, göçmenlerin göç ettikleri

ülkelerde karşılaştıkları toplumsal engellemelerin veya fırsatların bloke edilmesinin sonuçları çerçevesinde ele almaktadır.

Kültür Temelli Teoriler

Kültür temelli yaklaşımlar, kültürel çatışma teorisi ve alt-kültürel teoriler şeklinde iki genel kategoride ele alınabilir. Kültürel çatışma teorisi, 1938 yılında Thorsten Sellin tarafından geliştirilmiştir. Sellin (1938) suçun asıl nedenini, kültürel çelişkiler içinde yattığına inanmaktadır. O, Amerikan kültürel yapısının bireyler arasında çatışmalar üretecek nitelikte olduğunu savunmuştur. Ona göre modern batı toplum kültüründe; hem bireycilik hem cömertlik, hem ailesel bağlılık hem de ondan giderek bağımsızlaşma gibi karşıt değerler aynı anda önem atfedilmektedir. Sellin'e göre, bu zıt kültürel vurgulamalar, "ahlak" ve "ahlaksızlık" arasındaki sınırları bulanıklaştırarak, "davranış normlarını" belirsizleştirmektedir. Bu nedenle Sellin, kesin kuralların var olmaması durumunda, bireylerin belirsizlik arz eden normlardan sapma ihtimallerinin olabileceğini ileri sürmektedir (Thomas, 2011: 389).

Sellin, toplulukların göç ettikleri bölgelerdeki davranış kalıplarına, kültürel yapılarına odaklanır. Ona göre kültür çatışması, yalnızca uluslararası boyutta gerçekleşen göç olgusunda değil, aynı zamanda kırsal alandan büyük kentlere yönelik gerçekleşen göç türünde de ortaya çıkmaktadır. Göçmenlerin bu nedenle göç ettikleri modern kentsel ortamlarda yeni ve eski toplum değerleri arasında bazı çelişkiler yaşamaları söz konusu olabilmektedir (Thomas, 2011: 389).

Göçmen gruplarının kültürel yapılarının, göç ettikleri yeni yerleşim bölgelerindeki toplumların yapılarından farklılık arz ettiği düşünülmektedir. Bu farklılığın zaman zaman çatışmalara yol açtığı düşünülmektedir. Aynı şekilde, grupların deneyimledikleri yaşam tarzlarının veya kültürel davranışların, etnosantrik değerlendirme konusu olabildiği ve bunun da karşılıklı olarak olumsuz algıları besleyerek çatışmalara yol açabildiği ileri sürülmektedir. Sellin bu sürecin, bireylerin geleneksel eğilimlerden/tutumlarından uzaklaşmak veya bu değerleri terk etmek suretiyle yeni/belirsiz davranış biçimini edinmeye doğru- suç davranışını da kapsayacak şekilde- genişlediğini ileri sürmektedir (Thomas, 2011: 389). Diğer bir ifade ile kültürel çatışma teorisine göre, göçmenlerin kendi ülkelerinden getirdikleri kültürel geleneklerin yerli kültürden farklılık arz etmesi, iki grup arasında olası bir çatışma ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Sellin'e göre, ceza kanunu ağırlıklı olarak egemen grupların değerlerini ve çıkarlarını yansıtmaktadır. Oysa ki, göçmenler arasındaki değerler ve normlar sistemi yerleşik topluluklardan oldukça farklı olabilmektedir. Göçmenlerin kültürel kodları ev sahibi toplumun kültürel kodlarıyla çatıştığında, göçmenlerin davranışları sapkın veya suçlu olarak etiketlenebilecektir. Dolayısıyla kültür çatışması olarak gözlemlenen yaşantılar, göçmenler arasında suçun sebebi olarak görülmektedir (Bui, 2009: 175).

Yabancı ve yerel doğumlu gruplar veya farklı ulusal gruplar arasında farklı suç kalıplarının varlığı kriminal davranış üzerinde kültürel farklılığın ve çatışmanın etkisini/önemini göstermektedir. Özellikle göç edilen ülkenin dilinin bilinmemesi (Wickersham Komisyonu, 1931) yasalar, yönetmelikler ve gelenekler konusunda bir karışıklığın veya yanlış anlamaların ortaya çıkmasına yol açabilmektedir. Ayrıca göçmenlerin göç ettikleri ülkelere taşıdıkları kendi topluluklarına ait kültürel yaşam tarzı ve şiddet kalıpları da önemli ölçüde kültürel çatışmanın kaynağını oluşturmaktadır. Göçmen topluluklara ilişkin kumar; fuhuş; bira, şarap ve likör üretimi, satışı ve tüketimine ilişkin davranış kalıpları, göç edilen bölgelerdeki yerleşik kültürel kalıplardan ve hukuksal yapıdan farklılık arz edebilmektedir. Aynı şekilde bazı göçmen gruplara özgü, cinayet suçlarını da içeren kişisel ve ailesel onurdan beslenen davranışlar (namusunu temizleme, kadının onuruna getirilen lekeleri yok etmek gibi) şiddet kullanımını meşru kılmaktadır. Bazı göçmen grupların, silah taşıma geleneği veya belirli yerlerde kişisel güvenliği korumak için silah bulundurmaları cinayet işlemlerinde etkili olabilmektedir. Bu husus, yabancı doğumlu olanlar arasında şiddet suçunun yüksek oranda gerçekleşmesi için önemli bir neden olarak kabul edilebilir. Göçmen ailelerde yaşanan aile içi çatışmalar da, kültür çatışmaları bağlamında ele alınmaktadır. Toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlik, kadınların erkekler tarafından boyun eğdirilmeleri, erkeklerin kadınları kontrol etme hakkına sahip olduğu yönündeki kültürel normların varlığı ve yaşanan aile içi şiddet gibi hususlar da kültür bağlamında irdelenmektedir (Bui, 2009: 178).

Kültürel çatışma modeli, göçmenlerin büyük çoğunluğunun ev sahipliği yapan ülkelere suç eyleminde bulunma amacını taşımak gibi bir amaç ile göç etmediğini ileri sürmektedir. Bu nedenle şiddet veya suç eyleminin dinamiğini, göçmenlerin geldikleri/yerleştikleri ülkelerdeki egemen yasalar veya geleneklerle çelişen kültürel veya dini pratiklere sahip olmaları ve bunu devam ettirme yöndeki eğilimde aramaktadır. Örneğin, göçmenlerin geldikleri ülkelerde aile içi bazı şiddet eylemleri yasal olarak suç olarak değerlendirilmediği halde geldikleri ülkelerde bu tür davranışlar ev sahibi ülkede cezai yaptırımlar gerektirebilmektedir. Benzer şekilde, fuhuş, bazı uyuşturucu türlerinin kullanımı ve kumar oynama gibi eylemler, bazı ülkelerde kültürel davranışlar olarak kabul görünürken bazı ülkelerde de yasaları ihlal eden davranışlar olarak diğer bir ifade ile suç kapsamında değerlendirilmektedir (Yeager, 1996).

Decker ve meslektaşları, göç alan ülkelerdeki etnik çete oluşumlarını açıklamada kültürün önemini vurgulamaktadırlar. Araştırmacılar ilgili çalışmalarında, ekonomik dezavantajlılık ve toplumsal örgütsüzlük unsurlarına dikkat çekmektedirler. Ancak onlara göre bu yapısal değişkenler her zaman çete faaliyetine neden olmayabilmektedir. Çeteler, ekonomik güçlüklerle karşılaşan bazı göçmen etnik gruplar arasında kök salmazken, bazılarında da kök salabilmekte ve üye bulabilmektedir. Çete faaliyetinin niteliği - suça katılımın kapsamı da dahil- ülkeden ülkeye ve topluluktan topluluğa önemli ölçüde

değişebilmektedir. Araştırmacılar, bu bölgesel ve etnik grup farklılıklarını açıklamak için belirli mahallelerde ortaya çıkan mikro düzeyde kültür çatışmalarını göz önüne alınması gerektiğini belirtmektedirler. Sonuç olarak burada göçmen grupların yerli halk tarafından nasıl bir muameleye tabi tutuldukları ve yerel topluluklarda çetenin diğer etnik gruplarla nasıl etkileşime girdikleri konusu önem arz etmektedir. Araştırmacılar ayrıca küresel medyanın - film ve müzik endüstrisi de dahil olmak üzere- Amerikan çete kültürüne ait unsurları (sokak çetesi isimleri ve sembolleri dahil) dünyaya yaymakta olup olmadığı konusunda da bir tartışma yaşamaktadırlar. Ancak yine de çoğu kişi, medya etkisinin yüzeysel olduğunu vurgulamaktadır. Onlara göre çeteler, medya imgelerinden daha çok yerel koşullardan ve kültürlerden etkilenmektedirler (Wortley, 2009: 355).

Burada söz edilmesi gereken diğer bir kültür kuramı da, Wolfgang ve Ferracuti (1967) tarafından geliştirilen şiddet-alt kültür kuramıdır. Bu kuram ise bireylerin, var olan anlaşmazlıkların çözümünde şiddet eyleminin kullanışlı bir araç olarak kullandığını varsaymaktadır. Wolfgang ve Ferracuti tarafından formüle edilen şiddet alt-kültür teorisine göre, şiddet alt-kültürlerinin olduğu toplumlarda, bireyler kendi aralarındaki sorunlarını, anlaşmazlıklarını şiddet davranışı sergileyerek çözmeye çalışmaktadırlar. Aynı şekilde şiddet alt-kültürünün egemen olduğu toplumsal yapılarda da, şiddet kullanmak istemeyen bireyler, akranları tarafından dışlanma riskiyle karşı karşıya gelmektedirler. Çünkü alt-kültür grupları içerisinde şiddete başvurmak “kişisel bir onur” olarak görülmektedir.

Sonuç olarak göç edilen toplumun dilinin bilinmemesi, göç eden toplulukların davranış kalıplarının yerleşik topluluklardan farklılık arz etmesi ve aynı şekilde bazı göçmen gruplara özgü, kişisel ve ailesel onur yaklaşımının varlığı (namusunu temizleme, aile içi şiddetin meşru görülmesi, silah taşımının yaygınlığı v.b) gibi hususlar, kültürel çatışmanın ve suç davranışının önemli nedenleri olarak öne çıkmaktadır.

Yukarıda belirtilen her üç kuram da göç ve suç arasında pozitif bir ilişkiyi öngörmektedir. Aşağıda belirtilen bazı kuramlar da, bu ilişki konusunda daha ihtiyatlı varsayımlar içermektedir. Bu kuramlardan bazıları göçün her zaman suçun artışına neden olmadığını ileri sürmektedir. Bu kuramlar, göçmenlerin göç ettikleri ülkelerde kültürel uyum, entegrasyon, dışlanma ve bütünleşme sorunlarına ilişkin yaşadıkları veya deneyimledikleri yaşam biçimi ile suç davranışı arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Bu kapsamda ele alınabilecek kuramlar da aşağıya alınmıştır.

ENTEGRASYON İLE İLİNTİLİ KURAMLAR

Kendini Seçme Teorisi (Self-Selection Theory)

Hiç kuşkusuz ekonomik amaç ve beklentilerle başka ülkelere göç eden bireyler, göç ettikleri ülkelerde bu amaçlarını gerçekleştirmek için hukuksal kurallara itaat etmede büyük bir hassasiyet veya duyarlılık göstermektedirler. Aynı şekilde, göçmenlerin misafir ülkede yaşamlarını devam ettirebilecek ekonomik yeterlilikte bir güvence oluşturmak ve çocuklarının geleceklerini hazırlamak için de suç eylemlerine karışmaktan son derece uzak durmak konusunda özel bir imtina gösterecekleri tahmin edilmektedir. Suç eyleminden uzak durma yönündeki bu duyarlılık, söz konusu çok sayıda göçmenin suça yönelmelerinde engelleyici bir işlevi yerine getireceğini belirtmek mümkündür. Bu nedenle göçün her zaman suç oranlarını arttırmadığını ve dahası bazen de göçmenler arasındaki suç oranını düşük düzeyde seyrettiği bir gerçektir. Konuya ilişkin literatüre bakıldığında da (Piopiunik & Ruhose, 2017; Bui, 2009) ilk göçmenler arasındaki suç oranını düşük düzeyde seyrettiğini saptayan çok sayıda araştırmaya rastlanmaktadır.

İlk göçmenler arasında suç oranını düşük düzeyde gerçekleştirmiş olması, göç etmiş bireylerin düşük suçluluk eğilimi ile sonuçlanan ekonomik temelli bir tercih yaptıkları şeklinde bir yaklaşımın geliştirilmesine yol açmıştır. Bu yaklaşım “kendini seçme teorisi” olarak ifade edilmektedir. Bu yaklaşıma göre, kendi ülkelerini terk etmek zorunda kalanlar gittikleri ülkede ekonomik fırsatlar için sıkı çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Bu nedenle uzun dönemli gelişmelere duydukları ilgiden dolayı göçmenler gittikleri ülkelerde, başlarını hukuk sistemi ile belaya sokacak davranışlardan kaçınma eğilimi sergilemektedirler. Bu durum da göçmenlerdeki suçluluk oranının düşük düzeyde gerçekleşmesini sağlamaktadır (Bui, 2009: 174).

Butcher ve Piehl (2005), göçmenlerin kendi ülkelerinde sahip oldukları bazı mesleki becerilerini/yeterliliklerini, göç ettikleri ülkelerde bir fırsata dönüştürülebileceğinin altını çizmektedirler. Bu nedenle kendi ülkelerinde düşük düzeyde kazanç sağlayacak bazı mesleki beceriler, göç edilen ülkelerde çok farklı bir kazanç sağlama imkan veya fırsat potansiyelini içerebilmektedir. Bu kapsamda göçmenler kendi kazanç düzeylerini daha yüksek düzeyde gerçekleştirebilecek ve suça karşı kendilerini koruyabilecek yerleri tercih edeceklerdir (Bui, 2009: 174-175).

Göçmenlerin yerleştikleri yeni bölgelerde, ekonomik kazanç amaçlı bir çabayı hedefledikleri ve kendi ülkelerinde sahip oldukları mesleki yetkinliklerini yeni bölgelerde kazanca dönüştürebileceklerini varsayan bu yaklaşıma göre, göç olgusu bu yönüyle suç oranları üzerinde arttırıcı bir işleve sahip değildir.

Kültürlenme/Kültürel Etkileşim ve Asimilasyon Perspektifi

Kültürlenme, kültürel uyum ya da kültürel asimilasyon; diğer kültürlerle olan temasın bir sonucu olarak ortaya çıkan tutum ve /veya davranış değişikliklerini

ifade etmektedir. Göçmenler ve onların çocukları arasında kültürel değişim; dil, kültürel inançlar, değerler ve davranışlar gibi farklı boyutlarda ortaya çıkmaktadır. Gordon (1964) tarafından önerilen klasik akültürasyon/kültürlenme modeli, göçmenlerin ev sahibi toplumun kültürel yapısına uyum sağlayacak hale getirilmelerinin onların toplumsal ve ekonomik hareketliliği için ön koşul olduğunu ileri sürmektedir. Göç edilen ülkenin dilini kullanma yeterliliğini sağlamak, eğitim düzeyini yükseltmek ve kayda değer yeni iş becerilerini edinmek gibi gelişmelerin kaydedilmesi, göç eden bireylerin uyum sürecini kolaylaştırmakta ve göç ettikleri ülkenin ekonomisinde başarılı olma şanslarını arttırmaktadır. Aynı şekilde kültürlenme/kültürleşme yetersizliği, göçmenlerin göç edilen toplumun yasal normlarına ve ekonomik yapısına uyum sağlama yeteneğini kısıtlamaktadır. Bu durum da, göçmenler arasında suça yönelme ihtimalini arttırabilmektedir (Bui, 2009: 175). Bu çerçevede göçmenler arasında düşük düzeyde seyreden suç bulgularının varlığı, klasik asimilasyon modelinin de sorgulanmasına neden olmaktadır.

Sonuç olarak göçmenler açısından kültürlenmenin veya kültürel etkileşimin olumlu ve olumsuz sonuçlarının olabileceği bir gerçektir. Göçmenlerin özellikle misafir ülkenin dil ve mesleki becerilerini edinme anlamındaki kültürel uyum kabiliyetlerinin varlığı, onların suçtan uzak kalmalarında koruyucu bir işlev görürken; boşanma, tek ebeveynlik, evlilik dışı doğumlar, uyuşturucu kullanma gibi sorun teşkil edebilecek yaşam tarzları etrafındaki kültürlenme de onların suç eğilimini kazanmalarında etkili olabilmektedir.

Parçalı/Bölümlenmiş Asimilasyon Perspektifi

Bölümlenmiş (segmented) asimilasyon perspektifi, değişmekte olan ABD ekonomisine ve işgücü piyasasına ve çoğunlukla Asya ve Latin Amerika'dan gelen son göçmenlerin deneyiminin nasıl etkilendiğine odaklanarak geliştirilmiştir. Portes ve Zhou (1993) 'e göre yeni göçmenler ve onların çocukları, entegre oldukları ABD nüfusunun özelliklerine dayalı olarak farklı adaptasyon süreçlerini deneyimlemektedirler. Bu adaptasyon formu, Amerikan kültürüne daha fazla maruz kalınma ile oluşan karma adaptasyonun yol açtığı sonuçlara yoğunlaşmaktadır. Farklı göçmen gruplarının sahip olduğu beşeri (eğitim ve beceri) ve sosyal sermayenin (sosyal kaynaklar ve destekleyici fırsatlar) türüne bağlı olarak izlenecek olan bu yol, göçmenlerin ve çocuklarının orta sınıf değerleri etrafında asimile edilmelerine yol açacaktır. Yoksulluk ve ırk ayrımcılığının neden olduğu karşıt bir adaptasyon türü de, göçmenlerin ve çocuklarının şehir içinde var olan alt sınıfın değerleri etrafında asimile olmaları ile sonuçlanan adaptasyon formudur. Alt sınıf yerleşim bölgelerinde yaygın olarak karşılaşılan çeşitli sosyal sorunlara maruz kalma durumu da göçmen çocuklar arasında suç eğiliminin oluşmasında etkili olabilir. Geleneksel değerlere bağlılığın ve etnik kimliğin korunması durumunda da üçüncü adaptasyon modelinden söz edilebilir. Benzer etnik gruplardan oluşan toplulukların ekonomik fırsatları arttırıcı faaliyetler gerçekleştirmeleri, boşanma ve aile parçalanmasına karşı sosyo-

kültürel değerleri yaşatmaları, çocuklar üzerinde ebeveynin otoritesini güçlendirmeleri ve sosyal sermayeyi arttırmaları yönünde gerçekleştirecekleri bir çabanın göçmenlerde kriminal eğilimin oluşmasını güçleştireceği veya onları suçtan alıkoyacağını söylemek mümkündür (Bui, 2009: 175).

İthalat Yaklaşımı

İthalat modeli doğrudan göç ve suç arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Bu yaklaşım, bazı bireylerin suç eylemini gerçekleştirmek için başka ülkelere göç ettiklerini ileri sürerek göçün temelinde suç eyleminin gerçekleştirilmesi gibi bir amacın var olduğunu ileri sürmektedir. Diğer bir ifade ile ithalat yaklaşımı göçmenlerin; uyuşturucu kaçakçılığı, dolandırıcılık, hırsızlık, kaçakçılık, haneye tecavüz, fahişelik ve terörizm gibi yasadışı faaliyetleri içeren çeşitli kriminal veya illegal davranışları sıklıkla gerçekleştirmek için başka ülkeye göç ederek bu ülkelerde suç işlemek için fırsat kolladıklarını ileri sürmektedir. Göçmenlerin içerisinde yer aldıkları suç örgütleri, suç çeteleri ve terör örgütleri gibi kriminal oluşumların varlığı da bu yaklaşım bağlamında ele alınmaktadır (Wortley, 2009: 352).

Göç - suç ilişkisinin analizinde ithalat modelinin, göçmenleri doğrudan kriminal bir grup olarak gören varsayımının kritik edilmeden doğru olarak kabul edilmesi, göçmenlere yönelik sert bir politikanın tercih edilmesinde kullanışlı bir argüman olarak kullanılma gibi bir riski içermektedir. Bu yaklaşım aynı zamanda göçmenlerle ilintili olarak toplumda ahlaki bir paniğin oluşmasına da katkı sunabilir. Örneğin Barnes, ithalat yaklaşım odaklı bakış açısının Kanada'daki Jamaikalı göçmen suçlarıyla ilgili ahlaki bir paniğe katkıda bulunduğunu belirtmektedir. Ahlaki panik de, ceza gerektiren suçlardan hüküm giyen vatandaş olmayan göçmenlerin sınır dışı edilmelerini haklı kılmak için Kanada yasalarının sertleşmesine yol açtığı belirtilmektedir. Aynı şekilde göçmenlere yönelik bu tür sert düzenlemeler birçok göçmen kabul eden ülkede de kabul edilmiştir. Barnes, son on yılda Kanada, Birleşik Devletler ve Büyük Britanya gibi ülkelerden Jamaika'ya sınır dışı edilen çok sayıda suçlunun varlığını belgelemektedir. Bu sınır dışı etmelerinin, Karayipler içerisinde çeşitli ekonomik, sosyal ve güvenlik sorunlarına doğrudan katkıda bulunduğu ileri sürülmektedir. Daha önemlisi Barnes, sınır dışı edilenlerin başka ciddi sorunlarla veya güçlüklerle karşı karşıya geldiklerini belirtmektedir. Sınır dışı edilenlerde karşılaşılan zorluklar arasında; aile ve destek ağının kaybı, toplumsal damgalanma, ekonomik sıkıntı, depresyon, umutsuzluk ve yabancılaşma gibi sorunlar sayılabilir. İlginç bir şekilde, sürgün ve sınır dışı edilme, ceza hukukçuları tarafından uzun zamandır haksız ve hatta barbarca bir uygulama olarak görülmektedir. Bu nedenle, bu ceza usulleri batı demokrasilerinin çoğunda resmi ceza kanunlarından tamamen kaldırılmıştır. Ancak cezai sınır dışı edilme fenomeni, ceza yöntemlerinin halen savunmasız göçmen nüfusa karşı yaygın olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır (Wortley, 2009: 352- 353).

Önyargı Yaklaşımı

Suç - göç ilişkisine odaklanan yaklaşımlar genelde sosyal örgütsüzlük, ekonomik yoksunluk, engellenmişlik, sosyal yabancılaşma, entegrasyon sorunları ve kültür arasındaki karmaşık etkileşimlerin suç üzerinde etkili olabileceğini varsaymaktadır. Temelde bu yaklaşımlar, belli göçmen ya da etnik grupların aslında suç eylemine diğerlerinden daha fazla karıştıklarını ileri sürmektedir. Önyargı modeli ise, dikkatleri göçmenlerin suçluluk pratiklerine değil, göçmenlerin suç oranlarındaki aşırı temsiliyet sorunlarına odaklanmaktadır.

Önyargı modeli, göçmenlerin veya etnik azınlıkların suç istatistiklerinde aşırı temsil edildiklerini ve bu nedenle göçmenlere ilişkin istatistiklerin gerçek suç oranlarını yansıtmayabileceğini savunmaktadır. Suçun istatistiksel durumuna ilişkin bu sorunun, kriminal adalet sistemi içinde göçmenlerin açık ve sistemli bir ayrımcılığa maruz kalmalarının sonucu olarak görülmektedir. Başka bir deyişle, belirli göçmen/etnik azınlık gruplarının suç istatistiklerinde aşırı temsil edilmelerinin, yerli doğumlu olan nüfusa kıyasla göçmenlerin; daha çok polis tarafından tutuklanma, polis gözetimine (ırksal profillemeye) alınma, mahkemeler tarafından tutuklanma, mahkum edilme ve ağır cezalar verilme işlemleri ile ilişkili bir durum olarak görülmektedir (Wortley, 2009: 355). Göçmenlere yönelik sert ve agresif polislik yaklaşımların sergilenmesi, göçmenler arasında arzulanmayan nitelikteki olayların sayısını büyük ölçüde arttırmakta ve göçmenlere yönelik ev sahibi toplumlarında özellikle de ceza adalet sisteminin işleme mekanizmasına ilişkin olumsuz bir algı biçiminin gelişmesine katkıda bulunmaktadır (Wortley, 2009: 355). Aynı şekilde göçmenlere yönelik şüpheli ve suçlayıcı bir polislik yaklaşımının göçmenler üzerinde olumsuz sonuçlar –suça yönelmeleri de dahil- yaratabileceği de bir gerçektir.

Sonuç olarak göçmen gruplar hakkında olumsuz önyargıların gelişmesi, göçmenlere yönelik ayrımcı ve sert nitelikte politikaların geliştirilmesinde etkili olmaktadır. Zaman zaman polis ve göçmen azınlık gruplar arasında yaşanan olumsuzluklar, göçmenlerle olan sorunların ve ilişkilerin daha da kötü bir hal almasına yol açabilmektedir. Bu da bazı ülkelerde ırk veya etnik düzeyindeki isyanların ortaya çıkmasını - bazı ülkelerde siyahi ırka yönelik polis tutumlarının yol açtığı gösteriler - tetikleyebilmektedir.

SUÇ VE GÖÇ İLİŞKİSİ: BAZI AMPİRİK ARAŞTIRMALARIN SONUÇLARI

ABD’de suç ve göç ilişkisine odaklanan araştırmaların tarihi oldukça gerilere gider (Park & Burgess, 1924; Park, vd., 1925; Shaw, Zorbaugh, McKay & Cottrell, 1929; Shaw & McKay, 1942). 20 yüzyılın ortalarında göç ve suç ilişkisi konusunda yapılan araştırmaların sayısında bir azalmanın gerçekleştiği gözlenmiş olmasına rağmen, son 20 yılda konuya ilişkin ciddi bir ilginin yeniden ortaya çıktığı dikkat çekmektedir (Martinez & Valenzuela, 2006; Mears, 2001; Tonry, 1997, Thomas, 2011).

Son dönemlerde göç ve suç ilişkisi hararetli bir şekilde tartışılmaktadır. Kimi araştırmalar, özellikle bireysel veya mikro düzeyde yapılmış araştırmalar, göçmenlerin yerli doğumlu emsallerinden daha az suç işlediklerini gösterirken, kimi araştırmalar da göçmenler tarafından işlenen suç oranını yüksek veya belirsiz olarak saptama eğiliminde oldukları gözlemlenmiştir. Aslında suç-göç ilişkisine ilişkin sonuçların farklılık arz etmesi araştırmaların sadece mikro veya makro ölçekte yapılmış olması veya diğer yöntemsel sorunlarla ilgili sınırlı bir husus değildir. Göçmen nüfusun bulunduğu ülkenin sosyo-ekonomik düzeyi ve göçmenlerin profili ile de ilişkilidir.

Konuya ilişkin olarak yapılmış araştırmaların sonuçları birbirinden farklılık arz etmektedir. Bu nedenle araştırmalara bakıldığında, göç- suç ilişkisinin niteliğinin, ilişki düzeyinin ve yönünün son derece karmaşık olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin Lauritsen (2001), banliyö bölgelerindeki göçün suç ile olan ilişkisinin pozitif yönünde, şehir merkezindeki göçün ise negatif yönünde olduğunu bulmuştur (Reid vd., 2005; Alaniz vd., 1998; Lee vd., 2001).

Aynı şekilde göç olgusu bazı bölgelerde kronik işsizliğe yol açarak suç oranının artışı üzerinde etkili olurken bazı durumlarda da ekonomik olarak durgun olan iş piyasasını canlandırarak suç oranlarının azalmasına da yol açabilmektedir. Bu nedenle göçün, suç üzerindeki etkisi homojen olmaktan son derece uzaktır. Suç ve göç konusunda yapılan araştırmalar genel olarak üç kategoride ele alınabilir:

1. Göçmenlerin yerli doğumlu olanlara kıyasla daha çok suç işlediğini ortaya koyan araştırmalar. Bu araştırmalar aynı zamanda, göçün suç oranlarını arttırdığını ileri sürmektedir.
2. Suç ve göç arasında bir ilişki olmadığını veya ilişkinin zayıf olduğunu belirleyen araştırmalar.
3. Yerli doğumlu olanların, göçmenlerden daha çok suç işlediğini ileri süren araştırmalar. Bu grupta yer alan araştırmalar, göçün suç oranını arttırmadığını aksine azalttığını ileri sürmektedir.

Göçün Suça Yol Açıcı Özelliği: Göçün Suç Oranlarını Arttırdığını Saptayan Çalışmalar

Bu kategoride yer alan araştırmalar, göçün suç oranlarını arttırıcı etkilerini öne çıkarmaktadır. Piopiunik ve Ruhose, araştırmalarında toplam suç oranları üzerinde göçün güçlü bir etkisi olduğunu saptadıklarını belirtmişlerdir. Onlara göre göç olgusunun, suç oranları üzerindeki etkisi özellikle işsizlik ve suç oranlarının yüksek oranda gerçekleştiği bölgelerde çok daha güçlü bir şekilde kendini göstermektedir. Aynı şekilde göçmenlerin; eğitim düzeylerinin, mesleki becerilerinin, dil yeterliliklerinin ve iş piyasasına girişlerinin sınırlı ve düşük düzeyde olmasının, suçlulukla ilişkili riskler ortaya çıkardığı ileri sürülmektedir. Aynı şekilde göçmenlerin özellikle genç yaş grubunda (15-25 yaş aralığı) yoğunlaşmaları da suça yönelimleri açısından önemli bir unsurdur (Piopiunik & Ruhose, 2017: 258-259).

Bazı kuramlar göçmenlerin, göç ettikleri ülkelerde karşı karşıya kaldıkları ekonomik ve istihdam yapısının, onların ekonomik açıdan başarılı olmalarını engelleyici veya kısıtlayıcı nitelikte olmasının sonuçlarına odaklanmaktadır. Göçmenlerin, yoksulluk düzeyinin yüksek olduğu bir ülkeden başka bir ülkeye göç ettiklerinde (Clark, 1998; DeJong & Madamba, 2001) - özellikle iş piyasasında- ayrımcı politikalarla (Waldinger, 1993) karşı karşıya geldikleri varsayılmaktadır. Fırsatların bloke edilmiş olması, Merton'un ileri sürdüğü gibi, göçmenlerin bir kısmında daha yüksek düzeyde kriminal suçluluğa yol açabilir. Başka bir deyişle göçmenlerin, meşru vasıtalarla ekonomik başarıyı elde etmek için yeterli fırsat yapısına sahip olamadıklarında, gayri meşru araçlara yönelebilecekleri varsayılmaktadır. Ekonomik başarı için sınırlı imkânların varlığı mala yönelik suçların yanı sıra, hayal kırıklığının yarattığı ya da misilleme ihtiyacını içeren şiddet veya kişiler arası suçlara angaje olma eğiliminin artışı da beraberinde getirebilir (Reid vd., 2005; Agnew, 1992; Blau & Blau, 1982, Messner & Rosenfeld, 2000; Tonry, 1997).

Dodd (2008) tarafından yapılan bir araştırmada, Doğu Avrupa'daki suç artışının yarattığı suç dalgasından göçmen sayısındaki artışın sorumlu olduğuna dair çok az kanıt olmasına rağmen, Doğu Avrupa göçmenlerinin alkollü araç kullanma ve küçük soygunlar da dâhil olmak üzere bazı suç türlerini gerçekleştirdikleri tespit edilmiştir. Bundan ayrı olarak araştırmacılar mala karşı işlenen suç oranlarının, sığınma talebinde bulunan göçmenlerin daha çok yaşadıkları bölgelerde (genellikle Hindistan ve Pakistan gibi Güney Asya ülkelerinden gelenlerin yerleştikleri bölgeler) daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir.

Birleşik Krallık'taki ceza adaleti istatistikleri, son 5 yıl içerisinde bütün suçlarda düşme eğiliminin gözlemlendiği bir dönemde, Doğu Avrupalı göçmenlerde tutuklama ve hapsedme oranlarının arttığını göstermiştir. Örnek olarak, Metropolitan Polisi kayıtlarına göre, son 5 yılda İngiltere sınırları içinde bulunan 68.000 kişilik bir Romen uyruklu nüfustan 27.725'inin tutuklandığı göstermektedir. Konuya ilişkin veriler ayrıca, Londra'da 2008 yılında işlenen her beş suçtan birinin, 2011 ve 2012 yılları arasında da her dört suçtan birinin yabancı doğumlu vatandaşlar tarafından işlendiği gerekçesiyle suçlandıkları belirlenmiştir (Doyle & Wright, 2012).

Göçmenlerin suça yönelme veya suçtan uzak bir tutum geliştirmelerinde sahip oldukları fırsat yapısını esas alan kuramlar, çok kısıtlayıcı varsayımlar içermektedir. Göçmenler için yasal ve yasadışı çalışma çabası birlikte söz konusu olabilmektedir. Freeman (1996) bu örtüşmeyi, "suçluluğu besleme modeli" (foraging model of criminality) olarak ifade etmektedir. Meşru iş bulma olanakları mevcut olduğunda, kişi bu meşru olanakları kullanma imkânına sahip olur. Bununla birlikte, meşru fırsatlar söz konusu olmadığında, bireyde illegalite yöneliminin oluşması veya suç fırsatlarına angaje olması daha muhtemeldir. Ne düşük ücretli işgücü piyasası istihdamı, ne de küçük suçlar tek başına yeterli ekonomik kaynaklara sahip olma imkânı sağlamadığı için bireyler genellikle hem

meşru hem de gayri meşru faaliyetlerde birlikte bulunabilmektedirler (Reid vd., 2005; Freeman, 1996).

Göçmenler, göç ettikleri ülkelerde karşı karşıya kaldıkları sınırlı fırsat yapısından dolayı genellikle etnik çeteler etrafında örgütlenmiş kriminal bir göçmen alt-kültürünü benimseyebilmektedirler. Sınırlı meşru işgücü piyasası fırsatlarına tepki olarak oluşan kriminal göçmen alt kültürleri, göçmenlerin suça angaje olmalarında motive edici bir işlev görmektedir. Göçmenlerle ilişkili suç alt-kültüründe göçmenlerdeki suç yönelimi; hırsızlık, soygun ve gasp gibi mala yönelik suçlarında örgütlü bir niteliğe dönüşmektedir. Örgütlü suç yapıları, bölgelerini rakip çetelerden sistematik bir şekilde korumak ve diğer çetelere karşı pozisyonlarını güçlendirmek için şiddet eylemlerine başvurumaktadırlar. Bu da, şiddet suçlarının artışına yol açmaktadır (Reid vd., 2005; Bankston, 1998; Cohen, 1955; Sellin, 1938).

Göç ve suç arasında bir ilişkinin varlığını kabul eden araştırmaları kendi içerisinde de gruplara ayırmak mümkündür.

Suç ve Göç İlişkisinin İkinci ve Sonraki Nesil İle İlişkili Olduğunu İleri Süren Araştırmalar

Göçün, suç üzerinde etkili olduğunu ileri süren kimi araştırmalar özellikle ikinci ve sonraki nesile dikkat çekmektedirler. Bu gruptaki araştırmalar özellikle ikinci ve sonraki nesil göçmen gençlerinin daha çok suça yöneldikleri yönünde bulgular saptamıştır.

Özellikle ABD örneğinde yapılmış bazı çalışmalar, suç probleminin ikinci ve sonraki kuşak ile daha çok ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Bu araştırmalarda, ikinci kuşak kapsamında olanların, yabancı doğumlu göçmenlerden daha yüksek düzeyde tutuklanma, suçlanma ve hapsedme oranlarına sahip oldukları saptanmıştır. Bazen, ikinci kuşak üyeler arasındaki suçluluk düzeylerinin, yerli doğumlu ebeveynlerden (üçüncü ve daha sonraki kuşak) daha fazla gerçekleştiği tespit edilmiştir. İkinci neslin üyeleri tarafından işlenen suç kalıpları, yabancı doğumlu ebeveynler arasında bulunan kalıplardan, yerli doğumlu olan kalıplara doğru bir değişim kayması yaşanmıştır. İlk çalışmalar, halka açık yerlerde toplumun huzurunu bozacak şekilde sarhoş olma, yabancı doğumlu beyazlar arasında en yaygın suç olduğunu ortaya koymuştur. Ancak yabancı doğumlu olanların çocukları, yabancı doğumlu ebeveynlerinden kişiye ve mallara yönelik suçlardan (cinayet ve sahtekarlık gibi) daha çok ciddi olarak suçlanmış ve tutuklanmışlardır. Soygunla ilgili olarak da, ikinci nesil üyeler arasında tutuklanma oranları, yabancı doğumlu ebeveynlerininkinden dört kat fazla gerçekleşmiş ve hatta ABD doğumlu ebeveynlerin oranı, ABD'de doğan beyazlar arasındaki tutuklanma oranlarını bile aşmıştır. Son dönemlerde yapılan araştırmalar, ikinci ve üçüncü kuşaklara mensup kişilerin, birinci nesil ile benzerlik arz edenlerden daha fazla madde kullanma, mala yönelik ve cinayet de

dâhil olmak üzere bazı şiddet suçları işlediklerini ortaya koymuştur (Bui, 2009: 178).

İkinci nesil bireylerin, yabancı doğumlu ebeveynlerine kıyasla daha yüksek suçluluk oranlarına sahip olmalarına rağmen, yine de birinci ve ikinci kuşak arasındaki farklılık; ait oldukları ırksal gruplara, yerleşim bölgelerine ve suç türlerine göre değişiklik göstermektedir. Son dönemde yapılan araştırmalar, göçmenlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde yaşayan ikinci kuşak göçmenlerinin, düşük göçmen yoğunluklu bölgelerde yaşayanlardan daha düşük bir suç düzeyine sahip olma eğiliminde olduğunu göstermektedir. İkinci kuşak arasındaki suç oranları, yoksulluk ve işsizlik düzeyinin yüksek olduğu bölgelerde daha yüksek olarak gerçekleşmektedir. Bununla birlikte, beyaz ve Asya-Amerikalı ergenlerin madde kullanma suçlarında, ikinci ve üçüncü nesiller arasında yüksek çıkma eğilimi göstermesine rağmen nesiller/kuşaklar arasında şiddet ve mala yönelik suçlarında az bir değişiklik gerçekleşmiştir. Öte yandan, siyahi ırka mensup ergenler arasında, 2. ve 3. nesillerde şiddet ve mala yönelik suçlarda artış görülürken, madde kullanma düzeylerinde üç nesil boyunca stabil kaldığı gözlenmiştir (Bui, 2009: 178).

Göçmen çocuklarının birçoğu, göç ettikleri yeni ülkelerde eğitim yetersizliği, düşük ekonomik fırsatlar, kültürel çatışmalar, yabancılaşma ve sapkın alt kültürlerle maruz kalma gibi karşı karşıya geldikleri zorlukların üstesinden gelmekte güçlük çekmektedirler. Öte yandan farklı etnik gruplardan oluşan yerleşimcilerin ve nesillerin suçluluk kalıplarında meydana gelen değişimler, göçmenlerin suç ve suçluluk yapıları üzerinde akültürasyonun ve segmenter asimilasyonun etkilerini göstermektedir. Asya kökenli ikinci nesil beyaz gençler arasında madde kullanma alışkanlığı ve bu alışkanlığın oranının artması, bu gençlerin ana akım toplum ve Amerikan orta sınıfına olan entegrasyonlarının ve akültürasyon sürecinin bir sonucu olarak görülebilir. İkinci ve üçüncü kuşak içerisinde siyahi ırk ve İspanyollar arasında şiddet ve mala yönelik suçların artması, bu gençlerin örgütsüz ve yoksul yerleşim bölgelerindeki muhalif alt kültürlerle asimile olmaları ve ilgili kültürlerle olan entegrasyonunu bağlamında açıklanmaktadır. Siyahi ırktan olanlar ile İspanyollar, beyaz ve Asyalılardan daha fazla yoksulluk ve yerleşimsel ayrımcılığa (segregation) maruz kalmaktadırlar. Geleneksel aile yapılarının, etnik kültürlerin ve kimliğin koruyucu etkileri, ikinci ve sonraki kuşaklarda azaldığından, gecekonduda yaşayan ikinci nesil siyahi ve İspanyol gençlerinin ikamet ettikleri yerleşim yerlerindeki sapkın alt-kültürüne asimilasyonunları kolaylaştırmakta ve onların mala yönelik ve şiddet suçlarına olan katılımları artmaktadır (Bui, 2009: 178-179).

Ancak yerli doğumlu olanlara kıyasla birinci ve ikinci göçmen kuşaktan olanların suçluluk düzeyleri bir tartışma konusu olarak ilgili literatürdeki yerini korumaktadır. Kimi araştırmalar ikinci neslin birinci nesle kıyasla daha sıklıkta suç işlediğini saptarken, kimileri de böyle bir ilişkiyi saptamamıştır. Bu nedenle

ikinci ve sonraki neslin suçlulukla daha güçlü bir ilişki içerisinde olduğu savı, genel bir argüman olarak ileri sürülemez.

Suçluluk düzeylerinin yanı sıra göçmenler ile yerli doğumlu olanların işledikleri suç kalıpları/türleri de farklılık arz edebilmektedir. Yapılmış bazı araştırmalar, Birleşik Devletler 'deki Güneydoğu Asyalıların, yerli beyazlardan daha fazla oranda hırsızlık (otomobil v.d. küçük hırsızlıklar gibi) suçları işlediklerini göstermektedir. İlk dönem araştırmalar; hırsızlık, soygun, gasp gibi ekonomik kazanç sağlayan mala yönelik suçlarda yerli doğumlu olanların yabancı doğumlu olan gruplara kıyasla daha yüksek mahkûmiyet oranına sahip olduğunu saptamıştır. Kamu politikalarına karşı işlenen suçlarda (silah taşıma, sarhoşluk, serserilik ve izinsizlik/okuldan kaçma) yabancı doğumlu olanlar, yerli doğumlu olanlardan daha yüksek mahkûmiyet oranına sahip olduğu tespit edilmiştir. Yabancı doğumlular arasında cinayet ve ağır saldırı suçları için resmi cezai kovuşturma/veya bu konudaki suçluluk isnadı oranı, yerli doğumlu beyazlar arasındaki suçlara oransal olarak yaklaştığı ve dahası bazı bölgelerde biraz daha yüksek oranda gerçekleştiği yönünde sonuçlar elde edilmiştir (Bui, 2009: 177).

Farklı uluslara mensup gruplar arasında farklı suçluluk kalıpları da tespit edilmiştir. Göçmen İtalyan grubunun cinayet, tecavüz ve adam kaçırmaya suçlarından; Rusların hırsızlık ve çalıntı malları satın almak suçlarından; Fransızların da iffetsizlik ve fahişelik suçlarından yüksek mahkûmiyet oranlarına sahip oldukları tespit edilmiştir (Bui, 2009: 177).

Göçmenlerin suç oranlarını yüksek düzeyde saptayan kimi araştırmalara yönelik bazı eleştiriler yöneltilmiştir. Bu eleştirilerin başında, göçmenlere potansiyel suçlu muamelesi yapıldığı yönündeki iddialar gelmektedir. Bu nedenle bazı araştırmalar da, bazı etnik grupların resmi ve gayri resmi suç istatistiklerinde aşırı derecede temsil edildiklerini ileri sürmektedir (Peterson vd., 2006; Bowling & Phillips, 2002; Wortley, 2008).

Batı ülkelerinde yerli doğumlu olanlara kıyasla göçmenlerin hapsedilme oranları karşılaştırıldığında, yer yer göçmenlerin oranının daha yüksek çıktığı tespit edilmiştir. Bunun nedeni olarak göçmenlerin kriminal grup olduğu yönündeki yaklaşım ve ayrımcı politikaların etkisi gösterilmektedir. Bu yaklaşıma göre göçmenler, yerli doğumlu olanlara kıyasla daha çok ceza adalet sistemine konu olmaktadır. Çünkü kendi ülkelerine kaçacakları ihtimali nedeniyle göçmenlerin, kefaletle bırakılma yerine tutukluluk veya hapsedilme oranları muhtemelen daha yüksek gerçekleşmektedir. Göçmenlerin hapsedilme ihtimalinin yüksek olmasına rağmen, yaş, cinsiyet ve istihdam durumuna ilişkin değişkenler kontrol altında tutulduğunda, göçmenlerin yerli doğumlu nüfusa kıyasla daha az hapsedilme sıklığı eğilimini sergiledikleri belirlenmiştir (Hagan & Palloni, 1999).

Göç ve Suç Arasındaki İlişkinin Sadece Bazı Suç Türü İle Sınırlı Olduğunu Saptayan Araştırmalar

2004 - 2011 yılları arasında Avrupa Birliğine katılan yeni üye ülkelerden, Birleşik Krallık'a göçmenlerin hızlı bir şekilde giriş yaptıkları müşahade edilmiştir. 2014 yılından bu yana Romanya ve Bulgar göçmenlerinin Birleşik Krallık'a olan akışları ile birlikte siyasi ve kamusal alanda Doğu Avrupa kökenliler tarafından işlendiği varsayılan ve bu nedenle giderek artan bir suç dalgası korkusunun egemen olmaya başladığı ileri sürülmüştür. Londra Büyükşehir Polis birimindeki veriler esas alınarak; Polonya, Litvanya ve diğer Doğu Avrupa ülkelerinden gelen yabancı doğumlu vatandaşların, 2010 - 2011 yılları arasında Londra'da işlenen suçların yaklaşık % 25'inden sorumlu olduğuna dair tahminlerde bulunulmuştur (Stansfield, 2016: 1426-1427).

Eylül 2010 - 31 Ağustos 2011 yılı tarihleri arasında Londra Büyükşehir Polis birimi tarafından derlenen veriler; suçlanan, uyarılan, cezalandırılan ve tutuklanan 195.714 suçlu kişi içerisinde 46.588'inin yabancı uyruklu olduğunu ve bunun toplam suçlardaki oranın % 24'e karşılık geldiğini ortaya koymuştur. Ayrıca, Polonya ve Romanya doğumlu olanlar, yabancı ülke doğumlu olan tüm diğer bireylere göre daha fazla tutuklanmışlardır. Aynı zamanda bunların belirli suç türlerine karışma ihtimallerinin daha yüksek olduğu saptanmıştır. Londra'da 2010 ve 2011 yılları arasındaki dönemde, yabancı doğumlu/uyruklu olanlar içerisindeki suçluların, % 90'nının uyuşturucu şüphelisi olduğu ve tüm suçların yaklaşık % 35'inin de cinsel suçlu şüphelisi olduğu saptanmıştır (Stansfield, 2016: 1429).

Birleşik Krallık'a yönelen son Doğu Avrupa göçü ile suç arasındaki ilişkiye odaklanan bir çalışma da ise (İngiltere ve Galler'deki 348 yerel birimin verilerini kullanarak yapılan bir çalışma), göçün yüksek oranda gerçekleştiği bölgelerde yüksek şiddet suç oranlarının tespit edilmediği ancak yüksek oranda uyuşturucu suçlarının işlendiğine ilişkin bulguların saptandığı tespit edilmiştir (Stansfield, 2016: 1426-1427). Spenkuch (2013) da il verilerini esas alarak yaptığı çalışmada göçün, şiddet suçları üzerinde değil, mala yönelik suçlar üzerinde etkili olduğu yönünde bulgular saptamıştır (Piopiunik & Ruhose, 2017: 258).

Sonuç olarak göç, kriminal yönelimler üzerinde etkili olan veya suça yol açıcı özelliği bulunan önemli bir faktördür. Özellikle sosyal örgütsüzlük, gerilim ve kültürel kuramlar bu ilişkiyi öngörmektedir. Bu yaklaşımlar göçmenlerin, yerli doğan insanlara göre daha fazla suç işlediklerini ve bunun da göçün, suç üzerinde etkili bir unsur olarak rol oynadığını belirtmiş olmaktadır.

Göçün, suç oranlarını artırıcı etkisi ile ilişkilendirilebilecek diğer bir faktör de, göç edilen bölgenin istihdam yapısıdır. Çünkü göç edenler, suçluluk düzeylerinden bağımsız olarak yerel işgücü piyasa yapısını değiştirmektedirler. Göçmenlerin, göç ettikleri yerlerde istihdam fırsatlarının mevcut olduğunu bilmeleri durumunda, suça yönelmeleri için bir gerekçeleri bulunmamaktadır. Kentsel işgücü piyasaları üzerine yapılan bir araştırma, bazı göçmenlerin yerli

doğumlu bazı insanlara göre daha az engel ile karşı karşıya olduklarını göstermektedir. Aslında bazı araştırmalar, işverenlerin önemli bir kısmının çalıştırmak için göçmenleri, yerli doğumlu olanlara kıyasla daha çok tercih ettiklerini ortaya koymuştur. Bu durum da artan göç ile birlikte göçmenlerin yerli doğumlu azınlıkların yerini alabileceğini (Waldinger, 1996, 1997) ve bu durumun da suçluluğun artmasına neden olduğu şeklinde değerlendirilmektedir (Wilson, 1987, 1996). Bu araştırmalar göç olgusunun, kentlerin demografik ve ekonomik yapısını değiştirerek veya yeniden şekillendirerek, yerli doğumlu olan bireylerin de suçluluk düzeylerini arttırdığını ileri sürmektedir (Reid vd., 2005: 5).

Göç ve Suç Arasındaki İlişkinin Bazı Etnik Gruplarla İlişkili Olduğunu Belirleyen Araştırmalar

Göç ve suç ilişkisi kapsamında çözümlenmesi gereken diğer bir faktör de, göçmenlerin etnik aidiyetleridir. Farklı göçmen gruplarının suçluluk durumlarını araştıran Martinez ve Lee (2000) Miami'deki; Haiti, Jamaikalı ve Mariel Küba göçmenlerinin, yerli doğumlu olan insanlara kıyasla daha düşük kriminal suçluluk düzeylerine sahip olduklarını belirtmektedirler (Reid vd., 2005: 8).

Yapılan bazı çalışmalar, belirli zamanlarda ve yerlerde belirli göçmen gruplarının suç eylemlerine diğerlerinden daha fazla katıldıklarını/dahil olduklarını saptamıştır. Örneğin Rattner (2007), İsrail'deki göçmen Rusların yerli doğumlu İsraillilere göre daha yüksek oranda suç işlemiş olduğunu tespit etmiştir. Siegel ve Bovenkerk (2007) de, Hollanda'daki organize suçların çoğundan Rus göçmenlerin sorumlu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Benzer şekilde Jones (2007) de Jamaikalı mülk sahiplerinin; silah ve uyuşturucu kaçakçılığı ve kara para aklama ile uğraşan kapsamlı, ulus ötesi bir suç ağı oluşturduğunu belgelemektedir. Göç, etnisite ve suçla ilgili politik tartışmaların büyük kısmı çeteler, organize suçlar ve terörizm konularında yoğunlaşmıştır. Örneğin, Kanada polis yetkilileri, son dönemde Vancouver bölgesinde meydana gelen şiddet olaylarını, hem Asya hem de Hint-Kanadalı (Indo-Canadian) çetelerin faaliyetleri ile ilişkilendirmişlerdir (Wortley, 2009).

Göçmenler arasındaki suç oranları yerleşim yerlerine göre, aynı ırksal ve etnik gruplar için bile farklılık göstermektedir. Porto Riko'lu yeni gelenler arasında, Porto Riko'lu başka yerleşim bölgelerinde yaşayanların yerli beyaz halk ile karşılaştırıldığında bunlar içerisinde New York'ta yaşayanların cinayet işleme oranı daha yüksek gerçekleşmiştir. Meksikalı nüfusun yoğun olduğu Teksas ve Kaliforniya'daki kırsal alanlardaki yabancı doğumlu Meksikalıların suçluluk oranı, doğuştan bu bölgenin yerlisi olanlara nispeten daha düşük düzeyde gerçekleştiği saptanmıştır. Kentsel yerleşim bölgelerinde, Meksika göçmenlerinin göreceli olarak suç oranı daha yüksek gerçekleşmiştir (Bui, 2009: 177).

Kuzey Amerika, İngiltere ve Hollanda gibi ülkelerde üst düzeyde uyuşturucu kaçakçılığı üzerine yapılan araştırmalar, bazı çetelerin veya organize suç gruplarının neden belirli etnik veya ırksal gruplarla sınırlı olduğunu açıklarken,

etnisite bağlamında gerçekleşen “güven” ve “dostluk” olgusunun önemine dikkat çekmektedirler (Desroches, 2007). Uyuşturucu kaçakçıları, “bağımsız girişimciler” olarak genellikle enformel ve gevşek biçimde organize olmuş yapılar aracılığıyla çalışmaktadırlar. Bireysel tacirler, pazar payı paylaşımı için rekabet eder ve genellikle yalnızca aynı etnik kökenden gelen güvenilir kişilerle ilgilenirler. Örneğin uyuşturucu satıcılarıyla yapılan röportajlarda, çoğu uyuşturucu satıcı bayi ve iştirakçilerinin ırk, etnisite veya akraba bağlarına dayalı önceden var olan ilişkileri olduğu saptanmıştır. Etnik bağlar, yeni satıcılara ticaretin püf noktalarını veya hilelerini öğreten fırsat yapıları olarak da işlev görmektedir. Etnik köken, aynı ülkelerdeki kültürel bağların uyuşturucu ithalatına yardımcı olmak için kullanıldığında da önemli bir rol oynayabilmektedir. İlginçtir ki, güçlü etnik ve akrabalık ağları, üst düzey uyuşturucu kaçakçılarının güvenliğini sağlamaya yardımcı olmasına rağmen, uyuşturucu ekonomisi için taşıdığı fırsatı da sınırlayabilme ihtimali bulunmaktadır. Örneğin Desroches (2007), bazı uyuşturucu satıcılarının, güvenilir etnik gruplar dışındaki insanlarla çalışmaktan rahatsızlık duydukları için uyuşturucu ticaretini genişletmek için kârlı fırsatlardan kaçtıklarını tespit etmiştir (Wortley, 2009).

Burada belirtilmesi gereken diğer bir husus da, etnik gruplar tarafından işlenen suç türlerinin bazen farklılık arz ettiği gerçeğidir. Örneğin; Meksikalıların yerli doğumlu beyazlardan daha yüksek tutuklanma oranlarına sahip oldukları, ancak Meksikalı tutuklularının büyük çoğunluğunun; serserilik, esrar, marihuana bulundurma ve halka açık yerlerde toplumun huzurunu bozacak şekilde sarhoş olma gibi kamu düzeni ihlal eden kabahatlerden dolayı haklarında işlem yapıldığı tespit edilmiştir. Aynı şekilde Asyalı göçmenlerin kumar haricindeki diğer suçlardaki tutuklanma oranlarının düşük seyrinin devam ettiği belirtilmiştir. Yabancı doğumlu Çinlilerin, San Francisco'da var olan etnik gruplar içerisinde en yüksek tutuklama oranına sahip oldukları ve özellikle San Francisco ve diğer büyük şehirlerde Çinliler arasında kumar oynamanın, olağandışı yüksek tutuklanma oranlarına neden olduğu yönünde bulgular saptanmıştır (Bui, 2009: 177).

Göçün Suça Yol Açıcı Özelliğe Sahip Olmadığı: Suç ve Göç Arasında Bir İlişki Olmadığını veya İlişkinin Zayıf Olduğunu Belirleyen Araştırmalar

Göç ve suç ilişkisi üzerine odaklanan bazı araştırmalar da bu iki değişken arasında her hangi bir ilişkinin olmadığı veya bu ilişkinin çok düşük düzeyde olduğu yönünde sonuçlar elde etmişlerdir. Birleşik Krallık ‘ta yüksek göç alanlarındaki suç olgusunu inceleyen mevcut birkaç akademik çalışma, suç-göç birlikteliğine ilişkin çok az kanıt bulmuştur (Bell vd., 2013; Jaitman & Machin, 2013).

Bianchi vd., (2012), Sovyetler Birliği'nin yıkılması ve Balkan ülkelerindeki çatışmaların yarattığı motivasyonla 1990'lı yıllarda İtalya'da gerçekleşen göçmen nüfus artışının, soygunlar üzerinde güçlü etkisi olmakla birlikte toplam suç oranları üzerindeki etkisinin dikkate alınmayacak düzeyde önemsiz olduğunu ileri

sürmüşlerdir. Bell ve meslektaşlarının (2013), 2004 yılında AB'ye katılan sekiz Avrupa ülkesinden Birleşik Krallık'a yönelen iki farklı göçmen işçi ve sığınmacıların oluşturduğu göç dalgasının suç üzerindeki etkilerini araştırdıkları çalışmada, sadece mala yönelik suçlarda göçün etkisini saptamışlardır. Butcher ve Piehl (1998, 2007) Birleşik Devletler 'deki çalışmalarında (eyalet düzeyinde) göç ile suç arasında önemli bir ilişki saptayamamışlardır. Aynı şekilde Chalfin (2013) de, metropol verilerini kullanarak yaptığı çalışmada, Meksika göçmenlerinin suç arttırdığına dair bir bulgu elde edememiştir (Piopiunik & Ruhose, 2017: 258).

Bell ve meslektaşları, (Bell & Machin, 2013, Bell, vd., 2013) Jaitman ve Machin (2013) tarafından yapılan son bir çalışmada da, Doğu Avrupa'dan Birleşik Krallık'a gerçekleşen göçün, şiddet suçları üzerinde kayda değer bir etkisi olmadığı saptanmıştır (Stansfield, 2016: 1432-1433).

2004 yılından itibaren Doğu Avrupa ülkelerinden Birleşik Krallık' a olan göç, misafir ülke açısından etnik ve göçmen kompozisyonunda önemli değişikliklere neden olmuştur. 2007 yılında Romanya ve Bulgaristan gibi iki eski Doğu Bloku ülkesi, AB'ye üye olduktan sonra, İngiltere ve Galler'e olan göçlerinin suç oranları üzerindeki etkisini konu edinen bir çalışmada, 2004 yılından bu yana göçün en çok gerçekleştiği bölgelerde soygun, şiddet veya cinsel suçlarda yüksek düzeyde bir artış tespit edilememiştir. Ancak göçmen topluluklarda, daha üst düzeyde uyuşturucu suçlarını tecrübe ettiklerine dair bulgular saptanmıştır. Yapısal olumsuzluk gösterge düzeylerinin suç oranı ile olası bir ilişki içerip içermediğinin araştırıldığı çalışmada, özellikle Polonya'dan gelen göçmen oranının daha yüksek gerçekleştiği bölgelerde daha yüksek oranda soygun ve cinsel suçların işlendiği tespit edilmiştir. Bu ilişki saptamada, yapısal dezavantaj unsurunun çalışmaya dahil edilmesinin etkili olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla, Birleşik Krallık'taki Doğu Avrupalı göçmenlerin diğer ülkelerden gelen göçmen gruplardan suçluluk açısından farklı olmadığı tezi ile örtüşen bir yaklaşıma sahip olduğu ifade edilmiştir (Bell vd., 2013). Göçmenlerin istihdam edildikleri işin türü, niteliği ve kazanç durumlarına göre cinayet, soygun ve cinsel suçlar gibi davranışlarla meşgul olma olasılıklarının daha düşük olacağı ileri sürülmektedir (Stansfield, 2016: 1441-1442).

Makro düzeyde konuya ilişkin olarak ilk dönemlerde yapılan üç araştırmada da (bkz. Industrial Commission 1901, the Immigration Commission, 1911 ve The National Commission on Law Observance and Enforcement, 1931-1932 veya aynı zamanda "The Wickersham Commission", başlığıyla da popüler olan çalışma) yabancı doğumlu kişilerin yüksek oranda ikamet ettikleri şehirlerde işlenen suç oranının, yabancı doğumlu kişilerin oranının daha düşük olduğu şehirlerden daha yüksek oranda gerçekleşmediği saptanmıştır. Mikro düzeyde de yapılan bir çalışmada, ABD'de yabancı doğumlu beyazların yerli doğumlu beyazlara kıyasla daha az kriminal yönelim içerisinde oldukları belirlenmiştir. Aynı şekilde mahkeme kayıtları da, yabancı doğumlu kişilerin yerli doğumlu

olanlara kıyasla suçlu bulunma ihtimalinin daha az olduğunu göstermektedir (Bui, 2009: 176).

Son dönemlerde gerçekleştirilen bazı araştırmalarda da benzer bulgular elde etmiştir. Bir anlamda, yabancı doğumlu olanların yoğun olarak ikamet ettikleri mahallelerde, daha az oranda yabancı doğumlu yerleşimcilerin bulunduğu bölgeye kıyasla daha az oranda şiddet düzeyine sahip oldukları saptanmıştır. El Paso, Teksas ve California, San Diego gibi ABD - Meksika sınırındaki şehirler düşük suç bölgeleri olarak sıralanmaktadır ve New York gibi yoğun göçmen nüfusa sahip şehirler, Amerika Birleşik Devletleri'nin en güvenli yerleri arasında gösterilmektedir. Yüksek suç oranına sahip olduğu algısına sahip olan çeşitli etnik gruplar üzerine yapılan araştırmalarda da, göçmenler arasındaki suç oranının düşük olduğuna ilişkin saptamalarda bulunulduğu dikkat çekmektedir. ABD doğumlu Meksikalı Amerikalılarla ABD'deki yabancı doğumlu Meksikalılar karşılaştırıldığında, yabancı doğumlu olanlarda daha düşük düzeyde tutuklama, mahkumiyet ve hapsedilme oranları saptanmıştır. Miami, Florida, Haiti ve Latino göçmenleri, kendi grup büyüklüklerine kıyasla daha az cinayet suçundan sorumlu tutulmuşlardır. Haitililer arasında cinayet oranı, aynı bölgedeki ABD doğumlu siyahlardan çok daha düşük gerçekleşmiştir ve bazı durumlarda da ABD doğumlu beyazlardan da daha düşük gerçekleşmiştir. 1980'lerde Amerika Birleşik Devletleri'ne Küba'dan gelen Mariel mültecilerinden cinayet suçunu işleyenlerin oranları düşük olarak tespit edilmiştir (Bui, 2009: 176).

Butcher ve Piehl, farklı ırk ve etnik kökenden gelen yeni göçmenlerin eğitim seviyelerinin düşük düzeyde olduğu halde, yerli halka oranla hapsedilme seviyelerinin önemli oranda düşük gerçekleştiğini tespit etmişlerdir. 2000 yılında, hapisane nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan 18 ile 39 yaşları arasındaki erkekler arasında, yabancı doğumlu olanların mahkumiyet oranının (% 0.7) yerli doğumlu olanlara (% 3,5) kıyasla beş kat daha düşük olduğu saptanmıştır (Bui, 2009: 176).

Özellikle genç yaş grubundaki göçmenlerin diğer yaş gruplarına kıyasla suçluluk oranlarının daha yüksek olduğu söylenebilir. Yapılan son dönemlerdeki araştırmalar göçmenler arasında suç oranları üzerinde yaş ve cinsiyetin etkisini göstermektedir. Miami'de cinayet oranlarının, 1980'lerden sonra Afro-Karayipler'deki göçmenlerin (Mariel Küba, Haiti ve Jamaikalılar dahil) gelmesinden kısa bir süre sonra arttığı saptanmıştır. 1990'ların sonunda, genç yaştaki göçmen gruplarına mensup bireylerin yaşça büyümeleri sonucunda, genç nüfus oranının azalmasına bağlı olarak cinayet oranlarının da hızlı bir şekilde düşme eğilimi gösterdiği gözlemlenmiştir. Hagan ve Palloni (1998)'e göre -göçmen statülerine bakılmaksızın- genç erkek nüfus oranları orantısız olan İspanyol kökenli göçmenlerin suça karışma riskleri daha yüksektir. Yaş ve cinsiyet değişkenleri göz önüne alındığında, İspanyol kökenli göçmenlerin suç işleme olasılıklarının yerli doğumlu olanlardan daha az olduğu görülmüştür (Bui, 2009: 177).

Butcher ve Piehl (1998), 1980-1990 yılları arasını kapsayan verilerden hareketle, büyük kentlerde küçük bir örnek üzerinde yaptıkları çalışmada, göç eden nüfusun yüzdesi ile suç oranı arasında hiçbir ilişki tespit etmemişlerdir. Benzer şekilde, daha büyük bir şehir örneği üzerinde yapılan bir çalışmada da Martinez (2000), göçün oranının yüksek olduğu Latin kökenlilerde cinayet suçları üzerinde hiçbir etkisinin olmadığını veya olumsuz bir etkisinin olduğunu bulmuştur. Bunun istisnası, göç seviyeleri ile cinayet suç oranları arasındaki pozitif ilişkidir (Reid vd., 2005: 8).

Sonuç olarak suç ve göç arasındaki ilişkinin zayıflığını saptayan bu araştırmaların sonuçlarını genelleştirmek mümkün değildir. Çünkü konuya ilişkin yapılmış araştırmaların tümünün, göçmenler arasındaki suçluluk oranını düşük olarak saptadıkları söylenemez.

Göçün Suç Önleyici Özelliği: Göçün Suç Oranını Azalttığını İleri Süren Araştırmalar

Bu grupta yer alan araştırmalar, göçün suçu arttırmak yerine azalttığını ileri sürmektedir. Aynı şekilde burada, yerli doğumlu olanların, göçmenlerden daha çok suç işlediği ileri sürülmektedir.

Göçün suça neden olduğu inancı ya da hipotezi, son dönemlerde yapılan çalışmalarda ciddi şekilde sorgulanmaya başlanmıştır. Örneğin ünlü sosyolog Robert Sampson (2006), 1990'ların başında ABD'de düşmeye başlayan suçların, kısmen göçteki artışlarla açıklanabileceğini savunmuştur. Bu kapsamda giderek sayısı artan çok sayıda araştırma, göçmenlerin yerli doğumlu olanlardan daha çok yasalara uygun davrandıklarını gösteren bulgular saptamıştır (Martinez, 2008; Martinez & Valenzuela, 2006; Rumbaut & Ewing, 2007; Yeager, 1996). Konuya ilişkin çarpıcı bir bulgu da göçmenlerin, başka göçmen çoğunluğunun ikamet ettiği mahallelerde yaşadıkları zaman daha az suça iştirak ettikleri veya onların suçla meşgul olma ihtimallerinin daha düşük düzeyde gerçekleştiğidir (Sampson, 2006).

Reid vd., (2005) ev sahibi ülkedeki demografik ve ekonomik özellikler kontrol altına alındıktan sonra, göçün suç oranlarını arttırmadığını ve göçün bazı yönleri ile metropol bölgelerindeki suçları azalttığını tespit etmişlerdir. Onlar, göç ve suç arasında bir ilişkinin olduğu yönünde kamuoyunda paylaşılan popüler görüşlerin aksine bu ilişkiyi araştıran ampirik araştırmaların sayısının az olduğunu ileri sürmüşlerdir (Reid vd., 2005: 1)

Günümüzdeki göçmen geçiş bölgelerinde -en azından Amerika Birleşik Devletleri için- suç oranında en büyük düşüşlerin gerçekleşmesi dikkat çekicidir. Sampson (2008)'a göre, Chicago'daki suçlar 1990'ların sonlarında göçün artmasıyla birlikte düşme eğilimi göstermiştir. Ona göre, suç oranındaki bu düşüş sadece birinci nesil göçmenlerle sınırlı değildir. Kanıtlar, ikinci nesil göçmenlerin mensup oldukları etnik ve kültürel yapılarını önemli ölçüde korurken bile Chicago yaşamına başarılı

bir şekilde entegre olduklarını göstermektedir (Kasinitz vd., 2008). Çağdaş Amerikan toplumunda son dönemlerde göç ve şiddet arasındaki ilişkiyi saptama konusunda yapılan ampirik araştırmalar, Chicago kentindeki düşüşün yanı sıra, yeni gelen Latin kökenli göçmenlerin yerleşim bölgelerindeki veya şehirlerdeki varlıklarının, kriminal şiddet üzerindeki etkisinin önemsiz düzeyde olduğu yönündeki bulgularla önemli ölçüde tutarlılık arz ettiği belirtilmektedir (Lee vd., 2001; MacDonald & Sampson, 2012). Martinez ve Lee, Ulusal Adalet Enstitüsü için hazırladıkları raporda (2000), suç ve göç arasındaki ilişkiyi, "...göçmenlerin.....neredeysen daima yerli gruplardan daha düşük suç oranları sergilemektedirler" (s. 496) şeklinde özetlemişlerdir. Bu ifade raporda, yüzyılın temel araştırma bulgusu olarak belirtilmektedir (Stansfield, 2016: 1432).

Martinez ve Stowell (2012), Latino kenti, San Antonio ve yoğun bir şekilde 1980'lerden beri Küba ve Miami menşeli ortaya çıkan farklı göç bağlarını esas aldıkları çalışmalarında; farklı zamanlardaki farklı cinayet türlerini ve bölgesel yoğunlaşma türlerini dikkate almalarına rağmen, zaman ve mekan genelinde hem ulusal hem de yerel düzeyde, "daha fazla göçmenin daha fazla cinayet suçu işledikleri anlamına gelmediği" saptamasında bulunmuşlardır (Stansfield, 2016: 1432).

Amerika Birleşik Devletlerine olan göçlerin tarihsel olarak en çok yoğunlaştığı 1990'lerin ilk dönemi (özellikle Merkez ve Güney Amerika'dan göçlerin olduğu dönem) ile Amerika Birleşik Devletinde suç oranlarının (şiddet ve mala yönelik suçlar) azalma eğilimi içerisine girmeye başladığı yıllar aynı döneme denk gelmektedir. Tüm etnik göçmen grupları içerisinde gençlerin tutuklanma oranı da düşük olarak kaydedilmiştir (Stansfield, 2016: 1427). Bu saptamalar çok belirgin olarak, göç ile birlikte suçlarda her zaman bir artış eğiliminin gerçekleşmediğini göstermektedir.

Adelman ve arkadaşları, 1970 ile 2010 yılları arası 40 yıllık dönemi kapsayan metropoliten bölgelerindeki göç-suç ilişkisine odaklandıkları araştırmalarında, göçün sürekli olarak şiddet (örneğin cinayet) ve mala yönelik (örneğin hırsızlık) suçlardaki düşüşlerle bağlantılı olduğunu gösteren sonuçlar ortaya koymuşlardır (Adelman vd., 2017). Göç akışının yoğunlaştığı günümüzde batı ülkelerinde suç oranlarında gerçekleşen düşüşler, göçün suç oranlarını arttırdığı yönündeki argümanı tartışmalı kılmaktadır. Reid vd., (2005) de, ABD Metropol bölgelerinde, göç ve suç ilişkisi üzerine yaptıkları çalışmada elde ettikleri bulguların, göçün suç oranlarını arttırmadığı yönünde olduğunu ileri sürmektedirler.

Bu saptamalar aynı zamanda, suç ve göç arasında bir ilişki öngören geleneksel kriminolojik teorilerinin varsayımlarını da tartışmalı kılmaktadır. Kriminolojik teoriler, göçün yüksek düzeyde gerçekleştiği metropollerde yüksek suç oranlarının gerçekleşeceğini varsaymaktadır. Göçmenlerin sahip oldukları fırsat yapılarını, göçmen alt-kültürlerini ve sosyal örgütsüzlüğü öne çıkaran

kriminolojik kuramlar göçün, suç oranlarını arttırdığını veya göçmenleri daha fazla suça eğilimli kıldığını öngörmektedir. Reid vd., yaptıkları çalışmada, metropollerde gerek mala yönelik gerekse de şiddet suçlarında bir artışı saptamamışlardır. Dahası onlara göre, son dönemlerdeki göçün ve Asya'dan gerçekleşen göçün, hem cinayet ve hem de hırsızlık olaylarında suçu azaltıcı yönde etki yaratmıştır (Reid vd., 2005).

Göç olgusunun, suç oranları üzerinde azaltıcı yönde etkili olması, göçün kentsel alanları ekonomik açıdan yeniden canlandırmasının etkisi ile açıklanabilir. Şehir merkezlerine yerleşmiş göçmen yerleşimciler tarafından gerçekleştirilen ekonomik canlanma, özellikle mala yönelik suçlarda azalmaya neden olabilmektedir.

Mesleki ve endüstriyel düzeyde yapılan araştırmalar, göçmenlerin belirli iş ve mesleklerde yerli doğumlu azınlık gruplarıyla yer değiştirdiğini veya bu işleri sıçrama tahtası olarak kullandıklarını ortaya koymuştur (Adelman & Tolnay, 2003; Waldinger, 1996, 1997). Ancak göçmen yoğunluğunun, kamu ve özel sektörlerde yeni hizmet alanları yaratacak bir düzeyde gerçekleşmesi durumunda, büyük bir göçmen nüfusun yerli doğumlu insanlar için daha iyi işler üretebilme potansiyelini taşıdığını ileri sürmek mümkündür. Dolayısıyla yerli doğumlu azınlık grup üyelerinin, göçün artışına bağlı olarak yüksek ücret getirici mesleklere terfi olma olasılıkları artmaktadır. Çünkü göçmenler sadece yerli doğumlu olanların ellerinden işlerini almazlar, aynı zamanda yerli doğumlu olanların sahip oldukları işleri de yapar duruma gelmektedirler (Rosenfeld & Tienda, 1999). Bu çerçevede göç, yerli doğumlu olanların ekonomik fırsatlarını da artırarak suç işleme oranlarının azalmasında etkili olabilmektedir. Bu nedenle, küçük düzeyde de olsa gözlemlenen suç oranlarındaki azalmalar, sadece göçmenlerin suç oranları ile sınırlı kalmayıp yerli doğumlu olanların da suç oranlarında azalmalar meydana getirmektedir (Reid vd., 2005: 19-20).

Ayrıca göçmenlerin genellikle ekonomik açıdan dezavantajlı oldukları varsayımı, günümüze kıyasla 20 yy. başları için daha doğru bir yaklaşım gibi görünmektedir. Zhou (2001: 206) yüzyılın Avrupalı göçmenlerini tasvir etmek için kullanılan, "yoksul, eğitimsiz ve vasıfsız, dağılık kitleler" imgesinin bugünkü yeni gelen göçmenler için geçerli bir tanım olmadığını ileri sürmektedir. Ona göre, çağdaş göçmen nüfusunun eğitim ve ekonomik statülerinde büyük değişimler veya gelişmeler gerçekleşmiştir. Amerika'ya daha yüksek eğitim düzeyi ile giren göçmen gruplarının daha iyi fırsat olanağını yakaladıkları ve düşük gelirli emsallerinden daha iyi bölgelerde ikamet ettikleri belirtilmektedir. Bu nedenle ABD'de, göçmenlerin göç ettikleri bölgelerde ciddi ekonomik olumsuzluklar ile karşılaşmayacakları koşuluyla suç oranlarının artması yerine azalma eğilimi gösterecektir (Reid vd., 2005: 5).

Günümüzde eğitim ve mesleki düzey ve nitelikleri düşük olan göçmenler, geçmiş dönemlerdeki göçmenlerin karşılaşmış oldukları ekonomik sorun veya

sınırlamalarla benzer biçimde karşı karşıya gelmeyeabilmektedirler. Logan ve vd., (1994) bazı şehirlerde etnik yerleşim bölgelerine ek olarak, birçok göçmen grubun yerli işletmelerle rekabet edemeyecek bölgeler yerine başka ekonomik bölgelere yerleştirilebileceklerini belirtmektedirler. Böylece hem yerleştikleri bölgeler, hem de işe yerleşmeler açısından göçmenler için önemli fırsatlar sağlanmış olacaktır. Bu şekilde göçmenlerin etnik kökenleri nedeniyle önceki göçmenler tarafından kurulan işletmelerde istihdam olanakları yaratılarak, yerli şirketlerin ayrımcılığından kaçınmaları sağlanmış olmaktadır (Zhou, 1992; Reid vd., 2005: 6).

Günümüzde geçmişe kıyasla göçmenlerin emek piyasalarında ayrımcılığa maruz kaldıkları yönündeki varsayım her zaman gerçeği yansıtmayabilmektedir. Bazı işverenlerin, işçi tercihlerini düşük vasıflı yerli doğumlu çalışan veya düşük vasıflı yerli Afrikalı Amerikalı işçiden çok, düşük vasıflı göçmenlerden yana kullanabileceği belirtilmektedir (Beck, 1996; Waldinger, 1996, 1997; Wilson, 1996). Bu kapsamda aynı şekilde kentsel işgücü piyasalarında yerli kökenli siyah işçilerin verimliliği ve güvenilirliği hakkındaki ırkçı varsayımlar, yeni gelen göçmen gruplarının işe alınmaları konusunda lehte bir pozisyon oluşturabilmektedir (Wilson, 1996). Sonuç olarak bu yaklaşımın varlığı, düşük vasıflı göçmen işçilerinin, yerli doğumlu düşük nitelikli işçilerden daha az fırsatları olduğu şeklindeki varsayımın açıkça sorgulanmasına yol açmaktadır. Günümüzdeki araştırmalar da, ekonomik fırsat eksikliğinin/yetersizliğinin etnik gençlik çetelerinin yaygınlaşmasına veya daha genel olarak göçmen suçluluk oranının artmasına neden olduğu varsayımını tartışmalı kılmaktadır (Reid vd., 2005; Wilson, 1996; Çu, 1992).

Göç- Suç İlişkisi Üzerine Odaklanan Araştırma Sonuçlarının Farklılık Arz Etmesi

Göç ve suç ilişkisine odaklanan araştırmaların son derece karışık sonuçlar ortaya koyduğu görülmektedir. Kimi araştırmalar, göç olgusunun suç oranlarını arttırıcı yönde etki ettiğini saptarken, kimi araştırmalar da göç ve suç arasında her hangi bir ilişki saptayamamıştır. Göçün, suç üzerinde etkili olduğunu ortaya koyan araştırmalardan bazıları, göçmen gruplarda ikinci ve sonraki nesil unsuruna, göçmen grupların mensup oldukları etnisite ve göçmenlerin sosyo-ekonomik profillerine dikkat çekmişlerdir. Çok az sayıda çalışma da, göçün suç üzerinde azaltıcı yönde etkili olduğu saptamasında bulunmuştur. Aynı şekilde kimi araştırmalar da, göçün tüm suç türlerinde değil sadece bazı suç türlerinde etkili olduğunu saptamışlardır. Bu sonuçlar, konuya ilişkin literatür sonuçlarının önemli ölçüde birbiriyle örtüşmediğini göstermektedir.

Araştırmaların suç ve göç ilişkisi konusunda farklı bulgular saptamasının nedenlerini özetle şu şekilde belirtmek mümkündür:

1. Göçmenler taşıdıkları bireysel ve demografik özellikleri açısından farklılık arz etmektedir. Bu kapsamda yaş ve cinsiyet değişkeni, suç oranları üzerinde etkili

olan unsurların başında gelmektedir. Özellikle genç nüfusun fazla olduğu göçmen topluluklarda suç oranlarının daha yüksek gerçekleştiği, genç nüfus oranının azalması ile birlikte suç oranlarında da bir düşme eğiliminin gözlemlendiğine ilişkin araştırma bulguları söz konusudur.

2. Göçmenlerin yerleştikleri bölgelerde, göçmenlere yönelik var olan sosyal ve ekonomik destek düzeyi farklılık arz etmektedir. Aynı şekilde, göçmenlerin ikamet ettikleri bölgenin özellikleri de onların kriminal eğilimleri üzerinde etkili olmaktadır. Örneğin suç oranının yüksek olduğu bölgelere yerleşen göçmenlerin suç oranlarının yüksek düzeyde gerçekleşebileceği belirtilmektedir.

3. Göç edilen ülkede karşılaşılan sorunların türü, niteliği, yoğunluğu ve şiddeti suç oranları üzerinde etkili olabilmektedir. Örneğin, istihdama ilişkin fırsatların varlığı veya piyasaya giriş olanakları gibi.

4. Suç - göç ilişkisi etnik göçmen gruplarına göre de farklılık arz etmektedir. Araştırmalar bazı etnik göçmen gruplarında suç oranlarının veya bazı suç türlerinin daha çok işlendiği yönünde bulgular saptarken, farklı etnik gruplar üzerine odaklanan bazı araştırmalar da göçmenlerin suçluluk düzeylerinin yüksek olmadığını saptamıştır.

5. Çalışma sonuçları aynı zamanda, araştırmaların makro ve mikro düzeylerine göre de değişkenlik arz etmektedir. Reid, özellikle mikro düzeyde yapılmış mevcut araştırmaların büyük kısmının, göç ve suçla bağlantılı birçok kriminolojik teori ile çeliştiğini ileri sürmektedir. Aynı şekilde, güncel mikro düzeydeki araştırmaların pek çok açıdan sınırlılık veya zayıflık arz ettiği düşünülmektedir. Birincil zayıflıklardan biri, mikro düzeydeki çalışmaların neredeyse tümünün şiddet içeren suçlarla ilgili olmasıdır. Şiddet ve kişisel suçluluktan çok mala yönelik suçlar üzerinde göçün etkisinin daha yüksek oranda olduğu yönündeki beklentiyi teorik olarak haklı kılan nedenler bulunmaktadır. Göç ve suç ilişkisine odaklanan makro düzeydeki çalışmaların sonuçları ise karışık bir görünüm sergilemektedir. (Reid, 2005; Alaniz vd., 1998; Lee vd., 2001).

6. Bazı batı ülkelerinde yerli doğumlu olanlara kıyasla göçmenlerin hapsedilme oranlarının daha yüksek gerçekleştiği tespit edilmiştir. Bunun önemli bir nedeni, söz konusu ülkelerde göçmenlerin kriminal bir grup olarak görülmesi, etiketlenmeleri veya potansiyel suçlu olarak kategorize edilerek daha çok adli kovuşturmayla konu olmaları ile ilintili olabilir. Burada ülkelerin göçmenlere yönelik yaklaşım ve politikalarının farklılık göstermesine bağlı olarak göçmenlerin suç oranları da farklılık arz edebilmektedir.

7. Diğer bir husus ise göçmenlerin suçluluk oranının, nesil veya kuşak bağlamında farklılaşmasıdır. Bazı araştırmalar ilk kuşağa kıyasla ikinci ve sonraki kuşak arasında suç oranlarının daha fazla olduğunu ortaya koymuştur. Diğer bir ifade ile yapılmış bazı araştırmalarda, ikinci kuşak kapsamında olanların, yabancı doğumlu göçmenlerden daha yüksek tutuklanma, suçlanma ve hapsedilme oranlarına sahip

oldukları yönünde bulgular saptanmıştır. Bu bulgular, suç probleminin ikinci ve sonraki kuşak ile daha çok ilişkili olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak göçmenlerin suçluluk düzeyleri, onların sahip oldukları sosyo-ekonomik, demografik, etnik ve kültürel yapı ile göç ettikleri ülkede karşılaştıkları sorunlar, göçmen politikaları, göçmenler için var olan veya sağlanan olanaklar, fırsatlar ve karşılaştıkları engellerin niteliğine göre farklılık arz edecektir.

SONUÇ

Göç ve suç ilişkisinin tespiti, geçmiş dönemlere kıyasla günümüzde daha sorunlu bir nitelik sergilemektedir. Özellikle son dönemlerde göç olgusu kapsamında ele alınan göç grupları, göç ile ilgili değişkenler ve göç süreci son derece karmaşık bir nitelik kazanmıştır. Günümüzde göç ve suç ilişkisine odaklanan araştırmaların sonuçları, konuya ilişkin formüle edilen kuramsal yaklaşımların varsayımlarından daha komplike sonuçlar ortaya koymuştur.

Göç ve suç ilişkisine odaklanan ve göçün suç oranları üzerinde etkili olduğunu ileri süren kuramların başında; sosyal örgütsüzlük, gerilim ve kültür kuramları gelmektedir. Göçün suç oranlarını arttırıcı etkide bulunduğunu ileri süren bu yaklaşımların yanı sıra kendini seçme, ithalat yaklaşımı, kısmi asimilasyon ve önyargı gibi kuramlar da farklı açıklama çerçevesi sunmaktadır. Kendi seçme perspektifi, göçmenlerin yerli topluluklara kıyasla daha az oranda suç eylemine katıldıklarını veya suç işleme eyleminden kaçındıklarını ileri sürerken, önyargı modeli de yerleşik toplulukların ve ilgili birimlerin (polis, yargı mensupları gibi) göçmenleri potansiyel suçlu olarak gördükleri ve bu yönde işlem yaptıklarını (daha çok gözaltına aldıkları ve tutukladıkları gibi) belirtmektedir. Asimilasyon yaklaşımları da, ülkede göçmenlere yönelik uygulanan asimilasyon politikalarının niteliklerine göre (kendi kültürüne yabancılaştırıcı veya göç edilen ülkenin suç üretme potansiyeli taşıyan kültürel veya olumsuzluk yaratıcı kurumsal yapılara eğilimli kılıcı bir asimilasyon modeli) göçmen gruplarının suça katılımlarının oluşabileceğini öngörmektedir. Özellikle belirtilen kuramlar içerisinde ithalat kuramı, bazı bireylerin başka ülkelere suç eylemini gerçekleştirmek için göç ettiklerini (suçu ithal etmek) ileri sürerek göç etmenin temelinde suç işleme amacının olduğunu belirtmiş olmaktadır.

Göç ve suç ilişkisini konu edinen araştırmalar her zaman göçün suç oranlarını arttırmadığını saptamışlardır. Göç- suç ilişkisi konusunda yapılan araştırmaların bulgulardan hareketle üç saptamada bulunmak mümkündür:

1. Göçün, suç oranlarını arttırdığını veya suça yol açıcı özelliği olduğunu ileri süren araştırmalar. Bu araştırmalara alt-kültür, sosyal örgütsüzlük, gerilim ve fırsat kuramları gibi kriminolojik teoriler öncülük etmektedir. Göç ve suç arasında, en azından belli bir düzeyde, pozitif bir ilişki öngören kriminolojik teoriler, göçmenlerin ekonomik açıdan dezavantajlı bir pozisyonda olmaları nedeniyle suç işlediklerini varsaymaktadır. Konuya ilişkin yapılmış araştırmalar,

suç üzerinde göçün nedensel etkisini kaçınılmaz ve zorunlu olduğunu doğrulamamaktadır. Göçün suç oranlarını arttırdığını veya belli yer ve zamanlarda belirli göçmen gruplar arasında tutuklanma ve mahkûmiyet oranını yüksek düzeyde saptayan kimi araştırmalar suç oranlarının yüksekliğini genelde aşağıdaki faktörler çerçevesinde açıklamaktadırlar:

- ✓ Göçmen gruplardaki genç erkek nüfusunun fazlalığı,
- ✓ Göçmenlerin eğitim ve iş becerilerinin düşüklüğünü,
- ✓ Göçmen ve yerleşik gruplar arasındaki kültür çatışmalarını,
- ✓ Göçmenlerin yerleştikleri bölgelerin sorunsallığa içkin niteliği (örgütsüz veya çöküntü bölge niteliğinde olması)
- ✓ Yeni yerleşim bölgelerinin olumsuz sosyo-ekonomik yapısı, istihdama ilişkin sorunların varlığı,
- ✓ Kültürleşmenin ve asimilasyonun olumsuz etkileri,

Göçün suç oranlarını artırıcı yönde etkili olduğunu varsayan araştırmalar özellikle ikinci ve sonraki nesiller ile bazı etnik göçmen gruplar arasındaki suçluluk ilişkisine daha çok dikkat çekmektedirler.

2. Göç ile suç arasında her hangi bir ilişki öngörmeyen ve bu ilişkinin zayıf olduğunu belirten araştırmalar. Bu araştırmaların temel varsayımı, göçün suça yol açıcı özelliğinin olmadığıdır. Bu grupta yer alan bazı araştırmalar bu iki değişken arasında her hangi bir ilişkiyi saptayamamış veya söz konusu ilişkinin son derece zayıf olduğu yönünde bulgular saptamamıştır.

3. Göçün suç oranlarını arttırmak yerine suç oranlarını azalttığını ileri süren araştırmalar. Kriminolojideki teorilerin çoğunluğu göçün, suç oranlarını artırabileceğini ileri sürmelerine rağmen, kent sosyolojisi orijinli birçok teori göçün suç üzerinde hiçbir etkisinin olmadığını, dahası total düzeyde suçu azaltabileceğini ileri sürmektedirler. Bu kapsamda yapılmış bazı araştırmalar, göçmenlerin yerli doğumlu olanlardan daha çok yasalara uygun davranış sergiledikleri yönünde saptamalarda bulunmuşlardır. Bu kapsamda bazı göçmen grupların yerleştikleri bölgelerde ekonomik yapıyı canlandırmaları nedeniyle suç oranlarında bazı azalmaların gerçekleştiği ileri sürülmüştür.

Hiç kuşkusuz, ABD başta olmak üzere bazı Avrupa ülkelerinde 1990'lı yılların başından bu yana azalan suç oranlarını, artan göç olgusuyla açıklanması son derece güçtür. Diğer bir ifade ile gelişmiş bazı ülkelerde belirli suç türlerinde azalmalar veya belli bir durgunluk niteliği sergilemesi doğru bir bilgi olmakla birlikte, suç oranlarındaki bu değişimin nedeni olarak artan göç olgusunu göstermek veya bu durumu göç ile ilintilendirmek gerçekçi değildir. Suç oranlarında meydana gelen azalmaların nedenlerini göç olgusunun dışında başka faktörlerle açıklamak gerekmektedir.

Sonuç olarak göçün, kaçınılmaz olarak suça yol açtığı ileri sürülemez. Araştırma bulgularından hareketle, göçün suç üzerindeki etkisinin kompleks olduğunu ve bu

ilişkinin bazı değişkenlere bağlı değişkenlik arz ettiğini söylemek mümkündür. Ayrıca bazı göçmen gruplarda kriminal yönelimin oluşmasında çok sayıda değişkenin etkili olduğu ve bu nedenle göç ve suç ilişkisi ele alındığında aşağıda belirtilen unsurların dikkate alınması gerekmektedir.

- ✓ Göç edenlerin profilleri,
- ✓ Göçmenlerin göç etmeden önce yaşadıkları sorunlar,
- ✓ Göçmenlerin sosyo-kültürel yapıları,
- ✓ Yerleştikleri toplumun kültürel değerlerine uyum süreçleri,
- ✓ Ekonomik ve iş piyasasındaki tecrübeleri/deneyimleri, istihdam piyasasına girişlerine ilişkin fırsatlar ve sınırlamalar
- ✓ Göçmenlerin beklentileri,
- ✓ Yerleşik topluluklarının göçmenlere karşı tutumları,
- ✓ Göçmenlerin göç ettikleri ülkelerde egemen olan yasalar konusundaki bilgi düzeyleri,
- ✓ Göç ettikleri yerleşim bölgesindeki ekonomik koşullar (yoksulluk, işsizlik vb.),
- ✓ Göç edilen bölgenin suçluluk yapısı,
- ✓ Göçmenlerin suçluluk düzeyleri,

KAYNAKLAR

- Adelman, R.M., & Tolnay, S.E. (2003). Occupational Status of Immigrants and African Americans at the Beginning and End of the Great Migration. *Sociological Perspectives*, 46, 179-206.
- Adelman, R., Reid, L. W., Markle, G., Weiss, S. & Jaret, C. (2017). Urban Crime Rates And The Changing Face Of Immigration: Evidence Across Four Decades, *Journal of Ethnicity in Criminal Justice*, 15 (1), 52
- Agnew, R. (1992). Foundation for A General Strain Theory Of Crime And Delinquency. *Criminology*, 30, 47-87.
- Alaniz, M.L., Cartmill, R.S., & Parker, R.N. (1998). Immigrants and Violence: The Importance Of Neighborhood Context. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 20, 155-174.
- Bankston III, C.L. (1998). Youth Gangs And The New Second Generation: A Review Essay. *Aggression and Violent Behavior*, 3, 35-45.
- Beck, R. (1996). *The Case Against Immigration*. New York: Norton and Company.
- Becker, G. (1968), Crime and Punishment: An Economic Approach, *Journal of Political Economoy*, 76, 169-217.

- Bell, B., Fasani, F., & Machin, S. (2013), Crime and Immigration: Evidence From Large Immigrant Waves. *Review of Economics and Statistics*, 95, 1278-1290.
- Bell, B., & Machin, S. (2013). Immigrant Enclaves and Crime. *Journal of Regional Science*, 53, 118-141.
- Blau, J., & Blau, P. (1982). The Cost Of Inequality: Metropolitan Structure And Violent Crime. *American Sociological Review*, 47, 114-129.
- Bohm, R. M. (1997), *A Perimer on Crime And Delinquency*, USA: Wadsworth Pub.
- Bowling, B. & Phillips, C. (2002). *Racism, Crime and Justice*. Britain: Pearson Education.
- Bui, H. N. (2009), *Immigration And Crime, 21st Century Criminology: A Reference Handbook* (21st Century Reference) içinde, (Editör J. Mitchell Miller), SAGE Publications.
- Butcher, K. & Piehl, A. M. (1998). Recent Immigrants: Unexpected Implications for Crime and Incarceration. *Industrial and Labor Relations Review*, 51(4), 654–679.
- Butcher, K. & Piehl, A. M. (2007). Why are Immigrants' Incarceration Rates so Low? Evidence on Selective Immigration, Deterrence, and Deportation. *NBER Working Paper*, 13229.
- Chalfin, A. (2013). What is the Contribution of Mexican Immigration to U.S. Crime Rates? Evidence from Rainfall Shocks in Mexico. *American Law and Economics Review*, 16(1), 220–268.
- Clark, W. (1998). Mass Migration And Local Outcomes: Is International Migration To The United States Creating A New Urban Underclass?. *Urban Studies*, 35, 371–383.
- Cohen, A.K. (1955). *Delinquent Boys: The Culture of the Gang*. Glencoe: Free Press.
- DeJong, G.F., & Madamba, A.B. (2001). A Double Disadvantage? Minority Group, Immigrant Status, And Underemployment in The United States. *Social Science Quarterly*, 82, 117–130.
- Desroches, F. (2007). Research On Upper-Level Drug Traffickers: A Review. *Journal of Drug Issues*, 37(4), 827–844.
- Dodd, V. (2008). Migrant Crime Wave a Myth-Police Study. *The Guardian*, 2008, 16th April. Available at: <http://www.theguardian.com/politics/2008/apr/16/immigrationpolicy>.

- Doyle J., & Wright, S. (2012) Immigrant Crime Wave Warning: Foreign Nationals Were Accused Of A Quarter Of All Crimes In London, Daily Mail, 2012, 18th February. Available at: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2102895/Immigrant-crimewave-warning-Foreign-nationals-accused-QUARTER-crimes-London.html> [accessed 4th October 2015]
- Ehrlich, I. (1973). Particapition in Illegitimate Activities: A Theoretical and Empirical Investigation, *Journal of Political Economoy*, 81, 521: 565.
- Freeman, R. (1996). The Supply Of Youths To Crime. In: Pozo, S. (Ed.), *Exploring the Underground Economy. W.E. Upjohn Institute for Employment Research*, 81–102.
- Gould, D., Mustard, D. & Weinberg, B. (2002). Crime Rates and Local Labor Market Opportunities in the United States: 1979-1997. *Review of Economics and Statistics*, 84, 45-61.
- Hagan, J. & Palloni, A. (1999). Sociological Criminology and the Mythology of Hispanic Immigration and Crime. *Social Problems*, 46(4), 617-632.
- Jaitman, L., & Machin, S. (2013). *Crime and Immigration: New Evidence from England and Wales* (Discussion Paper 1238). Center for Economic Performance, London School of Economics. Retrieved from <http://cep.lse.ac.uk/pubs/download/dp1238.pdf>
- Jones, M. (2007). *Policy Paradox: Implications of U.S. Drug Control Policy for Jamaica*. In J. Freilich & G. Newman (Eds.), *Crime and immigration* (pp. 53–70). Burlington: Ashgate.
- Immigration Commission. (1911). *Report of the Immigration Commission (U.S. Congress, Senate, 61st Congress, S. Doc. 750, Vol. 36)*. Washington, DC: U.S. Government Printing Office.
- Industrial Commission. (1901). *Special Report Of General Statistics Of Immigration And The Foreign-Born Population*. Washington, DC: U.S. Government Printing Office.
- Kasinitz, P., Mollenkopf, J. H., Waters, M. C., & Holdaway, J. (2008). *Inheriting the City: The Children Of Immigrants Come Of Age*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Lee, M.T. Martinez, R., Jr., & Rosenfield, R. (2001). Does Immigrations Increase Homicide Rates? Negative Evidence From Three Border Cities, *The Sociological Quarterly*, 42, 559-580.
- Logan, J.R., Alba, R.D., & McNulty, T.L. (1994). Ethnic Economies in Metropolitan Regions: Miami And Beyond. *Social Forces* 72, 691-724.

- MacDonald, J., & Sampson, R. J. (2012). The World in A City: Immigration and America's Changing Social Fabric. *ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 641, 6-15.
- Martinez R., Jr. (2000). Immigration and Urban Violence: The Link Between Immigrant Latinos And Types of Homicide. *Social Science Quarterly*, 81, 363-374.
- Martinez, R., Jr. (2008). Immigration, Crime And Recidivism: Editorial Introduction. *Criminology and Public Policy*, 7(1), 53-58.
- Martinez, R. Jr., & Lee, M.T. (2000). Comparing the Context of Immigrant Homicides in Miami: Haitians, Jamaicans and Mariels. *International Migration Review*, 34, 794-812.
- Martinez, R., Jr. & Valenzuela, A. (2006). *Coming to America: Immigration, Ethnicity and Crime*. New York: New York University Press.
- Martinez, R., Jr., & Lee, M. T. (2000). On Immigration and Crime. In G. LaFree (ed.), *The Nature of Crime: Continuity and Change*, Criminal Justice 2000 (pp. 485-524). Washington, DC: National Institute of Justice.
- Martinez, R., Jr., & Stowell, J. (2012). Extending Immigration And Crime Studies: National Implications and Local Settings. *ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 641, 174-191.
- McCall, P.L., Land, K., Dollar, B. & Parker, K. F. (2013). The Age Structure - Crime Rate Relationship: Solving a Long-Standing Puzzle. *Journal of Quantitative Criminology*, 29, 167-190.
- Mears, D.P. (2001). The Immigration- Crime Nexus: Toward an Analytic Framework For Assessing and Guiding Theory, Research, and Policy. *Sociological Perspectives*, 44, 1-19.
- Merton, R. K. (1938,1968). Social Structure And Anomie. *American Sociological Review*, 3, 672-682.
- Messner, S. F., & Rosenfeld, R. (2000). *Crime and the American Dream*. Wadsworth, Belmont.
- National Commission on Law Observance and Enforcement*. (1931-1932). Report on Crime And The Foreign-Born. Washington, DC: U.S. Government Printing Office.
- Park, R. E., & Burgess, E. W. (1924). *Introduction to the Science of Sociology*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Park, R. E., Burgess, E.W., & McKenzie, R.D. (1925). *The City*, Chicago, IL: University of Chicago Press.

- Peterson, R., Krivo, L., & Hagan, J. (2006). *The Many Colours Of Crime: Inequalities Of Race, Ethnicity And Crime in America*. New York: New York University Press.
- Piopiunik, M. & Ruhose, J. (2017). Immigration, Regional Conditions, and Crime: Evidence from an Allocation Policy in Germany. *European Economic Review*, 92, 258-282
- Rattner, A. (2007). Crime and Russian Immigration: Socialization or importation? The Israeli Case. In J. Freilich & G. Newman (Eds.), *Crime and immigration* (pp. 165–178). Burlington: Ashgate.
- Reid, L., Williams, H. E., Weiss, R. M., & Jaret, A. C. (2005). The Immigration–Crime Relationship: Evidence Across Us Metropolitan Areas, *Social Science Research* 34 (2005), 757-780.
- Rosenfeld, M., & Tienda, M. (1999). Mexican Immigration, Occupational Niches, And Labor-Market Competition: Evidence From Los Angeles, Chicago, and Atlanta, 1970–1990. In: Bean, F., Bell-Rose, S. (Eds.), *Immigration and Opportunity: Race, Ethnicity, and Employment in the United States*. (pp. 64-105) New York: Russell Sage.
- Rumbaut, R., & Ewing, W. (2007). *The Myth of Immigrant Criminality*. Retrieved from http://borderbattles.ssrc.org/Rumbaut_Ewing/index.html.
- Sampson, R. (2006). Open Doors Don't Invite Criminals: Is Increased Immigration Behind The Drop in Crime?. *The New York Times* (March 11), A27.
- Sampson, R. J. (2008). Rethinking Crime And Immigration. *Contexts*, 7, 28-33.
- Sellin, T. (1938). *Culture and Conflict*. New York: Social Science Research Council,
- Shaw, C. R. & McKay, H.D. (1942). *Juvenile Delinquency and Urban Areas*, Chicago, IL, US: University of Chicago Press.
- Shaw, C.R., Zorbaugh, F.M., McKay, H.,D., & Cottrell, L.S. (1929). *Delinquency Areas*, Chicago IL: university of ChicagoPress
- Siegel, D., & Bovenkerk, F. (2007). Crime and Manipulation Of Identity Among Russian-Speaking Immigrants in The Netherlands. In J. Freilich & G. Newman (Eds.), *Crime and Immigration* (pp. 251–272). Burlington: Ashgate.
- Stansfield, R. (2016). Reevaluating the Effect of Recent Immigration on Crime: Estimating the Impact of Change in Discrete Migration Flows to the United Kingdom Following EU Accession, *Crime & Delinquency*, 62 (2), 1426-1447

- Stowell, J.I., & Martinez, J.R. (2007). Displaced, Dispossessed, or Lawless? Examining the Link Between Ethnicity, Immigration, and Violence, *Aggression and Violent Behavior*, 12 (5), 564-581
- Thomas, P. M. (2011). Theoretical Articulation on Immigration and Crime, *Homicide Studies*, 15, 382 SAGE Pub., İnt. erişim: <http://hsx.sagepub.com/content/15/4/382>
- Tonry, M.H. (ed.), (1997). *Ethnicity, Crime, and Immigration: Comprative and Cross-Natioanl Perspectives*. Chicago, IL: Chicago University Press.
- Vito, G. F & Holmes, R.M. (1994). *Criminology, Theory, Research And Policy*, Belmont/ California: International Thomson Pub.
- Waldinger, R., (1993). The Ethnic Enclave Debate Revisited. *International Journal of Urban and Regional Research*,17, 444–452.
- Waldinger, R., (1996). *Still the Promised City? African-Americans and New Immigrants in Postindustrial New York*. Harvard University Press, Cambridge.780 L.W. Reid et al./*Social Science Research* 34 (2005), 757-780
- Waldinger, R., (1997). Black/Immigrant Competition Re-Assessed: New Evidence From Los Angeles. *Sociological Perspectives*, 40, 365-386.
- Wilson, W.J., (1987). *The Truly Disadvantaged: The Inner City, the Underclass, and Public Policy*. Chicago: University of Chicago Press,
- Wilson, W.J., (1996). *When Work Disappears: The World of the New Urban Poor*. New York: Knopf.
- Wolfgang, M. E., & Ferracuti, F., (1967). *The Subculture of Violence*. London: Tavistock.
- Wortley, Scot (2009). Introduction. The Immigration-Crime Connection: Competing Theoretical Perspectives, *Int. Migration & Integration*, 10, 349-358.
- Yeager, M. (1996). *Immigrants and Criminality: A Meta Survey*. Ottawa: The Metropolis Project.
- Zhou, M. (1992). *Chinatown: The Socioeconomic Potential of an Urban Enclave*. Philadelphia: Temple University Press.
- Zhou, M. (2001). Contemporary Immigration and the Dynamics of Race and Ethnicity. In: Smelser, N., Wilson, W., Mitchell, F. (Eds.), *America Becoming: Racial Trends and Their Consequences*. (pp. 200-242)Washington: National Academy Press.

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Received: 27.10.2018 • Kabul Tarihi / Accepted: 14.12.2018

A Socio-Economic Discussion and Question: Why do People Migrate from the Rural?

Ertuğrul GÜREŞÇİ

Dr. Öğr. Üyesi

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İİBF, Kırşehir, Türkiye

ORCID NO: 0000-0002-0977-7233

ispir_ert@hotmail.com

Abstract

Migration is an important socio-economic event that is explaining to the development and change of mankind. In the historical process, people have left or have to leave the place where they live because of various reasons. It is quite natural for a person to choose a place of living from his or her creation and with the influence of the environment or conditions in which he lives later. This period and change accelerated with the development of economic and social events and was accepted as a rational behavior. In such a case, it would be a natural process for a person to leave the place he lived and to set him or herself a new habitat or place. It is known that all these visions became more evident especially for people living in rural areas after the Industrial Revolution. When the question of why people migrate from rural areas is handled in a multi-faceted way, it can also reveal that new conclusions and views about the subject can be maintained when rational human behavior is taken up with economic and social events. In this study, Turkey has made a general assessment on why they migrated from people across the country. In this study, the infrastructure of the study was formed by searching the local and foreign literature on the subject.

Keywords: Rural, migration, rural migration, rural society, rational thought.

Sosyo-Ekonomik Bir Tartışma ve Soru: İnsanlar Kırsaldan Niçin Göç Eder?

Öz

Göç, insanlığın gelişimi ve değişimini açıklayan önemli sosyo-ekonomik bir olaydır. Tarihsel süreç içinde insanlar çeşitli nedenlerden dolayı yaşadıkları yeri terk etmiş ya da terk etmek zorunda kalmışlardır. Bir kişinin, yaşadığı ortamı çeşitli nedenlerden dolayı terk etmesi oldukça doğal bir davranış olarak kabul edilebilir. Bu tür bir davranış, ekonomik ve sosyal gelişmenin beklenen bir sonucu olup bu durum rasyonel bir davranış olarak kabul edilmektedir. Bütün bu gelişmelerin, özellikle Sanayi Devrimi'nden sonra kırsal alanda yaşayan insanlar için daha belirleyici bir durum olduğu kabul edilmektedir. İnsanların kırsal alanlardan niçin göç ettikleri sorusu çok yönlü bir şekilde ele alındığında, konunun ekonomik ve sosyal olarak çok yönlü olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu çalışmada, insanların kırsaldan niçin göç ettikleri sorusu, kısmen Türkiye ölçeğinde ve genel bir çerçevede alınmış ve konu ile ilgili yerli ve yabancı literatür taranarak çalışmanın alt yapısı oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kırsal, göç, kırsal göç, kırsal toplum, rasyonel düşünce.

INTRODUCTION

The degree of normality in human behavior can be regarded as a behavior that is generally accepted by the majority. Although this majority and these behaviors may sometimes vary from country to country, from society or from culture to culture and it is generally accepted that these behaviors are normally distributed and that a majority of these normal behaviors can be accepted (Dupre, 1998). Such an approach is considered as general data in many studies in the field of social sciences, and the basic assumptions and hypotheses of the study are being put on this assumption (Chalmers, 1999). It is considered ordinary and general behavior that the promising person firstly thinks about his own self-interest or comfort. Adam Smith, the founder of the Economics Scenic, puts this utilitarianism and self-interest in the forefront under economic behavior and tries to explain economic events by acting at this point. In a nutshell, a normal behavior is expressed as a behavior that reveals the rationality of man, and positively reveals the relationship between intelligence and quality of life.

Rural migration is a versatile concept used to describe the migration of rural people from here to another non-rural settlement. Living in rural areas is largely regarded as a way of life in the places where traditional societies live, where face-to-face relationships develop more generally in an economical life based on agriculture, in villages and similar settlements (Bokemeier, 2010; Rhoda, 1983). In rural areas, family relations, economic relations, and bilateral relations are mostly in a closed and small environment. These relationships are considered to be warmer and deeper relationships from the human side, developing over a longer period of time and a narrower field. The fact that the individual living in such a society and in such a place is a patriarchal structure and is slow and cautious in the decision process is in fact related to the slow development of the economic and social life in which he lives. The direct dependence of an economic life based on agriculture on the nature leads to an emotional relationship between man and land, and this emotional relationship is dependent on land and the change is regarded as a relatively closed relationship (Anriquez, 2007; Bednarikova et al., 2016). Despite all these views and ideas, why do people migrate from rural areas? It should not be forgotten that the question is as psycho-social as it is economic-based, and can also be explained for political reasons?

The individual in the countryside is relatively less open to change, and the traditionalist and family attitude may increase the dependence on the ruminant in his decision. However, when asked why they are migrating from rural areas, it may be possible to address this with the driving forces of the countryside and the attractive factors of the city. Thus, the factors that will predominate in abandoning the balance between staying in the countryside and leaving the country will become clearer (Lee, 1966; Smith, 2007; Stedman & Haberlen, 2009). The basic assumptions and information for approaches to these and similar debates can be summarized as follows:

1. This question applies to industrialized countries. In other words, developing countries can be explained by social and economic change.
2. New approaches can be achieved by comparing the economic and social structures of industry and agriculture sectors.

3. Information can be clarified by revealing the relationship between rural society and agriculture.
4. Human behavior and the rationality of these behaviors can open new debates on the subject.

The above assumptions can be strengthened by a holistic view of agriculture, rural society, behavior and habits of the rural community, development and change of the economy.

INDUSTRIALIZATION PROCESS, ECONOMIC, SOCIAL CHANGE AND DEVELOPMENT

In the development of mankind, two important events bearing the character of revolution are at the forefront. The first of these is Industrial Revolution and the other is the Agricultural Revolution that are the events that radically change and affect human life. In the Agrarian Revolution, hunting and gathering people have been hunting, gathering and collecting, and in the process of establishing civilizations through built-up voices (Dethier & Effenberger, 2012). Briefly stated as the Neolithic Period, human consumption of nutrients and the transition to food production did not affect its life in an effective and radical way. The Agrarian Revolution can be described as a way of mankind to produce or improve in a way that it can intervene in nature, that is to say, to intervene in the nature and to use them for a longer time, in order to meet its own needs.

The beginning of the Agricultural Revolution in B.C. (about 15,000 years ago), but how and what events began to be influenced, has always been the subject of new research as a controversial topic. In this regard, paleontologists, environmental scientists and climate scientists are advocating diverse approaches to economics. The second most important event that affects humanity with the Agricultural Revolution is the Industrial Revolution. Indeed, although humanity has also experienced significant changes such as world wars, great migrations, climate change, they are considered to be related to the causes and consequences of the Agricultural and Industrial Revolution in large measure. The Industrial Revolution describes an important process, also defined by the invention of the steamer, in other words, the man who has decided to produce, expressed by the use of steam power instead of arm, wind and water power in production. Although the technical content of the Industrial Revolution is expressed in this way, the economic content can be defined as mass production, which can be defined as production with less labor and less time. This floating Industrial Revolution is a very important development and change, which is developing between labor, capital, wage and machine, production new political systems and some economic and social events which these systems try to put there (Hobbit, 1987).

It is a known fact that the industrialization process began to revolutionize in England in the late 1700s. The process of transferring this process of revolution from Western Europe to Asia and America can be explained in terms of socio-economic developments in these spreading regions, which spread in a very short time (Davis, 2012). With the influence of the Industrial Revolution, political processes such as social mobility, mass production, the existence of waged labor power, capitalism and socialism have also accelerated. Within a century, economic events have become a force that determines the political and military events of the capital. The radical change in the economic and social life of the

Industrial Revolution led to the emergence of new economic classes based on economics, and these classes became even more prominent in cities. Because of during these periods, cities have come to the forefront as areas where machinery, capital and labor are heavily used.

The economic and social developments that lived with the Industrial Revolution led to a more prominent population pressures in the countryside and agriculture, and a population movement that started from the rural to the city. This population movement has resulted in many economic and social events, defined as rural migration and affecting societies in the following years. Therefore, the Industrial Revolution influenced economic and social change to a large extent, and this change has begun to attract the population in rural areas. The rapid growth of the cities, the intense migrations to the city from the countryside and the socioeconomic developments which are concentrated in these cities have resulted in the formation of cities with populations exceeding millions.

INDUSTRIAL AND AGRICULTURAL SECTOR: ADVANTAGES AND DISADVANTAGES

Economic production branches can be defined as the sectors in which production is provided with a certain income, and between the income and the production duo. Thousands of years have been defined by the new economic classifications of a living human being that can be counted as a culture based on monoculture, the economic life being more productive and more competitive. These classifications can be grouped into two main groups: the capitalist bourgeois class, which is sharply owned by capital, and the working class, which contributes to labor and salaried production. This classification is generally regarded as a class distinction found in the industrial sector. But in the agricultural sector it can also be mentioned from the feudal economic life that the landless peasants work for the landowners free of charge or even only for the minimum needs in life. Both the industry and the agricultural sector can be explained by similar approaches to economic classes within the concepts of labor-capital-wage and production (Peterson, 1978).

At the heart of the economic sectors is the agriculture sector. This sector is a sector in which the production based on the soil-human relation, who enables humanity to go back to the oldest and settled life, is made considerably open. The agricultural sector is a sector where direct production can be consumed and the necessities of life are met. The agriculture sector is a sector that continues with natural phenomena such as soil, air, water, and the guiding effect of seed and man. The most important features of the agricultural sector are;

1. Direct dependence on natural conditions,
2. A production that can be counted continuously and continuously,
3. In general, a closed economy is an economy based on family business,
4. A production with a high risk and uncertainty,
5. In addition to the main elements of capital such as seeds and soil, there is also a need for a production, which also requires external capital such as machinery, fertilizers, medicines,

6. An industry in which a sustainable linear relationship between production and population cannot be established and in which it can create an important phenomenon such as impoverishment and migration,

Given the above characteristics of agricultural production and income, the agriculture sector and the industrial sector compose a comparative advantage and disadvantage (Debertin, 1992: 39-52), which is quite limited and the possibilities of increase are slow and even impossible according to marginal productivity law.

The industrial sector is, first of all, a relatively capitalist production area where it is based on a machine-based production and a concrete labor. For the industrial sector, capital, labor, knowledge and technology meet, and it is necessary to reflect production with high revenue expectations. The fundamental difference between the industry and the agricultural sector actually differs from these production components. This distinction may lead to the further development of a desired economic sector, which is expected to further strengthen the triad of capital, wages and profits in the face of the limitation of the soil-seed and human triad to natural conditions.

The main difference between the agricultural and industrial sectors can bring some important consequences. These results can be explained by the relationship between population, production and welfare level. In other words, the limiting factors of the increase in production in the agricultural sector can be exploited by the seed genetics, the availability of climate conditions and the shortage of the production area, and this becomes even more evident. In the industrial sector, however, the existence of the capital, mechanization, mass production and mass production possibilities make it even more prominent, especially with this production end result and profit expectation (Debertin, 1992: 243-260). In short, the agriculture sector is a sector with limited production and income, which is threatened by an increasing population and impoverishment, while the industrial sector stands out as a sector that is more suited to human gain and desire to be stronger due to human nature (Karagölge et al., 2011).

The industrial sector is becoming a more suitable sector for a rational and profitable person, causing it to grow even more and to attract more capital and human power to itself. This causes marginal productivity in the industrial sector to be even higher than in the agricultural sector and to allow this increase to be sustained. This is also included in the Harris-Todorro model (Khan, 2007).

The economic aspect of the industrial sector leads to an increase in the expected and expected income levels of the workers in this sector, and it also attracts those living in the rural poverty circle. This power of the industrialists is able to solve the rural society and to overcome this population which is in danger of impoverishment. This is due to the factors related to agriculture in rural areas.

Perhaps the most important answer of why people want to migrate from the countryside can be explained by the comparison of the industry-agriculture sectors and the increasing prominence of the advantages of the industry sector in the process. These advantages can be a source of hope for the growing disadvantages and diminishing expectations of rural individuals, and are also considered as an opening for sustainable welfare schemes (Corral et al., 2017).

Within the industrial sector, of course, impoverishment can reach serious dimensions. This is a situation that can be explained by an intra-sector income disparity and comparability. In other words, the growing gap between capital owners and laborers in the industrial sector also reveals a kind of comparative poverty (Ooms et al., 2006). However, unlike this situation in the agriculture sector, there is a mass poverty in the foreground. That is to say, the agriculture sector has a number of land mines, in which it is understood that there is a massive poverty in the face of the city's untouched possibilities and the opportunities of the industry.

It is understood that the mass poverty in the agricultural sector is even more evident, while the industrial sector in itself leads to the formation of new poor classes, and it is understood that there is even more expectation that the impoverishment in the industrial sector could be eliminated. However, whatever the increasing needs in the agricultural sector, it can make massive poverty increasingly evident. In short, in the industrial sector, it can be said that there is a poverty that can be regarded as desperate in the agriculture sector when there is poverty and a combatable poverty. Because it is growing in poverty with the population in agriculture. This is a general characteristic of agriculture (Ayyıldız, 1992: 24-66).

Rural migration, from another point of view, can be described as resistance and struggle in the city, not resistance in the countryside to the poverty of the rural community. Rural migration is not only an advantage of the industrialist but also a rational human resistance against the disadvantage of agriculture and the disadvantage of it. This is due to the absolute superiority of industry to rural areas.

RURAL SOCIETY AND AGRICULTURE

Rural society consists of people living in rural settlements. Rural settlements are generally referred to as villages and are considered to be the first settlements. It can be said that the general characteristics of the rural community are closely related to the geographical location, economic and social structure of the settlement they live in.

Rural settlements can be separated in quality and quantity from other settlements, especially urban and similar settlements. First of all these settlements are relatively small, are numerous and scattered is managed by the village headman in some countries such as Turkey administratively (Güreşci, 2018). It is believed that rural settlements are geographically located in geographical regions suitable for agricultural production. These places are mostly concentrated on the southern slopes of mountains or hills which are more resistant to adverse climatic conditions such as water edges, pastures and pastures, floods and storms (Eminağaoğlu & Çevik, 2005; Öztaş & Karaslan, 2017).

The economic structure of rural settlements is largely based on agriculture. This economic structure, which is based on agriculture, causes the rural society to be expressed as an agricultural society. The fact that the agricultural production is done in the open and the nature is intertwined makes this society relatively a part of nature. Particularly if the agricultural sector, especially the agricultural revolution, is mechanized in part by the Industrial Revolution, the dependence of this sector to the land is reduced or decreased, but the seed and soil characteristics of the main production still continue in agricultural production. It is because of its nature that economic growth and growth in agricultural societies may be relatively slow. This directly affects the social life and causes a less and

slower change in that life. The social structure of the rural society integrated with agriculture makes it a traditionalist and patriarchal family-centered society. In rural communities where a narrow space of face-to-face relationships is more intense, kinship and family relationships can be transformed into a particularly emotional and conservative structure.

The fact that the rural societies are generally closed outwards according to the urban societies in general makes the attitude towards social change and innovation more complicated. Therefore, the general characteristics of the rural community can cause the decision-making process of the lives of the individuals living in that society to be more anxious and late to decide. But how can a decision, such as rural migration, be a radical one to give to individuals who grow up in such a society? The question is shaped by the fact that it may have been under the influence of family members or neighbors who had previously made this decision. As a matter of fact, some field studies revealed that the tendency of immigration in rural areas is higher among close and relatives migrating, and this approach has also been clarified by field studies. The increasing resolution of the family and neighboring values that link rural communities to the times when they live can make it impossible for an individual in that community to stay there.

Whether or not the behavior of the individual living in the rural community is rational, ie rational, is a matter of debate. Because it is often easier to exhibit a rational behavior in a structure that is often presented in a relationship of interest and in which various alternatives are presented to it. But how is it possible for an individual in the countryside to make a rational decision in the production of mono-cultural production and in the printing of traditions and customs in the economic structure?

Some decisions made by the individual in the life cycle of the rural community are under the influence of a patriarchal and traditional society in which social decisions, such as marriage, engagement, marriage, etc., are largely in conflict. That is why discourses such as shame, sin, what someone else says in these societies can lead to prejudices in the decisions of these individuals.

Rational behavior is, first and foremost, a rational behavior and it comes from human nature. This behavior can be considered to be more prevalent among relatively free individuals who have the capacity to think. The fact that individualism in the urban society is more effective than the majority in rural society makes rational behavior in urban society even more prominent. As a matter of fact, the high crime rate in the cities may be socio-psychologically suggestive, perhaps because it is a kind of individualist and everyone wants to get the best. The monotonous or stationary economy and social life of the individual in the rural tolum, his rational behavior can be limited. So, is the decision of immigration given in rural society a rational decision? It is understood that this discussion can be given in a rather difficult and late process when considering the general economic and social structure of the rural society.

RATIONALITY OF RURAL MIGRATION

What is the primary rural migration decision? Who makes this decision? Why makes? The answers to the questions in the picture may also illuminate the question of why people relocate from rural areas. It can be considered that such questions may be more

meaningful when the topic is generally considered in rural migration concept (Zaslavskaya & Korel, 1984).

The rural migration decision is a decision on the migration from the rural settlement to the urban settlement. In other words, it can be defined as rural migration decision to abandon due to various economic, social and other reasons and to make life decision in the city. This decision can be expressed as a decision made by an individual who lives in rural areas and engages in agriculture, and who lives in a relatively traditional society that grows in a rural family environment. The real question is why this decision is so that the economic, social and psychological factors of rural migration can become clearer (Cheng et al., 2018; Nakagawa, 2018).

The fundamental contradiction in the rural migration decision is how such a radical decision can be made by the individual who has such a fixed, stable and exchangeable standard of living. The studies carried out in this direction are generally tried to be explained by the rural repulsion and self-attraction. But the answer to the question of how repetitive rural items are perceived by the individual in the countryside or why they are not perceived before can be explained by the inability to recognize a new measure of life that this individual can compare. In other words, rational behavior emerges as a choice between alternatives. The ability of the rural community to compare or compare another life to its own life can turn this decision into a rational disposition.

The economic revitalization of cities in rural areas, along with industrialization, leads them indirectly to themselves. For example, the increase of transportation facilities, increasing the possibilities of communication such as radio and TV and in countries like Turkey and the city of homesickness way of economic life recognition are some of them (Ilican, 1994). That is, the rural community begins to define the city, and the antecedents in its own life can cause the inferior cycle to abandon it with its rational behavior and rational method.

Why do people migrate from rural areas? What is economic, social and political importance of that question?

Rural migration is closely related to the development and change of economic and social events in a country. Thus, the understanding of rural migration can also shape the economics, social structure, urbanization, agricultural policies, employment and many other social policies of a country. In fact, the basic indicator of industrializing developing countries in short can be considered rural migration. Because rural migration is also a sign that the rural community is moving to the city, that is, the vicious cycle of poverty begins to break in the countryside. It can be shown that the individuals making the rural immigration decision are able to make these decisions by reaching the rural development and struggle for the share of this development.

There may be economic, social and political answers about why people migrate from rural areas, as well as psychological reasons. However, the fact that economic factors play a pivotal role in this decision is a scientific reality and can explain economic principles and principles. The emergence of these economic and social reasons is actually an expected development for rural migration. When considered as a whole, why people emigrate from rural areas can be further clarified by fieldwork and the questioning of rural people. It can be understood that these answers are an important finding for rural migration tendency.

Güreşci and Yurttaş (2008) have been demonstrated to the field study in the villages of County, İspir District Erzurum City/ Turkey.

RESULT

The question why people emigrate from rural areas is an economic and social question. Finding the answer to this question is a force that can explain many economic and social events. Human rational behavior, driving factors in the countryside and attractive factors in the city are the answer for this problem. The distinction between rural life and urban life and the perception of superiority of the city by rural people is an important reason for rural migration. However, it should not be forgotten that rural migration is not just a decision, it is also a process. In this study, the views and thoughts about the subject are discussed with a general view. However, more specific findings can be obtained in the field studies to determine the causes of rural migration.

REFERENCES

- Anriquez, G. (2007). Rural Development And Poverty Reduction: Is Agriculture Still The Key?. *Electronic Journal of Agricultural and Development Economic*, 4 (1), 5-46.
- Ayyıldız, T. (1992). *Tarım Politikası*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi yayınları.
- Bednarikova, Z., Bavorova, Z., & Ponkina, E. V. (2016). Migration Motivation Of Agriculturally Educated Rural Youth: The Case of Russian Siberia, *Journal of Rural Studies*, 45, 99-111.
- Bokemeier, J. L. (2010). Rediscovering Families and Households: Restructuring Rural Society and Rural Sociology, *Rural Sociology*, 62 (1), 1-20.
- Chalmers, A. F. (1999). *What is this thing called Science?*. Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company.
- Cheng, Y., Lv, Y., Rosenberg, M., & Hou, L. (2018). Decision Making of Non-Agricultural Work by Rural Residents in Weifang, China. *Sustainability*, 10, 1647, 1-15.
- Corral, S., Diaz, A. Z., Monagas, D. E., & Garcia, E. C. (2017). Agricultural Policies and Their Impact on Poverty Reduction in Developing Countries: Lessons Learned from Three Water Basins in Cape Verde. *Sustainability*, 1841, 1-18.
- Davis, K. (2012). The Origin and Growth of Urbanization in The World. *American Journal of Sociology*, 60 (5), 429-437.
- Debertin, D. L. (1992). *Agricultural Production Economics (Second Edition)*. USA: Amazon Createspace. Agricultural Production Economics.
- Dethier, J.J., & Effenberger, A. (2012). *Agriculture and Development: A Brief Review of The Literature*. ECOSYS-380; No.of Pages 13. (in press).
- Dupre, J. (1998). Normal People, *Social Research*, 65(2), 221-248.
- Eminağaoğlu, Z., & Çevik, S. (2005). Kırsal Yerleşmelere İlişkin Tasarım Politikaları Ve Araçlar. *Gazi Üniversitesi Müh. Mim. Fak. Dergisi*, 22 (1), 152-157.

- Güreşci, E., & Yurttaş, Z. (2008). A Survey on the Causes of Rural Migration and Its Effects on Agriculture: An Example Kırık County, Ispir, and Erzurum. *Agricultural Economics*, 14 (2), 47-54.
- Güreşci, E. (2018). *Rural Migration in Various Aspects*. Ankara: Savaş Publication.
- Hobbit, J. (1987). Understanding the Industrial Revolution. *The Historical Journal*, 30(1), 211-224.
- Ilıcan, M. S. (1994). Peasant Struggles and Social Change: Migration, Households and Gender in a Rural Turkish Society. *International Migration Review*, 28(3), 554-579.
- Karagölge, C., Kızıloğlu, S., & Yavuz, O. (2011). *Tarım Ekonomisi Temel İlkeler*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Khan, M.: (2007). The Harris-Todaro Hypothesis, *PIDE Working Paper*, Pakistan: Institute of Development Economics.
- Lee, E. S. (1966). A Theory of Migration. *Demography*, 3(1), 47-57.
- Nakagawa, Y. (2018). Psychological and Behavioral Predictors of Rural In-migration. *Rural Sociology*, 83(1), 24-50.
- Ooms, T., Doddo, M., & Boylan, J. (2006). *Poverty and Urbanization*. USA: The Joint Urban Studies Center.
- Öztaş, Ç. Ç. & Karaaslan, Ş. (2017). Rural Planning in Turkey Examples Belonging to Different Countries. *Revised Journal of Urban Culture and Management*, 10 (4), 432-465.
- Peterson, E. E. (1978). Problems and Potentials of Agricultural Economics Extension, *Western Journal of Agricultural Economics*, 253-255.
- Rhoda, R. (1983). Rural Development and Urban Migration: Can We Keep Them down on the Farm?. *International Migration Review*, 17(1), 34-64.
- Smith, D. (2007). The changing faces of rural populations :(re) Fixing” the gaze’ or ‘eyes wide shut?, *Journal of Rural Studies*, 23 (3), 275-282.
- Stedman, R. C., Heberlein, T. A. (2009). Hunting and Rural Socialization: Contingent Effects of the Rural Setting on Hunting Participation, *Rural Sociology*, 66 (4), 599-617.
- Zaslavskaya, T. I., & Korel, L.V. (1984). Rural-urban Migration in The USSR: Problems and Prospects, *Sociologia Ruralis*, 24 (3-4), 229-241.

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Received: 05.10.2018 • Kabul Tarihi / Accepted: 11.11.2018

Motosiklet Kullanımının Kentsel Trafik Güvenliği Üzerine Etkisi: İzmir Üzerine Bir Araştırma

İbrahim Güray YONTAR

Doç. Dr.

Dokuz Eylül Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü İzmir Türkiye

ORCID: 0000-0002-7400-0260

guray.yontar@deu.edu.tr

Baran Barış ARAS

Dokuz Eylül Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü İzmir Türkiye

ORCID: 0000-0001-7791-8782

baranbarisaras.sc@gmail.com

Öz

Dünyada teknolojinin gelişmesiyle beraber taşıt teknolojisi de gelişmekte ve bu durum da beraberinde kara yollarını kullanan motorlu taşıtların sayısında da artış meydana getirmektedir. Gün geçtikçe artan taşıt trafiği zaman zaman kentlerde trafik akışının yavaşlamasına ve hatta tıkanmasına sebep olmaktadır. Ülkeler bu trafik sıkışıklığı sorununu zaman zaman yeni kara yolları yaparak ya da mevcut yol ağını genişleterek aşmaya çalışmaktadır. Ancak yapılan bu önlemler kısa dönemde etkili olsa da uzun dönemde etkisiz kalmaktadır. Çünkü yeni yapılan bir yol ya da genişletme çalışması araçlara olan talebi de aynı oranda hatta yeni oluşturulan kapasiteye oranla daha fazla artırmaktadır. Çözüm olarak günümüzde daha çok ulaşımın sürdürülebilir olmasına yönelik bakış açıları geliştirilmekte ve bu noktada da sıkışık trafiğe alternatif olan ve daha az yer kaplayan ve mevcut alanda da daha çok araç ve kullanıcıların barınabilmesini ve dolayısıyla da faydalanabilmesini sağlayacak araçların öne çıktığını görmekteyiz. Bu araçların başında da gerek teker sayısı gerek de kapladığı hacim açısından otomobillere kıyasla daha küçük olan motosikletler ön plana çıkmaktadır. Ancak artan motosiklet sayısı ile beraber güvenlik unsuru ki özellikle de kent içlerinde trafik güvenliği ön plana çıkmaktadır. İzmir Türkiye'nin en kalabalık üçüncü şehri olup trafikteki araç sayısı da aynı oranda fazladır. Bu noktada da İzmir'de motosiklet sayısı dikkat çekici bir boyutta olup dışarıdan tehlikelere daha çok maruz kalma riski taşıyan motosiklet kullanıcılarının trafik güvenliği açısından değerlendirilmesi ve ulaşım planlarında dikkat edilmesi gerekmektedir. İzmir kentinde motosiklet kullanımının trafik güvenliği açısından ne gibi etkileri olduğunu göstermek ve karar alıcılara yön vermek bakımından bu çalışma yapılmıştır. İzmir ilindeki "Motosiklet Kulüpler Birliği"ne üye motosikletlilere belirtilen kapsamda anket uygulaması yapılmış, sonuçları SPSS programında analiz edilmiş ve sonuçları burada paylaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Motosiklet, Trafik Güvenliği, İzmir, Kent İçi Ulaşımı, Araç Sürücüleri.

The Effect of Motorcycle Use on Urban Traffic Safety: A Research on İzmir

Abstract

With the development of technology in the world, vehicle technology is also developing, which in turn leads to an increase in the number of motor vehicles that use highways. Increasing vehicle traffic from time to time causes traffic flow to slow down and even clogs in cities. Countries have tried to overcome this traffic congestion problem by making new roads or expanding the existing road network from time to time. Although these measures are effective in the short term, they remain ineffective in the long term. This is because the demand for a new road or expansion vehicle increases even more in the same way compared to the newly created capacity. As a solution, nowadays, we are seeing more ways to make transportation more sustainable, and at this point we see vehicles that are alternative to tight traffic and occupy less space and provide more vehicles and users to be able to accommodate and consequently benefit more. At the beginning of these vehicles motorcycles which are smaller than automobiles in terms of both the number of wheels and the volume they cover, are at the forefront. However, along with the increasing number of motorcycles, security is a priority, especially traffic safety in the city. İzmir is Turkey's third most populous city in the number of vehicles in traffic is much the same rate. At this point, the number of motorcycles in İzmir is remarkable and it is necessary to evaluate the motorcycle users who are exposed to the risk of being exposed to the danger more from the perspective of traffic safety and pay attention to transportation plans. This study has been conducted in order to show the effects of motorcycle use in the city of İzmir in terms of traffic safety and to guide the decision makers. Motorcyclists who were members of the Motorcycle Clubs Association in İzmir were surveyed and their results were shared.

Keywords: Motorcycles, Traffic Safety, İzmir, Urban Transportation, Vehicle Drivers.

GİRİŞ

Gelişen teknoloji ile birlikte günümüzde ulaşım sektöründe de gelişmeler yaşanmaktadır. Her ne kadar bu gelişme tüm dünyada bir bütün olarak hava yolu, deniz yolu ve kara yolunda gerçekleşmiş olsa da Türkiye’de diğer ulaşım türlerinden ziyade kara yolu ulaşımının arttığını görmekteyiz. Belirtilen artışa bağlı olarak da kara taşıtları daha çok tercih edilmekte ve yaygınlıkları geçmişten günümüze doğru artış göstermektedir. Bu durum büyük şehirlerde trafiği yoğunlaştırarak trafik sıkışıklığı ve trafik güvenliği sorunlarını içinden çıkılmaz hale getirmektedir. Sıkışık trafik, insanları zamanı daha verimli kullanma imkanı sağlayan ve otomobile oranla daha pratik olan alternatif araçları tercihe yöneltmiştir. 1992’de Avrupa Konseyi bünyesinde kabul edilen Avrupa Kentsel Şartı’nda ulaşım politikalarını otomobillerin domine ettiği ve özel otomobil kullanımının azaltılması gerektiği üstünde durularak seyahat hacminin -ki dolaylı olarak da trafik hacminin- azaltılmasının gerekliliği vurgulanmıştır (Council Of Europe, 1992: 7). 1976 yılında düzenlenen HABITAT I ve 1996’da düzenlenen HABITAT II’de de ulaşım konusunda otomobillere alternatif olan ve daha az enerji tüketen dolayısıyla da daha az CO₂ salınımı yapan motorlu ulaşım araçlarının kullanımına değinilmiştir (United Nation, 1976: 25; United Nation, 1996: 78.). Bu alternatif taşıtların da başında motosiklet gelmektedir. Elbette bu durum zamandan tasarruf sağlasa da kent içi yollar ve bu yolların güvenliği alternatif taşıtların tercih edilmesine paralel bir şekilde geliştirilememiştir. Dolayısıyla da kent içi yollar motosiklet ve kullanıcılarına trafik güvenliği anlamında uygun hale getirilememiştir. Türkiye’de yoğunlukla kara yolu ulaşımının tercih edilmesine rağmen başta kent içlerinde olmak üzere kara yollarında trafik güvenliğinin yeteri kadar oluşturulamaması trafik kazalarının gündemde işgal ettiği yer dikkate alındığında önemli bir eleştiri konusudur. Bu durum kara yolunu kullanan tüm araçlar için özellikle de motosiklet ve kullanıcıları için trafik güvenliğine olan ihtiyacı artan şekilde ortaya koymaktadır.

Trafik güvenliğinin sağlanıp sağlanamadığının önemli göstergelerinden bir tanesi olarak kaza istatistiklerinin değerlendirilmesi büyük önem arz etmektedir. TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) verilerine bakıldığında 2005 yılında 1 441 066 olan motosiklet sayısı 2015 yılına gelindiğinde 2 938 364 adete ulaşmıştır (TÜİK, Bilgi Edinme Kanunu ile Elde Edilen Veriler, 08.03.2018). Bilgi Edinme Kanunu vasıtasıyla elde edilen TÜİK güncel verilerine baktığımızda Türkiye’de 2018 Ocak ayı verilerine göre 3 105 283 adet trafiğe kayıtlı motosikletin olduğunu görmekteyiz (TÜİK, Bilgi Edinme Kanunu ile Elde Edilen Veri, 08.03.2018). Bu verilerden de anlaşılacağı gibi on üç yılda motosiklet sayısının 2.15 kat arttığı görülmektedir. Bunun sebepleri arasında ise; sosyal medya araçları, motosikletli paket servis sipariş sistemlerinin yaygınlık kazanması ve dolayısıyla da kurye sayısındaki artış, motosikletin artan trafik karşısında zaman tasarrufu sağlayan alternatif bir ulaşım aracı olarak görülmesi sayılabilir (Gökaşar vd., 2017: 144). Motosiklet sayısının artması beraberinde motosiklet kazalarında artışları da

getirmiştir. Otomobil sayısının motosiklet sayısından fazla olduğu Türkiye’de otomobillerin yıllık ortalama kaza oranları 2008’den 2015’e kadar yaklaşık olarak %12 gibi bir artış göstermiştir. Ancak yine aynı yıllarda motosiklet kazalarında artış %14’lük bir oranla daha fazladır (Gökaşar vd., 2017: 143). Motosikletler trafikteki diğer motorlu taşıtlara oranla çok daha hassas ve kırılabilir bir trafik unsurudur. Motosiklet sürücülerinin olası bir trafik kazasında otomobil ya da kamyon/ kamyonet gibi sürücüsünün kapalı kafes içinde olduğu yani etrafı korumalı olan taşıtlara oranla 13 ile 16 kat hatta bazı çalışmalarda da 18 kat daha fazla ölüm riskine sahip oldukları ortaya konmuştur (Services Centers for Disease Control and Prevention, 2011: 9; U.K. Department of Transport, 2004: 6; National Highway Traffic Safety Administration-NHTSA, 2017: 77). Amerika’da Federal Hükümetin yapmış olduğu çalışmada 2015 yılında meydana gelen kazalarda motosikletlerdeki ölümlü kaza sayısının otomobil sürücülerine kıyasla 18.1 kat daha fazla olduğu ve kazalarda motosikletlilerin otomobil sürücülerine oranla 3.9 kat daha fazla yaralandığı ortaya konmuştur (National Highway Traffic Safety Administration-NHTSA, 2017: 77). Yine NHTSA tarafından yapılan bir başka araştırmaya göre de her 1 millik bir mesafede motosikletlilerin ölümcül kaza risklerinin aynı yoldaki otomobillere oranla 29 kat daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır (National Center for Statistics and Analysis, 2017: 1). Amerika Birleşik Devletleri’nde motosiklet kazalarında beyin travması veya herhangi bir beyin hasarının yaşanmasından kaynaklı hastanede müdahale edilen kişilerin sayısı motosiklet dışındaki trafik kazalarına oranla 13 kat daha fazladır (Cook vd., 2009: 1).

Tablo 1. 2008–2017 Arasında Türkiye’de Gerçekleşen Motosiklet Kaza Sayısı

Yıl	Motosiklet	
	Taşıt Sayısı	Kaza Sayısı
2008	2 181 383	19 210
2009	2 303 261	20 101
2010	2 389 488	21 604
2011	2 527 190	24 350
2012	2 657 722	31 577
2013	2 722 826	40 699
2014	2 828 466	43 059
2015	2 938 364	46 310
2016	3 003 733	46 481
2017	3 102 800	44 855

Kaynak:TÜİK,[http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1051,\(04.03.2018\)](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1051,(04.03.2018))

Türkiye İstatistik Kurumunun 2008-2017 yılı kaza istatistiklerinden derlenen tablo 2 yıllar bazında motosiklet sayısındaki artışı ve beraberinde de motosiklet kazalarının artışı gözler önüne sermektedir. Türkiye İstatistik Kurumunun 2017 verilerine göre Ocak 2017 döneminde 128 648 adet taşıt trafiğe kayıtlı olup

bu oran Ocak 2018’de 117 477’ye düşmüştür. Bakıldığında geçtiğimiz yıla oranla trafiğe kaydı yapılan taşıtlarda % 8,7’lik bir azalma olurken trafiğe kayıtlanan motosiklet sayısında %22,6’lık bir artış ile 2017’de 5434 olan motosiklet tescil sayısı 2018’in aynı ayında 6666 adet olmuştur (TÜİK, Haber Bülteni, 2018).

Kısa bir şekilde ortaya konulan istatistiki bilgiler, oranlar ve rakamlar trafikte bulunan motosiklet sayısının her geçen gün Türkiye’de arttığını göstermektedir. Maalesef bağlantılı olarak motosiklet kazalarında da bir artış meydana geldiği görülmektedir. Bu durum kentsel trafik güvenliğinin sağlanmasında motosiklet kullanımı üzerine özel olarak eğilme ihtiyacını ortaya koymaktadır. Çalışmamızda, kentsel trafik güvenliği ve sürdürülebilirliği öncelikli olarak motosiklet ve motosiklet kullanımı noktasında ele alınmıştır. Çalışmanın merkezinde ise İzmir ilinde yer alan ve İzmir kent içi trafiğinde motosiklet kullanan başta İzmir Motosiklet Kulübü (İZMOK), Türk Chopper Motosiklet Kulübü (TCMK) İzmir, Anatolian Soldiers MC İzmir, Pulsarizm İzmir olmak üzere Motosiklet Kulüpler Birliği (MKB)’ye üye diğer motosiklet kulüplerinin üyelerine uygulanmış olan anket sonucunda elde edilen bilgiler ve bu bilgilere ilişkin analizler yer almaktadır.

KENTSEL TRAFİK GÜVENLİĞİ VE ULAŞIMIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ

Refah seviyesi yüksek toplumlar toplu taşıma araçlarını kullanan toplumlardır. Ancak Türkiye’de bu durum daha çok maddi imkanları elverişli olmayanların kullandığı ulaşım türü olarak karşımıza çıkmakta ve özel araç sahipliğinin de bir statü göstergesi olarak kabul edildiği görülmektedir. Toplu taşıma tercihinin insanımızı yeterince yöneltilmiyorsa en azından özel araç sahipliğini otomobilden ziyade motosiklet noktasında artırmak trafik güvenliği için iyi bir alternatif olarak değerlendirilebilir. Ancak yalnızca motosiklet sayısını artırmak tek başına bir çözüm üretmemekte ve trafik güvenliğini de motosiklet bağlamında tekrar özel olarak geliştirmek gerekmektedir. Bu yaklaşım motosiklet sürücüsü başta olmak üzere tüm diğer araç sürücülerinin ve yayaların trafik güvenliğinin sağlanmasında birbirine saygı duyacak seviyede olmasına bağlıdır.

Dünya genelinde yılda ortalama 1.24 milyon kişi meydana gelen trafik kazalarında hayatını kaybetmekte ve 20 milyon ile 50 milyon arasında insan da yaralanmaktadır (WHO, 2013: 1). Buna ek olarak da trafik kazaları sonucunda meydana gelen can kayıplarının 2030’a kadar beşinci sıraya yükseleceği de tahmin edilmektedir (WHO, 2013: 1). Amerika’da motosiklet kazasında gerçekleşen ölümler 2000 yılından bu zamana yaklaşık % 55 oranında artmış (NHTSA, 2017: 5) ve 2014 yılında 4.594 olan ölüm sayısı 2015 yılında %8 artarak 4.976 olmuştur (National Center for Statistics and Analysis, 2017: 1). Bir yıl içinde kazalara bağlı yaralanmalardan ve ölümlerden kaynaklanan ekonomik yük tek başına toplam Amerika’da motosiklet kazaları için 12 milyar dolardır (Naumann, Dellinger, Zaloshnja, Lawrence, Miller, 2010: 355). Dünya Bankasına

göre, ülkeler açısından kara yolu kazalarının yol açtığı mali yük, tüm dünyada ülkelerin yıllık GSMH'lerinin yaklaşık % 2'i ile % 3'ü arasındadır (World Bank, 2017: 6). Dünya Bankası'nın bu verilerinden hareketle incelendiğinde 2015 yılında trafik kazaları Türkiye'de GSYİH'nin yaklaşık %1,1'i düzeyinde maddi yük oluşturmuştur (WHO, 2013: 221). Bu tablo bize trafik kazalarına karşı önlem almamız gerektiğini göstermektedir. Ulaşımında sürdürülebilirlik ve trafikte güvenlik konularında yapılan çalışmalarda İsveç örnek gösterilebilir. Motosiklet ve bisiklet sürücüleri, İsveç Kara yolu Güvenliği Yasası'nın yürürlüğe girdiği 19 Aralık 2010'dan beri "korumasız yol kullanıcıları" olarak kabul edilmektedir (The Swedish Transport Administration, 2012: 35). Diğer bir ifade ile motosiklet kullanıcılarına diğer taşıt sürücülerine oranla pozitif ayrımcılık uygulanarak diğer taşıt sürücülerinin motosikletlilere trafikte daha dikkatli davranmaları sağlanmaktadır. Tarafımızca, buna benzer bir çalışmanın Türkiye açısından da yapılması trafik güvenliği konusunda faydalı olacaktır. İsveç Ulaştırma İdaresi motosiklet trafik akışının sağlanması ve önlemlerin planlanması için destekleyici bilgiler sağlamak ve motosiklet trafik akışında önemli olduğu düşünülen kriterleri geliştirmek için yöntemler geliştirmektedir (The Swedish Transport Administration, 2012: 11). Mayıs 2009'da, İsveç Parlamentosu motosiklet ve moped sürücüleri için 2012-2020 dönemini kapsayan kara yolu güvenliği için yeni hedefler belirlemiştir. Amaç, 2006-2008 dönemine kıyasla 2020 yılına kadar ölümlerin sayısında %50'lik bir azalma sağlamaktır. Diğer bir ifadeyle, 2020'de motosiklet kazalarında meydana gelecek ölüm sayısının 220'ye indirilmesi öngörülmüştür. Ağır yaralanan kişilerin sayısının ise 2007 ile 2020 arasında % 25 azaltılarak 2020'de motosiklet kazalarında ciddi yaralananların sayısının da 4000'e düşürülmesi hedeflenmiştir. Bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için belirlenen genel göstergeler şunlardır: Kask kullanımı, Güvenli motosikletler (Anti-Lock Braking System-ABS), Güvenli devlet yolları (The Swedish Transport Administration, 2012: 37). Bu göstergeleri biraz açacak olursak örneğin halihazırda ABS olmaksızın satılan motosikletler 2020 ve sonrasında kaldırılacak ve ABS'li motosikletlere kullanıcıların yönlendirilmesi için yapılan çalışmalara devam edilecektir (The Swedish Transport Administration, 2012: 8). İsveç Ulaştırma İdaresi, önemli motosiklet trafiğine sahip olduğu düşünülen yollarda, korunmasız yol kullanıcıları açısından güvenli yeni bariyerler yapacak ve yoldan çıkmakta olan bir motosikletçi için yol kenarlarında daha iyi yanal alanlar olabilmesi amacıyla kriterler belirlenerek bu alanlarda geliştirmeler yapılacaktır (The Swedish Transport Administration, 2012: 11).

Ulaşımın sürdürülebilirliğine baktığımızda kısaca sürdürülebilir ulaşım, çevreye zarar vermeyen ya da verilen zararı en aza indiren, daha ekonomik, daha etkili, zararlı sera gazı salınımlarını azaltan, sosyal ve siyasi anlamda da sorumluluk ve hesap verilebilirliğe dayalı olan ulaşım (Çelik, 2009: 706). Ayrıca, sürdürülebilir ulaşım güvenli ulaşım yöntemlerinin geliştirilmesi, çevre kirliliği, sera gazı salınımını ve kullanılan enerjiyi azaltmaya da odaklanmaktadır (Uluç & Altınöz, 2016: 226). Ulaşımın sürdürülebilirliği açısından trafik güvenliği oldukça

büyük önem arz etmektedir. Trafik güvenliği açısından mevzuatımızda yapılan tanımlara bakacak olursak: trafik güvenliği, trafikte meydana gelen trafik kazalarının ve maddi ve manevi kayıpların önüne geçebilmek için gerek hayvan ve insanların gerek de taşıtların ulaşım yollarındaki hal ve hareketlerinin düzenlenmesi ve ilgili her türlü bilginin toplanarak değerlendirilmesidir (Kara yolu Güvenliği Yüksek Kurulu Kuruluş, Görev ve Çalışma Yönetmeliği, 1997: Madde 4). Yine 2918 sayılı Kara yolları Trafik Kanunu da kara yollarının gerek işletiminden gerek teknik yapısında görevli olan bütün sorumluların, yolların teknik yapısını, trafik güvenliğine uygun şekilde getirmekle yükümlü olduklarını ifade etmektedir (2918 Sayılı Kara yolları Trafik Kanunu, 1983: Madde 13/1). Mevzuattan hareket edecek olursak trafik güvenliği, kara yollarında herhangi bir şekilde kaza meydana gelmeden trafik akışının sürekliliği için gereken gerek fiziksel gerek de kültürel ve eğitim koşullarının hazırlanmasıdır. Diğer bir ifadeyle trafik güvenliği, trafik kazalarından sakınılabilecek bir ortam yaratmak, yol kullanıcılarını böyle bir ortamın içinde kalabilmenin bilincine erdirmek ve bu ortamın şartlarını korumaktır (Güçmen, 1975'den akt., Ş. Figen Kalyoncuoğlu, 1999: 1). Trafik güvenliği tasarım olarak 3 temele dayanmaktadır. Bunlardan ilki kara yollarının altyapısını ve kuralları kapsayan "fonksiyon"dur. İkinci olarak da kara yollarının fiziksel ve geometrik yapısını kapsayan "tasarım"dır. Son olarak da kara yollarının kullanım şeklini ve yolun kullanıcılarını ve bu kullanıcıların davranışlarını kapsayan "kullanım"dır (Yüce, 2016: 17-18). O halde kapsamlı bir tanım yapılacak olunursa sürdürülebilir trafik güvenliği: mevcut ve ileride eklenecek olan her tür yol kullanıcısının ihtiyaçlarına cevap veren, ekonomik, çevresel ve sosyal boyutları olan, sürdürülebilir ve güvenli olan trafiktir. Bu noktada sürdürülebilir kentsel trafik güvenliği, araç sayısı artsa da güvenlikten ödün vermeyen, artan teknolojiyle de beraber çağa ayak uyduran ve talepleri karşılayabilme yeterliliği olan ve yol kullanıcılarının her birinin eşit kabul edildiği bir trafiktir. Dolayısıyla da ölümlü ve yaralanmalı trafik kazalarını önleyen, önleyemiyorsa da minimuma indiren trafiktir. Londra Belediyesi'nin 2010 yılı için yapmış olduğu, Londra'nın yollarında meydana gelen ölümlü ve yaralanmalı trafik kazalarında kayıpları azaltma hedefleri tam da bu tanıma uygun bir örnektir. Belirtilen kapsamda Londra için ortaya konulan hedef, 2010 yılına kadar motosiklet kazalarında ölümlü ve yaralanmalı kayıpları 1994 - 1998 seviyesine göre %40'lık bir oranda azaltmayı içermektedir (Transport For London, 2005: 1). Buna benzer olarak motosikletliler özelinde ayrı bir eylem planı ve gelecek öngörüsü Türkiye'de bulunmamakta olup yapılan trafik plan ve programları tüm taşıtları kapsayacak şekilde yapılmaktadır. Ancak burada da maalesef özellikle otomobiller ön planda tutulmaktadır.

Kara yolu trafik ölümleri ve yaralanmaları dünyada, 5 - 44 yaş grubu için üçüncü ölüm sebepleri arasında yer almaktadır (Peden vd., 2004: 3; Semiz vd., 2012: 55). Türkiye'de de durum farklı değildir. Trafik kazaları dolayısıyla hayatını yitirenlerin %15'i, yaralananların da %25'i 15-24 yaş grubu insanlardan oluşmaktadır (Solak vd., 2013: 270). Trafik güvenliğinin sürdürülebilir olması ve

ulaşımda sürdürülebilirliğin sağlanması altyapı sistemlerinin doğru bir biçimde ve güvenli bir biçimde tasarımı kapsamaktadır. Bu şekilde ileride meydana gelebilecek trafik kazalarının olma olasılığı minimuma indirilebilmekte, insan faktöründen kaynaklanan kazalarda yaralanma ve ölümler oldukça azaltılarak aşağı çekilebilmektedir. Trafik güvenliğinin temeli bireylerdir. Bu sebeple tasarlanacak olan bütün trafik güvenliği ve ulaşım yöntemleri, kara yollarını kullanan bireylerin mevcut durumları (yetenekleri, sınırları, eğitimleri vb.) dikkate alınarak ayarlanmalıdır (Yüce, 2016: 17). Bireylere doğru eğitimin verilmesi de yine trafik güvenliği kapsamında çok önemlidir. Örneğin kask takmanın önemli olduğu bireylere doğru ve etkili bir eğitim ile öğretildiğinde bu trafik güvenliği açısından olumlu etkiler doğuracaktır. Keza kask kullanımı ölüm riskini %37 (National Center for Statistics and Analysis, 2015: 1, 6, 8), kafa travması risklerini de %69 oranında azaltmakta olup (Derrick & Faucher, 2009: 226–242; Liu vd., 2008) 2015 yılında kask kullanımı Amerika’da 1.772 kişinin hayatını kurtarmıştır (National Center for Statistics and Analysis, 2017: 1,8). Ulusal İstatistik ve Analiz Merkezi (NHTSA)’ne göre kask yasası olan eyaletlerde 2015 yılında motosiklet kazasında ölenlerin %8’i; kask yasası olmayan eyaletlerde ise motosiklet kazasında ölenlerin %58’i kask kullanmamaktan hayatlarını kaybetmişlerdir (National Center for Statistics and Analysis, 2017: 1). Oysa Dünya Sağlık Örgütü (WHO) raporlarına göre motosiklet kazalarındaki ölüm ve yaralanma oranları sadece kask kullanımının sağlanması ile dahi %70 civarında azaltılabilir (WHO, 2013: 8-9-10). Verilecek bu eğitimler yalnızca can güvenliğine değil devlet bütçesine de katkı sağlayacaktır. Kask yasaları olan eyaletlerde tasarruf edilen ekonomik maliyetler, bu tür bir yasaya sahip olmayan eyaletlere kıyasla ortalama olarak dört kat daha fazladır (U.S. CDC, 31 Mayıs 2017:16). ABD, 2010 yılında kask kullanımı sayesinde 3 milyar dolar tasarruf etmiştir (U.S. CDC, 31 Mayıs 2017:21). Tüm motosikletçiler kask kullandığı takdirde Amerika Birleşik Devletleri her yıl ortalama 1.1 milyar dolar tasarruf edebilir (National Center for Statistics and Analysis, 2015: 1, 3).

Ulaşımın sürdürülebilirliği ve kentsel trafik güvenliğinin sağlanması daha pratik ve daha az kirlenici araçların kullanımını mantıklı olarak karşımıza getirirse de arzu edilen sonuca ulaşılabilmesi bu konuda hem karar alıcıların hem de tüm bireylerin farkındalık ve bilgi düzeylerinin yükseltilmesi ile mümkündür. Eğer farkındalık ve bilinç artırılmadan (en basit haliyle kask kullanımı) motosiklet sayısındaki artış aynen devam ederse trafik güvenliği daha fazla olumsuz etkilenecektir demek yanlış olmayacaktır. Bu durum ulaşımdaki sürdürülebilirliği ekonomik ve çevresel kayıplar noktasında daha da kötü hale getirecektir. Bu bağlamda tüm sürücü ve yayaları içine alan bütünleşik eğitim programları ve politikaları geliştirmek zorunluluğumuz bulunmaktadır.

İZMİR’DE TRAFİK GÜVENLİĞİNE İLİŞKİN TEMEL VERİLER

İzmir ilinin toplam araç sayısına baktığımızda da Türkiye ve dünyadaki durumla paralellik gösterdiği göze çarpmaktadır. TÜİK’ten Bilgi Edinme Kanunu

kapsamında alınmış güncel verilere baktığımızda İzmir için toplam araç sayısı Tablo 2'deki gibidir.

Tablo 2. İzmir İli Toplam Motorlu Kara Taşıtı Sayısı

Yıl	Otomobil	Minibüs	Otobüs	Kamyonet	Kamyon	Motosiklet	Traktör
2004	387 776	12 974	12 785	107 342	30 641	77 937	43 630
2017	739 809	15 153	16 016	223 571	40 996	246 089	63 934

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, Trafğe Kayıtlı Araçlar 2004-2017, TÜİK, 2018.

Tablo 2'de de görüldüğü gibi yıllar içinde motosiklet sayısı İzmir'de artmış ve bugün gelinen noktada da bu sayı 2017 verilerine göre 246 089'a ulaşmıştır. Bu verilere baktığımızda İzmir'de 2004'ten 2017'ye kadar otomobil sayısı 1.9 kat artmış iken aynı süreçte motosiklet sayısı 3.2 kat artmıştır. Diğer bir ifadeyle İzmir ilinde motosiklet sayısındaki artış oranı otomobil ve diğer taşıt cinslerindeki artış oranına göre çok daha yüksektir.

Tablo 3. İzmir Kent İçinde Trafik Kazasına Karışan Taşıt Sayısı ve Türleri

İl	İzmir	
	2003	2016
Yıl		
Toplam	6245	15 328
Otomobil	3 321	7 540
Minibüs	252	376
Otobüs	388	520
Kamyonet	880	2 281
Kamyon	356	297
Çekici	79	189
Motosiklet	698	3 131
Özel Amaçlı	15	33
Traktör	28	47
İş Makinası	1	18
Ambulans	11	11
Tren	-	1
Tramvay	-	-
Bisiklet	213	502
At Arabası	3	2
Diğer	-	380

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, Trafik Polisi Sorumluluk Bölgesinde Trafik Kazasına Karışan Taşıtlar 2003-2016, TÜİK, 2018.

Tablo 3'te görüldüğü gibi İzmir kent merkezi içinde gerçekleşmiş motosiklet kaza sayısı 3 131 olup bunu da İzmir'deki toplam trafik kazasına oranladığımızda bu oran %20,4'tür. 2003-2016 tarihleri arasında kazaya karışan otomobil sayısı 2.3

kat artış gösterirken aynı tarihler arasında kazaya karışan motosikletlerin oranı 4.5 kat artmıştır. Ayrıca İzmir ilinde otomobillerin sayısı diğer taşıtlardan fazla olup motosiklet ikinci kamyonet de üçüncü sırada yer almaktadır.

Tablo 4. 2016 Yılında İzmir Kentinde Oluş Yerlerine Göre Trafik Kazaları

A. Kaza Sayısı B. Ölü Sayısı B1. Kaza Yerinde B2. Kaza Sonrası C. Yaralı Sayısı															
TR 310 İzmir	TOPLAM					YERLEŞİM YERİ					YERLEŞİM YERİ DIŞI				
	A	B	B 1	B 2	C	A	B	B 1	B 2	C	A	B	B 1	B 2	C
	10 902	333	159	174	15 075	8 980	188	68	120	11 688	1 922	145	91	54	3 387

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistik Bölge Birimleri Sınıflamasına ve Yerleşim Yeri Durumuna Göre Trafik Kazası ve sonucu 2016, TÜİK, 2018.

2015 yılında Amerika’da motosiklet ölümlerinin %55’i kentsel alanlarda meydana gelmiştir (National Center for Statistics and Analysis, 2017: 3). Tablo 4’te görüldüğü gibi İzmir’de de trafik kazalarının %82,3’ü kent içinde gerçekleşmiştir. Bu da bize İzmir’de kent içi trafik güvenliği noktasında eksiklikler olduğunu ya da yeterince önlem alınmadığını göstermektedir.

Trafik güvenliği, trafiğin hareket ortamında yer alan bireyler ve çevreleri için daha güvenli bir şekilde yapılmasıyla ilgilidir. Trafik güvenliği açısından oluş sebeplerine göre trafik kazalarına bakıldığında “taşıt, insan ve yol” faktörleri üç temel neden kabul edilmektedir (Kaplan, 1993: 244). Bu bakış açısının Türkiye’de de aynı olduğunu TÜİK verilerinden hareketle görmekteyiz. Türkiye’de trafik kazalarının oluş nedeni olarak insan faktörü altında 2016 yılında kusurların %89,6’sının araçların sürücülerinden, %8,7’sinin yayalardan ve %0,4’ünün de yolculardan kaynaklı olduğu kabul edilmekteyken (TÜİK, 2017) bu durum genel olarak insan faktörü anlamında bakıldığında Avrupa’da %50 dolaylarındadır (Çelik, 2007: 131). Ancak Türkiye’de verilen oranların gerçeği tam olarak doğru yansıtmayı yansıtmadığı konusu akla gelmektedir. Belirtilen tereddüt için en büyük sebep ise trafik görevlilerince oluşturulan trafik kaza tutanaklarının bu istatistiki verilere esas olarak alınmasıdır. Sonuçta trafik memurlarının kara yollarının geometrik tasarım özelliklerini yahut kara yollarının fiziki/yapı özelliklerini bilme noktasında zorunlu uzmanlık bilgileri yoktur. Olması gereken ise bu kaza tutanakları düzenlendiği sırada trafik polisinin yanı sıra konu hakkında uzman kişilerin (trafik ya da ulaştırma mühendisi vb.) de bulunmasıdır (Karaşahin & Tığdemir, 2001’den akt., Kılınç, 2007: 92). Avrupa’da kara yollarının, kazaların oluşumuna etkisi % 31 civarındadır. Türkiye’de yolların kazalardaki oranını %44 olarak tespit eden bir çalışmaya rağmen Türkiye’deki resmi verilerde bu değer %0,22 seviyelerinde gösterilmektedir. Bu durum istatistiki verilerin ne derece

doğru olduğunu diğer bir ifadeyle ne oranda mevcut gerçek durumu yansıttığını akıllara getirmektedir. Sonuçta alt yapı yetersizliklerinin doğru yansıtılmaması kent ulaşımın planlamasında idarecilerin yanlış karar vermelerine sebep olabilmektedir (Özdirim, 2001: 428-431).

MOTOSİKLET KULLANIMININ KENT İÇİ TRAFİK GÜVENLİĞİ KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİNE YÖNELİK ALAN ARAŞTIRMASI

Motosiklet kullanımının kent içi trafik güvenliği kapsamında herhangi bir olumlu ya da olumsuz etkisinin olup olmadığının tespiti, varsa nasıl çözümlenebileceğine ilişkin olarak alan çalışması yapılmıştır. İzmir’de bulunan motosiklet kulüpleri ve toplulukları içinden motosiklet kullananlar kanalıyla bu konunun değerlendirilmesinin önemli olacağından hareketle İzmir ilinde yer alan ve İzmir kent içi trafiğinde motosiklet kullanan başta İzmir Motosiklet Kulübü (İZMOK), Türk Chopper Motosiklet Kulübü (TCMK) İzmir, Anatolian Soldiers MC İzmir, Pulsarizm İzmir olmak üzere Motosiklet Kulüpler Birliği (MKB)’ye üye diğer motosiklet kulüplerinin üyelerine anket uygulanmıştır. Araştırma anketi, 3 Mayıs 2018 tarihinde örneklem evrenini temsil ışığında 406 motosiklet kullanıcısına ulaştırılmıştır. Olması gereken asgari 384 sayısının üzerine çıkmıştır. Anket çalışması 21 Temmuz 2018 tarihine kadar devam etmiştir. SPSS 24 programında frekans analizleri gerçekleştirilmiştir. Frekans analizine ilişkin sonuçlar tablolar halinde ortaya konulmuş ve değerlendirmelere tablo altında yer verilmiştir.

Tablo 5. Kaç Yaşındasınız?

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimsel Yüzde
Geçerli	16-25	148	36,5	36,5	36,5
	26-35	119	29,3	29,3	65,8
	36-45	85	20,9	20,9	86,7
	46-55	37	9,1	9,1	95,8
	56 ve üstü	17	4,2	4,2	100,0
	Toplam	406	100,0	100,0	

Tablo 5’te anket uygulanan motosiklet kullanıcılarının yaş durumlarına ilişkin veriler bulunmaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda katılımcıların % 65,8’i 35 yaş ve altı olup %20,9’u 36-45 yaş aralığındadır. 46 yaş ve üstü olan katılımcılar ise % 13,3’tür. Bu tablo bize katılımcıların yarısından fazlasının demografik açıdan genç bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 6. Cinsiyetiniz Nedir?

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimsel Yüzde
Geçerli	Erkek	337	83,0	83,0	83,0
	Kadın	69	17,0	17,0	100,0
	Toplam	406	100,0	100,0	

Tablo 6’da ankete katılmış olan motosiklet kullanıcılarının cinsiyetlerine dair veriler bulunmakta olup katılımcıların %83’ü erkek, %17’si ise kadındır. Bu bilgiler erkeklerin kadınlara oranla daha fazla motosiklet kullandığını bize göstermektedir.

Tablo 7. Eğitim Durumunuz Nedir?

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimsel Yüzde
Geçerli	İlkokul	19	4,7	4,7	4,7
	Ortaokul	19	4,7	4,7	9,4
	Lise	77	19,0	19,0	28,3
	Üniversite	255	62,8	62,8	91,1
	Lisansüstü	36	8,9	8,9	100,0
	Toplam	406	100,0	100,0	

Tablo 7’de ankete katılan motosiklet kullanıcılarının eğitim seviyeleri yer almaktadır. İlkokul ve ortaokul mezunu motosiklet kullanıcılarının yüzdesi ayrı ayrı %4,7 olup bunları %19 ile lise mezunları takip etmektedir. Kullanıcıların büyük bir çoğunluğu ise %62,8 ile üniversite mezunu olup %8,9’u da lisansüstü eğitimlerini tamamlamışlardır. Bu durum anket sorularının eğitimli kişilerce yapıldığını göstermekte olup anket sonuçlarının geçerliliğinin yüksek olmasında önemli bir etken olarak tarafımızca değerlendirilmektedir.

Tablo 8. Her Yıl Düzenli Motosiklet Eğitimi Alır Mısınız?

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimsel Yüzde
Geçerli	Hayır	156	38,4	38,4	38,4
	Teorik eğitim alırım	107	26,4	26,4	64,8
	Pratik eğitim alırım	24	5,9	5,9	70,7
	Hem teorik hem pratik eğitim alırım	64	15,8	15,8	86,5
	İleri seviye sürüş eğitimi alırım	40	9,9	9,9	96,3
	Her birini bir kez almak yeterlidir	15	3,7	3,7	100,0
	Toplam	406	100,0	100,0	

Tablo 8’de ankete katılan motosiklet kullanıcılarının aldıkları yıllık motosiklet eğitimleri yer almaktadır. Buna göre katılanlardan “Her birini bir kez almak yeterlidir” cevabını verenlerin de bir kez aldıktan sonra düzenli eğitim almadığı belirlenerek toplamda %42,1’inin düzenli periyotlarda eğitim almadığı tespit edilmiştir. %9,9’u üst seviye olmak üzere toplamda %57,9’unun ise eğitim aldığı ortaya çıkmaktadır. Bu tablo bize ankete katılan motosikletçilerin yarıdan fazlasının motosiklet konusunda eğitimli olduğunu gösterse de kalan %42,1’lik kısım azımsanmayacak derecede büyüktür. Motosiklet eğitimi konusunda başta İzmir olmak üzere Türkiye genelinde eğitim almamış motosiklet kullanıcılarına dair eğitim desteği vermek büyük önem taşımaktadır. Bu tip kursların

düzenleniyor olması tek başına yeterli değildir. Bunun nedeni bahsi geçen eğitimlerin yüksek ücretle veriliyor olmasıdır. Bu bağlamda Emniyet Genel Müdürlüğü motosikletli polisleri yoluyla önemli ölçüde destek verebilir. Bu yolla eğitimlerin engel oluşturan yüksek ücreti aşılaraq daha çok kullanıcıya ulaşmak ve dolayısıyla trafik güvenliğini artırmak mümkün olacaktır.

Tablo 9. Ne Sıklıkta Motosiklet Kullanırsınız?

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimsel Yüzde
Geçerli	Her gün	172	42,4	42,8	42,8
	Haftada 1-2 gün	76	18,7	18,9	61,7
	Haftada 3-4 gün	115	28,3	28,6	90,3
	Tüm hafta (hafta içi 5 gün)	11	2,7	2,7	93,0
	Yalnızca hafta sonu	28	6,9	7,0	100,0
	Toplam	402	99,0	100,0	
Cevap Verilmemiş		4	1,0		
Toplam		406	100,0		

Tablo 9’da ankete katılan motosiklet kullanıcılarının haftalık motosiklet kullanma sıklıklarına yer verilmiştir. Haftada ortalama kaç gün motosiklet kullandıklarını ölçen bu soruya 4 kişi yanıt vermemiştir. Yanıt veren 402 kişi arasında %42,8’lik bir kısım her gün motosiklet kullanmaktadır. Bunu %28,6 ile haftada 3-4 gün kullanan katılımcılar takip etmektedir. Bu veriler bize ankete katılan motosiklet kullanıcılarının %74,1’inin 1 haftalık periyotta motosikleti çok sık kullandığını göstermektedir.

Tablo 10. Ne Kadar Süredir Motosiklet Kullanmaktasınız?

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimsel Yüzde
Geçerli	0-1 yıl	68	16,7	16,7	16,7
	2-5 yıl	146	36,0	36,0	52,7
	6-10 yıl	84	20,7	20,7	73,4
	11-15 yıl	47	11,6	11,6	85,0
	16-20 yıl	28	6,9	6,9	91,9
	21 yıl ve üzeri	33	8,1	8,1	100,0
	Toplam	406	100,0	100,0	

Tablo 10’da ankete katılan motosiklet kullanıcılarının motosiklet tecrübeleri ele alınmaktadır. Ankete katılanların %36’sı 2 ile 5 yıl motosiklet tecrübesine sahipken bunu %20,7 ile 6-10 yıl ve %16,7 ile 0-1 yıl motosiklet tecrübesine sahip kullanıcılar takip etmektedir. Kalan %26,6’lık kesim ise 11 yıl ve üzeri yıllarda tecrübe sahibidirler. Bu tablo bize ankete katılan kullanıcıların %52,7’sinin görece daha az tecrübeli olduklarını göstermektedir.

Tablo 11. Şehir İçinde Motosiklet Kullanmayı Tercih Etmenizin Öncelikli Nedeni Nedir?

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Geçerli	Daha hızlı	16	3,9	3,9
	Pratiklik	37	9,1	9,1
	Maliyet	12	3,0	3,0
	Kolaylık	31	7,6	7,6
	Diğer ulaşım araçlarını sevmemek	17	4,2	4,2
	Sürüş keyfi	102	25,1	25,1
	Arabadan daha kolay park etme imkanları	22	5,4	5,4
	Trafik tıkanıklığı	69	17,0	17,0
	Özgürlük-esneklik	73	18,0	18,0
	Başka şansım yok-Toplu taşımaya erişimim yok	3	,7	,7
	Diğer ulaşım araçlarından daha güvenli	3	,7	,7
	Tercih meselesi	21	5,2	5,2
	Toplam	406	100,0	100,0

Tablo 11 bize ankete katılan motosiklet kullanıcılarının İzmir şehri içinde neden motosikleti tercih ettiklerini göstermektedir. Buna göre tercih sebepleri arasındaki en büyük ilk üç sebep sırasıyla %25,1 ile sürüş keyfi, %18 ile özgürlük ve esneklik, %17 ile de trafik tıkanıklıklarına yakalanmama olmuştur. %0,7'lik çok küçük bir kesimin ise motosikleti diğer taşıtlara oranla daha güvenli buldukları için tercih ettiklerini görmekteyiz. Genel olarak bu tabloda %60,1'lik bir kesim motosiklet kullanımının verdiği sürüş hissiyatı, kişide uyandırdığı özgürlük ve esneklik yani tek bir şeride ya da güzergâha bağlı kalmama ve trafikte zaman kazanmak için motosikleti tercih etmektedirler. İzmir şehir trafiğinde çoğu zaman yoğunluğun ve sıkışıklığın olduğu bilinen bir gerçektir. Bu nedenle yol kullanıcılarının araç seçimlerinde trafik durumu önemli bir parametre olmaktadır. Taşıt olarak motosiklet seçiminde “yol kullanıcılarının alternatif güzergâhlarda da seyir etmelerine imkân sunabiliyor olması” etkili olmaktadır. Ortaya çıkan sonuç İzmir’de artan trafik yoğunluğu çerçevesinde motosiklet kullanımının daha da artacağını bize düşündürmektedir.

Tablo 12. Trafikte Taşıt Aralarına Girmenizin En Önemli Gerekçesi Nedir?

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Geçerli	Adrenalin ve zevk için	24	5,9	5,9
	Sıkışık trafikte zaman kazanmak için	320	78,8	78,8
	Aldığım güvenli sürüş eğitimlerinde bu şekilde öğretildiği için	62	15,3	15,3
	Toplam	406	100,0	100,0

Tablo 12’de motosiklet kullanıcılarının neden diğer taşıtların arasından geçtiklerine dair veriler bulunmaktadır. Buna göre %15,3’lük bir kısmının güvenlik amaçlı araya girdiği görülmektedir. Yani trafikte normal akış sırasında ya da ileride yanan bir kırmızı ışıkta duramayan ya da freni patlayan bir aracın motosiklete çarpmaması için iki otomobilin arasına girilerek bu iki görece büyük araç tampon görevi görmekte ve olası bir tehlikede motosiklet kullanıcısı tehlikeyi minimize etmektedir. Ancak bunun yanı sıra %78,8’lik çok büyük bir kesim ise sıkışan trafikte zaman kaybetmemek veya gitmesi gereken bir yere yetişebilmek için taşıtların arasına girmektedir. Bu bilgiler bize İzmir’de motosiklet kullanıcılarının bir kısmının bilinçli ve güvenli bir şekilde taşıt aralarına girdiklerini göstermektedir. Ancak sadece zevk ve adrenalin yaşamak amacı da dahil olmak üzere geriye kalan çok büyük bir kısmın ise güvenlik açısından uzak bir biçimde trafik sıkışıklığına yakalanmamak için kendilerini ve diğer yol kullanıcılarını tehlikeye attıklarını göstermektedir.

Tablo 13. Kent İçi Yollarda Yasal Hız Limitlerinin Üzerine Çıkar Mısınız?

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimsel Yüzde
Geçerli	Hayır, çıkmam	82	20,2	20,2	20,2
	Nadiren çıkarım	169	41,6	41,7	62,0
	Ara sıra çıkarım	97	23,9	24,0	85,9
	Çoğu zaman çıkarım	37	9,1	9,1	95,1
	Her zaman çıkarım	20	4,9	4,9	100,0
Toplam		405	99,8	100,0	
Cevap Verilmemiş		1	,2		
Toplam		406	100,0		

Tablo 13’te ankete katılan motosiklet kullanıcılarının kent içinde yasal hız limitleri üzerine çıkıp çıkmadıklarına dair veriler yer almaktadır. Bu soruya 1 kişi yanıt vermemiş olup yanıt verenlerin %41,7’si nadiren de olsa hız limitlerini aştığını %20,2’sinin ise ara sıra hız limitlerini aştığını görmekteyiz. %20,2’lik bir kesimin ise hız ihlali yapmadığı ortaya çıkmıştır. Buradan elde edilen bilgiler bize %79,8’lik bir kesimin hız limitlerini aştığını göstermektedir.

Tablo 14. Yasal Hız Limitlerinin Üzerine Çıkmanızdaki Sebep Nedir?

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimsel Yüzde
Geçerli	Heyecan yaşamak	43	10,6	10,6	10,6
	İşe-okula yetişmek	127	31,3	31,3	41,9
	Diğer araçları sollamak	28	6,9	6,9	48,8
	Güvenli sürüş için diğer taşıtlardan uzak durmak	145	35,7	35,7	84,5
	Diğer	63	15,5	15,5	100,0

	Toplam	406	100,0	100,0	
--	--------	-----	-------	-------	--

Tablo 14’te ise ankete katılan motosiklet kullanıcılarının hız ihlali yapmalarına sebep olabilecek etkenler ele alınmıştır. %35,7’lik bir kısım güvenlik amaçlı hız ihlali yapmaktadırlar. Yani İzmir’de normal trafik akış hızının %5’i ile %10’u kadar fazla bir süratle gitmenin daha güvenli olduğunu aksi takdirde diğer taşıtların kendilerini sıkıştırdığını belirtmişlerdir. %31,3’lük bir kısım ise geç kalmamak adına işe veya okula yetişmek amacıyla hız ihlali yapabildiklerini belirtmişlerdir. Taşıtları solumak için hız sınırının üstüne çıkanlar ise %6,9’luk küçük bir kesimi oluşturmaktadır.

Tablo 15. Motosiklet İle Kaç Kez Kaza Yaptınız?

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimsel Yüzde
Geçerli	Hiç yapmadım	71	17,5	17,6	17,6
	Hiç kaza yapmadım fakat çok fazla kaza atlattım	99	24,4	24,6	42,2
	1-3 defa yaptım	132	32,5	32,8	74,9
	4-6 defa yaptım	48	11,8	11,9	86,8
	7-9 defa yaptım	26	6,4	6,5	93,3
	10 ve üzeri defa yaptım	27	6,7	6,7	100,0
	Toplam	403	99,3	100,0	
Cevap Verilmemiş		3	0,7		
Toplam		406	100,0		

Tablo 15’de ise ankete katılan motosiklet kullanıcılarının motosikletleri ile yaptıkları kaza sayılarına yer verilmiştir. Bu soruya 3 kişi yanıt vermemiştir. Yanıt verenlerin ise %42,2’sinin hiç kaza yapmadığı ancak bu %42,2’nin yarısından fazlasının birçok kaza atlattığı ortaya çıkmıştır. Kalan %57,8’lik bir kesimin ise 1 veya daha fazla kazaya karıştığı görülmektedir. Bu bilgiler bize ankete katılan motosiklet kullanıcılarının yarısından fazlasının kaza geçirdiklerini ve kaza yapmayanlardan yarısından fazlasının ise kaza atlattığını göstermiştir. Bu iki yüzde bize trafik güvenliği konusunda yetkililerin ve bütün yol kullanıcılarının motosiklet özelinde daha dikkatli olması gerektiğini ve gerekli tedbirlerin ivedi bir şekilde alınması gerektiğini göstermektedir.

Tablo 16. Kaza Yaptıysanız Bu Trafik Kazasının Birincil Sebebi Neydi?

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimsel Yüzde
Geçerli	Diğer taşıt sürücüsünün hatası	173	42,6	52,1	52,1
	Diğer motosiklet sürücüsünün hatası	17	4,2	5,1	57,2
	Yayanın hatası	23	5,7	6,9	64,2
	Bisikletçi hatası	5	1,2	1,5	65,7
	Kötü hava koşulları	20	4,9	6,0	71,7

	Kötü yol koşulları	53	13,1	16,0	87,7
	Yola yağ-yakıt dökülmesi	6	1,5	1,8	89,5
	Dikkatsizlik-Konsantrasyon eksikliği	28	6,9	8,4	97,9
	Yasal hız limitinin üstünde kullanmak	7	1,7	2,1	100,0
	Toplam	332	81,8	100,0	
Cevap Verilmemiş		74	18,2		
Toplam		406	100,0		

Tablo 16’da ankete katılan motosiklet kullanıcılarının yaptıkları kazaların ana sebepleri yer almaktadır. Tablo 16 tablo 15 ile bağlantılı olup kaza atlatanlar dahil olmak üzere kaza yaptıklarını belirten kişilerin verdikleri yanıtlar çerçevesinde ele alınmıştır. 3 kişinin tablo 15’te yanıt vermediği belirtilmişti. Bu doğrultuda kaza yapmadım diyenlerin sayısı da 71’dir. Yani kaza yaptım ve kaza atlattım cevabı veren 332 kişi tablo 16’da görülmektedir. Bu noktada olası kazaların veya gerçekleşmiş kazaların en büyük sebebi olarak anket katılımcıları %52,1 ile diğer taşıt sürücülerinden kaynaklanan hataları göstermişlerdir. İkinci en büyük sebep olarak %16 ile kötü yol koşulları yer almaktadır. %8,9’luk bir kesim ise birincil kaza sebebi olarak motosiklet kullanıcılarının kendi hatalarını göstermiştir. Bu tablodan elde edilen veriler doğrultusunda kazaların en büyük 2 etmeninin diğer taşıt sürücülerini ve kötü zemin koşulları olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu noktada İzmir’de yetkililerin motosiklet ve trafik güvenliğine dair çalışmalarına daha çok özen göstermeleri ve yolların yapım ve mühendislik durumlarının düzenli gözlemlenerek daha sağlıklı hale getirilmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Tablo 17. Trafikte Fark Edilmemeniz Nedeniyle Hiç Kaza Yaptınız Mı?

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimsel Yüzde
Geçerli	Evet, yaya beni fark etmedi	39	9,6	9,7	9,7
	Evet, diğer taşıt sürücüsü beni fark etmedi	171	42,1	42,4	52,1
	Evet, diğer motosiklet sürücüsü beni fark etmedi	8	2,0	2,0	54,1
	Hayır	185	45,6	45,9	100,0
	Toplam	403	99,3	100,0	
Cevap Verilmemiş		3	,7		
Toplam		406	100,0		

Tablo 17’de ise ankete katılan motosiklet kullanıcılarının fark edilmemeleri dolayısıyla trafik kazası geçirip geçirmediği ortaya konulmuştur. Bu soruya 3 kişi yanıt vermemiştir. Yanıt verenlerin %45,9’luk bir kesimi fark edilmeme sebebi ile trafik kazası yapmadıklarını belirtmişlerdir. Ancak fark edilmeme dolayısıyla ankete katılan motosiklet kullanıcılarının %54,1’lik bir kesimi kaza

geçirdiğini belirtmiştir. Diğer taşıt sürücülerinin motosikleti fark etmemesi nedeniyle kaza geçirenlerin oranı %42,4 iken yayaların motosikletleri fark etmemesi nedeniyle kaza geçirenlerin oranı %9,7'dir. Ayrıca motosikletlerin diğer motosikletleri fark etmemesi nedeniyle kaza geçirenler ise %2'lik bir orana sahiptir. %54,1 ciddi bir oran olup motosikletlerin fark edilmesine dair tüm yol kullanıcılarına eğitim ve bilinçlendirme çalışmaları verilmesi gereğini ortaya koymaktadır. Tablo 16'da yer alan kaza sebepleri arasında "diğer taşıt sürücüsünün hatası"nın sahip olduğu %52,1'lik oranla birlikte değerlendirildiğinde Tablo 17'de diğer taşıt sürücülerinin motosikletleri fark etmeme durumuna ilişkin bilgiler daha da anlamlı hale gelmektedir.

Tablo 18. Hangi Yol Kullanıcısını Daha Tehlikeli Buluyorsunuz?

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimsel Yüzde
Geçerli	Bisiklet sürücülerini	16	3,9	4,0	4,0
	Otomobil sürücülerini	193	47,5	47,8	51,7
	Otobüs-dolmuş sürücülerini	156	38,4	38,6	90,3
	Kamyon sürücülerini	21	5,2	5,2	95,5
	Motosiklet sürücülerini	18	4,4	4,5	100,0
	Toplam	404	99,5	100,0	
Cevap Verilmemiş		2	,5		
Toplam		406	100,0		

Tablo 18'de ankete katılan motosiklet kullanıcılarının trafikte karşılaştıkları "en tehlikeli davranışlarda bulunan yol kullanıcıları"na dair görüşleri sorulmuştur. Bu soruya 2 kişi yanıt vermemiş olup yanıt verenlerden %47,8'i otomobil sürücülerini en tehlikeli yol kullanıcısı olarak kabul etmektedir. Bunu %38,6 ile otobüs ve dolmuş sürücülerini takip etmektedir. Bu bilgiler bize motosikletten daha büyük taşıtların motosikletliler açısından daha tehlikeli görüldüğünü ya da diğer bir deyişle büyük araçların motosikletliler için daha büyük tehlikeye yol açtıklarını göstermektedir. Kamyon sürücülerinin az bir yüzdeler dilim alması ise büyük kamyonların İzmir kent içi trafiğine diğer taşıtlara oranla çok daha az girmesi nedeniyle olduğu tarafımızca değerlendirilmektedir.

Tablo 19. Diğer Taşıtların Motosikletleri Araç Olarak Görüp Görmemesinin Trafik Kazalarında Etkili Olduğunu Düşünüyor Musunuz?

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimsel Yüzde
Geçerli	Hayır	16	3,9	4,0	4,0
	Ara sıra	160	39,4	39,6	43,6
	Fikrim yok	24	5,9	5,9	49,5
	Çoğu zaman	131	32,3	32,4	81,9
	Her zaman	73	18,0	18,1	100,0
	Toplam	404	99,5	100,0	
Cevap Verilmemiş		2	,5		

Toplam	406	100,0		
--------	-----	-------	--	--

Tablo 19’da motosikletleri araç olarak görüp görmeme ve bunun kazalarda etkisinin olup olmadığı ölçülmüştür. Bu soruya 2 kişi yanıt vermemiştir. Yanıt verenlerin %4’ü bu durumun kazalara etkisinin olmadığını belirtmiştir. %5,9’luk bir kesim ise fikrinin olmadığını belirtmiştir. %32,4’lük bir kesim çoğu zaman motosikletlerin araç olarak görülmediğini ve kazalarda da çoğunlukla bunun etkisinin olduğunu belirtmiştir. %18,1’lik bir kesim ise bu durumun her zaman kazalarda etken olduğunu belirtmiştir. Bu bilgiler ışığında İzmir’de motosikletlerin diğer taşıt sürücüleri tarafından çoğunlukla araç olarak kabul görmediği ve bunun da trafik kazalarında pasif de olsa önemli bir etken olduğu tarafımızca kabul edilmektedir. Trafikte yer alan bütün sürücülere kullandıkları taşıt fark etmeksizin motosikletlerin de bir taşıt olduğunu ve trafikte onların da yeri olduğunu ve hatta kentlerde bulunan ulaşım yollarının yalnızca otomobil ve daha büyük taşıtlar için yapılmadığını aksine motosiklet dahil bütün taşıtların seyri için yapıldığını özellikle vurgulama ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Belirtilen nedenlerle bu bilgileri insanlara aşıl原因an/öğreten bilgilendirici çalışmalar, reklamlar, kamu spotları, yazılar vb. gibi uygulamaların gerekli merciler tarafından yapılması veya yaptırılması trafik güvenliği bakımından hayati bir önem arz etmektedir.

Tablo 20. İzmir’de Kent İçi Yollar Motosiklet Kullanımı için Tehlikeli Midir?

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimsel Yüzde
Geçerli	Evet	313	77,1	77,9	77,9
	Hayır	89	21,9	22,1	100,0
	Toplam	402	99,0	100,0	
Cevap Verilmemiş		4	1,0		
Toplam		406	100,0		

Tablo 20’de ankete katılan motosiklet kullanıcılarına İzmir’de kent içi yolların motosikletler için tehlikeli olup olmadığı sorulmuştur. Bu soruya 4 kişi yanıt vermemiştir. Yanıt verenlerin ise %77,9 ile büyük bir çoğunluğu İzmir kent içi yollarını tehlikeli bulmaktadır.

Tablo 21. Sizce Motosiklet Kazalarının Meydana Gelmesindeki En Büyük Risk Unsuru Nedir?

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimsel Yüzde
Geçerli	Diğer taşıt sürücüleri	305	75,1	75,7	75,7
	Kötü zemin şartları	60	14,8	14,9	90,6
	Yayaların aniden yola atlamaları	17	4,2	4,2	94,8
	Diğer motosikletliler	8	2,0	2,0	96,8

	Hava şartları	13	3,2	3,2	100,0
	Toplam	403	99,3	100,0	
Cevap Verilmemiş		3	,7		
Toplam		406	100,0		

Tablo 21’de ankete katılan motosiklet kullanıcılarına tıpkı tablo 16’dakine benzer bir biçimde motosiklet kazalarındaki en büyük sebebin ne olduğu sorulmuştur. Bu soruya 3 kişi yanıt vermemiştir. Yanıt verenlerin %75,7’si gibi büyük bir çoğunluğu “diğer taşıt sürücüleri”nin en büyük sebep olduğunu söylemiştir ki bu tablo 16’da %52,1’di. İkinci en büyük sebep ise %14,9’ile kötü zemin şartları olmuştur ki bu tablo 16’da %16 idi. Temelde iki soru arasında belli yüzde değişimleri olsa da iki soruda da en büyük sebeplerin sıralamasının değişmediğini görmek mümkündür. Diğer taşıt sürücülerinin davranışı dışında da “kötü zemin yapısı” düzeltilmesi gereken önemli bir konu olarak ortaya çıkmıştır.

Tablo 22. Motosiklet Kullanımınız Sırasında Güvenliğiniz İçin En Ciddi Tehdit Nedir?

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimsel Yüzde
Geçerli	Aynaya bakmayan sürücüler	86	21,2	21,3	21,3
	Dikkatsiz (Dalgın)-Sarhoş-Agresif sürücüler	82	20,2	20,3	41,6
	Bariyerler	17	4,2	4,2	45,8
	Şeritleri ihlal eden otomobiller	15	3,7	3,7	49,5
	Taşıtların penceresinden çöp atan sürücüler veya yolcular	7	1,7	1,7	51,2
	Sinyal vermeyen sürücüler	83	20,4	20,5	71,8
	Arabalar dikkat etmiyor (Motosikleti araçtan saymama)	20	4,9	5,0	76,7
	Arabanın aniden açılan kapıları	9	2,2	2,2	79,0
	Dar şeritler	3	,7	,7	79,7
	Otobüsler/Büyük kamyonlar	7	1,7	1,7	81,4
	Kötü yol yüzeyi	20	4,9	5,0	86,4
	Yola atlayan yayalar	7	1,7	1,7	88,1
	Hız limitlerine uymayan sürücüler	1	,2	,2	88,4
	Diğer taşıtların motosikletlileri sıkıştırması	34	8,4	8,4	96,8
	Diğer	13	3,2	3,2	100,0
Toplam		404	99,5	100,0	
Cevap Verilmemiş		2	,5		
Toplam		406	100,0		

Tablo 22’de ankete katılan motosiklet kullanıcılarına motosikletle seyir halindeyken İzmir kent içi trafiğinde motosiklet güvenliği için en büyük tehdidin ne olduğu sorulmuştur. Bu soruya 2 kişi yanıt vermemiştir. Yanıt verenlerin cevaplarına göre ilk dört neden sırasıyla şöyledir: %21,3 ile aynaya bakmayan sürücüler, %20,5 ile sinyal vermeyen sürücüler, %20,3 ile dikkatsiz(dalgın)/agresif/sarhoş sürücüler ve %8,4 ile diğer taşıtların motosikletleri sıkıştırması. Bu bilgiler ışığında en büyük tehlikenin insan kaynaklı olduğu ortaya çıkmaktadır. Trafik güvenliğinin temeli bireylerdir. Dolayısıyla kent içi trafik güvenliğini sağlamak ve sürdürülebilirliğini sağlamak için diğer taşıt sürücüleri başta olmak üzere bireyler üzerine daha çok eğilerek trafikte yer alan herkese eğitim ve bilinçlendirme çalışmalarının daha güçlü ve yaygın biçimde yapılması gerekmektedir.

Tablo 23. Motosiklet Kullanırken Diğer Taşıt Sürücüleri Bilinçli Olarak Sizi Sıkıştırdı Mı?

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimsel Yüzde
Geçerli	Evet, çoğunlukla oldu	161	39,7	39,9	39,9
	Evet, bazen oldu	161	39,7	39,9	79,7
	Evet, nadiren oldu	57	14,0	14,1	93,8
	Hayır, olmadı	25	6,2	6,2	100,0
	Toplam	404	99,5	100,0	
Cevap Verilmemiş		2	,5		
Toplam		406	100,0		

Tablo 23’te ankete katılan motosiklet kullanıcılarına diğer taşıt sürücülerinin bilinçli bir şekilde motosikletlileri sıkıştırıp sıkıştırmadığı sorusunu kendi tecrübelerini de göz önüne alarak yanıtlamaları istenmiştir. Bu soruya 2 kişi yanıt vermemiştir. Yanıt verenlerin %6,2’si kasıtlı bir şekilde sıkıştırılmadığını söylerken kalan %93,8’lik kısım nadiren dahi olsa diğer taşıt sürücüleri tarafından sıkıştırıldığını belirtmiştir. Bu yüzdeye bakılacak olunursa neredeyse motosiklet kullanıcılarının tamamına yakını diğer taşıtlarla sıkıştırılmakta ve güvenlikleri bilinçli olarak tehlikeye atılmaktadır. Bu durum yalnızca 2 sürücü arasında gerçekleşen bir durum olmamakta aynı zamanda tüm ulaşım sistemini aksatabilmekte ve trafik güvenliğini o kentte tehlikeye atmaktadır.

Tablo 24. Sizce Yayalar Trafikte Motosikletleri Dikkate Alır Mı?

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimsel Yüzde
Geçerli	Hayır, almaz	73	18,0	18,1	18,1
	Kısmen alırlar	245	60,3	60,6	78,7
	Fikrim yok	23	5,7	5,7	84,4
	Çoğu zaman alırlar	52	12,8	12,9	97,3
	Her zaman alırlar	11	2,7	2,7	100,0
	Toplam	404	99,5	100,0	

Cevap Verilmemiş	2	,5		
Toplam	406	100,0		

Tablo 24'te ankete katılan motosiklet kullanıcılarına yayaların motosikletleri dikkate alıp almadıklarına dair sorulan sorunun yanıtları görülmektedir. 2 kişi bu soruyu yanıtızsız bırakmıştır. Yanıt verenlerin %5,7'si kararsız kalmış, %18,1'lik kısmı ise yayaların motosikletlileri dikkate almadıkları ve dolayısıyla motosikletleri fark etmediklerini belirtmiştir. %60,6'lık bir kesim ise yayaların motosikletleri kısmen dikkate aldıklarını yani motosikleti kısmen fark ettiklerini belirtmişlerdir. Bu sonuçlar bize İzmir'de yayaların motosikletlileri genelde fark etmediklerini göstermektedir. Bunda en büyük pay, motosikletlerin daha küçük olması ve yayaların örneğin karşıdan karşıya geçerken çoğunlukla otomobil vb. büyük taşıtlara odaklanmalarıdır. Yayaların motosikletleri fark etmeleri için yetkililerin ve motosiklet kulüp ve derneklerinin bilinçlendirici broşürler dağıtması ya da billboardlara büyük afişler asması gibi çeşitli bilinçlendirme odaklı çalışmalar yapmalarının önemli bir fayda sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Tablo 25. Kask Kullanır Mısınız?

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimsel Yüzde
Geçerli	Kask kullanmıyorum	17	4,2	4,2	4,2
	Kask takmak zorunlu olmadığı halde kasksız yola çıkmam	37	9,1	9,2	13,4
	Kask takmak zorunlu ve kasksız yola çıkmam	348	85,7	86,6	100,0
	Toplam	402	99,0	100,0	
Cevap Verilmemiş		4	1,0		
Toplam		406	100,0		

Tablo 25'de ankete katılan motosiklet kullanıcılarına kask kullanıp kullanmadıkları sorulmuştur. Bu soruya 4 kişi yanıt vermemiştir. Yanıt verenlerin %4,2'si kask kullanmadığını belirtmiştir. %9,2'lik bir kısmının ise yasaları bilmediği ortaya çıkmaktadır. Çünkü kask takmak Motorlu Araçlar ve Yol Trafik Tüzüğü'nün 58'inci maddesinin 3'üncü fıkrasınca zorunludur. Kalan %86,6'lık bir kısım ise kask takmakta ve kask takmanın zorunlu olduğunu da bilincindedir. Bu veriler bize kask takmayan motosiklet sürücülerinin olduğunu hatta kask takmanın yasal bir zorunluluk olduğunu bilmeyen bir kesimin de olduğunu göstermiştir. Bu durum bize yasaların mevcudiyetine rağmen yasaya uymayı sağlamak için önemli bilgilendirme çalışmalarının yapılması gerektiğini göstermektedir. Vatandaşların bilinçlendirilmesi ve yasalardan haberdar edilmesi gerek yetkililerce gerek trafik memurlarınca düzenli olarak sağlanmalıdır.

Denetim önemli bir konu olmakla birlikte ondan önce farkındalık sağlamak gerekmektedir.

Tablo 26. Görünürlük Artırıcı/Reflektif Ekipman Kullanıyor Musunuz?

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimsel Yüzde
Geçerli	Evet, kullanıyorum	180	44,3	44,9	44,9
	Hayır, kullanmıyorum	221	54,4	55,1	100,0
	Toplam	401	98,8	100,0	
Cevap Verilmemiş		5	1,2		
Toplam		406	100,0		

Tablo 26’da ankete katılan motosiklet kullanıcılarına görünürlüklerini artırıcı reflektif ekipman kullanıp kullanmadıkları sorulmuştur. Bu soruya 5 kişi yanıt vermemiştir. Yanıt verenlerin %55,1’i bu ekipmanları kullanmadığını belirtmiştir. Bu veriler doğrultusunda motosiklet kullanıcılarının azımsanamayacak yüzdesinin bu ekipmanları kullanmadığı görülmektedir. Görünürlüklerini dolayısıyla da güvenliklerini artırıcı bu ekipmanları kullanmalarının teşvik edilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Tablo 27. Sizce İzmir Şehir İçi Trafiginde Mevcut Yollar Üzerinde Motosikletlere Ait Özel Şerit Uygulaması Yapılmalı Mıdır? Neden?

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimsel Yüzde
Geçerli	Yapılmalıdır, bu sayede motosiklet kazaları azaltılabilir	125	30,8	31,1	31,1
	Yapılmalıdır, kazalar engellenemese de en azından taşıt sürücülerini üzerinde caydırıcı etkiye sahip olur	199	49,0	49,5	80,6
	Yapılmamalıdır, mevcut trafik tıkanıklıkları artacaktır	38	9,4	9,5	90,0
	Yapılmamalıdır, trafik güvenliğini artıracak bir etkisi olmayacaktır	40	9,9	10,0	100,0
	Toplam	402	99,0	100,0	
Cevap Verilmemiş		4	1,0		
Toplam		406	100,0		

Tablo 27’de ankete katılan motosiklet kullanıcılarına İzmir’de kent içinde mevcut yollar üzerinde motosikletler için ayrı özel bir şerit yapılıp yapılmamasına dair soru sorulmuştur. Bu soruya 4 kişi yanıt vermemiştir. Yanıt verenlerin %80,6’sı ayrı bir şerit yapılması gerektiğini vurgulamıştır ancak bu %80,6’lık yüzdenin de yarısından fazlası buna rağmen kazaların engellenemeyeceğini belirtmiştir. Ancak diğer taşıt sürücülerinin bu şeritlere girip de bir motosikletliye çarptığında

motosiklet dışında girmesi yasak olan taşıtın sürücüsünün doğrudan kusurlu olacağını bilmesi o taşıt sürücüsü üstünde caydırıcı bir etki oluşturabileceğini düşünmektedirler. Bu durum ise toplumumuzda trafik kültürüne dair motosiklet sürücülerinin inancını göstermektedir. Toplumumuzda trafik kültürü konusunda eksiklikler mevcut olmakla beraber bu eksiklikler giderilmelidir. Yine %10'luk bir kesim de bu şeritlerin gereksiz olduğunu çünkü işe yaramayacağını belirtmişlerdir. Kalan %9,5'lik bir kesim ise bu şeritler yapılırsa tıpkı tramvayın sebep olduğu gibi trafik akışının daha da tıkanacağını belirtmişlerdir.

Tablo 28. İzmir'de Motosiklet ve Kullanıcılarının Güvenliğini Artırmak İçin Yapılması Gereken En Önemli Üç Seçenek Sizce Ne Olmalıdır?

	Yanıtlar	
	N*	Yüzde
Diğer yol kullanıcılarına motosikletlilerin farkındalığını arttırmak	284	23,3
Yolların motosikletlere uygun düzenlenmesi	273	22,4
Motosikletliler ve diğer yol kullanıcıları için daha fazla eğitim/bilinçlendirme çalışmaları	202	16,6
Ayrı Motosiklet şeritleri sağlamak	31	2,5
Daha fazla park etme olanağı sağlamak	17	1,4
Bariyerlerin motosikletlere uygun düzenlenmesi	101	8,3
Caydırıcı cezaların getirilmesi	107	8,8
Daha fazla trafik polisi sağlamak/Denetimin artırılması	11	0,9
Aydınlatmaları/Trafik işaretlerini/ışıklarını iyileştirmek	44	3,6
Tüm motosikletlilerin koruyucu kıyafet giymesini sağlamak	39	3,2
Radar/MOBESE gibi teknolojik izleme sistemlerinin yaygınlaştırılması	13	1,1
Kontrolsüz kavşaklar/kesişen yollar ile ilgili düzenlemeler	36	3,0
Mevzuat güçlendirilmelidir	60	4,9
Toplam	1218	100,0

*N sayısı örneklemin hacmini geçmektedir.

Tablo 28'de ankete katılan motosiklet kullanıcılarına İzmir'de motosiklet ve kullanıcılarının güvenliğini artırmak için yapılması gereken en önemli üç seçeneğin ne olması gerektiği sorulmuş ve 3 seçeneği yanıtlamaları istenmiştir. Verilen yanıtlara bakıldığında ankete katılan motosiklet kullanıcıları için güvenlik konusunda İzmir'de yapılması gereken en önemli ilk üç seçenek sırasıyla %23,3, %22,4 ve %16,6 ile "Diğer yol kullanıcılarına motosikletlilerin farkındalığını arttırmak", "Yolların motosikletlere uygun düzenlenmesi" ve "Motosikletliler ve diğer yol kullanıcıları için daha fazla eğitim/bilinçlendirme çalışmaları" olmuştur. İkinci bir üç seçenek gruplaması yaptığımızda da yine sırasıyla %8,8, %8,3 ve %4,9 ile "Caydırıcı cezaların getirilmesi", "Bariyerlerin motosikletlere uygun

düzenlenmesi” ve “Yasal mevzuat güçlendirilmelidir” seçenekleri olduğu görülmektedir. Bu veriler bize motosikletlerin İzmir ve buradan da hareketle Türkiye bazında diğer yol kullanıcıları tarafından fark edilmediği, yol ve bariyerlerin daha çok otomobil, otobüs ve kamyon odaklı yapıldığı ve bunların tasarımında ülkemizde motosikletlerin göz önünde alınmadığı düşüncesinde olduklarını göstermektedir. Özellikle bariyerlerin olası bir kaza sırasında motosikletliler için büyük tehlike olduğu bilinmektedir. Bariyere çarpan motosiklet kullanıcısı bariyerlerin açık olan yol zemini ile bağlantıyı sağlayan dikey bacaklarına çarpması durumunda parçalanabilmektedir. Yol ve bariyerler konusunda yetkililerin yurt dışındaki örneklere bakmaları ve Türkiye koşullarına uygun şekilde Türkiye yollarına ve bariyerlerine de bunu uygulamaları gerekmektedir. Bu şekilde ölümlü ve yaralanmalı motosiklet kazalarında azalma meydana gelecektir. Yine bu veriler bize motosiklet kullanıcıları da dahil olmak üzere tüm yol kullanıcılarının gerekli trafik eğitimine ve bilinçlendirme çalışmalarına ihtiyaçları olduğunu ve bu konulardaki mevcut eksik veya yanlış bilgilerinin düzeltilmesi ve tamamlanmasının gerekli olduğunu göstermektedir. Ayrıca mevzuatımızda denetim ve ceza sisteminin trafik güvenliğini artırma konusunda daha caydırıcı olması gerektiği düşüncesi söz konusudur. Daha sık gerçekleşen kontrollerin getirilmesi önemli bulunmuştur.

Tablo 29. Ehliyet Alacak Adayların Ya Da Ehliyet Sahibi Olanların Düzenli Periyotlarla Motosiklete Dair Farkındalık Eğitimi Almaları Trafik Güvenliğine Bir Fayda Yaratır Mı?

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimsel Yüzde
Geçerli	Çok faydalı olur	298	73,4	73,9	73,9
	Faydalı olur	72	17,7	17,9	91,8
	Fikrim yok	10	2,5	2,5	94,3
	Az faydalı olur	7	1,7	1,7	96,0
	Faydasız olur	16	3,9	4,0	100,0
	Toplam	403	99,3	100,0	
Cevap Verilmemiş		3	,7		
Toplam		406	100,0		

Tablo 29’da ankete katılan motosiklet kullanıcılarına ehliyet alacak adayların ya da ehliyet sahibi olanların düzenli periyotlarla motosiklete dair farkındalık eğitimi almalarının trafik güvenliğine bir fayda yaratıp yaratmayacağı sorulmuştur. Bu soruya 3 kişi yanıt vermemiştir. Yanıt verenlerin %73,9’u çok faydalı olacağını, %17,9’u ise faydalı olacağı düşüncesindedir. Bu veriler ışığında ehliyet alacak adaylar yahut ehliyeti olan sürücüler belli periyotlar ile motosiklete dair farkındalık eğitimi aldığı takdirde olası kaza risklerinin azalacağı öngörülmektedir. Fark edilmemeye dair bilgilerin olduğu diğer tablolardan da görüleceği üzere motosikletin fark edilmemesi trafik güvenliğini sekteye uğratan ve kazaların oluşmasında büyük bir rol oynayan pasif bir etmendir. Bu açıdan

sonuçlar tutarlıdır. Dolayısıyla belirtilen eğitimlerin artışı trafik güvenliğine katkı sağlayacak ve sürdürülebilirliği açısından önemli adım olacaktır.

Tablo 30. Motosiklet ve/veya Motosiklet Kullanımına Dair Yapılacak Herhangi Bir Kamu Spotu Trafik Güvenliği İçin Faydalı Olur Mu?

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimsel Yüzde
Geçerli	Çok faydalı olur	280	69,0	69,5	69,5
	Faydalı olur	100	24,6	24,8	94,3
	Kararsızım	10	2,5	2,5	96,8
	Hiç faydalı olmaz	13	3,2	3,2	100,0
	Toplam	403	99,3	100,0	
Cevap Verilmemiş		3	,7		
Toplam		406	100,0		

Tablo 30’da ankete katılan motosiklet kullanıcılarına motosiklet ve kullanımına dair yapılacak herhangi bir kamu spotunun trafik güvenliğine faydası olup olmayacağı sorulmuştur. Bu soruya 3 kişi yanıt vermemiştir. Yanıt verenlerden faydalı ve çok faydalı olacağını düşünenlerin toplam yüzdesi %94,3’tür. Konuyla ilgili yapılacak düzenli bir kamu spotunun trafik güvenliği bakımından etkili bir araç olacağı görülmektedir. Yetkililerin halkı bilinçlendirmek adına motosikletlere ve trafik güvenliği kapsamında motosikletlerin konumuna dair kamu spotu yapmaları ve yapılmış olanların da sayısının artırılmasına dair çalışmalar başlatmaları tarafımızdan önemli bulunmakta ve İzmir’in bu tip çalışmalarla öncü olmasının kentin olumlu imajına da katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

SONUÇ

Trafik, insan ve araçlar gibi bütün yol kullanıcılarının ulaşım güzergahlarını kullanmasıdır. Trafikin sürdürülebilir olması ise bir kentin topyekûn ulaşım noktasında kalkınması olarak ele alınabilir. Bununla birlikte kentin ve ona ilişkin ulaşım ağlarının birbirini destekler biçimde gelişmesi kentsel trafiğin de sürdürülebilir olması gereğini ortaya çıkarmaktadır. Kentsel trafik güvenliği, kentlerdeki hayat kalitesinin artırılması, kentin itici yönlerinin azaltılması, kentin refah seviyesinin artırılması, yerleşim yerleri arası gelişmişlik farkının azaltılması, ulaşım ile ilgili yapısal sorunların düzeltilmesi, alt yapı kalitesinin iyileştirilmesi, trafik eğitimi ile trafik bilincinin bütünleştirilmesi, can ve mal güvenliğini içeren ulaşım güvenliğinin sağlanması, kent üzerindeki nüfus ve dolayısıyla da araç baskısının hafifletilmesinde büyük bir öneme sahiptir. Kentsel trafik güvenliği, ticaret akslarının kesişim alanında bulunan ve ulaşımın önem arz ettiği İzmir gibi bir kent için daha da önemli hale gelmektedir.

İzmir, motosiklet kullanımının Antalya ve İstanbul’dan sonra en yoğun olduğu üçüncü ildir. İzmir’deki motosiklet kullanıcılarının sorularımıza vermiş olduğu

yanıtlar genel olarak değerlendirildiğinde, öncelikle trafikte güvenliğin sağlanmasının ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Artan kent nüfusuna bağlı olarak trafikte yaşanan tıkanıklıkların da artması motosiklet kullanımının kentlerimizde artmasına yol açmaktadır. Yol kullanıcıları olası bir trafik tıkanıklığına yakalanmamak için alternatif araçlar tercih etmekte ve araç alırken yaşadıkları kentin ulaşım durumunu da göz önünde bulundurmaktadırlar. Dolayısıyla motosiklet bir alternatif olarak ortaya çıkmakta ve motosiklet sayısı İzmir dahil olmak üzere tüm kentlerde de artmaktadır. Bu durum beraberinde motosiklet kazalarında da artış meydana getirmiş olup motosiklet kazalarında ölümlü-yaralanmalı vakalar da artış göstermiştir. Motosikletler açısından İzmir’de trafik güvenliğini tehlikeye düşüren en önemli konuların başında diğer taşıt sürücülerinin davranışları ve motosikletleri bir taşıt olarak algılamamaları öne çıkmıştır. Ayrıca yol ve zemin şartları da önemli etkenlerin başında gelmektedir. Bu konuda başta belediyeler olmak üzere bütün yetkililer kent içi ulaşımın güvenliğini sağlamaya yönelik çalışmalar yürütürken motosikletleri de göz önüne almalıdırlar. Yapılacak bir bariyer motosiklet kullanıcıları düşünülerek tasarlanmalı ve yapılmalıdır. Yapılacak bir yol, sulanacak bir yeşil alan yine motosikletler düşünülerek ve olası senaryolar değerlendirilerek yapılmalıdır. Kask takmak başta olmak üzere gerek motosiklet kullanıcılarının gerekse de diğer taşıt sürücülerinin ve yayaların trafik ve trafik güvenliği konusunda bilinçlendirilmeleri için yetkililerce ve sivil toplum kuruluşlarınca ortak çalışmalar yapılması gereği ortaya çıkmaktadır. Belirtilen nedenlerle İzmir başta olmak üzere tüm şehirlerde motosikletlerin de bir taşıt olduğuna ilişkin farkındalık çalışmaları yapılmalıdır. İzmir’de artan motosiklet kullanımı gerçeği karşısında otomobil odaklı ulaşım planları ve yol tasarımları bırakılarak alternatif taşıtlar için de bu planlarda yol ve güzergahların uygun bir biçimde dizayn edilmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- 2918 Sayılı Kara Yolları Trafik Kanunu. (1983). Madde 4, Madde 13/1.
- Cook, L.J., Kerns, T., Burch, C., Thomas, A., & Bell, E. (2009). *Motorcycle Helmet Use And Head And Facial Injuries: Crash Outcomes in CODES-Linked Data*. Washington (DC): National Highway Traffic Safety Administration, U.S. Department of Transportation.
- Council of Europe. (1992). *Urban Charter*.
- Çelik, C. (2007). *AB Ulaştırma Politikasına Uyum Sürecinde Türkiye’de Kara Ulaşımı Trafik Güvenliği*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Yüksek Lisans Programı (Yüksek Lisans Tezi).
- Çelik, M. (2009). *Sürdürülebilir Ulaşım ve Türkiye Kentleri Ulaştırma Sorunları*. 1. TMMOB İzmir Kent Sempozyumu, İzmir, 703-711.

- Derrick, A. J., & Faucher, L.D. (2009). *Motorcycle Helmets And Rider Safety: A Legislative Crisis*. USA: J Public Health Policy, 30(2), 226-242.
- Gökaşar, I., Özer, İ., & Akıncılar, M. (2017). *İstanbul'daki Motosiklet Kazalarında Beşeri Faktörlerin İncelenmesi*. 7. Kara yolu Trafik Güvenliği Sempozyumu ve Sergisi Sunulan Bildiriler Kitabı. (Ed. Şenol Yaprak). İstanbul: AjanEs Görsel Sanatlar. 142-149.
- Kalyoncuoğlu, Ş. F. (1999). *Türkiye'de Trafik Güvenliğinde Etken Sürücü Davranışlarının Analizi*. (Doktora Tezi) İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kaplan, H. (1993). *Trafik Açısından Kentsel Planlamanın Önemi ve Öneriler*. Trafikte Güvenlik ve Çağdaş Uygulamalar Sempozyumu. İzmir, 239-267.
- Kılınç, B. (2007). Kara yollarının Yapısal Özelliklerinin Trafik Güvenliğine Etkisi. Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İnşaat Mühendisliği Anabilim Dalı. Erzurum.
- Liu, B., Ivers, R., Norton, R., Boufous, S., Blows, S., & Lo, S. K. (2008). *Helmets For Preventing Injury In Motorcycle Riders*. Cochrane Database Syst Rev. 2008;(1):CD004333. doi: 10.1002/14651858.CD004333.pub3.
- National Center for Statistics and Analysis (NHTSA). (2017). *Traffic Safety Facts 2015 Data*. DOT HS 812 353. Mart 2017 USA.
- National Center for Statistics and Analysis. (2017). *Motorcycles Traffic Safety Facts Research Note*. Report No. DOT HS 812 353. March 2017 Washington, DC.
- National Center for Statistics and Analysis. (2015). *Estimating Lives And Costs Saved By Motorcycle Helmets With Updated Economic Cost Information, Traffic Safety Facts Research Note*. Report No. DOT HS 812 206. October 2015 Washington, DC. 28.03.2018 tarihinde <http://www-nrd.nhtsa.dot.gov/Pubs/812206.pdf> adresinden alındı.
- National Highway Traffic Safety Administration. (2017). *Fatality Analysis Reporting System: 1994–2010*. Washington (DC): National Highway Traffic Safety Administration, U.S. Department of Transportation.
- National Highway Traffic Safety Administration. (2017). *Traffic Safety Facts, 2015: Motorcycles*. Report No. DOT HS-812-353. Washington, DC: US Department Of Transportation.
- Naumann, R.B., Dellinger, A.M., Zaloshnja, E., Lawrence, B.A., & Miller, T.R. (2010). *Incidence And Total Lifetime Costs Of Motor Vehicle-Related Fatal And Nonfatal Injury By Road User Type, United States, 2005*. USA: Traffic Inj Prev, 11(4), 353-360.

- Özdirim, M. (2001). *Trafik Alt Yapısı ve Trafik Mühendisliği*. Trafik ve Yol Güvenliği Kongresi. Ankara, 428-431.
- Peden, M., Scurfield, R., Sleet, D., Mohan, D., Adnan, A., Hyder, E. J., & Mathers, C. (2004). *World Report On Road Traffic Injury Prevention*, WHO Library Cataloguing-in-Publication.
- Resmi Gazete. (1997). *Kara yolu Güvenliği Yüksek Kurulu Kuruluş, Görev ve Çalışma Yönetmeliği*.
- Semiz, E., Çelik, Y., & Vursavaş, F. (2012). *Uluslararası Kuruluşlar ve Kara yolu Trafik Güvenliği*. Türkiye Belediyeler Birliği İller ve Belediyeler Dergisi, 54-63.
- Solak S., Yıldız, U., Sungur, E., Kılıç, N., Altınışık, U., Mert, E., vd. (2013). *Trafik Güvenliği Dersi için E-Öğrenme İçeriği Geliştirme ve Sunma Deneyimi*. Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 3(2), 269-275.
- The Swedish Transport Administration. (2012). *Increased Safety For Motorcycle And Moped Riders: Joint strategy version 2.0 for the years 2012-2020*, Sweden.
- Transport For London. (2005). *P2W User Survey 2004 Final Report*. London.
- TÜİK. Bilgi Edinme Kanunu, 8 Mart 2018 Tarihli Başvuru, (08.03.2018).
- TÜİK. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1051, (04.03.2018).
- TÜİK. (2018). *Motorlu Kara Taşıtları, Ocak 2018, Haber Bülteni*. 26.03.2018 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27642> adresinden alındı.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2018). *İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına ve Yerleşim Yeri Durumuna Göre Trafik Kazası ve Sonucu 2016*, Ankara: TÜİK.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2017). *Kara yolu Trafik Kaza İstatistikleri 2016*, TÜİK Haber Bülteni.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2018). *Trafığe Kayıtlı Araçlar 2004-2017*, TÜİK.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2018). *Trafik Polisi Sorumluluk Bölgesinde Trafik Kazasına Karışan Taşıtlar 2003-2016*, TÜİK.
- U.K. Department of Transport. (2004). *In-depth Study of Motorcycle Accidents, Road Safety Research Report No 54*. London.
- U.S. Department of Health and Human Services Centers for Disease Control and Prevention National Center for Injury Prevention and Control. (2017). *Motorcycle Safety: How To Save Lives And Save Money, Public Health Leadership To Keep People Safe On The Road-Every Day*. USA.

27.03.2018 tarihinde <https://www.cdc.gov/motorvehiclesafety/mc/index.html> adresinden alındı.

Uluç, A., & Altınöz, G. B. (2016). *Tarihi Kentsel Peyzajlar ve Ulaşım İkiçileminin Sürdürülebilir Kentsel Hareketlilik Kapsamında Ele Alınması: Antalya Kaleiçi Örneği*. Sürdürülebilir Ulaşım İçin Yol ve Trafik Güvenliği Ulusal Kongresi Bildiri Kitabı (s. 224-234.) Ankara: KUTEM.

United Nation. (1976). *Habitat 1: The Vancouver Decleration*.

United Nation. (1996). *Habitat 2 Report*.

World Bank. (2017). *The High Toll of Traffic Injuries: Unacceptable and Preventable*.

World Health Organization. (2013). *Global Status Report on Road Safety 2013: Supporting a Decade of Action*. Geneva, Switzerland: World Health Organization.

World Health Organization. (2013). *Violence, Injury Prevention & World Health Organization. Global Status Report on Road Safety 2013: Supporting a Decade of Action*, Luxemburg: World Health Organization.

Yüce, O. (2016). *Trafik Güvenliği Önlemleri ve Ekonomik Boyutu*. Sürdürülebilir Ulaşım İçin Yol ve Trafik Güvenliği Ulusal Kongresi Bildiri Kitabı (s. 16-22) Ankara: KUTEM.

Hava Kirliliğinin Ciddi Boyutlara Ulaştığı Kentlere Bir Örnek: Siirt*

Adnan ALKAN

Dr. Öğr. Üyesi

Siirt Üniversitesi-Coğrafya Bölümü-Siirt-Türkiye

ORCID: 0000-0002-5377-4726

ad_alkan@hotmail.com

Öz

Endüstri devrimi ile başlayan ve fosil yakıt tüketiminin artışına paralel olarak artan hava kirliliği, günümüzde küresel ölçekte yaşanan büyük bir çevre sorunu haline gelmiştir. Başta karbondioksit olmak üzere atmosferdeki konsantrasyonları sürekli artan kirletici gazlar, dünyanın en önemli sorunu olan iklim değişikliği ve çevre sorunlarını doğurmuştur. Kirletici kaynaklara ve coğrafi konumlarına göre dünyanın değişik bölgeleri bu sorunu farklı boyutlarda yaşamaktadır. Hava kirliliği düzeyleri birçok ülke ve kentte halen kabul edilen sınırların üzerinde seyretmektedir. Kirlilik, özellikle endüstriyel tesislerden, konutlarda ısınma amaçlı yakıt tüketiminden ve motorlu taşıt egzozlarından kaynaklanmaktadır. Ülkemizde son zamanlarda çevresel farkındalığın artması, doğalgaz kullanımıyla birlikte çoğu kentte hava kirliliğinde nispeten bir gerileme olmasına rağmen, halen ciddi bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir. Siirt kentinde de son yıllarda yaşanan hızlı nüfus artışı, çarpık kentleşme, nispeten artan sanayileşme ve düşük kalite fosil yakıt kullanımının halen çok yaygın olmasından dolayı özellikle kış aylarında hava kirliliği ciddi boyutlara ulaşmaktadır. Dünyada yapılan çalışmalar hava kirliliği ile kardiyovasküler hastalıklar ile solunum yolu hastalıklarına bağlı ölümler arasında ciddi bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Siirt kentinde hava kirliliği parametreleri analiz edildiğinde normal değerlerin oldukça üstünde seyrettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kentte hava kirliliği, halk sağlığını olumsuz bir şekilde etkilediği açıkça görülmektedir. Çalışma temel amacını, Siirt kentindeki hava kirlilik durumunu incelemek, hava kirliliğinin oluşturduğu sorunlar ve bu sorunlara çözümler geliştirmek, hava kirliliğini önlemek üzere yapılacakların irdelenmesi oluşturmaktadır. Aynı zamanda çalışmanın konu ile ilgili bundan sonra yapılacak benzer çalışmalara katkı sunması da hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hava Kirliliği, Siirt, Coğrafi Faktörler, Hava Kirliliği Kaynakları

* Bu çalışma, Akademik Gelişim Platformu tarafından 26-28 Ocak 2018 tarihlerinde Malta'da düzenlenen 11. Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler Konferansı'nda sözlü bildiri olarak sunulmuş olup özet metni yayınlanmıştır.

An Example of Cities Where Air Pollution Has Reached Serious Dimensions: Siirt

Abstract

The air pollution, which started with the industrial revolution and increased in parallel with the increase in fossil fuel consumption, has become a big environmental problem that is now living on a global scale. Contaminant gases, whose concentrations in the atmosphere, especially carbon dioxide, are increasing, have caused climate change and environmental problems, which are the most important problems of the world. According to pollution sources and geographical locations, different regions of the world live this problem in different dimensions. The levels of air pollution are above the limits currently accepted in many countries and cities. Pollution is mainly caused by industrial premises, fuel consumption for heating in residences and motor vehicle exhausts. The recent increase in environmental awareness in our country continues to be a serious problem, despite the relatively declining air pollution in many cities with the use of natural gas. In Siirt city, air pollution has reached serious size especially in the winter months due to the recent rapid population experienced growth, distorted urbanization, relatively increased industrialization and the use of low quality fossil fuels is still very widespread. Studies conducted around the world reveal a serious relationship between air pollution and cardiovascular disease and deaths due to respiratory diseases. In this context, it is understood that when the air pollution parameters are analysed in Siirt city, it is well above the normal values. Therefore, it is clearly seen that air pollution in the city affects public health negatively. The main aim of the study is to examine the air pollution situation in Siirt city, to solve the problems of air pollution and to develop solutions to these problems and to investigate what should be done to prevent air pollution. At the same time, it is also aimed to provide a contribution to the work that will be done afterwards.

Keywords: Air Pollution, Siirt, Geographical Factors, Air Pollution Sources

GİRİŞ

Günümüzde çevre sorunları çeşitlenerek artmakta, doğa ve insan sağlığını tehdit etmektedir. Hava kirliliği ise bu tehdidin başında gelmektedir. Hava kirliliği, belirli bir kent veya bölgenin havasının çeşitli kaynaklar tarafından doğal yapısının bozulması olarak tanımlanmaktadır (Güney, 2004: 21). Kirlilik, atmosferde gaz, parçacık, su buharı ve koku şeklinde bulunabilecek olan kirleticilerin başta insan olmak üzere, canlılara ve bütünüyle ortama zarar verecek ölçülere ulaşması şeklinde gerçekleşmektedir (Garipağaoğlu, 2015: 16). Yaşamın temel kaynağı olan hava, insan ve canlılar için vazgeçilmezdir. Bu nedenle hava kirliliği kitlesel sonuçlara neden olmaktadır. Sanayi devrimi ile başlayan ve fosil yakıt tüketiminin artışına paralel olarak artan hava kirliliği, günümüzde küresel ölçekte yaşanan büyük bir çevre sorunu haline gelmiştir. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında fosil yakıt tüketimi iyice artmış, bu da hava kirliliğinin tüm Dünyada ileri boyutlara ulaşmasına yol açmıştır (Yiğitbaşoğlu, 2016: 43). Geçmişte hava kirliliği nedeniyle, binlerce insan hayatını kaybetmiş, günümüzde de devam edecek şekilde hastalıklar artmış ve yaşam standartları düşmüştür.

Son zamanlarda global ölçekli araştırmalardan elde edilen verilere göre hava kirliliğinin tüm Dünyada insan sağlığını tehdit eden ilk on riskten biri olduğu ortaya çıkmaktadır (Sağlık ve Çevre Birliği, 2015; Institute for Health Metrics and Evaluation, 2014). Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'ne (OECD) göre 2050 yılında dış ortam hava kirliliği dünya genelinde çevresel koşullara bağlı ölümlerin birinci nedeni olacaktır (OECD, 2012). Nitekim Dünya Sağlık Örgütü (WHO) verilerine göre Dünyada her 10 kişiden 9'u yüksek düzeyde hava kirliliğine maruz kalmaktadır. Aynı şekilde 2017 yılında Dünyada yaklaşık 7 milyon kişinin hava kirliliği nedeni ile erken öldüğü anlaşılmıştır. Bu ölümlerin 2 milyonu Güneydoğu Asya'da, 2 milyonu Batı Pasifik'te, 1 milyonu Afrika'da, 500 bini Avrupa'da, 500 bini Doğu Akdeniz'de ve 300 bin kadarı Amerika'da yaşanmıştır. (WHO, 2018). Aynı şekilde yapılan bazı araştırmalarda kardiyovasküler hastalıklardan dolayı gerçekleşen ölümlerin %60-80 oranında hava kirliliğinden kaynaklandığı tespit edilmiştir (Bourdrel vd., 2017: 635). Solunum yolu hastalıkları ile bebek ölümlerinde de hava kirliliğinin önemli etkileri olduğu ve bu hastalıklara bağlı ölümlerin ana nedenlerinden birinin hava kirliliği olduğu tespit edilmiştir (Huang vd., 2018 :42; Soohyung vd., 2018: 101). Yapılan bazı araştırmalara göre hava kirliliği ile diyabetin ortaya çıkışı ve gelişimi üzerinde güçlü ilişkiler olduğu ortaya çıkmıştır (Lim vd., 2018: 330; Donath & Shoelson, 2011; Osborn & Olefsky, 2012: 374). Görüldüğü üzere hava kirliliği, tüm Dünyada ölümcül etkileri olan büyük bir felaket olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim Dünya Sağlık Örgütü, her yıl milyonlarca insanın ölümüne yol açan hava kirliliğini "**görünmez katil**" olarak adlandırmaktadır (WHO, 2018; Türkiye Toraks Derneği, 2017).

Diğer yandan hava kirliliği başlarda Sanayi Devrimiyle birlikte sanayileşmiş ülkeler ve sanayinin geliştiği kentlerde görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde yoğun enerji kullanımı ve fosil yakıtların aşırı tüketimi, ciddi hava kirliliği sorunlarına yol açmıştır. Nitekim İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri gibi

sanayileşmiş ülkeler, geçmişte hava kirliliğinden önemli ölçüde etkilenmiş ve bu ülkelerde çok sayıda insan kirlilik nedeniyle yaşamını yitirmiştir (Sümer, 2014: 38). Çevre sorunları ve özellikle hava kirliliğinin olumsuz etkilerini erken fark eden sanayileşmiş ülkeler, bu sorunları azaltmak için tedbirler almışlardır. Özellikle Avrupa ülkeleri hava kirliliğini azaltmak için fosil yakıtların kullanımında sınırlamaya gitmiş, motorlu araç emisyonlarını azaltarak, nispeten hava kirliliğini azaltmışlardır. Öte yandan sanayileşme süreci ile geç tanışan günümüzün az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri ise çevre ve hava kirliliği ile ilgili sorunlarla yakın geçmişte karşılaşmaya başlamışlardır. Özellikle 1950’li yıllardan itibaren hızlı kalkınma ve sanayileşme hamleleri gerçekleştirmeye çalışan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, bu süreçte çevresel etkilerini göz ardı ederek, bilinçsiz bir şekilde fosil yakıtları tüketmişlerdir. Buna motorlu araç kullanımının yaygınlaşması ve kontrolsüz sanayi tesislerinden kaynaklı kirlilik de eklenince, bu ülkelerde hava kirliliği çok ciddi çevre ve sağlık sorunlarına yol açmıştır. Özellikle son 10 yılda Çin, Hindistan, Pakistan gibi Asya ülkelerinde hava kirliliği, ileri boyutlara ulaşırken, her yıl milyonlarca insan hava kirliliği nedeniyle yaşamını yitirmektedir. Dünyada hava kirliliğinin en fazla görüldüğü ülkelerden biri olan Çin’in, Tianjin, Pekin ve Şangay gibi kentlerinde, kirlilik korkutucu boyutlara ulaşmış ve insanlar maske ile dışarı çıkmak zorunda kalmıştır (WHO, 2018; Huang vd; 2018: 42). Bu bakımdan aslında hava kirliliği günümüzde kentsel bir olgudur (Menteşe & Tağıl, 2012:5). Büyük doğal felaketler olmadıkça kırsal alanlarda hava kirliliğinden söz edilmemektedir. Nüfusun aşırı artması ve ekonominin hızlı büyümesi sonucu ortaya çıkan belirgin bir çevre sorunu olarak kabul edilmektedir ve hem mali hem de halk sağlığı açısından ciddi sonuçları olan bir olguya dönüşmüştür (Demirarslan & Akıncı, 2018: 12; Li & Qiao, 2015: 104-110).

Gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de hava kirliliği olayları, 1950’li yıllarda başlayan sanayileşme eğilimleri ve hızlı kentleşmeye bağlı olarak bir sorun haline gelmiştir (Garipağaoğlu, 2006: 58). Özellikle Son yıllarda Türkiye’de hava kalitesi endişe verici boyutlara ulaşmıştır. Hava kirliliğinin resmi ölçüm sonuçları, ülke genelinde solunan havanın sağlığa zararlı olduğunu göstermektedir. Hatta Türkiye’deki bazı ölçüm değerleri, AB ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO)’nün standart sınır değerlerinin oldukça üzerindedir (Garipağaoğlu, 2015: 18). Nitekim Türkiye’de hava kirliliğine ilişkin verilere göre ülkemiz, Avrupa’da hava kirliliğine bağlı erken ölümlerin en yüksek oranda olduğu ülkelerden biri olarak görünmektedir. Türkiye Toraks Derneği’ne göre Türkiye’de hava kirliliği nedeniyle her yıl 32 bin kişinin öldüğü ve ülkemizin 81 ilinin 80’inin havasının Dünya Sağlık Örgütü kriterlerine göre kirli olduğu belirtilmiştir (Türkiye Toraks Derneği, 2016). Türkiye’de görülen hava kirliliği, daha çok evsel ısınma amaçlı kullanılan yakıtlara ve motorlu taşıtlara bağlı olduğu bilinmektedir. Ayrıca bu kaynaklara endüstri emisyonlarından kaynaklanan kirleticiler de eklenmektedir (Garipağaoğlu, 2006: 57). Diğer yandan hava kirliliğinin belirlenmesinde havadaki ozon (O₃), Partikül Madde (PM), Kükürt dioksit (SO₂), Karbondioksit (CO₂), karbon monoksit (CO), sülfür dioksit (SO₂),

nitrojen oksit (NO) gibi maddelerin miktarına göre belirlenir (Robert ve Lambach, 2010: 175-180). Ülkemizde kentsel hava kirliliği genellikle atmosferde bulunan kükürt dioksit (SO₂) ve partikül madde (PM) değişimlerinin ölçülmesiyle saptanmaktadır (Cavkaytar vd., 2013: 106).

Çalışma alanını oluşturan Siirt kenti, Türkiye'deki diğer kentler gibi son yıllarda hızlı nüfus artışı, çarpık kentleşme, nispeten artan sanayileşme ve düşük kalite fosil yakıt kullanımının halen çok yaygın olması gibi nedenlerle özellikle kış aylarında çok ciddi boyutlarda hava kirliliğinden etkilenmektedir. Bu bağlamda Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ile Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından Siirt kentindeki hava kirleticileri ile ilgili (kükürt dioksit (SO₂) ve partikül madde PM₁₀ verileri analiz edildiğinde normal değerlerin oldukça üstünde seyrettiği anlaşılmaktadır. Gerek Çevre ve Şehircilik Bakanlığı gerekse WHO verileri dikkate alındığında Türkiye'de ve Avrupa'da hava kirliliğinin en yüksek olduğu kentlerden birini Siirt oluşturmaktadır. Dolayısıyla kentte hava kirliliği, halk sağlığını olumsuz bir şekilde etkilediği açıkça görülmektedir.

Bu çalışmada Siirt kentinde hava kirliliğinin coğrafi açıdan incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda Siirt kentindeki hava kirliliğinin doğal ve beşeri coğrafya faktörleri ile ilişkisi araştırılmış, kirliliğin sebep ve sonuçları tartışılmıştır. Siirt kentindeki hava kirliliğinin kaynakları, kirliliğin azaltılması ve kontrol edilmesine yönelik bulguların tartışılmasını hedefleyen bu araştırmanın sonuçları; ilgili konularda çalışan kişi, kurum ve kuruluşlara yönelik coğrafi tespitler sunması bakımından önem taşımaktadır. Aynı zamanda çalışmanın konu ile ilgili bundan sonra yapılacak benzer çalışmalara katkı sunması da hedeflenmektedir.

MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışmada Siirt kentine ait 2015, 2016 ve 2017 yıllarına ait hava kalitesi analiz değerleri kullanılmıştır. Hava kirliliği parametrelerini oluşturan Kükürt dioksit (SO₂) ve Partikül Madde (PM₁₀) değerleri analiz edilerek sonuçlar tablo ve grafikler ile gösterilmiş ayrıca kükürt dioksit ve partikül maddenin minimum, maksimum ve ortalama değerleri çizelgeler şeklinde verilmiş, elde edilen sonuçlar sınır değerler ile karşılaştırılmıştır. Kullanılan WHO, AB ve Türkiye sınır değerleri tablo 1'de verilmiştir. Çalışmaya ait veriler T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Hava Kalitesi İzleme istasyonlarına aittir. Siirt kentinin hava kirliliği verileri, Ulusal Hava Kalitesi İzleme Ağı'nın web adresine ait ölçüm sonuçlarından tedarik edilmiştir (<http://www.havaizleme.gov.tr/Services/AirQuality>). Diğer yandan Siirt kentinde hava kirliliğini etkileyen topografik ve iklimik koşulların etkisi irdelenmiştir. Bu bağlamda hava kirliliği üzerinde etkili olan iklim elemanlarına ait 1960-2016 yıllarını kapsayan veriler, Meteoroloji Genel Müdürlüğünden elde edilmiştir. Sahanın topoğrafik özellikleri ise 1:25.000 ölçekli Türkiye topoğrafya haritalarının ilgili paftaları kullanılarak işlenmiş ve açıklanmıştır. Ayrıca sahadaki hava kirliliği üzerinde etkili olan, nüfus, konut sayısı, motorlu araç sayısı gibi verilere Siirt Türkiye İstatistik Kurumu İl Müdürlüğü'nden temin edilmiştir.

Kentte kullanılan yakıtların cinsi ve konutlara göre dağılımını tespit etmek için Siirt Belediye Başkanlığı ile Siirt Batman Doğalgaz A.Ş. (SİBADAŞ) kayıtlarına ulaşılmıştır. Ayrıca Çalışma alanında hava kalitesini etkileyen sebepleri belirlemek amacıyla, Siirt ilinin 2015-2016 yılı İl Çevre ve Durum Raporları detaylı olarak incelenmiştir. Çalışmada elde edilen bütün veriler ışığında, Siirt kentinde hava kirliliğinin hangi boyutlarda olduğu ve kirliliği azaltmak için yapılması gerekenler irdelenmiş ve çözüm önerileri geliştirilmiştir.

Tablo 1. Çeşitli kirleticilere göre hava kirliliği AB sınır değerleri ve Türkiye sınır değerleri karşılaştırması

	AB	Sınır Değerler				Yıllık Aşma Sayısı (Toplam Gün)	
		Türkiye (2015)	Türkiye (2016)	Türkiye (2017)	Türkiye (2018)	AB	Türkiye
SO ₂ (Kükürt dioksit) (24 saatlik Ort.)	125 µg/m ³	225 µg/m ³	200 µg/m ³	175 µg/m ³	150 µg/m ³	3 kez/yıl	3 kez/yıl
PM ₁₀ (Partikül Madde) (24 saatlik Ort.)	50 µg/m ³	90 µg/m ³	80 µg/m ³	70 µg/m ³	60 µg/m ³	35 kez/yıl	35 kez/yıl
PM _{2,5} (Partikül Madde) (Yıllık Ort.)	25 µg/m ³ (Yıllık Ort.)		-----	-----	-----	-----	-----

ÇALIŞMA ALANININ YERİ VE SINIRLARI

Çalışma alanını oluşturan Siirt kenti, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Dicle Bölümü'nde yer almaktadır. Bir kısmı Güneydoğu Anadolu, bir kesimi Doğu Anadolu Bölgesi'ne giren ilin merkezi olan Siirt, Mezopotamya'yı kuzeyden bir yay gibi çeviren Güneydoğu Torosların eteklerinde kurulmuş bir Anadolu kentidir. Siirt kentinin doğu ve güneyini sarp ve derin bir kanyon vadi oluşturan Botan Çayı sınırlandırmaktadır. Söz konusu nehir kentin bu yönlere gelişimini engellemiştir. Siirt'in kuzeyi de ortalama 1000 metrelik yükseltiye sahip engebeli araziler tarafından çevrelenmiştir. Kentin bu yöndeki gelişimi de bu engebeli-arızalı arazi ile engellenmiştir. Günümüzde kent, etrafındaki morfolojik birimlerin sınırlayıcı etkisinden dolayı daha çok batı ve güneybatı yönüne doğru gelişim göstermektedir. Yerleşme çekirdeğini Botan Vadisi'ne hâkim Rasinnebah, Şeyhşemu, Birraffa, Şeyhkasım ve Meybuk gibi tepelerin oluşturduğu Siirt kenti, başlarda bu tepelerin etrafına doğru yayılış göstermiştir (Şekil 1). Ancak zamanla nüfusun ve yapılaşmanın artmasıyla birlikte kent, batıya, plato yüzeyine doğru gelişme göstermiştir (Alkan, 2018: 7). Günümüzde ise hızlı kentleşmenin etkisiyle Siirt, plato yüzeyini de aşarak, batıya ve güneybatıya uzanarak, Yağmurtepe ile Kezer Çayı ve etrafındaki neojen göl çökeltilerinden oluşan düzlüğe doğru ilerlemektedir. Siirt kenti, 7 ilçe ile 281 köyün idari merkezi konumunda olup,

150000'e yaklaşan nüfusu ve gelişme eğiliminde olan ekonomik fonksiyonlarıyla bulunduğu bölge için önemli bir yerleşmedir.

Şekil 1. Çalışma Sahası Lokasyon Haritası.

BULGULAR

Hava kirliliği sorunu bölgelerin sahip olduğu coğrafi, demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri ile yakından ilişkilidir (Tağl, 2007: 37-56). Beşeri faktörler, kirliletiçi emisyon oranlarını ve kaynağını belirlerken; bölgelerin iklimi ve topoğrafyası kirliliğin atmosferde dağılımını etkilemektedir (İlten & Selici, 2008: 267-277). Bu nedenle son yıllarda kentlerdeki hava kalitesi ile meteorolojik koşullar arasındaki ilişki araştırmalara konu olmuştur (Keser, 2002: 70). İklim koşullarının yılın büyük bir bölümünde elverişsiz şartlar göstermesi, topografik özelliklerin uygun olmaması ve beşeri coğrafya etmenleri hava kalitesi üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır (Kopar & Zengin, 2009: 52).

Siirt Kentinde Hava Kirliliğini Etkileyen Coğrafi Faktörler

Hava kalitesini doğrudan ve dolaylı olarak etkileyen coğrafi faktörler; doğal ve beşeri faktörler olmak üzere iki kategoride değerlendirilebilir. Doğal faktörler; topografik ve iklimsel özellikler (sıcaklık, nispi nem ve yağış, inversiyon, basınç ve rüzgârlar), beşeri faktörler ise; hızlı nüfus artışı, düzensiz kentleşme, gecekondulaşma, fosil yakıtlar, motorlu taşıtlar, şehir merkezli alternatifsiz ulaşım güzergâhları, bireysel duyarlık ve kurumsal denetim faktörleridir (Kopar & Zengin, 2009: 52).

Doğal Faktörler

Bir yerde hava kirliliğine neden olan maddelerin havadaki miktar ve durumlarını uzun süre muhafaza etmeleri de o yerin topografik ve iklimik özelliklerine bağlı olarak meydana gelmektedir. Bu nedenle hava kirliliği sorununun çözümlenebilmesi için, öncelikle kirliliğin kalıcılığını denetleyen topografik ve meteorolojik parametrelerin ortaya konması gerekmektedir (Keser, 2002: 71).

Topografik Özellikler

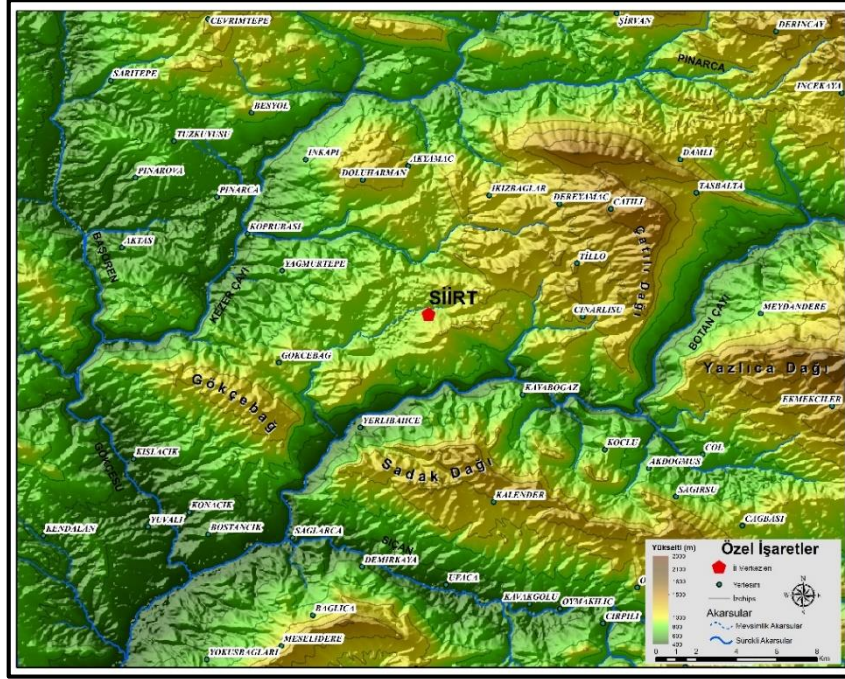
Yerleşim biriminin kurulduğu yerin topografik şekli hava kirliliğini olumsuz yönde etkileyebileceği gibi, olumlu rol üstlenerek de kirliliğin doğal yollardan dağılmasına imkân hazırlayabilir. Bu bakımdan etrafı yüksek bir çerçeve ile sınırlandırılmış olan havza tabanları veya rüzgâr istikametine dik olan vadi tabanları ya da yamaçları, buralarda kurulmuş olan yerleşmelerin hava kirliliğinde olumsuz rol oynar. Türkiye'deki kentlerin birçoğunda topografik koşulların olumsuz bir rol oynadığı anlaşılmaktadır (Garipağaoğlu, 2015: 104). Bu bakımdan ele alındığında Siirt kentinde mevcut topografik koşulların hava kirliliği üzerinde olumsuz bir etki yaptığı görülmektedir.

Siirt kenti, 895 metre yükseltide yer alan ve Güneydoğu Torosların eteklerinde kurulmuş bir yerleşimdir. Kent başlarda doğusundaki Rasinnebah, Biraffa ve Şeyhşemu gibi tepelik sahalarda yamaçlarında gelişirken, günümüze doğru ise batısındaki düzlüğe doğru yayılmıştır. Kentin kuzeyi yükselti aralığı 1000-1400 arasında değişen tepeler ile Çatılı gibi dağlık kütleler tarafından çevrelenmiştir. Güneyinde ise Gökçedağ ve Sadak gibi yükseltisi 1000 metreyi aşan antiklinaller bulunmaktadır. Siirt'in gelişime açık ve yükseltinin kademeli olarak azaldığı doğrultusu ise batıda Kezer Çayı ve çevresindeki Neojen göl çökelleridir. Dolayısıyla Siirt kentinin topografik yapısı incelendiğinde kentin kuzeyi, doğusu ve güneyinin dağlık kütleler tarafından çevrelediği, batısının ise nispeten açık, ancak bu kısımda da Yağmurtepe gibi küçük tepelik alanların bulunduğu gözlenmektedir (Şekil 2). Söz konusu topografik yapı, kentte hava kirliliği üzerinde olumsuz bir etki oluşturmaktadır. Zira kentin üzerine çöken kirli hava, etrafındaki engellerden dolayı rüzgârlar vasıtasıyla tahliye edilememekte ve bu da kirli havanın uzun süre kent üzerinde kalmasına yol açmaktadır.

Diğer yandan kentte topografik açıdan hava kirliliğini etkileyen bir başka unsur da yükseltidir. Siirt'in ortalama yükseltisi 1000 metre civarında olup, sahada yükseltiye bağlı yıllık ve günlük sıcaklık salınımları artmakta ve yıllık amplitüd de yükselmektedir. Bu durum özellikle kış aylarında yanma süresini ve dönemini uzatarak, kirliliğin artmasına yol açmaktadır.

Şekil 2. Çalışma Sahası Topografya Haritası.

İklim Özellikleri

Hava kirliliği konsantrasyonları ile meteorolojik faktörler arasında yakın bir ilişki olduğu bilinmektedir (Menteşe & Tağıl, 2012: 4). Hava kirliliğini etkileyen en önemli fiziksel faktörler arasında yer alan iklimik şartlar, uygun olmadığı ölçülerde atmosfer kirliliğini daha da artırmakta, ya da kirli havanın etrafa yayılmasına neden olmaktadır. Türkiye’de hava kirliliğinin iklim şartları ile olan ilişki araştırılırken, daha çok yılın soğuk devresi olan kış dönemi dikkate alınmaktadır. Bu dönemde özellikle düşük sıcaklıklar, yüksek basınç şartları, rüzgârlar ve inversiyon (Isı terselmesi) gibi olumsuz iklimolojik olaylar, hava kirlenmesi üzerinde etkilerini arttırmaktadırlar (Garipağaoğlu, 2015: 78-79).

İklim elemanları içerisinde yer alan sıcaklık, hava kirliliği ile en sıkı bağlantısı olan unsurdur. Bu bakımdan özellikle yıllık ve günlük sıcaklık salınımları ile yanma dönemi içerisindeki maksimum ve minimum sıcaklıklar, sıcaklığın 0 °C’nin altına indiği günler sayısı çok önemlidir. Çünkü hava sıcaklığı, binalarda yanan ısıtıcıların yanma sürelerini ve derecelerini belirleyerek, doğrudan kullanılan yakıt miktarını belirlemekte, bu da hava kirliliğinin boyutlarını etkilemektedir. Türkiye’de hava sıcaklığının 18 °C’nin altına düştüğü mevsimden itibaren yanma olayı başlamaktadır. Bu yüzden yanma dönemini belirleyen 18 °C’nin altındaki mevsimlik ve günlük sıcaklıklar son derece önemlidir (Garipağaoğlu, 2015: 80-81; Şahin, 1989: 28). Siirt’te yanma dönemi Ekim ve Nisan aylarını kapsayan yaklaşık yedi aylık zamana tekabül etmektedir (Tablo 2).

Günlük ortalama sıcaklık verileri dikkate alındığında kentte yanma süresi yaklaşık 210 günü bulmaktadır. Eşik değerlerin altında sıcaklıkların görüldüğü bu dönemde kentsel alanda fosil yakıt kullanımının miktarı ve süresi arttığı için atmosfere daha fazla kirlenici yayılmakta ve hava kirliliği ortaya çıkmaktadır. Bu durum özellikle kentin batısındaki depresyon ve vadi tabanlarında kalan kesimlerinde daha belirgin bir şekilde hissedilmektedir. Sahada sıcaklığın 0 °C'nin altına düştüğü günler, yani donlu günler ve bunların sayıları ile birlikte yıl içerisindeki dağılımları da hava kirliliğini etkilemektedir. Bu bakımdan kentte yıllık ortalama donlu gün sayısı 38.6 olup, Kasım-Nisan dönemine denk gelen yedi aylık süreçte donlu günler yaşanmakta ve bu da hava kirliliğini daha da artırmaktadır (Tablo 2).

Tablo 2. Siirt'te bazı meteorolojik verilerin aylık ve yıllık ortalama değerleri (1960-2016).

Aylar	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Yıllık
Ortalama Sıcaklık (°C)	2.8	4.3	8.6	13.8	19.4	26	30.5	30.0	25.1	18	10.3	4.8	16.1
Maksimum Sıcaklık (°C)	19.7	20.6	28.5	32.9	36.1	40.2	44.4	46	39.9	36.6	25.6	24.3	
Minimum Sıcaklık (°C)	-15.6	-14.8	-13.3	-3.8	2.0	8.7	14.0	14.4	8.5	1.3	-4.4	-14.4	
Maksimum Sıcaklıkların Ortalaması (°C)	6.8	8.9	13.8	19.2	25.3	32.3	37.2	37.0	32.3	24.5	15.5	8.9	21.8
Minimum Sıcak. Ortalaması (°C)	-0.3	0.7	4.4	9.1	13.7	19.2	23.5	23.2	18.8	12.9	6.4	1.8	11.1
Donlu Gün Sayısı	14.6	10.6	3.1	0.1	-	-	-	-	-	-	1.4	8.8	38.6
Yağış Miktarı (mm)	84.1	97.1	105	107	59.4	8.7	1.8	1.1	5.1	49.8	78.9	92.1	690.1
Ortalama Yağışlı Gün	12	12.2	14	13.9	10.6	3.5	0.7	0.6	1.8	7.9	9.1	11.6	97.9
Kar Yağışlı Gün	5.3	4.6	1.8	0.2							0.6	2.4	14.9

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü.

Siirt kentinde hava kirliliği üzerinde etkili olan bir önemli iklimik olay ise inversiyondur. Hava kütlelerinde aşağıdan yukarıya doğru gidildikçe sıcaklığın sürekli azalması gerekirken bir yerde artar ve daha sonra tekrar azalmaya devam ederse bu duruma sıcaklık terselmesi denmektedir. Sıcaklık terselmesinin olduğu yerlerde hava içinde dikey yönlü bir hava akımı doğuracak dinamizm bulunmamaktadır. Normalin aksine olarak yükseldikçe sıcaklık artıyorsa sıcaklık terselmesi veya inversiyon meydana gelmektedir. Bu terselme eğer yeryüzünde olmuşsa kararlı bir havanın varlığını gösterir. Bu durumda soğuk ve ağır hava alta, sıcak ve hafif hava üstte olduğundan düşey yönlü hava akımlarını doğuracak

bir güç kaynağı yoktur. Böyle tip havalarda yeryüzüne yakın bölümlerde hava içindeki kirleticiler, olduğu yerde kalmaktadır. Bacalardan çıkan duman havada yükselmemektedir. Hava kirliliği yönünden en tehlikeli durum da budur. Böyle bir kararlılık bozuluncaya kadar canlılar bu kirli havayı teneffüs etmek zorunda kalmaktadırlar. Bu tip havada eğer nisbi nem oranı da yüksek ise (sisli havada olduğu gibi) havadaki kirleticilerin en zararlıları olan kükürt dioksit, su buharı ile birleşerek insan sağlığına çok zararlı olan sülfürik asidi oluşturmaktadır (Şahin, 1989: 36). İncersiyon olayının Siirt kentinde soğuk dönemde oldukça sık görüldüğü gözlenmiştir. Özellikle kentin batısındaki Kezer Çayı ve etrafındaki depresyon sahaları ve vadi oluklarında kışın incersiyonun çoğu zaman gerçekleştiği ve kirli havanın kent üzerinde kalmasını sağladığı anlaşılmaktadır. Bu durum kentte görülen kirliliğinin en önemli doğal etkileri arasında yer almaktadır.

Hava kalitesini etkileyen diğer önemli iklim elemanları ise basınç ve rüzgârlardır. Hava basıncı, yeryüzündeki havanın hareketli veya hareketsiz olmasını etkilediği için konu ile ilgilidir. Yüksek basınç şartlarında sübsidans söz konusu olduğu için aşağıdaki kirli hava yükselmemektedir. Aksine, hareketsiz olarak yeryüzünde kalmaktadır. Onun için antisiklonların etkili olduğu zamanlar kirlilik yönünden olumsuz sonuçlar doğmaktadır (Şahin, 1989: 38). Siirt'te yıllık ortalama basınç 900-920 hPa değerleri arasında değişmektedir (Tablo 3). Kentte özellikle kış aylarında basınç değerleri yükselmekte, bu da yüksek basınç şartlarında kirli havanın tahliyesini güçleştirerek, kirli havanın kent üzerinde daha uzun süre kalmasına yol açmaktadır.

Tablo 3. Siirt'te Ortalama ve Ekstrem Basınç Değerlerinin Aylara Göre Dağılımı (1960-2016).

Aylar	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Yıllık
Ortalama Basınç (hPa)	915.5	913.8	912	911.5	910.9	907.4	904.7	906.5	911.2	915.5	917.0	916.7	911.9
Maksi. Basınç (hPa)	926.9	926	924	921	919,3	915.4	912.5	914.3	919.9	924.3	929	927.2	
Mini. Basınç (hPa)	897.1	897.9	896	897.1	901.3	899.1	895.4	898.9	903.8	905	903.3	899.6	

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü.

Hava kalitesi üzerinde belirleyici bir başka iklim elemanı olan rüzgârın esme hızı ve hâkim yönü, yerleşim alanları üzerinde biriken kirli havanın uzaklaştırılması bakımından önem taşımaktadır (Türkeş, 2017: 173). Bu nedenle hava kirliliği önleme çalışmalarında emisyon maruz bölgelerde etkili olan rüzgârların; yönü, hızı ve esme sıklığından (frekansı) oluşan üç özelliğinin tam olarak belirlenmesi gerekmektedir (Keser, 2002: 92).

Siirt kentinde tüm yönlerin yıllık toplam rüzgâr esme sayısı 475969'dur (Tablo 3). Bütün mevsimlerde ve yıllık olarak kuzey, kuzeydoğu ve doğu yönünden esen rüzgârların frekansının daha yüksek olduğu sahada, hâkim rüzgâr yönü ise kuzey ve doğudur. Siirt kentinde yıl boyunca rüzgârın en çok estiği istikamet 110348 esme sayısı (ortalama hızı: 1.3 m/sn) ile doğu (E) yönüdür. Doğru yönü ile birlikte 99043 esme sayısı (ortalama hız: 1.1 m/sn) ile kuzey (N) gelmektedir. Yıl boyunca rüzgârın en az estiği yön ise 20186 (ortalama hız: 1.3 m/sn) esme sayısı ile güneydoğudur. Bu yönden sonra rüzgârın en az estiği yön 21279 esme sayısı (ortalama hız: 1.8 m/sn) ile güneydir (Tablo 4).

Tablo 4. Siirt kentinde mevsimlere göre rüzgâr esme sayıları (1960-2016).

	İlkbahar	Esiş %'si	Yaz	Esiş %'si	Sonbahar	Esiş %'si	Kış	Esiş %'si	Yıllık
N	25269	20.1	23508	19.4	21470	18.1	28796	25	99043
NE	9964	8.2	11327	9.3	11425	9.6	11799	10.2	44515
E	27348	22.6	26251	21.6	31179	26.3	25570	22.2	110348
SE	5791	4.8	4813	4	5931	5	4744	4.1	20186
S	18989	15.7	21499	17.7	16840	14.2	13659	11.8	21279
SW	7225	6	7360	6.1	6292	5.3	5929	5.1	70987
W	20854	17.2	22431	18.5	20845	17.6	18675	16.2	26806
NW	5425	4.5	4101	3.4	4499	3.8	6161	5.3	82805

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü.

Görüldüğü üzere Siirt kentinde hakim rüzgâr yönü kuzey ve doğu istikametidir. Güney ve batı yönünde ise çok az frekansta rüzgâr esmektedir. Kentteki topografik şartlar, rüzgârın kent üzerindeki kirli havayı tahliyesi etmesi için olumsuz koşullar taşımaktadır. Nitekim kentin güneyindeki Gökçedağ ve Sadak gibi antiklinaller ile doğudaki Rassinebah ve Biraffa gibi tepelik alanlar, kışın genellikle kuzeyden esen rüzgârların kent üzerindeki kirli havayı tahliye etmesini engellemektedir. Kirli havanın kentten tahliyesini sağlayacak batı yönü ise çok katlı yapılaşmadan dolayı rüzgârların bu doğrultudaki hareketleri de kısıtlanmaktadır. Bu nedenle kirliliğin en yüksek olduğu kış döneminde rüzgârlar beşeri ve topografik engellerden dolayı etkisiz kalarak, kirli havanın taşınmasına ve kent üzerinden dağılmasına yardımcı olamamaktadır.

Tablo 5. Siirt Kentinde Ortalama Rüzgâr Hızı, Maksimum Rüzgâr Hızı ve Yönü İle Fırtınalı Günler Sayısının Aylara Göre Dağılımı (1960-2016).

Aylar	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haz.	Tem.	Ağus.	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Yıllık
Ortalama Rüzgâr Hızı (m_sec)	1.2	1.4	1.8	1.9	1.8	2.0	2.0	1.9	1.9	1.7	1.3	1.2	1.7
Fırtınalı Günler Sayısı Ortalaması	0.5	0.8	0.9	0.9	0.9	0.7	0.1	0.1	0.3	0.4	0.4	0.4	0.5

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü.

Diğer yandan sahadaki ortalama rüzgâr hızları, maksimum rüzgâr hızı ve yönleri incelendiğinde, kışın rüzgâr hızlarının düşük yaz mevsiminde ise yüksek olduğu görülmektedir. Ortalama rüzgâr hızının en düşük olduğu aylar 1.2 m/sn ile Aralık ve Ocak ayı iken ortalama rüzgâr hızının en yüksek olduğu aylar 2.0 m/sn ile Temmuz ve Ağustos aylarıdır (Tablo 5). Bu verilere göre sahada güney sektörlü esen ve yazın etkili olan rüzgârlar daha şiddetli eserken, kışın etkili olan kuzey sektörlü rüzgâr ise daha yavaş esmektedir.

Hava kirliliğinin dağıtılması bakımından çok etkili olan, kuvvetli rüzgârlı ve fırtınalı gün sayılarına baktığımızda, bunların kentteki hava kirliliğinin en yüksek olduğu Aralık, Ocak, Şubat ve Mart aylarında düşük olması olumsuz bir özellik olarak görülmektedir. Nitekim kirliliğinin en yüksek düzeyde olduğu Aralık, Ocak ve Şubat aylarında ortalama aylık rüzgâr hızları 1.2 ile 1.4 m/s gibi oldukça düşük bir frekans aralığında değişmektedir. Aynı şekilde fırtınalı gün sayıları da kış aylarında 1 günün altında kalmaktadır. Bu durum kirliliğinin en yoğun olduğu kış aylarında kirli havanın tahliyesinde önemli bir dezavantaj oluşturmaktadır.

Beşeri Faktörler

Hava kirliliğinde doğal koşulların yanında beşeri faktörlerinde büyük etkisi vardır. Beşeri faktörler içerisinde hızlı nüfus artışı, düzensiz kentleşme, gecekondulaşma, fosil yakıtlar, motorlu taşıtlar, kent merkezli alternatifsiz ulaşım güzergâhları ve kurumsal denetim gibi faktörler yer almaktadır (Kopar & Zengin, 2009: 52). Öte yandan Türkiye’de görülen hava kirliliği, genelde evsel ısınma amaçlı kullanılan yakıtlardan ve motorlu kara taşıtlarından kaynaklanmaktadır. Özellikle de konutlarda ısınma amacıyla kullanılan kömür ve fueloil gibi yakıtlardan çıkan her türlü kirlenici, havanın kirlenmesinde rol oynamaktadır (Garipağaoğlu, 2015: 36).

Siirt kentinde hava kirliliğini doğuran temel nedenlerden biri hızlı nüfus artışı ve plansız kentleşmedir. Siirt, modern kentleşme süreciyle ilk olarak 1950’li yıllarda tanışmıştır. Bu dönemle birlikte kent gelişmeye ve nüfusu artmaya başlamıştır. Siirt, 1980’li yılların başına kadar nispeten planlı ve yavaş bir ivme ile gelişmiştir. Nitekim kent nüfusu 1955’te 20895 iken, 1980’de ise 42291 olmuştur. Ancak Siirt kenti 1980’li yıllardan sonra gerek ulaşım imkânlarının artması, gerekse sağlık, ticaret ve eğitim fonksiyonlarının gelişmesiyle hızla çevresindeki kırsal yerleşmelerden göç almıştır. Öte yandan kentin büyük bir göç dalgasına maruz kalmasına yol açan asıl durum ise bölgede yaşanan terör olaylarıdır. Siirt kenti, 1980’li yılların ikinci yarısından 2000’li yıllara kadar terör olaylarından dolayı köylerini ve kasabalarını terk eden nüfusun ilk yöneldiği yerleşmelerden biri olmuştur. Nitekim kent nüfusu 1985 yılında 53884 iken, 2000 yılına gelindiğinde neredeyse 2 kat artarak 98281’e yükselmiştir (Tablo 6). Hızlı ve plansız şekilde gerçekleşen bu göç dalgası, Siirt kentinin çarpık bir kentleşme kimliği kazanmasında oldukça belirleyici olmuştur.

Kırsal kesimde gelen nüfus, kentin çevresinde arazilere denetimsiz bir şekilde yerleşince, zamanla bu kesimlerde düşük kalite yakıt kullanımını oldukça artmıştır.

Bu durum kentteki kirliliğin ana nedenini oluşturmaktadır. Artan nüfusla birlikte kentte birim yüzeye düşen yeşil alanlar azalmakta, insan sayısı, hane sayısı ve tüketilen yakıt miktarında hızlı bir artış ortaya çıkmaktadır. Artan yakıt miktarı, hava kirliliğinin artmasında önemli bir rol oynamıştır. Kentte hava kirliliği üzerinde etkili olan önemli bir unsur da plansız kentsel dokudur. Sahada binalar sıkışık, iç içe ve çok katlı bir şekilde dizayn edilmiştir. Bu da kent üzerine çöken kirli havanın rüzgârlar tarafından tahliye edilmesinde olumsuz bir durum arz etmektedir.

Tablo 6. Siirt kentinin nüfus gelişimi (1927-2017).

Sayım Dönemi	Kadın	Erkek	Toplam Nüfus	Yıllık Değişim Oranı %'si
1927	5887	8943	14830	
1935	6988	9048	16036	1.0
1940	7397	9689	17086	1.3
1945	6893	9317	16210	-1.0
1950	7565	8015	15580	-0.8
1955	8079	12816	20895	6.8
1960	9190	13754	22944	2.0
1965	10733	14747	25480	2.2
1970	12805	16739	29554	3.2
1975	15360	20294	35654	4.1
1980	18539	23752	42291	3.7
1985	24422	29462	53884	5.5
1990	32324	35996	68320	5.4
2000	46712	51569	98281	11.1
2008	58056	64407	122463	3.1
2017	71700	77206	148906	2.5

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu.

Siirt'te düşük kalorili ve kükürt nispeti yüksek fosil yakıt kullanılması ve doğalgazın henüz kömüre üstünlük sağlayamamış olması, hava kirliliğini tetikleyen en önemli olaydır. Yıl içerisindeki yanma dönemlerinde yoğun olarak görülen ısınmadan kaynaklı kirlilik, hava kalitesinin düşmesindeki en temel nedenlerden biridir. Nitekim kentlerde özellikle kış aylarında ciddi düzeyde hava kirliliğinin görülmesi düşük kalite yakıt kullanımı ile ilgilidir. Isınma kaynaklı hava kirliliğinin temel sebepleri; düşük kaliteli yakıt kullanımı, yanlış kalorifer ve soba yakma usulleri ile kullanılan kalorifer kazanları bakımının düzenli olarak yapılmamasıdır (Özşahin vd., 2016: 92). Isınma amacıyla kullanılan fosil yakıtlar (fueloil veya kömür) yüksek oranda kükürt ve kül içermektedir. Dolayısıyla ısınma sistemlerinde yanma tam anlamıyla gerçekleşmemektedir. Böylece kirlilik problemi ön plana çıkmaktadır (Özdemir & Boyraz, 2002: 179). Siirt'te ısınma amaçlı olarak genellikle yakın çevreden çıkarılan kalitesi düşük linyit kömürleri

kullanılmaktadır. Bu durum hava kirliliğini tetiklemektedir. Ancak kentte 2012 yılından itibaren belirli semtlerde doğalgaz kullanımı ile birlikte hava kirliliği azalmasına rağmen, günümüzde özellikle eski kent nüvesini oluşturan Ulus, Conkbayır, Ülkü, Barış, Doğan, Tınaztepe, Sakarya, Dumlupınar gibi mahallelerde doğalgaz kullanılmamaktadır. Bu da kirliliğin günümüzde de devam etmesinde önemli bir etken olarak görülmektedir. Nitekim kent genelinde 32.000'e yakın konut bulunmaktadır. Bu konutların 19.000'e yakın kısmında doğalgaz kullanılırken, 13.000 civarında konutta ise hala odun, kömür, fueloil gibi fosil yakıtlar kullanılmaktadır.

Son yıllarda, otomotiv sanayisinin gelişmesi, nüfus artışı ve ülkemizde yaşam seviyesinin yükselmesi sonucunda, motorlu karayolu taşıtları sayısında büyük bir artış olmuştur. Bunun sonucu olarak karayollarında seyir halindeki motorlu taşıtların egzozlarından kent atmosferine verilen kirleticilerin seviyeleri, bölgenin meteorolojik ve topografik koşullarının etkisiyle zaman zaman insan sağlığını tehdit edici boyutlara ulaşabilmektedir (Elbir vd., 2010: 1). Motorlu taşıtların egzoz gazları, trafiğin yoğun olarak yaşandığı kent merkezlerindeki karbon monoksit emisyonlarının %43,9'undan, azot oksit emisyonlarının %41,0'inden, hidrokarbon emisyonlarının %26,2'sinden ve havada asılı partikül madde emisyonlarının %16,4'ünden sorumludur (EEA, 2007).

Bu bakımdan değerlendirildiğinde Siirt kentinde hava kirliliğine yol açan temel unsurlardan biri motorlu taşıtlardır. Kentte motorlu taşıtların sayısı özellikle 2000'li yıllardan sonra artmıştır. Siirt'te 2017 yılı verilerine göre 17325 motorlu araç bulunmaktadır (Tablo 7). Bunun da büyük bir kısmı otomobil, minibüs ve kamyonet gibi emisyonu yüksek motorlu araçlardan oluşmaktadır. Kentte özellikle trafik yoğunluğunun yüksek olduğu gündüz saatlerinde motorlu araç emisyonlarına bağlı hava kirliliği artmaktadır. Yanma dönemini kapsayan kış sezonunda düşük kalite yakıt kullanımı ile birlikte motorlu araç kullanımı, en önemli kirlilik nedeni olarak ortaya çıkmaktadır. Fosil yakıt kullanımının olmadığı sıcak dönemlerde ise motorlu araçlar, kentteki hava kirliliğinin ana nedenlerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Öte yandan Siirt kentinin ulaşım açısından işlek bir konumda yer alması, motorlu araç emisyonlarını artırmaktadır. Zira Siirt'te hem kent içi trafiğin yoğun olması hem de Şırnak, Pervari gibi şehirlerarası yolların kent içinden geçmesi, motorlu taşıt kullanımını artırmaktadır. Bu durum sürekli bir kirliliğin oluşmasında önemli bir etkidir.

Siirt kentinde az da olsa, sanayi tesislerinin hava kirliliği üzerinde etkisi bulunmaktadır. Kentte büyük sanayi tesisleri olmamasına rağmen, hava kirliliğine etkileyebilecek orta ve küçük sanayi işletmeleri bulunmaktadır. Siirt Organize Sanayi Bölgesi'nde yer alan sanayi tesisleri ile Siirt Küçük Sanayi Sitesi ve kentin farklı kesimlerine dağılmış gıda, metal ve hazır beton üretiminin yapıldığı orta ölçekli tesisler, kentte kirliliğe yol açmaktadır. Özellikle bu tesislerde enerji tüketimine bağlı kalitesiz yakıt kullanımı önemli bir kirlilik kaynağı olabilmektedir.

Tablo 7. Siirt kentindeki araç cinsi ve sayıları (2017).

Araç Cinsi	Sayısı
Motosiklet	559
Otomobil	9714
Minibüs	4250
Otobüs	750
Kamyonet-Kamyon	1050
Traktör	202
Arazi Taşıtı	400
Diğerleri	400
Toplam	17325

Kaynak: Siirt İl Emniyet Müdürlüğü Trafik Tescil Şube Müdürlüğü Verileri.

Siirt Kentinde Hava Kirliliği

Havanın doğal bileşimini değiştirip, kirli hava özelliği kazandıran kirleticilerden kükürt dioksit (SO₂) ve partikül madde (PM₁₀) ölçülmesi, kirlilik düzeyine karar verebilmede Dünya Sağlık Örgütü tarafından yeterli bulunmuş ve her ülkede ölçülmesi önerilmiştir. Türkiye genelinde hava kirletici parametrelerinden daha çok SO₂ ve PM₁₀ düzeyleri izlenmektedir (Menteşe ve Tağıl, 2012: 4). Dünya Sağlık Örgütü, Avrupa Birliği (AB) ve Türkiye Hava Kalitesini Kontrol Yönetmeliği (HKKY), hava kirliliğinin başladığı düzeyi tanımlayan standartlar ile kirleticilere yönelik hedef sınır değerler belirlemiştir (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2008). Bu bakımdan Siirt kentinde SO₂ ile PM₁₀ konsantrasyonları ile ilgili parametreler incelendiğinde, ortalama değerlerin gerek Dünya Sağlık Örgütü ve AB gerekse Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın belirlemiş olduğu sınır değerlerin çok üzerinde seyrettiği, çoğu zaman da sınır değerlerin aşıldığı gözlenmektedir. Bu yüzden Siirt kentinde hava kirliliği insan sağlığını etkileyen ciddi bir problem olarak ortaya çıkmıştır.

Siirt kentinde hava kirliliğinin temel sebepleri arasında ısınma amacıyla kullanılan yakıtların kalitesiz oluşu, kaçak kömür kullanımı ve yakma sistemlerinin uygun olmayışı, motorlu araç kullanımını son 10 yılda büyük bir artış göstermesi ve yaz aylarında inşaat faaliyetleri nedeniyle atmosfere yayılan toz ve parçacıkların oluşturduğu kirlilik gelmektedir. Kentte hava kirliliğine neden olan faktörler dikkate alındığında, kirliliğinin büyük oranda yakma dönemine denk gelen kış sezonunda zirveye ulaştığı gözlenmektedir. Gerçekten de ölçümü yapılan kirlilik parametreleri olan SO₂ ile PM₁₀ konsantrasyonları, genellikle en üst seviyelerine kış mevsiminde çıkmaktadır.

Diğer yandan Siirt kentinde hava kirliliğine yol açan temel kirleticinin partikül madde olduğu görülmektedir. Partiküller havada asılı olarak duran 0.1 ile 10 mikron çapında olan katı parçacıklardır (Şahin, 1989: 33). Havadaki partikül madde insan sağlığını etkileyen en önemli kirleticilerden biridir. Partikül boyutu

ile sağlık üzerindeki olumsuz etkisi doğrusal olarak bağlantılıdır. PM'nin 10 µm'den büyük kısmı burun ve nazofarenkste tutulmaktadır. 10 µm'den küçük kısmı bronşlarda birikirken 1-2 mikron çapındakiler alveollerde 0.1 mikron çapında olanlar ise alveollerden intrakapiller aralığa diffüze olmaktadır. Ultra ince ve ince partiküller sağlık etkisi bakımından kaba partiküllerden daha tehlikelidir (Karakaş, 2015: 25) Dolayısıyla, 2.5 ve 1 µm'den küçük aerodinamik çapa sahip partiküllerin kimyasal yapısı insan sağlığı için büyük önem taşımaktadır. Bu yüzden Dünya Sağlık Örgütü ve Avrupa Birliği, son yıllarda PM_{2.5} ve PM₁₀ parametreleri dikkatle izlemektedir.

Partiküllerin esas kaynakları, yakıtların yanması, dizel motorlar, fabrikalar, enerji tesisleri, yakma tesisleri, inşaat faaliyetleri, yangınlar ve rüzgârdır (Akan & Morcalı, 2017: 110). Yerleşim merkezlerindeki kirli havada partiküllerin %75-80'i ısınma amacıyla tüketilen yakıtlardan çıkmaktadır. Endüstri, ulaşım ve çöplerin yakma şeklindeki imhası ile ortaya çıkan duman miktarı, geriye kalan %20-25'lik oranı meydana getirmektedir (Şahin, 1989: 33). Siirt kentinde partikül madde konsantrasyonunun çok yüksek düzeyde seyretmesinin temel nedenleri, kışın kalitesiz yakıt kullanımı, yakma sistemlerinin yanlış olması, binalarda filtreleme sistemlerinin olmayışı ve inşaat sezonundaki faaliyetlerin yol açtığı kirlilik şeklindedir.

Nitekim Siirt Merkez istasyonunun 2015, 2016, 2017 yıllarını kapsayan PM₁₀ kirleticisinin yıllık ve mevsimsel analizi yapıldığında, PM₁₀ konsantrasyonunun Dünya Sağlık Örgütü ve Türkiye hava kalitesi sınır değerlerinin çok üzerinde olduğu görülmektedir. Siirt, PM₁₀ konsantrasyonuna göre Türkiye ve Avrupa'nın havası en kirli kentleri arasında yer almaktadır. Zira Dünya Sağlık Örgütü'nün 2017 yılındaki raporuna göre Siirt yıllık ortalama 61 µg/m³ PM_{2.5} değeriyle Avrupa'nın havası en kirli 6. Kenti konumundadır (WHO, 2016, Tablo 8).

Tablo 8. Avrupa'da PM_{2.5} Değerlerine Göre Havası En Kirli Kentler (WHO, 2017).

Kentler	Yıllık Ortalama PM _{2.5} (µg/m ³) Değerleri (Sınır Değer 25 µg/m ³)
Tetova (Makedonya)	81
Batman (Türkiye)	67
Hakkâri (Türkiye)	67
Gaziantep (Türkiye)	66
Tuzla (Bosna Hersek)	65
Siirt (Türkiye)	61
Afyon (Türkiye)	60
Karaman (Türkiye)	57
Iğdır (Türkiye)	54
Isparta (Türkiye)	52

Öte yandan kentte 2015, 2016, 2017 yıllarını kapsayan PM₁₀ kirleticisinin yıllık, mevsimlik ve aylık ortalama parametreleri incelendiğinde, bütün yıllarda belirlenen sınır değerlerin aşıldığı görülmektedir. Nitekim 2015 yılında yıllık

ortalama PM₁₀ miktarı 104.7 µg/m³ iken, 2016'da 83.3 µg/m³ ve 2017'de 63.4 µg/m³ şeklinde gerçekleşmiştir. Her üç yılda da sınır değerler aşılmış olup, 2015 yılında 184 gün, 2016'da 215 gün ve 2017 yılında 117 gün sınır değerler aşılmıştır (Tablo 9). Türkiye'de hava izleme kalitesi yönetmeliğine göre yıllık aşılması gereken gün sayısı maksimum 35'tir. Buna göre kentte yılın önemli bir kısmında sınır değerler aşılmış durumdadır.

Tablo 9. Siirt'te Son Üç Yıllık Dönemde Pm₁₀ Kirleticisinin Aylık Ve Yıllık Ortalamaları.

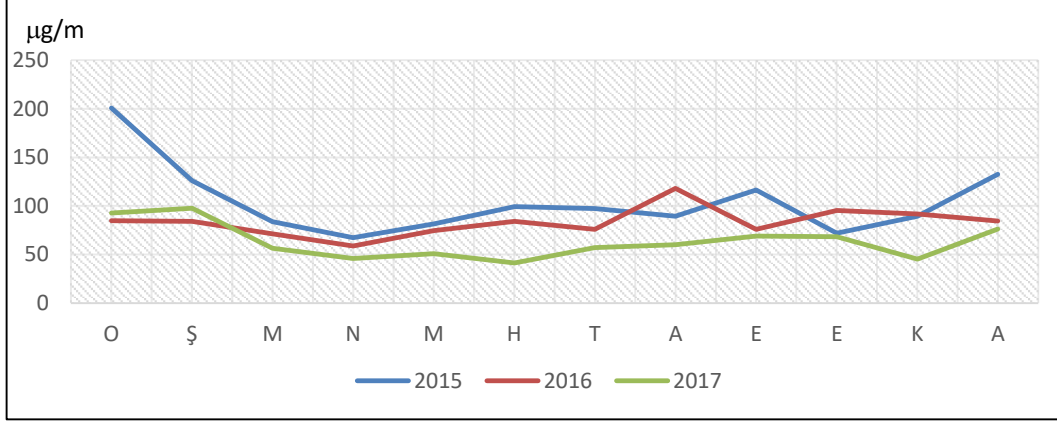
PM ₁₀	Aylar												Yıllık	Sınır Değerin Aşıldığı Gün Sayısı
	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A		
2015	201	126.1	83.7	67.5	81.6	99.4	97.2	89.4	116.5	72.0	89.3	132.6	104.7	184
2016	84.7	84.2	71.3	58.7	74.7	84.0	76.0	118	76.0	95.4	91.6	84.5	83.3	215
2017	92.6	97.6	56.6	45.8	51.0	41.3	57.1	60.0	68.9	68.2	45.1	76.2	63.4	117
Ort.	126.1	102.6	70.5	57.3	69.1	74.9	76.7	89.1	87.1	78.5	75.3	97.8	83.8	

PM₁₀ kirleticisinin mevsimlik dağılımı incelendiğinde, bütün yıllarda yanma sezonuna denk gelen kış aylarında en yüksek düzeylere ulaştığı anlaşılmaktadır (Şekil 3). Nitekim 2015 yılında Ocak (201 µg/m³), Şubat (126.1 µg/m³) ve Aralık (132.6 µg/m³) ayları PM₁₀ kirleticisinin en yüksek olduğu aylardır. Benzer durum 2016 ve 2017 yıllarında da görülmektedir. PM₁₀ kirleticisinin 2016 yılında en yüksek olduğu aylar içerisinde Ocak (84,7 µg/m³), Şubat (84.2 µg/m³), Aralık (84,5 µg/m³) ve Kasım (91,6) ayları gelmektedir. Aynı şekilde 2017 yılı PM₁₀ kirleticisi aylık ortalamaları incelendiğinde Şubat (97.6 µg/m³), Ocak (92.6 µg/m³) ve Aralık (76.2 µg/m³) ayları en yüksek ortalamalara sahip olan aylar konumundadır. Yanma dönemine denk gelen kış aylarında PM₁₀ konsantrasyonunun çok yüksek olması, bu dönemde kentte ısınmadan kaynaklı düşük kalite yakıt kullanımının büyük bir etkisi vardır (Foto 1).

Siirt'te PM₁₀ kirleticisinin kış mevsiminden sonra en yüksek olduğu dönem Temmuz-Kasım aralığını oluşturan yaz ve sonbahar aylarıdır. Kentte 2015, 2016 ve 2017 yıllarını kapsayan dönemde Temmuz ve Ağustos ayları yüksek PM₁₀ ortalamaları ile dikkat çekmektedir. Nitekim 2016 yılında PM₁₀ konsantrasyonunun en yüksek olduğu ay Ağustostur (118 µg/m³). Temmuz ayı da yüksek aylık ortalamaları göze çarpmaktadır. Bu aylarda inşaat faaliyetlerinin yoğunlaşması, kum, çakıl, taş ocakları ile briket atölyelerinin yoğun çalışması, hazır beton tesislerinin faaliyetleri, partikül madde oranlarını yükselten faktörlerdir. Sonbahar ayları da PM₁₀ oranının yüksek olduğu diğer bir dönemdir. Kentte istatistiki verilerin elde edildiği bütün yıllarda PM₁₀ ortalamaları, Ekim ve Kasım aylarında yüksek düzeye ulaşmıştır. Nitekim 2016 yılında Ekim (95.4

$\mu\text{g}/\text{m}^3$) ve Kasım ($92.6 \mu\text{g}/\text{m}^3$) ayları, partikül madde emisyonunun en yüksek olduğu aylar içerisinde bulunmaktadır.

Şekil 3. Siirt Kentinde pm_{10} Kirleticisinin Ölçüm Yıllarına Göre Aylık Dağılımı.

Diğer yandan Siirt kentinde 2015, 2016 ve 2017 yıllarını kapsayan dönemde, PM_{10} konsantrasyonunun en düşük olduğu dönem ilkbahar aylarıdır. Özellikle Nisan ayı her üç yılda da PM_{10} ortalamasının en düşük olduğu aydır (Şekil 3). Üç yıllık ortalama en düşük değer, $57.3 \mu\text{g}/\text{m}^3$ ile Nisan ayına aittir. Nisan ile birlikte Mayıs, PM_{10} konsantrasyonunun en düşük olduğu aylardan biridir. Dolayısıyla Nisan ve Mayıs ayları, hava kirliliğinin en az olduğu dönemi oluşturmaktadır. Bu aylarda hava kirliliğinin düşük olması fosil yakıt kullanımının azalması ve inşaat sezonunun başlamamış olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Ancak söz konusu aylarda partikül madde konsantrasyonunun düşük olmasının asıl nedeni yağışlardır. Nisan ve Mayıs ayları yılın en yağışlı ayları olup, yağışlarla birlikte havadaki kirletici partiküller temizlenmektedir. Bu aylarda yağışlı gün sayısının çok yüksek olması, kirliliği azaltan temel etkidir.

Kükürt ve kükürt içeren yakıtların yanması sırasında ortaya çıkan SO_2 , Siirt'te hava kirliliğine yol açan bir diğer önemli kirleticidir. SO_2 kirleticisinin esas kaynakları, endüstriyel uygulamalar, ısınma amaçlı kullanılan evsel yakıtlar, termik santraller ve belli bir miktar da dizel yakıtlı taşıtların kullanımınıdır. SO_2 konsantrasyonları genellikle evsel ısıtma amacıyla kömür kullanımının yaygın olduğu kentlerin merkezi bölgelerinde ve endüstriyel alanların çevrelerinde yüksek değerlerdedir (Akan & Morcalı, 2017: 108). Siirt kentinde SO_2 konsantrasyonları büyük oranda evsel ısıtma amacıyla kömür kullanımından kaynaklanmaktadır. Bunun yanında motorlu araç kullanımındaki artış da SO_2 konsantrasyonunu artıran bir diğer önemli faktördür.

Foto 1. Hava Kirliliğinin Yaşandığı Günlerde Siirt'in Muhtelif Yerlerinden Görünümler.

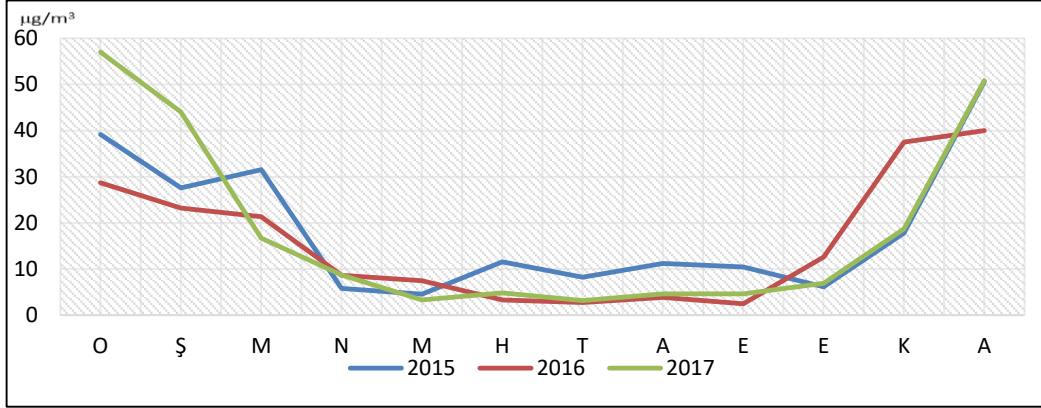
Kentte 2015, 2016, 2017 yıllarını kapsayan SO₂ kirleticisinin yıllık, mevsimlik ve aylık ortalama parametreleri incelendiğinde, bütün yıllarda belirlenen sınır değerlerin çok fazla aşılmamakla birlikte, ülke ortalamasının üzerinde seyrettiği görülmektedir. Sahada SO₂ kirleticisi yanma dönemine denk gelen kış aylarında yüksek iken, yanma dönemi dışında kalan aylarda ise oldukça düşüktür. Bu durum SO₂ konsantrasyonunun doğrudan düşük kalite yakıt kullanımından kaynaklandığını ortaya koymaktadır (Tablo 10).

Tablo 10. Siirt'te Son Üç Yıllık Dönemde SO₂ Kirleticisinin Aylık Ve Yıllık Ortalamaları.

SO ₂	Aylar												Yıllık	Aşılan Gün Sayısı
	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A		
2015	39.2	27.6	31.5	5.8	4.5	11.5	8.2	11.2	10.4	6.1	17.8	50.6	18.7	0
2016	28.7	23.2	21.3	8.6	7.4	3.3	2.7	3.8	2.4	12.6	37.5	40	16	0
2017	57.0	44.0	16.7	8.7	3.3	4.8	3.1	4.6	4.6	6.9	18.7	50.8	18.6	0
Ortalama	41.6	31.6	23.2	7.7	5.1	6.5	4.7	6.5	5.8	8.5	24.7	47.2	17.8	

SO₂ kirleticisinin yıllık ortalama değerleri incelendiğinde, bütün yıllarda Ocak (39.2, 28.7, 57 µg/m³) ayı en yüksek değere sahip ay iken, Temmuz (8.2, 2.7, 3.1 µg/m³) ayı ise en düşük değerlere sahip aydır. Üç yıllık ortalama SO₂ değeri ise 17.8 µg/m³'dir (Şekil 4).

Şekil 4: Siirt Kentinde SO₂ Kirleticisinin Ölçüm Yıllarına Göre Aylık Dağılımı.

Diğer yandan SO₂ kirleticisinin mevsimsel dağılımı ele alındığında, yanma dönemine denk gelen Kasım-Mart aralığında yüksek olduğu gözlenirken, özellikle yaz döneminde ise oldukça düşük olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 2015, 2016 ve 2017 yıllarını kapsayan ölçüm dönemlerinde Ocak, Şubat, Aralık, Kasım ve Mart aylarında, SO₂ konsantrasyonu yüksek düzeyde seyretmektedir. Buna göre 2015 yılı Ocak ayı ortalama değeri 39.2 µg/m³, Aralık 50.6 µg/m³, Şubat 27.6 µg/m³, Mart 31.5 µg/m³ ve Kasım 17.8 µg/m³ şeklinde gerçekleşmiştir. Kentte 2016 yılı verilerine göre en yüksek aylık ortalama SO₂ değeri 40 µg/m³ ile Aralık ayı olup, Kasımda 37.5 µg/m³, Ocakta 28.7, Şubatta 23.2 µg/m³ ve Martta 21.3 µg/m³ şeklinde gerçekleşmiştir. Son istatistik yılı olan 2017’de de Ocak ayı 57 µg/m³ değeri ile en yüksek ay olmuştur. Bu yılda sırasıyla Aralık 50.8 µg/m³, Şubat 44 µg/m³ ve Kasım 18.7 µg/m³ değerleriyle en yüksek aylık ortalamalara sahiptirler. Kentte SO₂ değerlerinin kış ve kışa yakın aylarda yüksek düzeyde seyretmesinde özellikle kenar mahallelerde düşük kalite yakıt tüketiminin yaygın olması ve eğitim-öğretim dönemi olması nedeniyle motorlu araç kullanımının yoğun bir şekilde kullanımı etkili olmaktadır.

SO₂ konsantrasyonunun her üç istatistik yılında en düşük olduğu dönem ise yaz sezonudur. Temmuz, Mayıs, Haziran ve Ağustos ayları, yıllık ve aylık ortalamaların en düşük olduğu aylardır. Temmuz ayı, 2015’te 8.2 µg/m³, 2016’da 2.7 µg/m³ ve 2017’de 3.1 µg/m³ değerleriyle en düşük SO₂ konsantrasyonuna sahip aydır. Temmuzdan sonra sırasıyla üç yıllık ortalamalarda Mayıs 5.1 µg/m³, Eylül 5.8 µg/m³, Haziran ve Ağustos ayları 6.5 µg/m³ değerleriyle en düşük aylık ortalama SO₂ değerlerine sahip aylardır. Sahada yaz aylarında SO₂ konsantrasyonunun düşük olması, fosil yakıt kullanımının olmamasına ve eğitim öğretim sezonunun sona ermesi sebebiyle motorlu araç kullanımının azalmasına bağlıdır.

SONUÇ

Bu çalışmada Siirt kentinde temel hava kirleticisi olan SO₂ ve PM₁₀ miktarlarının 2015, 2016 ve 2017 yıllarındaki değerlerinin 3 yıllık periyot boyunca takibi gerçekleştirilmiştir. Buna göre belirtilen dönemde kentte PM₁₀ miktarlarının sınır

değerlerin çok üzerinde seyrettiği görülürken, SO₂ değerleri ise sınır değerlerin altında seyretmesine rağmen ülke ortalamasının üzerinde olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla kentteki hava kirliliğinin temel sebebinin PM₁₀ konsantrasyonunun yüksek olmasından kaynaklandığı, bunun yanında SO₂ konsantrasyonunun da kirliliğinin artışıyla önemli bir etken olduğu ortaya çıkmaktadır. Siirt'te ele alınan dönemde incelenen kirlilik parametrelerinin sağlık açısından büyük riskler barındırdığı, halk sağlığını tehdit eden büyük bir çevre sorunu olduğu tespit edilmiştir.

Hava kirliliği ölçüm sonuçlarına göre Siirt'te kirletici madde yoğunluğu büyük oranda yanma dönemine karşılık gelen kış aylarında en üst düzeye çıkmaktadır. Nitekim ölçümü yapılan kirlilik parametreleri de genellikle en yüksek seviyelerine kış mevsiminde ulaşmaktadır. Özellikle PM₁₀ kirleticisi kış aylarında sınır değerleri neredeyse her gün aşmaktadır. Bu da çevre ve insanlar açısından ciddi riskler oluşturmaktadır. Bunun için özellikle kış aylarında kirletici kaynakların çok iyi takip edilmesi gerekmektedir. Diğer yandan bilinenin aksine Siirt kentinde hava kirliliği yaz döneminde de yüksek bir düzeyde seyretmektedir. Özellikle PM₁₀ konsantrasyonu zaman zaman bazı yaz aylarında zirveye ulaşmaktadır. Bu durum daha çok yazın kent içerisindeki ve çevresindeki inşaatlar, kum, çakıl ve taş ocakları, briket atölyeleri ve hazır beton tesislerinden kaynaklanmaktadır.

Bu çalışma sonucunda, Siirt kentinde iklimik ve topografik özelliklerin hava kirliliğine elverişli ortam koşulları sunduğu anlaşılmıştır. Kentin çevresinde yer alan tepelik alanlar ile dağlar, kirli havanın kentten tahliyesini önleyerek, topografik bir engel oluşturmaktadır. Kentte uzun süre etkili olan yüksek basınç şartları yağış oluşumunu engellerken, yanma dönemini uzatan kış sıcaklıkları ve kış döneminde rüzgâr hızlarının düşük olması, hava kirliliğini artıran iklimik etkenlerdir. Bununla birlikte Siirt'te yaşanan hava kirliliğinin asıl sebebi; ısınma amaçlı kullanılan kalitesiz yakıtlar ile yaz döneminde yoğunlaşan inşaat ile ilgili faaliyetlerdir. Kentte ısınma döneminin uzun bir süreyi kapsaması, (Kasım-Nisan) kirliliğinin yılın önemli bir bölümünde etkili olmasına yol açmıştır. Bu bakımdan bir an önce kentte kalitesiz kömür kullanımı yasaklanmalı ve kente girecek bütün kömürler denetlenmelidir. Doğalgaz kullanımının yaygınlaştırılması ve kenar semtlere ulaştırılması sağlanmalıdır. Ayrıca yazın kirliliğe yol açan inşaat alanları ile kum ve taş ocakları ve hazır beton tesisleri sıkı bir şekilde denetlenmelidir. Bunun yanında Siirt'te PM₁₀ ve SO₂ konsantrasyonunun yüksek düzeylere ulaşmasında motorlu araç kullanımının yaygınlaşması da belirleyicidir. Bu bakımdan motorlu araç kullanımı ve kullanılan yakıt türleri mutlaka denetlenmelidir.

Diğer yandan hava kirliliğinin ciddi boyutlara ulaştığı Siirt kentinde, kirletici kaynakları azaltıp, hava kirliliğini önlemek için bir dizi tedbirin alınması gerekmektedir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür;

- Doğalgaz kullanımının bütün kente yayılmalıdır.
- Düşük kalite ve kaçak yakıt kullanımının önlenmesi ve kalorifer ateşçilerinin eğitilmesi gerekmektedir.

- Hava kirliliği ve çevre sorunlarına karşı toplumsal bilinç artırılmalıdır.
- Büyük binaların veya kentsel alanda kalan küçük ölçekli sanayi tesislerinin bacalarında filtre sistemleri kullanılmalıdır.
- Kentteki yeşil alan oranlarının artırılması gerekmektedir.
- Egzoz yayılımını azaltan katalitik konvektör kullanımı yaygınlaşmalıdır.
- Kent içi ve yakınındaki kum, çakıl ve hazır beton tesisleri kentin dışına alınmalıdır.
- İnşaatların yol açtığı kirliliği engellemek için denetim ve kirlilik ölçümleri yapılmalıdır.
- Motorlu araç kullanımını azaltmak için toplu taşıma ve bisiklet kullanımı özendirilmelidir.
- Yeni inşa edilen bina ve caddelerin iklimatik faktörler dikkate alınarak, hakim rüzgâra göre konumlandırılmaları gerekmektedir.

Siirt kentinde ciddi sorunlara yol açan hava kirliliğinin ivedi bir şekilde çözümlenmesi gerekmektedir. Çünkü bu sorunun toplumsal ve ekolojik maliyeti günden güne artmaktadır. Bu konuda yerel, merkezi kurumlar ve yöneticiler ile topluma önemli görevler düşmektedir. Bu büyük sorunun bertaraf edilmesi için bir an önce eşgüdüm içerisinde harekete geçilip, gerekli tedbirler hızlıca alınmalıdır.

KAYNAKLAR

- Akan, D.S., & Morcalı, M.H. (2017). Kahramanmaraş Hava Kirliliği Kaynaklarının İzlenmesi Ve Belirlenmesi, *KSU Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 20(2), 105-115.
- Alkan, A. (2018). *Bir Kent Coğrafyası Araştırması: Siirt Kenti*, İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Bourdrel, T., Bind, M.A., Bejot, Y., Morel, O., & Argacha, J.F. (2017). Cardiovascular Effects of Air Pollution, *Archives of Cardiovascular Disease*, 110, 634-642.
- Cavkaytar, Ö., Uysal, S. Ö., & Şekerel, B.E. (2013). Türkiye’de Hava Kirliliğinden Kaynaklanan Sağlık Sorunları. *Hava Kirliliği Araştırmaları Dergisi*, 2, 105-111.
- Demirarslan, K.O., & Akıncı, H. (2018). CBS ve Hava Kalitesi Verileri Kullanılarak Marmara Bölgesinin Kış Sezonunda Hava Kalitesinin Değerlendirilmesi, *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 4(1), 11-27.
- Donath, M.Y., & Shoelson, S.E. (2011). Type 2 diabetes as an inflammatory disease, *Nat. Rev. Immunol*, 11, 98–107.
- EEA (European Environment Agency). (2007). EMEP/CORINAIR Emission Inventory Guidebook-2006.

- Elbir, T., Bayram, A., Kara, M., Altıok, H., Seyfioğlu, R., Ergün, P., & Şimşir, S. (2010). *İzmir Kent Merkezinde Karayolu Trafiğinden Kaynaklanan Hava Kirliliğinin İncelenmesi*, *Dokuz Eylül Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 12(1),1-17.
- Garipağaoğlu, N. (2015). *Türkiye Ortam Sorunları Coğrafyası*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Garipağaoğlu, N. (2006). Türkiye’de Hava Kirliliği Sorununun Coğrafi Bölgelere Göre Dağılımı, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 9, 57-77.
- Güney, E. (2004). *Çevre Sorunları*, İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.
- Huang, J., Pan, X., Guo, X., & Li, G. (2018). Impacts of air pollution wave on years of life lost: A crucial way to communicate the health risks of air pollution to the public, *Environment International*, 113, 42-49.
- Institute for Health Metrics and Evaluation. (2014). *Global Burden of Diseases, Injuries, and Risk Factors Study 2013*. Washington: Washington: University.
- İlten, N., & Selici, T. (2008). Investigating the Impacts of Some Meteorological Parameters on Air Pollution in Balıkesir, Turkey. *Environ. Monit. Assess.*, 140, 267-277.
- Karakaş, B. (2015). İç ve Dış Hava Ortamlarında Partiküler Madde (Pm₁₀, Pm_{2.5} ve Pm₁) Konsantrasyonlarının Değerlendirilmesi, (Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Keser, N. (2002). Kütahya’da Hava Kirliliğine Etki Eden Topografik ve Klimatik Faktörler. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 5, 69-100.
- Kopar, İ., & Zengin, M. (2009). Coğrafi Faktörlere Bağlı Olarak Erzurum Kentinde Hava Kalitesinin Zamansal ve Mekânsal Değişiminin Belirlenmesi. *Türk Coğrafya Dergisi*, 53, 51-68.
- Li, X., & Qiao Y. (2015). Environment Problems of City Development in China, *Journal of Geoscience and Environment Protection*, 3, 104-110.
- Lim, C.C., Hayes, R.B., Ahn, J., Shaoa, Y., Silverman, D.T., Jones, R.R., Garcia, C., Thurston, G.D. (2018). Association Between Long-Term Exposure to Ambient Air Pollution and Diabetes Mortality in the US, *Environmental Research*, 165, 330-336.
- Menteşe, S., & Tağıl, Ş. (2012). Bilecik’te İklim Elemanlarının Hava Kirliliği Üzerine Etkisi, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (28), s.3-16.

- Osborn, O., & Olefsky, J.M. (2012). The Cellular and Signalling Networks Linking The Immune System And Metabolism In Disease. *Nat. Med.* 18, 363–374.
- Özşahin, E., Eroğlu, İ., Pektezel, H. (2016). Keşan’da (Edirne) Hava Kirliliği, *Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der.* 2016, (36): 83-100.
- Robert J., & Lambach M.D. (2010). Outdoor Air Pollutants and Patient Health. *American Family Physician*, 81, 175-180.
- Sağlık ve Çevre Birliği. (2015). Türkiye’de Hava Kirliliği ve Sağlık. Gerçekler, Veriler ve Öneriler. Bilgi Broşürü: 1.
- Soohyung, L., Heesun, Y., & Minhyuk, N. (2018). Impact of the Clean Air Act on air pollution and infant health: Evidence from South Korea, *Economics Letters*, 168, 98-101.
- Sümer, G.Ç. (2014). Hava Kirliliği Kontrolü: Türkiye’de Hava Kirliliğini Önlemeye Yönelik Yasal Düzenlemelerin ve Örgütlenmelerin İncelenmesi, *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 13, 38-56.
- Şahin, C. (1989). Hava Kirliliği ve Hava Kirliliğini Etkileyen Doğal Çevre Faktörleri, *Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), s. 27-45.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2018). Hava Kalitesi İzleme İstasyonu.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2018). 25. 06. 2018 tarihinde <http://www.havaizleme.gov.tr/Services/AirQuality> adresinden alındı.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Meteoroloji Genel Müdürlüğü. (2017).
- Tağlı, Ş. (2007). Balıkesir’de Hava Kirliliğinin Solunum Yolu Hastalıklarının Mekânsal Dağılışı Üzerine Etkisini Anlamada Jeo-İstatistik Teknikler. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 5 (1), 37-56.
- The Organization for Economic Co-operation and Development (OECD). (2012). *OECD Environmental Outlook to 2050*, OECD Publishing.
- Türkeş, M. (2017). *Genel Klimatoloji*, İstanbul: Kriter Yayınları.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2018). Genel Nüfus Sayımı Sonuçları, 12.03.2018 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/nufusmenuapp/menu.zul> adresinden alındı.
- Türkiye Toraks Derneği. (2016). Nefes Alamıyoruz! Hava Kirliliği, İklim Değişikliği ve Sağlık ile ilgili basın bülteni,

<http://toraks.org.tr/subNews.aspx?sub=203&notice=3326> adresinden alındı.

Türkiye Toraks Derneği. (2017). Hava Kirliliği ve Akciğer Sağlığı Sempozyumu Basın Bildirisi.

World Health Organization. (2017). *Ambient Air Pollution Database*, 2016.

World Health Organization. (2018). 10.07.2018 tarihinde <https://www.who.int/news-room/detail/02-05-2018-9-out-of-10-people-worldwide-breathe-polluted-air-but-more-countries-are-taking-action>, adresinden alındı.

Yiğitbaşıoğlu, H. (2016). Küresel İklim Değişikliği ve Etkileri, Somuncu, M. İçinde, *Dünyanın Oluşumundan Günümüze Kadar Yaşanan İklim Değişiklikleri, Nedenleri ve Etkileri* (s. 71-117), Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yayını.

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Received: 20.06.2018 • Kabul Tarihi / Accepted: 12.09.2018

Üniversite Öğrencilerinin İklim Değişikliği Ve Çevre Sorunları Konusundaki Farkındalıklarının Değerlendirilmesi: Dokuz Eylül Üniversitesi Kamu Yönetimi Örneği

Gülhan ŞEN

Arş. Gör

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi,
Acil Yardım ve Afet Yönetimi Bölümü, Burdur, Türkiye
ORCID: 0000-0002-9080-2546
gulhansen@mehmetakif.edu.tr

Yunus Emre ÖZER

Doç. Dr.

Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Kamu Yönetimi Bölümü, İzmir, Türkiye
ORCID: 0000-0002-6503-4573
yunusemre.oz@deu.edu.tr

Öz

Çevre sorunları küresel anlamda çözüm aranan sorunlar arasındadır. Çünkü çevre sorunları sınırları aşan ve hatta tek bir ülkenin çabasıyla çözülemeyecek nitelikteki sorunlardır. İklim değişikliği de bunun en belirgin örneğidir. Tüm dünya iklim değişikliğini önleyebilmek adına toplantılar ve zirveler düzenlemekte ama çabalar çoğu kere beklentileri karşılayamamaktadır. Bunun en temel sebebi olarak çevre sorunları ve iklim değişikliğine ilişkin farkındalık düzeyinin düşüklüğüdür. Bu nedenle buna yönelik farkındalık düzeyinin yükselmesi çözüm adına bir umut olabilecektir. Ancak konuyla ilgili durum tespiti yapan çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışma tam da bu noktada üniversite öğrencilerinin iklim değişikliği ve çevre sorunlarına ilişkin farkındalıklarını ortaya koymak ve karar alıcı otoritelere de bu konuda veri temin etmeyi amaçlamaktadır.

Kesitsel tipte yapılan bu çalışmada örneklem seçimine gidilmeyip tüm evrene ulaşmak hedeflenmiştir. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi öğrencilerinden (N:837), n:471 öğrenci ile araştırma yürütülmüştür. Çalışmanın verileri anket formu aracılığı ile yüz yüze görüşülerek toplanmıştır. Katılımcıların %45,6'sı kadın, %51,4'ü erkektir ve ortalama yaşı 20.7±1.65 (18-26)'dir. Öğrencilerin çevre sorunlarına yönelik tutum puanların ortalaması 40.8±5.75 ve tutum puanları yüksek olarak bulunmuştur. Ayrıca öğrencilerin çevre sorunlarına yönelik tutumları ile iklim değişikliğine yönelik algıları arasında %99 güven aralığında pozitif yönlü ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Sonuç olarak, çalışmaya katılan öğrencilerin iklim değişikliğine yönelik görüşlerinin çoğunlukla pozitif bir eğilim gösterdiği ve iklim değişikliği algılarının yüksek olduğu saptanmıştır. Ayrıca öğrencilerin çevre sorunlarına yönelik tutumlarının artmasının, iklim değişikliğine yönelik algılarını da arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küresel İklim Değişikliği, Çevre Sorunları, İklim Değişikliği Algı

Assessment of Awareness Regarding Climate Change And Environmental Problems in University Students: Dokuz Eylul University Public Administration Case

Abstract

Environmental problems are among the problems which has to be solved globally. Because environmental problems reaches borders and can not be solved by the effort of a single country. Climate change is the most distinct example of this. Meetings and summits are organized in order to prevent climate change but efforts often fail to meet expectations. The main reason of this is the low level of awareness about environmental problems and climate change. Therefore to raise the level of awareness about this may be a hope for the solution. However, there is a need for studies that determine the situation regarding this issue. At that point, this study aims to reveal the level of awareness about climate change and environmental issues among university students and provide data for decision makers.

In this cross-sectional study, it was aimed to reach the whole students without choosing the sample. Research has been conducted with n: 471 students from Dokuz Eylül University Faculty of Economics and Administrative Sciences Public Administration students (N: 837). The data of the research was collected through a questionnaire by face to face interview. 45.6% of the participants were female, 51.4% were male and the mean age was 20.7 ± 1.65 (18-26). The students' attitudes towards environmental problems were 40.8 ± 5.75 and their attitudes were high. In addition, a positively and moderately significant relationship was found in the 99% confidence interval between students' attitudes towards environmental issues and perceptions of climate change.

As a result, it was determined that the students participated in the study had a positive tendency towards climate change and their perception of climate change was high. Also students' attitudes towards environmental issues have increased the perception of climate change.

Keywords: Global Climate Change, Environmental Issues, Climate Change Perception

GİRİŞ

Son yıllarda afetler sebebi ile dünyada meydana gelen kayıp ve hasarlar çok ciddi boyutlara ulaşmaktadır. Özellikle doğal ve insan kaynaklı iklim değişikliği sebebi ile meydana gelen sel, kasırga, hortum, orman yangınları, kuraklık gibi afetlerin sayısı ve sebep olduğu etkileri de gittikçe artmaktadır. Günümüzde sanayileşme, çarpık yapılaşma, doğanın tahribatı ve artan çevre sorunları gibi insan etkileri, bu tür afetlerin etkilerinin artmasına veya başka afet risklerinin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. (Kadioğlu, 2012: 7). Uluslararası düzeyde küresel iklim değişikliğinin sebep olduğu olumsuz etkileri azaltmak, başa çıkabilmek ve gerekli düzenlemeler ile olumlu etkilerini de arttırmak amacı ile birçok uyum çalışmaları başlamıştır. İklim değişikliğine yönelik toplum bilincinin geliştirilmesi ve toplumun zarar görebilirlik düzeyinin azaltılması önemli uyum çalışmalarındandır (UNFCCC, 2007: 29). Bu açıdan toplumun küresel iklim değişikliği ve çevre sorunları konusunda ki algı, tutum ve düşüncelerinin belirlenmesi önemlidir. Bu konuda da hazırlanacak uyum politikalarında hem yerel hem de merkezi yöneticilere büyük sorumluluklar düşmektedir. Bu nedenle geleceğin yöneticileri olarak düşünülen Kamu Yönetimi öğrencilerinin bu konuda ki algı ve tutumlarını belirlemek stratejik olarak yol gösterici olacağından önemlidir.

Araştırmanın amacı, küresel ölçekte sorun olan iklim değişikliği ve çevre sorunlarına yönelik kamu yönetimi öğrencilerinin algı ve tutumlarını ortaya koymaktır. Bunun yanı sıra öğrencilerin iklim değişikliğine yönelik algıları ile çevre sorunlarına yönelik tutumları arasındaki ilişki incelenecektir.

ÇEVRE SORUNLARI VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

Genel kabul gören tanımı itibariyle çevre; “*insan etkinlikleri ve canlı varlıklar üzerinde hemen ya da uzunca bir süre içinde dolaylı ya da dolaysız bir etkide bulunabilecek fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal etkilerin belli bir zamandaki toplamıdır*” (Keleş vd., 2012: 51). Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere çevrenin tek ögesi insan değil aksine tüm canlılardır. Bu sebeple çevre bahsinde insan merkezli düşüncelerin de zaman içerisinde sorgulandığı ve değiştiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla çevre ile ilgili tartışmalarımızda sadece insanı merkeze alarak düşünmek doğru bir yöntem olmayacaktır. Hatta çevre sorunlarını ortaya çıkaran insan iken sonuçlarını yaşayan insanlarla birlikte diğer tüm canlılardır. Fakat insan çevre sorunlarını ortaya çıkardığı gibi bu sorunun çözümü üzerine de çalışmaktadır.

Çevre ile ilgili tartışmalar ve farkındalık, 1972 yılında Stockholm’de toplanan Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı’ndan sonra hızla artmıştır. Özellikle çevre bahsinin ülkelerin siyasi yapılarının ya da çıkarlarının üzerinde tüm dünya ülkeleri için ortak bir değer olarak görülmesi gerektiğine ilişkin düşünce çevre ile ilgili tartışmalarda bir milat olmuştur. Böylelikle farklı gelişmişlik ya da farklı siyasal rejimlerdeki ülkelerin evrensel çevre sorunları karşısında ortak sorumlu olduğu kabul edilmiştir (Toprak, 2012: 94). Ancak ülkelerin kalkınma ve sanayileşme

uğruna çevresel kaygıları göz ardı etmesi, Stockholm'de ortaya konan bu felsefi duruşun sonuç vermesini engellemiştir. 1992'de Rio da toplanan Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda devletlerin çevre sorunları karşısında tek aktör olmadığı sivil toplum ve özel sektörün de sorumluluklarının olduğu düşüncesi de çevre sorunlarının kronikleşmesini engelleyememiştir. Ancak çevre sorunları karşısında bireylerin sorumluluklarının olduğunun farkında olmak gereklidir. Çünkü çevre sorunlarını görmezden gelmek ya da çevre ile ilgili alınan kararlara kayıtsız kalmak çevre sorunlarının daha da derinleşmesine neden olmaktadır. Çevre sorunlarının içerisinde iklim değişikliği farkındalığa en çok gereksinim duyulan alandır.

Sanayi Devrimi'nden başlayarak dünya üzerinde fosil yakıtların yoğun tüketimi ve karbon emisyonlarının artması sebebi ile küresel ısınma ve iklim değişikliğinin etkileri giderek belirginleşmeye başlamıştır. Küresel ısınma ve iklim değişikliği, buzulların erimesi, ozon tabakasının incilmesi gibi birtakım sorunlara sebep olur iken aynı zamanda dünya üzerinde yeni sorun alanlarının da ortaya çıkmasına neden olmaktadır. İklim değişikliğinin sonuçları arasında; bulaşıcı hastalıkların, kuraklığın ve çölleşmenin artması, deniz seviyesinin yükselmesi, tarımsal verimliliğin azalması, ekosistemlerin bozulması ve ormanların azalması sayılabilir. Bu sonuçlar sanayi devriminden günümüze kadar görülen sonuçlardır. Bazı iklim tahminleri, 2100 yılı için küresel sıcaklık artışının 1990 seviyesinin 1.4 ila 5.8 C üzerinde gerçekleşebileceğini söylemektedir (Akalin, 2013: 30). Bu da gelecekte iklim değişikliğinin sonuçlarının daha da ağır olabileceğini göstermektedir. İklim değişikliği ile mücadele adına küresel bir gayret olan Paris Anlaşması, 2020 sonrasında iklim değişikliği ile mücadelede ana rehber olacaktır. İşbirliğinin temel alındığı bu sözleşmede küresel sıcaklık artışının Sanayi Devrimi öncesine göre 2 C ile sınırlanmasını hatta 1.5 C civarında tutulması gerektiği vurgulanmaktadır. Paris Anlaşması bu hedefi tutturabilmek için yenilenebilir enerjiden yoğun olarak kullanılmasını beklemektedir.

Çevre sorunları ve iklim değişikliği alanında gerek küresel gerekse de ulusal ve yerel çabaların başarıya ulaşması için bireysel düzeydeki bilinç ve farkındalık düzeyinin artması gerekmektedir. Bilinç ve farkındalığın artması karar alıcıların çevre aleyhine aldıkları kararları almalarını engelleyebilecek, kamuoyu oluşturabilecek ve bireyleri çevre ve iklim değişikliğiyle ilgili konularda temel aktörlerden bir tanesi haline getirebilecektir. Bu sebeple iklim değişikliği ve çevre sorunları konusunda farkındalık düzeylerini tespit eden çalışmalara gereksinim duyulmaktadır.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu araştırmanın gerçekleştirilmesinde tarama modelinde nicel araştırma yöntemi kullanılacak olup, kesitsel tipte bir araştırmadır. Evrenimizi Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari bilimler Fakültesi (İ.İ.B.F.) Kamu Yönetimi Bölümü'nde 2017-2018 öğretim yılında eğitim gören 837 öğrenci

oluşturmaktadır. Örnek seçilmeyip tüm evrene ulaşmak hedeflenmiştir. Veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Anketler Öğretim Üyesinden izin alınarak öğrencilerin sınıflarında dağıtılmış ve doldurmaları için beklenilmiştir.

Anket formu 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm ankete katılan öğrencilerin sosyo-demografik özelliklerini, iklim değişikliğini yönelik görüşlerini belirlemek amaçlı soruları içermektedir. İkinci bölümde öğrencilerin iklim değişikliğinin sebeplerine, sonuçlarına ve alınabilecek önlemlere ilişkin ifadeler yer almaktadır. Burada yer alan ifadeler literatürde yer alan çalışmalardan faydalanarak hazırlanmıştır (Tetik ve Acun, 2015; Leiserowitz vd., 2010; Güloğlu ve Bulut, 2016; Wei vd, 2016; Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2012). Üçüncü bölümde ise öğrencilerin çevre sorunlarına yönelik tutumlarını ölçmeye yönelik ifadeler yer almaktadır ve Aksu (2009) tarafından geliştirilmiş olan “Çevre Sorunlarına Yönelik Tutum Ölçeği”nden yararlanılmıştır. İfadeler 5'li Likert Ölçeği (sırasıyla “Kesinlikle Katılıyorum” ve “Kesinlikle Katılmıyorum”; “Oldukça Etkili” ve “Hiç Etkisi Yok”) üzerinden cevaplandırılmıştır. Her bir bölümün ölçeklerine güvenilirlik analizi yapılmış ve oldukça güvenilir olduğu görülmüştür (Tablo 1).

Tablo 1. Güvenilirlik analizleri

Ölçekler	Cronbach's Alpha
İklim değişikliğine yönelik görüşler	0,829
Küresel iklim değişikliğinin nedenlerine yönelik maddeler	0,871
Küresel iklim değişikliğinin sonuçlarına yönelik maddeler	0,900
Küresel iklim değişikliğinin önlenmesine yönelik maddeler	0,951
Çevre sorunlarına yönelik tutumlar	0,723

Anketlerden elde edilen veriler SPSS paket programı ile analiz edilmiştir. Tanımlayıcı veriler yüzde dağılımları ya da ortalama±standart sapmaları ile sunulmuştur. Nedenselliği belirlemede t Testi, Tek Yönlü Varyans Analizi ve Pearson Korelasyon Analizi kullanılmıştır.

Çalışmanın etik kurul onayı 30.11.2017 tarihinde Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Etik Kurul’undan alınmıştır.

BULGULAR

Çalışmaya toplam 471 öğrenci katılmıştır (Ulaşma oranı: %56.2). Öğrencilerin %45,6 sı kadın, %51,4’ü erkektir ve ortalama yaşı 20.7±1.65 (18-26)’dir. Öğrencilerin demografik bulguları Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Öğrencilerin Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Demografik Özellikler		Sayı	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	229	48,6
	Erkek	242	51,4
	Toplam	471	100
Yaş	18-20 yaş	214	45,4
	21-23 yaş	234	49,7
	24-26 yaş	23	4,9
	Toplam	471	100
Sınıf	1. Sınıf	122	25,9
	2.sınıf	96	20,4
	3.sınıf	156	33,1
	4.sınıf	97	20,6
	Toplam	471	100,0

Tablo 3’ te öğrencilerin iklim değişikliği ve çevre sorunlarına ilişkin tanımlayıcı sorulara vermiş oldukları cevapların genel dağılımı yer almaktadır. Buna göre öğrencilerin büyük çoğunluğu iklim değişikliğini ‘Küresel ısınma (%56,5) ve ‘Mevsim değişikliği (%33,8)’ olarak ifade ettikleri görülmektedir. Ayrıca %90,9’u iklim değişikliğinin önlenmesi konusunda herhangi bir proje, sivil toplum kuruluşu, organizasyon vb. gibi etkinliklerde bulunmadığını ve %52,7’si bu konu hakkındaki gelişmeleri takip etme sıklığını ‘bazen’ olarak belirtmiştir. Öğrencilerin iklim değişikliği ile ilgili bilgi kaynaklarının ne olduğu sorulduğunda ise en çok sırası ile internet (%38,4), televizyon (%33,8) ve okul (%26,8) olduğunu belirlenmiştir. Öğrencilerin aile içerisinde iklim değişikliğinin ve çevre sorunlarının konuşulma sıklığını, %38,2’si bazen ve %36,9’u nadiren olarak belirtmişlerdir. Aynı konuyu günlük hayatta konuşma sıklığını ise, %45’i bazen, %37,4’ü nadiren olarak söylemişlerdir.

Tablo 3: Öğrencilerin İklim Değişikliği ve Çevre Sorunları İle İlgili Genel Bilgilere Göre Dağılımı

İklim Değişikliği ve Çevre Sorunları İle İlgili Tanımlayıcı Sorular	Sayı	Yüzde	
İklim Değişikliği Size Ne İfade Eder?	Mevsim değişikliği	159	33,8
	Küresel ısınma	266	56,5
	Aşırı yağışların oluşması	3	0,6
	Kuraklık	13	2,8
	Çevre kirliliği	5	1,1
	Sel,kasırga,hortum gibi olayların olması	5	1,1
	Diğer	16	3,4
	Fikrim yok	4	0,8
	Toplam	471	100,0
İklim değişikliğinin önlenmesi konusunda herhangi bir proje, sivil toplum kuruluşu, organizasyon vb. gibi etkinliklerde buldunuz mu?	Evet	43	9,1
	Hayır	428	90,9
	Toplam	471	100,0
Günlük hayatta iklim değişikliği ve çevre sorunları ile ilgili gelişmelerini takip etme sıklığınız nedir?	Her zaman	11	2,3
	Sık sık	84	17,8
	Bazen	248	52,7
	Nadiren	114	24,2
	Hiçbir zaman	14	3,0
	Toplam	471	100,0
İklim değişikliği konusunda ki bilgi kaynaklarınız nelerdir? *	Okul	126	26,8
	Televizyon	159	33,8
	İnternet	181	38,4
	Aile\Arkadaş	3	0,6
	Sivil toplum kuruluşları	2	0,4
	Toplam	471	100,0
Aileniz içerisinde iklim değişikliğinin ve çevre sorunlarının konuşulma sıklığı nedir?	Her zaman	9	1,9
	Sık sık	41	8,7
	Bazen	180	38,2
	Nadiren	174	36,9
	Hiçbir zaman	67	14,2
	Toplam	471	100,0
Günlük hayatınızda iklim değişikliğini ve çevre sorunlarını konuşma sıklığınız nedir?	Her zaman	7	1,5
	Sık sık	47	10,0
	Bazen	212	45,0
	Nadiren	176	37,4
	Hiçbir zaman	29	6,2
	Toplam	471	100,0

* İklim Değişikliği Bilgi Kaynağı sorusunda çoklu yanıt verilebileceği için N hacmi örneklem hacmini geçmektedir.

Tablo 4: Öğrencilerin İklim Değişikliğine Yönelik Görüşlerinin Dağılımı

İklim Değişikliğine Yönelik Görüşleriniz	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katlıyorum		Kesinlikle Katlıyorum	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Çevre dersleri, toplumsal algının oluşmasında etkilidir.	20	4,2	25	5,3	41	8,7	221	46,9	164	34,8
İklim değişikliği dünyamızı etkilemeye başlamıştır.	19	4,0	14	3,0	13	2,8	163	34,9	262	55,6
İklim değişikliği bir afettir.	20	4,2	44	9,3	98	20,8	165	35,0	144	30,6
İklim değişikliği bir çevresel güvenlik sorunudur.	16	3,4	31	6,6	51	10,8	198	42,0	175	37,2
İklim değişikliği konusu beni endişelendirmektedir.	23	4,9	22	4,7	53	11,3	186	39,5	187	39,7
İklim değişikliği konusunda bireylerin sorumlulukları vardır.	16	3,4	20	4,2	33	7,0	168	35,7	234	49,7
İklim değişikliği konusunda farkındalık sahibiyim.	11	2,3	44	9,3	110	23,4	224	47,6	82	17,4
İklim değişikliği konusunda hem merkezi hem de yerel yönetimlerin sorumlulukları vardır.	16	3,4	18	3,8	34	7,2	146	31,0	257	54,6
İklim değişikliğini engellemek için bireysel olarak önlemler alıyorum	29	6,2	81	17,2	166	35,2	156	33,1	39	8,3
İklim değişikliğini engellemek için T.C. Devleti yeterli önlemler almaktadır.	115	24,4	166	35,2	127	27,0	39	8,3	24	5,1
İklim değişikliğini engellemek için yaşam standartlarımda yapılması gereken kısıtlamaları kabul ederim.	23	4,9	22	4,7	145	30,8	185	39,3	96	20,4

Öğrencilerin iklim değişikliğine yönelik görüşlerinin dağılımı ise Tablo 4'te belirtilmiştir. Buna göre katılımcılar genel olarak 'Katılıyorum-Kesinlikle Katılıyorum' olarak pozitif bir eğilim göstermektedir. İklim değişikliğinin bir afet olduğunu, dünyamızı etkilemeye başladığını ve çevresel bir güvenlik sorunu oluşturduğuna katılanların yüzdesi katılmayanlara oranla daha fazladır. Ayrıca 'iklim değişikliği konusu beni endişelendiriyor' görüşüne katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum diyenlerin toplam yüzdesi %79,2'dir. Öğrencilerin çoğunluğunun bu konuda endişeleniyor olmasının yanı sıra iklim değişikliği konusunda bireylerin sorumlulukları olduğuna (%85,4) ve bireysel olarak bu konuda farkındalık sahibi olduklarına (%65,0) katılım yüzdeleri oldukça yüksek bulunmuştur. Buna rağmen, Tablo 3'te ki verilere göre öğrencilerin %90,9'u iklim değişikliğine önlemeye yönelik herhangi bir etkinlikte bulunmadığını ve %52,7'si bu konu hakkındaki gelişmeleri takip etme sıklığını 'bazen' olarak belirtmiştir.

Öğrencilerin %85,6'sı iklim değişikliği konusunda hem merkezi hem de yerel yönetimlerin sorumlulukları olduğunu hatta öğrencilerin %59,6'sı bu konuda devletin yeterli önlemler almadığını belirtmişlerdir. Ayrıca iklim değişikliğini engellemek için yaşam standartlarında yapılması gereken kısıtlamaları kabul etme konusunda kararsız kaldıkları (%30,8) görülmüştür.

Tablo 5'te ise öğrencilerin küresel iklim değişikliğinin nedenlerine yönelik görüşlerine ait bulgular yer almaktadır. Buna göre öğrencilerin küresel iklim değişikliğine neden olan etmenler arasından en fazla fosil yakıt tüketimin artması (%87,3) ve hava kirliliğindeki artışın (%84,9) oldukça etkili olduğu belirtilmiştir. Bunu ozon tabakasının delinmesi (%82,6), ormanların yok olması (%82,0) ve sera gazı salınımındaki (karbondioksit, metan, ozon, kloroflorokarbon vb.) artış (%81,1) takip etmektedir.

Ayrıca öğrencilerin %51'i bireysel tüketim eğiliminin artmasının küresel iklim değişikliğinin oluşmasında oldukça etkili olduğunu belirtmiştir. Buna karşın Tablo 4'te iklim değişikliğini engellemek için yaşam standartlarında yapılması gereken kısıtlamaları kabul etme konusunda kararsız kaldıkları (%30,8) ikilemi dikkat çekmektedir.

Tablo 5: Öğrencilerin Küresel İklim Değişikliğinin Nedenlerine Yönelik Görüşlerinin Dağılımı

Küresel İklim Değişikliği Nedenlerine Yönelik Maddeler	Hiç Etkili Değil		Pek Etkili Değil		Ne Etkili Ne Etkisiz		Kısmen Etkili		Oldukça Etkili	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Hava kirliliğinde ki artış	4	0,8	6	1,3	5	1,1	56	11,9	400	84,9
Fosil yakıt (kömür, petrol, doğalgaz) tüketiminin artması	2	0,4	7	1,5	11	2,3	40	8,5	411	87,3
Nükleer santrallerin kullanımı	8	1,7	15	3,2	31	6,6	73	15,5	344	73,0
Atık suların, su kaynaklarına (deniz, göl, nehir. vb.) karışması	3	0,6	10	2,1	17	3,6	115	24,4	326	69,2
Fabrikalar ve imalathanelerin sayısının artması	2	0,4	13	2,8	22	4,7	116	24,6	318	67,5
Hızlı nüfus artışı	5	1,1	19	4,0	33	7,0	160	34,0	254	53,9
Ormanların yok olması	2	0,4	4	0,8	11	2,3	68	14,4	386	82,0
Bireysel tüketim eğiliminin artması	2	0,4	18	3,8	41	8,7	170	39,1	240	51,0
Sera gazı salınımındaki (karbondioksit, metan, ozon, kloroflorokarbon vb.) artış	1	0,2	7	1,5	16	3,4	65	13,8	382	81,1
Göçler	28	5,9	53	11,3	127	27,0	154	32,7	109	23,1
Çarpık kentleşme/gecekondulaşma	15	3,2	50	10,6	102	21,7	158	33,5	146	31,0
Ozon tabakasının delinmesi	1	0,2	4	0,8	11	2,3	66	14,0	389	82,6
Çevre sorunları	3	0,6	8	1,7	14	3,0	107	22,7	339	72,0
Geri dönüşümün etkin uygulanmaması	5	1,1	7	1,5	30	6,4	133	28,2	296	62,8
Doğal ve insan kaynaklı afetlerin artması	11	2,3	11	2,3	43	9,1	144	30,6	262	55,6

Tablo 6: Öğrencilerin Küresel İklim Değişikliğinin Sonuçlarına Yönelik Görüşlerinin Dağılımı

Küresel İklim Değişikliğinin Sonuçlarına Yönelik Maddeler	Hiç Etkili Değil		Pek Etkili Değil		Ne Etkili Ne Etkisiz		Kısmen Etkili		Oldukça Etkili	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Sıcaklıklar mevsim normallerinin üzerinde seyretmesi	7	1,5	5	1,1	22	4,7	104	22,1	333	70,7
Kuraklık ve çölleşmenin artması	4	0,8	7	1,5	15	3,2	83	17,6	362	76,9
Buzulların erimesi	2	0,4	5	1,1	10	2,1	69	14,6	385	81,7
Şiddetli yağışların sıklığının artması	0	0	15	3,2	44	9,3	166	35,2	246	52,2
Su kaynaklarının azalması	2	0,4	9	1,9	18	3,8	101	21,4	341	72,4
Deniz seviyesinin yükselmesi	5	1,1	8	1,7	40	8,5	145	30,8	273	58,0
Bioçeşitliliğe ilişkin sorunların artması	3	0,6	4	0,8	34	7,2	112	23,8	318	67,5
Sağlık problemlerinin artması	7	1,5	19	4,0	63	13,4	138	29,3	244	51,8
Kıtlığın oluşması	5	1,1	13	2,8	60	12,7	144	30,6	249	52,9
Mevsim değişikliğinin meydana gelmesi	2	0,4	8	1,7	23	4,9	94	20,0	344	73,0
Afetlerin artması	7	1,5	14	3,0	46	9,8	157	33,3	247	52,4

Tablo 6’da öğrencilerin küresel iklim değişikliğinin sonuçlarına yönelik görüşlerine ait bulgular yer almaktadır. Buna göre öğrencilerin %81,7’si küresel iklim değişikliğinin buzulların erimesi üzerinde oldukça etkili olduğunu belirtmiştir. Bunu kuraklık ve çölleşmenin artması (%76,9) ve mevsim değişikliğinin meydana gelmesi (%73,0) sonuçları takip etmektedir. Bu sonuçların yanı sıra, küresel iklim değişikliğinin sonuçlarına ilişkin soruya verilen yanıtlarda oldukça etkili cevabının değişkenlik gösterdiği görülmektedir. Şöyle ki; %70’den fazla oldukça etkili yanıtı verilen unsurlar iklim değişikliğinin ilk olarak ortaya çıkan sonuçlarıdır. Fakat yüksek olarak oldukça etkili seçeneğinin tercih edildiği sonuçların etkisiyle ortaya çıkan bazı olaylarda oldukça etkili yanıtına verilen yüzde düşmektedir. Örneğin kuraklık ve çölleşmenin artmasına %76,9 oldukça etkili cevabı verilirken kıtlığın oluşmasına %52,9 oranında

oldukça etkili cevabı verilmiştir. Ya da buzulların erimesine %81,7 oranında oldukça etkili cevabı verilirken deniz seviyesinin yükselmesine %58 oldukça etkili cevabı verilmiştir.

Tablo 7: Öğrencilerin Küresel İklim Değişikliğinin Önlenmesi İçin Alınabilecek Önlemlere Yönelik Görüşlerinin Dağılımı

Küresel İklim Değişikliğinin Önlenmesinde Alınabilecek Önlemlere Yönelik Maddeler	Hiç Etkili Değil		Pek Etkili Değil		Ne Etkili Ne Etkisiz		Kısmen Etkili		Oldukça Etkili	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Ormanların korunması ve varlığının artırılması***	6	1,3	6	1,3	6	1,3	64	13,6	389	82,6
Enerji tasarruflu ürünlerin kullanılması*	4	0,8	8	1,7	12	2,5	86	18,3	361	76,6
Atıkların ayrıştırılması*	4	0,8	6	1,3	14	3,0	116	24,6	331	70,3
Çevre dostu ürünlerin satın alınması*	4	0,8	6	1,3	18	3,8	108	22,9	335	71,1
Su kaynaklarının korunması***	4	0,8	7	1,5	14	3,0	83	17,6	363	77,1
Fabrikaların çevresel sorumluluklarının denetlenmesi ve bilinçlendirilmesi**	4	0,8	4	0,8	10	2,1	78	16,6	375	79,6
Geri dönüşümlü ürünlerin kullanılması*	3	0,6	7	1,5	15	3,2	101	21,4	345	73,2
Devletin daha az çevre kirliliği üretecek yatırımları teşvik etmesi**	4	0,8	7	1,5	22	4,7	100	21,2	338	71,8
Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının teşvik edilmesi**	2	0,4	5	1,1	13	2,8	76	16,1	375	79,6
Ozan tabakasına zarar veren maddelerin kullanımının azaltılması*	3	0,6	4	0,8	15	3,2	81	17,2	368	78,1

Yasal düzenlemelerin yapılması ve denetimin artırılması**	3	0,6	7	1,5	23	4,9	119	25,3	319	67,7
Devletin sera gazı salınımını önleyici veya azaltıcı tedbirleri alması**	4	0,8	8	1,7	17	3,6	94	20,0	348	73,9
Toplumun küresel iklim değişikliği konusunda bilinçlendirilmesi**	10	2,1	7	1,5	32	6,8	95	20,2	327	69,4
Çevre kirliliğini önleyecek bireysel ve idari tedbirlerin alınması***	6	1,3	9	1,9	19	4,0	103	21,9	334	70,9

* Bireysel önlemler

** Devletin alabileceği önlemler

*** Hem bireysel hem devletin alabileceği önlemler

Tablo 7’de öğrencilerin küresel iklim değişikliğinin önlenmesi için alınabilecek bireysel, devletin alabileceği ve hem bireysel hem de devletin alabileceği önlemler yer almaktadır. Buna göre küresel iklim değişikliğinin önlenmesinde alınacak bireysel önlemler olarak en fazla oldukça etkili olduğu belirtilen madde ozon tabakasına zarar veren maddelerin kullanımının azaltılması (%78,1) olmuştur. Devletin alabileceği önlemler olarak en fazla oldukça etkili olduğu belirtilen madde fabrikaların çevresel sorumluluklarının denetlenmesi ve bilinçlendirilmesi (%79,6) ile yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının teşvik edilmesi (%79,6) olmuştur. Bununla birlikte hem bireysel hem de devletin alabileceği önlemler olarak en fazla oldukça etkili olduğu belirtilen madde ormanların korunması ve varlığının artırılması (%82,6) olmuştur.

Aksu (2009) tarafından geliştirilmiş olan “Çevre Sorunlarına Yönelik Tutum Ölçeği”nden yararlanılarak hazırlanmış olan öğrencilerin çevre sorunlarına yönelik tutumlarını ölçmeye yönelik ifadeler ve dağılımları Tablo 8’de yer almaktadır. Buna göre öğrencilerin olumlu ifadeler için 5–4–3–2–1, olumsuz ifadeler için 1–2–3–4–5 şeklinde puanlama yapılmıştır. Yüksek puan çevre sorunlarına yönelik olumlu tutumu, düşük puan ise çevre sorunlarına yönelik olumsuz tutumu göstermektedir. Buna göre öğrencilerin tutum puanları en az 18 en fazla 50 puandır. Tutum puanların ortalaması ise 40.8 ± 5.75 dir ve öğrencilerin çevre sorunlarına yönelik tutum puanları yüksektir.

Tablo 8: Öğrencilerin Çevre Sorunlarına Yönelik Tutumlarının Dağılımı

Çevre Sorunlarına Yönelik Tutumlar	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Orman yangınları ve erozyonun ciddi çevre sorunlarına sebep olacağını düşünüyorum.	4	0,8	12	2,5	24	5,1	143	30,4	288	61,1
Çevreye zarar veren enerji ile çalışan fabrikaların olması beni çok endişelendiriyor.	7	1,5	7	1,5	46	9,8	168	35,7	243	51,6
Türkiye'nin ciddi bir çölleşme sorunu ile karşı karşıya olduğunu düşünüyorum.	14	3,0	33	7,0	121	25,7	163	34,6	140	29,7
Küresel ısınma abartıldığı kadar büyük bir sorun değildir.	295	62,6	75	15,9	32	6,8	34	7,2	35	7,4
Paris İklim Anlaşması, ekonomi ve sanayileşmenin gelişimini olumsuz etkilese bile, tüm ülkeler tarafından imzalanmalıdır.	22	4,7	33	7,0	133	28,2	137	29,1	146	31,0
Deniz, akarsu ve göllerin kirliliği ile ilgili medyada çıkan haberleri çok abartılı buluyorum.	180	38,2	156	33,1	70	14,9	33	7,0	32	6,8
Göç alan şehirler nüfus yoğunluğundan dolayı, birçok çevre problemi ile karşı karşıyadır.	13	2,8	17	3,6	49	10,4	180	38,2	212	45,0
Çevre sorunlarına yatırım yapmak, bir ülkenin kalkınmasını engeller.	232	49,3	111	23,6	42	8,9	33	7,0	53	11,3
Yeryüzünde çok fazla hayvan türü bulunmasından dolayı, bazı türlerin yok olmasının ekolojik dengeyi olumsuz etkileyeceğini düşünüyorum.	31	6,6	21	4,5	43	9,1	156	33,1	220	46,7

Hızlı nüfus artışı ciddi çevre problemlerine neden olur.	8	1,7	17	3,6	55	11,7	173	36,7	218	46,3
--	---	-----	----	-----	----	------	-----	------	-----	------

Tablo 9: Bağımsız Değişkenler ile Çevre Sorunlarına Yönelik Tutumları arasındaki ilişki

Değişken		Tutum puanı Mean±SD	p
Cinsiyet	Kadın	42.1±19.3	0,000
	Erkek	39.7±22.5	
Yaş	18-20 yaş	41.1±5.5	0.690
	21-23 yaş	40.6±5.9	
	24-26 yaş	41.2±5.7	
Sınıf	1.Sınıf	40.4±6.4	0.426
	2.sınıf	41.4±4.8	
	3.sınıf	40.5±5.7	
	4.sınıf	41.3±5.7	
İklim Değişikliği Önleme Etkinliğinde Bulunma	Evet	41.9±6.1	0.206
	Hayır	40.7±5.7	
İklim Değişikliği Ve Çevre Sorunlarına Yönelik Gelişmeleri Takip Etme	Her zaman/sık sık*	42.1±5.6	0,009
	Bazen	40.9±5.7	
	Nadiren/Hiç*	39.7±5.6	
İklim Değişikliği Ve Çevre Sorunları Hakkında Ailede Konuşulma Sıklığı	Her zaman/sık sık	40.4±6.0	0.091
	Bazen	41.6±5.6	
	Nadiren/Hiç	40.4±5.7	
İklim Değişikliği Ve Çevre Sorunları Hakkında Günlük Hayatta Konuşma Sıklığı	Her zaman/sık sık*	41.6±5.9	0,027
	Bazen	41.4±5.4	
	Nadiren/Hiç*	40.0±5.9	

* Post-hoc testte anlamlılığın kaynaklandığı gruplar

Bağımsız değişken grupları arasında çevre sorunlarına yönelik tutum puanlarının ortalamaları açısından fark olup olmadığı belirlemek için t testi ve Tek yönlü Analizi uygulanmıştır. Elde edilen veriler Tablo 9'da gösterilmiştir. Buna göre;

- Çevre sorunlarına yönelik tutum ile cinsiyet arasında anlamlı bir fark vardır ($p=0.00$). Buna göre kadın öğrencilerin tutumları erkek öğrenciler göre daha olumludur.
- İklim değişikliğinin önlenmesi konusunda herhangi bir etkinlikte her zaman/sık sık bulunanların çevre sorunlarına yönelik tutumları anlamlı olarak daha olumlu iken, nadiren/hiç bulunanların tutumları anlamlı olarak daha olumsuz bulunmuştur ($p=0.009$).
- Günlük hayatta iklim değişikliği ve çevre sorunları hakkında her zaman/sık sık konuşan öğrencilerin çevre sorunlarına yönelik tutumları daha az ve hiç konuşmayan öğrencilere göre daha olumludur.

Öğrencilerin iklim değişikliğine yönelik algılarını, iklim değişikliğinin sebeplerine, sonuçlarına ve alınabilecek önlemlerine ilişkin ifadeler belirtmektedir. Buna göre öğrencilerin iklim değişikliğine yönelik algıları (neden-sonuç-önlem) ile çevre sorunlarına yönelik tutumları arasındaki ilişki Pearson Korelasyon analizi ile incelenmiştir ve veriler Tablo 10’da sunulmuştur.

Tablo 10: İklim Değişikliğine Yönelik Algıları İle Çevre Sorunlarına Yönelik Tutumları Arasındaki Korelasyon Analizi

	Çevre Sorunlarına Yönelik Tutum	İklim Değişikliği Nedenleri	İklim Değişikliği Sonuçları	İklim Değişikliği Önlemleri
Çevre Sorunlarına Yönelik Tutum	1			
İklim Değişikliği Nedenleri	.439** (0.000)	1		
İklim Değişikliği Sonuçları	.450** (0.000)	.626** (0.000)	1	
İklim Değişikliği Önlemleri	.448** (0.0009)	.533** (0.000)	.579** (0.000)	1

Yapılan korelasyon analizine göre öğrencilerin çevre sorunlarına yönelik tutumları ile iklim değişikliğine yönelik algıları arasında %99 güven aralığında pozitif yönlü ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p=0,00$, $r_{\text{neden}}=0.439$, $r_{\text{sonuç}}= 0.450$, $r_{\text{önlem}}=0.448$). İklim değişikliğinin nedenlerine yönelik ifadeler ile iklim değişikliği sonuçlarına yönelik ifadeler arasında pozitif yönlü ve yüksek bir ilişki bulunmaktadır ($r=0.626$). İklim değişikliği önlemlerine yönelik ifadeler ile iklim değişikliği nedenleri ($r=0.533$) ve iklim değişikliği sonuçları ($r=0.579$) arasında pozitif ve orta düzeyde bir ilişki bulunmaktadır.

SONUÇ

İklim değişikliği yerel değil küresel bir sorun olması sebebi ile siyasi, ekonomik, çevresel, toplumsal vb. ele alınması gereken öncelikli alanların başında

gelmektedir. Toplumların iklim değişikliği konusunda ki farkındalıklarının artması bu durumu yönetebilmek için önemli bir adımdır. Bu sebeple iklim değişikliğine yönelik algı araştırmaları da önem kazanmaya başlamıştır. Dolaylı olarak bu çalışmada küresel ölçekte sorun olan iklim değişikliği ve çevre sorunlarına yönelik kamu yönetimi öğrencilerinin algı ve tutumlarını ortaya koymak ve öğrencilerin iklim değişikliğine yönelik algıları ile çevre sorunlarına yönelik tutumları arasındaki ilişkiyi incelemek amaçlanmıştır.

Genel olarak toplum tarafından küresel ısınma ile iklim değişikliği kavramları aynı anlamda kullanılsa da iki kavram arasında fark vardır. Küresel ısınma tüm canlıları etkileyen ve çevresel değişikliklere neden olan, sera gazlarının atmosferdeki birikimindeki hızlı artışa bağlı olarak yeryüzünün ortalama sıcaklık değerlerinin artmasıdır. Bu sıcaklık artışı iklim sisteminde değişikliklere sebep olabilmektedir (Karaman & Gökalp, 2010: 60). İklim değişikliği ise insan faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan sera gazlarının atmosferde birikmesi ve atmosferin yapısının bozulması sonucunda, iklimlerin normal seyrinin devam etmemesi ve normal olmayan iklimsel olayların meydana gelmesi durumudur (Polat & Dellal, 2016: 47). Küresel ısınma sera gazlarının potansiyel etkilerinden sadece birini ifade etmektedir. Küresel ısınma ile iklim değişikliği birbirini tetikleyerek, buzulların erimesi, deniz suyunun yükselmesi, seller, yangınlar, sağlık problemleri gibi birçok problemi de beraberinde getirmektedir. (Çetinsoy, 2010: 9 ; Tetik & Acun, 2015: 1460).

Yapmış olduğumuz çalışmada öğrencilerin iklim değişikliği denildiğinde ilk akıllarına gelen ifadenin ne olduğunu belirlemek amacı ile sorulan soruya öğrencilerin büyük çoğunluğu iklim değişikliğini ‘Küresel ısınma ve ‘Mevsim değişikliği’ olarak ifade etmişlerdir. Benzer sonuç “Avrupa İklim Değişikliği Algısı (European Perceptions of Climate Change (EPCC)) ” projesi kapsamında yapılan çalışmada da çıkmıştır (EPCC, 2017). Küresel ısınmadan farklı olarak bazı çalışmalarda da iklim değişikliği; mevsimsel düzensizlikler veya mevsim değişikliği ile ilişkilendirilmiştir (Güloğlu & Bulut, 2016: 643; Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2012: 8). Genel olarak görüldüğü üzere iklim değişikliği küresel ısınma veya mevsim değişikliği olarak ilişkilendirilmektedir. Bu kavramları birbirinden ayrı tutmak çok güç olmakla birlikte her bir kavram iklim değişikliği sürecinin içerisinde yer almaktadır.

Öğrencilerin aile içerisinde ve günlük hayatlarında iklim değişikliği ve çevre sorunlarını konuşma sıklıkları çoğunlukla bazen ve nadiren olarak bulunmuştur. Ayrıca öğrencilerin tamamına yakını bu konu ile ilgili herhangi bir proje, sivil toplum kuruluşu, organizasyon vb. gibi etkinliklerde bulunmadığını ve yarısı gelişmeleri bazen takip ettiklerini belirtmişlerdir. Buna göre öğrencilerin günlük konuşmalarında, takip ettikleri konularda ve bulunduğu etkinlikler arasında iklim değişikliği ve çevre sorunları konusunun ilk sırada yer almadığı görülmektedir.

İklim değişikliği ile ilgili öğrencilerin kullandığı bilgi kaynağının en çok internet ve tv olduğu görülmektedir. Benze olarak Wei vd. de çalışmalarında internetin ve tv nin bu konuda en çok kullanılan bilgi kaynağı olduğunu belirtmişlerdir (2014: 303). Buna göre, öğrencilerin bu konuda ki ilgilerini arttırma da yardımcı araç olarak internet ve tv aktif olarak kullanılmalıdır.

Çalışmaya katılan öğrencilerin iklim değişikliğine yönelik görüşleri çoğunlukla pozitif bir eğilim göstermektedir. Öğrencilerin çoğunluğu çevre derslerinin toplumsal algının oluşmasında etkili olduğunu düşünmektedir. Tetik ve Acun da çevre derslerinin gerekliliğinin önemini ve müfredatlarda daha fazla yer alması gerektiğini belirtmişlerdir (2015: 1475).

Sanayileşme ve insanların kaynakları bilinçsizce ve hızla tüketmesi sebebi ile günümüzde iklim değişikliği tüm dünyanın ortak bir sorunu haline gelmiştir. Sanayi, fosil yakıtların yakılması, arazi kullanımı değişikliği, doğru atık yönetiminin yapılamaması, yanlış uygulanan tarımsal etkinlikler, su kaynaklarının yönetilememesi gibi sebeplerle meydana gelen insan kaynaklı iklim değişikliği beraberinde küresel ısınma, kuraklık ve çölleşmeye sebep olarak afet risklerini de arttırmaktadır ve klimatolojik afetler meydana gelmektedir. (Türkeş, 2012: 2-4; <http://www.emdat.be/>).

Kısacası, meteorolojik afetlerin küresel ısınma ve iklim değişimi ile birlikte daha da artması beklenmektedir (Kadıoğlu, 2007: 52). Bu sebeplerden ötürü iklim değişikliği, yavaş ve sinsi gelişen insan kaynaklı afet olarak kabul edip risk yönetimine dahil edilmelidir. Bu sebeple de kamu yönetimi öğrencilerinin iklim değişikliğini bir afet olarak kabul edip etmemesi geleceğin yöneticileri olması açısından önem arz etmektedir. Çalışmamıza göre öğrenciler, iklim değişikliğinin bir afet olduğu, dünyamızı etkilemeye başladığı ve çevresel bir güvenlik sorunu oluşturduğu önermelerine çoğunlukla katılmışlardır. Ayrıca öğrencilerin çoğunluğu bu durum için endişelendiklerini, bireysel olarak sorumluluklarının olduğunu ve farkındalık sahibi olduklarını belirtmişlerdir.

Çalışmaya katılan öğrencilerin çoğunluğu küresel iklim değişikliğine neden olan etmenler arasından en fazla fosil yakıt tüketiminin artması, hava kirliliğindeki artışı ve ozon tabakasının delinmesinin oldukça etkili olduğu belirtilmiştir. 2012 yılında Türkiye genelinde iklim değişikliği farkındalığını saptamaya yönelik çalışmada da, iklim değişikliğine en fazla hava kirliliği ve ormansızlaşmanın sebep olduğu belirtilmiştir (Çevre & Şehircilik Bakanlığı, 2012: 9).

İklim değişikliğinin sonuçları olarak da en fazla buzulların erimesi, kuraklık ve çölleşmenin artması ve mevsim değişikliklerinin meydana gelmesi olaylarını belirtmişlerdir. Yine Türkiye geneli yapılan farkındalık araştırmasında iklim değişikliğinin en önemli etkisi olarak kuraklık ve sıcaklıkların mevsim normallerin üzerinde seyretmesi olarak belirtilmiştir (Çevre & Şehircilik Bakanlığı, 2012: 10).

İklim değişikliğini önlemeye yönelik alınacak bireysel önlemler arasında çalışmaya katılanların çoğunluğu ozan tabakasına zarar veren maddelerin kullanımının azaltılmasının oldukça etkili olduğunu belirtmiştir. Fabrikaların çevresel sorumluluklarının denetlenmesi ve bilinçlendirilmesi ile yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının teşvik edilmesi ise iklim değişikliğini önleme konusunda devletin başlıca sorumluluğu olarak belirtilmiştir.

Genel olarak bakıldığında öğrencilerin iklim değişikliğine yönelik görüşleri çoğunlukla pozitif bir eğilimde olması, iklim değişikliğinin sebepleri, sonuçları alınacak önlemlere vermiş oldukları cevapların literatürde yer alan bilgiler ile paralel olması, öğrencilerin iklim değişikliği algısının yüksek olduğunu göstermektedir. Buna rağmen bireysel olarak iklim değişikliğini engellemek için yaşam standartlarında yapılması gereken kısıtlamaları kabul etme konusunda karasız kalmaları, gelişmeleri çok sık takip etmemeleri ve iklim değişikliğine önlemeye yönelik herhangi bir etkinlikte bulunmamaları ikilem oluşturmaktadır. Bu durum öğrencilerin teorik de iklim değişikliğini önemseydiğini pratikte günlük hayatlarında çok önemli bir yere sahip olamadıklarını göstermektedir. Benzer bir şekilde Oğuz vd. de yapmış oldukları çalışmada, öğrencilerin çevre sorunları hakkında teorik bilgiye sahip olduklarını fakat normal hayatlarında davranışlarının ve tutumlarının aynı düzeyde olmadığını belirtmiştir (2011: 34).

2018 yılında Dünya Ekonomik Forumu'nun yayınladığı Küresel Risk Raporu'na göre son yıllarda çevresel riskler artmıştır ve günümüzün en önemli sorunları arasında başlarda yer almaktadır. Raporda karşı karşıya kaldığımız en önemli çevresel sorunlardan bir tanesinin de iklim değişikliğinin sebep olduğu etkiler olduğunu belirtilmiştir (The Global Risks Report, 2018). Bu nedenle çevre sorunları ve iklim değişikliğine yönelik algı ve tutum çalışmaları da önem kazanmaktadır.

Çalışmaya katılan öğrencilerin çevre sorunlarına yönelik tutum puanlarının oldukça yüksek olduğu saptanmıştır. Literatürde yer bazı çalışmalarda da öğretmen adayları üniversite öğrencilerin çevre sorunlarına yönelik tutumları orta düzeyde bulunmuştur (Güven, 2013; Polat & Kırpık, 2013).

Cinsiyetin, iklim değişikliğinin önlenmesi konusunda herhangi bir etkinlikte bulunma ile günlük hayatta iklim değişikliği ve çevre sorunları hakkında konuşma sıklığının, öğrencilerin çevre sorunlarına yönelik tutumlarını olumlu yönde etkilediği görülmüştür. Kız öğrencilerin tutumları erkek öğrencilere göre daha olumlu olduğu saptanmıştır.

Öğrencilerin kaçınıcı sınıfta olduğu ise çevre sorunlarına yönelik tutum puanlarında anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Oğuz vd. de yapmış oldukları çalışmada öğrencilerin çevre ile ilgili konularda farkındalık ve duyarlılık seviyesinin okudukları sınıflardan bağımsız olduğunu belirterek benzer bir sonuca ulaşmışlardır (2011: 34).

Ayrıca öğrencilerin iklim değişikliğine yönelik algıları (neden-sonuç-önlem) ile çevre sorunlarına yönelik tutumları arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Buna göre öğrencilerin çevre sorunlarına yönelik tutumları arttıkça iklim değişikliği algıları da artmaktadır. İklim değişikliğinin önlenmesi konusunda herhangi bir etkinlikte her zaman/sık sık bulunan öğrenciler ile günlük hayatta iklim değişikliği ve çevre sorunları hakkında her zaman/sık sık konuşan öğrencilerin çevre sorunlarına yönelik tutumlarının diğerlerine göre daha olumlu olması, iklim değişikliği algısının artırılması yönünde yapılacak politikalar hakkında yol gösterici olmaktadır. Şöyle ki öğrencilerin günlük hayatta iklim değişikliği konusunda daha aktif olması için özendirici politikaların geliştirilmesi, öğrencilerin çevre sorunlarına daha duyarlı olmasını dolayısı ile iklim değişikliği algısının da pozitif yönde artmasını sağlayacaktır.

Sonuç olarak çalışmamızın bulguları iklim değişikliği ile alakalı farkındalık çalışmalarında kamu politikalarının oluşturulmasında ve iklim değişikliği uyum sürecinde istifade edilebilecek niteliktedir. Bu hali ile gelecekte yapılacak çalışmalara katkı sağlayacak niteliktedir.

KAYNAKLAR

- Akalın, M. (2013). Küresel Isınma ve İklim Değişikliği Nedeniyle Oluşan Doğal Felaketlerin İnsan Sağlığı Üzerine Etkileri. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2; 29-43.
- Aksu, Y. (2009). Fen ve Teknoloji İle Sınıf Öğretmenlerinin Çevre Sorunlarına Yönelik Tutumlarının Belirlenmesi. (Yüksek Lisans Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Çetinsoy, F.F. (2010). Küresel İklim Değişikliği: Avrupa Birliği ve Türk Tarımı (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2012). *İklim Değişikliğinin Farkında Mıyız?* Ankara: Türkiye'nin İklim Değişikliği II. Ulusal Bildiriminin Hazırlanması Projesi Yayını.
- EM-DAT The International Disaster Database. <http://www.emdat.be/>. Erişim: 31.05.2018.
- European Perceptions of Climate Change (EPCC) (2017). Topline Findings Of A Survey Conducted In Four European Countries In 2016. <https://orca.cf.ac.uk/98660/7/EPCC.pdf> , Erişim: 30.05.2018.

- Güloğlu, Y., & Bulut, A. (2016). İklim Değişikliği Konusunda Orman Fakültesi Öğrencilerinin Bilgi Düzeylerinin Belirlenmesi (Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Örneği). *Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 16 (2): 640-654.
- Güven, E. (2013). Çevre Sorunlarına Yönelik Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Öğretmen Adaylarının Tutumlarının Belirlenmesi, *GEFAD / GUJGEF* 33(2): 411-430.
- Kadıoğlu, M. (2012). Türkiye’de İklim Değişikliği Risk Yönetimi. *Türkiye’nin Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’ne İlişkin İkinci Ulusal Bildirimi Hazırlık Faaliyetlerinin Desteklenmesi Projesi*. Ankara: Türkiye’nin İklim Değişikliği II. Ulusal Bildiriminin Hazırlanması Projesi Yayını.
- Kadıoğlu, M. (2007). İklim Değişiklikleri ve Etkileri. TMMOB içinde . *TMMOB Afet Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (47-56). Ankara: Mattek Matbaa.
- Karaman, S., & Gökalp, Z. (2010). Küresel Isınma ve İklim Değişikliğinin Su Kaynakları Üzerine Etkileri. *Tarım Bilimleri Araştırma Dergisi*, 3 (1): 59-66.
- Keleş, R., Hamamcı C., & Çoban A. (2012). *Çevre Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Leiserowitz, A., Smith, N., & Marlon, JR. (2010). *Americans’ Knowledge of Climate Change. Yale Project on Climate Change Communication*. New Haven, CT, Yale University.
- Oğuz, D., Çakıcı, I., & Kavasa, S. (2011). Yüksek Öğretimde Öğrencilerin Çevre Bilinci, *SDÜ Orman Fakültesi Dergisi* ,12: 34-3.
- Polat, K., & Dellal, İ. (2016). Göksu Deltasında Çeltik Yetiştiriciliği Yapan Üreticilerin İklim Değişikliği Algısı ve İyi Tarım Uygulamaları Yapmalarında Etkili Faktörlerin Belirlenmesi. *TEAD*, 2(2), 46-54.
- Polat, S., & Kırpık, C. (2013). Öğretmen Adaylarının Çevre Sorunlarına Yönelik Tutumları. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 205 – 227.
- Tetik, N., & Acun, A. (2015). Turizm Öğrencilerinin Küresel Isınma ve İklim Değişikliği Algısı ve Görüşleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 8 (41), 1459- 1476.

The Global Risks Report 2018. 31.05.2018. tarihinde http://www3.weforum.org/docs/WEF_GRR18_Report.pdf. adresinden alındı.

Toprak, Z. (2012). *Çevre Yönetimi ve Politikası*. İzmir: Albi Yayınları.

Türkeş, M. (2012). Türkiye’de Gözlenen Ve Öngörülen İklim Değişikliği, Kuraklık Ve Çölleşme. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimler Dergisi*, 4 (2): 1-32.

UNFCCC (2007). *Climate Change: Impacts, Vulnerabilities and Adaptation in Developing Countries*. Boon: UNFCCC

Wei, J., Hansen, A., Zhang, D., Li, H., Liu, Q., Sun, Y., & Bi, P. (2014). Perception, Attitude and Behavior in Relation to Climate Change: A Survey among CDC Health Professionals in Shanxi Province, *China. Environmental Research*, 134 (2014), 301-308.

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / *Received*: 13.09.2018 • Kabul Tarihi / *Accepted*: 14.11.2018

Anayasa Yargısı Bakımından Fransa ile Almanya'nın Karşılaştırılması

Hakan ÖZDEMİR

Doç. Dr.

İnönü Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Malatya-Türkiye

ORCID: 0000-0001-8973-1608

hakan.ozdemir@inonu.edu.tr

Öz

Bu çalışmada, anayasaya yargısı bakımından Fransa ile Almanya'nın karşılaştırılması amaçlanmaktadır. Bu amaçla sürdürülen çalışmada, öncelikle anayasa yargısı ve Fransa ile Almanya'nın anayasal düzeni hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra da Fransa ve Almanya'da anayasa yargısının yapısı ve işleyişine değinilerek, her iki ülke anayasa yargısı bakımından karşılaştırılmıştır. Çalışmanın sonunda, Fransa ile Almanya'nın anayasaya uygunluk denetiminin yapılış zamanı ve uygunluk denetimini gerçekleştiren organlara başvuru usulü, denetim organlarının yapısı ve işleyişi bakımından farklı özelliklere sahip olduğu sonucuna erişilmiştir. Ayrıca denetim organlarının anayasal düzen içindeki konumu, kararlarının kapsam ve etkisi, denetim sürecinin işleyişi gibi hususların da farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Saptanan bu farklılıkların da her iki Ülkenin siyasi rejim, tarih, ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeyi, idari ve anayasal teamüller bakımından haiz olduğu ayrı özellikleri üzerinden okunması gerektiği kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anayasa Yargısı, Fransa, Almanya, Anayasa Konseyi, Federal Anayasa Mahkemesi.

Comparison of France and Germany in Terms of Constitutional Jurisdiction

Abstract

In this study, the purpose was to compare France and Germany in terms of constitutional jurisdiction. In the present study, which was conducted for this purpose, information was provided firstly on constitutional order of France and Germany. Then, the structure and functioning of the constitutional jurisdiction of France and Germany was dealt with, and both countries were compared in terms of the constitutional jurisdiction. At the end of the study, it was determined that the method of application to auditing bodies which perform audits in terms of compliance with the constitution and the time of the audits to investigate the compliance with the constitution in France and Germany had different characteristics. In addition, it was also determined that the position of the auditing bodies in the constitutional order, the scope and effects of them, and the functioning of the auditing processes showed differences. It was determined that these differences should be evaluated and analysed over the political regime, history, economic and social development level, administrative and constitutional conventions of both countries.

Keywords: The Constitutional Jurisdiction, France, Germany, Constitutional Council, Federal Constitutional Court.

GİRİŞ

Devletin temel nizamı ile yurttaşların hak ve hürriyetlerini düzenleyen anayasa, normlar hiyerarşisi düzeninin tepesinde yer alan 'en üstün yasa' niteliğindedir. Hukuk devletinin gereklerinden biri de kuşkusuz yasaların, üstün konumda olan anayasaya uygunluğunun denetlenmesidir. Bu denetim ise, siyasal ve yargısal denetim yoluyla gerçekleştirilmektedir. Fransız Devrimi'nden günümüze kadar beş büyük anayasa deneyimi yaşayan Fransa; anayasa uygunluğun siyasi bir organ tarafından denetlenmesi fikrinin temellendiği, 'önleyici denetim' vasıtasıyla anayasaya uygunluk denetiminin sürdürüldüğü yegâne ülkedir. 'Düzeltilici denetim' usulüne göre anayasaya uygunluk denetiminin gerçekleştirildiği Almanya ise, bireysel başvuru üzerine denetim usulünün klasik örneğini teşkil etmektedir. Günümüzde yarı-başkanlık sisteminin en etkin ve bilinen örneği olan Fransa ile bir federal parlamenter Cumhuriyet olan Almanya; anayasaya uygunluk denetiminin yapılış zamanı, denetim organlarına başvuru usulü, organların yapı ve işleyişi, anayasal düzen içindeki konumu ve denetim süreci bakımından birbirinden farklı özelliklere sahiptir.

Anayasaya yargısı bakımından Fransa ile Almanya'nın karşılaştırılmasının amaçlandığı bu çalışmada, tarihsel ve betimsel araştırma yöntemlerinden yararlanılmaktadır. Bu amaçla sürdürülen çalışmada, anayasa yargısı, Fransa ile Almanya'nın anayasal düzeni ve anayasa yargısının yapısı ve işleyişine değinilerek, bu ülkeler anayasa yargısı bakımından karşılaştırılacaktır. Çalışma şu şekilde organize edilmiştir: Takip eden bölümde anayasa yargısına, üçüncü bölümde Fransa ile Almanya'nın anayasal düzenine, dördüncü bölümde Fransa'da anayasa yargısının yapısı ve işleyişine, beşinci bölümde Almanya'da anayasa yargısının yapısı ve işleyişine değinilecektir. Çalışmanın altıncı bölümünde ise, iki ülke anayasa yargısı bakımından karşılaştırılacak ve çalışma sonuç kısmıyla tamamlanacaktır.

ANAYASA YARGISI ÜZERİNE

Anayasa, biçimsel anlamda normlar hiyerarşisinin tepesinde yer alan ve yasalara nazaran daha zor değiştirilebilen bir metindir. Kısaca "anayasanın üstünlüğü ilkesi" (Gözler, 2010: 20) olarak ifade edilen bu durum, yasaların anayasaya uygunluğunu denetlemeye yönelik birtakım yöntemlerin uygulanmasını gerekli kılmaktadır. Bu yöntemler iki öbekte toplanmaktadır. Bunlardan ilkinin siyasal, diğerini yargısal denetim yolu teşkil etmektedir (Gözübüyük, 2003: 10). Siyasal denetim; yasanın siyasi sonuçlar doğuran (daha doğrusu siyasi tercihleri yansıtan) bir işlem olması hasebiyle, anayasaya uygunluk denetiminin de siyasi bir organ eliyle gerçekleştirilmesi gerektiği fikrine dayanmaktadır (Teziç, 2009: 185). Yasaların teklif ya da tasarı olarak parlamentoya sunulmasından kabul edilerek yürürlüğe girmesine kadar geçen sürede gerçekleşen siyasal denetim, tek başına anayasanın üstünlüğü ilkesini işletmek için yeterli değildir. Siyasal denetimi gerçekleştirecek olan organların parlamento çoğunluğunun kontrolü altında

bulunması (Gönenç, 2010: 6) ve siyasal organlar eliyle yapılacak denetimin kişi hakları bakımından yeterli düzeyde teminat sağlayamamasından dolayı, zamanla yargısal denetim (anayasa yargısı) yaygınlık ve üstünlük kazanmıştır. Yasaların anayasaya uygunluğunun yargı mercileri tarafından ve yargısal usuller çerçevesinde denetlenmesi şeklinde tanımlanabilen anayasa yargısı (Özbudun, 2000: 368) için birtakım koşullar aranmaktadır. Bunlar: Yazılı bir anayasanın bulunması, anayasanın üstünlüğü ve katılığı ilkelerinin anayasa tarafından benimsenmesi ve nihayet anayasaya uygunluk denetimini gerçekleştirecek yargı organına anayasada yer verilmesidir (Aliefendioğlu, 1997: 38).

Anayasaya uygunluk denetimini gerçekleştirecek yargı organlarının niteliğine göre de iki farklı anayasa yargısı modeli geliştirilmiştir. Bunlar; anayasaya uygunluğun genel mahkemelerce denetlenmesini öngören “Amerikan modeli” ve bu işle görevlendirilen özel bir mahkeme tarafından denetlenmesine dayanan “Avrupa modeli”dir (Tanör & Yüzbaşıoğlu, 2002: 464-465). “Amerikan modeli”nde bir devletin tüm mahkemelerinin en alt derece mahkemesinden en üst derecesine kadar anayasaya uygunluk denetimi yapabileceği kabul edilmektedir (Tunç & Bilir, 2005: 48). Avrupa modelinde ise, anayasaya uygunluk denetimi yetkisi, bir yüksek mahkemeye (anayasa mahkemesi) ya da bu amaçla kurulmuş özel bir mahkemeye verilmiştir (Tunç, 1999: 112).

Anayasa mahkemeleri tarafından yapılan anayasaya uygunluk denetimi, denetimin yapılış zamanına ve anayasa mahkemesine başvuru usulüne göre bazı türlere ayrılmaktadır. Anayasa mahkemeleri, denetimlerine tabi olan normları yürürlüğe girmeden önce veya yürürlüğe girdikten sonra anayasaya uygunluk bakımından denetleyebilmektedir. Denetimin yapılış zamanı göz önüne alınarak yapılan bu ayırım, “denetim yolları” olarak da adlandırılabilir. Denetim yolları da “önleyici (a priori)” ve “düzeltici (a posteriori) denetim” şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Önleyici denetim, henüz yürürlüğe girmeyen norm üzerinde yapılan denetim olarak ifade edilebilir. Bu denetim türü, yasaların oylanarak kabulünden sonra, ancak devlet başkanınca onaylanarak Resmi Gazete’de (veya muadili yayım organında) yayınlanıp yürürlüğe girmesinden önce icra edilir. Düzeltici denetim ise, yürürlüğe girmiş normlar üzerinde yapılan denetimdir (Kaboğlu, 2000: 53-55).

Yasaların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi, anayasa mahkemesine başvuru usulüne göre (anayasaya uygunluk denetimi bakımından); defî yolu (somut norm denetimi), dava yolu (soyut norm denetimi) ve bireysel başvuru üzerine denetim (anayasa şikâyeti) şeklinde üçe ayrılmaktadır. Mahkemelerde görülmekte olan bir dava esnasında taraflardan herhangi birinin uyuşmazlığın çözümünde yürütülecek yasanın tamamının ya da belli bir hükmünün anayasaya aykırı olduğunu ileri sürmesi halinde mahkeme tarafından öncelikle bu sorunun incelendiği denetim türü, defî yoluyla denetim olarak adlandırılmaktadır (Teziç, 2009: 209). Dava yoluyla denetim ise, kişiler veya topluluklar veyahut kamu otoriteleri arasında kendilerine dava açma hakkı tanınmış olanlarca bir yasanın

anayasaya aykırı olduğu iddiasıyla doğrudan doğruya anayasa mahkemesine başvurularıyla işletilen denetimdir (Hazır, 2004: 58). Avrupa modelini benimseyen ülkelerin çoğunda uygulanan bireysel başvuru yoluyla denetim ise, defî yolu ve dava yolunun yanında bireylere değişen derecelerde anayasa yargısını harekete geçirme olanağını tanımaktadır. Bireysel başvuru üzerine denetim; uygulamada genellikle olağan hak ve hürriyetleri ihlal edilenlerce iç hukuk yolları tüketildikten sonra, yargı kararlarına karşı bir anayasa şikâyeti şeklinde tezahür etmektedir (Kaboğlu, 2000: 73-74).

FRANSA İLE ALMANYA'NIN ANAYASAL DÜZENİ HAKKINDA

Fransa'nın Anayasal Düzeni Hakkında

1789 tarihli Fransız Devrimi'nden günümüze kadar geçen süre zarfında beş büyük anayasa deneyimi yaşayan Fransa, General De Gaulle tarafından hazırlatılan ve kabul edilen V. Cumhuriyet Anayasası (1958 Fransa Anayasası) ile yönetilmektedir (Parlak & Caner, 2009: 29-30). 1958 Anayasası'nın mimarı olan De Gaulle; hem IV. Cumhuriyet döneminde yürütmenin içinde bulunduğu zafiyetin tekerrür etmemesi, hem de kendi tarzına engel çıkaracak olan güçler ayrılığının handikaplarını bertaraf etmek adına ABD tipi klasik başkanlık sistemi ile İngiliz parlamenter sisteminin karması olan yarı-başkanlık sistemini geliştirmiştir (Roskin, 2014: 123). Geliştirilen bu sistem, her ne kadar yarı-başkanlık sisteminin ilk uygulaması olmasa da günümüzde yarı-başkanlık sistemin en etkin ve bilinen örneğini teşkil etmektedir. Bunda 1958 Anayasası'nın birtakım formel güç ve yetkilerden ziyade oluşturduğu siyasi kültürün etkisi yadsınamaz. Siyasi aktörleri, gerek tek tek milletvekili ve senatörlerin seçiminde, gerekse Cumhurbaşkanının seçiminde olsun uzlaşmaya zorlayan Anayasa; kohabitasyon dönemlerinde de Cumhurbaşkanı, hükümet ve parlamentoyu oydışmaya sevk etmektedir (Şencan, 2014: 39-40).

Uzlaşmaz, katı ideolojik tutumlara sahip siyasi aktörleri, uzlaşmacı ve pragmatik siyasi aktörlere dönüştürebilen 1958 Anayasası (Şencan, 2014: 40), kurgu bakımından da öncekilerden farklılık arz etmektedir. İlk kez devlet başkanlığı ve hükümeti yasama gücünden önce düzenleyen Anayasa (Eroğul, 2001: 146), açık bir biçimde Cumhurbaşkanının üstünlüğü ilkesine yer vermektedir. Cumhurbaşkanının yürütmenin itici gücü, hükümetin gerçek başı olduğu Fransa'da (Gözübüyük, 2003: 42), 1962 yılında Anayasada yapılan değişikliklerle Cumhurbaşkanı doğrudan halk tarafından ve genel oyla seçilmektedir. Parlamento gibi Cumhurbaşkanının da meşruiyet kaynağının doğrudan halk iradesine dayanmasına yol açan bu Anayasa değişikliğinden sonra, Cumhurbaşkanının yönetimdeki ağırlığının artması yönünde gelişme yaşanmıştır (Teziç, 2009: 454).

Cumhurbaşkanına olağan dönemler için parlamenter sistemlerde tanınan yetkilerden daha geniş yetkilerin tanındığı Fransa'da, Başbakanın tayini ve istifasının kabulü, bakanlar kuruluna başkanlık etme ve bakanlar kurulu emirname ile kararnamelerini imzalama, üst düzey sivil ve askeri memurların atamasını

yapma gibi yürütmeye ilgili yetkiler verilmiştir. Ayrıca Cumhurbaşkanı parlamentonun olağanüstü toplantılarını açma ve kapama, yasaları (15 gün içinde) ilan ve veto etme, Parlamento'ya mesaj gönderme, belirli şartlar dâhilinde bir yasa tasarisını referanduma taşıma gibi yasamayla; af yetkisi, Yargıçlar Yüksek Komitesi üyelerini ve Anayasa Konseyi'ne üç üyeyi atama, Konseye başkanlık etme ve anayasaya uygunluk denetimi için başvurma gibi yargıyla ilgili yetkilere sahiptir (Göze, 2013: 652). Anayasa, Cumhurbaşkanı'nın kamu otoritelerinin düzenli çalışmasının kesintiye uğraması halinde "olağanüstü durum kararı" alma ve bu kararın akabinde olağanüstü istisnai önlemlere başvurma yetkisini de vermiştir (Çam, 2000: 166-167). Parlamento tarafından doğrudan denetlenemeyen bu yetki, Fransa'da olağanüstü durum ilan eden Cumhurbaşkanı'nı hem kural koyan, hem uygulayan, bir bakıma yasama ve yürütme yetkilerini kullanan bir makama dönüştürmektedir (Alkan, 2013: 174).

Fransa'da yürütmenin ikinci kanadı olan hükümeti, Başbakanın başkanlığındaki Bakanlar Kurulu teşkil etmektedir. Cumhurbaşkanı'nın görevlendirmesiyle kurulan hükümetin, diğer parlamenter sistemlerden farklı olarak göreve başlamadan evvel parlamentodan güvenoyu alması gerekmemektedir (Korkmaz, 2015: 119). Hükümeti ulusal politikayı saptamak ve yürütmekle sorumlu tutan Anayasa (4 Ekim Fransa Anayasası, md. 20), hükümet faaliyetlerini yöneten Başbakana ulusal savunma ve yasaların uygulanması konusunda sorumluluk yüklemektedir. Ayrıca Başbakan, Cumhurbaşkanı'nın yetkileri dışında kalan alanlarda düzenleme yetkisini kullanma, sivil ve askeri görevlere atamalar yapma, istisnai hallerde Cumhurbaşkanı'nın açıkça verdiği yetkiye dayanarak ve belirli gündem maddeleri doğrultusunda bakanlar kuruluna Cumhurbaşkanı'na vekâleten başkanlık yapma gibi yetkilerle donatılmıştır (4 Ekim Fransa Anayasası, md. 21).

Güçlü bir yürütme yapısını öngören 1958 Anayasası, Ulusal Meclis ve Senato olmak üzere çift kanatlı bir parlamentoyu getirmiştir. Ulusal Meclis'te halkın, Senato'da yerel yönetimlerin temsili amaçlanmaktadır (Eroğul, 2001: 151). Üyeleri 5 yıllığına seçilen Ulusal Meclis 577, 6 yıllığına seçilen Senato 348 üyeden oluşmaktadır (Yayla, 2014: 117). Fransa'da her iki meclis kanadı için öngörülen yedek milletvekilliğinin yanı sıra, çok partili parlamentonun yol açtığı istikrarsızlıkları önlemeye dönük tedbirleri içeren gelişkin bir seçim sistemi de uygulanmaktadır. Fransız yarı başkanlık modelinin belirleyici özelliklerinden biri de yasama işlevinin önemli ölçüde kısıtlanmış olmasıdır (Alkan, 2013: 183, 188-189). Şöyle ki, parlamentonun hangi konularla ilgili olarak yasa çıkarabileceğinin tek tek sayıldığı Anayasa ile yasama organı konu yönünden sınırlandırılmıştır. Ayrıca yasa alanının saptanması hususunda hükümetle parlamento arasında çıkan uyuşmazlıkların çözümünün Anayasa Konseyi'ne bırakılması; Anayasanın yasa konusu olarak saptadığı konularla ilgili düzenlemeleri yapma olanağının bazı koşullarda hükümete de tanınması bu bakımdan dikkate değerdir (Göze, 2013: 656). Yasa teklinde bulunma yetkisini parlamento üyeleri dışında hükümete de tanıyan (4 Ekim Fransa Anayasası, md. 39) Anayasa, "Meclislerin aylık

oturumlarının ilk iki haftasında öncelikle ve hükümetin saptadığı sıraya göre, hükümet tarafından verilen yasa tasarısı ve tekliflerini” görüşeceği (4 Ekim Fransa Anayasası, md. 48) hükmüne de yer vererek, parlamentonun gündemi üzerindeki hâkimiyetini de sekteye uğratmaktadır. Ancak parlamentonun aleyhine olan bu durum, hükümete parlamentoda karşılaşılabileceği engelleri aşabilecek yetkiler tanıyarak, uygulayacağı siyasaların onsuz olmaz araçları olan yasal düzenlemeleri kısa sürede gerçekleştirme olanağı tanımaktadır. Bu tür bir “anayasa mühendisliği” Fransa’da yarı-başkanlık sisteminin bugüne kadar nispi ölçüde istikrarlı işlemesine katkı sunmaktadır. Kuşkusuz bunda yasama-yürütme arasındaki ilişkilerin dengeye oturması ve bu iki erkin düzenleme alanlarını koruyacak yargısal denetim yollarının tesisi de etkilidir (Teziç, 2009: 454).

Fransız yargı sistemi ise, Kara Avrupası hukuk sistemiyle paralellik arz edecek şekilde ikiye ayrılmaktadır. Bireylerin birbiriyle olan uyumsuzlukları Yargıtay ve bağımsız mahkemelerce çözüme kavuşturulmaktadır. Ancak uyumsuzlukta devlet ve kamu yönetimi söz konusu olduğunda, devreye kamu hukuku ve yönetsel yargı sistemi girmektedir (Parlak & Caner, 2009: 41-42). Fransa’da adli yargı çatısı altında; Sulh Hukuk Mahkemesi, Yerel Mahkeme, Asliye Hukuk Mahkemesi, Ticaret Mahkemesi, İş Mahkemesi, Polis Mahkemesi, Ceza Mahkemesi, Ağır Ceza Mahkemesi, Çocuk Hâkimliği, Kırsal Ortaklık ve Kira Mahkemesi şeklinde on ayrı yargı birimine yer verilmiştir. Adli yargı çatısı altında ikinci derece yargı mercileri olarak istinaf mahkemeleri bulunmaktadır. Adli yargının tepesinde de Fransız Yargıtay’ı yer almaktadır (Duran, 2014: 2-13). Fransa’da idare karşısında yargısal korunma işlevini, hem idari hem de yargısal göreve sahip olan Devletler Şurası yerine getirmektedir. İdari ve adli yargı arasındaki uyumsuzlukların çözümü ise, Uyuşmazlık Mahkemesi tarafından gerçekleştirilmektedir (Sayhan, 1996: 67). Ülkede yargı bağımsızlığının teminatı olarak Cumhurbaşkanı gösteren 1958 Anayasası, bu hususta Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu’nu Cumhurbaşkanıya yardım etmekle görevlendirmiştir (4 Ekim Fransa Anayasası, md. 64). Yargı bağımsızlığı teminatı Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu’nun yanı sıra, hem seçim ve anayasa yargısı görevini yerine getiren Anayasa Konseyi, hem de Yüksek Adalet Divanı ile Devlet Adalet Divanı’nın oluşturduğu Yüce Divan (Eroğul, 2001: 180-186) tarafından sağlamaktadır.

Almanya’nın Anayasal Düzeni Hakkında

Almanya’nın siyasal sistemini teşkil eden kurumları, bunların işleyişi ve yetkileri, bazı düzenlemeler istisna tutulmak kaydıyla, Batılı işgalci güçlerin (ABD, İngiltere ve Fransa) Almanlarla birlikte hazırladığı 23 Nisan 1949 tarihli Temel Yasaya¹ dayanmaktadır (Çam, 2000: 275). Temel Yasa hazırlanırken Weimar Cumhuriyeti dönemindeki anayasal sorunların önlenmesi, Nazi dönemi karabasanının bir daha yaşanmaması için gerekli tedbirlerin alınması ve

---

¹ Çalışma boyunca Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası yerine, Temel Yasa ifadesi kullanılmıştır.

Almanya'nın bölünmüşlüğüne süreklileştirmekten kaçınmak kaygısı baskın gelmiştir. Bu etmenler de ortaya son derece demokratik bir anayasa çıkarmıştır (Eroğul, 2001: 208).

Bu Anayasayla getirilen siyasi sistemi belirleyen iki temel etmen bulunmaktadır: Bunlardan ilki, Alman tarihi boyunca her eyaletin kendisini alışkanlıkları doğrultusunda yönetme arzusu; ikincisi de II. Dünya Savaşı'nı başlatan ve Savaştan mağlup çıkan bir ülke olan Almanya'nın (galip devletlerce) bir daha üniter devlet olarak tarih sahnesine çıkmasına mani olunması amacıdır (Parlak & Caner, 2009: 163). Bu arzu ve amaçla federatif yapıya sahip bir ülke tasarlanmıştır. Federal Almanya Cumhuriyeti, belli düzeyde içsel bağımsızlığa sahip eyaletlerden oluşmaktadır. Bu eyaletlerin kendine has anayasası, eyalet seçmenlerince seçilen meclisi ve bu meclis tarafından kurulan hükümeti, idari birimleriyle bağımsız yargı organları da bulunmaktadır (Karaer, 1989: 17-18). Kısaca federal bir yapının sonucu olarak iki kademeli olarak örgütlenen Almanya'da, merkezi devletle eyaletler arasında eyaletlerin lehine olacak şekilde bir yetki paylaşımı söz konusudur (Tatar, 2015: 161). Devletin yürütme organı da en tepede eyalet ve federal devletler temelinde düzenlenmiştir. Eyaletler, kendine has yönetim modelleri içinde başkan ya da belediye başkanı sıfatıyla yürütme organlarını teşkil etmektedir. Merkezi idarenin yürütme organı ise, Cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu şeklinde düzenlenmiştir (Parlak & Caner, 2009: 174).

Her ne kadar yürütme erki kâğıt üzerinde Cumhurbaşkanıyla bakanlar kurulu arasında dağıtılmış olsa da yürütme, uygulamada bakanlar kurulunun elinde toplanmaktadır. Olası bir diktatörlüğün oluşmasını önlemek maksadıyla yürütme içinde Cumhurbaşkanına sembolik görevler hasredilen Almanya'da, hükümet içerisindeki asıl güç merkezi, Başbakan'dır (Tatar, 2015: 168). Federal Meclis (Bundestag) üyeleri ve eyalet yasama meclislerinden gelen üyelerin oluşturduğu özel bir federal meclis tarafından seçilen Cumhurbaşkanı, az miktarda siyasi, daha çok sembolik görevlere sahip klasik bir Avrupalı devlet başkanıdır. 'Hükümetin başı' olmaktan çok 'devletin başı' olan Cumhurbaşkanı, yabancı büyükelçileri kabul etme, parlamentodan geçen yasaları ilan etme, Başbakanın talebi üzerine Federal Meclisi feshetme, iktidarın talebine binaen Başbakanı atama ve görevden alma gibi sembolik görevleri icra etmektedir (Roskin, 2014: 218-219).

Almanya'da siyasi sistemin başat aktörü olan Başbakan, Cumhurbaşkanı'nın önerisiyle Federal Meclis tarafından seçilmektedir. Başbakanın Federal Meclis'e karşı sorumluluğunu getiren Temel Yasa, bakanların da Başbakana karşı sorumluluğunu öngörmektedir (Alkan, 2013: 115-116). Başbakanın önerisi üzerine Cumhurbaşkanı tarafından atanan ve görevden alınan bakanlar, Başbakanla birlikte görevden ayrılmak zorundadır (Eroğul, 2001: 230). Weimar Cumhuriyeti'nin kötü tecrübelerinden ders alan Temel Yasa, kabinesiyle birlikte ülkenin genel siyasetini belirleyen Başbakana daha korunaklı bir statü vermiştir. Başbakanın parlamentoda düşürülmesi oldukça zorlaştırılmıştır (Yayla, 2014:

130). Şöyle ki, Federal Meclis tarafından Başbakanın aleyhine 'güvensizlik oyu' ancak üyelerin salt çoğunluğuyla ve Ona bir halef seçmek şartıyla verilebilir ve Cumhurbaşkanı'nın Onun görevden azlini istemesi suretiyle gerçekleşebilir (Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası, md. 67). Başka bir deyişle 'yapıcı güvensizlik' olarak ifade edilen bu durum, mevcut Başbakan düşürülmek isteniyorsa Federal Meclis'te yeni Başbakanın da aynı anda oylanmasını gerektirmektedir. Bu sayede Başbakanlık, kalıcı ve uzun ömürlü bir görev olmaktadır (Roskin, 2014: 220).

Yukarıda da görüldüğü gibi, Almanya'nın siyasi sistemini şekillendiren Temel Yasa'da iktidarı düzenleyen kurallardan çok, onu sınırlandıran düzenlemelere ağırlık verilmektedir. Temel Yasa, iktidarı düzenlerken de parlamenter rejimi güçlendiren tarihsel ve sosyal atmosferin eksikliğini gidermeyi amaçlamaktadır. Bunu yaparken de 'kuvvetler ayrılığı' ilkesini ön planda tutmaktadır. Yasama ile yürütme erkinin yetkilerinin kesin çizgilerle birbirinden ayrılmasının öngörüldüğü Temel Yasa ile çift kanatlı bir meclis yapısı getirilmektedir (Çam, 2000: 287-288). Bu kanatlardan ilkinin, üyeleri halk tarafından seçilen ve ana yasama organı olan Federal Meclis (Bundestag), ikincisini eyaletlerce (16 *Länder*) seçilen ve denetlenen üyelerden oluşan Eyaletler Meclisi (Bundesrat) teşkil etmektedir (Dainow, 1961: 23). 598 üyeden oluşan Federal Meclis ile 69 üyeden oluşan Eyaletler Meclisi'nin üyeleri, 4 yıllığına seçilmektedir. Temel yasama organı olan Federal Meclis'e hükümet, Federal Meclis üyeleri ve Eyaletler Meclisi tarafından yasa tasarısı sunulabilmektedir (Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası, md. 76). Federal Meclis; yasa çıkarmak, kabineyi denetlemek, bütçe yasasını kabul etmek ve denetlemek, Başbakanı seçmek, Cumhurbaşkanı seçiminde yer almak ve Anayasa Mahkemesi'ne üye seçmek gibi birtakım görev ve yetkilere sahiptir (Candan, 2017: 46-47). Eyaletler, hükümetlerinin atayıp görevden alabildikleri üyelerden oluşan Eyaletler Meclisi (Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası, md. 51) aracılığıyla Federasyonun yasama ve idaresine, Avrupa Birliği'yle ilgili işlere katılabilmektedir (Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası, md. 50). Eyaletler Meclisi, aynı zamanda mali yasaların ve anayasa değişikliklerinin yürürlüğe girmesinde etkili olan bir parlamento kanadıdır. Eyalet çıkarlarının siyasal çıkarların önüne geçtiği Eyaletler Meclisi, Almanya'da federalizm anlayışının canlı tutulduğunun bariz bir göstergesidir (Uzun, 2003: 606).

Bu anlayış, yargı alanına da sirayet etmiştir. Yargı modeli bakımından Kara Avrupası hukuk sistemine dâhil olan Almanya'da yargı erki, federal mahkemeler ve eyalet mahkemeleri arasında bölüştürülmektedir (Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası, md.92). Federal ve federe yasaların anayasaya uygunluk denetiminin yanı sıra, federe devletle eyaletler veya federal organlar arasındaki uyuşmazlıkların çözümüyle görevlendirilen (Uzun, 2003: 607) Federal Anayasa Mahkemesi, en önemli federal mahkemedir. Federal Anayasa Mahkemesi'nin dışında "adli, idari, vergi, iş ve sosyal yargı" şeklinde beş farklı yargı kolunda faaliyette bulunmak üzere "Federal Temyiz Mahkemesi, Federal İdare

Mahkemesi, Federal Vergi Mahkemesi, Federal İş Mahkemesi ve Federal Sosyal Mahkeme'nin kurulması öngörülmektedir. Bu mahkemeler arasında içtihat birliğini sağlamak amacıyla da bahsi geçen mahkemelerin üyelerinden oluşan bir Ortak Daire tesis edilmektedir (Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası, md. 95). Ayrıca sınaî hakların korunması için federal mahkemelerin kurulabileceği hükmüne yer veren Temel Yasa, silahlı güçler için askeri ceza mahkemelerinin de kurulmasını öngörmektedir (Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası, md. 96).

Federal mahkemeler, Temel Yasa'da yer alan ve burada kurulmasına izin verilen mahkemelerle sınırlıdır. Bunların dışında kalan tüm mahkemeler, eyalet mahkemeleridir. Bu mahkemeler de yukarıda değinilen beş farklı yargı kolundan birine bağlı olarak faaliyetlerini sürdürürler. Bu mahkemelerin başında da Federal Anayasa Mahkemesi bulunmaktadır. Adli yargı kolu; sulh mahkemeleri, asliye mahkemeleri, federe yüksek mahkemeleri ve Federal Yüksek Mahkeme'den müteşekkildir. İdari yargı kolunda Federal İdare Mahkemesi'ne bağlı olarak çalışan eyalet mahkemelerini, idare mahkemeleri ile yüksek idare mahkemeleri teşkil etmektedir. Ayrıca vergi yargısı alanında idari yargının dışında faaliyette bulunan vergi mahkemeleri, iş yargısı kolunda faaliyette bulunan iş mahkemeleri, sosyal yargı kolunda faaliyette bulunan sosyal mahkemeler, federe sosyal mahkemeler ve Federal Sosyal Mahkeme Alman yargı sistemi içinde yer almaktadır (Muratoğlu, 2014: 340-345). Ancak kapsamlı bir yargı sistemine sahip olan Almanya'da, yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığını sağlamaya dönük bir yüksek yargı kuruluna yer verilmediği görülmektedir. Aksine Temel Yasa'da yargıçların atanması ve tayini gibi hususlara ilke olarak değinildikten sonra, bunlara ilişkin ayrıntıların federal ve yerel yasalarla düzenleneceği ifade edilmektedir (Kaptıkaçtı vd., 2012: 346).

FRANSA'DA ANAYASA YARGISININ YAPISI VE İŞLEYİŞİ HAKKINDA

Fransa, yasaların anayasaya uygunluğunun siyasi bir organ tarafından denetlenmesi fikrinin temellerinin atıldığı ülkedir. Fransa'da 1795 Anayasası hazırlanırken ünlü siyasetçi ve rahip Sieyès tarafından Anayasaya aykırı davranışların önlenmesi, Anayasanın iyileştirilmesi, eşit yargılanma hakkının ve sivil özgürlüklerin garanti altına alınması amacıyla "Anayasa Jürisi" adlı organın kurulması teklif edilmiştir. 1795 Anayasası'nın hazırlanışı esnasında verilen bu teklif reddedilmiş; ancak daha sonra Napolyon Bonapart tarafından 1799 Anayasası'yla gecikmeli olarak kabul edilmiştir (Hazır, 2004: 55-56; Goldoni, 2012: 216-223). Anayasaya uygunluk denetimi yapmakla görevlendirilen bu kurul, Napolyon'un tahttan indirilmesinden kısa bir süre sonra dağıtılmıştır. III. Napolyon'un iktidarı döneminde çıkarılan 1852 Anayasası'yla da tüm yasaların önleyici denetimini yapmakla yetkili "Koruyucu Senato" kurulmuştur. Fransa'da anayasaya uygunluğun siyasi bir organ tarafından 'önleyici denetim' vasıtasıyla

yapılması geleneği, daha sonraki dönemlerde 1946 ve 1958 Anayasası'yla da sürdürülmüştür (Aliefendioğlu, 1997: 29-30).

1958 Anayasası'yla kurulan Anayasa Konseyi, dünyada anayasaya uygunluk denetiminin önleyici denetim vasıtasıyla yapıldığı yegâne denetim organıdır (Kaboğlu, 2000: 54). Anayasa Konseyi, V. Cumhuriyet'in ilk yıllarında kendisine 'rejime sadık' gözüyle bakıldığından pek ciddiye alınmamıştır. Ancak ilerleyen yıllarda, özellikle 1971 yılından sonra yürütme aleyhinde alınan kararlarla, Anayasa Konseyi'nin 'anayasa yargıçlığı' niteliği ön plana çıkmış ve kabul görürlülüğü artmıştır (Arslan, 2013: 269). Zamanla gerçek bir anayasa mahkemesi hüviyetine bürünen Anayasa Konseyi, Avrupa Birliği süreciyle birlikte yurttaşların temel hak ve hürriyetlerini koruyan klasik bir anayasal organa dönüşmeye başlamıştır.

Ancak yine de Anayasa Konseyi'nin ABD'deki Yüce Mahkeme gücünde ve diğer tüm yargı organlarının üstünde yer aldığını söylemek güçtür (Şencan, 2014: 66-67). Çünkü hala Yüce Mahkeme'nin yaptığı gibi teamüller oluşturmaktan uzak olan Anayasa Konseyi, aceleyle çıkarılmış veya iyi ele alınmamış yasalara karşı bir 'fren vazifesi' görmektedir. Anayasa Konseyi'nin üyeleri de nadiren hukukçulardan seçilmekte olup, kendi rollerini hukuki olmaktan çok siyasi olarak görmektedirler (Roskin, 2014: 138). Konsey üyeliği için özel bir şartın aranmadığı Fransa'da, üyeler herhangi bir (yargısal) bağışıklıktan da yararlanmamaktadır (Anayurt, 2009: 148).

Görev süresi 9 yıl olan Anayasa Konseyi üyelerinden 3'ünü Cumhurbaşkanı, 3'ünü Ulusal Meclis Başkanı, diğer 3'ünü de Senato Başkanı seçmektedir. Bahsi geçen 9 üyeden başka eski Cumhurbaşkanı'nın da tabii üye sıfatıyla yer aldığı Anayasa Konseyi'nin Başkanı, Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır (4 Ekim Fransa Anayasası, md. 56). Konsey, üye tamsayısıyla toplanmakta ve salt çoğunlukla karar almaktadır. Karar aşamasında oyların eşitliğinin sağlanması durumunda, Konsey Başkanı'nın oyu, üstün kabul edilerek karar alınmaktadır (Teziç, 2009: 187). Konsey'in idari işleri ise, Konsey Başkanı'nın önerisi üzerine Cumhurbaşkanı tarafından atanan genel sekreter eliyle yürütülmektedir. Anayasa Konseyi'nin işleyişi ve kompozisyonuna kısaca değinildikten sonra, görevlerine geçilmesinde yarar vardır. Konsey'in görevleri üç başlık altında toplanabilir. Bunlar: Seçim yargıçlığı, danışma ve anayasaya uygunluk denetimidir (Eroğul, 2001: 181).

Anayasa Konseyi, seçim yargıçlığı bağlamında; Cumhurbaşkanı seçimlerinin usulüne göre yapılmasına nezaret ettiği gibi, bu husustaki şikâyetleri inceleyerek oylama sonuçlarını ilan etmektedir. Aynı zamanda milletvekili ve senatör seçimlerinin yanı sıra, halkoylamalarının da usul bakımından uygunluk denetimini yapmaktadır (4 Ekim Fransa Anayasası, md. 58-60).

Anayasa Konseyi, iki konuda danışmanlık görevi yapmaktadır. Bunlardan ilki, yukarıda Cumhurbaşkanı'nın görevleri anlatılırken de ifade edilen "olağanüstü

durum kararı”nın alınması esnasında yerine getirilir. 1958 Anayasası'na göre Cumhurbaşkanı; “Cumhuriyetin kurumları, milletin bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü veya uluslararası anlaşmalardaki taahhütlerin yerine getirilmesi ciddi ve ani biçimde tehdit edildiği ve anayasal kamu güçlerinin düzenli işleyişi bozulduğu zaman Başbakanın, Meclis Başkanlarının ve Anayasa Konseyi'nin resmi görüşlerini aldıktan sonra, bu şartların gerektirdiği önlemleri alabilmektedir” (4 Ekim Fransa Anayasası, md. 16). Söz konusu önlemlerin Anayasaya uygunluğu konusunda görüş bildiren Anayasa Konseyi, ikinci danışmanlık görevini Ulusal Meclis'in feshi durumunda Cumhurbaşkanıya danışmanlık yaparak yerine getirmektedir (Akçalı, 1989: 90, aktaran; Şencan, 2014: 68).

Anayasa Konseyi, anayasaya uygunluk denetimini önleyici denetim yoluyla gerçekleştirmektedir. Konsey'in denetimine tabi olan normlar da ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan organik yasalar², Anayasa'nın 11. maddesi'nde³ ifade edilen makamların sunacakları yasa teklifleri (halkoyuna sunulmadan önce) ve meclis içtüzükleri (uygulanmaya konmadan önce), Konsey'e sunulması zorunlu olan normları teşkil etmektedir (4 Ekim Fransa Anayasası, md. 61). Olağan (adi) yasalar ve uluslararası anlaşmalar ise, Konsey'e sunulabilen ihtiyari normlardır (Kaboğlu, 2000: 54).

Olağan yasalar, “yayımlanmadan önce Cumhurbaşkanı, Başbakan, Ulusal Meclis ve Senato Başkanları ya da 60 milletvekili veya 60 senatör tarafından” Anayasaya aykırı oldukları iddiasıyla Anayasa Konseyi'ne gönderilebilirler. Anayasa Konseyi hem organik yasalar hem de olağan yasalar için yapılan başvurularla ilgili 1 ay içinde karar vermek zorundadır. Bununla birlikte acil durumlarda ve Hükümetin isteği üzerine bu süre, 8 güne kadar çekilebilmektedir (4 Ekim Fransa Anayasası, md. 61).

Uluslararası anlaşmalar da Anayasaya aykırılıkları iddiasıyla Cumhurbaşkanı, Başbakan, her iki Meclis kanadının başkanı, 60 milletvekili veya 60 senatör tarafından Konsey'e sunulabilir. Konsey tarafından uluslararası bir taahhüdün anayasaya aykırı bir hüküm taşıdığı ifade edilirse, söz konusu uluslararası anlaşmanın tasdik ya da onayı, ancak Anayasanın değiştirilmesiyle mümkün olmaktadır (4 Ekim Fransa Anayasası, md. 54).

---

² Organik yasalar, genellikle Anayasanın uygulanması ve kamu düzeninin uygulanmasıyla ilgili yasalardır. Yapılması ve değiştirilmesi özel usullere bağlı olan organik yasalar, Anayasa ile olağan yasalar arasında hiyerarşik bir kademe teşkil ederler. (Bkz. Alifendioğlu, 1997: 38).

³ “Cumhurbaşkanı, Hükümetin Parlamentonun toplantı dönemi boyunca yaptığı ya da her iki Meclisin ortaklaşa yapmış oldukları ve Resmi Gazete'de yayımlanan teklifleri, kamu mercilerinin teşkilatlandırılması yasa tasarılarını, kamunun sosyal, ekonomik ve siyasal reformuna ilişkin tasarıları, aynı şekilde kamu hizmetlerine ilişkin, Anayasaya aykırı olmaksızın kurumların işleyişi üzerinde etki yapabilecek bir antlaşmanın onaylanması için izin verilmesine ilişkin her yasa tasarısını referanduma sunabilir”.

Anayasa Konseyi, sadece yukarıda ifade edilen normların Anayasaya uygunluk denetimini gerçekleştiren bir 'anayasaya uygunluk yargı' değildir. Konsey, aynı zamanda 'yetki aşımı yargı' da yapmaktadır (Eroğul, 2001: 182). Şöyle ki, "her iki Meclis kanadındaki görüşmeler esnasında milletvekili ya da senatörlerce yapılan teklif ya da değişikliğin yasa alanını ilgilendirmediği veya Anayasanın 38. maddesi⁴ gereği verilmiş bir yetkiye aykırı olduğu gerekçesiyle Hükümetle ilgili Meclis başkanı arasında çıkan uyuşmazlık, taraflardan birinin istemi üzerine Konsey tarafından 8 günde karar verilerek sonlandırılmaktadır" (4 Ekim Fransa Anayasası, md. 41).

1958 Anayasası'nda yapılan 23 Temmuz 2008 tarihli Anayasa değişikliğinden sonra Anayasa Konseyi'ne defî yoluyla başvuru yolu da açılmıştır. "Henüz sonuçlanmamış bir dava esnasında bir yasa hükmünün Anayasayı ihlal ettiği iddiasıyla Danıştay veya Yargıtay tarafından Anayasa Konseyi'ne başvuru hakkını tanıyan (4 Ekim Fransa Anayasası, md. 61) Anayasa değişikliği, Konseyi siyasi denetim organından çok tipik bir anayasa mahkemesine dönüştürmektedir (Teziç, 2009: 188).

Görüldüğü gibi, Fransız anayasa yargısında dava yolu ve defî yoluna yer verilmiş olmasına rağmen, yurttaşlara Anayasa Konseyi'ne bireysel başvuruda bulunma hakkı tanınmamıştır. Yurttaşlar, Anayasaya uygunluk denetimi konusunda ancak bir ara yol oynamaktadır. Bireyler, anayasa yargılamasına şu üç dolaylı yolla müdahil olabilmektedir: a) Seçim yargı' yapan Konsey'in hâkim olduğu seçimler ve referandumlarda itiraz hakkını kullanarak, b) İdari yargı birimleri huzurunda idari kararların anayasallığına itiraz ederek, c) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvuruda bulunarak. Dolayısıyla Fransa'daki bireylerin, anayasa yargısı konusunda kendisine doğrudan başvuru olanağı tanıyan gerçek bir vasitadan yoksun olduğu söylenebilir (Faure, 1992: 222-224).

Kısacası anayasa yargısı modeli bakımından Avrupa modeline dâhil olan Fransa'da, anayasaya uygunluk denetimi yüksek bir mahkeme ve danışma organı olan Anayasa Konseyi vasıtasıyla sürdürülmektedir. Atanmış ve doğal üyelerden oluşan Konsey, istem ve gerekçeyle bağlı değildir. Kararları kesin ve bağlayıcı nitelik arz eden Konsey, önleyici denetimin yapıldığı yegâne organdır (Oytan,1980: 36). Önleyici denetimin doğal sonucu olarak da denetim soyuttur. Anayasa Konseyi'ne re'sen harekete geçme yetkisinin tanınmadığı Fransa'da, denetim belirlenmiş siyasi makamlar eliyle harekete geçirilmektedir. Anayasa

---

⁴ "Hükümet, programını uygulamak için, sınırlı bir süre için, normalde yasanın düzenleme alanına giren önlemleri kararname ile almak konusunda Parlamentodan izin isteyebilir. Kararnameler, Danıştay'ın görüşü alındıktan sonra Bakanlar Kurulunca çıkarılır. Yayınlandıkları tarihte yürürlüğe girerler fakat onanmalarına ilişkin yasa tasarısı, yetki veren yasanın öngördüğü tarihten önce Parlamenteoya sunulmazsa geçersiz hale gelir. Kararnameler ancak açık şartlarla onanabilir. Bu maddenin birinci fıkrasında öngörülen sürenin geçmesinden sonra, kararnameler ancak yasama alanına giren konuları düzenleyen yasalarla değiştirilebilir."

yargısı denetiminin kısa süreler içerisinde sıkıştırılması, Konsey'i yine de yasaları yüzeysel bir biçimde incelemek zorunda bırakmamaktadır. Gerçekten de bir yasa metninin doğuracağı Anayasaya uygunluk sorunları, söz konusu metin Konseye sevk edildiği andan önce de sezilenebilmektedir. Yasanın kabulünden çok önce tartışılmaya başlanan bu sorunlar, Anayasa'nın 39. maddesi⁵ gereğince Bakanlar Kurulunda görüşülmeden önce görüş bildiren Danıştay'ın idari kuruluşlarında saptanabilmektedir. Ayrıca bu sorunlar, Parlamento huzurunda, gerek genel tartışma esnasında, gerek Hükümet yetkililerinin aykırılık ileri sürmesi gibi spesifik usuller vasıtasıyla ve uzlaşmazlık konusu düzenlemelerin tartışılması esnasında ele alınabilmektedir. Bu şekilde görüşülen metnin Anayasaya uygunluğu konusunda somut bulgulara erişilmektedir. Ayrıca bu konularda geçmişteki anayasal içtihatlar, bilimsel çevrelerin ve sivil toplum örgütlerinin görüşleri de dolaylı tesirlerde bulunmaktadır (Marigne-Jozeau, 1987: 53-56). Gün geçtikçe anayasa yargısına konu olan normların ve Konsey'i harekete geçiren makamların sayısında kaydedilen artış⁶, Anayasa Konseyi'ne başvuru usullerinin çeşitlenmesi, Avrupa Birliği süreciyle temel hak ve hürriyetler konusunda benimsenen evrensel kurallar ve uluslararası yargı birimlerine başvuru haklarının tanınması gibi nedenlerle kuruluşu itibarıyla siyasi denetim aracı olarak tasarlanan Konsey, yargısal denetim yönü ağır basan bir organa doğru evrilmektedir.

ALMANYA'DA ANAYASA YARGISININ YAPISI VE İŞLEYİŞİ HAKKINDA

Batılı işgalci güçlerin tesiriyle hazırlanan 23 Nisan 1949 tarihli Temel Yasa, 1958 Fransa Anayasası'yla paralel şekilde "rasyonelleştirilmiş parlamentarizm" uygulamalarına çokça yer veren Alman parlamentarizmini getirmiştir. Alman parlamentarizmini Westminster Modeli'nden ayıran temel özelliklerden biri de sistem içinde Federal Anayasa Mahkemesi'ne atfedilen kilit roldür (Alkan, 2013: 118). Federal Anayasa Mahkemesi, kuvvetler ayrılığı teorisine uygun bir şekilde yasama ve yürütme organlarının yanında üçüncü anayasal organ olarak konuşlanmaktadır (Arslan, 2013: 146). Mahkeme'ye anayasal düzen içinde hasredilen bu konum, Almanya'nın tekrar radikal uçların hâkimiyetine girmesinin önlenmesini öngören Temel Yasa'nın baş mimarı (Yayla, 2014: 131) ABD'nin telkin ve taleplerinden kaynaklanmaktadır. Yetki yönünden yasama ve yürütmeye denk bir yargı sistemine haiz olan ABD, Almanya'da da kendisiyle benzer şekilde

---

⁵ "Yasa tasarıları, Danıştay'ın görüşü alındıktan sonra Bakanlar Kurulunda müzakere edilir ve iki Meclisten birinin başkanlık kuruluna verilir. ... Millet Meclisi ya da Senato Başkanı, kanun teklifini Meclise tevdi eden üyenin itirazı bulunmadıkça, ilgili Meclisin bir üyesi tarafından o Meclise sunulan bir yasa teklifini kanunda belirtilen şartlara uygun olarak, komisyonda görüşülmeye başlanmadan önce, görüş için Danıştay'a sunabilir".

⁶ 1974 yılında yapılan Anayasa değişikliğine kadar olağan yasalar, yayımlanmalarından önce, Cumhurbaşkanı, Başbakan, Ulusal Meclis ve Senato başkanları, anayasaya uygunluk denetimi için Anayasa Konseyi'ni harekete geçirebilirdi. Ancak 1974 yılında yapılan değişiklik sonunda kabul edilen bir kural uyarınca, 60 milletvekili ve 60 senatöre de bu hak tanınmıştır. (Bkz. Oytan, 1980: 29-30).

'en yüksek mahkemeye' anayasaya uygunluk denetimini yapma görevini yüklemek istemektedir. ABD'nin bu yöndeki ısrar ve ikna çabalarıyla (Roskin, 2014: 224) 1951 yılında kurulan Federal Anayasa Mahkemesi, günümüzde sadece anayasaya uygunluk denetimini yapan bir yargı organı değildir. Aynı zamanda Temel Yasa'nın, federal yasaların ve teamüllerin tesiriyle Almanya'da 'hukuk devleti ilkesi'ni ayakta tutan temel direklerden biri haline gelmiştir (Eroğul, 2001: 232). Kendisine 'Anayasanın yüce bekçisi' sıfatı atfedilen Mahkeme, Anayasaya bağlayıcı yorum getirmektedir. Bu işlevini yerine getirmek amacıyla da yasama organı dahil olmak üzere, kamu erkinin tanıdığı diğer tüm organlar nezdinde yaygın bir denetim yetkisi ve erkiyle donatılmaktadır (Zeidler, 1987: 37). Kendisine sunulan bu gücü, temel hukukun koruyuculuğu ve siyasal sürecin istikrarı anlamında verdiği güvenceyle layıkıyla kullanmaya çalışmaktadır. Anayasal denetimle ilgili birçok yöntem kuralını koyan Mahkeme, Anayasaya uygunluk doktrininin genişlemesine de büyük katkılar sunmaktadır (Serim, 1979: 55).

Federal Anayasa Mahkemesi, federal yargıçlar ve diğer üyelerden oluşan bir yüksek mahkemedir. 16 üyeden oluşan Mahkemenin üyelerinin yarısı Federal Meclis, diğer yarısı da Eyaletler Meclisi tarafından (Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası, md. 91) 12 yıl için tek seferliğine seçilmekte ve Cumhurbaşkanınca atanmaktadır. Mahkeme üyeliğine aday olabilmek için 40 yaşını doldurmuş olmak, milletvekili seçilme yeterliliğine sahip olmak ve yargıçlık yapma yetkisi şartlarını taşımak gerekmektedir. Ayrıca aşağıda değinilecek olan her senatodaki 8 yargıçtan 3'ünün federal yüksek mahkemelerde en az 3 yıllık mesleki deneyime sahip yargıçlar arasından seçilme zorunluluğu bulunmaktadır (Eroğul, 2001: 232). Mahkeme Başkanı⁷ ise, Federal Meclis ile Eyaletler Meclisi sırasıyla saptamaktadır (Arslan, 2013: 150). Üyeleri bu şekilde seçilen Mahkeme, iki senatodan oluşmaktadır. 'Temel Haklar Senatosu' olarak bilinen birinci senato, bireysel başvurularla ilgilenmektedir. 'Devlet Meseleleri Mahkemesi' olarak bilinen ikinci senato ise, Federasyon ile eyaletler ve anayasal organlar arasındaki anlaşmazlıklara (Candan, 2017: 66), yüce divan yargılamasına, parti kapatma davalarına ve milletvekilliğinden düşürmeyle ilgili itirazlara bakmaktadır. Her senato 3'er üyeden oluşan alt komisyonlara ayrılarak da çalışabilmektedir (Alkan, 2013: 118). Mahkeme bazı hususları ise, birinci ve ikinci senato üyelerinin tamamının katılımıyla teşkil edilen Genel Kurul'da görüşerek karara bağlamaktadır. 16 üyeden oluşan Genel Kurul, Mahkeme bünyesindeki bir daire/komisyonun diğerinin içtihadından ayrılmak istemesi, Mahkeme'nin yıllık bütçesinin görüşülmesi ve karara bağlanması, yargıçların statüleri ve çalışma koşullarıyla doğrudan ilgili ilkesel sorunlar konusunda yetkilidir (Hassemer, 2004: 29-30). Mahkeme bünyesinde yer alan her bir senato,

---

⁷ Kuvvetler ayrılığında ciddi ağırlığı olan Federal Anayasa Mahkemesi Başkanı, devlet protokollerinde Cumhurbaşkanı, Federal Meclis Başkanı, Başbakan ve Eyaletler Meclisi Başkanı'ndan sonra beşinci sırada gelmektedir. (Bkz. Arslan, 2013: 150).

en az 6 yargıçla toplanmakta ve burada en az 5 yargıcın oyuyla karar alınmaktadır. Ancak federasyonla eyaletler ve anayasal organlar arasındaki anlaşmazlıklar gibi önemli bir konunun oylandığı oturumlarda, yargıçların en az 6'sının oyu gerekmektedir. Karar aşamasında oyların eşitliğinin sağlanması durumunda karar alınamamaktadır. 3'er yargıçtan oluşan komisyonlarda ise, kararların alınmasında daha önceki davalara atıf yapılabilmektedir. Böylece kararların 3 yargıç tarafından ele alınıp sonuçlandırılması, olanaklı hale gelmektedir (Arslan, 2013: 148-149).

Federal Anayasa Mahkemesi'nin işleyişi ve kompozisyonuna kısaca değinildikten sonra, yetki ve görevlerine geçilmesinde yarar vardır. Federal Anayasa Mahkemesi'nin sahip olduğu en önemli yetki, yargısal mütalâa hakkıdır (Çam, 2000: 2999) . Mahkeme bu hak kapsamında; Federal hükümetin, bir eyalet hükümetinin ya da Federal Meclis üyelerinin ¼'ünün herhangi bir federal veya eyalet yasasının esas veya biçim bakımından Temel Yasa'ya veya diğer federal hukuk kurallarına uygunluğu konusunda yaptığı başvurularda karar vermektedir. Ayrıca Federal Konsey'in, bir eyalet hükümetinin ya da parlamentosunun başvurusu üzerine bir yasanın Temel Yasa'nın 72. maddesinin 2. fıkrasının⁸ varsayımlarına uyulup uyulmadığı yönünde görüş bildirmektedir (Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası, md. 93).

Almanya'da Temel Yasa'nın yorumlanmasında 'yegâne'⁹ yetkili olan Federal Anayasa Mahkemesi; eyalet yasalarının federal yasalarla çakışmaları ya da eyalet düzenlemelerinin Temel Yasa'nın içeriğine ters düşmeleri veya Alman yargı dizgesi içerisinde herhangi bir mahkemenin Temel Yasa'nın 100. maddesine¹⁰ göre 'norm kontrol' sürecini başlatması durumunda harekete geçerek karar alabilmektedir. Federal yasaların uygulanması esnasında federal kurumlarla

---

⁸ "74'üncü maddenin 1. fıkrasının 4, 7, 11, 13, 15, 19a, 20, 22, 25 ve 26 numaralı bentlerine (4. yabancıların ikamet ve yerleşme rejimi; 7. kamu sosyal rejimi; 11. ekonominin hukuku, dükkânların kapanış saatleri ile restoranlara, oyun ve kumar yerlerine, kişilerin sergilenmesi...; 13. tahsil ve çıraklık burslarının düzenlenmesi ve bilimsel araştırmanın teşviki; 15. emlak ve arazinin, doğal kaynaklar ve üretim araçlarının kolektif mülkiyet veya kamu ekonomisinin diğer şekillerine dönüştürülmesi; 19a. hastanelerin iktisadi durumlarının güvence altına alınması ve hastane tarifelerinin düzenlenmesi; 20. bunları oluşturan hayvanlar da dahil olmak üzere ilişkin yiyecek maddelerine ilişkin rejim, keyif verici maddelere ilişkin rejim..., ağaç ve bitkilerin hastalık ve parazitlere karşı korunması ile hayvanların korunması; 22. karayolu trafiği, motorlu taşıtlar rejimi, uzak ulaşım kara yollarının yapımı ve bakımı, araçlardan kamu yollarının kullanılmasında alınacak harç ve bedellerin toplanması ve dağılımı; 25. devlet sorumluluğu; 26. insan yaşamının tıbbi olarak istihsalı, gen enformasyonlarının araştırılması ve yapay değiştirilmesi ile organ, doku ve hücre aktarımı) ilişkin alanlarda Federasyon, yasama yetkisine, ancak Federasyon topraklarında eşdeğer yaşam koşullarının sağlanması veya hukuki ve ekonomik birliğin muhafazası bir federal düzenlemeyi yüksek devlet yararının gerektirdiği hallerde ve ölçüde sahiptir."

⁹ Almanya'da sadece Federal Anayasa Mahkemesi tarafından yapılan Anayasa yorumları, hukuki anlamda geçerlilik arz etmektedir.

¹⁰ "Bir mahkeme, geçerli olup olmaması hükme tesir edecek bir yasayı anayasaya aykırı bulursa, davayı geri bırakır, ...Federal Anayasaya aykırılık halinde Federal Anayasa Mahkemesine, ilgili konuda karar vermek üzere başvurur..."

eyalet idareleri arasındaki yetki çatışmalarıyla anayasal belirsizlikleri de çözüme kavuşturan Mahkeme, eyaletler arasındaki çekişmelere ve anayasal organlar arasındaki anlaşmazlıklara da son veren anayasal mercidir (Arslan, 2013: 152-153).

Federal Anayasa Mahkemesi; belediye, köy ve bu yerel idarelerin oluşturdukları birliklerin Temel Yasa'nın 28. maddesinin 2. fıkrasının¹¹ kendilerine tanıdığı özerklik alanına yapılan müdahalelere ilişkin yakınmalarına da bakmaktadır (Alkan, 2013: 118). Ayrıca, Almanya'da seçimlerin denetimi konusunda görevlendirilen Federal Meclis'in kararına karşı yapılan itirazlara da Federal Anayasa Mahkemesi bakmaktadır (Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası, md. 41). Mahkeme; seçim uyuşmazlıklarının dışında, siyasi parti kapatma davalarına da bakmaktadır. Şöyle ki, "özgür ve demokratik düzeni zedeleme ya da ortadan kaldırma veya Federal Almanya Cumhuriyeti'nin varlığını tehlikeye sokma eğilimini gösteren" siyasi partiler aleyhine açılan kapatma davalarına bakmaktadır. Amaç ve taraftarlarının tutumu bakımından Anayasaya aykırı davranan siyasi partileri yasaklayabilmektedir (Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası, md. 21).

Almanya, anayasaya uygunluk denetimi yolları bakımından yukarıda bahsi geçen iptal davası ve itiraz yolunun yanı sıra, Ülkede yaşayan bireylerin tamamına Federal Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkını tanıyan öncülük davası (Tunç & Bilir, 2005: 52). Bireysel başvuru üzerine denetim türünün klasik örneğini teşkil eden Almanya'da, kamu iktidarı tarafından kendi temel haklarından birinin ya da Anayasa'nın 20, 33, 38, 101, 103 ve 104. maddelerinde garanti altına alınmış temel hak ve hürriyetlerinden birinin ihlal edildiğini ileri süren herkes Federal Anayasa Mahkemesi'ne başvuruda bulunabilmektedir (Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası, md. 93). Temel Yasa'da geçen 'kamu iktidarı' kavramı, bütün kamu organlarını kapsamaktadır. Başka bir ifadeyle Almanya'da bireysel başvuru üzerine denetim hakkının konusu; yasama faaliyetleri olabileceği gibi, yürütmenin işlemleri ve yargı kararları da olabilir (Mellinghof, 2009: 369). Federal Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkı kapsamında, sadece garanti altına alınan hakkı ihlal edilen kişi başvurabilmektedir. Bunun için de hakkı ihlal edilen kişinin, iç hukuk yollarını tüketmiş olması gerekmektedir. Ancak umumi ehemmiyete haiz ve ağır, telafi edilemez zarar verebilecek bir hak ihlali için, iç hukuk yolları tüketilmeden önce de Mahkemeye başvurulabilmekte ve Mahkemenin bu başvuru üzerine derhal karar vermesi gerekmektedir (Federal Almanya Anayasa Mahkemesi Kanunu,

---

¹¹ "Belediye ve köylerine, yasaların çerçevesi içerisinde, kendi sorumluluklarının temelinde yerel topluluğun tüm işlerini düzenleme hakkı verilmelidir. Belediye ve köy birlikleri de kendi yasal görev ve yetki çerçeveleri içinde, yasalara uygun olarak yerel yönetim hakkına sahiptirler. Yerel yönetimin güvence altına alınması onun mali sorumluluğunun temellerini de kapsar; bu temellere belediye ile köylerin sahip olduğu matrah belirleme hakkının yanı sıra, ekonomik gücüne bağlı olan bir vergi kaynağı da dâhildir."

md. 90). Mahkeme, bu yolla kendisine yapılan başvurularda Temel Yasa'ya aykırı olduğu ileri sürülen yasa hükmünün geçerliliği konusunda karar vermektedir. Mahkeme; dava yoluyla kendisine ulaştırılan yakınmayı haklı bulduğunda, Temel Yasa'nın ihlal edilen maddesini saptayarak idari veya yargısal kararın bozulmasına ve başvuru sahibinin yeniden yargılanmasına hükmedebilir (Aliefendioğlu, 1997: 50-51).

Kısacası anayasa yargısı modeli bakımından Avrupa modeline dâhil olan Almanya'da anayasaya uygunluk denetimi, Ülkenin en yüksek yargı organı olan Federal Anayasa Mahkemesi vasıtasıyla sürdürülmektedir. 16 atanmış üyeden oluşan Mahkeme; Almanya'daki tüm anayasal organları bağlayacak nitelikte kararlar verebilen ve hatta anayasal organların yetkilerini dahi yeniden tanımlayabilecek kudrete sahip bir mercidir (Arslan, 2013: 153-154). Düzeltici denetime göre işleyen Mahkeme, re'sen harekete geçme yetkisine sahip değildir. Dava konusuna göre belli kişi ya da kurumların başvurusu üzerine harekete geçen Mahkeme, Temel Yasa'yı yorumlama yetkisi olan yegâne kurumdur. Hukuken bağlayıcılık arz eden yorumlar geliştiren Mahkeme (Candan, 2017: 68); dava yolu ve def'i yoluyla başvuru kabul ettiği gibi, bireysel başvuru üzerine denetim usulünün de klasik örneğini teşkil etmektedir. Gelineen noktada Federal Almanya anayasa sisteminin gelişmesine eşsiz katkılar sunan Mahkeme'nin, Anayasanın koruyuculuğu ve sürdürücülüğü rolünü yerine getirdiği söylenebilir (Serim, 1979: 62).

ANAYASA YARGISI BAKIMINDAN İKİ ÜLKENİN KARŞILAŞTIRILMASI

Günümüzde yarı-başkanlık sisteminin en etkin ve bilinen örneğini teşkil eden Fransa (Şencan, 2014: 39); güçlü yürütme yapısı ile işlevleri sınırlanmış yasamanın (Alkan, 2013: 189) bileşkesine dayanan bir anayasal düzene sahiptir. Bu düzeni getiren 1958 Anayasası, erkler arasındaki ilişkileri dengeleyecek ve düzenleme alanlarını koruyacak yargısal denetim yollarını öngören (Teziç, 2004: 454) bir anayasa mühendisliğinin ürünüdür. Ülkede siyasi sistemin görece istikrarına katkı sunan bu tür bir anayasa mühendisliği, yasaların Anayasaya uygunluğunun denetimi konusunda da Fransa'nın nevi şahsına münhasır bir yapıyı doğurmuştur. Anayasaya uygunluğunun siyasi bir organ vasıtasıyla yapılması geleneğini sürdüren 1958 Anayasası, günümüzde siyasi ve yargısal denetim arası bir yerde duran Anayasa Konseyi'nin kurulmasını öngörmüştür (Tunç & Bilir, 2005: 47). Anayasa Konseyi, dünyada anayasaya uygunluk denetiminin önleyici denetim yoluyla yapıldığı yegâne denetim organı olma özelliğini taşımaktadır (Kaboğlu, 2000: 54). Fransa ile birlikte Avrupa'nın öncü lokomotif ülkelerinden olan Almanya (Yayla, 2014: 109) ise, siyasi sistemi (Batılı işgalci güçlerin iştirakiyle hazırlanan) Temel Yasa ile şekillenen bir federal parlamenter cumhuriyettir. 1958 Anayasası'nın aksine, yürütmeyi düzenleyen kurallardan çok onu sınırlandıran düzenlemelere yer veren Temel Yasa, kuvvetler ayrılığı prensibi (Çam, 2000: 287-288) ile federalizm anlayışına dayanmaktadır.

Bu anlayışla teşkil edilen federe devletle eyaletler veya federal organlar arasındaki uyuşmazlıkların çözümü, federal ve federe yasaların anayasaya uygunluk denetiminin yapılabilmesi amacıyla Ülkenin en yüksek yargı organı olan Federal Anayasa Mahkemesi kurulmuştur (Uzun, 2003: 607). Düzeltici denetim usulüne göre işleyen Federal Anayasa Mahkemesi, kuruluşu itibarıyla bir siyasi denetim aracı olarak tasarlanan Fransız Anayasa Konseyi'nden farklılık arz etmektedir. Bir yargısal denetim aracı olarak kurgulanan Federal Anayasa Mahkemesi, önem bakımından ABD Yüce Mahkemesi'ne yaklaşan nadir mahkemelerden biridir (Roskin, 2014: 138). Oysaki Anayasa Konseyi, incelediği hususlar bakımından ABD Yüce Mahkemesi kadar zengin içtihatlarla sahip olmadığı gibi, anayasal düzen içinde de buna denk bir konumda yer almamaktadır. Yüce Mahkeme; Federal Anayasa Mahkemesi'yle benzer şekilde Ülkede mevcut üç erkten biri olan yargıyı temsil etmektedir. Buna karşılık, adeta yasama gücünün bir parçası olan Anayasa Konseyi'nin böyle bir konumu bulunmamaktadır (Serim, 1987: 669).

Anayasa Konseyi ile Federal Anayasa Mahkemesi üyeliği için aranan koşullar da birbirinden farklıdır. Yasal düzenlemelerde Anayasa Konseyi üyeliği için herhangi bir nitelik ve koşulun ileri sürülmediği, aksine üyelerin atanması hususunda Anayasayla yetkili kılınan kişilerin sağduyusuna güvenildiği görülmektedir. Elbette ki, burada Konsey'e prestij ve otorite kazandırabilecek kişilerin bu atamalarda tercih edildiği bilinmektedir (Oytan, 1980: 25). Federal Anayasa Mahkemesi üyeliğinde ise, 40 yaşını doldurmuş olma, milletvekili seçilme yeterliliği ile yargıçlık yapma şartlarına haiz olmanın yanı sıra, üyelerin bir bölümünün deneyimli federal mahkeme yargıçları arasından seçilmesi gibi koşullar aranmaktadır (Alkan, 2013: 118).

Üyelerinin seçimine bakılacak olursa; görev süresi 9 yıl olan ve yeniden seçilemeyen Anayasa Konseyi üyelerinin 3'ünü Cumhurbaşkanı, 3'ünü Ulusal Meclis Başkanı ve diğer 3'ünü de Senato Başkanı'nın seçtiği görülmektedir. Eski Cumhurbaşkanı da tabii üye sıfatıyla Anayasa Konseyi'nde yer almaktadır (4 Ekim Fransa Anayasası, md. 56). Görev süresi 12 yıl olan ve yeniden seçilemeyen 16 Federal Anayasa Mahkemesi üyesinin yarısı Federal Meclis, diğer yarısı da Eyaletler Meclisi tarafından seçilmekte ve Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır (Federal Almanya Anayasası, md. 91). Ancak Federal Anayasa Mahkemesi'nde, Anayasa Konseyi'ndeki gibi tabii üyelere yer verilmemektedir. Anayasa Konseyi Başkanı Cumhurbaşkanı tarafından seçilirken, Federal Anayasa Mahkemesi Başkanı dönüşümlü olarak Federal Meclis ve Eyaletler Meclisi tarafından seçilmektedir. Anayasa Konseyi ile Federal Anayasa Mahkemesi'nin üyeleri, yargısal soruşturma ve kovuşturmalar bakımından herhangi bir bağışıklıktan yararlanmamaktadır. Mahkeme üyeliğiyle bağdaşmayan haller bakımından, iki organın farklılık arz ettiği görülmektedir. Şöyle ki, başka bir kamu görevinde bulunmaları yasaklanan Anayasa Konseyi üyelerinin herhangi bir siyasi partiyle ilişki kurmaları, bakanlık, parlamenterlik veya seçime bağlı diğer görevlerde bulunmaları yasaklanmaktadır. Federal Anayasa Konseyi üyeleri de

parlamento üyesi olamadıkları gibi, eyalet ve federe devlet hükümetlerinde görev alamamaktadır. Ancak istisnai olarak yükseköğrenim kurumlarında öğretim üyeliği yapabilmektedirler (Anayurt, 2009: 143-152).

Örgütsel yapı bakımından da Anayasa Konseyi ile Federal Anayasa Mahkemesi farklılık göstermektedir. Şöyle ki, Anayasa Konseyi kendi içinde alt kamaralara ayrılmazken, Federal Anayasa Mahkemesi her biri 8'er üyeli iki senatodan oluşmaktadır. Bunlar: Bireysel başvurularla ilgilenen 'Temel Haklar Senatosu' olarak bilinen birinci senato ile diğer hususlara bakan 'Devlet Meseleleri Mahkemesi' adlı ikinci senatodur. Ayrıca her senato 3'er üyeden müteşekkil alt komisyonlara ayrılarak da çalışabilmektedir (Candan, 2017: 66).

Oylama ve karar alma usulleri bakımından; üye tamsayısıyla toplanıp salt çoğunlukla karar alan Anayasa Konseyi'nde karar aşamasında oyların eşitliğinin sağlanması durumunda, Konsey Başkanı'nın oyu üstün kabul edilerek karar alınabilmektedir (Teziç, 2009: 187). İki senatodan oluşan Federal Anayasa Mahkemesi'nde ise, her bir senato en az 6 yargıçla toplanmakta ve toplantıya katılan yargıçlardan da en az 5'inin oyuyla karar alınmaktadır. Ancak federasyonla eyaletler ve anayasal organlar arasındaki anlaşmazlıklar gibi önemli bir konunun oylandığı oturumlarda, yargıçların en az 6'sının oyu aranmaktadır (Arslan, 2013: 118-19). Anayasa Konseyi'nin aksine, karar aşamasında oyların eşitliğinin sağlanması durumunda Anayasa ya da federal hukuka aykırılık tespiti yapılamamaktadır. Başka bir ifadeyle karar alınamamaktadır (Federal Almanya Anayasa Mahkemesi Kanunu, md. 15).

Anayasa Konseyi ile Federal Anayasa Mahkemesi görev ve yetkileri bakımından karşılaştırıldığında; her iki organın da seçim yargıçlığı görevini icra ettiği görülmektedir. Anayasa Konseyi, Cumhurbaşkanlığı, milletvekilliği ve senatör seçimlerinin yanı sıra halkoylamalarının da usul bakımından uygunluk denetimini yaptığı gibi, bu husustaki şikâyetleri de inceleyerek karara bağlamaktadır (4 Ekim Fransa Anayasası, md. 58-60). Seçimlerin denetimi konusunda Federal Meclis'in görevlendirildiği Almanya'da ise, seçimlerle ilgili Federal Meclis'in kararına karşı yapılan itirazlara Federal Anayasa Mahkemesi bakmaktadır (Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası, md. 41). Ancak Federal Anayasa Mahkemesi, Anayasa Konseyi'nden farklı olarak seçim uyuşmazlıklarının dışında siyasi parti kapatma davalarına da bakmakta ve Anayasaya aykırı davranan siyasi partileri yasaklayabilmektedir (Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası, md. 21).

Anayasa Konseyi; Cumhurbaşkanı'na "olağanüstü durum kararı" almasından önce görüş bildirme ve Ulusal Meclis'in feshi durumunda danışmanlık yapma şeklinde iki ayrı müzakere göreviyle yükümlü kılınmasına rağmen (Akçalı, 1989: 90, aktaran; Şencan, 2014: 68), Federal Anayasa Mahkemesi bu tür görevlerden istisna tutulmaktadır. Her iki organ, anayasaya uygunluk denetiminin konusunu teşkil eden normlar, denetimin yapılış zamanı ve yolları bakımından da farklı bir işleyişe tabidir. Anayasaya uygunluk denetimini önleyici denetim yoluyla

gerçekleştiren Anayasa Konseyi'nce denetlenen normlar, Konsey'e sunulması zorunlu ve ihtiyari olanlar şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Organik yasalar, Anayasada belirtilen bazı makamlarca sunulan yasa teklifleri ve meclis içtüzüklerinin Konseye sunulması zorunluymuşken (4 Ekim Fransa Anayasası, md. 61), olağan yasaların ve uluslararası anlaşmaların sunulması isteğe bağlı tutulmaktadır (Kaboğlu, 2000: 54). Federal Anayasa Mahkemesi'nce Anayasaya uygunluğu denetlenen normlar arasında böyle bir ayırım söz konusu değildir.

Kendilerine re'sen harekete geçme yetkisi tanınmayan her iki organ da anayasaya uygunluk denetimi için sınırlı sayıda siyasi makamın başvurusu üzerine harekete geçmektedir. Şöyle ki, olağan yasalar yayımlanmadan önce, Cumhurbaşkanı, Başbakan, Ulusal Meclis ve Senato Başkanları ya da 60 milletvekili veya 60 senatör tarafından Anayasaya aykırılıkları iddiasıyla Anayasa Konseyi'ne başvurabilmektedir (4 Ekim 1958 Fransa Anayasası, md. 61). Federal Anayasa Mahkemesi ise, Federal Hükümetin, bir eyalet hükümetinin ya da Federal Meclis üyelerinin ¼'ünün başvurusuyla anayasa uygunluk denetimi için harekete geçmektedir. Ayrıca Federasyonun eyaletler üzerindeki birtakım yetkilerini düzenleyen Temel Yasanın 72. maddesinin 2. fıkrasının varsayımlarına uyulup uyulmadığı yönünde inceleme yapması amacıyla da Federal Konsey, bir eyalet hükümeti veya parlamentosu Federal Anayasa Mahkemesi'ne başvuruda bulunabilmektedir (Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası, md. 93).

Çalışmada incelemeye konu olan her iki ülke, uluslararası anlaşmaların anayasaya uygunluk denetimi bakımından da farklı özellikler göstermektedir. Usulüne uygun biçimde kabul edilip onaylanan uluslararası anlaşmaların, müteakibiyet şartı gözetilmek kaydıyla, yayımlandıkları andan itibaren yasalardan üstün bir nitelik kazanacağı (4 Ekim 1958 Fransa Anayasası, md. 55) belirtildiği 1958 Fransa Anayasası, uluslararası anlaşmaların Anayasaya aykırılığı iddiasıyla Anayasa Konseyi'ne başvurulması yolunu öngörmektedir. Bu konuda Cumhurbaşkanı, Başbakan, her iki Meclis başkanının başkanı, 60 milletvekili veya 60 senatör tarafından Konsey'e başvuru yapılabilmektedir. Kendisine yapılan başvuruya istinaden harekete geçen Anayasa Konseyi; bahsi geçen uluslararası anlaşmanın anayasa aykırı bir hüküm taşıdığına kanaat getirdiğinde, söz konusu anlaşmanın kabulü ve onayı, ancak Anayasanın değiştirilmesiyle mümkün olabilmektedir (4 Ekim 1958 Fransa Anayasası, md. 54). Uluslararası anlaşmalar yerine 'devletler hukukunun genel kuralları' ibaresinin tercih edildiği (Karagülmez, 2004: 164) Temel Yasa'da, bu kuralların yasalardan üstün olduğu ve Ülke topraklarında ikamet edenler için doğrudan hak ve yükümlülük doğurduğu ifade edilmektedir (Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası, md. 25). Normlar hiyerarşisi düzeninde devletler hukukunun genel kurallarına üstün bir yer ayıran Temel Yasa, bu kuralların anayasaya uygunluk denetiminin defî yoluyla yapılmasını öngörmektedir. Bu ise, "görülmede olan bir davada devletler hukukunun federal hukukun bütünleyici bir parçası olup olmadığının, bireyler için doğrudan doğruya haklar ve yükümlülükler doğurup doğurmadığının şüpheli olması durumunda,

ilgili mahkemenin Federal Anayasa Mahkemesi'ne karar vermek üzere başvurusu zorunlu kılınarak" anayasal hükme bağlanmaktadır (Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası, md. 100).

Çalışmada incelenen her iki organ da anayasaya uygunluk denetiminin yanı sıra, 'yetki aşımı yargıçlığı' görevlerini de icra etmektedir. Yukarıda belirtildiği üzere, Anayasa tarafından yetkileri kısıtlanmış olan Parlamentonun yetkisini aşan bir düzenlemede bulunup bulunmadığını değerlendirmek amacıyla Anayasa Konseyi tarafından gerekli inceleme yapılmaktadır. Konsey tarafından yapılan incelemede Parlamentonun yetkisini aşan bir düzenlemeyle karşılaşılması durumunda, ya ön denetim esnasında bunun yasalaşması önlenmekte ya da ısdar¹² edilmiş yasadaki bu düzenlemenin kararname yoluyla değiştirilmesi yoluna gidilmektedir (Eroğul, 2001: 182-183). Federal Anayasa Mahkemesi de eyalet yasalarının federal yasamalarla çakışmaları ya da eyalet düzenlemelerinin Temel Yasa'nın içeriğine ters düşmeleri durumunda harekete geçerek karar alabilmektedir. Ayrıca federal yasaların uygulanması esnasında federal kurumlarla eyalet idareleri arasında yaşanan yetki çatışmalarıyla anayasal belirsizliklerin giderilmesini sağlayan Mahkeme, anayasal organlar arasındaki anlaşmazlıkları da çözüme kavuşturmaktadır (Arslan, 2013: 152-153).

Görüldüğü üzere her iki ülke de dava yoluyla anayasa uygunluğun yargısal denetimi hususunda, köklü bir kurumsal yapılanmaya ve işleyişe sahiptir. Ancak defi yoluyla anayasaya uygunluk denetimi konusunda, benzer bir durumdan söz edilemez. Almanya'da Federal Anayasa Mahkemesi'nin kuruluşundan itibaren öngörülen bu yol, Fransa'da 23 Temmuz 2008 tarihli Anayasa değişikliğiyle olanaklı hale gelmektedir (Teziç, 2009: 188). Bu Anayasa değişikliğiyle "henüz sonuçlanmamış bir dava esnasında 'bir yasa hükmünün Anayasada ifade edilen hak ve özgürlükleri ihlal ettiği iddiasıyla' Danıştay veya Yargıtay'a Konsey'e başvurma hakkı tanınmaktadır (4 Ekim 1958 Fransa Anayasası, md. 61). Almanya'da ise, Fransa'daki gibi sadece Danıştay ve Yargıtay'a değil, her mahkemeye (federal veya eyalet mahkemeleri farkı gözetmeksizin) uyguladığı yasa metinlerinin Temel Yasayla bağdaşıp bağdaşmadığını inceleme hakkı ve yükümlülüğü tanınmaktadır. Ülkedeki her mahkeme, bir yasa hükmünün Temel Yasayla (veya eyalet yasasının bir federal yasayla) bağdaşmadığı kanaatine vardığında, yargılama işlemini durdurup Federal Anayasa Mahkemesi'ne başvurmak durumundadır (Zeidler, 1987: 39).

Çalışmada incelenen Fransız anayasaya yargısında dava yolu ile defi yoluna yer verilmiş olmasına rağmen, bireylere Anayasa Konseyi'ne bireysel başvuruda bulunma hakkı tanınmamıştır. Bunun yerine, bireylere seçim ve referandumlarda

---

¹² Isdar, bir yasanın resmi bir ilanla yürürlüğe girmesi şeklinde tanımlanabilir. Isdar için yapılan resmi ve aleni bildirim, devlet başkanı tarafından yerine getirilmektedir. Devlet başkanı tarafından ilgili yasa metnine imza atılmasıyla yerine getirilen bu işlem; yasanın varlığının tespiti, aslına uygunluğunun tasdiki ve Resmi Gazete'de yayınlanması emri işlevlerini yerine getirmektedir. (Bkz. Gözler 2013: 904-913).

Anayasa Konseyi'ne itirazda bulunmak, idari yargı birimleri huzurunda idari kararların anayasallığına itiraz etmek ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvuruda bulunmak gibi Anayasaya uygunluk denetimi konusunda ara yolları işletme hakkı hasredilmektedir (Faure, 1992: 222-224). Fransa'nın aksine Ülkede yaşayan bireylerin tamamına Federal Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkını tanıyan Almanya, bu konuda dünyaya öncülük etmektedir. Ülkede “kamu iktidarları tarafından (yasama, yürütme ve yargı) temel hak ve hürriyetlerinden herhangi birine zarar verildiği kanaatinde olan herkese, Federal Anayasa Mahkemesi'ne başvuru hakkı tanınmaktadır (Kaboğlu, 2000: 74). Bu başvuruya istinaden harekete geçen Mahkeme; dava yoluyla kendisine ulaştırılan yakınmayı haklı bulduğunda, Temel Yasa'nın ihlal edilen maddesini saptayarak idari veya yargısal kararın bozulmasına ve başvuru sahibinin yeniden yargılanmasına hükmedebilmektedir (Aliefendioğlu, 1997: 50-51). Almanya'da toplumsal politika açısından oldukça tartışmalı olan konuların tamamına yakınının Federal Anayasa Mahkemesi'ne taşınmasına ve karara bağlanmasına yol açan bireysel başvuru yolu (Mellinghof, 2009: 32), Ülkenin kendisini hukuk devleti ilkelerine riayet eden bir demokrasi olarak nitelenmesinde önemli rol üstlenmektedir. Bireylerin temel hak ve hürriyetlerini ihlal eden kamu iktidarları karşısında güçsüz olmadığı izlenimini veren bu hak; Federal Anayasa Mahkemesi'nin sadece Temel Yasa'nın değil, aynı zamanda güvence altına alınan tüm hakların da bekçisi olduğu yönündeki kanaati pekiştirmektedir (Hector, 2009: 121).

Bireysel başvuru üzerine denetimden sonra, kararlarının niteliği bakımından Anayasa Konseyi ile Federal Anayasa Mahkemesi karşılaştırılarak bu bölümün bitirilmesi düşünülmektedir. Anayasa Konseyi tarafından verilen kararlara karşı iç hukuk yolları içerisinde başvuru yolları kapalı olup, bu kararlar bütün kamusal güçleri, idari ve adli makamları bağlamaktadır (4 Ekim 1958 Fransa Anayasası, md. 62). Başka bir ifadeyle verdiği hükümlere karşı ileri sürülen maddi hataların düzeltilmesi yolu kapalı tutulan Konsey, Cumhurbaşkanı, Hükümet, Parlamento gibi anayasal organları, tüm idari ve yargısal makamları bağlayıcı kararlar alabilmektedir. Konsey'in Anayasaya aykırılık kararı verdiği yasalar, Cumhurbaşkanı'nca yayımlanamamakta, yürürlüğe girmemekte ve uygulama alanı da bulamamaktadır. Dolayısıyla hakkında Anayasaya aykırılık kararı verilen metin, Parlamento'ya iade edilmektedir. Bu yüzden de kararların geriye yürütülmesi veya yürütülmemesi sorunu belirmemektedir (Oytan, 1980: 35-36).

Federal Anayasa Mahkemesi kararları da Anayasa Konseyi'yle benzer şekilde, Ülkedeki federasyon ve eyaletlerin anayasal organları ile yargı ve diğer alanlardaki bütün mahkeme ve mercileri bağlamaktadır (Federal Almanya Anayasa Mahkemesi Kanunu, md. 31). Federal Anayasa Mahkemesi, anayasaya uygunluk denetimi kapsamında yaptığı yargılamalarda denetime konu olan yasanın Temel Yasa'ya aykırı olduğu kanaatine vardığında; yasanın iptali (Gören, 1996: 131), Temel Yasa'yla bağdaşmazlığı, uyarı veya geçici tedbir kararı verebilir. Mahkeme tarafından verilen iptal kararının incelemeye konu olan yasayı

derhal hükümsüz kılmasına rağmen, bağdaşmazlık kararıyla kuralın geçersizliği doğrudan ilan edilmiş sayılmamaktadır. Mahkeme bu kararıyla çoğu kez yasa koyucuya Temel Yasa'ya uygun bir yasa hazırlaması için belirli bir süre (geçiş dönemi) tanımayı amaçlamaktadır. Ancak bunu yaparken de Temel Yasa'ya aykırı normun, söz konusu geçiş döneminde hangi ölçüde uygulanabileceğine ilişkin düzenleme yapma yetkisine de haizdir. Uyarı kararıyla denetlenen yasayı "henüz" Temel Yasa'ya uygun bulan Mahkeme; yasayı tam anlamıyla uygun duruma getirmesi ve ileride belirecek aykırılıkları önlemek amacıyla yasama organına çağrıda bulunmaktadır (Hassemer, 2004: 33-35). Geçici tedbir kararı ise, yaşanan bir uyuşmazlık esnasında doğabilecek "ağır sakıncaların ve hazır tehlikelerin önlenmesi maksadıyla veya başka bir sebeple toplum menfaatleri açısından acilen zorunlu bir durum hâsıl olduğunda" Federal Anayasa Mahkemesi tarafından karar alınarak bu durumun geçici olarak çözüme kavuşturulmasını (Federal Almanya Anayasa Mahkemesi Kanunu, md. 32) öngören bir uygulamadır. Kesin hüküm niteliğinde olmayan bu uygulama, yalnızca konuyla ilgili olan tarafları bağlamaktadır. Dolayısıyla etki alanı bakımından Federal Anayasa Mahkemesi'nin diğer kararlarından daha sınırlı olan geçici tedbir kararını uygulayacak merci/merciler, bu kararların uygulanma biçimi ve yöntemleri Mahkeme tarafından tespit edilebilmektedir (Sabuncu, 1984: 82-84). Yapılan bu tespite istinaden uygulanan karar ile uyuşmazlıkla ilgili esas hakkında karar verilinceye kadar taraflar değişikliklere karşı korunabildiği gibi, geçici düzenleme tedbirleri de alınabilmektedir (Hassemer, 2004: 36).

SONUÇ

"Anayasanın üstünlüğü ilkesi" gereği, yasaların anayasaya uygunluğunu denetlemeye yönelik siyasi ve yargısal denetim yolları teşkil edilmektedir. Çalışmada konu edinilen Fransa, anayasaya uygunluğun siyasi bir organ tarafından denetlenmesi fikrinin temellerinin atıldığı bir Kara Avrupası ülkesidir. Dünyada anayasaya uygunluk denetiminin 'önleyici denetim' vasıtasıyla sürdürüldüğü yegâne denetim organı olan Anayasa Konseyi'ni bünyesinde barındıran Fransa, günümüzde yarı yarı-başkanlık sisteminin en etkin ve bilinen örneğini teşkil etmektedir. Almanya ise, önem bakımından ABD Yüce Mahkemesi'ne yaklaşan nadir mahkemelerden biri olan Federal Anayasa Mahkemesi nezdinde 'düzeltici denetim' usulüne göre anayasaya uygunluk denetimini gerçekleştiren, Fransa gibi rasyonelleştirilmiş parlamentarizm uygulamalarına dayanan federal bir Cumhuriyettir.

Kuruluşu itibariyle siyasi denetim aracı olarak tasarlanan, ancak günümüzde yargısal denetim yönü ağır basan bir organ olan Anayasa Konseyi'ne üyelik için herhangi bir nitelik ve koşul aranmamasına rağmen; Federal Anayasa Mahkemesi üyeliği, yaş, milletvekili seçilme, yargıçlık yapma koşullarına sahip olma ve deneyim gibi kıstaslara bağlanmıştır. Çift kanatlı parlamentolara sahip olan her iki ülkede de bahsi geçen denetim organlarına her kamara tarafından belirli sayıda üye seçilmektedir. Ancak güçlü bir yürütme yapısı ile işlevleri sınırlanmış bir

yasamaya sahip olan Fransa'da, Cumhurbaşkanı tarafından Anayasa Konseyi'ne doğrudan üye seçilmekte ve eski Cumhurbaşkanı da tabii üye sıfatıyla Konsey'de yer alabilmektedir. Oysaki siyasi sistemi yürütmeyi düzenleyen kurallardan çok onu sınırlandıran düzenlemelere yer veren Temel Yasa'yla şekillenen Almanya'da Cumhurbaşkanı, sadece parlamentoyu oluşturan kanatlar tarafından seçilen üyelerin atamasını yapmaktadır. Anayasal düzen içinde yürütmeye atfedilen rollerdeki farklılık, denetim organlarının başkanlarının seçiminde de etkisini hissettirmektedir. Şöyle ki, Anayasa Konseyi'nin Başkanı Cumhurbaşkanı tarafından seçilirken, Federal Anayasa Konseyi'nin Başkanı parlamentoyu oluşturan kanatlar tarafından dönüşümlü olarak seçilmektedir. Cumhurbaşkanı tarafından seçilen Anayasa Konseyi Başkanı'nın Konsey'in karar alma aşamasındaki etkinliği de fazladır. Konsey'de karar aşamasında oyların eşitliğinin sağlanması durumunda Konsey Başkanı'nın oyu üstün kabul edilerek karar alınırken, Federal Anayasa Mahkemesi için böyle bir karar alma usulü öngörülmemektedir. İki organ arasında karar alma usullerinin yanı sıra, oylama ve örgütsel yapı bakımından da birçok farklılık söz konusudur.

Kendi içinde alt kamaralara ayrılmayan Anayasa Konseyi ile iki senatodan oluşan Federal Anayasa Mahkemesi seçim yargıçlığı görevi yapmakta; ancak Federal Anayasa Mahkemesi Konsey'den farklı olarak siyasi parti kapatma davalarına da bakmaktadır. Yürütmenin itici gücü olan Cumhurbaşkanı'na "olağanüstü durum kararı" almasından önce ve Ulusal Meclis'in feshi durumunda danışmanlık yapan Anayasa Konseyi ile bu tür müzakere görevlerinden istisna tutulan Federal Anayasa Mahkemesi; anayasaya uygunluk denetimine konu olan normlar, denetimin yapılaş zamanı ve yolları bakımından da farklı bir işleyişe tabidir. Kendilerine re'sen harekete geçme yetkisi tanınmayan her iki denetim organı, anayasa uygunluk denetimi bakımından sınırlı sayıda siyasi makam tarafından harekete geçirilmektedir. Uluslararası anlaşmaların anayasa uygunluk denetimi bakımından da farklı usullerin işletildiği her iki ülkede, anayasaya uygunluk denetimi yapan organlar 'yetki aşımı yargıçlığı' yapmaktadır.

Her iki ülkede dava yolunun yanı sıra, def'i yoluyla anayasaya uygunluk denetimi de yapılmaktadır. Ancak bu konudaki tecrübeleri Almanya kadar gelişkin olmayan Fransa'nın, Anayasa Konseyi'ne bireysel başvuruda bulunma hakkını tanımadığı görülmektedir. Oysaki bireysel başvuru üzerine denetimin klasik örneğini teşkil eden Almanya, bu konuda son derece etkin ve gelişkin bir sisteme sahiptir. Bireysel başvuru üzerine denetim hususunda farklılık gösteren iki ülkenin denetim organlarının kararları, nitelik bakımından benzerlik göstermektedir. Hem Anayasa Konseyi'nin, hem de Federal Anayasa Mahkemesi'nin kararlarına karşı iç hukuk yolları kapalı olup, söz konusu kararlar Ülkedeki tüm anayasal organları, adli ve idari mercileri bağlamaktadır. Ancak Federal Anayasa Mahkemesi'nce yapılan uygunluk denetimi kapsamında, Temel Yasa'ya aykırı olduğu kanaatine varılan yasayla ilgili olarak Anayasa Konseyi'nde olduğu gibi sadece iptal kararı verilmemektedir. Bunun yanı sıra,

ilgili yasanın Temel Yasa'yla bağdaşmazlığı, uyarı veya geçici tedbir kararı da verilebilmektedir.

Kısacası anayasa yargısı modeli bakımından Avrupa modeline dâhil olan her iki Ülke, anayasaya uygunluk denetiminin yapılış zamanı, denetimi yapan organlara başvuru usulü, bu organların nitelikleri ve denetim sürecine göre farklı yapı ve işleyişe sahiptir. Fransa, anayasaya uygunluk denetiminin 'önleyici denetim' vasıtasıyla gerçekleştirildiği yegâne denetim organı olan Anayasa Konseyi'ne; Almanya ise, bireysel başvuru üzerine denetim usulünün klasik örneğini teşkil eden Federal Anayasa Mahkemesi'ne sahiptir. Anayasaya uygunluk denetimini ağırlıklı olarak dava yoluyla yapılan başvurular üzerine gerçekleştiren Anayasa Konseyi; def'i yoluyla başvurular konusunda sınırlı deneyime sahip olan, müzakere görevleriyle donatılan, kuruluşu itibarıyla siyasi bir organ olarak tasarlanan, ancak günümüzde yargısal denetim yönü ağır basan bir organdır. Uzun süreden beri dava yolu, def'i yolu ve bireysel başvuru üzerine denetim usullerinin tamamına göre harekete geçen Federal Anayasa Mahkemesi; örgütsel yapı, yetki, denetim alanı ve kararlarının kapsamı/türü, anayasal organlar nezdindeki üstün gücü bakımından yasama ve yürütmenin yanında konuşlanan üçüncü bir anayasal organ hüviyetindedir. Söz konusu denetim organlarına anayasal düzen içinde atfedilen bu farklı rol ve statüler, elbette ki her iki Ülkenin siyasi rejimi, tarihi, ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeyi, idari ve anayasal teamülleri bakımından taşıdığı farklı özelliklerden çokça etkilenmektedir. Bu yüzden anayasa yargısı bakımından yapılan bu karşılaştırmanın, söz konusu farklılıklar nazara alınarak idrak edilmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Aliefendioğlu, Y. (1997). *Anayasa Yargısı*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Alkan, H. (2013). *Karşılaştırmalı Siyaset Başkanlık ve Parlamenter Sistemler Işığında Yarı Başkanlık Modelleri*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Anayurt, Ö. (2009). Avrupa Birliği Ülkelerinde Anayasa Mahkemelerinin Kompozisyonuna İlişkin Tartışmalar. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(1-2), 117-160.
- Arslan, R. (2013). *Demokratik Yönetim Sistemleri*. Bursa: Dora Basın Yayıncılık.
- Candan, K. (2017). Koalisyon Kültürüne Dayalı Bir Parlamenter Sistem Örneği: Almanya Federal Cumhuriyeti. S. Gökçimen içinde, *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Parlamenter Sistem (Almanya, Güney Afrika, Hindistan, İngiltere, İtalya ve Japonya Örnekleri)* (s. 33-67). Ankara: TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı Yayınları.
- Çam, E. (2000). *Çağdaş Devlet Sistemleri*. İstanbul: Der Yayınları.
- Dainow, J. (1961). The Constitutional and Judicial Organization of France and Germany and Some Comparisons of the Civil Law and Common Law Systems. *Indiana Law Journal*, 37(1), 1-50.

- 4 Ekim 1958 Fransa Anayasası. 03.01.2018 tarihinde <http://www.adalet.gov.tr/duyurular/2011/eylul/anayasalar/ulkeana/pdf/07-FRANSA%20169-208.pdf> adresinden alındı.
- Duran, M. (2014). *Fransız Adli Yargı Sistemi*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Eroğul, C. (2001). *Çağdaş Devlet Düzenleri*. Ankara: İmaj Kitabevi.
- Faure, M. (1992). Fransa ve Anayasa Konseyi'ne Kişisel Başvuru Sorunu. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 9, 221-227.
- Federal Almanya Anayasa Mahkemesi Kanunu. (Çev. S. Armağan). *İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 4(6), 191-230.
- Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası. 03.01.2018 tarihinde <http://www.adalet.gov.tr/duyurular/2011/eylul/anayasalar/ulkeana/pdf/08-almanya%20209-276.pdf> adresinden alındı.
- Goldoni, M. (2012). At the Origins of Constitutional Review: Sieyès' Constitutional Jury and the Taming of Constituent Power. *Oxford Journal of Legal Studies*, 33(2), 211-234.
- Gönenc, L. (2010). *Yasaların Anayasaya Uygunluğunun Denetimi ve Anayasa Yargısı*. Ankara: TEPAV Yayınları.
- Gören, Z. (1996). Anayasa Yargısı ve Yasama Türk ve Alman Hukukunda Anayasa Mahkemesi ve Parlamentonun Karşılıklı Etkileşimi. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 13, 81-145.
- Göze, A. (2013). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Gözler, K. (2010). *Anayasa Hukukuna Giriş Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku*. Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Gözler, K. (2013). Türkiye'de Bir Bilinmeyen: Isdar. M. Öden vd. içinde, *Prof. Dr. Erdal Onar'a Armağan II. Cilt* (s. 897-949). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Gözübüyük, A. Ş. (2003). *Anayasa Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Hassemer, W. (2004). Anayasa Mahkemelerinde Yapılanma: Almanya Raporu. (Çev. F. Sağlam). *Anayasa Yargısı Dergisi*, 24, 27-49.
- Hazır, H. (2004). *Anayasa Hukuku*. Ankara: Alter Yayınları.
- Hector, P. (2009). Alman Anayasasında Hakların Korunması- Özel Olarak Anayasa Şikâyeti. Ç. Kırca & A.Yongalık içinde, *Anayasa Şikâyeti* (s. 99-128), Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Kaboğlu, İ. Ö. (2000). *Anayasa Yargısı*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kaptıkaçtı, B., Palabıyık, H., Gezer, H. C., Altay, Ö. (2012). Yargı. A. Yıldız içinde, *Karşılaştırmalı Anayasa Çalışmaları* (s.321-369), Ankara: TBMM Araştırma Merkezi Yayınları.

- Karaer, T. (1989). Federal Almanya'da Siyasal ve Yönetmel Yapının Genel Görünümü. *Amme İdaresi Dergisi*, 22(3), 15-29.
- Karagülmez, A. (2004). 5170 Sayılı Yasa'yla Anayasa'nın 90. Maddesinde Yapılan Değişikliğe Bir Bakış. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 54, 163-177.
- Korkmaz, T. (2015). Fransa Cumhuriyeti. B. Aykaç & Ş. Durgun içinde, *Çağdaş Siyasal Sistemler* (s. 97-134). Ankara: Alter Yayınları.
- Marigne-Jozeau, L. (1987). Fransız Anayasa Mahkemesi. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 4, 53-58.
- Mellinghof, R. (2009). Federal Almanya Cumhuriyeti'nde Anayasa Şikâyeti. *Anayasa Yargısı*, 26, 31-44.
- Muratoğlu, T. (2014). Almanya Federal Cumhuriyetinde Devlet Yapılanması. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 18(2), 291-366.
- Oytan, M. (1980). Fransa'da Anayasa Konseyinin Kuruluşu, Görevleri ve İşleyişi Konusunda Bir İnceleme. *Amme İdaresi Dergisi*, 13(3), 25-38.
- Özbudun, E. (2000). *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Parlak, B. & Caner, C. (2009). *Karşılaştırmalı Siyasal ve Yönetmel Yapılar*. Bursa: Aktüel Yayınları.
- Roskin, M. G. (2014). *Çağdaş Devlet Sistemleri Siyaset, Coğrafya, Kültür*. Çev. B. Seçilmişoğlu. Ankara: Adres Yayınları.
- Sabuncu, Y. (1984). Alman Anayasa Yargısında Geçici Tedbir Kararı. *Amme İdaresi Dergisi*, 17(2), 76-86.
- Sayhan, Ş. (1996). İdari Yargı Sistemlerinin Karşılaştırmalı Analizi. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 15, 67-74.
- Serim, E. (1979). Federal Anayasa Mahkemesi'nin Yargısal Eğilimi. *Ankara Barosu Dergisi*, 1979/6, 54-62.
- Serim, E. (1987). Fransız Anayasa Konseyi ile Amerika Birleşik Devletleri Yüksek Mahkemesi Arasındaki Siyasi ve Hukuki Farklar. *Ankara Barosu Dergisi*, 1987/5, 667-670.
- Şencan, H. (2014). Çatışmacı Parlamentarizmden Melez Bir Çözüme: Fransa'da Yarı Başkanlık Sistemi. A.Yıldız içinde. *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri Yarı-Başkanlık Sistemi Fransa, Polonya ve Rusya Örnekleri* (27-99). Ankara: TBMM Araştırma Merkezi Yayınları.
- Uzun, Ş. (2003). Federal Almanya Yönetim Sistemi. K. Nitas içinde, *21. Yüzyılda Yönetim* (s. 596-630). Ankara: Türk İdari Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Tanör, B. & Yüzbaşıoğlu, N. (2002). *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tatar, T. (2015). Federal Almanya Cumhuriyeti. B. Aykaç & Ş. Durgun içinde, *Çağdaş Siyasal Sistemler* (s. 155-184). Ankara: Alter Yayınları.

Teziç, E. (2009). *Anayasa Hukuku*. İstanbul: Beta Basım A.Ş.

Tunç, H. (1999). *Anayasa Hukukuna Giriş*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Tunç, H. & Bilir, F. (2005). *Anayasa Hukuku Uygulamaları (Örnek Çözümlü Olaylar)*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Yayla, A. (2014). *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*. Ankara: Adres Yayınları.

Zeidler, W. (1987). Federal Almanya Anayasa Mahkemesi. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 4, 37-43.

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Received: 10.08.2018 • Kabul Tarihi / Accepted: 20.09.2018

Japonya, Kore ve Vietnam'da Çin Bürokrasi Sınavları: Bölgesel Politika Yayılması Örneği

Fevzi KAÇER

Dr. Öğr. Üyesi
Bingöl Üniversitesi-Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü-Bingöl-Türkiye
ORCID NO: 0000-0002-6272-5125
fkacer@gmail.com

Murat KAÇER

Arş. Gör.
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi-Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü-Ankara-Türkiye
ORCID NO: 0000-0001-6076-3403
muratkacer@hotmail.com

Öz

Bir toplumda uygulanan yenilikler belli bir süre sonra başka toplumlarda da uygulamaya konulmaktadır. Politikaların bölgeler, ülkeler ve şehirlerarasında yayılmasını açıklayan farklı yayılma modelleri bulunmaktadır. Bunların içinde bölgesel yayılma modeli, politika yapıcılarının mevcut problemlere dönük çözümler veya yenilikler için aynı coğrafi bölgeyi paylaştığı komşu ülkelerden etkilenmesini ifade etmektedir. Özellikle iletişim ve ulaşım teknolojilerinin zayıf ve ilkel olduğu dönemlerde bölgesel yakınlık ve komşuluk toplumlararası etkileşimin en temel dinamiği ve kanalıdır. Bu çalışmada Çin'de yapılan ve daha sonra çevre ülkeler, Vietnam, Kore ve Japonya'ya da yayılan bürokrasi sınavlarının bölgesel yayılma modeli örneği olduğu ileri sürülmektedir. Çin'in 605 yılında ilk kez uyguladığı bürokrasi sınavları, yedinci yüzyıldan itibaren Japonya'da, 958 yılında Kore'de, 1075 yılında ise Vietnam'da uygulanmaya başlanmıştır. Çalışmanın amacı Çin bürokrasi sınavlarının Japonya, Kore ve Vietnam'da uygulanmasının bölgesel politika yayılması örneği olduğu savı bağlamında değerlendirmektir. Böylece bu ülkelerde uygulanan ve bölgesel yayılmanın erken dönem örneklerinden birisi olan bürokrasi sınavlarının Türkiye'de bilinirliğinin artırılması, hem kamu politikası (özellikle eğitim politikası) hem de Doğu Asya çalışmalarına da katkı sağlanması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çin Bürokrasi Sınavları, politika yayılması, Japonya, Kore, Vietnam

Chinese Bureaucracy Exams in Japan, Korea and Vietnam: An Example of Regional Policy Diffusion

Abstract

Innovations applied in a society are put into practice in other societies after a certain period of time. There are different models of this interaction pattern in the form of policy transfer. The regional policy diffusion model implies that policy makers are influenced by neighboring countries sharing the same geographical region for solutions to existing problems or innovations. Especially when communication and transportation technologies are weak and primitive, regional closeness and neighborhood are the most basic dynamic and channel of inter-communal interaction. This study suggests that Chinese bureaucracy exam that later applied in the surrounding countries, Vietnam, Korea and Japan, is an example of regional policy diffusion model. The bureaucracy exams that China first applied in 605 began to be applied in Japan in the seventh century, in Korea in 958, and in Vietnam in 1075. The examination system which abolished in China in 1905, was removed in Japan in the tenth century, Korea in 1894, and Vietnam in 1919. The aim of the study is to evaluate the implementation of Chinese bureaucracy exams in Japan, Korea and Vietnam as an example of regional policy diffusion. Thus, it is aimed to increase the awareness of the bureaucracy exams in Turkey, which can be regarded as an early example of policy transfer, to contribute public policy (especially education policy) and East Asian studies.

Keywords: Chinese Bureaucracy Exams, policy diffusion, Japan, Korea, Vietnam

GİRİŞ

Çin, bulunduğu coğrafi alanı sosyo-ekonomik, kültürel ve politik açıdan ciddi anlamda etkilemiştir. Çin'in bulunduğu Doğu Asya bölgesinin *Sinosfer* (Sinosphere) olarak adlandırılması da bu durumun tespiti açısından ilginç ve önemlidir (Lowe & Yasuhara, 2016: 77). Öyle ki Vietnam, Kore ve Japonya gibi komşu ülkeler kendi tarihlerinin ilk dönemlerine ait bilgileri Çin kaynak ve kayıtlarından öğrenmiştir. Bu “kültürel etki alanının” bir sonucu olarak Çin'de var olan bazı kurumların ve değerlerin komşusu Vietnam, Kore ve Japonya'ya yayılması söz konusu olmuştur. Çin'de Sui Hanedanlığı zamanında 605 yılında başlayan ve kısa kesintiler olmasına rağmen 1905 yılına kadar 1300 yıldan fazla sürdürülen bürokrasi sınavları da Çin'den komşularına geçen kurumlardan biridir. Bazı yazarlar tarafından “dört büyük buluş” olan kâğıt, matbaa, barut ve pusulaya, “kamu sınavları da” “beşinci buluş”¹ olarak eklenmektedir. Kesin tarihi bilinmemekle birlikte Kore, Vietnam ve Japonya arasında sınavı ilk uygulayan ülke Japonya'dır. Japonya'nın yedinci yüzyılda bu sınavları uygulamaya başladığı sanılmaktadır. Kore 958 yılında Koryo Hanedanlığı döneminde, Vietnam ise Ly Hanedanlığı (1009-1225) zamanında 1075 yılında bu sınavı uygulamıştır. Çin'de 1905 yılında kaldırılan bu sınav, Japonya'da onuncu yüzyılda, Kore'de 1894 yılında ve Vietnam'da ise 1919 yılında kaldırılmıştır. Japonya'nın en erken benimseyip en az uygulayan ülke olduğu görülmektedir. Vietnam ise sınavların uygulanması vatanı olan Çin'den kaldırıldıktan sonra bile bir süre daha devam etmiştir. Bu yönüyle Vietnam, en son uygulayan ve en son kaldıran ülke olmuştur.

Dünya tarihi, insan topluluklarının, birbirleri ile etkileşimde bulunarak ve birbirlerinden bir şeyler öğrenerek gelişmiştir. Bu açıdan ilk kez Çin'de uygulanmaya başlanan bürokrasi sınavları, komşu ülkeler arasında da yayılmış ve uygulamaya konulmuştur. Politika yayılması kapsamında ele alınan bölgesel yayılma modeli, yeniliklerin yayılması açısından açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır. Politikaların bölgesel yayılması, politika yapıcılarının mevcut problemlere dönük çözümler veya yenilikler için ilk baktıkları devletlerin ya da aktörlerin komşuları olmasıyla yakından ilgilidir. Söz konusu durum bu devletler arasındaki aşinalık, iletişim kolaylığı ve ortak değerler ile açıklanmaktadır (Mooney, 2001: 105). 1962 yılında yayınladığı *Diffusion of Innovations (Yeniliğin Yayılması)* adlı çalışmayla, politika yayılması alanındaki çalışmalara öncülük eden Rogers, yayılmayı, yeniliğin bir sosyal sistemin üyeleri arasında belli kanallar yoluyla zaman içinde iletilmesi süreci olarak tanımlamaktadır. Bu açıdan Çin bürokrasi sınavları hem coğrafi hem de kültürel ve dini açıdan birbirine yakın olan ülkeler arasında zamanla yayılma imkânı bulmuştur. Bu sınav sistemi transfer edilen ülkelerde uzun bir süre uygulamada kalmış, modern dönemlerde diğer Batılı ülkelere de etkisi yayılmıştır.

---

¹ http://www.chinadaily.com.cn/life/2009-02/27/content_11569607_2.htm

Bu çalışmada öncelikle Çin'deki bürokrasi sınavları ele alınmış, bu sınavları alıp uygulamaya başlayan Japonya, Kore ve Vietnam'daki uygulamalar anlatılmıştır. Çalışmanın amacı Çin bürokrasi sınavlarının Japonya, Kore ve Vietnam'da uygulanmasının bölgesel politika yayılması örneği olduğu savı bağlamında değerlendirmektir. Böylece bu ülkelerde uygulanan ve bölgesel yayılmanın erken dönem örneklerinden birisi olan bürokrasi sınavlarının Türkiye'de bilinirliğinin artırılması, hem kamu politikası (özellikle eğitim politikası) hem de Doğu Asya çalışma alanına da katkı sağlanması hedeflenmiştir.

POLİTİKA YAYILMASI: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Politika yayılması en genel biçimde bir ülkenin politika tercihlerinin başka bir ülkenin tercihlerinden etkilenmesidir (Shipan & Volden, 2012: 1). Politika yayılmasının ülkeler arasındaki iletişim kanalları ve birbirlerinden etkileşimleri üzerine odaklanan yayılma modellerini Berry ve Berry (2007) beş başlık altında toplayarak açıklamaya çalışmıştır.

Ulusal etkileşim modeli: Bu modelde politik aktörler arasında diğer ülkelerdeki kendi mevkidaşlarından öğrendikleri ve kamu sektörünü ilgilendiren konularla alakalı ulusal bir iletişim ağı öngörülmektedir (Berry & Berry, 2007: 226). Ülke içerisinde bulunan farklı bölgeler ve eyaletlerdeki politika yapıcılarının diğer ülke, eyalet veya şehirlerde uygulanan politikalar konusunda birbirleriyle etkileşim içinde olmaları politika yayılımının temel dinamiğini oluşturmaktadır (Gültekin, 2011: 118). Ulusal etkileşim modelinin bir devletten diğerine yatay bir yayılım anlamına geldiği de ifade edilmektedir (Maschino & Clair, 2009). Burada yayılımın yönü; aynı statüdeki birimler arasında gerçekleşmektedir. Bu bağlamda, iki ulus devlet, iki eyalet veya iki şehir belediyesi arasındaki etkileşim sonucu ortaya çıkan politika yayılması, ulusal etkileşim modeline örnek olarak gösterilebilir. Burada, politik aktörlerin birbirleriyle olan iletişimi politika yayılmasının gerçekleşmesinde önemli rol oynamaktadır.

Ulusal etkileşim modelinde aynı statüdeki aktörler genel olarak benzer yapısal, yasal ve formel özelliklere sahiptir. Bu, tek başına ve kaçınılmaz olmasa da politika yayılımının başarılı olmasını etkileyebilmektedir.

Bölgesel yayılma modeli: Bu model en yaygın kullanılan teorilerden birisidir. Bu modelde ülkelerin, hem yakın komşularının hem de kendi coğrafi bölgesi içinde bulunan ülkelerin geliştirmiş olduğu politika, plan, program ve eylemlerinden etkilendiği ve sık sık bu türden gelişmeleri taklit ettiği savunulmaktadır. Bu alanda teorik ve ampirik çalışmalar yapan araştırmacılar, bir ülkenin politik yenilikleri kabul etme olasılığının, komşu ülkelerin bu politikaları kabul etmesi ve uygulamaya koymaları durumunda, daha büyük olduğunu kabul etmektedir (Berry & Berry, 2007; Walker, 1969).

Coğrafi yakınlık bu modelde "komşuluk" bağlamında da ele alınmaktadır. Komşunun yaptığı faaliyetlerden, uyguladıkları politikalardan haberdar olmak

kolaydır; aynı bölge içinde liderlik mücadelesi ve diğer unsurlar da göz önüne alındığında bir rekabet durumu oluşmaktadır. Böylece geride kalmama dürtüsü bu politika yayılması ve etkileşimini artırmaktadır. Yine bu modelde bir politikanın benimsendiği komşu ülke sayısı ile politikaların yayılımı arasında ilişki olduğu belirtilmektedir. Yani bir ülke, çevresindeki çoğu ülkenin belli bir politikayı uygulaması durumunda kendisi de o politikayı benimsemektedir. Politika yayılması kanallarının öğrenme ve rekabet dolayısıyla doğası gereği bölgesel olduğu varsayımı küreselleşme sürecinde yıpranmıştır. Çünkü öğrenme kaynakları nicelik ve nitelik olarak artmıştır. Bu da “coğrafi yakınlık-komşuluk” esasını birincil olmaktan çıkarmıştır.

Lider örnek modeli: Lider-Örnek modeline göre politikaların ana kaynağı; politikaları yayan, çoğunlukla popüler olan ve diğerlerine öncülük eden ve genellikle de liderliği kabul gören ülkeler, organizasyonlar ya da daha genel bir ifade ile belirli bir sosyal sistemdeki ana aktörlerdir (Gültekin, 2011: 119). Bir sistemde lider olan aktörler genel olarak her türlü finansal, personel, mali, teknik ve teknolojik kaynaklar açısından diğerlerine göre öndedir. Bu kaynaklarla sadece var olan sorunlara değil; aynı zamanda gelecekte ortaya çıkması muhtemel sorunları öngörüp buna dönük çözümler, politikalar geliştirme imkânına sahip olmaktadır. Politika yayılması da diğer ülkelerin lider aktörlerin uyguladıkları, benimsedikleri politikaları kendi sistemlerinde uygulamaları şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Yine bu modelde politika etkileşiminde radyal bir hareketin olduğu; liderlere yakın olan ülkelerde diğerlerine göre daha fazla politika yayılmasının gerçekleştiği varsayılmaktadır (Maschino & Clair, 2009: 2).

Bu noktada lider ülkeler ile politika etkileşiminde bulunan diğer ülkelerin yapısal özelliklerinin farklı olma ihtimali politika yayılmasının başarısını etkileyecektir. Çünkü lider ülkede getirilen çözümlerin, tasarlanan politikaların diğer ülkeler için bir çözüm olmama ihtimali de söz konusudur.

Dikey etki modeli: Bu model diğer modeller gibi politika yayılmasının ülkeler arasında “yatay” bir yayılmanın sonucu olarak değil; yukarıdan aşağı hiyerarşik bir sistemde merkezi hükümetin politikalarını taklit etme şeklinde geliştiğini varsaymaktadır (Berry & Berry, 2007: 231). Yani bu model, politika yayılmasının sosyal sistem içindeki birimler arasında meydana gelen hiyerarşik etkileşime göre ortaya çıktığını ileri sürmektedir (Gültekin, 2011: 119). Bu modelde hükümetler, bağlı oldukları merkezi yönetimin tercihlerini taklit etmektedir (Maschino & Clair, 2009: 2). Bu durumda politika yayılması “sınırların içinde” gerçekleşmektedir. Politika yayılmasının kaynağı da bu politikaları benimseyen aktörler de aynı “idari/siyasi sınırlar” içindedir.

Burada ifade edilmesi gereken önemli bir husus politika yayılması sadece ülkelerin birbirlerinden öğrenmeleri veya rekabet etmeleri sonucu

gerçekleşmemektedir. Burada merkezi yönetimin politikalarını taklit edilmesi; bir zorunluluk sonucu da olabilmektedir (Berry & Berry, 2007: 231)

Eşbiçimlilik modeli: Eşbiçimlilik; nicelik ve nitelik bakımından birbirine eş olan ayrı kavram, örgüt, organizma, kurum, yapı kümelerini ifade etmek için kullanılmaktadır. (DiMaggio & Powell, 1983; Hawley, 1968) Kamu politikası bağlamında ise bu model, coğrafi yakınlık gibi faktörlerden farklı olarak; ideolojik ve demografik açıdan birbirlerine benzeyen ülkeler arasında iletişimin yoğun olacağını ve dolayısıyla bu nitelik ve niceliksel benzerliklerin politika yayılmasına yol açacağını iddia etmektedir (Berry & Berry, 2007: 231)

İdeoloji ve diğer değerler politika belirlenmesinde ciddi rol oynamaktadır. Ülkeler ile aynı değerleri, ideolojileri paylaştıkları başka ülkeler arasında yatay (aynı statüdeki aktörlerden) veya dikey (hiyerarşik olarak üstündeki amir aktörlerden) ilişki ekseninde politika yayılması söz konusu olabilmektedir.

Yukarıda farklı modeller bağlamında ele alınan politika transferi, Çin bürokrasi örneğinde de açıkça ortaya çıkmaktadır. Çünkü Çin kendi bulunduğu bölgeyi kültürel ve siyasi açıdan ciddi anlamda etkilemiş, Çin'de ortaya çıkan kültürel, ekonomik ve yönetsel yenilikler, bölge ülkelerine ve zamanla dünyanın diğer bölgelerinde birçok ülkeye yayılmıştır. Bürokrasi sınavları da bu şekilde, önce bölgedeki ülkeler arasında yayılmış daha sonra Batı Avrupa ve başka birçok ülkeyi etkilemiştir.²

ÇİN BÜROKRASİ SINAVLARINA GENEL BİR BAKIŞ

Çin İmparatorluğunda yapılan bürokrasi sınavları, imparatorluk bürokrasisinde sivil ve askeri memurların istihdam edilmesi için yapılan ve irsi veya siyasi ilişkilerden bağımsız olarak, ahlak, edebiyat ve felsefe gibi farklı disiplinlerden yapılan ve sonucuna göre memurların seçildiği sınavlardır. Bu sınavlar, “imparatorluk sınavları”, “sivil hizmet sınavları” gibi farklı şekilde de adlandırılmaktadır. Çin dilinde bu sınavlara “keju”; bu sınavlardan geçen ve memuriyete başlayanların oluşturduğu sınıfa da “mandarin” denilmektedir (Elman, 2009a: 405; Miyazaki, 1976; Gan, 2008: 117).

Sınavların içeriğine ve işleyişine bakıldığında; bu sınavların sivil memurların alınmasına dönük düzenli veya düzensiz yapılan sınavlar ile askeri memurların alınması için yapılan sınavlar olmak üzere iki temel kategoride yapıldığı anlaşılmaktadır. Düzensiz yapılan sınavlar daha çok zamanı ve içeriği imparatorun kişisel tercihinine göre değişen ve özel yetenekli kişilerin bulunması için yapılan sınavlardır. Düzenli gerçekleştirilen sivil ve askeri sınavlar ise üç ayrı düzeyde yapılmaktadır. Yerel düzeyde yapılan sınavlar, bölgesel düzeyde yapılan sınavlar ve son olarak da imparatorluk düzeyinde yapılan sınavlardır. Bu sınavlar nitelik ve nicelik anlamında bir piramidi andırmaktadır. Yerel düzeyde yapılan sınavlara “shengyuan”, sınavdan başarılı olan kişilere “xiucaı”; bölgesel düzeyde

---

² Çin bürokrasi sınavlarının batı ülkelerindeki etkisi için Bknz. Têng, 1943.

yapılan sınavlara “xiangshi”, başarılı olan kişilere “juren” ve imparatorluk genelinde yapılan sınavlara “dianshi”; bu sınavlardan başarılı olan kişilere de “jinshi” denilmektedir Bölgesel sınavlar, eyaletlerin başkentinde yapılırken, imparatorluk sınavları imparatorluğun merkezinde yapılmaktadır (Chen vd., 2015: 9; Têng, 1943: 270).

Sınav soruları Han Hanedanlığı (M.Ö 206- M.S 220) döneminde resmi öğreti haline gelen Konfüçyüsçülük ile yakından ilgilidir. Konfüçyüsçülükte siyaset anlayışı, aile yapısıyla özdeşleştirilir. Buna göre ailede evlat babanın, kardeş ağabeyin, kadın da kocasının sözünü dinlemeli, saygıda kusur etmemelidir. Aynı şekilde siyasi toplulukta da otoriteyi bu anlayış şekillendirmektedir.

Sınavlara katılan öğrenciler Konfüçyüsçülüğün metinlerinden sorumlu tutulmuştur. Bunlar Dört Kitap ve Beş Klasik denilen (Four Books and Five Classics) kitaplar ile çeşitli öğretilerin yer aldığı kitaplardır. Dört Kitap: *Analects*³ (Konfüçyüs'ün Konuşmaları), *Mensiyüs'ün Kitabı* (Mencius), *Büyük Bilgi* (Great Learning) ve *Orta Yol Doktrini* (Doctrine of the Mean)'dir. Beş Klasik ise *Dokümanlar Kitabı* (Book of Documents), *Şiirler* (Classic of Poetry), *Değişiklikler Kitabı* (I Ching/Book of Changes), *Ayinler Kitabı* (Book of Rites) ve *İlkbahar ve Sonbahar Yıllıkları* (Spring and Autumn Annals)'dir.⁴ Sınavlarda öğrenciler yüz binlerce karakter ezberlemek zorundadır. Örneğin Analects kitabından 11,705; Mencius kitabından 34,685; Değişiklikler Kitabı'ndan 24,107 Dokümanlar Kitabı'ndan 25,700, Şiirler Kitabı'ndan 39,234 Ayinler Kitabı'ndan 99,010; İlkbahar ve Sonbahar Yıllıkları 196,845 olmak üzere öğrencilerin ezberlemek zorunda oldukları kaligrafik karakter sayısı 431,286'dır (Miyazaki, 1976; De Weerd, 2007: 25-46).

Dönemin erkek egemen zihniyeti ve pratikleriyle paralel olarak bu sınavlara sadece erkek adaylar katılmıştır. Kadınların bu sınava girmeleri ve mandarin sınıfına katılmaları mümkün değildi. Bununla birlikte kadınların bu sürecin tamamen dışında olduğunu söylemek de doğru değildir. Kadınlar evde erkek çocuklarının yetişmesinde ve eğitilmesinde aktif rol alarak bu sürecin dolaylı da olsa bir parçası olmayı başarmışlardır (Elman, 2009a: 405).

Sınav sistemi gündelik pratiklerden bireylerin tutum ve davranışına kadar çok farklı yönden tüm toplumu etkilemiştir. Daha önce bu sınavlara girecek bir aday olan birey, sonradan memur, öğretmen veya çocuklarını sınavlara hazırlayan bir baba olarak sürekli bu işleyişin içinde olmaya devam etmiştir (De Weerd, 2007).

Sınavlar için çocuklar çok küçük yaştan itibaren eğitime başlanmıştır. İlk eğitim aile de anne ve babalar tarafından veya özel eğitimcilerin nezaretinde erkek çocuk üç yaşına geldiğinde; resmi eğitim ise çocuklar yedi yaşındayken

---

³ Analectler, Konfüçyüsün temel öğretilerinin yer aldığı ölümünden sonra yazılan Konfüçyüsçülüğün en önemli metnidir (Wasserstrom, 2011: 25)

⁴ Bu kitapların içeriği için bkz. Güç, A. (2001).

verilmiştir. Çin'in resimli yazısını dört beş yıl süreyle öğrenen adaylar, daha sonra klasik metinleri ezberleyerek sınavlara hazırlanmıştır (Miyazaki, 1976; Parkinson, 1984).

Sınavların süresi bir gün ile altı gün arasında değişirdi. Sınava girecek adaylar, kopya ihtimaline karşı görevliler tarafından iyice arandıktan ve kimlikleri doğrulandıktan sonra küçük bir hücreye konulup hücrenin kapısı kapatılırdı (bkz. Şekil1). Adaylar, hücrede çok uzun süre kaldıkları için girerken kendi yanlarında hem fiziksel ihtiyaçları için hem de sınavda ihtiyaç duyacakları, su, ihtiyaç giderecekleri bir lazımlık, bir yatak, yiyecekler, mürekkep, mürekkep taşı ve fırçalar gibi malzemeleri de getiriyorlardı. Sınava girişte yaş ile ilgili bir sınırlama olmadığından dolayı adayların sınav esnasında ölümleri gibi olumsuz durumlar da olağandı (Miyazaki, 1976).

Şekil 1. Sınav Salonları (Hücreleri)

Kaynak: (<http://visualisingchina.net/blog/2012/05/22/examination-cells-and-brain-cells-2/>.)

Çin'de bürokrasi sınavları aslında basit bir merkezi sınav olmaktan ziyade Çin siyasal sisteminin önemli bir yüzü; ayrılmaz bir parçasıdır (Miyazaki, 1976). Sınavı kazanan mandarinler bugünkü bir devlette olduğu gibi bütün idari ve adli görevleri üstlenmişlerdir. Bunlar, vergi toplamak, asayişini sağlamak, orduyu yönetmek, çalışma takvimini belirlemek, yol, kanal, baraj, sulama gibi iskân ve imar işlerinin yapım, yönetim ve denetimini sağlamak gibi görevlerdir (Balazs, 1964: 16). Dolayısıyla bu sınav sistemine sadece bir eğitim politikası veya personel politikası olarak bakılmaması gerekmektedir.

Bürokrasi Sınavlarının Önemi

Çin'deki bürokrasi sınavları dünya üzerinde rekabete dayanan yazılı sınavların ilk örneğini oluşturmaktadır. Daha önce herhangi bir medeniyette böyle bir uygulamanın görülmediği ifade edilmektedir (Têng, 1943: 268).

Bürokrasi sınavları, devlet kademelerinde meritokratik bir geleneğin oluşmasını sağlamanın yanı sıra birçok açıdan önemli işlevler yerine getirmiştir. Bunlardan en önemlisi kalıtsal aristokrasinin gücünü ve etkisini sınırlamasıdır (Austin,

2013). Bürokrasi sınavlarının uygulanmasından önce devlet kademesindeki kişilerin istihdamı “dokuz basamaklı seçim sistemi” denilen (the nine-rank selection/ jiupin zhongzheng zhi) bir yöntemle sağlanmaktadır. Bu sistemde tüm devlet kademeleri (pozisyonları) en önemlisi bir; en önemsizi dokuz olmak üzere bir ile dokuz arasında derecelendirilmektedir. Benzer şekilde, imparatorluk içindeki bütün önemli aileler de "ahlaki" kriterlere göre bu şekilde sıralanmakta ve kendi sıralarının eş değeri olan makamlara getirilmektedir. Bu ailelerin çocukları aynı sırayla görev alma hakkına sahiptir (<http://www.chinaknowledge.de>). Sınavların uygulanmasıyla birlikte bu yöntem terk edilmiş ve devlet kademelerinde istihdam sınavlardan alınan derecelere göre yapılmaya başlanmıştır. Bu yönüyle güçlü ve köklü ailelerin otorite üzerindeki baskıları zayıflatılmıştır.

Çin toplumunda bürokrasi sınavları sonucunda göreve gelen mandarinlerin aynı zamanda bir denge unsuru olduğu da ifade edilmektedir. Çin'deki “üç öğreti”den⁵ olan ve Çin'in kendi içinde çıkan Taoculuğun doğaya dönüş yanlısı, kolektif zorlamaya karşı çıkan öğretilerine karşı Konfüsyüsçüğün öne çıkarılıp bir denge kurulmasını sağlayan bir sistemdir (Braduel, 2014: 225).

Konfüçyüsçülüğün öne çıkması aynı zamanda sınavların “toplumun konfüçyüsçüleşmesini” (confucianization of society) sağlamıştır (Austin, 2013). Konfüçyüsçülüğün kurumsallaşması, çocukların çok erken yaşta Konfüçyüsçü metinlerle tanışarak “toplumsallaşması”, toplumda bu öğretinin yerleşmesine ve gelişmesine önemli oranda katkı sağlamıştır.

Bürokrasi sınavlarının başka bir işlevi de aydın sınıfının devleti benimsemesini ve desteklemesini sağlamasıdır (Austin, 2013). Bu aynı zamanda Robert Michels'in modern devletlerde bürokrasinin işlevine dönük açıklama ve çözümlenmeleriyle de uyusmaktadır. Michels, bürokratik mekanizmada yer bulan orta sınıf entelektüellerinin kendilerine iase sağladığı için devleti savunur pozisyona geçeceklerini, aksi takdirde bu ve benzeri pozisyonlardan mahrum bırakılmaları durumunda yeminli düşman olacaklarını iddia etmektedir (Etzioni-Halevy, 1983: 18-19). Bürokrasi sınavları bu yönüyle aydın sınıfını otoritenin yanında yer almasını sağlamıştır.

ÇİN BÜROKRASİ SINAVLARININ ÇEVRE ÜLKELERE YAYILMASI

Bu bölümde Çin bürokrasi sınavlarının komşu ülkeler, Japonya, Kore ve Vietnam'a geçiş sürecini, sınavların bu ülkede uygulanma biçimleri işlenecektir.

---

⁵ Bu “üç öğreti”, Konfüçyüsçülük, Taoizm ve Budizm'dir. Konfüçyüsçülük ve Taoizm hemen hemen aynı dönemlerde Çin topraklarında ortaya çıkarken, Budizm Hint topraklarında ortaya çıkmış ve misyoner aracılığı daha sonra getirilmiştir (Braduel, 2014: 206). Bu “üç öğreti” Çin'in din anlayışını şekillendirmiştir. Ming Hanedanlığı döneminde bu “üç öğreti”den unsurlar barındıran “neo-konfüçyüsçülük” anlayışı giderek resmi öğreti haline gelmeye başlamıştır.

Japonya'da Çin Bürokrasi Sınavları

Japonya, Doğu Asya üçgenindeki Kore ve Vietnam arasında Çin imparatorluk sınavını ilk uygulayan ülkedir, aynı şekilde en erken kaldıran ülke de yine Japonya'dır. Bununla birlikte Japonya'da Çin kamu sınavlarının ilk kez ne zaman uygulandığı ile alakalı kesin bir tarih yoktur. Wolfram (1986: 38) Çin memuriyet sisteminin yedinci yüzyılın başlarında kabul edildiğini ifade ederken, bu sınavlara adayları hazırlamak için açılan ve *Daigaku-ryo* denilen Konfüçyüsçü akademinin en azından 671 itibariyle var olduğu da bilinmektedir (Spaulding: 2015: 9). Bu akademiler özellikle yedinci yüzyıldan itibaren özelde Konfüçyüsçülük, genel olarak Çin kültürünün, o dönem Çin'de egemen olan Tang Hanedanlığının etkisinde Japonya'da yapılan idari, siyasi ve yasal düzenlemelerin bir parçasıdır. 701 yılında resmen ilan edilen, 718 yılında tekrar revize edilen ve 1858 yılına kadar yürürlükte kalan sekiz cilt ceza kanunu (*ritsu*) ve on bir cilt idari düzenlemelerden (*ryo*) oluşan Taiho Kanunları (Büyük Değişim) bu düzenlemelerin bir örneğidir (Lowe & Yasuhara, 2016: 87, Meyer, 2014: 41-42).

Japonya'da belli ölçüde basitleştirilmekle birlikte sınavlar aynı isimlerle uygulanmıştır. Bütün sınavlar Konfüçyüsçülük eksenindedir. Zaten sınavlarda Konfüçyüsçü kanonik eserlerin (klasiklerin) test edilmesi ve buradaki bilgilerin siyasal problemlere uygulanması söz konusudur. Belirtilmesi gereken önemli bir nokta da Konfüçyüsçü eserlerin Japonca değil; Çince öğretildiği ve sınavların da Çince yapıldığıdır (Spaulding, 2015: 12). Japonya'da yapılan kamu sınavları; *Hsiu Ts'ai* (İstisna Yetenek), *Ming Ching* (Klasikler Bilgini), *Chin shih* (Mukaddem Âlim), *Ming fa* (Hukuk Bilgini) olmak üzere dört temel sınıflandırma ekseninde yapılmıştır. En üst düzey sınav olan *Hsiu Ts'ai* sınavlarında öğrencilerinde hükümet programları hakkında iki kompozisyon yazmaları istenmiştir. Aynı günde tamamlanan sınav oldukça zordur, zaten 704-938 yılları arasında (iki yüzyıldan fazla süre içerisinde) sadece altmış beş kişi bu sınavdan geçmiştir. İkinci üst düzey sınav ise *Ming Ching*'dir. Bu sınavlarda Konfüçyüsçülük klasiklerinden olan *Ebeveyne Saygı Klasığı* (*Classic of Filial Piety*) ve *Konfüçyüs'ün Sözleri* (*Analects of Confucius*) kitaplarından sorular sorulmuştur. Ayrıca adayların diğer klasiklerinden en az iki tanesinden yetkin olmaları gerekiyordu. *Chin shih* sınavı ise aynı günde güncel konulardan iki deneme ile Çin antolojilerden seçilen ve bazı yerleri boş bırakılan toplam on alıntı metninin adaylar tarafından tamamlaması istenen sınavlardır. Son sınav *Ming fa* ise *ritsu* denilen Japon ceza kanunlarından yedi soru ile *ryo* denilen idari kanunlardan üç sorunun sorulduğu sınavlardır (Spaulding, 2015: 11-13).

Japonya'da da bu sınavlara giriş Çin'de olduğu gibi teorik olarak tüm erkeklere açıktır. Bununla birlikte fiiliyatta daha çok merkezi akademilerde okuyan ve mevcut resmi görevlilerin çocuklarının daha ayrıcalıklı oldukları görülmektedir (Haifeng, 2007: 497).

Başlangıcından itibaren tek bir imparatorluk ailesinin⁶ varlığı, belli dönemlerde dışa kapalılık, Japonya'nın belli bir soyutlanma ve homojenlik içinde gelişmesine yol açmıştır. Dolayısıyla her ne kadar Çin ile kültürel alışverişlerinin uzun bir tarihi olsa da Japonya, bu hususta hep seçici davranmış, her yeniliği almamıştır (Meyer, 2014: 1-6). Bu durum imparatorluk sınavlarının gelişmesini ve varlığını da etkilemiştir. İrsi ayrıcalıkların Çin ideallerinden daha güçlü olması, onuncu yüzyılda üniversitelerin ve eğitimin etkisini zayıflatarak sınavların ortadan kalkmasına neden olmuştur (Beasley, 2000: 52). Yaklaşık üç yüzyıl devam eden sınavlar, diğer ülkelere kıyasla oldukça az bir süre sürdürülmüştür.

Kore'de Çin Bürokrasi Sınavları

Çin bürokrasi sınavlarının Kore'ye gelişi ilk kez 958 yılında Koryo Hanedanlığı döneminde olmuştur. Bu sınavlar Gwageo adıyla 1894 yılına kadar sürdürülmüştür. Çin'de olduğu gibi bu sınavlarda başarıyla geçen erkek adaylar idari ve askeri memur olarak imparatorluk bünyesinde görev almıştır. Sınavlar düzenli olarak üç yılda bir (singnyeonsi) yapılmıştır. Bununla birlikte yine Çin'de de olduğu gibi özel zamanlarda da (kralın Sungkyunkwan (akademi) ziyaretleri gibi) düzensiz yapılan sınavlar da söz konusudur.

Kore'nin Gwageo denilen sınav sistemi; sivil memuriyet sınavları (*mungwa*), askeri sınavlar (*mugwa*) ve teknik (karışık) sınavlar (*ch'apgwa/ japgwa*) olmak üzere üç ayrı kategoride yapılmıştır.

Sivil Memuriyet Sınavları (Mungwa): Gwageo içerisinde sivil hizmet sınavları, diğer sınavlarla karşılaştırıldığında en prestijli olan sınavdır. Bu sınav sistemi, düşük düzeyli sınavlar (*saengjinkwa veya sokwa*) ve yüksek düzeyli sınavlar (*taekwa*) olmak üzere iki alt bölüme ayrılmıştır (Ch'oe, 1974: 613; Seth, 2016: 144; Pak, Tong-so, 1986).

Düşük düzeyli sınavlar (*saengjinkwa veya sokwa*) iki farklı sınav türüdür. Bunlar Klasik Sokwa (*saengwonkwa*) ve Edebi Sokwa (*chinsakwa*) adlı sınavlardır. Klasik sınavlar adayın Konfüçyüsçü metinler (Dört Kitap ve Beş Klasik ve çeşitli öğretilerin yer aldığı kitaplar) ile ilgili bilgileri test edilmektedir.

Edebi sınavlar ise şiir (*shih*), nesir (*fu*), kaside (övgü metinleri) (*sung*) ve *ts'e* denilen kompozisyonlardan oluşmaktadır. Edebi sınavlarda daha çok adayların düzyazı ve şiir türlerindeki yeteneklerinin ortaya konması amaçlanmaktadır. Klasik sınavları geçenler *saengwon*, edebi sınavları geçen adaylar ise *chinsa* derecesi almıştır (Ch'oe, 1974: 614; Lee, Ki-baik, 2007: 180).

Yüksek düzeyli sınavlar (*taekwa*), hem nitelik hem de nicelik olarak diğer sınavlardan farklılaşır. Çünkü sınava giren aday sayısı daha az tutulduğu gibi, yapılan sınavlar da hem zor hem de kademeli ve çeşitlidir. Yüksek düzeyli

---

⁶ Halen sembolik iktidarını koruyan Japonya İmparatorluk Ailesi (Yamato Hanedanlığı) dünyanın en eski monarşisidir.

sınavlarda, adaylar sınavları geçmek için üç aşamayı tamamlamak zorundaydı. Bu aşamalara *ch'osi*, *poksi* ve *chonsi* denilmektedir. *Ch'osi* ve *poksi* denilen ilk iki seviye sınavlar, düşük düzeyli sınavlar gibi, adayların Konfüçyüsçülük klasikleri hakkındaki bilgilerini ve yazırlık yeteneklerini ölçmeye dönüktür. Bu aşamaları geçen adaylar daha sonra son aşamaya geçerler. Son aşamaya (*chönsi*) gelindiğinde adaylar, Konfüçyüsçülük ile ilgili edindikleri teorik bilgileri siyasal problemlere uyguladıkları kompozisyon sınavlarına tabi tutulur. Her sınav döneminde az sayıda öğrenci bu aşamaya geçer. Bu aşamayı geçen adayların devletin üst kademesinde pozisyon edinmesi mümkündür. Ayrıca sınavda birinci olan aday (*changwon*) özel ödüller de kazanır (Ch'oe, 1974: 614; Seth, 2016: 145; Chan, 2018: 31).

Askeri Sınavlar (Mugwa): Mugwa denilen askeri sınavlar, askeri kademelere görevlilerin istihdamı için yapılan sınavlardır. Bu sınavlar genel olarak sivil hizmet sınavlarından daha önemsizdir. Askeri sınavlar genellikle üç yılda bir yapılmıştır. Sınav tüm yangban sınıfına ve sıradan halka (commoners) açıktır. Bununla birlikte yangban sınıfının gayri meşru çocukları veya diğer alt sınıflar (köleler vs) bu sınavlara girme hakkından mahrumdu. Askeri sınavlarda öncelikle fiziki yeterlik testleri yapılırdı. Bu testlerde başarıyla geçen adaylar askeriye ve Konfüçyüsçülük klasikleri ile ilgili teorik sınavlara tabi tutulurdu. Konfüçyüsçülük klasikleri için sivil hizmet sınavlarında olduğu gibi derinlikli ve ayrıntılı konular değil, daha ziyade temel konulardan sorular sorulurdu (Park, 2001: 3; Lee, Ki-baik, 2007: 181).

Muhtelif (Miscellaneous) Sınavlar (Ch'apgwa/ Japgwa/ Chapkwa): Chapkwa denilen sınavlar farklı dört kategoride yapıldığı için "muhtelif" sınavlar olarak isimlendirilmektedir. Sivil ve askeri sınavlar dışında tercüme, tıp, hukuk ve ilahiyat ve astroloji alanlarında da çeşitli sınavlar yapılmıştır.

Tercüme sınavları dört farklı dilde yapılmıştır. Bu diller Kore'nin bulunduğu coğrafyada kendisine komşu olan medeniyetlerin dillerinde yapılan sınavlardır. Bu yönüyle oldukça işlevsel ve rasyoneldir. Adayların tabi tutulduğu yabancı diller Çince, Moğolca, Japonca ve Tunguzca (Curçen/Mançuca) dilleridir. Bu sınavlarda başarılı olanlar adaylar Tercüme Odasında (Office of Translators) görevlendirilmiştir (Nahm, 1993: 111).

Tıp alanında yapılan sınavlara (*uigwa*) denilmektedir. Bu sınavlar üç yılda bir düzenli olarak yapılmıştır. Bununla birlikte bazı zamanlarda düzensiz yapılan sınavlar da olmuştur. Toplumda hasta muayenesi için bu sınavlara girmek ve sertifika almak gibi bir zorunluluk yoktur. Bu sınavlar daha çok hanedanlık bünyesinde doktorluk yapmak için gereklidir. Bundan dolayı sınavdan seçilen aday sayısı oldukça azdır. Tıp sınavına girecek adaylar belli başlı tıp ders kitaplarını çalışmak zorundaydı. Sınavdan sonra adaylar aynı zamanda sözlü bir sınavdan da geçerdi (Lee, N. H., 2015; Lee, K. L., 2015: 2-3).

Hukuk sınavları da yargılama ve ceza ile ilgilenen birimlerde istihdam sağlanması için yapılmıştır. Muhtelif sınavların sonuncusu ise ilahiyat ve astroloji gibi alanlarda yapılan sınavlardır. Bu sınavlardan mezun olan adaylar doğal olayların gözlenmesi, falcılık gibi konularda saray mensuplarının ihtiyaçlarını gidermek için istihdam edilmiştir (Lee, Ki-baik, 2007: 181; Peterson, 2009: 80-81).

Şekil 2: Gwageo Sınavına Giren Adaylar (Temsili)

Kaynak: http://www.koreatimes.co.kr/www/news/nation/2008/10/113_32184.html

Gwageo sınavları Şekil 1'de temsili olarak gösterildiği gibi açık alanda ve toplu halde yapılırdı (Seth, 2016: 146). Bu, sınava giren adayların, kopya ihtimaline karşı görevliler tarafından iyice arandıktan ve kimlikleri doğrulandıktan sonra küçük bir hücreye konulup hücrenin kapısı kapatıldığı Çin Keju sisteminden (Kaçer, 2017: 159) bu yönüyle farklıdır.

Koryo Hanedanlığı döneminde başlayan ve 936 yıl boyunca düzenli ve düzensiz aralıklarla uygulanan Gwageo, 1894 yılının Temmuz ayında Joseon Hanedanlığı döneminde Kral Gojong tarafından yapılan Gabo (Kabo) Reformları⁷ kapsamında kaldırılmıştır. Politika transferlerinin büyük bir kısmında görüldüğü gibi Kore'de de bu sınav sistemini uygulanırken kendi iç işleyişine göre belli ölçüde değişiklikler yapılmıştır.

Vietnam'da Çin Bürokrasi Sınavları

Vietnam'da kamu sınavları bağımsızlık döneminde Ly Hanedanlığı (1009-1225) zamanında ilk kez 1075 yılında yapılmıştır. Bu hanedanlık dönemi boyunca yani 1225 yılına kadar sadece dört imparatorluk sınavı gerçekleştirilmiştir. Daha sonra gelen Tran Hanedanlığı döneminde de sınavlar yapılmaya devam edilmiştir. Geç Dönem Le Hanedanlığı ile Vietnam tarihindeki son hanedanlık olan Nguyen Hanedanlığı zamanında bu sınavlar en olgun halini almıştır (Woodside, 1988:

---

⁷ Bu reformlar kapsamında Çin'den alınan Ay Takvimi kaldırılarak ülke genelinde Miladi Takvim kullanılmaya başlanmış, Çince yerine Korece resmi dil ilan edilmiştir (Chan, 2018: 173).

169). Tablo 1'de Ngyuen döneminde yapılan sınavlar ve sınavlara giren adayların sayısı gösterilmektedir.

Tablo 1. Ngyuen Hanedanlığı Dönemi- Sınavlar

Yıl	Öğrenci Sayısı	Yıl	Öğrenci Sayısı
1822	164	1841	119
1826	206	1842	164
1829	167	1843	171
1832	173	1844	281
1835	123	1847	175
1838	136		

Kaynak: Woodside, 1988: 179

Çin'de olduğu gibi Vietnam'da da sınavlar bölgesel sınavlar (*huong thi*), metropoliten sınavları (*hoi thi*) ve en üst düzey olan saray sınavları (*d'inh thi*) olmak üzere üç düzeyde yapılmaktadır (Woodside, 1988: 170; Ko, 2017: 275). Sınavların yapılma zamanı Çin ile benzerlik göstermekte, bölgesel sınavlar yaz mevsimin sonlarında veya sonbaharda yapılmaktadır (Woodside, 1988: 195).

Bölgesel, metropoliten veya saray sınavlarına giren adaylar genelde dört aşamadan geçmektedir. Sınavların ilk aşamasında adaylar Dört Kitap ve Beş Klasik'leri yorumlamayla birlikte genel hatlarını yazarlar. İkinci aşamada yapılan sınavların konusu Çin tarzı şiirlerdir. Adayların katı bir kafiye şeması ve sözel paralellik düzenine uygun olarak yazmaları gerekmektedir. Örneğin yedi kelimelik olarak düzenlenen dizeler, yedi kelimelik sıra ve sekiz satırlık dörtlükler halinde yazılması gerekiyordu. Sınavların üçüncü aşaması bazı resmi belgelerin yazılmasıdır, bunlar kraliyet fermanları, dualar ve anıtlar gibi önemli metinlerdir. Sınavların son ve dördüncü aşaması ise "politika soruları" (*sach van*) denilen kısımdır. Bu aşamada adaylardan mümkün olduğunca zeki, pratik bir şekilde sorulan bir soruya kompozisyon yazması amaçlanmaktadır. Bu sınavlarda kelime sınırı da belirtilmiştir. Bölgesel sınavlarda kompozisyonun 1000 metropoliten sınavlarda ise 1600 kelimedenden az olmaması gerekiyordu. Bu sınavlar bir yönüyle ezber bilgiden çok; ezber bilginin pratik sorunlara uyarlanarak adayların yeteneklerini ölçmeyi amaçlamıştır (Lam, 2012; Woodside, 1988: 208- 210). İlk üç aşamayı geçen adaylar "tu tai", dört aşamayı geçen adaylar ise "cu nhan" unvanı alırlardı (Crawford, 2012; Pham & Fry, 2004: 303). Ayrıca sınavda birinci olanların isimleri Edebiyat Tapınağı'nda dikili taşlara oyulmuştur (bkz. Şekil 3).

Şekil 3. Edebiyat Tapınağı

Çin'de sınavlar için kalıcı ve önemli kompleksler inşa edilirken Vietnam'da sınav yapılan yerler nadiren çok ayrıntılı ya da çok kalıcıydı. Şekilde görüldüğü gibi özellikle 19. yüzyıldan önce ilkel, derme çatma bir ortamda sınavların yapıldığı görülmektedir (Woodside, 1988: 196).

Şekil 4. Vietnam Sınav Yerleri

Yaklaşık bir milenyum (1. yy-10. yy) Çin egemenliği altında kalan Vietnam, 1075 Ly Hanedanlığı döneminde ilk kez uygulamaya başladığı bu sınavları 1919 yılında kaldırmıştır. 850 yıla yakın sürdürülen sınavlar Çin'deki uygulamadan belli yönlerden de farklılaşmıştır.

SONUÇ

Bir toplumda uygulanan yenilikler belli bir süre sonra başka toplumların da dikkatini çekmektedir. Politika yayılması şeklinde gerçekleşen bu etkileşim biçiminin farklı modelleri bulunmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi Berry ve Berry (2007) bu modelleri; ulusal etkileşim modeli, bölgesel yayılma modeli, lider örnek modeli, dikey etki modeli ve eşbiçimlilik modeli olarak sınıflandırmıştır. Çin'de yapılan ve daha sonra çevre ülkeler Vietnam, Kore ve Japonya'ya da yayılan bürokrasi sınavları ise, bu modelleri arasındaki bölgesel yayılma modeli örneğidir. Özellikle iletişim ve ulaşım teknolojilerinin zayıf ve ilkel olduğu dönemlerde bölgesel yakınlık ve komşuluk bu etkileşimin en temel dinamiği ve kanalıdır. Böylece genellikle yeniliklerin ilk kez komşu bölgeler ve bölgedeki diğer toplumlara yayıldığı anlaşılmaktadır. Bu yönüyle coğrafi yakınlık, yayılmayı teşvik eder (Weyland, 2005: 262). Bölgesellik ve komşuluk ilişkisinin politikaların yayılmasında etkili olmasının başka bir sebebi de komşu devletler arasında iyi politikaların edinimi ve sürdürülmesi arzusu; kötü politikaların terk edilmesi noktasındaki rekabettir (Mooney, 2001: 105). Çin'in 605 yılında ilk kez uyguladığı bürokrasi sınavları da daha sonraki dönemde komşuları Japonya, Kore ve Vietnam tarafından da uygulanmaya başlanmıştır. Yedinci yüzyıldan itibaren bu sınavları uygulamaya başlayan Japonya, bu ülkeler arasında sınavı ilk uygulayan ülkedir. Bu sınavlar Kore'de 958 yılında, Vietnam'da ise 1075 yılında uygulanmaya başlanmıştır. Çin kendi yeniliği olan bu sınavı 1905 yılında kaldırmıştır. Sınavı diğer ülkelerde kaldırılması ise farklı dönemlerde olmuştur. Japonya onuncu yüzyılda, Kore 1894 yılında ve Vietnam ise 1919 yılında bu sınavları kaldırmıştır. Japonya, sınavları ilk benimseyen ve aynı zamanda en erken kaldıran ülkedir. Vietnam ise sınavları Çin'den kaldırıldıktan sonra bile bir süre daha devam ettirmiştir. Bu yönüyle Vietnam, en son uygulayan ve en son kaldıran ülke olmuştur.

Çoğu politika yayılmasında olduğu gibi bu komşu ülkelerin aldıkları bürokrasi sınavları da toplumun mevcut yapısına göre farklılıklar göstermiştir. Japonya'da sınavlar aynı isimlerle, Çin idari düzenlemelerini yoğunlukla aldığı yedinci ve onuncu yüzyıllar arasında uygulamıştır. Onuncu yüzyıldan sonra Japonya daha kapalı bir topluma dönüşmüş, dolayısıyla sınavlar da etkisini yitirmiştir. Zaten genel olarak diğer komşu ülkelere nazaran Japonya, Çin ile olan sosyo-kültürel alışverişinde daha seçici bir tutum takınmıştır. Kore, Japonya'dan sonra sınavları uygulayan ikinci ülkedir. Çin'de sınavlar kapalı hücre şeklindeki odalarda yapılırken, Kore açık alanda ve toplu halde yapmıştır. Uzun bir süre Çin egemenliği altında kalan Vietnam ise bağımsızlığını kazandıktan sonra Ly Hanedanlığı zamanında 1075 yılında bu sınavı uygulamıştır. Vietnam'da da sınavlar kapalı hücrelerde değil, ilkel, derme çatma kulübelerde yapılmıştır.

Sonuç olarak Çin, dinsel inanışlardan teknik ve teknolojik gelişmelere, siyasi ve idari düzenlemelerden eğitime kadar birçok alanda hem bulunduğu coğrafyayı hem de ilerleyen süreçte tüm dünyayı ciddi manada etkilemiştir. 1300 yıldan fazla

süre kendi topraklarında uyguladığı liyakat esaslı sivil hizmet sınavları da bölgesel yayılımın erken dönem örneklerinden biri olarak Kore, Vietnam ve Japonya gibi komşu ülkelerde çeşitli dönemlerde uygulanmıştır.

KAYNAKLAR

- Austin, S. (2013). *China's Examination Hell: Video Lecture*, 11.10.2018 tarihinde <https://www.youtube.com/Watch?V=Dh5486n9lfs> adresinden alındı.
- Balazs, E. (1964). *Chinese Civilization and Bureaucracy: Variations on A Theme*. New Haven: Yale University Press.
- Beasley, W. G. (2000). *The Japanese Experience: A Short History of Japan*. California: Univ. of California Press.
- Berry, F. S. & Berry, W. D. (2007), Innovation and Diffusion Models in Policy Research, Paul A. Sabatier içinde *Theories of the Policy Process* (223-260). Colorado: Westview Pres.
- Chan, R. K. (2018). *Korea-China Relations in History and Contemporary Implications*. Basingstoke: Palgrave Macmillan
- Chen, T., Kung, J. K. & Ma, C. (2015). Institutions, Culture, and Human Capital in the Long Run Legacies of China's Imperial Exam System, (A Paper Prepared for the Warwick Summer Workshop in Economic Growth, Department of Economics) Coventry: University of Warwick.
- Crawford, A. C. (2012). *Customs and Culture of Vietnam*. Vermont: Tuttle Publishing.
- De Weerd, H. (2007). *Competition over Content: Negotiating Standards for the Civil Service Examinations in Imperial China (1127-1279)* Harvard: Harvard University Press.
- Dolowitz, D. & Marsh D. (1996), Who Learns What From Whom: A Review of the Policy Transfer Literature, *Political Studies*, 44(2), 343-357.
- Elman, B. A. (2009). Civil Service Examinations: Kējū. *Berkshire Encyclopedia of China*. Berkshire: Berkshire Publishing Group Llc.
- Etzioni-Halevy, E. (1983). *Bureaucracy and Democracy: A Political Dilema*, Boston: Routledge & Kegan Paul.
- Gan, H. (2008). Chinese Education Tradition: the Imperial Examination System in Feudal China. *Journal of Management and Social Sciences*, 4(2), 115-133.
- Güç, A. (2001). Konfüçyüsçülük'te Kutsal Metinler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(1), 79-94.

- Gültekin, S. (2011). Kamu Politika Sürecinde Politika Yayılımı ve Yenilik Modeli, A. Kaptı içinde Kamu *Politika Süreci: Teorik Perspektifler* (115-135). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Haifeng, L. I. U. (2007). Influence of China's Imperial Examinations on Japan, Korea and Vietnam. *Frontiers of History in China*, 2(4), 493-512.
- Han, Woo-Keun (1970). *The History of Korea*. Seoul: Euel-Yoo Publishing
- Kaçer, M. (2017). Çin Bürokrasi Sınavları: Patrimonyal Bürokraside Rasyonel Bir Gelenek. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 145-166
- Ko, K. H. (2017). A Brief History of Imperial Examination and Its Influences. *Culture and Society*, 54, 272-278.
- Lam, T. B. (2012). *A Story of Vietnam*. Colorado: Outskirts Press.
- Lee, Ki-Baik, (2007). *A New History of Korea*. Translated By Edward W. Wagner, With Edward J. Shultz. Cambridge, Mass. Harvard: Harvard University Press.
- Lee, K. L. (2015). History of the Medical Licensing Examination (Uieop) in Korea's Goryeo Dynasty (918-1392). *Journal of Educational Evaluation for Health Professions*, 12 (19), 1-5.
- Lee, N. H. (2015). Medical Licensing Examination (Uigwa) and the World of the Physician Officers (Uigwan) in Korea's Joseon Dynasty. *Journal of Educational Evaluation for Health Professions*, 12(16), 1-5.
- Maschino, M., & Clair, G. K. St. (2009), *Innovation and Diffusion of Performance Budgeting in the States*, *Annual Meeting of the Western Political Science Association*, 10.09.2018 tarihinde http://cppa.utah.edu/_documents/westernstatesbudgets/wpsa-09/issue-paper-innovation-diffusion-performance-budgeting.pdf adresinden alındı.
- Miyazaki, I. (1976). *China's Examination Hell: the Civil Service Examinations of Imperial China*. New Haven: Yale University Press.
- Meyer, M. W. (2014). *Japonya Tarihi*. (çev. Lizet Deadato), İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Mooney, C. Z. (2001). Modeling Regional Effects on State Policy Diffusion, *Political Research Quarterly*, 54(1), 103-124.
- Nahm, A. C. (1993). *Korea: Tradition & Transformation: A History of the Korean People*. Korea: Hollym.
- Pak, T. (1986). Bureaucracy in Traditional Korean Society, *Introduction to Korean Studies* içinde. Seoul: The National Academy of Sciences
- Parkinson, C. N. (1984). *Siyasal Düşüncenin Evrimi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Pham LH, Fry. G. (2004) Universities in Vietnam: Legacies, Challenges and Prospects. in Altbach P, Umakoshi T (Eds.) *Asian Universities: Historical Perspectives and Contemporary Challenges* (301-332). Baltimore, Maryland: The Johns Hopkins Press.
- Peterson, M. (2009). *A Brief History of Korea*. New York: Infobase Publishing.
- Seth, M.J. (2006). *A Concise History of Modern Korea: From the Neolithic Period Through the Nineteenth Century*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Shipan, C. R., & Volden C. (2012), Policy Diffusion: Seven Lessons for Scholars and Practitioners, *Public Administration Review*, 72(6): 788-796
- Têng, S. Y. (1943). Chinese Influence on the Western Examination System: I. Introduction. *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 7(4), 267-312.
- http://www.koreatimes.co.kr/www/news/nation/2008/10/113_32184.html
- The Traditional Examination System, <http://www.chinaknowledge.de>
- Walker, J. L. (1969). the Diffusion of Innovations Among the American States, *the American Political Science Review*, 63(3), 880-899
- Wasserstrom, J. (2011). *21. Yüzyılda Çin*, (Çev. H. Güldü), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Weyland, K. (2005). Theories of Policy Diffusion. Lessons From Latin American Pension Reform, *World Politics*, 57(2), 269–295.
- Wolfram, E. (1986). *Uzak Doğu Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Woodside, A. (1988). *Vietnam and the Chinese Model: A Comparative Study of Nguyễn and Ch`ing Civil Government in the First Half of the Nineteenth Century*. Harvard: Harvard University Press.

Bir Siyasal İletişim Aracı Olarak Sosyal Medya: “TBMM Üyelerinin Twitter Kullanım Pratikleri Üzerine İnceleme”

Adem DOĞAN

Doç. Dr.

Fırat Üniversitesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü

ORCID: 0000-0003-0933-6072

ademdogan23@hotmail.com

Gökhan ALPTEKİN

Yüksek Lisans Öğrencisi

Fırat Üniversitesi SBE İletişim Bilimleri ABD

ORCID : 0000-0001-8844-9897

gkhn.alptekin@gmail.com

Öz

Siyasal aktörlerin seçmenleriyle iletişim kurması demokratik siyasal sistem açısından hayati bir öneme sahiptir. Siyaset kurumunun önemli aktörlerinden biri olan milletvekilleri seçmenleriyle iletişim kurmak amacıyla çeşitli araçları kullanmaktadırlar. Milletvekillerine, seçmenleriyle doğrudan iletişim kurma imkânı sağlayan sosyal medya, bu araçlardan biridir. Sosyal medya, seçmenleriyle iletişim kurma, onları yaptıkları hakkında bilgilendirmeyi amaçlayan siyasal aktörlerin önemli bir iletişim aracı olmasının yanında seçmenlerin kendilerine vermek istediği mesajları alabilecekleri bir platform özelliğine de sahiptir. Milletvekilleri tarafından kullanılan sosyal ağların başında da twitter gelmektedir.

26. dönem TBMM Üyelerinin sosyal medya kullanım pratiklerinin incelediği bu çalışmada, sosyal paylaşım ağı Twitter üzerinden milletvekilleri tarafından yapılan paylaşımlar analiz edilmiştir. İçerik analizi yönteminin kullanıldığı çalışmada, kişisel Twitter hesabı bulunan 514 TBMM üyesinin Twitter paylaşımları analiz edilmiştir.

Elde edilen bulgulara göre milletvekilleri twitter’ı önemli bir düzeyde kullandıkları sonucuna varılmıştır. TBMM Üyelerinin twitter kullanım düzeyleri bölgelere, cinsiyete ve partilere göre farklılıklar göstermektedir. Milletvekillerinin twitter paylaşımlarının içeriğinin önemli bir bölümünü parti çalışmaları ve meclis çalışmaları olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Siyasal İletişim, Sosyal Medya, TBMM Üyeleri

Social Media As A Political Communication Tool: Investigation On Twitter Practical Use Of Turkey Grand National Assembly Members

Abstract

Political actors' communication with their voters is of vital importance for the democratic political system. MPs, one of the important actors of the political organization, use various tools to communicate with their voters. Social media, which allows MPs to communicate directly with their voters, is one of these tools. Social media is an important communication tool for political actors aiming at communicating with their voters and informing them about what they are doing, as well as being a platform where voters can receive messages they want to give to them. One of the social networks used by MPs is twitter.

In this study, which analyzed the social media usage practices of the members of the 26th term Parliament, the shares made by the MPs on the social networking network were analyzed. Content analysis method is used in the study, the share of 514 MPs who have a personal Twitter account was analyzed.

According to the findings, it was concluded that MPs used twitter on an important level. The level of use of members of the parliament in twitter varies according to regions, sex and parties. A significant portion of the content of the MPs twitter shares was found to be party work and parliamentary work.

Keywords: Political Communication, Social Media, Members of Parliament

GİRİŞ

Bismarck, “siyaset bir sanattır” sözüyle aslında siyasetin inceliğine, ruha dokunan, duygulara hitap eden yönüne dikkat çekmektedir. Zira siyasetin öznesi “insan” olduğuna göre, insanları etkilemenin de hiç şüphesiz bir sanatsal yönü bulunmaktadır. Her ne kadar insan rasyonel bir varlık olarak akılcı bir eğilim gösterse de dokusunda var olan duygusal niteliğinin bu eğilimlerinde başat olduğunu kabul etmek gerekir.

Siyaset, insanların hayatlarını düzenleyen genel kuralları yapmak, korumak ve değiştirmek için gerçekleştirdikleri faaliyetlerdir (Heywood, 2016: 241). Siyasetin önemli bir özelliği bir grup insan için ya da toplumun tümü için alınan, kolektif yaşamı etkileyen kararların kapsamıyla ilgili olduğundan (Vergin, 2008: 144), Giddens’in da (2012: 892) ifadesiyle “siyasal alanda olanlar yaşamlarımızın tümüne dokunur”.

Siyaset kurumu bütün bu düzenlemeleri yaparken ya da gerekli adımları atarken vatandaşlar ile iletişim kurmak zorundadır. Siyaset bir bakıma da, siyaset yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi ve devamının sağlanması süreci olarak nitelendirilirse, bu sürecin işlerliği iletişimle mümkün olmaktadır (Doğan, 2017: 10). Zira, siyasetin özünde iletişim, iletişimin özünde de karşılıklı etkileşim bulunmaktadır (Yavaşgel, 2004: 1). Bu durumda siyasal aktörler ya da bir başka ifadeyle yönetenler ile yönetilenler arasındaki iletişim faaliyetleri yani siyasal iletişim öne çıkmaktadır.

Siyasal iletişim sadece seçim süreçleriyle sınırlı olan bir olgu değildir. Siyasal iletişim, sürekli olarak siyasal aktörler, siyasal kurumlar, yöneticiler veya organizasyonlar tarafından hedef kitlelerini etkilemek, bilgilendirmek ya da desteklerini almak amacıyla çeşitli iletişim araçlarını kullanarak gerçekleştirdiği iletişim sürecidir (Doğan, 2017: 13). Siyasal aktörler, seçim süreciyle sınırlı olmamak üzere siyasal yaşamın her anında ve her gününde siyasal iletişime ihtiyaç duymaktadır. Siyasal aktörler, seçmenlerini/vatandaşları sürekli olarak bilgilendirerek, onların desteğinin sürmesini sağlamak durumundadırlar.

Bu anlamda, siyasal aktörlerin seçmenleriyle sürdürülebilir bir iletişim sürecini hayata geçirmeleri adeta bir zorunluluktur. Seçmenle sürdürülebilir bir iletişim sürecini gerçekleştirmek durumunda olan siyasal aktörlerden biri de milletvekilleri. Milletvekilleri belirli bir süre için (5 yıl) milleti temsil yetkisi, alarak yasama meclislerinde millet adına görev yapmaktadırlar. Bu görev süreleri içinde, faaliyetleri, etkinlikleri veya çeşitli konulardaki görüşleri hakkında seçmene bilgi vermektedirler. Milletvekilleri bu bilgilendirme sürecinde geleneksel medya araçlarını kullanmanın yanı sıra sosyal medyayı da etkin bir şekilde kullanarak seçmenlerini bilgilendirebilmektedirler.

Bu çalışmada, TBMM üyelerinin sosyal medya kullanım pratikleri incelenmektedir. Bu bağlamda milletvekillerinin sosyal medya ağı olan twitter

kullanım pratikleri incelererek seçmenlerini ne düzeyde bilgilendirdikleri belirlenmeye çalışılmaktadır.

SOSYAL MEDYA VE SİYASET

Medya ile siyaset arasındaki ilişki “birlikte var olma” ilişkisi olarak nitelendirilebilir. Siyaset kurumu için medya hedef kitlesine ulaşmak için bir araç; siyaset kurumu ise medya için hedef kitlesine ulaştıracağı haberlerin kaynağıdır. Dolayısıyla iki kurum arasındaki ilişki karşılıklı olmanın yanında aynı zamanda bir birlerini de etkileyen bir niteliğe sahiptir.

Medya ve siyaset arasındaki bağı sağlayan temel unsur medyanın bireyler üzerindeki etkisidir. Heywood’a göre, (2016: 233) medya, bir iletişim kanalından daha çoğunu oluşturur; gücün toplum içerisindeki dağılımını sadece yansıtan değil, etkileyen sürecin kendisidir. Siyaset kurumu veya siyasal aktörler medyanın bu gücünü kullanarak insanları etkilemeye çalışmaktadırlar.

Siyasal aktörler, tarih boyunca seçmenlere/vatandaşlara/ yönetilenlere ulaşmak için çeşitli iletişim araçlarını kullanmışlardır. Lilleker’in de (2013: 15) ifade ettiği üzere, dünya tarihinde her dönemde siyasi liderler kendilerini toplumdaki gruplara anlatmak ve rakiplerinin karşısında halkın desteğini sağlamak için uğraş vermişlerdir. Bu uğraşlar aslında siyasal iletişimin ilk örnekleri olarak değerlendirilmektedir.

Siyasal aktörler, ilk zamanlarda yüz yüze iletişim faaliyetleri olarak değerlendireceğimiz toplantılar, ziyaretler ve mitingler ile mesajlarını seçmenlere iletirlerdi. Kitle iletişim araçlarının ortaya çıkması ve yaygınlaşmasıyla birlikte siyasal iletişimin de kapsamı ve yoğunluğu artmıştır. Özellikle televizyonun yaygınlaşması siyasal iletişimde önemli bir donum noktası olmuştur. İkinci dönüm noktası ise, yeni medya olarak nitelendirilen internet medyasının ortaya çıkmasıdır. İnternet medyasının gelişmesi, siyasal iletişim faaliyetlerinde önemli bir gelişim ve değişim sürecini oluşturmaktadır (Doğan, 2017: 15).

Yeni medya kullanımı, siyasal aktörler tarafından çabuk keşfedilmiş ve kendi amaçlarını daha iyi gerçekleştirmek için kendileri ile haber ve bilgi vermek üzere sürekli olarak, seçmen oylarını etkilemek üzere de siyasal kampanya dönemlerinde kullanılmaktadırlar (Aziz, 2007: 63). Yeni iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler siyasal aktörlere seçmenlere ulaşmak için yeni imkânlar sağladığı gibi siyasal iletişime de farklı bir boyut kazandırmıştır.

Geleneksel siyasal iletişimde siyasal aktörler ile seçmen arasında genellikle tek yönlü bir iletişim söz konusu iken yeni medya özellikle de sosyal medya ile siyasal aktörler ile seçmenler arasındaki iletişim çift yönlü-etkileşimci bir boyuta bir başka ifadeyle çevrimiçi etkileşime kavuşmuştur. Çakır ve Tufan’ın (2016: 11) ifade ettiği gibi, sosyal medya sayesinde siyasetçiler binlerce hatta milyonlarca insanla aktif olarak iletişime geçebilecek duruma gelmişlerdir.

Sosyal medya, insanların bağlantı kurabileceği, tartışabileceği ve paylaşabileceği çevrimiçi platformlardır. Sosyal medyanın etkileşimli ve çift yönlü bir deneyim sunması (Williamson, 2013: 9) siyasal iletişimde de bir değişimi sağladı. Facebook, Twitter ve Instagram gibi platformlar, politikacıların vatandaşlarla etkileşimini dönüştürdü (Patterson, 2016: 4). Sosyal medya insanların internet üzerinden interaktif bir şekilde birbirleriyle iletişim kurmasına, haberleşmesine olanak sağlayan önemli bir araç (Çakır & Tufan, 2016: 9) olması dolayısıyla politika yapıcılar tarafından da hızla benimsendi (Vesnic-Alujevic, 2013: 19). İnternet sitesi, elektronik posta, chat gibi araçlar yerine artık Facebook, Twitter gibi sosyal medya ortamları kullanılmaya başlanmış, paylaşım, yorum, beğeni, tweet, retweet gibi kavramlar popüler hale gelmiştir. Siyasiler gündeme dair düşüncelerini onları seçmene en hızlı şekilde ulaştıracak olan sosyal medyayı tercih ederek paylaşmaktadır (Bostancı, 2014: 88).

Sosyal medya sayesinde politikacılar, milyonlarca insana fikirlerini aynı anda aktarma imkânına sahiptirler. Politikacıları sosyal medya sitelerini kullanmaya yönelten en önemli etkenler, bu sitelerin gençler arasında oldukça yaygın olarak kullanılmasıdır. Yeni neslin haberleri daha çok web üzerinden takip etmesi ve görüşlerini yine bu araçlar üzerinden ifade ediyor olması politikacıların gençlere ulaşmasında sosyal ağların en önemli iletişim aracı haline gelmesine sebep oluyor. Yani sosyal medyada daha aktif olan politikacılar, gençler arasında daha çok tanınıyor (Çakır & Tufan, 2016: 12).

Sosyal medya, seçmenleriyle iletişim kurma, onları yaptıkları hakkında bilgilendirmeyi amaçlayan siyasal aktörlerin önemli bir iletişim aracı olmasının yanında seçmenlerin kendilerine vermek istediği mesajları alabilecekleri bir platform özelliğine de sahiptir. Sosyal medya sayesinde siyasal aktörler ile seçmen arasında daha yoğun ve doğrudan iletişim/etkileşim imkânı ortaya çıkmıştır. Bu durumda demokrasinin gelişmesi ve siyasal katılımın artmasını sağlayan bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

Sosyal medyanın siyasal alandaki yansımalarından biri de siyasal katılıma ilişkindir. Sosyal medya, vatandaşların siyasal katılımına yeni bir imkân sağlayarak katılımı kolaylaştırarak bir anlamda da artırmıştır. Bireyler internet ve sosyal ağlar vasıtasıyla arkadaşlarıyla ve diğer kişilerle siyasal iletişim kurmakta, bu mecralarda elde ettikleri bilgiler kapsamında siyasal tutum ve davranışlar oluşturup, çeşitli düzeylerde siyasal katılım faaliyetlerinde bulunabilmektedirler. Bireylerin siyasal katılımında, internet ve sosyal ağlar, çeşitli şekillerde rol oynamaktadır. Kişinin, internet ve sosyal ağlar aracılığıyla siyasal içerikli haberleri takip etmesi, diğer kişilerle siyasal konulara ilişkin fikri tartışmalara girmesi, siyasi adaylarla iletişim kurması, internet üzerinden siyasal içerikli aktivitelere katılması ve bunlara destek vermesi bu dijital teknolojilerin siyasal tutum ve davranışlar üzerinde etkisine birer örnek olarak gösterilebilir (Eser & Güler, 2015: 224).

Sosyal medya, siyasal partiler tarafından propaganda aracı olarak kullanılmaktadır. Hemen hemen bütün siyasal partilerin ve parti alt oluşumlarının sosyal medyada aktif bir hesabı bulunmakta ve partiler bütün siyasal programlarını bu hesaplar üzerinden sürdürmektedir. Hatta siyasal partilerin halkla ilişkiler faaliyetlerinin önemli bir yekûnu bu portallar üzerinden yürütülmektedir. Siyasal partiler; günlük faaliyet programlarını, siyasal fikirlerini, rakip partilerle olan çekişmelerini hep bu hesaplar üzerinden seçmen ya da güncel deyimle takipçilerine duyurmaktadır (Köseoğlu & Al, 2013: 115). Bu sayede siyasal organizasyonlar hem seçmenlerine hem siyasal bilgi sağlamakta hem de onları etkilemeye çalışmaktadırlar.

Sosyal medya siyasal kampanyaların yürütülmesinde en aktif araçlardan biri haline gelmektedir. Özellikle Barack Obama'nın 2008 başkanlık seçimlerinde Facebook ve Twitter gibi sosyal medya hesaplarını seçim kampanyasında aktif kullanımı ve seçim sonuçlarına olan etkisi siyasal iletişimde sosyal medyanın önemini ortaya koymaktadır (Ölçer, 2016: 757). Sosyal medya, artık günümüzde siyasal seçim dönemlerinde üzerinde özel medya planlamalarının yapıldığı bir iletişim aracıdır. Özellikle bazı durumlarda toplun etkileşim, gündem çalışması gibi özel etkinlikler düzenlenerek seçmenin sosyal medya üzerinden motivasyonu artırılmaya çalışılmaktadır.

Siyasetçilerin sosyal medya ortamlarını kullanması, seçmen mobilizasyonu ve yeni seçmenlerin kazanılması açısından da önemlidir. Facebook ve Twitter gibi sosyal paylaşım ağları, partilerin örgütlenme konusunda sıkıntı yaşadığı bölgelerde, sempatanlarına ve/veya potansiyel seçmenlerine ulaşmaları yolunda etkin bir araçtır (Balcı & Sarıtaş, 2015: 515). Sosyal medyanın zaman ve coğrafik sınırları ortadan kaldırması siyasal aktörlere farklı bir deneyim sunmuştur. Bu sayede günün her saatinde yeni bilgi sunma veya coğrafik olarak uzak bir mesafeye dahi mesaj gönderme önemli bir imkândır.

Facebook ve Twitter başta olmak üzere sosyal ağlar oy oranı nedeniyle güçlü olarak ifade edilen partilerin gücünün artırılmasında önemli rol oynarken; diğer yandan daha az oy potansiyeline sahip ve daha az güçlü diye ifade edilen siyasal partilere destek toplama, politikalarını daha geniş kitlelere ulaştırma gibi imkânlar tanımak suretiyle çağımızın önemli bir kitle iletişim aracı durumuna gelmiştir (Balcı & Sarıtaş 2015: 518). Özellikle seçmen desteği düşük siyasal partiler mesajlarını sosyal medya üzerinden çok farklı ve geniş kitlelere ulaştırarak desteklerini artırebilmeleri mümkündür. Örneğin, e-miting türü organizasyonlar ile geniş kitlelere verilmek istenen mesaj verilebilmekte. Bu tür organizasyonların başarısı artık verilen mesajın hedef kitle üzerindeki etkisine bağlıdır.

Sosyal medya siyasal davranışların şekillenmesinde önemli faktörlerden biridir. Facebook, Twitter gibi sosyal ağlarda paylaşılan fotoğraf, video veya yazılan siyasal içerikli konular bireyin siyaset alanına yönelik ilgi duymasını ve bu alanla ilgili bilgi sahibi olmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla elde edilen bu bilgi

üzerinden birey yeni bir siyasal davranış geliştirmekte veya var olan siyasal görüş ve davranışını revize etmektedir (Dursunoğlu, 2017: 1582).

Sosyal medyanın siyasal alanda sağladığı olanaklardan biri siyasal bilgi edinimiyle ilgilidir. Sosyal medya, siyasal bilgiye ulaşımı kolaylaştırmış, siyasal bilgi kaynaklarını genişletmiş ve siyasal bilgi çeşitliliğine imkân vermiştir. Sosyal medya, aynı zamanda bireylere bağımsız olabilme, bağımlılıktan kaçınmalarına olanak sağlamaktadır. Medyanın tekelleşen ve tek tiplenen yayınları içerisinde sosyal medya her bireyi aynı zamanda bilgi alınabilecek bir medya olarak konumlandırmaktadır. Ancak, burada dikkat edilmesi gereken husus, iyi ve kötü şeyler, arasında doğru ayrımı yapmak gereğidir. Sosyal medyada yer alan her bilginin aynı zamanda teyide muhtaç bir bilgi olduğu kabul edilmeli; her yazılan doğru olarak değerlendirilmemelidir.

Siyasal aktörler, sosyal medya aracılığıyla kurdukları etkileşim yoluyla seçimde güven ve sempati uyandırmakta ve aynı anı zamanda kişisel bir bağ kurabilmektedir. Sosyal medyanın sağladığı etkileşim sayesinde seçmen-siyasal aktör ilişkisi seçen-seçilen ötesinde bir niteliğe kavuşabilmektedir. Siyasal aktör ile seçmen arasındaki bağ güçlendikçe bu durum taraftar boyutuna kadar taşınabilmektedir.

Hiç şüphesiz sosyal medya sunduğu imkânlar ile siyasal aktörlere siyasal iletişim faaliyetlerinde yeni bir deneyim sunmasının yanında seçmenlere de siyasal aktörleri daha yakından takip etme, denetleme ve onlara mesajlarını doğrudan ulaştırma imkânı sağlamaktadır. Özellikle seçimler sonrasında seçmenler temsil yetkisi verdikleri milletvekillerini, belediye başkanlarını veya diğer seçilmiş aktörleri yakından takip edebilmekte ve denetleyebilmektedir.

Milletvekillerinin Sosyal Medya Kullanımı

Milletvekilleri, sosyal medyayı özellikle son yıllarda daha da yoğun bir şekilde kullanan siyasal aktörlerin başında gelmektedir. Türkiye gibi genç seçmenlerin ağırlıkta olduğu ülkelerde bu seçmen gruplarına ulaşmanın en etkili yolunun sosyal medya olduğu düşünülmektedir. Milletvekillerinin yanı sıra, siyasal partiler kurumsal olarak siyasi partilerin çeşitli kademedeki yöneticileri de bireysel olarak seçmenlerine mesajlarını ulaştırmak için sosyal medyayı kullanmaktadır.

Milletvekilleri sosyal medyayı hem seçim kampanya döneminde hem de seçim dönemi dışında yasama faaliyeti yürüttükleri dönemde kullanmaktadırlar. Khaldarova vd.,'nin (2013: 30) ifade ettiği gibi; sosyal medya araçları, parlamenterler için topluluklarla iletişim kurmanın etkili bir yolu olmakla birlikte parlamenterlere de ulaşmanın kolay bir yoludur. Çift yönlü bir iletişim olanağı sağlaması dolayısıyla hem seçmen hem de milletvekilleri açısından sosyal medya önemli bir mecradır.

Aslında, hâlihazırda parlamento, vatandaşlar ile iletişimi hem geleneksel hem de yeni medya türleri aracılığıyla yürütmektedir. Bununla birlikte, geleneksel medya, kamu ile parlamento arasında yeterli etkileşime veya iki yönlü etkileşime izin vermemektedir (Sefora, 2017: 65). Dolayısıyla sosyal medya, çift yönlü bir iletişime/etkileşime imkân vermekte, bu durumda sosyal medyayı diğer iletişim araçlarından farklı kılmakta; öne çıkarmaktadır.

Sosyal medya, yasama meclisleri ve parlamento üyeleri için içerik oluşturmak ve paylaşmak için yeni fırsatlar oluşturdu. Sosyal medya, halkla iletişim kurmak, mevzuat hakkında danışmak, eğitim kaynakları sunmak ve şeffaflığı teşvik etmek için yeni yollar sağlamaktadır (Williamson, 2013: 8). Milletvekilleri özellikle gerçekleştirdiği çalışmalar hakkında takipçilerini bilgilendirebilmekte, çeşitli konulardaki görüşlerini dile getirebilmektedir

Sosyal medya, çok önemli bir söylemsel ve etkileşimli potansiyele sahip olmasına rağmen, parlamenter faaliyetin varlığının ve bilgilendirici yayılmasının bir işleviyle sınırlıdır (Giraldo-Luque vd., 2017: 1294). Bu durum sosyal medyanın etkin bir şekilde kullanımı daha doğrusu tam olarak işlevini yerine getirememesine neden olmaktadır. Dolayısıyla, sosyal medya bilgilendirmenin ötesinde seçmenlerin/vatandaşların yasama sürecine katılımını, müzakere edebilmelerini sağlayıcı bir şekilde kullanılmalıdır.

Sosyal medyada milletvekilleri çeşitli konulardaki görüşlerini kesintisiz bir şekilde doğrudan yayımlayabilir. Çünkü geleneksel medya araçlarından verilmek istenen mesajların bir bölümü editoryal süreçte kesintiye uğrayabilir ya da hiç yayımlanmayabilir. Dolayısıyla sosyal medya, milletvekillere mesajlarını doğrudan doğruya verebilme imkânı sağlamaktadır.

Geleneksel medyada yayımlanan milletvekillerinin düşünce, faaliyet ve etkinliklerine ilişkin haber, yorum ve değerlendirmeler sosyal medya aracılığıyla daha çok yayıl doğrudan hedef kitleye ulaştırılabilir.

Sosyal medyada milletvekili tarafından ifade edilen bir değerlendirme ya da bir faaliyet, etkinlik, ziyarete ilişkin bir paylaşım geleneksel medyada haber olarak yer bulabilir. Bu şekilde de siyasal gündemde yer bulunabilir.

Yasama faaliyetleri çerçevesinde vatandaşların çeşitli konulardaki görüşleri alınarak, tartışmaya katılmaları, görüşlerini iletmeleri sağlanarak ilgili konudaki yasal düzenlemeye vatandaşların da katılımı sağlanabilir. Bu sayede hem milletvekilleri seçmenlerinin beklentilerini karşılamış, hem de vatandaşların yasama faaliyetlerine katılımı sağlanmış olmaktadır.

Sosyal medya aracılığıyla milletvekilleri seçmenleriyle herhangi bir eşiğe ya da engele takılmadan etkili ve sürdürülebilir şekilde etkileşime girebilirler. Seçmen ile milletvekili arasında gerçekleşen bu tür bir etkileşim demokratik siyasal yaşama da katkı sağlamaktadır.

TBMM 24. Dönem milletvekillerinin sosyal medya kullanımının analiz edildiği bir çalışmada, Türkiye’deki genel eğilimin aksine milletvekilleri arasında Twitter hesabı olanların sayısı, Facebook hesabı olanlardan daha fazladır. Birçok milletvekilinin sosyal medya hesabını seçim döneminde açmış olduğu ve seçim dönemi geçtikten sonra da aktif olarak kullanmayı bıraktıkları ve de bilgileri güncellemedikleri müşahade edilmiştir. Araştırmada, bazı milletvekillerinin sosyal medyayı sadece reklam amaçlı ve tek taraflı kullandıkları, sosyal medyayı geleneksel medyadan ayıran interaktif gücü, ön plana çıkarmadıkları gözlemlenmiştir (Altunbaş, 2013: 10). Bostancı (2015: 154-155) ise yine TBMM 24. Dönem milletvekilleri üzerine yaptığı bir çalışmada, milletvekillerin %92,2’sinin sosyal medyayı kullandığı,%46,6’sının sosyal medya araçlarını kendi yönettiği, %45’inin içerik türü olarak sadece yazı paylaşımında bulunduğu tespit edilmiştir.

Khaldarova vd.’nin (2013:30) ise Finlandiya parlamenterleri üzerine yaptığı araştırmada, milletvekillerinin çoğunluğunun Facebook'ta kişisel hesaplar kullandığını ancak bunların yarısının kapalı olduğunu, yani milletvekilleri arayan kişiler kendileriyle bağlantı kuramadığını ifade etmektedir. Tüm parlamenterlerin sadece %40’ının Twitter hesapları var ve bunların neredeyse yarısı asla kullanmıyor veya zaman zaman kullanmıyor çalışmada elde edilen bir başka bulgu olarak dikkat çekmektedir. Patterson’nun (2016: 4), 107 ülkeden kadın Parlamenterlerin sosyal medya kullanımını incelediği çalışmasında, kadın parlamenterlerin %86’sının çalışmalarında bir miktar-kısmen- sosyal medya kullandığı; %46’sının sosyal medyayı kendinin yönettiği; %46’sının personel ile eşit oranda yönettikleri sonucunu elde etmiştir.

Metodoloji

26. dönem TBMM Üyelerinin sosyal medya kullanım pratiklerinin incelediği bu çalışmada, sosyal paylaşım ağı Twitter üzerinden milletvekilleri tarafından yapılan paylaşımlar analiz edilmiştir. TBMM üyelerinin Twitter hesaplarının bulunup bulunmama durumu, Twitter’ı kullanım düzeyleri ve paylaşımlarının içeriği coğrafi bölgelere, siyasi partilere ve cinsiyete göre dağılımları çalışma kapsamında incelenmiştir. Milletvekillerinin twitter hesapları 1 Mart 2018 tarihinde başlanarak, 30 Mart 2018 tarihine kadar günlük olarak takip edilmiştir. Bunun için öncelikle tüm hesaplar takibe alınmış, veri girişi günlük olarak yapılmıştır.

İçerik analizi yönteminin kullanıldığı çalışmada, 01-30 Mart 2018 tarihleri arasındaki zaman dilimi incelemeye tabi tutulmuştur. Genel başkanları hariç tutularak kişisel Twitter hesabı bulunan 514 TBMM üyesinin Twitter paylaşımları analiz edilmiştir. Mecliste bulunan beş siyasi parti milletvekili yanı sıra bir bağımsız milletvekilinin hesaplarından yapılan paylaşımlar tarih aralığında günlük olarak kaydedilmiş, coğrafi bölge, cinsiyet, siyasi parti ve en

fazla paylaşım yapan ilk elli kişi şeklinde kategorilere ayrılmıştır. Elde edilen bulgular tablolar halinde sunularak analiz edilmiştir.

Bulguların Analizi

Tablo 1. Coğrafi Bölgelere Göre Milletvekillerinin Twitter Paylaşımları

Coğrafi Bölge	Tweet Sayısı	%
Marmara Bölgesi	16.436	32.31
Ege Bölgesi	7.465	14.67
İç Anadolu Bölgesi	6.358	12.54
Karadeniz Bölgesi	6.030	11.85
Akdeniz Bölgesi	5.967	11.73
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	4.453	8.75
Doğu Anadolu Bölgesi	4.146	8.15
Toplam	50.855	100.00

01-30 Mart tarihleri arasında milletvekillerinin kişisel hesaplarından yapmış oldukları paylaşımların coğrafi bölgelere göre toplam dağılımı Tablo 1’de yer almaktadır. Elde edilen verilere göre belirtilen tarih aralığında toplamda milletvekilleri tarafından 50.855 tweet atılmıştır. Mevcut toplamda milletvekilleri tarafından atılan 16.436 tweet sayısı ile Marmara Bölgesi ilk sırada yer almıştır. 7.465 tweet ile Ege Bölgesi ikinci, 6.358 tweet ile İç Anadolu Bölgesi üçüncü, 6.030 tweet ile Karadeniz Bölgesi dördüncü, 5.967 tweet ile Akdeniz Bölgesi beşinci, 4.453 tweet ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi altıncı, 4.146 tweet ile Doğu Anadolu Bölgesi yedinci olmuştur.

Marmara Bölgesi, 145 milletvekili sayısı ile en fazla milletvekiline sahip bölge olması dolayısıyla sayısal olarak en fazla tweet bu bölge milletvekilleri tarafından atılmıştır. Milletvekili sayısı bakımından 81 milletvekili ile ikinci sırada yer alan İç Anadolu Bölgesi milletvekilleri, 62 milletvekiline sahip Ege Bölgesi milletvekillerinden daha az tweet paylaşımında bulunmuşlardır. Akdeniz Bölgesi’nin milletvekili sayısı 66, Karadeniz Bölgesinin milletvekili sayısı 62 olmasına rağmen Karadeniz Bölgesi milletvekilleri daha fazla tweet paylaşımı yapmışlardır. En az milletvekiline sahip iki bölgeden 52 milletvekiline sahip Güney Doğu Anadolu Bölgesi ile 46 milletvekiline sahip Doğu Anadolu Bölgesi milletvekilleri tweet paylaşımı ile diğer bölgelerden geri de kalmışlardır.

Tablo 2. Milletvekillerinin Coğrafi Bölgelere Göre Günlük Ortalama Twitter Paylaşımı

	Milletvekili Sayısı	Tweet Sayısı	Günlük Ortalama
Ege Bölgesi	62	7.465	4.01
Marmara Bölgesi	145	16.436	3.77
Karadeniz Bölgesi	62	6.030	3.24
Akdeniz Bölgesi	66	5.967	3.01
Doğu Anadolu Bölgesi	46	4.146	3.00
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	52	4.453	2.85
İç Anadolu Bölgesi	81	6.358	2.61
Toplam	514	50.855	3.29

Milletvekillerinin tweet paylaşımlarının günlük ortalamalarının ortaya konulduğu tabloda da görüldüğü üzere Ege Bölgesi milletvekilleri twitterda günlük ortalama 4.01 tweet paylaşmaktadır. En fazla milletvekiline sahip olan Marmara Bölgesi milletvekilleri ise günlük ortalama 3.77, Karadeniz Bölgesi milletvekilleri 3.24, Akdeniz Bölgesi milletvekilleri 3.01, Doğu Anadolu Bölgesi milletvekilleri 3.00 tweet paylaştıkları belirlenmiştir.

Günlük tweet paylaşım ortalamalarında son iki bölgenin durumu şu şekilde belirlenmiştir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi milletvekilleri günlük ortalama 2.85, İç Anadolu Bölgesi milletvekilleri günlük ortalama 2.61 tweet paylaşımında bulunmuşlardır. İç Anadolu Bölgesi milletvekili sayısı bakımında ikinci sırada yer alan bölge olmasına rağmen günlük ortalama tweet paylaşımında en son sırada yer almıştır.

Buna göre, İç Anadolu Bölgesi’ndeki illerden seçilen milletvekilleri, diğer illere göre daha düşük düzeyde sosyal medyayı kullanmaktadırlar. Sosyal medya paylaşım ağı tweekter’ı en yoğun kullanan milletvekilleri ise Ege Bölgesi milletvekilleridir.

TBMM’nin 514 üyesinin twitter’da günlük ortalama paylaşımı 3.29’dur. Buna göre, Ege Bölgesi ve Marmara Bölgesi milletvekilleri günlük ortalamanın üzerinde paylaşımında bulunurken diğer beş bölgenin milletvekilleri ise ortalamanın altında bir paylaşım yaptıkları tespit edilmiştir. Burada özellikle dikkat çeken husus, ülkemizin iç bölgelerinde illerin milletvekilleri twitter’ı kenar bölgelerine göre daha düşük düzeyde kullanmaktadır. Bu durumun bölgelerin seçmen profilleri ile de ilgili olduğu düşünülmektedir. Türkiye’nin gelişmiş kenar bölgelerinde yaşayan seçmen grupları daha aktif olarak kullandığından, milletvekilleri de seçmen gruplarına mesajlarını vermek, onlara ulaşmak amacıyla sosyal medyayı diğer bölgelere göre daha aktif kullandığı düşünülmektedir.

Tablo 3. Milletvekillerinin Cinsiyetine ve Bölgelere Göre Twitter Paylaşımı

Coğrafi Bölge	Tweet Sayısı					
	Kadın	%	Erkek	%	Toplam	%
Marmara Bölgesi	4631	28.2	11805	71.8	16436	100.0
Ege Bölgesi	1193	15.9	6272	84.1	7465	100.0
Akdeniz Bölgesi	639	10.8	5328	89.2	5967	100.0
İç Anadolu Bölgesi	1590	25.1	4768	74.9	6358	100.0
Doğu Anadolu Bölgesi	617	14.8	3529	85.2	4146	100.0
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	740	16.7	3713	83.3	4453	100.0
Karadeniz Bölgesi	970	16.1	5060	83.9	6030	100.0
Toplam	10.380	20.5	40.475	79.5	50.855	100.0

TBMM üyelerinin sosyal paylaşım ağı twitter kullanım düzeyleri cinsiyete göre farklılık göstermektedir. Erkek milletvekilleri twitter’ı, kadın milletvekillerine göre daha yoğun düzeyde kullanmaktadırlar. Bu durum toplumsal cinsiyet ve medya kullanım düzeyleri bağlamında da değerlendirilebilir. Zira, yapılan çeşitli çalışmalarda da görülmüştür ki, erkeklerin sosyal medya kullanım düzeyi kadınlara göre daha yüksektir. Milletvekillerin cinsiyetine göre twitter kullanım düzeylerinin bölgelere göre dağılımının verildiği tablo incelendiğinde bölgeler arasında bazı farklılıkların olduğu görülmektedir.

Marmara Bölgesi milletvekillerinin yaptığı twitter paylaşımının %28.2’si; İç Anadolu Bölgesi milletvekillerinin yaptığı twitter paylaşımının %25.1’i, Güneydoğu Anadolu Bölgesi milletvekillerinin yaptığı twitter paylaşımının %16.7’si, Karadeniz Bölgesi milletvekillerinin yaptığı twitter paylaşımının %16.1’i, Ege Bölgesi milletvekillerinin yaptığı twitter paylaşımının %15.9’u, Doğu Anadolu Bölgesi milletvekillerinin yaptığı twitter paylaşımının %14.8’i ve Akdeniz Bölgesi milletvekillerinin yaptığı twitter paylaşımının %10.8’i kadın milletvekilleri tarafından yapılmıştır.

Marmara Bölgesi ve İç Anadolu Bölgesi’ndeki kadın milletvekillerinin paylaşımı diğer bölgelere göre daha yüksek iken, Akdeniz Bölgesindeki kadın milletvekillerinin paylaşımı daha düşük düzeyde belirlenmiştir.

TBMM’nin erkek üyelerinin bölgelere göre twitter paylaşımında Akdeniz Bölgesi ve Doğu Anadolu Bölgesi öne çıkmaktadır. Akdeniz Bölgesi

milletvekillerinin yaptığı twitter paylaşımının %89.2'sini, Doğu Anadolu Bölgesi milletvekillerinin yaptığı twitter paylaşımının %85.2'sini erkek milletvekillerinin yaptığı belirlenmiştir. Marmara Bölgesi milletvekillerinin yaptığı twitter paylaşımında erkeklerin oranı (%71.8) diğer bölgelere göre daha düşüktür.

Tablo 4. Milletvekillerinin Partilere ve Bölgelere Göre Twitter Paylaşımı

Coğrafi Bölge	Tweet Sayısı										Toplam	
	AK Parti	%	CHP	%	MHP	%	HDP	%	İyi Parti	%	Tweet Sayısı	%
Marmara Bölgesi	6878	41.8	7866	47.8	1370	8.3	303	1.8	19	0.1	16436	100.0
Ege Bölgesi	3594	48.1	2387	31.9	592	7.9	443	5.9	449	6.0	7465	100.0
Akdeniz Bölgesi	3020	50.6	1587	26.5	1162	19.4	162	2.71	36	0.6	5967	100.0
İç Anadolu Bölgesi	3748	58.9	2384	37.4	133	2.09	0	0	8	0.1	6358	100.0
Doğu Anadolu Bölgesi	2540	61.2	424	10.2	51	1.2	1131	27.2	0	0	4146	100.0
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	3455	77.5	284	6.3	0	0	652	14.6	62	1.3	4453	100.0
Karadeniz Bölgesi	4707	78.0	1224	20.2	99	1.6	0	0	0	0	6030	100.0
Toplam	27.942	54.9	16156	31.7	3.407	6.6	2.691	5.2	574	1.1	50.855	100.0

Partilerin milletvekillerinin bölgelere göre twitter kullanım düzeylerini ortaya koyan tabloda da görüldüğü üzere, bölgelere milletvekillerinin twitter kullanımları farklılık göstermektedir. Marmara Bölgesi milletvekillerinin yaptığı twitter paylaşımının %47.8'i CHP, %41.8'i AK Parti milletvekilleri tarafından yapılmıştır. AK Parti milletvekillerinin twitter kullanımının en yoğun olduğu bölge Karadeniz Bölgesi iken, en düşük olduğu bölge ise Marmara Bölgesi'dir. MHP'nin Akdeniz Bölgesindeki illerin milletvekilleri diğer illere göre daha yüksek düzeyli twitter paylaşımında bulunmuşlardır.

Marmara Bölgesi hariç toplamda Adalet ve Kalkınma Partisi'ne mensup milletvekillerinin diğer coğrafi bölgelerde ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Marmara Bölgesi'nde ilk sırada yer alan Cumhuriyet Halk Partisi milletvekillerinin ise diğer coğrafi bölgelerde ikinci sırada olduğu görülmüştür. Milliyetçi Hareket Partisi Güneydoğu Anadolu Bölgesinde son sırada yer alırken, Halkların Demokratik Partisi'nin ise İç Anadolu Bölgesi ve Karadeniz Bölgesi'nde son sırayı paylaştığı gözlemlenmiştir. İyi Parti'nin ise en yüksek paylaşım oranını elde ettiği coğrafi bölge Ege Bölgesi olurken, Doğu Anadolu Bölgesi ve Karadeniz Bölgesi'nde son sırada yer aldığı görülmüştür.

Bu tablo milletvekillerinin partilere göre twitter kullanım düzeylerinin bölgesel çerçevede analizini ortaya koymaktadır. Bu anlamda elde edilen veriler, partilerin

milletvekillerinin twitter kullanım düzeylerinin bölgelere göre farklılık gösterdiğini ortaya koyması bakımından önemlidir.

Elde edilen veriler genel olarak değerlendirildiğinde toplam tweet sayısının %54.9'unu Adalet ve Kalkınma Partisi milletvekillerinin paylaştığı görülmektedir. Daha sonra sırasıyla Cumhuriyet Halk Partisi (%31.7), Milliyetçi Hareket Partisi (%6.6), Halkların Demokratik Partisi (%5.2), İyi Parti (%1.1) ve Bağımsız milletvekili (%0.1) izlemiştir. AK Parti milletvekillerinin toplam tweet sayısının %54.9'unu oluşturması milletvekili sayısının diğer partilerden fazla olmasıyla ilgilidir. İncelemeye tabi tutulan milletvekillerinin (514) %59'unu AK Parti milletvekilleri oluşturduğu halde incelenen toplam twitter paylaşımlarının %54.9'unu AK Parti milletvekilleri paylaşmıştır.

Tablo 5. Milletvekillerinin Mensubu Olduğu Siyasi Partilere Göre Günlük Ortalama Twitter Paylaşımı

Siyasi Partiler	Milletvekili Sayısı	Tweet Sayısı	Günlük Ortalama Paylaşım
AK Parti	304	27942	3.06
CHP	126	16156	4.27
MHP	33	3407	3.44
HDP	45	2691	1.99
İyi Parti	5	574	3.82
Bağımsız	1	85	2.83
Toplam	514	50.855	3.29

Milletvekillerinin siyasi partilerine göre günlük paylaşım sayılarına yer verildiği tablo partilere göre milletvekillerinin twitter kullanım düzeyini bir başka açıdan ortaya koymaktadır. Tablodan görüldüğü üzere Cumhuriyet Halk Partisi milletvekillerinin günlük 4.27'lik tweet paylaşma oranıyla diğer partiler arasında ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Günlük 3.82'lik paylaşım oranıyla İyi Parti milletvekilleri ikinci olurken, üçüncü sırada ise 3.44'lük oranla Milliyetçi Hareket Partisi milletvekilleri yer almaktadır. 3.06'lık oranla Adalet ve Kalkınma Partisi vekilleri dördüncü, 2.83'lük oranla paylaşımında bulunan bağımsız milletvekili beşinci, günlük 1.99'lük oranla Halkların Demokratik Partisi altıncı sırada yer almıştır. Toplamda ise 514 milletvekilinin günlük tweet atma oranının 3.29 olduğu görülmektedir.

Bu tabloya göre, CHP milletvekilleri ve MHP milletvekilleri diğer partilere göre twitter'ı daha yüksek düzeyli kullanmaktadırlar. AK Parti mecliste en fazla milletvekiline sahip olmasına rağmen günlük ortalama twitter paylaşımında dördüncü sırada yer almaktadır.

Tablo 6. Milletvekillerinin Partilere ve Cinsiyete Göre Günlük Ortalama Twitter Paylaşımı

	Milletvekili Sayısı			Tweet Sayısı			
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Günlük %	Erkek	Günlük %
AK Parti	34	270	304	5.806	5.69	22.136	2.73
CHP	19	107	126	2.968	5.20	13.188	4.10
MHP	3	30	33	655	7.27	2.752	3.05
HDP	16	29	45	906	1.88	1.785	2.05
İyi Parti	0	5	5	0	0	574	3.82
Bağımsız	1	0	1	85	2.83	0	0
Toplam	73	441	514	10420	4.75	40435	3.05

Milletvekillerin cinsiyete göre günlük ortalama twitter paylaşımının partilere göre dağılımında görüldüğü üzere milletvekili sayısının fazla olmasının bir sonucu olarak en fazla twitter paylaşımı AK Partili milletvekilleri tarafından yapılmıştır. Ancak, milletvekillerinin twitter paylaşımının cinsiyete göre dağılımının günlük ortalaması incelendiğinde MHP'ye mensup kadın milletvekillerinin paylaşımının daha yüksek oranda olduğu görülmektedir. Milliyetçi Hareket Partisi'ne mensup kadın milletvekilleri günlük 7.27'lik paylaşım sayısı ile kadın milletvekilleri arasında birinci sırada yer almıştır. HDP'ye mensup kadın milletvekillerinin ise daha düşük oranda sosyal medya aracı twitter'ı kullandıkları görülmektedir. Erkek milletvekillerinde ise CHP'ye mensup milletvekillerinin günlük paylaşım ortalaması diğer partilerin milletvekillerinden daha yüksektir. Cumhuriyet Halk Partisi'ne mensup erkek milletvekilleri ise günlük 4.10'luk tweet paylaşma oranıyla diğer partilerdeki erkek vekiller arasında ilk sırada yer aldığı görülmektedir.

Tablo 7. Toplam Paylaşım Sayısına Göre İlk 50 Milletvekili Listesi

Sıra	Milletvekili Adı	Siyasi Parti	Tweet Sayısı	Sıra	Milletvekili Adı	Siyasi Parti	Tweet Sayısı
1	Ceyhun İrgil	CHP	1107	26	Mehmet Ali Pulcu	AK Parti	302
2	Ömer Fethi Gürer	CHP	1087	27	Sibel Özdemir	CHP	299
3	Salim Uslu	AK Parti	628	28	Selçuk Özdağ	AK Parti	297
4	Mahmut Tanal	CHP	618	29	İlknur İnceöz	AK Parti	292
5	Arzu Erdem	MHP	610	30	Radiye Sezer Katırcıoğlu	AK Parti	290

6	Orhan Miroğlu	AK Parti	511	31	Kadim Durmaz	CHP	282
7	Barış Yarkadaş	CHP	498	32	Muharrem Erkek	CHP	276
8	Cihan Pektaş	AK Parti	477	33	Reşat Petek	AK Parti	276
9	Aytun Çıray	İyi Parti	449	34	Öznur Çalık	AK Parti	275
10	Lezgin Botan	HDP	420	35	Sema Kırcı	AK Parti	274
11	Nihat Zeybekçi	AK Parti	390	36	Mustafa Yeneroğlu	AK Parti	263
12	Lütfiye İlksen Ceritoğlu Kurt	AK Parti	381	37	Haluk Pekşen	CHP	262
13	Mustafa Ilıcalı	AK Parti	353	38	Ertuğrul Kürkçü	HDP	253
14	Emine Nur Günay	AK Parti	349	39	Bülent Öz	CHP	250
15	Gülay Yedekçi	CHP	347	40	Ahmet Eşref Fakıbaba	AK Parti	247
16	Dursun Çiçek	CHP	340	41	Veysel Eroğlu	AK Parti	244
17	Şirin Ünal	AK Parti	332	42	Fatma Kaplan Hürriyet	CHP	243
18	Şahin Tin	AK Parti	332	43	Ayşe Keşir	AK Parti	239
19	Şerafettin Turpçu	CHP	326	44	Candan Yüceer	CHP	239
20	Mehmet Necmettin Ahrazoğlu	MHP	321	45	Enver Fehmioğlu	AK Parti	236
21	Ceyda Bölünmez Çankırı	AK Parti	321	46	Ayşe Sule Köseoğlu	AK Parti	233
22	Cahit Özkan	AK Parti	316	47	Lütfiye Selva Çam	AK Parti	232
23	Mehmet Tüm	CHP	314	48	Baki Şimşek	MHP	232
24	Ahmet Akın	CHP	312	49	Burcu Köksal	CHP	230
25	Veli Ağbaba	CHP	306	50	Filiz Kerestecioğlu Demir	HDP	226

01-30 Mart tarihleri arası yapılan araştırma sonucunda kişisel hesaplarından en çok paylaşımda bulunan ilk 50 milletvekili listesine tabloda yer ver verilmiştir. Tablodaki bilgilere göre toplamda 1107 gönderimi bulunan Cumhuriyet Halk Partisi’nden Ceyhun İrgil en çok paylaşım yapan milletvekili olmuştur. Adalet ve Kalkınma Partisi’nde ise en çok paylaşım yapan 628 paylaşım ile Salim Uslu olurken, Milliyetçi Hareket Partisi’nde Arzu Erdem toplamda 610 paylaşım ile kendi siyasi partisi içinde ilk sırada yer almıştır. Halkların Demokratik Partisi’nde ise Lezgin Botan 420 paylaşım ile mensubu olduğu siyasi grup içerisinde birinci olurken, İyi Parti’de Aytun Çıray yaptığı 449 paylaşım ile temsil ettiği siyasi hareketin içinde ilk sırada yer almıştır.

Tabloya göre en çok gönderim yapan ilk elli milletvekili içerisinde Adalet ve Kalkınma Partisi’nden 25, Cumhuriyet Halk Partisi’nden 18, Milliyetçi Hareket Partisi’nden 3, Halkların Demokratik Partisi’nden 3, İyi Parti’den ise 1 milletvekilinin yer aldığı görülmektedir. Tablo yer alan 50 kişilik listenin 18’i kadın, 32’si erkek milletvekilinden oluşmaktadır.

Tabloda yer alan milletvekillerinden üçü bakan (Ahmet Eşref Fakıbaba, Nihat Zeybekçi ve Veysel Eroğlu), dördü partide üst düzey (Öznur Çalık-Genel Bşk. Yrd., Veli Ağbaba- Genel Bşk. Yrd, Lütfiye Selva Çam- Kadın Kolları Bşk., İlknur İnceöz- Meclis Grup Bşk. V.) olarak görev yapmaktadır. Buna göre, partide veya bakanlıkta görevi bulunmayan milletvekillerinin Twitter’ı daha yoğun kullandığı söylenebilir.

Tablo 8. Milletvekillerinin Twitter Paylaşımlarının Konusu

	AK Parti	CHP	MHP	HDP	İyi Parti	Toplam
Parti Çalışmaları	10.768	6.451	1.418	1.185	378	20.200
Meclis Çalışmaları	7.573	3.647	314	438	37	12.009
Kutlamalar	3.359	3.454	489	246	14	7.562
Diğer	6.242	2.604	1.186	822	1145	11.084
Toplam	27.942	16.156	3.407	2.691	574	50.855

Milletvekillerinin 1-30 Mart, 2018 tarihleri arasında yaptıkları 50.855 twitter paylaşımının yaklaşık olarak %40’ı (20.200 paylaşım) parti çalışmaları, %24’ü (12.009 paylaşım) meclis çalışmaları, yaklaşık olarak %21’si ise Diğer (11.084 paylaşım), yaklaşık olarak 15’i ise Kutlamalar (7.562 paylaşım) konularından oluşmaktadır.

Kutlamalar olarak ifade edilen paylaşımlarda Kadınlar Günü, Tıp Bayramı, Çanakkale Zaferi, Dünya Tüketiciler Günü, Yalılar Haftası, Yeşilay Haftası gibi önemli günlere ilişkin paylaşımlar yer almaktadır.

Diğer seçeneği olarak ifade edilen paylaşımlarda milletvekillerinin gündeme ilişkin çeşitli değerlendirmeleri, gazete ve köşe yazısı paylaşımları, bakanlıkların çeşitli faaliyetleri, tv program duyurusu, takipçilerinin çeşitli paylaşımlarının retweet edilmesi gibi farklı unsurlardan oluşmaktadır.

SONUÇ

Sosyal medya, yeni ve etkin bir iletişim ortamı olarak siyasal alanda etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Özellikle twitter sağladığı etkileşim ortamı dolayısıyla siyasal aktörler tarafından önemli siyasal iletişim aracı olarak yoğun bir şekilde tercih edilmekte ve bu sayede seçmenlerine çeşitli konularda bilgilendirme yapılabilmektedir.

TBMM 26. Dönem Üyelerinin twitter kullanım düzeylerinin analiz edildiği bu çalışmada, elde edilen bulgulara göre milletvekilleri twitter’ı önemli bir düzeyde kullandıkları sonucuna varılmıştır. Khaldarova’nın (2013: 30) Finlandiya parlamenteleri üzerinde yaptığı araştırmada milletvekillerinin sosyal medya hesaplarının yarısının kapalı olduğu belirtilmesine rağmen TBMM Üyelerinin çok büyük bir bölümünün (514) sosyal medya hesapları aktiftir. TBMM Üyelerinin twitter kullanım düzeyleri bölgelere, cinsiyete ve partilere göre farklılıklar göstermektedir.

Milletvekillerinin coğrafik bölgelere göre twitter kullanımında Marmara Bölgesi milletvekilleri toplam tweet paylaşımında birinci olurken, günlük ortalama ise Ege Bölgesi milletvekilleri en çok tweet paylaşımında bulunan milletvekilleri olarak belirlenmiştir. Doğu Anadolu Bölgesi ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi milletvekilleri hem toplamda hem de günlük ortalama tweet paylaşımında son sırada yer almaktadır. TBMM’nin 514 üyesinin twitter’da günlük ortalama paylaşımı 3.29’dur. Buna göre, Ege Bölgesi ve Marmara Bölgesi milletvekilleri günlük ortalamanın üzerinde paylaşımda bulunurken diğer beş bölgenin milletvekilleri ise ortalamanın altında bir paylaşım yaptıkları tespit edilmiştir.

TBMM üyelerinin sosyal paylaşım ağı twitter kullanım düzeyleri cinsiyete göre farklılık göstermektedir. Erkek milletvekilleri twitter’ı, kadın milletvekillerine göre daha yoğun düzeyde kullanmaktadırlar. Marmara Bölgesi ve İç Anadolu Bölgesi’ndeki kadın milletvekillerinin paylaşımı diğer bölgelere göre daha yüksek iken, Akdeniz Bölgesindeki kadın milletvekillerinin paylaşımı daha düşük düzeyde belirlenmiştir.

Milletvekillerinin twitter paylaşımının cinsiyete göre dağılımının günlük ortalaması incelendiğinde MHP’ye mensup kadın milletvekillerinin daha yüksek oranda olduğu görülmektedir. Milliyetçi Hareket Partisi’ne mensup kadın milletvekilleri günlük 7.27’lik paylaşım sayısı ile diğer partilere mensup kadın

milletvekilleri arasında birinci sırada yer almıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'ne mensup erkek milletvekilleri ise günlük 4.10'luk tweet atma sayısı ile diğer partilerdeki erkek vekiller arasında ilk sırada yer aldığı görülmektedir. CHP milletvekilleri ve MHP milletvekilleri diğer partilere göre twitter'ı daha yüksek düzeyli kullanmaktadırlar. AK Parti milletvekilleri mecliste en fazla milletvekiline sahip olmasına rağmen günlük ortalama twitter paylaşımında dördüncü sırada yer almaktadır.

Milletvekillerinin twitter paylaşımlarının önemli bir bölümünü parti çalışmaları ve meclis çalışmaları olduğu tespit edilmiştir. Ancak, parti çalışmalarının meclis çalışmalarının neredeyse iki katı düzeyinde olması milletvekillerinin parti çalışmalarını daha fazla önemseydiği, takipçilerine bu konuda daha fazla paylaşımda bulunmayı arzu ettikleri anlamına gelmektedir. Oysaki milletin temsilcileri olarak seçilen milletvekillerinin meclis çalışmaları hakkında seçmenlere daha fazla bilgi vermesi demokrasinin bir gereği olduğu düşünülmektedir. Elde edilen veriler, Giraldo-Luque v.d (2017:1294) tarafından ifade edilen “sosyal medya parlamento faaliyetleri hakkında bilgilendirmede sınırlı bir işleve sahiptir”, değerlendirmesini doğrulamaktadır. Zira, milletvekilleri sosyal medyayı siyasal parti çalışmaları kapsamında daha yoğun olarak kullanmaktadırlar.

KAYNAKLAR

- Altunbaş, F. (2013). *Sosyal Medya ve Siyaset: Türkiye Büyük Millet Meclisi 24. Dönem Milletvekilleri Sosyal Medya Analizi*. 01.07.2018 tarihinde <https://www.academia.edu> adresinden alındı.
- Aziz, A. (2007). *Siyasal İletişim*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Balcı, Ş., & Sarıtaş, H. (2015). “Facebook Ve Siyasal Katılım: 2014 Yerel Seçimleri Araştırması”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 7, 511-535.
- Bostancı, M. (2014). Siyasal İletişim 2.0. *Erciyes İletişim Dergisi Akademia*, 3(3), 84-96.
- Çakır, H., & Tufan, S. (2016). Siyasal İletişim Sürecinde Sosyal Medya: Türkiye’de Siyasi Liderlerin Instagram Kullanım Pratikleri Üzerine Bir İnceleme. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 41, 7-28.
- Doğan, A. (2017). *Türkiye’de Siyasal İletişim ve Siyasal Davranış*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Dursunoğlu, İ. (2017). Sosyal Medya ve Siyasal Davranış İlişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (22),1579-1585.
- Eser, H.B. & Güler, Ö. (2015). İnternet Ve Sosyal Ağların Siyasal Katılım Üzerine Etkisi-SDÜ Örnek Olayı-.*Mehmet Akif Ersoy Üni. SBE Dergisi*, 7(12), 196-219.

- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Giraldo-Luque, S., Villegas-Simón, I. & Bugs, R.C. (2017). Compared and Longitudinal Study About The Use of Social Networks In Parliaments of America And Europe (2010-2017). *RLCS, Revista Latina de Comunicación Social*, 72(1), 278-1.299.
- Heywood, A. (2006). *Siyaset*. Çev. Bekir Berat Özipek vd. Ankara: Adres Yayınları.
- Ölçer, N. (2016). 1 Kasım 2015 Genel Seçimleri Örneğinde Siyasi Parti Liderlerinin Twitter Kullanım Pratikleri. *e-gifder*, 4(2), 748-780.
- Khaldarova, I., Laaksonen, S.M., & Matikainen, J. (2012). The Use of Social Media in The Finnish Parliament Elections 2011. 25.06. 2018 tarihinde University of Helsinki. Available http://www.helsinki.fi/crc/Julkaisut/SoMe_Elections.pdf adresinden alındı.
- Köseoğlu, Y., & Al, H. (2013). Bir Siyasal Propaganda Aracı Olarak Sosyal Medya. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(3),103-125.
- Lilleker, D. (2013). *Siyasal İletişim Temel Kavramlar*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Patterson, T. E. (2016). Social Media: Advancing Women in Politics, *Women In Parliaments Global Forum*, 01. 07. 2018 tarihinde http://www.w20germany.org/fileadmin/user_upload/documents/WIP-Harvard-Facebook-Study_Oct2016.pdf adresinden alındı.
- Sefora, M. M. (2017). *Public Participation in Parliament– Perspectives on Social Media Technology (SMT)*. 26.07. 2018 tarihinde Stellenbosch University, <http://scholar.sun.ac.za/handle/10019.1/102868> adresinden alındı.
- Vesnic-Alujevic, L. (2013). *Members of the European Parliament Online: The Use of Social Media in Political Marketing*. Brussels: Centre for European Studies.
- Vergin, N. (2008). *Siyasetin Sosyolojisi*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Williamson, A. (2013). *Social Media Guidelines for Prliaments*. Geneva: Inter-Parliamentary Union.
- Yavaşgel, E. (2004). *Siyasal İletişim*. Ankara: Babil Yayınları.

20. YY. Uluslararası Güç Odağında Ortadoğu ve Batı Ülkelerinin Gelişmişliğine Tarihsel Bir Bakış

Ahmet İŞLER

Öğr. Gör.

Muş Alparslan Üniversitesi-Türkiye

ORCID NO: 0000-0002-9742-1260

a.isler@alparslan.edu.tr

Ali Rıza SAVAŞ

Öğr. Gör.

Bitlis Eren Üniversitesi-Türkiye

ORCID NO: 0000-0003-0112-8033

a.savas@beu.edu.tr

Öz

Son üç asırdan günümüze kadar dünyanın egemen gücü olma yönünde ilerleme kaydeden Batı, kurmaya çalıştığı küresel sistemle bu üstünlüğünü devam ettirme eğilimini göstermektedir. Genelde Doğu üzerinde özelde ise Ortadoğu halkları üzerinde süreklilik haline getirilmek istenen bu hegemonya, tümüyle Batının Doğuya bakışı ile alakalı bir süreçtir. Batı nezdinde, keşfedilen yeni yerler ve Doğu, zenginliğe kapı aralayan bir coğrafyadır. Bu yönüyle zengin yer altı kaynakları ve geniş pazara sahip olan Ortadoğu, sömürgecileri bu coğrafyaya meylettirir.

Sanayi Devrimi'ni gerçekleştiren Avrupa elde ettiği bilgi ve teknolojiyle dünya hâkimiyetine yönelik stratejiler üretirken bu doğrultuda emperyalist politikalar güder. Sömürgeci rekabet, yirminci yüzyılın ilk yarısında iki dünya savaşının yaşanmasına sebep olan en temel unsur olarak görülmektedir. Bu savaşlar sonrasında milyonlarca insanın ölümüne yol açan bu ülkeler, bunca yıkıma rağmen dünyanın en gelişmiş ülkeleri arasında yer alırlar. Bu çalışmada herhangi bir Batı ülkesiyle Ortadoğu'daki bir ülkenin gelişmişlik farklılığının nedenleri üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Ortadoğu, zengin yer altı kaynakları ve bundan elde edilen finansal kaynaklara rağmen neden hala az gelişmiş ülke statüsünden kurtulamadığı ve modern sömürgecilik, tarihsel bir bakış ile birlikte yorumsamacı yöntem kullanılarak ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sömürgecilik, Batı, Ortadoğu, Gelişmişlik.

A Historical Overview of the Development of Middle Eastern and Western Countries at the Focus of 20th Century International Power

Abstract

The West, which has made progress in becoming a dominant power of the world from the last three centuries to the present, has shown a tendency to continue its dominance with the global system it is trying to establish. This hegemony, which is planned to have long-lasting influences over generally on the East but specifically on the Middle Eastern societies, is a process that is wholly associated with the view of the West about the East. The new places discovered and the East are regarded as the places of wealth for the Western point of view. Therefore, the Middle East, which has rich underground resources and substantial market opportunities, tends to the colonialists to this geography. Europe, which realizes the Industrial Revolution, produces strategies for world domination with the knowledge and technology it has acquired. Colonialist competition is regarded as the most fundamental factor for the two world wars in the first half of the twentieth century. These countries, which have led to the deaths of millions of people after these wars, are among the most developed countries of the world despite all the devastation. In this study, we will try to focus on the reasons for the differences in the development of a country in the Middle East with any Western country. The reason why the Middle East keeps its status of being an underdeveloped world in spite of its rich underground resources and the financial resources obtained from them and modern colonialism will be dealt with a historical perspective and the interpretive method

Keywords: Colonialism, Western Countries, Middle East, Development.

GİRİŞ

On beşinci yüzyılda başlayan coğrafi keşifler bir bakıma sömürgeciliğin ilk adımını oluşturduğu söylenebilir. Avrupa dışında keşfedilen yeni yerler sömürgeci devletler nezdinde zenginliğe açılan bir kapı olmuştur. Bu toprakların değerli madenlerini Avrupa'ya taşıyarak hızlı bir şekilde refaha kavuşan sömürgeci güçler, bilim ve teknolojideki gelişmelerin yanı sıra Sanayi Devrimi'ni de gerçekleştirmiştir. Böylece dünyanın ekonomik ve siyasi gücünü elinde bulundurmaya başlayan Batı, yeni bir dünya düzenini dizayn etmeye odaklanmıştır. Sanayi devrimini tamamlamış söz konusu sömürgeci güçler, bundan sonraki süreçte daha fazla ham maddeye ihtiyaç duyacak ve seri olarak ürettiği malları pazarlayacakları yeni pazarlar arayışına girecekti. Bu sömürgeci politikanın devam ettirilmesi eş zamanlı olarak güçlü bir ordunun varlığını da gerektirmekteydi. Bu bağlamda başta İngiltere olmak üzere diğer sömürgeci güçlerin tamamı, emperyalist politikalarının yanında, onu destekleyen teknolojiyle donatılmış askeri güçlerini de kullanarak insan kaynağı ve pazar potansiyelinin çok zengin olduğu bölgelerde hâkimiyet yarışına girdiler. Doğuyla kıyaslandığında aşırı gelişmiş bu Batı ülkeleri, hegemonik politikalarını bilgiyi de ele geçirerek sağlamlaştırma ve egemenlik kurma stratejisini uygulamaya koydukları görülmektedir. Sömürgeciliğinin temelini atan İspanya ve Portekiz'in temel stratejileri denizleri kontrol etmek ve kıtalardaki devletleri etkisiz hale getirmektir. Aynı stratejiyi söz konusu iki devletten sonra gelişmeye başlayan diğer kolonyalist Avrupa ülkelerinin de benzer bir strateji olarak uyguladığını görmekteyiz. Portekizliler; Hindistan, Basra Körfezi ve Kızıldeniz'e girdiklerinde Safeviler, Babürlüler ve Memlûklüler, sömürgeci güçlerin emellerine karşı koyamamışlardı. İspanya ve Portekiz gibi sömürgeci devletlerin Osmanlı topraklarındaki faaliyetleri ise güçlü merkezi yapı ve ordu sayesinde etkisiz hale getirilmişti (Arslan, 2015: 193). Rusya'nın sıcak denizlere açılma stratejisi, Fransızların ve İngilizlerin sömürgeci rekabetleri ile devam eden bu hegemonik süreç İngilizlerin dünya sömürge imparatorluğunu kurmasıyla sonuçlanmıştı. Öte yandan 19. yüzyılın sonlarında siyasal birliğini tamamlayan Almanya ve İtalya, diğer sanayileşmiş Avrupalı devletlerine yetişme amacıyla sömürgeci devletlere dâhil olmuş ve bu doğrultuda politikalar ortaya koymuşlardı. 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren ortaya çıkan küreselleşme çağı ile birlikte Avrupa, Üçüncü Dünya ülkeleri ile ticari bir faaliyete girerek ham madde ve pazar arayışını büyük boyutlara taşımıştır (Pamuk, 2008: 5). Bu doğrultuda on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısına girildiğinde sömürgeciliğe direnen, başta Osmanlı Devleti olmak üzere, Çin ve İran gibi devletler Avrupa'nın açık pazarı haline getirilmek istenmiş ve bu coğrafyalarda sömürgeci faaliyetler hız kazanmıştır.

Sömürgeci güçlerin önündeki en büyük engel olan Osmanlı Devleti'ne karşı Avrupa'nın politikası, Osmanlı'yı sürekli küçültmek ve etkisizleştirmek üzerine kurulmuştur. Dinsel veya ırksal ayrılıkları körüklemek, Hristiyan veya diğer farklı etnik grupların Osmanlı'dan ayrılmasını sağlamak, ülkenin üretim gücünü

engelleyip dış güçlere bağımlı hale getirmek ve bunu siyasi hâkimiyete müdahale aracı kılmak ve bu isteklerini savaş veya antlaşmalarla kabul ettirmek (Arslan, 2015: 25) üzerine kurulu bu politika, emperyalist hedeflerin önündeki engeli ortadan kaldırmak üzerine kurulmuştu. Osmanlı Devleti'nin gücünü kaybetmesi ve dışa dönük ekonomi politikasına yönelmesi Avrupa sermayesinin gücünü daha fazla arttırmış, Osmanlı Devleti'ni ekonomik ve siyasi olarak bağımlı hale getirmişti. 1838 Balta Limanı Antlaşması, 1854 yılından başlayan dış borçlar ve demiryolu yapımı konusunda yabancı sermayeye verilen imtiyazlar Osmanlı Devleti'ni askeri, mali ve siyasi anlamda ciddi zor bir sürecin içine sürüklemiştir (Pamuk, 2008: 7). Osmanlı Devleti gibi diğer Ortadoğu ülkeleri de modernleşme projelerini hayata geçirmek amacıyla borçlanma yoluna gitmiş, neticede borçların ödenememesi hem ekonomik hem de siyasi olarak ülkeler aleyhine derin sosyal ve mali sorunlar ortaya çıkarmıştır (Owen, 1993: 100-135'ten akt., Çetinkaya, 2014: 30). Ekonomik olarak tahakküm altına alınmak istenen Osmanlı devletine karşı, Avrupa devletleri arasında reel politik çıkarlarına uygun gruplaşmalar yaşanmıştı. Kırım Harbi'nde Rusları Karadeniz'den uzaklaştırmaya çalışan Batı, 93 Harbi'nden sonra Ruslarla da anlaşmıştı. Böylece Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na kadar Avrupa devletlerinin açık saldırılarına maruz bırakılmıştı. Bu durum sadece Osmanlı Devleti'ne özgü gerçekleştirilen bir gelişme değildi. İran ve Uzak Doğu ülkesi olan Çin de aynı şekilde yarı sömürge haline getirilmek istenen ülkelerin başında geliyordu. Bu bağlamda on sekizinci yüzyılın sonlarında yaşanan 'Afyon Savaşları' sömürgeciliğin çirkin yüzünü ortaya koyması açısından zikredilmeye değerdir. 1757 yılında misyoner faaliyetleri engellemek amacıyla Canton Limanı dışındaki kapılarını Avrupalılara kapatan Çin'in bu hamlesi, Avrupa devletlerini rahatsız etmiştir. Avrupalılar için iyi bir global pazar olarak düşünülen Çin, İngiltere'nin üzerinde daha fazla ticaret yapmayı ve kazanmayı hedefleyen bir pazar olması hasebiyle oldukça önemlidir. Çin'in limanlarını Avrupalılara kapatmasına üzerine, İngilizlerin Hindistan ve İran'dan aldığı afyonu gayri resmi yollarla, altın karşılığında Çin'e satması iki ülkeyi karşı karşıya getirmişti. İngiltere'nin kaçak yollardan yaptığı bu ticareti önleme amacıyla sıkı önlemler alan Çin'e 1839 yılında savaş açılmıştı. Afyon Savaşları olarak tarihe geçen savaşta Çin yenik düşmüş ve yapılan antlaşma sonucu Kanton Limanı başta olmak üzere beş liman daha Avrupa ticaretine açılmıştı. Amerika'nın da ticari faaliyette bulunduğu Çin, bu duruma karşı ayaklanmış ancak İngiliz ve Fransız güçleri Pekin'e girerek imparatorluk sarayını topa tutmuştur. 1860 yılında yapılan diğer bir antlaşma ile on bir liman daha Avrupa ticaretine açılmış böylece Çin Avrupa'nın sömürgesi haline getirilmiştir (Balcıoğlu, 2012: 38-39). Batı'nın bu ve benzeri politikalarının diğer Doğu toplumları içinde uygulandığı görülmektedir. Nitekim Avrupa'nın Osmanlı ve Çin üzerinde oluşturmak istediği nüfuz, İran toprakları üzerinde de gerçekleştirilmiştir. Batılı devletler, burada siyasî ve iktisadi çıkarları belirlemekle kalmamış Avrupa'da ortaya çıkan fikirleri de buralara taşımıştır. Rus ve İngiliz sömürgeleri arasında sıkışan İran, İngilizlere Tütün Şirketi'ni kurma hakkı tanımıştı. Tütünün

İngiliz tekeline geçmesi sonunda 1891-1892’de İran’da “Tütün İsyanı” başlamıştı (Sarıkaya, 2012: 9-10). Bu bağlamda benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür. Sonuç olarak Batının sömürgeci faaliyetlerine engel olmak isteyen toplumlar, bir şekilde emperyalizmin hışmına uğramıştır. Kurulmak istenen bu yeni sistem dünya üzerinde eşitsizlik, sömürüye dayalı zenginlik ve yine bundan kaynaklanan yoksulluğun sürekliliğini sağlayan etmen olarak görülebilir. Nitekim günümüz dünyasında yaşanan eşitsizliğin kaynağının Sanayi Devrimi sonrası ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Bu doğrultuda son 150 yıl içinde dünya gelir dağılımı tablosu incelendiğinde genel olarak dikkate değer biçimde uyumlu bir sürekliliğin olduğu görülür. Zenginlik, yoksulluk ve büyüme örüntülerinde görülen farklılığı hayretle karşılayan Acemoğlu ve Robinson, “Ulusların Düşüşü” adlı eserinde 19. yüzyıldan itibaren baş döndürücü bir oranda büyüme gösteren Batı Avrupa ülkelerine nazaran, Afrika ve Ortadoğu’nun ekonomik başarısızlığının neyle izah edileceğini sorgulamaktadır. Onlara göre, sosyal bilimcilerin zenginlik ve fakirliğin kökenleri ile ilgili ortaya koydukları hipotezler reel duruma ikna edici bir şekilde açıklamaktan uzaktır (Acemoğlu & Robinson, 2018: 49-52). Sömürülen ülkelerin gelişmişlik düzeyleri incelendiğinde, fakir olup da sömürge olmamış ülke sayısı yok denecek kadar azdır. “Kapitalizmin, çevresinde ülkelere yayılışı, başlangıcından beri tekeli bir mahiyet arz etmiştir” (Zahar, 1999: 22, 24). Bu anlamda Emperyalist Batı tahakkümünde olan kapitalist sistem içinde diğer ülkelerin gelişiminden bahsetmek olanaksız hale gelmektedir.

Sömürgecilik serüvenini keşiflerle başlatan ve 19. yüzyıl boyunca yayılcı sömürgecilik ve emperyalizmle devam eden boyutuyla ele alan Ferro, bu olguyu hâkimiyet biçimiyle ele alarak inceler (Ferro, 2002: 14). 19. yüzyılın sonuna kadar Batı’nın kurmaya çalıştığı hegemonya, 20. yüzyıl ve ‘Tarihin Sonu’na kadar bu hegemonyanın devam ettirilmesi üzerine kuruludur. Antik Yunan’a ait olan “hegemonya” kavramı eski dilde, liderlik etme ve yönlendirme kökünden gelmekte, siyasi üstünlük olarak ifade edilmekteydi. Hegemonya; Antik Yunan’da “bir şehir devletinin diğer şehir devletleri üzerindeki üstünlüğü” anlamında ifade edilmiştir (Şener, 2014: 407). Gramsci’nin hegemonya kavramını uluslararası ilişkilere uyarlayan Robert Cox, farklı emperyalizm evrelerinden bahseder. İngiliz hegemonyası 19. yüzyıldan 1870’lere “liberal emperyalizm”, 1873-1945 yılları arasında diğer emperyalist devletlerin dünyanın paylaşımına yönelik girişimleri ise “yeni emperyalizm” veya “kolonyal emperyalizm” dönemi olarak adlandırılmaktadır. Yeni yaklaşımlara göre, uluslararası ilişkiler bağlamında hegemonya, lider devletin diğerleri üzerindeki hakimiyetine dayanır. Buradaki hegemonya, “hegemonik gücün oluşturduğu kurumlar ve sahip olduğu maddi kaynaklar tarafından desteklenen ve hegemonik gücün kurucu düşüncelerinin kabul edilmesiyle kendisini ortaya koyan geniş tabanlı bir rıza anlamına gelir” (Kaymak, 2016: 68-70). Dünyanın kapitalist tarihi içinde hegemonik güçlerde değişkenlikler yaşanmaktadır. 19. yüzyıla kadar siyasi ve askeri gücünden dolayı ekonomik gelişmede liderliği elinde bulunduran İngiltere, uluslararası iktisadi bir sistem kurarak hegemonyasını sürdürmüştür (Duman, 2002: 10). Bu hegemonya

20. yüzyılın ilk yarısından sonra el değiştirecek, ancak Batı'nın Ortadoğu üzerindeki hegemonyasını devam ettirecek bir temele dayalıdır.

YIRMİNCİ YÜZYILDA GÜÇ DENGELERİ

I. Dünya Savaşı'nda sömürgeci güçlerin önündeki en büyük engel olan Osmanlı Devleti yıkılarak yerine irili ufaklı birçok devlet kurulmasıyla sonuçlanmıştı. Sömürgeci anlayış yerini manda ve himayeye bıraksa da sömürgeci sistem farklı biçimlerde sürekliliğini devam ettirmektedir. Yüzyılın başında yapılan antlaşmalar, çizilen sınırlar emperyalist güçlerin lehine düzenlenerek masa başında suni olarak cetvelle çizilen sınırların yanında, toplumların arasına duvarlar çekilerek, birbirlerini ötekileştirecek, düşmanlaştıracak bir anlayış geliştirilmiştir. Osmanlı Devleti'nden koparılan ülkelerde Osmanlıyı resmi tarih anlayışlarında sömürgeci bir devlet olarak telakki edecek bir algı oluşturulmuştur. Osmanlı bakiyesi olan bu devletlere bakış, Türk resmi tarih söyleminde de benzer biçimde ele alınmıştır. Bu bağlamda Arapların "arkadan vurma ve ihanet" söylemi ile düşmanlaştırıldığını görmekteyiz (Hanioglu, 2017). Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla meydana gelen coğrafya, bundan sonra ekonomik ve siyasal olarak istikrardan uzak bir kaderi yaşamaya mecbur edilir.

20. yüzyılın ilk yarısına kadar dünyanın egemen gücü olan ve Ortadoğu'ya siyasi ve ekonomik olarak yön veren İngiliz sömürgeciliği bu tarihten sonra yerini ABD'ye bırakmıştır. I. Dünya Savaşı'nda etkin bir konuma sahip olan ABD, savaş sonunda kıtasına geri dönmüş olmasına rağmen, II. Dünya Savaşı ile birlikte dünya siyasetinin merkezine oturduğunu görmekteyiz. Soğuk Savaş Dönemi boyunca Ortadoğu'yu şekillendiren ABD, kurulduğu günden beri uygulamaya çalıştığı emperyalist karakterli siyasetini sürdürerek Ortadoğu'nun ekonomik, siyasal ve kültürel karakterinin oluşumuna ciddi bir etkide bulunmuştur. J. Bellamy Foster, ABD emperyalizmini savunan düşünürlerin bile ABD'nin başından beri bir imparatorluk olduğunu kabul etmeye hazır olduğunu belirtir. Çünkü ABD, kıta içinde toprak satın almaya başladığı dönemden 19. yüzyıla kadar özgürlük adını verdiği hareketle, kıta içinde genişleme politikası gütmüştür. 1898 İspanyol-Amerikan Savaşı ve sonrasında Filipinler-Amerikan Savaşı'nda da deniz aşırı sömürgeci bir politika izlenmiştir. Askeri müdahale tehdidiyle desteklenen ekonomik imparatorluk II. Dünya Savaşı'na kadar sürmüştür, Soğuk Savaş Döneminde yeni sömürgeci bir anlayış ortaya koyan ABD, bu karakterini tümüyle gizleyememiştir. Öte yandan Soğuk Savaş Dönemi sonrası da gerek Ortadoğu gerekse de dünyanın diğer bölgelerinde küresel emperyalist bir konumda olan ABD, dünya egemenliğine dayalı neoliberal ekonomi politikalarını gerçekleştirmiştir. Bu politika sonuç olarak uluslararası küresel bir istikrarsızlığı da beraberinde getirmiştir (Foster, 2006: 12-20). Magdoff'a göre, "Amerika'nın İran, Guatemala, Lübnan ve Dominik Cumhuriyeti gibi yerlere yaptığı askeri müdahaleler, 'Amerikan vatandaşlarını korumak' ya da Komünist Blok'un yayılmasına karşı yürütülen savaşla ilgili değildir. Daha çok, tüm tarihsel karmaşıklığı içinde daha geniş bir olgu olarak emperyalizmle ve ABD'nin

kapitalist dünyadaki hegemonik güç rolünü üstlenmesiyle ilgilidir” (Foster, 2006: 39-40).

1945 Atlantik Bildirgesi’nde kendi kaderini tayin hakkını elde eden Ortadoğu ve Asya ülkeleri, zahiren sömürgecilikten kurtulmuş gibi görünüyordu. Ancak sömürgecilikten kurtulan ve bağımsızlaşan üçüncü dünya ülkeleri kendi sanayilerini kuracak ve kendi denetimlerini yapacak bir politika yerine soğuk savaşın kurbanları olmuştur. 1951’de İran Başbakanı Musaddık’ın petrolü ulusallaştıran politikası karşısında ABD, emperyalist bir politika güderek gerçek yüzünü göstermiştir. Musaddık’tan önce İran petrolünün %92 payını bir İngiliz şirketi olan AIOC (Anglo-İran Petrol Şirketi) alıyordu. CIA 1953 yılında Ajax Operasyonu ile seçimle başa gelen ve 1951’de *Time*’nin “Yılın Adamı” seçtiği Musaddık’ı devirerek yerine tekrar şahı getirmiştir. Petrolün millileştirilmesi kararının kaldırılmasıyla British Petroleum (BP) şirketi kurulmuş, İran petrollerinden Amerika şirketleri de pay sahibi olmuştur (Hiatt, 2009: 22-24). Amerikalı ekonomist John Perkins “Bir Ekonomik Tetikçinin İtirafları” adlı eserinde bir ülkeyi ele geçirmek amacıyla kılıç ve paranın gücüne değinerek büyük şirketlerin devlet başkanlarını bile seçmedeki etkinliğine değinir. Bu şirketlerin tespit ettiği petrol ülkesine müdahalesini, kendi çıkarlarını koruyacak yönetimleri nasıl belirlediklerini uzun uzadıya aktaran Perkins, yaptıkları ilk işin petrolü millileştiren Musaddık’ın CIA desteğiyle hangi amaçla devrildiğini belirtmektedir (Perkins, 2011: 35).

Yirminci yüzyıl ortasından beri İran gibi birçok devletin yeraltı kaynakları ve bunun sağladığı ekonomik getiriler dikkate alındığında, neden hala gelişmiş ülkeler statüsünde olmadığı sorgulanabilir. İki dünya savaşında ekonomisi yerle bir olan İtalya, buna rağmen Doğu ülkelerine kıyasla daha iyi konumda olduğu görülür (Öztürk, 2006: 85). Bu bağlamda her hangi bir Batı ülkesiyle Ortadoğu’daki bir ülkenin gelişmişliği kıyaslandığında benzer sonuçların ortaya çıkacağı görülecektir. İran’ın konumuna özetle baktığımızda emperyalist Batı’nın kurmaya çalıştığı ekonomik, siyasal ve askeri hegemonyasını görmekteyiz. Lord Curzon, İran’ın dünya tarihinde önemini şu sözle ifade eder: “Üzerinde dünya egemenliği için oyun oynanan bir satranç masası.” Yirminci yüzyıl başlarında Rus-İngiliz rekabetine sahne olmuş olan İran, sömürgeci rekabet sayesinde varlığını korumuştur. Rus ve İngiliz politikaları İran’ı kendi nüfuz alanlarına çekme doğrultusunda ikiye ayırmıştı. İkinci Dünya Savaşı’nda fiili dış müdahaleye uğrayan İran, Sovyetler ve ABD tarafından ikmal yolu olarak kullanılmış, savaşın bitmesinden sonra altı ay içinde İran’dan çekilme konusunda anlaşmıştı. Savaş sırasında Almanya ile yakınlaşan Şah Rıza, İngilizler tarafından Güney Afrika’ya sürülmüş ve yerine Oğlu Muhammet Rıza getirilmişti. Savaş bitince İngiliz ve Amerikalılar ülkeyi terk etmiş ancak Sovyetler sözünde durmayarak İran’ın petrol gelirlerinden pay almak amacıyla kendine bağlı Azeri ve Kürt hükümetlerini kurarak İran’a şantaj yapmıştı. Böylece İran petrollerinden pay alan Rusya, ABD Başkanı Truman’ın adıyla anılan

doktrin, Türkiye gibi İran'ı da koruma alanında ilan edince geri çekilmiştir (Yayla, 2014: 136). Bağımsız bir politika ve ekonomik kalkınmaya fırsat verilmeyen İran, II. Dünya savaşı sonuna kadar devam eden bu siyasetin kurbanı olmuş, savaş sonunda ABD'nin etkin olduğu bir seyirde devam etmişti (Saray, 2006: 171-172). Sonuç olarak İran gibi birçok ülke Doğu-Batı Blokları arasında Batılı güçlerin istediği doğrultuda siyasal ve ekonomik bir zorunluluğa mahkûm edilmiş ve bu ülkeler siyasal ve ekonomik küresel sisteme dâhil olsalar da olmasalar da sonuç değişmeyecekti. Bunun en bariz örneği, 1979 İran İslam Devrimi'nden sonraki Batı'ya meydan okumaya çalışan İran olarak ifade edilebilir. Devrim öncesinde İran 8,4 milyar dış borca sahip iken, Humeyni rejimi, 'İran'ın bir daha asla emperyalistlerin pençelerine düşmeyeceğine ant içerek' büyük zorluklarla mevcut borcu ödemiştir. Ancak 1996 yılına gelindiğinde İran'ın dış borcu 33 milyar dolara ulaşacak boyuta gelmiştir (Roskin, 2011: 702). Bir yandan İran'a uygulanan ambargolar sonucu ortaya çıkan olumsuz sonuçları sebebiyle mevcut yönetimin petrol dışı endüstrilerde atılımını zorlaştırmış (Akova, 2004: 4) öte yandan silah ambargosuna rağmen İran-Irak Savaşında Irangate Olayı (1896) olarak tarihe geçen olay ABD'nin İran'a gizlice silah sattığını ortaya koymuştur (Aliyev, 2007: 85). Bu olay, hem ABD hem de ABD'yi "Büyük Şeytan" olarak niteleyen İran'ın politik ilişkilerinin hangi boyutta olduğu yönünde dikkate değerdir.

20. yüzyıl boyunca İran ile İtalya'yı, Türkiye ile Almanya'yı veya herhangi bir Batı Avrupa ülkesiyle Ortadoğu ülkesini karşılaştırma imkânı bulduğumuzda gelişmişlik düzeyinin farklı boyutlarda olduğu görülecektir. Batı ve Ortadoğu ülkelerinin kişi başına düşen milli gelir ve gelişmişlik sıralamasında Uluslararası Para Fonu'nun verilerine bakmak yeterlidir. Nitekim kalkınma sadece üretim veya kişi başına düşen milli gelirle ilgili ekonomik bir olgu da değildir. Bu anlamda gelişmişlik ve az gelişmişliğin sosyal, kültürel, siyasal ve psikolojik etkenlerle de yakın ilişkili olduğu görülür (İldırar, 2004: 7). Bu bağlamda "uluslararası iktisadi sistemin yapısı ve işleyişi büyük ölçüde uluslararası siyasal sistemin yapısı ve işleyişi tarafından belirlenir" (Duman, 2002: 2). Ortadoğu ülkelerinin aksine Batı ülkelerinde, onca yaşanmışlığa rağmen inişli çıkışlı da olsa bir büyüme trendi söz konusudur. Elbette bunun birçok sebebi mevcuttur, ancak bunun en önemli nedeninin sömürgeci bir anlayışın sonucu olduğu da aşikârdır. Nitekim sömürgeciliğin açık bir şekilde yapıldığı dönemden itibaren Batılı güçler, kendi çıkarlarını korumak kaydıyla birbirlerini korumuşlar ve kalkınmalarında biri birlerine destek olmuşlardı. Bu anlayış yirminci yüzyıl boyunca da devam etmiştir. Örnek olması açısından İtalya'nın gelişmişliğine kısaca bakılabilir. Bu ülke on dokuzuncu yüzyıldan beri sömürgeci bir anlayışla genişlemeyi hedeflemiş ve bu siyasetinde diğer sömürgeci devletlerin onayını almıştı. Yirminci yüzyılda karşılaştığı ekonomik problemlerin çözümü için tekrar Habeşistan'a göz dikmiş olan İtalya'daki nüfus artışı, yükselen endüstrileri için hammadde arayışı, kömür ve petrol gibi enerji ihtiyacı, İtalya'nın daha fazla sömürge alanlarına ihtiyaç duymasına sebep olmuştur. 1929 yılında dünya çapındaki ekonomik kriz İtalya'da

ekonomik sarsıntılar meydana getirmiş, bütçe ve dış ticaret sürekli açık vermiştir (Armaoğlu, 2007: 251). İtalya'nın dünya savaşlarına dâhil olması, yaşadığı rejim bunalımları ve doğal afetlere rağmen sanayisinin ve ekonomisinin Ortadoğu ülkelerine kıyasla daha istikrarlı halde büyümesi ve G8 ülkeleri arasında yer almasının sorgulanması; sömürgeci anlayış, Batı aklı ve küresel kapitalist sistemle bağlantılı izah edilebilir. Nitekim Foster, İngiltere ve ABD'nin gelişmişliğinin de bununla ilgili olduğunu savunmaktadır. Ona göre, kapitalizm tarihi içinde zengin ve fakir ülkeler arasındaki uçurumun farklılaşması, büyük oranda küçük devletleri sömüren büyük devletlerin sömürü gerçeğiyle alakalıdır (Foster, 2006: 68).

Emperyalizmin değişen yüzüyle dünya şartlarına uyduran ABD, bağımlı olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de farklı biçimlerde faaliyetlerde bulunmuştu. Türkiye, bu sistem içinde siyasi bağımsızlığını korusa da ülkenin ekonomik olarak küresel sistem içinde atılım gerçekleştirdiği söylenemez. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin milli ekonomi gayretleri doğrultusunda Teşvik-i Sanayi ve kalkınma projeleri başarıya ulaşmamış, ülke II. Dünya Savaşı'ndan sonra dışa bağımlı bir sürece girmiştir. Marshall planı çerçevesinde küresel sisteme dâhil olan ülkemiz, ekonomik yardım ve borç adıyla uygulanan emperyalist sömürüyle birlikte NATO ve CENTO gibi paktlara girmesiyle bu sömürü daha da yoğunlaşmıştır (Kurmuş, 2007: 273). Marshall Planı çerçevesinde Avrupa ülkeleri sanayi de gelişim gösterirken diğer devletler tarım sanayisiyle sınırlı kalmıştır. Avrupa Birliği'ne giden yolda bir aşama olan Marshall Planı ile Türkiye, ABD'ye teknolojik olarak 'bağımlı' hale gelirken öte yandan Avrupa'nın gelişimine de katkı sağladığı söylenebilir. Ülkemiz bu sürece ilişkin olarak bir bakıma "Marshall planı ile Avrupa'nın manavı olma rolünü üstlenmiştir" (Çınar, 2018: 330). Avrupa Birliği de kendi içinde aynı karakteri taşır. 1951'de AB temelini oluşturan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nu (AKÇT) İtalya, Belçika, Fransa, Almanya ve Hollanda gibi sömürgeci ülkeler oluşturmuş bu birliktelik topyekün bir büyümeyi beraberinde getirmiştir. Fransa hükümeti adına 1950'de Avrupa Birliği'nin kurulması gerektiği hakkında yayınlanan bildiride, daha birkaç yıl önce birbirleriyle savaşmış ve büyük yıkımlara ve ölümlere sebep olmuş düşman ülkelerin ortak amaç için birbirlerine yakınlaşmasını öngörüyordu. Ortak hedef, ortak pazar, ortak yönetim anlayışına sahip olan topluluğun kuruluş amacı şöyle özetlenmişti: Hayat seviyesini yükseltme, iktisadi kalkınmada fiili dayanışma, rekabetin yerine temel çıkarların birleştirilmesi, geleceği ortak olarak yönetme, barışçıl ilişkiler... (Arslan, 2013: 58-59). 1957 yılında kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) kuruluş amaçlarında ise bunlara ek olarak; Avrupa'yı bölen engelleri ortadan kaldırmak, ekonomide ticari engelleri ortadan kaldırmak ve kaynakları bir araya getirmek (Arslan, 2013: 66) hedefleri benimsenmişti. Öte yandan Avrupa Birliği kuruluşunun Roma Antlaşması ile başlaması, AB Anayasası'nın Roma'da imzalanması ve Fransa Cumhurbaşkanı'nın, "Hepimiz Bizans'ın (Doğu Roma) çocuklarıyız" sözü bu kuruluşun Batı medeniyetinin mirasını sahiplendiğini gösterir (Arslan, 2013: 19). Öte yandan 1955'te altı ülkenin Birleşik Avrupa kurma çabaları dışişleri bakanlarının "Avrupa'nın

yeryüzünde işgal ettiği mevkide kalmasını sağlamak, etkisini ve saygınlığını yeniden kazandırmak için Birleşik Avrupa kurulması” (Arslan, 2013: 65) söylemi AB’nin sömürgeciliğin sürekliliğini meşrulaştırma hedefini taşımaktadır. Neticede 1957’de temeli atılan AET kurulurken Fransa, İtalya, Hollanda ve Belçika’nın sömürgeleri mevcuttu. Bu eski sömürgelerden faydalanmaya devam etmek amacıyla Ortak Üyelik Antlaşması adıyla bir statü imzalanmıştı (Arslan, 2013: 68). Türkiye’nin 1959’da AET üyesi olarak yapılan başvurusu reddedilmiş, Ortaklık Antlaşması ile sonuçlanacak müzakerelere başlanması kararlaştırılmıştı. 27 Mayıs darbesi sonunda Milli Birlik Komitesi, Demokrat Parti’nin yaptığı müracaatı geri çekerek ikinci derece bir statü olan ortaklık teklifini kabul etmiştir (Arslan, 2013: 77-78). Buna istinaden 1963 yılında Türkiye ile AET arasında bir Ortaklık Antlaşması (Ankara Anlaşması) imzalanmıştır. Avrupa Birliğini ‘modern sömürgecilik’ olarak niteleyen Arslan’a göre, Türkiye, Avrupa devletleriyle eşit olmayan haklara sahip eski sömürge ülkelerine uygulanan statü muamelesi görmüştür. Bu bağlamda Türkiye, 1740’taki kapitülasyonların sürekli hale getirilmesi uygulamasında olduğu gibi, AET ülkelerinin ‘modern kapitülasyon’ bölgesine dâhil olmuştur (Arslan, 2013: 360). Böylece imzalanan Ankara Antlaşması ile Gümrük Birliği formatı sayesinde kendi kendine kalkınan bir ülke iddiasından vazgeçmiş olan Türkiye, Avrupa’nın pazarı haline gelmiştir (Arslan, 2013: 52). Türkiye’de sol kesim, AT üye sürecinde antikapitalist bir söylem geliştirerek AT’ye şiddetle karşı çıkmıştır. Necmettin Erbakan; AT’nin Siyonist ve masonların kurduğu bir Hristiyan birliği olduğu, Rum, Ermeni ve Yahudilerin Türkiye’ye dönük toprak satın alarak burada yerleşme hakkına sahip olacağını savunmuş ve Türkiye’nin AT ile ilişkilerini kesmesi gerektiğini ileri sürmekteydi. Alparslan Türkeş de AT’ye karşı çıkarak bu kuruluşun milli değerleri ve hâkimiyeti ortadan kaldıracak bir Hristiyan birliği olduğuna inanıyordu (Arslan, 2013: 135).

Ortadoğu ülkelerinin genelinde II. Dünya Savaşı sonrası oluşan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler kategorisi, sosyo-ekonomik alanda dengesizlikleri de beraberinde getirmiştir. Ülkeler küresel dünyaya uyum sağlama hedefinin yanında kendi içinde de ekonomik gelişmeyi gerçekleştirmek gayesiyle bölgeler arası gelişmişlik farkını azaltmaya dönük politikalar üretmektedirler (İldırar, 2004: 8-9). Ancak bu politikalar Batıyı taklit ve Batılılar tarafından önerilen kalkınma modellerinden öteye gitmemektedir. Az gelişmiş ülkelerin kalkınmaya dayalı kaynak, teknik bilgi birikimi olmadığından sanayisi gelişmiş ülkelerin mali ve teknik destekleriyle kalkınabileceği anlayışına dayalıdır. Öte yandan Batı’nın amacı bağımsızlığa kavuşan ülkelerin emperyalizmden kopmasını önlemektir. Bu amaçla hibe yardımları, Dünya Bankası, IMF, AID, OECD gibi kurumların verdiği kredilerle borçlanan ülkeler, sanayileşmiş ülkelerin denetimi altına girmiştir (Başkaya, 2015: 163). Söz konusu bu örgütler ABD hegemonyasını sağlamlaştıran bir işlev görmüştür (Keyman, 2006: 5). ABD’nin dünya siyaseti ve ortaya koyduğu stratejiler, kriz geçirmeyen güçlü ülkeler yerine savaşların başlatıldığı veya diktatörlerin yönetiminde olan ülkelerle ilgilenmeleri gözden

kaçmaktadır. Böylece krizlerle istikrarsız bir konumda olan bu ülke halklarının yararına olmayan bir politika güdülerek bu ülkelerde siyasi ve iktisadi çıkarları ön plana alan ilişkiler kurulmak istenmiştir (Tırman, 2007: 263). Görülen o ki, sömürüye dayalı büyüme ve ‘sömürücü kurumlar’ sınırlı bir zenginlik sunarak küçük bir elitin bundan faydalanmasını sağlasa da halkın çoğunluğunun bundan mahrum olduğu ve ülke bazında sürekliliği olmayan kalkınma girişimleridir. Özetle “ekonomik büyüme ve refah kapsayıcı ekonomik ve siyasi kurumlarla bağlantılıyken sömürücü kurumların genellikle durgunluğa ve yoksulluğa yol açtığı şeklindedir” (Acemoğlu & Robinson, 2018: 91).

BATININ SÖMÜRGEÇİLİK ANLAYIŞI

Yirminci yüzyıl boyunca korunmak istenen küresel düzen, kapitalizmin gelişmesiyle az gelişmişliğin doğru orantılı bir tarzda seyretmesiydi. Sanayi Devrimi sonrası meydana gelen kapitalist gelişme, aynı zamanda az gelişmiş ülkelerin ekonomik, sosyal ve kültürel yapılarını kendi üretim tarzı içinde çarpıtarak biçimsizleştirmesidir. Ekonomik sömürü varlığını devam ettirebilmek adına sömürülen halkların bilincini çarpıtarak kültürel kimliklerini yok etmeye dönük çaba harcamaktadır. Sömürülen halkları ‘vahşi’ olarak gören sömürgeciler, buraya uygarlığı götüren insancıl bir misyon algısı oluşturur (Başkaya, 2015: 35). Öte yandan gücü elinde bulunduran Batı, sömürgeci faaliyetlerine meşruiyet kazandırmak amacıyla Batı merkezli bir tarih ve coğrafya kuramını üretmiştir. Buna göre, “Afrikalılar, Asyalılar ve Amerikalılar için sömürgecilik yağma ve kültürel yıkım değil de Avrupa medeniyetinin yayılma yoluyla alınması, yani modernleşme anlamına gelmelidir” (Blaut, 2012: 12). Avrupa böylece sömürge faaliyetlerini haklı çıkarmak maksatlı yayılcı bir inanç sistemini oluşturmuştur. Bu gaye ile etno-bilimi kullanan Batı, medeniyetlerin kökenleri, coğrafya gibi alanlarda çalışmalar yapmıştır (Blaut, 2012: 74). İmparatorluklara kutsallık yükleyen bu anlayış, sömürgeciliği bir uygarlaştırma aracı olarak görmekte ve emperyal gerekçe olarak da her zaman gösterilen şey “barış” olmuştur. Yirminci yüzyılın ilk yarısından itibaren bu özelliğe sahip olan Avrupa’nın mirasını devralan Amerika (Münkler, 2009: 132-136) dünyaya düzen getirmek için yüksek oranda savunma harcaması yapmak, teröristleri ele geçirmek ve diktatörleri devirmeyi bir uygarlaştırma görevi olarak üstlenmektedir. “Aslında gerçek tamamen başkadır; yukarıdaki bakış açısının içerdiği yegâne hakikat, günümüzde ABD’nin dünyadaki ezici askeri üstünlüğüdür. Dünyadaki terörizmin çoğunun kaynağı, ABD’nin kendisidir ve dünyanın her yerine yayılmış binden fazla üssündeki 1,6 milyon askeri, en korkunç teröristler olarak Usema bin Ladin’leri bile gölgede bırakacak gizli faaliyetler yürütmektedirler. ABD politikalarını daha az eleştirenler ise, kendi geleceklerine dönük kaygı ve beklenti için endişe duymaktadırlar” (Walberg, 2014: 7). Walberg, Amerika’nın dünya kaynaklarını ele geçirmek için uyguladığı stratejisinde komünizm karşıtlığı ve İsrail’in güvenliğini politik bir koz olarak kullandığını ifade eder. Ona göre, Ortadoğu’da

Yahudi devleti ileri bir karakol olarak Amerikan imparatorluğunun tamamlanan bir stratejik ayağıdır (Walberg, 2014: 125).

On dokuzuncu ve yirminci yüzyıl boyunca milliyetçi hareketleri destekleyen Batı, soğuk savaş döneminde ise iki kutuplu bir dünya meydana getirerek Ortadoğu'ya şekil vermiştir. Yüzyıl boyunca Kara, Deniz ve Hava Hâkimiyeti teorileriyle strateji belirleyen Batı, Soğuk Savaş sonrası stratejilerinde ise F. Fukuyama'nın "Tarihin Sonu" adlı tezine uygun bir strateji belirlemiştir. Fukuyama bu tezinde Komünizm başta olmak üzere tüm alternatif değer sistemleri ve medeniyetlerin tarihin son döneminde Batılı kapitalist ve liberal demokrasinin ve Batı medeniyetinin değer yargılarının karşısında şanssız olmadığını belirtmiştir (Sim, 2000: 1-29). Bu teoriye uymayan bazı İslam ülkeleri vardı ve bunları yola getirecek adımlar atılmalıydı. Tam da burada ABD devreye girecek bu ülkelere demokrasi götürme! üzerine politikalar üretecekti. Böylece Batı, Soğuk Savaş sonrası dönemde de Ortadoğu coğrafyasında kalıcılığını sürekli hale getirecek ve hegemonyasını muhafaza edecekti. Bu bağlamda Medeniyetler Çatışması, Büyük Satranç Tahtası, Eksen Ülkeler teorileri ve Büyük Ortadoğu Projesi ABD'nin bu amacına hizmet eden projelerdir. Bu projelerle birlikte Ortadoğu halkları etnik ve mezhepsel krizlerle karşı karşıya kalarak gelişimlerini sürdüremeyecek konuma getirileceklerdir.

Batının Doğu karşısındaki bu tutumu aynı zamanda oryantalist bir düşüncenin ürünüdür. Kendisini Doğuya karşı daima üstün gören Batı, başından itibaren kendisini egemen güç olarak algılamaktadır. Nitekim Foucault'nun "bilgi güçtür" biçimindeki aforizması, insanın tanrılaşmaya eğilimli yönünü işaret eden Prometeci düşüncesinin bir bakıma tenkidi olarak dile getirilir. Özünde tanrılaşmanın biricik aracı olarak görülen bilginin Promete miti marifetiyle insanın kullanımına verilmesinin hikâyesi olan Promete efsanesi, Batılı düşüncesinin ufkunu gösteren ve bu bağlamda yeterince simge zenginliğini bünyesinde barındıran bir mitik söyleme delalet eder (Süphandağı, 2018a: 123-124). Tanrılardan ateşi çalarak insanlara armağan eden Promete mitolojisi, aynı zamanda tüm sınai becerileri de armağan ettiğini düşünür. Bunun sonucunda tabiatın efendisi konumuna geldiğini düşünen Prometeci ruh, Batılı tüm edimlerde kendini açığa çıkarır ve bu ruh Hıristiyan teolojide süreklilik kazanarak kilisenin inşa ettiği insan tipinde de iktidarı önceleyen bir karaktere dönüşür (Süphandağı, 2018b: 167). Nitekim 20. yüzyıl boyunca dünya üzerinde hegemonik güç olan ABD'nin misyonu "insanlık tarihi boyunca denenmiş en iyi yönetim biçimi olan liberal demokrasiyi tüm dünyaya yaymak ve böylece dünyadaki diğer ulusları kurtarmak için Tanrı tarafından seçilmiş bir ulus olduğu yönündeki güçlü inanca dayanmaktadır" (Şener, 2014: 418).

Bu karaktere bürünen Batı, ötekine merhameti içinde barındırmayan ve şiddet olmaksızın bir ötekiyle ilişki kuramayacağı üzerine kurulur. Çünkü iktidara meyilli bir ufuk, bunu gerçekleştirmenin araçlarını üretmek zorunda kalır. Tarih, meşruiyet elde etmenin aracı olarak tehlikeli bir öteki icadıyla ilgili yeterince

doküman sunmaktadır. Bizzat aklın ve onun evren üzerinde taşıyıcısı olan insanın, her şeyin ölçüsü olarak kabul edilmesine dayanan hümanist söylem de özünde aklı ve onu temsil iddiasında olan batılı düşünüşü merkeze alır. Böylece aklın mutlaklaştırıldığı bir medeniyetin kendinden başka diğer ifadeyle akla farklı bir değer atfeden ve hayatla ilişkilerini insanın evren üzerinde hâkimiyet kurmasına yönelik değil de onunla uyum içinde veya insanın manevi yönüyle gelişimini esas alacak şekilde kuran medeniyetler üzerindeki tahakkümü tarihin tanıklığıyla pek çok kez ifade edilir. Bu doğrultuda Batılı değer ve düşünüşün bir bütün olarak ötekiyle özelde Doğuyla ilişkisi, iktidarla bağlantılı olarak ortaya çıkan şiddetin farklı görünümüne dayanır. Bu konuyla ilgili Edward Said'in "Oryantalizm" adlı eserinin yeterli düzeyde bir ufuk ve tahlil içerdiğini söyleyebiliriz. Said, oryantalizmi "Batı'nın Doğu üzerinde bir cins yankısı ve yönetme isteği" (Said, 1998: 140) olarak düşünür. Thierry Hentch, "Doğu bizim kafamızda. Bizim Batılı kafalarımızın dışında Doğu yok" (Hentch, 1996: 7) sözüyle esasında en başından bu yana Batılı düşüncenin Doğu'ya yaklaşımının hangi zeminde seyrettiğini ortaya koymuş olmaktadır.

SONUÇ

Batı ile Doğu arasındaki bahsettiğimiz bu ilişki en başından beri hegemonik bir süreç olarak işlemiştir. Bu süreçte Batı'nın hep iktidara meyyal düşünsel ufku ile buna paralel ürettiği meşruiyeti ve üstünlüğü kendinden menkul söylemlerinin etkili olduğunu görmekteyiz. Üstünlük psikolojisiyle, megaloman bir tarzda hareket eden Batılı devletlerin gelişmişliği ve egemen güç haline gelmesine en büyük etken Sanayi Devrimi sonrası ulaşılan refah olduğu ve bunun kaynağının da sömürgecilğe dayandığı kabul gören bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Batı aklının dünya hâkimiyetini ele geçirmek için uyguladığı politikalar ve ortaya koyduğu emperyalist stratejiler dünya hâkimiyetine yönelik girişimlerdir ve bu girişimler engellendiğinde şiddete ve güç kullanımına dayalı yöntemlere başvurdukları görülmektedir. Batı'nın sömürgecilik anlayışı ilk dönemden beri uygarlık, demokrasi ve moderniteyi getiren bir araç olarak sunulmuştur. Böylece dünyanın gelişmiş ülkeler dışında kalan diğer bölgelerinde 'barbar' olarak görülen halklara medeniyet götürme adına bir algı oluşturularak sömürgeci anlayışa meşruiyet kazandırma yoluna gidilmiştir.

Değişik dönemlerde farklı biçimlerle karşımıza çıkan sömürgecilik, benzer özellik taşıyan toplumların gelişmişlik düzeylerindeki farklılığın en önemli nedenlerinden biri olduğu söylenebilir. Yirminci yüzyıl boyunca ekonomik ve politik olarak istikrar yakalayamayan Ortadoğu ülkeleri, Batıcı ve teslimiyetçi bir anlayış göstererek 'sömürü kurumları' ile kalkınma hedeflerini gerçekleştirmeye dönük girişimlerde bulunmuş ancak bunda da başarılı olamamışlardır. Batının gerek ekonomik gerek siyasi gerekse de teknolojik açıdan elde ettiği üstünlük, Ortadoğu halklarınca kabullenilmiş ve öğrenilmiş çaresizliği meydana getirmiştir. Bu çaresizlik Batı'nın her zaman üstün olacağı üzerine kurulu oryantalist bir anlayışı da içinde barındırır. Bu anlayış aynı zamanda gelişmeyi Batı'nın kurtarıcı

olarak görülmesi ve Batının taklit edilmesiyle mümkün olacağını doğurmuştur. Oysa konunun uzmanları, “sorunun temel nedeniyle, yani onları muhafaza eden sömürü kurumları ve politikalarıyla yüzleşmeden refah ortamını inşa etmeye çalışmak yüksek ihtimalle sonuç vermeyecektir” (Acemoğlu & Robinson, 2018: 426) görüşündedirler.

Çalışmamızda ortaya koyulan diğer bir sonuç da sömürgecilik yarışında Batılı devletlerin birbirleriyle düşman ve rekabet halinde olmaları halinde bile çıkarları söz konusu olduğunda özellikle Doğu’daki az gelişmiş ülkelere karşı ortak hareket ettikleri görülmektedir. Yirminci yüzyılın ilk yarısında iki dünya savaşına sebep olan bu ülkeler, kısa süre içinde dayanışma içine girmiş, yerle bir olan ekonomik ve siyasi istikrarlarını tekrar sağlamışlardır. Batı, ekonomik kalkınma politikalarında kendi aralarında dayanışmayı öncelirken Doğu’ya karşı çifte standart uygulamış, Ortadoğu ülkelerinin kalkınmalarına müsaade etmemiş bu doğrultuda faaliyetler yürütmüştür. Batılı güçler, Ortadoğu’da çıkartılan krizler ve istikrarsızlıklara, gerek ekonomik gerek siyasi gerekse de askeri alanda bilfiil müdahalede bulunarak sorunları daha da derinleştirmiştir. Diğer taraftan bağımlı hale getirilen Ortadoğu veya üçüncü dünya ülkelerinde ise kendi aralarında ortak bir nokta üzerinde anlaşamama üzerine kurulu bir ittifaktan söz edilebilir. Bu ülkelerin sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik unsurlara bağlı olarak gelişmişlik düzeylerini arttırmada Batı’nın hegemonyasından kurtulacak ve Ortadoğu coğrafyasına istikrar getirecek elzem politikalar ürettiği söylenemez. Mevcut sorunların çözümünün Batı’nın sömürgeci anlayışıyla yine Batı’nın çıkarları göz önünde bulundurularak müdahalesinin çözüm getirmeyeceğini yakın tarih göstermektedir. Son yüzyılda emperyalizm gölgesinde şekillenen Ortadoğu, yüzyılın yarısından sonra ise Doğu-Batı Blokları arasında ezilmiş, bu coğrafyadaki ülkelerin gelişimlerine fırsat verilmemiştir. Küresel kapitalist sistem ve emperyalist hedeflerin dışında İsrail sorunu, Ortadoğu enerji kaynakları ve bölgedeki etnik ve mezhepsel kavgalar istikrarsızlığın bazı sebepleri olarak görülmekte, Batı ile Ortadoğu ülkeleri ölçeğinde gelişmişlik farkını belirleyen unsurlar olarak devam etmektedir.

KAYNAKLAR

- Akova, Y. (2004). *İran İslam Cumhuriyeti Yerinde Dış Pazar Arayışları*, İstanbul: İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.
- Aliyev, V. (2007). *Devrim Sonrası İran - ABD İlişkileri (1979-1991)*(Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Armaoğlu, F. (2007). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Arslan, A. (2013). *Efendi ve Uşak, Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri*. İstanbul: İdil Yayıncılık.
- Arslan, A. (2015). *Doğu-Batı Ekseninde Stratejik Rekabet*. İstanbul: İdil Yayınları.

- Balcıoğlu, M. (2012). Yirminci Yüzyılın Başlarında Dünya, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*. Ankara: ATAM.
- Başkaya, F. (2015). *Az gelişmişliğin Sürekliliği*. İstanbul: Öteki Yayınevi.
- Blaut, J. M. (2012). *Sömürgeciliğin Dünya Modeli, Coğrafi Yayılmacılık ve Avrupa-merkezci Tarih*, Çev: Serbun Behçet, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Çetinkaya, Y. D. (2014). *Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çınar, Y. (2018). Modernleşme Ve Bağımlılık Teorisi Ekseninde Marshall Yardımı ve Türkiye, *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 325-350.
- Duman, M. (2002). Hegemonya ve Güçler Dengesi Bağlamında Uluslararası Siyaset ve İktisat İlişkileri, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (4) 2, 1-16.
- Ferro, M. (2002). *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi: 13. Yüzyıl-20. Yüzyıl*. Çev: Muna Cedden, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Foster, J. B. (2006). *Emperyalizmin Yeniden Keşfi*. Çev: Çiğdem Çıdamlı, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Hanioğlu, Ş. (2017). “Arkamızdan vuran Araplar” söylemi neden değişmiyor?”, *Sabah Gazetesi*, 31 Aralık.
- Hentch, T. (1996). *Hayali Doğu*. Çev. Aysel Bora, İstanbul: Metis Yayınları.
- Hiatt, S. (2009). *Bir Ekonomik Tetikçinin İtirafları 3*. Çev. Cihat Taşçıoğlu, Ankara: April Yayıncılık.
- Ildırrar, M. (2004). *Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- John Perkins, J. (2011). *Bir Ekonomik Tetikçinin İtirafları*. Çev. Murat Kayı, Ankara: April Yayınları.
- Kaymak, M. (2016). Hegemonya Tartışmaları Işığında İngiliz Ve Amerikan Hegemonyaları: Yönlendirici Hegemonyadan Kural Koyucu Hegemonyaya. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34(1), 63-92.
- Keyman, E. F. (2006). Küreselleşme, Uluslararası İlişkiler Ve Hegemonya. *Uluslararası İlişkiler*, 3(9), 1-20.
- Kurmuş, O. (2007). *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Roskin, M. G. (2011). *Çağdaş Devlet Sistemleri*. Çev. Bahattin Seçilmişoğlu, Ankara: Adres Yayınları.

- Münkler, H. (2009). *İmparatorluklar, Eski Roma'dan ABD'ye Dünya Egemenliğinin Mantığı*. Çev. Zehra Aksu Yılmaz, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zahar, R. (1999). *Sömürgecilik ve Yabancılaşma*. Çev. Bayram Doktor, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Öztürk, F. (2006). *Dünya Ekonomisinden Seçme Konular, "Büyüme-Gelişme-Kalkınma Ekseninde Az Gelişmişlik Olgusu: Gelişmiş Ülkeler Nasıl Kalkındı?"* Ankara: Seçkin Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2008). *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Said, E. (1998). *Oryantalizm*. Çev. Nezh Uzel, İstanbul: İrfan Yayınları.
- Saray, M. (2006). *Türk-İran İlişkileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Sarıkaya, Y. (2012). Geçmişten Günümüze İran: *Tarih, Siyaset, Toplum ve Kültür Türk Akademisi Dış Politika Araştırmaları Merkezi Rapor No. 2 / Kasım*.
- Sim, S. (2000). *Derrida ve Tarihin Sonu*. Çev. Kaan H. Öktem, İstanbul: Everest Yayınları.
- Süphandağı, İ. (2018a). *Batı İle İslam Arasında Oryantalizm*. Ankara: Maarif Yayınları.
- Süphandağı, İ. (2018b). *Dil, Şiir, Hakikat, Doğu-Batı Arasında İslami Dil Arayışı*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Şener, B. (2014). Uluslararası İlişkilerde Hegemonya Olgusu ve ABD Hegemonyasının Siyasal ve Kültürel Kaynağı: "Amerikan İstisnacılığı" Ya da "Açık/Kaçınılmaz Yazgı", *International Journal Of Social Science*, 26, 405-420.
- Tırman, J. (2007). *Dünyayı Sömüren Amerika*. Çev. Füsun Doruker İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları.
- Walberg, E. (2014). *Postmodern Emperyalizm, Jeopolitik ve Büyük Oyunlar*. Çev. Nurdan Sosyal, İstanbul: Say Yayınları.
- Yayla, A. (2014). *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*. İstanbul: Adres Yayınları.

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Received: 12.09.2018 • Kabul Tarihi / Accepted: 14.11.2018

Küresel Piyasalarda Finansal Serbestleşmenin Popüler Bir Yansıma Eksenini Olarak Ulusal Varlık Fonları

Bahar BURTAN DOĞAN

Doç. Dr.

Dicle Üniversitesi İktisadî ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü – Diyarbakır – Türkiye

ORCID: 0000-0001-983-2423

baharburtandogan@yahoo.com, bahar.burtandogan@dicle.edu.tr

Mehmet KAYA

Doç. Dr.

Dicle Üniversitesi İktisadî ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü – Diyarbakır – Türkiye

ORCID: 0000-0002-9495-4141

mehmetkaya086@gmail.com

Öz

Küreselleşmenin malî sektöre en önemli yansıması, sermayenin piyasalar arasında dolaşımının serbestleştirilmesi olmuştur. Küreselleşmeye ilave olarak teknolojik ilerlemelerin de etkisiyle sermaye sınırları hızlıca aşmış ve dünyada çeşitli ülkelere yayılan bir ağ oluşturulmuştur. Bu serbestleştirme bir yandan sermayeye yeni kar olanakları sağlarken, diğer yandan da sermaye açığı bulunan gelişmekte olan ülkelere sermaye akışı ile finansman olanakları sunmuştur.

Küresel finansal serbestleşmenin yansımasının görüldüğü bir başka alan ise ulusal varlık fonlarıdır. Ülkemizdeki varlığı görece yeni olmakla birlikte dünyadaki örnekleri çok eskilere dayanan ulusal varlık fonları, günümüz itibarıyla uluslararası finansal piyasaları temelinden sarsabilecek büyüklüklere ulaşmıştır. Önceleri stratejik sektörler yatırım yapan ulusal varlık fonları, süreç içerisinde portföylerine her türlü yatırımı katmıştır.

Ulusal varlık fonlarının ele alındığı bu çalışmada, varlık fonlarının günümüz şartları dâhilinde ifade ettiği anlam, politika aracı haline dönüştürülme süreçleri, finansman alanındaki yeri, rolü, amaçları, uluslararası ilkeleri ve türleri irdelenerek, dünyadaki işleyişi belli başlı örnekleri mercek altına alınmıştır. Ayrıca Türkiye’de uygulanacak varlık fonunun özellikleri ile işleyişi ana hatlarıyla açıklandıktan sonra bu fonların finansal serbestleşmeyle ilişkisi analiz edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Ulusal Varlık Fonları, Finansal Serbestleşme, Finans.

Sovereign Wealth Funds As a Popular Reflection Scope Of Financial Liberalization In Global Markets

Abstract

The most important reflection of globalization on financial sector is the liberalization of capital movements among markets. In addition to globalization, capital moved rapidly beyond markets with the impact of technologic advancements and a network was formed in the world expanding to various countries. This liberalization enabled capital new profit opportunities on one hand, and provided developing countries with capital deficit capital flow and financing opportunities on the other.

Another field which the reflection of global financial liberalization observed is the sovereign wealth funds. The examples of sovereign wealth funds in the world, presence of which in our country is relatively late, date back to older times, reached magnitudes as of today, that can rock the foundations of international financial markets. Sovereign wealth funds, which invested in strategic sectors in the beginning, superadded every sort of investment to their portfolio within the process.

In this study, which sovereign wealth funds are dealt with, the meaning of the sovereign wealth fund in the present conditions of today, the processes of transforming to political instrument, its place, role, aims in finance field, its international principles and types and its functions and major examples in the world are put under the scope. Additionally, the relationship of these funds with the financial relationship is analyzed from fiscal perspective after the features and functioning of the sovereign wealth fund to be implemented in Turkey is explained in with the main lines.

Keywords: National Sovereign Wealth Fund, Financial Liberalization, Finance.

GİRİŞ

Bireysel ve toplumsal iktisadi sorunlarımızın başında, hiç kuşkusuz ki mevcut üretim imkânlarının ihtiyaçlarımız için dengeli tahsisi ve bu amaç doğrultusunda doğru kararlar alınmasının sağlanması gelmektedir. Söz konusu iktisadi kararlar sadece bugünü değil geleceği de şekillendirmektedir. Bireysel olarak hayatın kötü sürprizlerine karşı güvence sağlamak ve gelecekte daha iyi bir hayat sürmek için imkânlarımız ölçüsünde tasarruf etmenin önem arz ettiği yadsınamaz bir gerçekliktir. Benzer durum, makro ölçekte toplumun bugününü olduğu kadar geleceğini de düşünmek zorunda olan ülkeler için de geçerlidir. Ekonomik büyüme ve refah, ulusal kaynakların kullanımındaki daha etkin finansal kararlar ile sağlanabilecektir. Bunu sağlamanın yollarından biri de sermaye birikimine ve çeşitliliğine olanak sağlayan ve kamusal varlıkları ekonomiyeye kazandıran ulusal varlık fonlarıdır. Şüphesiz ülkelerin bu konudaki imkânları da farklılık göstermektedir.

Varlık fonları, devletlerce finanse edilen ve yönetilen en güçlü finansal araçlardan biridir. Bu fonlar aracılığıyla başka ülkelerde hatta kıtalarda önemli miktarlarda yatırım yapılabilmekte ve piyasalar üzerinde önemli derecelerde etki edilebilmektedir. Ancak finansal bir kurum mu yoksa finansal bir araç mı olduğu tartışmalıdır. Zira varlık fonları, sahibi olan devlet tarafından bir kurum olarak yönetilmekte, yabancı bir devlete ait olması durumunda da menşei bakımından bir kurum kabul edilebilmektedir. Bu nedenle bazı ülkelere varlık fonlarına, yerleştikleri ülkenin iç ve dış dinamiklerini derinden sarsma gücü ve potansiyeline sahip olmaları nedeniyle mesafeli yaklaşılabilir. Öte yandan varlık fonlarının, bir başka devlete ait olması durumunda politik meselelere müdahil olabilme ihtimalleri bulunmaktadır. Bu handikapları sınırlandırmak amacıyla bazı devletler tarafından kabul edilen Santiago İlkeleri bir sonraki başlıkta açıklanacaktır. Varlık fonlarının sakıncaları kadar yararları da bulunmakta olup bunlardan en önemlisi yatırım yapılan ülkeyi ekonomik şok ve durgunluklardan koruma işlevi görmesidir.

Nitekim petrol rezervleri bakımından ihracatçı konumdaki devletlerin ve bütçe fazlası/ cari fazla veren devletlerin elde ettikleri fazla gelirler bir fonun içinde toplanarak, istikrarın sağlanması veya kalkınmanın finansmanı gibi hedeflerin gerçekleşmesinde kullanılmaktadır. Bu fonlar doğrudan sistem içerisinde ya da finans sistemi içerisinde değerlendirilebilmektedir. Öte yandan varlık fonları, büyüklükleri de göz önünde bulundurulduğunda, yapıları gereği uzun dönemli, riskli ve dolayısıyla getirisi yüksek yatırım argümanları olduğu için etki güçleri yüksek bir varlıktır.

Küreselleşme ile sınırların olmadığı bir dünya oluşmuş, ekonomik alana yansıması ise en fazla finans sektörü üzerinden gerçekleşmiştir. Son yıllarda artan teknolojik gelişmeler sayesinde bu fonlar dünyada fiber optik kablo ağları vasıtasıyla piyasadan piyasaya ve ülkeden ülkeye hızla sirküle olmuştur. Bir başka

deyişle bu devasa fonlar, teknolojik ilerlemelerin de etkisiyle küreselleşme ve finansal sistem üzerinden ülkeler arasında hızlıca dolaşabilecek hale gelmiş ve sermayenin serbest dolaşımını kolaylaştırmıştır.

Bu çalışmada, varlık fonlarının ekonomilere nasıl yön verdiği, politika aracı haline ne şekilde dönüştürülebildiği dünyadaki örnekler, temel prensipler ve işleyişlerden istifadeyle ele alınacaktır. Büyük ölçekli fonlardan birkaçına değindikten sonra Türkiye'deki uygulanacak varlık fonunun özellikleri ile işleyişi açıklanacak ve bu fonların finansal serbestleşmeyle ilişkisi irdelenecektir.

FİNANS, SERBESTLEŞME VE VARLIK FONU ÜÇGENİ

Dünya'daki ulusların küreselleşmeyle birlikte birbirlerine daha çok entegre olması ekonomik anlamda, ülkelerin iktisadî ilişkilerinin pek çok alanda birbirlerine bağımlı hale gelmesi olarak görülmüştür. Devletler böylece karşılıklı iktisadî etkiler silsilesi içerisine çekilmiş, iktisat politikaları bir bakıma dış politikaya dönüşmüştür. Böylece "Ekonomik Güvenlik" olgusu doğmuş (Aykın, 2014: 16) ve devletler ilişkilerini bu olguya göre yönlendirmişlerdir.

Ulusal varlık fonları aslında ekonomik güvenlik teriminin bir sonucu olarak doğmuş, yaşanan krizler ve ülkeler arası gerilimlerden etkilenmemek adına bu tür emniyet supapları geliştirilmiştir. Başlangıçta maddi bir yatırım yapmaya yönelik olarak gerçekleşen bu varlıklar, daha sonra teknolojik gelişmeler sayesinde ekonomi ve finans alanında kendini göstermiştir. Böylece uzun dönemli ve riskli yatırımlara yönelerek getirilerini bu döngü sayesinde maksimumlaştırmışlardır. Öte yandan, tabiatı gereği kriz çıkarmaya ve bundan beslenmeye mecbur olan kapitalizm (Eser, 2017: 72) acaba çareyi piyasaları engellemek için varlık fonu eliyle mi yapıyor sorusu da akla gelmektedir. Zira dünyamızda toplam özel sektör borcunun küresel gelire oranı 2007 yılında %70'i aşmış durumdadır. Kamu kesimi ile birleştiğinde, 2017 itibarıyla toplam borcun küresel ekonomiye oranının % 220 olduğu bilinmektedir. Kısacası küresel ekonomi dünya gelirinin iki kat fazlasına ulaşan bir borç ilişkisi ile karşı karşıyadır (Yeldan, 2017). Bu da gösteriyor ki finansal sisteme bu kadar likiditeyi sağlamak, finans yoluyla varlık fonlarına verilen bir görevdir.

Finansın yardımıyla oluşan bu para bolluğu, daha doğrusu sanal para, son yüzyılda birçok krize neden olmuştur. 1929, 2008 ve Asya krizleri birer finansal krizdir. Çünkü iletişim teknolojisinin artmasıyla sermaye, finans sektörüne hızlı bir şekilde girmiştir ve dolayısıyla eskiden küçük yatırımlar yapılırken bu sayede riskli ve uzun dönemli büyük yatırımlar yapılmıştır. Durum böyle olunca da bu büyüklük krizle sonuçlanmakta, küresel ekonominin başını çektiği global dünya bunun bedelini ödemektedir. Yani sermayenin yapay olarak türetilip aşınması durgunluğun ve hatta krizin nedeni olmaktadır. Teknolojinin yardımıyla ilerleyen finans ülke dışında varlık alımı ve satımını kolaylaştırmış ve hızlandırmıştır. Böylece ülkelerin fonları hızlıca kıtaları aşar ve oralarda yayılır olmuştur.

Finansal serbestleşme, küreselleşmeyle birlikte gündeme gelen bir olgudur ve sermayenin bu sistem sayesinde piyasadan piyasaya gidip kar elde etmesini ifade etmektedir. Yani ekonomik sınırlar yoktur ama bazı ülkeler fon akışını sınırlandırmıştır. Bu akış ülkemiz açısından ise oldukça önemlidir. Çünkü borca dayalı spekülâtif büyüme (Yeldan, 2017) “kuşağında” olduğumuz için, yabancı sermayenin ya da fonların “göç güzergâhı” olmak istemekteyiz. Kısacası kapitalizm finansal serbestleşmeyle küresel dünyada varlık fonu adıyla “kılıcını” çekmiştir.

Finansal serbestleşme, kurumsal yapıların, enstrümanların ve finansal sektörün farklı bölümlerinin üzerindeki kontrolleri dağıtıcı ve seyreltici etkiler yapan bir olgu olarak ifade edilmektedir (Ghosh, 2005: 1). Bu serbestleşmeyle, belli enstrümanlar aracılığıyla uluslararası finansı tek çatı altında toplamıştır. Uluslararası finansın rolü, finans sermayesinin küresel ekonomide hâkim bir konuma yükselme biçimine ve sınır ötesi sermaye akımlarının küreselleşme sürecinde oynadığı role bağlıdır. Gelişme ve yükselme biçimi, ulusal sermayelerin geçen yıllar boyunca ülkelerin tasarruflarını değerlendirmeleri ve finansal yeniliklerle doğan veya türetilen “swap, opsiyon ve future” işlemler gibi türev ürünleri piyasaları vasıtasıyla olmuştur (Ghosh, 2005: 6-7). Tasarrufları değerlendirme şekilleri ise karşımıza varlık fonu adı altında bir finansal olguyu karşımıza çıkarmaktadır.

Ayrıca global finans piyasalarında yaşanan gelişmeler kamu kısmı finansal yönetimlerinde de bir değişikliğe gidilmesini zorunlu kılmıştır. Ulusal 2001 krizi ve küresel 2008 krizlerinden alınan derslerle birlikte daha aktif ve verimli bir finans yönetimi modeli olan varlık fonu yönetimi Ağustos 2016 tarihinde resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Ekonomik sistemlerde bir kısım kişi ve kurumların paraya ihtiyacı olurken bir kısım kişi ve kurumlar da gelirlerini yatırıma dönüştürme ihtiyacı hissederler. Sermaye piyasalarında yeni faaliyet vermeye başlayan varlık fonu yönetimi ile kamu bütçesi fazla verdiği zaman bu fazlalık ile yatırım yapılacak, diğer taraftan makroekonomiye katkı sağlayacak büyük projelerin finansmanı da devlete yük olmadan bu fonların gelirlerinden karşılanabilmesi temel hedefler arasında yer almaktadır (Sarsıcı vd., 2017: 52).

Ülkemizde ise varlık fonu büyük altyapı projelerinin finansmanı, istikrar ve iktisadî büyüme için kurulan bir kurumdur. Ancak finansmanı borçlanma olmamalıdır. Biz bunu daha verimli bir şekilde yapabiliriz. İleriye dönük bir değer oluşturmak için tahvil, gelir ortaklığı senedi çıkarıp büyük altyapı yatırımlarına finansman sağlayabiliriz (Dedeoğlu, 2016: 5). Borçlanarak varlık fonu kurulması iyi sonuçlar doğurmayacak, borç stokunu arttıracakları ülkenin varlıkları başkaları için fon olacaktır.

GENEL OLARAK VARLIK FONU

Devletlerin, bir fon oluşturarak tasarruflarını değerlendirmesi uygulaması yeni olmadığı gibi çok farklı biçimlerde karşımıza çıkabilmektedir. Merkez Bankalarının rezervlerinden sosyal güvenlik fonlarına ve belki kamu iktisadi teşebbüslerinin gelirlerine kadar geniş bir çerçevede ele alınabilecek bu fonlar, devletlerin finansal yatırım aracına dönüştürülmektedir. Devletlerin sahipliğindeki bu yatırım araçları, amaçları, yatırım alanları ve risklilikleri açısından büyük farklılıklar göstermektedir. Devletin sahipliğindeki yatırım araçları çok çeşitli olmasına rağmen Ulusal Varlık Fonlarının bu finansal araçlardan yalnızca birisi olduğu ve diğerleriyle karıştırılmaması gerektiği vurgulanmaktadır (Kayıran, 2016: 57-58).

Tarihsel bağlamda devletler özellikle reel sektörlerde kamu işletmeleri ile yatırımlar yaparak ekonomik alanda faaliyet gösterirken, finansal küreselleşme ile birlikte “çağa ayak uydurma” gayesi sonucunda Ulusal Varlık Fonları (UVF) gibi şirketleri aracılığıyla yatırım yapma yoluna gitmektedir. Braunstein (2014) gibi yazarlar, UVF’lerin merkantilist dönemlerdeki devlet kontrolündeki yatırım aracıyla benzeştiğini ifade etse de, hem dünya ekonomisindeki küreselleşme eğilimleri hem de ülkelerin ekonomi politikalarındaki değişimler, bu araçları bir yenilik simgesi olarak nitelemeyi de kolaylaştırmaktadır (Konukman & Şimşek, 2017: 1196).

Ulusal varlık fonu terimini ilk ortaya koyan kişi Andrew Rozanov’dur (Yereli & Yaman, 2017: 71).İngilizcede sovereign wealth fund, Türkçede “refah fonu” veya “varlık fonu” adıyla yer alan bu araç ülkelerin resmi rezervleri dışında yer alan birikimlerini ifade etmektedir (Karagöl & Koç, 2016: 7). Bortolotti’ye (2015: 7) göre “varlık fonu” tabiri aslında devlete ait herhangi bir yatırımın finansmanı için bütçe ayrılmasını ifade eden bir terimdir. Gerçekte ülkelerin yapısal özelliklerini yansıtan belirgin özelliklere sahip yatırımların ülkelerin makroekonomik ihtiyaçları doğrultusunda çeşitli fonlar tarafından karşılanması demektir. Ülkelerin varlık fonları o ülkelerin kaynak ve varlığına göre değişeceği için tüm zamanlar ve mekânlar için geçerli, kesin bir tanımı yoktur. Her ülkenin kendi koşullarına göre ve imkânlarına göre oluşturmasına bağlı olarak ülkeden ülkeye değişen bir yapıya sahip olan bu fonlara ‘ulusal varlık fonu’ denmesi daha uygun olacaktır. Zira bu fonlar kalkınma, istikrar, refah veya yatırım amaçlı oluşturulabilmektedir. Bazılarının kaynakları, bir emtiaya bağlı olan fonlar veya olmayan fonlar gibi birbirlerinden farklı olabilmektedir. Bu nedenledir ki dünyada birbirlerinden çok farklı varlık fonu çeşitleri bulunmaktadır. Ancak hemen hemen çoğunda geçerli olan bir hedef vardır: uzun vadede kar etmek...Varlık fonuna başka açıdan bakan görüşler de vardır. Genel olarak iki görüş hâkimdir: kurum veya finansal bir araç olduğu yönünde tanımlar bulunmaktadır. Devletin sahipliğinde ve kontrolünde yönetilen bağımsız bir kurumsal aidiyetliğe sahip ve uzun dönemde bir ticari değere sahip olmak amacıyla hareket eden bir kurumdur (Kayıran, 2016: 57-58). Finansal araç olarak ise ‘varlık fonları, değişik finansal

varlıklara yatırım yaparak sermayelerini arttırmayı amaç edinen, devletlerin aidiyetliğinde ve kontrolünde çalışan ve tasarruf fazlalarını ekonominin istikrarı, krizlere karşı önlem için ve gelecek kuşakların refahlarını arttırma amaçlarına uygun olarak yatırım yapan finansal araçlardır' şeklinde tanımlanabilir (Eğilmez, 2016).

Amaç ve Kaynakları

Ulusal bir şekilde kurulup dünya genelinde faaliyette bulunan varlık fonlarının amaçları genel anlamda, iktisadî büyümeyle ulusal refahın korunarak gelecek nesillere aktarılması, iktisat politikaları aracılığıyla mali istikrarın sağlanması ve iktisadî kalkınmanın desteklenmesi şeklinde sıralanabilmektedir. Devletler kendi amaç ve programları dâhilinde özel yatırımlarda bulunmaktadır. Özellikle ekonomileri petrol ihracatına dayalı ülkeler bu zenginliği gelecek kuşaklara aktarma işlevini bu yatırımlar aracılığıyla yapmaktadır. İktisadî kalkınmayı desteklemek amacıyla kurulan fonlar ise stratejik sektörlerle yatırımlarını yapmakta ve toplumsal sermayeyi güçlendirmek güdüsüyle sağlık, eğitim gibi sosyal yatırımlara öncelik vermektedir. Mali istikrar amacı taşıyan fonlar ise ülkeyi şoklardan korumak ve kısa dönemli sermaye hareketlerinin yok edilmesi işlevini görmektedir (Karagöl & Koç,2016:9-10).

Ulusal varlık fonlarının amaçları, ülkelerin kurdukları fonlara göre değişmektedir. Japonya'nın yaşlanan nüfusu dolayısıyla emeklilik fonu kurması, İtalya'nın stratejik sektörlerle destek amacıyla fon oluşturması (Dedeoğlu, 2016: 3) ya da Rusya'nın sadece ülke içine yatırım yapmak amacıyla varlık fonları kurması (Karagöl & Koç,2016:16) bu farklı amaçlara örnektir. Kısaca her bir varlık fonunun kendine ait ayrı bir kurulma nedeni ve yine her birinin kendine ait hedefleri vardır. Varlık fonlarının yaygın hedefleri ise şu şekilde listelenebilir: (Üstün, 2017: 3).

- ✓ Ekonominin konjonktürel etkilerden sıyrılarak istikrarlı bir yapıya bürünmesini sağlamak
- ✓ Yenilenemeyen emtia ihracatlarına karşı çeşitlilik sağlamak
- ✓ Yabancı para rezervlerine kıyasla daha yüksek getiri elde etmek
- ✓ İstenmeyen likidite harcamalarında para otoritelerine destek sağlamak
- ✓ Gelecek nesiller için tasarrufları arttırmak
- ✓ Sosyal ve iktisadi kalkınma için fon oluşturmak
- ✓ Hedef ülkeler için uzun vadede sürdürülebilir sermaye büyümesi sağlamak
- ✓ Politik strateji

Bir fonun oluşabilmesi için ise bir varlığın ya da bir gelir fazlalığının olması gerekir. Bu nedenle varlık fonları iki sebeple kurulur. Bir emtiaya dayalı olan fonlar ya da bir emtiaya dayalı olmayan fonlar şeklinde. Emtiaya dayalı

fonlar ihraç edilen emtianın geliriyle oluşan bütçe fazlalarından oluşur. Örneğin Körfez ülkelerinin kurduğu fonlar petrolden sağlanan gelirlerle kurulmuştur. Norveç'in kurduğu emeklilik fonu da petrol ihracının yarattığı fazlayı gelecek nesillere aktarmayı amaç saymıştır. Bir emtiaya dayalı olmayan fonlar ise dış ticaret fazlalarından veya emeklilik fonundan biriken paralardan oluşmuştur. Çin ve Kore'nin kurduğu fonlar bu tip fonlara örnektir (Dedeoğlu, 2016: 3).

Ancak bilinenin aksine varlık fonları sadece emtia satan ya da cari fazla veren ülkelerde kurulmazlar (Şen, 2016). Nitekim son dönemde petrol geliri ve cari fazlası olmayan birçok gelişmekte olan ülkenin de ulusal varlık fonları kurduğu görülmektedir. Günümüzde UVF'ler, Latin Amerika ülkelerinden Afrika ülkelerine kadar geniş bir coğrafyaya yayılmış, kalkınmanın desteklenmesi, uluslararası yardımların değerlendirilmesi, bazı sektörlerin geliştirilmesi gibi amaçlarla da UVF'ler kurulmaya başlanmış, bunların yatırımları bankacılık ve finansmandan altyapı, gayrimenkul, ulaşım gibi alanlara doğru genişlemiştir (Kayıran, 2016: 62).

Ulusal varlık fonları yatırım yaparken, fonların yönetimleri de kazançlı bir yatırım yapmak amacındadır. Böylece bu yatırımları yaparken özgür olabilmek ve özgün kararlar alabilmek için bütçe kısıtlamaları ve parlamentonun sıkı denetimi altında işleri yürütmenin zorluğu nedeniyle, kendilerine özgü bir yapıya ve denetime sahiptir. Bu nedenle iki türlü kuruluş şekli mevcut olup Merkez Bankası nezdinde veya ayrı bir şirket olarak kurulabilmektedirler. Ayrı bir şirket olarak kurulması halinde, kendini ispatlayıncaya kadar güven sorununun mevcudiyetini sürdürmesinin yanı sıra, eleştirilere maruz kalma olasılığı da yüksektir. Merkez Bankası nezdinde kurulması ise kamuoyu tarafından genellikle olumlu karşılanmaktadır. Zira bu yapıya uygun rezervler değerlendirilirken benzer işlemler yapılmaktadır. Ayrıca Merkez Bankalarının özerk yapısı, bu tür fonların yönetiminde siyasal baskılardan bağımsız bir şekilde idare edilebileceği algısı oluşturmaktadır (Sarısü, 2016: 235). Nitekim Norveç'in fon uygulaması bu tür uygulamaya bir örnektir (Yalçiner & Sürekli, 2015: 11).

Varlık fonları bu amaçları gerçekleştirebilmek için de yatırım portföylerini genişletmektedir. Devlet tahvillerine, yatırım fonlarına, çeşitli projelere yatırım yapabildikleri gibi gayrimenkullere de son yıllarda yatırım yaptıkları görülmüştür. Bu devasa fonların finansal sistem içine bu denli işlemesinin nedeni, yatırımcıların kazancını maksimum etme isteğinden kaynaklanmaktadır. Finansal sistem dâhilinde bunu gerçekleştirmek kolaydır. Oldukça büyük ölçekli bu sermayeler teknoloji sayesinde söz konusu sistem içerisinde hızlı hareket edebilmektedir. Öte yandan spekülasyon hareketleri finans sisteminde etkili olduğu için kazançlar çok fazla olurken kayıplar ise sadece kriz dönemlerinde kayda değer miktarlarda olmaktadır. Nitekim 2008 krizinde Arap sermayelerinin yaklaşık olarak %18-25'i erimiştir (Sanlı, 2010: 22). Bu spekülasyon aksiyonlarının reaksiyona dönüşmesi, ülkeleri kendi ekonomileri için bir endişeye itmiş ve bu

devasa fonların standardı, işleyişi hakkında 24 maddeden oluşan Santiago prensiplerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır:

Santiago Prensipleri Ne Demektir?

Ulusal varlık fonlarının yönetimi ve denetimi bağlamında oluşan birtakım standartlar bulunmaktadır. Ulusal Egemen Varlık Fonu Forumu tarafından (UEVFF) oluşturulan Santiago ilkeleri, bu devasa fonların uluslararası geçerliliğe sahip kriterlerini ortaya koymaktadır. Santiago ilkeleri varlık fonlarını belli ilkelerle kontrol altında tutarak finansal sistemin istikrarlı olmasının yanı sıra korumacı baskıların azalmasına yardımcı olmakta ve istikrarlı bir yatırım ortamı tahsis etmektedir (IFSWF,2018).

Ulusal Egemen Varlık Fonu Forumu 2009’da kurulmuştur ve 28 ülkeden 30 fonun üyesi olduğu, her üyenin gönüllülük esasıyla bağlı olduğu bir organizasyondur. Üyelerinin tümü varlık fonu sahiplerinin 1/3’ünü oluşturmasına rağmen, dünyadaki tüm fon kapasitesinin %80’ine sahiptir (Nas, 2017: 4).

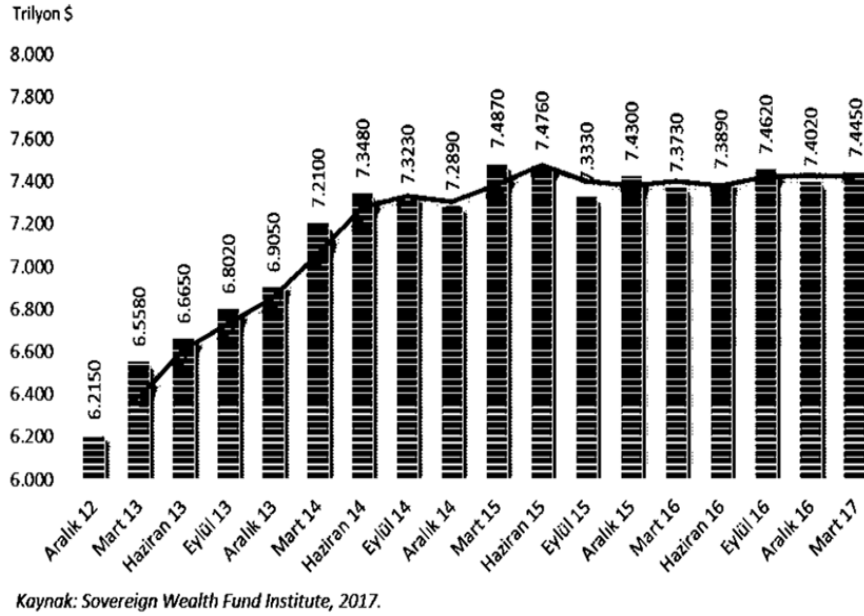
Ulusal Egemen Varlık Fonu Forumu, varlık fonları hakkında derin bir anlayış oluşturmayı hedeflemiştir. Bu fonlar için iyi bir yönetim, şeffaflık, hesap verilebilirlik ve uzun vadeli yatırımlar için uygun şartlar ortaya koyan, adeta varlık fonlarının yasası niteliğinde olan Santiago ilkeleri 24 maddeden oluşmaktadır (IFSWF, 2018).

DÜNYADA VARLIK FONLARI

Bir fon veya şirket olarak nitelendirilebilecek ilk örnekler, 1854’te ABD Teksas’ta kurulan “Texas Permanent School Fund” ve yine Teksas’ta 1876 yılında kurulan “Permanent University Fund”dur. Günümüz anlamında kurulan ilk varlık fonu ise 1953’te faaliyete başlayan Kuveyt’e ait “Kuveyt Yatırım Otoritesi”dir. Daha sonra ise bu fonu 1974 Singapur ve 1976 Birleşik Arap Emirlikleri’nin kurduğu fonlar takip etmektedir (Sarıs, 2016: 231).

1990’lı yıllarda kurulan fon sayısında hızlı yükseliş görülmüş ve zaman içinde İran, Katar gibi gelişmekte olan ülkelerin yanı sıra Norveç gibi gelişmiş ülkeler de ulusal varlık fonu kurmuşlardır. 2000’li yıllarda ise petrol fiyatlarında yaşanan yükseliş, dış ticaret dengelerinde gözüken dengesizlik ve Asya krizini takiben gelişmekte olan ekonomilerde görülen rezerv biriktirme trendi, ulusal varlık fonları ve varlık yönetim şirketlerinin sayısındaki artışı tetikleyen başlıca faktörler olarak dikkat çekmiştir (Üstün, 2017: 4).Bu nedenle ulusal varlık fonlarının asıl yaygınlık kazanması 2000 yılından itibaren. Öyle ki UVF’lerin yüzde 35’inin 2000 yılından önceki dönemde kurulduğu, 2000-2012 döneminde kurulan UVF’lerin oranının ise %65’e tekabül ettiği görülmektedir. Sayısal artış yanında fon hacminin de hızla artmakta olduğu görülmektedir. URF’lerin fon hacmi 1990’da 500 milyar Dolar iken, 2014 Haziran itibariyle 6 trilyon 609 milyar Dolara ulaşmıştır (Aykın, 2017).

şekil I: Ulusal Varlık Fonlarının Büyüklüğü (Aralık 2012- Mart 2017)

Mart 2017 tarihi itibarıyla 7,4 trilyon dolarlık büyüklüğe ulaşan ulusal varlık fonlarının, 2020 yılına kadar kurulması beklenen 21 yeni varlık yönetimi fonuyla 15 trilyon dolara yükseleceği tahmin edilmektedir. Dünyada 40'tan fazla ülkede yaklaşık 80'e yakın varlık fonu bulunmaktadır. Küresel dağılıma bakıldığında fonların doğal kaynak zengini Ortadoğu ve Orta Asya ile ihracat ve finans merkezlerine odaklı Uzak Doğu'da yoğunlaştığı görülmektedir (Karagl & Koç, 2016: 11).

Dünyadan Varlık Fonu rnekleri

Ülkelerin sahip olduğu kaynağa göre varlık fonları, ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Tabloda yer alan fonları sırasıyla açıklamakta yarar vardır:

Tablo 1. Dünya Geneline En Büyük 6 Varlık Fonu

Ülke	Varlık Fonu Adı	Değeri (Milyar)	Başlama Yılı	Kaynak	L-M Endeksi
Norveç	Devlet Emeklilik Fonu	1035.24	1990	Petrol	10
Çin	Çin Yatırım Şirketi	941.4	2007	Emtia Dışı	8
B.A.E*	Abu Dabi Yatırım Otoritesi	683	1976	Petrol	6
Kuveyt	Kuveyt Yatırım Otoritesi	592	1953	Petrol	6
Hong Kong	Para Otoritesi Yatırım Portföyü	522.6	1993	Emtia Dışı	8
Suudi Arabistan	Suudi Arabistan Para Otoritesi	494	1952	Petrol	4

Kaynak: Sovereign Wealth Fund Institute, 2018.

* Birleşik Arap Emirlikleri

Norveç Emeklilik Fonu

1990 yılında kurulan fon, Maliye Bakanlığı denetiminde Norveç Merkez Bankasına ait Yatırım Bankası Şirketi tarafından idare edilmektedir (Yalçiner & Sürekli, 2014: 11). Bugünkü değeri 1035 milyar dolar olan (swfinstitute: Erişim: 28.12.2017) fon, dünyanın en büyük ulusal varlık fonudur. Petrol ihracatından elde edilen gelirlerle kurulan bu fonun amaçları arasında, gelirlerin nesillerin refahı için kullanılması, istikrar, ekonominin canlandırılması ve petrol şoklarından etkilenmemesi yer almaktadır. Oslo, Şangay, Londra, New York ve Singapur gibi finans merkezlerinde temsilcilikleri mevcut olan fonun Microsoft ve Apple gibi dünya çapında tanınmış şirketlerde yatırımları bulunmaktadır. Yatırımlarının %70'i devlet tahvilleri, %30'u özel sektör bonolarından oluşmaktadır (Karagül & Koç, 2016: 13). Ayrıca fon bünyesindeki etik kurul, temel insan hakları ihlallerine sebep olan şirketlere yatırım yapmama işlevi görmektedir. Norveç Emeklilik Fonu, Linaburg–Maduell¹ şeffaflık endeksine göre en şeffaf fonlardan biridir (Yalçiner & Sürekli, 2015: 12).

Çin Yatırım Şirketi

2007 yılında kurulan Çin Yatırım Şirketi, hâlihazırda 941 milyar dolarlık hacme sahip en büyük emtia dışı ulusal varlık fonudur (<https://www.swfinstitute.org/sovereign-wealth-fund-rankings/>). Cari fazladan elde edilen tasarruflarla kurulmuş olan bu fonun gayrimenkul, tahvil ve altyapı hizmetlerine kadar hemen hemen her alanda yatırımı bulunmaktadır. Birden çok varlık fonuna sahip olduğu için toplamda en çok varlık fonu sahibi ülkedir (Karagül & Koç, 2016: 14).

¹ Bu endeks Varlık Fonu Enstitüsü adına, C. Linaburg ve M. Maduell tarafından geliştirilmiştir.

Abu Dabi Yatırım Otoritesi

Birleşik Arap Emirlikleri'ne ait olan bu fon petrol kaynaklı fonlardandır. 683 milyar dolar büyüklüğe sahip bu fon, petrol alanında dünyada ikinci en büyük fondur. Sahip olduğu yatırımların dağılımı sağlık, havacılık, bilişim ve gayrimenkul şeklindedir. En önemli yatırımları arasında dünyaca ünlü General Electric ve Airbus gibi şirketler bulunmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde yatırım yapan fon, en çok yatırımını Kuzey Amerika'ya yapmıştır (Karagöl & Koç, 2016: 15).

Kuveyt Yatırım Otoritesi

Dünyadaki ilk ve en eski varlık fonuna sahip olan ülke, gelirinin % 95'ini oluşturan petrol gelirlerini, gelecek nesillerinin güvenliği için biriktirmeyi, ayrıca petrol dışı ekonomiyi canlandırmayı amaçlamaktadır (Townsend, 2015: 19). Sanayi kuruluşlarında ve sermaye piyasalarında birçok yatırımı olan Kuveyt'i, nüfusuna göre petrol gelirinin fazla olması (Sanlı, 2010: 20) böyle bir arayışa itmiştir.

Ülkede, 11 Ekim 2008'de bir deklarasyon yayımlanmıştır. Kuveyt deklarasyonu olarak bilinen bu bildiri de amaç görüş/fikir alışverişinde bulunmak, varlık fonları ve Santiago İlkeleri'nin anlaşılmasını kolaylaştırmaktır. Gönüllülük esasına dayanan bu bildiri herhangi bir yasal güç teşkil etmemektedir (IFSWF,2018).

Hong Kong Para Otoritesi Yatırım Portföyü

Dünyada en büyük beşinci, Uzakdoğu da ise en büyük ikinci fon olan Hong Kong Varlık Fonu 1993 yılında kurulmuştur. Emtia dışı gelirlere dayanan ikinci büyük fondur. Varlıklarının üçte biri dışarıdan yöneticilerce idare edilmektedir. Bu fonun yöneticileri, döviz rezervlerinin idaresi ile ilgilenerek, finansal piyasalarda istikrar sağlayıcı bir görevle hareket etmektedir (Karagöl & Koç, 2016: 24).

Suudi Arabistan Para Otoritesi

Suudi Arabistan, muazzam bir petrol geliri olmasına rağmen, başlangıçta diğer Körfez ülkeleri fonları gibi küresel piyasaya açılmamış, kendi ülkesinde faaliyet gösterme kararı almıştır. Suudi Arabistan Merkez Bankası tarafından ülkeye yatırım yapılmış, bağımsız bir şekilde diğer ülkelere yapılmamıştır (Murphy, 2010: 18). Daha sonra fazla gelir kazanmak adına portföylerini çeşitlendirmek istemiş ve sanayi şirketlerine, batılı bankalara, değerli gayrimenkullere yatırım yapmaya başlamışlardır (Sanlı, 2010: 21).

Son yıllarda ülkenin en büyük devlet petrol şirketinin hisselerini satarak bir devlet serveti fonu oluşturmayı düşünen ülke, ekonomisini çeşitlendirmeyi amaçlamaktadır. Kuveyt gibi ekonomisini evrimleştirme isteğinde olan Suudi Arabistan, inşaat, mühendislik ve diğer sektörlerde yatırım yaparak ülkenin değişmesini hedeflemektedir (Bloomberg view).

ULUSAL VARLIK FONLARI BİR DEVLET KAPİTALI MI?

Ulusal Varlık Fonları öncelikle sahibinin devlet olması nedeniyle başlı başına bir endişe kaynağıdır. Yukarıda anlattığımız gibi zaten muazzam bir büyüklüğe sahip olan bu fonlar, ekonomileri ve devletlerin politikasını kolayca etkileyebilecek niteliktedir. Zira bu fonların satın aldıkları şirketler ya da yatırımlar aracılığıyla ülkelerin ekonomilerine, özellikle de para birimine karşı spekülasyon hareket başlatabileceği endişesi bulunmaktadır. Zaten en büyük sorunlarının başında yönetsel açıdan şeffaf olmamaları gelmekte ve bu nedenden ötürü eleştirilmektedirler. Büyük miktarlardaki varlıkların sınırlı sayıda aktörlerde toplanması, küresel ekonomi açısından risk unsuru oluşturmaktadır. Bu varlıklar daha güvenilir piyasalara giderken, aslında piyasaları güvensizleştirmektedir. Amaç kar elde etmek olduğu için, başka piyasaların ilgi çekmesi durumunda ulusal varlık fonları bu piyasalara transferler gerçekleştirebilmektedir. Bu nedenle de bahse konu fonlar çoğunlukla gelişmiş ve gelişmekte olan piyasalarda yatırımlara sahiptir...

Özellikle 1960'lardan 1990'lara kadar olan yıllarda kapitalizm özel ve sermaye fonlarıyla çalışmakta, varlık sahibi olan ülkeler yatırımlarını bu yönde değerlendirmekteydi. Varlık fonlarının ortaya çıkmasıyla büyük miktarda varlığa sahip olan devletler portföylerini çeşitlendirmiş ve her alana yatırım yapabilme imkânı kazanmışlardır. *Kapitalizmin egemen olduğu dünyada acaba finansal sistemde bunu varlık fonu adıyla bir kırbaçla mı gerçekleştiriyor sorusu da akıldan geçmektedir.*

Günümüzde böyle fon akımlarına karşı çıkan Fransa ve Almanya gibi devletler de vardır (Sanlı, 2010: 22). Zira böylesine sıcak bir sermayenin ekonomiden çıkması siyasi iktidarı istikrarsızlık ve işsizlik gibi zor durumlara düşürme riski bulunmaktadır. Ayrıca ABD gibi bazı ülkelerin stratejik alanlara fon sahibi ülkelerin yatırım yapmasını engelleyen düzenlemeleri vardır.

Bazı devlet fonlarının görece küçük olmakla birlikte büyümesi, geçen yıllarda kurulan bazı varlık fonlarının ise daha büyük değerlere ulaşması ve yönetim, bilgi ve stratejileri açısından şeffaf olmamaları; ev sahibi ülkelerin endişelerinin başında gelmektedir. Bugüne kadar varlık fonları aracılığıyla yerleşmiş fonun sahibi olan ülkelerin, yerleşik olduğu ülkelerin iç işlerine karışmaları ve serbestleşme sayesinde bu gücü istismar etmeleri gibi bir vakayla karşılaşılmamıştır. Bu sadece Avrupa ülkelerinin ve ABD'nin ulusal varlık fonlarına karşı şüphesidir (Bahgat, 2010: 170). Buna paralel olarak bazı ekonomistler, varlık fonu yatırımlarının açıklanmasından sonra ev sahibi ülkenin pazarının negatif tepki verebileceği nedeniyle endişelenmektedir. Bu endişenin nedeni ise bu fonların pazardaki firmalara kendi amaç ve önceliklerini dayatabilmesidir (Ngoc, 2011: 2). Ayrıca yapılan birçok eleştiride, ulusal varlık fonlarına donuk, anlamsız ve tehdit edici olarak bakılır (Truman, 2011: 249).

TÜRKİYE VE VARLIK FONU

Türkiye ekonomisinin önemli yapısal sorunlarının başında, yatırımların ve dolaylı olarak ekonomik büyümenin finansmanını sağlamada tasarrufların/sermaye birikiminin yetersiz kalması gelmektedir. Tasarruf açığını gidermek üzere çeşitli fonlar kurulmasına son olarak bireysel emeklilik sistemi (BES) ile ilgili teşvik uygulamalarına rağmen ortalama tasarrufların GSYİH'a oranı %15'ler düzeyinde kalmıştır. Bu durumun telafisi için finansal küreselleşmenin sağladığı imkanlar sayesinde yabancı sermaye-en çok da sıcak para-hareketlerinden yararlanmışır. Yıllara sarıh bu sorun ekonomiyi finansman açısından dışı bağımlı kıldığı için büyümede istikrarsızlığa yol açmış ve yaşanan tecrübelerle de görüldüğü gibi krize meyilli hale getirmiştir. Ayrıca yabancı sermaye hareketleri konusunda sürecin tersine dönmesi ve küresel piyasalardaki likidite bolluğunun sona ermesi her gelişmekte olan ülkeyi olduğu gibi Türkiye'yi de özkaynak yaratma veya otofinsanman sağlamaya mecbur kılmıştır.

İşte birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerine göre özellikle tasarruf oranları düşük olan Türkiye'nin bu bağlamda gerçekleştirmesi gereken uygulamalar arasında son dönemde açıklanan "Türkiye Varlık Fonu" ekonomik hedeflere ulaşmada önemli bir adım olacaktır. Oluşturulacak bu fonla; kalkınmanın lokomotifini olan reel sektör yatırımlarına, stratejik öneme sahip şirketlere finansman sağlanarak kalkınmanın hızlandırılması, ekonomide yüksek ve sürdürülebilir büyüme oranlarının yakalanması ve ekonomik istikrarın sağlanmasının önünün açılması amaçlanmaktadır(Karagöl & Koç, 2016: 17).

Türkiye'nin de kalkınmasını finanse edecek fon oluşturma çabası içinde olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye'nin Norveç, Katar, gibi bazı örneklerdeki durumun aksine, bütçe fazlası veren bir ülke olmaması varlık fonunu oluşturmak için var olan kamu kaynaklarından aktarım yapılması gereğini ortaya çıkardı. Ziraat Bankası gibi bazı kamu şirketlerinin Varlık fonuna devredilmesi bu fon için kaynak yaratma çabasının bir yansıması olarak görülebilir (Nas, 2017: 2).

"Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi" isimli fon Türkiye'de 2016 yılında kurulmuştur. 50 milyar TL sermaye ile kurulan fonun sermayesi Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tarafından sağlanmıştır (Uysal, 2017).Tüm finansal işlemleri gerçekleştirebilme yetkisi olan bu fonun kaynakları özelleştirme, kamu kurum ve kuruluşların ihtiyaç fazlası kaynaklarından ve para-sermaye piyasalarından sağlanan kaynaklar ve diğer yöntemlerle sağlanan gelirlerdir (Eğilmez, 2016).

Şirket ve bünyesinde oluşacak fonlar Sayıştay tarafından denetlenmemekte olup Sermaye Piyasası Kanunu uyarınca bağımsız denetime tabi olacaktır. Ayrıca gelir ve kurumlar vergisinden muaf tutulmakta ve bazı işler ile KDV'den de istisna edilmektedir (Eğilmez, 2016). Özel bir statüde kurulduğu için Sermaye Piyasası

Kanunu ve Rekabet Kanunu'na uymak zorunluluğu yoktur. Başbakanlığa (Cumhurbaşkanlığına) bağlı olmasına rağmen kamu kuruluşu statüsü bulunmamakta olup şirket olmasına rağmen Ticaret Yasası'na da bağlı değildir. Fon tamamen özel hukuk yasalarına bağlı olacaktır. Türkiye Varlık Fonu'nun elindeki mali tablolar ve fonlar bağımsız denetime tabi olacak, Başbakan'ın görevlendirdiği üç denetim elemanı tarafından denetlenecek ve her yıl Haziran ayında raporlarını Bakanlar Kurulu'na sunacaklardır. Daha sonra Başbakanlık bu raporu TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu'na gönderecek olup Plan ve Bütçe Komisyonu da bir denetim yapmış olacak ve Başbakan'a bağlı en az beş kişilik bir yönetim kurulu tarafından yönetilecektir. Yönetim kurulu üyelerini ve genel müdürü Başbakan atayacaktır. Üç yıllık yatırım stratejisinin Bakanlar Kurulu tarafında onaylanmasıyla yürürlüğe giren bu şirket, karar almada toplantıya katılanların salt çoğunluğu ile işlerini yürütecektir (Özkul, 2017).

Türkiye'de Varlık Fonu: Amaçları ve Özellikleri

Türkiye Varlık Fonu kurulmasına ilişkin olarak hükümetin ortaya koyduğu ve kanunun gerekçesinde de yer alan ilk argüman, Türkiye'nin, G-20 ülkeleri içinde varlık fonu olmayan tek ülke olması konusudur. Buradan, varlık fonu kurulmasının ülke ekonomisinin büyüklük- zenginlik seviyesiyle bağlantılı olarak sunulduğu ve bu yönde bir izlenim yaratılmaya çalışıldığı görülmektedir. Ancak G-20 ülkelerinin varlık fonlarına baktığımızda çok farklı bir yelpaze karşımıza çıkmakta ve bu fonların hepsinin UVF kapsamında olmadığı, geniş anlamda devletin yatırım fonu kapsamında değerlendirilebileceği görülmektedir. Aynı zamanda G-20 ülkelerinin düşük kişi başına gelir ve kalkınma düzeyine sahip ülkeleri de kapsadığı unutulmamalıdır (Kayıran, 2016: 70).

Ayrıca Ulusal Varlık Fonu müessesesinin kurulabilmesi için bir ülkenin iç tasarruf fazlasının var olması gerekmektedir. Ülkemizde ise bir iç tasarruf eksikliği olmasına rağmen bu uygulama hayata geçirilmektedir. Varlık Fonu olarak adlandırılan bu olgu, ülkelerin resmi rezervleri dışında kalan rezervleri ifade etmektedir (Karagöl & Koç, 2016: 8-17). Bütçe açığı veren bir konumda olan ülkemiz ekonomisinin, kamu kesiminden de kısa vadede tasarruf fazlası elde etme imkânı bulunmadığına göre, bu kurumun kuruluş nedeninin gelecek dönemlerde ortaya çıkabilecek gelire endeksli olduğu söylenilebilecektir (Kayıran, 2016: 71).

Kurulan şirketin amaçları genel olarak büyümede artış, sermaye piyasalarında büyüme, İslami finans varlıklarının kullanımını yaygınlaştırmak, katılım finansmanı sektör payının artırılması, istihdamı arttırmak, stratejik sektörlerde yatırım, altyapıya finansman ayırmak, petrol ve doğal gaz gibi sektörlerde doğrudan yatırım ve uluslararası itibar gibi hedeflerin gerçekleştirilmesidir (Kayıran, 2016: 72-73). Türkiye Varlık Fonu'nu kuran kanun teklifinin gerekçesine bakıldığında amaç olarak aşağıdaki noktaların belirtildiği görülüyor: (Nas, 2017: 2).

- ✓ Büyüme oranında gelecek on yıl içinde yıllık %1,5 ek artış sağlanması

- ✓ Sermaye piyasalarının büyüme ve derinleşmesinin hızlandırılması
- ✓ İslami finansman varlıklarının kullanımının yaygınlaştırılması
- ✓ Yapılacak yatırımlarla yaklaşık yüz binlerce kişilik ek istihdam sağlanması
- ✓ Savunma, havacılık ve yazılım gibi teknoloji yoğun stratejik sektörlerde yerli şirketlerin sermaye ve proje bazında desteklenmesi, küresel oyuncu olmalarının sağlanması
- ✓ Otoyol, Kanal İstanbul, Üçüncü Köprü ve Havalimanı, Nükleer Santral gibi büyük altyapı projelerine kamu kesimi borcu artırılmadan finansman sağlanması
- ✓ Katılım finansmanı sektör payının artırılması
- ✓ Arz güvenliğini sağlamak üzere, Türkiye için önem taşıyan doğal gaz ve petrol gibi yurt dışındaki stratejik sektörlerle yasal ve bürokratik kısıtlamalara bağlı olmadan doğrudan yatırım yapılabilmesi

Türkiye Varlık Fonu'nun kurulması birçok eleştiriyi beraberinde getirmiştir. Çünkü Türkiye bir varlık fonuna sahip ülkelere hiç benzememektedir. Petrol ve tasarruf fazlası olan bir ülke değildir. Üstelik tasarruf açığımız bulunmakta ve petrolü ithal etmekteyiz. Cari açığımız ve döviz rezervlerimiz ekonomimizi yönlendirebilecek düzeyde bile değildir. Ayrıca özelleştirme gelirleri bu fonun kaynakları içinde sayılmakla birlikte özelleştirmelerin çoğu zaten geçmiş yıllarda yapılmıştır. Geri kalanın yetip yetmeyeceği büyük bir soru işaretidir. Bu noktada Türkiye'nin varlık fonunu borçlanma üzerine kurmak istediği yorumları yapılmaktadır. Zaten Çin'in bir bankasından 5 milyar dolar kredi talebinde bulunulmuştur (Sağlam, 2017). Diğer ülkeler borç verirken, bizim borçlanma üzerine kurulu bir varlık fonumuz vardır. Ayrıca başka ülkelerde ülke dışında yatırım yapmak amacıyla kurulurken bizim fonumuz iç piyasayı canlı tutmak için kurulmuştur. Kanıtı ise Türkiye varlık fonu anonim şirketi yerli otonun finansmanını sağlamak istemesidir (Diken, 2017).

Daha kaygılandırıcı gelişme ise yukarıda da anlatıldığı üzere sadece hükümetin denetleyebileceği bir şirket olduğu cihetle için şeffaflık düzeyinin düşük olmasıdır. Bu da geçmişte bütçe dışı fonlar nedeniyle çok sıkıntı çekilmesine rağmen, Hazine'ye rakip bir Hükümet hazinesi olabilir endişelerini gündeme getirmektedir. (Eğilmez, 2016).

Özel denetçiler tarafından denetlenecek olan (Özkul, 2017) ve borçlanma yetkisine sahip olan *Varlık Fonu* kurumumuz gelecek adına soru işaretlerini içerisinde barındırıyor. Bu endişelere hazineden ayrı bir bütçe/fon yaratıldığı izlenimi de eklenince, geçmişte mali disiplin yönünden yaşadığımız sıkıntılar düşünüldüğünde söz konusu varlık fonumuz endişeleri bir kat daha arttırmaktadır (Dedeoğlu, 2016: 4-6). Var olan tasarruf eksikimizi borçlanarak kapatmaya çalışmak gelecek nesillerin refahı olan varlık fonu kurumunun amacından saparak, gelecek nesillerin refahından almak ve onları borçlandırmak anlamına

geliyor (Özkul, 2017). Bu sebeplerden dolayı oluşturulan bu fonun geleceği borçlanmaya ve dolayısıyla yönetimine bağlıdır.

Türkiye’de Varlık Fonunun Santiago İlkelerine Uyumu

Son yıllarda artan finansal hareketlenmeler nedeniyle varlık fonları, uluslararası piyasaların belirgin bir yüzü konumuna yükselmiştir. Bu nedenle söz konusu fonlar hakkındaki yasal endişeler gün geçtikçe artmaktadır (Truman, 2011: 249). Ülkelerin bu fonlara getirmeyi düşündüğü/getirdiği kısıtlamalar bunlara örnektir (Sanlı, 2010: 22). Bu endişelerin çoğu, mezkûr fonların hesap verebilirlikleri ve saydamlıklarındaki gizliliklerden kaynaklanmaktadır (Truman, 2011: 49). Tam da bu endişeleri gidermek ve politik bir argüman olarak varlık fonlarının yönetimini engellemek adına belli bir takım ilkeler ile denetlenen/yönetilen varlık fonlarının mevcudiyeti kaçınılmaz olmuştur. Yukarıda da belirtildiği üzere *Santiago Prensipleri* denilen, 24 ilkedenden oluşan bu yol gösterici metin, bir varlık fonunun nasıl olması gerektiğine dair kriterleri ortaya koymaktadır.

Türkiye gibi varlık fonunu gündemine yeni alan ülkeler açısından bu ilkeler önemlidir. Dikkate alınması gereken bu kriterler, uygulanacak olan varlık fonunun işleyişi için gereklidir. Çünkü bu ilkeler yönetim, denetim, hesap verilebilirlik, şeffaflık ve yatırım politikalarının oluşması açısından adeta bir yol haritası konumundadır.

Bu ilkelerin bütününe bakıldığında, Türkiye Varlık Fonu’nun (TVF) eksiklikleri göze çarpmaktadır. Santiago prensiplerinin ilk maddesi, fonun diğer kamusal kurumlarla ilişkisinin net olması gerektiğine işaret etmektedir. Ülkemizdeki varlık fonu uygulamasında ise, fonun yönetimindeki şirketin hemen hemen tüm kamusal düzenlemelerden muaf olduğu izlenimi edinilmektedir. Bu fonun bütçe ve Hazine ile olan bağlantısı da net değildir. Ayrı bir Hazine olduğuna dair şüpheler dile getirilmektedir. Böyle olması durumunda yaşanan ve 2000 yıllarında sayısı 70’i bulan Kamu Ortaklığı Fonu (KOF) tecrübesine sahip ülkemiz adına iyi neticeler ortaya çıkmayabileceği öngörülmektedir. Bu durum bütçe mali disiplinini de bozacaktır (Dedeoğlu, 2016: 6).

Santiago ilkelerinin ikinci maddesinde ise, varlık fonlarının politika amacının açık ve net olması gerektiğini belirtmektedir. Ülkemizdeki fon uygulamasının amaçları ise büyümeden kalkınmaya, istihdamdan gelir dağılımına kadar uzanan çok geniş bir yelpazeye sahiptir (Kayıran, 2016: 74). Makro ölçekteki bu amaçların maksimum seviyede çözümü topyekûn olarak çok güçtür. Ancak çözüm için varlık fonu zaruri ise, söz konusu ekonomik sorunların çözümü ülkenin diğer ekonomik karar vericilerinin (Maliye Bakanlığı, Merkez Bankası...) danışmanlığında olmalıdır. Zaten üçüncü maddede belirtilen “yerel mali ve parasal otoritelerle sıkı bir şekilde koordine edilmeli” şeklindeki açıklama bunu kanıtlar niteliktedir.

Ülkemizdeki varlık fonu uygulamasında parlamentonun kanunu onaylamak dışında fonun yönetimine dair herhangi bir yetkisi bulunmamaktadır. Buna rağmen, bazı ülke fonlarında parlamentonun fona dair bir işleyiş kistası oluşturduğu ve risk seviyesini ölçtüğü görülmektedir (Kayıran, 2016: 76).

Tüm bu ilkelerle birlikte, olabilecek risklerin minimum seviyeye indirilmesi amaçlanmıştır. Türkiye Varlık Fonu'nun yönetiminde şeffaflık, hesap verilebilirlik ve iyi yönetim prensiplerini uygulayan bu standartlara uyulması, özgür bir denetim ve fon kaynaklarının verimli bir şekilde kullanılmasıyla olumlu çıktılar sunacaktır (Nas, 2017: 7).

SONUÇ

Küreselleşmenin finansal boyutu sermayenin piyasalar arasında dolaşımının serbestleştirilmesidir. Bu bir yandan sermayeye yeni kar olanakları sağlarken diğer yandan Türkiye gibi sermaye yoksunu gelişme olan ülkelere sermaye akışı ile finansman olanakları sağlamıştır. Bu sayede uzun zaman ekonomik büyüme ve cari açık finanse edilmiştir. Ancak 2008 krizinden sonra piyasalardaki likidite bolluğu azalmaya ve yükselen piyasalara sermaye akışı kesilmeye başlamıştır. Bunun ekonomide yaratacağı olumsuz etkilere karşı tedbir olarak, ülkemizde de 2016 yılında dünyadaki kuruluş şartları ve amacıyla uygunluğu tartışma yaratan varlık fonu kurulmuştur. Çünkü tarihi 1950'lere kadar giden bu fonlar ekseriyetle doğal gaz ve petrol gibi doğal kaynak zengini ülkeler ile cari açık fazlası veren ülkelere hastır. Buna rağmen, ulusal varlıklarımızı ekonomiye kazandırmak ve yatırımların finansmanında öz kaynaklara yönelmek yolundaki ülkemiz için önemli bir adım olarak düşünülebilir.

Ayrıca kriz dönemlerinde ekonomik dalgalanmaların etkisini hafifletmek, ekonomik istikrarın sağlanması, yapılan yatırımlarla istihdam oluşturulması, finansal sistemin işleyişine katkıda bulunulması, ülkelerin küresel ekonomiye uyumunun kolaylaştırılması, yurt içi tasarrufların korunması ve gelecek nesillere aktarılabilmesi, güçlü bir yatırım performansı gösterilmesi ve ülkelerin gelir kaynaklarının çeşitlendirilmesi bu fonların avantajları olarak görülebilir.

Belli başlı riskleri/ dezavantajları ise bu fonların ihtiyaç duyduğu zamanda ülkeden ayrılabilirlik olması, piyasaları ve sektörleri etkileyebilecek büyüklüklerinin bulunması, faaliyetlerinde şeffaf olmamalarından dolayı piyasalarda belirsizliğe yol açmaları, devlet mülkiyetinde olmaları nedeniyle ulusal güvenliği zedeleyebilme korkusu ve piyasalarda rekabeti aksatabileceği endişeleri şeklinde sıralanabilecektir.

Mevcut varlık fonlarının uyması gereken kuralları, fonun idaresi, uygulanması, incelenmesi ve yatırım kararlarının verilmesi konusunda, ne yapılması gerektiği hususundaki standartları açıklayan *Santiago Prensipleri*, bu varlık fonlarının çerçevesini çizmektedir. Bu nedenle fon sahibi ülkelerin finansal sistem üzerindeki var olabilecek devasa etkilerini belli kurallar ışığında gidermeyi

amaçlamaktadır. Uluslararası ekonomilerde bir devlet monopolünün oluşmasına engel oluşturması açısından kayda değer bir prensipler setidir.

Yaşanan krizlerin çoğunun finans sistemi üzerinden meydana gelmesi ve sistemin dışlilerini bu büyük fonların teşkil etmesinden ötürü küreselleşen dünya krizlerin bedelini birlikte ödemektedir. Buna sebep olan olay, teknolojik ilerlemenin hayatımıza ve ekonomik sisteme girmesiyle uluslararası sermayenin çok ve hızlı bir döngü dâhilinde sirküle olmasıdır. Finans–teknoloji–küreselleşme–sermaye akışı ile olay döngüsünün sıralanması uygun olacaktır. Ayrıca bu sistemin kullandığı gelir kapısı varlık fonu aracıdır. Elbette bir kriz daha olabilir. Acaba bu sistem olası bir krize çözüm yolu bulabilecek midir?

Ülkemizin petrol gelirleri veya istikrarlı bir şekilde bütçe fazlalığı verilmesini sağlayacak olanaklar bulunmamaktadır. Bütün bu handikaplara rağmen varlık fonu kurulmuştur. Varlık fonunun amaçlarından biri gelecek nesillerin refahını arttırmaktır. Ancak bu fonun borçlanmadan beslenmesi, gelecek nesillerin var olabilecek refahtan mahrum bırakılması riskini bünyesinde barındırmaktadır.

Varlık fonlarına borçlanma yoluyla kaynak temin edilmesi, borçlanma yoluyla sağlanan finansmanın ileride açık vermeyecek yatırımlara tevcih edilmesi veya teknoloji yatırımlarına ya da tasarruf fazlasına neden olacak yatırımlara tahsis edilmesi sayesinde amaca hizmet edecektir.

KAYNAKLAR

- Aykın, H. (2014).*Ulusal Refah Fonlarının Ekonomik Güvenlik Perspektifi ile Analizi.* (1-26) 01.09.2018 tarihinde <https://vergidosyasi.com/2017/02/07/ulusal-refah-fonlarinin-varlik-fonlari-ekonomik-guvenlik-perspektifi-ile-analizi/> adresinden alınmıştır.
- Bahgat, G. (2010). Sovereign Wealth Funds: An Assesments.*Global Policy*, Cilt:1, Sayı:2 Yıl: Mayıs 2010. 162-171.
- Bloomber View, *The Rigth Dream for Saudi Arabia*, 10.
- Bortolotti, B. (2015). *The Sky Did Not Fall*. Torino: Sovereign Investment Lab Bocconi University. Sovereign Wealth Fund Annual Report 2015.
- Dedeoğlu, E. (2016). Kamu Mali Yönetiminde Neler Oluyor:Varlık Fonu ve Tamamlayıcı Ödenek. *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV)*, Değerlendirme Notu. Eylül 2016.1-6
- Eğilmez, M. (2016). Varlık Fonu. <http://www.mahfiegilmez.com/2016/08/varlik-fonu.html>. (Erişim Tarihi:11.02.2018)
- Eğilmez, M. (2017). Karışık İşler Bunlar. <https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2017/10/22/karisik-isler-bunlar>. (Erişim Tarihi:11.02.2018)

- Eser, U. (2017). Finansallaşmanın Ekonomik Kapitalimi: Sermayenin Coğrafyası Üzerine Notlar. *İktisat ve Toplum Dergisi*. 75, 71-82.
- Ghosh, J. (2005). Economic and Social Effects of Financial Liberalization. New York, March 14-15, 2005, 1-21.
- IFSWF(2010).23.06.2018,tarihinde,<http://www.ifswf.org/sites/default/files/2010%20Kuwait%20Meeting%20-%20Kuwait%20Declaration.pdf> adresinden alınmıştır.
- IFSWF(2008). 23.06.2018 tarihinde <http://www.ifswf.org/santiago-principles-landing/santiago-principles> adresinden alınmıştır.
- International Working Group of Sovereign Wealth Funds, (2018). *Sovereign Wealth Funds: Generally Accepted Principles and Practises: "Santiago Principles"*.
- Karagül, E. T., & Koç, Y. M. (2016). *Dünya'da ve Türkiye'de Varlık Fonu*. Ankara: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA).
- Kayıran, M. (2016). Türkiye Varlık Fonunun Konusu Amaçları ve Yapısı Üzerine bir Değerlendirme. *Eğitim Bilim ve Toplum Dergisi*. 14(56), 55-90.
- Konukman, A., & Şimşek, O. (2017). Ulusal Varlık Fonları ve Türkiye Uygulaması, *Çalışma ve Toplum*, 4, 1913-1944.
- Murphy, A. (2010). *Saudi Arabia's Restrained Sovereign Wealth*, Saudi Arabia Report, FinanceAsia.com, August,18-20.
- Nas, Ç. (2017). *Varlık Fonları Uluslararası Kriterler*. İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı.
- Ngoc, D. B. (2012). The Impact of Sovereign Wealth Fund Investments on the Performance of Listed Companies. Cahier de recherche du CERAG 2011-02 E2. 2011.
- Özkul, İ. (2017). 11 Soruda Türkiye Varlık Fonu. 11.02.2018 tarihinde <https://www.haberler.com/11-soruda-tum-yonleriyle-turkiye-varlik-fonu-9248680-haberi> adresinden alınmıştır.
- Sanlı, U. (2010). Körfezin Görünmeyen Elleri: Ulusal Varlık Fonları. *Ortadoğu Analiz* 2(3), 18-24.
- Sarsıcı, E., Değirmenci, B. & Öztürk, C., Sermaye Piyasalarına Yeni Bir Kavram Olarak Giren Türkiye Varlık Fonu Yönetimi, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 3,51-58.
- Sarısu, A. (2016). Dünyada Ulusal Varlık Fonu Yönetim Şekilleri. *Yaklaşım Dergisi*. 24(287), 231-238.
- SWF Institute (2007). 28.12.2017 tarihinde <https://www.swfinstitute.org>. Adresinden alınmıştır.

- Şen, G. (2016). Türkiye ve yeni başlayan Varlık Yönetim Fonu Hikâyesi, 11.02.2018 tarihinde <https://www.businessht.com.tr/piyasalar/haber/1273315-turkiye-ve-yeni-baslayan-varlik-yonetim-fonu-hikayesi> adresinden alınmıştır.
- Townsend, M. (2015). *A Race for Economic Diversification*, Country Report: Kuwait, Global Finance, 19-23.
- Truman, E. M. (2011). Are Asian Sovereign Wealth Funds Different? *Asian Economic Policy Review*.6, 249-268.
- Yalçınar, K., & Sürekli, M. A. (2014). Ekonominin Çeşitlendirilmesinin bir Aracı Olarak Ulusal Refah Fonu Modelinin Türkiye Ekonomisi Açısından Uygulanabilirliği. *Gazi İİBF Dergisi*, 17(3), 1-29.
- Yeldan, E. (2017). Borca Dayalı Spekülatif Büyüme *Cumhuriyet Gazetesi*. 11.02.2018 tarihinde http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/846999/Borca_dayali_spekulatif_buyume.html adresinden alındı.
- Yereli, A. B., & Yaman, İ. (2017). Ulusal Varlık Fonlarını Anlamak: Fırsat mı Tehdit mi? *Sosyoekonomi Dergisi*. 25(34), 69-86.

Ek: Santiago İlkeleri (IFSWF, 2018):

1. Ulusal Varlık Fonları'nın (UVF) yasal çerçevesi sağlam olmalı (net) ve etkin çalışması için belirtilen hedeflere ulaşılması desteklenmelidir. UVF için yasal çerçeve, UVF ve işlemlerinin yasal sağlamlığını sağlamaktır. UVF'nin yasal temelini ve yapısının temel özellikleri ile UVF ve diğer devlet organları arasındaki yasal ilişki kamuya açıklanmalıdır.
2. UVF'nin politika amacı açıkça tanımlanmalı ve kamuoyuna ilan edilmelidir.
3. UVF faaliyetlerinin doğrudan yerel makroekonomik etkilere neden olduğu durumlarda, bu faaliyetler genel makroekonomik politikalarla tutarlılığı sağlamak için yerel mali ve parasal otoritelerle sıkı bir şekilde koordine edilmelidir.
4. UVF'nin fonlama, geri çekme ve harcama işlemlerine genel yaklaşımıyla ilgili açık ve kamuya açıklanmış politikalar, kurallar, prosedürler veya düzenlemeler olmalıdır. UVF finansmanının kaynağı kamuya açıklanmalıdır. UVF'den yapılan çekimler ve hükümet adına yapılan harcamalara yönelik genel yaklaşım kamuoyuna açıklanmalıdır.
5. UVF ile ilgili istatistiksel veriler zamanında ve makroekonomik veri setlerinde uygun olan yerlere dahil edilmek üzere rapor edilmelidir.

- 6.** UVF'nin yönetim çerçevesi sağlam ve net olmalıdır, hesap verebilirlik ve operasyonel bağımsızlığı kolaylaştırmak için rol ve sorumluluklar etkili bir Şekilde hedeflere yönlendirilmelidir.
- 7.** UVF'nin sahibi, fonun hedeflerini belirlemeli, yönetim organlarını (yelerini) açıkça tanımlamalı, prosedürlere uygun olarak atamalı ve UVF'nin operasyonlarını denetlemelidir.
- 8.** Yönetim organı UVF'nin çıkarları doğrultusunda hareket etmeli ve net olmalıdır. Görevlerini yerine getirmek için açık bir yetki çerçevesine, yeterli otorite ve ehliyete sahip olmalıdır.
- 9.** UVF'nin operasyonel yönetimi, fonun stratejilerini bağımsız bir Şekilde ve açıkça tanımlanmış sorumluluklara uygun olarak icra etmelidir.
- 10.** UVF işlemleri için hesap verebilirlik çerçevesi ilgili mevzuat, Şart veya diğer kurucu belgelerde veya idari anlaşmada açıkça tanımlanmalıdır.
- 11.** UVF'nin faaliyetleri ve performansı ile ilgili yıllık rapor ve ekli mali tablolar, zamanında ve kabul edilmiş uluslararası veya ulusal muhasebe standartlarına uygun ve tutarlı bir Şekilde hazırlanmalıdır.
- 12.** UVF'nin faaliyetleri ve mali tabloları tutarlı bir Şekilde, tanınmış uluslararası veya ulusal denetim standartları uyarınca her yıl denetlenmelidir.
- 13.** Mesleki ve etik standartlar açıkça tanımlanmalı ve UVF'nin yönetim kurulu veya kurulları, idari kadro ve personelince bilinmelidir.
- 14.** UVF'nin operasyonel yönetimi için üçüncü taraflarla olan işlemler ekonomik ve mali gerekçelere dayanmalı, açık kural ve prosedürleri izlemelidir.
- 15.** UVF'nin ev sahibi ülkelerdeki operasyon ve faaliyetleri, o ülkedeki ilgili mevzuatın tüm düzenleyici ve açıklama gereklerine uygun olarak yürütülmelidir.
- 16.** Yönetim çerçevesinin ve hedeflerinin yanı sıra, UVF yönetiminin işletme tarafından bağımsız olarak nasıl işlediğinin kamuya açıklanması gerekir.
- 17.** UVF ile ilgili finansal bilgilerin ekonomik ve finansal yöneliminin kanıtlanmasını teminen kamuya açıklanmalı, bu Şekilde uluslararası mali piyasalarda istikrara katkıda bulunulmalı ve alıcı ülkelerde güven artırılmalıdır.
- 18.** UVF'nin yatırım politikası, tanımlanmış hedefleri, risk toleransı ve yatırım stratejisi açık olmalıdır, sahibi veya yönetim organı (ları) tarafından belirlenmeli ve sağlam portföy yönetimi ilkelerine dayanmalıdır. Yatırım politikası UVF'nin mali riske maruz kalma düzeyini ve baskı kullanma olasılığını yönlendirmeli, i veya dış yatırım yöneticilerinin kullanılma düzeyini, faaliyetlerinin kapsamını ve yetkilerini, seçilme sürecini ve performanslarının nasıl izlendiğini ele almalıdır. UVF'nin yatırım politikası kamuoyuna açıklanmalıdır.

19. UVF'nin yatırım kararları, riske göre düzeltilmiş finansal getirileri yatırım politikasına uygun bir şekilde ve ekonomik–mali gerekçelere dayanarak maksimize etmeyi amaçlamalıdır. Yatırım kararlarının ekonomik ve mali düzenlemeler dışında gerekçelere tabi tutulması durumunda, bunlar yatırım politikasında açıkça belirtilmeli ve kamuoyuna açıklanmalıdır. Bir UVF'nin varlık yönetimi genel olarak kabul gören sağlam varlık yönetim ilkeleri ile uyumlu olmalıdır.

20. UVF, zel kurumlar ile rekabet halindeyken hükümet tarafından daha geniş/ayrıcalıklı bilgi veya uygunsuz etkiden faydalanmamalı veya bunlardan yararlanmamalıdır.

21. UVF'ler hisse sahiplerinin haklarını kendi öz sermaye yatırım değerlerinin ana bir unsuru olarak görmektedir. Bir UVF'nin kendi mülkiyet haklarını kullanmayı seçmesi durumunda, bunu yatırım politikası ile uyumlu ve yatırımlarının mali değerini koruyacak bir şekilde yapmalıdır. UVF kayıt edilen menkul değerler ile ilgili oy hakkına genel yaklaşımını kamuoyuna açıklamalıdır. Buna mülkiyet haklarını kullanmasını yönlendiren ana unsurlar dâhildir.

22. UVF faaliyetlerinin risklerini tanımlayan, değerlendiren ve yöneten bir çerçeveye sahip olunmalıdır. Risk yönetimi çerçevesi, kabul edilebilir parametreler ve düzeyler, kontrol ve teşvik mekanizmaları, davranış kuralları, iş sürekliliği planlaması ve bağımsız bir denetim işlevi dâhilinde ilgili risklerin yeterli şekilde izlenmesini ve yönetilmesini sağlayan güvenilir bilgi ve zamanında raporlama sistemleri içermelidir. UVF'nin risk yönetimi çerçevesine genel yaklaşım kamuya açıklanmalıdır.

23. Varlık ve yatırım performansının (mutlak ve varsa kriterlere göre) UVF'nin açıkça tanımlanmış ilkelere veya standartlara göre ölçülmesi ve fonun sahibine bildirilmesi gerekir.

24. Santiago Prensipleri'nin uygulanmasının düzenli olarak gözden geçirilmesi süreci, UVF tarafından veya onun adına yürütülmelidir.

Küreselleşme Sürecinde Talep Edilen Emegın Niteliğindeki Değişme

Pınar DURSUN

Araştırma Görevlisi
Dicle Üniversitesi-İktisat Bölümü-Diyarbakır-Türkiye
ORCID: 0000-0002-0199-0398
pinar.dursun@dicle.edu.tr

Öz

Kolomb'un 1490'da Amerika'yı keşfiyle başlayan küreselleşme süreci, günümüze kadar devam eden ve gittikçe de karmaşıklaşan dinamik bir yapıya sahiptir. Küreselleşmenin gittikçe karmaşıklaşan bu tarihi sürecinde en önemli değişimlerden biri de kuşkusuz talep edilen emegın niteliğinde olmuştur. Son küreselleşme dönemine doğru gelindikçe; talep edilen emek, niteliksiz emekten nitelikli emeğe doğru evrilmiştir. Bunun en önemli kanıtlarından biri, merkez ülkelerinin niteliksiz emek göçünü önlemek için her türlü engeller koymas ve nitelikli emek için kolaylaştırıcı politikalar uygulamasıdır. Ayrıca niteliksiz emegın göçü yerine sermayenin hareketli hale gelmesi de başka bir göstergedir. Birinci ve ikinci küreselleşme dönemlerinde olduğu gibi niteliksiz emegın sermayenin olduğu yere taşınması yerine, üçüncü küreselleşme döneminde sermayenin niteliksiz emegın bol ve dolayısıyla ucuz olduğu yere taşındığı görülmektedir. Bu sebepten ötürü de üçüncü küreselleşme dönemi, merkezleri gelişmiş ülkelerde olan sanayilerin, üretimlerini parçalayarak az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere taşıdığı dönem olmuştur. Başka bir ifadeyle bu dönem için, çok uluslu şirketlerin çoğaldığı dönemdir de diyebiliriz. Artık ikinci küreselleşme döneminde olduğu gibi fabrikalar İngiltere gibi merkez ya da kapitalist ülkelerde değil gelişmekte ya da az gelişmiş ülkelerde faaliyet göstermektedir. Böylelikle merkez/kapitalist/gelişmiş ülkeler hem ucuz emekten faydalanmış hem de Kyoto gibi çok taraflı anlaşmaların dayattığı kısıtlamaları da aşmışlardır. Ancak teknolojinin daha da gelişmesi, nitelikli emek gücüne gelecekte ihtiyaç duyulup duyulmayacağı tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Çünkü hızlı gelişen teknoloji sayesinde, robotlar üretimdeki yerlerini çoktan almışlardır. Bu çalışmada amaçlanan küreselleşme sürecinde talep edilen emegın niteliğindeki değişmeyi ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Emek Talebi, Göç.

The Change of the Characteristic of Labour Demand in The Process of Globalization

Abstract

The globalisation process that began in 1490 with the discovery of America by Columbus, has a dynamic structure which has become increasingly complex. One of the most important changes in this increasingly complex historical process of globalization has undoubtedly been the characteristics of labour demand. Towards the last period of globalization, labour demand has evolved from unskilled labour to skilled labour. One of the most important demonstrations of this evolution is the policies of core countries that restrict the immigration of unskilled labour and facilitate skilled labour. Another indicator is the replacement of unskilled labour migration with capital mobility. Instead of the mobilisation of unskilled labour to the location of capital which predominated the first and second phases of globalization, in the third phase, it is the capital that mobilises towards where unskilled labour is abundant and therefore, cheap. For this reason, the third phase of globalisation has been the phase in which the industries located in developed countries divide and relocate their production in the developing or underdeveloped countries. In other words, it may be said that it is the period in which multinational corporations are increasing. Hereafter, as in the second period of globalization, factories have started to be established in developing or underdeveloped countries, not in core or capitalist countries like England. Thus, core/capitalist/developed countries exploit cheap labour and at the same time, they overcome the restraints imposed by multilateral agreements such as Kyoto. However, further development of technology paved the way to debates on the question of the need for the skilled labour force in the future. Robots have already begun to be used in production due to fast evolving technology. The aim of this research is to demonstrate the characteristics of the change of labour demand in the process of globalisation.

Keywords: Globalization, Labour Demand, Immigration.

GİRİŞ

Küreselleşme, özellikle 1980'lerden sonra yaygın olarak kullanılmaya başlanmış bir kavramdır. Bu kavramın kullanımı o kadar popüler hale gelmiştir ki hemen hemen bütün bilim dallarında küreselleşme ve/veya yansımaları üzerine çalışmalar görmek mümkündür. Küreselleşme kavramının bilim dallarının birçoğunda ele alınmasının nedeni ise toplumun tüm alanlarını etkilemesinden kaynaklanmaktadır.

“Küreselleşme nedir?” ya da “küreseleşme yeni midir?” gibi sorular hala tartışılmakta ve cevaplar üzerinde birlik sağlanamamaktadır. Bu çalışmada küreselleşme “nedir?” ya da “yeni bir olgu mudur?” soruları üzerinde durulmayacaktır. Süreç olarak kabul ettiğimiz küreselleşmenin, tetikleyici ülkeleri ve bu ülkelerde talep edilen emegın niteliğinin nasıl değiştiği, tarihi seyri içerisinde ele alınacaktır.

Bu çalışma, küreselleşmenin son döneminde, özellikle hızla gelişen teknoloji ile birlikte talep edilen emegın karakterinde bazı değişmelerin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre, vasıfsız emek kapitalist/merkez/gelişmiş ülkeler tarafından talep edilmemekte aksine bu ülkeler vasıfsız emegın göçünü sınırlamak için çeşitli kısıtlamalar getirmektedir.

Bu çerçevede, üçüncü küreselleşmenin tetikleyici ülkesi olan ve küresel rekabet endeksine göre de ilk sıralarda yer alan Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) kendi ihtiyaçları doğrultusunda talep ettiği emegın niteliğinde gerçekleşen değişim çeşitli göstergelerle ortaya konulacaktır.

Çalışmanın ilk bölümde küreselleşmenin kavramlaştırılması konusunda ortaya çıkan eğilimlere yer verilecektir. Ardından her bir küreselleşme evresinde talep edilen emegın niteliği ortaya konulacaktır. Son olarak üçüncü küreselleşmenin diğer küreselleşme dönemlerinden talep edilen emegın niteliği bakımından neden farklılık gösterdiği tartışılacaktır.

KÜRESELLEŞME

Küreselleşme kavramının tanımı ile ilgili literatürde ortak bir görüş söz konusu değildir. Yapılan tanımlamalar, yazarların ideolojik görüşü, çalıştığı bilim dalı gibi faktörlere göre farklılık gösterebilmektedir. Bu çerçevede küreselleşmenin kavramlaştırılmasını üç farklı eğilim altında ele almak daha yararlı olacaktır. Bu eğilimler aşağıdaki gibi olup Tablo 1'de özetlenmiştir.

- Aşırı Küreselleşmeciler,
- Şüpheciler
- Dönüşümcüler.

Tablo 1. Küreselleşmenin Kavramlaştırılması

	Aşırı Küreselleşmeciler	Şüpheliler	Dönüşümcüler
<i>Yeni olan nedir?</i>	Küresel Bir Çağ	Ticaret Blokları, önceki dönemlerden daha zayıf toprak yönetimi	Tarihsel olarak benzeri görülmemiş küresel bağlanma seviyeleri
<i>Baskın Özellikler</i>	Küresel kapitalizm, küresel yönetim, küresel sivil toplum	1980'lerden daha az birbirine bağımlı dünya	'Kalın' (yoğun ve kapsamlı) küreselleşme
<i>Ulus Devletlerin Gücü</i>	Azalan ve aşınan	Sağlamlaştırılmış ya da pekiştirilmiş	Yeniden oluşturulmuş, yeniden yapılandırılmış
<i>Küreselleşmenin İtici Güçleri</i>	Kapitalizm ve teknoloji	Devletler ve piyasalar	Modernitenin birleşik güçleri
<i>Tabakalaşmanın Deseni</i>	Eski hiyerarşilerin erozyonu	Güney'in marjinalleşmesinin artması	Dünya düzeninin yeni mimarisi
<i>Baskın Motif</i>	Mc Donalds, Madonna, vb.	Ulusal çıkar	Siyasal topluluğun dönüşümü
<i>Küreselleşmenin Kavramsallaştırılması</i>	İnsan eylemi çerçevesinin yeniden düzenlenmesi olarak	Uluslararasılaşma ve bölgeselleşme olarak	Bölgelerarası ilişkilerin ve uzak mesafedeki eylemlerin yeniden düzenlenmesi olarak
<i>Tarihsel Yörünge</i>	Küresel uygarlık	Bölgesel bloklar/ medeniyetler çatışması	Belirsizlik: küresel bütünleşme ve parçalanma
<i>Özet Argüman</i>	Ulus devletin sonu	Uluslararasılaşma devlet kabulüne ve desteğine bağlı	Küreselleşme devlet gücünü ve dünya siyasetini dönüştürüyor

Kaynak: Held vd., 1999: 10.

Özet olarak, Tablo 1'den hareketle şüphelilere göre küreselleşme, aşırı küreselleşmecilerin iddia ettikleri gibi yeni bir süreç değildir. Nasıl ki II. Küreselleşme evresi olarak adlandıracağımız 1890-1914 döneminde, gücü elinde bulunduran İngiltere daha fazla kar elde etmek amacıyla çıkarları doğrultusunda

serbestleşme politikalarını savunduysa, 1990'lı yıllarda¹ da bu dönemin egemen gücü olan ABD'de kendi çıkarları doğrultusunda serbestleşme politikaları öne sürmüştür. Belki de bu dönemi daha masum göstermek için 'Küreselleşme' kavramının kullanılması tercih edilmiştir.

Dönüşümcüler ise her iki görüşün ortasında yer almaktadır. Bu düşünürlere göre hem şüpheciler hem de aşırı küreselleşmeciler küreselleşmeyi kavramlaştırma konusunda iki uç noktada hareket etmektedir. Küreselleşme ne aşırı küreselleşmeciler gibi yeni bir olgudur ne de şüphecilere göre geçmişin aynısıdır. Örneğin ulus devletler ne aşırı küreselleşmecilere göre tamamıyla güç kaybetmekte ne de şüphecilere göre ulus devletler bu süreçte başat rol oynamaktadır. Dönüşümcülere göre ulus devletler kuşkusuz önceki dönemlerde olduğu gibi değildir. Karşılıklı bağımlılık artmaktadır. Bu durum ulus üstü kurumları da beraberinde getirmiştir. Ancak artan bu karşılıklı bağımlılığa rağmen ulus devletler eskiden olduğu gibi olmasa da güçlerini korumaktadır. Ulus devletler, yaşanan küresel değişime yeniden yapılanarak ayak uydurmaktadır (Giddens, 2012: 95). 1929 Ekonomik Buhranı sonrası ile 1980'li yıllara kadar uygulanan devletçi, korumacı ve içe dönük politikalar uygulayan ulus devletler, 1980'li yıllardan itibaren iktisat politikalarını küresel dönüşüme uygun olarak dışa açık hale getirmiştir.

Küreselleşmenin kavramlaştırması ile ilgili tartışmalar günümüzde halen devam etmektedir. Bu tartışmalar bir yana, 1990'dan günümüze devam eden dönemin, kuşkusuz bazı yönleri bakımından önceki dönemlerden farklılık gösterdiğini de kabul etmek gerekir. Ancak bu dönem "önceki dönemlerden ayrı yeni bir dönüşümdür" demek de yanlıştır. Küreselleşme tarihi arka planı olan dinamik bir süreçtir. Ancak her küreselleşme döneminin yöntemi ve teknolojileri farklıdır. Ortak olan yanları ise hepsinin toplumsal yapının tüm alanlarını etkiliyor olmasıdır. Küreselleşme bu çalışmada 1490 yılından başlatılmakta ve üç ayrı döneme ayrılarak incelenmektedir. Bu dönemler ve özellikleri Tablo 2' de gösterilmektedir.

---

¹ Üçüncü küreselleşme dönemini 1990 yılından itibaren başladığı kabul edilse de, 1960'lı yıllardan itibaren ön gelişmeleri göz önünde bulundurmak gerekir. Aynı şekilde 1890'lı yıllardan itibaren İkinci Küreselleşme döneminin başladığını kabul etsek de küreselleşmeyi tetikleyen koşulların temelleri 1850'li yıllardan itibaren ve özellikle 1865 yılında ABD iç savaşının da sona ermesiyle oluştuğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Tablo 2. Dünya Ekonomisi Nasıl Değişti?

BOYUT	BİRİNCİ KÜRESELLEŞME		İKİNCİ KÜRESELLEŞME		ÜÇÜNCÜ KÜRESELLEŞME	
	(1490)		(1890)		(1990)	
	GÜÇ REKABETİ		FİYAT REKABETİ		YENİLİK REKABETİ	
İtici Güç	Denizcilikteki gelişmeler, Merkantilizm		Sanayileşme, doğurduğu gereksinimler		1970’lerde Çokuluslu Şirketler, 1980’lerde İletişim Devrimi, 1990’larda Batı’nın rakibinin kalmaması	
Yöntem	Önce keşifler, sonra askeri işgal		Önce misyonerler, sonra kâşifler, sonra ticaret şirketleri, en sonra işgal		Kültürel-ideolojik etki. Böylece ülkenin her yanı (ekonomik, siyasal, sosyal) kendiliğinden etkileniyor.	
Haklı Gösteriş	Putperestlere Tanrı’nın dinini götürme		“Beyaz Adamın Yüğü” “Uygarlaştırıcı Görev”, ırkçı teoriler.		“En yüksek uygarlık düzeyi”, “Uluslararası topluluğun iradesi”, “Piyasanın gizli eli”, “Küreselleşme herkesin ortak çıkarıdır.”	
Sonuç	Sömürgecilik		Emperyalizm		“Küreselleşme”	
AŞAMA	TARIM TOPLUMU		SANAYİ TOPLUMU		BİLGİ TOPLUMU	

Kaynak: Uysal, 2018: 35. (Baskın Oran, *Kaçıncı Küreselleşme*. Perşembe Konferansları, Rekabet Kurumu, 2000'den yararlanılarak hazırlanmıştır).

Küreselleşme sürecini 1490’dan başlatmamızın sebebi, Kolomb’un Amerika’yı keşfinin amacının ekonomik temelli olmasıdır. Kuşkusuz insanoğlu var olduğu günden beri sürekli sınırları aşma eğiliminde olmuştur. Bunun için tekerlek icat etmiş, yelkenli gemiler yapmıştır. Ancak Kolomb’un Amerika’yı keşfinde olduğu gibi hiçbirinde güçlü bir ticaret güdüsü söz konusu olmamıştır (Kazgan, 2012: 1).

İstanbul'un, Osmanlı Devleti tarafından ele geçirilmesi sonucu ticaret yollarını kaybeden Avrupa Devletleri, Doğu'nun ve Hindistan'ın zenginliklerine ulaşmanın farklı yollarını aramaya başlamıştır. Kara yolu ile bu zenginliklere ulaşmanın zorluğunu bilen Avrupalılar, en iyi yolun deniz yolu ile olacağına karar vermiştir (Kazgan, 2012: 1,2). Bu çerçeve de özellikle dönemin güçlü devletleri olan İspanya, Portekiz Devletleri deniz yolunu geliştirmek için yatırımlar yapmıştır (Heaton, 2005: 210)

Bu9 dönemde yapılan keşiflerin ekonomik temelli olduğunun diğer bir göstergesi de; Kolomb, Amerika'yı keşfettiğinde burayı Hindistan olduğunu düşünmesinden dolayı burada yaşayan yerlilere 'Indians' olarak ifade etmesidir. Hindistan'ın bu ülkelerin ekonomisi için ne kadar önemli olduğu ve ayrıca keşfin amacının Hindistan'a ulaşmak olduğu bu adlandırma ile de dolaylı bir şekilde anlaşılmaktadır. Hala günümüzde Amerika yerlileri 'Indians' olarak ifade edilmektedir.

1490 yılıyla başlatılan ve sömürgecilik dönemi de denilen I. Küreselleşme Dönemi yerini, 1870 yılında sanayileşmenin başlamasıyla II. Küreselleşme dönemine bırakmaktadır. III. Küreselleşme Dönemi ise 1990'lı yıllardan günümüze olan dönemi kapsamaktadır.

Küreselleşme süreci önceden de belirtildiği üzere çeşitli dönemlerden geçmiş, dinamik bir yapıya sahiptir. Bu üç dönemin benzerlikleri olduğu gibi kendine has farklılıkları da söz konusu olmuştur. Özellikle son küreselleşme dönemi, diğer küreselleşme dönemlerinden bazı özellikleri bakımından ayrılmaktadır. Bunlardan bir tanesi de talep edilen emegın niteliğindeki değişmedir. Bu çalışmada da üç küreselleşme döneminde talep edilen emegın niteliği ortaya konularak özellikle son dönem küreselleşmede önem arz eden nitelikli emegın göçü incelenecektir.

Birinci Küreselleşme ve Talep Edilen Emek

Kolomb, Hindistan'a ulaşmak amacıyla çıktığı deniz yolculuğu sonunda Amerika'yı keşfetmiştir. Bu yeni kıtanın keşfi beraberinde Avrupa'ya büyük bir zenginliği de getirmiştir. Avrupa sömürgeleştirdiği bu topraklarda değerli madenlerin çıkarımı ve çeşitli malların üretimi için ihtiyaç duyduğu emek gücünü, de Afrika'dan, Avrupa'dan, Hindistan'dan ve Çin'den sağlamıştır. Başka bir ifadeyle talep edilen emek gücü başka kıta ve bölgelerden göç eden emek ile karşılamıştır. Zira Amerika kıtasında yer alan yerli halkın büyük bir kısmı katledilmiş ya da zorla sürgün edilmiştir (Castles & Miller, 1998: 49). Dolayısıyla yeni kurulan sömürgelerin emek talebi diğer kıtalardan sağlanmıştır.

Emek göçü ya da emegın hareketliliği küreselleşmenin göstergelerinden biri olarak ifade edilmektedir. İlk dönem küreselleşme evresinde emek göçü oldukça yoğun bir şekilde yaşanmıştır. Ancak bu dönemde işgücünün büyük bir kısmını oluşturan Afrika'dan getirilen işgücü, emeği karşılığı olan ücreti alamamakta, ticaretin bir unsuru olarak alınıp satılmaktaydı. Bu şekilde gerçekleştirilen emek göçü köle ticareti olarak adlandırılmaktaydı.

Burada talep edilen emek daha doğru bir ifadeyle ticarete konu olan emegın sadece kas gücü önemliydi. Başka bir ifadeyle, talep edilen emegın herhangi bir eğitim, öğretim ya da beceriye sahip olması gerekmemekteydi.

Aşağıdaki Şekil 1’de, sömürge göçlerinin yönü gösterilmektedir. Şekil 1’den de hareketle bu dönemin talep edilen emegın ve buna bağılı olarak da emek göçünün özellikleri hakkında bilgi edinilebilmektedir.

Avrupa, ticari güdü ile yaptığı coğrafi keşifler sonrasında, başta Amerika yerli halkı olmak üzere, Afrika, Asya ve Okyanusya kıtalarındaki yerli halkı, ya hâkimiyeti altına almış ve sömürmüş ya da hem kültürel hem de fiziksel anlamda soykırımında bulunmuştur. Özellikle Amerika ve Okyanusya’da yeni ulus inşası, ithal edilen yeni popülasyon ile oluşturulmuştur. Bu kıtalara yapılan göçler sonucu yerli halkın birçoğunun katledilmesi ve bunun sonucu olarak da sayıca azalmaları, dışlanmalarına ve marjinalleşmelerine neden olmuştur. Bu göçler ile oluşturulan yeni ulusal kimlikler ile amaçlanan bu kıtalardaki yerli toplumların yıkımının her anlamda sağlanmasıdır (Castles & Miller, 1998: 49).

Avrupa sömürgeciliğinin başlaması, beraberinde çeşitli göçleri de getirmiştir. Bu göç hareketleri Şekil 1’de görülmektedir. Şekil 1’de okların yönü göçün yönünü gösterirken kalınlığı ise göçün yoğunluğunu ifade etmektedir. Okların ince çizgili, siyah ve kesikli olması ise göç eden emegın sözleşmeli emek olduğunun ifadesidir. Diğer kalın çizgili, gri oklar ise Avrupa’dan sömürge kurmak için göç edenleri göstermektedir. Buna göre, Avrupa’dan önce Afrika’ya ve Asya’ya, daha sonra Amerika’ya ve daha sonra Okyanusya’ya doğru büyük bir dışa doğru hareket söz konusudur. Avrupa’dan göçler geçici olduğu gibi kalıcı da olmuştur. Bu kıtalara göç edenlerin bazıları zaten önceden Avrupa içinde göç etmiş kişilerden oluşmaktaydı. Örneğin on yedinci ve on sekizinci yüzyılda, Hollanda Doğu Hindistan Şirketi’nin askerlerinin ve denizcilerinin yaklaşık yarısı Hollandalı değildi. Bunlar daha önce Almanya’nın fakir bölgelerinden Avrupa içinde göç etmiş transit göçmenlerdi. Avrupa’dan göç eden göçmenlerin ölüm oranı, savaş, tropik hastalıklar ve geminin batması gibi nedenlerden dolayı yüksekti ancak genellikle içinde buldukları fakirlikten kaçmanın tek şansı bu kıtalardaki kolonilerde çalışmak olarak görülüyordu. Bu denizaşırı göçler, hem göç veren Avrupa ülkelerinde hem de bu ülkelerin sömürgelerinde ekonomik ve kültürel yapıda büyük değişimleri de beraberinde getirmiştir (Castles & Miller, 1998: 49-51). Bu nedenle birçok yazında küreselleşme bu dönemden başlatılmaktadır.

Modern emek göçünün önemli bir öncülü sayılan köle taşımacılığı sistemi ise bu dönemin ürünüdür. Köle taşımacılığı sistemi on yedinci yüzyılın sonları ile on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar ki Yeni Dünya’daki maden ve tarlalardaki emtia üretiminin temelini oluşturmaktaydı. On sekizinci yüzyılın baskın devletleri olan İngiltere ve Fransa için köle emegi, şeker, tütün, kahve, pamuk üretimi ve altın çıkarımı için oldukça önemli bir yere sahipti. Aynı şekilde İspanya, Portekiz ve

Hollanda içinde Afrika kıtasından taşınan bu köleler oldukça kritik bir role sahipti (Castles & Miller, 1998: 51).

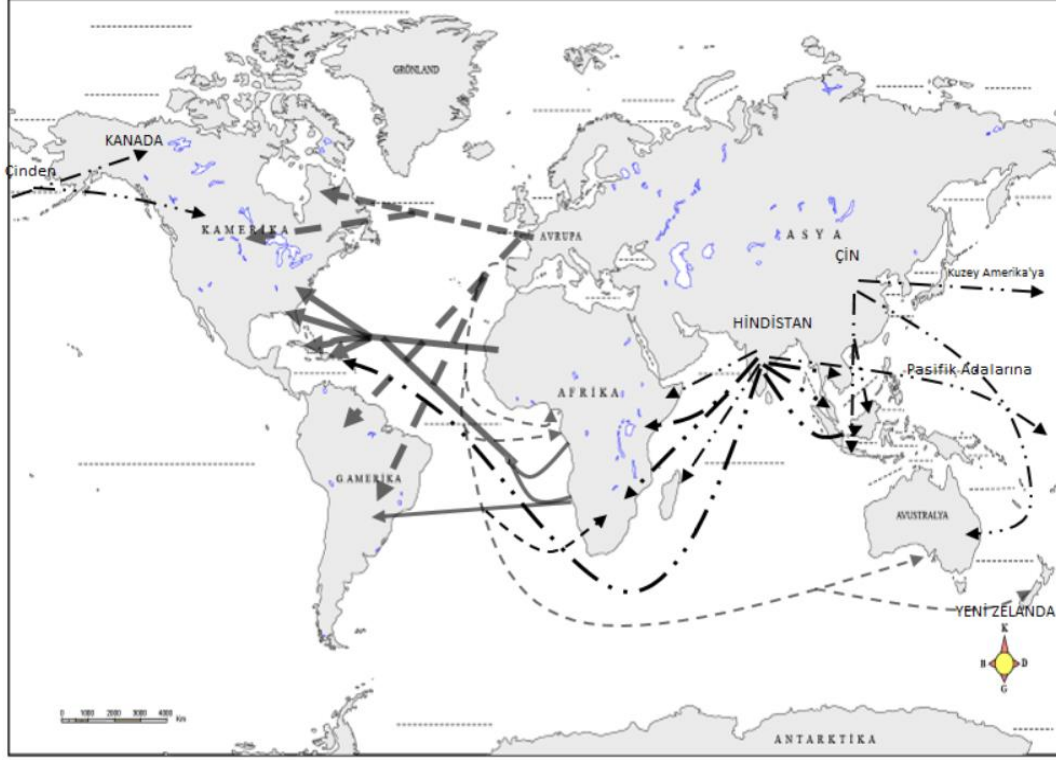
Tablo 3'te Amerika Sömürgelerinde bulunan tahmini köle sayıları yer almaktadır.

Tablo 3. 1770 yılında Amerika Sömürgelerinde Bulunan Tahmini Köle Nüfusu

	<i>Köle Nüfusu</i>	<i>Toplam Nüfus</i>	<i>Oran</i>
İngiliz Sömürgesinde olan Amerika Toprakları	878.000	2.600.000	33,77%
(Kuzey Amerika'daki İngiliz Sömürgesi)	450.000	2.100.000	21,43%
(Karayipler'deki İngiliz Sömürgesi)	428.000	500.000	85,60%
Portekiz Sömürgesindeki Amerika Toprakları (Brezilya)	700.000	2.000.000	35,00%
Fransız Sömürgesindeki Amerika Toprakları (Karayipler)	379.000	430.000	88,14%
İspanyol Sömürgesindeki Amerika Toprakları	290.000	12.144.000	2,39%
(Karayiplerdeki İspanyol Sömürgesi)	50.000	144.000	34,72%
(Anakaradaki İspanyol Sömürgesi)	240.000	12.000.000	2,00%
Hollanda'nın Sömürgesindeki Karayip Toprakları	75.000	90.000	83,33%
Danimarka Sömürgesindeki Karayip Toprakları	18.000	25.000	72,00%

Kaynak: Blackburn,1988, s.5.

Şekil 1.² On yedinci ile on dokuzuncu yüzyıl arasındaki sömürge göçleri

Kaynak: Castles & Miller, 1998: 52.

Tablo 3'te yer alan sömürgelerdeki köle miktarı, farklı imparatorlukların coğrafi boyutunu ya da sömürgecilikte hangi ülkenin öncü olduğunu ifade etmemektedir. Örneğin ABD'de, ilk ve en büyük sömürge olan İspanya'nın Tablo 3'deki verilerine göre köle sahipliğinde dördüncü sırada yer aldığı görülmektedir. İngiltere ve Fransa'nın, 1640 yılında köle sömürgeleri yok iken, 1770'li yıllarda ABD'deki en çok büyüyen tarım alanlarına sahiptirler. Yine Tablo 3'e göre, Brezilya'nın toplam köle nüfusu Fransa'nın sömürgesinden fazla gözükse de bu rakamların tahmini değerler olduğu göz ardı edilmemelidir. Buna ek olarak, Brezilya, Portekiz'in bir kolonisidir. Ancak, Portekiz de neredeyse İngiltere'nin yarı kolonisi konumundaydı. Bu yüzden Brezilya'nın köleleri tarafından elde edilen altınların çoğu Londra'ya gelmekteydi (Blackburn, 1988: 5).

Sonuç olarak Tablo 3'ten hareketle şu değerlendirmeler yapılabilir: Birinci Küreselleşme döneminde emek, büyük çiftliklerde ve maden çıkarımında

² Şekil 1 Castles & Miller, 1998: 52'deki haritasının Türkçe'ye çevrilmiş halidir. Bu çevirme yapılırken "<http://cografyaharita.com/haritalarim/3fdunya-dilsiz-okaynus-denizler-haritasi3.png>" (Erişim Tarihi: 27.11.2018)" alınan harita kullanılmıştır.

kullanılmak amacıyla Afrika'dan Yeni Dünya olarak ifade edilen Amerika'ya yoğun bir şekilde göç etmiştir. Bu emek gücünde aranan özellik ise zanaatkârlardaki gibi el becerisinden ziyade kol gücü olmuştur. Ayrıca Afrika kıtasından zorla göç ettirilen bu köleler emekleri karşılığı ücret de almamışlardır. Afrika'daki kabile reisleri ya da oranın daha güçlü grupları tarafından yakalanarak tüccarlara mal karşılığında satılmışlardır. Yani burada zorunlu bir şekilde göç eden emek gücü ticaretin bir unsuru haline gelmiştir. Bu ticaret ise Şekil 2'de gösterildiği bölgelerde yapılmıştır.

Şekil 2'den de anlaşılacağı üzere; Avrupa, Afrika ve Amerika arasındaki ticarete üçlü ticaret denilmekteydi. Bu üçlü ticarete gemiler, ev eşyası veya silah gibi üretim malları ile yüklenerek, Bristol ve Liverpool, Bordeaux ve Le Havre gibi limanlardan Batı Afrika kıyılarına doğru yelken açmaktaydı. Batı Afrika, kıyılarına gelen gemiler burada ya zorla kaçırılan ya da buranın yerel şefleri veya tüccarları tarafından satılan Afrikalı kölelerle yüklenmekteydi. Bu köleler karşılığında ise Avrupa'dan getirilen üretim malları verilmekteydi. Daha sonra buradan hareket eden köle gemileri Karayipler'e ya da Kuzey veya Güney Amerika kıyılarına gitmekteydi. Burada köleler para karşılığı satılmakta ve elde edilen para ile Yeni Dünya'da üretilen tarım malları satın alınarak Avrupa'ya geri dönülmekteydi. Avrupa'da ise Yeni Dünyadan getirilen bu mallar satılmaktaydı (Castles & Miller, 1998: 53).

Bu üçlü ticaretle birlikte Amerika'da 1800 yılında 3 milyon olan köle sayısı 1869 yılında ikiye katlanarak 6 milyona yükselmiştir. Bu kadar köle artışının olmasının nedeni ise Batı Amerika, Küba ve Brezilya'da tarım alanlarının büyümesi olarak gösterilmektedir (Blackburn, 1988: 544).

Şekil 2. Üçlü Ticaret

Kaynak: Bu harita yapılırken "<http://cografyaharita.com/haritalarim/3fdunya-dilsiz-okaynus-denizler-haritasi3.png>" (Erişim Tarihi: 27.11.2018)" alınan harita kullanılmıştır.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısının sonlarına doğru, sömürgelerdeki çiftliklerin emek kaynağı, kölelerden ziyade sözleşmeli işçiler olmuştur. Bu dönem sözleşmeli işçilerin büyük bir çoğunluğu, Hindistan ve Çin'den getirilmekteydi. Sözleşmeli işçilerin çalışma süreleri en az on yıl olup sonrasında ise özgür olmaktadır (Castles & Miller, 1998: 53). Küreselleşmenin ilk dönemlerinde de sömürgeler, ihtiyaç duyduğu emeği sözleşmeli emek olarak tarım ihracatı sayesinde temin etmiştir. Başka bir ifadeyle sözleşmeli işçilik, köle ticaretinin yoğun bir şekilde yapılmasından öncesinde de tarım ihracatından elde edilen gelirle yoğun bir şekilde talep edilmiştir. Tüccarlar, Amerika'daki çiftliklerde üç veya beş yıl kadar çalışmak üzere, Avrupalı işçileri ücretsiz bir şekilde Yeni Kıta'ya geçirmektedir. Bundan dolayı Kuzey Amerika kolonisine ulaşan beyaz göçmenlerden yarısından fazlası sözleşmeli hizmetçi ve işçi olmuştur. Özellikle Karayipler'deki Fransız ve İngiliz sömürgeleri, bu beyaz Avrupalı işçilerden on binlercesini, kölelerden daha ucuza satın almışlardır. 1770'lere kadar toplamda yaklaşık 350.000 Avrupalı beyaz sözleşmeli işçinin İngiliz kolonilerine geldiği bilinmektedir. Bu sözleşmeli işçiler bu dönemde köleler gibi ciddi anlamda sömürülmüştür. Ancak onlar sözleşme süresi bitince özgür olduklarından çiftlik sahipleri için kalıcı iş gücü olamamışlardır. Ayrıca sözleşme süreleri biten bu Avrupalı sözleşmeli işçilerin istekleri doğrultusunda Amerika'ya yerleşme özgürlükleri de söz konusuydu. Ancak bu özgürlük köleler için geçerli değildi. Köleler ömürleri boyunca sahipleri tarafından kullanılmaktaydı. Bu durum kalıcı istihdam demek olduğu için sonraları daha tercih edilir olmuştur. Örneğin on sekizinci yüzyılın ilk yarısında, Virginia ve Maryland'de tütün plantasyonları sözleşmeli hizmetkârların emeğine değil kölelerin emeğine dayanmaktaydı. Ayrıca beyaz sözleşmeli işçiler buldukları sömürgelerden destek bulabilmiş ve bazı yasal hakları, yetkililerden aldıkları bu desteklerle, elde etmişlerdir (Blackburn, 1998: 11). Ancak Afrika'dan getirilen kölelerin böyle hakları olmadığı gibi yasal olarak da eşya ya da mal olarak kabul edilmişlerdir. 1677 yılında İngiltere başsavcısı 'Zenciler eşya ve mal sayılmalıdır' şeklindeki kararı ile bunu yasalaştırmıştır. Dolayısıyla köleler ciddi anlamda şiddet ve zorbalık altında çalışmaktaydılar. Her ne kadar bir köle oldukça sağlıklı ve genç olsa da bu şartlardan dolayı ortalama 7 yıl yaşamaktaydı. Bu kısa olan yaşam sürelerine rağmen bir kölenin sahibine getirisini oldukça fazlaydı (Ponting, 2015: 475-476).

Bu dönemin sonunda köleliğin kalkması ya da azalmasıyla birlikte tekrardan sözleşmeli işgücüne dönüldüğü görülmektedir. Ancak bu defa sözleşmeli işçilerin çalışma yılları en az on yıl olmuştur. Aynı şekilde şartlar da ağırlaştırılmıştır. Bu defa sözleşmeli işçiler Avrupa'dan ziyade Çin ve Hindistan'dan getirilmiştir. Getirilme amacı ise yine Amerika'daki ucuz işgücü eksikliğini gidermek olmuştur. Teori de getirilen bu işgücü, her ne kadar işveren ya da iş ajansları ile kendi iradeleri ile sözleşme imzalasalar da pratikte Afrika'dan getirilen kölelerden çok da farklı değillerdi. İmzaladıkları sözleşmeler, kölelere sunulan şartlardan çok az daha iyi koşullar vermiştir. Ayrıca sözleşmeler işçilere insan haklarına uygun muameleyi ve politik anlamda özgürlüğü vermemekteydi. Sömürgecilik döneminden Birinci

Dünya Savaşı'na kadar 30 milyon sözleşmeli işçi Hindistan'dan ayrılmıştır. Birkaç milyon Çin işçisi de aynı şekilde ülkelerinden ayrılmıştır. En az on yıllık olarak imzalanan sözleşmeler bittikten sonra bu sözleşmeli işçilerin çoğu kendi ülkelerine dönmüşlerdir. Örneğin 24 milyon Hintli sözleşmeli işçi geri dönmüştür (Hayter, 2004: 9).

Sonuç olarak bu dönemde, emek göçünün oldukça yoğun olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca bu emek göçü ticaretin en temel unsuru olmuştur. Burada talep edilen emek tarla ve maden çıkarımı ya da temizlik gibi işlerde çalıştırıldığından herhangi bir beceriye sahip olması beklenmemiştir. Önemli olan kas gücü olmuştur.

İkinci Küreselleşme ve Talep Edilen Emek

II. Küreselleşme dönemi 1890'lardan itibaren sanayi kapitalizmi ile başlatılmaktadır. Ancak; önceden de değinildiği üzere, bu dönemin temelleri on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısının başlarında atılmıştır. Özellikle 1865'te, ABD iç savaşının da sona ermesi, emek hareketini hızlandıran bir unsur olmuştur. Dolayısıyla bu dönem emek hareketini, 1850'lerden itibaren ele almak daha anlamlı olacaktır.

Buhar makinasının keşfi ile birlikte başlayan bu dönem sanayileşme dönemi olarak da anılmaktadır. Başka bir ifadeyle bu döneme, ticari kapitalizminden sanayi kapitalizmine geçişin yaşandığı dönem de denilebilir.

II. Küreselleşme döneminde talep edilen emegın niteliği, I. Küreselleşme Döneminde olduğu gibi niteliksiz emeğe dayanmaktaydı. Dönemi simgeleyen devasa fabrikalarda çalışan işçilerin belli bir beceriye sahip olmaları gerekmiyordu. İşçinin fabrikalarda, malın üretiminin ufak bir kısmında aynı işi tekrar tekrar yapması yeterliydi. Yani zanaatkarların yaptığı gibi ürünün tüm üretim aşamalarında yer almıyorlardı. Başka bir ifadeyle emegın yaptığı işe yabancılaşması söz konusuydu.

Şekil 3'te II. Küreselleşme dönemi emek göçü yoğunluğu ve yönü gösterilmektedir. Avrupa'da bu dönem hem denizaşırı hem de Avrupa içi emek göçünün aynı anda olduğu dönemdir. 1876 ve 1920 yılları arasında 15 milyon İtalyan göç etmiştir. Bu 15 milyon göç eden İtalya nüfusunun yaklaşık 6.8 milyonu, göç etmek için genellikle Fransa, İsviçre ve Almanya gibi ülkeleri tercih etmiştir. Batı Avrupalıların ise çoğu kez proterleşmeden³ kaçmak amacıyla denizaşırı göç yaptıkları bilinmektedir. Geniş ölçekli yapılan tarım ve sanayi de çalıştırmak için deniz aşırı göç eden emegın yerine ise çevre bölgelerdeki yedek işçi ordusu bu bölgelere çekilmiştir (Castles & Miller, 1998: 58).

İlk sanayileşen ülke olan İngiltere büyük ölçekli emek göçünü yaşayan ilk ülkedir. Yeni fabrikaların kurulduğu kasabalar, hızla kırsal kesimdeki işgücü fazlasını

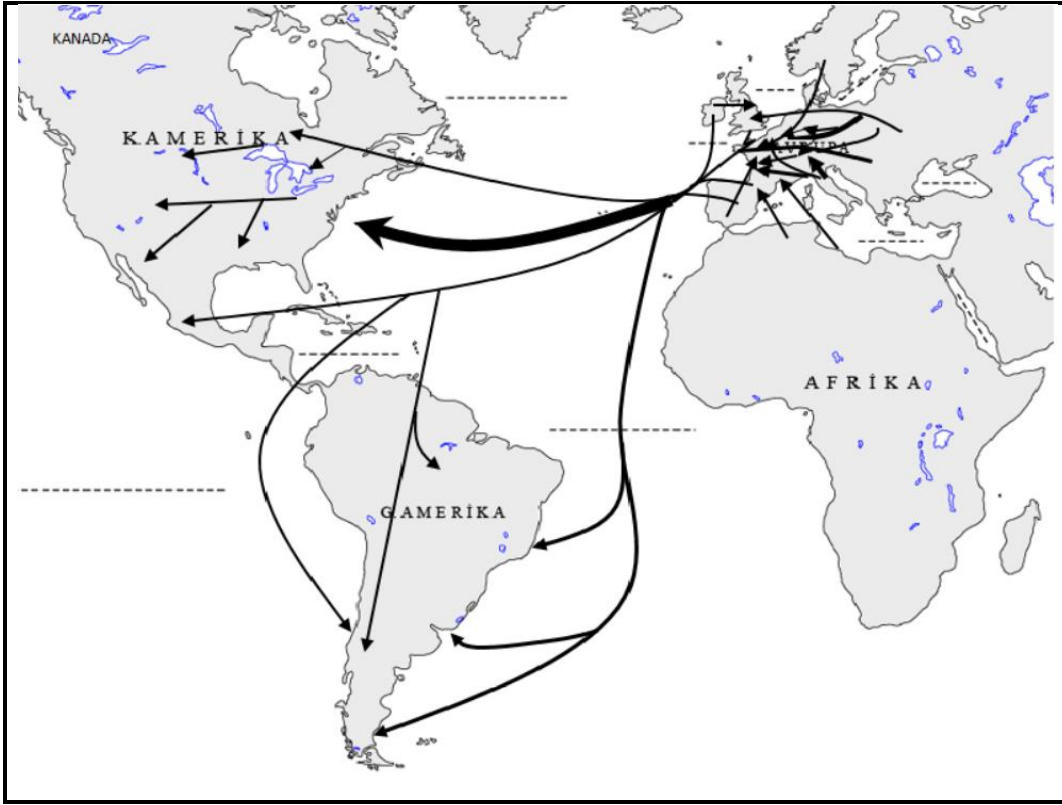
---

³ "Proterleşme" kelimesi ile kast edilen, emegın üretim faktörleri üzerinde özel mülkiyetinin oldukça zayıflaması/olmaması ve ücretli çalışan konuma gelmesidir.

kendisine çekmiştir. Fabrikalardaki acımasız çalışma ve yaşam koşulları beraberinde kötü sağlık koşullarını, yüksek bebek ölümü ve kısa yaşam beklentisini getirmiştir. Fabrikalarda verilen düşük ücretler kadın ve çocukların da çalışmasını zorunlu hale getirerek aileleri zor duruma sokmuştur. Dolayısıyla nüfusun doğal artışı emek gücü ihtiyacını karşılamak için yetersiz kalmıştır. Bu yüzden İngiltere'nin yakın kolonisi olan İrlanda eksik emek gücü ihtiyacının karşılandığı yer olmuştur. Bu dönemde İrlanda'da toprak lordlarının ve özel mülk haline getirilen toprak sahiplerinin yokluğu ve ayrıca İngilizlerle rekabet edebilecek yerli sanayinin olmayışı beraberinde İrlanda köylü tarımının yıkımını da getirmiş ve yoksulluğun yayılmasına neden olmuştur. Özellikle 1822 ve 1846-7 kıtlıkları İngiltere, Amerika ve Avustralya'ya büyük göçlerin yaşanmasını tetiklemiştir (Castles & Miller, 1998: 58).

Şekil 3.⁴ Sanayileşme ile Bağlantılı Emek Göçleri, 1850-1920.

Kaynak: Castles & Miller, 1998: 58.

⁴ Şekil 3 Castles & Miller, 1998: 58'deki haritasının Türkçe'ye çevrilmiş halidir. Bu çevirme yapılırken " <http://cografyaharita.com/haritalarim/3fdunya-dilsiz-okaynus-denizler-haritasi3.png> (Erişim Tarihi:27.11.2018)" alınan harita kullanılmıştır.

1851 yılına gelindiğinde İngiltere ve Galler’de 700.000 üzerinde İrlandalı olup bu kişiler daha çok sanayi şehirlerinde yoğunlaşmışlardır. Özellikle tekstil fabrikalarının ve yapı sanayinin olduğu yerlerde yoğunlaşan İrlandalı işçiler emek ücretinin düşmesine de neden olmuştur. Engels (1962), İrlandalı ucuz emek göçünün İngiliz işçilerinin yaşam koşulları ve ücretleri konusunda tehdit oluşturduğunu ifade etmiştir. Bu durum yirminci yüzyılda, İrlanda’ya karşı düşmanlık ve ayrımcılık damgasının vurulmasına neden olmuştur. Aynı durum Avusturalya içinde geçerlidir. İngilizler’in Avusturalya’ya yerleşiminin başlangıcından itibaren İrlanda göçü de söz konusu olmuştur. Buradan hareketle, her iki ülkede de İrlandalı işçilerin emek göçünde aktif rol oynadığı söylenebilir. İşçi sınıfındaki bu ayırım 1945 sonrası siyahi işçilerin İngiltere’ye ve Güney Avrupa’dan Avusturalya’ya gelmesiyle başka bir aşamaya geçmiştir. Bu dönemde İngiltere’ye yapılan diğer büyük emek göçü ise 120.000 Yahudi göçüdür. Bunlar 1875 ile 1905 yılları arasında Rusya’nın katliamından kaçan mültecilerdir. Bu göç eden emegın çoğu başlangıçta Londra’nın doğu yakasına yerleştirilmiştir. Burada birçoğu giyim sanayinde işçi olarak çalışmaya başlamıştır. Bu dönemki Yahudi yerleşimi ırkçı kampanyaların odak noktası haline gelmiştir. Bu durum göç üzerine ilk kısıtlama düzenlemesine neden olmuştur: 1905 Yabancılar Yasası (Aliens Act of 1905) ve 1914 Yabancılar Yasağı Yasası (Aliens Restriction Act of 1914). Yahudilerin bu sosyal hareketindeki tecrübeleri genellikle göçmen başarısının örneği olarak gösterilir. Göç eden Yahudilerin ilk neslinin birçoğu ücretli işçi olarak çalışma durumunu değiştirmiştir. Genellikle bu nesil tekstil ticareti ve perakende ticaretinde küçük girişimciler olmuşlardır ve özellikle çocuklarının eğitimleri üzerinde durmuşlardır. İkinci kuşağın birçoğu böylelikle işletme sahibi ya da beyaz yakalı işçi konumuna gelerek üçüncü neslin profesyonel kariyeri için yol açmışlardır (Castles & Miller, 1998: 59).

Tablo 5. Avrupa ülkeleri ve Japonya'dan Verilen Toplam Kıtalararası Göç Miktarı (Bin) 1846-1924

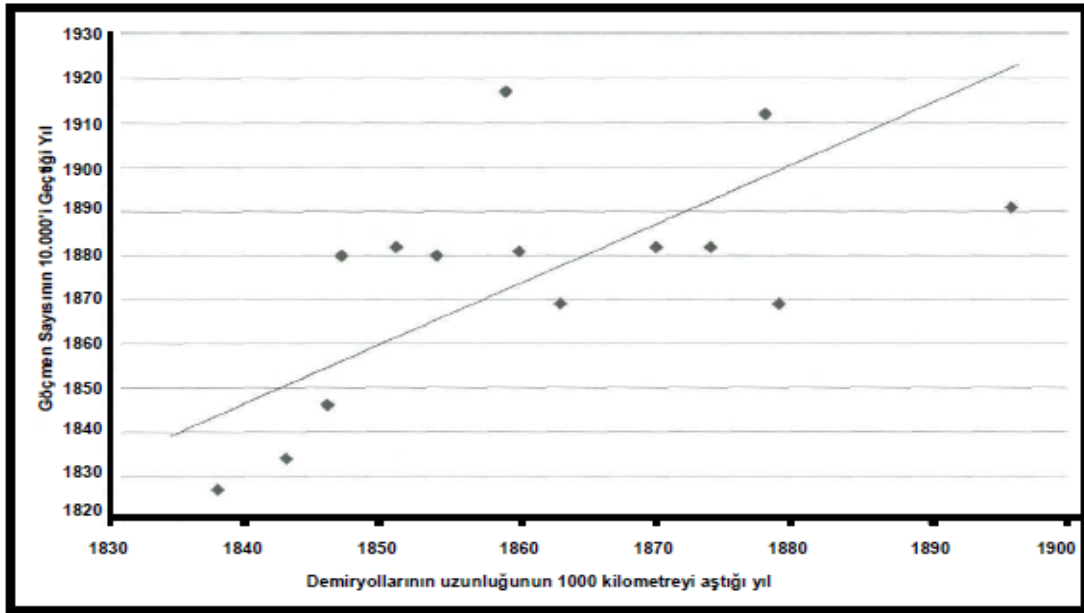
Ülke ve Bölge	Göçmen Sayısı (Bin)	Tüm Göçmenlere Oranı	1990 yılı Ülke Nüfusuna Oranı
<i>Avusturya-Macaristan</i>	4.878	10	10,4
<i>Belçika</i>	172	0,3	2,6
<i>Britanya Adaları</i>	16.974	34,9	40,9
<i>Danimarka</i>	34	0,7	14,9
<i>Finlandiya</i>	342	0,7	12,9
<i>Fransa</i>	497	1	1,3
<i>Almanya</i>	4.533	9,3	8
<i>İtalya</i>	9.474	19,5	29,2
<i>Hollanda</i>	201	0,4	3,9
<i>Norveç</i>	804	1,7	35,9

<i>Portekiz</i>	1.633	3,4	30,1
<i>Rusya-Polonya</i>	2.551	5,3	2
<i>İspanya</i>	4.314	8,9	23,2
<i>İsveç</i>	1.145	2,4	22,3
<i>İsviçre</i>	307	0,6	13,3
<i>Avrupa Toplamı</i>	48.174	99,2	12,3
<i>Japonya</i>	405	0,8	0,9
<i>Genel Toplam</i>	48.579	100	11,1

Kaynak: Massey, 2003: 36.

Tablo 4'te Avrupa ekonomisinin tarihinde önemli yere sahip olan Avrupa ülkelerinden ve Japonya'dan verilen göç miktarları yer almaktadır. Tablo 4'e göre 1846 ile 1924 yılları arasında 48 milyon işgücü Avrupa kıtasından ayrılmıştır (Massey, 2003: 1).

Şekil 4. Göçmen Sayısı ile Ulaşım Olanakları Arasındaki İlişki⁵

Kaynak: Massey, 2003: 39; Eker, 2008: 47.

Avrupa'da bu dönem sanayileşme ve bunun sonucu olarak hızla gelişen ulaşım olanakları ile göç eden sayısı arasında da paralellik olduğu görülmektedir. Massey (2003) bu paralelliği Şekil 4'de göstermiştir. Grafikte büyük ölçekli göçün başladığı yıl (göç eden sayısının 10000 kişiyi aştığı yıl) ile sanayileşmenin başladığı yıl

⁵ Bu grafikte Göçmen sayısının ilk defa 10.000 kişinin üzerine çıktığı yıl demiryollarının uzunluğunun 1000 kilometreyi ilk kez aştığı yıla denk düşmektedir

(burada ele alınan yıl demir yolu uzunluğunun 1000 kilometreyi aştığı yıl) arasında ilişki olduğu görülmektedir. Bu ilişki Şekil 4’de de görüldüğü üzere pozitif yönlüdür (Massey, 2003: 2). Massey (2003) aradaki pozitif korelasyon katsayısını 0.59 olarak bulmuştur.

Bu dönem II. Küreselleşme dönemi olduğundan Avrupa, Amerika, Asya ve Pasifik arasında muazzam sermaye, hammadde ve ürün alışverişinin olduğu dönem olmuştur. Bu şekilde genişleyen küresel ekonomi beraberinde büyük ölçekli işgücü hareketini de getirmiştir. Kuşkusuz bu küresel mal, sermaye ve işgücü hareketliliği, başarılı bir şekilde sanayileşmiş ve küresel ticaret rejimine dâhil olan Avrupa ülkelerinin, yapısal değişimine dayanmaktaydı (Massey, 2003: 2) ki bu II. Küreselleşme dönemini ifade ediyordu. II. Küreselleşmenin ilk zamanlarında Avrupalı göçmenler az sayıda olan yerleşmiş topluluklara göç etmişlerdir. Bu toplumlar hızlı bir şekilde sanayileşme ve kalkınmanın eşliğinde olan eski Avrupa sömürgeleridir. Amerika sadece kendi başına Avrupa’dan göç eden göçmenlerin %60’ını kendisine çekmiştir. Geri kalan göçmenler ise Avustralya, Arjantin, Yeni Zelanda ve Kanada arasında dağılmıştır (Massey, 2003: 2).

Tablo 5. İngiltere ve Galler’in Verdiği Net Göç Miktarı, 1841-1930 (nüfus sayımından hesaplanan)

	<i>Net Göç (000)</i>	<i>Nüfusun % 'si</i>	<i>Doğal artış (%)</i>
1841-50	-81	0,5	3,7
1851-60	-327	1,7	12,8
1861-70	-206	1	7,2
1871-80	-164	0,7	4,7
1881-90	-601	2,3	16,5
1891-1900	-69	0,2	1,9
1901-10	-501	1,5	12,4
1911-20	-620	1,7	21,3
1921-30	-172	0,5	7,2

Kaynak: Carrier & Jeffrey, External Migration: 14; Mitchell, Abstract of British Historical Statistic: 29-35; See D. V. Glass, 'A note on the under-registration of births in the nineteenth century', Population Studies, 5, 1951-2: 70-88. Akt.: Dudley, 1985: 61

Tablo 6. İskoçya’dan Verilen Göç Miktarı, 1861-1930 (nüfus sayımından hesaplanan)

	<i>Net Göç (000)</i>	<i>Nüfusun % 'si</i>	<i>Doğal artış (%)</i>
1861-70	-120	3,7	27,5
1871-80	-93	2,8	19,4
1881-90	-217	5,8	42,7
1891-1900	-53	1,3	10,6
1901-10	-254	5,7	46,8
1911-20	-239	5	57,2
1921-30	-392	8	104,2

Not: İskoç göçü İngiltere'ye doğru olan hareketi de içermektedir.

Kaynak: Carrier & Jeffrey, *External Migration*: 14; Mitchell, *Abstract of British Historical Statistic*: 29-35; See D. V. Glass, 'A note on the under-registration of births in the nineteenth century', *Population Studies*, 5, 1951-2: 70-88. Akt.: Dudley, 1985: 61.

Yukarı da yer alan Tablo 5 ve 6'da İngiltere, Galler'den 1841-1930 yılları arasında ve İskoçya'dan ise 1861-1930 yılları arasında ülkeden verilen göç miktarları ve bunun nüfusa oranı ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

Bu dönem göç eden emegın niteliği/karakteri ise şu şekilde olmuştur; Profesör Erickson, 1850'de İngiliz doğumlarının yaklaşık yüzde 45'nin Amerika'da olduğunu ve bunların yüzde 50'den fazlasının tarım işi ile uğraştığını ifade etmektedir. Ayrıca Profesör Erickson eldeki kanıtların bu göçmenlerin tarımda işçi olarak değil çifti olarak çalıştıklarını gösterdiğini de ileri sürmektedir⁶. Ayrıca Amerika'da çiftçilik yapan bu göçmenlerden bazılarının İngiltere'de sanayi de çalıştıkları da düşünülmektedir (Dudley, 1985: 75).

19. yüzyılın üçüncü çeyreğine geldiğimizde ise göç eden emegın niteliğinde/karakterinde değişmeler olduğu görülmektedir. Bu dönemden sonra İngiltere'den olan göçlerin önceki dönemlere göre daha geniş coğrafi alanlardan ve meslek dallarından olduğu ileri sürülmektedir. 1857 ile 1900 yılları arasındaki İngiliz Adaları'ndan göç eden göçmenlerin mesleklerindeki değişimler Tablo 7'de gösterilmiştir. Tablo 7'de görüldüğü üzere teknolojinin hızla değiştiği tekstil ve mühendislik gibi alanlardaki meslekler ve teknolojinin nispeten daha az değiştiği ayakkabıcılık ve taş ustalığı gibi meslekler konusunda ayrıma gidilmiştir⁷. Bu tablodaki veriler, yeterli⁸ olmasa da 1854-1900 yılları arasındaki yetişkin erkek göçmenlerin meslek bilgileri hakkında ana eğilimleri ifade etmesi bakımından önemlidir (Dudley, 1985: 76).

Bu dönemde yani on dokuzuncu yüzyılın ikinci döneminde Amerika'ya göç eden emegın niteliğinin değişmesinde Amerika'da 1865 yılında biten iç savaş sonucu gelişen endüstrinin de etkili olduğu söylenebilir. ABD'de 1865'te iç savaşın bitmesine kadar hızlı bir endüstrileşme yaşanmamıştır. Ancak iç savaşın bitmesiyle birlikte olağan dışı bir şekilde endüstri büyümüştür (Ponting, 2015: 623). Hızlı gelişen endüstri ve artan refah ve buna ek olarak ulaşımın da ucuzlamasıyla birlikte İngiltere'deki kötü koşullarda çalışan vasıfsız işçilerin buraya göç etmesi de oldukça normaldir. İngiltere ise çevre ülkelerden vasıfsız emek ihtiyacını karşılamıştır.

---

⁶ Dudley (1985), bu verileri Profesör Erickson'un çeşitli çalışmalarından elde etmiştir. Burada bahsedilen veriler "Erickson, 'Agrarian myths', pp. 62-3" alınmıştır.

⁷ Dudley, bu verilere Profesör Erickson'ın 1972 yılı "Who were?" adlı çalışmasında 378-379 nolu sayfalardan faydalanarak elde etmiştir.

⁸ Bu dönemde önceki dönemlerde olduğu gibi özellikle tarımda işçisi olarak çalışan göçmenlerin verileri kesin olarak bilinmemektedir.

Tablo 7. Birleşik Krallık-U.K. (1854-1900) ve Büyük Britanya-G.B.'dan Amerika'ya Göç Eden Yetişkin Erkek Yolcuların Meslekleri (%)-(1977-1900)

Meslekler	U.K. 1854-60	U.K. 1861-70	U.K. 1871-76	U.K. 1877-80	U.K. 1881-1890	U.K. 1891-1900	G.B. 1877-80	G.B. 1881-90	G.B. 1891-1900
Tarım									
(i) Çiftçiler	12,3	8,2	6	7,1	5,5	4,9	8,3	5,4	5,2
(ii) Tarım işçileri	7,5	2,1	3,8	7	11,5	10,5	9,6	15,4	14
İşçiler (N.O.S.)	48,9	59,4	47,1	39,5	45,2	31,8	24,6	32,4	15,2
Hizmetçiler	0,5	0,4	0,4	0,3	0,4	0,8	0,3	0,3	0,9
Görece Küçük Teknik Değişim Olan Meslekler									
(i) İnşaat	7,6	4	4,5	4,6	4,5	3,9	5	5,2	4,6
(ii) Madencilik	4,3	6,4	4	3,6	4,1	5,8	4,8	5,4	7,7
(iii) Diğer Sanayi Öncesi Beceriler	8,5	5,6	2,9	3,7	3,8	5,4	3,2	3,6	5,9
Görece Büyük Teknik Değişim Olan Meslekler									
(i) Mekanik/Teknik (N.O.S)	...	...	11,5	8,3	6,4	6,9	10,7	8,5	9
(ii) Diğerleri	1,6	1,6	0,9	1,7	1,9	3,5	2,1	2,3	4,3
Beyaz Yakalı	3,9	7,8	14,1	18,7	14,1	21,8	24,4	18	27,7
Diğer Meslekler	4,9	4,5	4,8	5,4	2,7	4,5	7,1	3,4	5,6
Meslek Belirtmeyen	20,2	10,8	11,9	16,2	18,1	23,2	16,2	18,1	23,2
Toplam Yetişkin Erkek Göçmen(000)	...	...	...	3622	15023	9800	2763	11748	7832
Tarım işçileri: Tarım işçisi, çoban ve bahçıvan olarak tanımlanan kişiler. Hizmetçiler: Bütün yerli hizmetçiler, seyis ve hamallar. İnşaat: Tüm inşaatçılar, tuğla örme ustaları, sıvacılar, taş ocakları, marangozlar, tuğla ve kiremitçi, ressam, kâğıt asıncıları, su tesisatçıları ve camcılar. Maden: Tüm kömür madencileri, diğer madenciler ve taş ocağı çalışan erkekler. Diğer sanayi öncesi becerileri: Kalifiye elemanlar ve tüm fırıncılar ve şekerlemeciler; demirciler, nalbant; kırtasiyeciler; çizme ve ayakkabı yapımcıları; pirinç ustaları, kalaycılar ve tenekeci vb. tüm zanaatkarları içermektedir. Diğerler: Mühendis olarak tanımlanan herkes; kazan üreticileri, * iplikçiler ve dokumacılar; kurutucular; tersane işçileri; tornacı; yazıcılar vb. gibi. Beyaz yaka: Kâtip olarak tanımlanan tüm kişiler; beyler, profesyonel erkekler, tüccarlar; öğrenciler; okul müdürü; öğretmenler; eksperler.									
Notlar: * ile işaretlenmiş meslekler sadece İrlanda serisinde görünür.									
İrlandalı seriler ayrı bir kategori bulunmadığından tüm tarım işçilerinin İngiliz olduğu varsayılmıştır.									
N.O.S. :Aksi tanımlanmadıkça.									

Kaynak: Carrier & Jeffery'den hesaplanmıştır, Dış göç, Tablo 11, s. 57, Tablo 12, sayfa 58-9, Tablo 13, s. 60, Tablo C (I), s. 92-3, Tablo D / F / G (I), sayfa 95-6; Tablo H (I), s. 102, Tablo 1 (I), p. 104. Ayrıca bkz. Erickson, Ek C ve D, "Who Were?", 1972: 378-9. Akt.: Dudley, 1985: 78.

Tablo 7 ve Tablo 8'den hareketle on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısı ile ikinci yarısı arasında göç eden emegın ve aynı zamanda Amerika tarafından talep edilen emegın niteliğinin/karakterinin değiştiğı sonucuna ulaşabilirsiniz. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında göç eden emek gücünün büyük bir kısmını düşük ücretli ve herhangi bir vasıf gerektirmeyen işlerden geldiğı görülmektedir. Çiftçilerin ya da nitelikli zanaatkarların oranı 1850'lerden sonra niteliksiz işlerin oranının gölgesinde kalmıştır (Dudley, 1985: 76).

Tablo 8. 1878, 1882,1888 ve 1897 yıllarında Amerika'ya Giren İngiliz Yetişkin Erkek Göçmenlerin Meslekleri (% pay)

<i>Meslekler</i>	<i>1878 (En Düşük)</i> <i>000 %</i>	<i>1882 (En Yüksek)</i> <i>000 %</i>	<i>1888 (En Yüksek)</i> <i>000 %</i>	<i>1897 (En Düşük)</i> <i>000 %</i>
Çiftçiler	2.8 (9,6)	1.8 (2,4)	6.0 (7,5)	2.5 (5,9)
Tarım işçileri	6.0 (20,9)	5.1 (7,0)	22.4 (28,1)	4.5 (10,5)
İşçiler	0.8 (2,9)	36.8 (50,2)	10.4 (13,0)	3.7 (8,6)
Hizmetçiler	0.1 (0,3)	0.2 (0,3)	0.8 (1,0)	0.9 (2,1)
<i>Görece Küçük Teknik Değişim Olan Meslekler</i>				
(i) İnşaat	1.7 (6,0)	3.2 (4,4)	4.8 (6,0)	2.3 (5,4)
(ii) Madencilik	1.0 (3,6)	3.0 (4,1)	4.7 (5,9)	3.7 (8,6)
(iii) Diğer	0.4 (1,5)	1.0 (1,4)	2.2 (2,8)	1.4 (3,2)
<i>Görece Büyük Teknik Değişim Olan Meslekler</i>				
(i) Mekanik/Teknik (N.O.S)	3.1 (10,6)	5.7 (7,6)	10.0 (12,5)	3.7 (8,7)
(ii) Diğerleri	0.5 (1,6)	0.9 (1,2)	2.6 (3,2)	2.5 (5,8)
Beyaz Yakalı	12.4 (43,0)	15.7 (21,4)	15.8 (19,8)	17.7 (41,1)
	28.8 (100,0)	73.4 (100,0)	79.7 (99,8)	42.9 (99,9)

Kaynak: Erickson. C. (1972). Who Were?. Tablo 9. s.370'den Akt.: Dudley,1985: 81.

Hangi noktada İngiltere'den dışa doğru olan emek hareketinin karakterinin değiştiğı açık değildir. Ancak, buharlı gemilerin İngiliz göçmen ticaretine girmesi, muhtemel

en önemli nedendi. 1870 yılına gelindiğinde, Amerika'ya giden İngiliz göçmenlerinin hepsi buharlı gemilerle gitmişlerdir. Bu oran 1862'de ise sadece yüzde 20 düzeyindeydi⁹. Bu gelişme doğrultusunda Amerika'ya ulaşımın maliyeti de oldukça düşmüştür. Liverpool'dan New York'a bir geçiş ücreti 1860 ile 1890'lar arasında yaklaşık %40 düşmüştür. Buharlı gemilerin maliyeti düşürmesi yanında bu gemiler sayesinde oldukça hızlı bir ulaşım da sağlanmıştır. Bu sayede Amerika'ya göç etmek isteyen kişiler daha az para ile daha kısa sürede seyahat etmişlerdir (Dudley, 1985: 80).

Profesör Erickson'un 1972 yılında 'Who were?' adlı çalışmasında ise Tablo 8'deki bulguları ortaya koymuştur. Erickson'a göre göç eden emek gücü içindeki bazı gruplar, İngiltere ve denizaşırı ülkelerdeki fırsatlarda meydana gelen değişikliklere çok daha duyarlıdır. Yani Erickson'a göre getiri oranı arttığı dönemlerde göç eden nüfus da artmıştır. Tablo 8'de Erickson, dört ayrı yılı ele almaktadır. Bu yıllar göçün tavan yaptığı 1882 ve 1888 yılları ile göçün en az olduğu 1878 ve 1897 yıllarıdır. Göçün en yoğun yılları, Amerikan ticaret döngüsündeki zirvelere karşılık gelir. Tablo 8'de, beyaz yakalı işçilerin ve yetenekli zanaatkarların kabaca sabit bir oranda göç ettiği görülmektedir. Fakat göçün yüksek olduğu zamanlarda, ek göçmenlerin büyük bir kısmının nitelik gerektirmeyen işçilerden sağlandığı oldukça açıktır (Dudley, 1985: 80).

Sonuç olarak II. Küreselleşme döneminin, özellikle getiri oranlarının arttığı dönemlerde, hem II. Küreselleşmenin tetikleyici ülkesi konumunda olan İngiltere'nin hem de ABD'nin özellikle 1865 yılında iç savaşın bitmesiyle yeni kurulan sanayilere niteliksiz emek talebi olduğunu söylenebilir. Batı Avrupa'dan proterleşmeden kaçan niteliksiz emek ABD'ye göç ederken, İngiltere sanayileri için talep ettiği niteliksiz emeği ise çevre ülkelerden sağlamıştır. 1865 yılında sona eren ABD iç savaşının Kuzey ABD'nin, Güney ABD'de yer alan köleleri yeni kurdukları sanayilere çekmek amacıyla da başlattıkları da ileri sürülmektedir. Bu durumda emek talebinin niteliksiz emek yönünde olduğunun başka bir göstergesidir. Tüm bu açıklamalar doğrultusunda talep edilen emegın niteliğinin herhangi bir vasıf gerektirmeyen emek yönünde olduğunu söylemek doğru bir ifade olacaktır. II. Küreselleşme dönemi 1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı ile sona ermektedir. Başlayan savaş devamında 1929 Ekonomik Buhranı ve II. Dünya Savaşının patlak vermesi ile 1914 ve 1960 yılları arasında emek hareketini oldukça kısıtlamıştır.

---

⁹ Carrothers, *Emigration from the British Isles*, pp. 213. Jones, *Background to emigration from Great Britain*, pp. 54r-5. Cunard entered the emigrant trade in 1860. F. E. Hyde, *Cunard and the North Atlantic, 1840-1973. A history of shipping and financial management* (Macmillan, 1975: 59). Akt.: Dudley, 1985: 77.

Üçüncü Küreselleşme ve Talep Edilen Emek

Üçüncü Küreselleşme döneminin diğerküreselleşme dönemlerinden en önemli farklarından biri kuşkusuz üretim yapısının değişmesi ve bu doğrultuda talep edilen emegın de karakterinin değişmesi olmuştur. Bu bölümde özellikle son dönem küreselleşme evresinin itici gücü kabul edilen Amerika'ya yapılan göçler üzerinde durulacaktır.

Amerika'ya yapılan göçler özellikle I. Dünya savaşının başlaması ile azalmıştır. 1960 yılına kadar uluslarla arası göçlerin azalması nedeniyle bu döneme “sınırlı göç dönemi” de denilmektedir. Ancak II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte özellikle nitelikli işgücü göçü olduğu bilinmektedir. Örneğın bu dönem Almanya'daki ırkçı yönetimden kaçan Albert Einstein gibi birçok bilim insanı Amerika'ya sığınmıştır (Gökbayrak, 2006: 94). Sovyet Rusya ile rekabet içinde olan ABD, çıkarlarına da uygun olduğu için nitelikli işgücüne kapılarını açmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında toparlanma sürecine giren Avrupa Devletleri ise göç veren ülke konumundan göç alan ülke konumuna gelmiştir. Sanayileşmelerini yeni baştan kuran Avrupa Devletleri'nin bu dönem konuk işçi uygulamasına gittiği bilinmektedir. Avrupa Devletleri savaş sonrası yaralarını sarmaya ve kalkınmaya çalışırken, özellikle savaş döneminde ülkesine çektiği bilim insanları ile nitelikli emek gücünü arttıran ABD, bu dönemin iki önemli devletinden biri konumuna gelmiştir. Diğeri ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliğı (SSCB)'dir.

II. Dünya Savaşı sonrası ve özellikle son dönem küreselleşme ile emek göçü önceki dönem küreselleşme evrelerinde olduğu gibi kitlesel niteliksiz işgücü şeklinde değil, dönemin itici güçlerinin talebi doğrultusunda nitelikli işgücü göçü şeklinde gerçekleşmiştir. Diğeri iki küreselleşme döneminde temel göç alan ülke konumunda olan Amerika ve Kanada bu dönemde nitelikli emek göçünün belirgin adresi olmuştur. Bu ülkelere sadece gelişmekte olan ülkelerden değil aynı zamanda İngiltere gibi gelişmiş ülkelerden de nitelikli emek göç etmiştir. Hızla gelişen teknoloji ile birlikte ülkeler arasındaki rekabette, teknoloji ve teknolojinin üreticisi konumunda olan nitelikli emegın sahip olduğu bilginin ne kadar önemli olduğu tartışılmaz bir gerçeklik haline gelmiştir. Bilginin sahibi ve teknolojinin üretimi ve gelişimini sağlayan ve dolayısıyla da günümüz kalkınmasının temel belirleyenlerinden biri olan nitelikli emegın göçü bu yüzden büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla nitelikli emegın gelişmiş ülkelere (ABD ve Kanada başta olmak üzere) göçü, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki uçurumu derinleştireceği yönündeki tartışmaları da beraberinde getirmiştir (Oğuzkan, 1971 Akt.: Gökbayrak, 2006: 96).

Bu çerçevede aşağıdaki Tablo 9'dan Tablo 13'e kadar ve Şekil 5'de ABD'ye yapılan göçlerin miktarı ve karakterleri/ nitelikleri yer almaktadır.

Tarihsel süreç içinde ABD'ye yapılan göçlere bakıldığında ilk iki küreselleşme döneminde daha çok niteliksiz emegı talep söz konusu olmuştur. Ancak bu durum son küreselleşme döneminde değişmiştir. ABD 1960'lı yıllardan itibaren göç

yasaları üzerinde yaptığı değişiklikler de ABD'nin niteliksiz emek yerine nitelikli emeği talep ettiğini açık bir şekilde göstermektedir. ABD, 1960'dan itibaren göç yasalarında yaptığı düzenleme ile yüksek nitelikli uzman işğünü 'H' vize programı altında istihdam etmeye başlamıştır.

1990'lı yıllarda ABD yüksek nitelikli iş gücünü ülkesine çekmek için bu işçilerin kabulünü kolaylaştırıcı adımlar atmıştır. Özellikle bilişim teknolojileri alanında yüksek nitelikli işğücü almak isteyen ABD 1990 yılında kalıcı nitelikli işğücünün tavan miktarını 140.000 arttırmıştır (Christian, 2000: 909; Martin & Lowell, 2001: 650). Aynı zamanlarda ABD bu dönemler de 'H' vizesi olan geçici yüksek nitelikli işçi alımı için de düzenlemeler yapmıştır

1990 yılında, 'H' vizesi olan geçici yüksek nitelikli işçi vize programında yapılan düzenleme ile yüksek nitelikli işçi tanımı ve meslek kategorileri daha net hale getirilmiş ve bu işçi grubu, H1B kategorisi adı altında toplanmıştır. H1B kategorisi işğücü alımına her yıl 65,000'ni aşmayacak şekilde sınırlama getirilse de ilerleyen yıllarda çok uluslu şirketlerin de baskısıyla bu sayı arttırılmıştır. 1998 yılında Amerikan Rekabet ve İşğücü İyileştirme Yasası ile H1B ile işğücü alımı 1999 ve 2000 yılında her yıl 115,000 kişi olacak şekilde arttırılmıştır. 2001'den 2003 yılına kadar her yıl 195,000'i aşmayacak kadar arttırılmıştır (Christian, 2000: 920). Bu sayı 2001 yılında yaşanan terör saldırıları nedeniyle 2003 yılından itibaren 65.000'e düşürülse de daha sonraki yıllarda tekrardan artmaya başlamıştır. Ayrıca yine bu dönemde yaşanan 'dot.com' krizi de nitelikli emeğe olan talebi kısa süreli olsa da azaltmıştır. Sonraki yıllarda arttırılan kapasite ise ABD üniversitelerinin yüksek lisans ve daha üstü derece de mezun olan kişiler için olmuştur (McGee, 2006'dan Akt.: Mithas & Lucas, 2010: 747). Yani 2003 yılından itibaren nitelikli iş gücünün sadece nitelikli değil, yüksek nitelikli olması tercih edilmeye başlamıştır.

Yapılan bir çalışmaya göre ise H1B vizesi altında alınan işçilerin %60'ı Bilişim Teknolojileri (IT-Information Technology) alanında istihdam edildiği ifade edilmektedir (Park, 2007; Akt.: Mithas & Lucas, 2010: 747). Aşağıdaki Tablo 12'de H1B vizesi altında mesleğe göre başvuru dilekçelerinin eğilimi yer almaktadır. Tablo 12'den de görüleceği üzere genel eğilim özellikle bilgisayar ile ilgili meslek gruplarına ve sektörlere olmuştur.

Burada özellikle H1B kategorisi altında geçici yerleşiklerin üzerinde durulacaktır. Çünkü ABD, Avrupa'nın aksine, yüksek nitelikli işğücünü geçici yerleşik olarak kabul etmektedir. Geçici yerleşik olarak ülkeye gelen bu işçiler belli koşulları sağladıktan sonra (ki bu biraz zor bir süreç olmaktadır) kalıcı kadroya geçmek için şans elde edebilmektedir. Geleneksel göç alan ülkeler, nitelikli iş gücü kabulünde geçici iş vizelerini giderek daha yaygın olarak kullanmaktadır. Ancak bu vize statüsünde nitelikli işçi alımını arttırabilmek için bu işçilerin geri dönüşünü gerektiren kurallarda zamanla esnemeler yapılmıştır. Avrupa ülkeleri ise genellikle 'uzatılabilir' şeklinde vize vermekte ve kalıcı oturma geçmek için belli koşulların ve yılın geçmesini şart koşmaktadırlar (Martin & Lowell, 2001: 654).

ABD’de ise uyguladıkları politika sonucu geçici işçilerin kabul sayısı kalıcı işçilerin kabul sayısından fazla olmaktadır. Yüksek nitelikli geçici statüde olan bu grup daha sonra ise yeşil kart alma umuduyla beklemektedirler (Martin & Lowell, 2001: 654). ABD’nin buradaki amacının ihtiyacı olduğu nitelikli emek gücünü ihtiyacı olduğu dönemde kullanmak ve ihtiyaç ortadan kalktığında ise bu işçilerin evlerine dönmesini sağlamak da olduğu söylenebilir. Ayrıca geçici vizeye sahip olan işçi, işini kaybettiği takdirde ülkesine dönmekle yükümlü olduğunu bildiği için daha çok ya da verimli çalışmak durumunda kalmaktadır. Özellikle kitle iletişim araçlarının gelişmesi ile uzaklık sorununun kurulan ağlar sayesinde gittikçe azalması ve buna ek olarak yapay zekâların gelişimi ile birlikte yazılımların yapay zekâlar tarafından yapılacağıın öngörülmesi, nitelikli emek talebini ve dolayısıyla nitelikli emek göçünü ilerleyen zamanlarda azaltacak gibi gözükmektedir.

Ancak ele aldığımız bu dönemde yani III. Küreselleşme döneminde küreselleşmenin tetikleyici ülkesi konumunda olan ABD’nin talep ettiği emegın nitelikli emek yönünde değiştiğini söylenebilir. Önceki küreselleşme dönemlerinde sermaye hareketli hale gelmişse de üretim tek bir alanda yapılmaktaydı. Son dönem küreselleşme döneminde ise üretimin parçalandığı görülmektedir. Örneğin araba üretimi için gerekli olan parçalar farklı farklı ülkelerde üretilmeye başlanmıştır. Buradan merkez ülkelerin niteliksiz emegi kendi ülkelere talep etmek yerine sermayeyi niteliksiz emegın olduğu ülkelere götürdüğü sonucunu da çıkarılabilir. Her ne kadar üretimler farklı farklı ülkelerde yapılsa da merkez ya da karın biriktiği yer aynı yani gelişmiş ülkeler olmuştur.

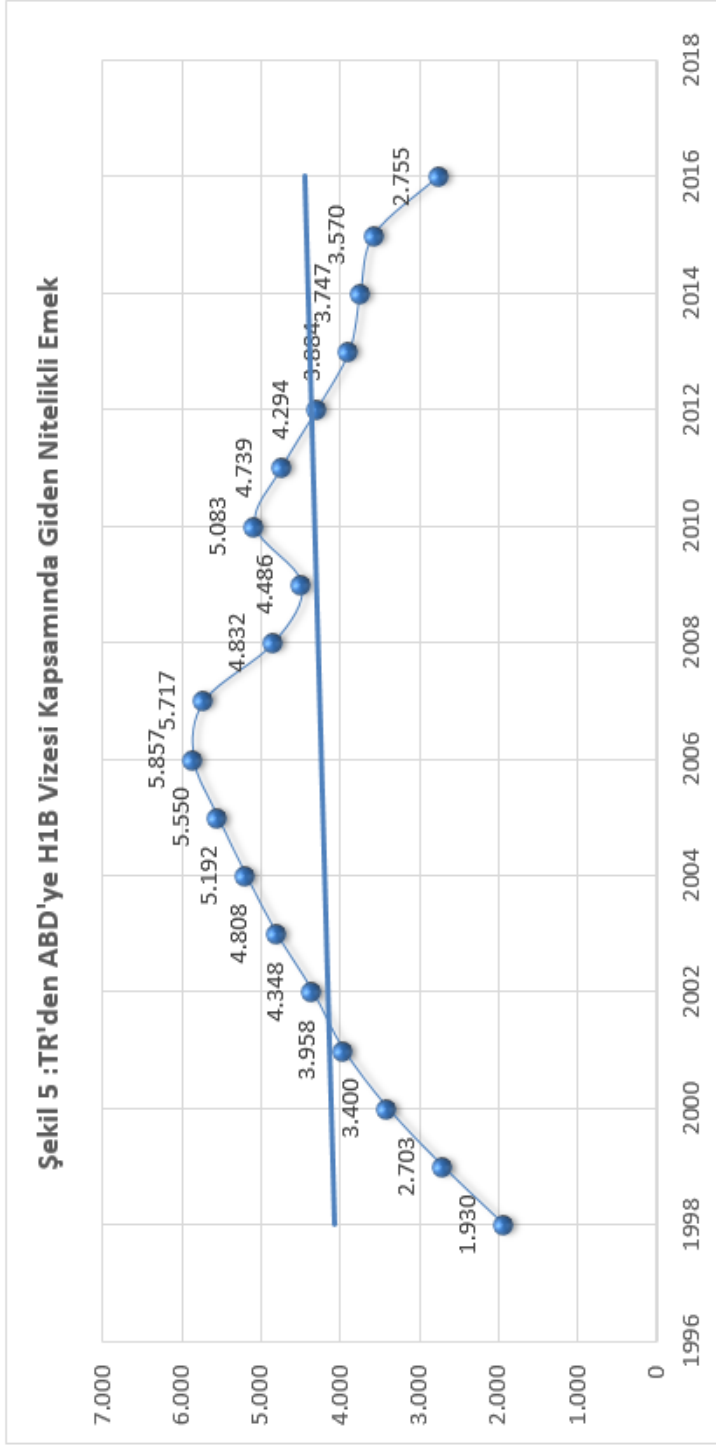
Tablo 9: ABD'YE GEÇİCİ YERLEŞİK STATÜDE KABUL EDİLEN GÖÇMENLERİN VİZE STATÜLERİNE GÖRE MESLEK DAĞILIMLARI 1998-2016

Kabul sınıfı/ Yıllar	Özel/Uzman mesleklerde geçici işçiler (H1B)		Tarım dışı işçiler (H2B)		Tarım işçileri (H2A)(3)		Olağanüstü yetenek veya başarıya sahip işçiler (O1)		O1 işçilerine eşlik eden ve yardımcı olan işçiler (O2)		Şirket içi aktarılan kişiler (L1)		Akademik öğrenciler (F1)		Mesleki öğrenciler (M1)	
	Toplam tüm girişler(1)	mesleklerde geçici işçiler (H1B)	Tarım dışı işçiler (H2B)	Tarım işçileri (H2A)(3)	Stajyerler (H3)	başarıya sahip işçiler (O1)	eşlik eden ve yardımcı olan işçiler (O2)	Şirket içi aktarılan kişiler (L1)	Öğrenciler	Akademik öğrenciler (F1)	Mesleki öğrenciler (M1)					
1981	11.756.903	X	X	NA	NA	X	X	38.595	240.805	NA	NA	NA	NA			
1985	9.539.880	47.322	X	X	3.003	X	X	65.349	257.069	251.234	5.835	251.234	5.835			
1989	16.144.576	89.856	30.189	16.381	2.277	X	X	62.390	334.402	327.581	6.821	327.581	6.821			
1990	17.574.055	100.446	18.219	17.754	3.168	X	X	63.180	326.264	319.467	6.797	319.467	6.797			
1991	18.920.045	114.467	18.440	21.442	3.235	X	X	70.505	343.238	335.623	7.615	335.623	7.615			
1992	20.910.880	110.223	16.390	18.052	3.352	456	258	75.315	368.686	360.964	7.722	360.964	7.722			
1993	21.566.404	92.795	14.628	14.847	3.126	3.105	964	82.606	370.620	362.700	7.920	362.700	7.920			
1994	22.118.706	105.899	13.185	15.687	3.075	5.029	1.455	98.189	394.001	386.157	7.844	386.157	7.844			
1995	22.640.540	117.574	11.394	14.193	2.787	5.974	1.813	112.124	364.220	356.585	7.635	356.585	7.635			
1996	24.842.503	144.458	9.635	14.345	2.986	7.177	2.112	140.457	426.903	418.117	8.786	418.117	8.786			
1998	30.174.627	240.947	27.308	24.895	3.157	12.221	2.802	203.255	564.683	553.865	10.818	553.865	10.818			
1999	31.491.819	302.421	32.376	35.935	3.457	15.943	3.246	234.462	567.146	594.849	10.088	594.849	10.088			
2000	33.660.320	355.605	33.292	51.462	3.208	21.746	3.627	294.658	659.081	648.793	10.288	648.793	10.288			
2001	32.824.088	384.191	27.695	72.387	3.245	25.685	3.834	328.480	698.595	688.970	9.625	688.970	9.625			
2002	27.907.139	370.490	15.628	86.987	2.695	25.008	4.156	313.699	646.016	637.954	8.062	637.954	8.062			
2003	27.849.443	360.498	14.094	102.833	2.370	25.541	5.321	298.054	624.917	617.556	7.361	617.556	7.361			
2004	30.781.330	386.821	22.141	86.958	2.226	27.127	6.332	314.484	620.210	613.221	6.989	613.221	6.989			
2005	32.003.435	407.418	NA	NA	2.938	29.715	7.635	312.144	629.556	621.178	8.378	621.178	8.378			
2006	33.667.328	431.853	46.432	97.279	4.134	31.969	9.567	320.829	704.189	693.805	10.384	693.805	10.384			
2007	171.300.000	461.730	87.316	75.727	5.540	36.184	10.349	363.536	841.673	787.756	13.073	787.756	13.073			
2008	175.400.000	409.619	173.103	104.618	6.156	41.238	12.497	382.776	917.373	859.169	15.496	859.169	15.496			
2009	162.600.000	339.243	149.763	56.381	4.168	45.600	12.966	333.386	951.964	895.392	14.632	895.392	14.632			
2010	159.700.000	454.757	139.403	69.395	3.078	49.995	13.989	502.723	1.595.072	1.514.777	17.641	1.514.777	17.641			
2011	158.500.000	494.565	188.411	79.794	3.279	51.775	15.949	562.776	1.788.962	1.702.730	18.824	1.702.730	18.824			
2012	165.500.000	473.015	183.860	82.906	4.081	53.941	16.670	498.899	1.653.576	1.566.815	17.600	1.566.815	17.600			
2013	173.100.000	474.355	204.577	104.984	4.117	66.604	20.762	503.206	1.669.225	1.577.509	19.106	1.577.509	19.106			
2014	180.500.000	511.773	240.620	105.413	4.306	83.001	24.190	591.728	1.837.664	1.737.927	20.534	1.737.927	20.534			
2015	181.300.000	537.450	283.580	120.207	3.514	93.086	26.593	648.611	1.990.661	1.886.948	19.878	1.886.948	19.878			
2016	178.700.000	534.365	348.052	119.446	2.786	101.930	28.659	677.583	1.954.373	1.858.644	18.726	1.858.644	18.726			

(1) Tahmini kabul toplamları en yakın yüz bine yuvarlanır. Deniz ve hava ekibinin kabullerini (D1 ve D2 vizeleri) içermez.

(3) 2006'da başlayarak, H2A kabullerindeki yıllık artışlar, Güneybatı sınırındaki yaya kabullerinin daha eksiksiz bir şekilde kaydedilmesine bağlı olabilir. **Notlar:** Kabuller olayların, yani, bireylerin değil, gelenlerin sayısını temsil eder; Aynı günde bir bireyin birden fazla girişi tek giriş olarak sayılır. Kanada ve Meksika'nın kısa süreli kabullerinin çoğu kabul edilmedi.

Kaynak: ABD İç İşleri/Güvenlik Bakanlığı verilerinden derlenmiştir. ABD Göç ve Vatandaşlık Hizmetleri Dairesi (USCIS) 'in veri tabanından elde edilen verilerden hazırlanmıştır.

Kaynak: ABD İç İşleri/Güvenlik Bakanlığı verilerinden derlenmiştir. ABD Göç ve Vatandaşlık Hizmetleri Dairesi (USCIS)'nin veri tabanından elde edilen verilerden hazırlanmıştır.

Tablo 10: Coğrafi Bölgeye Göre ABD'deki Geçici Yerleşik Statüde Kabul Edilen Kişi Sayısı:1998-2016 Yılları

BÖLGE/ YILLAR	Toplam	Afrika	Asya	Avrupa	Kuzey Amerika	Okyanusya	Güney Amerika	Bilinmeyen
1998	30.174.627	363.534	8.297.734	12.086.554	5.458.211	727.342	3.102.939	138.313
1999	31.491.819	407.207	8.371.430	12.833.211	5.947.678	742.754	3.036.377	153.162
2000	33.660.320	447.124	9.177.486	13.501.049	6.448.360	826.464	3.096.838	162.999
2001	32.824.088	465.575	9.086.835	12.525.787	6.692.654	792.526	3.110.122	150.589
2002	27.907.139	387.345	7.012.188	10.699.569	6.371.772	776.027	2.441.321	218.917
2003	27.849.443	371.785	6.798.675	11.098.524	6.428.198	808.161	2.120.326	223.774
2004	30.781.330	384.419	7.827.174	12.564.240	6.663.154	934.437	2.167.585	240.321
2005	32.003.435	395.697	8.126.789	12.990.865	6.989.383	997.162	2.333.584	169.955
2006	33.667.328	394.109	8.336.346	12.834.330	8.492.296	1.039.859	2.431.983	138.405
2007	37.149.651	426.922	8.781.480	13.993.051	9.963.858	1.067.258	2.763.355	153.727
2008	39.381.928	474.160	8.795.236	15.931.641	9.832.557	1.127.444	3.039.883	181.007
2009	36.231.554	452.693	7.820.986	14.559.083	8.963.282	1.065.909	3.075.013	294.588
2010 ¹	46.471.569	485.110	9.404.375	14.692.093	16.449.861	1.290.993	3.587.883	561.254
2011	53.082.286	508.489	10.027.386	15.481.558	20.940.354	1.513.963	4.126.385	484.151
2012	53.887.286	573.184	11.062.760	15.710.015	19.996.738	1.618.337	4.651.162	275.090
2013	61.052.260	645.919	12.230.911	16.167.460	24.561.055	1.770.569	5.511.558	164.788
2014	74.930.606	757.181	13.307.053	17.376.449	35.589.531	1.822.066	6.052.610	25.716
2015	76.638.236	792.026	14.025.173	17.340.542	36.312.759	1.859.507	6.256.760	51.469
2016	76.786.751	812.547	14.690.021	17.749.364	35.552.990	1.907.856	6.030.594	43.379

1: 2010 yılında başlayarak, I-94 göçmen olmayan başvuru sayısı, daha fazla arazi kabulü sayısı nedeniyle önceki yıllarda rapor edilen toplamı büyük ölçüde aşmaktadır.

Notlar: Kabuller olayların, yani, bireylerin değil, gelenlerin sayısını temsil eder; Aynı günde bir bireyin birden fazla girişi bir kabul olarak sayılır.

Kanada ve Meksika'nın kısa süreli kabullerinin çoğu kabul edilmedi.

Kaynak: ABD İç İşleri/Güvenlik Bakanlığı. ABD Göç ve Vatandaşlık Hizmetleri Dairesi (USCIS) 'in veri tabanından elde edilen verilerden hazırlanmıştır.

Tablo11: Ülke Vatandaşlığına Göre ABD'deki Geçici Yerleşik Statüde Kabul Edilen Kişi Sayısı:1998-2016 Yılları

Ülkeler/ Yıllar	Kanada ³	Çin Halk Cumhuriyeti ⁴	Fransa ⁶	Almanya	Hindistan	İtalya	Japonya	Güney Kore	Meksika	Birleşik Krallık ¹⁰	İspanya	Brezilya	Türkiye
1998	175.424	517.208	1.163.916	2.119.075	378.141	760.876	5.288.807	NA	3.498.670	4.287.317	402.594	934.679	95.038
1999	195.528	458.663	1.263.039	2.224.504	442.095	792.137	5.039.429	NA	3.787.125	4.567.986	442.917	802.133	110.956
2000	235.962	520.415	1.325.958	2.139.193	542.767	807.194	5.253.750	NA	4.125.998	5.042.879	464.190	761.904	129.535
2001	248.069	542.435	1.212.085	1.750.089	567.992	738.192	5.070.501	NA	4.334.330	4.948.989	435.264	733.953	121.788
2002	224.691	479.895	1.060.055	1.405.858	501.890	578.876	3.651.862	NA	4.183.991	4.351.692	408.281	576.466	101.801
2003	221.477	390.482	1.039.094	1.439.136	538.008	638.513	3.589.591	NA	4.307.144	4.583.902	428.234	497.042	104.438
2004	238.897	446.838	1.244.651	1.630.249	611.337	759.895	4.335.979	828.967	4.454.061	5.051.387	542.733	534.164	106.335
2005	231.171	505.479	1.309.842	1.711.433	665.260	810.141	4.400.400	876.563	4.774.169	5.087.129	507.547	636.119	116.464
2006	247.828	596.171	1.192.209	1.704.168	761.257	758.899	4.306.800	942.350	6.146.126	4.949.151	543.757	698.808	121.153
2007	276.399	685.026	1.414.627	1.839.544	1.019.766	890.366	4.122.044	1.028.253	7.405.191	5.132.789	655.788	784.758	132.942
2008	285.359	753.037	1.711.342	2.119.640	1.100.401	1.086.722	3.906.231	1.007.466	7.273.511	5.480.917	830.812	893.186	147.837
2009	291.642	729.931	1.683.372	2.023.971	974.306	1.036.940	3.368.590	906.006	6.601.059	4.713.284	763.335	959.448	134.839
2010	1.428.931	1.038.271	1.696.767	2.076.215	1.140.913	1.111.972	3.831.173	1.332.352	12.917.745	4.539.392	823.199	1.233.457	148.096
2011	1.868.179	1.364.078	1.845.227	2.182.441	1.222.302	1.201.510	3.777.643	1.460.972	17.052.559	4.547.728	891.635	1.539.015	167.767
2012	1.466.120	1.756.747	1.913.551	2.308.207	1.296.276	1.192.251	4.141.299	1.527.085	16.462.118	4.486.666	882.313	1.792.425	175.933
2013	4.445.881	2.098.801	1.959.424	2.359.681	1.491.712	1.205.816	4.298.081	1.656.795	17.980.784	4.566.669	934.322	2.143.154	192.113
2014	13.254.972	2.555.896	2.115.351	2.448.591	1.720.729	1.366.572	4.199.152	1.780.662	20.002.936	4.814.079	1.044.430	2.390.245	214.958
2015	13.408.292	2.935.175	2.075.668	2.381.765	1.898.327	1.319.429	4.021.857	1.946.887	20.378.001	4.968.049	1.052.251	2.505.525	226.665
2016	13.006.072	3.264.362	2.067.168	2.366.405	1.967.181	1.357.604	3.985.785	2.191.485	19.644.990	5.216.692	1.113.561	1.988.148	242.419

NA: Veri yok.

X: Uygulanamaz.

D: Verileri açıklamasını sınırlamak için saklanır.

- Sıfırı temsil eder.

3: 2013 yılında başlayan I-94 göçmen olmayanların sayısı, Kanada hava ve deniz girişlerinin daha fazla sayılması nedeniyle önceki yıllarda rapor edilen toplamları büyük ölçüde aşmaktadır.

4: Çin, Çin Halk Cumhuriyeti, Hong Kong ve Makao'yu içermektedir.

6: Fransa, Fransız Guyanası, Fransız Polinezya'sı, Fransız Güney ve Antarktik Toprakları, Guadalupe, Martinik, Mayotte, Yeni Kaledonya, Reunion, Saint Barthelemy, Saint Pierre ve Miquelon ve Wallis ve Futuna'dır.

10: Birleşik Krallık, Anguilla, Bermuda, İngiliz Virgin Adaları, Cayman Adaları, Falkland Adaları, Cebeitarık, Guernsey, Jersey, Montserrat, Pitcairn Adaları, Saint Helena ve Türk ve Caicos Adaları'dır.

Notlar:

Kabuller olayların, yani, bireylerin değil, gelenlerin sayısını temsil eder; Aynı günde bir bireyin birden fazla girişi bir kabul olarak sayılır.

Kanada ve Meksika'nın kısa süreli kabullerinin çoğu kabul edilmedi.

Kaynak: ABD İç İşleri/Güvenlik Bakanlığı. ABD Göç ve Vatandaşlık Hizmetleri Dairesi (USCIS) 'in veri tabanından elde edilen verilerden hazırlanmıştır.

Tablo 12: ABD'de 2007 Yılından 2017 Yılına H1B Dilekçelerinin Eğilimi: Meslek Kategorisine Göre

Meslek Kategorisi	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Toplam
Bilgisayarla ilgili	158.078	144.55	107.525	120.257	134.817	182.695	184.944	210.396	253.003	281.017	280.776	2.058.058
Mimarlık, Mühendislik ve Ölçme	33.965	30.631	27.349	24.431	29.602	29.038	27.496	29.301	28.902	29.822	32.689	323.226
Eğitimdeki Meslekler	29.827	29.159	26.33	24.364	22.38	21.057	19.571	18.961	19.351	19.253	17.878	248.131
İdari Uzmanlıklardaki Meslekler	27.749	23.689	24.041	21.33	22.015	21.636	19.399	20.047	21.14	22.786	24.887	248.719
Tıp ve Sağlık	18.602	18.044	20.304	19.089	17.822	17.386	16.342	15.195	14.957	15.196	14.298	187.235
Yöneticiler ve Yetkililer	10.988	8.935	9.357	8.413	7.688	7.103	5.731	5.706	5.116	5.124	5.233	79.394
Yaşam Bilimlerindeki Meslekler	7.683	7.072	30.468	6.063	43.226	5.558	5.054	4.887	5.109	5.172	43.586	64.668
Matematik ve Fiziksel Bilimlerdeki Meslekler	6.266	5.988	5.993	5.363	5.873	5.451	5.445	5.596	5.983	6.696	8.406	67.06
Sosyal Bilimlerdeki Meslekler	6.003	4.942	5.002	4.837	5.024	4.509	4.001	4.284	43.191	3.866	3.899	50.547
Diğer meslek kategorileri	15.46	12.465	13.395	14.125	17.141	13.809	11.707	11.598	11.111	10.417	10.831	142.059

Not: Diğer Meslek Kategorileri, bilinmeyen, geçersiz ve eksik meslek değerlerini içerir.

Kaynak: ABD İç İşleri/Güvenlik Bakanlığı verilerinden derlenmiştir. ABD Göç ve Vatandaşlık Hizmetleri Dairesi (USCIS) 'in veri tabanından elde edilen verilerden hazırlanmıştır.

Tablo 13: ABD'de 2007 Yılından 2017 Yılına H1B Dilekçelerinin Eğilimi: Eğitim Düzeyine Göre

Eğitim	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Toplam
Diploma Yok	168	184	234	235	487	164	101	83	69	50	41	1.816
Lise mezunu	771	502	469	433	724	377	301	261	188	145	120	4.291
Bazı Kolejlere Kredisi (1 yıldan az)	148	106	97	74	87	70	46	54	33	28	18	761
Bir veya Daha Fazla Yıl Olan Kolejlere (Derece Yok)	878	594	606	606	549	597	402	385	285	252	204	5.358
Ön lisans Derecesi	726	574	652	532	404	471	376	273	269	225	201	4.703
Lisans	143.937	122.941	104.511	109.478	112.334	146.174	136.453	146.368	170.865	180.077	170.046	1.543.184
Yüksek lisans	121.987	116.561	97.703	96.163	113.284	122.325	125.052	141.47	159.828	180.961	197.046	1.472.380
Profesyonel derece	14.677	13.353	13.225	13.387	13.279	12.625	12.206	12.001	11.812	32.448	11.474	139.919
Doktora derecesi	31.212	30.576	28.538	27.29	27.13	25.188	24.671	24.995	25.188	25.602	24.723	295.113
Diğer	117	84	91	74	134	251	82	81	315	129	214	1.572

Not: Diğer; bilinmeyen, geçersiz ve eksik değerleri içerir.

Kaynak: ABD İç İşleri/Güvenlik Bakanlığı verilerinden derlenmiştir. ABD Göç ve Vatandaşlık Hizmetleri Dairesi (USCIS) 'in veri tabanından elde edilen verilerden hazırlanmıştır.

3.469.097

SONUÇ

Özellikle günümüzde göç hareketlerini düzenleyen politikalar rastlantı sonucu değil aksine bilinçli bir şekilde yapılmaktadır. Merkez ülke ya da başka bir ifadeyle gelişmiş ülkeler göç politikalarını kuşkusuz kendi çıkarları çerçevesinde talep ettikleri işgücünün niteliğine göre belirlemektedirler. Göç hareketlerinin üretim ve birikim sistemlerine göre şekil aldığı sonucuna buradan ulaşılmaktadır. Ülkeler de kendi üretim ve birikim sistemlerine uygun bir şekilde siyasi, sosyal ve ekonomik politikalar üretmektedir. Dolayısıyla yeryüzündeki göç hareketleri rastlantısal değil ülkelerin talep ettikleri emegın karakterine göre şekillenmektedir (Gökbayrak, 2006: 92). Nitekim yukarıda küreselleşmenin farklı dönemlerinde gerçekleşen göç hareketleri de bunu yansıtmaktadır.

Son dönem küreselleşme evresinde göç hareketleri ve bu çerçeve de merkez ülkelerin uyguladıkları göç politikaları göz önünde bulundurulduğunda nitelikli emegın talebinin yükseldiği buna karşın niteliksiz emegın göçünü azaltmak için engeller konulduğu görülmektedir. Kuşkusuz nitelikli emegın talebi ve bu doğrultu da göçü her dönem gerçekleştirmiş ancak özellikle son dönem küreselleşme ile birlikte daha çok ön plana çıkmıştır.

Bu çalışmada amaçlanan küreselleşmenin farklı dönemlerinde talep edilen emegın niteliğini çeşitli verilerle ortaya koyarak son dönem küreselleşmenin diğer dönem küreselleşme evrelerinden talep edilen emegın niteliği bakımından farklılığını göstermek olmuştur. Nitekim incelenen ilk iki küreselleşme döneminde merkez ülkelerin daha çok niteliksiz emek yönünde talepleri söz konusuken üçüncü küreselleşme döneminden bunun nitelikli hatta yüksek nitelikli emek yönünde değiştiği açıktır.

Son dönem küreselleşmenin diğer önemli bir farkı olan üretimin parçalanarak çokuluslu bir hale gelmesi, niteliksiz emegın merkez ülkelere gelmesi için nedeni de kaldırmıştır. Artık ülkeler sadece kol gücü gerekli üretimler için emegın göçü yerine niteliksiz emegın bol olduğu yere sermayesini yani üretimini taşımaya başlamıştır. Ancak çok uluslu şirketler olarak adlandırılan kuruluşların merkezleri yine merkez ülkelerde yer almıştır. Bu merkezler ise genellikle bilişim teknolojileri ve diğer gerekli yüksek nitelikli emegi tercih eder olmuştur. Bu şirketler üretimlerini niteliksiz emegın bol olduğu gelişmekte olan ülkelere taşıyarak Kyoto Protokolü ve sonrasında yapılan çevre sözleşmelerinde yer alan kısıtlamalara da çözüm bulmuşlardır.

Bu merkez ülkeler niteliksiz emegın ise her ne sebeple olursa olsun göçünü engellemek için çeşitli yollara başvurmuş ve hala başvurmaktadır. Bunun en yakın ve güzel örneği Suriye'den göç eden mültecilerin göçüdür. Suriyeli mültecilerin (niteliksiz grubun) Avrupa Birliği'ne geçmesini önlemek için Türkiye'ye verilen bütçeler örnek olarak gösterilebilir.

Ele alınan veriler çerçevesinde gelişmekte olan ülkelerin beşeri sermayesi, kendi ülkelerinde var olan sıkıntılar nedeniyle gelişmiş ülkeleri tercih ettiği söylenebilir. Bu durum, içinde bulunduğumuz günümüz dünyasında ya da yaygın bir ifade ile bilgi toplumunda kalkınma için gerekli olan temel faktörün kaybı demektir. Nitelikli emegın yetiştirme maliyetini gelişmekte olan ülkeler katlanırken, meyvesini ise gelişmiş ülkeler almaktadır. Bu çerçeve de gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki uçurumun daha fazla artmaması için, gelişmekte olan ülkelerin beşeri sermayeyi elinde tutmak için teşvik edici politikalar uygulaması şarttır. Tablo 14’de de yer alan itici ve çekici faktörler göz önünde bulundurularak teşvik politikaları yeniden düzenlenebilir. Bu çerçeve de özellikle yurt dışına giden nitelikli emek üzerine yapılan çalışmalar önem arz etmektedir.

Tüm değerlendirmeler sonucunda üç dönem olarak aldığımız küreselleşme ve bu dönemlerde talep edilen emegın niteliğini Tablo 14’de özetlemekteyiz. Tablo 14’de küreselleşme dönemlerinde talep edilen emegın niteliği, kaynak ve hedef ülkeleri yanında göçe sebep olan itici ve çekici faktörlere de yer verilmiştir. Ayrıca her küreselleşme döneminin göç ile bağlantılı olan üretim biçimine de yer verilerek tüm çalışma boyunca ele alınan konu özetlemiştir.

Tablo 14. Küreselleşme Dönemlerinde Talep Edilen Emegın Temel Özellikleri

	Birinci Küreselleşme (Sömürgecilik Dönemi)	İkinci Küreselleşme Dönemi (Emperyalist Dönem)	Üçüncü Küreselleşme Dönemi (Globalleşme Dönemi)
Emek Göçünün Kaynak Ülkeleri	İspanyol, İngiliz, Hollanda, Portekiz Sömürgeleri ve Afrika Kıtasından Götürülen Siyahi Köleler, Sözleşmeli Emegın Kaynak Ülkeleri: Çin, Hindistan ve Avrupa	İngiltere, Avrupa Ülkeleri ve Avrupa’nın Kendi İçindeki Göçler (İtalyanların Fransa, İsviçre ve Almanya’ya Göçü Gibi), Rusya (Yahudilerin Göçüne Neden olmuşlardır.)	Gelişmekte Olan Ülkeler, Ayrıca Gelişmiş Ülke Konumunda Olan İngiltere ve Kanada
Emek Göçünün Hedef Ülkeleri	En Fazla Amerika Kıtası Olmak Üzere Avusturalya, Yeni Zelanda gibi ülkelere yaşanan göç	Amerika Kıtası, Kanada, Okyanusya (Avusturalya ve Yeni Zelanda) ve Avrupa’nın Kendi İçindeki Göçler (İrlandalıların ve Yahudiler ‘in İngiltere’ye göçü, İtalyanların Fransa, İsviçre ve Almanya’ya Göçü Gibi)	Kuzey Amerika, Kanada, Avusturalya ve AB
Hedef Ülkelerde Göç Eden Emegın Çalıştığı İş/Alan/Sektör	Değerli Madenlerin Çıkarımı ve Geniş Çiftlik Arazilerinde Çeşitli Malların (Şeker, Tütün, Kahve, Pamuk) Üretimi	Tarım İşçileri, Çiftçiler, Herhangi bir Becerisi Olmayan İşçiler, Hizmetçiler, Madencilik, İnşaat gibi.	Bilişim Sektörü, Mühendisler, Özellikle Bilgisayar ve Yazılım İle ilgili Meslekler
Göçün Hangi Yollarla Yapıldığı	Yelkenli Ticaret ve Yük Gemileri	Buharlı Motor’un icadıyla üretilen Buharlı Trenler ve Buharlı Gemiler İle	Çoğunluğu uçak olmak üzere her türlü ulaşım aracı.

Talep Edilen Emegın Nitelik/Karakteri (Göç Eden Emegın Niteliği/Karakteri)	Niteliksiz Emek, Kas Gücüne Dayalı, Herhangi Bir Eğitim, Öğrenim ya da Beceri Gerektirmeyen	Niteliksiz Emek, Kas Gücüne Dayalı, Herhangi bir Eğitim, Öğrenim ya da Beceri Gerektirmeyen	Nitelikli Emek(En az Lisans Derecesi Gerektiren ve Genellikle Mühendislik ve Bilişim Sektöründe Çalıştırmaya uygun nitelikli işgücü)
Göç Eden Emegın Gücü	Göç eden Emegın Büyük Bir Çoğunluğunu Afrikalı Köleler oluşturmakta ve Bu Kişiler Kendi Rızaları İle Değil Zorla, Para ya da Mal Karşılığı Satılmaktadırlar. Emegi Karşılığı Olan Ücreti Almak Bir Yana Ticaretin Unsuru Olmuşlardır. Dolayısıyla Bu Dönem Zorla Göç Ettirilen Emek Gücünün Söz Hakkı Olmamakla Birlikte Bu Dönemin Diğer Emek Göçünü Oluşturan Sözleşmeli Olarak Göç Eden Emek ise Kölelere Göre Biraz Daha İyi Şartlara Sahip Olmaktadırlar. En Azından Bir Süre Sonra Kendi Ülkelerine Dönme Hakları Söz Konusudur.	Her ne kadar Emegi Karşılığı Ücret Alsa da Bu Oldukça Düşük Olmuştur. Çalışma ve Yaşam Koşulları Oldukça Kötüdür. Standart ve Kitlesele Üretim Yapıldığı İçin En Ufak Bir Hata Sonucu Maliyet İşçiyeye Ödetilmekteydi. Kölelerin Kırbaçlarının Yerini Fabrikalardaki Gözcüler Almıştır (Marx, 2011: 407).	Bilginin Sahibi Olarak Nitelikli Emek Gücü Bu Dönemde Çok Daha İyi Şartlara Sahip Olmuştur. Nitekim ABD Gibi Ülkeler Her Ne Kadar Kalıcı Oturum Vermeyi Zorlaştırırsa da Nitelikli İşgücünün yaşam Şartları Kendi Ülkelerinden Çok Daha İyi Olduğu Açıktır.
Göçe Sebep Olan İtici Faktörler	Köleler kendi rızaları ile göç etmediklerinden onlar açısından herhangi bir itici faktör söz konusu değildir. Yeni Kıtaya Giden Avrupalı Göçmenler ise Avrupa'da içinden buldukları fakirlikten kurtulma isteği, Hintli Sözleşmeli işçilerin için ise ülkelerindeki Kast sisteminden kurtulma ve ülkelerindeki kötü ekonomik durumdan kurtulmak istemesi etkili olmuştur.	Çoğu kez proterleşmeden kaçmak amacıyla denizaşırı göç etmişlerdir (Daha çok Batı Avrupalılar). Avrupa içindeki göçler ise kendi ülkelerindeki fakirlikten kurtulma amacıyla. Rusya'nın katliamından kaçmak (Yahudi Göçü İçin).	Yetenekli İşgücüne Yönelik İş Olanaklarının Yetersizliği ya da Tatmin Edememesi, Uzmanlığına Uygun Eğitim Programlarının Azlığı, Niteliğine Uygun İş Bulmada Zorluk Yaşanması, Maddi Tatminsizlik, Ekonomik ve Siyasi Belirsizlikler, Gelecek Kaygısı, Politik İstikrarsızlık (Eker, 2008; Gökbayrak, 2006; Güngör, 2003; Pazarlık, 2010)

Göçe Sebep Olan Çekici Faktörler	<p>Köleler kendi rızaları ile göç etmediklerinden onlar açısından herhangi bir çekici faktör söz konusu değildir. Yeni Kıtaya Giden Avrupalı Göçmenler açısından Yeni Dünya'nın Zenginliklerinin onları cezbetmesi, Sözleşmeli İşçiler açısından en azından fakirlikten kurtulmak için bir fırsat olarak görülmesidir. Ayrıca Sözleşmeli işçiler yaklaşık 10 yıl çalıştıktan sonra toprak sahibi olma hakkı elde etmekte ve iş kurmalarına izin verilmesidir.</p>	<p>Deniz aşırı göç eden Batı Avrupalılar için Amerika'nın Zenginliği, Avrupa İçi Göç Edenlerin için ise Başta İngiltere'de olmak üzere Kurulan Sanayilerde Çalışmak istemeleri</p>	<p>Uzmanlık Alanlarına Uygun Programların Olması, Maddi Olanakların Fazlalığı, İş Olanaklarının Fazlalığı, Mesleklerinde Daha Fazla İlerleme ve Kendilerini Geliştirme İmkânlarının Olması, Yüksek Maaşlar, Her şeyin Daha Düzenli ve Sistemli Olması. Gelecek Konusunda Belirsizliğin Az Olması (Eker, 2008; Gökbayrak, 2006; Güngör, 2003; Pazarıcık, 2010)</p>
Üretim Biçimi	<p>Amerika kıtasındaki sömürgelerde kurulan plantasyonlarda (çiftliklerde) şeker, tütün, kahve, pamuk üretimi için ihtiyaç duyulan ve nitelik gerektirmeyen emek, kölelerin ya da sözleşmeleri işçilerin bu plantasyonlara taşınması ile gerçekleştirilmektedir. Yani ürünlerin yetiştirilmesi tek bir alanda ve emegın de bu alanlara taşınması ile gerçekleşmektedir. Ek olarak, değerli madenlerin çıkarımı için de aynı şekilde niteliksiz emek bu kıtaya taşınmaktadır.</p>	<p>Üretim büyük devasa fabrikalarda yapılmaktadır. Ürünün ilk aşamasından son aşamasına kadar üretimin her bir aşaması aynı yerde yani fabrikalarda yapılmaktadır. İhtiyaç duyulan niteliksiz emek bu devasa fabrikaların olduğu yere göç etmektedir. Üretim baştan sona aynı fabrikalarda, seri ve kitlesel bir şekilde yapılmaktadır.</p>	<p>Üretim parçalanmıştır. Bir ürünün her bir parçası farklı farklı ülkelerde üretilmektedir. Niteliksiz emegi sermayenin olduğu yere taşımak yerine. Sermayeyi niteliksiz emegın olduğu yere taşınması başlamıştır. Çok uluslu şirketleri bu görevi görmektedir. Bu çokuluslu şirketlerin merkezleri kapitalist ülkelere yer aldığı için artık bu ülkelere niteliksiz emekten ziyade nitelikli emek talep edilmeye başlamıştır.</p>

KAYNAKLAR

- Blackburn, R. (1988). *The Overthrow of Colonial Slavery 1776-1848*. London and New York: Verso.
- Castles, S. & Miller, M.J. (1998). *The Age Of Migration: International Population Movements in the Modern World*. London: Macmillan Press.
- Christian, B.P. (2000). *Transatlantic Workshop Skilled Migration*. Washington, D.C: George University.
- Dudley, B. (1985). *Migration in a Mature Economy: Emigration and International Migration in England and Wales, 1861-1900*. Cambridge, London, New York, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press.
- Hayter, T. (2004). *Open Borders The Case Against Immigration Controls*. London: Pluto Press.
- Eker, K. (2008). Türkiye’de Yasa Dışı Göç Sorunu. (Doktora tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Heaton, H. (2005). *Avrupa İktisat Tarihi*. çev: M. Ali Kılıçbay ve Osman Aydoğuş. Ankara: Paragraf Yayınevi.
- Held, D.; McGrew, A.; Goldblatt, D. ve Perraton, J. (1999). *Global Transformation: Politics, Economics and Culture*. Stanford: Stanford University Pres.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gökbayrak, Ş. (2006). Gelişmekte Olan Ülkelerden Gelişmiş Ülkelere Nitelikli İşgücü Göçü ve Politikalar-Türk Mühendislerinin “Beyin Göçü” Üzerine Bir İnceleme. (Doktora tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güngör, N. D. (2003). Brain drain from Turkey: an emprical investigation of the determinants of skilled migration and student non-return.(Doktora tezi). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kazgan, G. (2012). Dünden Bugüne Küreselleşmenin Ekonomik Temelleri. *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni 2012/53*. (Bu çalışma "Bölgesel Gelişme Stratejileri ve Akdeniz Ekonomisi", başlığı ile Prof. Dr. Haluk Eralt editörlüğünde hazırlanan ve 2005 yılında TEK yayını olarak basılan kitapta yer almaktadır).
- Martin, S. & Lowell, B. L. (2001). Transatlantic Round Table on High Skilled Migration: A Report on the Proceedings. *Georgetown Immigration Law Journal*.15(649), 649-661.
- Marx, K. (2011). *Kapital*. Ankara: Sol Yayınları.

- Massey, D.S. (2003). Patterns and Processes of International Migration in the 21st Century. *Paper for Conference on African Migration in Comparative Perspective*. Johannesburg, South Africa, 4-7 June, 2003.
- Mithas, S. & Lucas, H. C. Jr. (2010). Are Foreign IT Workers Cheaper? U.S. Visa Policies and Compensation of Information Technology Professionals. *Management Science*. 56(5), 745-765.
- Pazarcık, S. F. (2010). Beyin Göçü Olgusu ve Amerika Birleşik Devletleri Üniversitelerinde Çalışan Türk Sosyal Bilimciler Üzerine Bir Araştırma. (Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ponting, S. (2015). *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi*. (Çev. Eşref Bengi Özbilen). İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- USCIS *Yearbook of Immigration Statistics*, U.S. Citizenship and Immigration Services, Office of Immigration Statistics.
- Uysal, Y. (2018). *İzmir Modeli Çalışmaları Yerel Kalkınmaya Verilen Önem Tarım. İzmir Büyükşehir Belediyesi İzmir Modeli Çalışmaları Yerel Kalkınma, Çevre ve Altyapı*. 3. Cilt. İzmir: İzmir Büyükşehir.
- http://cografyaharita.com/dunya_dilsiz_haritalari.html Erişim Tarihi (27.11.2018).

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Received: 15.11.2018 • Kabul Tarihi / Accepted: 22.11.2018

Latin Amerika Vergi Sistemi Deneyimi Olarak Bolivya Vergi Sistemi

Habip DEMİRHAN

Dr. Öğr. Üyesi

Hakkâri Üniversitesi-Maliye Bölüm-Hakkâri-Türkiye

ORCID: 0000-0001-8621-0778

habipdemirhan@hakkari.edu.tr

Öz

Devletin vazgeçemediği gelir unsurlarının başında gelen vergi, aynı zamanda devlet ile vatandaş arasında önemli bir ilişki yapısının temelini oluşturmaktadır. Bu ilişki tarihsel süreç içerisinde çeşitli sürtüşmelere ve savaflara bile sebebiyet verebilmiştir. Devletin kimden nasıl, ne kadar ve hangi nedenlerle vergiyi alacağını açıklayan vergi teorileri çerçevesinde devletler vergi sistemleri düzenlenmektedir.

Dünya genelinde devletlerin yönetim ve kültür yapılarına göre vergi sistemleri farklılık gösterebilmektedir. Çalışmamızda otuza yakın ulusu içerisinde barındıran Bolivya'nın vergi sistemi incelenerek vergi yapısının hangi temeller üzerine oturtulduğu açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vergi, Vergi Sistemi, Latin Amerika, Bolivya

Bolivia Tax System as an Latin America Tax System Experience

Abstract

Tax which is one of indispensable income elements for the states also forms the basis of an important relationship between the state and its citizens. This relationship causes conflicts and wars during the history. States are trying to regulate their tax systems within the framework of tax theories that explain how, by what, and for what reasons, the state will take the tax.

Tax systems may vary across governments around the world, depending on the management and cultural structures. In our study, we examined the tax system of Bolivia, which is consist of close to thirty nations, and tried to explain which bases the tax structure is based on.

Keywords: Tax, Tax System, Latin America, Bolivia

GİRİŞ

İlkçağlarda vergi daha çok aynı bir niteliğe sahip olmakla beraber daha çok savaş zamanlarında alınmaktaydı. Daha sonraki süreç içerisinde, özellikle modern devlet yapılarının gelişmesiyle beraber verginin yapısında da önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu süreç içerisinde aynı vergilerin yerini daha çok nakdi vergiler almaya başlamış, vergiye savaş dönemlerinin dışında da başvurulmaya başlanmıştır.

Vergiye dair gelişmeler tarihsel süreç içerisinde devletlerin kendine özgü sistemleri geliştirmelerine öncülük etmiştir. Mevcut durumda uluslararası alanda çeşitli vergi uyum politikalarına rağmen, ülkelerin kendilerine has vergi yapıları devam etmektedir. Vergi sistemleri, devletlerin siyasi, ekonomik, hukuki yapılarına göre değişiklik gösterebilmektedir. Örneğin, üniter devlet yapısına sahip bir ülke ile federal devlet yapısına sahip bir ülkenin vergi sistemleri arasında fark olduğu gibi aynı yapıya sahip devletler arasında bile çeşitli farklar mevcuttur.

Literatürde gerek federal gerekse de üniter devlet yapısına sahip ülkelerin vergi sistemlerine yönelik çok fazla çalışmaya rastlamak mümkündür. Fakat çokuluslu bir devlet yapısına yönelik yapılan çalışmalar neredeyse yok denecek kadar azdır. Çalışmamızda çokuluslu bir yapıya sahip olan Bolivya devletinin vergi sistemi ele alınarak vergi yapısı incelenmeye çalışılmıştır.

VERGİ SİSTEMİ

Bu bölümde Bolivya vergi sisteminin yapısı, vergilerin kaynakları, hangi vergi türlerinin olduğu ele alınacaktır.

Vergi Yapısı

Son yıllarda geliştirilen hidrokarbon telif haklarından dolayı Bolivya gelir toplamada büyük bir artış sağlamıştır. Olumlu dış çevre şartları doğal gaz ihracat fiyatlarının iki katına kadar çıkmasını sağlamış ve aynı zamanda 2003-2006 periyodu sürecinde hidrokarbon telif haklarının GSYİH içerisindeki payı %8 oranında artmıştır. Aynı dönem içerisinde yüksek büyüme, hidrokarbon sektöründen sağlanan kurumlar vergisinin fazlalığı, vergi idaresine yönelik reformlar ve vergi mükelleflerinin uyumundaki gelişmeler düzenli vergi gelirlerinin de GSYİH içerisindeki payının %4 oranında artmasını sağlamıştır. Bu dönem içerisinde elde edilen yüksek gelirlerin yanı sıra harcamalarda meydana gelen azalış genel mali denge üzerinde değişimlere neden olarak, 2003 yılında var olan %8'lik bir GSYİH açığı, 2006 yılında %5 fazla vermesini sağlamıştır. Mali pozisyondaki güçlenme, vergi sistemini daha iyi analiz etmek ve gerekli reformları yapma konusunda olanaklar sunmuştur (Donaldson, 2007:11). Bolivya ağırlıklı olarak tüketim vergilerine dayalı nispeten basit bir vergi sistemine sahiptir. Bunlar KDV, İşlem Vergisi, Finansal İşlem Vergisi, içecekler, tütün ve araçlarda ÖTV ile hidrokarbon ve türev ürünleri üzerindeki özel tüketim vergilerinden oluşmaktadır. 2001-2006 yılları bazında bu vergilerden sağlanan

gelir yaklaşık olarak GSYH'nin %11'ini ve toplam vergi gelirlerinin de yaklaşık %57'sini oluşturmaktadır (Coelho vd., 2001: 2). Son yıllarda vergi gelirlerinin kompozisyonu değişmiş ve telif (ruhsat) haklarının önemi hızlı bir şekilde artmıştır. Buna ek olarak, doğalgaz fiyatlarındaki artış ve hidrokarbonlardan alınan yüksek vergilerin yanı sıra uluslararası alandaki yüksek fiyatlardan dolayı madencilikte de patlama yaşanmıştır (Anderson, 2013: 5-6). Bolivya 1960'lı yılların sonuna doğru kendi doğal gaz rezervlerini geliştirmeye başlamış ve doğal gaz üretimine başlamıştır. Doğal gaz ihracatının hacmi 1970'lerde Arjantin ile başlatılan ihracat anlaşması ile önemli hale gelmeye başlamıştır (Cerutti vd., 2006: 23).

Diğer vergiler ise gelir ve kar üzerinden alınan vergiler, gümrük vergileri, yerel emlak vergileri ile küçük vergi mükellefleri ve belirli bölgeler için özel rejimlerden oluşmaktadır. Bolivya'da kişisel gelir vergisi yoktur ve bunun yerine Katma Değer Vergisi Tamamlayıcı Rejimi (RC-IVA) uygulanmaktadır (Jenkins & Lorraine, 1991: 14-15). Geliri düşük düzeyde olanların tarım, ticaret, taşıma faaliyetleri için özel rejimler mevcuttur. Bölgeler için özel rejimler serbest ticaret bölgeleri ve özel vergi muafiyetlerini kapsamaktadır (Library of Congress, 2006; Rojas & Rojas, 2001).

Bolivya'da üç farklı grupta vergiler toplanmaktadır (Inter-American Center of Tax Administrations).

- Gelir ve Kârlar Üzerinden Alınan Vergiler

Gelir ve karlar üzerinden alınan vergiler; perakendecilerin nihai tüketicilere yaptıkları satışların kontrolünü güçlendirmek için düzenlenen KDV tamamlayıcı vergisi (RC -IVA), Kurumlar vergisinden oluşmaktadır.

- Mal ve Hizmetler Üzerinden Alınan Vergiler

İşlemler vergisi (IT), finansal işlemler vergisi (ITF), Katma Değer Vergisi(IVA), içecekler, tütün ve araçlardan alınan ÖTV (ICE) ile hidrokarbon ve türev ürünleri üzerinden alınan ÖTV'den (IEHD) oluşmaktadır.

- Küçük mükellefler için ve belirli bölgeler için özel rejimler

Küçük mükellefler için özel rejim sistemi, vergi sisteminin etkinliğini ve kaynağını azaltıcı bazı özelliklere sahiptir. Özel vergi rejimi veya serbest ticaret bölgeleri aşırı derecede karmaşık olmakla beraber vergiden kaçınma ve vergi kaçırmak için sayısız fırsatlar sunabilmektedir. Mevcut durumda 14 serbest ticaret bölgesi vardır ve çeşitli mevzuatlarla belirli bölgeler bazı vergilerden muaf tutulmaktadır.

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Received: 15.11.2018 • Kabul Tarihi / Accepted: 22.11.2018

Tablo 1. Yönetim Düzeylerine Göre İdareler arası Mali Transferler ve Vergi Politikaları

Kaynaklar	Merkezi Hükümet Transfer Oranı	Yapılan Transferler			İlgili Kanun
		Belediyeler	Departmanlar	Diğer	
Sekiz ulusal vergi: KDV, KDV tamamlayıcı rejimi, Kurumlar Vergisi, İşlem Vergisi, Özel Tüketim Vergisi, Gümrük Vergileri, Dış Hatlar Vergisi, Gümrüksüz malların ulaştırılmasından alınan vergi	%75	%20; nüfus büyüklüğüne göre dağıtımı yapılan ve şartlı olarak kamu yatırımları ile merkezi hükümet sağlık programına ağırlık verme		%5'i üniversitelere	
Ulusal Vergi: Hidro Karbon ve türevleri üzerinden alınan özel vergi	%75'e kadar	%25: % 50'si eşit şekilde ve %50'si de nüfusa göre dağıtılmaktadır.		Valiliklere ayrılan kaynakların %20'si üniversitelere aktarılmaktadır	1606 sayılı Kanunla konulmuş (12/1994) İdari Yerleşme Kanunu (7/1995) ile Valiliklere ve 25746 Sayılı Kanun (4/2000) ile Üniversitelere bırakılmıştır.

Ulusal Vergi: Dolaysız Hidrokarbon vergisi	% 56,25 (birincil dağılım)	66,9 (üçüncü dağılım)	12,5 üretici departmanlara ve 32,5 üretici olmayan departmanlara (birincil dağılım)	24,9 valiliklere ve 8,62 üniversitelere (üçüncü dağılım)	3058 Sayılı Hidrokarbon Kanunu (5/2005), 28421 sayılı Kanunla düzenlenmiştir. (10/2005) ve 29322 sayılı kanunla değiştirilmiştir. (10/2007)
Madencilik İmtiyaz Patentleri	%70	%30 imtiyazın olduğu belediyelere			3/1997 tarih ve sayılı Maden Kanunu
Oyun Vergisi	%100				971 Sayılı Kanun ((11/2010)
Oyuna Katılım Vergisi	%70	Karşılık gelen toplam üzerinden %15	Karşılık gelen toplam üzerinden %15		971 Sayılı Kanun ((11/2010)
Belediyelerin Kendi Vergileri					
Belediye Vergileri: Motorlu Taşıtlar Vergisi (IPVA) ve Emlak Vergisi		%100			843 Sayılı Vergi Reformu Kanunu (5/1986) ve Belediye Kaynaklarını düzenleyen Halk Katılım Kanunu

					(Popular Participation Law 04/1994)
Belediye Vergileri: Motorlu Araç ve Gayrimenkullerin transferi üzerinden alınan vergi		% 100			1606 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu (12/1994)
Belediye Vergileri: Mısırdan yapılan alkollü içeceklerden alınan ÖTV		% 100			1606 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu (12/1994)
Belediye Vergileri: Katılım ücretleri, Patentler, özel katkılar		% 100			Önceki Anayasa ve Diğer Normlar
Departman Vergileri: Katılım Ücretleri, Patentler, özel katkılar			% 100		
Ulusal (Diğer) Vergiler: Finansal İşlem Vergisi ve Kullanım Ücretleri, özel katkılar ve vergiler	% 100				Finansal İşlem Vergisi 3446 Sayılı Kanun ile düzenlenmiştir.

Hidrokarbon Telif Hakları	%33		66% hidro karbon üreten departmanlar ile Pando ve Peni departmanına dağıtılır.		3058 sayılı Hidrokarbon Kanunuyla yürürlüğe girmiş (5/2005) ve 28421 sayılı Kanun ile düzenlenmiştir. (10/2005)
Maden Telif Hakları		Kamu yatırımlarına kullanım şartıyla %15'i üretici belediyelere verilmektedir.	Kamu yatırımlarına kullanım şartıyla %85'i üretici departmanlara verilmektedir.		

Kaynak: Faguet, 2003; Federation of Municipal Associations of Bolivia, 2010'dan derlenmiştir.

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Received: 15.11.2018 • Kabul Tarihi / Accepted: 22.11.2018

Vergi Teşkilatı

Ekonomi ve Maliye Bakanlığı'na bağlı olan Ulusal Vergi Servisi (SIN), merkezi hükümet adına vergilerin toplanması konusunda yetkilidir. Doğası gereği Bolivya Ulusal Gümrüğü tarafından toplanan vergiler (gümrük vergisi, ithalde alınan KDV ve ithalde alınan ÖTV) bu kapsamda yer almamaktadır. SIN özerk yapıya sahip bir kamu kurumudur. İdari, fonksiyonel, teknik ve mali yeterliliğe sahiptir. Kendine özgü bir yasal dayanağı ve kendi öz varlıkları mevcuttur.

Merkezi hükümet aşağıdaki vergileri toplama yetkisine sahiptir (Muriel, 2011: 32).

- *Gelir, Kar ve Sermaye Kazançlarından Alınan Vergiler*; Bunlar şirket karları vergisi, KDV Ek Rejimi, Doğrudan alınan Hidrokarbon vergileri, Madencilik Ek vergisidir.
- *Mal ve servet üzerinden alınan Vergiler*; Veraset ve İntikal Vergisi
- *Genel Tüketim Vergileri*; Katma Değer Vergisi ve İşlem vergisi
- *Özel Tüketim Vergileri*: İçecekler, tütün ve araçlardan alınan ÖTV (ICE), hidrokarbon ve türevleri üzerinden alınan ÖTV (IEHD) ve Havayolu çıkış vergisidir.
- *Finansal İşlem Vergileri*
- *Dış Ticaretten alınan vergiler*; Gümrük vergileri.

Bölgeler ve Yerel Yönetimler tarafından toplanan vergiler ise;

- Mal ve Servet üzerinden alınan vergiler
- Emlak sahiplerinden alınan emlak vergisi ve Motorlu araç sahiplerinden alınan motorlu taşıtlar vergisi
- Yine emlak ve motorlu araçların transferinden dolayı alınan belediye vergileri mevcuttur.

Vergilerin Yapısı

Vergisel amaçlar bakımından Bolivya'da ikamet eden veya yerleşik olanlar (tam mükellefler) dünya çapında elde ettikleri gelirler üzerinden (Katma Değer Vergisi Rejimi veya RC-IVA) kişisel gelir vergisine tabidir. Yerleşik olmayan kişiler (Dar mükellefler) sadece Bolivya'da elde ettikleri gelirler üzerinden vergilendirilirler.

Çalışma izni (**visa**) veya benzeri belgeler Bolivya'da ikamet etme statüsünde değişikliğe neden olmaz. Yerleşme (**domicile**), kalma niyetiyle belirli bir yerde ikamet etme olarak tanımlanır. Niyet, Bolivya'da istihdam edilme veya birinin ailesinin ülkeye gelmesi gibi durumları da kapsayan şartlar ve koşullarla belirlenmektedir (Deloitte, 2012).

Gelir Vergisi

Vergiye tabi gelir genel itibariyle, bütün maaşlar, primler, ödüller, ikramiyeler, bahşışler, tazminatları kapsamaktadır. Bu ödemeler nakdi olabileceği gibi aynı de olabilir. Bu ödemeler ayrıca yönetim ve mütevellilerin ödemeleri ile sahip ve ortaklara ödenen maaşları da kapsamaktadır (Ernst & Young, 2012: 150).

Gelir vergisine tabi gelire dâhil edilmeyen ödemeler ise;

- Diplomatlar, diplomatik bir misyon için Bolivya tarafından akredite edilen resmi memurlar, uluslar arası kuruluşlar, yabancı hükümetler veya yabancı uluslar arası kuruluşlar tarafından çalıştırılan yabancı çalışanlar (sahip olduğu konum veya pozisyon gereği)
- Noel İkramiyesi
- Mevcut yasalara göre tazminat ve tahliyelerden sağlanan sosyal faydalar
- -Sosyal güvenlik kanununa göre alınan düğün, doğum, emzirme, aile ve defin ödenekleri
- -Emekli ve emeklilik geliri, hasta ödenekleri ve profesyonel risk ödenekleri
- -Herhangi bir savaşta ordu üyesi olanlara yapılan ödemeler, barış zamanında yaralanmış olan ordu üyelerine yapılan ödemeler
- -Yerli ve yabancı faturalarla şirkete yönelik harcamalar olduğu kanıtlanan günlük ödemeler ve temsil ödemeleri

Gelir vergisinin unsurları ise;

Yatırım Geliri: Bolivya sakinlerine ödenen temettüler kişisel gelir vergisine tabi değildir. Sakinler, faiz ve gayri maddi haklar üzerinden vergilendirilirler. İkamet etmeyenler, temettü, faiz ve gayri maddi haklar üzerinden % 12,5 stopaja tabi tutulurlar.

Serbest Meslek Kazancı: Serbest meslek faaliyeti ile uğraşan kişiler %13 oranında Katma Değer Vergisi öderler. Bu vergi aylık olarak ödenir. Ayrıca aylık olarak verilen her hizmet üzerinden %3 oranında işlem vergisi öderler. % 25 oranında da gelir vergisi öderler. Bu vergi özel kurallara göre hesaplanır. Gelir vergisinin% 50 kadar olan kısmı yıl içinde elde edilen alım faturalarının% 13'üne eşit bir vergi iadesi ile telafi edilebilir. Bu vergi yıllık olarak ödenir.

İşveren Tarafından sağlanan hisse senedi opsiyonlarının vergilendirilmesi: Bolivya vergi hukuku, özellikle işveren tarafından sağlanan hisse senedi opsiyonları ile ilgili bir düzenleme içermemektedir. Bolivya kişisel gelir vergisi niteliğine göre, çalışanlar, yararlanıcı hak elde ettiğinde ve kullanım veya transfer hakkına sahip olduğunda hisse senedi opsiyonları üzerinden vergilendirilir.

Sermaye Kazanç ve Kayıpları: Bireyler tarafından elde edilen sermaye kazançları kişisel gelir vergisine tabidir. Zararlar kazançlardan indirilebilir. Bolivya menkul

kıymetler borsası yoluyla yapılan finansal işlemlerden elde edilen kazançlar vergilendirilmemektedir.

Kesintiler ve Vergi Kredileri: Çalışanların kişisel gelir vergisi için Sosyal güvenlik kurumlarına ödenen katkı payları ve aylık asgari ücretin iki katı kadar olan tutardaki kesintiler vergiye tabi gelir açısından indirimi talep edilebilir giderlerdir. Mevcut durumda asgari ücret tutarı 1,000 Bs (144 USD)'dir.

Tablo 2. Gelir Türlerinin Vergilendirilmesi

Türü	Vergilendirilir	Vergilendirilmez
Temel Ücret	X	
İkramiye	X	
İaşe ve İbate Yardımları	X	
Konut Yardımları	X	
İşveren tarafından sağlanan barınma	X	
Eğitim Yardımı	X	
Meşakkat ödeneği	X	
Diğer Ödenekler	X	
Sigorta ödemeleri	X	
Evden ayrılma Yardımları	X	
Sağlanan Yemek Bedelleri	X	
Sağlanan Konaklama Bedelleri	X	
Emeklilik maaşı		X

Kaynak: Kendi tarafımdan literatürden derlenmiştir.

Kurumlar Vergisi

Bolivya şirketleri ile Bolivya'da kalıcı olarak yer alan yabancı şirketler Bolivya kaynaklı olarak elde ettikleri gelirler üzerinden vergiye tabidirler. Kurumlar vergisi oranı %25'tir.

Bolivya'daki ister yerli ister yabancı olsun bütün tüzel kişiler Bolivya'daki kazançları üzerinden vergiye tabi tutulurlar. İşletmeler Bolivya'daki iş faaliyetleri üzerinden elde ettikleri gelirden dolayı kurumlar vergisi öderler. Vergilendirilebilir gelir, brüt gelirden kanunen kabul edilmeyen giderler (örneğin işin sürdürülebilirliği için gerekli olan harcamalar) düştükten sonra kalan kısımdır. Kar payı ve yabancı kaynak geliri gibi bazı gelirler muaf tutulur. Yerli işletmeler tarafından dağıtılan kar payı alıcılar düzeyinde gelir vergisine tabi tutulmadığı gibi stopaja da tabi tutulmaz (Ernst & Young, 2012: 151).

Madencilik Faaliyetleri

1777 sayılı Madencilik Kanunu ile 24 Kasım 2007 yılında değiştirilen 3787 No'lu Kanun çerçevesinde, mineraller ve metaller için uygun fiyat koşullarında sağlanan ek vergilendirilebilir karları üzerinden % 12,5'lik bir ek oran uygulanır. 3787 sayılı Kanuna göre mineraller ve metallerle ilgili elde edilen kazanç kanuni sınıra

eşit veya kanuni sınırı aştığında %12,5 ek vergiye tabi tutulurlar.¹ Hammadde dönüşümünü teşvik etmek için, katma değer ile metal veya ametal mineral üreten şirketler ek verginin %60'ını ödemektedirler.

Yukarıda sayılan bu vergiler aylık olarak ödenmektedir. Ödeme günü vergi kimlik numarasının son rakamına göre belirlenir. Bu ödemeler yıl sonunda ödenmesi gereken vergi için avans ödemeleri (geçici vergi) olarak kabul edilir. Avans ödemeleri toplamı yıl sonunda belirlenen miktardan daha az ise, bu fark ödenmelidir. Avans ödemelerinin yıl sonunda ödenecek vergiyi aşması durumunda aradaki fark için o yıl veya gelecek yıl ödenecek olan standart kurumlar vergisine karşı vergi indirimi olarak talep edilebilir.

Madencilikten elde edilen net gelir üzerinden %25 ek vergi alınmaktadır. 1991 yılından sonra gerçekleştirilmeye başlanan çevre koruma ve çevre teşviklerine yönelik olarak yapılan faaliyetleri göz önüne alan madencilik faaliyetleri ile ilgili olanlar gelirlerinin %33'ünü indirebilmektedirler. Yine yenilenemeyen doğal kaynakları çıkarma faaliyetlerinden elde edilen gelirin %45'i indirilebilmektedir. Bu indirim 250 milyon Bs'yi geçemez.

Mineral üreten şirketler için bir çıkarma işleminin net gelir için madencilik piyasasında ticari ürünün değeri esas alınır.

Dolaysız Hidrokarbon Vergisi

Bolivya'da bulunan petrol kuyularından elde edilen hidrokarbon üretimi %32 oranında dolaysız hidrokarbon vergisine tabidir. Dolaysız hidrokarbon vergisi tüm maden alanlarına uygulanan %18 oranında imtiyaz hakkı ile aynı tarzda hesaplanır ve ödenir. %18 oranının uygulandığı imtiyaz hakları;

- Bölgesel imtiyaz hakkı: Hidrokarbonların üretildiği bölgeye brüt hidrokarbon üretiminin %11 kadarı
- Ulusal imtiyaz hakkının %1'lik kısmı Beni-Pando bölgesine ödenir.
- Brüt hidrokarbon üretiminin %6'lık kısmı ise sözleşmelerin yönetimi için gerekli indirimler düşüldükten sonra hazineye bırakılmaktadır.

Sermaye Kazançları

Genel olarak sermaye kazançları Bolivy'da vergiye tabidir fakat Bolivya Borsasında alım-satım işlemlerinden dolayı elde edilen sermaye kazançları vergiden istisna edilmiştir.

İşin türüne göre vergilen dönemleri kanuni olarak değişebilmektedir. Sanayi için (petrol ve gaz dâhil) 31 Mart, ziraat ve tarım için 30 Haziran, Madencilik için 30 Eylül, Diğer faaliyetler için 31 Aralık vergilendirme yılının son günü olarak kabul edilmiştir. Yıllık vergi beyannameleri ve mali tablolar vergi dairesine verilir ve

---

¹ Kanuni sınırın altındakiler için bu oran uygulanmaz.

gelir vergisi beyanname yılı süre bitimini takip eden 120 gün içinde ödenmelidir. Madencilik işletmeleri dışındakiler avans ödeme (geçici vergi) yapmazlar. Maden işletmeleri her metal ve mineral taşınması esnasında avans vergi (geçici vergi) öderler.

Geç ödenen vergiler veya vergi kurallarına uymama gibi durumlarda vergi cezası ve vergi faizi uygulanabilmektedir. Ceza ve faiz oranları (Internal Revenue Service) Gelirler İdaresi tarafından belirlenmektedir. Vergi otoriteleri beyannamenin vergiye başlanacağı yıldan başlamak üzere dört yıl boyunca özel kuruluşların vergi denetimini yapabilmektedirler. Bu süre işletme beyanname vermediği ya da beyanını kanunların belirttiği ölçüde yerine getirmediği durumlarda 7 yıla kadar çıkabilmektedir.

Stopaj Vergileri

Yerel kuruluşlar ve yabancı şirketlerin Bolivya'daki kalıcı işyerleri dâhil yabancılara Bolivya kaynaklı olarak sağlanan gelir üzerinden %12,5 oranında stopaj uygulamak zorundadırlar. Bu amaçla, Bolivya kaynaklı gelirler temettü, faiz ödemeleri, şube gelirleri, telif ve imtiyaz hakları, profesyonel hizmet ücretleri (danışmanlık, uzmanlık hizmetleri, teknik, ticari veya diğer öneriler), komisyon ve diğer gelirleri içermektedir. Genel olarak, Bolivya kaynaklı gelirler, Bolivya'da yerleşik olan, bulunan veya ekonomik olarak orada kullanılan varlıklardan elde edilen veya Bolivya'da meydana gelen faaliyetlerden doğan gelirlerdir. Bu kural, uyrukluk, adres, gelir elde edenin veya faaliyetleri gerçekleştirenlerin ikametgâhına veya ilgili sözleşmenin nerede yürütüldüğüne bakılmaksızın uygulanır.

Bolivya şirketleri tarafından ödenen temettüler fiilen ödendiğinde, havale edildiğinde veya avans olarak verildiğinde stopaja tabi tutulurlar.

Temettü (Kar Payları): Bolivya şirketleri tarafından yabancılara verilen kar paylarına % 12,5 oranında bir stopaj uygulanır. Bolivya şirketlerinden elde edilen ve kurumlar vergisine tabi tutulan kar payları stopaja tabi tutulmazlar. Bolivya vergi kanunları yabancılar için herhangi bir vergi indirimi düzenlemesi içermemektedir.

Vergilendirilebilir Gelir: Vergilendirilebilir gelir Bolivya'da genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri çerçevesinde hazırlanan şirketlerin mali tablolarında belirttikleri gelirdir. Genel olarak, geliri elde etmek ve şirketin varlığını korumak için yapılan gerekli giderler (Düzenleyici ve Denetleyici kuruluşlara sağlanan katkılar, sosyal katkılar ve ulusal ve yerel vergilere katılımlar vb.) düşülür. Bağışlar ve gelir vergisinden muaf olan kar amacı gütmeyen kuruluşlara sağlanan karşılıksız transferler (vergilendirilebilir gelirin % 10'unu geçmemek şartıyla) vergilendirilebilir gelirden düşülebilmektedir.

İndirilemeyen Giderler: İşletme sahipleri ve ortakları tarafından işletmeden çekilen şahsi paralar, Kurumlar vergisi, çalışanlara ödemesi ilgili takvim yılında yapılmamış olan ikramiyeler ve diğer faydalar, ilgili kişilere yapılan, yabancı krediler için % 3 artı Londra Bankalar arası Faiz oranı (LIBOR), yerli krediler için resmi borç verme faiz oranını aşan kısımlar indirilemez. İlişkili taraflara sağlanan faiz avantajları üçüncü kişilere verilen oranın %30'unu aşamaz. Madencilik faaliyetleri için ödenen gayri maddi hak bedelleri kanunla belirlenmiş olan belli sınırlara ve minerallerin fiyatına bağlı olarak indirilebilmektedir. Gelir ve giderler tahakkuk ettikleri yılda yansıtılırlar.

50,000 Bs ve üzeri giderlerin düşülebilmesi için vergi mükellefinin Finansal Sistem Denetleme Kurumu tarafından düzenlenen finansal aracı varlıklar tarafından yayınlanan vergi mükellefi ödeme desteklerine sahip olmalıdır. Bu kişilerin belgeleri finansal kurum işletme adını, muamele ya da işlem numarasını, işlem tarihi ve işlem miktarı gibi bilgileri içermelidir. Mükellefler aylık bazda yaptıkları işlemlerin ödeme desteklerini vergi otoritelerine sunmalıdırlar.

Envanterler piyasa değeri ya da değişim maliyetinden düşük olanı ile değeriendir.

Sigorta şirketlerinin teknik karşılıkları, kıdem tazminatı, olağanüstü (kötü borç) karşılıklar, çevre yenileme karşılıkları dışındaki karşılıklar ve rezervler vergi kanunu açısından indirilememektedir. İndirimlerin yapılabilmesi için belirli koşulların yerine getirilmesi gerekmektedir.

Duran varlıklar genel itibariyle kanunda belirtilen oranlarda doğrusal amortisman yöntemi kullanılarak aşınma payı belirlenir. Binalar için %2,5 makine ve ekipmanlar için %12,5 araçlar için % 20 mobilya ve ofis ekipmanları için % 10 bilgisayar ekipmanları için % 25 oranında aşınma payları belirlenmiştir. Markalar ve benzeri maddi olmayan duran varlıklar eğer satın alma fiyatları ile değeriendirilmişse 5 yıl boyunca amortismanına tabi tutulurlar.

Bolivya kaynaklı olarak bir takvim yılı içinde ortaya çıkan zararlar en fazla üç yıl sonrasına kadar indirilebilmektedir. Zararlar enflasyon düzeltilmesine tabi değildir. Petrol ve madencilik üretim sektörü ile 1 milyon Bs üzerinde sermaye yatırımına sahip yeni projeler için zararların düşülmesi 5 yıla kadardır. Şirket birleşmelerinde ise bu süre 4 yıl olarak belirlenmiştir.

Döviz Kontrolleri: Bolivya'nın para birimi Bolivianos (Bs)'tur. Sermayenin geri dönüşü ve temettüleri ile telif ve imtiyaz haklarının yurtdışı havalesinde döviz işlemleri üzerinden dayatılan herhangi bir kısıtlama yoktur. Bolivya'da serbest dalgalı kur sistemi mevcuttur. Yabancı yatırımcılar için özel kayıt koşulları yoktur. Mevcut durumda kur 6.96 Bs=1 US \$'dır.

Transfer Fiyatlandırması: “Yabancı sermayeden oluşan Bolivya’daki şirketler” ile doğrudan ya da dolaylı olarak şirketi kontrol eden yabancı şirketler ve bireyler arasında yapılan işlemler ilişkili kişi kapsamında değerlendirilmektedir.

Bu amaçla, kontrol (ilişkili kişi) şirket sermayesinin veya karar verme gücünün % 50’sine sahip olmak olarak tanımlanmıştır. Vergi otoriteleri bağımsız kişiler arasında işlemlerin fiyatlarını normal piyasada uygulanan şekilde ayarlayabilmektedir.

Yukarıda adı geçen kurallar çerçevesinde “Yabancı sermayeden oluşan Bolivyalı bir şirket” olarak yurt dışında yurt dışında ikamet eden kişiler tarafından doğrudan veya dolaylı kontrol edilen veya yurt dışında kurulmuş olan şirkettir. Bolivya’daki yabancı şirketlerin şubeleri veya diğer yasal kuruluşları, merkez ofisleri veya yurt dışındaki diğer şubelerinden farklı muhasebe kayıtları tutmak zorundadır. Bolivya kanunları özel transfer fiyatlandırması kuralları içermemektedir.

Ayrıca Bolivya’da şirketlerin birleşme, ayrılma, bölünme gibi durumlarından doğan karlardan dolayı kurumlar vergisi uygulanmamaktadır. Bununla ilgili düzenlemelerin ileriki zamanlarda yapılması gündemdedir.

Vergi Anlaşmaları: Arjantin, Fransa, Almanya, İspanya, İsveç ve Birleşik Krallık ile vergi anlaşmaları mevcuttur. Bunun yanı sıra, Kolombiya, Ekvator ve Peru ile birlikte vergi anlaşmalarını içeren Andean Paketi’ni imzalamıştır.

Katma Değer Vergisi

Bolivya’da KDV ile ilgili kanun 1986 yılında yürürlüğe girmiştir. Katma Değer Vergisinin nominal oranı % 13, efektif oranı ise % 14,94’tür. Bolivya’daki taşınır malların vergiye tabi kişiler tarafından satışı, Bolivya’da verilen tüm hizmetler üzerinden, Malların ithalinde, Leasing faaliyetlerinde KDV kapsamına girmektedir.

Bolivya’da kayıtlı vergi mükellefi olan gerçek ve tüzel kişilerin taşınır malların sürekli bir şekilde satışı, taşınır malların başkaları adına satışından, Her türlü hizmet ifasından, hareketli veya sabit malların operasyonel veya finansal olarak kiralanmasından, belirli bir şekilde ithalat yapanlar (Yabancı ülkelerden satın alınan ve Bolivya’ya getirilen ürünler) vb. faaliyetlerinden dolayı KDV yükümlülüğü doğar (Jenkins & Larraine, 1991: 7-8).

Bolivya’da grup halinde KDV yükümlülüğü tesis etmek kanunlarla yasaklanmıştır. Birbirine yakın olan veya ilişkili kişiler ayrı ayrı KDV yükümlülüğü tesis etmek zorundadır. Bolivya’da sabit bir kuruluşu olmayan işletmeler “kurulmamış işletmeler” olarak adlandırılır. Kurulmamış olan şirketler Bolivya sınırları içerisinde “sürekli (habitually)” bir şekilde mal ve hizmet temininde bulunuyorsa, vergi mükellefi olarak kayıt yaptırmak zorundadır. “Sürekli (habitually)” ilgili yasalar çerçevesinde mal ve hizmetlerin satışının

doğal ağırlığı, miktarı veya sıklığı çerçevesinde belirlenmektedir. Kurulmamış olan şirketlerin KDV kaydı yaptırmak için bir vergi temsilcisi atamalarına gerek yoktur. Özel durumlardan kaynaklı olarak muafiyet ve istisnalar olmadığı sürece mal ve hizmetler üzerinden alınan KDV oranı %13'tür. Efektif KDV oranı %14,94 olarak belirlenmiştir bunun sebebi ise KDV'nin satış fiyatlarına dâhil edilmesinin zorunlu olmasıdır.

Bolivya'da tanınan diplomatik kimliğe sahip kişiler tarafından ithal edilen mallar, 1 000 US\$'a kadar olan tanıtım malları (Bonafide), Hayat sigortası kotaları (hayat sigortası sözleşmeleri ile ilgili aylık ödemeler), Bolivya menkul kıymetler borsasında kayıtlı olan ve Bolivya Finansal Değerleme Kurulu tarafından belirlenen yeniden değerlendirme artışı sonucunda elde edilen sermaye kazançları ile genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri çerçevesinde ortaya çıkan artışlar, Portföylerin satış ve devri ile ilgili yapılan işlemler (finansal aracılık, sigorta ve emeklilik), iç turizm ve Bolivya'ya gelen fakat kalacak bir konutu veya adresi olmayan yabancı turistlere sağlanan konaklama hizmetleri, Bolivya hükümeti veya yerel yönetimlerine ait olan ve yönetilen Bolivya'daki yerlerde sponsor olunan Bolivyalı sanatçıların üretim, sunum ve tiyatro, dans, ulusal folklor, resim, heykeltıraşlık gibi faaliyetleri KDV'den istisna edilmiştir. Ayrıca ihracat 0 (sıfır) oranında vergilendirilir.

Vergiye doğuran olay KDV'yi ortaya çıkaran olaydır. Mallarda, malların teslim edilmesi veya mülkiyetin transferi anlamına gelen faaliyet gerçekleştiğinde vergiyi doğuran olay gerçekleşmiş olur. Hizmetlerde ise hizmet tamamlandığında veya yapılmadan önce de olabileceği gibi, tam veya kısmi ödeme alındığı durumlarda da vergiyi doğuran olay gerçekleşmiş olarak kabul edilmektedir.

Süreklilik arz eden hizmetlerde (evlere sunulan elektrik, su, doğalgaz vb.) aylık bazda fatura edilir.

İthal edilen mallarda vergiyi doğuran olay bütün gümrük işlemleri bittikten sonradır.

Vergiye tabi kişi kendisine işi dolayısıyla sağlanan mal ve hizmetler üzerinden tabi olduğu ödenecek KDV'nin düzenlenmesini talep edebilir. Vergiye tabi kişi bazen ödenecek KDV'yi hesaplanan KDV'den de düşürme yoluyla bunu talep edebilmektedir. Ödenecek KDV Bolivya'da sağlanan mal ve hizmetler üzerinden yüklenilen KDV ile mal ithalatı sırasında ödenen KDV'yi kapsamaktadır. Ödenecek vergi için faturalar ve gümrük belgeleri kanıt niteliği taşımaktadır. İş ile ilgili olmayan mal ve hizmet alımlarında (girişimci tarafından özel kullanım için edinilen mallar gibi) kişi ödenecek KDV'nin indirimini talep edemez.

Vergi İadesi: Eğer yüklenilen KDV ödenecek KDV'den fazla ise, geri kalan kısım bir sonraki dönem ödenecek KDV'sinden indirilebilmektedir. Herhangi bir hatadan dolayı fazla KDV ödeyen vergiye tabi kişiler fazla ödenen miktarın iadesini talep edebilirler.

Bolivya’da kurulmamış olan veya vergi amaçlı olarak kayıtlı olmayan işletmelere (kurulmamış işletmeler) KDV iadesi yapılmaz.

Vergiye tabi kişiler vergiye tabi olarak gerçekleştirdikleri tüm işlemlerinden dolayı (sıfır vergiye tabi ihracat işlemleri dâhil) KDV faturası almak zorundadırlar. Ödenecek olan KDV ile ilgili indirimler için faturaların ibraz edilmesi zorunluluğu vardır. İade faturası (credit note) mal ve hizmet temini dolayısıyla ödenecek KDV miktarından düşülmek için ibraz edilebilir. İade faturası, fatura ile aynı özellikleri taşımali ve yalnızca malların tamamının veya bir kısmının iadesi ile hizmetlerin feshedilmesinde kullanılabilir.

İhraç edilen malların tedarikinde KDV uygulanmaz. Fakat KDV doğmaması için malların Bolivya sınırlarından çıkışı belgelenmelidir. İhracat işlemlerinde kullanılan faturalarda “ihracat ticari faturası” ibaresi yer almalı ve yetkili makamlarca onaylanmış olmalıdır.

Bir fatura eğer yabancı para cinsinden düzenlenmişse KDV ile ilgili olan değerler yerli para cinsine dönüştürülmelidir. Bolivya Merkez Bankası tarafından yayımlanan vergi olay tarihindeki resmi döviz kuru kullanılarak dönüştürme işlemi gerçekleştirilir.

KDV iadeleri ve ödemeleri aylık dönemlerde yapılmaktadır. Ödemeler takip eden ayın 13. ve 23. günleri arasında vergi kimlik numarasının son rakamına göre yapılır. KDV yükümlülüğü yerli para birimi olan Bolivianos ile yerine getirilmelidir.

KDV beyannamesindeki hata ve eksikliklerden dolayı cezalar doğabilmektedir. Ödenmeyen KDV için %20-%80 oranlarında değişen cezalar uygulanmaktadır. Vergi kaçırma cezasının niteliğine bağlı olarak hapis cezası da öngörülebilir.

SONUÇ

Bolivya vergi sistemi incelendiğinde bazı vergilerin tabanlarının zayıf olduğu ve yüksek idari maliyetlerinden dolayı vergi sistemini bozucu bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. KDV Tamamlayıcı Rejimi (RC-IVA) Perakendecilerin nihai tüketicilere satışlarının kontrolünün güçlendirilmesi için uygulanmaktadır. Fakat sahte fatura düzenlenmesi veya ikincil piyasalarda vergi iadeleri için fatura satışlarının yapılması kontrolü çok zor ve idari açıdan da masraflı kılabilir. Bunun sonucunda da gelirlerde düşme meydana gelmektedir. Daha da önemlisi RC-IVA kişisel gelir vergisinin dar tabanlı bir versiyonudur. Verginin konusu sadece birkaç geliri kapsamakta ve faturalandırma da ayrıca bir sorun teşkil etmektedir. RC-IVA kaldırılarak yerine iyi dizayn edilmiş kişisel gelir vergisi getirilebilir. İlimli marjinal oranların olduğu (örneğin %5-%25 arası), vergi muafiyetlerinin ve indirimlerinin belirgin olduğu ve bütün gelir kaynaklarını kapsayan geniş tabanlı bir kişisel gelir vergisi dikey ve yatay eşitliği güçlendirmek için daha uygun olabilir. Yine işlem vergisi ortadan kaldırılarak gelirlerinin KDV

oranında sağlanacak bir artışla telafi edilmesi sağlanarak daha sade bir vergi yapısı ortaya çıkabilir. Kurumlar vergisi, tabanının aşınmasını kolaylaştıran boşluklar ortadan kaldırılarak daha güçlü hale getirilmelidir. Yine küçük mükellefler için özel vergi rejimleri basitleştirilmeli ve belirli bölgeler ile serbest ticaret bölgeleri için öngörülen vergi muafiyetlerinin sayısı rasyonel hale getirilmelidir.

KAYNAKLAR

- Anderson, S. T. (2013). *The Mineral Industry of Bolivia, 2011 Minerals Yearbook, U.S. Geological Survey*. U.S. Department of Interior.
- Cerutti, E., Jaramillo, Mansilla M., & Simone A. (2007). Bolivia: Selected Issues, *International Monetary Fund Country Report*, No.07/249.
- Coelho H., Ebrill, L. P., & Summers V. P. (2001). Bank Debit Taxes in Latin America - An Analysis of Recent Trends, *IMF Working Paper*, No. 01/67 Washington: International Monetary Fund.
- Deloitte, *Bolivia Highlights* (2012). 27.11.2018 tarihinde <http://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte./global/Documents/Tax/dttl-tax-boliviahighlights-2013.pdf> adresinden alındı.
- Donaldson, C. V. (2007). Analysis of the Hydrocarbon Sector in Bolivia: How are the Gas and Oil Revenues Distributed”, Institute for Advanced Development Studies, *Development Research Working Paper Series*, No:6.
- Ernst & Young (2012). Worldwide Personal Tax Guide: Income Tax, *Social Security and Immigration 2012-2013*, 149-155.
- Faguet, J. P. (2003). *Decentralization and Local Government in Bolivia: An Overview from the Bottom Up, Crisis States*, Development Research Center.
- Federation of Municipal Association of Bolivia (2010). *Municipal Green Fund*, 09.11.2018 tarihinde http://www.fcm.ca/Documents/presentations/2010/SCC2010/Federation_of_Municipal_Associations_of_Bolivia_EN.pdf adresinden alındı.
- Inter-American Center of Tax Administrations (2016). 13.11.2018 tarihinde *Bolivia*, <http://www.ciat.org/ind.ex.php/en/products-and-services/ciatdata/countries/bolivia.html> adresinden alındı.
- Jenkins, G. P., & Larrain, L. (1991). A Review of Tax Policies and Administration in Bolivia, Development Discussion Papers. 1991/10. JDI Executive Programs.
- Library of Congress (2006). *Country Profile: Bolivia*, Federal Research Division, January 2006, 10.11.2018 tarihinde <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Bolivia.pdf> adresinden alındı.

Muriel, B.H. (2011). *Bolivian Sub-National Revenues: A Review*, Institute For Advanced Development Studies, Development Research Working Paper Series.

Rojas, C., & Rojas, F. (2001). *Guide To Doing Business in Bolivia*, Lex Mundi, May.

Sachs, J. (2001). The Bolivian Hyperinflation and Stabilization, *AEA papers and Proceedings*, 278-283.

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Received: 07.11.2018 • Kabul Tarihi / Accepted: 14.12.2018

Ticaret Savaşları ve Korumacı Politikalar: Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye İlişkileri Bakımından Bir İnceleme*

İbrahim AYTEKİN

Doktora Öğrencisi
Kırıkkale Üniversitesi, SBE, İktisat Bölümü, Kırıkkale-Türkiye
ORCID NO: 0000-0002-3574-1007
ibrahimaytekin63@gmail.com

Okyay UÇAN

Doç. Dr.
Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Niğde -Türkiye
ORCID NO: 0000-0001-5221-4682
okyayu@hotmail.com

Öz

Ekonominin küreselleşme ile birlikte gittikçe önem kazanmaya başlayan uluslararası ticaret, ülkeleri gerek ham madde bakımından, gerekse de işlenmiş mal ve hizmetler bakımından birbirlerine bağımlı hale getirmiştir. Bu bağlamda ülkeler arasında gittikçe artan dış ticaret, kimi zaman ülkelere olumlu katkı sağlayıp, o ülke vatandaşlarının refah seviyelerini yükseltirken, kimi zaman da bazı ülkeleri ithalat bağımlısı haline dönüştürüp, o ülkeleri üretim toplumundan, tüketim toplumuna dönüştürmektedir. Dolayısıyla günümüzde hiçbir ülke, birçok ülke için kaçınılmaz olan, dış ticaret açığı vermek istemeyecektir. Fakat ülke dış ticaret açığı vermekten kaçamıyorsa da bu açığı minimize etmeye çalışacaktır. İşte bu noktada ülkeler korumacı politikalar diye adlandırdığımız dış ticaret engelleri ile kurlara müdahale etme gibi kartlarını devreye sokarak ticaret savaşlarına neden olmaktadır. Ticaret savaşlarının en şiddetlisi 1929 krizi dönemlerinde yaşanırken, savaş sonrası dönemlerde küçük çaplı olsa da günümüze kadar ulaşmıştır. Bu bağlamda bu çalışmada son zamanlarda Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında çıkan korumacı politikalar ile ticaret savaşları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, ABD, Ticaret Savaşı, Ekonomi, Küreselleşme

* Bu çalışma Bitlis Uluslararası Sosyo-Ekonomik Araştırmaları ve Kalkınma Kongresinde sunulan sözlü bildirinin düzeltilmiş ve geliştirilmiş halidir.

Trade Wars and Protective Policies: An Examination of The Relations Between The United States Of America and Turkey

Abstract

International trade, which has become increasingly important with the globalization of the economy, has made the countries dependent on both raw materials and processed goods and services. In this context, increasing foreign trade between countries, sometimes it supplies contributing positively to countries, increasing the welfare of the citizens of that country, and at sometimes, transforming some countries into import addicts, it transforms those countries from the production society to the consumer society. Therefore, none of countries will want to give a foreign trade deficit which is inevitable for many countries. However, the country will try to minimize this deficit even if it cannot avoid giving foreign trade deficit. At this point, countries cause trade wars by introducing their cards like foreign trade barriers called as protectionist policies and exchange rates. While the most severe trade wars were experienced in the 1929 crisis period, it has reached the present day even though it is small in the postwar periods. In this context, this study discuss the protectionist policies and the trade war between United States and Turkey recently.

Keywords: Turkey, USA, Trade War, Economy, Globalization.

GİRİŞ

Sanayi devrimleri ve teknolojiye yaşanan gelişmelerle üretimin hız kazanması, nihai ve ara mal bakımından ülkeleri gün geçtikçe daha bağımlı hale getirmiştir. Özellikle de on sekizinci yüzyılda telekominasyon ve ulaşımda yaşanan gelişmeler küreselleşme ve uluslararası ticaretin itici gücü olurken, ülkeler arasındaki sınır kavramını ortadan kaldırmıştır. Böylece küreselleşme ile birlikte yeni boyut kazanan sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik faaliyetler, ulusal sınırları aşarak uluslararası boyutlara ulaşmıştır. Bu bağlamda ülkeler arasındaki sınırların ortadan kalkmasıyla o dönemde yaşanan ekonomik, kültürel, siyasal ve sosyal faaliyet alanlarındaki gelişmeler içerisinde kuşkusuz ki en önemlisi ekonomik bir faaliyet olan uluslararası ticarettir. Ayrıca dünya nüfusunun sürekli bir artış trendi içerisinde oluşu ve bunun sonucunda da ülkelerin vatandaşlarının ihtiyaçlarını ülke sınırları içerisinde karşılayamaz oluşu, uluslararası ticaretin birçok ülke için kaçınılmaz olduğunun en önemli göstergesidir. Dolayısıyla günümüze kadar süren ve halen devam eden bu ekonomik bağımlılık kimi zaman siyasal kimi zaman ise ekonomik sebeplerden dolayı birer silah haline dönüşebilmektedir. Ülkeler bu silahları kimi zaman ticari açıklarını korumak, kimi zaman ise diplomatik sebeplerden dolayı, uluslararası ticarete kotalar veya ithalat-ihracat vergileri şeklinde uygulayarak kullanmaktadırlar. Bu bağlamda bu çalışmada son zamanlarda Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında yaşanan ticaret savaşları incelenmiştir.

KORUMACI POLİTİKALAR

İthal mallara uygulanan tarifeler, kısıtlayıcı kotalar ve diğer kısıtlayıcı hükümet düzenlemeleri gibi yöntemlerle, ülkeler arasındaki ticareti kısıtlayan bir ekonomik politika olan korumacılık, ithalatı caydırmak, yerel pazarların ve şirketlerin yabancı alımını önlemek için tasarlanmıştır. Bu politika anti-küreselleşme ile yakından bağlantılıdır. Bu terim daha çok ekonomi bağlamında kullanılmaktadır. Korumacılık, yabancı ülkeler arasındaki ticareti kısıtlayarak ya da düzenleyerek, bir ülkedeki işletmeleri ve "yaşama ücretlerini" koruyan politikalar ya da doktrinler anlamına gelir. Hemen hemen günümüz bütün modern ekonomistleri, korumacılığın maliyetlerinin faydalarından daha fazla olması ve ekonomik büyümeyi engellemesi bakımından zarar verici olduğu konusunda hemfikirlerdir (Fouda, 2012: 351).

Dünya ekonomisinin gelişim tarihi incelendiğinde ise sanayileşmiş ülkelerin kalkınma serüvenlerinin neredeyse tamamının kırılma noktası, uyguladıkları korumacı ticaret politikaları olarak görülmektedir. Global ekonomi ve politikaların genel eğilimleri ülkelerin korumacılık politikalarını ve devlet müdahaleciliğini hayata geçirdiklerini göstermektedir. Küresel çapta ortaya çıkan finansal ve makroekonomik krizler, devletlerin tekrar korumacılık tedbirlerini tetiklemekte ve bu durumda dünya ticaretinin yavaşlamasına neden olmaktadır. Korumacılık tedbirlerinde 'rol model' olarak kabul edilen gelişmiş ülkelerin

başında İngiltere gelirken, İngiltere'yi ABD, Japonya ve Almanya takip etmektedir. Sonuçta ekonomik birer güç haline dönüşen gelişmiş ülkelerin çoğu milli çıkarları söz konusu olduğunda serbest piyasa savunuculuğunu bir kenara bırakarak korumacılığın en şiddetli taraftarları olabilmektedirler. Buna örnek olarak özellikle son zamanlarda ABD Başkanı Donald Trump, Theresa My hükümeti ile İngiltere ve birçok farklı AB ülkesi artan aşırı sağ hareketler nezdinde bu söylemlerine sürekli rastlanılmaktadır. Korumacılık denildiğinde ilk akla gelenin farklı biçimler alan devlet müdahalesinden bahsedildiğinin anlaşılması gerekmektedir. Özellikle sanayileşmiş ülkeler küresel rekabette ön plana çıkabilmek için bazı stratejik ekonomik sektörleri muhafaza etme mücadelesine girerler. Böylece uygulamış oldukları politikalarla bu sektörlerin iç pazarlarda güçlü hale gelmeleri dünya ekonomisinde pay sahibi olmaları hedeflenmektedir (Ünay & Dilek, 2018: 8).

2008 küresel finansal kriz sonrası ticari korumacı politikalar uygulayan ülkelere bir tanesi de Türkiye'dir. Bu politikaların uygulanışı için vergi yükünü arttırmaya yönelik üç yönteme başvurulmuştur. Bunlardan ilki vergi yükünü doğrudan arttıran ilave gümrük vergileri, ikincisi anti-damping vergileri ve son olarak üçüncüsü ise vergi matrahına müdahale yoluyla dolaylı olarak vergi yükünü arttıran gözetim uygulamalarıdır. Gözetim yöntemi ile damping/sübvansiyon soruşturmaları yerli firmaların başvurularıyla başlatılmaktadır. Başvurular neticesinde başlatılan soruşturmanın sonucunda gözetim ve anti-damping kararları Ekonomi Bakanlığı tebliğleriyle duyurulmaktadır. Korumacılıkta yaşanan bu gelişmeler ise sanayi sermayesinin mücadelesi sonucu olduğu söylenebilir. Türkiye 2018'in ilk üç ayında 21 kalem mal için farklı referans değerlerde gözetim uygulaması başlatmıştır. 207 yılı gözetim kapsamına alınmış mal kale sayısı ise 86 olmuştur. 2018'in ilk üç ayında 8 damping/sübvansiyon soruşturması açılırken, 21 malda anti-damping uygulaması başlatıldı. 2017 yılında ise 13 anti-damping soruşturması açılmış; 59 kalem mala anti-damping uygulanmaya başlanmıştır. Dünya'da ise anti-dampingin en çok uygulandığı yıl ise 2016 yılı olmuştur. Dünya Ticaret Örgütü'nün 2017 yılı 'World Tariff Profiles' raporuna göre Türkiye 31 Aralık 2016 tarihi itibarıyla toplam 232 kalem malı kapsayan ve 156 düzenleme ile Dünya'da bu tedbiri en çok kullanan üçüncü ülke olmuştur. Dünya'da anti-damping vergisinin 287 düzenleme ve 362 kalem malla en fazla uygulayan ülke ABD'dir. Ayrıca ABD 253 kalem mal için 79 kararlar, telafi edici vergiler listesinde de birinci sırada yer almaktadır. Telafi edici vergiler listesinde 64 kalem mal ile Kanada Dünya'da ikinci sıradadır. Dünya genelinde hem anti-damping hem de telafi edici vergiler ise kimyevi maddeler ve metal grubunda yoğunlaşmaktadır (Gücüm, 2018: 749).

Kıscacası ülkeler; gümrük tarifeleri, miktar kotası, döviz kuruna müdahale ve çeşitli hükümet politikaları şeklinde uygulamalarla korumacı politikalar uygulayabilirler. Korumacı politikadaki temel amaç ekonomik olup; ithalatı düşürme, yerli üreticiyi koruma, yerli üretime teşvik ve dışa bağımlılığı azaltma

gibi politikalardır. Ancak korumacı politikalar sadece temel sebep olan ekonomik sebeplerle kalmayıp, güvenlik veya siyasi bir sebepten dolayı da ortaya çıkabilir. Dolayısıyla şunu ifade edebiliriz ki, ticaret savaşlarının en önemli silahı ülkelerin uygulamış oldukları korumacı politikalardır.

TİCARET SAVAŞLARI

Geçmişten günümüze kadar olan insanlık tarihine bakıldığında, insanlar başlangıçta avcı-toplayıcı bir toplumdaki zamanla yerleşik hayata geçen bir topluma dönüşmüştür. İnsanların yerleşik hayata geçmesiyle birlikte özel mülkiyetin ortaya çıktığı görülmektedir. Özel mülkiyetin ortaya çıkışı birçok sonucu doğurmuş olmakla birlikte bu sonuçların en önemlilerinden biri de savaş ve yıkımlardır. Savaş denildiğinde genelde ilk akla gelen devletler, gruplar veya siyasi topluluklar arasında ortaya çıkan silahlı veya şiddet içerikli fiili müdahalelerdir. Geçmişte baktığımızda savaşların çoğunun silah, top, kılıç vb. yani fiziki olarak gerçekleştiğini gözlemlemektedir. Fakat bu fiili savaşlar, teknolojiye gelişmelerle birlikte dünyanın küresel bir köye dönüşmesi ve ekonomideki gelişmelerle birlikte yerini ekonomik ve kültürel savaşlara bırakmaya başladığını söylemek gerekir. Ortaya çıkan bu yeni savaş türü daha çok ekonomik argümanlar üzerinde yapılarak tarih sahnesindeki yerini alamaya başlamıştır. Bu tür ekonomik savaşların en önemlisi devletlerin kendi ekonomik çıkarları doğrultusunda uygulamış oldukları korumacı politikalardır. Devletlerin özellikle ekonomik buhran dönemlerinde uygulamaya başladıkları korumacı politikaların sebep olduğu kur savaşları ve beraberinde getirmiş olduğu ticaret savaşları günümüzün en önemli problemlerinden biri olacağını söylemek mümkündür. Tarih boyunca yaşanmış tüm savaşlar büyük yıkımlara sebep olmuş ve bu yıkımlardan en fazla az gelişmiş ülkeler ve yoksul toplumlar etkilenmiştir. Fiili savaşların sonuçlarına benzer şekilde ekonomik savaşların sonuçlarından da yine az gelişmiş ülkeler ile yoksul toplumların olumsuz bir şekilde etkileneceğini söylemek yanlış olmayacaktır (Ertürk, 2017: 89-90).

Ticaret savaşları iki veya daha fazla ülke arasındaki ticaret tarifeleri konusunda ihtilafıdır. Bu tür çatışmalar genellikle, söz konusu ülkeler, kendi ülkesi için ithalatı veya ihracatı iyileştirmeye çalıştıkları için ortaya çıkar. Ticaret savaşları, söz konusu ülkelerin bir uzlaşmayı reddetmesi durumunda, bazı ithalatın maliyetini artırma potansiyeline sahiptir (www.businessdictionary.com).

Sanayi ve finansal kapitalist sistemin ana damarlarından birisini oluşturan uluslararası serbest ticaret anlayışına, geçmişten günümüze kadar en çok zarar veren hareket ABD Başkanı Donald Trump'dan gelmiştir. Donald Trump, Amerika Birleşik Devletleri'nin Çin'e karşı en fazla ticaret açığı verdiği durumundan yola çıkarak Çin'e karşı bir takım ticari kısıtlamalar getirmiştir. Daha sonra bu ticari kısıtlamalar Çin'le sınırlı kalmayıp diğer ülkelere de sıçrayınca ortaya küresel bir ticaret savaşı çıkmış ve bu ticaret savaşı ekonomilerin birden fazla alanında korumacılığa sebep olarak genişlemiştir. Zamanında Çin'in

uluslararası ticaret sisteminden uzaklaşması ve sonrasında yeniden uluslararası ticaret sistemine dahil olarak geçmişteki kayıplarını telafi etmesi ortadayken, Amerika Birleşik Devletleri'nin korumacılık politikalarına dönüşü son zamanların en enteresan ekonomik hamlelerinden birisi olacağı benziyor (Eğilmez, 2018a). Bu bağlamda uluslararası ticaret sistemini oluşturan ve küresel ticaretin devam etmesine önyak olan Amerika Birleşik Devletleri ile bu sistemden faydalanarak gücüne güç katan Çin arasında ticari alanlarda bir çatışma yaşanması beklenen bir gelişmeydi. Bu gelişme "Tukidides Tuzağı" olarak adlandırılan düzeninin koyucusu olan ülke ile bu düzenden faydalanarak güç kazanan ülke arasındaki ilişkilerin belirli bir süre sonra meydan okumaya dönüşmesi ve meydan okumanın çatışmaya varmasının kaçınılmaz olduğu kuramını akıllara getirmektedir (Aran, 2018: 6). Dolayısıyla ABD başkanlığına Donald Trump'ın seçilmesinden sonra Çin ile başlatmış olduğu ticaret savaşları domino etkisi yaratmış ve küresel çaplı bir ticaret savaşı haline dönüşmüştür. Neticede küresel bir hal alan bu ticaret savaşından başta İran olmak üzere Türkiye, Avrupa Birliği, Kanada ve Meksika gibi ülkeler doğrudan ve dolaylı olarak etkilenmişlerdir.

TÜRKİYE İLE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ ARASINDAKİ TİCARİ İLİŞKİLER

Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı devletinin maddi ve maddi olmayan mirası üzerine kurulmuş olup; günümüzde dış ticaret politikalarının uygulandığı ve serbest piyasa ekonomisinin işlediği bir devlettir. Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet idaresine geçiş Anadolu da verilen Milli Mücadele sonunda gerçekleşmiştir (Şahin, 2016: 21). Türkiye genç bir jeolojik yapıya sahip olması nedeniyle yer altı ve yer üstü kaynakları bakımından zengin bir ülkedir. Ayrıca Türkiye jeopolitik konumu gereği dünyanın önemli petrol ve doğalgaz yataklarına sahip ülkelere komşu olmasına rağmen, Türkiye'de üretimin yeterli olmamasından, petrol, doğalgaz ve taş kömürü gibi ağır madenlerde büyük oranda dışa bağımlıdır. Bununla beraber Türkiye bor, trona, bentonit, mermer, feldspat, manyezit, pomza, perlit, stronsiyum ve kalsit gibi madenlerde dünyanın sayılı ülkelerinden bir tanesidir. Ayrıca Türkiye'de 3.500'e yakın metalik ve 2.000 yakın endüstriyel hammadde yatak ve zuhurları mevcuttur. Türkiye'de çıkartılan yer altı kaynakları içerisinde en önemlilerinde biri bor madenidir. Bor, 500'e yakın alanda kullanılmaktadır. Bor'un yurtiçinde işlenerek ihraç edilmesi, hem yurtiçi katma değere hem de dış ticaret gelirlerinin artmasına önemli katkı sağlamaktadır (Çatalbaş, 2015: 27).

Amerika Birleşik Devletlerinin ekonomisi dünyada serbest piyasa ekonomisinin en iyi işlediği devlet olarak kabul edilmektedir. ABD ekonomisinde, üretim ve hizmetlerin büyük bir çoğunluğu özel sektör eliyle yürütülüp ve tüketilmekte iken, dünya genelinde kamu sektörünün ağırlığının bu kadar az işlediği başka bir ekonomi bulunmamaktadır. Hizmet sektörü GSYİH'nin yaklaşık olarak % 80'ini oluşturmaktadır. ABD sanayi sektörü teknoloji yoğun üretime sahiptir. Askeri ve sivil teknolojide lider bir konuma sahip olan ABD, dünyada enerji üretici ve

tüketici ülkeleri arasında da önemli bir yere sahiptir. Ayrıca ABD kaya gazı teknolojisinin yaygın olarak kullanılmaya başlanmasıyla birlikte 2016 yılında ilk defa ham petrol ve LNG ihracatına başlamıştır (www.mfa.gov.tr).

Türk-Amerikan ilişkileri Osmanlı dönemine kadar uzanmaktadır. Bu ilişkiler ilk defa 18. yüzyılın sonlarında, Akdeniz'deki Türk limanlarında yürütülen deniz ticareti yoluyla gelişmiş ve Osmanlı Devleti ile ABD arasında ilk temaslar başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti ile ABD arasındaki ilk diplomatik ilişki tesisi ise 11 Şubat 1927 tarihinde Nota teatisi vasıtasıyla yapılmıştır. Bu ilişkiler ise 2. Dünya Savaşı'ndan sonra hızla gelişip derinlik kazanmıştır. ABD ile Türkiye arasında ikili, bölgesel ve küresel çapta birçok konuda yoğun bir temas bulunmaktadır. Bu temaslarda başta ekonomi olmak üzere, terörle mücadele, Suriye ve Irak'ta yaşanan gelişmeler, Ukrayna, Rusya, Kıbrıs, Libya, Yemen, Mısır, İran, Kafkaslar ile birlikte kitle imha silahlarının yayılması, NATO konuları ve enerji arz güvenliği gibi konular ele alınmaktadır. Türkiye Kore Savaşı'nın akabinde 18 Şubat 1952 yılında NATO'ya üye olmuş ve ABD ile arasında NATO kapsamında ikili anlaşmada bir savunma/güvenlik işbirliği yürütülmektedir. Bu bağlamda ABD aynı zamanda savunma sanayiindeki başlıca ithalat ve ihracat ortağımızdır. Son 10 yıl içinde ABD ile ticaret hacmimiz 1,5 kattan daha fazla büyümüştür (www.mfa.gov.tr). Bu bağlamda ABD ile Türkiye arasındaki ticari ilişkilerin temel dayanağının ekonomik çıkarların yanında, savunma, siyasi, jeostratejik ve terörle mücadele gibi konulardan da kaynaklandığı açıkça görülmektedir.

ABD ile Türkiye arasındaki ilişkiler 18 yüzyılda Akdeniz'de ticaret limanlarında kesişmiş ve günümüze kadar gelen bu ekonomik ilişkiler gelişerek devam etmiştir. 2017 yılında ABD'ye ihracatımız bir önceki yıla göre %30,7 oranında artış göstererek 8,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Ülkemizden ABD'ye en çok demir-çelik ürünlerle otomotiv aksam ve parçaları ihraç edilmektedir. Tekstil, hazır giyim, tarım, gıda, makine ve hava taşıtları ile bunların aksam ve parçaları da ABD'ye ihraç ettiğimiz diğer önemli ürün gruplarıdır. Türkiye'nin 2017 yılında ABD'den gerçekleştirdiği ithalat ise bir önceki yıla göre %9,9 artışla 11,9 milyar dolar olmuştur. Demir çelik ürünler, hava taşıtları, uzay araçları, pamuk, turbo jetler, yatlar, taşkömürü, dozlandırılmış ilaç, şeker pancarı, şeker, serum, aşı, tıpta, cerrahide, dişçilikte ve veterinerlikte kullanılan alet ve cihazlar, soya fasulyesi, hava taşıtlarının aksam ve parçaları, petrol gazları, kabuklu meyveler, ortopedik cihazlar, altın, binek otomobiller ve otomatik bilgi işlem makinelerle üniteler 2017 yılında ABD'den ithal ettiğimiz başlıca ürün gruplarıdır (www.ticaret.gov.tr).

TÜRKİYE VE ABD İLİŞKİLERİ BAKIMINDAN TİCARET SAVAŞLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Daha öncede değindiğimiz gibi ticaret savaşlarının en önemli silahı, bir ülkenin ithalatını düşürmeye yönelik uygulamış olduğu, ticari korumacı politikalarıdır. Korumacı politikaların en şiddetli uygulandığı dönem 1929 krizi dönemleridir. Bu dönemde ülkeler ekonomik olarak içe kapanma ve milli üretim politikalarını benimsemişlerdir. 29 krizinden günümüze kadar ise 70’li yıllarda petrol arz şokları hariç şiddetli denilebilecek korumacı politikalar veya ticaret savaşları yaşanmamıştır. Günümüze baktığımızda ise Amerika Birleşik Devletlerinin Dünya’da cari açığı en çok verdiği ülke Çin Halk Cumhuriyeti Devletidir. Dolayısıyla ABD’nin Çin’e karşı ticari koruma politikaları uygulaması, ekonomik açıdan doğal bir durumdur. Özellikle ABD başkanlığına Donald Trump’ın seçilmesi ile birlikte Çin’e uygulanmaya başlanan tarifeler ve Çin’in de misilleme yaparak ABD’ye tarife uygulamaya başlaması, günümüz ticaret savaşlarının fitilini ateşlemiştir. Aslında ABD’nin Çine karşı uygulamış olduğu bu tarifelerin sadece dış ticaret açısından kaynaklanmadığı, ABD’nin gelecekte dünyanın en büyük ekonomisinin Çin olacağı endişesi içerisinde olması da önemli bir etkidir. Bu bağlamda 2018 yılı başlarında ABD’nin Çine tarifeler uygulayarak başlatmış olduğu ticaret savaşları gün geçtikçe küresel bir ticaret savaşına dönüşmeye başlamış ve 2018 yılının Ağustos ayında Türkiye’ye de sıçramıştır.

2018 yılının Ağustos ayında ABD Başkanı Donald Trump’ın; Türkiye’den satın alınan çelik ve alüminyumda gümrük vergisinin iki katına çıkarılmasına onay verdiğini açıklamıştı. Trump’ın bu açıklamasına göre, gümrük vergisinin alüminyumda %20; çelikte de %50’ye çıkartılması öngörülüyordu. Trump’ın çelik ürünlerinin ithalatını daha da azaltmak ve iç kapasite kullanımını artırmak amacıyla Türkiye’den ithal edilen çelik ürünlerine değeri üzerinden %50 gümrük vergisi uygulanmasının gerekli ve uygun olduğunu açıklamıştır (www.bbc.com). Türkiye cephesine baktığımızda ise; Hükümet 15 Ağustos 2018 tarihinde Yayınlanan Resmi Gazete de ABD menşeli bazı ithal ürünlere %50 ve %100’ den daha fazla ek gümrük vergisi ile yanıt verdi. Resmi Gazetede Yayınlanan ve ABD’den ithal edilecek bazı ürünlere uygulanacak ek vergi oranları ise şöyle: prinç %50, alkollü içecekler %140, yaprak tütün ve tütün döküntüleri %60, güzellik veya makyaj müstahzarları ve cilt bakımı için müstahzarlar, manikür ve pedikür müstahzarları %60, poli (PVC) yüzde 50, plastikten diğer eşya %60, yakmaya mahsus ağaçlar kağıt, karton, selüloz vatka ve selüloz liften tabakalar %50, selüloz asetattan olanlar %60, binek otomobilleri ve esas itibariyle insan taşımak üzere imal edilmiş diğer motorlu taşıtlar %120 şeklinde olmuştur (www.resmigazete.gov.tr). Bu doğrultuda ABD ile Türkiye arasında başlayan bu karşılıklı ticari restleşmeler iki ülke arasındaki ticari ilişkileri, ticaret savaşına dönüştürme yoluna girmiştir. Fakat aşığa verilen ticari veri ve grafikler incelendiğinde ABD’nin Türkiye’ye ticaret savaşı açmasını gerektirecek herhangi bir ekonomik sebebin olmadığı açık bir şekilde görülecektir. Dolayısıyla şunu

ifade edebiliriz ki; dünyanın en büyük ekonomisine sahip ABD'nin Türkiye'ye karşı ticaret silahını kullanmasının altında yatan en önemli etkenler, diplomatik, politik ve Türkiye'nin son zamanlarda stratejik konumunda dolayı uygulamış olduğu Ortadoğu ve güvenlik politikalarıdır.

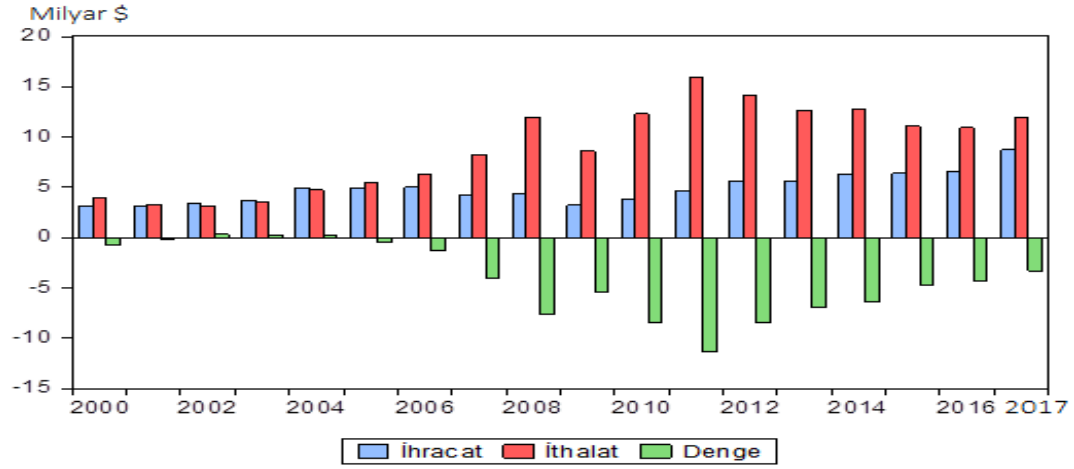
Tablo 1. ABD ve Türkiye'nin Dünya Ticaretindeki Yerleri

2017	ABD	Türkiye
GSYH (Milyar USD)	19.390,6	849,5
Dünya GSYH'sinde pay (SAGP, %)	15,3	1,7
Mal İhracatı (Milyar USD)	1.546,3	157,0
Mal İhracatı / GSYH (%)	8,0	18,4
Mal İthalatı (Milyar USD)	2.342,0	233,8
Mal İthalatı / GSYH (%)	12,0	27,5
Dış Ticaret Dengesi (Milyar USD)	-795,7	-76,8
Dış Ticaret Dengesi/GSYH (%)	-4,1	-9,0
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)	66,0	67,2

Kaynak: Eğilmez, 2018.

Tablo 1'de ABD ve Türkiye'nin 2017 yılında Dünya ticaretindeki yerleri verilmiştir. Tablodaki verilerden yola çıkarak ABD ve Türkiye'nin dış ticaret faaliyetlerini incelediğimizde, ABD'nin Dünya piyasasında 2.342,00 milyar dolar ithalat, 1.546,3 milyar dolar ise ihracatı yaptığı görülmektedir. ABD'nin 2017 yılında ithalatı ihracatını aşarken ABD ekonomisi cari açık vermiş ve bu cari açık 795 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Türkiye 2017 dış ticaret verileri ise şöyledir; Türkiye 2017 yılında 157 milyar dolar ihracat yaparken, 233 milyar dolar ithalat yapmıştır. Bu bağlamda Türkiye'de ABD gibi 2017 yılında cari açık vermiş ve bu cari açık ise 76 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Rakamların dilinden de anlaşılacağı üzere 2018 yılı ortalarında ticaret savaşına giren ABD ve Türkiye'nin cari açık veren ekonomilere sahip olduğu görülmektedir.

Şekil 1. Yıllar İtibariyle Türkiye-ABD Dış Ticareti (2000-2017)

Kaynak: TÜİK (Grafik, Yazarlar Tarafından Oluşturulmuştur).

Grafikte ABD ile Türkiye arasında son 18 yıllık dış ticaret rakamları verilmiştir. 2000’li yılların başından 2008 Küresel Finansal krize kadar Türkiye’nin ABD ile yaptığı dış ticaret işlemlerinde ciddi bir cari açık vermezken, 2007’den itibaren Türkiye’nin cari denge açığı artmaya başlamış ve 2011 yılında bu açık 12 milyar dolara kadar ulaşmıştır. 2011 yılından sonra ise bu cari açık dengesi tekrar kapanmaya başlamış ve 2017 yılına kadar bu açık 3,3 milyar dolara kadar gerilemiştir. Türkiye 2017 yılında ise ABD’ye 8,7 milyar dolar mal ihraç ederken, ABD’den 12 milyar dolar mal satın almıştır. Bu bağlamda Türkiye’nin ABD ile yapmış olduğu uluslararası ticareten 2017 yılında 3,3 milyar dolar cari denge açığı vermiştir.

Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı dördüncü ülke olan ABD'ye 2017 yılında gerçekleşen ihracatın toplam değeri 8,7 milyar dolardır. Türkiye'nin 2017 yılındaki 9,5 milyar dolar toplam demir çelik ihracatının 1 milyar dolar ise ABD'ye gerçekleştirildi. Türkiye'nin alüminyum cevherleri ve alüminyum oksit ihracatının toplam değer ise 2017'de 18 milyon dolar ve bunun 3 milyon doları ABD'ye yapıldı. Dolayısıyla ABD'nin gümrük tarifesi uyguladığı Türk mallarından 2017 yılında 1,3 milyar dolar değerinde bir ithalat gerçekleştirmiştir (www.bbc.com). Bu bağlamda genel olarak bir değerlendirme yapıldığında ABD'nin tarife uyguladığı mallardan 1,3 milyar dolar açık verirken, Türkiye ile yaptığı tüm dış ticari işlemlerde 3,3 milyar dolar kazançlı çıkarken, Türkiye 3,3 milyar dolar zarar etmiştir. Bu doğrultuda iktisadi teorilerden yola çıkarak ABD ile yapılan kümülatif ticaret dikkate alındığında bu cari fazlalıkla ABD'nin Türkiye'ye bir ticaret savaşı başlatmasını gerektirecek bir durum ve sebep söz konusu değildir (Eğilmez, 2018b).

SONUÇ

Dünya üzerinde savaşlar, sadece silahlı sıcak çatışmalar şeklinde yapılmamaktadır. Bu savaşlar; ekonomik, teknolojik, politik ve daha

sayamayacağımız sayıda savaş olabilmektedir. 18. yüzyılda teknoloji, ulaşım, telekomünikasyon ve sanayide yaşanan gelişmeler üretimi hızlandırırken, ülkeler arasındaki sınırları ortadan kaldırmış ve ülkeleri ekonomik olarak birbirlerine daha bağımlı hale getirmiştir. Ayrıca dünya nüfusunun hızla artışı, kıt kaynakların insan ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalışı, dünya üzerinde de bir gelir dağılımı adaletsizliğine neden olmaktadır. Böylece Dünya’da bir o kadar olumlu gelişmeler yaşanırken, bir taraftan da, bir o kadar da olumsuz gelişmelerin yaşanması insanlar arasında çeşitli kriz ve savaşlara neden olabilmektedir.

Son zamanlarda Dünya’da yaşanan bu gelişmelerden bir tanesi de ülkeler arasında yaşanan ekonomik çekişmeler ve gerginliklerdir. Dünya’da ekonomik olarak yaşanan bu gerginlik ve çekişmelere sebep olan konuların başında ise ülkelerin uluslararası ticarete kota, gümrük tarifeleri ve korumacı politikalar uygulamaları gelmektedir. Uygulanan bu politikaların sonucu olarak da Dünya ekonomisi bir ticaret savaşına sürüklenmektedir. Bu ticaret savaşlarının bir ayağını da 2018 yılı ortalarında ABD ile Türkiye arasında başlayan ticaret savaşındır. Grafik ve tabloda verilen rakamların dilinden ifade edecek olursak ABD ve Türkiye arasında başlayan bu ticaret savaşını başlatacak herhangi bir ekonomik sebebin olmadığı da açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Çünkü ABD’nin Türkiye’ye karşı cari fazla veriyorken ticari korumacı politikalara yönelmesi, kendisine zarar vermekten başka bir şey değildir. İşin Türkiye tarafına baktığımızda ise; Türkiye ABD’ye karşı cari açık veren bir ülke konumundadır. Bu durum ise korumacı politikaların Türkiye tarafından uygulanması gerektiğini göstermektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; ABD ile Türkiye arasında başlayan bu ticaret savaşını ekonomik sebeplerden çok siyasi ve diğer sebeplerden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda özellikle Rahip Brunson’un tutuklanması, Türkiye’nin Rusya’dan S-400 füzeleri satın alması, ABD’nin Türk bakanlara yaptırım uygulaması, aynı şekilde Türkiye’nin de ABD’li bakanlara yaptırım uygulaması ve ABD’nin Türkiye’yi son zamanlarda Ortadoğu politikalarında yalnız bırakması, gibi sebepler; ABD ile Türkiye arasında ticaret savaşının fitilini ateşlemiştir. Yaşanan son gelişmelere baktığımızda ise; 2018’in Ekim ayında Türkiye’nin Rahip Bronsun’u serbest bırakması, ABD Hükümeti tarafından memnuniyetle karşılanırken, Türkiye’ye karşı uyguladıkları korumacı politikaların tekrar gözden geçirileceği hükümet yetkililerince açıklanmıştır. ABD’nin yapmış olduğu bu açıklamaların akabinde Türkiye piyasalarında işlem gören ABD doları üzerindeki baskılar azaltırken, iki ülke arasındaki diğer ekonomik ilişkilerin seyri ise zamanla netlik kazanacaktır.

KAYNAKLAR

Aran, B. (2018). *ABD Çin Ticaret Savaşları ve Türkiye*. Değerlendirme Notu, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV).

- Çatalbaş, N. (2015). *Türkiye Ekonomisinin Temel Özellikleri ve Dünya Ekonomisindeki Yeri*, (Editör: Toprak, M. Ve Çatalbaş, N.). *Türkiye Ekonomisi*. Anadolu Üniversitesi Web-Ofset. Eskişehir. Eylül 2015.
- Eğilmez, M. (2018a). Ticaret Savaşları, Kendime Yazılar Blogger, 01/11/2018 tarihinde <http://www.mahfiegilmez.com/2018/09/ticaret-savaslar.html> adresinden alındı.
- Eğilmez, M. (2018b). Korumacılık Ticaret Savaşı ve ABD Türkiye Ticaret İlişkileri, Kendime Yazılar Blogger, 29/10/2018 tarihinde <http://www.mahfiegilmez.com/2018/08/korumaclk-ticaret-savas-ve-abd-turkiye.html> adresinden alındı.
- Ertürk, N. (2017). Ticaret Savaşları ve Dünya Ekonomisine Etkileri. *Fiscaoeconomia*. (1) 2, 88-112.
- Fouda, R. A. N. (2012). Protectionism and Free Trade: A Country's Glory or Doom? *International Journal of Trade Economics and Finance*. 1(5), 351-355.
- Gücüm, K. (2018). Emperyalizmin Son Silahı: Ticaret Savaşları. *Teori ve Eylem Dergisi*. Haziran, 66-78.
- Şahin, H. (2016). *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- T.C. Resmi Gazete. (2018). *Amerika Birleşik Devletleri Menşeli Bazı Ürünlerin İthalatında Ek Mali Yükümlülük Uygulanmasına Dair Kararda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Karar*. 30510/21, 15.08.2018.
- Ünay, S. & Dilek, Ş. (2018). *Yeni Korumacılık ve Ticaret Savaşları*. SETA Analiz Yayınları. 228, 1-25.
- 29/10/2018 tarihinde <http://www.businessdictionary.com/definition/trade-war.html> adresinden alındı.
- 12/12/2018 <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-amerika-birlesik-devletleri-siyasi-iliskileri.tr.mfa> adresinden alındı.
- 12/12/2018 <http://www.mfa.gov.tr/amerika-birlesik-devletleri-ekonomisi.tr.mfa> adresinden alındı.
- 11/12/2018 <https://www.ticaret.gov.tr/> adresinden alındı.
- 11/12/2018 <http://www.tuik.gov.tr> adresinden alındı.
- 13/12/2018 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45154717> adresinden alındı.

Yatırım Teşvikleri Nedir? Kavram ve Kapsamı Üzerine Bir Değerlendirme

Mehmet DAĞ

Dr. Öğr. Üyesi

Siirt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi-Maliye Bölümü-Siirt-Türkiye

ORCID NO: 0000-0003-2206-2184

mehmetdag323@gmail.com

Muhammet ÇELİK

Doktora Öğrencisi

Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı-Gaziantep-Türkiye

ORCID NO: 0000-0003-3189-0141

muhammetcelik21711@gmail.com

Öz

Yatırım teşvikleri, ekonomide kamunun rolünün artmasıyla beraber ekonomik büyüme ve kalkınma açısından pek çok ülkede yaygın olarak kullanılan bir iktisat politikası aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Uygulanan yatırım teşvik politikaları ülkelerin gelişmişlik seviyelerine ve politika önceliklerine göre değişkenlik göstermektedir. Yatırım teşviklerinin başlıca amaçları; bölgesel gelişmişlik farklarını azaltmak, doğrudan yabancı yatırımları artırmak, ileri teknoloji yatırımlarını desteklemek, ölçek ekonomisi temelinde yatırım planlaması yapmak şeklinde ifade edilebilir. Yatırım teşvikleri, kamu idaresince hazırlanan politikalar çerçevesinde bölgesel gelişmişlik farklarının giderilmesi amacıyla kullanılmakta olup kavramsal boyutuyla ele alındığında çeşitlilikler içerdiği görülmektedir. Ortaya çıkışından günümüze kadar olan süreçte yatırım ve teşvik kavramları dönüşümler geçirmiştir. Nihai anlamıyla günümüzde yatırım teşvikleri, kalkınma politikaları açısından büyük bir önem arz etmekte ve geniş kapsamlı bir kavram olarak kullanılmaktadır.

Bu çalışmada, yatırım ve teşvik kavramları ve bu kavramların kapsamı hakkında yazın taraması yapılarak kavramsal bir çerçeve oluşturulmuştur. Çalışma ile yatırım teşvikleri hakkında kavramsal boyutta ve kapsam üzerine değerlendirme yapılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yatırım, Teşvik, Yatırım Teşvikleri, Finansal Teşvikler, Mali Teşvikler

What are Investment Incentives? An Evaluation on Concept and Scope

Abstract

Investment incentives started to be used as an economic policy tool which is widely used in many countries in terms of economic growth and development with the increasing public role in the economy. The investment incentive policies implemented vary according to the level of development and policy priorities of the countries. The main objectives of investment incentives; To reduce regional development differences, to increase foreign direct investments, to support advanced technology investments, to make investment planning on the basis of economies of scale. Investment incentives are used for the purpose of eliminating regional development differences within the framework of policies prepared by the public administration and it is seen that they contain diversity when considered in terms of conceptual dimension. In the process from its emergence to the present day, investment and incentive concepts have been transformed and investment incentives in the final sense are of great importance in terms of development policies and are considered as a comprehensive concept.

In this study, a conceptual framework has been formed by making a literature review about the concepts of investment and incentives and the scope of these concepts. It is aimed to evaluate the conceptual dimension and scope of the study and investment incentives.

Keywords: Investment, Incentives, Investment Incentives, Financial Incentives, Fiscal Incentives

GİRİŞ

Birinci ve İkinci Dünya Savaşların getirdiği yıkımlar ve sebep olduğu krizler sebebiyle Dünya’ da bozulan veya dengesiz bir şekilde gelişen ekonomik düzenin tek başına sorunlara çareler üretmemesi nedeniyle ekonomik düzene müdahale ülkeler açısından elzem bir hal almıştır. Ülkeler ekonomiye direkt yatırımlar yaparak yada özel sektörün yatırımlarını özendirerek uygulamalar hayata geçirerek, ekonomik düzene müdahalelerde bulunmuşlardır. Bu kapsamda devletler açısından; bozulan ekonomik düzene en önemli müdahale aracı, özel sektörü destek unsurları ile besleyecek olan teşviklerdir. Bu nedenle hemen hemen bütün devletler ekonomilerinin aksayan yönlerine çareler üretmek amacıyla teşvikler aracılığıyla ekonomik düzene müdahale etmişlerdir.

YATIRIM KAVRAMI

Bu bölümde ekonomik hayatın en önemli parametrelerinden olan yatırım kavramının ayrıntılı bir şekilde üzerinde durularak, farklı düşünceler ışığında, yatırımın unsurları, bileşenleri, amaç ve hedefleri, yatırımı özendiren ve yatırım yapmayı zorlaştıran durumlar göz önünde bulundurularak en genel anlamda tanımlaması yapılmaktadır.

Yatırımın Tanımı

“Yatırım” kavramı hem genel anlamda hem de ekonomik terim olarak farklı anlamlar barındıran bir kavramdır. Ana kullanım alanı ekonomi olmasına rağmen farklı anlamlarda da kullanılmaktadır. Bu başlıkta yatırımın farklı alanlardaki kullanılan anlamı itibariyle tanımlaması yapılmıştır.

Genel Anlamda Yatırım

Ekonomik parametrelerin kar amacı doğrultusunda herhangi bir yöne yönlendirilmesi ve bu amaç doğrultusunda kullanılmak suretiyle değerlendirilmesi olarak “yatırım” kavramını tanımlayabiliriz. Kişinin sermayesini faiz karşılığı olarak bankaya yatırması, tahvil satın alması, herhangi bir ortaklık, gayrimenkul satın alınması, kıymetli madene yönelme yatırıma örnek olarak verilebilir.

Yatırım, kaynağın tüketime sarf edilmeden biriktirilen miktarın, gelecekteki karın garantiye alınması için değerlendirilmesi ya da sarf edilmesidir. Başka bir deyişle yatırım; gelecekte elde edilebilecek karın devamlılığını sağlamak amacıyla sermayenin yönlendirilmesi ve belirli bir alanda kullanılmasıdır.

Yatırım sadece sermayenin yönlendirilip maddi kar elde edebilme amacıyla yapılan bir hareket değildir, aynı zamanda bir makam, bir rütbe, bir mevki elde etmek amacıyla da yapılan bir davranıştır. Şahısların emek ve enerjilerini ileride kendilerine avantaj sağlayabileceğini düşündükleri bir alana yönlendirmesi de bir tür yatırımdır. Kazanç odaklı bir harektir.

İktisadi Terim Olarak Yatırım

Yatırım kavramını iktisadi dilde; herhangi bir meblağın belli bir üretim vasıtasına harcanması olarak tanımlayabiliriz. Başka bir deyişle millet ekonomisinin reel üretim vasıtaları mevcuduna (teçhizat ve stoklara) bir dönem zarfında yapılmış ilaveler şeklinde de tanımlayabiliriz (Ülgener, 1991: 195). Bir ekonomide belli bir dönemde mevcut sermaye malları ve teçhizatına yapılan net ilavelerdir (Dinler, 1998: 309). Yatırım malları asıl itibariyle gelecekteki üretimi ve üretim kapasitesinin artırılması için harcama yapılarak ortaya çıkan üretim olarak da tarif edebiliriz. Bütün bu tanımlar bize yatırımın elde ki mevcut sermayenin gelecekte de devamını sağlamayı garantileme, sermayede artışı devam ettirme ve bu artış hızına ivme kazandırma amacıyla karın artırılması ana hedefi doğrultusunda yapılan iktisadi bir eylemdir.

Yatırım Çeşitleri

Yatırımları değişik yönelim alanları itibariyle sınıflandırmak mümkündür. Bu sınıflandırma bazen yatırımın yönelim alanına göre, yatırıma teşvik eden unsurların durumuna göre, bazen de yatırımın ömrüne göre yapılmaktadır.

Brüt Yatırım-Net Yatırım

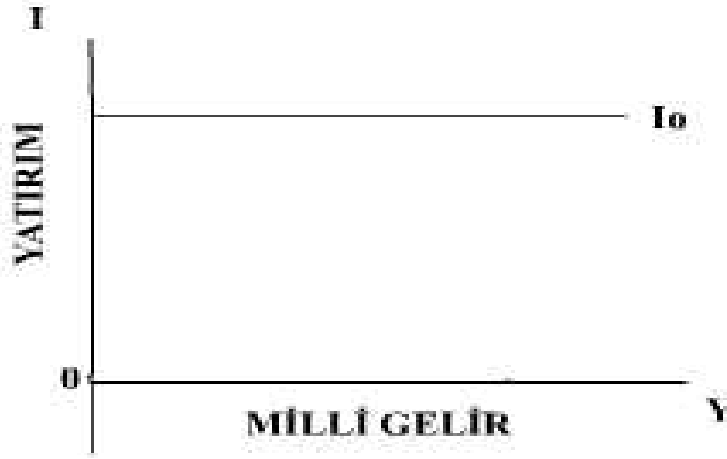
Brüt yatırım, bir ekonomide bir dönem zarfında yapılan yatırımların karşılığı olan meblağın toplam değerini ifade eder. Bu meblağın toplam değerinden aşınma, eskime ve değerden düşmenin karşılık bulduğu meblağın çıkarılması ile net yatırım durumu ortaya çıkar. Bu durumu şu şekilde formülleştirebiliriz, $Brüt\ Yatırım = Net\ Yatırım + (Aşınma + Eskime + Değerden\ Düşme)$. Brüt yatırım ile net yatırım arasında böyle bir ilişki mevcuttur. Brüt yatırım ve net yatırım arasındaki fark ise maddi duran varlıkların amortismanlarından gelmektedir (İnce, 2008).

Uyarılmış Yatırımlar - Otonom Yatırımlar

Uyarılmış yatırımlar, milli gelirdeki artışın tetikleme sonucunda talep miktarında ortaya çıkan artışı karşılamak için, arz miktarındaki artışı tetikleme amacıyla yapılan yatırımlardır. Bu tür yatırımların yapılabilmesi için talep miktarının artarak arz miktarı artışını uyarması gerekir. Talep miktarında artışın olabilmesi de tüketicilerin gelir düzeyinin artması gerekir. Yani milli gelirden bir artışın olması icap eder. Dolayısıyla uyarılmış yatırımlar milli gelir düzeyi ile doğrudan alakalı olarak ortaya çıkar.

Otonom yatırımlar ise milli gelirin tetiklediği talep artışı ve bu artışın arz artışını uyarması durumundan bağımsız olarak yapılan yatırımlardır. Devletin yol, santral ve savunma ile ilişkili yatırımları örnek olarak verilebilir. Uzun vadeli düşünülen yatırımlar çoğunlukla otonom yatırım kapsamına girmektedir.

Şekil 1. Milli Gelir -Otonom Yatırım İlişkisi

Şekil-1’de görüldüğü üzere milli gelirden artış olmasına rağmen otonom yatırımlarda herhangi bir değişiklik söz konusu değildir. Bu durum milli gelirdeki artışın otonom yatırımlar üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını ve otonom yatırımların milli gelirden azade olduğunu anlamına gelmektedir.

Reel Yatırımlar- Mali Yatırımlar

Üreticilerin üretim kapasitelerini artırma amacıyla mevcut makine, teçhizat ve stoklarına yaptıkları artışın kıymeti reel yatırım olarak adlandırılır. Örneğin bir çikolata firmasının hammadde olarak elindeki mevcut fındık miktarını iki katına çıkarması reel bir yatırımdır.

Mali yatırım en kısa şekilde kıymetli evraklar olarak tarif edilebilir. “Mali yatırımlar kıymetli evrakın ve genellikle bir alacağın mülkiyetini nakle yarayan bir hukuki tasarruftan ibaret olup bununla o hakkı iktisap eden şahıs kendince bir yatırımda bulunur. Hisse senedi, devlet tahvili, hazine bonusu gibi yatırımlar mali yatırımlara örnek olarak verilebilir. Bu tür yatırımlar milli gelirde herhangi bir değişikliğe sebebiyet vermez. Bu tür yatırımlar şahıslar açısından bir yatırım olarak düşünülebilir. Fakat reel yatırımlarda teçhizat ve stoklardaki artış beraberinde emek ihtiyacını ortaya çıkarır. Dolayısıyla milli gelir için önemli ve etkileyici olan reel yatırımlardır.

Alt Yapı - Üst Yapı Yatırımları

Üretim merkezinin üretim kapasitesini artırmaya dönük olan yatırımlar alt yapı

yatırımlarıdır. Bu tür yatırımların üretim üzerine direk bir etkisi yoktur. Yol, su, köprü v.b gibi yatırımlar bu kategoriye girer. Üst yapı yatırımları ise üretime direk etki eder. Özel sektör yatırımlarının ekseriyeti bu tür yatırımlardır. (Özdaş, 2009: 6)

Kamu Yatırımları- Özel Sektör Yatırımları

Kamu yatırımları devlet tarafından yapılan çoğu zaman kar amacı beklenmeden fayda durumuna göre yapılan yatırımlardır. Bu tür yatırımlarda kamu bazen kar amacı doğrultusunda, özel sektörün yapamadığı yada gücünün yetmediği veya özel sektör açısından kar durumuna göre cazip gelmeyen yatırımlardır. Özel sektör yatırımları ise tamamen kar amacıyla yapılan, yapılmasında karın cazibesi olan yatırımlardır. Bu tür yatırımların gerçekleşebilmesi için bazen kamu tarafından fayda yönünden analiz durumuna göre çeşitli teşvik edici tedbirler alınabilir.

Zorunlu Yatırımlar

Yapılmaması durumunda cezai durum gerektiren çoğu zaman toplumun menfaati göz önünde bulundurularak yapılan yatırımlardır. Doğayı koruma, kirliliğe sebep vermemek için yapılan yatırımlar bu kapsama girer. Bu tür yatırımlar hem özel yatırımları hem de kamu yatırımları için de geçerlidir.

Tevsi Yatırımlar

Yatırımcının elindeki kapasiteyi artırmaya dönük olarak yaptığı ilave yatırımlardır. Bu tür yatırımlar sadece kapasiteyi artırmaya dönük olarak yapılmaz, bazen de mevcut üretimin kalite durumunu yükseltmek içinde yapılır.

Yatırım Kararlarını Etkileyen Faktörler

Bir yatırımın gerçekleştirilebilmesi için karar verme sürecinde çok çeşitli faktörlerin etkisinin varlığı inkar edilemez. Yatırımda hedeflenen başarının sağlanabilmesi için yatırımı etkileyebilecek etmenlerin iyi bir şekilde irdelenmesi gerekir. Ancak bu şekilde istenen düzeyde başarılı bir yatırım gerçekleştirilebilir.

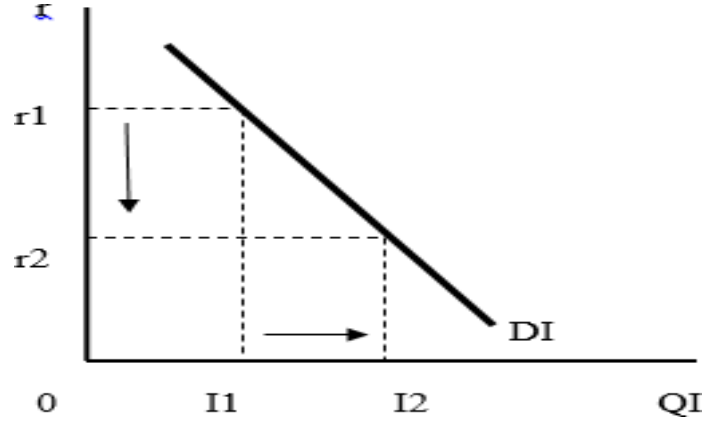
Faiz Faktörü

Faiz faktörü yatırımları ve yatırım teşebbüslerini birkaç açıdan etkilemektedir. Öncelikle elinde belli bir sermayeye sahip bir müteşebbis faiz oranlarının yüksek olduğu durumlarda sermayesini herhangi bir reel yatırıma dönüştürmeden de sermayesinden faizle de yüksek oranda kar elde edebilir. Hiçbir risk bulundurmeyen bu durum yatırım kararlarını etkilemektedir.

Diğer bir durumda ise yatırım amacıyla sermayesini bankalardan ya da dışarıdan borçlanarak oluşturan bir müteşebbis faiz oranlarının yüksek olması nedeniyle borcun ödenmesi için yapılan geri dönüşte borçlanmadan daha yüksek bir maliyet ile yüzleşecektir. Bu durum yatırımcı açısından beklenen kar oranının daha düşük olması neden olacaktır. Ortaya çıkan bu durum yatırımcı açısından yapmayı düşündüğü yatırımı gözden geçirmesine neden olacaktır. Eğer beklenen kar oranı

çok düşük seviyelere inecekse yatırımcıyı yatırım yapmaktan vazgeçirecektir.

Şekil 2. Faiz- Yatırım İlişkisi

Şekil 2' de görüldüğü gibi faiz oranı (r) arttıkça yatırım (I) bunun tersi istikamette azalma durumu gözlenmektedir. Bu durum gösteriyor ki yatırım kararları ve faiz oranları birbirini ters oranda etkilemektedir.

Siyasi İstikrarın Etkisi

Siyasi istikrarsızlık hükümetlerin tekrar seçilmeleri konusunda belirsizlik yaratmakta, hükümetlerin kamu yatırımları konusunda ve müteşebbislerin uzun vadeli kararlar almasını engellemektedir. (Arslan, 2011: 1362)

Milli Gelirin Etkisi

Milli gelir artışı beraberinde tüketim artışını da tetikleyecektir. Bu durumda gelecekte artan tüketim talebini karşılamak amacıyla yatırımcıları yatırım yapmaya sevk edecektir. Yani milli gelir ile yatırımlar arasında doğru orantılı bir artış olması beklenir. Milli gelir arttıkça yatırımların da artması umulur.

Beklentilerin Etkisi

Yatırımcıları yatırım yapmaya sevk eden ana sebep yatırımlarının kendilerine getireceği daha fazla kar beklentisidir. Örneğin gelecekte talep artışı olacağı beklenen bir ürünü üretmek amacıyla müteşebbisler yatırım yaparlar. Yine enflasyonun, faiz oranlarının, güven endeksinin, siyasi istikrarın olumlu yâda olumsuz beklentisi durumu da müteşebbislerin yatırım kararı almalarını etkilemektedir. Görüldüğü üzere yatırımları özendiren ve teşvik eden asıl sebep müteşebbislerdeki beklentilerdir.

Yatırım Yerinin Uygunluğu

Yatırım yerinin ulaşım durumu, hammaddeye erişim durumu, enerji kaynağına

erişim durumu, talepçilere rahat iletişim durumu yatırım kararını etkileyen ana sebeplerden bir tanesidir. Alt yapı durumu, emek kaynağına ulaşım vaziyeti yatırım yapmayı etkileyen sebeplerdendir. Görüldüğü üzere yatırım kararını etkileyen etmenlerden en önemlilerinden bir tanesi de yatırım yerinin uygunluğudur.

Yatırımı Besleyen Kaynaklar

Tasarlanan bir yatırımın vücut bulması için yatırım harcamalarını karşılayabilecek bir kaynağın olması gerekir. Yatırımı besleyen kaynaklar aslında çok çeşitlilik gösterebilir. Bu kaynağa bazen nakit karşılığı, bazen hizmet karşılığı, bazen mal karşılığı ulaşılabildiği gibi, bazen de hiçbir karşılık olmadan da ulaşabilmek mümkündür. Yatırım kaynakları tasarruf ve tasarruf dışı kaynaklar ana başlığında açıklanacaktır.

Yatırım Kaynağı Olarak Tasarruf

Prof. Dr. Sabri Ülgener' in tarif ettiği gibi Yatırım, normal kaynağını tüketime sarf edilmeyip biriktirilen meblağların (tasarrufların) “otofinansman” veya “istikraz” yoluyla teşebbüs emrine amade kılınmalarında bulunur. (Ülgener, 1991: 206) Yatırımların en önemli kaynağını karın tüketime harcanmayıp tasarrufa ayrılan kısmı oluşturmaktadır. Yatırımcı için en risksiz ve en önemli yatırım kaynağını da tasarruflarla elde ettiği kaynak oluşturmaktadır.

Şahsi tasarruflar, net karın harcamalar sonunda kalan kısmı ve devletin topladığı vergiler tasarrufların ana kaynağını oluşturmaktadır.

Yatırım Kaynağı Olarak Tasarruf Dışı Kaynaklar

Çekler, borçlanma senetleri, vergi indirimleri, bağışlar, banka kredilerin, miras yolu ile elde edilen kaynaklar, gayri meşru yollar ile elde edilmiş kaynaklar, ipotek yolu ile yaratılan kaynaklar v.b yatırım harcamalarını karşılayabilecek tasarruf dışı kaynaklara örnek verilebilir.

TEŞVİKLER

Liberal kapitalist iktisadi düşüncenin girdiği darboğazlar ve yaşanan ekonomik sıkıntılara çareler üretememesi sonucunda yerini müdahaleci kapitalist iktisadi düşünceye bırakmasıyla ekonomik hayatta devletin ekonomiye müdahalesi kaçınılmaz bir hal almıştır. Bu müdahalelerin baş savunucularından olan Keynesyen görüş, ekonominin tek başına otomatik olarak istihdamı sağlayamayacağını ve ekonomiye müdahalenin elzem olduğunu savunmaktadır. Devletler de ekonomik hayatı düzene sokmak yâda daha üst seviyelere taşıma amacıyla çeşitli müdahale politikaları geliştirmiştir. Bu müdahaleler bazen yasaklamalar, kanunlarla kısıtlamalar, bazen de doğrudan ve dolaylı olarak teşvikler şeklinde olmaktadır. Devletler teşvikleri de tıpkı vergiler gibi bir iktisat politikası ve sosyal politika aracı olarak ele almıştır. Eğer bir ülkede vergiler varsa teşvikler de olmalıdır. (Mazlum vd., 1990: 1) Bu bölümde istihdamı artırma, üretim, ihracat, ithalat ve bölgesel gelişmişlik farklarını azaltmak amacıyla politikalandırılan

teşvikler; tanımı, özellikleri ve amaçları yönünden ele alınmıştır.

Tanım Olarak Teşvik

Çalışmanın bu kısmında teşvik kavramının genel anlamda ve ekonomik terim olarak tanımı yapılacaktır.

Genel Olarak Teşvik

Sözlük anlamı olarak isteklendirme, özendirme şeklinde tarif edilen teşvik kavramı dilimizde birçok alanda kullanılan bir kelimedir. Bir olayın gerçekleşebilmesi amacıyla onu özendirme olarak da tarif edilebilir.

İktisadi Terim Olarak Teşvik Kavramı

Birçok farklı şekilde tanımlaması yapılan teşvik kavramı OECD' ye göre:" Bir yatırımın maliyetini veya potansiyel karını etkileyerek veya yatırım ile ilgili risklerini değiştirerek yatırımın büyüklüğünü, bölgesini ve sektörünü etkilemek için hazırlanan hükümet önlemleridir. (Çatal, 2010: 289) Devletlerin kalkınma planlarını göz önünde bulundurarak, yatırımların istenen yöne, istenen düzeyde ve istenen şekilde gerçekleşebilmesi için bazen doğrudan destekleyici, özendirici yada kısıtlamaları kaldırma şeklinde gerçekleştirdikleri nakdi ve gayri nakdi destekler olarak tanımlayabiliriz. Ekonomik hedefleri yakalama amacıyla yatırımcılar üzerinde etkide bulunabilme eylemi olarak da tarif edebiliriz. (İnce, 2008: 13) En genel anlamıyla ülkenin sağlıklı bir ekonomik gelişim düzeyini yakalayabilmesi amacıyla yatırımlara sağlanan desteklerin tümü olarak tanımlamak mümkündür. Toplumsal nitelikli kaynakların, devlet eliyle öngörülen yatırım hedefleri doğrultusunda, belirli bir kesimlerin lehine net transferlerini ifade eder. (Mazlum vd., 1990: 5)

Teşviklerin Genel Amacı

Teşviklerin amacı genel olarak ekonomide bir alanda yâda tüm alanlarda gelişme kaydetmektir. Fakat uygulamada ülkenin gelişmişlik düzeyine göre ve politikalarına göre şekil almaktadır. (Özdaş, 2009: 10) Teşvik amaçlarını aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür. (Duran, 2003: 23-24)

- Yatırım ve üretimi artırma
- İhracatı destekleme
- Rekabet gücü kazanma
- Yabancı Sermaye çekmek
- Ekonomik kalkınmayı hızlandırmak
- Bölgesel gelişmişlik farkını gidermek

- Girişimci riskini azaltmak

- AR-GE ve teknolojik gelişmeyi sağlamak
- Nitelikli insan gücü yetiştirmek
- Kalite ve verimlilik artışı sağlamak
- Yarım kalmış yatırımların tamamlanmasını sağlamak
- İstihdamı artırma
- Sanayileşme ve teknolojik gelişimi sağlama.

Teşvik Araçları

Yatırımın teşvik edilmesi amacıyla devletin uygulamaya geçirebileceği bir çok teşvik aracı ve teşvik enstrümanı mevcuttur. Şimdi bu enstrümanları ve bunların alt türlerini sıralayalım: (Yavan, 2010: 34-38)

Finansal Teşvikler

Yatırımcıya devlet tarafından doğrudan verilen karşılıksız nakdi teşviklerdir. Bu tür teşvikler aşağıdaki şekillerde gerçekleşmektedir.

- Yatırım bağıışı
- Sübvansiyonlu kredi ve kredi garantileri
- Ayrıcalıklı Kamu Sigortası.

Mali Teşvikler

Devletin vermediği kanuni hakkı olandan vazgeçtiği vergilere mali teşvik denir. Bu teşvikleri şöyle sıralayabiliriz.

- Kâra dayalı mali teşvikler
- Sermaye ve yatırıma dayalı mali teşvikler
- Emeğe dayalı mali teşvikler
- Satışa dayalı mali teşvikler
- İthalata dayalı mali teşvikler
- İhracata dayalı mali teşvikler
- Diğer özel harcamalara dayalı mali teşvikler
- Katma değere dayalı mali teşvikler
- Ülke dışı mali teşvikler.

Diğer Teşvikler

Bu tür teşvikler de dört grupta sınıflandırılmaktadır.

- Düzenleyici teşvikler

-Sübvansiyonlu hizmetler

-Piyasa ayrıcalıkları

-Döviz kuru ayrıcalığı.

Veriliş Amacına Göre Teşvikler

Teşvikler genellikle belirli bir hedef doğrultusunda devlet tarafından politikalandırılır. Ekonomik olarak müdahale gerekliliği duyulan, bir sektöre, bir bölgeye dönük olarak aksaklığın giderilmesi için uygulanabildiği gibi ileriye dönük ihtiyaç doğabilecek sektörlerin gelişimi yâda bir üretim kolunda devlet kazancını artırma amacıyla uygulanırlar. Veriliş amacına göre teşvikleri üç ana başlık altında inceleyelim.

Genel Teşvikler

Bölge ve sektör ayrımı gözetilmeksizin tüm ekonomik alanlara dönük olarak uygulanan teşviklerdir. Ekonominin genelinde meydana gelen bir soruna çözüm üretebilme yâda sorunun ortadan kaldırılması için özendirici mahiyette olabilir. (Ünsaldı, 2006: 124) Tüm çalışanların sigorta primlerinin bir kısmının yada tamamının devlet tarafından karşılanması durumu örnek olarak verilebilir. Bu tür teşvikler genel olarak ekonomik darboğaz durumlarında ekonomiyi canlandırmak amacıyla verilir.

Bölgesel Teşvikler

Bölgesel teşvikler, toplumsal olaylar, coğrafik konum yâda sosyal yapısı nedeniyle ekonomik anlamda ülkenin geri kalan bölgelerine nispeten geri kalmış bir bölgesine yada bölgelerine dönük olarak verilen nakdi yada nakdi olmayan teşviklerdir. (Ünsaldı, 2006: 124) Bu teşviklerde amaç bölgeler arası gelişmişlik farkını ortadan kaldırmaktır. Ülkemizde 2012 yılında uygulamaya konulan teşvik programı buna örnek olarak verilebilir. Bu teşvik programında 6. Bölgeye verilen teşviklerin diğer bölgeler verilen teşviklere nazaran daha avantajlı olmasının sebebi bu bölgeye daha fazla yatırım çekerek gelişmişlik farkını azaltmaktır.

Sektörel Teşvikler

Çeşitli sebepler göz önünde bulundurularak gelişim sağlanmasında fayda görülen sektörlerle dönük olarak verilen teşviklerdir. Her sektörün gelişmesi aynı önem kategorisinde değildir. Bazı sektörler zorunluluktan, ihtiyaçtan yada stratejik olduğundan önceliklidir. (Ünsaldı, 2006: 124) Devlet bu sektörlerin gelişimi için teşvikler verir. Teknolojik yatırımlara dönük teşvikler bu kategoriye örnek olarak verilebilir.

Yatırım Teşviklerine Dönük Eleştiriler

Günümüzde yaygın olarak uygulanan yatırım teşvik politikaları, vergi indirimi, vergi muafiyeti ve yatırım indirimini içeren mali teşvikler, kredi olanakları sağlayan finansal teşvikler, az gelişmiş bölgelere yönelik özel yatırım teşvikleri ve ayrıcalıklı

sektörlere yönelik teşvikler şeklindedir. Bunun yanında teknolojik altyapıya ve stratejik önceliklere verilen destek de yatırım teşvikleri açısından son yıllarda önem kazanmaya başlamıştır (Akdeve & Karagöl, 2013: 348).

Kamu sektörü tarafından ağırlıklı olarak üretimin artması ve sermaye birikimi sağlanması amacıyla yatırımcılara sağlanan kolaylık ve teşvikler kamu sektörü açısından meydana getirdiği sonuçlar nedeniyle kamu harcaması olarak nitelendirilmektedir. Zira yatırım teşvikleri kapsamında sağlanan vergi indirimleri veya vergi muafiyet ve istisnaları şeklinde uygulanan vergi teşvikleri ile kamu gelir seviyesinde düşme yaşanmakta olup söz konusu düşme miktarı kadar kamu harcaması artışı meydana gelmektedir (Altay, 2018: 124). Bu noktada yatırım teşviklerinin etkinliği ve fayda maliyet analizi kaynak tahsisinde etkinliğin sağlanması açısından önem taşımaktadır. Yatırım teşviklerinden beklenen faydanın sağlanması açısından denetim ve etkinliği ölçen mekanizmalarının kurulması gerekmektedir.

Yatırım teşvikleri ile liberal ekonomik düzene müdahale neticesinde piyasa ekonomisindeki doğal işleyiş yerini müdahaleci işleyişe bırakarak rekabet kurumunu işlevsizleştirmektedir. Bu durum eşit şartlarda rekabet ortamına zarar vermekte olup, bazı kesimlere avantaj sağlamakta bazılarını ise dezavantaja neden olmaktadır.

Teşvik politikası ekonomideki kaynak dağılımını bozduğu, toplumun bir kesimi aleyhinde avantaja neden olduğu en çok tartışma konusu olan konuların başında gelmektedir. Bu durumun ekonomik adaletsizliğe neden olduğu belirtilmektedir. (Mazlum vd., 1990: 5)

Teşvik politikalarının teşviklerden faydalanan kesimlerin haksız bir servet edinmelerine neden olmakta, daha az enerji ve emeğe rağmen daha fazla ekonomik kar elde etmeye neden olmakta, bu durum haksız zenginliğe yol açmaktadır.

Genel olarak teşvik programlarına getirilen eleştiri ekonominin doğal akışını bozduğu, rekabet ortamına zarar verdiği, haksız zenginleşmeye neden olduğu yönündedir. Ancak vergilendirmenin olduğu bir ekonomik düzen de teşviklerinde olması kaçınılmaz ve gerekli bir realitedir.

SONUÇ

Dünyada hemen hemen bütün ülkeler yatırım kapasitelerini artırmak amacıyla devlet desteklerine başvurmuşlardır. Ülkeler teşvik sistemlerini oluştururken genellikle yerli ve yabancı yatırımcı ayrımı gözetmeden düzenlemeler yapmaktadırlar. Hatta bazı ülkeler özellikle yabancı sermayeli yatırımları teşvik etmek suretiyle ülkeye sermaye girişi sağlamaya dönük düzenlemeler yapmışlardır.

Teşvik sistemi oluştururken genel olarak; bölgesel gelişmişlik farkının azaltılması, yüksek teknolojik ve AR-GE kapasitesini artırarak küresel rekabet ortamında ülkedeki firmaların rekabet gücünü artırmak, yabancı sermaye çekmek, ihracat oranlarını artırmak ve mevcut üretim araçlarının yenilenmesini sağlama amaçları

göz önünde bulundurularak teşvik sistemi oluşturulmaktadır. Yatırım teşvikleri ülkemiz gibi gelişmekte olan ülkelerde ağırlıklı olarak bölgesel teşvikler, büyük ölçekli yatırımlara yönelik teşvikler, stratejik yatırımların teşvikleri ve genel amaçlı teşvikler olarak uygulama alanı bulmaktadır.

Bu çalışmada bölgesel kalkınma amaçlı kamu politikalarının temel aracı olarak kullanılmakta olan yatırım teşviklerine kavramsal ve kapsam açısından bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır. Bu amaçla öncelikle yatırım kavramı ve kapsamı ele alınmış daha sonra teşvik kavramı alt unsurlarıyla birlikte ele alınmıştır. Yatırım teşviklerinin kavram ve kapsam boyutuyla ele alınması yapılarak konu ile ilgili araştırmacılara kaynak sağlanması hedeflenmiştir.

KAYNAKLAR

- Akdeve, E., & Karagöl, E. (2015). Geçmişten Günümüze Türkiye'de Teşvikler Ve Ülke Uygulamaları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37, 329-349.
- Altay, A., (2018). *Kamu Maliyesi*. 4.Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Arslan, Ü. Siyasi İstikrarsızlık ve Ekonomik Performans: Türkiye Örneği. *Ege Akademik Bakış*, 11.(1), 73-80.
- Çatal, F. (2010). Devlet Teşvikleri ve Erzurum' da Tarihsel Bir Uygulama Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 24(4) , 289-296.
- Dinler, Z. (1998). *İktisada Giriş*, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Duran, M. S. (2003). *Teşvik Politikaları ve Doğrudan Sermaye Yatırımları*. Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü. Ankara.
- İnce, M. G. (2008). Yatırım Teşviklerinin Yatırım Kararlarına Olan Etkisi ve Türkiye Uygulaması. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mazlum, M., Yücel, İ., & Tekeoğlu, M. Y. (1990). *Özel Kesim Yatırım İmkânları ve Yatırım Kararlarında Teşviklerin Etkinliği*. Ankara: TOBB Yayınları.
- Özdaş, Y. (2009). Türkiye' de Uygulanan Yatırım Teşvikleri ve Diyarbakır Bölgesinde Bir Araştırma, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ülgener, S. F. (1991). *Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme*. İstanbul: Der Yayınları.
- Ünsaldı, M. (2006). *Devlet Teşvikleri ve Bölgesel Gelişmişlik Farklılıkları Üzerine Etkileri*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Bölge Araştırma ve Uygulama Merkezi (DAP Araştırmaları).
- Yavan, N. (2010). *Teşviklerin Sektörel ve Bölgesel Analizi: Türkiye Örneği*. Ankara: Maliye Hesapları Uzmanları Vakfı Yayınları.

Mehmet Akif Ersoy'un Safahat (Birinci Kitap) Adlı Şiir Kitabında Çocuklar

Mehmet Bakır ŞENGÜL

Dr. Öğr. Üyesi

Bitlis Eren Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ORCID: 0000-0002-9018-8531

mehmettsengul@gmail.com

Öz

Çocuklar, insanlığın geleceğini simgeler. Onlar üzerinden geliştirilen olumlu ya da olumsuz tutumlar, aslında insanlığın gelecekte varmak istediği noktayı aşikâr eder. Bu yüzden de çocukların küçüklükten itibaren donanımlı bir şekilde yetiştirilmesi önemlidir. Bu öneminden dolayı da genel edebiyat biliminin içinde 'çocuk edebiyatı' gibi önemli bir alan açığa çıkmıştır. Saflık ve masumlukla özdeş olan çocuklar, 'kirlenmemişlik' dolayısıyla çoğunlukla eğitsel bağlamda bir bilinç düzeyinin geliştirilmesi için edebiyatın konusu edilirler. Hoşça zaman geçirmek olarak da düşünülebilecek olan edebiyat, çocuğun oyuna yüklediği anlamla yakın bir ilişki içindedir. Çocuğun oyun oynarken aldığı keyif gibi yetişkinler de edebi metni oluştururken ya da edebi metnin okuyucusuyken bu şekilde bir keyif almak arzusu içindedirler.

Bu çalışmada; milli şairimiz Mehmet Akif Ersoy'un Safahat (Birinci Kitap) adlı şiir kitabında çocukların yansıtılma biçimlerine yer verilecektir. Çocuk dünyası, çocuklardan beklentiler ve çocukların içinde bulunduğu durumlar irdelenecektir. Tüm şiirlerini hayatın içinden, yaşayarak kurgulayan Mehmet Akif'in, çocukları dâhil ettiği şiirleri hem dönemine dair bir durum tespitini hem de şairin çocuk dünyasına dair beklentilerini ifade ettiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Türk Edebiyatı, Mehmet Akif Ersoy, Safahat, Çocuk, Oyun, Yoksulluk.

Children In Safahat (Book I) Of Mehmet Akif Ersoy

Abstract

Children symbolize the future of humanity. Positive or negative attitudes that are developed on them indicate the point which is aimed by humanity to reach in the future. Therefore, it is significant to raise children as well-equipped since the childhood. Because of this importance 'children literature' appeared as a crucial field of study in literary sciences. 'Children', which are coincided with naivety and innocence, are considered as the subject of literature for the development of a level of consciousness in the education, mostly because of its undegenerated structure. Literature, which can be considered just as having good time, is closely associated with the meaning that the child attributes on game. Adults like the child also desire to enjoy such as child who enjoys playing game while composing literal work or reading one of them.

In this study, the reflections of children will be presented in the poetry book, entitled Safahat (Book I) of our national poet. Children's world, the expectations from childrens and their conditions will be analyzed. It is possible to comment that Mehmet Akif, who writes all his poems by nurturing from the life itself, expresses his observations about children in his period as well as his expectations about their world in his poems.

Keywords: Turkish Literature, Mehmet Akif Ersoy, Safahat, Child, Play, Poverty.

GİRİŞ

Tüm dünyada sağlıklı bir gelecek inşası için çocuk eğitiminin en önemli konuların başında geldiği kabul edilmektedir. Çocuk, yaşadığı toplumun değerleriyle evrensel değerleri içselleştirdiği ölçüde sağlıklı bir kişiliğe kavuşacaktır. Sorgulayan, düşünen, mantıklı sonuçlara ulaşan ve empati yapmayı beceren bireylerin çoğunlukta olduğu toplumlarda eğitim sisteminin odağında sağlıklı, mutlu çocukların olduğu söylenebilir. Sağlıklı ve mutlu çocuklar demek, aynı zamanda sağlıklı ve mutlu bir toplum demektir. Bu bağlamda, çocuklardaki 'bireyselleşme' olgusunun dengeli bir şekilde gelişmesini desteklemek önemlidir. “*Örneğin, toplumun beklentisine katı bir biçimde uyması beklenmiş ve kendi seçimini yapmayı öğrenememiş bir çocuk*” (Geçtan, 1993: 191) sağlıklı bir gelişim göstermemiş demektir. Özellikle “*kadının iş hayatına girmesinin çocuk üzerinde yarattığı psikolojik etkiler, kalabalık şehir hayatının çocuk üzerindeki psikolojik baskıları, şehrin karmaşık ve girift yapısının sosyal çevreyi daha tehlikeli hale getirmesi; oyun alanlarının ya daralması, yahut büsbütün ortadan kalkması; çocuğun dört duvar arasına hapsedilmesi ve televizyonla bilgisayara mahkum olması; geleneksel aile yapısındaki sıcaklığın kaybolmasının yol açtığı travmalar gibi çocuk merkezli gelişmeler*” (Emre, 2006: 185) sürekli bir biçimde modern dünyanın gündeminde olan konulardandır.

Her insan gibi çocuk da “*sürekli olarak hasta, kötü, deli, aptal ya da çirkin olduğu yönünde mesaj almışsa hayatta en iyi şeyleri hak etmediğine*” (Pearson, 2003: 66) inanacaktır. Bu yüzden de çocukların doğru ve olumlu mesajlarla yüklenmesi onların sağlıklı gelişimleri için önem arz etmektedir. Chicago Üniversitesi'nde psikoloji alanında doktora (1903) yapan ilk kişi olan Watson'a göre insanlar doğmaz, yaratılırlar; bir başka deyişle, bir bebek koşullanma yoluyla trapezci, müzisyen, suçlu vb. bir yetişkin haline getirilebilir (Senemoğlu'ndan aktaran: Erdoğan, 2016: 92). Davranış Psikolojisinin kurucusu kabul edilen Watson, doğru yaklaşımlarla çocukların istenilen davranışları sergileyeceklerini, istenilen yönde bir bakış açısına sahip olabileceklerini hatta istenilen yönde beceriler kazanabileceklerini ifade eder. Buradan çocuk gelişiminin sağlıklı bir düzlemde ilerlemesinin ne denli önemli olduğu sonucuna varılabilir.

Çocuklarda özgün kişiliklerin desteklenmesi, toplumda yaratıcı bireylerin açığa çıkmasına kaynaklık edecektir. Yaratıcı kişiler, problemlere karşı daha duyarlı, bir şeyi yeniden tanımlayabilme, daha karmaşık yapıların oluşturulması için çeşitli yetenekleri bir arada kullanabilme (Cebeci, 2009: 114-115) becerilerine sahiptirler.

Çocuklardaki sağlıklı gelişimin önemini ifade ettikten sonra 'çocuk' kelimesinin tanımına geçebiliriz: Çocuk, “*iki yaşından ergenlik çağına kadar büyüme dönemi içinde bulunan insan yavrusu; henüz ergenlik dönemine erişmemiş kız ve erkek olarak tanımlanmaktadır*” (Yalçın & Aytaş, 2008: 13). Kişiliğin gelişimi, şekillenmesi ve belli bir eksene oturması da tam bu döneme denk gelmektedir.

Sadece çocuklar açısından değil tüm insanlık için önemli olan çocuk gelişimi konusunda, edebiyatın tepkisiz kalması düşünülemez. Bu bağlamda çocukların edebiyat olgusuyla desteklenmesi sadece çocuklar ve ebeveynler açısından değil edebiyat bilimi açısından da önemli bir alanı işaret etmektedir. Özellikle II. Dünya Savaşından sonra önemli gelişmeler gösteren çocuk edebiyatı: “*çocuklar için yazılmış eserler veya çocukça yazılmış, çocuk ruhunu taşıyan eserlerin oluşturduğu edebiyat olarak tanımlanır*” (Bilkan, 2005: 7). Türk edebiyatında kimi yazarlar sadece çocuklar için edebi eserler kaleme almışlardır. Kimi yazarlar da hem çocuklar için hem de yetişkinler için eserler kaleme almışlardır. Kimi yazarlar/şairler de doğrudan doğruya ‘çocuk edebiyatı’ kavramına dâhil edilemeyen ama bir şekilde çocuklarla ilgili konulara değinen eserler kaleme almışlardır. Bu son gruptaki yazarların/şairlerin yaklaşımı, ‘çocukça duyarlılığı’ yansıtmaya da çocuklara karşı bir duyarlılığı ifade eder. İşte Mehmet Akif Ersoy (1873-1936), bu son gruba dâhil edeceğimiz bir şairdir.

Sadece İstiklal Marşı’nı kaleme aldığı asil duyguları bile Mehmet Akif Ersoy’un ne kudretli bir şair olduğunu imler.

Düşünsel bağlamda Mehmet Akif’in muhalifi olan Hüseyin Cahit’e göre “*Mehmet Akif’in hayatı daha büyük bir şiiirdir*” (Eşref Edip, 2010: 49). Mehmet Akif’in yakın arkadaşı Mithat Cemal Kuntay da milli şair için şunları söyleyecektir: “*İlk tanıdığım zaman ona inanmadım: Bir insan bu kadar temiz olamazdı; Cabotın’ di ve fena aktör melek rolünü oynamaktan bir gün yorulacaktı, gayritabii bir faziletten yorulan yüzünü bir gün görecektim. Fakat otuz beş sene bugün gelmedi*” (2014: 237). Eşref Edip’e göre: “*Üstad Âkif, yaşantısıyla genç nesillerin örnek alacağı güzide bir şahsiyet, kıymetli bir mütefekkir, çok değerli bir sanatkârdır*” (2010: 49). Mehmet Akif ve İstiklal Marşı adlı kitabın yazarı Mustafa Özçelik’e göre de “*güçlünün yanında değil haklının yanında yer almanın, yurtseverliğin, samimi dindarlığın, gerçekçi bir tutumun en somut timsalidir Akif*” (2014: 9). Ahmet Kabaklı da Akif’i “*her ülkede az yetişir soydan bir ahlâk ve ülkü adamı*” (1985: 113) olarak niteler.

Mehmet Akif Ersoy, karakterli kişiliğinin yanında önemli bir sanatçıdır aynı zamanda. Süleyman Nazif’e göre “*Mehmet Akif’i tedkik etmek, edebiyatımızın bir şahs-ı mümtâzında mündemic bir devrini ta’ mîk eylemektir*” (1991: 4). Bir devrin bir şahsiyette toplanmasını ifade eden Mehmet Akif, döneminde herhangi bir edebi topluluğa katılmamıştır. Belki de Yahya Kemal’le beraber döneminin en orijinal şairidir. 1908’den önce *Resimli Gazete*’de yayımlanan şiirleri divan edebiyatı tarzındadır. 1908 yılında Mehmet Akif, otuz beş yaşındayken şiirlerini *Sırat-ı Müstakim*’de yayımlamaya başlar. Burada yayımlanan şiirlerini, 1911 yılında *Safahat* adıyla kitaplaştırır. *Safahat (Birinci Kitap)*’taki 44 şiirin tamamı önceden *Sırat-ı Müstakim*’de yayımlanmıştır.

Mehmet Akif, başlangıçtan itibaren tüm şiirlerini aruz ölçüsüyle ve çoğunlukla manzum hikâye tarzında yazmıştır. “*Emil Zola’nın natüralizminin etkisinde*”

(Yetiş, 2006: 185) olan şair, “sanatta ‘sosyal fayda’dan yanadır. ‘Nazım ile bugün yürümek istediğimiz gaye, rezail-i içtimaiyemizi ortaya koyup halkı bunlardan tenfire çalışmaktır’ derken, bunu en açık bir biçimde belirtir. Ayrıca o bununla da yetinmeyip ‘Sanat, edebiyat tamamıyla yerli ve milli olmalı, kendi insanımızın dertlerine eğilmeli, onu aydınlatmalı’, şartlarını da ilave etme ihtiyacı duyar. Taklitçi edebiyat, onun sanat anlayışına çok uzak ve terstir” (Çetişli, 2007: 269). Şiirlerinde ele aldığı konu ve kişiler hayatın içinden alınmadır. O, döneminde yaşadığı ya da şahit olduğu şeyleri şiirleştirmiştir. Nihat Sami Banarlı’ya göre “*Âkif, Türk tarihinde tıpkı Namık Kemal gibi, hayatı sanatının ve sanatı hayatının eseri olan simalardan biridir*” (1998: 1151). Akif’in sanat anlayışını belki de yine en iyi kendisi ifade edecektir.

“Bana sor sevgili kâri’ sana ben söyleyeyim
Ne hüviyyette şu karşında duran eş’ârım :
Bir yığın söz ki, samîmiyeti ancak hüneri;
Ne tasannu’ bilirim, çünkü, ne san’atkârım”.¹

Hem sanat hem de düşünce dünyamızda derin izler bırakan bu büyük şairin şiirlerinde çocuklar da söz konusu edilmiştir. Bu şiirlerde şairin derin merhameti, çocuk sevgisi, gelecek tasavvurunda çocukların yeri gibi duygular kendisini fazlasıyla hissettirmektedir.

ÇOCUK DÜNYASI

Akif’in 92 dizelik “Fâtih Camii” şiiri, ilk defa 27 Ağustos 1908 tarihinde *Sırat-ı Müstakim*’de yayımlandı. Şiir, Fatih Camisinin tasviriyle başlar. Bu tasvirler, fiziki olmaktan ziyade simgeseldir. Fatih Camisi minarelerinden İslam’ın geçmiş ve gelecek tasavvuru üçüncü kişi ağzından aktarılır. Sonrasında anlatıcı devreye girerek çocukluk zamanlarına gider. Anlatıcı, çocukluk dönemlerinde Fatih Camisine gidişine dair hatıralarıyla aslında hem kendisinin hem de camilere giden çocuk yaştakilerin bir şekilde yaşadıklarını aksettirir.

“Sekiz yaşında kadardım. Babam gelir: “Bu gece,
Sizinle câmie gitsek çocuklar erkence.
Giderseniz gelin amma namazda uslu durun;
Merâmınız yaramazlıksa işte ev, oturun!” (Fâtih Camii: 12).

Babasının davetiyle camiye giden çocuklar, baba açısından iki türlü bir durumu ifade eder. Küçük yaşlarda çocukların camiye alıştırılması amaçlanmaktadır. Ancak, çocukların camideki ‘çocukça’ davranışları baba için bir huzursuzluğu da barındırır. Çocukların “uslu” durmaması, onu tedirgin etmektedir. Ancak “yaramazlık” ifadesi, babanın çocuklara dair endişelerinin çocuk dünyasıyla sınırlanmış bir masumiyeti ifade eder.

---

¹ Mehmet Akif Ersoy, (1989), *Mehmet Âkif Külliyyatı*, Haz. İsmail Hakkı Şengüler, C. 1, İstanbul: Hikmet Neşriyat. s. 4. Bu çalışmada parantez içinde şiir adı ve sayfa numarası verilerek yapılan alıntılar bu kitaba aittir.

*“Namaza durdu mu, hâliyle koyverir peşimi,
Dalar giderdi. Ben artık kalınca âzâde,
Ne âşıkâne koşardım hasırlar üstünde!”* (Fâtih Camii: 12).

Çocuk dünyasında her mekân, oyun işlevi yüklenerek gerçeklik kazanır. Babanın namaza durmasıyla “âşıkâne” bir şekilde oyun zamanı da gelmiş olur. Çocuklar için zamanın ve mekânın bütünleştiği, zamanın mekânlaştığı anlar yaşanmaktadır. Cami gibi kutsal mekânlar, çocuklar açısından büyüklerin ‘cemaat’ bilinciyle dâhil olduğu bir sessizliği barındırır. Bu kutsal mekânlardaki eğlenceyle geçirilmiş zamanlar, yetişkinlik dönemlerinde bu mekânlara karşı bir sempatiyi de barındırır.

Anlatıcının çocukluk zamanlarında camiye dair hatıraları camiye gittiği gün yaşlı bir adamın yanındaki bir kız ve erkek çocukla benzeşir. *“Pek yaramaz yeşil sarıklı bir oğlan”* adeta şairin küçüklüğünün yerine geçmiştir.

*“Koşar koşar duramaz.... Âkıbet denir “âmin”
Namaz biter. O zaman kalkarak o pîr-i güzîn,
Alır çocukları, oğlan fener çeker önde.
Gelir düşer eve yorgun, dalar pek âsûde
Derin bir uykuya...”* (Fâtih Camii: 14).

Hem şairin çocukluğunda camide yaptığı yaramazlıklar, hem de *“yeşil sarıklı oğlan”*’ın yaramazlıkları kimse için sorun teşkil etmez. Zira her yetişkin, çocuklara kararında bir yaramazlığı çok görmez. Şair, hem kendisi hem de *“yeşil sarıklı oğlan”* ile çocuk dünyasını gerçekçi bir şekilde yansıtırken dini mekânlar gibi özel alanların çocuklara açılmasının onların gelecekte dini konularda duyarlılık kazanacaklarını da ifade etmiştir. Yaşlıca adamın yanındaki *“bir küçücük kızcağız”* erkek çocuk gibi değildir. O, daha sakin ve kendi halindedir. Coşkulu bir kişilik sergilemez. Yine de onun da çocuk olduğu ve bu yüzden camiye alıştırılması gerektiği vurgusu hissedilmektedir.

“Bayram” şiiri, ilk defa 23 Ekim 1908 tarihinde *Sırat-ı Müstakim*’de yayımlandı. Bu şiir de “Fâtih Camii” şiirindeki gibi önce üçüncü kişinin anlatımıyla başlar. İlk on iki beyit üçüncü kişi anlatımıyla sonraki kısımlar ise birinci kişi anlatımıyla verilmiştir. Şiir bayramların mutluluk dolu bir atmosfer sunduğunu ifade ederek başlamaktadır:

*“Âfâk bütün hande, cihan başka cihandır;
Bayram ne kadar hoş, ne şetâretli zamandır!
Bayramda güler çehre-i ma’sûm-i sabâvet,
Ümmîd çocuk sûret-i sâfında iyandır”* (Bayram: 126).

Masumlukla özdeş olan çocuklar, temiz yüzlerinde ümit dolu ışıltılarla, bayramlarda çok daha canlı bir hal almaktadır. Anlatıcı, şirin ilk bölümünde bayramların insanlarda yaşama sevincine neden olduğunu, bu zamanlarda yoksulluk içinde olanların bile rahat bir nefes aldığını belirtir. Bayramın ikinci günü havanın güzel olmasını fırsat bilerek Fâtih şemtindeki bayram meydanına gider. Bu

meydanda durup bayram şenliğini seyredecektir. Bu noktadan sonra manzum hikâye şeklinde olan şiirin kahramanı “*yetim bir kız çocuğu*” ve “*beşik salıncak*”tır.

*“Bu kâinât-ı sürûrun içinde gezdikçe,
Çocukların tarafındaydı en çok eğlence.
Güzelce süslenerek dest-i nâz-ı mâderle;
Birer çiçek gibi nevvâr olan bebeklerle
Gelirdi safha-i mevvâc-ı ıyde başka hayât...
Bütün sürûr ü şetâretti gördüğüm harekât!
Onar parayla biraz sallanırdılar... Derken,
Dururdu “Yandı!” sadâsıyla türküler birden”* (Bayram: 134).

Anlatıcıya göre bayramlara dair en mutlu kişiler çocuklardır. Zaten onların varlığı bayram coşkusunu hissettirmektedir. Çocukların dönemsel farklılıklar gösteren bayram eğlenceleri, anlatıcının zamanında beşik salıncaklardır. Bu salıncaklara “on para” veren çocuklar, biraz sallanır. Şairin bayram coşkusunu çocuklar üzerinden aktarması, oldukça başarılı bir kompozisyon oluşturmuştur. Zira bayram tek başına mutluluğu ifade ederken, bayramda en mutlu kesimi çocuklar oluşturur. Bu çocukların beşik salıncaklarla eğlenmesi de çocuk dünyasının oyundan ibaret olduğunu ifade eder. Adeta en güzel bayram fotoğrafı gibi olan bu kompozisyon, salıncakçının “yandı” nidasıyla sürekli tekrar eder. Bu tekrar ise çocuk oyunlardaki sürekliliği, değişimi imler. Salıncak süresine itiraz eden de bir kız çocuğu olur.

*“– Ayol, demin daha yanmıştı â! Herif sen de...
– Peki kızım, azıcık fazla sallarım ben de”* (Bayram: 134).

Salıncakçı, bayram coşkusunu yaşayan çocukların taleplerine cevap vererek mutluluk fotoğrafını destekler. Çocuk algısı da bu şekilde hemen sonrasındaki salıncağın durma zamanını kabullenmiş olacaktır.

Anlatıcı, bu genel manzarayı aktardıktan sonra manzum hikâyenin asıl kahramanına sözü getirir.

*“Fakat bu levha-i handâna karşı, pek yaşlı
Bir ihtiyar kadının koltuğunda, gür kaşlı,
Uzunca saçlı güzel bir kız ağlayıp duruyor”* (Bayram: 136).

Bayram coşkusunun ortasında “*güzel bir kız*” yaşlı bir kadının kucığında ağlamaktadır. Şiirde bayramla gelen mutluluk fotoğrafı, ilk defa “*ağlamak*” fiiliyle kesilmiş olur. Ninesinden “*yetim*” olduğunu öğrendiğimiz kız çocuğu, parasızlıktan dolayı salıncağa binememektedir. Çocuk dünyasında maddi imkânların henüz yeri olmadığından o da akranları gibi salıncağa binmek istemektedir.

“*Çocuk değil mi? ‘Salıncak!’ diyor...*” (Bayram: 136) ifadesiyle çocuk dünyasının sınırsızlığı vurgulanmıştır. Hiçbir engel tanımayan çocuk dünyası, insanlar arasında var olan tüm farklılıkları ortadan kaldırmaktadır. Ekonomik farklılıklar, cinsiyetçi yaklaşımlar çocuk dünyasının asli unsuru oyun karşısında buharlaşmaktadır. Fakat çocuk dünyasında var olan aynılık, ancak salıncakçının

“*Hay hay*” ifadesiyle tamama erecektir.

“*Hemen o kız da salıncakçının mürüvvetine ,
Katıldı ağlamayan kızların şetaretine*” (Bayram: 136).

Salıncakçının iyiliksever olması sayesinde bayrama dair mutluluk manzarası, tekrar eski halini alır. Sevinen kız çocuğu da akranları gibi artık mutludur. Şiirin sonunda iki kahraman -yetim kız ve salıncak- kavuşurlar. Şair, özellikle yetim bir kıızı hikâyenin kahramanı yaparak anlatacaklarını daha çarpıcı bir noktaya taşımıştır. Sosyal yaşamda, yetim olsun veya olmasın, çocuk dünyasında ekonomik yoksunluğun neden olduğu bu türden kırılmaların varlığı aşikârdır. Gerçekçi bir olgunun şiire konu edilmesi, okura, çevresinde yaşanan yoksunluklara karşı daha duyarlı bir tavır takınması gerektiği duygusunu verir. Hikâyenin mutlu sonla bitmesi ise hayatı oyundan ibaret gören çocukların her şeyde ne kadar haklı bir masumiyet sahibi olduklarını sezdirir niteliktedir.

“Hürriyet” şiiri ilk defa 21 Ocak 1909 yılında *Sırat-ı Müstakim*'de yayımlandı. Şiir adını 23 Temmuz 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet'ten almaktadır. İki kahramanı olan şiir, ülkede demokrasi havası dolayısıyla oluşan mutluluğu anlatmaktadır. İlk bölümde henüz beş yaşında bile olmayan bir kız çocuğu, ikinci bölümde kızın ağabeyi olan altı yaşlarında bir erkek çocuğu mutluluk tablosunun başaktörleridir.

Serlevhadaki “*iki gün sonra*” ibaresinden anlaşıldığına göre II. Meşrutiyet'in ilanından iki gün sonra kaleme alınan şiirde, meşrutiyet yönetimine geçişten dolayı büyük bir mutluluk yaşanmaktadır. Yaşanan mutluluk, en güzel ifadesini çocuklar üzerinden bulur. Saflık ve masumiyetin simgesi olan çocuklar, meşrutiyet yönetiminin de sembolüdür.

“*Beyaz entârisiyle kar gibi kız,
Sanki Cennet'ten inme zâde-i hûr;*” (Hürriyet: 264).

Bu şiirden Mehmet Akif'in II. Abdülhamit'in yönetimine muhalif bir isim olduğu sonucuna varılabilir. Meşrutiyet yönetiminden dolayı şairde uyanan coşku, yine şairin dünya görüşüne uygun kelimelerle verilmiştir. Hürriyet kemerini beline bağlayan beyaz entarili kız çocuğu, cennetteki huri yavrularına benzetilmiştir. Yeni meşrutiyet yönetiminin kutsal bir vazife icra ettiğini düşünen Akif, bu coşkusunu da çocuklarla sembolleştirmiştir. Aslında şairin söz ettiği manzara onun bu yönetimden beklentisini ifade eder. Çocuklar da mutlu bir gelecek beklentisinin başrolündeki kahramanlardır.

Şair, coşkun ruh halini bir de erkek çocukla ifade eder. Şairin ruh halinin yansıması olan çocuk; “*tostopaç*”, “*afacan*” sıfatlarıyla nitelenmiştir. Kendi boyundan daha büyük bir bayrak taşımaktadır ve kazanılan zaferin de sembol taşıyıcısıdır.

“*Ya şu oğlan; şu tostopaç afacan
Ki fezâlar gelir sürûruna dar;
Taşıyor sanki sığmıyor kabına...
Kendisinden büyük de bayrağı var!*” (Hürriyet: 264).

Şiirdeki bu coşkun haller, ifade edilen duygusal karşı duruşun gerekçeleridir. Çocuklar, geçmişini değil geleceği simgeler. Onların mutlu bir geleceğe kavuşması ancak yeni yönetimle gerçekleşecektir. Sanki çocuklar da kendileri için yeni olan bu durumun farkındadırlar. Bu yeni yönetime doğal olarak sahip oldukları saflık, masumiyet ve mutluluk halleriyle katkıda bulunacaklardır. Zira “*mâzî denen o devri-i melâl geçmiş, “istikbal”* artık onlarındır. Bu yüzden de yere düşse de incinse de çocuk duyarlılığıyla “*ağlamam*” diyecektir.

Şair, iki çocukla oluşturduğu tabloyu “*bir alay*” çocukla daha da görsel bir zemine taşır. “*O nasıl mevkib-i şâdî, o ne âlem, görersen!*” diyen şair, bu çocuk manzarasını da sevinç ve coşku alayı olarak niteler. Çocuklardan çıkan “*yaşasın*” sesleri gökleri inletmektedir. Onların bu coşkusu “*tabî’i etvâr*” ifadesiyle doğal bir hal olarak sunulur. Şair, bu coşku karşısında heyecanlanır ve o “*yumurcıkların*” “*sanki ezelden*” özgür olduğunu hisseder. Genellikle edebiyatta özgürlük ve kadın arasında ironik bir ilişki söz konusu edilir. Akif, çocuk ve özgürlük arasında pek de rastlanmayan bir ilişki kurarak şiire oldukça orijinal bir boyut kazandırır. Zira çocuklar “*dürdâne-i ismet*” yani günahsızlık incisi bilincini ruhlarında taşımaktadırlar.

“*Âmin Alayı*” şiiri ilk defa 10 Aralık 1908 tarihinde *Sırat-ı Müstakim* dergisinde yayımlandı. Şiirin *Safahat*’ta yayımlanan nüshasının baş kısmında Akif’in çok sevdiği bir ilahi yer almaktadır. Ancak dergide yayımlanan nüshada bu ilahi yoktur.

“*Âmin Alayı*”, eskiden çocukların okula başladığı gün yapılan törenin adıdır (Albayrak, 2010: 19). Şiir, tıpkı “*Hürriyet*” şiirinde olduğu gibi melek gibi kız imgesiyle başlar:

“*En önde, rahlesi âgûş-i ihtirâmında,
Ağır ağır yürüyen bir dokuz yaşında melek;*” (Âmin Alayı: 440).

Masumiyetiyle ön plana çıkan kız çocuğu, şafak ışıklarını geride bırakacak kadar güzel yüzlü, pırlıl pırlıl iki masum yavru takip eder. Şairin masumiyet ve güzellikteki ısrarı, hem bu kavramların çocuklara yakışmasından hem de çocuklar karşısında duyulan heyecandır. Çocuklar karşısında duyduğu motivasyon, onun daha güzel bir dünya tasavvur etmesine de öncülük etmektedir.

“*Şafak ziyâları hattâ ufûl edip gidecek
Kadar lâtîf, iki ma’sûmu..*” (Âmin Alayı: 440).

Şair, yine “*Hürriyet*” şiirindeki gibi bu çocukları öncü olarak sunar. Bu çocukların ardında “*yaman bir tabur*” çocuk yer almaktadır. “*Tabur*” kelimesi hem kalabalıklığı hem de düzeni ifade eder. Çocuklardan her biri çevresini aydınlatacak birer ışıktır. Geleceğe bakan çocuklar, meşrutiyet yönetimiyle ülkeyi daha da ileriye taşıyacaklardır. Bu yüzden “*ey millet*” nidasıyla insanlar, şanlı bir yolculuğa çıkan çocuk taburunu selamlamaya davet edilmektedir.

“*Bu bir ketîbe-i ma’sûmedir ki, ey millet:
Selâma durmalısın şanlı rehğüzârında;*” (Âmin Alayı: 442).

Geleceği inşa edecek bu çocuklar, küçük bir hareketle dünyayı yerinden titretecek bir güce sahiptir. Zira onlar “*şanlı bir ordu*”dur. Şair şiir boyunca çocuklardaki masumiyetin korunmasının önemini vurgular. Akif’e göre ancak okula devam eden çocuklar, gelecek inşasında bir rol yüklenebilir. Bu yüzden onları bu yoldan edecek her türlü engeli ortadan kaldırmak da bir görevdir. Kişiler bir gün hayatlarının son bulacağını bilir. Çocukları sayesinde kendilerinin de var olmaya devam edeceğini bu vesileyle de üstünde yaşadıkları ülkenin ve dahi dünyanın selametinin çocukların elinde olduğunu düşünür. Bu derin yaklaşımdan dolayı Mehmet Akif çocuklara salt küçük bireyler gözüyle bakmaz. Onların çocuk dünyalarında var olan coşkunun eğitimle olumlu bir noktaya taşınmasını/taşınabileceğini düşünür.

“Bebek Yâhud Hakk-ı Karâr” şiiri ilk olarak 16 Aralık 1909 tarihinde *Sırat-ı Müstakim* dergisinde yayımlandı. Üç kız, iki erkek çocuk sahibi olan Akif; bu şiire kendi kızlarını konu etmiştir. İlk iki kızının adları Cemile ve Feride’dir.

Bu şiirin diğer şiirlerden bir farkı vardır. Şimdiye kadarki ve bundan sonraki tüm şiirler, çocukları ya birinci ya da üçüncü kişi üzerinden anlatır. İlk defa bu şiirde çocuklar kendilerini kendi lisanlarınca ifade edeceklerdir. Mehmet Akif’in “Bebek Yâhud Hakk-ı Karâr” şiiri, yapı bakımından çocuk edebiyatı bağlamına en uygun şiirdir de denebilir.

Günümüz çocuk dünyası için çok da sıradan olan ‘oyuncak bebek’ kavramı dönemine göre oldukça önemli bir farkındalığı ifade eder. Şiirde baba yani Mehmet Akif, Cemile ve Feride’ye ayrı ayrı birer bebek alır. Bu oyuncak bebekler, Mehmet Akif’in çocuklarına verdiği değeri gösterir ya da onun ne kadar iyi bir baba olduğunun altını çizer. Küçük Feride, bebeğini birkaç gün içinde kırar. Bu şiir, işte Feride’nin bebeğini kırdıktan sonra ablası Cemile’nin bebeğine göz koymasının hikâyesini anlatır.

“*Bizim Cemîle Ferîde’yle bir sabah gelerek,
Unutma beybaba, akşam birer hotozlu bebek,
Getir, kuzum...*” (Bebek Yâhud Hakk-ı Karâr: 454)

Kızlarının bebek isteğini geri çevirmeyen baba, kız çocukların özellikle oyuncak bebeklerle olan yakın ilişkisini gözler önüne serer. Bebekler karşısında “*sevinme halleri*” görülmeye değer olan çocuklar, bir dakika oturmadan bebekleriyle oynarlar. Bebeğin neden olduğu mutluluk karşısında uyumayı unutan çocuklar, uyarılara rağmen oynamaya devam ederler. Çocuklardan henüz yaşı beş bile olmayan Feride,

“*Sabaha kadar hep bebeğini hoplattı.
Ne ninniden alıyormuş, ne öyle hoppaladan...
“İşıl işıl bakıyor â! Bebek değil, afacan!”
Sabâha karşı tükenmiş mecâli yavrucuğun:*”

Mışıl mışıl uyuyor... Değmeyin aman uyusun" (Bebek Yâhud Hakk-ı Karâr: 456).

Küçük kız çocuğu, uyanır uyanmaz yeniden bebeğine sarılır. Büyüklerinden gördüğü tavırlarla bebeğini üç saat boyunca uyutmaya çalışır. Feride'nin bebeğini uyuturken söylediği ninni dikkat çeker:

*– Aman da pek yaramaz, uyku sıçramış başına.
Bakın beşik de getirdim, bakın yatar mı şuna?
Yatar mısın seni maymun? Kapar mısın gözünü!*

Acık da dinlesen olmaz mı annenin sözünü" (Bebek Yâhud Hakk-ı Karâr: 456).

Evdaki herkes bebeğin uyuduğuna 'inanmışken' birden Feride'nin bebeği dövdüğü işitilir. Şair, bu durumu "*bebek ne yaptı bilinmez*" şeklindeki bir ironiyle ifade eder. Eğer bebek, "*güzel güzel uyumuş olsa kız da dövmez ya*" diyen şair, bebeğin başına gelecekleri haber verir gibidir. Tüm bu hırpalamaların neticesinde bebeğini kıran Feride, artık pek üzgündür. Şair, oyuncak bebeğin geldiği son hali şöyle anlatır:

*“Çiçek çıkarmışa dönmüş, getirdiler ki, yüzü;
Birer kafes gibi kalmış o kuş bakışlı gözü.
Başında saçtan eser yok, ayak topal, kollar
Omuzdan oynamıyor, kim bilir ne illeti var?
O kanlı canlı bebek şimdi işte bir kötürüm...*

– Bu ölmüş artık ayol, göm götür de, hem ne ölüm!" (Bebek Yâhud Hakk-ı Karâr: 458).

Feride'nin bebedsiz kalmasına karşılık Cemile'nin bebeği sapasağlamdır. Bu duruma daha fazla dayanamayan Feride, ablasından bebeğini ister. "*Verir miyim sana hiç bebeğimi!*" çıkışıyla karşılaşır. Zira Feride'nin bebeğine yaptığının aynısını kendi bebeğine yapmasından korkmaktadır. Babanın araya girmesiyle kısa süreliğine bebeği vermeye razı olur. Çocukların oyuncak bebekler karşısında takındıkları büyük birey tavrı, onların gelişimleri için olumlu sonuçlar açığa çıkaracaktır. Ancak bunun yerleşmesi için de belli bir zaman gerekecektir.

Ablasının bebeğini alan "*Feride'nin yüzü*" gülmeye başlar. Baba özellikle şunu ifade etme gereği duyar: Ödünç mal, sahibinden başkasına yar olmaz. Oyun ve oyuncaklar üzerinden mülkiyet kavramını, ödünç eşya alma bilincini öğretmeye çalışan baba, aynı zamanda hikâyenin sonunu da merak etmektedir. Zira Feride, iade etmek zorunda kaldığı bebeği tekrar almak ister. "*Sen ablasın ne kadar olsa*" uyarısıyla bebeğini Feride'ye veren Cemile, bir süre sonra küçük kızın mutluluğuna aldırış etmeden oyuncakını yeniden ister.

Şair bu şiirle çocuk dünyasındaki mülkiyet kavramını ya da mülkiyetsizlik kavramını gözler önüne serer. Çocukların tüm algıları oyun odaklı olduğundan mülkiyet kavramıyla pek ilgili değildir. Çocuklardaki mülkiyet bilincinin doğru bir şekilde anlaşılması için 'oyuncak bebek' sembolü oldukça dikkat çekici bir örnektir. Sahip olunanların kıymetini öğrenmenin en iyi yolu da onların

eksikliklerini hissetmektir. Şair de çocuklara sahip olduklarının kıymetini bilmeleri bilincini aşlamaya çalışmıştır.

“Hüsrân-ı Mübîn” şiiri, ilk olarak 11 Şubat 1909 tarihinde *Sırat-ı Müstakim* dergisinde yayımlanan altı dizelik bir şiirdir. Bu şiirde anne babaların çocuklarına dair beklentilerine yer verilir. Anne ve baba çocuklara dair farklı farklı hayaller kurarken çocuğun ne istediğini hiç akıllarına getirmezler. Anne ve babanın bu çatışmaları esnasında arada kalan çocuklar heder olmaktadır.

“Âmâli tezâd üzre giderken ebeveynin,
Hep böyle harâb olmada etfâl ara yerde!” (Hüsrân-ı Mübîn: 416).

“Dirvâs” adlı şiir, ilk defa 25 Mart 1909 tarihinde *Sırat-ı Müstakim*'de yayımlanmıştır. Bu şiir de “Kocakarı ile Ömer” şiiri gibi konusunu İslam tarihinden almaktadır. Her ne kadar bir çocuk olarak bahsedilse de Dirvâs, yanındaki yaşlı kişilerden dolayı çocuk olarak nitelendirilmiştir. Aslında şiirde bahsedilen Dirvâs, çocuk değil, genç bir delikanlı olsa gerektir. Zekâsı ve belagatiyle ön plana çıkan genç, aklın yaşta değil başta olduğu biçimindeki atasözümüzü doğrulamaktadır. Emeviler döneminde Halife Hişam bin Abdülmelik yönetiminin söz konusu olduğu zamanda Şam yakınlarında meydana gelen kıtlık için bir bölge sakini, kıtlık zamanında bir nebze de olsa rahatlamak için Hişam'dan yardım isteyeceklerdir. Bu zorlu durumda sözcü olarak da Dirvâs adında, şiirde çocuk olarak bahsedilen ama muhtemelen genç bir delikanlı olan kişiyi sözcüleri olarak tayin ederler. Dirvâs da verilen zorlu görevi zekâsıyla aşmayı başarabilmiştir. Bu çalışmada; Dirvâs ile ilgili ‘genç mi yoksa çocuk mu’ olduğu şeklindeki belirsizlikten dolayı daha fazla bir incelemeye gidilmeyecektir. *Ömer bu âlemi gördükçe gaşy içindeydi...*” (Kocakarı ile Ömer: 292, 294).

YOKSULLUK, SAHİPSİZLİK, HASTALIK VE ÖLÜM KARŞISINDA ÇOCUK

Mehmet Akif Ersoy'un şiirlerinde her kesimden insana rastlanmaktadır. Ancak “*olaylar ve durumlar içinde doğrudan yer alan ana kahramanların daha çok çocuk ve kadınlar olduğu dikkati çeker*” (Aydoğan, 1996: 30). Kadın ve çocukları ortak paydada buluşturan olgu ise genellikle yoksulluktur.

“Hasta” şiirinde veremli bir gençten bahsedilir. Mithat Cemal Kuntay, bu şiirde bahsedilen kişinin kim olduğunu Akif'e sorduğunda onun Halkalı Ziraat Mektebinde öğrencisi de olan “*cenup vilayetlerinden gelen bir çocuk*” olduğunu öğrenir. Bu okulda Akif, adı Ahmet olan bu gencin edebiyat dersine girermiş (2014: 64). Her ne kadar şiirde çocuk olarak bahsedilse de lise öğrencisi olan Ahmet bir gençtir. Bu çalışma, Akif'in şiirlerinde çocuklara odaklandığından “Hasta” şiiri incelemeye alınmamıştır.

“Küfe” şiiri, ilk olarak 17 Eylül 1908 tarihinde *Sırat-ı Müstakim* dergisinde yayımlandı. Şiirde anlatıcı konumundaki kişi İstanbul'un kenar semtlerinden birinde yaşamaktadır. Sabahın erken saatlerinde dışarı çıkan anlatıcı, yaşadıkları

yeri tasvir eder. Burada binalar “*ayakta durmaya elbirliğiyle gayret*” etmektedir. Yüzme bilmeden bu semtlerde dolaşmak mümkün değildir diyen anlatıcı, mizah unsurunu da kullanarak yoksunluğun boyutlarını gözler önüne serer. Sokakta ayağına bir küfe takılan anlatıcı, hikâyeye giriş yapmış olur.

“*Bu bir hamal küfesiymiş... Aceb kimin? Derken;
On üç yaşında kadar bir çocuk gelip öteden,
Gerildi, tekmeyle indirdi öyle bir küfeye:
Tekermeker küfe bîtâb düştü tâ öteye*” (Küfe: 54).

Yoksulluk olgusuna dair, dönemin İstanbul’unda birçok vaka söz konusu edilebilir. Ancak on üç yaşında bir çocuğun söz konusu edilmesi ancak yaşanmışlıkla izah edilebilir. Sanatında hayatı/ hayatını anlatan şair, bu şiirde önce gözlemci kişi konumundayken sonra vakaya dâhil olacaktır. Küfeyi tekmeleyen çocuk, aslında bir hamalın oğludur. Babası, bu tekmelediği küfenin altında can vermiştir. O da intikamını hayattan değil de bu küfeden almaktadır. Annesi yaptığının yanlış olduğunu, küfenin bir kabahatinin olmadığını, tam aksine babasının bu küfeyi para kazanmak konusunda çok uğurlu gördüğünü söyler. Ayrıca anne, babasının ölümünden sonra vazife sırasının on üç yaşındaki çocuğuna geldiğini ifade eder. Anne, çocuğun kendisine ve küçük kardeşine bakmak zorunda olduğunu ifade ederek çocuğun motivasyonunu arttırmak ister. Aslında çocuğun başka da çareleri yoktur. “*Bebek misin daha öğrenmedin mi sen işini?*” diyen anne, aslında onun bebek olmadığını ama yetişkin de olmadığını bilmektedir. Sadece yoksulluğun vardığı noktada aç kalmamak için on üç yaşında bir çocuğun emeğine muhtaç olduğunu/ olduklarını unutmuş gibi yapar. Aslında o, adı Hasan olan çocuğunu cesaretlendirme amacındadır. Yaşama dair tek umutları Hasan’dır. Bu gergin ortamda anlatıcı devreye girer:

“– *Ayol dinle annenin sözünü!*” (Küfe: 56) diyen anlatıcı, anneye hak verse de o da çocuğun azarlamasından nasibine düşeni alır. Yine de anlatıcı, nasihatlerine devam eder.

“*Fakat, baban sana ismarlayıp da gitti sizi.
O, bunca yıl çalışıp alınının teriyle seni
Nasıl büyüttü? Bugün, sen de kendi kardeşini,
Yetim bırakmayarak besleyip büyütmelisin*” (Küfe: 58).

Yetim olmanın babasızlıktan ziyade evin nafakasının olmaması olarak tanımlandığı görülür. Hasan, her ne kadar çocuksa da kendisinden küçük kardeşi olduğu için baba rolünü üstlenmek zorundadır. Böylece kardeşi yetim olmamış olacaktır. Hikâyenin en trajik kısmı bundan sonra başlamaktadır. Zira komşularının gelini Hasan’ın çok zeki bir çocuk olduğunu onun da okuması gerektiğini, hatta okumasına yardımcı olabilecek bir tanıdıkları olduğunu söylemiştir. Her ne kadar Hasan okumak istese de çalışmaya mecburdur. O da “*okutma sen de hamal yap bu yaşta şimdi beni!*” diyerek annesine serzenişte bulunur. Anlatıcı, konuşmanın uzayacağını düşünerek oradan uzaklaşır fakat çocuğun akıbetini de merak eder.

Başka bir gün kızıyla Fatih'te kömürcüler çarşısına gittiğinde hiç beklemediği bir manzarayla karşılaşır:

*“Hakikaten görecek şey değil mi ya? Derken,
Dönünce arkama, baktım: Beş on adım geriden,
Belinde enlice bir şal, başında âbânî,
Bir orta boylu, güler yüzlü pîr-i nûrânî ;
Yanında koskocaman bir küfeyle bir çocuk,
Yavaş yavaş geliyorlar. Fakat tesâdüfe bak:
Çocuk, benim o sabah gördüğüm zavallı yetîm...
Şu var ki, yavrucağın hâli eskisinden elîm:
Cılız bacaklarının dizden altı çırçıplak...
Bir ince mintanın altında titriyor, donacak!
Ayakta kundura yok, başta var mı fes? Ne gezer!
Düğümlü, alnının üstünde sâde bir çember.
Nefes değil, o soluklar, kesik kesik feryâd;
Nazar değil o bakışlar, dümû'-i istimdâd.
Bu bir ayaklı sefâlet ki yalnayak, baş açık;
On üç yaşında buruşmuş cebîn-i sâfi, yazık!”* (Küfe: 62).

Şiirden de anlaşılacağı üzere tüm arzusu okumak olan Hasan, küfesini sırtlamış yüküyle beraber yol almaktadır. Hasan artık tanınmaz haldedir. Şiirdeki “*donacak*” ifadesinden mevsimin de kış ya da kışa yakın zamanlar olduğu anlaşılmaktadır. Yoksullar için, özellikle de çocuk yoksullar için, kış çetin zamanlardır. Hele bir de bu çocuk, Hasan gibi, başı açık, dizkapağından aşağısı çıplak, üstünde de ince bir gömlek varsa perişan bir haldedir. Hasan'ı bu halde gören anlatıcı, çok üzülür. Yükünü sırtlamış olan Hasan, yolun karşısına geçerken ortaokul öğrencisi elli çocuğa yol vermek zorunda kalır. Anlatıcı, bu çakışma üzerinden yoksulluğun insanı savurduğu halleri belirginleştirmiştir. Eğer Hasan da okumuş olsaydı o da o çocukların arasında olmuş olacaktı. Anlatıcı da bu trajik hal karşısında sırtında yük olan Hasan'ın aslında kaderin nedeni bilinmeyen bir cezasını yüklediğini söyleyerek şiiri bitirir. Şiirdeki son dizeler aynı zamanda şairin de çaresizliğini ifade eder. Çocukların yoksullukla imtihanının en trajik hadiselerden biri olarak ifade edildiği söylenebilir.

Mehmet Akif Ersoy'un kendi hayatından bir trajediyi anlattığı “*Selmâ*” adlı şiir, ilk defa 24 Aralık 1908 tarihinde *Sırat-ı Müstakim*'de yayımlanmıştır. Şiir, “*Hemşîrezâdemdir. Dört yaşında öldü.*” serlevhasını taşır. Serlevhadan da anlaşılacağı üzere şiir, Akif'in kız kardeşinin dört yaşında ölen çocuğuyla ilgilidir. Anlatıcı, dünyaya dair sorunları düşünerek şiire başlar. Hayatın geçim savaşı, cihanınsa savaş alanı olduğunu belirtir. Böyle zamanlardaki düşünce anlarının ise “*mütareke dönemi*” olduğunu ifade eder. Tam bu esnada annesinin “*hasta ağırlaştı, durmasın, akşam hemen bizim eve gelsin*” şeklindeki mesajını bir komşularından öğrenir. Eve vardığında annesinin:

*“Senin değil yedi kat ellerin yanar ciğeri,
Ölüm döşekleri üstünde görse yavrucuğu”* (Selmâ: 154)

dediği durumla karşı karşıya gelir. Zaten anlatıcı bu evi “*perişan ev*” olarak nitelendirmektedir. Annesi, çocuğu iyileştirsin diye birçok doktorun gelip çocuğu muayene ettiklerini ama hastalıktan bir şey anlamadıklarını söyler. Hasta çocuğun hali ortadayken çocuğun annesinin de perişan olduğu görülür.

*“Kesildi kardeşin artık yemekten, içmekten;
Lakırdı dinlemiyor, kendini helâk ediyor.
O hastadan daha şâyân-ı merhamet... Görsen...”* (Selmâ: 154).

Annenin içinde bulunduğu hal, kötüdür. Çocuğu gözleri önünde yavaş yavaş ölmektedir. Zaten bu, bu şekilde hasta olan ilk çocuğu da değildir. Bundan önce dört çocuğu daha aynı şekilde can vermişlerdir. Bir annenin çocuğuyla imtihanı şüphesiz ki çok zordur. Anlatıcı, kardeşiyle konuşarak onu teselli edeceğine inanır. Anne ise ona, kızının şu an kardeş değil, ölmekte olan bir çocuğun annesi olduğunu ve yüzden de hiçbir şeyin onu teselli edemeyeceğini ifade eder.

*“Lakırdı kâr edecek kim? Duyar mı hiç beriki?
Kolay bir iş mi? Senin anne olduğun var mı?
Çocuk o halde iken anne sözden anlar mı?”* (Selmâ: 156).

Çocuğun içinde bulunduğu hal, her geçen dakika kötüleşmektedir. Ninesi onun bu hali karşısında onun yerine ölmeyi diler. Zira belki de ölümün yaşlılardan ziyade çocuklara hiç yakışmadığını ifade eder. O ömrünü tamamlamış, kendi halinde bir ölümü beklemektedir. Oysaki torunu, bir evi ev yapan temel varlıktır. O olmadan karı kocayı bir arada tutmak zordur. Ailenin yaşam umudu, geleceğe dair mutluluğudur. Şiirin sonunda “*âh gitti evlâdım!..*” (Selmâ: 158) diyen annenin sesi işitilir. Şiirin adeta bu inleyişle bitmesi, ölüm karşısındaki çaresizliği ifade eder.

“Meyhâne” şiiri, ilk defa 22 Ekim 1908 tarihinde *Sırat-ı Müstakim*'de yayımlanmıştır. Bu şiirde de yoksulluk temasına yer verilmiştir. Ancak burada ne yetim çocuklar ne de yaşı tutmadığı halde çalışmak zorunda kalan çocuklar vardır. İçki illetine yakalanmış, sorumluluk ve utanma duygusunu yitirmiş insan/lar söz konusu edilmiştir.

Şiir bir meyhane tasviriyle başlar. Yapı olarak harabe olan meyhane, “*karanlık ve aşağılık*” bir dükkândır. Buraya gelenler, amaçlarını yitiren insanlardır. Tıpkı meyhane dükkânı gibi. İçki düşkünlüğü müdavimlerinin en güzel zamanlarını esir almıştır.

Yolda yürürken yolu meyhaneye denk gelen anlatıcı, meyhane kapısında bir adamla bir kadının dikildiklerini görür. İçeriye bakılmaktadırlar. Aradıkları adamı bulduklarında kadın konuşmaya başlar:

*“–Demek taşınmalı artık çoluk çocuk buraya!
Ayol, nedir bu senin yaptığın? Utan azıcık...”*

*Anan da, ben de, yumurcakların da aç kaldık!
Ne iş, ne güç, gece gündüz içip zıbar sâde;
Sakın düşünme çocuklar aceb ne yer evde?"* (Meyhane: 102).

Meyhaneyi mesken tutan kadının eşi; evini unutmuş, evde olan karısı, annesi ve çocuklarının ne yiyip içtiklerinden habersizdir. Kadın çalışarak “üç beş kuruş” kazandığında da onu alarak meyhaneye gider. Oysaki kadın, artık çalışmaktan tükenmiştir.

*“Ayakta sallanışım zorladır Hudâ âlim!
Çalışmadın, beni hep bunca yıl çalıştırdın;
O yavrucakları çıplak, sefil alıştırdın;”* (Meyhane: 104).

Bu şiirde çocuklar, tek kelimeyle sarhoş bir babanın mağdurudurlar. Çıplak ve sefil bir halde yaşamak zorundadırlar. Evlilik çağına gelen evin kızı, babası sarhoşun teki olduğundan evlilik için uygun görülmez. Daha küçük olan erkek çocuk ise okuldan kovulmuştur.

*“Necip de minderi koltukta geldi mektepten...
Demiş ki kalfa: ‘Sekiz aydır almadım hele ben
Ne haftalık, ne de aylık... Senin baban olacak
Kumarcı, oğlu için az yesin de tutsun uşak!’
Kovuldum anne! deyip ağlıyor zavallı çocuk...”* (Meyhane: 104).

Kovulma gerekçesi, kalfanın parasının sekiz aydır verilmemesidir. Kumarcının, sarhoşun çocuğu için boş yere çalışmayacağından çocuğu evine gönderir. Oysaki çocuk derslerinde oldukça başarılıdır. Eğer okuyabilseydi “adam” olabilecekti. Babasının bunca kötülüğüne rağmen çocuğun gece yarısı babasını göresi gelir.

*“Üç akşam oldu ki yoksun. Necip: Babam nerde?
Ben isterim onu mutlak demez mi? Bak derde!
Sular karardı; bu saatte hiç gezer mi kadın?
O, sarhoşun biri, tut kim sokak sokak aradın...
Nasıl bulursun a yavrum? Yarın gelir belki,
Dedim. Fakat çocuğun durmuyordu. Baktım ki
Avutmanın yolu yok; komşunun Hüseyin Ağ'yı
Alıp dolaşmadayım yatsı vakti dünyâyı”* (Meyhane: 106).

Mehmet Akif, her nasıl olursa olsun çocukların ebeveynsiz kalmaması gerektiğini öne çıkarır. Şiirlerinin genelinde aile bütünlüğünü korumak istediği anlaşılan şair, çocukların sağlıklı bir kişilik kazanabilmeleri için aile bütünlüğünü önemsemektedir. Sarhoş da olsa, kumarbaz da olsa bir eve anne de baba da gereklidir. Ancak, şiirlerde genellikle bu şekilde mağdur edilen çocuklarla beraber mağdur kadınlar da vardır. Çocuklar ne kadar mağdursa kadınlar, hem o evde yaşayan bir birey oldukları için hem de anne oldukları için onlardan iki kat daha fazla mağdurdur. Hem anne rolünü hem de baba rolünü yüklenmek zorundadırlar.

Tüm yaşananlara rağmen kadın, kocasını evine, çocuklarına götüremeden işittiği “boşsun” lafıyla bayılır.

“Seyfi Baba” şiiri ilk defa 17 Aralık 1908 tarihinde *Sırat-ı Müstakim*'de yayımlanmıştır. Şiir, Seyfi Baba'nın hastalandığını işiten anlatıcının evden çıkmasıyla başlar. Ancak şiirde dönemin İstanbul'unda karşılaşılan insan manzaralarına yer verilir. Konumuzla ilgili olan kısmı ise “Meyhane” şiirinde yer verilen aile bütünlüğünün öneminin gerekçesine yer verilmiş olmasıdır.

“Kocasından boşanan bir sürü bîçare karı;
O kopan râbitanın, darmadağın yavruları;
Zulmetin, yer yer, içinden kabaran mezbeleler:
Evi sırtında, sokaklarda gezen âileler!” (Seyfi Baba: 196).

Boşanmanın olduğu yerde hep mağdur olan anneler ve çocuklardır. Bu durumda kadın çaresiz, çocuk da darmadağın bir haldedir. Şair, bu türden ailelerin yaşantısını çöplüğe benzetir. Ailelerde görevini yerine getirmeyen erkek, kendisiyle beraber eşini ve çocuklarını da felakete sürüklemektedir.

“Köse İmam” şiiri ilk defa 10 Mart 1910 tarihinde *Sırat-ı Müstakim*'de yayımlanmıştır. Bu şiir, İslam'da çok eşlilik olgusunun yanlış anlaşıldığını, erkeklerin sorumluluk bilincinden uzak, tamamen keyfi sebeplerle birden fazla kadınla evlenmesinin yanlış olduğunu ortaya koyduğu bir şiirdir. Bunun dışında kadına dönük şiddet de yer verilen konulardandır. Yine bu şiirde de sorumluluk duygusu taşımayan, görevini yerine getirmeyen erkeklerin kadın ve çocuklar üzerinde neden olduğu mağduriyetler dile getirilir.

Şiir, anlatıcının Köse İmam adlı ileri görüşlü bir imam dostunu ziyarete gitmesiyle başlar. Ziyaret esnasında anlatıcı, Köse İmam'ın yanına gelen bir kadının kocasından çektiği eziyetleri anlatmasına şahitlik eder.

“Üç çocuk annesi, emzikli kadın tek başına,
Koca berhâneyi silsin de, süpürsün de sana,
Yine sen bilmeyerek zâlim onun kıymetini,
Dene bîçârede kalkıp kolunun kuvvetini!” (Köse İmam: 380).

Koca, üç küçük çocuk babasıdır. Lakin eşi ve çocuklarıyla ilgili sorumluluklarını yerine getirmemektedir. Buna rağmen yeniden evlenmek ister. İleri görüşlü bir insan olan Köse İmam, kocayı çağırır ve yaptığıının yanlış olduğunu söyler. Koca “şeriate” göre evlenmenin hakkı olduğunu belirtir. Buna karşılık Köse İmam da kocaya:

“Ağzı meyhaneye rahmet okuturken, hele bak,
Bana gelmiş de Şeriatçı kesilmiş... Avanak!” (Köse İmam: 386) cevabını verir.

Bu şiirde de şair, boşanma olgusuna karşı çıkar. Eşler arasındaki sorunun mahkemeye taşınması durumunda boşanmanın gerçekleşeceğinden endişe eden Köse İmam, eşlerin barışmalarının önemli olduğunu belirtir. Bu şekilde ailenin

bütünlüğü sağlanmış olacaktır. Aksi durumda babaları sağ olup öksüz dolaşan binlerce çocuk sokaklarda gezmektedir. Bu şiirde şairin şiirlerinin tamamında karşımıza çıkan duyarlılık ifade edilmiştir. Şair; özellikle ihtiyar, kadın ve çocuklara acıdığını belirtir. Bu üç kısım insanlara mutlak anlamda merhamet göstermek gereklidir.

*“Ayrılık faslı da var sonra bunun, mahkemede!
Ne kadınlar, ne sefâlet doğuranlar görürüz;
İşte binlerce çocuk, hem baba sağ, hem öksüz!
Üç sınıf halka içim parçalanır, hem ne kadar!
İhtiyarlar, karılar, bir de küçükler; bunlar
Merhamet görmeli, yüz görmeli insanlardan;
Yoksa, insanlığı bilmem nasıl anlar insan?”* (Köse İmam: 394).

“Âhiret Yolu” adlı şiir, ilk defa 2 Aralık 1909 tarihinde *Sırat-ı Müstakim*'de yayımlanmıştır. Şiirde anlatıcı, cenaze merasimine katılan kişilerdendir. Onun gözlemlediği manzara aktarılmıştır. Ölen bir kişinin evden alınışı ve defnedilişi anlatılmaktadır. Bu esnada aile bireylerinin, akrabaların, komşuların duygularına da yer verilmiştir.

Şiirin en trajik kısmı ölen adamın beş yaşındaki kızına babasının öldüğü haberinin verilmesidir. Küçük kız, herkesin bulunduğu ortamda babasını göremediğinden sorar:

*“– Babam ne oldu?
– Baban... Öldü.
– Etme Ayşe Hanım,
Bu söylenir mi ya? Hicrân olur zavallı kıza...”* (Ahiret Yolu: 422).

Babasının ölüm haberini alan küçük çocuk, tam olarak ölümün ne olduğunu idrak edemese de gözyaşlarına hâkim olamaz. Anlatıcı, küçük kızın bu hazin durumu karşısında *“benim o mersiye yâdımnda ağlıyor ebedî”* (Ahiret Yolu: 422) diyecektir. Zira çocuk için baba dayanılan bir güvenç kaynağıdır. Babanın varlığı çocukların ‘boynu bükük’ kalmamaları demektir.

“Kocakarı ile Ömer” şiiri, ilk defa 6 Mayıs 1910 tarihinde *Sırat-ı Müstakim*'de *“Üstâd-ı necibim Ali Ekrem Bey'e”* serlevhasıyla yayımlanmıştır. Bilindiği üzere Ali Ekrem Bey, Namık Kemal'in oğlu, Mehmet Akif'in de yakın bir dostudur.

Bu şiir, konusunu İslam tarihinden almaktadır. Şiirde İslam halifesi Hz. Ömer ve yaşlı bir kadın arasında geçen bir olay anlatılmaktadır. Yaşlı kadın, aç olan torunlarının içinde buldukları yoksunluk durumlarının sorumlusu olarak Halife Ömer'i gösterir. Eğer Halife Ömer, sorumluluğunu yerine getirmeyecekse, maiyetindeki ihtiyaç sahibi insanların ihtiyaçlarını gidermeyecekse bir an evvel o makamı terk etmelidir. Şair, bu şiirde aslında dönemin yöneticilerini eleştirir. Şiirin 1910 yılında yazıldığı düşünüldüğünde bu eleştirilerin ‘İttihat ve Terakki’

yönetimine olduğu söylenebilir. Yöneticilerin sahip olması gereken hassasiyetlerin ifade edilmiş olması açısından da ayrıca önemli bir şiidir.

Şiir, Hz. Muhammet'in amcası Hz Abbas'ın tanıklığıyla nakledilir. Hz Abbas, İbni Hattâb olarak da bilinen Hz Ömer'i ziyarete gider. Gece yarısı Ömer'in Medine sokaklarını dolaşma teklifiyle mahalleleri dolaşmaya çıkarlar. Kıyafet değiştiren Ömer, şehirde ihtiyaç sahibi olup olmadığını yerinde görmek amacındadır. Medine dışında bir çadırın önünde durup çadırda olup bitene kulak kesilirler:

*“Ocak başında oturmuş bir ihtiyarca kadın.
'Açız! Açız!' diye feryâd eden çocuklarının,
Karıştırıp duruyorken pişen nevâlesini;
Çıkardı yuttuğu yaşlarla çırpınan sesini:
– Durundu yavrularım, işte şimdicek pişecek...
Fakat ne hâl ise bir türlü pişmiyordu yemek!
Çocukların yeniden başlamıştı nâleleri...”* (Kocakarı ile Ömer: 274).

Ömer, gördüğü manzara karşısında çok üzülür. Yaşlı kadın, yiyecek bir şey olmadığı için tencerenin içine taş atmış, onları kaynatmaktadır. Bir ümitle eğer çocuklar uyursa ağlamaları kesilecektir. İçeri giren Ömer, çocukların neden ağladıklarını sorduklarında *“bugün ikinci gün, aç kaldılar”* (Kocakarı ile Ömer: 276) cevabıyla karşılaşır. Kocası ve çocukları ölen yaşlı kadın torunlarıyla yapayalnız kalmıştır. Ancak yaşlı kadına göre tüm bu olanların sorumlusu Halife Ömer'dir. Zira o, yetim avuturken Halife'nin uyumaya hakkı yoktur. Tüm bunları söylerken çocukların açlık nidalarına da avutucu cevaplar vermeye devam eder.

“Açız! Açız! Bize bir lokma olsun ekmek ver...”
“Susundu yavrularım, işte oldu, şimdi pişer!” (Kocakarı ile Ömer: 282).

Yaşlı kadının ihtiyaçlarını gören ve sabaha karşı *“zahire ambarına”* varan Ömer, bir un çuvalını sırtına alarak, Abbas'a da bir testi yağ vererek tekrar yaşlı kadının çadırının yolunu tutar. Çadıra varış, hem yaşlı nine hem çocuklar hem de onca yorgunluğuna rağmen Ömer için tam bir mutluluk patlamasına neden olur.

*“Ocak tutuştu, yemek pişti;
– Var mı teyze kabın?
Getir de indirelim...
– Var büyükçe bir kap, alın.
Yemek sıcaktı, fakat kim durup da bekleyecek!
Ömer, çocuklara bir bir yedirdi üfleyerek!
Kesildi haymede mâtem, uyandı rûh-i sürûr;
Çocuklar oynuyorlar, kadın ferîh ü fahûr.
Ömer bu âlemi gördükçe gaşy içindeydi...”* (Kocakarı ile Ömer: 292, 294).

SONUÇ

Geçmişten günümüze değin, her milletin edebiyatında bir şekilde çocuklar, çocuklara dair konular kendisine genişçe yer bulmuştur. Bu, hem çocukların kişisel

gelişimlerinin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesi için hem de geleceğe daha emin adımlarla yürümeleri için bir ihtiyaçtır. Doğrudan doğruya hedef kitlesi çocuklar olan eserler, çocuk edebiyatı bağlamında değerlendirilir. Bazen de hedef kitlesi doğrudan doğruya çocuklar olmayan, fakat çocukların ait oldukları topluma dair değerlerini ön plana çıkaran ve bu bağlamda çocukları da kapsama alanına alan sanatçılar da vardır. Mehmet Akif Ersoy da bu türdeki sanatçılardandır.

Mehmet Akif Ersoy, sadece şair kimliğiyle değil yüksek insani hassasiyetleriyle de hem Türk edebiyatında hem de düşünce dünyamızda kendisine yer bulabilmiş ender şahsiyetlerdendir. Hayatı boyunca iyinin, güzelin, doğrunun yanında yer almıştır. İlkelerinden taviz vermemiştir. Bu yüzdendir ki *Safahat* adlı şiir kitabı en fazla basılan eserlerdendir. Ancak günümüz okurları için dilinin ağır olmasından dolayı en çok okunan eser olduğu söylenemez.

Safahat adlı şiir kitabında her kesimden insan manzarasıyla karşılaşmak mümkündür. Akif'in şiirlerinde kadın, erkek, genç yaşlı, hamal, paşa, zengin, fakir gibi sıfatlara haiz insan unsuruna rastlanmaktadır.

Safahat'ta çocuklara geniş şekilde yer verilmiştir. Yer verilen çocuklar, öncelikle hayatın olağan akışı içinde çocuk dünyasının taşıdığı yaklaşımları sergilerler. Hayatlarının odağında oyun ve oyuncaklar vardır. Oyunları için mekânsal ya da ekonomik bir sınırlama yoktur. Çocuklar, her zaman masumiyetleriyle, saflıklarıyla ön plandadır. Yaptıkları yaramazlıklar da onların buldukları yaşlarının bir gereğidir.

Her kültürde çocuklar geleceği simgeler. Mehmet Akif'in şiirlerinde de bu özellik karşımıza çıkar. Geleceğe dair her tasarımda çocuklar, çoğunlukla büyükler tarafından, öne sürülürler. Sağlıklı bir gelecek inşasının nişaneleri olarak görünürler. Bu yüzden de okuma arzusu, bu gruptaki çocuklar için önemli bir özelliktir. Okul ortamlarında ön plana çıkarılan çocuk profili, küçüklerin okula daha sempatik yaklaşımları amacına matuftur.

Şairin şiirlerinde çocuk dünyasına dair her tema, bir amaca hizmet eder. Yaramazlık yapmak nasıl ki çocukluğun doğasında varsa doğruluk da çocuğun doğasında vardır. Bunların korunup desteklenmesi önemlidir. Bunun için de çocukların sağlıklı bir çevrede yetişmelerinin önemi vurgulanır.

Şiirlerde Mehmet Akif'in duyarlılıklarıyla eş güdümlü olan insan manzaraları, çocuklarda daha çarpıcı bir hal almaktadır. Çocuklar, genellikle yoksulluk içinde bir hayat sürmektedirler. Bu yoksulluğun çeşitli sebepleri vardır. Çocuklar ya yetimdirler ya içki ve kumar düşkünü bir babaları vardır ya da anne ve babaları boşanmıştır. En trajik durumda olan çocuklar ise yetim olanlardır. Bu yetim çocukların bir kısmı, yetişkinliğe ulaşmadan 'baba' rolünü yüklenmek zorunda kalmışlardır. Çoğu çalışamayacak kadar küçüktür. Bu gruptaki çocuklar, adeta ölüme terk edilmiş gibidirler. Hem şair de hem de okurda derin bir hüzne neden olurlar. İçki ve kumar düşkünü babalar, sorumluluklarını yerine getirmediği için

çocukları hem yoksuldur hem de yine babalarından dolayı horlanmaktadırlar. Yoksulluktan ya da babalarından dolayı okuyamayan çocuklar, okuyamama acısını taşırlar.

Belki de ölümün hiç yakışmadığı kesim çocuklardır. Bir çocuğun ölümü hep daha fazla acıya sebep olmuştur. Mehmet Akif'in şiirlerinde bu konu da kendisine yer bulmuştur. Çocukları ölen ebeveynler hayatlarının en zor anlarını yaşamaktadırlar.

Safahat, baştan sona başarılı ve gerçekçi insan manzaralarıyla dikkat çeker. Belki de bu insan manzaraları arasında en akılda kalanlar çocuklarla ilgili olanlardır. Bu, şair açısından duyarlılığının; okur açısından da hayatın en değerli varlıkları olan çocukların bir yansıması olarak okunabilir.

KAYNAKLAR

- Albayrak, N. (2010). *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Aydoğan, B. (1996). Mehmet Akif'in Manzum Hikâyeleri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(4), 7-54.
- Banarlı, N. S. (1998). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. C. 2. (s. 1151-1162). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Bilkan, A. F. (2005). Çocuk Edebiyatı –Kavram Ve Mahiyet-, *Hece Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı*, 9(104-105), 7-17.
- Cebeci, O. (2009). *Psikanalitik Edebiyat Kuramı*. İstanbul: İthaki.
- Çetişli, İ. (2007). Mehmet Akif Ersoy, *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Haz. İsmail Çetişli vd., (s. 265-276). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Emre, İ. (2006). *Edebiyat ve Psikoloji*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Erdoğan, İ. (2016). Eğitim Psikolojine Dair Ontolojik Bir Değerlendirme. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 13-2, S. 25, 2016-1, 89-102.
- Ersoy, M. A. (1989). *Mehmet Akif Külliyyatı*. Haz. İsmail Hakkı Şengüler. C. 1, İstanbul: Hikmet Neşriyat.
- Eşref, E. (2010). *Mehmet Akif*. Haz. Fahrettin Gün. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Geçtan, E. (1993). *Psikanaliz ve Sonrası*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kabaklı, A. (1985). *Türk Edebiyatı*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Kuntay, M. C. (2014). *Mehmet Akif: Hayatı-Seciyesi-Sanatı*. İstanbul: Oğlak.
- Özçelik, M. (2014), *Mehmet Akif Ve İstiklal Marşı*, İstanbul, Nar Yayınları.
- Pearson, C. S. (2003). *İçimizdeki Kahraman*. Çev. Sema Ayanbaşı, İstanbul: Akaşa Yayın Dağıtım Tanıtım Ltd. Şti.
- Süleyman Nazif. (1991). *Mehmet Akif*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Şirin, M. R. (2006). *Dersimiz Çocuk*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Yalçın, A., & Aytas, G. (2008). *Çocuk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Yetiş, K. (2006). *Bir Mustarip: Mehmet Akif Ersoy*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Üçüncü Kişi Etkisi Teorisi Bağlamında “Ahşap Gibisi Var mı ?” Söyleminin Değerlendirilmesi

İlker USTA

Prof. Dr.

Hacettepe Üniversitesi-Ağaççileri Endüstri Mühendisliği Bölümü-Ankara-Türkiye

ORCID: 0000-0002-0470-5839

iusta@hacettepe.edu.tr

Öz

Ahşap, sahip olduğu belirgin özellikleriyle insanlık tarihinin başlangıcından beri kullanılagelen, etkileşimsel yaklaşımlara bağlı olarak, çeşitli amaçlar kapsamında bireysel ve toplumsal kullanımlar için farklı şekillerde uyarlanarak değişik ürün ve uygulama tiplerleriyle günlük hayatın neredeyse her alanında karşılaşılan doğal bir malzemedir. Doğallığı ile çok yönlülüğü ve işlevselliği sebebiyle, böylesine yaygın kullanılan ahşap hakkında toplumsal ve kişisel farkındalığı ve ahşaba olan aşinalığı tespit etmek, önemli bir malzeme olarak ve değerli bir varlık olarak ahşabın tanınırlık ve bilinirlik bakımından kanıksanmışlığını ve alışılmışlığını gözler önüne serecektir. Dolayısıyla, bu çalışmada, “Ahşap gibisi var mı ?” söylemi odağında, yeni bir iletişim teması olan üçüncü kişi etkisi irdelenmiş ve bu söylem çerçevesinde kişilerin kendileri ile yakınlarının ve tanıdıklarının ahşap hakkındaki görüşleri içerik analizi yordamıyla değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçları, kişilerin yüksek düzeyde ahşap farkındalığına sahip oldukları halde, ahşabı günlük hayatta tercih edip kullanma bakımından kendilerinden ziyade yakınlarını ve tanıdıklarını öne çıkardıklarını ortaya koymuş ve “Ahşap gibisi var mı ?” söyleminin üçüncü kişi etkisi bağlamında olumlu bir yaklaşım içerdiğini göstermiştir. Buna göre, ahşap bilimi ve teknolojisi desteğinde ahşapsever bakış açısıyla gerçekleştirilecek etkinliklerin ve takdimlerin, ahşap konusunda toplumun bilgilenmesine katkı sağlayacağı ve kişilerin ahşap hakkındaki bilgi ve farkındalıklarını arttıracığı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahşap, Söylem, Alışılmalık, Üçüncü kişi etkisi, İçerik analizi.

Evaluation of the Expression “Is There Anything Like Wood ?” in the Context of the Third Person Effect Theory

Abstract

Wood is a natural material that is encountered in almost every aspect of daily life with different product and application types, adapted to different forms for individual and social uses within various purposes, depending on the interactional approaches since the beginning of human history with its distinctive features. Because of its versatility and functionality with its naturalness, identifying social and personal awareness and familiarity about wood that is so widely used will reveal the familiarity and ordinariness of wood as an important material and a valuable asset in terms of recognition and awareness. Therefore, in this study, the third person effect, which is a new communication theme, is examined in the context of "Is there anything like wood ?" and people's opinions about themselves and their relatives and acquaintances about wood are evaluated by content analysis. The results of the study suggest that, although people have a high level of wood awareness, people bring their relatives and acquaintances to the fore much more than themselves, and the expression "Is there anything like wood ?" has a positive approach in the context of the third person effect. According to this findings, it is considered that the activities and presentations to be realized with woodlover point of view in support of wood science and technology will contribute to the informing of the society about wood and will increase the knowledge and awareness of the people about wood.

Keywords: Wood, Expression, Conventionality, Third person effect, Content analysis

GİRİŞ

İlk kez 1983 yılında Walter Phillips Davison tarafından ortaya atılan Üçüncü Kişi Etkisi Teorisi (Third Person Effect Theory) (Hawks, 2002: 363), kişilerin medyanın başkaları üzerindeki etkisinin kendileri üzerindeki etkisinden daha büyük olduğuna inandıklarını savunmaktadır (Çakır & Çakır, 2012: 667). Davison (1983: 4)’a göre, medyanın verdiği mesajlardan kendileri dışındakilerin daha fazla etkilendiklerini düşünen kişilerin başkaları ile kendileri üzerinde algıladıkları etki arasındaki farka “üçüncü kişi etkisi” adı verilir. Hawks (2002: 363), iletişim alanındaki yeni araştırma konularından biri olan üçüncü kişi etkisi teorisi kapsamında yapılan çalışmaların, bu hipotezin açıklanmasında hangi faktörlerin ne gibi roller oynadığını ölçmeye çalıştığını açıklarken, Park ve Salmon (2005: 25), Davison tarafından 1983’te önerildiğinden beri kitle iletişim literatüründe güçlü bir olgu olarak kabul edilen üçüncü kişi etkisinin farklı konularla çeşitli alanlarda incelendiğini ve kitle iletişim araçlarındaki farklılıkların algı ve benlik üzerindeki etkisinin politik ve sosyal alanlarda önemli etkilere sahip olabilecek ilginç davranışsal sonuçları açığa çıkardığını vurgulamıştır.

Alkaya (2006: 90) tarafından ifade edildiği gibi, yazının varlığından önce sözlü kültür içerisinde meydana gelmiş olan atasözleri, bilmeceler, deyimler ve diğer sözlü kültür unsurları, sözlü kültür içerisinde çok önemli bir yere sahiptir. Ong (1995: 21)’a göre, yazısı olmayan toplumlarda bir nevi eğitsel bir öge olarak kullanılan atasözleri ve deyimler, millet hafızasında kalıplaştıktan sonra sürekli tekrar yoluyla nesillerden nesillere aktarıldıkları için, ortak geçmişe bağlanmayı kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda, atasözleri ve deyimler gibi etkileyici mesajlar içeren deyişler ve söylemler de bir eğitim aracı olarak nesilden nesile aktarılan diğer sözlü kültür unsurlarından olup kişilerarası etkileşimde önemli bir yer tutar. Zaten kültürümüzde öteden beri söylenegelen pek çok söylem olup “Ahşap gibisi var mı ?” söylemi de bunlardan biridir ve bu çalışmanın öznesini oluşturmaktadır. Buna göre, “Ahşap gibisi var mı ?” söyleminin kişileri ne kadar etkilemekte olduğu, Davison (1983: 1-15) tarafından ortaya koyulan üçüncü kişi etkisi teorisi çerçevesinde, bu çalışmada irdelenmiştir. Zira, yüksek farkındalık düzeyinin tutum ve davranış ilişkisini güçlendirdiği (Hutton & Baumeister 1992: 68-75) göz önüne alındığında, kişilerin kendilerinin yanı sıra, yakınları ile tanıdıklarına ilişkin ahşap algısının ve ahşaba yönelik farkındalık düzeyinin belirlenmesi, bireysel ve toplumsal ahşap farkındalığının pekişmesinde ve ahşabın seçkin bir malzeme olarak günlük hayatta daha fazla kullanılmasına yönelik tutum ve davranış oluşturulmasında anahtar rol oynayacaktır.

YÖNTEM

Bu çalışma, Bologna uyum çalışmalarıyla 2013 yılında güncellenen Ağaç İşleri Endüstri Mühendisliği müfredatı bağlamında Hacettepe Üniversitesi öğrencileri için (Seçmeli Dersler Birimi Koordinatörlüğü nezdinde) açılan yeni bir seçmeli ders olan “Kültürlerarası Etkileşimde Ahşabın Önemi” dersi çerçevesinde

gerçekleştirilmiştir. Buna göre, bu araştırma; güz ve bahar yarıyılları ile yaz okulu bağlamında üniversitenin farklı programlarından ve farklı sınıflarından “Kültürlerarası Etkileşimde Ahşabın Önemi” seçmeli dersini yüklenen ve “Ahşap gibisi var mı ?” söylemi konusunda yarı yapılandırılmış sorular uyarınca ödev hazırlayarak bu söyleme dair görüşlerini ortaya koyan (44’ü erkek ve 52’si kadın) toplam 96 yükseköğrenim öğrencisinin ödev metinleri içerik çözümlemesi yapılarak oluşturulmuştur.

Aydınlanmacı bakış açısıyla gerçekleştirilmiş olan bu çalışmayla, “Ahşap gibisi var mı ?” söylemi ile neyin ifade edilmek istendiğine dair genel görüşün ortaya konulması hedeflenmiş, “kararsızım” seçeneği dahil olmak üzere üçlü derecelendirmeyi esas alan yarı yapılandırılmış sorulara istinaden bu söyleme “katılmıyorum” veya “katılıyorum” bağlamında ne düzeyde bir katılımın olduğunun ve bu söylemin kişinin kendisi ile yakınlarını ve tanıdıklarını “etkilemiyor” veya “etkiliyor” bağlamında ne oranda etkilediğinin belirlenmesi amaçlanmış, kişisel ve toplumsal ahşap algısı ile ahşabın farkında olunmasında nasıl bir içeriğin mevcut olduğunun tespit edilmesi öngörülmüştür. Bu perspektifte, “Ahşap gibisi var mı ?” söylemi hakkında hazırlanmış olan ödev metinlerindeki cevaplar ilgili seçkiye göre kodlanmış ve Minitab v17.3.1 istatistik paket programı aracılığıyla istatistiksel olarak değerlendirilmiştir.

Buna göre, kişilerin kendilerinin “Ahşap gibisi var mı ?” söylemine katılım durumuna ilişkin görüşleri, üçlü değerlendirme ölçeği esas alınarak, “Katılıyorum” ise 3 puan, “Kararsızım” ise 2 puan, “Katılmıyorum” ise 1 puan olarak değerlendirilmiş ve cinsiyete göre gruplandırılmıştır. Aynı şekilde, “Ahşap gibisi var mı ?” söyleminin kişilerin kendileri ile yakınlarını ve tanıdıklarını etkilemesine dair görüşleri de “Etkiliyor” ise 3 puan, “Kararsızım” ise 2 puan, “Etkilemiyor” ise 1 puan olarak değerlendirilmiş ve kişilerin kendileri ile yakınları ve tanıdıkları için erkekler ve kadınlar itibarıyla ayrı ayrı gruplandırılmıştır. İstatistiki yönden araştırma ölçeğinin güvenilirliği iç tutarlılık testiyle sınanmış ve Cronbach Alpha (α) güvenilirlik katsayısının % 95 güven seviyesiyle ($p \leq 0,05$) 0,88 olduğu belirlenmiştir. Bu değer, Cronbach (1951: 297-334) tarafından önerilen içsel tutarlılık düzeyinin üzerinde olup mevcut ölçeğin oldukça güvenilir olduğunu, yani ölçeği oluşturan soruların birbirleriyle tutarlı olduğunu ve ölçülmek istenen tutumu ölçmeye uygun bir içsellikte olduğunu göstermiştir.

Araştırmada elde edilen veriler, Mead vd. (2003: 09-57)’in açıkladığı gibi, frekans dağılımları ile aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri mahiyetinde tek değişkenli analizler yapılarak değerlendirilirken, gruplar arasındaki ortalamalar örneklemelerin bağımlı veya bağımsız olması durumuna göre t-testi ile karşılaştırılmış ve gruplar arasındaki farkın anlamlılık durumu tek yönlü varyans analizi yapılarak saptanmıştır.

BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Bu araştırma çerçevesinde, öncelikli olarak üzerinde durulan bir konu olarak ele alınan “Ahşap gibisi var mı ?” söylemi ile neyin ifade edildiğine ilişkin görüşlerin içerik çözümlemesi sonuçları, üniversitenin farklı programlarında ve farklı sınıflarında öğrenim görmekte olan öğrenciler tarafından ahşabın aynı veya benzer şekilde tanımlandığını, erkekler ve kadınlar tarafından ahşap için yapılan berrak açıklamalar eşliğinde ahşaba dair bilinçli bir farkındalığın var olduğunu göstermiştir. Bundan ötürü, “Ahşap gibisi var mı ?” söylemi çerçevesinde erkekler ve kadınlar tarafından yapılmış olan ahşap açıklamaları, bütünleşik bir kurguyla aşağıdaki gibi özetlenmiştir:

- ...ağaçlardan elde edilen doğal ve organik bir malzeme olan ahşap lifli ve gözenekli yapısıyla sağlıklıdır ve kolay işlenebilirliğiyle günlük hayatın içinde farklı amaçlarla değişik şekillerde kullanılan çok yönlü ve işlevsel bir malzemedir...
- ...sürdürülebilir ormancılık faaliyetleriyle doğanın bir yansıması olarak ağaçlardan temin edildiği için kaynağı yenilenebilir doğal bir malzeme olan ahşap, anatomik yapısı ile kimyasal bileşimi ve fiziksel özellikleri ile mekanik özellikleri sayesinde neredeyse sonsuz seçenekler sunar...
- ...ahşap bilimi ve teknolojisi, günlük hayatın olağan akışı içerisinde ortaya çıkan ihtiyaçların karşılanmasında ve gereksinimlerin giderilmesinde, ahşabı doğrudan veya dolaylı olarak kullanılan hatırı sayılır bir malzeme konumuna getirmiştir...
- ...ahşap bir malzeme olduğu kadar, insanların tutum ve davranışları ile hayata olan bakışlarını etkileyen değerli bir varlıktır, insanların birbirleriyle iletişime geçmesine katkılar sağlayan önemli bir nesnedir ve kültürlerarası etkileşimde eşsiz bir araçtır...
- ...doğallığıyla, estetik albenisiyle, sınırsız çözümler sağlamaya elverişli karakteristik özelliğiyle ve işlevselliğiyle tarihin başlangıcından beri sürekli olarak insanların yanı başında duran güzel ve iyi bir malzeme olan ahşap, öngörülen kullanım koşullarına uygun şekilde hazırlandığında evladiyelik olur...
- ...üstün malzeme özellikleriyle hemen hemen her yerde kullanılabilen doğal bir malzeme olan ahşap, medeniyetin gelişip yaygınlaşmasında büyük rol oynamış olan seçkin bir malzemedir ve bundan dolayı ahşabın insanların bugünlere gelmesine sağladığı katkı tartışılmaz boyuttadır...

Araştırmanın odağında yer alan konu olan “Ahşap gibisi var mı ?” söylemine erkekler ve kadınlar açısından katılım, sayısal veriler dahilinde Tablo 1’de gösterilirken, bu söylemin bireylerin kendileri ile yakınlarını ve tanıdıklarını etkilemesi Tablo 2’de gösterilmiş ve genel etki durumu Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 1’e göre, kişilerin kendilerinin “Ahşap gibisi var mı ?” söylemine katılım durumu ile ilgili olarak erkekler ve kadınlar arasında bir fark bulunmamıştır ($p=0,493$). Başka bir deyişle, bu söyleme katılım değerlendirmesinin 3,00 puan üzerinden yapılmış olduğu göz önüne alındığında, hem erkeklerin hem de kadınların benzer şekilde yüksek farkındalık düzeyi ile bu söyleme katıldıkları ve ahşap hakkında belli bir farkındalık içerisinde oldukları görülmüştür.

Tablo 1. Kişilerin kendilerinin “Ahşap gibisi var mı ?” söylemine katılımı

Cinsiyet	Frekans	Ortalama	Standart Sapma	Değer Aralığı	
				En Küçük	En Büyük
Erkek	52	2,43	0,78	2,19	2,67
Kadın	44	2,54	0,72	2,33	2,74
Genel	96	2,49	0,75	2,34	2,64

Tablo 2’de gösterildiği gibi, “Ahşap gibisi var mı ?” söyleminden kişilerin kendileri ile yakınlarının ve tanıdıklarının etkilenmesiyle ilgili olarak hem erkekler hem de kadınlar tarafından ayrı ayrı ortaya konulan görüşlerden, kişilerin kendileri ile yakınlarından ziyade tanıdıklarının bu söylemden daha fazla etkilendiklerini ifade ettikleri anlaşılmıştır. Buna göre, erkekler ve kadınlar itibariyle kişilerin kendileri ile yakınları arasında ortalama değer bağlamında sayısal olarak bariz bir açıklık söz konusu olmakla birlikte istatistiksel bakımdan bir farklılık bulunmazken ($p=0,236$ erkekler, $p=0,266$ kadınlar), kişilerin kendileri ile tanıdıkları arasında ise önemli düzeyde bir farklılığın olduğu ($p=0,015$ erkekler, $p=0,014$ kadınlar) belirlenmiştir. Dolayısıyla, araştırma çerçevesinde elde edilen bu verilerden, erkekler ve kadınlar açısından bu söylemden etkilenim durumuyla ilgili olarak, kişilerin kendilerinin yakınlarına oranla az etkilendiklerini dile getirdikleri fakat tanıdıklarıyla kıyaslandığında bu etkilenmenin daha da az olduğuna işaret ettikleri anlaşılmıştır.

Tablo 2. “Ahşap gibisi var mı ?” söyleminin kişilerin kendileri ile yakınlarını ve tanıdıklarını etkilemesi

Cinsiyet	Seçki	Frekans	Ortalama	Standart Sapma	Değer Aralığı	
					En Küçük	En Büyük
Erkek	Kendisi	44	2,23	0,77	2,01	2,44
	Yakınları		2,48	0,73	2,26	2,69
	Tanıdıkları		2,66	0,64	2,44	2,87
Kadın	Kendisi	52	2,33	0,78	2,13	2,51
	Yakınları		2,54	0,69	2,34	2,72
	Tanıdıkları		2,71	0,57	2,52	2,90

“Ahşap gibisi var mı ?” söyleminin kişilerin kendileri ile yakınlarını ve tanıdıklarını etkilemesi hakkındaki genel karşılaştırma değerlendirmesinde,

kişilerin kendileri ile yakınları arasında her ne kadar ortalama değer bağlamında göreceli bir sayısal mesafe mevcut olsa da bunun istatistiki yönden bir farklılık oluşturmadığı ($p=0,061$), fakat kişilerin kendileri ile tanıdıkları arasında oldukça önemli bir farklılığın bulunduğu ($p=0,000$) saptanmıştır (Tablo 3). Bu sonuca göre, ahşabın değerli bir malzeme olarak hayatın olağan akışında değerlendirilmesi perspektifinde, kişilerin kendilerinden ziyade yakınlarını ve özellikle tanıdıklarını öne çıkarması, başlı başına kayda değer bir farkındalık olarak tanımlanabilir.

Tablo 3. “Ahşap gibisi var mı ?” söyleminin genel etkileme durumu

Cinsiyet	Seçki	Frekans	Ortalama	Standart Sapma	Değer Aralığı	
					En Küçük	En Büyük
Genel	Kişinin Kendisi	96	2,28	0,77	2,14	2,42
	Kişinin Yakınları		2,51	0,71	2,36	2,65
	Kişinin Tanıdıkları		2,69	0,60	2,54	2,82

Araştırma kapsamında elde edilen verilere göre, “Ahşap gibisi var mı ?” söylemine katılma kapsamında kişilerin kendilerini diğer kişilerden çok uzak görmemesi, ahşap farkındalığı çerçevesinde kucaklayıcı bir yaklaşım içerisinde bulunması, ahşabın alışlagelmişliğine ilişkin bu söylemin olumlu/yapıcı bir bakış açısıyla içselleştirilmesinin bir yansıması olarak görülebilir. Bu noktada, Park ve Salmon (2005: 28), tarafından açıklandığı gibi, bir konuyla ilgili mesajın kişiler tarafından algılanmasında üçüncü kişi etkisinin mevcudiyetini sınamak amacıyla gerçekleştirilen çalışmalar, mesajın mevcut konunun içselliğine göre kişiler tarafından olumlu veya olumsuz olarak algılandığını ortaya koymuş, olumsuz konuya ilişkin mesajın istenmeyen (ötekileştirilen) algıyı, olumlu konuya ilişkin mesajın ise arzulanana (yakınsanan) algıyı açığa çıkardığı belirlenmiş ve olumsuz algılama içeren mesajın varlığında kişilerin kendilerini diğerlerinden daha uzak görmesine karşılık, olumlu algılama içeren mesajın varlığında ise kişilerin kendilerini diğerlerine yakınlaştırdığı tespit edilmiştir.

Dolayısıyla, yukarıda verilen karşılaştırmalara göre, kişilerin yüksek düzeyde ahşap farkındalığına sahip olmalarına karşılık, ahşabı seçip kullanma bakımından kendilerini öne çıkarmak yerine yakınlarını ve tanıdıklarını örneklemesi, “...ben ahşabı biliyorum ve onun farkındayım ama yakınlarım ve tanıdıklarım ahşabı benden daha iyi biliyorlar ve onun daha fazla farkındalar...” içselliğinde bir düşünce içerisinde olması, günlük hayatta ahşabın seyrek veya yaygın kullanımıyla ilişkili bir durum olarak söylenebilir. Bu çerçevede, Davison (1983: 1-15)’ın üçüncü kişi etkisi teorisi ile uyumlu olan bu çıkarsama, ahşap algısını bireysel ve toplumsal açıdan açıkça gösteren önemli bir saptama olarak değerlendirilebilir. Öte taraftan, ahşabın farkında oldukları halde, ahşabı seyrek

kullanan kişilerin, yakınlarına ve tanıdıklarına kıyasla, günlük hayatta ahşaptan daha az faydalandıklarına inanıyor olmaları, ahşabın doğrudan veya dolaylı olarak günlük hayatta kullanımının yaygınlaştırılması halinde, bizzat kişilerin kendilerinin de ahşaptan daha fazla yararlanacakları savını pekiştirmektedir.

SONUÇ

Kişilerin “Ahşap gibisi var mı ?” söylemine yüksek düzeyde katıldıklarını ifade etmelerine karşılık, bu söylemden etkilenme durumu hakkında kendileri ile yakınlarını ve tanıdıklarını karşılaştırırken, kendilerinin diğerlerine göre bu söylemden daha az düzeyde etkilendiklerini belirtmesi, üçüncü şahıs algısının olumlu mesaj bağlamında gerçekleştiğini ve söz konusu söylemin pozitif algılamayla bireysel tutum ve davranışlara yansıdığını ortaya koymuştur. Bu noktada, “Ahşap gibisi var mı ?” söylemine katılma konusunda kişilerde yüksek seviyede odaklanmanın var olması ve bu söylemden etkilenme konusunda kişilerin kendilerinden çok yakınları ile tanıdıklarını özellikle öne çıkarması, kişilerin olumluluğa yönelik bakış açısıyla bu söylemin içeriğinden etkilenme isteklerinin yüksek seviyede olduğunun bir göstergesidir.

Ahşapseven bakış açısı ile yaklaşım esas alındığında, anatomik yapısı ile kimyasal bileşimi ve fiziksel özellikleri ile mekanik özellikleri itibarıyla çok yönlü ve işlevsel bir malzeme olarak tanımlanan ahşap, seçkin bir kültürlerarası etkileşim aracı hüviyetiyle de insanların tutum ve davranışlarını etkileyen evrensel bir varlık olarak görülür (Usta, 2016: 15-21). Bundan ötürü, gündelik hayatın olağan akışı içerisinde ortaya çıkan çeşitli ihtiyaçların karşılanmasında ve değişik gereksinimlerin giderilmesinde tek başına veya başka malzemelerle birlikte doğrudan veya dolaylı olarak kullanılan doğal bir malzeme olan ahşap konusunda tanıtıcı ve bilgilendirici faaliyetlerle toplumu bilinçlendirmek, insanlık tarihinin başlangıcından beri var olan ahşap hakkında kişilere farkındalık ve içgörü kazandırmak açısından faydalı olacaktır.

KAYNAKLAR

- Alkaya, E. (2006). Dil ve Söz Bağlamında Kırım Karay Türklerinin Atasözleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 89-99.
- Çakır, V. & Çakır, V. (2012). Üçüncü Kişi Etkisi Teorisi Bağlamında Sosyal Paylaşım Sitelerinin Kullanımı. In: 2. *International Symposium of New Communication Technologies and Social Transformation*, (s. 667-680). Bishkek, Kyrgyzstan.
- Cronbach, L. J. (1951). Coefficient Alpha and Internal Structure of Tests. *Psychometrika*, 16(3), 297-334.
- Davison, W. P. (1983). The Third-Person Effect in Communication. *The Public Opinion Quarterly*, 47(1), 1-15.

- Hawks, B. B. (2002). Third-Person Effect (Üçüncü Kişi Etkisi). *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 14, 363-370.
- Hutton, D. G, & Baumeister, R. F. (1992). Self-Awareness and Attitude Change: Seeing Oneself on the Central Route to Persuasion. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18, 68-75.
- Mead, R., Curnow, R. D., & Hasted, A. M. (2003). *Statistical Methods in Agriculture and Experimental Biology (Texts in Statistical Science)*. Boca Raton: Chapman and Hall/CRC.
- Ong, W. J. (1995). *Sözlü ve Yazılı Kültür Sözüün Teknolojileşmesi*. (Çev. S. Postacıoğlu Banon). İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Park, H. S., & Salmon, C. T. (2005). A Test of the Third-Person effect in Public Relations: Application of Social Comparison Theory. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 82(1), 25-43.
- Usta, İ. (2016). Ahşap Üzerine Betimlemeler: Kültürlerarası Etkileşim Aracı Olan Ahşabın “Değerli Bir Nesne” Olarak Kabul Edilip Özümsemesi (Ahşap Medeniyettir). *Yapı Dünyası*, (248-249), 15-23.

Vocabulary Teaching in English as a Foreign Language in Turkey*

Eda YUCA

Arş. Gör.

Muş Alparslan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İngiliz Dili Eğitimi ABD.

ORCID NO: 0000-0002-9211-1546

e.yuca@alparslan.edu.tr

Abstract

Vocabulary has a crucial role in learning a language and using that language effectively. The purpose of enhancing vocabulary knowledge has attracted second or foreign language researchers' interest from past to present and resulted in the developments of various vocabulary teaching methods, techniques and practices. This study aims to examine the studies conducted on vocabulary teaching in English as a foreign language and to identify the current tendency of English vocabulary teaching studies carried out in Turkey. The article studies published by Turkish researchers between 2013-2018 and directly related to the subject of this study have been selected with purposeful sampling and examined through meta-synthesis method. Every single study included in this meta-synthesis study has been reviewed through a content analysis method in terms of their purposes, research methodologies, samples, data collection tools, teaching practices and findings. Data gathered in this study have been presented in tables and figures with remarks on frequency. It has been found that the technologically supported vocabulary teaching studies has increased and enriched, vocabulary teaching in context is still of great importance, educational games protects its effectiveness on young learners for vocabulary teaching purposes and vocabulary learning strategies need to be taken into consideration in vocabulary studies.

Keywords: Vocabulary teaching, foreign language teaching, meta synthesis

---

* An earlier version of this paper was previously presented in International Conference on STEM and Educational Sciences in Mus, Turkey, May 3-5, 2018.

Türkiye’de Yabancı Dil Olarak İngilizce Öğretiminde Sözcük Öğretimi

Öz

Sözcük dağarcığı bir dilin öğrenilmesinde ve etkin kullanılmasında çok önemli bir role sahiptir. Sözcük dağarcığının zenginleştirilmesi amacı geçmişten günümüze dil alanında çalışma yapan araştırmacıların dikkatini çekmiş ve eğitim öğretim ortamlarında kelime öğretimi üzerine çeşitli teknik ve yöntemlerin geliştirilmesi ve uygulanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de yabancı dil olarak İngilizce öğretiminde sözcük öğretimi üzerine yapılmış çalışmaları incelemek ve bu alanda mevcut eğilimi tespit etmektir. Araştırmada 2013-2018 yılları arasında yayınlanmış olan makaleler, amaçlı örneklem yöntemi ile seçilmiş ve konuyla doğrudan bağlantılı olan akademik çalışmalar meta-sentez yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. İçerik analizi yöntemiyle incelenen her bir çalışmanın hangi amaçla yapıldığı, ne tür yöntem kullanarak yürütüldüğü, çalışmada nasıl bir örneklem seçildiği, hangi veri toplama araçlarından yararlandığı, hangi öğretim uygulamalarının kullanıldığı ve hangi bulguların elde edildiği tespit edilmiştir. Bu çalışmada, elde edilen veriler frekansa dayalı yorumlar eşliğinde tablolar ve grafikler kullanılarak sunulmuştur. Araştırma sonucunda gelişen teknoloji ile birlikte teknolojinin getirdiği fırsatlarla sözcük öğretim uygulamalarının arttığı, bağlam içerisinde sözcük öğretiminin önemini koruduğu, oyunlarla sözcük öğretiminin özellikle okul öncesi dönem öğrenenleri üzerinde etkinliğini koruduğu, öğrenenlerin kullandığı sözcük öğrenme stratejilerinin sözcük öğretim sürecine daha fazla dâhil edilmesi gerektiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sözcük öğretimi, yabancı dil öğretimi, meta sentez

INTRODUCTION

Vocabulary is undoubtedly one of the most fundamental parts of language learning process. In order to be able to use a language effectively for conveying thoughts, opinions, experiences and emotions, one needs to have a good deal of vocabulary repertoire. Humans can express themselves in the extent of their vocabulary knowledge both verbally and in written form. Lack of that vocabulary knowledge leads to difficulties in understanding a language and using it in four basic skills of a language namely, listening, speaking, reading and writing. Especially for foreign language learners it is less possible to communicate in the foreign language efficiently without adequate vocabulary knowledge. For this situation Wallace (1982) pointed out that “not being able to find the words you need to express yourself is the most frustrating experience in speaking another language” (p.9). Therefore, the purpose of enhancing vocabulary knowledge has attracted the attention of researchers in the field of second language acquisition from past to present.

Until 1980s vocabulary teaching and learning process has been disregarded by researchers. Even teachers did not teach vocabulary directly in many language classes (Oxford & Crookal, 1990). To draw attention to this issue, Meare (1980) published an article titled “Vocabulary Acquisition: A Neglected Aspect of Language Learning”. Since then, fortunately this neglected part of language learning has been taken into consideration and the number of studies focusing on vocabulary has started to increase. Schmitt and McCarthy (1997) emphasized this change by stating that “the field of vocabulary studies is now anything but a neglected area” (p.1). When vocabulary studies in the field of second language acquisition have been reviewed, it is easy to see that there are some issues and aspects that have been mostly studied concerning vocabulary. The mostly investigated issues are:

- “Word definition (What is a word?)
- Word knowledge (What does it mean to know a word?)
- Vocabulary size (How many words does a native speaker know? How many words does a second language learner need?)
- Word frequency (Low vs. high frequency words)
- Vocabulary instruction (How should vocabulary be taught? How should vocabulary be chosen for teaching?)
- Mnemonics (particularly, the keyword method) and its efficiency
- Mental lexicon (How do monolinguals and bilinguals organize words in mind? Are the first language (L1) and the second language (L2) mental lexicons integrated or separated?)
- The source of linguistic input in L1 and L2 vocabulary learning

- Individual learner differences in vocabulary learning (e.g., motivation, attitudes, learner beliefs, gender)” (Lin, 2008 p.1-2).

Along with the growing body of vocabulary studies, a number of approaches, methods, strategies and techniques have been presented, examined, evaluated and developed for the aim of enhancing vocabulary knowledge in second or foreign language. In recent years, with advancements in technology, these vocabulary teaching methods and techniques have gained another dimension and enriched. Today, there is a gradual shift from the most frequently studied problems mentioned above to technologically supported vocabulary teaching studies. The opportunities provided by computer technology broaden vocabulary teaching techniques and methods. Especially the availability of multimedia technology and the use of audio, video, image, animation and graphic features in vocabulary teaching process enable to address various learning styles in classrooms easily and effectively (Gasigijtamong, 2013). In other words, in the light of developments in computer technology, the researchers' raising interest into second or foreign language vocabulary teaching process have led to diversity in vocabulary studies all over the world and made it necessary to review current tendency in studies related to vocabulary teaching.

In parallel with the diversity in vocabulary teaching research worldwide, it can be seen that there is a growth in vocabulary studies in Turkey as well. In Turkey, the most common foreign language taught at schools, universities and language institutes for education, communication and business is English. Even if teaching English as a foreign language has been of great significance in our country, we could not arrive at the desired level in foreign language education which facilitates individuals' lives and changes their perspectives (Anşın, 2006). That is why English language curriculum has gone through some changes from time to time in Turkey. The last change was in 2013-2014 education year. Since then English language courses have been compulsory for primary school students starting from second grade which was not the case before. It was aimed to introduce English to children at an earlier age. In parallel with this change in curriculum, the direct of English language studies in Turkey has started to move more towards teaching English to young learners. It is supposed that vocabulary studies in Turkey have also been influenced from this process.

When literature is reviewed, it is seen that there are some studies investigating current trends in vocabulary teaching and learning (Nattinger, 1988; Coady, 1996; Shen, 2003; Read, 2004; Schmitt, 2007, Sarigül, 2017). These studies present general characteristics of vocabulary teaching and learning approaches and studies with a literature review. There are also meta-analysis studies investigating the effects of vocabulary instruction (Stahl & Fairbanks, 1986; Elleman et al. 2009; Marulis & Neuman, 2010; Yun, 2011). These studies make a systematic analysis of quantitative studies regarding effect sizes of vocabulary teaching practices. As meta-synthesis studies, there are also examples of these studies involving vocabulary teaching dimension abroad (Cisco, & Padrón, 2012; Yuditseva, 2015).

In Cisco and Padron's (2012) meta synthesis study, they evaluated the studies conducted on vocabulary and reading strategies until 2010. According to their inclusion criteria, they decided to examine 11 studies which were searched with EBSCO and JSTOR tools with the keywords: vocabulary strategy, reading strategy. After analysis and coding of the studies, researchers concluded that vocabulary has a crucial role in reading comprehension and learners' first language plays an important role in their learning. In the context of Turkey context however, we could not find a complementary meta-synthesis study examining the tendency in vocabulary teaching studies.

Regarding the increase in variety of vocabulary studies in time and with effect of Computer Assisted Language Learning approach, and the involvement of younger learners in foreign language learning process in Turkey, there is a need to review the studies done in vocabulary teaching field in terms of understanding how the studies investigating vocabulary teaching in English as a foreign language are shaped overall in our country. In this regard, the present study aims to find out the tendency in vocabulary studies which has been realized in the last five years in the field of English as a foreign language by examining the relevant studies conducted by Turkish researchers in Turkey with meta-synthesis method.

The following research questions have been addressed in the scope of the current study: In the studies on English vocabulary teaching carried out by Turkish researchers in Turkey since 2013

1. What purposes have been targeted?
2. What kind of methods have been used?
3. What kind of sampling groups have been preferred?
4. What kind of instruments have been utilized for data collection?
5. Which teaching methods, techniques and practices have been implemented?
6. Which results have been obtained?

The Significance of The Study

This study reviews thirty-one studies on English vocabulary teaching in Turkey in the last five years in terms of their purposes, methods, samples, data collection instruments, teaching methods and techniques, and results. Since the similarities and differences among these studies, and suggestions for new vocabulary studies are explained in detail, this study will be of great importance in guiding the researchers interested in this subject. The researchers will have the opportunity to see the current tendency in English vocabulary teaching studies carried out in Turkey overall without reading every single article separately and to lead their studies accordingly in the light of this study's results. Additionally, by the means of this study researchers will be aware of what kind of topics have been studied before and, thus the replication of the same kind of studies will be avoided. Also this study will be useful for English language teachers in Turkey looking for new ways of vocabulary teaching methods and materials to find out various vocabulary techniques and practices that they can apply in their classrooms in order to enhance

vocabulary knowledge of their Turkish students learning English as a foreign language.

The Limitations of The Study

This study includes the studies carried out by Turkish researchers in Turkey since the year 2013 and is limited with 31 articles presented in the appendix list. In the reviewed articles, it has been found out that there were other variables investigated in the studies such as learners' perceptions and attitudes towards the course. Since this study only covers vocabulary teaching aspect of the studies, the data which were not related to the scope of this study directly were excluded from the study.

METHODOLOGY

The Research Design

This study is a meta-synthesis study which is included in content analysis studies. Meta-synthesis is about interpretation and synthesis of the studies conducted on the same topic by forming themes and main patterns with a critical perspective (Kaleli-Yılmaz, 2015). The goal of meta-synthesis is to reveal and compare similarities and differences of the studies in a particular subject and to construct a rich reference guide for researchers, teachers and interested individuals that cannot have the opportunity of accessing to all of these studies (Çalık & Sözbilir, 2014). Since this study attempts to find out what kind of tendency English vocabulary teaching studies conducted by Turkish researchers in Turkey shows in the last five years and uses qualitative methods to understand the issue, this study is a meta-synthesis study.

Data Collection and the Inclusion vs. Exclusion Criteria

In Turkish literature, publications in English generally have both Turkish and English abstracts. However, the articles written in Turkish do not necessarily include English abstracts. Therefore, in this study for searching Turkish equivalents of the term "vocabulary" which are "sözcük" and "kelime" are also used. The search engines and databases namely Google Scholar, TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark (Turkish Academic Network and Information Center), EBSCOhost-ERIC and SCOPUS Turkey have been searched with "vocabulary", "vocabulary teaching", "kelime", "sözcük" and "İngilizce kelime öğretimi" keywords.

Studies which were included in this meta-synthesis data set were required to fulfill the following inclusion and exclusion criteria:

- Studies should be about vocabulary teaching not just learning.
- Studies should be carried out by Turkish researchers with Turkish participants in Turkey.
- Studies should be written in Turkish or in English.
- Studies should be published as an original article. Theses, conference papers, review and discussion studies and anecdotal reports were excluded. Since it was realized that most of the theses and conference papers were also published as an article with the same name, only article

studies were included in order not to repeat the same data.

- Studies should be open to access and available in full-text form.
- Studies should be done on English vocabulary teaching. Studies conducted on Turkish vocabulary teaching as a foreign language were excluded.

After eliminating the studies that do not satisfy these criteria, 31 articles presented in Appendix I were decided to be used in this study.

The Coding Procedure

First of all, every study was coded as A1, A2, A3,...A31 so as to prevent intervention of data. The studies included in the present study were read by the researcher one by one. Then the relevant parts of the studies were read again in detail and data gathered from the studies were noted down on paper. Later the data from each study were checked and unnecessary parts were taken out. Each data for every single study were computerized in the form of summary. Studies were analyzed according to research questions one by one and codes were created according to every theme. Finally, a coding table was prepared to be able to *identify and organize common characteristics among different studies*.

Reliability and Validity of the Study

For the purpose of providing reliability and validity, the researcher examined the studies within a long time period and recorded every summarized data in computer. To increase reliability of coding, the researcher coded the data set again almost one and half month later as applied by Kaleli-Yılmaz (2015) and discovered 94% consistency between the previous and secondary coding. Also the coding results have been checked by two experts in the field of English Language Teaching to provide validity and reliability. In the case of several disagreements, they evaluated the disputed codes again.

The Analysis of Data

The data obtained from the studies included have been presented as tables and graphics with respect to the themes of the study. In this way readers can have the opportunity to have opinion about the findings at first sight with ease and visually. In the tables and graphics, there are only frequencies, however after tables and graphics, similarities and differences among different studies have been explained in detail according to the importance of theme.

FINDINGS

The findings gathered from the synthesis of data have been presented in this section with regard to research questions respectively

The purposes of reviewed vocabulary studies

The findings concerning the aims of English vocabulary teaching studies have been presented in following table.

Table 1. Data Related to Purposes of the Studies

Purposes	Studies	f
To investigate the effects of various vocabulary teaching practices.	A1, A2, A4, A5, A6,A9, A14, A16, A20, A22, A24, A31	12
To investigate the effects of vocabulary learning strategy training	A9, A18, A19, A30	4
To investigate the influence of games in vocabulary teaching	A7, A8, A10, A28	4
To examine the relationship between vocabulary learning strategies and different variables	A13, A15, A26	3
To find out learners' opinions about various vocabulary teaching methods and techniques.	A11, A25, A27	3
To develop or introduce a software teaching vocabulary	A3, A12, A17	3
To investigate the effect of learning environment on vocabulary learning achievement	A21, A23, A29	3

As it can be seen from Table 1, most of the studies tried to understand the effectiveness of various vocabulary teaching practices on the improvement of learners' vocabulary knowledge. These various vocabulary teaching practices are discussed in detail later. Strategy training is another mostly studied subject in vocabulary research. As for the other purposes (relationship between strategies and some variables, learners' attitudes toward teaching practices, the effect of learning environment) there are fewer studies.

Methodologies Used in The Studies

The findings concerning the methodologies used by English vocabulary teaching studies have been presented in following table.

Table 2. Data Related to the Research Methodologies of the Studies.

Methodology	Studies	f
Quantitative Method		
Survey	A11, A26	2
Experimental research	A1, A2, A3, A5, A6, A7, A8, A9, A10, A14, A16, A18, A20, A22, A25, A28, A29, A30, A31	19
Correlational research	A13, A15	2
Mixed Method	A19, A21, A23, A24	4
Qualitative method		
Case Study	A4, A27	2

When Table 2 is examined, it is obvious that the majority of the English vocabulary studies in Turkey have been conducted with quantitative research methods. Especially experimental design has been the mostly preferred one in these studies. When we consider the aims of these studies, this finding is not surprising at all. The studies have mostly concentrated on testing the effectiveness of diverse vocabulary teaching practices. That is why the research design of these studies has been experimental. Among the experimental studies, most of them have collected data with pretest-posttest and control group design (A1, A2, A3, A5, A7, A8, A16, A18, A20, A22, A29, A30). There have been four studies (A6, A14, A25, A28) using one-group quasi experimental design while two studies have been designed with only posttest quasi- experimental design (A10, A31). Only the study A9 has been carried out with only posttest and retention test design. Apart from experimental research design, two of the quantitative studies have used survey method to scan the characteristics of learners' use of vocabulary strategies and to identify learners' opinions on mobile dictionaries within a short period (A11, A26). These two studies have gathered data from a great number of students. In addition to survey studies, two of the remaining quantitative studies (A13, A15) have been completed with correlational research design. In these studies which were conducted by the same researcher, learners' attitudes towards contextual vocabulary teaching have been correlated with gender, department and achievement.

After quantitative research method, the second mostly utilized research methodology is mixed method. Four studies using mixed methodology are A19, A21, A23, A24. The study A19 collected data using one of most commonly used vocabulary learning strategy questionnaire developed by Oxford, Chen and Chi (2002) as a quantitative method, a post study interview was done with some of the participants to get learners' opinions towards the instruction of vocabulary learning strategies. The other three studies using both quantitative and qualitative research designs on the other hand, gathered quantitative data with achievement tests measuring vocabulary knowledge with checklist (A23), multiple choice, matching, fill in the blanks (A21, A24) and sentence completion questions (A21). As for qualitative data they also made use of interviews.

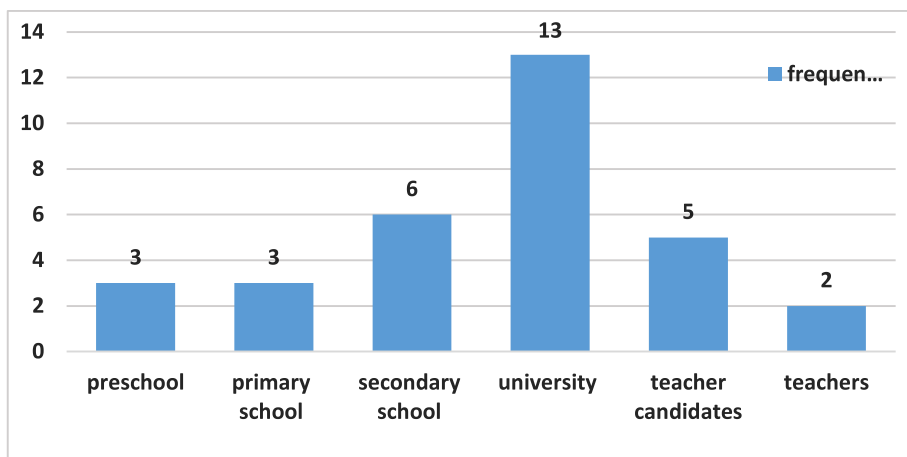
In addition to quantitative and mixed research methods, as a qualitative research method, case study design was preferred by two studies (A4, A27). These studies were carried out with learners in the same classroom. A4 tried to determine the influence of vocabulary teaching through drama on learners. Data were collected with an attitude scale developed by the researcher and achievement tests. A27, on the other hand; aimed to increase learners' awareness about a vocabulary teaching technique using Greek and Latin roots and collected data through a questionnaire about vocabulary learning strategy and a mini written interview. Compared to quantitative research methodology, qualitative methods were fewer in the vocabulary teaching studies done in the last five years in Turkey.

Samples of The Examined Studies

When the participants of the studies are examined, it can also be seen in Figure 1

that most of the studies were implemented on learners at university level. At university level there are thirteen studies six of which were carried out with preparatory classes (A18, A19, A24, A26, A27, A30). Two of the college level studies were completed with the learners from English Language and Literature Departments (A13, A15) whereas one of them was conducted on students from Translation and Interpretation Department (A11). The remaining four studies (A3, A4, A10, A25) selected participants from different departments.

Figure 1. Samplings of the Reviewed Studies

The next mostly preferred participant group is secondary school students. The studies numbered as A6, A7, A9, A14, A20, A21 were carried out with 6, 7, and 8 grade students. The teacher candidates who are students enrolled in education departments were used as a sample in four studies which are A1, A2, A22, A31. Except from A2, the other three studies were conducted on students from English Language Education Department.

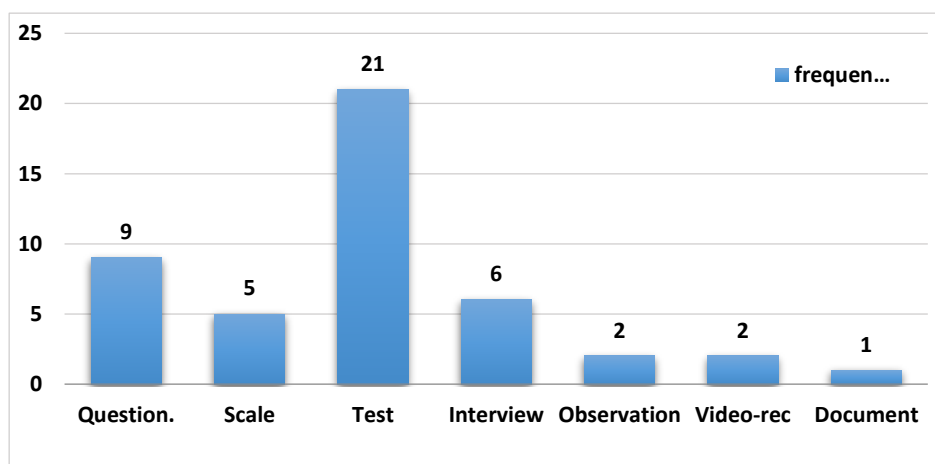
There are three studies the participants of which are both primary school students (A8, A16, A23) and preschool children (A5, A28, A29). Young learners seem to be neglected in vocabulary studies. On the other hand, the involvement of teachers in the studies are relatively little. Just two studies (A19, A23) involved teachers in the process of data collection.

No high school students were found to participate into the study as a sample among the evaluated 31 article studies.

Data Collection Instruments Used in The Studies

Achievement tests are the most frequently used data collection instrument utilized in the examined studies. 21 studies gathered data through various forms of achievement tests as it is illustrated in the Figure 2.

Figure 2. Data Collection Instruments

Generally, the studies used pre-tests, posttests, delayed tests or proficiency tests in the form of multiple choices (A1, A2, A3, A4, A5, A6, A7, A8, A16, A18, A20, A24, A28, A29, A30). Some of the achievement tests included matching questions (A10, A14, A21, A22) in addition to multiple choice questions whereas there were tests containing fill in the blanks questions (A21, A22, A31) as well. Two studies used checklists as a test to collect data (A9, A23). The learners were required to write the translations of the words targeted to be taught during the study.

Questionnaires were also used in some of the studies. They were used to gather information about the use of vocabulary learning strategy (A19, A26, A27), learners' opinions on a particular teaching practice (A10, A11, A25), learners' background (A6, A18) and motivation (A2). One of the data collection instruments used in the reviewed studies is interview. The interviews were either structured (A27), semi structured (A3, A19, A23, A24) or focused group (A21). As for scales, four studies applied attitude scales (A4, A13, A15, A24) but one study implemented vocabulary learning strategy scale developed by the researchers themselves (A6). The studies (A5, A28) studying with preschool children collected data via both observation and video recording. Lastly, only one study made use of documents in data gathering process. In addition to interview and attitude scale, this study (A24) examined learners' diaries to understand the effectiveness of corpus based vocabulary exercises on learners' vocabulary knowledge.

Practices Used in Order To Teach Vocabulary In The Reviewed Studies

The studies included in this meta-synthesis study have consulted to various teaching methods and techniques for the purpose of promoting vocabulary learning process. In these practices, there are similarities and differences between studies. In Table 3 the teaching methods and techniques has been grouped to give a general picture of the studies regarding the features of the vocabulary teaching practices applied in the reviewed studies.

Table 3. Vocabulary Teaching Practices Used in the Studies.

Practices	Studies	f
Technologically supported vocabulary teaching	A2, A3, A6, A7, A11, A12, A14, A17, A21, A23, A25, A29, A31	13
Vocabulary teaching in context	A1, A2, A5, A9, A13, A14, A15, A20, A22	9
Vocabulary focused activities	A1, A2, A3, A6, A10, A16, A24	7
Strategy training	A9, A18, A19, A27, A30	5
Educational games	A7, A8, A10, A12, A28	5
Short stories	A5, A14, A20	3
Drama activities	A4, A20	2
Mobile dictionary	A11, A25	2
Gloss (L1 vs L2)	A22	1

The majority of the studies made use of the opportunities of technology to teach English vocabulary to Turkish learners. Some of these studies aimed to investigate the effects of the programs developed by the researchers themselves (A2, A3, A6, A12, A31). Also several of them used mobile dictionaries to teach vocabulary (A11, A25). Two of the studies out of the studies using educational games utilized technology in games (A7, A12). While A7 investigated the effect of a facebook game requiring English vocabulary knowledge on learners' vocabulary learning, A12 developed a mobile game to assist learners to memorize vocabulary. Likewise, among the studies using technology, A14 integrated short stories into digital environment and taught learners English vocabulary in context. A17 on the other hand, introduced the ways of preparing puzzles in computers in order to use in vocabulary teaching process. A21 presented concept cartoons in a mobile program with the aim of testing the effect of learning environment on idiom learning. In the same vein, A31 also taught idioms with a mobile application. Another study using smartphones in vocabulary teaching is A25.

A23 on the other hand, made use of both tablets and mobiles using quick response codes in forming a learning environment to teach vocabulary. As for the study A29, young learners were instructed via computers.

In addition to technologically assisted vocabulary teaching practices, some of the studies taught target words within context (A1, A2, A5, A9, A13, A14, A15, A20, A22). Instead of presenting new vocabulary as isolated items, these studies used various contexts for the teaching of vocabulary. Especially reading materials provided this context for learners to acquire new words. Three of these studies preferred to include short stories (A5, A14, A20) as context. Some of the reviewed studies also consulted to vocabulary focused activities. The studies A1 and A2 had both context and vocabulary focused activities as their teaching practices. However; A2, A3, and A6 integrated vocabulary focused activities into computer programs and thus, shared similar features like technologically supported vocabulary teaching

and vocabulary focused activities. There is a study incorporating corpus-based vocabulary activities as a vocabulary focused activity (A24) while another study manipulated educational games as a vocabulary focused activity (A10). The studies A8, A28 also used games as a teaching practice but in these games, vocabulary was not as emphasized as in the vocabulary focused activities.

Instead of teaching vocabulary directly, five studies incorporated the training of vocabulary learning strategies into their study as a way of vocabulary teaching (A9, A18, A19, A27, A30). As a vocabulary learning strategy, A27 employed Greek and Latin roots while A18 used morphological awareness. However, A30 applied synectics instruction which requires making analogy as strategy to learn new vocabulary. Also in-class vocabulary strategies were utilized by the A9 and A19.

In the studies A4 and A20, drama was used as a vocabulary teaching practice. In A20, in addition to drama, storytelling method was applied in vocabulary teaching process. In another study (A22) using glosses as vocabulary teaching method on the other hand, the effects of glosses provided in either first language or second language were investigated.

Findings of The Reviewed Studies

The results of the studies have been examined in detail and represented in Table 4 regarding similar and different findings obtained in the studies which were examined throughout this study.

Table 4. The Results of the Reviewed Studies

Results	Studies	f
There were significant increases in vocabulary learning in the result of teaching practices.	A1, A2, A3, A4, A5, A6, A7, A8, A9, A10, A18, A19, A20, A24, A25, A27, A28, A30, A31	19
Participants have positive attitudes and opinions about vocabulary teaching practices	A10, A11, A19, A21, A23, A25, A27, A28	8
The technologically supported applications can be used in vocabulary teaching process.	A7, A11, A12, A17	4
There are some factors affecting vocabulary learning strategies.	A6, A19, A26	3
No significant relationship was found between participants' attitudes toward vocabulary teaching technique and the variables of age, gender and achievement.	A13, A15	2
The presentation of vocabulary in different environments did not lead to any significant differences.	A21, A29	2
Direct vocabulary teaching was found to be more effective than indirect vocabulary teaching.	A1, A16	2

Gloss provided in L1 was found more useful than gloss presented in L2.	A22	1
Semantically unrelated vocabulary sets were recalled more than semantically related vocabulary sets.	A14	1

As it can be clearly seen from the Table 4, 19 of the studies accomplished their purposes of enhancing vocabulary knowledge. Most of the studies reported that the vocabulary teaching practices they applied were significantly effective in improving their participants' vocabulary knowledge. Additionally, 8 studies investigating the learners' experiences found that the participants of the study had positive attitudes and opinions towards vocabulary teaching methods and techniques used by the researchers in the studies. (A10, A11, A19, A21, A23, A25, A27, A28). A10 was about vocabulary games; A11 was about mobile dictionaries, A19 about training of vocabulary learning strategies, A21 about the use of concept cartoons in mobile, A23 about quick response codes, A25 about the use of smartphones in vocabulary teaching, A27 about the use of Greek and Latin roots while A28 was about the use of children's games in vocabulary teaching.

In 4 of the studies, on the other hand; it was suggested that the applications prepared with the opportunities of technology could be used for vocabulary teaching purposes. A7 suggests a face-book game, A11 suggests mobile dictionaries, A12 recommends the use of a mobile game developed by the researcher and A17 suggests interactive puzzles. Moreover, three studies found several factors influencing vocabulary learning strategies (A6, A19, A26). A13 and 15 found no relationship between attitudes and age, gender, achievement. These two studies were conducted by the same researcher. Both of them investigated learners' attitudes towards the same vocabulary teaching techniques, namely contextual vocabulary teaching. A13 examined the correlation between attitude towards the technique, and gender and success while in A15 age was included in this correlational study. The other two studies (A21, A29) discovered that changing the learning environment did not make a significant difference on vocabulary learning. In the study A21, the traditional classroom was compared with mobile environment without changing teaching method, and no meaningful difference occurred in learning. In A29 traditional classroom environment was compared with computer environment and again no significant difference was found. It was also found out by two of the studies that teaching vocabulary directly is better than indirect teaching (A1, A16) and in one study, participants found glosses more helpful when they were provided in Turkish instead of English. They preferred their native language for explanations of target words (A22). Last but not least one study reported that when vocabulary was taught together with relevant words, they were remembered less in contrast to semantically unrelated words (A14).

DISCUSSION

The findings obtained from the examined studies are discussed in this section with suggestions for future studies. When the findings are evaluated, it can be seen that

there are various practices employed by Turkish researchers for English vocabulary teaching purposes. Most of the studies aim to investigate the effectiveness of these practices on the enhancement of vocabulary learning. Among these practices, it can be easily said that technology plays a crucial role. Almost half of the studies integrated technology into their teaching methods and techniques, which is not surprising when we consider the developments in technology and the opportunities provided via technology today. We can see a great diversity in the computer assisted or mobile programs included in the examined studies. In these kinds of studies, there is a need to observe the effects of these programs on learners' development of vocabulary knowledge for a long time with many applications. One of the most important issues in the studies exploring the influence of computer/mobile applications is that there is no longitudinal study among them. The other issue is that teachers have not been included in this process. Their opinions regarding the application or their abilities to use these applications or their experiences with the programs were neglected in these studies. Since teachers are the real practitioners of teaching methods and techniques, the involvement of teachers in this process can be increased.

As for the studies conducted on vocabulary learning strategy training, the number of these studies is not satisfactory. Instead of teaching vocabulary to learners we need studies teaching learners how to learn vocabulary. This can be achieved by teaching strategies and the ways of using these strategies to learners. Learners' learning styles should be taken into consideration while teaching vocabulary learning strategies. However, in the studies examined, there was no study investigating the relationship between learning styles and vocabulary learning strategies. Therefore, it is suggested that new vocabulary studies should take this issue into account. Also there is a need to conduct studies using more qualitative data collection tools in the examination of strategies employed by learners such as think aloud protocols and focused group interviews.

The methodologies of the studies indicated that 25 out of 31 studies conducted with quantitative methods, especially with experimental design. 4 of the studies used both quantitative and qualitative design while just two studies were carried out through qualitative methods. It is obvious that more vocabulary studies are needed to be done with qualitative methods. Since education is a social phenomenon that consists of individuals such as learners and teachers, it is important to understand the perceptions of these individuals and to draw conclusions by considering these perceptions (Yıldırım, 1999). Only through qualitative studies it is possible to understand learners' and teachers' perceptions, opinions, attitudes and experiences in learning process in detail. More studies using mixed method and collecting data through both quantitative and qualitative methods are needed to understand the nature of vocabulary learning process.

As for the data collection tools, achievement tests were the most frequently used assessment method. We can see that most of the achievement tests consist of multiple-choice questions. Multiple-choice tests measure receptive knowledge not

productive knowledge. The vocabulary teaching studies included in this study generally focused on receptive knowledge. That is why more studies measuring vocabulary knowledge through speaking and writing tasks are required to figure out the effects of vocabulary teaching methods and techniques on speaking and writing abilities of learners along with listening abilities. There is lack of studies involving four skills in vocabulary teaching practices as well. Since more qualitative studies are needed, more data should be gathered through combinations of various qualitative data collection tools such as focus group interview, document analysis, observation to understand the effects of vocabulary teaching practices on the development of not only reading, but also listening, speaking and writing.

When the samples of the studies are explored, 18 of them have been carried out with university students. It was discovered that young learners in our country were not included in vocabulary teaching studies as they should be. Despite the change in 2013-2014 curriculums stating that English language courses start at second stage, the numbers of vocabulary studies conducted through young learners are relatively limited. High school students on the other hand did not participate in any of the reviewed studies. In order to be able to generalize research findings to population, vocabulary studies concerning young learners, high school students and teachers can be increased. Especially there is a lack of research on young learners' vocabulary learning through computers. Technologically supported vocabulary teaching games and applications can be used on preschool children's vocabulary learning as well.

REFERENCES

- Anşın, S. (2006). Çocuklarda Yabancı Dil Eğitimi. *D. Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6, 9-20.
- Coady, J. (1996). L2 Vocabulary Acquisition: A Synthesis of the Research. In J. Coady & T. Huckin (Eds.), *Second Language Vocabulary Acquisition: A Rationale for Pedagogy* (Cambridge Applied Linguistics, pp. 273-290). Cambridge: Cambridge University Press.
- Cisco, B. K. & Padrón, Y. (2012) Investigating Vocabulary and Reading Strategies With Middle Grades English Language Learners: A Research Synthesis, *RMLE Online*, 36:4, 1-23.
- Çalık, M., & Sözbilir, M. (2014). İçerik Analizinin Parametreleri. *Eğitim ve Bilim*, 39(174), 33-38.
- Elleman, A. M.; Lindo, E. J.; Morphy, P. & Compton, D. L. (2009). The Impact of Vocabulary Instruction on Passage-Level Comprehension of School-Age Children: A Meta-Analysis, *Journal of Research on Educational Effectiveness*, 2(1), 1-44.
- Gasigijtamrong, J. (2013). Effects of Multimedia Annotations on Thai EFL Readers' Words and Text Recall. *English Language Teaching*, 6(12): 48-57.

- Kaleli-Yılmaz, G. (2015). Türkiye'deki Teknolojik Pedagojik Alan Bilgisi Çalışmalarının Analizi: Bir Meta-Sentez Çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 40(178), 103-122.
- Lin, C. (2008). *Learning German Vocabulary: An Investigation into Learners' Use of Vocabulary Learning Strategies*. Doctoral Dissertation. Canada: University of Waterloo.
- Marulis L. M., & Neuman, S. B. (2010). The Effects of Vocabulary Intervention on Young Children's Word Learning: A Meta-Analysis. *Review of Educational Research* 80(3). 300-335.
- Meara, P. (1980). Vocabulary Acquisition: A Neglected Aspect of Language Learning. *Language Teaching and Linguistics Abstracts*. 13, 221-245.
- Nattinger, J. (1988). Some Current Trends in Vocabulary Teaching. In R. Carter & M. Mc Carthy (Eds.). *Vocabulary and Language Teaching*. London: Longman.
- Oxford, R., & Crookall, D. (1990). Vocabulary Learning: A Critical Analysis of Techniques. *TESL Canada Journal*, 7(2), 9-30.
- Read, J. (2004). 7. Research in Teaching Vocabulary. *Annual Review of Applied Linguistics*, 24, 146-161.
- Sarıgül, E. (2017). A General Look at the Vocabulary Learning and Teaching Process in Foreign Language Teaching. *International Journal of Social Science*, 54(1), 91-104.
- Schmitt, N., & McCarthy, M. (Eds.). (1997). *Vocabulary: Description, Acquisition, and Pedagogy*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Shen, W. (2003). Current Trends of Vocabulary Teaching and Learning Strategies for EFL Settings. *Feng Chia Journal of Humanities and Social Sciences*, 7, 187-224.
- Stahl, S. A., & Fairbanks, M. M. (1986). The Effects of Vocabulary Instruction: A Model-Based Meta-Analysis. *Review of Educational Research*, 56, 72-110.
- Yıldırım, A. (1999). Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri ve Eğitim Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi. *Eğitim ve Bilim*, 23, 7-12.
- Yudintseva, A. (2015). Synthesis of Research on Video Games for the Four Second Language Skills and Vocabulary Practice. *Open Journal of Social Sciences*, 3, 81-98.
- Yun, J. (2011). The Effects of Hypertext Glosses on L2 Vocabulary Acquisition: A Meta-Analysis, *Computer Assisted Language Learning*, 24(1), 39- 58.
- Wallace, M. (1982). *Teaching Vocabulary*. London: Heinemann.

APPENDIX I: The Evaluated Studies

- A1. Kara, S. (2013). The Relationship Between Text Comprehension and Second Language Vocabulary Acquisition: Word-Focused Tasks. *International Journal on New Trends in Education and Their Implications*, 4(1), 39-53.
- A2. Çakır, R., & Solak, E., & Tan, S. S. (2015). Effect of Teaching English Vocabulary with Augmented Reality Technologies On Students' Performances. *Gazi Journal of Education Sciences*, 1(1), 45-58.
- A3. Yelbay Yılmaz, Y. (2015). Learning Vocabulary in A Foreign Language: A Computer Software Based Model Attempt. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 11(2), 23-38.
- A4. Şimşek, H. (2016). Teaching English Vocabulary Through Drama: An Example of Golbasi Vocational School. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 44(2), 421-430.
- A5. Tarakçıoğlu, A. Ö., & Tunçarslan, H. K. (2014). The Effect of Short Stories On Teaching Vocabulary to Very Young Learners (aged 3-4 -year): A suggested common syllabus. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 10(2), 67-84.
- A6. Kocaman, O., & Kızılkaya, G. (2014). Eğitsel Yazılım (Denis) ve Oyunlarla İngilizce Kelime Öğretiminin Kelime Öğrenme Stratejilerine Ve Başarıya Etkisi. *Eğitim ve Bilim*, 39(176), 305-316.
- A7. Guvendir, E. & Gezgin, D. (2015). The Effect of A Facebook Game That Requires English Vocabulary Knowledge On Students' English Vocabulary Development. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 41-55.
- A8. Işık, İ., & Semerci, N. (2016). The Effect of Teaching English Vocabulary To Third Graders Through Educational Games On Academic Achievement. *Cankiri Karatekin University Journal of Institute of Social Sciences*, 7(1), 787-804.
- A9. Demir, Y. (2013). The Role of In-Class Vocabulary Strategies In Vocabulary Retention Of Turkish Efl Learners. *İlköğretim Online*, 12(4), 1173-1187.
- A10. Silsüpür, B. (2017). Does Using Language Games Affect Vocabulary Learning In Efl Classes? *Journal of Foreign Language Education and Technology*, 2(1), 83-104.
- A11. Aslan, E. (2016). A study on the use of mobile dictionaries in vocabulary teaching. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 12(1), 1-8.
- A12. Göz, F. & Özcan, M. (2017). An Entertaining Mobile Vocabulary Learning Application. *The Eurasia Proceedings of Educational & Social Sciences*, 7, 63-66.
- A13. Tosun, B. (2017). Simon Says It Should Be Contextual: Vocabulary Teaching During Translation Studies Courses. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (37), 45-54.
- A14. Aitkuzhinova-Arslan, A., Gün, S., & Üstünel, E. (2016). Teaching Vocabulary To Turkish Young Learners In Semantically Related And Semantically Unrelated Sets By Using Digital Storytelling. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 12(1), 42-54.
- A15. Tosun, B. C. (2016). Students' Views On Contextual Vocabulary Teaching: A Constructivist View. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 12(2), 87-106.
- A16. Akel Oğuz, M. Ö., & Çubukçu, F. (2014). The Effects of Implicit, Explicit And Blended Vocabulary Instruction On The Fourth Graders' Achievement. *Başkent University Journal of Education*, 1(1), 48-54.
- A17. Bakla, A. & Sarıçoban, A. (2015). Interactive Puzzles in Vocabulary Instruction: Teachers and Learners As Designers. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (1), 129-143.
- A18. Akbulut, D. F. (2017). Effects of Morphological Awareness On Second Language Vocabulary Knowledge. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 13(1), 10-26.
- A19. Aktekin, N., & Güven, S. (2013). Examining The Impact Of Vocabulary Strategy Training On Adult EFL Students. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9 (2), 339-352.
- A20. Özdemir, O. (2015). The Effects of Storytelling And Role Playing On Young Learners' Vocabulary Learning And Retention, *The Journal of International Education Science*, 2 (4), 530-548.

- A21. Gümüş, H., & Kavanoz, S., & Yılmaz, M. (2017). Kavram Karikatürlerinin Mobil Öğrenme Ortamında Ulaştırılmasının Ortaöğretimde İngilizce Deyim Öğrenmeye Etkisi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 815-855.
- A22. Öztürk, M. S., & Yorgancı, M. (2017). Effects of L1 And L2 Glosses On Incidental Vocabulary Learning of EFL Prep Students. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12(6), 635-656.
- A23. Arıkan, Y. D., & Özen, S. O., (2015). A Learning Environment for English Vocabulary Using Quick Response Codes. *Educational Sciences*, 15(2), 539-551.
- A24. Paker, T., & Özcan, Y. E. (2017). The Effectiveness of Using Corpus-Based Materials In Vocabulary Teaching. *International Journal of Language Academy*, 5(1), 62-81.
- A25. Gürlüyer, M., & Han, T. (2017). İngilizcede Başlangıç Düzeyindeki Üniversite Öğrencilerinin İngilizce Kelime Öğreniminde Akıllı Telefonların Kullanımına Yönelik Algılarının İncelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19 (2), 19-36.
- A26. Kırmızı, Ö., & Topçu, N. (2015). Karabük Üniversitesi'ndeki Türk EFL Öğrencilerin Kelime Öğrenme Stratejileri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(3), 217-231.
- A27. Akarşlan, K. (2015). Raising Awareness of Teaching Or Learning Vocabulary Through Latin And Greek Roots Among English Teachers And Learners In Turkey. *International Journal of Language Academy*, 3(4), 84-91.
- A28. Hursen, C., & Salaz, D. (2016). Investigating The Effects of Authentic Childhood Games In Teaching English. *Cypriot Journal of Educational Science*. 11(2), 58-62.
- A29. Basoz, T. & Can, T., D. (2016). The Effectiveness of Computers On Vocabulary Learning Among Preschool Children: A Semiotic Approach. *Cypriot Journal of Educational Science*. 11(1), 02-08.
- A30. Erişti, B., & Polat, M. (2017). The Effectiveness of Synectics Instructional Model On Foreign Language Vocabulary Teaching, *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 5(2), 59-76.
- A31. Basal, A., & Yılmaz, S., & Tanriverdi, A., & Sari, L. (2015). Effectiveness of Mobile Applications in Vocabulary Teaching. *Contemporary Educational Technology*, 7 (1), 47-59.

İmam Hatip Meslek ve DİKAP Dersi Öğretmenlerinin Eğitim Bilişim Ağı (EBA) İle İlgili Görüşleri

Teceli KARASU

Dr. Öğr. Üyesi

Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri, Türkiye

ORCID: 0000-0003-4218-2802

tecellikarasu@hotmail.com

Öz

Eğitim Bilişim Ağı (EBA), farklı düzeye ve öğrenme stillerine sahip öğrencilerin gelişimlerine katkı sağlamak amacıyla e- içeriklerin sunulduğu sosyal öğrenme ağıdır. Bu ağda diğer derslere ait olduğu gibi imam hatip okulları ile normal okullarda yer alan din eğitimine ilişkin zorunlu ve seçmeli derslere ait uygulamalar yer almaktadır. Bu çalışmanın amacı, İmam Hatip Meslek dersleri ile Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretmenlerinin EBA'ya ilişkin düşüncelerini belirleyerek EBA'nın geliştirilmesine katkı sağlamaktır. Bu amaçla olası farklılıklara dikkat edilerek 18 kişilik çalışma grubu oluşturulmuştur. Veriler yarı yapılandırılmış soruların yer aldığı görüşme formu aracılığı ile toplanmıştır. Çalışma grubunun, EBA'yı bildikleri, verimli ve kullanışlı gördükleri ancak fiziksel, alt yapı, internet yokluğu ve içerik hazırlama konusunda bilgi yetersizliği gibi nedenlerden az kullandıkları tespit edilmiştir. Engellilere yönelik uygulamalara, Arapça materyallere, güncel uygulamalara yer verilmesi ve ders içeriklerinin hazırlanmasına yönelik hizmet içi eğitim verilmesi önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: EBA, Din Eğitimi, İmam Hatip Okulları.

Imam Hatip Vocational and Religious Culture and Moral Knowledge Course Teachers' Views on Educational Media Network (EBA)

Abstract

The Education Information Network (EBA) is a social learning network in which e-learning content is provided to contribute to the development of students with different levels and learning styles. In this network, as in other courses, there are applications of mandatory and elective courses related to religious education in Imam Hatip schools and normal schools. The aim of this study is to contribute to the development of EBA by determining Imam Hatip Vocational Courses' and Religious Culture and Ethics Education' teachers' thoughts on EBA. For this purpose, a study group of 18 people was formed by paying attention to possible differences. The data were collected through an interview form with semi-structured questions. As a result, it is confirmed that the study group knew EBA and found it efficient and useful but because of the lack of information about physical, infrastructure, internet and lack of information about content preparation they used EBA less. In this context, it may be suggested to provide in-service training for disability-oriented applications, Arabic materials, current applications and preparation of course contents.

Keywords: EBA, Religion Education, Imam Hatip Schools.

GİRİŞ

Çağımızda hızla gelişen teknoloji hayatın pek çok alanına nüfuz etmektedir. Eğitim- öğretimde; televizyon, film/video oynatıcılar, tepegöz ve projeksiyonlar ile başlayan teknolojiden faydalanma; bilgisayar, akıllı tahta, tablet gibi aygıtlar ile hız kazanmıştır. Son dönemde Milli Eğitim Bakanlığı teknolojiden yararlanarak eğitimin kalitesinin artırılmasına yönelik projeler geliştirmektedir. Bu projelerden biri EBA'dır. 2015 yılından itibaren kullanıma açılan EBA'da örgün eğitimde yer alan tüm derslere yönelik uygulamalar mevcuttur. Bu uygulamalar zamanla zenginleşmekte ve farklılaşmaktadır. EBA'da öğrencilerin dini eğitimlerine yönelik pek çok uygulama da bulunmaktadır. Ancak ulaştığımız alan yazında bu uygulamaların iyileştirilmesine yönelik bilimsel bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Din eğitiminde teknolojiden faydalanmanın önemli ve sürekli geliştirilmeye olan ihtiyacı bu çalışmanın gerekçesini oluşturmaktadır.

EĞİTİM BİLİŞİM AĞI (EBA)

Teknolojinin gündelik hayatın pek çok safhasında kullanılması, eğitimde kullanılan öğretim modellerinin de teknoloji ile birlikte değişmesini beraberinde getirmiştir. Öğrenciyi aktif bir şekilde öğretim ortamlarına dâhil edebilen, bireysel olarak ilerlemesine imkân sağlayan, yalnız başına tekrara ve çoklu duyu organlarından yararlanarak öğrenmeye katkı sağlayan internet ortamında öğrenme son dönemin vazgeçilmezi haline gelmiştir (Taşkıran, 2017: 284). Bu alanda ülkemizde resmi olarak ilk ciddi adımlar 2012 yılından itibaren hayata geçirilmeye başlanan “Fırsatları Artırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi (FATİH)” ile atılmıştır. Bu proje kapsamında eğitim-öğretim sürecini etkileyen önemli bileşenlerden birisi “e-içeriğin Sağlanması ve Yönetilmesi” olmuştur. Bu kapsamda Milli Eğitim Bakanlığı Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü (YEĞİTEK) tarafından her sınıf seviyesine uygun, doğru ve güvenilir e-içerikleri sunmak için 2012 yılında Eğitim Bilişim Ağı (EBA) hizmete sunulmuştur. Bu platformun amacını MEB, “okulda, evde, kısacası ihtiyaç duyulan her yerde bilgi teknolojileri araçlarını kullanarak etkili materyal kullanımını destekleyip teknolojinin eğitime entegrasyonunu sağlamaktır” şeklinde tanımlamıştır (EBA, 2017; Öner, 2017: 228). MEB tarafından 2015-2016 eğitim-öğretim yılından itibaren belli aralıklarla öğretmenlere fırsat eşitliğine ve farklı öğrenme stiline sahip öğrencilere imkân sağlayan EBA hakkında hizmet içi eğitim verilmektedir. Böylece öğretmenlerin gittikçe zenginleşen bu çevrimiçi sosyal eğitim ağını daha sık ve verimli bir biçimde kullanmaları ve öğrencilerini bu sürece dâhil etmeleri beklenmektedir. Bununla birlikte EBA üzerindeki bazı içerik ve uygulamalara herkes tarafından ulaşılabilir. EBA çeşitli içeriklere sahip modüllerden oluşmaktadır.

EBA Ders: Öğrenciler bu modül aracılığıyla sınıf arkadaşları ve öğretmenleriyle birlikte çalışabilmekte, onlarla iletişim kurabilmekte ve paylaşımında bulunabilmektedir. Öğretmenlerinin gönderdiği ödev ve alıştırmaları çalışma takviminden anlık takip ederek çalışmalarını zamanında yapabilmekte ve

diledikleri zaman diledikleri konuya çalışabilmektedirler. Okullarına ait sayfada paylaşımlar yaparak, oylama ve etkinliklere katılıp hem okulda hem de okul dışında öğrenmeyi sürdürebilmektedirler. Benzer şekilde öğretmenler bu ağ aracılığı ile meslektaşlarıyla birlikte iş birliği yapıp öğrencilerine eğitsel paylaşımlarda bulunabilmektedirler. Öğretmenler, EBA Ders'te oluşturdukları veya takip ettikleri gruplarda eğitsel tartışmalar düzenleyip öğrencilerin hizmetine sunabilmektedirler. Ayrıca öğretmen ve öğrenciler burada yer alan içerik geliştirme araçlarını kullanarak ürettikleri içeriklerle Milli Eğitim Bakanlığı'nın tüm dünyaya e-içerik ihraç etme vizyonuna katkı sağlayabilirler (EBA, 2018).

İçerik Modülleri: Burada haber, video, görsel, ses, kitap, dergi, doküman ve yarışma modülleri bulunmaktadır. “Haber Modülünde yapılan etkinlik ya da haber değeri taşıyan faaliyetler sergilenabilmektedir. “Video Modülü”, eğitsel amaçlı videoların toplandığı alandır. Ders destek, kişisel gelişim, belgesel, çizgi film, rehberlik, meslekî eğitim gibi alanlarda bireysel ve toplu öğrenmeyi destekleyen videoların yer aldığı bu modülde her branştan geniş bir yelpazede video bulunmaktadır. “Görsel Modülünde öğretmen ve öğrencilerin katkılarıyla zenginleşen etiketlenmiş görsellerden olan fotoğraf, resim, harita ve grafikler bulunmaktadır. Böylece derslerin görselliğın artması, konunun daha iyi kavranması amaçlanmaktadır. “Ses Modülünde sesli kitaplar, eğitici radyo programları ve müzik arşivinden örnekler bulunmaktadır. “Kitap Modülü” derslerde kullanılacak ders kitaplarını e-kitap olarak pdf dosyası haliyle bilgisayar veya etkileşimli tahtaya indirmeye imkân sağlamaktadır. “Dergi Modülü eğitimde kullanılacak, eğitim, kültür ve bilim dergilerine ulaşma imkânı vermektedir. “Doküman Modülünde, eğitim materyali olarak kullanabilecek rehberlik, ödev, yazılı, plan, gibi türünden doküman bulunmaktadır. Bunun dışında EBA bünyesinde düzenlenmiş yarışma ürünlerinin paylaşıldığı ve başvuru süreci devam eden yarışmalarla ilgili bilgilerin yer aldığı “yarışma” portalı bulunmaktadır. Ayrıca öğretmen ve öğrencilerin sunum, doküman, görsel, ses, video gibi dosyalarını saklayabilecekleri ve birbirleriyle paylaşabilecekleri “EBA Dosya”, birçok etkileşimli içeriğın, ders materyalinin ve eğitim portallerinin bulunduğu “Uygulamalar Modülü” bulunmaktadır. Ayrıca EBA’da birçok kazanım ve değerlendirme testine ulaşılabilinen “e-kurs”, her seviyeye uygun videoların bulunduğu “hayat boyu öğrenme” ve “uzaktan eğitim modülü” bulunmaktadır (EBA, 2018)

EBA'nın uygulamaya konulmasından sonra konu ile ilgili bilimsel çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu araştırmaların bir kısmı öğretmen ve öğrencilerin görüşlerine dayalı olarak nicel desende yapılmıştır (Güvendi, 2014; Alabay, 2015; Tutar, 2015). Bir kısmı ise öğretmen ve öğrencilerin görüşlerine dayalı nitel araştırma deseni ile hazırlanmıştır (Tüysüz & Çümen; 2016; Türker & Güven, 2016; Kurtdede Fidan vd., 2016; Timur vd., 2017; Tanrıkulu, 2017; Taşkıran, 2017; Öner, 2017). Nitel desende yapılan çalışmalardan doküman analiz yöntemini kullanan da olmuştur (Aktay & Keskin, 2016). Ancak alan yazında Din Kültürü ve

Ahlak Bilgisi portalı olmak üzere EBA'yı kullanan İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretmenlerinin görüşlerine dayalı bir çalışmaya ulaşılammıştır. Din Kültürü derslerinin öğrenci ve toplum açısından önemi ve günümüzde teknolojinin eğitimin vazgeçilmesi olduğu dikkate alındığında, yapılacak bu çalışmanın önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışma, İmam Hatip Ortaokulu meslek dersleri, İmam Hatip Lisesi meslek dersleri ile Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretmenlerinin EBA'ya ilişkin görüşlerini belirlemeyi ve olası iyileştirmeler ile ilgili öneriler geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Bu ana amaç doğrultusunda; İmam Hatip Ortaokulu meslek dersleri, İmam Hatip Lisesi meslek dersleri ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretmenlerinin; EBA hakkında bilgi düzeylerini, EBA'yı kullanım durumlarını, EBA'nın kullanılabilirliğine ilişkin düşüncelerini, EBA'nın verimliliğine ilişkin düşüncelerini, EBA'nın geliştirilmesine yönelik önerilerinin ortaya konması hedeflenmektedir.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Öğretmen görüşlerine dayalı EBA sistemini inceleyen bu araştırma, nitel yöntemde hazırlanmıştır. Nitel yöntem gözlem ve görüşme gibi yöntemlerle verilerin toplanıp, algı ve olayların doğal ortamlarında gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına imkân sağlamaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2008: 39). Araştırmanın alan yazına dayalı giriş kısmında doküman analizi yöntemi kullanılırken, ana kısımda görüşme yönteminin durum çalışması tekniği tercih edilmiştir. Çünkü durum çalışması, çalışmamıza da uygun olarak, bir durum ya da olaya ilişkin değerlendirme yapmak ya da olası açıklamalar geliştirmek için kullanılan bir tekniktir (Büyüköztürk vd., 2011:273).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu; 2017-2018 eğitim-öğretim yılında Muş ilinde Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda görev yapan 18 öğretmen oluşturmaktadır. Çalışma grubunu belirlemede amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme tercih edilmiştir (Yıldırım & Şimşek, 2008: 108-109). Çalışma grubunda bulunan öğretmenlerin 8'i kadın, 10'u erkektir. Okul türü olarak 5'i İmam Hatip Lisesi, 9'u İmam Hatip Ortaokulu, 4'ü ise diğer ortaokul ve liselerde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretmeni olarak görev yapmaktadır. Çalışma grubunun mesleki tecrübeleri 2 ile 7 yıl arasında değişmektedir. Çalışma grubuna ait genel bilgiler aşağıdaki Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Çalışma Grubuna Ait Genel Bilgiler

Katılımcılar	Çalıştığı okul türü	Meslekte çalışma süresi
K1.	Anadolu İmam Hatip Lisesi	7
K2.	İmam Hatip Ortaokulu	4
E1	Ortaokul	2
E2	Ortaokul	7
E6	Ortaokul	6
E3	İmam Hatip Ortaokulu	4
K4	İmam Hatip Ortaokulu	2
E4	İmam Hatip Ortaokulu	3
E5	İmam Hatip Ortaokulu	4
K5	Kız imam Hatip Ortaokulu	1
K6	İmam Hatip Ortaokulu	3
E7	Kız İmam Hatip Ortaokulu	4
E8	Kız İmam Hatip Ortaokulu	4
K7	Anadolu İmam Hatip Lisesi	2
E9	Anadolu İmam Hatip Lisesi	2
K3	Anadolu İmam Hatip Lisesi	3
E10	Anadolu İmam Hatip Lisesi	2

Veri Toplama Aracı ve Veri Toplama Süreci

Araştırmanın nitel verileri, araştırmacı tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış sorularının yer aldığı görüşme formu aracılığı ile toplanmıştır. Soru formunda çalışmanın alt amaçlarına bağlı olarak, 3'ü demografik 5'i temel olmak üzere toplam 8 soru yer almıştır. Hazırlanan sorular 2 Din eğitimi uzmanının görüşüne sunulmuş, onların görüşleri doğrultusunda bazı soruların ifadeleri değiştirildikten sonra pilot görüşme gerçekleştirilmiştir. Pilot uygulamada 1 İmam Hatip Lisesi meslek, 1 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni yer almıştır. Dönütlere bağlı olarak sorulara son şekilleri verilmiştir.

Çalışmanın yapılabilmesi için öncelikle Muş Alparslan Üniversitesi'nden etik izin ve Muş Milli Eğitim Müdürlüğünden ise anket yapma izin belgeleri alınmıştır.

Çalışma grubu belirlenirken katılımcılar araştırmanın amacı ve süreci hakkında bilgilendirilmiştir. Rızası olan öğretmenler çalışmaya dâhil edilmiştir. Çalışmaya katılan öğretmenlerin tercihlerine bağlı olarak bazı görüşmeler çalıştıkları okullarda, bazıları ise Muş Öğretmenevinde gerçekleştirilmiştir. Öğretmenlerin izinleri alınmak suretiyle görüşmeler kayda alınmıştır.

Verilerin Analizi

Görüşme kayıtları metne aktarıldıktan sonra çalışmanın amacına bağlı olarak betimsel analiz tekniğinden yararlanılarak çözümlenmiştir. Zira betimsel analizde veriler daha önce belirlenen temalara göre özetlenir, yorumlanır ve bir takım sonuçlara ulaşmaya çalışılır (Yıldırım & Şimşek, 2008: 224; Akbulut, 2013: 186). Çalışmada katılımcıların vermiş olduğu cevaplar kişisel bilgileri gizli tutularak erkek katılımcılar E1, E2, E3... Kadın katılımcılar K1, K2, K3...şeklinde kodlanmıştır. Çalışmanın alt hedefleri ile ilgili katılımcıların verdikleri cevaplar alt alta getirilerek süreç içerisinde belirlenen temalara yerleştirilmiştir. Belirlenen temalar birbirleriyle ilişkili biçimde açıklanarak yorumlanmıştır. Ayrıca metnin ana düşüncesini desteklemek için gerekli görülen yerlerde görüşme metinlerinden doğrudan alıntılama yoluna gidilmiştir.

BULGULAR

Çalışma bulguları, çalışmanın alt hedeflerine göre işlenmiştir.

Çalışma Grubunun EBA Hakkında Bilgi Düzeyleri

Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) eğitimin niteliğini arttırmak için teknoloji destekli EBA sistemini geliştirmiştir. Bakanlık bir taraftan öğretmen ve öğrencilerin bu sistemden yararlanmalarını öte taraftan sistemin aktif bir kullanıcısı olarak onların sisteme destek sağlamalarını beklemektedir. MEB öğretmenlerin bu sistem aracılığıyla daha nitelikli eğitim vermeleri için EBA'yı tanıtan hizmet içi eğitim kursları düzenlemektedir.

Çalışma grubunda yer alan öğretmenlerin EBA'yı kullanabilmelerine ilişkin ifadelerinden yapılan doğrudan alıntılar aşağıdaki şekildedir.

E7: EBA'yı biliyor, kullanıyor ve öğrencilere yararlı olduğunu düşünüyorum.

E2: EBA'yı biliyorum, içeriğinden haberdarım.

K2: EBA'yı kullanmamakla beraber hakkında bilgi sahibi olduğumu söyleyebilirim.

E8: EBA'yı genel olarak biliyorum.

Çalışma grubunda yer alan öğretmenlerin tamamına yakını EBA'yı bildiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte kimisi sistemi aktif kullandığını kimisi ise sistemden faydalanmadığını belirtmiştir.

Öğretmenlerin EBA'yı nasıl öğrendiklerine ilişkin ifade ettikleri ise aşağıdaki şekilde olmuştur

K3: EBA ile ilgili kurs aldım.

E3: Akıllı tahtanın kullanılması ile ilgili kursu aldım. EBA'yı da oradan biliyorum.

K6: EBA ile ilgili kurs aldım ama bu kurs verimli değildi.

K7: Kurs aldım ama çoğu uygulamayı kendim öğrendim.

E3: EBA'yı kendim kurcalayarak öğrendim.

E8: EBA ile ilgili bir kurs almadım, EBA'yı kullanmakta sıkıntı çekiyorum. Özellikle içerik paylaşma ile ilgili bir kurs olsa çok iyi olurdu.

Yukarıda yer alan doğrudan alıntılarda görüldüğü gibi çalışma grubundakilerin büyük bir kısmı hizmet içi eğitim kurslar aracılığı ile bir kısmı kendi uğraşları sonucu, bir kısmı ise farklı hizmet içi kurslar olarak EBA'nın nasıl kullanıldığını öğrendiklerini ifade etmişlerdir. EBA'nın kullanımını tam olarak bilmediğini belirtenler de olmuştur.

Çalışma Grubun EBA'yı Kullanım Durumları

Kullanılan Teknolojik Araç

EBA sisteminden faydalanmak için birkaç farklı teknolojik araç kullanılmaktadır. Çalışma grubunun ifade ettikleri aşağıdaki şekildedir.

K3: Akıllı tahtayı kullanıyorum öğrencilerin birkaç duyusuna hitap ettiği için.

K6: Görseelliği artırmak için akıllı tahta kullanıyorum.

E8: Telefon, akıllı tahta ve bilgisayar kullanıyorum.

K5: Akıllı tahta ve kişisel bilgisayarımı kullanıyorum.

Yukarıda görüldüğü gibi çalışma grubunda yer alanların büyük çoğunluğu akıllı tahtayı kullandığını ifade etmiştir. Bazıları ise akıllı tahtanın yanı sıra telefon ve bilgisayar aracılığı ile sistemden yararlanma yoluna gittiklerini belirtmişlerdir.

Yararlanılan Modül

EBA'da başta öğretmen ve öğrenci olmak üzere herkesin faydalanması için hazırlanan birçok modül vardır. Bu modüllerden her zaman aynı derecede istifade edilmemektedir. Çalışma grubunda yer alanların en çok yararlandıkları modüllere ilişkin ifade ettikleri aşağıdaki şekildedir.

E4: En çok videolardan istifade ediyorum.

K6: Kur'ani Kerimi çok iyi. Onu sürekli kullanıyorum.

E3: Malum sınavlardan dolayı soru bankalarında yer alan testleri kullanıyorum.

E8: Video, ders sunumları ve kitap modüllerini kullanıyorum.

E1: EBA Ders modülünü kullanıyorum. Zaman tasarrufu yapmama katkı sağlıyor.

E7: Ders gerekliliği ve öğrencilerin ihtiyaçlarına binaen tüm modülleri kullanıyorum.

E6: EBA kurs uygulamasını aktif olarak kullanıyorum.

Yukarıda yer alan doğrudan alıntılarda görüldüğü gibi çalışma grubu pek çok farklı modülden istifade etmektedir. Bununla birlikte görselliği arttırdığı için videolar, öğrencileri sınavlara hazırlamak için çoktan seçmeli testler, kurs, Kur’ani Kerim modülleri daha çok tercih edilmektedir.

EBA'nın Kullanılmama Gereçekleri

Çalışma grubunda yer alan öğretmenlerin bir kısmı ise EBA'yı çok az kullandıklarını (ayda bir) ya da hiç kullanmadıklarını ifade etmişlerdir. Kullanmama gerekçelerini aşağıdaki şekilde ifade etmişlerdir.

E7: Fiziki şartların yetersizliğinden kullanamıyorum. Daha çok internetin olmayışından

E4: Vakit bulamıyorum.

E5: Bilgisayar kullanmayı iyi bilmediğimden kullanamıyorum.

K2: Çoğu zaman derslerin içerikleri ile ilgili bilgileri bulamadığımdan kullanmıyorum.

K6: Alanla ilgili yeterli kaynak ve uygulama olmadığından kullanmıyorum

K1: Fıkıh dersinde kullanıyorum. Çünkü diğer derslerde eksiklik var.

E6.Yeterli alt yapı ve internet ağının olmayışı EBA'nın kullanılabilirliğini ortadan kaldırmaktadır.

K7: Her öğrencinin evinde internet yok.

E10: Okulda internet bağlantısı yok.

Yukarıda yer alan doğrudan alıntılarda görüldüğü gibi, çalışma grubunun EBA'yı az kullanmalarının ya da kullanmalarının birkaç farklı gerekçesi bulunmaktadır. Fiziki şartların yetersizliği, internetin olmayışı, bilgisayar kullanabilmeme, vakit azlığı, yetersiz altyapı, ilgililerin yeterli kaynağa sahip olmayışı bunların en önde gelen sebepleridir.

EBA'ya Katkı Sağlama

EBA öğretmen ve öğrencilerin katkıları ile zenginleşen bir veri ağıdır. EBA'ya katkı sağladığını belirten olduğu gibi katkı sağlamadığını ifade eden öğretmenler de olmuştur. Konu ilgili çalışma grubunun görüşleri aşağıdaki şekildedir.

E3: Sınav kâğıtları yükleme yolu ile katkı sağlıyorum.

K1: Çoğu kez gönderdiğim videoların onaylanmamasına rağmen videolar ile katkı sağlamaya çalışıyorum.

E1: Haber alanına katkı sağlıyorum. Videolar genelde onay almıyor.

E5: Katkı sağlamadım

Çalışma grubunda yer alanlar sınav kâğıtları, haber, video yükleme yolu ile katkı sağladığını ifade etmişlerdir. Ayrıca videoların onay almasının zor olduğunu belirtmişlerdir.

Katkı sağlamayan öğretmenlerin gerekçeleri ise aşağıdaki gibi olmuştur.

E8: Nasıl katkı sağlayacağımı bilmiyorum.

E4: Vakit azlığından katkı sağlayamıyorum.

E5: Teknolojik bilgisi yetersizliğinden katkı sağlamıyorum.

K6: Kendimi bu konuda yeterli görmüyorum.

E7: Belki de EBA'da her şeyi bulduğumdan ona katkı sağlamıyorum.

K2: Bir iki onay almayınca artık katkı sağlamaya çalışmaktan vazgeçtim.

E2: Ben EBA'ya materyal yüklemedim. Çünkü yükleyeceğim materyallerin farklı anlamlara çekilebileceği bunda benim başımı derde sokacağı endişesi taşıyorum.

Yukarıda yer alan doğrudan alıntılarda görüldüğü gibi, çalışma grubunda yer alanlar katkı sağlamama noktasında birkaç farklı gerekçe ileri sürmüşlerdir. Konu ile ilgili bilgi yetersizliği, teknoloji bilgisi yetersizliği, vakit azlığı, onay almanın zorluğu bu gerekçelerin önde gelenleridir. Bir kişi de yükleyebileceği materyalin farklı anlamlara çekilmesi endişesinden EBA'ya katkı sağlamadığını belirtmiştir.

Çalışma Grubun EBA'nın Kullanışlılığına İlişkin Düşünceleri,

Sitenin Kullanışlılığı

Veri ağlarının kullanım kolaylıkları kullanıcıların o ağı kullanmalarını ciddi derecede etkiler. EBA'nın kullanım kolaylığı ile ilgili çalışma grubunda aşağıdaki şekilde düşüncelerini ifade etmişler.

K7: Site kullanışlı, menü kısmı yeterince açık ve anlaşılır.

E4: Site kullanışlı ve görselliği çok iyi.

E1: Sitenin sadeleştirilmesi lazım.

K2: Gerekli materyali bulmakta bazen biz öğretmenler bile sıkıntı çekebiliyoruz.

E2: EBA kullanışlı değil, bilgiler tasnif edilmemiştir. Videolar, haberler gibi kimi bölümlerde çok gereksiz ve niteliksiz bilgi var.

Yukarıda görüldüğü gibi çalışma grubunda yer alan öğretmenlerin büyük bir kısmı sitenin kullanışlı olduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte bazı katılımcılar EBA sitesinin kullanışsız, sadeleştirilmesi gerektiğini ve içerisindeki unsurların iyi tasnif edilmediğini iddia etmektedirler.

Materyalin Kullanışlılığı

EBA sisteminde bulunan materyallerin kullanışlı olması o materyalin tercih sebebidir. Çalışma grubunda bulunan öğretmenlerin EBA’da bulunan materyal ve uygulamaların kullanışlılığı ile ilgili düşünceleri aşağıdaki şekildedir.

E3: İstedığımız materyale ulaşabiliriz.

E7: Her döneme ve seviyeye hitap edebilecek materyaller olacak şekilde tasarlanmış.

K3: EBA materyalleri kullanışlıdır.

E8: Yüklenen materyallerin bir kısmı yükleme yapanın kendi ya da okulunun reklamını yapmış izlenimi veriyor.

K6. Materyaller kullanışlı ama yeterli değil.

K1: Materyaller yetersizdir daha fazla olması gerekiyor.

K5: Alanla ilgili materyaller eksik, olanlar da nitelikli değildir.

E2: EBA’da niteliksiz ve öğrencilere katkı sağlamayan materyaller çok var. İyi bir tasnif yok bu nedenle iyi olan materyali bulma zaman aldığından bazen hepsinden vazgeçiyoruz.

Yukarıda görüldüğü gibi materyallerin kullanışlılığı ile ilgili çalışma grubunda yer alan öğretmenler birbirinden farklı düşüncedeler. Bazıları materyallerin sayısını ve kullanışlılığını yeterli bulurken bazıları ise materyallerin eksik ve kullanışlı olmadığını ileri sürmektedirler. Bazıları ise nitelikli materyalleri çokça materyaller arasında bulmanın zor olduğunu ve bu zorluğun bireyi EBA’dan uzaklaştırdığını belirtmektedirler.

Katılımcı Grubun EBA’nın Verimliliğine İlişkin Düşünceleri

Verimli Modül

EBA’da birbirinden çok farklı modüller vardır. Bu modüller eğitimin niteliğinin artırılmasını hedeflemektedir. Fakat öğretmenlere göre bu modüllerin verimliliği aynı düzeyde değildir. Çalışma grubunda bulunan öğretmenlerin verimli olan modül ile ilgili görüşleri aşağıdaki gibidir.

E4: En verimli modüller kitap ve video modülleridir.

K1:Bana göre en verimli modül içerik modülüdür.

E1: Bence video modülü iyidir. Ben sürekli ondan faydalaniyorum.

E6: EBA'nın tüm modülleri verimlidir. Etkin kullanıldıklarında hem öğrencinin bireysel öğrenmesine katkı sağlar hem de öğretmen için kolay kontrol mekanizması oluşturur. Özellikle ödevler için muhteşem olabilir.

Çalışma grubu üyeleri daha çok video, kitap, içerik modüllerini verimli bulmaktadır. Bir kişi ise kullanılma amacına bağlı olarak tüm modüllerin verimli olduğunu ifade etmiştir.

Bazıları ise EBA'yı ve içerisindeki modülleri yetersiz bulmaktadır. Konu ile ilgili olarak ifade ettiklerinden yapılan doğrudan alıntılar aşağıdaki şekildedir.

E8:Arapça dersinin ses videolarını EBA da bulamadım.

E2: EBA yerine başka sitelerden materyal bulup sınıf ortamına getiriyorum. EBA çok materyale sahip ancak bunlar verimli değil.

E2: Ücretli materyal edinme siteleri EBA'ya göre daha verimlidir.

E5: İmam Hatip Meslek dersleri gibi sözel ve soyut derslerde EBA çok etkili olmayabilir. Zira bu dersler için etkileşim gerekli.

K7:EBA bilinç kazandırmada yetersizdir. Yüz yüze eğitim gereklidir.

Çalışma grubunda yer alanlardan EBA materyallerini yeterli bulmayanların bazıları EBA'yı diğer materyal siteleri ile karşılaştıranlardır. Bir kişi ise sözel ve soyut derslerin daha çok yüz yüze etkileşime dayalı işlenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bazıları da aradıkları materyali EBA'da bulamamaktan yakınmıştır.

Öğrenci Seviyesine Uygunluk

Eğitim; öğrencinin biyolojik, fizyolojik, zihinsel ve duyuşsal gelişimine uygun olarak tasarlanmalıdır. EBA'dan istenen verimin alınabilmesi için hazırlanan eğitsel materyal ve uygulamaların öğrencinin gelişiminin dikkate alınması ile mümkündür. Çalışma grubunun hazırlanan materyallerin öğrencilerin seviyesine uygunluğu ile ilgili düşünceleri aşağıdaki gibidir.

K4: Materyaller öğrenci seviyesine uygundur.

K1: Öğrenci seviyesine uygun değil, materyaller çok karışık yerleştirilmişlerdir.

E3:Materyaller öğrenci seviyesine uygun değil. Dersin kazanımları dikkate alınmadan hazırlanan materyaller çok.

K6: Öğrenci yaşına göre bir tasnif yapılabilir.

Yukarıda görüldüğü gibi katılımcılar, EBA materyallerinin öğrenciye uygunlukları ile ilgili farklı görüşler beyan etmişlerdir. Bazıları öğrenci seviye uygun görünürken kimileri de EBA uygulamalarının en azından bir kısmının öğrenci seviyesine uygun olmadığını düşünmektedirler.

EBA'nın Ders Kazanımlarına Etkisi

Örgün öğretimde her bir dersin öğrenciye yönelik hedefleri vardır. Bu hedefler programda kazanım olarak ifade edilmektedir. Bu durum hem normal okullarda din dersleri hem de İmam Hatip Okullarındaki meslek dersleri için de geçerlidir. Derslerin içerikleri, eğitsel etkinlikler gibi unsurlar öğrencinin daha önceden belirlenen bu kazanımları edinebilecekleri şekilde düzenlenir. EBA'da yer alan uygulamaların da öğrencilerin kazanımları edinmelerine katkı sağlaması beklenmektedir. Çalışma grubunda yer alan öğretmenlerin konu ile ilgili düşüncelerinden yapılan alıntılar aşağıdaki şekildedir.

K3: EBA dersin kazanımlarını vermede etkilidir.

E7: EBA konunun pekişmesi açısından kazanımları vermede etkilidir.

E8: EBA ile öğrenciler daha aktif olarak dikkatli dersi dinlerler.

E5: Kısmen etkilidir.

E3: EBA dersin kazanımlarını vermede etkili değildir, içerik bakımında çok eksik.

E1: Yüklenen içerikler profesyonelce değil. Bakanlık yükleme yapmıyor. Bu yüzden verim alamıyoruz.

K5: Yeterli değil, çünkü materyal eksik.

Yukarıda yer alan ifadelerde de görüldüğü gibi, çalışma grubu üyeleri EBA'nın dersin kazanımlarını vermedeki etkisi ile ilgili farklı düşünmektedirler. Kimileri EBA'yı etkili bulurken, kimileri kısmen, kimileri doğru kullanıldığında etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Bazı katılımcılar ise materyal eksikliğinden, verimsizliğinden ve doğru materyali bulmanın zorluğundan EBA'nın öğrenciye kazandırılması gereken kazanımlara etkisinin sınırlı olduğu görüşündedir.

EBA'nın Diğer Sosyal Paylaşım Ağlarından Farkı

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan EBA öğretmen ve öğrencilerin ihtiyaç duyabileceği pek çok eğitsel eksiklikleri gidererek, onlara katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle emsallerinden ayrılması beklenmektedir. Çalışma grubunun konu ile ilgili düşünceleri aşağıdaki şekildedir.

K1: Ortak sosyal ağ olması itibariyle özeldir.

K2 Ulaşılabilirlik özelliği ile benzerlerinden ayrılır.

E1: Öğrencinin, velisinin ve öğretmenin kullanabilmesi özelliği EBA'yı daha eğitsel bir ağ yapmıştır.

E3: Ders kitaplarına uyumludur.

K6: Ücretsiz olması onu emsallerinden ayırmaktadır.

E7: Özgün ve zengin materyalle sahip olması EBA'yı özel kılmaktadır.

E8: Resmi bir site olduğunda daha güvenilirdir.

Yukarıda görüldüğü EBA'nın diğer sosyal paylaşım ağlarından farkı ile ilgili çalışma grubu üyeleri farklı yönlerini dile getirmişlerdir. Ulaşılabilir olması, ücretsiz olması, ders kitapları ile uyumlu olması, özgün ve zengin materyale sahip olması ve güvenilir olması öne çıkan özellikler olarak sıralanmıştır.

Katılımcı Grubun EBA'nın Geliştirilmesine Yönelik Önerileri

Zaman ve ihtiyaca binaen EBA'nın bazı özelliklerinin değişmesi ve yenilenmesi gerekebilir. Çalışma grubu EBA'nın değişen ihtiyaçlara daha nitelikli cevap verebilmesi için aşağıdaki önerileri geliştirmişlerdir.

E2: EBA'nın iyi tasnif edilmesi gerekir.

E2:EBA'nın verimli olmayan, öğrenciye katkı sağlamayan materyallerden arındırılması gerekir.

E2:Derslerin sınıf, ünite ve kazanımlara göre yeniden bir tasnifi gereklidir.

K2: Öğretmenlerin bu platformu daha aktif kullanmaları için her yönüyle iyileştirmeye ihtiyaç var.

E1: Mesajlaşma uygulaması eklenebilir. Bu EBA'nın sosyal platform yapısını destekleyecektir.

E8: Özel eğitime gereksinim duyan öğrencilere yönelik düzenleme yapılabilir. Özellikle görme engellilere için erişilebilir özelliği verilebilir.

K3: Arapça dersi için "Arapça-Türkçe" sözlük eklenirse faydalı olur.

K3: Arapça dersi için diyaloga dayalı videolar eklenirse öğrencilere katkı sağlar.

Yukarıda görüldüğü gibi çalışma grubundaki öğretmenler EBA'dan istenen verimin alınması için çeşitli önerilerde bulunmuşlardır. Bu önerilerin başında sadece verimli materyallere yer verilmesi, EBA'da içerik tasnifinin yeniden yapılması, özel eğitime gereksinim duyanların dikkate alınması, mesajlaşmanın eklenmesi, erişilebilir olması, yeterli sözlük ve Arapça diyaloglara yer verilmesi, altyapı ve internet sorunlarının giderilmesi gelmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, EBA'da yer alan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri ile ilgili materyal ve uygulamaları değerlendirmeyi ve olası iyileştirmeler ile ilgili öneriler geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla EBA'yı derslerinde kullanması beklenen, İmam Hatip okullarında çalışan meslek dersi öğretmenlerinin ve diğer ortaokul ve liselerde çalışan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin görüşlerine başvurulmuştur.

Çalışma grubunda bulunan öğretmenlerin büyük çoğunluğu EBA'yı çok iyi kullanabildiklerini ifade etmişlerdir. Bununla beraber bazıları da EBA'yı iyi düzeyde kullanacak kadar bildiklerini, bazıları ise EBA hakkında genel bilgiye

sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Bir kişi de bilmediğini belirtmiştir. Çalışma grubundaki öğretmenler EBA'yı öğrenme kaynağı olarak hizmet içi kurslar ve kendi çabalarıyla öğrendiklerini belirtmişlerdir. Bu sonuç; Tutar'ın (2015: 48) Fen Bilgisi dersi öğretmenleri ile yaptığı çalışma sonucu ile paralellik göstermektedir. Onun 203 kişi ile yaptığı çalışmaya göre öğretmenlerin %22,7'si EBA'yı bilmekte, %46,8'nin kısmen bilmekte %30,5'nin ise bilmemektedir. Güvendi, (2014: 70) öğretmenlerin EBA'da yer alan haberleri takip ettiğini ve yüzeysel olarak haberdar olduğunu belirtmiştir. Alabay (2015: 83) EBA'yı bilme ve kullanma ile ilgili olarak öğretmenler arasında branşa göre bir farkın olmadığını ileri sürmektedir. Timur, Yılmaz ve İşseven (2017: 49) ise öğrenciler üzerine yaptıkları çalışmada öğrencilerin büyük bir kısmının da EBA'yı bilmediğini ve ondan hakkıyla istifade edemediğini ifade etmiştir.

Çalışma grubunda yer alanların büyük çoğunluğu akıllı tahtayı kullandıklarını ifade etmiştir. Yanı sıra telefon ve bilgisayar aracılığı ile sistemden yararlanma yoluna gittiğini belirtenler olmuştur.

Çalışma grubu; görselliği artırdığı için videolar, öğrencileri sınavlara hazırlamak için çoktan seçmeli testler, öğrencinin bireysel öğrenmesine katkı sağladığı için Kur'an-ı Kerim portalını tercih ettiğini belirtmiştir. Öner'in (2017: 235) sosyal bilgiler ve tarih öğretmenleriyle yaptığı çalışmada haritalar, videolar, slaytlar ve testler en çok tercih edilen uygulamalardır. Tutar (2015: 52) öğretmenlerin doküman sağlamak için EBA'yı kullandıklarını belirtmektedir. Türker ve Güven (2016: 50) öğretmenlerin video ve ders sunularından çokça faydalandıklarını zikretmektedir.

Çalışma grubunda yer alanlar içerisinde EBA'yı hiç kullanmadığını ifade eden olduğu gibi her derste kullandığını ifade edenler de olmuştur. Kurtdede Fidan, Erbasan ve Kolsuz (2016) yaptıkları çalışmada öğretmenlerin büyük bir kısmının EBA'yı derslerinde ara sıra kullandıklarını bir kısmının ise kullanmadıklarını belirtmektedirler. Güvendi, (2014) ortaokul ve lise öğretmenleri ile yaptığı çalışmada öğretmenlerin %50'inin EBA'yı hiç kullanmadığı sonucunu elde etmiştir. Öner'in (2017: 235) çalışmasında benzer sonuçlar mevcuttur. Çalışmaya göre öğretmenlerin %20'si EBA'yı hiç kullanmamaktadır. Tutar (2015: 50-51) öğretmenlerin çoğunluğunun EBA'yı kullanmadığını kullananların da nadiren kullandığını belirtmektedir. Alabay (2015: 80) EBA'nın öğretmenler tarafından ders işleyiş sürecinde yeterince kullanılmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Öğretmenlerin EBA'yı az kullanmalarının ya da kullanmamalarının birkaç gerekçesi bulunmaktadır. Fiziki şartların yetersizliği, bilgisayar bilmememe, vakit azlığı, yetersiz altyapı, EBA materyal ve uygulamalarını yeterli görmeyişleri bunların en önde gelenleridir. Türker ve Güven'in (2016: 248) yaptıkları çalışmada da benzer sonuca ulaşılmıştır. Onlar faydalanmama gerekçeleri olarak; alt yapı yetersizliği, bilgi eksikliği, internet ağı sorunları ve içeriğin yetersizliğini ileri

sürmektedirler. Alabay (2015: 84) öğretmenlerin EBA kullanım bilgilerinin düşük olduğunu dolayısıyla ciddi derecede kursa ihtiyaçlarının olduğunu iddia etmektedir.

Çalışma grubu üyeleri EBA'ya çok az katkı sağlamaktadırlar. En çok katkı sağlanan uygulama ise sınav kâğıtları alanıdır. Haber alanında da katkı sağlayan vardır. Katkı sağlamayanlar ise ileri sürdükleri gerekçelerin önde gelenleri; konu ile ilgili bilgi yetersizliği, teknoloji bilgi yetersizliği, vakit azlığı, onay almanın zorluğu olmuştur. Bir kişi de yükleyebileceği materyalin farklı anlamlara çekilmesi endişesinden EBA'ya katkı sağlamadığını belirtmiştir. Tutar (2015: 53) öğretmenlerin çok azının EBA'ya katkı sağladığını, katkı sağlayanlar ise haber ve görsel alanda katkı sağladığını belirtmektedir. Türker ve Güven (2016: 250) 228 lise öğretmeni üzerine yaptıkları çalışmada öğretmenlerin %88'inin EBA'ya katkı sağlamadığını belirtmişlerdir. Gerekçe olarak ise; içerik yetersizliği, tembellik, internet sorunları ve kendilerini yeterli görmeme sıralamışlardır. Güvendi, (2014: 41) ise öğretmenlerin %85 oranında EBA'ya yükleme yapmadıklarını belirtmiştir. Alabay (2015: 81) öğretmenlerin nadiren EBA'ya katkı sağladığını belirtmektedir. Taşkiran (2017: 291) öğretmenlerin katkı sağlamama nedeni olarak okulların alt yapılarının EBA'ya uygun olmamasını göstermektedir.

Çalışma grubunda yer alan öğretmenlerin büyük bir kısmı EBA sisteminin kullanışlı olduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte EBA'nın kullanışsız, içerisindeki unsurların iyi tasnif edilmediğini iddia edenler de olmuştur. Aktay ve Keskin (2016: 43) EBA'nın istenen içeriğe kolay bir biçimde ulaşılmasına olanak verdiğini belirtmektedir. Tutar (2015: 55) 203 kişi ile yaptığı çalışmada %95 oranında EBA kullanışlı olduğu sonucunu elde etmiştir. Tüysüz ve Çümen (2016: 288) öğrenciler üzerine yaptıkları çalışmada EBA sisteminin kullanımının kolay ve beğendiğini ifade edenlerin oranı %80'dir. Öğrencilerden bazıları ise videoların açılmaması veya geç açılması sıkıntısının olduğunu belirtmişlerdir.

Çalışma grubunda yer alan bazı öğretmenler materyallerin sayısını ve kullanılabilirliğini yeterli bulurken bazıları ise materyallerin eksik ve kullanışlı olmadığını ileri sürmektedir. Bazıları ise nitelikli materyalleri bulmanın zorluğunu ve bu zorluğun bireyi EBA'dan uzaklaştırdığını belirtmektedir. Öner (2017: 236) öğretmenlerin en çok yakındıkları konuları; EBA içeriğinin yetersiz olması, öğrenci seviyesine uygun olmaması ve güncel olmaması şeklinde sıralamaktadır. Alabay (2015: 80) yaptığı çalışmada öğretmenlerin büyük çoğunluğunun EBA'da içeriklerle ilgili ihtiyaçlarına cevap bulamadıkları sonucuna varmıştır. Kurtde Fidan, Erbasan ve Kolsuz (2016) yaptıkları çalışmada öğretmenlerin %83'nün içerikleri yetersiz bulduklarını ifade etmektedirler. Tanrıku, (2017: 411) çalışmasında EBA içeriğini yeterli bulanlar kadar bulmayan öğretmenlerin de olduğunu ifade etmektedir.

Çalışma grubu üyelerinin büyük bir kısmı EBA'yı verimli bulmaktadır. Verimli bulunan modüller ise video, kitap, içerik olarak sıralanmıştır. Tutar'ın (2015: 55) çalışmasında öğretmenlerin %90 yakını EBA'yı etkili ve verimli bulduğunu ifade

etmiştir. Sıralama olarak ise e-çerik, video, görsel ve e-kitap modülleri verimli görülmüştür. Alabay (2015: 81) öğretmenlerin test soruları, görsel ve işitsel materyalleri kullandıkları sonucunu elde etmiştir. EBA'yı verimli bulmayanlar da vardır. Bunlar arasında gerekçe olarak gerekli ve yeterli materyalin olmayışını iddia edenler olduğu gibi sözel ve soyut derslerin daha çok yüz yüze etkileşime dayalı işlenmesi gerektiğini ifade edenler de vardır. Alabay (2015: 81) sınıf mevcutlarının kalabalık oluşunun bazı materyalleri kullanmamaya neden olduğunu belirtmektedir. Taşkiran (2017: 292) yaptığı çalışmada EBA'nın verimli olması için en çok istenen konu içeriğin geliştirilmesi ve alt yapının güçlendirilmesi olmuştur.

Çalışma grubundaki öğretmenlerin bazıları EBA materyalleri ve uygulamalarını öğrenci seviyesine uygun ve dersin kazanımlarının öğretiminde yeterli ve verimli bulurken, bazıları kısmen, bazıları ise yetersiz ve verimsiz bulmaktadır. Tutar (2015: 61) Fen Bilgisi öğretmenlerin sırasıyla e-çerik, video, e-kitap, görsel, haber ve e-dergiyi verimli gördüklerini belirtmektedir. Timur, Yılmaz ve İşseven (2017: 49) öğrenciler üzerine yaptıkları çalışmada öğrencilerin %20'nin eğitsel ihtiyaçları için EBA'yı kullandığı sonucunu paylaşmaktadır. Kullanan öğrenciler ise daha çok konu tekrarı, test çözüme ve ödev yapma için EBA'yı tercih etmektedirler.

Çalışma grubu üyeleri EBA'nın diğer paylaşım ağlarından farkı ile ilgili olarak; ulaşılabilir, ücretsiz, ders kitapları ile uyumlu, özgün, zengin materyale sahip ve güvenilir olmasını sıralamışlardır. Taşkiran (2017: 289) EBA'nın faydalı olduğunu ve öğrenme sürecini kolaylaştırdığını belirtmektedir. Alabay (2015: 81) EBA'nın hem sözel hem de sayısal derslere hitap ettiği belirtmektedir. Ayrıca kalabalık sınıflarda sınıf yönetimini kolaylaştıran, uygulama süresini kısaltarak zamanın verimli kullanılmasını sağlayan materyallere sahip olması ile özel olduğunu vurgulamaktadır.

Çalışma grubu EBA'da nitelikli materyallere yer verilmesi, yeniden ve işlevli tasnifin yapılması, özel eğitime gereksinim duyanların ihtiyaçlarının dikkate alınması, mesajlaşma eklenmesi, erişilebilir olması, sözlük ve yeterli düzeyde Arapça diyaloglara yer verilmesi, altyapı ve internet sorunlarının çözülmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Öner (2017: 237) içeriğin zenginleştirilip güncelleştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Taşkiran (2017: 289) içeriğin zenginleştirilmesi ve alt yapının güçlendirilmesi gerektiği sonucunu paylaşmaktadır. Türker ve Güven (2016: 250-251) içeriğin zenginleştirilmesi ve güncellenmesine ek olarak uygulamalı örneklerin dâhil edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Alabay (2015: 84) EBA'dan verimin alınabilmesi için alt yapı sorununun çözülmesi gerektiğini, EBA'da bulunan e-kitap uygulamalarının z-kitap uygulaması haline dönüştürülmesini gerektiğini vurgulamaktadır. Eryılmaz ve Uluç (2015: 223) e-çeriklerin tasarımında, öğrenme ve yenilikçilik becerileri ile yaşam ve kariyer becerilerinin dikkate alınmasını önermektedirler.

Yukarıda yer alan sonuçlara bağlı olarak aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir.

- 1- Hizmetiçi kurslar aracılığı ile EBA'nın kullanılma gerekçesi, usulü ve içerik hazırlama ile ilgili bilgilendirme çalışmaları devam ettirilmelidir.
- 2- Alt yapı, internet ve fiziki eksikliklerin giderilmesi sağlanmalıdır.
- 3- Öğretmenler tarafından EBA'ya yüklenmeye gönderilen materyallerin öğrenci seviyesine ve kazanıma uygunluğuna dikkat edilmelidir.
- 4- Derslere ait her kazanıma ilişkin farklı ve işlevsel materyallerin hazırlanmasına çalışılmalıdır.
- 5- Hazırlanan materyal ve uygulamaların özel eğitime ihtiyaç duyan öğrenciler için ulaşılabilir ve kullanılabilir olmalarına dikkat edilmelidir. Kimi ders ve konularda onlara özel materyal ve uygulamalar hazırlanmalıdır.
- 6- EBA'da güncel ve uygulamaya dayalı yüklemelere öncelik verilmelidir.
- 7- Ders kitaplarındaki kazanımlar ile EBA'ya yüklenen materyal uygulama ilişkisi sağlanmalıdır.
- 8- Arapça dersi için özel materyal ve uygulamaların hazırlanmasına çalışılmalıdır.
- 9- EBA içeriğinin kullanılabilirliğine yönelik çalışmalar yapılmalıdır.

KAYNAKLAR

- Aktay, S. & Keskin, T. (2016). Eğitim Bilişim Ağı (EBA) İncelemesi. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırma Dergisi*, 2(3), 27-44
- Alabay, A. (2015). Ortaöğretim Öğretmenlerinin ve Öğrencilerinin EBA (Eğitimde Bilişim Ağı) Kullanımına İlişkin Görüşleri Üzerine Bir Araştırma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2011). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Eğitim Bilişim Ağı (EBA) <http://www.eba.gov.tr>. Erişim tarihi: 6 Temmuz 2018.
- Eryılmaz, S. ve Uluyol, Ç. (2015). 21. Yüzyıl Becerileri Işığında FATİH Projesi Değerlendirmesi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(2), 209-229.
- Güvendi, G. M. (2014). Millî Eğitim Bakanlığı'nın Öğretmenlere Sunmuş Olduğu Çevrimiçi Eğitim ve Paylaşım Sitelerinin Öğretmenlerce Kullanım Sıklığının Belirlenmesi: Eğitim Bilişim Ağı (EBA) Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kurtdede Fidan, N., Erbasan Ö., & Kolsuz, S. (2016). Sınıf Öğretmenlerinin Eğitim Bilişim Ağı'ndan (EBA) Yararlanmaya İlişkin Görüşleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(45). 625-637.

- Öner, G. (2017). Sosyal Bilgiler ve Tarih Dersleri İçin Alternatif Bir Kaynak: eba.gov.tr. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9, 227-257.
- Tanrikulu, F. (2017). EBA'nın Türkçe Dersi Öğrenme Alanlarını Karşılama Yeterliliğine Yönelik Öğretmen Görüşleri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 5(3), 395-416.
- Taşkıran, C. (2017). Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Perspektifinden Eğitim Bilişim Ağı (Eba) Platformu. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*. 9, 284-295.
- Timur, B., Yılmaz Ş., & İşseven, A. (2017) Ortaokul Öğrencilerinin Eğitim Bilişim Ağı (EBA) Sistemini Kullanmalarına Yönelik Görüşleri. *Asya Öğretim Dergisi*, 5(1), 44-54.
- Tutar, M. (2015). Eğitim Bilişim Ağı (Eba) Sitesine Yönelik Olarak Öğretmenlerin Görüşlerinin Değerlendirilmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Türker, A. & Güven, C. (2016). Lise Öğretmenlerinin Eğitim Bilişim Ağı (EBA) Projesinden Yararlanma Düzeyleri ve Proje İle İlgili Görüşleri. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*. 5(1), 243-254.
- Tüysüz, C. & Çümen, V. (2016). Opinions of Secondary School Students about EBA Course Website. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 9/3. 277-296.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınları.

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Received: 22.10.2018 • Kabul Tarihi / Accepted: 29.11.2018

Cahit Külebi’de Yerlilik Düşüncesi

Tuba DALAR

Dr. Öğr. Üyesi

Kastamonu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kastamonu /Türkiye
ORCID: 0000-0002-9833-2593
tdalar@kastamonu.edu.tr

Öz

İnsan, gerek fiziksel gerekse varoluşsal anlamda bir yere yerleşme ve yerleştiği yeri yurt edinme çabası içerisindedir. Milletlerin zaman içerisinde oluşturdukları kültürel kimlikleri, yerleşilen/yurt edinilen coğrafya ile kökensel bağlar oluşturur. Başka bir deyişle, her mekân, kendi insanını, kendi tarihini, kendi yaşama biçimlerini, kendi duyuş tarzını ve kendi yazgısını şekillendirir. Zira bir coğrafyaya aidiyet bağları ile bağlanan insan, benimsenmiş değerlerini mekâna aktarır. Bu bağlamda mekân ve insan, var oldukları sürece birbirini şekillendirmeye devam ederler.

Her şeyden önce yerlilik, bireyin bir mekâna yerleşmesine, bulunduğu mekâna uygun bir bakış açısı geliştirmesine zemin oluşturur. Böylece aynı coğrafyaya aidiyet duygularıyla bağlanan insanların duyuş, düşünce ve inanç dünyasını oluşturan kodlar belirlenir. Ve yine böylece yerli ve yabancı olma durumunun sınırları çizilir.

Cahit Külebi, şiire başladığı yıllarda hâkim olan 1940 kuşağı söylemlerinden ayrı, özgün bir ses geliştirmeyi başarır. Külebi, iç ahenk ve lirizmin ön plana çıktığı şiirlerinde, insana dair ne varsa Anadolu ile özdeşleştirir. Milli zeminin yozlaşmasından duyduğu rahatsızlığı, milli bir sanat oluşturma endişesi ile ortaya koyar. O, milli-romantik duyuş tarzını, reel bir bakış açısıyla sentezleyerek toplumu kendi değerlerine çağırır. Bu çalışmada Cahit Külebi’nin his ve düşün dünyasını şekillendiren yerlilik düşüncesi ve bu düşüncenin kaynakları irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Cahit Külebi, şiir, milli-romantizm, yerlilik, mekân

* Bu çalışma, 18-20 Ekim 2018 tarihlerinde Tokat’ta düzenlenen Geçmişten Günümüze Tokat’ta İlmî ve Kültürel Hayat Uluslararası Sempozyumunda sunulan “Cahit Külebi’de Yerlilik Düşüncesi” isimli bildirinin genişletilmiş halidir.

Cahit Külebi's Locality Thought

Abstract

Human is in an effort to settle down in a place both physically and emotionally and to homeland the place. The cultural identities of the nations over time constitute genuine links with the geographical location/locality. In other saying, every location shapes its own people, their own history, their way of life, their own way of feeling and their own destiny. Because the person connected to geography with the bonds of belonging transfers the adopted values to the location. In this respect, location and people continue to shape each other as long as they exist.

First of all, the locality provides the basis for an individual's settlement in a place and developing a point of view appropriate to the location where the individual has settled. Thus, the codes that constitute the world of emotion, thought and belief are determined for the people who are connected to the same geographical sense of belonging. And so again the boundaries of being a native and a foreigner are drawn.

Cahit Külebi, achieves in developing a distinctive sound that is separate from the 1940 generation discourses that dominate the poetry. Külebi consubstantiates whatsoever of human beings with the Anatolian poetry in his poems coming into prominence of inner harmony and lyricism. He reveals his discomfort with the corruption of the national background with the concern of creating a national art. He calls the society into its own values by synthesizing the national-romantic sense of emotion with a real view. In this study, the locality thought and the sources of thought that shape Cahit Külebi's the world of feelings and thoughts will examine.

Keywords: Cahit Külebi, poem, national-romanticism, locality, location

GİRİŞ

Yerli sözcüğünün kökü olan *yer*; mekân, coğrafya anlamına gelir. Yerli ise geçmişten beri söz konusu coğrafyada yaşayan, o coğrafyanın ilk sahipleri olanlardır. Bir yerin yerlisi olmak, hem biyolojik hem de kültürel olarak o coğrafyaya mensup olmayı gerektirir. Buradan hareketle yerliliğin, öncelikle mekansal-tarihsel sonra da ruhsal ve zihinsel bir mensubiyeti içerisinde barındırdığı söylenilebilir. Yerlilik söz konusu olduğunda, tarihsellik büyük önem taşır. Zira “*Kendini devam zincirine yani tarihsel sürece bağlamayan bir düşünce ya da sanat-edebiyat yerli olamaz.*” (Karaca, 2010: 267)

Bir yer’de olma, bir yer’e ait olma durumuna vurgu yapan yerlilik, köklü bir medeniyetin parçası olarak kalma gayretidir. Söz konusu bu dahil olma durumu, yeni şartlara göre kendini güncellemekle birlikte kökensel olan ile kurulmuş ana bağları koparmadan mümkün olabilir. Yerlilik çabası, aidiyet duygusundan, kendi gibi olan bir benzerini bulma isteğinden, müşterek bir maziye mensubiyet ile müşterek bir geleceği inşa etmek gayesinden beslenir. En genel ifadeyle bizim olana, bize ait olana değer vermek ve sahip çıkmak olarak tanımlanabilir. *Yerli*’nin anlamsal olarak zıttı, *yabancı* kavramıdır. Yerlilik, yabancılaşmaya karşı, ana kaynağa, kendilik değerlerine dönmektir. Bu açıdan bir nevi tepkiselliği içinde barındırır. Tarihi bağlamdan geleneksel anlamda bir sapma olarak yorumlanabilen yabancılaşma, yerli değerleri reddeder. Yerlilik ise bu reddedişin karşısına “*kök arayan ve kök bulan bir söylem*” (Erol, 2010: 34) olarak, kurucu bir zihin misyonuyla çıkar. Erol’a göre, gelenek denilen şey de bu kurucu zihniyetin pratikteki yansımından başka bir şey değildir.

Her sanatkâr sınırları belli bir coğrafyanın üzerinde dünyaya gelir ve o coğrafyanın şekillendirdiği toplum içerisinde kimlik kazanır. Coğrafya, üzerinde yaşayanların, mekân ile kurdukları maddi ve manevi bağlar ile “vatan”laşır. Birey, toplum, vatan arasındaki bu bağlar, doğal olarak sanat eserlerinde de kendine yer edinir.

Edebiyat alanında yerlilik ise kökleri daha öncelere dayanmakla birlikte Tanzimat sonrasında bir sorunsal olarak karşımıza çıkmaya başlar. Türk edebiyatında memleket, halk şiirinde sıklıkla işlenen bir temadır. Halk şairinin memleket algısı, genellikle üzerinde yaşadığı köy, kasaba ve şehir ile sınırlıyken; Divan şairleri için memleket, edebi geleneğin, varlık anlayışının bir sonucu olarak genellikle soyut bir mekândır. Divan şiirinde memleket, büyük ölçüde sevgilinin bulunduğu yerdir. Tekke-tasavvuf şairi ise kozmik âlemin tamamını gurbet olarak görür. Onlar için asıl vatan, beka âlemdir. (Çetişli, 2010: 228)

Tanzimat sonrasında gelişen yeni Türk şiiri için: “*Yeni edebiyatın daha ilk numuneleri bizi Orta Çağ bahçe ve bostanından çıkarıyordu. Eşyayı dağınık unsurlar halinde ve sadece mazmunlara vesile olmak için saymakla iktifa eden gazel ve minyatür estetiğinden, geniş ve canlı tabiata doğru bu çıkış, ilk yenilenme devrinin belki en mühim keşfi oldu.*” (Tanpınar, 2016: 274) diyen Tanpınar, yeni

edebiyatın yeni bir tabiatı keşfettiğini söyler. Milli Edebiyat döneminde büyük önem kazanan memleket teması, Cumhuriyet’in ilk çeyreğinde en üst seviyeye ulaşır ve 1940 sonrasında da varlığını sürdürür. Belirtmek gerekir ki yeni Türk şiirinde memleket, önceleri Anadolu’yu yakından görmeyen şairler tarafından kaleme alındığından ideolojik, didaktik ve muhayyel bir atmosfer içerisinde anlatılır. Sonraları, Anadolu kökenli şairlerin ortaya çıkışıyla memleket teması daha gerçekçi bir söylemle ele alınır.

Memleket teması etrafında gelişen edebiyat, kendi içinde hayli farklı temayüller gösterir. Bu eğilimlerden biri, memleket meseleleri konusunda ciddi bir açılım gerçekleştirirken folklordan yararlanma yolunu tutar. Folklordan beslenerek yerli şiir yazmaya çalışan şairlerin başında ise Ahmet Kutsi Tecer, Cahit Külebi, Bedri Rahmi Eyüboğlu gibi isimler gelir. (Narlı, 2010: 224) Cahit Külebi, yazdığı yüz elli kadar şiirinde, çocukluk ve gençlik yıllarını geçirdiği Anadolu coğrafyasını, bu coğrafyada şekillenen değerleri ve Anadolu insanının yaşadığı sıkıntıları yerli bir şuur ile işler.

CAHİT KÜLEBİ ŞİİRİNDE YERLİLİK DÜŞÜNCESİNİN YANSIMALARI

*“Dokuyup yol üstüne attıklarım
Birer küçük köylü kilimi”
Cahit Külebi*

Çocukluk Yıllarının Yansımaları

Ailesi aslen Erzurumlu olan Cahit Külebi, Zile’nin Çeltek Köyü’nde dünyaya gelir. O sıralarda Erzurum ve civarında yaşanan Rus işgali ve bu atmosferden faydalanan Ermenilerin bölgede gerçekleştirdikleri katliamlar üzerine Cahit Külebi’nin ailesi Orta Anadolu’ya göç etmek mecburiyetinde kalır. Çocukluğunu geçirdiği Zile-Çamlıbel-Niksar hattı, onun imgelem dünyasını şekillendiren ana faktördür. Altmış yaşında bulunduğu sıralarda kaleme aldığı “Çocukluğum” isimli yazısında; Çeltek Köyü’nden, sonraları Çamlıbel adını alan Artova’dan, Atatürk’ü ve Latife Hanım’ı gördüğü Sivas-Tokat yolundan canlı izlenimler aktarır. Hayatının ilk on yılını geçirdiği bu coğrafyaya dair dikkatli gözlemleri, şairliği boyunca ondaki yerlilik düşüncesini besler.

*İstanbul
“Niksar’da evimizdeyken
Küçük bir serçe kadar hürdüm” (Külebi, 2015: 50)*

*Tokat’a Giderken
“Alın beni, bırakın o vadiye
Belki yüzyıllarca yaşarım
Şu bizim Külebi n’oldu diye
İsterse sormasın ahbablarım” (Külebi, 2015: 173)*

Yurt

“Siz baksanız bir şey göremezsiniz

Benim yurdumdur orası

Ardıçlar, gürgenler, tozlu yollar...

Tokat’la Niksar arası” (Külebi, 2015: 254)

“Her şiir bir konuşma, kendini ve çevresini anlatma olduğu gibi her çevre gözlemi de bence şiirdir.” (Külebi, 2007: 7) diyen Cahit Külebi için bu gözlemler çok önemlidir. Külebi’ye göre şiir, çevre, konu ve şairin hayatı arasında sıkı bir bağ bulunur. O, duyma ve hissetme sanatı olarak gördüğü şiirde, samimiyeti esas alır.

Tanzimat’tan bu yana Şark’tan çıkmak zaruretini görüp Avrupa kültürünün mektebine girdiğimizin altını çizen Yahya Kemal; Avrupa medeniyetleri içerisindeki diğer milletler gibi bir hüviyet oluşturmak gerektiğini ve bu ihtiyacı duyacak yaratılıştaki olanların artık *“mektepten memlekete”* gelmelerini, memleketi Türk edebiyatının çerçevesi haline getirmelerini lüzumlu görür. (Beyatlı, 2017: 142) Cahit Külebi’nin şiiri de memlekete dönük yüzüyle dikkat çeker. Bu bağlamda, Külebi şiirinde yerlilik düşüncesini besleyen kaynaklardan ilki, anısal bellektir. Kendilik duygusuna sahip olmanın önkoşulu, bireyi diğerlerinden ayıran otobiyografik anıları akılda tutabilmektir. Kendiliğin temel bileşeni olan otobiyografik anılara sahip çıkmak, bireysel kimliğin yapılandırılması için gereklidir.

Yirminci Yüzyıl Atmosferinin ve Dil Bilincinin Yansımaları

Bilindiği gibi, sanat eseri, sanatçı ve sanatçının içinde yaşadığı dönem ve muhit arasında bir etkileşim söz konusudur. Cahit Külebi, birçok devlette siyasal tarihin derin kırılmalar yaşadığı, haritaların yeniden çizildiği, dünyanın gömlek değiştirdiği sancılı bir süreçte, 1917’de dünyaya gelir. Cahit Külebi ve 1940 kuşağının diğer sanatçıları, Birinci Dünya Savaşı’nın içine doğmuş, Kurtuluş Savaşı’nın yaralarını sarmış, İkinci Dünya Savaşı’nın neden olduğu yoksulluğu yaşamış, yüzyılın ikinci yarısında da darbelere, ideolojik kutuplaşmalara şahit olmuşlardır. Külebi doğmadan birkaç ay önce ailesi Erzurum’dan Tokat’a göç eder. Söz konusu yıllarda kadınıyla, çocuğuyla Anadolu insanının maruz kaldığı şartlar, *“O kış kıyamet günlerinde annem de tifo ya da tifüsten ağır hasta göç ederken bir kağı üstünde de doğabilirdim.” (Külebi, 2013:165) diyen Külebi’nin yerlilik düşüncesinde iz bırakan bir başka faktördür.*

Yirminci Yüzyılın İlk Yarısı

“Yirminci yüzyılın ilk yarısı

Ölüm çağı oldu

Zulüm çağı oldu

Yalan çağı oldu.” (Külebi, 2015: 64)

Yirminci Yüzyılın İkinci Yarısı

“Özlem özlem özlem

Yokluk yokluk yokluk

Açlık açlık açlık

Yalan yalan yalan

Korku korku korku

Ölüm ölüm ölüm

Duman duman duman” (Külebi, 2015: 299)

Yağmur

“Yıka taşları toprakları

Şarıl şarıl

Tarlalar buğday bekler senden, çocuklar ekmek

Dünyanın da yüzü yıkanmak gerek

Yağ hay mübarek” (Külebi, 2015: 71)

Hikaye

“Benim doğduğum köyleri

Akşamları eşkıyalar basardı

Ben bu yüzden yalnızlığı hiç sevmem

Konuş biraz!” (Külebi, 2015: 52)

Türk Mavisi’nin şairi, gerek şiirlerinde gerekse nesirlerinde kendilik değerlerine ulaşmaya ve bu değerleri özümsemeye çalışır. Bu bağlamda özellikle Tanzimat’tan bu yana sanat ve düşün dünyasında çokça tartışılan Doğu-Batı çatışması üzerinde durur. Doğu ve Batı ayrı dünyalar olduğu için Batı düşününü bir türlü kavrayamadığımızı; bundan dolayı da öykünmeci, aktarmacı ve ulusal kültürü yozlaştırıcı bir yaklaşım benimsediğimizi belirtir. *“Bugün yapılacak en önemli işlerden biri de batı uygarlığı önünde kendi ulusal uygarlık ve varlıklarımızı saptayıp değerlendirmek, ondan sonra da yoksun olduğumuz düşün işlevini canlandırmaktır. Her büyük ulus için bu koşul zorunludur.” (Külebi, 2013: 40)* diyen Külebi’ye göre, yeni nesillere ırkçılık yerine Türklük bilinci aşılmalıdır. Öğrenci Müfettişliği ve Kültür Ataşeliği göreviyle iki yıl kadar İsviçre’de bulunmuşsa da yazdıklarında oralardan bir esinti görülmez. *“Çok şey öğreniyor insan / Öz yurdunda kalırsa” (Külebi, 2015: 118)* diyen şair, Batı karşısında kendi olabilme, kendi kalabilme yollunun, yurdunu tanımak ve sevmekten geçtiğini düşünür. Onun 1971’de kaleme aldığı Amerika isimli şiiri, Doğu ve Batı dünyasına dair düşüncelerini ortaya koyduğu kadar günümüzde de anlamını koruyan, tüm insanlık adına yakılmış bir ağıt gibidir:

Amerika

*“Önce Kristof Kolomb buldu Amerika ’yı
Sonra biz
Umutlar azaldı günden güne, mutluluklar
Ve ekmeğimiz*

*Bir çocuk ağlarsa dağ başında
Gözyaşında Amerika akar
Vurdularsa birini, kanı şorladıysa
Bilin ki o kurşunlarda Amerika var*

*Kişi kişiye köle tutulduysa, asıldıysa
Darağaçlarında Amerika var
Ama biz yine de direneceğiz
Sonuncumuza kadar” (Külebi, 2015: 305)*

Ona göre yazın, bir toplumsal olgudur. Batı’yı anlayıp yorumlayabilmenin ilk şartı, sanatçının kendi toplumunu tanınmasıdır. Bu nedenle Batı, Cumhuriyet dönemi şairleri tarafından, kendilerinden önce gelen nesillerden çok daha iyi yorumlanmıştır. Külebi’ye göre “*Şiir yalnızca anadiliyle tınlayan bir türkü*” (Külebi, 2013: 120) olduğundan, Türk şairi ilk kez Cumhuriyet döneminde anadilinin tadına vararak şiirler yazar. Külebi’deki yerlilik düşüncesi, bir taraftan da dil bilinci olarak belirir. Şaire göre, Türkçenin salt bize özgü olan musikisi, başka hiçbir dilin musikisine benzemez. Anadilinde, dağ çeşmelerinden akan aydınlık, duru suların musikisini duyar. Gerek doğu gerekse batı dillerinden dilimize geçecek olan, musikisi bize uymayan her sözcük, Türkçenin ses özelliğini bozacaktır. “*Türkçe içime öyle işlemiş ki yabancı dilleri öğrenemiyorum*” (Külebi, 2007: 53) diyen Külebi’de, dil bilinci ve dil sevgisi yerliliğin ön koşullarından biridir.

Geleneğin Yansımaları

Cahit Külebi’de yerlilik ve millik düşüncesini besleyen kaynaklardan biri de halk kültürü ve o kültürün bir uzantısı olan halk şiiridir. Lise öğrenimini tamamlamak için gittiği Sivas şehrinin, onun hayatında ayrı bir anlamı vardır. Milli Mücadele’nin önemli bir şehri olan Sivas’ta kayıt olduğu Sivas Erkek Lisesi, çok nitelikli bir okuldur. Lisenin öğretim kadrosu içinde Ahmet Kutsi Tecer, Ziya Karamuk, Muzaffer Sarısözen gibi isimlerin bulunması, onu halk kültürüne daha da yakınlaştırır. 1930-1934 yılları arasında Sivas’ta bulunan Ahmet Kutsi Tecer, Halkevleri ve Halkodaları kurup teşkilatlandırır, Halk Şairlerini Koruma Derneği kurarak Halk Şairleri Bayramı düzenler. Yörenin folklor değerleri derlenir, incelenir. Böylece hem öğrenciler hem de yöre insanı, âşık şiiri ve halk hikâyeleri ile temasa geçerler. Bu süreçte tanıdığı Âşık Veysel, Talibi, Mesleki, Ruhsati, Ali İzzet gibi isimlerin, onun üzerinde büyük etkisi vardır. (Çetişli, 2012: 52) Ayrıca,

“*Aklım ozan olmaktaydı. Edebiyat Fakültesi’nde okumazsam ozan olamayacağımı sanıyordum.*” (Külebi, 2007: 89-90) düşüncesinde olan şair, lisans öğrenimini tamamladığı İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Reşit Rahmeti Arat, Ahmet Hamdi Tanpınar, Fuat Köprülü, Ali Nihat Tarlan gibi her biri alanında otorite olan isimlerden ders alır. Bu isimlerin de onun his ve düşün dünyasında bıraktığı etki açıktır.

Cemal Süreya’ya göre, çıkışını Anadolu’nun katkısız görünümüne dayayan Cahit Külebi, çağdaş bir Karacaoğlan kimliğindedir ve bizde “*kırın tek şairi*” dir. (Süreya, 2018: 149) Süreya, yeni şiirin gelişip köklenmesinde, geniş okuyucu kitlelerine ulaşmasında payı olan şairler arasında gördüğü Külebi’nin, Türk şiirinde kendine özel bir yeri olduğunu düşünür. Cemal Süreya, Külebi şiirinin özelliklerini şu şekilde belirler: “*Daha çok yurt gerçeklerine yönelmiş yaşantılar, yerli renklerle, kır çiçekleriyle dolu kasabalar, şehirler, oyun yerleri, bir şarkı havası içinde yolculuklar, yaylalar, çeşmeler ve her şeyden önce müzik.*” (Süreya, 2018: 266) Anonim halk edebiyatı ürünlerini beğenen Cahit Külebi, halk şiirinin birikiminden yararlanmakla birlikte, kendine has yorumuyla halk şiirini günümüzde yaşatmaya çalışır. “*Masallardan çekerdik dizeleri tülbent gibi*” (Külebi, 2015: 255) şeklindeki dizeleri, ondaki bu gayretin göstergesidir.

Şiir Yöntemim

“İlk ustam oldu benim halk

Belleğimde akıp giden ırmak...

Köylü diliyle türkü çağırdım

Onlarla gülüp ağlayarak” (Külebi, 2015: 333)

Köksal Alver, yerliliğin bir zemin arayışı olduğunu vurgular (Alver, 2010: 341) Yerlilik, geçmişin birikimlerinden yani gelenekten yararlanma şuurudur. Yerlilik şuurunun bir parçası olan edebi gelenek ise bir milletin asırlar boyu benimsediği duyuş, düşünüş ve ifade tarzıdır. Edebi gelenek zeminini kaybetmeden ve bu zeminden kopmadan özgün anlatım tarzları geliştirmek gerekir.

Cahit Külebi, şiiri üzerine Enver Ercan’ın sorularını yanıtlarken de şiirde gelenekle ilgili görüşlerini ortaya koyar. Şiir dilini halkın elinden kurduğunu, yer yer halk motiflerinden etkilendiğini belirten Külebi, bütünüyle gelenekçi olmadığını da altını çizer. Ona göre bütün büyük sanatçılar, geleneği değiştirenlerdir. “*Bu gelenek dedikleri, üzümünden, incirden rakı yapmak gibidir. Sanat ürünü rakı gibi üzümünden, incirden uzaklaştıkça özgün olur.*” (Külebi, 2013: 317) Ona göre edebi gelenek, bir önceki neslin yazıp çizdiklerini tekrar etmek değildir. Geçmiştekilerin başarılarını tekrar etmek yerine yeni söylemler ortaya koymak gerekir. Cumhuriyet döneminin tek ve büyük yenilikçisi olarak gördüğü Nazım Hikmet, gelenekten başka bir söylem oluşturduğu için büyük şairdir. Şair ve gelenek ile ilgili düşüncelerini kaleme aldığı yazısında Eliot, hiçbir sanatkarın, kendisinden sonra gelecek olanlara miras bırakmak istediği bütün bir dünya görüşünü tek başına veremeyeceğini belirtir. Sanatçının ortaya koyduğu ürün,

geçmişteki sanatçıların ortaya koyduklarıyla olan ilişkisi bakımından değerlendirilir. “Şair yalnız ‘hal’de değil, ‘geçmiş’in ‘hal’ ile kesiştiği anda yaşamadıkça; yalnız gelmiş geçmiş olanın değil, fakat ‘hal’de yaşananın da şuurunda olmadıkça, ne yapması gerektiğini bilemez.” (Eliot, 2007: 11) Bu bağlamda Cahit Külebi’nin geleneğe sırtını dönmeyen, gelenekten beslenen fakat onu özgün bir söylem ile yeniden şekillendiren çağdaş bir şair olduğu söylenebilir.

Toplumsal Gerçekçi Yansımalar

Şiiri bir iç döküş, bir konuşma, bir anlatı olarak gören Cahit Külebi; şiirin en samimi, en soylu, en içten tür olduğu inancındadır. “*Hep açık konuştuk / Gökyüzünden maviydi sözlerimiz*” (Külebi, 2015: 255) derken, şiirlerindeki bu samimiyeti vurgular. Geçmiş ile hal arasında doğru yere konumlanabilmek için kolektif bir şura ihtiyaç vardır. “*Hey gidi koca Tecer! (...) Bugünkü Külebi şiirinin temel taşlarını, ben onun Anadolu’ya açtığı yolun içinde bulmuştum.*” (Külebi, 2013: 313) diyen Külebi, şiirindeki toplumsal nitelikleri vurgular. Halk kültürüyle içli dışlı olduğu Sivas yıllarında, onun yerli şiir anlayışının temelleri atılır. İnsan ve mekân arasındaki bağı önemseyen Külebi, şiirlerinde Anadolu insanını içinde yaşadığı coğrafya ile birlikte, zeminden kopmadan yansıtmaya çalışır. İmgelem dünyasında bir yapaylık, zorlama ya da taklit bulunmayan Külebi’nin bazı şiirlerinde, Anadolu’nun şiirimizde ilk gerçek yansıması olarak gördüğü Nazım Hikmet tesiri de gözlenir. Toplumcu gerçekçi bir bakışla kaleme alınan bu dizelerde yer yer eleştirel ve ironik bir söylem belirir:

Yitmiş

*“Köylüydük, kasabalıydık
Damları, kahveleri doldurduk
Lüksümüz de buydu, acımız da
İşsizlikten yorulduk
Memurduk fareler gibi
Odalar, dolaplar, dosyalar...
Daha faydalı olurdu bizden
Saman dolu bir çuvalı koysalar.
Bilgindik, yüce adamdık
Bilgelik bizden onur duyardı
Bitmeden yıkılan yapılarımız
El sürülmedik ulu yapıtlarımız vardı.”*

(Külebi, 2015: 272-273)

Mehmet Ali

*“Zeytinyağı ve ekmek kadar
Kıttı özgürlük memlekette
Büyüdüğü zaman akranları Mehmet Ali’nin
Her şey bol olur elbette.”* (Külebi, 2015: 67)

Nasıl Sevmesin Bu Dünyayı
“Ya ırmaklar ki yalnız yurdumuzda
Sahipsizdirler,
Canları istediği gibi
Alıp başlarını giderler.” (Külebi, 2015: 72)

Hoşgörülü, nazik tavırlarıyla dikkat çeken Külebi, toplumsal şartlardaki değişiklere paralel olarak yer yer ironik bir tavır sergilerken yer yer de daha sert bir eleştirel ton kullanır. İronik tavrın en güzel örneği olan ve yukarıya bir kısmını aldığımız Yitmiş şiirinde, toplumsal sorunlara ışık tutar. Köy ve kasabalarda insanların işsizlikten kahveleri doldurduğuna; kent merkezlerinde ise memurların ve bilim insanlarının liyakatsizliğine değinir. Bütün yaşamını çalışarak geçiren Külebi'nin, “İstedim ki memleketin her tarafı bağ olsun /Tez büyüsün tepeleri yüce yüce dağ olsun” (Külebi, 2015: 149) diyen Aşık Talibi dizelerini kitabına alması dikkate değerdir. Külebi; yoksul, geri kalmış Anadolu insanının ve memleketin her anlamda mamur edilmesi için hep daha çalışmak gerektiğine inanır. “Yurdunun yazgısıyla kendini özdeş bilmek” (Onaran, 2004: 51) onun şiirlerinde sıklıkla hissedilir. Köy Öğretmenleri isimli şiirinde, Anadolu'yu içinde bulunduğu yoksulluk ve cehaletten kurtaracak olan öğretmenlere seslenir: “Yüce ırmaklar gibi sessiz, sürekli / Kağnılarla, arabalarla, kamyonlarla / Akıp köylere gitmelisiniz! / Yurdumuza ışık iletmelisiniz.” (Külebi, 2015: 237) Nesillere okuma imkânı sağlamak kadar onlara iş imkânları oluşturmak da önemlidir. Cahit Külebi, istihdam edilmeyen eğitilmiş nüfusun yurtdışına gitmesine üzüldür ve bu beyin göçünü engellemenin yolları üzerinde düşünür.

Bize dair olan ne varsa şiirine katmaya çalışan Cahit Külebi'nin, yerlilik konusundaki dikkatlerinden bir kısmı da kadınlar üzerinde yoğunlaşır. Anadolu coğrafyasında kadın olmak, onun birçok şiirinde ana izlek olarak görülür:

Yurdumuz
“Ya yurdumuzun kadınları
Hep yanık tenlidirler;
Hepside çınar gibi
Yahut veremlidirler.” (Külebi, 2015: 77)

Kadınlar
“Otuzuna bile basmadan dostlar
Ölüp gidersem
Ardımdan ağlamayın
Yalnız kadınlar için
Yalnız onlar için ağlayın!” (Külebi, 2015: 111)

Bazı şiirlerinde kadın müşahhas bir varlık olarak fiziki yapısı ile ön plana çıkarken; bazı şiirlerinde de toplumsal yapımızın kanayan yarası olarak işlenir.

Şiirlerinde, tarla çapalayan, fabrikalarda mesai yapan emektar kadınlar, geçimini bedeniyle sağlayan kadınlar, sabırlı ve sessiz kadınlar gibi birçok farklı kadın tipine rastlanır. Cahit Külebi için: “*Duyarlılığı en çok köylü kadınların kaderine yönelmiştir.*” (Karpas, 2011: 154) diyen Kemal Karpas’ın tespit ettiği gibi şair, köy kadınlarının yaşam şartlarından çok etkilenir. Köyde ve kentte yaşayan kadınların sahip olduğu imkânları karşılaştırır ve köy kadınlarının aleyhinde olan eşitsizliği görür. “*İnsanlık geliştikçe bu ayrıcalıkları, haksızlıkları, mutsuzlukları azaltmaya çalışır.*” (Külebi, 2007: 148) diyen Külebi, adalet duygusunun; insanlığının gelişimiyle paralel ilerlediği inancındadır. Özelde kadınların içinde bulunduğu durumun, genelde ise memleket yoksulluğunun sebepleri üzerine düşünen şair, iklim şartlarındaki olumsuzluğu ve bürokratik yapının duyarsızlığını vurgular.

Memleket Sevgisinin Yansımaları

Memleket coğrafyası ve insanına karşı beslediği büyük sevgi, ondaki yerlilik düşüncesinin en açık tezahürüdür. Onun memleket sevgisi ve bağlılığı, iki ana kol üzerinden ilerler. Şiirlerinde bir taraftan toprak, coğrafya, yer olarak vatana olan bağlılık söz konusuyken; diğer taraftan bu vatanın insanlarına karşı büyüttüğü sevgi ve duyduğu saygı belirir. Şiir Yöntemim isimli manzumesinde: “*En çok yurdundan söz ettim*” (Külebi, 2015: 333) diyerek, şiirlerinde ağırlıklı olarak işlenen konunun vatan sevgisi olduğunu teyit eder. Hikâye isimli şiirinde, sevdiği kadına: “*Sen Türkiye gibi aydınlık ve güzelsin!*” (Külebi, 2015: 53) diyerek seslenir. Yine: “*Kılıçla, mızrakla, topla, tüfekte / Başımız bir kere eğilmemiştir (...)* Anası, bacısı, kızı, kızanı / Bizim gibi millet görülmemiştir.” (Külebi, 2015: 221) dizelerinde, Türk milletinin benzersizliğini ve bu millete duyduğu saygıyı ifade eder. Kazım Yetiş’in belirttiği gibi: “*Cahit Külebi, büyük davaların, büyük kavgaların değil, tabiatın, insanın, sevginin, yurdunun müterennimi olmayı tercih etmiş bir şairdir.*” (Yetiş, 2013: 947)

Sen Türkiyesin

“Sen Türkiyesin, ulu bir ırmak,

Yoksul ve çalımı, aktıkça çoğalan” (Külebi, 2015: 309)

Yurdum

“Bir andız fidanı gibi büyümüşüm

Topraklarının üstünde

(...)

Topraklarının üstünde

Top oynamış, âşık olmuş, düşünmüş

Ahbab edinmişim

(...)

Ağladığım senin içindir

Güldüğüm senin için

Öpüp başıma koyduğum

Ekmek gibisin!" (Külebi, 2015: 153-154)

Cahit Külebi için Türkiye, “*yoksul ve çalımlı*” ulu bir ırmak gibidir. Ülkesinde yaşanan her türlü soruna, yoksulluğa, olumsuzluğa rağmen o yarınlardan umutsuz değildir. Bu aktıkça çoğalacak olan ırmağın yarınları aydınlık ve güzeldir. İnsanın ruhu ile mekânın ruhunun birbirine karışması, Yurdum şiirinde açıkça görülür. Öpüp başa koyulan ekmek kadar mukaddes olan vatana karşı geliştirdiği farkındalık, ondaki yerlilik düşüncesinin bir başka tezahürüdür. “*Bir dikili ağacın bile yok yeryüzünde / Ama bir yurdun var sevilecek!*” (Külebi, 2015: 147) dizelerinden anlaşılacağı üzere, onun memleket sevgisinde beliren en önemli özellik samimiyettir. Cahit Külebi, yurdunda her şeyin dört başı mamur olmadığını farkındadır. Yine de bu toprakları eksiğiyle gediğiyle, benzersiz insanıyla birlikte koşulsuz sever.

SONUÇ

Yerlilik, bir yere ait olma, köklü bir medeniyetin parçası olma, devam zincirine bağlanma çabası ve bir zemin arayışı olarak yorumlanabilir. Anlam atanarak vatanlaştırılan bir coğrafyanın mevcut olması, yerliliği ortaya çıkaran ilk şart olarak okunabilir. Yerlilik, yabancılaşmaya karşı geliştirilen tepkisel bir tutum, bize ait olana, bizi yapan/kurana sahip çıkma çabasıdır. Geçmişin birikimlerinden yararlanma şuuru olan yerlilik, mekânsal, tarihsel, ruhsal ve zihinsel bir bağ gerektirir. Bellek, zamansallaştırma ve mekansallaştırma eğilimi içerisindedir. Bu nedenle zaman ve mekân ile kurulan bağ, toplumsal kimlik ile doğrudan ilişkilidir. Edebiyatta ise kendilik değerlerine yönelme, memleket meseleleri ile ilgilenme, folklordan yararlanma olarak karşımıza çıkan yerlilik hareketi, Cumhuriyet dönemi edebiyatında artan bir ivme ile kendine yer edinir.

Büyük acılara gebe olan yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde dünyaya gelen Cahit Külebi, yazın hayatına kolektif şuurla şekil veren bir sanat insanıdır. Şiirlerinde bireysel muhtevanın yanında sosyal muhtevaya da fazlaca yer verir. Doğu'nun Batı karşısındaki durumu; savaşların neden olduğu sosyolojik, psikolojik, ekonomik ve demografik durumlar; dil ve tarih bilinci; toprağı vatanlaştıran değerler sistemi; olumlu ve olumsuz yönleriyle ele alınan Anadolu ve Anadolu insanı onun satırlarında kendine yer bulur. Ondaki yerlilik düşüncesinin kaynakları, ileri yaşlarda bile canlı tuttuğu anısal belleği, yirminci yüzyılın getirmiş olduğu olumsuz koşullar, halk kültürü ile kurmuş olduğu sağlam bağlar ve hepsinden öte taşı, toprağı, insanıyla bu memlekete karşı beslediği muhabbetir. Temel nitelikleri samimiyet, özlü bir anlatım, konuşulan dilden yararlanma, lirizm, toplumsal eleştiri, ironi olan Külebi şiiri, yerel çağrışımlarla ve yerel imgelerle bezenen bir yerlilik düşüncesi tarafından beslenir. Edebi cereyanların bir parçası olmaktan kaçınan Cahit Külebi, özgün, yerli ve samimi bir ses olarak Cumhuriyet sonrası Türk şiirinde, sanatların insana en yakını ve en soylusu olarak gördüğü şiir alanında kendine özgü bir yer edinir.

KAYNAKLAR

- Alver, K. (2010). Yer ve Mekân Ekseninde Yerlilik. Düşüncede Edebiyatta Sanatta Yerlilik, *Hece Özel Sayı*, 14(162-163-164), 339-341.
- Beyatlı, Y. K. (2017). *Edebiyata Dair*. İstanbul: Arı Matbaası.
- Çetişli, İ. (2010). *Metin Tahlillerine Giriş-1 / Şiir*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çetişli, İ. (2012). *Cahit Külebi ve Şiiri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eliot, T. S. (2007). Edebiyat Üzerine Düşünceler. (Çev. Sevim Kantarcıoğlu). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Erol, M. (2010). Yerlilik İçin Kavramsal ve Anlamsal Bir Çerçeve. Düşüncede Edebiyatta Sanatta Yerlilik. *Hece Özel Sayı*, 14(162-163-164), 33-50.
- Karaca, A. (2010). Yerlilerin Arasındaki Yabancılar Milli Edebiyatçılar ve Köy Romancıları. Düşüncede Edebiyatta Sanatta Yerlilik, *Hece Özel Sayı*, 14(162-163-164), 265-271.
- Karpat, K. H. (2011). *Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Külebi, C. (2015). *Bütün Şiirleri*. Ankara: Bilgi Yayınları.
- Külebi, C. (2013). *Sanatçının Öyküsü*. Ankara: Bilgi Yayınları.
- Külebi, C. (2007). *İçki Seveda Dolu Yolculuk*. Ankara: Bilgi Yayınları.
- Narlı, M. (2010). Edebiyatta Yerlilik. Düşüncede Edebiyatta Sanatta Yerlilik, *Hece Özel Sayı*, 14(162-163-164), 217-225.
- Süreya, C. (2018). *Şapkam Dolu Çiçekle*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2016). *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Onaran, M. Ş. (2004). *A'dan Z'ye Cahit Külebi*. Adana: Dünyadan Çıkış Yayınları.
- Yetiş, K. (2013). *Dönemler Problemler Şahsiyetler Aynasında Türk Edebiyatı II /2*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / *Received*: 20.11.2018 • Kabul Tarihi / *Accepted*: 04.12.2018

Ahmed Paşa'nın "Yazmışam" Redifli Gazelinin Şerhi ve Yapısalcılık Açısından İncelenmesi

Maşallah KIZILTAŞ

Dr.

Bitlis Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi-Bitlis-Türkiye

ORCID: 0000-0003-0055-5367

kiziltas.masallah@gmail.com

Öz

20. yüzyılın başlarından itibaren edebiyatta kendini gösteren ve aslında bir dilbilimi ekolü olan yapısalcılık esere dönük bir eleştiri yöntemidir. Bu yöntemle eserin ses, kelime ve anlam ahengi ortaya konulmaya çalışılır. Divan edebiyatı metinlerinin geleneksel şerh yöntemiyle beraber yapısalcılık açısından da incelenmesi metinlerin daha anlaşılır olmasını sağlayacaktır.

Bu çalışmada Ahmed Paşa'nın "yazmışam" redifli gazeli klasik şerh usulleriyle şerh edildikten sonra, yapısalcı yaklaşımla tahlil edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Ahmed Paşa, yapısalcılık, gazel.

Interpretation of Ahmet Pasha's "Yazmışam" Redif Lyric and Investigation with the Terms of Structuralism

Abstract

Structuralism, which has emerged itself in literature since the beginning of the 20th century and actually as a school of linguistics, is a method of criticism backward to work. With this method, it is tried to reveal the harmony of sound, word and meaning of the work. Analyzing the texts of Divan Literature in terms of structuralism with traditional annotation method will make the texts more understandable.

In this work, lyric of the Ahmet Paşa with redif "*yazmışam*" was assyed with the structuralist approach after explained with the classical explanation methods.

Keywords: Ahmed Paşa, structuralism, lyrics.

GİRİŞ

İnsanoğlu var olduğundan beri içinde bulunduğu dünyayı ve iştiğal ettiği nesnelere algılama ve anlama merakı içinde olmuştur.

Bu merak yazılı metinleri anlamada da kendini göstermiş ve ilk olarak dinî metinleri anlama ve anlamlandırma isteği oluşmuştur. Klasik eserlerdeki anlam yoğunluğu dinî metinler dışında da bu merakın oluşmasına sebep olmuştur. Antik Yunan eserleri başta olmak üzere birçok klasik eserin şerh edilme zarureti doğmuştur. Dolayısıyla zamanla "Şerh, Tefsir veya Analiz" denilen metotlar ortaya çıkmıştır.

Lügatlerde *açma, yarma, açıklama, genişletme, izah etme* karşılıkları verilen "şerh" kelimesi terim olarak "bir metnin sırlarını, ince dikkatler gerektiren ifade ve nüktelerini açıklama ve yorumlama, anlaşılması zor bir metni beyan, tefsir ve keşfetmek; niteliğini açıklamak, aydınlatmak, yorumlamak; muhtelif ilim dallarında incelenen bir eser hakkında yazılan açıklayıcı eser." manalarına gelmektedir (Ceylan 2007: 1).

İnsanların dünyayı algılayış biçimi zaman içinde farklılık göstermektedir. Yüz yıl önce yaşayan bir insanla günümüzde yaşayan bir insanın değer yargısı, inancı, davranış şekli birbirine benzememektedir. Zamanın oluşturduğu bu değişimden edebî eserler de nasibini almıştır. Bu yüzden "şerh" dediğimiz metinleri anlamlandırma ameliyesi ortaya çıkmıştır.

Şerhlerde yapılan iş yalnız kelimelerin lügat manalarının verilerek şiirin açıklanması değildir. Klasik şerhlerimiz günümüzde metin tespiti, metin tetkiki, metin şerhi, metin tenkidi gibi terimlerle ifade edilen metin incelemelerinin hemen tamamını kendi şartları dâhilinde ihtiva etmektedir (Ceylan 2007: 3).

Eğer edebî metinler okundukları zaman hemen anlaşılabilir eserler olsaydı, bunca farklı akım, bunca farklı disiplin ortaya çıkmaz, bu kadar ayrı mekânlarda bu kadar yüksek nitelikli insan edebî metinlerin anlaşılması için bu kadar kafa yormazdı. Demek ki edebî metinlerin yapısında bir anlaşılma yöntemi vardır. Aynı problem tabii ki Divan şiiri metinlerinde de bulunmaktadır (Tökel 2007: 542).

Klasik şerh yönteminin tek başına eseri anlamlandırmada yetersiz kaldığı tartışması halen devam etmektedir. Nitekim Cem Dilçin, Fuzuli'nin gazelinin yapısal yöntemle tetkik ettiği ve bu alanda ilk olan çalışmasında, Divan şiirinin sadece geleneksel yöntemle açıklanması, yani şerh edilmesinin o ürünlerin yapısal açıdan taşıdıkları pek çok özelliğin görülmemesine neden olduğunu, bu nedenle divan şiiri açıklanırken yapısal yöntemin olanaklarından da yararlanılması gerektiğini iddia etmektedir (Dilçin, 1991: 93).

Edebiyatta yapısalcılığı Fransa'da 1960'lı yıllarda Roland Barthes, Claude Bremond, Gérard Genette, A. J. Greimas ve Bulgar asıllı Tzvetan Todorov gibi eleştirmenler ve yazınbilimciler başlatmıştır. Dilbilimden kaynaklanış

görüşlerin, ilkin, dilin bir başka alanında, yani edebiyatta etkili olmasına şaşmamak gerekir.

Aslında bir dilbilimi ekolü olan yapısalcılığın edebiyat bilimindeki etkisi, edebi metni dilbilimsel bir yapı olarak ele alma tarzında görülür. Dayandığı ilke edebiyatın aslında alışılmış, normal dilden uzaklaşma sayılması gerektiğidir (Aytaç 2009: 160).

Yapısalcılıkta eleştirici yansız olarak metne bakar. Ne yazar ne de diğer etkenleri dikkate alarak metne bakmaz. Metne tarafsız olarak karşıdan bakar ve kendi kurduğu modelle karşılaştırarak onu incelemeye çalışır. Yapısalcılık metni incelerken belirgin bir yol takip eder. İlk olarak eleştirmen metni birim parçalara böler. Bu parçalar anlambilimi, sözdizimi, söyleniş biçimi olarak üçe ayrılır. Bu inceleme sonucunda eleştirmen metni kendine has yönlerini bulup yorumlar (Erdem, 2003: 232).

Berna Moran'ın yapısalcılık ile ilgili tarifi şöyledir: "*Yapısalcılık, incelenen nesnenin yapısına yönelmek, yüzeydeki birtakım fenomenlerin altında, derinde yatan bazı kuralların ya da yasaların oluşturduğu bir sistemi (yapıyı) aramaktır. Önemli olan şu: Sistemdeki birimler kendi başlarına bir anlam taşımazlar, sistem içinde birbirleriyle olan bağlantılardır onlara anlam kazandıran, çünkü ancak o zaman bir sistemin parçası olarak ele alınabilirler.*" (Moran, 2010: 186)

Yapısalcılık, eseri mühendis gibi tetkik etmek gerektiği tezini savunan bir yaklaşımdır. Bu kurama göre dünyadaki her şeyin mantıklı bir yapısı vardır. Dolayısıyla sanat eserinin de bir yapısı vardır. Bu yapı sestem başlar cümleye, paragrafa kadar devam eder. Bir eseri yapısalcı açıdan tahlil etmeye çalışan araştırmacı sestem, kelimedenden, metnin bütününe kadar (paragraf, bölümler) her yapıyı ele alır, bu yapıların metne kazandırdığı manaları tespit etmeye çalışır. Bir nevi eserin iskeletinin fotoğrafını çeker ve bu fotoğraftan çıkarımlarda bulunur.

"*Divan şiirinde söz ve anlam, birbirine sıkı sıkıya bağlı ve birbirinden ayrı düşünülemeyecek iki önemli öğedir. Sesin de, sözün anlamını vurgulayan bir öğe olarak şiirde önemli bir yeri vardır.*" (Dilçin, 1991: 43) diyen Cem Dilçin, aslında divan şiirinin yapısalcı yaklaşımla tetkik etmeye uygun olduğunu dile getirmektedir.

Şunu söylemekte fayda vardır: Batı orijinli metin tahlillerini divan şiirine uygularken dikkatli davranılmalı, bu yöntemler ana metot yapılmamalı, klasik şerhe yardımcı unsur olarak kabul edilmelidir. Zira klasik eserleri sadece batı orijinli yöntemlerle tahlil etmek eseri anlamlandırmada sıkıntılar doğurabilir.

Klasik eserlerin farklı okumalara tabi tutulmasının en azından denenmesinin faydalı olacağı kanaatini taşımaktayız. Zira bu çalışmada olduğu gibi klasik şerhte gözden kaçan manalar bu vesileyle fark edilebilir.

Divan edebiyatı eserlerinin modern yaklaşımlarla tahlil edilmesinin önemi ve bu alandaki eksiklikleri Tunca Kortantamer şöyle dile getirmektedir: "*Eski Türk*

Edebiyatı araştırmaları dünyasındaki en önemli eksikliği bu alanın gerektirdiği ön bilgilere sahip olanlarda genellikle teori bilgisinin bulunmayışı oluşturmaktadır. Bu eksiklik kendisini özellikle dil ve üslup incelemeleriyle, metin şerhi ve tahlili alanlarında açıkça göstermektedir. Söz gelişi herhangi bir mesnevideki küçük hikâyeleri inceleyen bir araştırmacı, küçük hikâye konusunda herhangi bir ciddi yazıyı bile okumadan bu işe kalkışabilmekte, üslup incelemecileri, metin tahlil edenler Yeni Eleştiri, Biçimci veya Yapısalcı görüşlerden veya modern sanat ontolojisinden haberdar olmadıkları gibi eski belâğatin de meânî, beyan, bedî alanlarının temel kavramlarından bile haberdar olmayabilmektedirler. Modern yaklaşımlarla eski edebiyatı incelemeye kalkışanlar arasında ise bu edebiyatın dilini, fikrî ve duygusal zeminini doğru dürüst tanıyanlar çok az olduğu ve bilenlerin bir kısmı da hâlâ bazı saplantılardan kurtulamadıkları için çağdaş Batılı anlamda ve seviyede dil ve üslup incelemeleri veya metin tahlili yok denecek kadar azdır.” (Kortantamer, 1993: 273) Divan şiirini şerh ederken geleneksel metotla beraber modern kuramlardan da faydalanmak gerektiğini dile getiren Kortantamer, modern metotların edebiyatımıza tatbikinin yetersiz olduğunu ifade etmektedir.

Bu eksikliğin sâikiyle, bu çalışmada klasik şerh metodundan farklı olarak ama onun olanaklarından da faydalanılarak yapısalcı yöntemle Ahmed Paşa'nın (öl. 1496) bir gazeli incelenecektir. Öncelikle gazelin kendi doğal mahiyetinden koparılmaması ve yapısal incelemeye yardımcı olması için klasik şerhi yapılacak, daha sonra sestem cümleye varıncaya bütün yapısıyla tetkiki yapılacaktır.

GAZELİN ŞERHİ VE YAPISALCILIK AÇISINDAN ANALİZİ

Gazelin Klasik Yönteme Göre Şerhi ¹

سرنامهٔ محبتی جانانه یازمشام
حسرت رساله سن ورق جانہ یازمشام

نالشرینی دردیله بیچاره بلبلک
باد صابا الیله گلستانه یازمشام

زلفک حکایتینی گوکلده مثال ایدوب
غم قصه سنی لوح پریشانہ یازمشام

رسم اتمشم گوزمده خیالوگی گوییا
نقش نگاری ساغر مرجانه یازمشام

تاب رخکله سوزنی یازرکن احمدک
شوقندن اودلره دوشوبن یانه یازمشام

¹ Şiirin şerhi hususunda Turgut Karabey'in "Ahmet Paşa Hayatı-Sanatı-Eserleri" adlı eserinden de yararlanılmıştır.

Ser-nâme-i mahabbeti cânâna yazmışam²
Hasret risâlesin varak-ı cânâ yazmışam

Nâlişlerini derd ile bîçâre bülbülün
Bâd-ı sabâ eliyle gülistâna yazmışam

Zülfün hikâyetini gönülde misâl edüp
Gam kıssasını levh-i perîşâna yazmışam

Resm etmişem gözümde hayâlini gûyiyâ
Nakş-ı nigârı sâgar-ı mercâna yazmışam

Tâb-ı ruhunla sûzunu yazarken Ahmed'in
Şevkinden odlara düşüben yana yazmışam

(*Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün*)

Gazelin Sözlüğü

- Bâd-ı Sabâ** : Doğudan esen hafif, hoş rüzgâr.
Bîçâre : Çaresiz, zavallı.
Bülbül : Güzel öten maruf kuş (âşık).
Cân : Can, ruh; hayat, yaşayış.
Cânân : Sevgili, gönül verilmiş.
Derd : Dert, gam, keder, tasa, kaygı.
Düşmek : Uğramak, duchar olmak
Eliyle : Aracılığıyla.
Gam : Kaygı, tasa, keder, iç darlığı.
Gönül : İman, sevgi ve nefretin, iyi ve kötü bütün duyguların kaynağı olduğu kabul edilen kalbin mânevî yönü, yürek, dil.
Göz : Görme organı.
Gülistan : Gül bahçesi, gül tarlası.
Gûyiyâ : Güya, sanki.
Hasret : Ele geçirilemeyen veya elden kaçırılan şeye üzülp yanma.
Hayal : İnsanın kafasında tasarlayıp canlandırdığı şey.
Hikâyet : Hikâye, anlatma, söyleme.
Kıssa : Hikâye, vaka, macera, rivayet.
Levh : Yassı, düz, üzerinde resim, yazı gibi şeyler yazılabilen nesne.
Mahabbet : Sevgi, muhabbet.
Mercân : Denizde yaşayan, kırmızı kalker iskeletli hayvan. Bu hayvanın iskeletinden elde edilen ve süs eşyası yapımında kullanılan kırmızı madde.
Misal etmek : Örnek etmek, örnek haline getirmek.
Nakş : Resim, tasvir; görünüş suret.
Nigâr : Resim, resim gibi güzel sevgili.

---

² "Yazmışam" redifi Ali Nihat Tarlan'ın hazırladığı Ahmed Paşa Divanı'nda "yazmışım" şeklindedir. Çalışmada "yazmışam" kullanımı tercih edilmiştir (s. 215).

Naliş	: İnlleme.
Od	: Ateş.
Perişân	: Dağınık, karışık.
Resmetmek	: Bir şeyin resmini çizmek.
Risâle	: Herhangi bir konuda yazılmış kitap, kitapçık. Mektup.
Ruh	: Yanak veya yüz.
Sâgar	: Kadeh
Ser-nâme	: Mektup başlığı.
Sûz	: Harâret, yanma.
Şevk	: Arzu, istek, şiddetli arzu; ışık parıltı.
Tâb	: Işık. Güç. Sıcaklık.
Varak	: Yaprak, kağıt veya kitap yaprağı.
Yana yazmak	: Yanacak olmak, yanmaya az kalmak.
Yazmak	:(Bir söz veya düşünceyi) Belli işaret ve harflerle bir yere geçirmek
Zülf	: Yüzün iki yanağından sarkan saç.

(Devellioğlu, 2000), (Kubbealtı Lügati, <http://lugatim.com/>)

1. Ser-nâme-i mahabbeti cânâna yazmışam
Hasret risâlesin varak-ı cânâ yazmışam

Muhabbet mektubuna "Sevgilim" diyerek başlamışım. Özleyiş mektubunu canımın yaprağına yazmışım.

Beytin ilk mısraında bir gerçeklikten bahsedilmiştir. Zira mektuba başlanırken mektubun muhatabına hitap edilerek başlanır. Şairin mektubu da "sevgiliye" diye başlıyor. İkinci mısraıda ise şairin sevgilinin özlemiyle dolu olduğu görülmektedir. Hasret risalesi derken şairin sevgiliye uzun bir özlem mektubu yazdığı söylenebilir. Çünkü risale mektup biçiminde yazılan küçük kitap manasındadır. Şair bu mektubu canın yapraklarına yazdığını söylemektedir. Zira içi sevgilinin özlemiyle doludur.

Beyitte *ser-nâme*, *yazmışam*, *risâle* ve *varak* kelimelerinde *tenasüp* vardır. Ayrıca; *cânân*, *cân*, *mahabbet* ve *hasret* sözcükleri arasında da ikinci bir *tenasüp* bulunmaktadır. *Cân* *yaprağa teşbih* edilmiştir. *Risale* kelimesi de *tevriyeli* kullanılmıştır.

2. Nâlişlerini derd ile bîçâre bülbülün
Bâd-ı sabâ eliyle gülistâna yazmışam

Zavallı bülbülün dertli dertli inleyişlerini, sabâ rüzgârının aracılığıyla gül bahçesine yazmışım/göndermişim.

Divan şiirinde bülbül âşığı, gül ise sevgiliyi temsil eder. Dolayısıyla bülbül güle âşıktır. Şair kendi gibi âşık olan bülbülün inleyişlerine dayanamaz ve onun dertli

inleyişlerini saba rüzgârıyla gül bahçesine gönderir. Divan şiirinde sabâ rüzgârı sevgilinin kokusunu âşığa ulaştıran tabiat unsurudur.

Beyitte *bülbül* ve *gülistan* arasında *tenasüp* sanatı vardır.

3. Zülfün hikâyetini gönülde misâl edüp

Gam kıssasını levh-i perişâna yazmışam

Zülfünün hikâyesini gönül(üm)e örnek olarak almış, gam kıssasını perişân kâğıda yazmışım.

Beyitte âşık yani şair, sevgilinin zülfü yüzünden perişan olduğunu dile getirir. Zira divan şiirinde âşığın gönlü, kalbi sevgilinin saçına bağlıdır. Bu mana günümüz şiirlerinde de vardır. Abdurrahim Karakoç da "*Sarı saçlarına deli gönlümü / Bağlamışlar çözülmüyor Mihriban* (<https://www.antoloji.com/mihriban-16-siiri>) derken, sevgilinin saçının âşık için hayata tutunacak bir dal olduğunu dile getirir.

Divan şiirinde sevgilinin saçını karışık, perişandır. Hayatını sevgilinin saçına bağlayan âşık da bu yüzden perişan olur. Çünkü beyitte olduğu gibi sevgilinin zülfünü kendine örnek alan şair de perişan olmuş ve ayrılığın da verdiği acıyla, acısını sevgilinin saçını gibi perişan bir kâğıda yazmıştır. Bu perişan kağıt şairin gönlüdür. Şair sevgilinin zülfü yüzünden gönlünün perişan olduğunu ve gam hikâyesiyle dolduğunu ifade etmektedir.

Beyitte *zülfün hikâyeti* ile *gam kıssası*, *misal edüp* ile *yazmışam* ve *gönül* ile *levh-i perişân* kelimeleri arasında *düzenli leff ü neşr* sanatı vardır.

4. Resm etmişem gözümde hayâlini gûyiyâ

Nakş-ı nigârı sâgar-ı mercâna yazmışam

Sanki hayalini gözümde resmetmişim, (böylelikle) sevgilinin resmini mercan kadehe çizmişim.

Şair burada özlemine ve sevgilinin hayalinin hep gözünün önünde olduğunu, onsuz bir an bile geçirmedigini dile getirir. İkinci mısırda ise sevgilinin resmini mercan bir kadeh üzerine çizdim, derken şair; ağladığını, gözlerinin kızardığını (mercan kadeh) vurgular. Zira mercan kırmızı renktedir.

Şair burada sevgilinin hayalini mercan kadeh üzerine çizdim diyerek sevgiliyi hep düşündüğünü, düşünürken ağladığını ifade etmektedir. Kızarmış göz, mercan kadehe; sevgilinin hayali de kadehin üzerindeki süse benzetilmiştir.

Resm etmişem-yazmışam; gözümde-sâgar-ı mercana ve hayalüni-nakş-ı nigâr kelimeleri arasında *karışık leff ü neşr* sanatı vardır.

Gûyiyâ kelimesi hem birinci mısra, hem de ikinci mısırda anlam bütünlüğü verecek biçimde kullanılarak *sahr-i helal* sanatı yapılmıştır. Birinci mısırda hayalini sanki gözlerine resmetmişim, ikinci mısırda sevgilinin resmini sanki mercan kadehler üzerine çizmişim, denmiştir.

5. Tâb-ı ruhunla sûzunu yazarken Ahmed'in
Şevkinden odlara düşüben yana yazmışam

Yanağının ışığıyla Ahmed'in (gönül) ateşini yazarken, senin ışığınla (kıvılcımınla) ateşlere düşüp yana yazmışım. (az kalsın yanacaktım.)

Şair, Ahmed'in aşk ateşini yanağının ışığıyla yazayım derken, az kalsın ateşlere düşüp yanacağını dile getirmektedir. Dolayısıyla burada sevgilinin yanağı muma benzetilir. Mum söylenmediği için *kapalı istiare* yapılmıştır.

Tâb, sûz ve od kelimeleri arasında *tenasüp* var. *Tâb-şev* ve *sûz-od* arasında *düzenli leff ü neşr* sanatı bulunmaktadır.

Şairin adı ikinci bir kişi gibi düşünüldüğünden *tecrit* sanatı yapılmıştır.

"Yazmışam" redifi bu beyitte diğer beyitlerin aksine "az kalsın olacaktı" anlamında yaklaşma fiili olarak kullanılmıştır.

Gazelin Yapısalılık Açısından Analizi

Nazım Şekli

Şiirin nazım şekli gazeldir. Türk edebiyatında gazeller 4-15 beyit arasında yazılmıştır. Kesin bir kural olmamakla birlikte gazeller genellikle 5, 7, 9, 11 gibi tek sayılı beyitlerle yazılmışlardır. Ahmed Paşa'nın bu gazeli beş beyittir.

Divan edebiyatında her konuda gazel söylenmekle birlikte, genellikle âşıkane konular gazel formunda dile getirilmiş ve gazel ciddi, yakıcı bir üsluba sahip olursa güzel sayılmıştır (Naci, 1996: 24). Ahmed Paşa'nın gazelinin konusu aşktır. Bilindiği üzere aşkın olduğu yerde mutlaka sevgiliden ayrı kalma durumu vardır. Haliyle aşk özleme dönüşür. Bu iki duygu âşığı hüzne boğar. Gazelden anlaşıldığına göre sevgiliden ayrı kalan âşık, özlem içindedir ve eskiden sevgililer arasında tek iletişim aracı olan mektup yazmaktadır ve mektubu büyük bir üzüntü içinde kaleme almaktadır.

Ahmet Paşa gazelinde Klâsik Türk şiirinde özellikle başvurulan bir çağrışım ögesi olan rediften de faydalanmıştır (Eke, 2011: 189). "Yazmışam" redifi şiirde özlem atmosferi oluşturmuştur.

Gazelin Ses Örgüsü

Duygu, düşünce ve hayalleri etkileyici bir tarzda söze dönüştürme sanatı olan şiirde, ses düzenlemelerinin önemli bir yeri vardır. Bunlar şiiri "güfte" den "beste" ye doğru yaklaştıran unsurların başında gelir (Horata, 2016: 457). Şiir seslerin uyumundan doğan bir müzikalitedir. Ses uyumunun yakalandığı şiirler eskimez. İnsanların belleğinde uzun yıllar yaşar. Örneğin; Yahya Kemal'in "Bin yıldan uzun bir gecenin bestesidir bu / Bin yıl sürecektir zannedilen kar sesidir bu" (Beyatlı, 2014: 25) beyti ses uyumu ve müzikalitenin yakalandığı çağları delectek bir hüviyete sahiptir.

Ahmed Paşa'nın gazelinin ses örgüsü vezin, kafiye ve redif, ünlü-ünsüz harfler, ses ve söz tekrarları bakımından incelenmiş, gazelin ses yapısının şiire ve şiirin anlamına etkisi ortaya çıkarılmıştır:

Vezin

Aruz ölçüsü, Arapçanın ses dizgesine uygun olarak hecelerin uzun veya kısa, kapalı veya açık oluşuna dayanan bir nazım sistemidir. Aruz ölçüsü ilk defa İmam Halil b. Ahmed tarafından nazımla ilgili diğer kavramlarla birlikte bir bütün halinde ele alınmış ve sistemleştirilmiştir. Dilbilgini ve müzikolog olan İmam Halil, yüksek sesle ve irticalen (doğaçlama) şiir okuma (inşâd) geleneğinin yaygın olduğu Arap toplumunda aruz ölçüsünü sistemleştirerek aruzu şiir biliminin temel dallarından biri haline getirmiştir. Arap dilinin ses ve imla özellikleri dikkate alınarak geliştirilen bu sistemde heceleri belirleyen harflerin harekeli (müteharrrik) ve harekesiz (sakin) oluşları önem taşımaktadır (Macit, 2016: 222).

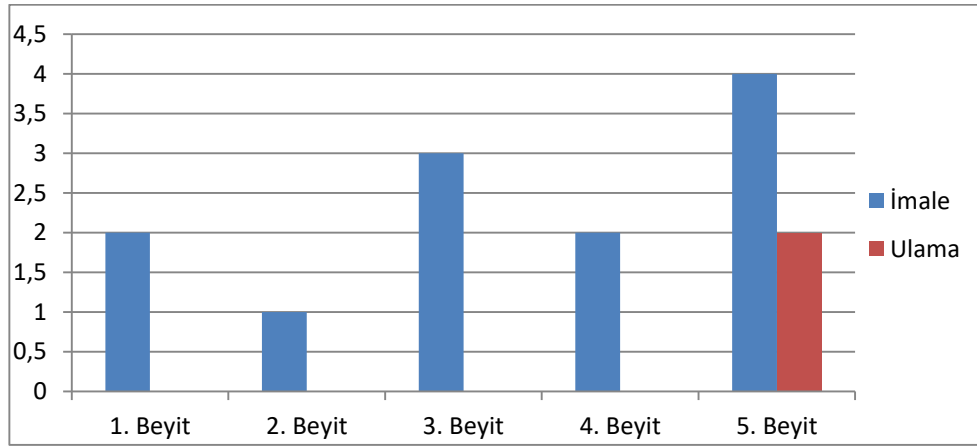
Ahmed Paşa'nın gazeli aruzun *Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün* vezniyle yazılmıştır. Bu kalıp, Türk şiirinde *Muzârî* bahrinin en çok kullanılan kalıbı olduğu gibi, Türk aruzunun öteki kalıpları arasında da en çok başvurulan kalıplardan biridir. İlk devirlerden başlayarak kesintisiz hemen her şairin beğendiği ve benimsediği bir kalıptır. Bütün nazım şekillerinde, ama en çok kaside ve özellikle gazellerde görülür (İpekten, 1994: 236).

Mef'ûlü/ Fâ'ilâtü/ Mefâ'ilü/ Fâ'ilün (--./ --./ .- ./ --) vezni 8 uzun, 6 kısa heceden oluştuğu için açık ve kapalı heceler bakımından dengeli bir görünüm arz eder. Şiirde yapılan imalelerin çoğu beyitlerin aynı sıradaki hecesi üzerinde yapıldığından bu imaleler aksaklıktan çok şiirin ahengine yardımcı bir ritim unsuru haline gelmiştir. İmale çekme demektir. Ölçüde kapalı hece gereken yerlerde açık heceyi biraz uzatarak okumaktır (Dilçin, 2016: 13). İkinci sıradaki hecelerde iki, dördüncü sıradaki hecelerde üç, altıncı sıradaki hecelerde iki, dokuzuncu sıradaki hecelerde iki, onuncu sıradaki hecelerde ise üç adet imale yapılmıştır. Toplam on iki adet imale vardır. Yukarıda bahsedilen denge unsuru imalenin yapıldığı hecelerde de göze çarpmaktadır. İmalelerin hecelere dağılımı dengeli bir şekil arz etmektedir. Bu denge şiire ses uyumu ve ahenk olarak yansımıştır. İkinci beyitte sadece bir adet imale yapılmıştır. Bu da ikinci beyitteki Türkçe kelimelerin azlığından kaynaklanmaktadır. Şiirdeki iki ulama da beşinci beyitte yapılmıştır. Ulama (vasl), sonu ünsüzle biten bir sözcüğü, ondan sonra gelen sözcüğün ünlü harfine bağlamaktır (Dilçin, 2016: 12). Ulama şiirin vezne uymasını sağladığı gibi ahenk oluşmasına da katkıda bulunmuştur (Macit, 2016: 224). Şiirde med ve zihaf yapılmamıştır.

Tablo 1. Aruz Vezni Unsurlarının Olduğu Beytlere ve Hece Sırasına Göre Dağılımı

Beyitler	İmale	İmalenin yapıldığı hece sırası	Ulama
1. Beyit	2	4/9	
2. Beyit	1	4	
3. Beyit	3	4/6/10	
4. Beyit	2	2/10	
5. Beyit	4	2/6/9/10	2
Toplam	12		2

Grafik 1. Aruz Vezni Unsurlarının Beytlere Dağılımı

Gazelde vezin unsurlarının beşinci beyitte yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle şiire ayrı bir ahenk katan ulamaların son yani sonuç beytinde olması beyti dikkat çekici hale getirmiştir. Şair sonuca dikkati çekmek istemektedir. Üçüncü beyitte ise üç adet imale yapılmıştır.

Kafiye ve Redif

Divan şiirinde kafiyelerin adlandırılması ve çeşitleri ile ilgili kurallar Arap harflerinin yazılışlarıyla ilgilidir. Bu anlayışta kafiye daha çok göz içindir. Halk şiirinde ve yeni Türk Şiirinde ise kafiye kulak içindir. Bu çalışmadaki kafiye ve redif bahsi, günümüzde divan şiiri örnekleri de Latin harfleriyle yazıldığı için halk şiirinde ve yeni Türk şiirindeki şekliyle tasnif edilerek yapılmıştır. (Macit, 2016: 238).

Kafiye Divan şiirinde ses, redif ise söz tekrarlarının mısra sonlarında simetrik olarak kullanılmasıdır. Kafiye, şiirde yer alan diğer kelimelerin ses ve anlam değerleriyle uyum içinde olduğu zaman etkileyici ve bütünlük taşıyan nitelik kazanır. Şiirde mısraların ritmik düzenlenmesine izin veren ve onu teşvik eden kafiyedir (Macit, 2016: 235).

Divan edebiyatında kafiye tertip etmede şair çok da özgür değildir. Zira nazım şekli bir zaruret olarak karşısına çıkmaktadır. Şair nazım şeklinin kafiye örgüsüne uymak zorundadır. Şiirin kafiye örgüsü gazel nazım şeklinin klasik kafiye örgüsü olan aa, ba, ca, da, ...'dır. Aynı kafiyenin şiirin beyitlerinin ikinci mısraında sürekli devam etmesi şiire müzikalite katan en önemli unsurdur. Bu, şiirin ses yapısında bütünlük sağlamaktadır. Şiirdeki kafiye "ân" hecesidir dolayısıyla zengin kafiyedir. Zengin kafiye ikiden artık ses benzerliğine dayanan kafiyedir. Şiirde olduğu gibi Arapça ve Farsça sözcüklerdeki bir ünsüz ve uzun ünlü ile yapılan kafiyeler de zengin kafiye sayılır (Dilçin, 2016: 89-90). Kafiye yapısı ilk dört beyitte sağlamken beşinci beyitte aksaklık görülmektedir. "Yana" kelimesindeki "an" hecesindeki ünlü harf uzun değildir. Dolayısıyla ilk dört beyte uymamaktadır. Ama şair bu durumdan imale yaparak kurtulmaya çalışmıştır. Kafiye hecesini barındıran kelimelerin biri istisna diğerleri yabancı menşelidir (Arapça-Farsça). Bu da bir uyum oluşturmuştur. Ayrıca kafiyeli kelimelerin beşi isim, biri fiil soyludur. Çünkü şair bir şeyleri belirtme, tanımlama, ne olduğunu anlatma gayreti içindedir. Zira isim soylu sözcükler belirtici nitelik taşır. Kafiye hecesini barındıran bu beş isim soylu sözcük mektubun nereye yazıldığını belirten kelimelerdir. Dolayısıyla şiirin en can alıcı noktalarıdır. Ayrıca "ân" kafiyesindeki uzun ünlü harf, belirtilen şeyin daha da vurgulu okunmasını sağlamış ve okuyucunun dikkatini bu belirtici isimler üzerine çekmiştir. Son beyitte ise kafiyeli kelime fiil soyludur. Burada sonuç ortaya çıkmıştır. Sonuç "yanmak" fiiliyle verilmiştir ve Türkçe bir kelimedir. Şair aşk derdiyle yanmıştır. İlk dört beyitte kafiye kelimeleri belirtici isimken ve yabancı menşeliyken son beyitte sonucun olduğu yerde Türkçe bir fiil kullanılmıştır.

Redif, mısra sonlarında görevleri aynı olan eklerin ya da anlamları aynı olan kelimelerin tekrarlanmasına denir. Divan şiirinde kafiyenin bütünleyicisi ve zenginleştiricisi olarak redife çok yer verilmiştir. Redif, şiirde ses ve anlamın odak noktasıdır. Böyle bir odak noktası şiirin kendi içinde varlık bütünlüğünü sağlar (Macit, 2016: 235).

Redif, şiirde sadece ahenk unsuru olarak yer almamakta, âdeta bütün anlamı kendi etrafında döndüren yoğunlaşmış bir düşünceyi barındırmaktadır. Redif, şiirde ahengi artırarak okuyucuyu/dinleyiciyi etkilemenin yanı sıra şiirin çağrışım dünyasını da zenginleştirir.

Şair gazelde "-a yazmışam" ibaresini redif olarak kullanırken anlatıma lirik bir hava katmıştır. Bu kelimelerle şair şiirde özlem atmosferi oluşturmuştur. Ayrıca ibarede "zaman" mefhumunun gizlenmiş olduğu görülmektedir. Zira şair, sevgiliye mektubu yazdım, ama bekliyorum, anlamını redifin içine gizlemiştir. Bu bekleyiş şiir boyu devam etmektedir. Şiirin sonunda ise bekleyişin sona erdiği âşığın aşk derdinden dolayı yanmak üzere olduğu müşahede edilmektedir. Görüldüğü üzere, redif ve kafiyeler, sadece bir ritim unsuru değil; çoğu zaman şiire gizli anlamlar yükleyen bir yapıdır.

Yukarıda zikredilen beşinci beyitteki kafiye aksaklığı redifte de görülmektedir. Zira "-a yazmışam" ibaresindeki "a" eki ilk dört beyitte yönelme (datif) hal ekidir. Beşinci beyitte ise "a" eki zarf-fiil ekidir. Dolayısıyla beşinci beyitte redif yapısı bozulmuştur.

Ünlü ve Ünsüzler

Gazelin ses yapısı aşağıdaki grafiklerden de anlaşılacağı üzere yumuşak bir görünüm arz etmektedir. Konuyla alakalı Osman Horata şunları söylemiştir: "Ünsüzlerin hâkim olduğu şiirler hareketli, akıcı; ünlülerin çoğunlukta olduğu şiirler ise daha durağan bir yapıya sahiptir. Bunların birbirlerine eşit sayıda olduğu şiirlerde ise bu nitelikler arasında bir denge ve birinden diğerine bir geçiş vardır." (Horata, 2016: 461).

Gazete ünsüz harflerin hususiyetle de yumuşak ünsüzlerin hâkim olduğu görülmektedir. Bu da gazelin akıcı ve hareketli olduğunu göstermektedir. Ayrıca şiire incelik ve zarafet katmıştır. Bu durum şiirin anlam örüntüsü ile de muvafaktır. Zira şiirde aşk ve özlem anlatılmaktadır.

Kalın ünlülerin ince ünlülerden fazla olması ise şiirdeki ses gücünü, akıcılığı ve ahengi göstermektedir. Ayrıca bu durum şiire kararlılık havası da katmıştır.

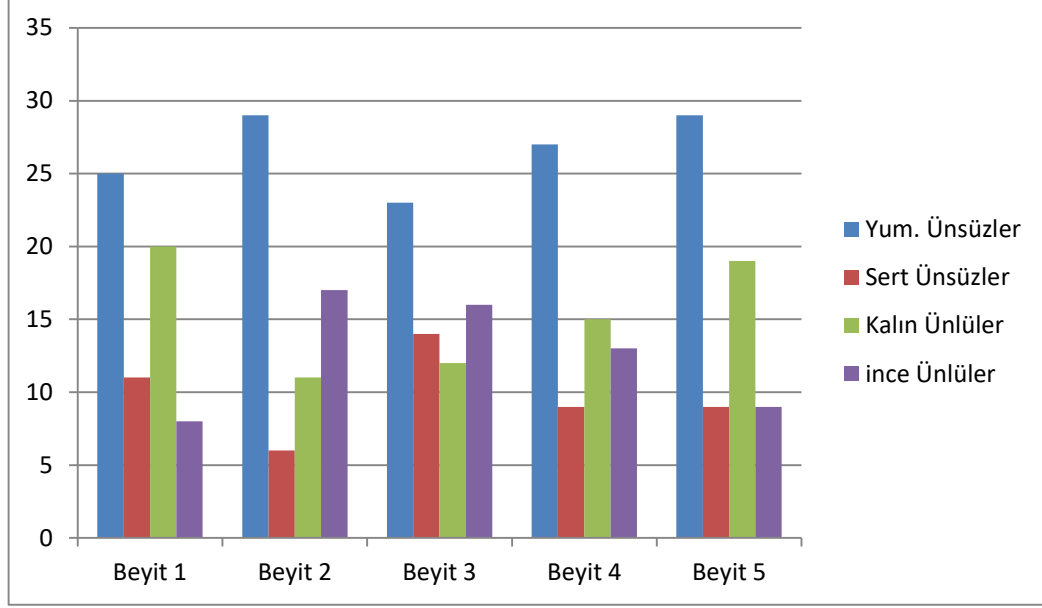
Şiirde her beyitte 28'er ünlü harf kullanılmıştır. Yani bir eşitlik söz konusudur. Bu eşitlik de uyum ve dengenin göstergesidir.

Hülasa; şiirdeki letafet, duygu atmosferi ve hissin oluşmasında şairin harf tercihlerinin de etkisinin olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Tablo 2. Gazeldeki Ünlü ve Ünsüz Harflerin Beyitlere Göre Dağılımı

Beyitler	1.Beyit	2.Beyit	3.Beyit	4.Beyit	5.Beyit	Toplam
Yumuşak ünsüzler	25	29	23	27	29	133
Sert ünsüzler	11	6	14	9	9	49
Kalın ünlüler	20	11	12	15	19	77
İnce ünlüler	8	17	16	13	9	63
Toplam	64	63	65	64	66	322

Grafik 2. Ünlü ve Ünsüz Harflerin Beyitlere Göre Dağılımı

Ses ve Söz Tekrarları

Şiirde en çok tekrar edilen ünlü ses "a-â" dır. "A-Â" ünlüsü 54 defa kullanılmıştır. "Â" harfini sırasıyla "e" harfi 22, "ı-î" ünlüsü 17, "i" ünlüsü 21, "u-û" ünlüsü 6, "ü" ünlüsü 10, "o" ve "ö" ünlüsü 3 kez kullanılmıştır.

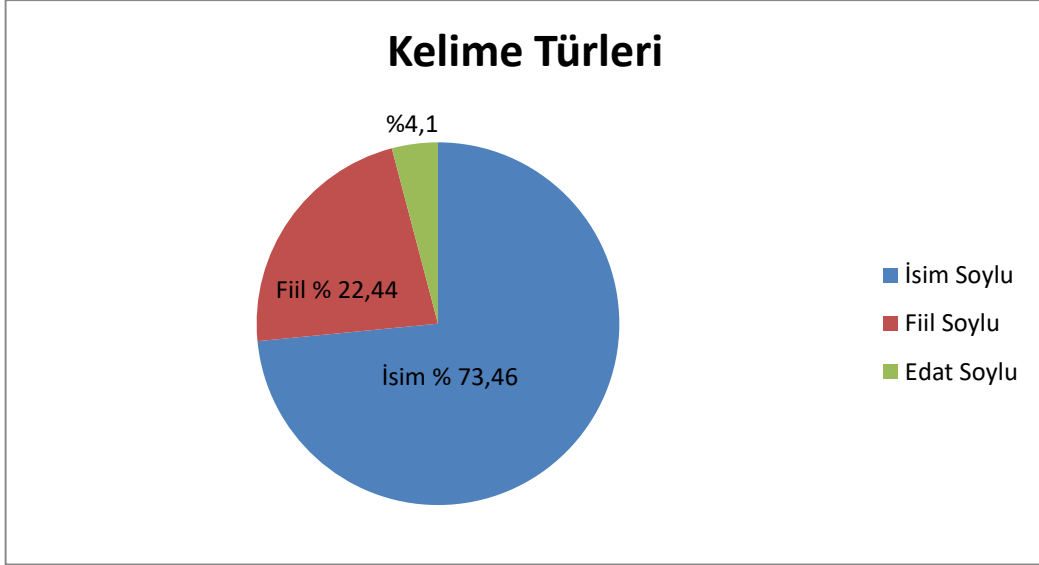
En çok kullanılan ünsüz harf "m" dir. 22 kez tekrar edilmiştir. "N" harfi 21, "l" harfi ise 16 kez kullanılmıştır. Şiirde sürekli ünsüzlerin çokça kullanılması şiire hâkim olan özlem duygusuna bir süreklilik ve genişlik katmıştır. Hususiyetle redif olarak kullanılan "yazmışam" sözcüğündeki ünsüzlerin tamamı sürekli ünsüzlerdir. Duygu ve anlamın en önemli yapı taşı olan redifin bu hüviyette olması, şiirdeki ana duygunun (özlem) devam eden, hiç bitmeyen bir nitelik kazanmasını sağlamıştır. Dolayısıyla şiirdeki özlem duygusu devamlı olan, hiç bitmeyen bir atmosfere bürünmüştür. Âşık özlem içinde yanmaktadır, manası şiire hâkim hale gelmiştir.

Gazelin Sözdizimi İncelemesi

Kelime Yapısı ve Çeşitleri

Gazel birinci beyit 9, diğer beyitler ise 10 sözcük olmak üzere toplam 49 kelimedenden müteşekkildir. Bunlardan 36'sı isim soylu, 11'i fiil soylu, 2 sözcük de edat soyludur.

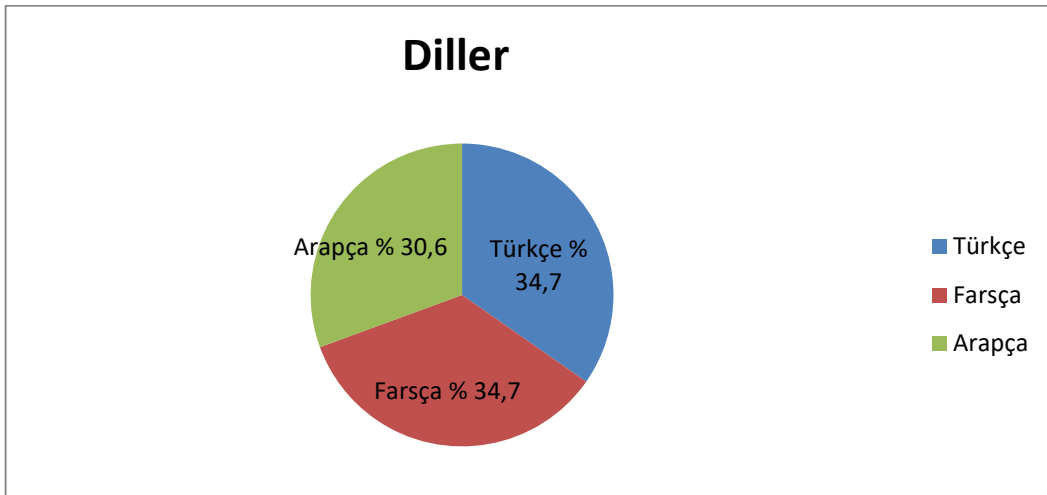
Grafik 3. Gazeldeki Sözcüklerin Türe Göre Dağılımı.

Kelime türü oranlarına bakıldığında şiirde isim soylu sözcüklerin ağırlıklı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu, gazelde "tarifi" bir üslubun olduğunu göstermektedir (Horata, 2016: 465). Bu da şiirdeki anlam ve söylenmek istenen mesaja uygun bir durumdur. Zira âşık sevgiliye içinde bulunduğu durumu belirtmek, tarif etmek istegindedir. Fiil soylu kelime sayısının oranı da yüksektir. Bunda redifin fiil olmasının etkisi büyüktür. Fiillerin fazlalığı şiire harekete dayalı, canlı bir anlatım kazandırmaktadır (Horata, 2016: 465).

Gazeldeki 49 kelimenin 17'si Türkçe, 17'si Farsça, 15'i Arapçadır.

Grafik 4. Gazeldeki Kelimelerin Dillere Oranı

Görüldüğü üzere gazeldeki kelimelerin dillere oranı birbirine oldukça yakındır. Hatta Türkçe ve Farsça kelimeler eşittir. Türkçe kelimelerin azınlıkta kalmaması Ahmed Paşa'nın Türkçeyi kullanmadaki ustalığının etkisiyledir. Bu kadar çok Türkçe kelime kullanıp vezni de şiire iyi derecede tatbik etmek şairin yeteneğini göstermektedir. Şiirdeki imale sayısının fazlalığı Türkçe kelimelerin şiirde fazla olması sebebiyledir. Kelimelerin dillere göre oranındaki bu denge şiire uyum olarak yansımıştır. Zira iyi bir şiirde ses düzenlemeleri de söz düzenlemeleriyle uyum içerisinde, içeriğin biçimlenmesine katılır. Şiirde kişiler, nesnelere, zaman ve mekân dünyasını biçimlendiren ses ve söz düzenlemelerinin bütünü, aynı zamanda şiirin genel havasını oluşturur (Özkan, 2009: 195). Dikkat edilecek olursa şiir sesli okunduğunda şiirdeki seslerin uyumu hemen fark edilmektedir.

Tamlama Çeşitleri ve Yapıları

Şiirde 11 adet tamlama vardır. Bunlardan dört tanesi Türkçe, diğerleri ise Farsça kaidelere göre oluşturulmuştur. Tamlamalardan dördünün Türkçe kurallara göre oluşturulması, bize şiirin sade bir üslubu olduğu sonucunu verir. Ayrıca, "levh-i perîşân" dışındaki tamlamalar isim tamlaması, "levh-i perîşân" ise sıfat tamlamasıdır. Tamlamaların tamamı iki kelimedenden oluşmuştur.

Tablo 3. Tamlamaların Yapılış Kaidesi ve Türü

Sıra	Tamlamalar	Yapılış kaidesi	Türü
1	Ser-nâme-i muhabbet	Farsça kaide	İsim tamlaması
2	Hasret risalesin	Türkçe kaide	İsim tamlaması
3	Varak-ı cân	Farsça kaide	İsim tamlaması
4	Bâd-ı sabâ	Farsça kaide	İsim tamlaması
5	Zülfün hikâyeti	Türkçe kaide	İsim tamlaması
6	Gam kıssası	Türkçe kaide	İsim tamlaması
7	Levh-i perîşân	Farsça kaide	Sıfat tamlaması
8	Nakş-ı nigâr	Farsça kaide	İsim tamlaması
9	Sâgar-ı mercân	Farsça kaide	İsim tamlaması
10	Tâb-ı ruh	Farsça kaide	İsim tamlaması
11	Ahmed'ün sûzı	Türkçe kaide	İsim tamlaması

Tamlamalar anlaşılmaz, girift bir yapıda değildir. Tamlamaların bu şekilde oluşu şiirin sade üslubuna önemli katkı sağlamıştır.

Ayrıca şiirde "resm etmek" ve "misal etmek" gibi iki yardımcı fiille oluşturulmuş birleşik sözcük de vardır.

Cümle Çeşitleri ve Yapıları

Gazel yedi cümleden oluşmuştur. Cümlelerin çoğu kurallıdır. Cümle yapıları tamamıyla Türkçedir. Gazelin genelinde *miş'li geçmiş zaman* kipi mevcuttur. Bu kip cümlelere kesinlik manası katmış, şairin yani âşığın sevgili için yaptığı icraatlar dile getirilmiştir. Zira âşık "yapacağım, edeceğim" değil; "yapmışım, etmişim" diyerek sevgiliye vaatte bulunmamakta, yaptıklarıyla sevgilinin

karşısına çıkmaktadır. Bir nevi, yaptıklarım yapacaklarımın teminatıdır, mesajı vermektedir.

Cümleler genelde kurallıdır. Redifler cümlelerin yüklemine oluşturmaktadır. Cümlelerin tamamı fiil cümlesidir. Aşağıda şiirdeki cümlelerin özellikleriyle ilgili tablo yer almaktadır:

Tablo 4. Gazelin Cümle Çeşitleri

Beyitler	Cümle sayısı	Yüklem türüne göre	Anlamına göre	Yapısına göre	Öğelerin dizilişine göre
1. Beyit	İki	Fiil Fiil	Olumlu Olumlu	Basit Basit	Kurallı Kurallı
2. Beyit	Bir	Fiil	Olumlu	Basit	Kurallı
3. Beyit	Bir	Fiil	Olumlu	Bileşik	Kurallı
4. Beyit	İki	Fiil Fiil	Olumlu Olumlu	Basit Basit	Devrik Kurallı
5. Beyit	Bir	Fiil	Olumlu	Birleşik	Kurallı

Tablo 5. Gazelin Cümlelerinde Zaman ve Şahıs Durumu

BEYİTLER	ZAMAN	ŞAHIS
1. Beyit	Miş'li Geçmiş Zaman Miş'li Geçmiş Zaman	Birinci Tekil Şahıs Birinci Tekil Şahıs
2. Beyit	Miş'li Geçmiş Zaman	Birinci Tekil Şahıs
3. Beyit	Miş'li Geçmiş Zaman	Birinci Tekil Şahıs
4. Beyit	Miş'li Geçmiş Zaman Miş'li Geçmiş Zaman	Birinci Tekil Şahıs Birinci Tekil Şahıs
5. Beyit	Miş'li Geçmiş Zaman	Birinci Tekil Şahıs

Gazeldeki cümlelerin zaman yapısı şiire kesinlik anlamı katmıştır. Ayrıca bütün cümlelerin zaman kipinin aynı olması şiirdeki uyumun göstergelerindedir. Şiirde bir cümle istisna diğer cümleler kurallı yapıdadır. Bu, şiirin sade bir üslupla yazıldığını göstermektedir. Zira mektup yazılmıştır, mektup da anlaşılır olmalıdır. Şairin şiirde belirtmek ve sevgiliye mektup yoluyla göndermek istediği mesajın çok net tarzda verilmeye çalışıldığı, şiirin cümle yapısından da anlaşılmaktadır.

Gazelin Anlam İncelemesi ve Muhtevası

Tablo 6. Gazelin İletişim Öğeleri

BEYİTLER	ANLATICI	BİLDİRİ (İLETİ)	ALICI
1. Beyit	Âşık	Aşk mektubunun başlığının sevgiliye hitapla başladığı, mektubun özlemle dolu olduğu.	Sevgili
2. Beyit	Âşık	Bülbülün dertten inleyişini sabah rüzgârı aracılığıyla gül bahçesine göndermesi.	Sevgili
3. Beyit	Âşık	Saçlarının hikâyesini âşığın gönle örnek alması ve gam hikâyesini perişan bir kağıda yazması.	Sevgili
4. Beyit	Âşık	Âşığın sevgilinin hayalini gözlerine resmetmesi, böylece sevgilinin resmini adeta mercan kadehler üzerine çizmesi.	Sevgili
5. Beyit	Âşık	Âşığın sevgilinin yanağının parlaklığıyla Ahmed'in yanışını yazarken sevgiliye kavuşma isteğiyle ateşe düşüp yanmasına az kalması.	Sevgili

Şiir şairin iç dünyasını yansıtmaktadır. Şair şiirini "yazmışam" redifi üzerine bina etmiştir. Âşık sevgiliye mektupla seslenmektedir. Şair sevgililer arasındaki en önemli iletişim aracı olan mektup mefhumunu nazarlara sunarak gazele başlamakta, bir nevi gazelin konusunu müşahhas hale getirmektedir. Buradaki alıcı unsur sevgilidir. İkinci beyitte de mesajı alıcı konumunda olan sevgilidir. Âşık yazdığı mektubun içeriğinden bahseder. Dertli olduğunu ve bu dertli haykırıları saba rüzgârıyla sevgiliye gönderdiğini dile getiren âşık, birinci beyitteki mektup mefhumundan vazgeçip Divan şiirinde çokça kullanılan "saba rüzgârı" mazmununu kullanır. Saba rüzgârını derdini sevgiliye izhar için bir araç olarak kullanır. Üçüncü beyitte âşık sevgiliye seslenir. Sevgiliye bağlı olduğunu, ondan vazgeçemeyeceğini ifade eden âşık, derdini perişan bir kâğıda yazdığını söyleyerek hayatının bu aşktan dolayı sıkıntılarla dolu olduğunu vurgular. Dördüncü beyitte yine sevgiliye seslenir. Alıcı sevgilidir. Sevgilinin hayalinin gözünün önünden gitmediğini söyleyerek sevgiliye olan özlemini dile getirmektedir. Beşinci beytin alıcısı sevgilidir. Beyit dördüncü beyit gibi bir özlem beytidir.

SONUÇ

Klâsik Türk şiirinin zenginliğini günümüz okuruna tanıttacak en önemli kaynakların başında, bu alandaki şiir incelemeleri gelir. Şiir incelemeleri, günümüz nesli tarafından Divan şiirine olan önyargı sebebiyle ince elenip sık dokunarak yapılmalı, okuyucunun anlayabileceği tarzda olmalıdır. Özellikle son

dönemlerde Divan edebiyatını sadece batı orijinli yaklaşımlarla inceleme temayülü Divan şiirini bir çıkmaza sürükleyebilir. Bu nedenle klasik şerhin de yer alacağı tahliller yapmak, Divan şiirinin yapısını bozmamak adına zaruridir. Klasik yöntemlerle modern yöntemlerin kullanılacağı tahlillerin metni anlamada daha etkili olacağı bir gerçektir. Klasik yöntemlerle gözden kaçabilecek manalar modern yöntemlerin süzgecine takılabilir. Şiirin anlamı böylece daha müşahhas ve anlaşılır hale gelebilir.

Burada yaptığımız gazelin yapısal incelemesi; biçim, ölçü, uyak, ses, söz ve anlam katmanlarını, bunlar arasındaki ilişkiyi, uyumu, zıtlıkları ortaya çıkarmakta, geleneksel anlatımla birlikte bir bütünün parçalarını tamamlamaktadır. Metnin yapısalcı analizi; klasik şerhte gözden kaçabilen, fark edilmeyen, bir iç düzeni, yapı bütünlüğünü ve şekil-ses-anlam örgüsünü gün yüzüne çıkarmıştır.

KAYNAKÇA

- Antoloji.com. 30.11.2018 tarihinde *Mihriban* şiiri <https://www.antoloji.com/mihriban-16-siiri/> adresinden alındı.
- Aytaç, G. (2009). *Genel Edebiyat Bilimi*. II. Baskı, Ankara: Say Yayınları.
- Bayrav, S. (1998). *Yapısal Dilbilim*. İstanbul: Multilingual.
- Beyatlı, Y. K. (2014). *Kendi Gök Kubbemiz*. İstanbul: Fetih Cemiyet Yay.
- Ceylan, Ö. (2007). *Tasavvufî Şiir Şerhleri*. İstanbul: Kapı Yay.
- Devellioğlu F. (2000). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dilçin, C. (1991). Fuzûlî'nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi. *Türkoloji Dergisi*, 9(1), 43-98.
- Dilçin, C. (2016). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: TDK Yay.
- Eke Uçan, N. (2011). Nâ'îlî'nin "Âfitâb" Redifli Gazelinin Şerhi ve Yapısalcılık Açısından İncelenmesi. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 179-200.
- Erdem, M. D. (2003). Dilbilimsel Eleştiri. *Hece Eleştiri Özel Sayısı, Hece Yayınları*, Mayıs-Haziran-Temmuz, Özel Sayı 6, 229-238.
- Gözcü, L. & Özüygun, A. R. & Selincek, İ. (2017). Bakî'nin "Cânâ" Redifli Gazelinin Şerhi ve Yapısalcılık Açısından İncelenmesi. *ASOS Journal The Journal of Akademik Social Science*, 5(45), 367-381.
- Horata, O. (2016). Necâtî Bey'den Bâkî'ye Döne Döne. *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- İpekten, H. (1994). *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*. İstanbul: Dergâh Yay.

- Karabey, T. (1999). *Ahmet Paşa Hayatı-Sanatı-Eserleri*. Ankara: Akçağ Yay.
- Kıran, Z. (1996). *Dilbilim Akımları*. Ankara: Onur Yay.
- Kortantamer, T. (1993). *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*. Ankara: Akçağ Yay.
- Kubbealtı Lügati, 30.11.2018 tarihinde <http://lugatim.com/> adresinden alındı.
- Macit, M. (2016). *Ses Yapısı*. Eski Türk Edebiyatı El Kitabı. Ankara: Grafiker Yay.
- Moran, B. (2001). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Muallim Naci (1996). *Islahat-ı Edebiye*. (Haz. Yekta SARAÇ), İstanbul: Risale Yay.
- Özkan, F. H. (2009). Şeyhî'nin Bir Gazelinin Yapısalcı Metodla İncelenmesi. *Gazi Türkiyat*, 1(4), 191-198.
- Piaget, J. (1999). *Yapısalcılık*. (Çev. Ayşe Şirin Okyayuz Yener), Ankara: Doruk Yayınları.
- Propp V. (2001). *Masalın Biçimbilimi*. (Çev. Mehmet Rifat, Sema Rifat), İstanbul: Om Yayınları.
- Rifat, M. (2000). *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları "Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler"*. İstanbul: Om Yayınevi.
- Saussure, de F. (1998). *Genel Dilbilim Dersleri*. (Çev. Berke Vardar), İstanbul: Multilingual Yay.
- Tarlan, A. N. (1992). *Ahmed Paşa Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tökel, D. A. (2007). Divan Şiiri'ne Modern Metin Çözümleme Yöntemlerinden Bakmak. *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, 2(3), 535-555.
- Yücel, T. (1999). *Yapısalcılık*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yüksel, A. (1995). *Yapısalcılık ve Bir Uygulama*. Ankara: Gündoğan Yay.

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / *Received*: 10.07.2018 • Kabul Tarihi / *Accepted*: 14.10.2018

Dünya Öğretmeni Jiddu Krishnamurti'de Eğitimin İşlevi*

Gülümser DURHAN

Dr. Öğr. Üyesi

Muş Alparslan Üniversitesi-Felsefe Bölümü-Muş-Türkiye

ORCID: 0000-0002-9639-9620

g.durhan@alparslan.edu.tr

Öz

Eğitim, Krishnamurti için en önemli konulardan biridir. Neden eğitim görüldüğü, niçin eğitim denildiği zaman tarih, matematik, coğrafya veya başka bir bilim dalının öğrenilmesinin anlaşıldığı; niye okula gidildiği; neden insanların bilgiyle, tıka basa doldurulduğu; eğitim adı verilen şeyin ne olduğu; çocukların, anne-babalarının kendilerini neden okula gönderdikleri; kendilerinin neden burada oldukları ya da öğretmenlerinin onlara neden burada olduklarını sorup sormadığı onun eğitime yönelik felsefi düşüncesinin temel sorularıdır.

Krishnamurti için, eğitimin ve eğitilmiş olmanın anlamının ne olduğunu ve niçin eğitilmiş olmak istendiği bilinmeden uygulanan her sistemde eğitim, amaç olmaktan öte bazı çıkarsal durumlar için araç olur. Böylelikle sınavları geçmek, diploma sahibi olmak, derece almak, iş sahibi olmak, evlenmek vs. durumlar toplumsal değerler kabul edilen "para, konum, prestij, güç" uğruna araçsallaşır. Araçsallaşan eğitim ise, ona göre gerçek eğitim değildir.

Gerçek eğitim, zekâyı geliştiren ve böylece kişinin korkularıyla yüzleşmesi ve korkularını yenmesiyle mümkündür. Başkalarının sizin hakkınızda ne söylediğini veya ebeveynlerinizin ne diyeceğini kafanıza taktığımız an korkunun esiri oluverirsiniz. O zaman eleştirilmekten, başkalarının sizin için ne düşüneceğinden, cezalandırılmaktan, sınavı geçememekten korkarsınız. Birlikte yaşamda bu şekilde bir durum olağan gözükmek de birlikte yaşamak başkadır; birilerinin kısırcasında yaşamak farklıdır. Bu yüzden bireylerin korkularının nedenlerinin farkına varmaları ve onları kavramalarına yardım etmek, eğitimin özünü teşkil etmelidir.

Bu bağlamda bu çalışmadaki temel amacımız, daha on üç yaşında 'Dünya Öğretmeni' seçilen Krishnamurti'nin bireyin korkudan kurtulması ve dolayısıyla çeşitli önyargı ve koşullamalar sarmalından sıyrılması için eğitime yüklediği işlevi, bütün yönleri ile serimlemek ve bu çerçevede "neden ve nasıl bir eğitim" sorusuna cevap aramaktır.

Anahtar Kelimeler: Krishnamurti, Eğitim, Mantık, Gelenek, Korku.

* Bu çalışma, 3-5 Mayıs 2018 tarihinde Muş Alparslan Üniversitesi Uluslararası Bilim, Teknoloji, Mühendislik, Matematik (STEM) ve Eğitim Bilimleri Kongresi'nde sunulan "Dünya Öğretmeni Krishnamurti'nin Eğitim Felsefesi" adlı bildiri metninin genişletilmesi ile hazırlanmıştır.

Educational Philosophy of World Teacher Jiddu Krishnamurti

Abstract

Education is one of the most important issues for Krishnamurti. The basic problems of his educational philosophical thinking that why training; why learning history, mathematics, geography, or any other discipline is understood when it is called education; why went to school; why people are filled with information; what is called education; why parents send their children to the school, why they are here or his teachers are not asked why they are here.

In any system applied to Krishnamurti without knowing what it means to be educated and educated and why it wants to be educated, education becomes a tool for some inferential situations beyond purpose; passing examinations, having diplomas, getting degrees, having a job, getting married, and therefore is instrumentalized for the sake of "money, position, prestige, power" that is accepted as social values. Instrumental training is not real training, according to Krishnamurti.

Real training, is possible through the development of intelligence and thus faces one's fears and defeats his fears, you are a horrible prisoner. Then you are afraid of criticism, what you would think of for others, punishment, not to pass the exam. Therefore, to recognize the causes of individual's fears and to help them to conceive them must constitute the essence of education and in this frame to seek answers to the question "why and what kind of education".

In this context, our main goal in this study is to demonstrate in all its aspects the function that Krishnamurti, who was selected as a 'world teacher' at the age of thirteen years, has trained to get rid of the individual's fear and thus to escape from the spiral of various prejudices and conditions

Keywords: Krishnamurti, Training, Logic, Tradition, Fear.

GİRİŞ

Hindistan'ın Madanapalle kentinde doğan Krishnamurti, 13 yaşındayken Theosophical Society derneği tarafından "Dünya Öğretmeni" olarak seçilmiştir. Kendisine yakıştırılan bu sıfatı yadsımış ve dünyanın her yerinde geniş bir izleyici kitlesine ulaşmış olmasına rağmen iradesi dışında oluşturulan bu topluluğu kendi isteğiyle dağıtmıştır. Zira o, yaptığı birçok konuşmada dinleyenlerine, hiçbir zaman kendisini bir otorite olarak görmediğini ve kendisini bir öğretmen olarak dinlememelerini söylemiştir. Öyle ki ona göre, ne öğretmen vardır ne de öğrenci; toplumda gerçekleşecek olan bütünsel değişimin bireysel bilinçlilikte bir devrim ile olanaklı olacağına inanmıştır. Dolayısıyla onun yaklaşımı, bir birey olarak başka bir bireyle iletişim kurmak üzerinedir (Krishnamurti, 2001a: 9); birilerinin üstü olmak değildir. Nitekim Krishnamurti için "'bilen kişi" olarak otoritenin öğrenmede yeri yoktur" (Krishnamurti, 2010: 9). Bu yaklaşımıyla onun esasında, 'herkesin herkesten öğreneceği bir şeyler mutlaka vardır' düsturu ile işbirlikçi eğitim anlayışını benimsediği görülmektedir.

Bu düsturla Krishnamurti kısa zaman içinde güçlü, ilkeli, biri ya da birilerinin çıkarları, istekleri uğruna görüşlerinden vazgeçmeyen ve belli bir sınıfa ya da gruba dâhil edilemeyen veya bir ideolojinin temsilcisi olarak görülmeyen bir öğretmen olarak ortaya çıkmıştır. Öyle ki onun konuşmaları ve yazıları herhangi özel bir dinle bağlantılı değildir ve dahası fikirleri ne Doğu'ya ne de Batı'ya, bütün dünyaya aittir. Nitekim 1929 yılında kendisine Mesihlik yakıştırılmış olmasına rağmen bunu hiçbir zaman kabul etmemiştir. Ve böylelikle çevresinde müritlerin oluşmasına da izin vermemiştir. Zira ona göre, hakikat, yolları olmayan bir ülkedir ve bu ülkeye o, herhangi bir biçimsel din, felsefe ya da tarikat aracılığıyla yaklaşılamayacağını düşünmektedir (Krishnamurti, 2012: 9). Dolayısıyla onun için hakikat kişinin kendisindedir. Böylece o, Sokrates'in düşünceleriyle benzer şekilde, bireyin ancak kendini tanıması veya kendi zihni üzerine yoğunlaşması yolu ile ve yaşamla bütünleşerek hakikate ulaşabileceğine işaret etmektedir. Bunun yolunun da gerçek eğitimle olacağı düşüncesindedir.

KRİSHNAMURTI'NİN YAŞADIĞI ORTAMDA EĞİTİM ANLAYIŞI

Krishnamurti eğitimin işlevi ile derinliğine ilgilenen köklü bir filozof, üstün yetenekli bir eğitimci, nitelikli bir öğretmendir. Ona göre eğitim, insan aklının gelişmesinin merkezi olan iletişimde birincil öneme sahiptir. Mevcut düzende hâkim olan eğitim metotlarının koşullanmayı, otorite inancını, uzmanlaşma ve kariyer düşüncesini teşvik ettiğini görmüş, İngiltere, Kaliforniya ve Hindistan'da kurmuş olduğu okulların öğrencileri ve öğretmenleriyle devamlı olarak eğitimin yaşam için önemine dikkat çekmiştir. Ona göre, bu eğitim metotlarında bir devrim yaşanmasına ihtiyaç vardır. Zira mevcut düzende var olan okullarda, dünyanın her bir yanında hâkim olan bitmek bilmeyen, kaba, talep edici davranış kabul edilmekte veya öğretilmektedir (Krishnamurti, 1994: 10). Dolayısıyla bu düzenin değişmesi gerektiğine dikkat çekmiş, topluma uymayı veya toplumun dayattığı,

toplumda yer almanın önkoşulu kabul edilen diktalara ayak uydurmak zorunluluğunu reddetmiştir.

Krishnamurti'nin toplumda egemenliğini sürdüren kaba, talep edici davranış örgüsü onun kendi eğitim sistemini oluşturmasına vesile olmuştur. Bu vesileyle "Neden eğitilisin?" diye sorar. Aile kişiyi okula gönderir. Öğrenci, sınıfa devam eder, matematiği öğrenir, coğrafya öğrenir, tarih öğrenir de; neden eğitimi olmak ister? Eğitimi olmanın anlamı nedir? Toplumun talep ettiği ve değerleri kabul edilen "para, konum, prestij, güç" (Krishnamurti, 2001b: 7) yumağına uymak için mi eğitim alınmaktadır? Eğer öyleyse, böyle bir eğitim insanı evcilleştirmek dışında ne yapmaktadır? şekilde sorgulamalarda bulunur. Zira onun için, öğretmenler öncelikle, bireyleri sınavlara hazırlamanın ötesinde bütün bu sorunların içyüzünü anlamaları noktasında onlara yardım etmeleri gerekir.

Dünyanın dört bir yanında, binlerce yıldır insanlar; topluma ve kültüre, sosyal ve ekonomik faaliyetlerin akışına uyum sağlamak, bu akımın içine çekilmek için eğitilmektedirler. Ancak filozofa göre, eğitim bu olmamalıdır. Ona göre gerçek eğitim, insan zihninin o geniş akıma çekilmediği, bu akım için de yok olmadığı bir devrimle mümkündür. Öyle ki ancak böyle bir zihinle hayatta tamamen farklı bir kaliteye sahip, farklı bir insan olabiliriz. Bu şekilde; aileye, topluma, toplumun bir parçası olmak adına dikte edilene uyararak gerçek eğitim almak mümkün değildir. Gerçek eğitim, insan zihninin, yalnızca matematik, coğrafya ve tarihte mükemmel olması değil, aynı zamanda hiçbir zaman ve hiçbir şekilde, toplumun akışına çekilmemesidir. Çünkü yaşam olarak adlandırdığımız bu akış, açgözlü, şiddete meyilli ve ahlaki bozuktur. Ancak gerçek eğitimle, bu akıştan farklı bir zihin geliştirilebilir (Krishnamurti, 2001b: 9). Peki, bu farklı zihin nasıl olmalıdır?

KRİSHNAMURTI'DE EĞİTİMİN İŞLEVİ

Krishnamurti'ya göre kelimenin tam anlamıyla eğitim, öğretmenlerin öğrencilere matematik, tarih veya coğrafya ile ilgili bazı bilgiler vermek değil, bu konuların direktifinde zihinlerde değişiklik oluşturmak, farklı bir zihin geliştirmektir. Bu değişiklik, olağanüstü eleştiri gücüne sahip olmak anlamına gelir. Böylece kişi, kendisinin açıkça görmediği hiçbir şeyi kabul etmemeyi, başkalarının söylediğini asla tekrarlamamayı öğrenir. Zira filozofa göre, mevcut sistemde hep başkalarının söylediklerinden öğrenmekte ve başkalarına göre yaşamaktayız. Oysa kendimiz için yaşamalıyız. Başkalarına uymadan ve korkmadan yaşamının ne anlama geldiğini bulmak zorundayız. Bu bizim hayatımız ve bizi bize; hiç kimse, hiç bir kitap ya da başka bir şey öğretmez. Dolayısıyla Krishnamurti, kendimizle ilgili her şeyi kendimizin öğrenmesi gerektiğini savunur. Zira kişi, kendini kendinden öğrenirse, o zaman ikinci el bir insan olmayacaktır. Nitekim Krishnamurti için kendini kendinden öğrenmek bilgeliktir. Ancak o zaman kişi, en olağanüstü, mutlu ve güzel bir hayat yaşayabilir (Krishnamurti, 2001b: 8-9). Dolayısıyla onun için esas olan insanın kendini eğitmesidir. Kişi kendine yönelmeli, kendini gözlemlemeli ve kendini, kendinden öğrenmelidir. Bu durumda kanaatimizce

mevcut sistemde var olan eğitim sistemi, kişilerin kendilerinden istenileni yapması üzerinde ilerlemektedir ve bu da kişileri mutsuz kılmaktadır. O halde Krishnamurti'nin düşünceleri gösteriyor ki esasında mutlu bir toplumun temelini kuracak olan eğitimidir; yani onun bahsettiği gerçek eğitimidir.

Gerçek eğitimde öğretici, öğrencinin zekâsını geliştirmek üzerine odaklanmalıdır. Ancak buradaki zekâyı geliştirmekten kasıt, kurnazlık veya başka birini yenmek için zeki olmaya çalışmak olarak düşünülmemelidir. Zekâ bundan çok farklı bir şeydir. Öyle ki korkmadığınız zaman zekisiniz demektir. Başkalarının sizin hakkınızda ne söylediğini veya anne babanızın ne diyeceğini kafanıza taktığınız an korkunun esiri oluverirsiniz. O zaman eleştirilmekten, başkalarının sizin için ne düşüneceğinden, cezalandırılmaktan, sınavı geçememekten korkarsınız. Öğretmeniniz sizi azarladığında veya sınıfınızda, okulunuzda ya da çevrenizde popüler biri olmadığınızda korku inceden inceye içinize yerleşir. Hiç kuşkusuz korku, zekânın önündeki engellerden biridir. Bu yüzden bireylerin korkularının nedenlerinin farkına varmalarına ve onları kavramalarına yardım etmek, eğitimin özünü teşkil etmelidir. Ancak bu sayede korkudan arınmış zihinler yetiştirilebilir. Oysa hep korkudan uzak olduğumuz düşünülür. Ancak toplumun ve ebeveynlerimizin onaylamayacağı bir şey yaptığımızda, kendi sınıfımızdan olmayan biri ile evlenmek istediğimizde başkalarının ne diyeceğinden, eğer müstakbel eş mevki, makam sahibi değilse veya yeterince para kazanmıyor ise utanır arkadaşlarımızın hakkımızda kötü düşünmesinden korkarız. Hepsini bir yana bırakalım aç kalmaktan, hasta olmaktan ve daha önemlisi ölümden korkarız. (Krishnamurti, 2010: 30). Görüldüğü gibi hayatımız hep korkularla çevrilidir; hep bir şeylerden korkarız. O halde eğitimin işlevi ve okuldaki ana gayemiz, her bir bireyin zekâsını ortaya çıkarmak için korkudan sıyrılmasına yardım etmek olmalıdır. Bunun içinde öncelikle öğretmenler kendilerini korkudan arındırmalıdır (Krishnamurti, 2010: 30) ki korkularına tutsak olmuş bireyler yetiştirmesinler.

Krishnamurti'ye göre korkuya tutsak olmak; geleneğin boyunduruğu altına girmek, bir liderin veya din adamının peşinden gitmek demektir, yani hep birilerinin kaskacında olmak demektir. Bu şekilde geleneğin esiri olduğunuzda korkunun kölesi oluverirsiniz; hep birilerinden; kocanızdan veya karınızdan korkar, bir birey olarak saygınlığınızı yitirirsiniz. Hâlbuki birinin peşinden gitmek zekâyı köreltir. Dolayısıyla Krishnamurti için birey hayatın ne olduğunu öğrenmek zorundadır. Hayat insanları bir geçim kaynağı bulabilmek için büyük bir mücadele vermeye ve büyük sıkıntılar çekmeye itse de kişi, onun olağanüstü güzelliğini tanımalı ve anlamalıdır. Bunu öğrenebileceğiniz tek yer de okuldur. Eğer öğretmenler sadece matematik, coğrafya, tarih ve diğer bilimleri öğretirse bu elbette gereklidir; ama yeterli değildir. Önemli olan bireylerin uyanık olması, sorgulaması, keşfetmesidir ki ancak bu sayede birey, kendi inisiyatifinizi oluşturabilir (Krishnamurti, 2010: 32) ve kendi aklını kullanabilir.

Krishnamurt'ye göre eğitim, sadece kitaplardan öğrenmek ya da bazı gerçekleri ezberlemek değil, bunun yanı sıra kitapların doğru ya da yanlış ne söylediğini nasıl dinleyeceğini, ona nasıl bakacağını öğrenmektir. Bütün bunlar eğitimin bir parçasıdır. Eğitim sadece sınavları geçmek, bir derece almak veya bir işe girmek, evlenmek, yuva kurmak ve iyi bir ev sahibi olmak değildir; yani eğitimin amacı, insanları yalnızca bir kariyere hazırlamak değildir. Aynı zamanda eğitim, kuşları dinleyebilmek, gökyüzünü seyretmek, bir ağacın olağanüstü güzelliğini ve tepelerin şeklini görmek ve onları hissetmek, gerçekten, onlarla doğrudan temas kurabilmektir. Dolayısıyla eğitim insanları, hayata hazırlamak, onlara yaşamın güzelliklerini gösterebilmek olmalıdır. Çünkü tüm yaşamımız daha fazla para, daha iyi araba, daha az veya daha fazla çocuk endişesiyle geçerken yaşlarız ve bu görme duyumuz ne yazık ki kaybolur. Kıskançlık, hırs, açgözlülükle dünyanın güzelliğini kaybederiz (Krishnamurti, 2001b: 6). Hep bir yaşam telaşıyla ve yaşanacak mutlu anları erteleye erteleye bir de bakmışız hayat akmış gitmiş, ömür bitmiştir. Artık dünyanın güzelliklerini görmek ve yaşayabilmek için çok geçtir. Oysa insan, dünyanın güzelliklerini temsil eden doğa ile yani insan ve doğa birbirleriyle yakinen ilişkilidirler. İnsan bu ilişkiden kaçamaz. Doğayı tahrip ederse kendisini tahrip eder. Bir başkasını öldürdüğünde kendisini öldürür. İnsanın düşmanı bir başkası değil, insanın ta kendisidir. İnsanın doğayla, bir ahenk içerisinde yaşaması doğal olarak bambaşka bir dünya yaratır (Krishnamurti, 1994: 86). Zira ancak bu şekilde yapılan kötülüklerin anlamsızlığı ortaya çıkabilir ve dünyanın güzellikleri ve bu güzelliklerin kaçırılmaması gerektiği fark edilebilir. Bu farkındalığa ulaşamayan bilinç, kuşkusuz bütün kötülüklerin kaynağı olmaktadır.

Krishnamurti'ye göre, güzellikleri görme duygumuzu kaybettiğimiz için dünyada bu kötülükler; yani savaşlar, ayaklanmalar, insanın insanı kıyımı, sömürü, yoksulluk, kargaşa var olmaktadır. Kendi başına kötülük gelmediği sürece kimse kimsenin umurunda olmamaktadır. Uygulana gelen eğitim de, tam da bu yapıya uyan bireyler yetiştirebilme adına alınmaktadır. Oysa bu gerçek ya da doğru eğitim değildir. Böyle bir eğitimin amacı ve anlamı ister istemez toplum denilen bu kudurmuş yapıya uymak gerektiğidir (Krishnamurti, 2001b: 6-7). Bu bir zorunlulukmuş gibi toplumdaki dışlanma korkusuna bu yapıya uyarız da; çünkü bu yaşamın en kolay yoludur; kendimizi bu sorgulanmayan, sınırları belirlenmiş, güdümlü yaşamın mevcut işleyişine kaptırırız. Sorgulamak, başkaldırmak, irdelemek, değiştirmek, dönüştürmek aklımıza bile gelmez.

Bu noktada Krishnamurti'nin çıkışı manidardır. Zira o, eğitimin amacının insanları uydurmak değil uyandırmak olduğunu savunmaktadır. Bu, öğrencilerin özgür hissetmelerini sağlayarak, özgürce düşünebilmeleri ve topluma uymamaları ile yapılır. Zira ona göre toplum yozlaşmış, saldırgan ve baskıcıdır. Eğer öğrenciler özgürce düşünmez iseler; onlar da bozulmuş, saldırgan ve baskıcı olacaklardır. Öğrenciler özgürce düşünebilmeliler ki, toplumla ilgili yanlış olan bir şeyle karşılaştıklarında isyan edip karşı çıkabilsinler; ancak bu şekilde

toplumu değiştirebilirler (Hubpages, 2010). Dolayısıyla toplumda hüküm süren ve mutlak surette uyulması istenen bu tür talepler hayatı yaşanılabilirlikten çıkararak kaba ve insanları kısıfına alan sorumluluk zincirleridir.

Eğitim ailede başlar ve dolayısıyla bireyin daha küçüklükten itibaren sorumluluk zincirleri boğazına dolanır. Nitekim insan büyüdükçe korkuları da kendileriyle büyür. Çünkü gelecek kaygısı, kendi iç çatışmaları, toplum dışına itilme korkusu vs. gibi çok fazla sorumluluğu vardır ve kendini özgür hissedememektedir. Oysa eğitim, insanların yaşamı anlamalarına yardımcı olmalıdır. Zira iyi bir hayat sürebilmek için, bütünüyle hayatı tanımak ve doğruyu kişinin kendisi bulması gerekir. Dahası mevcut yaşama uyum sağlama zorunluluğu olmadan sevdiğin şeyi yapabilmek, istediğin işi seçebilmek, korkusuz ve özgür düşünme becerisine sahip olmak gerekir. Dolayısıyla bireyler korkmaksızın yaşamaları, çevreye uyum sağlama zorunluluğu hissetmemeleri, kendi kendileri için düşünmeyi öğrenmeleri gerekir. Zira yaşamı anlamak için özgürce düşünmek ve özgür hissetmek önemlidir. Eğer eğitim, bu öneme yönelik bir işleve sahipse anlamlıdır ve ancak bu şekilde hayatı anlamlı kılabilir. Hayat güzeldir; hayatı çirkin kılan insanlardır; insanlar korkunç bir şey olduklarına inandıkları için hayatı korkunç yapmaktadırlar. Toplumun her kesimi; eğitim sistemi, düzenin sağlayıcısı olarak görülen din, kısaca her şey hayatın korkunç olduğu inancına dayanmaktadır. Bu yüzden yaşam, her zaman güç arayan devlet adamları; askerler, polisler, avukatlar, bitmek bilmeyen savaşlar tarafından yönlendirilmektedir. Herkes, güç ve konfor bakımından güvende olmak için, herkese karşı mücadele vermektedir. Böylece insanlar, ideolojiyle, sınıf ve kastla, milliyetle, “her türlü aptallık ve zulümle” (Lutyens, 2002: 96) bölünmektedirler. Böyle bir düzende eğitim, insanların bu çılgın dünyaya uyum sağlamaları için var olmaktadır. İnsanların her biri, eğitim sistemi, ebeveynler, neredeyse herkes tarafından bu düzene uyum sağlamaları için özendirilir ve çoğu insan da bu düzene uyar (Krishnamurti, 2007: 40-41).

Bu bağlamda öğretmen de bu eğitimin devam ettiricisi rolünü üstlenir. Oysa Krişnamurti'ye göre, öğretmenin görevi ve yegâne uğraşısı, bilgi aktarımı olmamalıdır. Bu şekilde öğretmen, canlı bir bilgisayardan, sesli bir kitaptan başka bir şey değildir. Öğretmenin temel gayesi bundan çok daha fazlası olmalıdır. Öğretmenin görevi, bu bilgilerin, teorilerin, fikirlerin tartışılarak geliştirilmesi olmalıdır. Ayrıca öğrencilerin davranışlarıyla ilgilenmeli, öğrenciler ve insanlık için geleceğin ne olduğunu, bu bozuk düzenin geleceğinin ne olacağını, sonsuza kadar acı, keder ve elemle mi yaşayacağımızı sorgulamalıdır. Tüm bu konuları öğrencileriyle konuşmayan öğretmen, başka makineleri çalıştıran ve çalışır durumda olan akıllı ve canlı bir makineye benzer. Dolayısıyla öğretmenlik dünyanın en az itibar gören mesleğiysen de en büyük mesleğidir. Zira gerçekten ilgili bir öğretmen, sadece kendi zihninin değil tüm öğrencilerinin zihinlerinin de her türlü koşullamalardan arınmasını sağlar (Krishnamurti, 1994: 45). Böylece öğrenci ile öğretmen karşılıklı iş birliği içinde fikirlerin gelişmesine ışık olabilir.

Böyle gelmiş böyle gider düşüncesi, monoton bir hayatı, çekilmez bir yaşamı doğurur. Öğretmen, okuduğu bir takım alanlarla ilgili öğrenciye bilgi verir. Öğrenci bunu alır ezberler, sınava girer, kazanmaya çabalar, toplumun istediği gibi, iyi bir avukat, iyi bir doktor vs. olmaya çalışır. Sonra iyi bir evlilik yapmak, çocuk sahibi olmak, çocuğunu da kendisi gibi yetiştirmek derken bu döngü böyle devam eder gider ve eğitim bireye hiç bir zaman istediğini vermez; dayatmaları ya da koşullamaları uygulatır. Bu şekliyle eğitim, bir takım koşullamaların hizmetkârı olmaktadır. Oysa “öğrenmek için, anlamayı sevmek ve bir şeyi sırf o şey hatırına yapma hevesi duymak gerekir. Hangi türde olursa olsun zorlamanın olduğu yerde öğrenme gerçekleşmez” (Krishnamurti, 2010: 8). Dolayısıyla Krishnamurti için eğitim, bir yere uyum sağlama zorunluluğu veya zorlamalar olmaksızın, yeni fikirlerin keşfi, var olan fikirlerin geliştirilmesi, olanın ve olacak olanın sorgulanması olmalıdır ve dahi kişiye "ne istiyorum"un cevabını vermek ve bunun elde edilmesini sağlamak olmalıdır.

Öğretmen öğrenciye doğrunun ne olduğunu söylemeden öğrenci, doğrunun ve yanlışın ne olduğunu görebilme yeteneğine ve güdüsüne sahip olmalıdır. Bu da; öğretmen, öğrencinin zekâsını geliştirmekle ilgilensin ki öğrenci hayatta karşılaşacakları tüm zorlukları, iç çatışmaları vs. kendi zekâsıyla çözebilsin demektir (Krishnamurti, 1994: 18). O halde öğretmen öğrenciye balık vermemeli, balık tutmayı öğretmeli ki öğrenci hayatın zorlukları karşısında kaçmadan ve yılmadan mücadele edebilsin ve kendi yolunu kendi çizebilsin. O halde gerçek eğitim, teşvik edici nitelik taşımalı ve böylece öğrencinin zekâsının gelişmesine yönelik olmalıdır.

Gerçek eğitim, öğrencilere hayatta en çok yapmak istedikleri şeyi bulmakta yardımcı olmaktır. Zira ancak o zaman insanlar içteki çatışmalar olmadan çalışabilirler. Çatışmalar ve memnuniyetsizlik, yapılan bir işten emin olmamaktan kaynaklanır. Çok severek yaptığımız şey, yaptığımız en iyi şey olmak zorunda değildir. Uzman yetiştirmeyi hedefleyen konvansiyonel eğitim özel kabiliyeti teşvik etmekte ve insanı bir kariyere hazırlamaktadır. Krishnamurti uzmanlaşmaya yönelmiş bu eğitime karşı da dikkatli olunması gerektiğini düşünür. Zira o, sevinç ve gönülden bağlılık duyulmayan her faaliyetin asılsız olduğunu savunmaktadır. Eğitimci, buna ve de öğrencinin yapma sevincinin sadece hoş giden birtakım faaliyetlere harcanmamasına özen göstermelidir. Ayrıca eğitimci bu sevincin, yapılması gereken diğer bütün işlere de yayılmasını sağlamalıdır (Krishnamurti, 1994: 12).

Bir öğrencinin bir okulda geçirdiği yıllar arkasında onun için bir koku ve zevk bırakmalıdır. Bu ancak rekabet, otorite olmadığı zaman; öğretim ve öğrenme eş zamanlı olarak yapıldığı zaman, öğreticinin ve öğrenim görenin her ikisinin de aynı anda öğrenme faaliyetine katıldığı zaman gerçekleşebilir. Krishnamurti'nin öğretileri, öğretmen ile öğretilen arasındaki ilişkinin geleneksel yaklaşımdan farklıdır. Geleneksel yaklaşım temelde hiyerarşıktır; bilen öğretmen ve bilmeyen ve öğretilmesi gereken öğrenci vardır. Öğretmen ve öğrencinin işlevinin aynı

seviyede olduğu Krishnamurti için, problemin derinliği ortaya çıkıncaya ve anlaşmaya varılana, her ikisinin de zihni aydınlanana kadar sorgulama ve karşı sorgulama yoluyla iletişim kurulur (Krishnamurti, 2001b: 4-5). O halde olması gereken eğitim, eğitilenin sözlerine kulak tıkanması, eğitmenin kendi zihnindeki karşı tarafa dayatması olarak değil onun düşünce ve sorgulamalarına cevap olacak nitelikte, zihnini, yarınını aydınlatacak ve böylece kendi yolunu ya da doğrusunu kendi bulacak şekilde, eğitici ve öğrenenin karşılıklı işbirliği ile olmalıdır.

SONUÇ

Krishnamurti eğitim insanlara özgürce düşünebilme bilincini kazandırması gerektiğini savunmakta ve baskıcı eğitimi tasdik etmemektedir. Ancak bu şekilde o, bireylerin yanlış bir durum gördüklerinde isyan edebilecek veya karşı çıkabileceklerini düşünmektedir. Oysa eğer eğitim baskıcı değilse öğrenciler nasıl isyanı öğrenebilecekleri hakkında kendisinden cevap alamamaktayız. Zira baskıyı yaşamayanın, isyan etmesi nasıl mümkün olacaktır?

Krishnamurti, birçok düşünürün aksine, uzmanlaşmaya yönelmiş bir eğitime karşıdır. Örneğin bu düşünürlerden en bilindik olanı Platon'dur. O, herkesin yaratılışına uygun iş yapması gerektiğini savunur. Ona göre eğitimin amacı da, bireyin yaratılışına uygun iş her neyse, o işte uzmanlaşmayı sağlamak olmalıdır (Platon, 1992: 376c, 374a). Bu düşünceye karşın Krishnamurti, kişinin sevdiği, mutlu olacağı işi yapmadığı sürece, bir işte uzmanlaşmanın değersiz olduğunu ve bu yönde yapılacak bir eğitimin de insanlarda iç çatışmalara sebep olacağını; yani kendi isteği ile toplumun isteği arasında sıkışıp kalacaklarını vurgular. Sevdiği işte eğitim almayan bireylerin mutsuz olacağını ve bu vesileyle de toplumun düzensiz ve mutsuz insanlardan oluşacağını ve böylece toplumun çekilmez bir hal alacağını düşünmektedir. Söz gelimi doktor olmak isteyen ve ancak tıbbi kazanırsa mutlu olacak bir gencin puanı ancak sınıf öğretmenliğine yeten ve çevre baskısıyla öğretmenliğe giden birey, Krishnamurti için, istediği işi yapamayacak ve dolayısıyla mutlu olamayacaktır. Çünkü yaşadığı sürece bu işi yapacak ve iç dünyasında çatışmalar yaşayacaktır. Çoğunlukla tüm toplumlar bu şekildedir ve bu yüzden güzel olan hayat çekilmez olacak ve yaşanmaya değer bulunmayacaktır.

Herkesin sevdiği işi yapması, sevdiği ya da istediği bölümde okuması güzeldir ve dahi Krishnamurti'ye göre bu hayatın güzelliklerini görmenin ve muntazam bir hayat yaşamının yoludur. Ancak kanaatimizce burada Krishnamurti'nin, yaşam koşullarını göz ardı ettiği görülmektedir. Zira herkes zengin olmak ister, bu şekilde mutlu olacağını düşünür; ama herkes zengin olamaz. Birçok kimse özel ders almak ister; ancak bazıları alamaz. Çoğu kimse istediği değil de puanı hangi bölümü tutuyorsa o bölümde okumak zorunda kalır ya da aile hangi mesleği istiyorsa o mesleği seçer. Çoğu çalışmaktan mesut olmaz, dünyayı dolaşmak ister; ancak parası yoktur ve çalışmak zorundadır ya da iyi para kazanmak için hiç sevmediği işi yapmak zorunda kalır. Dolayısıyla zorunluluklarla veya zorluklarla

dolu bu hayat mücadelesinde Krishnamurti'nin bu düşüncesi, ütopya olmaktan öte gitmemektedir. Zira bir kat görevlisine, ütü yapana, saatlerce ayakta duran güvenlik görevlisine, bir temizlik veya çöp işçisine, tonlarca yük eşya taşıyana 'sevdiğin işi yap' denilse ne düşünürlerdi acaba? Muhtemelen bu işlerin ve bu işi yapanların değersiz olduğunu ve hayalini kurduğu bir hayata sevdiği şeylerden para kazanmakla ulaşabileceğini düşünürlerdi. Oysa bu işleri de yapan birileri de muhakkak olmalı o zaman ne olacak? Durumu iyi olmayan bir öğrenciye, o çok istediği koleje gitmesini söylemek ya da doktor olmak isteyen ancak bir türlü sayısal derslerde başarı gösteremeyen bir öğrenciye sayısalı seçmesini istemek ne kadar doğru olabilir? O halde burada önemli olan adil bir hayat düzeninin kurulmasıdır ve eğitim bu konuda kişinin kendini tanımasına; neyi yapıp neyi yapamayacağını farkındalığını oluşturması olmalıdır ki zaten Krishnamurti, eğitimin kişinin kendini tanımasına yardımcı olması gerektiğini inkâr etmemektedir. O zaman buradan anlıyoruz ki kendini gerçekten tanıyan biri, gücünün veya imkânının yetmeyeceği bir meslekte ya da mevzuda ısrar etmeyecektir.

Sonuç itibarıyla Krishnamurti için eğitim, sadece bilimsel alanlarla ilgili bilgi edinmek ya da o alanda kendini geliştirmek değildir, önemli olan kendi kendini eğitebilmektir (Krishnamurti, 1994: 18). Bu da ancak topluma uyma adına davranış sergilemek değil kendini tanımakla, doğruyu kendi mantığıyla keşfetmekle, başkalarının yönlendirmesiyle değil de kendi yolunu kendinin bulmasıyla mümkündür. Görülüyor ki Krishnamurti için eğitim, kendi üzerine düşünmek, sorgulamak ve başkasının kışkırtıcıdan kurtulmak, özgür birey olmaktır. Özgürlük ise, bireyin kendine sunulanlar arasında seçim yapması ya da ne yapacağını başkasının göstermesi değil, başkalarının hiç bir seçeneğine dâhil olmaksızın, yapmak istediği şeyi serbestçe kendisinin belirlemesidir. Krishnamurti için bu belirlenime yön veren, kişiyi başkalarının direktifine hazırlayan değil onu kendi aklının bilincine vardırان eğitim, gerçek eğitimidir. Zira insan sahip olduğu akıl yetisi nedeniyle güçlü bir varlıktır ve başkalarının onu yönlendirmesine ihtiyacı yoktur. Her insanın hayatının kontrolü kendi elinde olmalıdır. Bu sebeple gerçek eğitim, bireyin sahip olduklarının bilincine varmasını, kendinin bir makine olmadığını görmesini ve böylece kendini tanımasını sağlayan eğitimidir.

KAYNAKLAR

Hubpages. (2010). *Jiddu Krishnamurti's Philosophy of Education*. 29 04, 2018 tarihinde <https://hubpages.com/education/Jiddu-Krishnamurtis-Philosophy-of-Education> adresinden alındı.

Krishnamurti, J. (1994). *Eğitim Üzerine Mektuplar*. (Çev. Buket Dilden). İstanbul: Arion Yayınevi

Krishnamurti, (2007), The Function of Education, *From Socrates to Cinema; An Introduction to Philosophy* içinde, Ed. Jeffrey R. Di Leo, New York: McGraw-Hill.

Krishnamurti, J. (2001a). *Özgürlük Üzerine*. (Çev. Nurgül Demirdöven) İstanbul: Ayna Yayınevi.

Krishnamurti, J. (2001b). *On Education*. Krishnamurti Foundation of America.

Krishnamurti, J. (2010). *Yeni Bir Yaşam*. (Çev. Orhan Düz). İstanbul: Omega Yayınları.

Krishnamurti, J. (2012). *Korku Üzerine*. (Çev. Anita Tatlıer). İstanbul: Ayna Yayınevi.

Lutyens, M. (2002). *The Krishnamurti Reader*, New Delhi, India: Penguin Books.

Platon, (1992). *Devlet*. (Çev. S. Eyüboğlu – M. A. Cimboz). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / *Received*: 08.05.2018 • Kabul Tarihi / *Accepted*: 26.10.2018

Ahlat Müzesi'nde Bulunan Urartu Dönemi'ne Ait Üç Bronz Kemer*

İlter İGİT

Öğr. Gör.

Bitlis Eren Üniversitesi, Ahlat Meslek Yüksekokulu, El Sanatları Bölümü

ORCID: 0000-0001-9248-787X

iiigit@beu.edu.tr

Nasır GÖGTAŞ

Öğr. Gör.

Bitlis Eren Üniversitesi, Ahlat Meslek Yüksekokulu, El Sanatları Bölümü

ORCID: 0000-0001-6585-3344

ngogtas@beu.edu.tr

Öz

Urartular Doğu Anadolu'nun sarp ve dağlık coğrafyasında M.Ö. 9.-6. yy.'larda kendine özgü bir kültür kurarak yaşamlarını idame ettirmiş ve başta imar faaliyetleri olmak üzere hemen hemen her alanda özgün maddi eserler ortaya koymuşlardır. Günümüze kadar ulaşan bu eserlerin önemli bir bölümünü ise hiç şüphesiz Urartulara 'maden ustası' ününü kazandıran madeni eserler oluşturur.

Urartuların bu ünü kazanmasında hüküm sürdükleri topraklarda zengin bakır, gümüş ve demir gibi maden kaynaklarının bulunması etkili olmuştur. Ayrıca komşuları ile olan etkileşimleri ve özellikle saray denetimine tabi olan atölyelerin bulunması; günlük kullanım eşyalarından, takı, süs ve savaş araç gereçlerine kadar her alanda eşsiz sanat ürünlerinin üretilmesinde etkili olmuştur. Urartu sanatında özel bir yere sahip olan ve gerek işçilik gerekse sanatsal özellikleriyle ön plana çıkan kemerler, günümüzde çeşitli müzeler ile özel koleksiyonlarda en önemli grubu oluşturur.

Bu nedenle makalemizin konusu, Ahlat Müzesi'nde bulunan Urartu Dönemi'ne ait bronz kemerler ile sınırlandırılmıştır. Ancak kemerler Ahlat Müzesi'ne satın alma yoluyla ulaştırıldığından buluntuların tam olarak yerlerinden ya da arkeolojik tabakalarından bahsedebilmek mümkün değildir. Çalışmanın asıl amacı; söz konusu kemerlerin yapıldığı malzemeler ile teknikleri hakkında bilgi verip bezeme ve üslup anlayışlarını diğer müzelerdeki örnekleriyle karşılaştırmalarını yaparak bir sonuca ulaşmaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahlat Müzesi, Urartu, Kemer, Bronz, Metal İşleme

* Bu eserleri incelememize imkân sunan Ahlat Müzesi Müdürü Mikail ERÇEK ve müze çalışanlarına teşekkür ederiz.

Three Bronze Belts from the Urartian Period at the Ahlat Museum

Abstract

Urartians maintained their lives in the steep and mountainous geography of Eastern Anatolia from 9th to 6th century by establishing their own unique culture, and they have presented material works in almost every field, especially in architectural activities. Metalwork examples, which form the majority of their products that have reached to our day, are by no doubt are the reason why the Urartians are known to be the 'masters of metalwork'.

The main reason behind the Urartian civilization getting this reputation is the presence of mineral resources such as copper, silver, and iron in the lands where they governed. Furthermore, Urartian interaction with their neighbours and the presence of workshops that were under the control of the palace allowed them to produce unique artistic products from items for daily use to jewellery, ornaments and war equipment. Belts, which have a special place in Urartian Art and that are in the forefront with both artistic characteristics and workmanship, constitute the most important group in today's different museums and special collections.

Therefore, the subject of this article is limited to the bronze belts at the Ahlat Museum that are from the Urartian Period. Since the artifacts are delivered to the museum through purchasing, it is not possible to indicate the exact find locations of the artifacts or any archaeological layers. The main purpose of this study is to draw a conclusion by giving information about the use of the belts, their materials and the techniques used for their manufacture, and by comparing their decorations and styles with examples from other museums.

Keywords: Ahlat Museum, Urartu, Belt, Bronze, Metalworking

GİRİŞ

M.Ö. 9. ve 6. yüzyıllar arasında Anadolu'da yaşamış olan ve merkezini Tuşpa'nın (Van) oluşturduğu (Kaya, 2012: 258-274) Urartu Krallığı'nın dönemi itibariyle kuzeyde Transkafkasya, doğuda Kuzeybatı İran içlerine, batıda Fırat Irmağı'na ve güneyde Güneydoğu Toroslar'a (Belli, 2010: 14) kadar ulaşan topraklarıyla Ön Asya dünyasının en güçlü devletleri arasında yer aldığı bilinmektedir (Çavuşoğlu, 2014: 11). Şüphesiz bu duruma, yaşamış oldukları coğrafyanın sağlamış olduğu doğal korunaklı yapı, ticari merkezlere olan yakınlık, başarılı bayındırlık politikası ve sürekli mücadele halinde oldukları Asur Krallığı'na karşı oluşturdukları ordu ve teşkilatlanma yapısı önemli bazı nedenler arasında gösterilebilir.

Urartu Krallığı'na ait günümüze ulaşabilmiş gerek taşınabilir, gerekse taşınmaz kültür varlıkları arasında inşa ettirdikleri ihtişamlı kaleler, su kanalları ve kaya mezarları kadar madeni eserlerde önemli bir yer tutar. Hüküm sürdükleri topraklar ve çevresinde bakır, gümüş ve demir gibi zengin maden kaynaklarının bulunması (Sevin, 2003: 230) ve etkileşim kurdukları yakın komşularındaki başarılı metal işçiliği¹ gibi önemli bazı faktörler Urartuların; günlük kullanım eşyalarından, takı, süs ve savaş araç gereçlerine kadar her alanda eşsiz sanat ürünleri üretmelerinde etkili olmuştur.

Metal ürünler içerisinde daha çok bronzdan yapılmış eserler (kemerler, takılar, miğferler, kalkanlar, sadaklar, kazanlar, adak levhaları ve at koşum takımları) Urartu saray sanatının ürünleri olarak bilinmektedir (Ergürer, 2010: 2). Bu ürünler arasında yer alan, günümüzde çeşitli müzeler ile özel koleksiyonlarda sergilenen kemerler, gerek işçilik gerekse sanatsal özellikleriyle diğer madeni eserlere göre Urartu maden sanatında özel bir yere sahiptir.

İlk örneklerinin Urartuların devletleşme sürecinde ortaya çıktığı tahmin edilen metal kemerlerin, Erken Demir Çağı'na ait Urartu yerleşim yerlerinde de tespit edilmemiş olması bu durumu destekler niteliktedir. Buna göre metal kemerlerin tam olarak hangi dönemde ortaya çıktığı kesin bir bilgi olmamakla birlikte eldeki bilimsel verilere göre M.Ö. 9. yüzyılın sonlarına doğru ilk örneklerinin kullanılmış olduğu söylenebilir (Çavuşoğlu, 2014: 20).

Urartu metal işçiliğinde özel bir yere sahip kemerler, kullanımla alakalı olarak genellikle bronzdan nadiren de olsa gümüşten üretilmiştir (Ergürer, 2010: 2). Vücut üzerindeki kullanımına göre omuz ve bel kemerleri şeklinde iki farklı türe (Türe, 2011: 134) ayrılan kemerler, genişlikleri esas alınarak "*dar*", "*orta*" ve "*geniş*" kemerler olmak üzere üç ana guruba ayrılırlar (Çavuşoğlu, 2002: 33). Farklı tasarımlı bu kemerlerden omuz kemerleri, yaklaşık 200 cm uzunluk 5.5-17

---

¹Urartu Sanatı; farklı kültürlerden etkilenecek ortaya çıkmış eklektik bir sanattır. Mimari ve mühürçülükte Suriye ve Anadolu gelenekleri daha belirginken, yazı, resim ve süsleme sanatlarında kaynak daha çok Asur'a uzanır. Detaylı bilgi için bkz; Sevin, s. 238.

cm genişliktedir. Kıyafetlerle birlikte kullanılan bel kemerleri ise 100-140 cm uzunluğa 5.5-17 cm genişliğe sahiptir (Ergürer, 2010: 2). Kullanan kişinin cinsiyetine göre farklılık gösteren kemerlerden erkeklerin kullandıkları genellikle orta ve geniş ölçülerde olup üzerlerinde boğa ve aslan figürleri başta olmak üzere savaş, av sahneleri, bu sahneler içerisinde soylu sınıfa ait kişiler, arabalı piyade ve süvari, kale ya da bina tasvirleri vb. bezemeler ağırlıklı olarak işlenmiştir. Kadınların kullandıkları dar kemerler üzerinde ise bu betimlemelere pek rastlanmayıp daha çok koyun, balık, su kuşu gibi canlı türlerine ait tasvirlerle yer verilmiştir (Çavuşoğlu, 2014: 20).

Kemerler, Urartu yerleşim alanlarında yapılmış arkeolojik veya kaçak kazılarda, genellikle mezar buluntusu olarak ortaya çıkartılmıştır. Bu kemerler üzerinde yer alan motif ve semboller incelendiğinde; defin geleneği dışında, gündelik hayatta giyimi tamamlayan bir süs eşyası, askeri alanda bir zırh malzemesi ve dini ayinlerde (Ulusman, 1991: 43) ise kült ve sihir gibi anlamlar yüklenerek kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Kullanım alanları farklılık gösteren kemerlerin yapım aşamasında malzeme olarak çoğunlukla bronz tercih edilmiş, nadiren bazı örneklerde gümüş kullanılmıştır (Ergürer, 2010: 2). Bununla birlikte bazı kemerlere altın görünümü verebilmek için bakır-çinko alaşımının tercih edildiği de bilinmektedir (Çavuşoğlu, 2014: 22). Saray yönetimine bağlı resmi atölyelerde üretilmiş olabilecekleri tahmin edilen (Çilingiroğlu, 1997: 123) kemerler, dövme ve döküm teknikleri uygulanarak yönetici sınıfın talebi üzerine istenilen biçimde zanaatkârlar tarafından üretilmiş yapılmıştır (Taşyürek, 1975: 2-4). Üretim aşamasında ilk olarak tercih edilen metal malzeme dövülüp haddeden geçirilerek ince bir levha haline getirilmiş, daha sonra yapılacak süsleme kompozisyonuna göre kabartma ve kazıma teknikleri kullanılarak bezemeler kemer üzerine işlenmiştir (Çavuşoğlu, 2014: 22-23). Süsleme alanının etrafı, alttan ve üstten olacak şekilde konturlar ile sınırlandırılarak, konturların hemen bitişiğine genellikle düzenli aralıklarla kumaş veya deriye aplike amaçlı delikler açılmıştır. Kemerin iki ucunu bir birine bağlayan tokalar ise genellikle döküm ve levha metalden olup, kanatlarını iki yana açmış kartal betimlemesi şeklinde yapılmıştır (Ergürer, 2010: 2).

Günümüzde başta Türkiye olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerindeki müzeler ve özel koleksiyonlarda sergilenen Urartu kemerlerinin bulunduğu müzelerden biri de konumuz kapsamındaki Ahlat Müzesi'dir. Ahlat Müzesi'ne satın alma yoluyla getirilmiş olan ve teşhir salonunda sergilenen üç adet bronzdan yapılmış Urartu kemeri üzerlerindeki süsleme türleri ve ölçüleri incelendiğinde kemerlerden iki örneğin erkek, diğer örneğin ise kadın kemeri olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 1. 1453 Envanter Numaralı Bronz Kemer Parçası

Kaynak: Ahlat Müzesi Teşhir Salonu 1453 Numaralı Eser.

Envanter No	: 1453
Müze Geliş Şekli	: Satın Alma
Menşei	: Ahlat – İki Kubbe Mahallesi
Müze Geliş Tarihi	: 13/11/1981
Müzedeki Yeri	: Arkeolojik Teşhir Salonu
Ölçüleri:	: 24,5 x 9,5 cm
Malzeme ve Teknik	: Bronz / Dövme Tekniği

Açıklama: Ölçüleri itibariyle “orta” genişliğe sahip Urartu kemer grubunda yer alan eser günümüze tam olarak ulaşamayıp büyük oranda eksiktir. Dikdörtgen formu kemer parçasının dış sınırına deri veya kumaş yüzeyine aplat edilebilmesi amacıyla belirli aralıklarla delikler açılmıştır.

Kemer yüzeyi; yatay olarak, üst üste dördü kabarıklık noktalarının oluşturduğu beş yatay şeritle ayrılmıştır. Bu şeritlerin araları eşit aralıklarla boş bırakılarak kemer yüzeyinde hareketlilik sağlanmıştır. Bronzdan dövme tekniği kullanılarak yapılmış olan kemerin yüzeyinde zaman içerisinde oluşan korozyon, kısmen temizlenerek müzenin arkeolojik teşhir salonunda sergilenmektedir.

Urartu kemerlerinde sahneleri birbirinden ayırmak için kullanılan kabarıklık nokta şeritler, 1453 Envanter Numaralı bu örneğimizde olduğu gibi tek başına bir süsleme unsuru olarak kullanılmıştır. Kemerlerin yüzeyinde sade bir görünüm oluşturan bu uygulama dönemi itibariyle M.Ö. 8.-7. yüzyıla tarihlendirilen orta genişlikteki kemerlerin üzerinde sıklıkla tercih edildiği bilinmektedir (Çavuşoğlu,

2014: 99-121). Kemerin, malzeme, teknik ve bezeme anlayışı ile diğer müzelerdeki örneklerle olan bu benzerliği eseri aynı yüzyıl aralığına tarihlendirilebilmemizi sağlar.

Şekil 2. 1412 Envanter Numaralı Bronz Kemer Parçası

Kaynak: Ahlat Müzesi Teşhir Salonu 1412 Numaralı Eser.

Envanter No	: 1412
Müze Geliş Şekli	: Satın Alma
Menşei	: Adilcevaz – Alacatlı Mah.
Müze Geliş Tarihi	: 23/11/1982
Müzedeki Yeri	: Arkeolojik Teşhir Salonu
Ölçüleri:	: 49 x 10 cm
Malzeme ve Teknik	: Bronz / Dövme Tekniği

Açıklama: Müzenin arkeolojik teşhir salonunda bulunan eser Urartu dönemine ait en önemli kemer örneklerindedir. Ölçüleri itibariyle “orta” genişliğe sahip Urartu kemer grubuna dâhil edebileceğimiz kemer, yoğun tahribatlar nedeniyle günümüze orijinal şekliyle ulaşamayıp büyük oranda eksik bölümleri mevcuttur. Kemer parçası üst üste yerleştirilmiş ve üç kuşaktan oluşmaktadır. Bu kuşakları birbirini izleyen kabartma şeklinde yapılan nokta tomurcuk dizili bezemeler ayırmaktadır. Kemer şeritlerinin üstünde aplike etmek amacıyla belirli aralıklarla delikler açılmıştır. Kemerin en alt kuşağını oluşturan bölüm günümüze eksik bir şekilde ulaşmış ve bu yüzden yorumlama yapılırken üstteki iki kuşakla olan benzer bezemelerinden dolayı simetrik olarak aynı kompozisyonla devam ettiği kanısıyla yorumlanmaya çalışılmıştır.

Yoğun bir korozyona maruz kalmış olan kemerin sağlam iki kuşağı üzerindeki kabartmalar incelendiğinde, sağda sola doğru üst şeritte ilk sırayı boğa kabartması, hayat ağacı, aslan, gülbezek (rozet), ve tekrar boğa kabartması, hayat ağacı daha sonra iki atın çektiği sekiz ispitli savaş arabası üzerindeki iki savaşçı figürü bulunmaktadır. Profilden verilen bu miğferli savaşçılardan biri atın dizginlerini tutarken, hemen arkasında eğilmiş şekilde duran asker ise ucuna bir bayrak iliştirilmiş mızrağı tutar vaziyette tasvir edilmiştir. Savaş arabasından sonra sırasıyla halka palmet karışımı kümelerden oluşan rozetler ve görüldüğü kadarıyla kuyruk ve kalça kısımlarıyla bir boğa figürünün devam ettirildiği görülmektedir. Ancak kemerin geriye kalan bölümleri büyük oranda tahrip olduğundan kuşak içerisindeki bezemenin devamı yorumlanamamaktadır. Kemerin ikinci ve üçüncü kuşaklarında ise aynı kompozisyon bir simetrik düzen içerisinde devam ettirilmiştir.

Urartu sanatında bronzdan yapılmış bel ve omuz kemerlerinde benzer motiflerin art arda sıralanmasıyla oluşturulan bu simetrik düzen dönemin en sık rastlanılan karakteristik özelliği olup kompozisyon içerisinde yer alan bitkisel motif ve figür türleri ise bu kemer örneğini M.Ö. 9.-8. yüzyıllar arasına tarihlendirebilmemizi sağlamaktadır.

Şekil 3. 1413 Envanter Numaralı Bronz Kemer Parçası

Kaynak: Ahlat Müzesi Teşhir Salonu 1413 Numaralı Eser.

Envanter No	: 1413
Müze Geliş Şekli	: Satın Alma
Menşei	: Adilcevaz – Alacatlı Mah.
Müze Geliş Tarihi	: 23/11/1982
Müzedeki Yeri	: Arkeolojik Teşhir Salonu
Ölçüleri:	: 9,5x29,5 cm
Malzeme ve Teknik	: Bronz / Dövme Tekniği

Açıklama: Ölçüleri itibariyle “orta” genişliğe sahip Urartu kemer grubuna dâhil edebileceğimiz eser yoğun tahribatlar nedeniyle günümüze orijinal şekliyle ulaşamayıp büyük oranda eksik bölümleri olan bir kemer parçası şeklindedir. Bu kemer parçası üst üste yerleştirilen ve dört sıra saç örgüsü motifleriyle birbirinden ayrılmış üç kuşaktan oluşmaktadır. Bu kuşakların dışında kalan kısımlarda applike etme amaçlı belirli aralıklarla açılmış delikler mevcuttur. Bir önceki kemer örneğinde olduğu gibi şeritler içerisindeki kabartma bitkisel ve figürlü süslemeler mevcuttur. Ancak bu örneğimiz bezemelerinde yer alan fantastik yaratık tasviri ile diğer kemerden ayrılmaktadır.

En üst şerit; soldan-sağa doğru incelendiğinde sırasıyla koşar vaziyette bir aslan, boynuzları hilal şeklinde ve yuvarlak gözlü, koşar vaziyette dağ keçisi, kuş gövdeli insan başlı ve ok atar vaziyette fantastik bir yaratık, yine aynı şekilde koşar vaziyette bir aslan, aslanın önünde, altı veya sekiz ispitli bir savaş arabası ve bu savaş arabasını çeken bir at tasviri ile arabanın üstünde birbirine sırtını dönmüş iki asker figürü mevcuttur. Bu askerlerden ilki oturur vaziyette atın dizginlerini tutmuş, ikincisi ise elinde yayı ile ok atar şekilde tasvir edilmiştir. Kompozisyon, savaş arabasının önünde koşar vaziyette bir aslan motifleriyle son bulmuştur. Kemer üzerindeki bu figüratif ve fantastik kabartmalar arasına hayat ağacı, palmet ve daire kümelerinden oluşan bezeme grupları ve nar ağaçları gibi bitkisel motifler serpiştirilmiştir.

Kemer üzerindeki ikinci şeritte üst şeride benzer bir simetri mevcuttur. Ancak bu şeritte bitkisel motiflerin sıralamasında farklılık görülmektedir. Üçüncü ve son şerit oldukça tahrip olmuş ve günümüze eksik kısımlarıyla ulaşabilmiştir. Fakat bu şeridin sağlam kalan kısımlarındaki süsleme özellikleri diğer iki şeritle benzerlik taşıdığından aynı simetriyle süslediği düşünülebilir. Bu özellikleri ve süsleme kompozisyonundan hareketle kemer parçasını da M.Ö. 9.-8. yüzyıllar arasına tarihlendirebilmek mümkündür. Yoğun korozyona uğramış olan bu kemer parçası günümüzde kısmen temizlenerek müzenin arkeolojik teşhir salonunda sergilenmektedir.

SONUÇ

Geçmişten günümüze sevilerek kullanılan kıyafet aksesuarlarından biri olan kemerlerin ne zaman ortaya çıktığı tam olarak saptanamamakla birlikte birçok kültürde farklı örneklerinin bulunduğu bilinmektedir. Özellikle Anadolu'da yaşamış uygarlıklar arasında kemerlere ayrı bir anlam yükleyerek hayatın her alanında kullanmaya ihtimam gösteren Urartular günümüze ulaşan metal kemer örnekleri ile önemli bir yere sahiptir.

Doğu Anadolu'nun Van Gölü havzası başta olmak üzere bölgede hâkimiyet kurmuş Urartuların yerleşim alanlarındaki farklı sosyal sınıflara ait mezarlarda çok sayıda tunçtan, nadiren de gümüşten kemerlerin bulunması kemerin; dönemin giysilerinin vazgeçilmez takısı olarak benimsendiğini ve herkes tarafından

kullanılabildiğini göstermektedir. Bel ve omuz kemerleri şeklinde kullanılan bu kemerler, ayrıca toplum içerisinde bir statü işareti olarak da kullanılmıştır.

Urartu yerleşim alanlarında yapılmış arkeolojik ve kaçak kazılar ile satın alma yoluyla müzelere teslim edilmiş kemerlerin büyük bir bölümü Ankara, İstanbul, Erzurum ve Van gibi büyük ilerin müzelerinde sergilenmektedir. Ancak bilindik bu müzeler dışında daha önce bu alanda bilimsel çalışmalara konu olmamış Ahlat Müzesi, üç adet bronz kemer parçası örneği ile Urartu kemer geleneği hakkında önemli veriler sunmaktadır. Müzeye satın alma yoluyla Adilcevaz ve Ahlat ilçelerinden getirilmiş kemeler Bitlis ili sınırları içerisindeki Urartu varlığını kanıtlamakla birlikte kemer kullanma geleneğinin başkent üslubunu yansıtabilecek sanatsallıkta tüm devlet sınırları içerisinde kullanıldığını göstermektedir.

Ahlat Müzesi'nde bulunan kemer parçaları, günümüze orijinal boyutlarıyla ulaşamadıklarından ne amaçla kullanıldıkları tam olarak bilinmemektedir. Ayrıca bu kemerlerin yüzeylerinde zaman içerisinde meydana gelen fiziksel ve kimyasal bozulmalar, kemerlerde yoğun korozyona ve buna bağlı olarak kısmen eksik bölümlerin oluşmasına neden olmuştur.

Kemerler, 10x49 - 9.5x29.5 - 9.5x24.5 cm ölçülerinden hareketle Urartu "orta" genişlikteki kemer grubuna dâhil edilebilir. Bronzun dövme tekniği ile dövülerek ince bir bant haline getirilmesiyle şekillendirilmiş kemerlerin iç kısımlarının kenarlarına deri ve astar tutturmak amacıyla kısa aralıklarla delikler açılmış ve böylelikle aplike edildiği malzemeyle esneklik kazanarak vücut üzerinde daha kullanışlı olmaları sağlanmıştır. Kemerlerin yüzeyleri farklı kabartma desenler kullanılarak boş alan bırakılmayacak şekilde bezenmiştir. Desenler kemerlerin arka yüzlerindeki baskı izlerinden anlaşıldığı kadarıyla erkek motif kalıplarının tek tek basılması sonucu ön yüze pozitiflerinin çıkartılmasıyla elde edilmiştir. Motiflerin konturları ise muhtemelen ucu sivri kalemlerle belirginleştirilmiştir.

Desenler içeriklerine göre konulu ve geometrik olmak üzere iki farklı kompozisyona sahiptir. Konulu bezemeleri olan kemer örneklerimiz, 1412 ve 1413 envanter numaralı eserlerimizdir. Üzerlerinde anatomilerine uygun işlenmiş; aslan, boğa, at arabalı süvari, hayat ağacı vb. tasvirler bir av sahnesi kompozisyonu içerisinde yer almaktadır. Figürler orta noktadan uç kısımlara doğru simetrik bir diziliş izler. Bu düzen bel kemerlerinin göbek üzerindeki toka (kilit düzeneği) bölümüyle alakalı olup orta genişlikteki Urartu erkek kemerlerinin genel karakteristik özelliğidir (Çavuşoğlu, 2014: 20-24).

Geniş ve orta genişlikteki birçok Urartu dönemi kemerleri üzerinde soyluluk ve gücü temsilen işlenen av sahneleri (Ek Şekil-3) genellikle erkeklere özgü tasarlanmış kemerlerde görülmektedir (Çavuşoğlu, 2014: 45). Bu durum 1412 ve 1413 envanter numaralı örneklerimizin gerek süsleme ve gerekse ölçüleriyle erkek kemerleri oldukları fikrini vermektedir.

1453 envanter numaralı kemerin yüzeyi yatay olarak, üst üste üçlü kabarık noktaların oluşturduğu beş yatay şeritle bezenmiş geometrik kompozisyonludur. Müzemizde bulunan diğer kemerler ile aynı teknikler kullanılarak bezenen bu eserin kadın kemeri olduğu tahmin edilmektedir. Bu düşüncemizi destekleyen örneklerin en önemlisi Ayanis kazıları sırasında bir kadın iskeleti üzerinde bulunan orta genişlikteki kemer örneğidir (Çavuşoğlu, 2014: 13). Ayrıca kabarık nokta bezemeli bu kemer çeşitleri İstanbul Rezan Has Müzesi başta olmak üzere (Ek Şekil-1) Urartu kemerlerin sergilendiği birçok müzede yer almaktadır. (Ek Şekil-2)

Ahlat Müzesi'nde sergilenmekte olan üç kemer parçasının üzerinde ait oldukları kişi veya dönem hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak kemerlerin bezemelerinden yola çıkarak bir tarihlendirme yapılabilmektedir. Zira 1412 ve 1413 envanter numaralı kemer yüzeylerinde yer alan; sekiz ispitli küçük tekerlekli, arka bölümü açık Urartu savaş arabası ile av ve savaş sahneleri, rozet biçiminde bitkisel ve geometrik bezemeler, kutsal ağaç ve saç örgüsü bezemeleri genellikle M.Ö. 9. yüzyılın sonu ile M.Ö. 8. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen (Ek Şekil-3) kemerlerde görülmektedir (Çavuşoğlu, 2014: 29-42). Bu bilgiden hareketle çalışmamız kapsamındaki bu iki kemer aynı yüzyıl aralığına tarihlendirilebilir.

1453 envanter numaralı kemerimiz ise kabarık nokta bezemeleri ve ölçüleriyle çeşitli müze ve koleksiyonlarda sergilenen örnekler ile karşılaştırıldığında M.Ö. 8.-7. yüzyıla ait olduğu düşünülebilir (Çavuşoğlu, 2014: 105). Bu kanıya başta Rezan Has Müzesi olmak üzere Van ve Kahramanmaraş Arkeoloji Müzesi'ndeki eserler örnek teşkil etmiştir.

Sonuç olarak çalışma kapsamında incelenen Ahlat Müzesi'ndeki üç adet bronz kemer ile Urartu Dönemi'ne ait eserlerin sergilendiği müzelerde bulunan kemerler genel olarak değerlendirildiğinde Urartu sanatı hakkında önemli bilgiler sundukları görülmektedir. Zira bu bronz kemerlerdeki yapım ve süsleme teknikleri Urartu maden işçiliğinin geldiği ileri seviyeyi göstermektedir. Bunun yanında kemer yüzeylerine işlenen motifler dönemin sosyo-kültürel yapısını (inanç, mitoloji, yaşam tarzı, avcılık, savaş araç gereçleri vd.) yansıtan önemli veriler sunmaktadır.

KAYNAKLAR

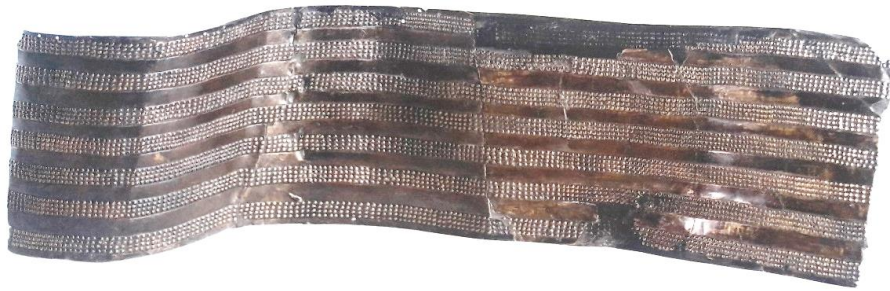
- Belli, O. (2010). *Urartu Takıları*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları.
- Çavuşoğlu, R. (2002). *Urartu Kemerleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi.
- Çavuşoğlu, R. (2014). *Urartu Kemerler*. İstanbul: Rezan Has Müzesi.

- Çilingiroğlu, A. (1997). *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*. İzmir: Yaşar Eğitim Kültür Vakfı Yayınları.
- Ergürer, H. (2010). Urartu Kemerleri Üzerindeki İnsan Tasvirleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14(2): 1-22.
- Erzen, A. (1984). *Doğu Anadolu ve Urartular* (Cilt XX). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kaya, M. A. (2012). *Türkiye Tarihi ve Uygarlıkları -I- Türkiye'nin Eski Çağ Tarihi ve Uygarlıkları: Tarih Öncesi Çağlardan Perslere Kadar* (Cilt I). İzmir: İlya.
- Sevin, V. (2003). *Anadolu Arkeolojisi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Taşyürek, O. (1975). *Adana Bölge Müzesi'ndeki Urartu Kemerleri*. Ankara: Eski Eserleri Sevenler Derneği Yay.
- Türe, A. (2011). *Dünya Kuyumculuk Tarihi -I- Eski Çağlardan Orta Çağa* (Cilt I). İstanbul: İstanbul Kuyumcular Odası Yayınları.
- Ulusman, L. (1991). *Anadolu Medeniyetleri Müzesi Urartu Dönemi Madeni Takılar*. 3. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Yiğitpaşa, D., & Can, S. (2016). Kahramanmaraş Arkeoloji Müzesi'nde Bir Grup Urartu Metal Eseri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(37): 240-260.

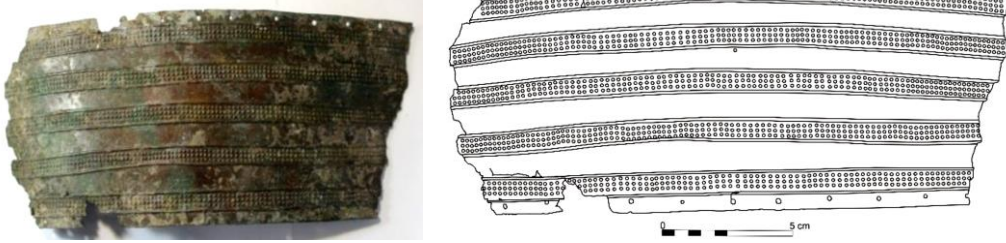
EKLER (Urartu Dönemi Kemer Örnekleri)

Ek Şekil-1: Kabarıklık Nokta Bezemeli Bronz Urartu Kemer (Rezan Has Müzesi 608 Envanter Numaralı Eser)

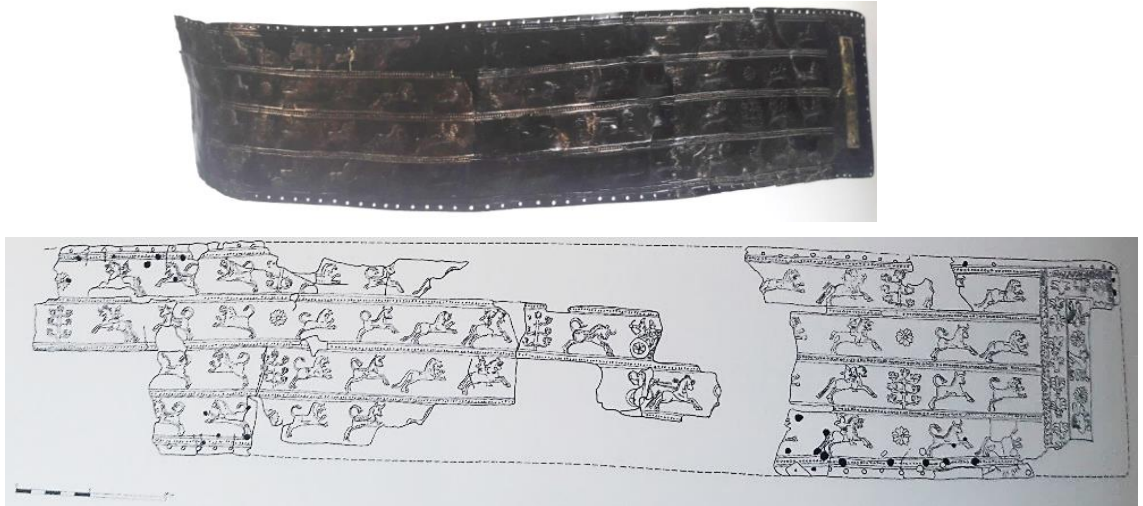
Kaynak: (Çavuşoğlu, 2014: 107).

Ek Şekil-2: Kabarıklık Nokta Bezemeli Bronz Urartu Kemer ve Çizimi (Kahramanmaraş Arkeoloji Müzesi Envanter No: 1.1.76 Numaralı Eser)

Kaynak: (Yığıtpaşa & Can, 2016: 251).

Ek Şekil-3: Konulu Süslemeye Sahip Orta Genişlikte Urartu Bronz Kemer ve Çizimi (Rezan Has Müzesi 608 Envanter Numaralı Eser)

Kaynak: (Çavuşoğlu, 2014: 68).

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Received: 15.10.2018 • Kabul Tarihi / Accepted: 02.11.2018

الملا عمر الإسعدي ومنهجه في كتاب مفتاح العرب لمغلقات قسم الأدب

Mehmet YAKIŞIK

Doktora Öğrencisi
Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat
ORCID: 0000-0002-7467-0598
melemehehemed@hotmail.com

Mustafa KIRKIZ

Doç. Dr.
Bingöl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bingöl-Türkiye
ORCID: 0000-0001-7250-648X
mkirkiz@hotmail.com

المخلص

يتناول هذا البحث الحديث عن الملا عمر الإسعدي وكتابه (مفتاح العرب لمغلقات قسم الأدب) الذي شرح في قسم منه الألغاز الشعرية، واللغز هو علم يعرف منه دلالة الألفاظ على المراد دلالة خفية في الغاية، وهو بلاغي من فروع البيان، استقينا مادته الأساسية من كتابه، وبيّنا منهجه الشكلي والعملي في طريقة عرضه الألفاظ وبيان معانيها العملية على طريقة اللغة والنحو بما يتناسب مع موضوعه، وعملنا سيرًا على منواله. ومنهجنا الذي عملنا عليه في بحث الألفاظ قائم على تمازج المنهج الشكلي والتطبيقي. واشتمل بحثنا على مقدمة تعريفية عامة، وعلى صلب الموضوع، تناولناه شرحًا وتعريفًا وتعليقًا، ومثلنا له تمثيلًا تطبيقيًا، وعلى خلاصة بيّنا فيها دلالات وإشارات تتضمن محتوى الألفاظ وجماله، وعلى خاتمة لخصنا فيها الموضوع مجملًا. والحمد لله رب العالمين.

الكلمات المفتاحية: الإسعدي، الألفاظ، الشعر، اللغة، الإعراب.

Siirtli Molla Ömer'in Hayatı ve“Miftâhu'l-‘Arab Lı Müğlekât-ı Kısmı'l-Edeb” Adlı Kitabında Takip Ettiği Metot

Öz

Bu yeni çalışmada, Siirtli Molla Ömer'in hayatı ve Miftâhu'l-‘Arab Lı Müğlekât-ı Kısmı'l-Edeb adlı kitabı ve bu kitabın bir kısmını teşkil eden şiir bilmeceleri ve şerhi ele alınmaktadır. Lugaz (diğer adıyla bilmece); lafız ve mana yönünden delaletleri son derece kapalı olan kelimelerin anlam ilişkilerini ortaya çıkararak açıklayan ilimdir. Lugazlar, belagat ilminin türlerinden olan beyan ilminin bir alt dalıdır. Çalışmamızdaki lugaz ilminin temel unsurları ile ilgili hususlar, müellifin kitabından alınmıştır. Eserde kullanılan şekilsel ve işlevsel metotların yanısıra lugazların konuyla uyumlu manalarını, yazarın yöntemini de uygulayarak dil ve gramer yoluyla açıklamaya çalıştık. Lugazları konu alan bu çalışmamızda pratik ve teorik örneklerin karışımından oluşan yöntemler kullanılmıştır. Lugazın şerhini, tarifini ve delillerini ele alıp örneklerle desteklediğimiz bu çalışmamız, genel bir tanıtım, önsöz ve konunun özünü ele alan bölümlerden oluşmaktadır. Çalışmamızın sonunda lugazın söze biçim ve içerik yönünden kattığı güzellikten söz edildikten sonra genel bir özet yapılarak çalışma neticelendirilmiştir. Allah'a Hamd olsun.

Anahtar Kelimeler:el-Is'irdi, Lugazlar, Şiir, Dil, 'İrab.

Mullah Omar Al - Isardi and his method in his book “Miftahu’l-Arab Li Müğlekati Kısmi’l-Edeb”

Abstract

This research deals with Mullah Omar Al-Isaridi and his book (Miftahu’l-Arab Li Müğlekati Kısmi’l-Edeb) which explains, in section of it, the poetic puzzles. Puzzle is a science by which the meaning of the words are known between lines, and it's rhetorical of the branches of the statement. We derived the basic material from his book, and explained his formal and practical approach in presenting puzzles and explaining their practical meanings in the way of language and grammar in proportion to his subject, and our work in the same manner. And our methodology, which we worked on in the search for puzzles based on the mixing of the formal and practical approach. Our research included a general introduction to general knowledge, and on the subject, we discussed it in explanation and definition, and we exemplified an applied representation. It also included a summary of the implications and references including the content of the puzzles and beauty, and finally summarized the subject altogether. Thank Allah the god of everything. The word

Keywords: Al-Isaridi, puzzles, poetry, language, expression.

المقدمة

الحمد لله الذي خلق الأجنّة فجعلها لغزًا ظاهرًا خفيًا، فأعجز عن تكوينها، فضلًا عن خلقها، ونفخ في الإنسان من روحه فشقّ سمعه وبصره، وأنطق لسانه بإقرأ؛ ليزيل ما علق به من التراب، فيعلمه -تشریفًا وتكریمًا- أنّه الله الأكرم، والصلاة والسلام على من اشتاق لأحبابه محمّد -عليه السلام- على آله الطيبين وصحبه الأبرار.

وبعد: مزجنا بين المنهج الشكلي والتطبيقي إلى حدّ نستنتق به الصورة، في هذا البحث من الألغاز، وشرعنا بالتعريف بحياة المؤلف وما يتصل به، ومن ثمّة التعريف بالألغاز، وأهمّيتها، ومكوّناتها، وأسباب ظهورها وتطوّرها، وكذا أهمّ المصادر، والكتب التي ألّفت فيها إلى عصر المؤلف، وعرضنا التعريف بالكتاب، وأهمّيته وأقسامه، وكذلك منهجه وطريقته، وخلصنا إلى نماذج وأمثلة تتقارب بها المفاهيم، وتتضح منها الصورة، مستعينين بالله وبه نبدأ.

التعريف بالمؤلف - / شيوخه / مؤلفاته

حياته

هو عمر بن عبد الله بن الملا خليل بن الملا حسين بن الملا خالد الهيزاني ثمّ الإسعدي الكردي الشافعي العمري ويقال له: "عمر العامر"، ولد في عام ألف ومنتين وثلاثين هجري، وألف وثمانين مئة وخمسة عشر ميلادي في إسعرد (1230هـ/1815م)، وتتلّمذ على يد جدّه الملا خليل وقرأ كتبه عنده إلى الفوائد الضيائية للملا جامي، وبعد وفاة جدّه تتلمذ لعمّه الملا مصطفى، وبعده كان مدرّسًا في مدرسة جدّه المسماة "المدرسة المحمودية"، هو كان نحويا فاضلا، وعالما مشهورا في إقليمه، درّس الكثير من الطلبة، وأمضى تمام عمره في العلم والتدريس والعبادة، ولفضيلته العلمية أخذ عنوان "العالم الرئيس"، ولم يأخذ نصيبه وحظّه من الشهرة، عرف عنه أنّه كان بّرا متواضعا، دّمث الخلق، رقيق القلب، وكان على صلة طيبة بمن حوله من رجال عصره (Atalay, 1946: 115- 116; Sevgili, 1946: Röportaj).

شيوخه

الملا خليل

من أبرز شيوخه: جدّه الملا خليل بن الملا حسين - (رحمهما الله) الهيزاني ثمّ الإسعدي العمري الكردي الشافعي، ولد سنة (1167هـ/1753م)، كان من كبار العلماء، ووحيد عصره، ومفتي دهره، وصاحب التصانيف المشهورة به، من أصول الحديث، وأصول الفقه، والتفسير، والحديث، والصرف، والنحو، والمعاني، والمنطق، وغيرها من العلوم، وتوفاه الله إليه سنة (1259هـ/1843م)، (البغدادى، 1951: 357/1).

والملا مصطفى هو عمّ المؤلف، كان مدرّسا ومفتيا في إسعرد وخلف أباه الملا خليل وسار على نهجه (Atalay, 1946: 117).

تلاميذه

كان المؤلف قد درّس أحفاد الملاً خليل الذين كانوا في عصره، وأجازهم.

ومن تلاميذه ابنه الملاً فتح الله (ت.1321هـ/1903م)، هو أحد أساتذة العلامة الكبير بديع الزمان سعيد النورسي، - رحمهم الله جميعاً- كان مدرّساً في مدرسة رشتي الرسمية في عام (1867م)، ومدرّساً في إسعرد، وديار بكر، وماردين، وكان قاضياً في قضاء إسعرد، وقضاء ديار بكر.

وعلم ستة من أبناء عمّه الملاً مصطفى وهم: الملاً خليل، الملاً حامد، والملاً محمود، والملاً محمد أمين، والملاً حسين - كان مفتياً لإسعرد -، والملاً حسن فهمي - كان مدرّساً لمدرسة صالحية-، وحاجي عبد الفريد - كان إماماً ومدرّساً- لأولي جامي في إسعرد، وسيد إبراهيم كان مدرّساً في قضاء بلانخ تابعاً لولاية موش، تلقى هؤلاء العلماء الكبار ومثلهم على يد الملاً عمر (Atalay, 1946: 115- 116; Sevgili, 1946: Röportaj).

مؤلفاته

من مؤلفاته في النحو والصرف: مفتاح العرب لمغلقات قسم الأدب، وشرح مواد الظروف؛ وفي العقائد: سعد الإسلام على نهج الأنام؛ وفي الأدب: شرح الإرشاد؛ وفي المنطق: جهة الوحدة (Atalay, 1946: 115- 116).

وفاته: توفاه الله إليه عام ألف وثلاث مئة هجري وألف وثمان مئة وثلاثة وثمانين ميلادي (ت. 1300 هـ/1883م). في إسعرد، ودفن عند رأس قبر جدّه وأستاذه الملاً خليل في إسعرد (Atalay, 1946: 115- 116).

تعريف الألفاظ لغة واصطلاحاً

الألفاظ: في اللغة: جمع لغز، وهو ما ألغزته العرب من كلام فشبت معناه (الفرهيدي، د.ت.): "الغز"، من لغز الكلام وألغز فيه: عمى مراده وأضمره على خلاف ما أظهره، (ابن منظور، 1414هـ: "لغز").، وأصله الحفرة الملتوية يحفرها اليربوع والفأر؛ لأن هذه الدواب تحفر جحرها مستقيماً إلى أسفل ثم تحفر في جانب منه طريقاً وفي الجانب الآخر طريقاً، وكذلك في الجانب الثالث والرابع، فإذا طلب بعضها اليدوي بعصاه من جانب نفق من الجانب الآخر؛ ثم استعملوه في الإتيان بالعبرة التي يدل ظاهرها على غير الموصوف بها وبديل باطنها عليه (الرافعي، 1940: 266/3). وفي الاصطلاح: فقد توافرت عدّة تعريفات تدور حول المعنى اللغوي عرّفها بعضهم: بأنّها علم تعرف منه دلالة الألفاظ على المراد دلالة خفية في الغاية، لكن بحيث لا تنبو عنها الأذهان السليمة بل تستحسنها وتشرح إليها بشرط أن يكون المراد من الألفاظ الذوات الموجودة في الخارج، (القنوجي، 2002: 293).، وعرّفها بعضهم: بأن يريد المتكلم شيئاً فيعبر عنه بعبارة يدل ظاهرها على غيره، وباطنها عليه، وهي تكون في النثر والشعر، (البغدادي، 2010: 579). وقيل: هي أن يأتي المتكلم بعدة ألفاظ مشتركة، من غير ذكر الموصوف، ويأتي بعبارة يدل ظاهرها على غيره، وباطنها عليه، (الأزراري، 2004: 342/2).، وللغز أسماء منها: المعاينة، والعويص، والرمز، والمحاكاة، وأبيات المعاني، والملاحن، والمرموس، والتأويل، والكنائية، والتعريض، والإشارة، والتوجيه، والمعنى، والممثل، ومعنى الجميع واحد،

واختلافها بحسب اختلاف وجوه اعتباراته، فإنك إذا اعتبرته من حيث إن واضعه كأنه يعابيك، أي يظهر إعياءك وهو التعب، سميت: معاية، وإذا اعتبرته من حيث صعوبة فهمه واعتياص استخراجها، سميت: عويصاً، وإذا اعتبرته من حيث إنه قد عمل على وجوه وأبواب، سميت: لغزاً، وفعلك له: إغازاً، وإذا اعتبرته من حيث إنه مغطى عليك، سميت: معمى. (النويري، 1423هـ: 162/3).

أهمية الألغاز:

الألغاز مهمة في تنمية المواهب النحوية لدى القراء حتى تتفتق أذهانهم ومعارفهم، فالألغاز تجعل القارئ يفكر ويراجع الأبحاث النحوية ويعيد النظر فيها، ويتمعن أكثر وأكثر، كما أن الألغاز تجعل القارئ يحلل ويستقرئ ويضع الاحتمالات الأكثر صحة ويناقش في ذهنه أو مع أحد رفاقه صحة تصوراتها، أو خطأ بعض هذه التصورات... إن الألغاز تنمي العقل، وتفتق الذهن، وتقوي المعرفة، وتقوي المحاكمة العقلية والذهنية، ويندرب العقل على التذكر والتفكير بذكاء وسرعة بديهية وقوة ملاحظة، ويساعد على حل المشكلات الصعبة وتحليلها، فيلجأ القارئ الذي يحاول حل أو فك اللغز إلى القياس مثلاً أو إلى مراجعة القرآن الكريم أو شواهد العرب حتى يستطيع القياس فتكثر معرفته، (الخفاجي، 1982: 226؛ حاجي خليفة، 1941: 149/1).

وعلم الألغاز من فروع علم البيان، وغرضه الإخفاء وستر المراد، وامتحان الأذهان، والمجيب بما هو نادر، ومسائله المناسبات، ومنفعته يوحد الفكر، ويشدّ الهمم، ويقوم الأذهان، وطرقه: الألغاز بالتقديم والتأخير، والحذف، والخط، والتصنيف، والإدغام. (المؤيد بالله، هـ-1423: 36/3؛ القنوجي، 2002: 293).

وظائف الألغاز: ومن وظائفه:

1- **وظيفة التربية والتعليم:** اعتبرت الألغاز في الزمن الماضي وسيلة للتربية والتعليم في ظل غياب ما هو متوفر في عصرنا الحالي، فاللغز علم الإنسان عموماً والطفل خصوصاً، عدم التسرع في الحكم على الظواهر والأمور؛ فإن الأشياء كثيراً ما تكون متضمنة بعض المفارقات الخفية التي يكشفها اللغز هذا عن التربية. أما التعليم: فاللغز يكشف عن الكثير من خصائص الموجودات، تلك الخصائص المحتجبة عن الطفل وتتضح معالمها عند الوصول إلى الحل، كما يستغل اللغز لدى الكبار والصغار في استثمار الوقت في الأشياء المفيدة.

2- **وظيفة التسلية والترفيه:** وهي الوظيفة الأساسية الثانية للغز، إذ تقوم الألغاز بتسلية السائل والمسؤول معاً، حيث تقول الباحثة "نبيلة إبراهيم": إن اللغز - فضلاً عن ذلك- يحتوي على عنصر الفكاهة". ويتجلى هذا عند أهل سوف، ففي القديم كانوا يجتمعون في أوقات فراغهم ويطرحون الألغاز للتسلية والترفيه، وفي هذا السياق يقول أبو القاسم سعد الله: "ففي وقت انعدمت فيه، أو كادت وسائل الترفيه والتسلية كان اللجوء إلى التلغيز".

3- **وظيفة اجتماعية:** من الطقوس التي تطرح فيها الألغاز أن تكون في الليل أثناء السهر، حيث تجتمع العائلة حول الجدة أو الأم، فهذا الجو الأسري الدافئ يساهم في توثيق الصلات الاجتماعية بين أفراد العائلة الواحدة، بل يكون- أيضاً- بين جماعتين أو بين

قبيلتين أحيانا، وفي هذا نوع من الترابط والتواصل بين الجماعات، وبما أنّ الألغاز الشعبية هي المرأة العاكسة للمجتمع، فهي تقدم صورة عن البيئة المتداولة فيها، والعلاقات السائدة بين أفراد المجتمع وطبيعة العيش والعادات والتقاليد... وغيرها.

4- **وظيفة تنمية واختبار الذكاء:** بما أنّ "اللغز كلام معمّى مجازي يراد به اختبار الذكاء؛ لذلك فإنّ معظم الألغاز بغض النظر عن زمانها ومكانها ونوعها تستدعي تحريك الفكر واستخدام الذكاء، فهو بحكم كونه تساؤلا قوامه التحدي والاستجابة فإنّه يدفع المرء إلى التأمل ودقة الملاحظة وإدراك العلاقات والمقارنة بين الأشياء والوقوف على أوجه التماثل والتضاد أو التشابه والاختلاف، فهو من هذه الناحية رياضة ذهنية تؤدي إلى تنمية الملكات العقلية، وتجلية الذكاء، وتنشيط الخيال، وتدريب الذاكرة واختبار لها ولقدراتها على الأداء والتذكّر، ولقوة الملاحظة، والبداهة والفتنة، إذ إنّه يحيي العقول النائمة.

5- **وظيفة نفسية:** إنّ المشاركة في حلقات التباري بالألغاز خاصة الأطفال تساعد على حلّ العديد من مشاكلهم النفسية مثل الخروج من الانطواء والعزلة، وتنمية روح المشاركة وإبراز قدرات الحفظ وأحيانا حتى محاولة إبداع وتركيب ألغاز جديدة، وإبعاد الخجل من خلال التعود على الطلاقة والشجاعة الأدبية وإشباع الرغبة الملحة للأطفال المتمثلة في الإحساس بالوجود وإثبات الذات، وتذوق حلاوة الفوز والاعتزاز بالنفس وقبول الهزيمة بروح رياضية، وفي الأخير فإنّه لا ينبغي أن يفهم أنّ غاية الألغاز تقتصر فقط على التعجيز والتسلية وإنما هي ضرب من ضروب الرياضة الفكرية غايتها التربية والتعليم واكتشاف المعارف وكذا التوجيه والنقد والإصلاح.(كلثوم ب. (2015/2014م):48-46).

مكونات الألغاز

وعلم الألغاز من فروع علم البيان، ومن عناصره العنصر اللغوي، والعنصر البلاغي، والعنصر الخطي من حيث الوصل والفصل، والتصنيف، وعنصر تسهيل الهمزة مدعومة بالشرح والتحليل لشواهد متعدّدة. (سماسم بيسيوني&عبد العزيز مطر، 2017: 793؛ أحمد محمّد الشيخ، 1985: 32).

أسباب ظهور الألغاز وزمن تأليفها وكثرتها ورواجها.

ذكر أحمد محمّد الشيخ أربعة أسباب لنشوء الألغاز:

- 1- **طبيعة التعبير:** فقال: نرى أنّ الغالب في حياة العربي وفي فكره هي الطبيعة القاسية ومنهج المغالبة ولعلّه مذهب للعرب قديماً في نشوء الألغاز ونشدهم للأحاجي.
- 2- **طبيعة اللغة ذاتها:** نقل قولاً لجلال الدين السيوطي في (المزهر): إنّ العرب قالت: ألغازاً ولم تقصد الألغاز بها، فصادف أن كانت ألغازاً باعتبارها من الغريب المحتاج إلى التفسير. ثم عقب الشيخ على السيوطي قائلاً: " وهو بهذا يرى أنّ اللغة قد تستهوي أهلها فصحاءها إلى طريق أبواب من التعبير بالقول الواضح والخفي يكون القائل فيها في أعلى درجات الفكر وأبعد إحساس المتعمّق المنتوّق المتبصّر، إذ المعمول على هذه الألغاز كما في الملاحن والتعويض والكناية وغيرها طبيعة هؤلاء الذاتية ونفوسهم المتبصرة بدقائق لغتهم.

3- **طبيعة الابتكار والإبداع:** ومثّل أحمد محمّد الشيخ لذلك " أنّ إمرأ القيس هو أوّل من بكى الديار ووقف على الأطلال، وهو الذي وُصف بمعرفته للأوابد والألغاز، كما وصف بأنّه كان عريضاً مبالغاً ومغالياً في طلب العلى مفتخراً بقوة بيانه وأعاريض شعره".

4- **طبيعة العصور:** يقول الشيخ: وهذا السبب إن لم يكن مباشراً في الأسباب ولكنّه منهج له؛ إذ حتمت عصور التطوّر والنمو العقلي والمعرفي إلى ضرورة ظهور الأسباب باعتباره هدفاً لتطوّر اللغة ووسيلة أيضاً. (أحمد محمّد الشيخ، 1985: 27-30).

تطوّرها وتأليفها ورواجها

ولعلّ القرنين السابع والثامن الهجريين هما أكثر القرون التي راجت فيها الألغاز بين الأدباء وكتّاب الدواوين، فأخذوا ينظمون فيها وينثرون، ويتسابقون في اختراعها؛ لامتحان بعضهم البعض، فعرف منهم الكثيرون بالبراعة في نظمها وتحليلها وحفظها. (الدرهم، 2010: 5).

كثرت المؤلفات النحويّة الملغزة وقد "تصدى بالشرح والتفسير لمثل هذه المصنّفات سواء أكان ذلك عن طريق الشرح المباشر في صلب هذا المؤلّف أو تأليف رسالة تتضمّن المتن والشروح المضاعفة الكثيفة الدسيسة وخير دليل على ذلك ألغاز العلامة جار الله محمود بن عمر الزمخشري (ت. 583هـ/1144م)، ثمّ تأليف علم الدين السخاوي (ت. 643هـ/1245 م) شرحاً على أحاجي الزمخشري (الأحاجي النحويّة) المسمّى (تنوير الدياجي في تفسير الأحاجي) حيث يتضمّن المتن شرحاً يكاد يستغرق باستطراده وشموله أبواب العربيّة جميعها". (أحمد محمّد الشيخ، 1985: 7-8).

ظهرت كتب قديمة في الألغاز كما ظهرت كتب في المعاياة مثل (شرح أبيات المعاياة) لابن السيد البطليوسي، وروي عن أبي الحسن الكسائي (كتاب أشعار المعاياة وطرائقها). (أحمد محمّد الشيخ، 1985: 32).

وذكر السيوطي (ت. 911هـ/1505م) في البغية أنّ لأبي عبد الله التميمي النحويّ (التعريض والتصحيح)، وأضاف أنّ محمّد بن عبد الله أحمد ابن الهجاء العراقي الحلبي أبا سعد: وله (مسائل الامتحان ذكر فيه العويض من النحو). (أحمد محمّد الشيخ، 1985: 32).

أهمّ الكتب التي ألّفت في الألغاز وصولاً إلى كتاب المؤلّف

- الإعجاز في الأحاجي والألغاز، أبو المعالي سعد بن علي بن القاسم الأنصاري الخزرجي (ت. 568هـ/1172 م).
- الأحاجي النحوية، لأبي القاسم محمود بن عمر بن محمّد بن أحمد الزمخشري (ت. 583هـ/1144م)، له تأليف لطيف في هذا الفن.
- سفر السعادة وسفير الإفادة، لعلي بن محمد بن عبد الصمد الهمداني المصري الشافعي، أبو الحسن، علّم الدين السخاوي (ت. 643هـ/1245م)، فهو شرح لمّتن الزمخشري.

- عقلة المجتاز فى حل الألغاز، لعلى بن عدلان بن حماد بن على الربعى الموصلى (ت. 666هـ/1267م)، فاضل انفرى بمعرفة الألغاز، وكان من أذكىاء العالم، ولد بالموصل. وتصدر مجامع الصالح (ظاهر القاهرة) وكانت له اليد الطولى فى حل التراجم والألغاز، ومات بالقاهرة.
- الألفية فى الألغاز المخفية، أبو بكر بن محمد بن إبراهيم غرس الدين الأربلى (ت. 679هـ/1280م)، وهى ألف لغز فى ألف اسم.
- الإيجاز فى الألغاز، لإبراهيم بن عمر بن إبراهيم بن خليل الجعبرى، الخليلى، الشافعى ويقال له: ابن السراج، واشتهر بالجعبرى (تقى الدين، برهان الدين، أبو العباس) (ت. 732هـ/1332م).
- الشريف فتح الدين على بن محمد بن جعفر بن محمد بن عبد الرحيم بن أحمد بن حجون (ت. 708هـ)، وله اليد الطولى فى حل الألغاز وله فيها نظم كثير.
- يوسف بن أحمد بن إبراهيم، علم الدين الخطيب القناوى الشافعى الأديب (ت. 728هـ)، وكانت له معرفة جيدة بحل الألغاز ونظم منها أشياء كثيرة.
- محمد بن إسحاق بن محمد بن المرتضى الشيخ عماد الدين البليسى (ت. 749هـ)، وكان مولعاً بذكر الألغاز فى الفقه وغيره.
- ألغاز ابن هشام، لعبد الله بن يوسف بن أحمد بن عبد الله بن هشام الأنصارى (ت. 761هـ/1360م).
- المحاورة الصلاحية فى الأحاجى الاصطلاحية، لتاج الدين على بن محمد بن الدريهم الموصلى (ت. 762هـ/1361م).
- الألغاز النحوية فى علم العربية، للشيخ خالد بن عبد الله بن أبى بكر بن محمد الأزهرى (ت. 905هـ/1499م).
- نهاية الأرب فى فنون الأدب، لأحمد بن عبد الوهاب بن محمد بن عبد الدائم القرشى التيمى البكرى، شهاب الدين النويرى (ت. 733هـ/1333م).
- الألغاز النحوية، وهو الكتاب المسمى (الطراز فى الألغاز)، لعبد الرحمن بن أبى بكر، جلال الدين السيوطى (ت. 911هـ/1505م).
- أبجد العلوم، لأبى الطيب محمد صديق خان بن حسن بن على بن لطف الله الحسينى البخارى القنوجى (ت. 1307هـ/1889م).
- وممّن برز فى هذا الفن الملاً خليل الهيزانى الإسعردى العمرى الكردي الشافعى، (ت. 1259هـ/1843م).
- الأحاجى والألغاز الأدبية، لعبد الحى بن حسن بن عبد الحى كمال (ت. 1416هـ/1995م).

التعريف بكتاب مفتاح العرب لمغلقات قسم الأدب

يعدّ هذا الكتاب معتمداً فى دراسة النحو؛ لأنّ مؤلّفه استقى مادّته من مراجع ومصادر معتبرة، فألّف كتابه على نهج عوامل الشيخ عبد القاهر الجرجانى يبحث أولاً عن العوامل السماعية، وبعده عن العوامل القياسية، ويختم بالعوامل المعنوية، فكان تأثير جدّه - وهو أستاذه - كبيراً عليه، واستفاد من معنى اللبيب لابن هشام كثيراً جداً، وكذا من كافية ابن

الحاجب، وشرحه *الفوائد الضيائية للملاً جامى، والعوامل المنة للجرجاني، والقاموس الثاني للملاً خليل الإسعردى.*

أهمية الكتاب

إذا رجعنا إلى بيئة المؤلف فلا نرى فيها التعليم رسمياً على مستوى المدارس والجامعات، إنما كان العلم يؤخذ من المساجد ومن الكتاتيب الملحقة بالمساجد، وكذا مع قلة المصادر والمكتبات نجد تأليفه عملاً استثنائياً؛ من أجل ذلك جعل الكتاب أبواباً للمعرفة وتشويقاً وتنشيطاً لدراستها، وإذا نظرنا إلى مجموع المحتوى في الكتاب خصوصاً في العوامل السماعية، نراها في مصادرنا منتثرة متباعدة، فجمعها المؤلف وهدبها وقدمها مفاتيح ومفاهيم للغة العربية.

ومن أهميته أنّ مؤلفه أحد رواد إحياء النحو واللغة العربية في بيئته، فكان ممّن حافظ على اللغة ودوام استمرارها من خلال نشاطاته العلمية شرحاً، وتالياً، وتدريساً، وجمعاً للحقائق والعلوم بطرقها الموثقة.

والكتاب يجعل الباحثين يعشقون النحو؛ لأنّ الألغاز تبعد الملل، وتطرد السامة عن الأذهان، وتحرك الأذهان، وتشغل العقول بأسلوبها

ومن هنا لم يكن من السهل على كلّ دارس للنحو أن يفهمه، فلا بدّ لفهمه من الارتباط بالقرآن، وكتب التفسير، وإعراب القرآن، وعلم البلاغة؛ ليتمكّن من إدراك ما يرمى إليه المؤلف من إشارات، وتحليلات عند حديثه عن كتاب الله وعن الألغاز.

أسلوب المؤلف في الاستشهاد على ما يلي:

- 1- القرآن: والأكثر استشهاداً من الآيات، وسببه - والله أعلم- أن يفهم قارؤه مع النحو معنى القرآن.
- 2- والحديث:
- 3- والشعر: على قسمين قسم تداول بين كتب النحاة، وقسم آخر من الألغاز.
- 4- والأمثال التي تداولت بين كتب النحاة.

ومثّل من الأشعار والأمثال اللغوية من مصادر وعلوم مختلفة؛ بما يدلّ على سعة اطلاع المؤلف، ومعرفته.

ومن أهمية الكتاب التسهيل والاختصار ممّا يساهم في الحثّ على قراءته ومعرفة العلم، في زمن كره الناس قراءة المطوّلات.

ومن أهميته احتوى بعض الألغاز، وقليلاً من المعميات والبديع، وبيّن لنا ما المراد منها في الحواشي ليكون لنا خبرة في الألغاز.

أقسام الكتاب

لقد شرع المؤلف - رحمه الله- سبب تأليف كتابه وبيّن فيه أنواعه وأقسامه وأثنى على كتاب *العوامل المنة* للشيخ عبد القاهر الجرجاني

ثم شرع المؤلف فى تقسيم كتابه إلى خمسة أقسام: مقدّمة، وثلاثة مباحث، وخاتمة، وقسم المباحث إلى أبواب:

المقدّمة: فى مبحث العوامل السماعيّة، والقياسيّة والعوامل المعنويّة، وتعريف المعرب، والمبنيّ، والإعراب، بأقسامه اللفظي، والتقديرى، والمحلّي.

المبحث الأوّل: فى العوامل السماعيّة، وقسمها إلى ثلاثة عشر بابًا.

الباب الأوّل: حروف الجرّ.

الباب الثّاني: الحروف المشبّهة بالفعل

الباب الثالث: ما ولا المشابهتان بليس

الباب الرابع: الواو بمعنى مع، وإلا للاستثناء، وأقسام الاستثناء وإعرابه، وحروف النداء والندب

الباب الخامس: أدوات النصب.

الباب السادس: أدوات الجزم، والفرق بين لم، ولمّا.

الباب السابع: الأسماء التى تجزم الفعل المضارع على معنى إن، ومبحث إذ، وحيث، وإذا، والكلمات التى تأتي للشرط والجزاء بلا جزم، والمواضع التى تقدّر إن الشرطيّة.

الباب الثامن: نصب بعض الأسماء النكرات على التمييز. وهنّ الأعداد، وكم، وكأين وكذا.

الباب التاسع: أسماء الأفعال.

الباب العاشر: الأفعال الناقصة.

الباب الحادي عشر: أفعال المقاربة.

الباب الثاني عشر: أفعال المدح والذمّ.

الباب الثالث عشر: أفعال القلوب.

المبحث الثّاني: فى العوامل القياسيّة، وفيه سبعة أبواب:

الباب الأوّل: الفعل.

الباب الثّاني: المصدر.

الباب الثالث: اسم الفاعل.

الباب الرابع: اسم المفعول.

الباب الخامس: الصفة المشبّهة.

الباب السادس: الإضافة.

الباب السابع: كلّ اسم استغنى عن الإضافة إلى التمييز.

المبحث الثالث: فى العوامل المعنوية وفىه بابان:

الباب الأول: العامل فى المبتدأ والخبر.

الباب الثانى: العامل فى المضارع.

الخاتمة: فى الحروف التى تعمل، والتى لا تعمل.

منهج المؤلف فى طريقة عرض الأغاز

منهجه العملى

كان منهجه تعليمياً أراد فىه الارتقاء بمستوى الطلاب وأذهانهم، ولم يكن أسلوبه بسيطاً سهلاً، فكان أسلوبه البدء بالشاهد ثم عرض الآراء النحوية المذكورة والمحتملة وبيان وجوهها المختلفة جميعاً فى الهوامش، يعتمد فى ذلك على اللغة والإعراب بحيث يتناول المعاني: اللغوية والنحوية المختلفة؛ لبيان كل الاحتمالات المتعددة للوصول إلى فكّ وتحليل للأغز فىكون منهجه الذى اختاره بما ينسجم مع مؤلفه وهو المنهج النحوي اللغوي فى تحديد معنى الأغاز.

منهجه النظرى

- 1- فهو كتاب نحويّ ليس فى مبحث الأغاز خاصة.
- 2- وليس لها باب مخصوص، كبعض الكتب النحوية حيث درس أبواباً كثيرة فى النحو والصرف، وذكرها فى الأبواب على سبيل المثال.
- 3- كان تأثير جدّه الملاً خليل كبيراً عليهما ذكرنا، وخالف منهجه فى الأغاز، فمنهج جدّه درس باباً مخصوصاً للأغاز.
- 4- وأسلوب المؤلف فىكون أسهل للقارئ؛ بحيث أراد للقارئ أن يركّز على موضوع واحد.
- 5- ذكر المؤلف الأغاز فى المتن وبيّن إعرابها ومعانيها فى الهوامش.
- 6- أتى بالشاهد على أنه شاهد نحويّ، وعلّق فى الهامش على الشواهد التى تحتوى الأغاز.

تعليل منهج المؤلف فى طريقة عرضه الأغاز

- 1- الأغاز: مادة غنيّة بالتفكير، واللغة تحتاج إلى هذه المادة.
- 2- لم يرد أن يشنّت ذهن القارئ فجعل له موضوعاً واحداً متناسقاً، وجعل له فى هامشه مزيجاً متعدداً.
- 3- الأغاز عنده كانت متناثرة بين طيات الأبواب ليس لها باب محدود... وهذا جعل من كتابه شيقاً لا يخلو من إمتاع وترفيه وتشويق.
- 4- يثير حفيظة القارئ أن الشاهد ليس مقتصرًا على النحو بل فىه دلالات أخرى.
- 5- أراد للقارئ أن يكون لديه مهارات وطرائق كثيرة لحلّ المسائل والمشكلات، لا يقتصر على طرق ضيقة، فالحياة لا تؤخذ من جانب واحد، ولا شكّ أنّ الأغاز تمتلك مواداً تتسع وتتماثل بها الطرائق.

نموذج من الألفاظ التى أوردتها فى الكتاب

1. بَعْدَ اللَّهِ خُذْ مِنْهُ جَوَابًا وَلِلشَيْخِ الْكَبِيرِ تَجِدُ ثَوَابًا

كَحَوْلِ الْكَعْبَةِ عَنْ مُحْتَاجِ شَيْءٍ وَفِي الْأَخْلَاقِ إِنْ جَزْتَ الثَّوَابَا
وَمِنْ جَارٍ عَلَى الرَّحْمَنِ أُمَّنًا وَلِلْمَسْكِينِ عَهْدُوا الصَّوَابَا.

(التخريج: وقد راجعت المصادر والمراجع ولم أقف عليه).

اللغة والإعراب: (بعبد): الباء أمر من وبى يبي، أي: احفظ. (للشَيْخِ): اللام أمر من ولى يلى، وهو العون والقرب. (كَحَوْلِ): الكاف أمر من وكى يكي، أي السعي الشديد فى المشى. (فى): الفاء أمر من وفى يفي، أي احفظ. (مِنْ): من أمر من مان يمين، وهو الرعاية. (لِلْمَسْكِينِ): اللام أمر من ولى يلى، وهو النصرة والإحسان.

المعنى: احفظ عبد الله وخذ منه ما ينفعك من العلم، وأعن وارع الشيخ الكبير يثيبك الله ثوابًا جزيلًا، واسع وأسرع فى فعل الخير على المحتاجين مثل سعيك وطوافك حول الكعبة، واحفظ الأخلاق الحسنة فإن الله يجزي عليها خيرًا كثيرًا، وارع حقوق الجار، وليأمن من طرفك جار، فالله يعلى قدر من حفظ جاره، وأعط المساكين إن علمت منهم رشدًا.

الشاهد: حيث أتى الباء، واللام، والكاف، والفاء، ومن فى البيت فعلا بمعنى الأمر.

اللغز: من وجهين لغز بالتصحيح ولغز بالخط، أما التصحيح فهو بالرسم، حيث جاءت الباء، واللام، والكاف، ومن، وفى على صورة رسم حروف الجرّ للألفاظ، فى حين تبين أنها أفعال نصبت ما بعدها وليست حروف جرّ، أما اللغز بالخط فهو للوصل، حيث وصلت هذه الحروف المشابهة رسمها بحروف الجرّ فى حين حقها الفصل؛ لأنها أفعال وليست حروفًا.

2- إِنْ لِلَّهِ إِلَهًا فَوْقَهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ وَيَجْزِي مَنْ شَكَرَ،

إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَمَنْ تَابَعَهُمُ وَالنَّبِيِّينَ جَمِيعًا فِي سَقَرٍ.

(التخريج: البيت بلا نسبة فى الإسعردى، (د. ن.): 645).

اللغة والإعراب: (فَاللَّامِ) فى (لله) جازة و(لاه) اسم فاعل كالقاضي من لهى يلهو لهوا إذا غفل والتهى، حذف يائه اكتفاء بالكسرة كالمتعالي. قوله (والنبيين): جملة قسمية معترضة بين معمولي إن. و(جميعًا): حال منهم، أو من فرعون ومن تابعه.

وفيه صنعة الاستطراد. وهى أن الشاعر يظهر أن يستطرد لشيء ويطن غيره.

المعنى: إن لكل غافل إلهً فوقه يبسط الرزق ويجزي من شكر. أقسم بالنبيين إن فرعون وهامان ومن تابعهم جميعًا فى جهنم، أو أقسم بالنبيين جميعًا إن فرعون وهامان ومن تابعهم فى جهنم.

الشاهد فى قوله: (إن لله)، و(إن فرعون)، حيث أتى (إن) فى موضع الجملة.

اللغز: اللغز بالحدف. (لله) أصله (للاه) اللام حرف جرّ، ولاه اسم فاعل من اللهو، والمعنى يدلّ عليه؛ إذ لا يمكن أن يكون لله إله فوقه، حذف ياءه اكتفاء بالكسرة كالمتعالي، فألغز؛ ليوهم بين لفظ الجلالة واسم الفاعل.

3- مررتُ بدار¹ هُند فَكَلَّمْتُني فلا والله ما نَطَقْتُ بحَرْفٍ.

(التخريج: البيت بلا نسبة، في الجرجاني، (د.ت.): 243؛ الإسعدي، (د.ن.): 648).

اللغة والإعراب: (هند): منع عن الصرف جوازا مرجحا بل واجبا للضرورة. (فكّل): الفاء عاطفة وكلّ كمدّ فعل من الكلال، و(مئّتي): فاعله مرفوع تقديرًا، أي: ضعف وانكسر ظهري لحاملها، أو لعدم التفاتها إليّ لمكالمتها إياي، أو (كلمتني) من الكلم بمعنى الجرح، والنون للوقاية، والياء مفعول، والمراد جراحة القلب بالعشق، أو بعدم الإقبال عليه. (الجرجاني، (د.ت.): 243؛ الإسعدي، (د.ن.): 645).

ولعلّ في هذا البيت صنعة الرجوع، - من ألوان البديع- وهي العود إلى الكلام بالنقض لنكتة التحير.

المعنى: مررت بباب هند فكلمتني بهياتها وعيونها من غير أن تنطق بلسانها.

أو المعنى: مررت بباب هند كثيرا وصدتني زمانًا طويلًا حتّى ضعف وانكسر ظهري فلا والله ما نطقت بحرف.

أو المعنى: إنّ هذا قد جرح قلب من عشقها، وإعراضها عني أو عدم إقبالها عليّ.

الشاهد في قوله: (مررت بباب هند)، حيث جاءت (الياء) بمعنى الإصاق مجازًا.

اللغز: لغز بالخطّ ولغز بالتصحيح، اللغز بالخطّ وهو وصل في (كلمتني) من (كلّ) أي ضعف و(متني) بمعنى الظهر، وأوصلهما للألغاز؛ ليوهم بين (كلمتني)، وبين (كلّ) و(متني). واللغز بالتصحيح من (كلمتني)، من الكلام، و (كلمتني)، من الكلم أي الجرح.

4- إنّ عمراً بنى داراً وعثمان وشياطينها ترى بالنهار.

(التخريج: البيت بلا نسبة في (الإسعدي، (د.ن.): 644).

اللغة والإعراب: (بنى): فعل فاعله ضمير مستتر تقديره هو، و(دارًا): مفعول، والجملة خبر إنّ. و(عثمان): بالرفع عطف على محلّ عمراً، أو بالنصب عطف على لفظه. و(شيا): فعل ك(ضربا) بمعنى نقشا وزينا، والألف ضمير المثنى لعمرو وعثمان. و(طينها): مفعوله. و(ترى): مضارع مجهول فيه ضمير الدار، و(بالنهار): متعلّق بأحد الفعلين الأوّلين، أو أحد الثلاثة، وتغيير رسم الخطّ للألغاز. (الإسعدي، (د.ن.): 643).

المعنى: إنّ عمراً بنى داراً وساعده عثمان في بنائها وزينا طينها فترى ظاهرة في النهار.

الشاهد في قوله: (وعثمان)، حيث عطف على محلّ اسم (إنّ)، وهو (عمرو).

¹ وفي رواية: بباب.

اللغز: لغز بالخط: في (شياطينها): أصله (شيا): بمعنى زيتنا، و(طينها) الطين: التراب المختلط بالماء وصل بينهما للألغاز ليوهم بين معناهما ومعنى الشياطين.

5- لَقَدْ طَافَ عَبْدُ اللَّهِ بِالْبَيْتِ سَبْعَةً وَسَلَعُنْ عُبَيْدُ اللَّهِ ثُمَّ أَبَا بَكْرٍ

(التخريج: البيت بلا نسبة: في الصُّحاري، 1999: 51/1؛ الموصلي، 1985: 40؛ الراميني، 2003: 466/9؛ الإسعدي، (د.ن.): 634).

اللغة والإعراب: (عبد الله): فاعل طاف أصله، عبدان حذف الألف والنون للإضافة والتقاء الساكنين، وفتح الدال للتثنية. و(سلعن) كدحرج فعل ماض سكن آخره للضرورة، بمعنى أسرع، يكتب متفرقا للألغاز. و(عبيد الله): فاعله. و(ثم أبا): يحتمل أن يكون عطفاً على عبيد الله بأن يكون مضافاً إلى ياء المتكلم قلبت ألفاً من غير النداء شذوذاً، و(بكر) بدل، ويحتمل أن يكون (أبا) فعل بمعنى امتنع. و(بكر): فاعل له. ويجوز أن يكون عبد الله منادى ويكون طاف و سلعن متنازعين على الفاعل، أي: طاف و سلعن عبيد الله، أو بالعكس إن رفع الأول ونصب الثاني. ونصب (سبعة) على المفعول المطلق، أصله سبعة أطواف أو أشواط. (الموصلي، 1985: 40؛ الإسعدي، (د.ن.): 634).

المعنى: لقد طاف عبد الله وأسرع عبيد الله، وأبي بكر أو امتنع بكر، أو يا عبد الله لقد طاف وأسرع عبيد الله، وأبي بكر أو امتنع بكر. أو يا عبيد الله لقد طاف وأسرع عبد الله، وأبي بكر أو امتنع بكر.

الشاهد في قوله: (طاف و سلعن)، حيث تنازع كل واحد منهما في (عبيد الله) للفاعل.

اللغز: لغز بالحذف، والخط، والتصحيح، والتقديم والتأخير، اللغز بالحذف في (عبد الله) أصله عبدان مثني، حذف النون والألف للإضافة والتقاء الساكنين، ورمز للتثنية بالفتحة. ليلبس بين المفرد والمثني. واللغز بالخط في (سل عن) أصله سلعن بمعنى أسرع، فصل بينهما للألغاز؛ ليلبس بين سل عن، و سلعن. اللغز بالتصحيح أي تصحيح بالرسم في (أبا بكر) أطلق ألف أبا للألغاز؛ ليلبس بين الفعل (أبي) والاسم (أبا) يحتمل أن يكون عطفاً على عبيد الله بأن يكون مضافاً إلى ياء المتكلم قلبت ألفاً من غير النداء شذوذاً، أي أبي. اللغز: بالتقديم والتأخير على تقدير أن يكون الفعلان قد تنازعا على عبد الله أو عبيد الله.

6- فِرْعَوْنُ مَالِي وَهَامَانُ الْأُولَى زَعَمُوا أَنِّي بَجَلْتُ بِمَا يُعْطِيهِ قَارُونَ.

(التخريج: البيت بلا نسبة، في السبكي، 1986: 79؛ الموصلي، 1985: 71؛ الأزهرى، 2013: 111؛ الإسعدي، (د.ن.): 637).

اللغة والإعراب: (فر): كعد أمر من قولهم: أفر الشيء يفره إذا كثره، وفاعله مستتر، أي فر أنت. و(عون): مفعوله والعون هاهنا بمعنى الأعوان، أي أكثر أعوان مالي، أو اسم رجل مبني على الضم على أنه منادى محذوف، أو اسم امرأة أصله "عونة" رخم، و(مالي): مفعول فر أو مضاف إليه، و(وها): كرمى فعل ماض بمعنى ضعف، و(مان): جمع مائة بالهمزة بمعنى السرّة وما حولها، أو هي أسفل السرّة، ولكن قد لا تهمز كما هنا. و(الأولى): بمعنى الذين. و(زعموا): وجملة أن بمعمولها نائب عن مفعولي زعموا، والجملة

دعائية يدعو على من يزعم كونه بخيلاً، و(ما): بمعنى الذي. والهاء في يعطيه عائد إلى (ما)، ويعطي فيه ضمير فاعل من الله، محذوف للعلم به. و(قارون): علم، أو جمع قار اسم فاعل من القرى وهو الضيافة. وفيه إيهام الجمع بين أسماء فرعون وهامان وقارون. (السبكي، 1986: 79؛ الإسعدي، (د.ن.): 637).

المعنى: أكثر أعوان ما لي، ضعف مان الذين زعموا أنني بخلت بالذي يعطيه الله قارون، أو المعنى: يا عونة أعطي مالي وافرًا، ضعف بطن الذين زعموا أنني بخلت بالذي يعطيه الله قارون، أو المعنى: يا عون أعطي مالي وافرًا ضعف سرّة الذين زعموا أنني بخيل على أضيافي ممّا يعطيه المضيفون أضيافهم. والله أعلم.

الشاهد في قوله: (عون)، حيث حذف حرف النداء من العلم، والتقدير: يا عونة.

اللغز: لغز بالخطّ والحذف والتصحيف، واللغز بالخطّ من وجهين أوّلاً: في(فرعون) أصله (فر يا عون أو يا عونة) وفر من الوفرة والكثرة، أوصله بعون؛ ليلبس بين الفعل واسم فرعون المعروف، ثانيًا: في(هامان) أصله (وهي مان) وهي بمعنى ضعف أطلق ألفه ووصله بمان للألغاز ولبس بين الفعل واسم هامان المعروف. واللغز بالحذف في(فرعون) أصله (فر يا عون أو يا عونة) فإن كان العلم مذكّرًا حذف حرف النداء، وإن كان مؤنثًا حذف حرف النداء ورخم، ألغز ليلبس بين المذكر والمؤنث. ولغز التصحيف في (قارون) وهو جمع قار من اسم الفاعل، حيث جاء باسم الفاعل قارون على صورة رسم اسم قارون المعروف؛ ليوهم بينهما. وكذا يصلح العلمان فرعون وهامان أن يكونا لغزًا بالتصحيف، حيث وافق رسم صورتهم برسم صورة الفعل والمنادى معًا والفعل والاسم معًا ليوهم بينهم.

7- أقولُ لِخَالِدًا يَا عَمْرُو لَمَّا عَلَّنَا بِالسُّيُوفِ الْمُرْهَفَاتُ.

(التخريج: البيت بلا نسبة في الموصلي، 1985: 23؛ القرافي، 1995: 437/1؛ الإسعدي، (د.ن.): 634).

اللغة والإعراب: كلمة (ل): فعل أمر من ولي يلي، و(خالدا): مفعوله. يقال: وليه إذا انضم إليه وتبعه، (لما علت): أي ارتفعت على (نابي)، أي: ناقتي. (السيوف المرهفات): أي: المناسبات، وصل (نا) بالفعل والباء بما بعدها خطأ ولفظًا للألغاز، وحذف حرف الجرّ وهو (على)، (الموصلي، 1985: 23؛ الإسعدي، (د.ن.): 634).

اللغة: (الناب): الناقة المسنة، أو السن. (نيب)، لسان العرب لابن منظور. (المرهفات): السيوف التي أرهفت أي: رقق حده. (رهف). (ابن منظور، 1414هـ).

المعنى: إنّه أمر عمراً أن يلي خالداً ويكون بجانبه في صفّ القتال، لما علت السيوف ناقة هذا القائل. (القرافي، 1995: 437/1).

الشاهد في قوله: (ل خالدا)، حيث جاءت اللام فعلا.

اللغز: لغز بالتصحيف والخطّ والحذف: لغز التصحيف في (خالدا) جاء باللام فعل أمر على صورة رسم الحرف للألغاز ليلبس بين الفعل والحرف. لغز الخط في (علتنا بالسيوف)

أصله: علت نابى، والناب الجمل الكبىر، وصل (نا) بالفعل وهو علت، ووصل الباء بالسيوف للألغاز؛ لىلبس بىن الفعل والاسم. واللغز بالحذف فى (السيوف) أصله: على السيوف حذفه للألغاز؛ لىوهم بىن الحرف والاسم.

8- تَصْحِيفُ أَخِ الْوَالِدِ مَا فَارَقَنِي مُذْ لَاحَ أَخُ الْأُمِّ عَلَى وَجْنَتِهَا

(التخريج: راجعت كتب المصادر والمراجع فلم أجده.)

اللغة: (تصحيف أخ الوالد) أى: تنقيط أخ الوالد وهو العمّ، وتنقيطه يكون عمّا. (وأخ الأم): أى: الخال.

المعنى: ما فارقتى الغم مدةً ظهور الخال على وجه المحبوبة.

الشاهد فى قوله: (مُذْ لَاحَ أَخُ الْأُمِّ)، حيث أتى مذ لجميع المدة.

اللغز: لغز معمى عمّا على المعنى المجازى.

الخاتمة

اشتمل هذا البحث على مقدّمة أبانت أشكال وعناصر الألغاز، واشتمل على صلب الموضوع الذى أخذ العناصر تعريفاً وشرحاً وتعليلاً، كذلك فكّ رموز الألغاز وحلّها معتمداً على المنهج اللغوى النحوى فى تحديد ماهية اللغز ومعناه، وهو منهج ينسجم مع بحثنا، ثمّ خلصنا إلى خلاصة بيّنا فيها روح بحثنا، وجهدنا فى تداخل المنهج الشكلى بالمنهج التطبيقي لنخلص إلى صورة واحدة.

والمؤلف أراد للباحث أن يكون ذا همّة وبصيرة، كثير الاطلاع، مستديم الفكر، حادّ النظر، سريع الملاحظة، عميق البحث، فىنال الشمول من بحثه حاصداً لا لاقطاً.

ومن أهم النتائج التى توصلنا إليها

أنّ الألغاز علم تعرف منه دلالة الألفاظ على المراد دلالة خفيّة فى الغاية.

وأنّ غرض الألغاز امتحان الأذهان والإتيان بالنادر، ومسانلتها المناسبات، ومنفعتها يؤقّد الفكر ويقوّم الذهن ويّشحن الهمم.

ومن طرق الألغاز، اتّفاق بعض الألفاظ لفظاً واختلافها معنى، ومنها اختزال المعانى والألفاظ، ومنها إدخال وتركيب الجمل فى بعضها.

رأينا قوام الألغاز قائم على الخفاء والتعمية.

أورد الشعراء شعرهم على طريقة الألغاز لأغراض فنيّة ونفسية وتروييّة

ما أدركناه من جمال ألغازهم أنّه لم يحترفه الشاعر ولم يتقصّده، بل جاء عفويّاً عبر خاطر، فهو غير متكلّف وغير ركيك إلاّ بعضها.

قام الشعراء بألغازهم على تكثير المعانى وتفريعتها.

كما لاحظت أنّ المعانى والألفاظ المبنية على الألغاز لا تخلو من غرابة.

نستشفّ من الأشعار القائمة على الألباز تمدّ شعراءها بمصدر القوّة والضعف فى الوقت نفسه.

بالإضافة إلى المعانى اللغويّة فإنّ المنهج المعتمد هنا لحلّ وفكّ رموز الألباز، قائم على الطريقة اللغويّة النحويّة بما يتناسب مع بحثنا.

ما أوردناه من شرح قائم على الطريقة اللغويّة، بالإضافة إلى المعنى الظاهر.

على الرغم من تفاوت الشعراء فى القوّة وفى الزمن فنرى هنا من خلال اللُغز أنّ النفس الإنسانيّة واحدة من طبائعها الواحدة، وهو ليس لُغزاً.

المصادر والمراجع

- ابن منظور، م. (1414هـ) *لسان العرب*، دار صادر، بيروت، ط.3.
- سماسم ب. & عبد العزيز م.، (2017) الألباز النحويّة طبيعتها وقيمتها فى التراث النحوي، *حولية كليّة اللغة العربيّة بالمنوفية العدد: الثاني والثلاثون*.
- أحمد محمّد الشيخ، (1985) *كتب الألباز والأحاجي اللغويّة وعلاقتها بأبواب النحو المختلفة*، النشأة العامّة للنشر والتوزيع والإعلان، طرابلس، ط.1.
- الإسعردى خ. (د. ن.) *القاموس الثاني فى النحو والصرف والمعاني المخطوط*.
- البغدادى، إ. (1951). *هدية العارفين أسماء المؤلفين وآثار المصنفين*. طبع بعناية وكالة المعارف الجليّة فى مطبعتها البهية استانبول.
- البغدادى، ع. (2010) *تحرير التحرير فى صناعة الشعر والنثر وبيان إعجاز القرآن*، تقديم وتحقيق: حفنى محمد شرف، المجلس الأعلى للشئون الإسلامية، لجنة إحياء التراث الإسلامى، الجمهورية العربية المتحدة.
- الجرجاني، ع. (د.ت.) *أسرار البلاغة*، قرأه وعلق عليه: محمود محمد شاكر، مطبعة المدني بالقاهرة، دار المدني بجدة.
- الخفاجى، أ. (1982) *سر الفصاحة*، دار الكتب العلمية، بيروت، ط.1.
- الدريهم، ت. (2010) *المحاورة الصلاحية فى الأحاجي الأصطلاحية*، تحقيق محمّد عايش، دار الكتب العلميّة، بيروت.
- الرامينى، م. (2003) *كتاب الفروع ومعه تصحيح الفروع لعلاء الدين علي بن سليمان امردأوى*، المحقّق: عبد الله بن عبد المحسن التركي، مؤسسة الرسالة، بيروت، ط. 1.
- الرافعى، م. (1940) *تاريخ آداب العرب*، دار الكتاب العربى، بيروت.
- الأزرارى، أ. (2004) *خزانة الأدب وغاية الأرب*، المحقّق: عصام شقيو، دار ومكتبة الهلال، بيروت، دار البحار، بيروت، 2004.

الأزهرى، خ.(2013) الألباز النحوية فى علم العربية، دراسة وتحقیق: حیدر جبار عیدان، & وحسن عبد المجید الشاعر، مجلة كلية التربية للبنات للعلوم الإنسانية، العدد: ١٣، السنة 7.

حاجى خليفة، م. (1941) كشف الظنون عن أسامى الكتب والفنون، مكتبة المثنى - بغداد (وصورتها عدة دور لبنانية، بنفس ترقیم صفحاتها، مثل: دار إحياء التراث العربى، ودار العلوم الحديثة، ودار الكتب العلمية).

السبكي، م. (1986) معید النعم ومبيد النقم، مؤسسة الكتب الثقافية، بيروت، ط. 1.

الصُّحارى، س.(1999) الإبانة فى اللغة العربية، المحقق: عبد الكرىم خليفة وأصدقائه، وزارة التراث القومى والثقافة، مسقط سلطنة عمان، ط. 1.

عبد الحى، ك. (هـ1401) الأحاجى والألباز الأدبية، نادى الطائف، ط.2.

الفراهيدى خ. (د.ت.) كتاب العين، المحقق: مهدي المخزومى، إبراهيم السامرائى، دار ومكتبة الهلال، بيروت.

القرافى، ع. (1995) نفائس الأصول فى شرح المحصول، المحقق: عادل أحمد عبد الموجود، مكتبة نزار مصطفى الباز، ط. 1.

القنوجى، أ. (2002) أبجد العلوم، دار ابن حزم، بيروت، ط.1.

المؤيد بالله، ي. (هـ1423) الطراز لأسرار البلاغة وعلوم حقائق الإعجاز، المكتبة العنصرية، بيروت، ط. 1.

كلثوم ب. (1436/1435هـ-2014/2015م.) الموسم الجامعى: الألباز الشعبية وعلاقتها بالبعد الثقافى للمجتمع، وزارة التعليم العالى والبحث العلمى جامعة الشهيد حمه الخضر، إشراف: عباس بلحاج.

الموصلى، ع. (1985) الانتخاب لكشف الأبيات المشككة الإعراب، المحقق: حاتم صالح الضامن)، مؤسسة الرسالة، بيروت، ط. 2.

النويرى، أ. (هـ1423) نهاية الأرب فى فنون الأدب، دار الكتب والوثائق القومية، القاهرة، ط. 1.

Atalay, Ö. (1946). *Siirt Tarihi*, İstanbul: Çeltut Matbaası.

Sevgili, Y. (2017) *Röportaj*.

Tabip Filozof İbnü'n-Nefis'in (ö. 687/1288) Hadis Usûlü Eseri Çerçevesinde Haber Anlayışı*

Elif ŞENOL

Arş. Gör.

Bitlis Eren Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü Bitlis- Türkiye

ORCID: 0000- 0002- 5286-2134

elfsenol.13@gmail.com

Öz

Bilgi elde etme araçlarından biri olan haber; kelâm, usûl-i fıkıh ve hadis usûlü gibi muhtelif ilim dalları tarafından ele alınan bir konudur. Haberin mahiyeti, değeri ve çeşitleri gibi birtakım alt başlıklar söz konusu ilimler tarafından ele alınmış, her ilim kendi usûlü çerçevesinde konuya yaklaşılmaya çalışmıştır. Kelâm âlimleri ve usûl-ü fıkıhçılar eserlerinde haberi daha geniş çerçevede irdelerken, hadis âlimleri habere daha yüzeysel yaklaşmışlardır. Bu yaklaşım metodolojik farklılıktan kaynaklanmaktadır. Nitekim haberi ve haber çeşitlerinden biri olan mütevâtir haberi Râmhürmüzî, Hâkim Nîsâbûrî ve İbnü's-Salâh gibi usûl âlimlerinin müstakil hadis usûlü eserlerinde ele almamaları bu farklılığın bir sonucudur. Ancak bu durum haberin diğer hadis usûlü eserlerinde ele alınmadığı anlamına gelmemektedir. *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye* adlı hadis usûlü eserinde mütevâtir-âhâd ayrımını ilk defa yapan Hatîb el-Bağdâdî'den günümüze kadar muhtelif şekillerde haber ve çeşitleri ele alınmıştır. Hatîb'ten sonra bu konuyu hadis usûlünde tespit edildiği kadar ilk defa genişçe yer veren âlim, küçük kan dolaşımını keşfetmesiyle meşhur tabip-filozof İbnü'n-Nefis'tir. Bu çalışma, İbnü'n-Nefis'in hadis usûlüne dair tek müstakil eseri olan *el-Muhtasar fi ilm-i usûlü'l-hadîsi'n-nebevî* adlı eserindeki haber ve çeşitleri, mütevâtir- haber-i vâhid gibi konuları hadis usûlü açısından incelemeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: İbnü'n-Nefis, Haber, Mütevâtir haber, Haber-i vâhid, Hadis usûlü.

* Bu çalışma Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hadis Anabilim Dalı'nda hazırlanan "İbnü'n-Nefis'in el -Muhtasar fi ilm-i usûlü'l-hadîsi'n-nebevî" adlı yüksek lisans çalışmasından türetilmiştir.

Understanding Khabar in Terms of Philosopher Ibn al-Nafis's (d.687/ 1288) A Short Account of the Methodology of Hadith

Abstract

Khabars, which is one of the means of obtaining information, is a subject which is handled by various branches of science such as kalam, uşûl al-fiqh (principles of Islamic Jurisprudence) and methodology of hadith. Some subheadings such as the quiddity, value and types of the khabars were handled by these sciences and each science tried to approach the subject within the framework of its own methodology. While scholars working on kalam scholars and uşûl al-fiqh examined the habars in a broader context, the hadith scholars approached the habars more superficial. This approach results from methodological differences. The fact that scholars of uşûl such as Ramahurmuzi, Al-Hakim Nishapuri, Ibn al-Salâh didn't mention about the habars and mutawâtir, which is a type of habars, in their own works on methodology of hadith is also a result of this. However, this does not mean that the subject "habars" is not covered in other works about methodology of hadith. As a matter of fact, in his work *al-Kifâyah fî ilmi şekillr-rivâye*, habars and its varieties have been handled in many ways since al-Khatib al-Baghdadi, who made the distinction between mutawâtir and âhâd for the first time in his own work "*al-Kifaya fî ma'rifat usul 'ilm al-riwaya*". The scholar, who dealt with this subject broadly as it was identified in the methodology of hadith after al-Khatib, is the philosopher Ibn al-Nafis, renowned for his discovery of pulmonary circulation. This study aims to examine the habars and its varieties, that Ibn al-Nafis discussed in his only book *Al-Muhtasar fî ilm-i usûl'l-hadîs* on the subject of methodology of hadith; and topics such as khabar-i mutawatir, khabar-i wâhid in terms of methodology of hadith.

Keywords: Ibn al-Nafis, Khabar, Mutawatir, Khabar-ı wâhid, Hadith methodology.

GİRİŞ

İslâm âlimlerine göre; akıl, sağlam duyular (el-hevâsu's-selîme) ve sâdık haber (el-haberu's-sâdık) varlık hakkında edindiğimiz bilgilerin üç temel kaynağıdır (Teftâzânî, 2012: 71; Neseî, 1993: 24). Bu üç vasıtanın her biriyle, kesin ve zorunlu bilgi edinmek mümkündür. Nasıl ki akılla bütünün parçadan büyük olduğu, duyularla ateşin yakıcı olduğu bilgisine ulaşıyorsa, haberle birtakım zorunlu bilgilere de ulaşmak mümkündür. Bu bağlamda haber, duyularla ve akıl yürütmeyle doğrulanma imkânı bulunmayan bilgilere ulaşılması açısından zorunlu bir kaynaktır (İbn Fûrek, 2005: 15). Nitekim hiç görülmeyen bir ülkenin ve tarihî bir şahsiyetin varlığı ancak haber yoluyla elde edilmektedir. Sâdık haber vasıtasıyla edindiğimiz bilgiler, hakkında şüphe edilmeyen kesin bilgi niteliğindedir.

Dinî bilginin kaynağı olan Kur'ân ve Sünnet, bize haber vasıtasıyla ulaşmıştır. Bu sebepten başta kelâm âlimleri olmak üzere İslâm âlimleri "*haber*" konusuyla ilgilenmiş, haberi bilginin kaynağı olarak kabul etmeyen Berâhime ve Sümeniyye gibi bir takım fırkalarla münazaralarda bulunmuşlardır. Zira haber bir bilgi kaynağı olarak kabul edilmezse, dinî haberleri bize ulaştıran peygamberin getirmiş olduğu bütün bilgiler ve ondan haber yoluyla nakledilen rivâyetler anlamsız kalacaktır (Hansu, 2008: 71).

Haberin doğruluğunu tespit etmeye yönelik çabaların Hz. Peygamber (s.a.v) zamanında başladığını söylemek mümkündür. Haberin araştırılmasında Kur'ân-ı Kerîm'in fâsığın getirdiği habere dair uyarısı (el-Hucurât 49/6) ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) kendisi adına yalan isnâd edenlerin akîbetini bildirmesi (Buhârî, "İlim", 38) önemli bir etkidir. Nitekim sahâbîlerin birbirlerinden hadis naklederken şahit istedikleri ve bu konuda titiz davrandıkları da vakidir. Örneğin, Hz. Ömer (ö. 23/644) (r.a) hadis nakleden bazı sahâbîlere hadisi kimden işittiklerini sormuş ve bu hususta şahit istemiştir (Müslim, "Âdab", 33; Tirmizî, "İsti'zân", 3). Hz. Ali'nin (ö. 40/661) (r.a) hadis rivâyetinde bulunanlara yemin ettirmesi haberi araştırmaya tabi tutmak bakımından bir diğer önemli örnektir (Tirmizî, "Salât", 298). Sahabîden sonraki nesiller de aynı ehemmiyeti göstermişlerdir. Nitekim Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), "*isnad mü'minin silahıdır. Eğer yanında silahı yoksa nasıl savaşsın?*" sözüyle (el-Bağdâdî, 1991: 42) haber verenlerin araştırılmasının önemine vurgu yapmıştır. Abdullah b. Mübârek, (ö.181/797) "*İsnâd dindedir. Eğer isnad olmasaydı dileyen dilediğini söylerdi*" (el- Bağdâdî, 1991: 41; Müslim, "Mukaddime", 32) sözüyle aynı öneme dikkat çekmiştir. Ancak bu konudaki sahabe tutumu ile ilerleyen dönemlerdeki haberi araştıran âlimlerin habere yaklaşımları arasında fark olduğunu ifade etmek gerekir. Gazzâlî (ö.505/1111) Hz. Ali'nin yemin ettirmesinden yola çıkarak, sahabenin bu yaklaşımını râvîyi yalanla itham için değil; hadisi olduğu hâliyle nakletmek ve râvînin zanna dayanmadan, kesin olarak duyması hâlinde rivâyet etmesiyle ilgili bir tutum olarak değerlendirmektedir. Ona göre sonraki dönem âlimlerinin tutumundaki farklılık; güven ortamının sarsılmasından kaynaklanmaktadır (Gazzâlî, ty: 193).

Haberin sâdık şeklinde vasedilmesinden anlaşılacağı üzere her haber sâdık değildir. Bu sebepten âlimler, haberin ilim ifade etmesi için bazı şartlar öne sürmüşler ve haberi belli taksimlere tabi tutmuşlardır. Genel olarak mütevâtir ve âhâd şeklindeki taksimin yanında mütevâtirin şartları, değeri, âhâd haberlerin değeri ve âhâd haberlerle amel edilmesi gibi konular haber başlığı altında ele alınmıştır.

Her hadis usûlü eserinde haber bahsinin ele alındığını ifade etmek mümkün değildir. Nitekim Râmihürmüzî (ö.360/971) ve Hâkim en-Nîsâbûrî (ö.405/1014) gibi mütekaddimûn hadis usûlcüleri *haberi* konu edinmemişlerdir. Bu bağlamda Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) haber bahsini müstakil hadis usûlü eserinde ilk defa ele almıştır (el-Bağdâdî, 1435: 108). Aynı şekilde İbnü's-Salâh (ö.643/1245) mezkûr hadis usûlcüleri gibi haber taksimine yer vermemiş ve Hatîb el-Bağdâdî'nin haber taksiminden yola çıkarak onun fıkıh usûlcülerinden etkilendiğini, muhaddisin ilgi alanında giren hadislerin âhâd hadisler olduğunu bilhassa ifade etmiştir (İbnü's-Salâh, 1981: 241). Hatîb el- Bağdâdî'den sonra haber bahsini ele alan âlim -daha önce ifade edildiği üzere- İbnü'n-Nefîs'tir.

Çalışmamızın ana konusunu İbnü'n-Nefîs'in hadis usûlü eserinde ele aldığı, haber tanımı, mütevâtir haber ve şartları, âhâd haber ve âhâd haberle ilgili bahisler oluşturmaktadır. Bu çalışma, İbnü'n-Nefîs'in habere yaklaşımı çerçevesinde hadis usûlü açısından ne gibi benzerlik ve farklılıkların içerdiği tespit etmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda müellifin eseri merkezde olmak suretiyle çalışmamıza kaynaklık etmesi bakımından usûl-i fıkıh eserlerinden yararlanılmıştır. Ayrıca müellif ve eser hakkında kısada olsa bilgi verilmesinin çalışmamız adına gerekli ve faydalı olduğu kanaatindeyiz.

İBNÜ'N-NEFİS'İN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE HADİS USÛLÜ ESERİ

Tam adı Alâüddîn Alî b. Ebi'l-Hazm el-Kareşî olan İbnü'n-Nefîs (Safedî, 2000: 182; Ömerî, 2010: 357), küçük kan dolaşımını (pulmonary circulation) keşfetmesiyle meşhur olmuş, h.VII. asırda yaşamış tabip-filozoftur (Ağırakça, 2004: 263). İkinci İbn Sînâ olarak bilinen müellif (Şeşen, 1980: 43), Dımaşk yakınlarında doğmuş ve 687/1288 tarihinde seksen yaşlarında Kahire'de vefat etmiştir (Safedî, 2000:183).

İbnü'n-Nefîs, tıp ilmindeki yetkinliğinin yanı sıra farklı ilim dallarında eser verecek kadar velûd bir âlimdir. O, Dımaşk medreselerinde mantık, felsefe ve Arapça ilimlerinin yanı sıra şer'î ilimleri tahsil etmiş, tıp ilmini ise dönemin meşhur hekimi Mühezzebüddîn ed-Dahvâr (ö. 628/1230)'dan almıştır (Ömerî, 2010: 387). Şâfiî tabakât kitaplarında zikri geçen İbnü'n-Nefîs, aynı zamanda Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin Şâfiî fikhına dair meşhur eseri *et-Tenbîh*'e şerh yazmış (Sübkî, 1964: 305; Kâdî Şühbe, 1987: 187) ve Kahire'de Mesrûriyye Medresesi'nde fıkıh dersleri vermiştir (Ömerî, 1423: 358). Keskin ve mükemmel zekâyâ sahip olan İbnü'n-Nefîs'in (Suyûtî, 1967: 542) ilmi derinliğinden dolayı eserlerini te'lif ederken herhangi bir kaynağa başvurmadan yazdığı; kendisine uçları açılmış kalemler getirildiği ve

kalem açmakla vakit kaybetmekten imtina ettiği rivâyet edilmektedir (Nuaymî, 1977: 131; Kâtip Çelebi, 2010: 345). Tıpla ilgili birçok eser veren İbnü'n-Nefis, fıkıh, fıkıh usûlü, hadis usûlü ve felsefî risâle (roman) türünde te'lifler vermiştir (Safedî, 2000: 182). Fıkıh ve fıkıh usûlüne dair eserleri günümüze ulaşmayan İbnü'n-Nefis'in hadis usûlüne dair yegâne eseri günümüze ulaşmıştır.

İbnü'n-Nefis'in *el-Muhtasar fî ilmi usûli'l-hadisi'n-nebevî* adlı eseri hadis usûlüne dair muhtasar bir eserdir. Suyûtî, *el-Bahrü'llezî zehar fî şerhi elfıyyeti'l-eser*'de eserin İbnü's-Salâh'ın muhtasarı olduğunu kaydetmektedir (Suyûtî, 1999: 237). Ancak kanaatimize göre bu zayıf bir ihtimaldir. Nitekim İbnü'n-Nefis, eserinin yazma sebebini zikrederken belli bir eserin muhtasarı olduğuna dair herhangi bir kayıta bulunmamıştır (İbnü'n-Nefis, 1991: 93). Eseri neşredenler tarafından da böyle bir bilgi aktarılmamaktadır. Birçok âlime ismen atıfta bulunmaktan çekinmeyen İbnü'n-Nefis, eserinin hiçbir yerinde doğrudan İbnü's-Salâh'a atıfta bulunmamıştır. Öte yandan her iki eser arasında muhteva açısından oldukça ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Nitekim İbnü's-Salâh eserine sahîh hadisin tanımıyla başlarken; İbnü'n-Nefis, eserine ilimler tasnifiyle başlamakta ve ardından İbnü's-Salâh'ın değinmediği haberin tanımı ve çeşitleri gibi bir takım konulara değinmektedir. Müellif, İbnü's-Salâh'ın eserinde ele aldığı garîb hadis, âlî ve nâzil isnâd, esmâ' ve künâ, mu'telif ve muhtelif, râvîlerin beldeleri gibi birçok konuya değinmemiştir. Eser, Yusuf Zeydân ve Ammâr Tâlibî tarafından neşredilmiştir.

HABERİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Sözlükte bir şeyin hakikatini, içyüzünü bilmek, sınamak ve yoklamak anlamlarına gelen haber, h-b-r kökünde türemiş bir isimdir (İbn Manzûr, 1990: 226, Isfehânî, 2009: 273). Haber aynı zamanda ilim anlamına gelmektedir. Nitekim Allah'ın el-Alîm anlamındaki el-Habîr ismi, Allah'ın görünen ve görünmeyen her şeyin bilgisine sahip olduğunu ifade etmektedir. İlimle alakalı olması ve ilme ulaştırması bakımından imtihana aynı kökten ihtibâr denilmiştir (Ebü'l-Bekâ, 1998: 114).

Haberin terim manasına gelince, bu hususta birçok tanım yapılmıştır. Bu tanımları iki madde de ele almak mümkündür. Buna göre haber:

1) “Kendisine doğru veya yalanın dâhil olabildiği söz” (Bâkılânî, 1987: 433) şeklindeki tanımdır. Aynı zamanda mütekellim usûlcülerinin çoğunun katıldığı bu tanım, tenkit edilen tanımdır. Zira tanımdaki “ev/ ۱ (veya)” edatının şüphe ifade etmesi nedeniyle tariflerde kullanılmaması gerektiği öne sürülmüştür (el-Bacî, 1986: 318).

2) “Doğru ve yalan olma ihtimali bulunan söz” (Cürcânî, 2003: 101; Tehânevî, 1996: 738) şeklindeki tanım ise çoğu Arap dil âlimlerinin katıldığı tanımdır (Ebü'l Bekâ, 1998:415). Birinci tanımda olduğu gibi bu tanıma da belli bazı tenkitler yöneltilmiştir. Buna göre bu tanımda “ve ۱” edatından dolayı iki zıt bir aradadır, bu nedenle bu tanım doğru değildir. Âmidî (ö. 631/1233) bu tanıma dört yönden tenkit yöneltilmektedir (Âmidî, 2003: 11-12). Ebu Velîd el-Bâcî, bu tanımların

yukarı ifade edilen tenkit noktasına dikkat çekerek haberi *vasıf* olarak tanımlamaktadır (el-Bâcî, 196: 318).

Bu tanımlar üzerine tam bir ittifak olmamakla beraber, dilciler tarafından yapılan doğru ya da yalan olma ihtimali bulunan haber tanımı, usûl bilginleri tarafından benimsenen bir tanımdır. Haberin bu şekilde tarif edilmesine çeşitli yönlerden eleştiriler yöneltilmişse de; buna rağmen söz konusu tanım en çok benimsenen tanım olarak gözükmektedir (Öğüt, 2003: 17).

Muhaddislerin haberle ilgili görüşlerine gelince; Hatîb el- Bağdâdî, haberi kendisine doğru veya yalanın dâhil olabileceği söz şeklinde tanımlamıştır (el-Bağdâdî, 1435: 108).

Bedreddîn İbn Cemâa'ya (ö. 733/1333) göre haber ya doğrudur ya yalandır. Tercih edilen görüşe göre üçüncü bir ihtimal yoktur. Haber, vakiya uygunsuzsa doğru, uygun değilse yanlıştır. Muhbir, haber verdiği şeye inansa da inanmasa bu durum habere tesir etmez (İbn Cemmâa, 2012: 68).

İbn Hacer (ö.852/1449), muhaddislere göre haberin hadis ile eş anlamlı olduğunu; ancak hadis ile haber arasında umum-husûs ilişkisi olduğunu ifade etmektedir. Buna göre her hadis haber olmakla beraber her haber hadis değildir (İbn Hacer, 2000: 41).

Haber hakkındaki tanımların bir kısmı genel olarak aktarılmaya çalışıldı. Muhaddislerin bu konuya usûl-i fıkıhçılar gibi ayrıntılı tanımlara gitmediğini ve çoğu muhaddisin bu konuyu eserlerinde ele almadığını söylemek mümkündür.

İBNÜ'N-NEFİS'E GÖRE HABER VE ÇEŞİTLERİ

İbnü'n-Nefis'e göre haberin, zatı itibara alındığında doğru ve yalandan başkasına ihtimali olamaz. Haber hârici bir etkenle doğruluğu bilinen (ma'lûmu's-sıdk) ve yalan olduğu bilinen (ma'lûmu'l-kizb) şeklinde iki türdür. Doğruluğu bilinen haber, muhbirin doğruluğuyla sabit olur. Buna göre Allah Teâlâ'nın indirmiş olduğu vahiy, Hz. Peygamber'in (s.a.v) sözleri, ümmetin icmâsı ve ma'sûm imâmın sözleri ma'lûmu's-sıdk haberin kapsamında bulunan haberlerdir (İbnü'n-Nefis, 1991: 99).

Sadık Haberler (Ma'lûmu's-Sıdk)

İbnü'n-Nefis'e göre karinelerle desteklenmiş haber (الخبر محتف بالقرائن), doğruluğu bilinen haberler arasındadır. Müellif bu konuyu izah etmek adına şu örneği verir: "Bir çocuk, üstü başı parçalanmış, saçları dağılmış bir şekilde babasının öldüğünü haber verdiğinde, o sırada evinden ağıtlar yükseliyor ve evin önünde naaş bulunuyorsa biz bu durumda haberin doğruluğuna inanırız" (İbnü'n-Nefis, 1991: 100). İbnü'n-Nefis'e göre bir haberin doğruluğunu gösteren bazı karinelerle desteklenmesi haberin muteber olması için önemli bir hususiyettir. O, bu şekildeki haberleri bedîhî ve nazarî şeklinde ikili bir taksime tabi tutmaktadır. İbnü'n-Nefis, ikinin dördün yarısı veya bütünün parçadan büyük olmasını, doğruluğu bedîhî olan

haber örnekleri arasında zikrederken; nazari yani istidlâl yoluyla ulaşılan habere ise şu önermeyi vermektedir: “Bizim bir yaratıcımız varsa, o hâlde âlem muhdestir (İbnü'n-Nefis, 1991: 100). Bu tarz haberler nazari haberlerdir.

Yalan Haberler (Ma'lûmu'l-Kizb)

İbnü'n-Nefis, yalan haberleri -doğruluğu bilinen haberde olduğu gibi- bedihî ve nazari olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Nazari habere Allah'ı yaratılanlara benzeten Müşebbihe'nin iddialarını örnek veren müellife göre Allah'a teşbih izafet etmek imkânsızdır. Ancak bu tarz haberlerin yalan olduğu nazarla sabittir. İbnü'n-Nefis, bedihî habere ise, cüzün parçadan büyük olması örneğini vermektedir. İbnü'n-Nefis'e göre bu tarz haberler yalan olduğuna delâlet eden karînelerle kuşatılmıştır. Yine müellif karinelerle bir haberin yalan olabileceğinin örneklerini serdetmektedir. Örneğin; Hz. Peygamber'in (s.a.v) bi'setinden önce biri peygamber olduğunu iddia etse ve herhangi bir mucize getirmese biz onun yalan olduğuna hükmederiz. Hz. Peygamber'den (s.a.v) sonra da yine biri peygamber olduğunu iddia etse ve mucize zannettiği şeyleri öne sürse de biz o haberin yalan olduğuna hükmederiz. Çünkü Hz. Peygamber'in (s.a.v) son peygamber olduğunu biliriz (İbnü'n-Nefis, 1991:101).

İbnü'n-Nefis'e göre önemli ahkâm konularında tek kişinin getireceği haberler yalan haberin kapsamındadır. Müellifin bu yaklaşımı Hanefi usûlcülerinin umûmu'l-belvâ yaklaşımına benzemektedir. Hanefiler dışındaki usûlcülerin çoğunluğuna göre, senedi sağlam olduktan sonra, rivâyetin umûmu'l belvâda âhâd olarak nakledilmesi haberin sıhhatine ve onunla amel edilmesine mani değildir (Dûserî, 2000: 194; Gül, 2018: 227). Hanefi usûlcüleri gibi konuya yaklaşan İbnü'n-Nefis, umûmu'l belvâ'da tek kişinin haberini delil olarak kabul etmez. Hatta ona göre bir kişi sadık olmakla meşhur olsa bile kendisinden başka haberi nakleden bulunmazsa söz konusu haberin yalan olduğuna hükmedilir (İbnü'n-Nefis, 1991: 101).

İbnü'n-Nefis'e göre bir kişi Hz. Peygamber (s.a.v) cuma namazını neshetmiştir, derse umûmu'l-belvâ kapsamında haberin yalan olduğuna hükmedilir. Çünkü bu haber dinde önemli, büyük bir haberdir. Söz konusu önemli haberde bir kişinin teferrüd etmesi muhâldir. İbnü'n-Nefis, yine bu konuda bazı örnekler zikretmektedir. Söz konusu örnekler ise şunlardır: “Eğer bir kişi bir bölgede sağanak yağış yağdığını iddia etse ve hemen ardından o bölgede yağmurun yağdığına dair emareleri bulmazsak; bu durumda o haberin yalan olduğuna hükmederiz. Yine eğer biri kralın askerlere surları yıkmalarını emrettiğini söylese, daha sonra bu haber kimse tarafından nakledilmese ve bu habere dair bazı emareler de yoksa biz haberin yalan olduğuna hükmederiz (İbnü'n-Nefis, 1991: 101). Şâfiî olan müellif bu konuda habere Hanefi usûlcüler gibi yaklaşmış ve haberin önemli bir konuda tek kişi tarafından nakledilmesini; söz konusu haberin yalan olduğunu destekleyen bir karine olarak değerlendirmiştir.

MÜTEVÂTİR HABER VE DEĞERİ

Sözlükte çift sayının zıddı olan v-t-r kökünden türeyen ve ard arda gelmek anlamındaki tevâtere fiilin ismi faili olan mütevâtir, ıstılahta yalan söylemeleri mümkün olmayan bir topluluğun sözleriyle sabit olan haber şeklinde ifade edilmektedir (Râgıb el-İsfahânî, 2009: 853). Sadık haberin kapsamında değerlendirilen mütevâtir haber, doğruluğu bizzat kendisiyle sabit olan haberdir (Apaydın, 2006: 208). Mütevâtir haberin ne zaman terim anlamında kullanıldığına dair kesin bir tespit olmamakla beraber, mefhûm olarak h.II. asrın başlarından itibaren var olduğuna dair bilgiler mevcuttur. Bu bilgilere göre merdûd ve makbûl haberin özelliklerini ilk defa ele alan Mu'tezile'nin kurucusu Vâsıl b. Atâ'dır (ö. 131/748) (Hansu, 2008: 71).

İbnü'n-Nefs'in aklın yalan üzerine birleşmelerini engelleyecek sayıdaki topluluğun haberi şeklindeki tanımı ulema arasındaki yaygın olan mütevâtirin tanımıdır. Mütevâtir haber kat'î ilim ifade etmekle beraber, Berâhime ve Sümeniyye bir takım fırkalara göre galib-i zan ifade etmektedir. Müellif mütevâtir haberin Horasan'ın varlığı gibi mevcudatla müteallık konularda ilim ifade edeceğini; ancak geçmiş olaylarla ilgili tıpkı İmâm Şafî'nin varlığı gibi haberlerin zan olduğunu öne sürenlere işaret etmektedir. Ka'bî (ö. 319/931) ve Ebü'l-Hasen el-Basrî (ö. 436/1044) gibi Mu'tezilî âlimler mütevâtir haberin nazârî ilim olduğuna dair görüşlerini aktaran müellif, cumhura göre mütevâtir haberin kat'î ilim ifade ettiğini aktarır. Ona göre de mütevâtir haber mutlak ve zarûrî ilim ifade eden haber çeşididir (İbnü'n-Nefs, 1991: 106).

Şartları

İbnü'n-Nefs, mütevâtir haberin tahakkuk etmesi için bir takım şartları eserinde sıralamıştır. Bu şartlar haberi veren (muhibir), haberi duyan (sâmi') ve haberin kendisiyle ilgilidir. Bu şartların bir kısmı hadis usûlü eserlerinde zikredilirken bazı şartlar zikredilmemektedir. İbnü'n-Nefs'in eserinde zikredilen şartlar şunlardır:

- 1) Haberi duyan kişinin ilim ehlinde olması gerekir. Zira ilme ehil olmayan kişinin ilme vakıf olması da mümkün değildir. Bu sebeptendir ki; muhibirin mecnûn, gâfil, mümeyyiz olmayan çocuk ve sarhoş gibi birtakım sıfatlardan uzak olması gerekmektedir (İbnü'n-Nefs, 1991: 107). Bu şart hadis usûlü eserinde zikredilen bir şart olmamakla beraber fıkıh usulünde zikredilen bir şarttır (Zerkeşî, 1988: 237; Şevkânî, 2000: 247). Haberi dinleyen kişi her ne kadar dinleyici konumunda olsa bile haberi başkalarına aktarma hususunda muhibir konumundadır. O sebeple dinleyicinin akıllı olması, gafil olmaması haberin sıhhatli bir şekilde aktarılması için önemli bir husus olduğu ortadadır.
- 2) Dinleyende haber verilen şey hakkında kendisinde önceden zorunlu bir bilginin olmaması gerekmektedir (İbnü'n-Nefs, 1991: 107). Usûlcülere göre elde edilen bir şeyin tekrar elde edilmesi mümkün olmadığından

(تحصيل الحاصل محال) bir bilginin ilim ifade etmesi için dinleyende zarûrî olarak bilinmemesi gerekir (Râzî, 1997: 258; Zerkeşî, 1988: 237).

İbnü'n-Nefis haberi işitenlerin özelliği bağlamında Şerîf Murtezâ'nın (ö. 436/1044) haberi işitende şüphe olmaması gerektiğini dair görüşünü aktarmaktadır (İbnü'n-Nefis, 1991: 107-108). Ona göre Hz. Alî'nin imâmeti hususunda mütevâtir haber vardır. Ancak bu haber mütevâtir olmasına rağmen bazı kimseler için şüpheden dolayı bilgi ifade etmemektedir. Şerîf Murtezâ'ya göre eğer haberi işiten kimsede gelenekten gelen ve yeni duyduğu haberin aksine bir inanç yoksa mütevâtir haberle kendisine ulaşan haber bilgi ifade etmektedir. Ancak mütevâtir haberin getirdiği hükme zıt bir inanç kendisinde önceden bir gelenek olarak bulunuyorsa o zaman mütevâtir haberin getirmiş olduğu hükmün bilgisel değeri yoktur (Bozkurt, 2007: 92). İbnü'n-Nefis, Şerîf Murtezâ'nın söz konusu görüşünü zarûrî ilimleri ortadan kaldıramaz kaidesi gereğince fâsid olarak değerlendirmektedir. (İbnü'n-Nefis, 1991: 108; Zerkeşî, 1988). Eğer haber mütevâtir ise haberi işitendeki şüphe o haberin mütevâtir olmasını engelleyen bir durum değildir.

- 3) Haberin mümteni' yani imkânsız olmaması gerekir. İbnü'n-Nefis buna şu örneği verir: Örneğin âlemdeki bütün insanlar, iki sayısının tek olduğunu söylese bile buna itibar edilmez. İbnü'n-Nefis mantıkî bir yol çizerek mütevâtirin mümkinât dâhilinde olması gerektiğine vurgu yapmıştır (İbnü'n-Nefis, 1991: 109).
- 4) Haber verenlerin haber verdikleri şey hususunda kesin bilgiye sahip olmaları gerekmektedir. Eğer haber verenler zanna dayanarak haber verirlerse bu ilim ifade etmez (İbnü'n-Nefis, 1991: 109).
- 5) Haber, müşahedeye dayanmalı ya da müşahade edenler tarafından aktarılmalıdır. İbnü'n-Nefis bu hususta âlemin hudûsu örneğini vermektedir. Ona göre eğer âlemdeki bütün insanlar, âlemin muhdes olduğunu haber verseler dahi bu bilgi kat'iyet ya da zan açısından bir şey ifade etmez (İbnü'n-Nefis, 1991: 109). Zira söz konusu haber salt aklî kaziyeye ve istidlâl dayanmasından dolayı bir başkası tarafından yine istidlâl yoluyla aksi öne sürülebilir. Bu durumda salt aklî kaziyeye dayanan haberler zarûrî ilim ifade etmemelerinden dolayı mütevâtir haberden sayılmazlar (Koçyiğit, 1971: 23).
- 6) Haber şahitlerin sahih hakiki müşahedelerine dayanmalı, hissini yanılmasına dayanmamalıdır. Bu sebepten Hristiyanların Hz. İsa'nın çarmıha gelme haberlerine iltifat edilmemelidir. Çünkü onlar hislerinde yanılmışlardır (İbnü'n-Nefis, 1991: 109).
- 7) Haber verenlerde sözlerine güvenilecek vasıfların olması gerekmektedir. Bu bağlamda haber verenler lanetleşenler (متلاعنين) ve ikraha maruz kalanlardan (مكروهين) ise bu durumda o habere iltifat edilmez (İbnü'n-Nefis, 1991:109). Hadis usûlü eserlerinde zikredilmeyen bu şart bazı fıkıh kitaplarında değinilen bir şarttır. (Zerkeşî, 1988: 232; Şevkânî, 2000: 244). Bilindiği

üzere lanetleşmenin meşhur örneği karı ile koca arasında geçen kocanın karısına zina isnad etmesi üzerine olan lanetleşmedir. Koca, karısının zina ettiğini, karısı ise zina etmediğini iddia edip, karşılıklı yemin edip lanetleşirler. Bu durumdan iki taraftan birinin yalan söylediği sabit olur. Dolayısıyla yalan söylenilmesi ihtimalinden dolayı lanetleşenler arasından haber almak uygun değildir. Mukreh ise bir kişinin tehdit ve zorbasıyla haber vermelerinden dolayı bu vasıfta olan birinin haberine itibar etmek doğru değildir.

- 8) Haber verenlerin sayısı aklın yalan üzerine birleşmelerini mani olacak çoğunlukta olması gerekmektedir. Mütevâtir haberin tanıma giren bu şart hadis âlimleri tarafından da zikredilen bir şarttır (İbn Hacer, 2000: 43). Ancak bu şarttaki çoğunluğun keyfiyeti hususunda bir takım ihtilaflar bulunmaktadır. İbnü'n-Nefis'e göre bu ihtilaflar şunlardır: Kimisine göre bu sayı en az beş olmalıdır. Bu sayının altında olması zan ifade etmektedir. Ancak bu görüşte olanlara göre şahitlerin tezkiyesinden sonra durum değişebilir. İbnü'n-Nefis, Bâkılânî'nin (ö. 403/1013) dördün yeterli olmadığına beşte ise tereddütte kaldığına (Bâkılânî, 1987: 439-440) dair sözlerini bu meyanda nakletmektedir (İbnü'n-Nefis, 1991: 109). Enfâl sûresinin altmış beşinci âyetine dayanarak bu sayının yirmi, Şâfi mezhebine göre Cuma namazının kırk kişiyle kılınabilmesinden dolayı bu sayının kırk, Hz. Mûsâ'nın kavminden yetmiş kişi seçmesinden dolayı bu sayının yetmiş olduğu ifade edilmiştir. Sayı hususundaki ihtilafa ulemanın çoğunluğu itibar etmemektedir. İbnü'n-Nefis aynı şekilde mütevâtir için belli bir sayının münhasır kılınmaması gerektiği görüşündedir. Çünkü ona göre vakıa muhbirin ve sâmi'nin ahvalinin farklı olmasından dolayı belli bir sayıya hasredilmemesi gerekir. (İbnü'n-Nefis, 1991: 109-110)
- 9) İbnü'n-Nefis'in mütevâtir haber için öne sürdüğü bir diğer şart etrâf ve vesâitin eşit olmasıdır. Bu, mütevâtir haber için şart koşulan şartların her tabaka da aynı olması anlamına gelmektedir. İbnü'n-Nefis, Bâkılânî'nin bir kişi için hâsıl olan ilmin diğer bütün şahıslar içinde ilim ifade edeceğine dair görüşünü bu başlıkta eleştirir. Müellif İbnü'n-Nefis'e göre haber verenlerin doğruluğunu ve yalan üzerine ittifak etmediklerine dair belli bazı karinelerin olması gerekir. Söz konusu bu karineler herkeste farklılık arz edebilir (İbnü'n-Nefis, 1991: 110).
- 10) İbnü'n-Nefis, mütevâtir haberin şartı için muhbirlerin nesep din ve mekânlarının farklı olmasını, haber verenlerin adaletli ve Râfîzîlerin iddia ettiği gibi masum imâmlardan olması gerektiğini öne sürenlerin beyanlarını batıl olarak nitelemektedir. (İbnü'n-Nefis, 1991: 111).

İbnü'n-Nefis'in zikrettiği bu şartlarının bazılarını usûl-i fıkıh eserlerinde geçtiğini görmekteyiz. İbnü'n-Nefis'in bu yaklaşımından yola çıkarak onun habere bir muhaddis gözüyle değil de bir usûl-ü fıkıhçı gözüyle baktığını söylemek mümkündür. Zira zikri geçen şartların çoğunluğu hadis usûlü eserinde geçmemektedir.

İLİM İFADE EDEN DİĞER HABERLER

Mütevâtir haberden sonra, *fi tahkiki'l kelâmi fi bakıyyeti'l ahbari'l muftideti li'l- 'ilmi* adı bir başlık açan İbnü'n-Nefis, Allah Teâlâ'nın haberinde yaratıcıyı ve kelâmını bilen herkes için vahiyde yalanın muhâl olacağını ifade etmektedir. Ona göre bu haber bedihî olmaya en yakın bilgidir (İbnü'n-Nefis, 1991: 112)

İbnü'n-Nefis, *er-Risâletü'l- Kâmilîyye'de* nübüvvetle ilgili zikrettiği bazı hususları (İbnü'n-Nefis, 2000: 163) *el-Muhtasar*'ında da dile getirir. Ona göre Hz. Peygamber'in (s.a.v) haberini (haber-i resul) yalanlamak imkânsız olmasaydı, peygamber olarak gönderilmesinde bir fayda olmayacaktı. İbnü'n-Nefis'e göre peygamberin faydası insanlara Allah'ı tanıtmak, ahiret hayatını, cennet nimetleri ve cehennem azabı gibi birtakım haberleri insanlara iletmesidir. Bu sebepten Hz. Peygamber'in (s.a.v) sözlerinin doğru olması gerekir. Eğer peygamberlerin yalan söylemesi caiz olmuş olsaydı bütün haberlerinin yalan olmasını gerekecekti. Bu durum, risâleti nefy eden bir durumdur. Ona göre ilim ifade eden diğer bir haberde ümmetin icmâ'sıdır (İbnü'n-Nefis, 1991: 113).

Muttefekun Aleyh Hadislerin Kat'iliği Meselesi

Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim (ö. 261/875)'in ittifak ettiği hadisler hususunda icmânın olduğuna dair bir takım mülâhazalar, bazı hadis usûlü eserlerinde değinilen meselelerden biridir. İcmânın Sahîhayn'daki hadislerin sıhhati hususunda mı yoksa amel edilebilme üzerine mi olduğu ise bu konunun tartışma odağıdır. Nitekim İbnü'n-Nefis, Sahîhayn'daki haberlerin sübûtunun kati olduğuna dair ümmet icmasının bulunduğunu söyleyen bir grubun olduğunu, icmanın ancak amel edilebilme üzerinde olduğunu ifade ederek eleştirmektedir (İbnü'n-Nefis, 1991: 115). Bu görüşte olan muasırı İbnü's-Salâh'a göre hadislerin kat'î olduğuna dair bir icmâ vardır (İbnü's-Salâh, 1986: 28). Ancak Nevevî'nin belirttiğine göre çoğu âlim mütevâtir olmadıkça Sahîhayn'daki hadislerin zan ifade edeceğini görüşündedirler. Nitekim Bâkılânî (ö. 403/1013) Gazzâlî, Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210) ve Âmidî gibi âlimler de ümmetin kabul gördüğü âhâd haberin sıhhat açısından kat'iyet ifade etmeyeceğini husûsen belirtmişlerdir (İbn Neccâr, 1993: 351).

İbnü'n-Nefis'in bu konudaki görüşü ise şöyledir: “Şuan elimizde olan haberlerin (hadislerin) bir grubun iddia ettiğinin aksine mutlak ilim ifade etmeyeceğini düşünüyoruz. O grubun görüşüne göre; İmâm Buhârî ve Müslim'in ittifak ettiği bütün hadislerin sıhhati kat'îdir. Doğrusu ise böyle değildir. Çünkü ittifak, bu hadislerle amel edilebilirlik üzerinedir. Bu durum onun maznûnu's-sıhha yani kuvvetle sahih olmasına zarar verecek bir durum değildir (İbnü'n-Nefis, 1991: 115). İbnü'n-Nefis, bu konuya netlik getirmek adına fikhî bir takım örnekler vermektedir. Müellife göre Allah kullarını yakînî ilme icbar etmemiştir. Bu hususta muteber olan beyyinelerdir. Bu sebeple bir elbise alındığında hemen yıkanmasa -ki o elbiseye necaset bulaşma ihtimalide söz konusudur- o elbiseyle namaz kılınsa, o

namaz sahih olur. Çünkü bu hususta itibara alınan galib-i zandır. Şeriatta bunun örnekleri çokça bulunmaktadır (İbnü'n-Nefis, 1991: 115).

İbn Hacer ise İbnü'n-Nefis'in görüşünde onlara şu şekilde değinmektedir: İttifakın Sahihayn'daki hadislerin sıhhati üzerine değil de onlarla amel etmenin gerekliliği üzerine olduğu söylenilirse biz bu görüşü şu şekilde men ederiz: Âlimler Buhârî ve Müslim'in kitaplarına almadığı her sahîh hadisle amel etmenin gerekliliğine icma etmiştir (İbn Hacer, 2000: 35).

Tartışma, -ister sıhhat üzerine, ister amel etme üzerine bani edilsin- ortada söz konusu bir fikir birliğinin bulunduğunu göstermektedir. Ancak kanaatimize göre bu fikir birliğinin tam anlamıyla pratikte yansımalarının olmadığıdır. Zira fıkıh âlimleri hadisleri değerlendirirken kendi kıstaslarına uygun gördükleri hadislerle amel etmişlerdir. Nitekim "kim oruç borcuyla ölürse, velisi onun yerine tutar" (Buhârî, "Savm" 42, Müslim, "Sıyâm" 153) hadisi Sahihayn hadisi olmasına rağmen Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî âlimler tarafından başkasının yerine oruç tutulamayacağı görüşü ağır basmaktadır (Özcan, 2014: 261). Bu sebeple bu konuda tam bir icmadan bahsetmek güçtür.

Haber-i Vâhidle Amel Meselesi

Haber-i vâhid, fıkıhın tedvin edilmeye başlandığı II. yüzyılın ilk yarısından önce bir kişinin bir kişiden rivâyeti anlamında kullanılırken bu tarihten itibaren mütevâtir haber seviyesine ulaşılmayan haberleri ifade etmek için tercih edilmiştir (Ertürk, 1999: 350). Buna göre haber-i vâhid, bir iki veya daha çok kişinin rivayet ettiği mütevâtir ve şöhret seviyesine ulaşmayan hadis/haberdir (Cürçânî, 2003: 101).

Haber-i vahidin ilim mi zan mı ifade ettiğine dair dair münakaşaların olduğunu ve genel bir çerçeve sunmak adına bazı mülahazaları kısaca aktarmak istiyoruz. Bu görüşlerden birine göre âdil bir kişinin yine kendisi gibi âdil kişilerden aktardığı haberler hem ilmi hem de ameli gerektirmektedir. Haber-i vahidin ilim gerektirmediğini vurgulayanlarda olmuştur. Hanefîler, Şâfiîler ve Mâlikîlerin çoğunluğu olmak üzere Mutezile ve Hariciler bu görüştedirler (İbn Hazm, 1983: 119). Kelâm âlimlerinin büyük çoğunluğu ise, akâid konularında haber-i vâhidin ilim ifade etmediğini, zan ifade ettiğini, zannî bilgilerin ise akâid konularında tek başına delil olamayacağı hususunda bir ittifak etmişlerdir (Topaloğlu & Çelebi, 2013: 204; Pınar, 2015: 43). Bu bağlamda haber-i vâhidlerin ilim ifade edip etmemesinin yanında amel meselesi de tartışılan diğer bir noktadır. İbnü'n-Nefis'in müstakil başlıkta ele aldığı haberi vahidle amel meselesine değinmek istiyoruz.

İbnü'n-Nefis, haber-i vâhid zan ifade eder, zanda hakikat namına bir şey ifade etmediğine göre nasıl olur da şeriatta onunla amel etmek caiz olur? sorusunu başkasının ağzından sormakta ve konuyla ilgili görüşlerini izah etmektedir. Müellife göre Hz. Peygamber (s.a.v) Allah'tan gelen bilgileri tebliğ etmesiyle emrolunmuştur (İbnü'n-Nefis, 1991: 119). Eğer haber-i vahidler ilim ifade etmemiş olsalardı, Allah'ın kullara karşı hücceti olan tebliğ, vuku bulmamış olurdu. Hüccet

ise sadece ilim ifade eden bir şeyle olduğuna göre haber-i vâhid bu açıdan ilim kapsamına girmektedir (Koçkuzu, 2014: 113).

İbnü'n-Nefis haber-i vâhidle amel edilme sebebini zaruret ilkesiyle açıklamaktadır. Ona göre şehâdet, fetvâ ve dünyevî işler, tıpkı eve girilme izninde olduğu gibi haber-i vahide dayanmaktadır. Bu gibi durumlarda insanların mütevâtir habere dayanması zor ve meşakkatlidir. Bu hususta ulema arasında ittifak vardır (İbnü'n-Nefis, 1991: 119). Nitekim insan davranışlarını kesin bir bilgiye dayandırmak imkânsız görülmüştür. Şayet bu tür davranışların gerçekleştirilmesi ve organize edilmesi önemli ölçüde veya kısmen mütevâtir gibi bir epistemik kategoriye bağlansaydı, insan hayatıyla ilgili düzenlemeler yapmak neredeyse imkânsız hale gelecekti. Bir fıkıhçının söylediği gibi hukuki meselelerde ve insanın davranışlarıyla ilgili hukuki düzenlemelerde kesinlik nadiren bulunur (Hansu, 2008: 66).

Müellife göre şer'î hükümlerde Hz. Peygamber (s.av) bütün insanlara hükümleri bildirmek için gönderilmiştir. Söz konusu hükümleri şifâhen herkese bildirmesi mümkün değildir. Bu durumda tebliğ için bazı elçilerin gönderilmesi gerekir. Bu elçileri her bölgeye tevâtürü sağlayacak sayıda göndermesi de mümkün değildir. Bu sebeplerden dolayı tebliğ, âhâd haber vasıtasıyla gerçekleşmek durumundadır. Bu da âhâd haberle amel edilme ihtiyacını doğurmaktadır. Aksi takdirde elçilerin tebliği gerçekleşmemiş olur. Bu sebeplerden dolayı şeriatta/ amelde haberin yakînî olması aranan bir şart değildir (İbnü'n-Nefis, 1991: 119).

İbnü'n-Nefis Allah'ın sıfatı gibi yakînî ilme ihtiyaç duyulan mevzularda, âhâd haberin ilim ifade etmemesi ve bu bahislerde zannın câiz olmamasından dolayı bu tarz haberleri tebliğ etmek nasıl mümkün olabilir? sorusuyla bu yönün akâidle ilgili veçhini ele almaktadır. İbnü'n-Nefis'e göre Allah'ın sıfatları gibi konularda âhâd habere itibar etmek mümkündür. Ancak ona göre bu haberlerin belli bazı özellikleri haiz olması gerekmektedir. Buna göre bu haberler aklî burhanlarla kuşatılması gerekir. Ona göre kendisinde fetânet bulunan bir kişi gerekli burhâna vakıf olur ve müstefâd akıl(kazanılmış akıl, bilfiil bilgi) yoluyla haberin Hz. Peygamber'den (s.a.v) geldiğine dair kesinlik hâsıl olmaktadır. Eğer bu konuda herhangi bir ilim oluşmadıysa, bu konudaki en önemli merci olan Hz. Peygamber'e (s.a.v) danışılması gerekmektedir. İbnü'n-Nefis bu açıklamadan sonra Hz. Peygamber'in (s.a.v) şer'î hükümlerin hepsinin ilmî mi olduğuna dair bir soruyu cevaplamaktadır. Ona göre her hükmü akılla bilmek mümkün değildir. Ayrıca insanlara burhân yoluyla araştırmaya tutmak meşakkatlidir. Bu durum, insanların işlerini zorlaştırır, bu durumda insanlar şehir-medeniyet imar etmek gibi bir takım işlerden geri kalmaktadır. Bu sebeple Şâri' hükümlerde zan ile yetinmiş ve yakîn ilim gerektiren mevzularda aklî burhanlara işaret etmiştir. Bu durumda tevakkuf edilmesi gerekir. Böylece bütün ahkâmın insanlara tebliği de tamamlanmış olur (İbnü'n-Nefis, 1991: 120).

SONUÇ

İbnü'n-Nefis'in *el-Muhtasar fi ilm-i usûli'l-hadîsin-nebevî* adlı eseri hadis usûlüne dair bir tabip filozofun ilk tel'îfi olma özelliğini haizdir. Eserin bu özelliğinin yanı sıra eser haber bahsiyle birçok hadis usûlü eserinden ayrılmaktadır. Nitekim hadisçiler haberi Hz. Peygamber'in (s.a.v) veya ahabın söz ya da işlerini kapsamında ele alırken; kelâm ve usûl-ü fıkıhçılar haberi daha umûmî bir şekilde ele almışlardır. İbnü'n-Nefis hadis usûlü eserinde "haber"i umûmî bir şekilde ele almış ve birçok hadis usûlü eserinde değinilmeyen noktalara işaret etmiştir. Haber taksiminde bedîhî, nazarî ve müstefâd akıl gibi mantık terimlerini kullanan İbnü'n-Nefis, kendisinden önceki hadis usûlcülerinden bu yönüyle ayrılmaktadır. İbnü'n-Nefis'in mantık ve felsefe gibi ilimlerle ilgilenmesi onun bu üslûbunda etkili olmuştur.

İbnü'n-Nefis, mütevâtirin şartları bahsinde, hadis usûlü eserlerinde referansını bulamadığımız bazı şartları zikretmiş ve bu şartların fıkıh usûlü eserlerinde zikredilen şartlar olduğunu tespit edilmiştir. İbnü'n-Nefis'in elimize ulaşmasa da fıkıh usûlüne dair eser yazdığı bilinmektedir. Şayet bu eser elimize ulaşmış olsaydı, İbnü'n-Nefis'in bu taksimi hakkında etraflıca malumata ulaşılmış olacaktı. Ancak müellifin fıkıh usûlcülüğüyle temayüz ettiğini ifade etmek gerekir. Şâfiî fakîhi olan İbnü'n-Nefis, umûmu'l-belvâ hakkındaki görüşleri Hanefî fukahânın görüşleriyle birebir örtüşmesi ve daha çok fıkıh usûlü eserlerinde ele alınan bu konuyu hadis usûlü eserinde yer vermesi de dikkat çekicidir. Ayrıca herkesin muttali olması gereken bir konuda tek bir kişinin haberini kabul etmeyen İbnü'n-Nefis, Hz. Peygamber döneminde yaşayan tek kişinin haberi kabul etmektedir. Peygamberlerin görevi gibi bir takım kelâmî yaklaşımlar haber bahsinde ele alan İbnü'n-Nefis, bir konuda farklı ilmî yetkinliğini de ön plana çıkarttığını söylenebilir. Eserin bir hadis usûlü eserinden ziyade bir usûl-ü fıkıh eseri izlenimi verdiğini de ayrıca ifade etmemiz gerekir. Mütevâtir başlığı çerçevesinde İbnü'n-Nefis'in bir bilgi kaynağı olarak haberi ele alış ve taksim edişi, kendisinden önceki ve sonraki muhaddislerden daha kapsamlıdır.

Sonuç olarak; aslen hadisçi olmayan İbnü'n-Nefis'in mütevâtir haber başlığı altında zikrettiği bazı görüşlerin hadis usûlü eserlerinde zikredilmediğini müellifin tabip-filozof olması gibi özelliklerinden dolayı önemli olduğu kanaatindeyiz. Bu sebepten farklı ilim dallarında temayüz eden âlimlerin hadis usûlüne ne şekilde yaklaştığına dair çalışmaların ilim geleneğine katkısının yadsınamaz olduğunu ifade etmek istiyoruz.

KAYNAKLAR

Ağırakça, A. (2004). *İslam Tıp Tarihi*. İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri.

Âmidî. (2003). *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*. thk. Abdurrezzâk Afîfî. Riyad: Dâru's-Samiî.

- Apaydın, Y. (2006). *Mütevâtir Haber. TDV İslam Ansiklopedisi (Cild 32, ss.208-211)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Bâkılânî, E. B. (1987). *Temhîdü'l-evâil fî telhîsi'd-delâil, thk. İmâdüddîn Ahmed Haydar*. Beyrut: Müessesetü'l Kutubi's-Sekafiyye,.
- Bozkurt, M. (2007). *Müslüman Kelâmında Haberin Bilgi Değeri*. Ankara: AÜİFD.
- Buhârî. (2015). *Sâhihu'l-Buhâri*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Cürcânî, E.-H. A. (2003). *Kitâbü't-ta'rifât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Düserî, M. (2000). *Umûmu'l-Belvâ*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.
- Ebû Bekir er-Râzî, E. A. (1996). *el-Mahsûl fî ilmi usûli'l fikh, thk. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- el-Bâcî, E.-V. S.-T. (1986). *İhkâmu'l-fusûl fî ahkâmi'l-usûl, thk. Abdülmecîd Türkî*, . Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- el-Bağdâdî, H. (1435). *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye, thk. Mahir Yasin el-Fahl*. Riyad: Dâru İbn Cevzî.
- el-Bağdâdî, H. (1991). *Şerfu ashâbi'l-hadîs thk. Muhammed Saîd Hatiboğlu*. Ankara: DİB.
- el-İsfehânî, R. (2009). *Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân, thk. Safvân Adnân Dâvûdî*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem.
- el-Kefevî, E. B. (1998). *Külliyât*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Ertürk, M. (1999). *Haber-i Vâhid. TDV İslam Ansiklopedisi (Cild 14, ss. 349-352)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Fahreddîn er-Râzî, E. A. (1986). *el-Mahsûl fî ilmi usûli'l fikh thk. Taha Cabir Feyyaz el-Alvânî*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Gazzâlî, E. H.-T. (ty.). *el-Müstesfâ min ilmi'l-usûl, thk. Hamza b. Züheyr Hâfiz*,. Cidde: Şirketü Medineti'l-Münevvere li't-Tıbaa ve'n-Neşr.
- Gül, M. (2018). *Hanefî Usulünde Hadis Tenkiti*. İstanbul: İFAV.
- Hansu, H. (2008). *Mütevâtir Haber (Bilgi Değeri ve İslam Düşüncesindeki Yeri)*,. Van: Bilge Adamlar Yay.
- İbn Hacer, E.-F. Ş.-A. (2000). *Nüzhetü'n-nazar fî tavdîhi Nuhbetü'l-fiker thk.Nurettin itr*. Dımaşk: Matbatu's-Sabâh.
- İbn Hazm, (1983). *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm, C.I*. Beyrut: Dâru'l- Âfaki'l-Cedîde.
- İbn Manzûr, E.-F. C.-E. (1990). *Lisânü'l Arab, IV*. Beyrut: Dâru Sâdır.

- İbn Neccâr, E. B.-F. (tarih yok). *Şerhu'l-kevkebi'l-münir, thk. Muhammed ez-Zuhaylî, Nezîh Hamâd, . Dımaşk : Dâru'l-Fikr, .*
- İbn Salâh, E. A.-Ş. (1981). *Ulûmu'l-hadis, thk. Nureddin Itr, e, . Beyrut : Mektebetü'l-İlmiyye.*
- İbn Cemâa. (2012). *Menhelü'r-revî fî muhtasari ulûmi'l-hadîsi'n-nevevî thk. Câsim es-Zâmil. Kuveyt: Şirketü Gırâs.*
- İbn Fûrek. (2005). *Makâlatu's-Şeyh Ebi'l-Hasen el-Eşarî, thk. Ahmed Abdurrahim Sayih. Kahire: Mektebetü's-Sekafeti'd-diniyye.*
- İbnü'n-Nefis. (2000). *er-Risâletü'l-Kâmiliyye fî sîreti'n-Neveviyye, nşr. Abdülmunim Ömer Ahmed Hüredî. . Kahire: Vizaretü'l-Evkâf.*
- İbnü'n-Nefis, E.-H. A.-H.-K.-D. (Kahire). *el-Muhtasar fî ilmi usûli'l-hadîs, thk. Yûsuf Zeydân. 1992: Dâru'l-Mısriyyeti'l-Lübânîyye.*
- Kadı Şühbe, E.-S. T.-E. (tarih yok). *Tabakâtü's-Şâfi'iyye, thk. Hafız Abdülalîm Hân, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1987, II.,*
- Kâtib, Ç. (2010). *Süllemi'l-vüsûl ilâ tabâkâti'l-fuhûl, hk. Muhammed Abdülkâdir el-Arnâvut, II., İstanbul: İrrica Yayınları.*
- Koçkuzu, A. O. (2014). *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vâhidlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri. İstanbul: Ensar Yayınları.*
- Koçyiğit Talat. (1971). *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.*
- Nesefî, E.-M. M. (1990). *et-Tebîratü'l-edille fî usûli'd-dîn thk. Claudé Salame,. Dımaşk: el-Ma'hedü ilmi'l-Frensî, .*
- Nevevî, E. Z. (1985). *et-Takrîb ve't-teysîr, thk. Muhammed Osmân Huşt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l- Arabî.*
- Nuaymî, E.-M. M. (1977). *ed-Dâris fî târihi'l-medâris thk. Ca'fer el- Hasenî,. Kahire: Mektebetü's- Sakafetü'd-Diniyye .*
- Öğüt, S. (2003). *İslam Hukuk Metodolojisinde Haber-i Vâhid ve Kabul Şartları,. İstanbul: Ocak Yayınları.*
- Ömerî, Ş. A. (1423). *Mesâlikü'l-ebşâr fî memâliki'l-emsâr. Ebuzabi: Mecmeu's-Sekâfî,*
- Özcan, K. (2014). Buhârî ve Müslim'in Sahihlerinde Yer Alan "Hadislerle Amel" Konusu. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi II(40) ss.245-274.*

- Pınar, F.(2015). *Seyyid Kutub'un itikâdî görüşleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Van Yüzüncüyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Safedî, E.-S. S. (2000). *el-Vâfî bi'l-vefeyât thk. Ahmed el-Arnâvût, Turkı Mustafa*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turas.
- Suyûtî. (1999). *el-Bahrü'llezi zehar fî şerhi elfiyyeti'l-eser, C.I*. Medine: Mektebetü'l Gurabâi'l-Eser,.
- Suyûtî, E.-F. C.-H. (1967). *Hüsnü'l-muhâdara thk. Muhammed Ebu'l Fazl İbrahim*. Mısır : Dâru İhyâi'l Kutubi'l Arabiyye.
- Sübkî, E. N. (1964). *Tabâkatü'ş-şâfiyye, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanahî, Abdülfettah Muhammed el-Hulv. CVII. Kahire: İsa el-Babi el-Halebi*
- Şerif Rıza, E.-K. A.-H.-M.-Ş.-İ. (1986). *Seyyid Abdüzzehra el-Hüseyni el-Hatib, Mavsuatü's-sadık li'ttabaai ve'n-neşr, Tahran 1986*.
- Şeşen, R. (1980). “*İbnü'n-Nefs ve kitâbuhu'l müsemma buğyetu't-tâlibîn ve nüzhetü'l mütetabbibîn*” ed. *Muhammed İzzet Ömer*. Rakka: el-Ebhâsu'l mü'temiri's- seneviyyi't –tâsi' li ta'rihi'l ulûmi inde'l Arab,.
- Şevkânî, M. b. (2000). *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hakki min ilmi'l- usûl thk. Sâmî b. Arabî el-Eserî, I*. Riyad: Dâru'l-Fadîle.
- Tahânevî, M. A. (1996). *Keşşâf istilâhiti'l-funûn* . Beyrut : Mektebetü Lübnan, .
- Teftâzânî. (2012). *Şerhu Akâidi'n-Nesefiyye*. Karaçi: Mektebetü'l-Medine.
- Tirmizî. (2009). *Câmiu'l-Tirmizî*. Riyad: Dâru's-Selâm li'n-Neşr.
- Topaloğlu, B., & Çelebi, İ. (2003). *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İsam Yayınları.
- Zerkeşî, E. A.-T. (1988). *el-Bahru'l muhît fî usûli'l-fikh*. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf.

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / *Received*: 26.10.2018 • Kabul Tarihi / *Accepted*: 14.12.2018

Tedarik Zinciri Yönetimindeki Risk Faktörlerinin AHP İle Ölçülmesi: Erzurum İli Örneği

Selçuk KORUCUK

Dr. Öğr. Üyesi

Giresun Üniversitesi, Bulancak Kadir Karabaş Yüksekokulu,
Uluslararası Lojistik ve Taşımacılık Bölümü, Türkiye
ORCID: 0000-0003-2471-1950
selcuk.korucuk@giresun.edu.tr

Salih MEMİŞ

Dr. Öğr. Üyesi

Giresun Üniversitesi, Bulancak Kadir Karabaş Yüksekokulu,
Uluslararası Lojistik ve Taşımacılık Bölümü, Türkiye
ORCID: 0000-0003-1345-3618
salih.memis@giresun.edu.tr

Öz

Son tüketiciye, doğru ürünün, doğru yerde, doğru zamanda, doğru fiyata tüm zincir elemanları açısından mümkün olan en düşük maliyetle ulaşmasını sağlayan malzeme, bilgi ve para akışının yönetimi olan tedarik zinciri yönetimi, rekabetçi avantajdan faydalanmak isteyen işletmeler için büyük önem arz etmektedir. Tedarikçiler ve diğer stratejik ortaklarla yakın ve uzun vadeli ilişki kurabilme yeteneği, işletmeler açısından önemli bir husustur. Bu ilişki sayesinde ortak bir fayda anlayışında buluşan işletmeler, maliyet, kalite, hız ve cevap verebilirlik gibi rekabet öncelikleri açısından büyük avantaj elde etmektedir. Rekabette fark oluşturan bu önceliklerle ilgili olarak tedarik zinciri akışında yaşanacak herhangi bir olumsuzluk işletmelerin tedarik zinciri yönetiminde bir takım risklerle karşı karşıya gelmesine neden olmaktadır. Yöneticilerin tedarik zinciri yönetiminde karşılaşılabilecekleri riskleri azaltma yolunda etkili araçlara karar vermeden önce genel risk kategorilerini, içeriklerini, bunları etkileyen ve sürükleyen olguları anlaması zorunludur. Bu önemli risklere karşı derinlikli bilgiye sahip olan işletmeler, bir bakıma silahlanarak hazırladıkları stratejileri daha etkili olarak kullanmaya hazır duruma gelirler. Bu bağlamda çalışmada, tedarik zinciri yönetiminde yer alan risk faktörleri, çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan AHP tekniği kullanılarak önceliklendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tedarik Zinciri Yönetimi, Risk Faktörleri, AHP.

Measurement of Risk Factors in the Supply Chain Management with AHP: Erzurum Provincial Example

Abstract

Supply chain management, which is the management of material, information and money flow, which enables the final consumer to reach the right product at the right time, at the right time, at the right price for all the chain elements at the lowest possible cost, is of great importance for the enterprises that want to benefit from the competitive advantage. The ability to establish a close and long-term relationship with suppliers and other strategic partners is an important issue for businesses. Thanks to this relationship, enterprises that meet in a common sense of benefit have great advantages in terms of competitive priorities such as cost, quality, speed and responsiveness. Any negativity in supply chain flow in relation to these priorities, which make a difference in competition, causes enterprises to face a number of risks in supply chain management. Managers must understand the general risk categories, their content, and the facts that influence and drive them before deciding on effective means of reducing the risks they may face in supply chain management. Companies that have in-depth knowledge of these important risks are ready to use the strategies they have prepared in a way to be more effective. In this context, the risk factors involved in supply chain management will be tried to be prioritized using AHP technique which is one of the multi-criteria decision making methods.

Key Words: Supply Chain Management, Risk Factors, AHP.

GİRİŞ

Son yıllarda küreselleşme ve bilgi teknolojilerinin hızlı değişimiyle beraber işletmeler faaliyet gösterdikleri pazarda rekabetçi olabilmek ve risklerini azaltmak için yeni yollar arayışına girmektedirler. Özellikle ticaretin uluslararası bir boyut kazanması ticari ilişkilerin karmaşık ve yoğun bir duruma gelmesine sebebiyet vermiştir. Söz konusu ilişkileri sağlam kuran işletmelerin diğer süreçleri daha kolay ve problemsiz atlattıkları göz önüne alındığında tedarikçilerle iyi ilişkiler kurmak zorunlu duruma dönüşmüştür.

Tedarik zinciri yönetimi de işletmeler için risk yönetimi kadar vazgeçilmez bir yönetim anlayışıdır. Yoğun rekabet ortamı ve uluslararası ticaret yoğunluğu işletmeleri tedarikçilerle işbirliği yapmaya itmiştir. Böylece sorumluluklar paylaşılmış tedarik zincirinin verimliliği yükseltilmiştir. Bundan sonraki süreçte tedarikçiler işletmenin iş ortakları olarak görülmeye başlanmıştır. Sürece faal olarak katılmaları hem maliyetler hem de zaman açısından tasarruf edilmesini sağlamıştır. Hem risk yönetimi hem de tedarik zinciri yönetiminin günümüz koşullarında işletme performansları için fark oluşturan değerler olması dikkatleri birbiriyle olan ilişkilerini değerlendirmeye yönlendirmiştir. Tedarik zinciri yapılarında risk yönetimi uygulamalarının günümüzde önemi gittikçe artmaktadır. Organizasyonlar artık rekabeti yalnızca üretim satış ve pazarlamada değil tedarik zinciri yapılarını oluşturan süreçlerin tamamında risk yönetimine entegre olma yoluna gitmeye başlamışlardır (Kara ve Fırat, 2015: 327).

Tedarik zinciri risk yönetiminin amacı, riskli olayların olma ihtimalini azaltmak ve bozulmalar sonucunda düzelmeyi sağlamak için esnek olmaktır. Riski önceden belirleyip oluşmasını engellemek, risk oluşuktan sonra meydana gelecek zarardan daha az maliyetlidir, bu yüzden riskin önceden belirlenip oluşacak zarardan kurtarmak tedarik zinciri operasyonlarının tüm süreçlerini (üretim, depolama, taşıma, sigortalama, dağıtım, katma değerli işlemler, gümrükleme) zarardan korumak anlamını taşır (Tang, 2006: 452).

Tedarik zinciri kesintilerinin olumsuz etkileri son yıllarda daha da artmış olmasına rağmen bu kapsamda yapılan çalışmalarda ve kurumsal planlamalarda yeterli seviyeye gilememiştir. Çünkü çalışmalarının çok az bir bölümünde tedarik zinciri riskleri üzerine yoğunlaşıldığı görülmüştür (Hendricks ve Singhal, 2005: 38-41).

Öyle ki, tedarik zincirinin müşteriden uzaklaşılan her bir halkasında sipariş miktarlarında ve teslimatlar da ortaya çıkan ve tedarikçiler arasında yol aldıkça giderek büyüyen aksaklıkların etkisi büyüktür. Bilginin erozyonu sonucunda tedarik zinciri performansına etkisi ise şöyledir;

Üretim, nakliye, yükleme, karşılama ve envanter maliyetleri ile ikmal zamanı artar. Ürünün bulunurluk seviyesi ile kârlılık azalır (Chopra ve diğerleri, 2001: 363).

Öte yandan literatürde tedarik zinciri risk türlerinin ele alındığı sınırlı sayıda çalışma olup bazıları risk türlerini basitçe tanımlamıştır (Manuj ve Mentzer, 2008: 133- 136). Bazı çalışmalar da belirli risk türlerini belirli kategoriler altında sınıflandırmıştır (Tang, 2006: 452-455).

Bu kapsamda tedarik zinciri risk türleri; stratejik riskler, doğal riskler, politik riskler, ekonomik riskler, fiziksel riskler, tedarik riski, piyasa riski, taşıma riski, ürün riski, operasyonel risk, finansal riskler, bilgi riski, organizasyonel riskler, yönetsel riskler, planlama riskleri, beşeri riskler, teknik riskler, kriminal riskler, güvenlik riskleri, çevresel riskler, mahalli müsaade riski olarak tanımlanmıştır (Merna ve Smith, 1999: 166-173, Erdal, 2018: 767-768).

Başka bir çalışmada ise bu riskler; altyapısal riskler, iş kontrol riskleri, iş değeri riski, ilişki riskler, süreç riskleri (üretim ve/veya dağıtım), talep riskleri, kontrol riskleri, çevresel riskleri olarak belirtilmiştir (Michalski, 2000: 180-183, Bogataj ve Bogataj, 2007: 291-299).

Erdal (2017) çalışmasında tedarik zinciri risklerinin etkileri beklenenin aksine sadece câri finansal kayıplar değildir. Kısa ve uzun vadede tedarik zinciri kesintileri, ürün kalitesinin düşmesi, malzeme, teçhizat ve ürünün zarar görmesi, itibar kaybı, teslimat aksamaları vb. olarak da karşımıza çıkabilmektedir. Tüm tedarik zinciri fonksiyonlarının etkin ve verimli bir şekilde uygulandığı tedarik zincirleri bile savaş, çatışma, terörizm gibi jeopolitik olaylar, doğal afetler ve salgın hastalıklar gibi risklerden etkilenebilmektedir.

Bu kapsamda çalışmanın amacı, tedarik zinciri yönetimindeki risk faktörlerinin belirlenmesi ve belirlenen faktörlerin Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) yöntemi ile ölçülmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın işletmeler açısından tedarik zinciri yönetimi risk unsurunu barındırması ve Erzurum İl'inde yapılması aynı zamanda alandaki sınırlı sayıdaki çalışmalardan biri olması sebebi ile literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışmada tedarik zinciri yönetimindeki risk faktörlerinin ölçülmesi için kriterler belirlenmiştir. Belirlenen kriterler eşit öneme sahip olmadığından, kriterlerin ağırlıklandırılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu çerçevede, AHP yöntemi ile tedarik zinciri yönetimindeki risk faktörleri için belirlenen kriterler ağırlıklandırılmıştır.

Kriterler belirlenirken uzman görüşleri, literatür taraması, Sanayi ve Ticaret Odası yetkilileri ile işletmelerden faydalanılmıştır. Belirlenen kriterler AHP yönteminden yararlanılarak kriterlerin değerlendirilmesi için uzmanlara anket uygulanmıştır. Bu kapsamda Ticaret ve Sanayi Ticaret Odası yetkililerine (2), 10 ve üzeri çalışanı olan imalat işletmelerine (9), Sivil Toplum Kuruluşlarına (2) ve akademisyenlere (2) olmak üzere 15 uzman görüşü anket yoluyla alınmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu kısımda araştırmanın yöntemi olan Analitik Hiyerarşi Süreci'ne ilişkin unsurlar anlatılmıştır.

1977 yılında Thomas L. Saaty geliştirilen AHP, matematiksel bir teori olup ölçme ve karar verme için kullanılan bir yöntemdir (Saaty ve Niemira, 2006: 1).

Aslında bu yöntem, bir problemin çok kriterli unsurlarının bir hiyerarşi içerisinde öncelik durumunu belirlemeye yarayan bir tekniktir. AHP problem çözerken üç temel ilkedden yararlanır; Ayrıştırma, Karşılaştırmalı Yargılar ve Önceliklerin Sentezidir (Başkaya ve Akar, 2005; 275).

AHP yönteminin uygulama adımları ise aşağıda verilmiştir.

Adım 1: Hiyerarşik Yapının Oluşturulması

Bu adımda amaç, kriterler ve alternatifler verilir (Saaty, 2008: 85)

Adım 2: Önceliklerin Belirlenmesi

Kriterler arası karşılaştırma matrisi, $n \times n$ boyutlu bir kare matristir. Saaty tarafından 1994 yılında ortaya koyulan, "1 – 9 ölçeği" olarak adlandırılan görelî önceliklendirme ölçeği kullanılır ve aşağıda Tablo 1.' de verilmiştir.

Tablo 1. AHP Ölçeği Önem Dereceleri Tablosu

Önem Derecesi	Tanım	Açıklama
1	Eşit derecede önemli	Her iki faktör aynı öneme sahiptir.
3	Orta derece önemli	Tecrübe ve yargılara göre bir faktör diğerine göre biraz daha önemlidir.
5	Kuvvetli derecede önemli	Bir faktör diğerinden kuvvetle daha önemlidir.
7	Çok kuvvetli derecede önemli	Bir faktör diğerine göre yüksek derecede kuvvetle daha önemlidir.
9	Mutlak derecede önemli	Faktörlerden biri diğerine göre çok yüksek derecede önemlidir.
2,4,6,8	Ara değerler	İki faktör arasındaki tercihte yukarıdaki açıklamalarda bulunan derecelerin ara değerleridir.

Adım 3: Özvektörün (Görelî Önem Vektörünün) Belirlenmesi

Kriterlerin yüzde önem dağılımlarını belirlemek için, karşılaştırma matrisini oluşturan sütun vektörlerinden yararlanır ve n sayıda ve n bileşenli B sütun vektörü oluşturulur. B sütun vektörlerinin hesaplanmasında Denklem (1)'den yararlanır.

$$b_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^n a_{ij}} \quad (1)$$

n sayıda B sütun vektörü, bir matris formatında bir araya getirildiğinde ise aşağıda gösterilen C matrisi elde edilir.

$$C = \begin{bmatrix} c_{11} & c_{12} & \dots & c_{1n} \\ c_{21} & c_{22} & \dots & c_{2n} \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ c_{n1} & c_{n2} & \dots & c_{nn} \end{bmatrix}$$

C matrisinden yararlanılarak, kriterlerin birbirlerine göre önem değerlerini gösteren yüzde önem dağılımları elde edilebilir. Bunun için Denklem (2)'de gösterildiği gibi C matrisini oluşturan satır bileşenlerinin aritmetik ortalaması alınır ve Öncelik Vektörü olarak adlandırılan W sütun vektörü elde edilir.

$$w_i = \frac{\sum_{j=1}^n c_{ij}}{n} \quad (2)$$

Adım 4: Tutarlılık Oranının Hesaplanması

AHP kendi içinde her ne kadar tutarlı bir sistematiğe sahip olsa da, sonuçların gerçekçiliği, doğal olarak, karar vericinin kriterler arasında yaptığı birebir karşılaştırmalardaki tutarlılığa bağlı olacaktır. AHP, edilen Tutarlılık Oranı (CR) ile, bulunan öncelik vektörünün ve dolayısıyla kriterler arasında yapılan birebir karşılaştırmaların tutarlılığın test edilebilmesi imkânını sağlamaktadır. Sadece AHP'nin kullanıldığı bir çalışmada hem kriterler, hem de alternatifler 7 ± 2 kuralına (bu kural Saaty ve Özdemir (2003) tarafından ayrıntılı olarak açıklanmıştır.) uygun olmak zorundadır. Aksi takdirde tutarsızlığa yol açar ve kurulan AHP modelinin nihai tutarsızlık oranları 0,10'den büyük sonuçlar verir. CR hesaplamasının özünü, kriter sayısı ile Temel Değer adı verilen (λ) bir katsayının karşılaştırılması oluşturur. λ 'nın hesaplanması için öncelikle A karşılaştırma matrisi ile W öncelik vektörünün matris çarpımından D sütun vektörü elde edilir.

$$D = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & a_{nn} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} w_1 \\ w_2 \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ w_n \end{bmatrix} \quad x$$

Denklem (3)'de tanımlandığı gibi, bulunan D sütun vektörü ile W sütun vektörünün karşılıklı elemanlarının bölümünden her bir değerlendirme kriterine ilişkin temel değer (E) elde edilir. Bu değerlerin aritmetik ortalaması (Denklem (4)) ise karşılaştırmaya ilişkin temel değeri (λ) verir.

$$E_i = \frac{d_i}{w_i} \quad i = 1, 2, \dots, n \quad (3)$$

$$\lambda = \frac{\sum_{i=1}^n E_i}{n} \quad (4)$$

λ hesaplandıktan sonra Tutarlılık Göstergesi (CI), Denklem (5)'den yararlanılarak hesaplanır.

$$CI = \frac{\lambda - n}{n - 1} \quad (5)$$

Son aşamada ise CI, Random Gösterge (RI) olarak adlandırılan standart düzeltme değerine bölünerek (Denklem 6) CR değeri elde edilir.

$$CR = \frac{CI}{RI} \quad (6)$$

Hesaplanan CR değerinin 0,10'den küçük olması karar vericinin yaptığı karşılaştırmaların tutarlı olduğunu gösterir. CR değerinin 0,10'den büyük olması, ya AHP'deki bir hesaplama hatasını ya da karar vericinin karşılaştırmalarındaki tutarsızlığını gösterir.

Bu doğrultuda çalışmanın birinci bölümünde tedarik zinciri yönetiminde risk faktörleri çeşitleri konusunda yapılan çalışmalar incelenmiş, ikinci bölümde AHP yöntemine ilişkin bilgiler verilmiş, izleyen adımda ise çalışmanın uygulama bölümüne geçilmiştir. Üçüncü bölümde yöntem çalışmanın problemine uygulanmış, ileride yapılacak çalışmalara önerilerin de bulunduğu sonuç bölümüyle çalışma tamamlanmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Çalışmada tedarik zinciri yönetimindeki risk faktörlerinin ölçülmesi için kriterler belirlenmiş ve uzman görüşlerinden faydalanılarak aşağıdaki tablo oluşturulmuştur.

AHP yönteminden yararlanılan bu aşamada kriterlerin değerlendirilmesi için ikili karşılaştırma anketi oluşturulmuştur. Konunun paydaşları olan Sanayi ve Ticaret Odası yetkilileri, işletmeler, Sivil Toplum Kuruluşları ve akademisyenlere çalışma ile ilgili anket sunulmuş ve alanında uzman olan 15 kişinin görüşü alınmıştır. Tablo 1. de verilen AHP önem ölçeğine göre ikili karşılaştırma matrisi oluşturulmuş, bu matrisler yardımıyla kriterlerin ağırlıkları hesaplanmış ve Tablo.3 de sunulmuştur. Bu doğrultuda ikili karşılaştırma matrisinin tutarlılık analizi yapılmış, CR değeri 0,09726 olarak tespit edilmiştir. CR'nin 0,10'dan küçük olması matris karşılaştırmalar sonucunun tutarlı olduğunun göstergesidir.

Tablo 2. Karar Kriterleri

Ana Kriterler	Alt Kriterler	Kaynak
Kalite Riski (K ₁)	Kalite Belgelerinin Bulunması (K ₁₁)	PwC&MIT Forum (2013)
	Ürün Kalitesi (K ₁₂)	PwC&MIT Forum (2013)
	Hatasız Ürün Miktarı(K ₁₃)	PwC&MIT Forum (2013)
	Tedarik Değerlendirme Puanı (K ₁₄)	PwC&MIT Forum (2013)
Teslimat Riski (K ₂)	Zamanında Teslimat (K ₂₁)	Hoffman vd. (2013)
	Doğru Miktarda Teslimat (K ₂₂)	Hoffman vd. (2013)
	Doğru Ambalajlama (K ₂₃)	Hoffman vd. (2013)
	Doğru Yere teslimat(K ₂₄)	Hoffman vd. (2013)
Fiyat Riski (K ₃)	Ödeme Esnekliği(K ₃₁)	Kendall, 1998
	Fiyat Güvenilirliği (K ₃₂)	Kendall, 1998
	Düşük Fiyat (K ₃₃)	Kendall, 1998
	Nakliye Bedeli Karşılama (K ₃₄)	Kendall, 1998
Performans Riski(K ₄)	Satış Sonrası Destek Hızı ve Yeterliliği (K ₄₁)	Şahin, 2004
	Ürün Çeşitliliği(K ₄₂)	Şahin, 2004
	İletişim ve Garanti (K ₄₃)	Şahin, 2004
	Sipariş Değiştirme Esnekliği (K ₄₄)	Şahin, 2004
Teknoloji Riski(K ₅)	Teknolojideki Değişmeler (K ₅₁)	Pezier, 2002; Kara ve Fırat, 2015
	Plansız Bilgi Teknolojileri Bozulmaları (K ₅₂)	Pezier, 2002; Kara ve Fırat, 2015
	Teknolojiye Ayak Uyduramama (K ₅₃)	Pezier, 2002; Kara ve Fırat, 2015
	Uzman Personel ve Teknik Ekipman Yetersizliği (K ₅₄)	Pezier, 2002; Kara ve Fırat, 2015

Yapılan AHP değerlendirme sonuçları ve aşağıda verilen Tablo 3'e göre tedarik zinciri yönetimindeki risk faktörleri için en önemli ana kriterin "Kalite Riski"

olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan tedarik zinciri yönetimindeki risk faktörlerine az etki eden ana kriter ise “Fiyat Riski” olmuştur.

“Kalite Riski” ana kriteri incelendiğinde, bu ana kriter açısından modele en çok etki eden alt kriterin “Ürün Kalitesi” olduğu tespit edilmiştir. “Teslimat Riski” ana kriteri incelendiğinde, bu ana kriter açısından modele en çok etki eden alt kriterin “Zamanında Teslimat” olduğu belirlenmiştir. “Fiyat Riski” ana kriteri incelendiğinde, bu ana kriter açısından modele en çok etki eden alt kriterin “Fiyat Güvenilirliği” olduğu saptanmıştır. “Performans Riski” ana kriteri incelendiğinde, bu ana kriter açısından modele en çok etki eden alt kriterin “Ürün Çeşitliliği” olduğu görülmüştür. Bir diğer ana kriter olan “Teknoloji Riski” ana kriteri incelendiğinde, bu ana kriter açısından modele en çok etki eden alt kriterin ise “Teknolojideki Değişmeler” olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3. Ana Kriterlere ve Alt Kriterlere Ait Ağırlık Değerleri

Ana Kriter	Alt Kriter	Ağırlıklar
K ₁ = 0,431	K ₁₁	0,022
	K ₁₂	0,276
	K ₁₃	0,091
	K ₁₄	0,042
K ₂ = 0,092	K ₂₁	0,047
	K ₂₂	0,024
	K ₂₃	0,014
	K ₂₄	0,007
K ₃ = 0,053	K ₃₁	0,013
	K ₃₂	0,030
	K ₃₃	0,007
	K ₃₄	0,003
K ₄ = 0,151	K ₄₁	0,022
	K ₄₂	0,080
	K ₄₃	0,039
	K ₄₄	0,010
K ₅ = 0,273	K ₅₁	0,170
	K ₅₂	0,016
	K ₅₃	0,055
	K ₅₄	0,032

TARTIŞMA

Günümüzde işletmelerin çeşitli alanlarında olduğu gibi tedarik zinciri yönetiminde de risk faktörleri çeşitleri ile ilgili yapılan çalışmaların önemi gittikçe artmaktadır. Bu kapsamda risk faktörleri çeşitleri konusundaki çalışmalardan bazıları aşağıda verilmiştir.

Kraljic'in 1987 yılında yayınlanan araştırmasında satın alma yöneticilerinin malzeme kusurları veya kesintileri işle baş edebilmeleri için ne gibi tedarik stratejileri oluşturmaları gerektiği anlatılmıştır. Kraljic'e göre, tedarik sürecine gelebilecek zararları minimize edebilmek ve firmanın satın alma gücünü artırabilmek için firmalar şu sistematik yolu izlemelidir: Öncelikle, satın alınan malzemeleri ve parçaları kara etkisine ve tedarik riskine göre sınıflandırmalı, sonra bu malzemeler için pazarın durumu analiz edilmeli ve buna göre stratejik tedarik pozisyonu belirlenmelidir. Son olarak firma, malzeme stratejileri ve faaliyet planları geliştirmelidir.

Krause (1997)'nin araştırması, firmaların tedarikçilerinin kötü performansı dolayısıyla karşılaşılabileceği kötü durumlarla baş edebilmek için yapılan tedarikçi geliştirme faaliyetlerine değinmiştir. Bu geliştirme faaliyetleri arasında, birden fazla tedarikçi ile çalışarak tedarikçiler arasındaki rekabeti artırıp kendilerini geliştirmelerini sağlamak, tedarikçi değerlendirme sonuçlarını onlara paylaşmak, sertifika programlarına katılmalarını sağlamak, onların tesislerini ziyaret etmek, tedarikçilerin çalışanlarını eğitmek ve tedarikçilere yatırım yapmak gibi faaliyetler yer almaktadır. Bu araştırma tedarikçilerden kaynaklanan risklerin önlenmesini sağlamak için proaktif bir yaklaşım önermekte ve bu yaklaşım ile tedarikçilerin geliştirilmesiyle onların kalite, teslimat gibi konularda firmaları karşı karşıya bıraktıkları riskleri minimize etmeyi amaçlamaktadır.

Gaudenzi ve Borghesi (2006), tedarik zinciri risklerini firma içi operasyonlardan kaynaklanan iç riskler ve tedarik zinciri ağı içinde karşılaşılabilecek riskler olmak üzere sınıflandırmıştır.

Araz vd. (2009), Türkiye ekonomisinde üçer aylık verileri kullanarak 1987:I-2004:IV dönemi itibariyle terörizmin makroekonomik etkilerini zaman serisi analizleri yardımıyla inceledikleri çalışmalarında, terörizmin ekonomik faaliyetler üzerinde büyük çaplı negatif etkiler yarattığı sonucuna ulaşmışlardır.

Lin (2009), Bulanık AHP ile Çok Amaçlı Lineer Programlama Yöntemi'ni tedarikçi seçim problemine bir arada uygulamıştır. İlk aşamada Super Decision programı kullanılarak Bulanık AHP ile her bir tedarikçinin katsayıları hesaplanmış, ikinci aşamada ise LINGO 9.0 yazılımı kullanılarak, ilk aşamada elde edilen katsayılar amaç fonksiyonlarına dahil edilerek talep, kapasite ve maksimum kabul edilebilir kusur oranı kısıtları altında sipariş miktarı optimum olarak tedarikçiler arasında dağıtılmıştır.

Boatright (2011), yaşanan krizlerden sonra modern risk yönetiminde yeni bir faktör olan etik kavramının ortaya çıktığını belirtmektedir. Şirketlerin hissedarları dışında, risk yönetiminin hem topluma hem de piyasalara karşı hesap verebilir ve sorumluluk sahibi olması gerektiğini vurgulamaktadır. Çıkar çatışmalarının ve rekabet ortamının küreselleşme ile risk yönetimine büyük bir

sorumluluk getirdiğini, risk yöneticilerinin de bu sorumluluğun yarattığı baskı ile etik kuralları göz ardı edebildiğini anlatmaktadır.

Hoffman vd. (2013) 207 işletme üzerinde yaptıkları araştırmada tedarikçi riskinden kaynaklı işlem maliyetlerinin, çevresel ve davranışsal belirsizliklerin işletme performansı üzerinde negatif etkisi olduklarını bulmuşlardır.

Şenyiğit ve Ekinci (2016) yaptıkları çalışmada tedarikçi seçiminde kalite, fiyat, performans ve teslimat kriterleri 4 ana kriter olarak dikkate alınmıştır. Bu ana kriterlere bağlı toplam 18 alt kriter ile X ürünün tedarikçisinde çalışılan 5 farklı tedarikçi işletme eklenmiştir. Kalite ana kriteri % 46 ile en önemli kriter olarak tespit edilmiş, bunu sırası ile % 31 oranla Fiyat, % 15 ile Performans ve % 7 ile Teslimat ana kriterleri takip etmiştir. DHTEA yöntemi ile X ürünü için en iyi tedarikçi işletme seçimi yapılmıştır. En iyi tedarikçi işletme olarak T4 firması saptanmıştır.

Ulaşılan sonuçlar; Krause (1997), Akarte vd (2001), Akman ve Alkan, (2006), Chen ve Wang (2009), Şenkayas vd., (2010), Boatright (2011), Şenyiğit ve Ekinci (2016) ve Sarı vd., (2017) çalışmaları ile örtüşmektedir. Diğer taraftan ulaşılan sonuçlar Gaudenzi ve Borghesi (2006), Güneri vd. (2009), Bhattacharya vd. (2010) ve Hoffman vd. (2013) çalışmalarını desteklemektedir.

Çalışmanın diğer çalışmalar ile örtüştüğü yönleri olmasına rağmen çalışma kullanılan yöntem ve ulaşılan sonuçlar itibari ile diğer çalışmalardan farklılık göstermektedir.

SONUÇ

Yoğun rekabet şartlarında işletmeler varlıklarını sürdürebilmek ve rakiplerine karşı üstünlük sağlayabilmek için kısıtlı olan kaynaklarını en verimli ve etkin bir biçimde kullanarak tüketici taleplerine cevap verebilen ürün ve hizmet üretmek durumundadırlar. Günümüzde işletmelerin büyümesini, gelişmesini ve başarısını etkileyen en önemli unsur, varlık nedenleri olan müşterileridir. İşletmelerin en önemli amacı, karı maksimize etmek olduğundan, bu amaca ulaşmaları ürettikleri ürün ve hizmetlerin müşteriler tarafından kabul görmesine bağlıdır. Ayrıca küresel rekabet ortamında kalite, maliyet, hız ve esneklik gibi birbirleriyle çelişen tüm unsurların aynı anda sağlanması gereklidir.

Son yıllarda işletmeler düşük maliyet, yüksek kalite, hızlı teslimat, yüksek ürün çeşitliliği gibi tüm faktörleri müşterilerine sağlamada tek başlarına yetersiz kaldıklarını fark etmişler, kendilerini doğrudan ve dolaylı bir şekilde etkileyen işletmeler, kuruluşlar ve organizasyonlar ile işbirliği halinde çalışmalarını gerektiğini anlamışlardır. Tedarikçi, üretici, dağıtıcı, perakendeci vb. birbirinden bağımsız organizasyonların oluşturduğu bir yapının koordinasyon ve yönetimi olan tedarik zinciri yönetimi, maliyetlerin düşmesini, verimliliğin artmasını, müşteri memnuniyetinin artmasını ve teslimat sürelerinin iyileşmesini

sağlamaktadır. Etkin bir tedarik zinciri oluşturmada ise, birlikte çalışılacak doğru tedarikçilerin belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Çünkü rekabette fark oluşturan olarak tedarik zinciri akışında yaşanacak herhangi bir olumsuzluk işletmelerin tedarik zinciri yönetiminde bir takım risklerle karşı karşıya gelmesine neden olmaktadır.

Tedarik zinciri yönetimindeki risk faktörlerini belirlemek için yapılan bu çalışmada en önemli ana kriterin “Kalite Riski” olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca tedarik zinciri yönetimindeki risk faktörlerinden az etki eden ana kriter ise “Fiyat Riski” olmuştur. “Kalite Riski” ana kriteri incelendiğinde, bu ana kriter açısından modele en çok etki eden alt kriterin “Ürün Kalitesi” olduğu tespit edilmiştir. “Teslimat Riski” ana kriteri incelendiğinde, bu ana kriter açısından modele en çok etki eden alt kriterin “Zamanında Teslimat” olduğu belirlenmiştir. “Fiyat Riski” ana kriteri incelendiğinde, bu ana kriter açısından modele en çok etki eden alt kriterin “Fiyat Güvenilirliği” olduğu saptanmıştır. “Performans Riski” ana kriteri incelendiğinde, bu ana kriter açısından modele en çok etki eden alt kriterin “Ürün Çeşitliliği” olduğu görülmüştür. Bir diğer ana kriter olan “Teknoloji Riski” ana kriteri incelendiğinde, bu ana kriter açısından modele en çok etki eden alt kriter ise “Teknolojideki Değişmeler” olduğu tespit edilmiştir.

Bu çalışmada konunun tarafları olduğu düşünülen uzmanlar ile görüşülmüş ancak zaman kısıtı nedeniyle bu sayı artırılmamıştır. Öte yandan bu çalışmada ele alınan problem başka alanlara da uygulanabilir. Ayrıca söz konusu çalışma gelecekte diğer çok kriterli karar verme ve / veya parametrik veya parametrik olmayan diğer yöntemler ile bulanık mantık ilave edilerek geliştirilebilir ve sonuçlar kıyaslanarak tartışılabilir.

KAYNAKLAR

- Akarte, MM., Surendra, NV., Ravi, B. & Rangaraj, N. (2001). Web Based Casting Supplier Evaluation Using Analytical Hierarchy Process. *The Journal of the Operational Research Society*, 52(5), 511-522.
- Akman, G. & Alkan, A. (2006). Tedarik Zinciri Yönetiminde Bulanık AHP Yöntemi Kullanılarak Tedarikçilerin Performansının Ölçülmesi: Otomotiv Yan Sanayiinde Bir Uygulama, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 5(9), 23-46.
- Araz Takay, B., Aydın Güler, D. & Özel, H. (2011). Social Transformation under the Concept of Techno-Economic Paradigm. *The 15th Annual Conference of the European Society for the History of Economic Thought (ESHET)*, İstanbul.
- Başkaya, Z. & Akar, C. (2005). Üretim Alternatifi Seçiminde Analitik Hiyerarşi Süreci: Tekstil İşletmesi Örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 273-286.

- Bhattacharya, A., Geraghty, J. & Young, P. (2010). Supplier Selection Paradigm: An Integrated Hierarchical QFD Methodology Under Multiple-Criteria Environment. *Applied Soft Computing*, 10(4), 1013-1027.
- Boatright, J.R. (2011). The Ethics Risk Management: A Post Crisis Perspective. *Ethics and Values for the 21st Century*, 473-496.
- Bogataj D. & Bogataj M. (2007). Measuring The Supply Chain Risk and Vulnerability in Frequency Space. *International Journal of Production Economics*, 108 (1), 291-301.
- Chen, L.Y. & Wang, T.-C. (2009). Optimizing Partners' Choice in is/it Outsourcing Projects: The Strategic Decision of Fuzzy VIKOR. *International Journal of Production Economics*, 120(1), 233-242.
- Chopra, S. & Meindl, P. (2004). *Supply Chain Management: Strategy. Planning and Operation*, 2. Baskı, Prentice Hall.
- Erdal, H. (2017). Tedarik Zinciri Ağında Riskin Yönetimi: Tedarik Yönlü Bir Karar Destek Sistemi Tasarımı (Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdal, H. (2018). Tedarik Zinciri Risk Yönetimi: Kavramsal Çerçeve ve Tedarik Yönlü Bir Literatür Araştırması, *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 24 (4), 764-796.
- Gaudenzi, B. & Borghesi A. (2006). Managing Risks in The Supply Chain Using The AHP Method. *The International Journal of Logistics Management*, 17 (1), 114-136.
- Güneri, A.F., Yücel, A. & Ayyıldız, G. (2009). An Integrated Fuzzy-Lp Approach for a Supplier Selection Problem in Supply Chain Management. *Expert Systems with Applications*, 36(5), 9223-9228.
- Hendricks, K. B. & Singhal, V. R. (2005). An Empirical Analysis of The Effect of Supply Chain Disruptions on Long-Run Stock Price Performance and Equity Risk of The Firm. *Production and Operations Management*, 14(1), 35-52.
- Hoffmann, P., Schiele, H. & Krabbendam, K. (2013). Uncertainty, Supply Risk Management and Their Impact on Performance. *Journal of Purchasing and Supply Management*, 19, 199-211.
- Merna, A. & Smith, NJ. (1999). Privately Financed Infrastructure in the 21st Century, *Civil Engineering*, 132(4), 166-173.
- Michalski, L. (2000). How to Identify Vendor Risk, *Pharmaceutical Technology*, 24(10), 180-184.

- Saaty, T.L. & Niemira, M.P. (2006). A Frame Work for Making A Better Decision, *Research Review*, 13(1), 1-4.
- Saaty, T.L. (2008). Decision Making with the Analytic Hierarchy Process, *International Journal of Services Sciences*, 1(1), 83-98.
- Kara,E. M. & Fırat, Ü. S. (2015). *Tedarik Zinciri Risk Yönetiminin Gelişmesini Tetikleyen Risk Olayları Üzerine Bir İnceleme*, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi IV. Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi (ss.326- 334), Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi.
- Kraljic, P. (1983). Purchasing Must Become Supply Manegement, *Harvard Business Review*. 61, 109-117.
- Krause, D. (1997). Supplier Development: Current Practices and Outcomes. *International Journal of Purchasing and Materials Management*, 33, 12-19.
- Lin R. H. (2009). An Integrated FANP–MOLP for Supplier Evaluation and Order Allocation, *Applied Mathematical Modelling*, 33(6), 2730-2736.
- Manuj I. & Mentzer JT (2008). Global Supply Chain Risk Management. *Journal of Business Logistics*, 29(1), 133-155.
- PwC&MIT Forum, (2013), Making the Right Risk Decisions to Strengthen Operations Performance”, PwC and the MIT Forum for Supply Chain Innovation, 13.09.2018 tarihinde http://www.pwc.com/en_GX/gx/operations-consultingservices/pdf/pwc-and-the-mit-forum-for-supply-chain-innovation_making-the-right-risk-decisions-tostrengthen-operations-performance_st-13-0060.pdf adresinden alındı.
- Sarı, U., İ. Ervural, Ç. B. & Bozat. S. (2017). Sürdürülebilir Tedarik Zinciri Yönetiminde DEMATEL Yöntemiyle Tedarikçi Değerlendirme Kriterlerinin İncelenmesi ve Sağlık Sektöründe Bir Uygulama. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 23(4), 477-485.
- Şahin, S. A. (2004). Satınalma ve Risk Yönetiminin Tedarik Zinciri Yönetimindeki Yeri (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Şenkayas, H. Öztürk, M. & Sezen, G. (2010). Lojistik Tedarikçilerin Seçiminde Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) Yöntemi: Mondial Şirketinde Bir Uygulama, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5, 161-175.
- Şenyiğit, E. & Ekinci H. (2016). Değiştirilmiş Hata Türü ve Etkileri Analizi Yöntemi ile Tedarikçi Seçimi Uygulaması. *Uluslararası Mühendislik Araştırma ve Geliştirme Dergisi*, 8(2), 23-36.

Tang, S. C. (2006). Perspectives in Supply Chain Risk Management, *International Journal of Production Economics*, 103 (2), 451–488.

EKLER

Ek.1. Ana Kriterler için Karar Matrisi Ağırlıklar ve Tutarlılıklar

	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	Ağırlıklar (W)	Tutarlılık Oranı (CR)
K ₁	1	3	7	3	3	0,431	0,09726 <0,010 tutarlı
K ₂	1/3	1	3	1/3	1/5	0,092	
K ₃	1/7	1/3	1	1/3	1/3	0,053	
K ₄	1/3	3	3	1	1/3	0,151	
K ₅	1/3	5	3	3	1	0,273	

Ek 2.Kalite Riski Ana Kriterine Ait Alt Kriterler için Karar Matrisi ve Tutarlılık

	K ₁₁	K ₁₂	K ₁₃	K ₁₄	Ağırlıklar (W)	Tutarlılık Oranı (CR)
K ₁₁	1	1/7	1/5	1/3	0,051	0,09003 <0,010 tutarlı
K ₁₂	7	1	5	7	0,643	
K ₁₃	5	1/5	1	3	0,209	
K ₁₄	3	1/7	1/3	1	0,097	

Ek3.Teslimat Riski Ana Kriterine Ait Alt Kriterler için Karar Matrisi ve Tutarlılık

	K ₁₁	K ₁₂	K ₁₃	K ₁₄	Ağırlıklar (W)	Tutarlılık Oranı (CR)
K ₂₁	1	3	3	5	0,508	0,07418 <0,010 tutarlı
K ₂₂	1/3	1	3	3	0,265	
K ₂₃	1/3	1/3	1	3	0,151	
K ₂₄	1/5	1/3	1/3	1	0,076	

Ek 4.Fiyat Riski Ana Kriterine Ait Alt Kriterler için Karar Matrisi ve Tutarlılık

	K ₃₁	K ₃₂	K ₃₃	K ₃₄	Ağırlıklar (W)	Tutarlılık Oranı (CR)
K ₃₁	1	1/3	3	3	0,240	0,05233 <0,010 tutarlı
K ₃₂	3	1	5	7	0,571	
K ₃₃	1/3	1/5	1	3	0,124	
K ₃₄	1/3	1/7	1/3	1	0,065	

Ek 5. Performans Riski Ana Kriterine ait Alt Kriterler için Karar Matrisi ve Tutarlılık

	K₄₁	K₄₂	K₄₃	K₄₄	Ağırlıklar (W)	Tutarlılık Oranı (CR)
K₄₁	1	1/3	1/3	3	0,146	0,06083<0,010 tutarlı
K₄₂	1/3	1	3	7	0,529	
K₄₃	3	1/3	1	3	0,258	
K₄₄	3	1/7	1/3	1	0,067	

Ek 6. Teknoloji Riski Ana Kriterine ait Alt Kriterler için Karar Matrisi ve Tutarlılık

	K₅₁	K₅₂	K₅₃	K₅₄	Ağırlıklar (W)	Tutarlılık Oranı (CR)
K₅₁	1	7	5	5	0,622	0,08543<0,010 tutarlı
K₅₂	1/7	1	1/3	1/3	0,060	
K₅₃	1/5	3	1	3	0,202	
K₅₄	1/5	3	1/3	1	0,116	

Ziya Gökalp'in *Yeni Hayat* “Mukaddimesi”ni “Şiir” ve “Şuur” Kavramları Etrafında Yeniden Okumak

Murat KARA

Doktora Öğrencisi

Sakarya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı ABD, Sakarya, Türkiye

ORCID: 0000-0001-7139-4906

kara-murat48@hotmail.com

Öz

Ziya Gökalp, kavramlar ile düşünen ve yazan bir şahsiyettir. Onun bu özelliği sadece makalelerinde değil, şiirlerinde de etkisini göstermiştir. Bu açıdan onun manzume ve makaleleri kavramlara dikkat edilerek okunmalıdır. Gökalp, makalelerinde ileri sürdüğü birçok fikri *Yeni Hayat* adlı kitabında bulunan manzumelerinde âdeta formüleştirerek yeniden dile getirmiştir. Bu çalışmada Gökalp'in, fikirlerini çekirdek hâlinde sunduğu *Yeni Hayat* adlı kitabının “mukaddimesi”, “şiir” ve “şuur” kavramları etrafında yeniden okunmaktadır. Gökalp, *Yeni Hayat* adlı kitabının mukaddimesinde içinde yaşadığı devrin şuur devri olduğunu ve bu devirde şiirin sustuğunu iddia etmektedir. Çalışmada onun için “şiir” ve “şuur” kelimelerinin ne anlama geldiği sorusu üzerinden bu iddianın doğruluğu araştırılmakta ve böylece kitapta bulunan manzumelerin anlamlarının ortaya çıkarılmasına katkıda bulunmak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yeni Hayat, Şiir, Şuur, Mukaddime, Sanat, Müteşâir.

Rereading Ziya Gökalp's "Preface" of *Yeni Hayat* Around "Poem" And "Consciousness" Concepts

Abstract

Ziya Gökalp is a figure who thinks and writes via concepts. This feature showed its influence not only on his manuscripts but poems as well. Therefore, his poems and papers should be read taking these concepts into consideration. Gökalp rearticulated many of his ideas which he put forward in his papers by virtually formulizing them in his poems taking part in his book named *Yeni Hayat (New Life)*. In this study, the "preface" of *Yeni Hayat*, in which he presented the core of his ideas, is reread in terms of "poem" and "consciousness" concepts. Gökalp claims that the period he lived in at the preface of *Yeni Hayat (The New Life)* was the age of consciousness and that poetry was silence at that time. In this article, we will discuss what these concepts, "poem" and "consciousness", mean for Ziya Gökalp, and thus, make an analysis commenting and revealing the message of his poems.

Keywords: Yeni Hayat (New Life), Poem, Consciousness, Preface, Art, Poetaster.

GİRİŞ

Ziya Gökalp, son yüzyılda Türkiye'nin yetiştirdiği fikir adamlarından birisidir. Bazı edebiyat araştırmacıları tarafından "Türkiye Cumhuriyeti'nin teessüsünde Atatürk'ün askerî ve politik alandaki rolünü ve ehemmiyetini, fikir ve edebiyat sahasında" (Aktaş, 1996: 152) üstlenen kişi olarak kabul gören Ziya Gökalp, "modern Türkiye'ye şekil veren temel düşünce ve müesseselerden birçoğunun fikir babası" (Kaplan, 2004: I) olarak da takdim edilmektedir.¹ Gökalp, Türkleşmek, İslâmlaşmak, muâsırlaşmak mefkûrelerini önce kendisi özümsemiş, sonra hayatında uygulamış; bu üç ana mefkûrenin alt kolları sayılabilecek fikirleriyle yeni devletin düşünce planında temellerini atmış ve millet devrine geçişi hazırlamıştır (Aktaş, 1996: 152). Bu yönüyle o, sadece bir şair değildir. Her ne kadar kendi döneminde, yazmış olduğu bazı manzumeleri ile büyük bir etki yapmış olsa da o aslında bir fikir adamı, bir sosyolog olarak varlık göstermektedir. Zaten, ona göre, devir de böyle olmayı zorunlu kılmaktadır; çünkü "şuur devri"dir ve bu devirde sanat, halkı terbiye etmek için, halk için, halka doğru yapılmalıdır. Bu amaçla şiir, muhtevanın emrine verilmelidir.

Gökalp'in bu amacının ilk kıvılcımı ve ilk hareketi Yeni Lisan hareketi, ilk yüksek sesi "Turan" adlı manzumesidir. Ancak, bu amaca en çok hizmet eden eseri *Yeni Hayat* adlı kitabıdır. Gökalp, bu kitabında, 1908-1918 yılları arasında bulunduğu birtakım yeni kıymetleri, vezin ve kafiye elbisesi altında ortaya koymuştur. Kurulan yeni devletin fikrî temellerini atma görevini üstlenmiş olan bir şahsiyetin, bu devletin iktisadî, ailevî, bediî, felsefî, ahlakî, hukukî, siyasî ve dinî bir takım meselelerine el atması, bu konularda fikir yürütmesi tabii ki normaldir. Ziya Gökalp de bu fikirlerini çeşitli makalelerinde ve kitaplarında belirtmiş olmakla birlikte, *Yeni Hayat* adlı kitabında da tespit etmektedir. Fakat Gökalp, bu manzumelerinde belirttiği fikirleri, makalelerinde ayrıntılı bir şekilde işlediği halde, neden böyle bir kitap yazma ihtiyacı duymuştur? Bu sorunun cevabı *Yeni Hayat* adlı kitabın başında bulunan "mukaddime"² mahiyetindeki metinde saklıdır. Gökalp (1976:7) bu metinde şöyle demektedir:

"Şuur devrinde şiir susar, şiir devrinde şuur seyirci kalır./ İçinde bulunduğumuz zaman, galiba, birinci devreye aittir: Şairler Müz'lerinden uzak düşmüş, vezinle kafiye şuurulu müteşâirler eline geçmiş.../ Bu hali çocukların hayatında da görürüz: Ders saatleri arasında oyun fasılaları var... Aynı zamanda çocuk terbiyesinde bir takım dersler oyun tarzında verilir. Bunun gibi, halk terbiyesinde de bâzı fikirlerin vezin kisvesinde arz edilmesi fena mı olur?"

Erol Köroğlu (2010: 265)'nin tespitine göre Gökalp, fikirlerini birbirini takip eden üç farklı yöntemle geliştirilmekte ve yaymaktadır. Bunlardan birinci sırada

---

¹ Ziya Gökalp'in, Türk devrimi ve Atatürk üzerinde bir etkisinin olup olmadığı konusunda bazı tartışmalar da yapılmıştır. Bu konuda olumlu görüş belirtenler yanında olumsuz görüş belirtenler de olmuştur. Örneğin bkz. Ali Yaşar Sanbay, "Ziya Gökalp ve Türk Devrimi", *Ziya Gökalp İçin Yazılanlar-Söylenenler, Haz. Şevket Beysanoğlu, C.III.*, Ankara 1978, s. 436.

² Bu kavramlaştırma –metnin aslında yoktur- bize aittir.

geleni çevresinde bulunanlarla yaptığı sohbetler, ikinci sırada makaleler, üçüncü sırada ise şiirlerdir. Köroğlu, Gökalp'in zihninde bir fikir belirginleşince bunu öncelikle kendisine destek veren ya da karşı çıkanlarla tartışarak bir argüman haline getirdiğini, daha sonra buna dayanan bir makale kaleme aldığını ve nihayetinde makaleyle aynı zamanda ya da makale yayımlandıktan hemen sonra onun ana düşüncesini daha sıradan ve his boyutunda yeniden üreten bir şiire dönüştürdüğünü söylemektedir. Bu tespit mukaddimede belirtilen ana düşünceye de uygun düşmektedir. Başka bir deyişle Gökalp, makalelerinde üzerinde durduğu fikirlerini *Yeni Hayat*'ta bulunan manzumeleriyle halkın anlayabileceği tarzda yeniden üretmektedir. Onun bunu yapmaktaki amacı ise şuur devrinin bir gereği olarak bu şekilde halkın terbiye edilmesidir. "Savaş gibi krizler Gökalp'in millî içtimaiyat yaklaşımına göre toplumsal bilincin ön planda olduğu dönemlerdir; gerçek şiir barış zamanının eseri olacaktır. Dolayısıyla şuur devrinde şiirsel ilham bir kenara bırakılacak ve halkın, arzulanan doğrultuda eğitilebilmesi için didaktik şiirler yazılacaktır." (Köroğlu, 2010: 265) Bu açıdan bakılınca *Yeni Hayat* adlı kitabın önemi de ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar günümüz şiir anlayışlarına göre önemsiz gibi gözükse de kitap, bu amaç doğrultusunda yazıldığı dönem açısından değerli bir eserdir. Nitekim bu kitabın yazıldığı dönemde edebiyatçıların çoğu sadece kişilikleriyle ya da politik ve ideolojik konularıyla değil, edebiyat hakkındaki görüşleriyle dahi kamusal alana müdahale etmektedirler. Edebiyat okurları ise gazete, dergi ya da kitaplarda okudukları eserlerin edebi olmanın dışında bir değere sahip olduğunun farkındadırlar. Bu yüzden günümüzde önemsizmiş gibi gözükken birçok edebî eser yazıldığı dönemde büyük gürültü koparmıştır (Köroğlu, 2010: 258). *Yeni Hayat* da bu eserlerden birisidir. Gökalp, bu kitapta siyaset, iktisat, eğitim, toplum, ahlâk, kadın, aile, dil ve edebiyat gibi, makalelerinde de ele aldığı birçok konu üzerinde durmuştur.

ŞUUR DEVRİ NE DEMEKTİR?

Yeni Hayat adlı kitabın yazıldığı yıllarda Servet-i Fünûn sanat anlayışı henüz tam olarak etkisini kaybetmiş değildir. Onlarla birlikte onlardan etkilenen Fecr-i Âtî şairleri de sanat anlayışlarına uygun şiirler yazmaya devam etmektedirler. O halde Gökalp, bu kitabın mukaddimesinde şiir ve *şuur* kavramlarını kullanırken neyi kastetmektedir? Devir gerçekten şuur devri midir? Bu devirde şiir gerçekten susmuş mudur? Şairler sanat perilerinden neden uzak düşmüştür? Şiir devrinde neden şuur seyirci kalır?

Şiir ve şuur kelimelerinin sözlükteki manalarına bakıldığı zaman aynı kökten gelen her iki kelimenin de ilk karşılığının bilme, anlama olduğu görülmektedir.³ D. Mehmet Doğan (2011: 1061-1067) hazırladığı sözlükte şiir kelimesine ilk olarak "bilme, tanıma, kavrama" anlamlarını vermekte; şuur kelimesini ise "Bir şeyi anlama, tanıma ve kavrama gücü" olarak açıklamaktadır. Mehmet Kanar (2005:

---

³ Bu konuda şu sözlüklere bakılabilir: Şemsettin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, Çağrı Yay., İstanbul 1998; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 17. b., Aydın Kitabevi, Ankara 2000.

668,671), *Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*'nde şî'r kelimesine ilk olarak "şîir", ikinci olarak "anlama" karşılığını vermekte; şu'ûr kelimesini ise "bilinç" kelimesiyle karşılamaktadır. Şiir kelimesine "sezgi, ilham, ilhama dayalı ifade" anlamlarını veren Sevan Nişanyan (2012: 592, 595) ise aynı yerde şuur kelimesine bakılması gerektiğini söylemekte; "bilinç, hızlı ve doğal kavrayış" olarak açıkladığı şuur kelimesinde ise şîir kelimesini işaret etmektedir. Bütün bu bilgiler şîirin aslında bir şuur işi olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle şîir, şuuruz yazılamaz. Mukaddimedede şîir zamanlarında şuurun etkisiz kaldığını söyleyen Gökalp'in böyle bir durumun farkında olmaması mümkün değildir. Onun kendisi ve nesli için "şairlik taslayan" ya da "şairimsi" gibi anlamlara gelen "mütaşîir" kelimesini kullanması bile aslında gerçek şîirin farkında olduğunu göstermesi için yeterlidir. Nitekim Yahya Kemal (1986: 23) de yakından tanıdığı Gökalp'in gerçek şîiri iyi bildiğini söylemektedir. Dolayısıyla burada, mukaddimedede geçen "şîir" ve "şuur" kelimelerinin aslında birer kavram olduğu, sözlük ve terim anlamlarının yanında farklı manalara geldiği ortaya çıkmaktadır.⁴

Mehmet Kaplan (1978: 436), Ziya Gökalp hakkında yazdığı bir makalesinde şuur kavramı ile ilgili olarak şunları söylemektedir: "Bir şeyin bir varlık olarak ortaya çıkması onun bilinmesine bağlıdır. Varlığı şuur aydınlatır. Bir kıymetin gerçekleşmesi de onun daha önce tasavvur edilmiş, heyecanla istenilmiş olmasını şart koşar." Gökalp kitabında, *yeni hayat* kavramı altında bir takım yeni kıymetlerden bahsetmektedir. Bu kıymetler aslında toplum hayatına ve toplum hayatına hâkim olan değerler karşısına çıkarılmış yeni siyaset, yeni iktisat, yeni felsefe, yeni sanat, yeni ahlak, yeni aile hatta yeni din gibi yeni hayatı meydana getiren bir takım yeni tekliflerdir (Aktaş, 2006: 195). Bu yeni tekliflerin varlık olarak ortaya çıkması onların bilinmesine, halkın şuurulu bir şekilde onları idrak etmesine bağlıdır. Gökalp, *Yeni Hayat* adlı kitabını bu amaçla kaleme almıştır. Ancak yeni hayat biçiminin milli hayatın ihtiyaçlarına göre şekillenmesi için de öncelikle "millet" ve "milliyet" kavramlarının açık bir biçimde ele alınıp işlenmesine ihtiyaç vardır (Aktaş, 2006: 195). Gökalp (2004: 72-73), *Türkçülüğün Esasları*'nda bu konuyla ilgili yaptığı değerlendirmede Meşrutiyet'ten önce memleketimizde bulunan işçilerin kolektif şuurlarında Türk milletinden olduklarına dair bir bilinç bulunmadığı için Türk milletinden de bahsedilemeyeceğini söylemektedir: "Çünkü bir zümre, fertlerinin ortak vicdanında şuurulu bir surette idrak olunmadıkça, sosyal bir zümre mahiyetini hâiz olamaz." Ona göre, toplumsal olaylar mutlaka, ait oldukları toplumun kolektif vicdanında bilinçli idrakler olarak bulunmalıdır. Nitekim "biz Türkiyelilerin kolektif vicdanımızda 'Türk milletindeniz, İslâm ümmetindeniz, Batı medeniyetindeniz'

---

⁴ Gökalp, manzume ve makalelerinde bazı kavramları dikkatle kullanır. O nedenle bunlara bilhassa dikkat etmek ve değerlendirmeyi ona göre yapmak gerekir. *Yeni Hayat*'ta "muasırlaşmak", "mefkûre", "hars", "medeniyet", "Tûran", "Lisan" vb. kavramları kullanmış. ve açıklamıştır. "Şiir" ve "şuur" kavramları da böyledir.

tasavvurları açık ve seçik görünüşler halinde belirmeye başlayınca, bütün sosyal hayatlarımız değişmeye başlayacaktır" (Gökalp, 2004: 72-73).

Burada Gökalp'in şuur kavramıyla neyi kastettiği belirginlik göstermektedir: Türkleşmek, İslâmlaşmak ve muasırlaşmak. Şuur devri, Türkleşmek, İslâmlaşmak, muâsırlaşmak devridir. Daha doğru bir ifade ile halkı terbiye etmek maksadıyla şiir görünümünde, yeni hayat adlandırmasıyla sunulan birtakım yeni kıymetler bu üç kavramın açılımlarıdır. *Yeni Hayat*'ta bulunan manzumelerin hemen hepsini bu üç kavrama göre okumak mümkündür. Birol Emil (1997: 174)'e göre, Ziya Gökalp, II. Meşrutiyet sonrasında ideoloji, siyaset, fikir ve edebiyat karmaşası ortasında imparatorluk batarken kurulacak yeni Türkiye'nin ideolojisini bulmuştu: Türkleşmek, İslâmlaşmak ve muasırlaşmak. Emil (1974: 165), aynı yazısında Gökalp'in "Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Garp medeniyetindenim" düsturunu bir amentü olarak kavramlaştırmakta; Ahmet Hamdi Tanpınar (1969: 105) da Gökalp'in bu üç kavramını isim yaptığı kitabı için ilmihal kavramını kullanmaktadır. Tanpınar, bu eserin daha sonra *Türkçülüğün Esasları* şeklinde genişlediğini söylemekte, Hasan Akay (1998: 25) da, *Türkçülüğün Esasları* için bir çeşit amentü ifadesini kullanmaktadır. Bu kavramlaştırmalar her iki eserin de getirdikleri yeni kıymetler açısından yazıldıkları dönemde kutsal metinler gibi algılandıklarını göstermek için yapılmıştır. Ancak dikkat çekici olan bu yeni kıymetlerin *Yeni Hayat*'ta daha da basitleştirilmiş olarak yeniden ortaya konulmuş olmasıdır. Bu bağlamda, ilmihal ve amentü adlandırmalarının devamı niteliğinde *Yeni Hayat* için de Gökalp'in kitaplarında ve makalelerinde bulunan fikirlerin akılda tutulmaya, heyecan ve coşkuyla söylenmeye müsait bir çeşit ilahi kitabı benzetmesini yapmak da mümkündür.

Türkleşmek, İslâmlaşmak, muasırlaşmak mefkûreleri, Gökalp'in fikirlerinin anahtarı konumundadır. Ayrıca, bu mefkûrelerin temelinde de *millî* kavramı yatmaktadır. Bilindiği üzere 1911 sonrasında göstergesi millî uyanıştır. Millî uyanışın görünen ilk işareti lisan davasıdır. Lisan davasının arkasında ise gerçekte yeni insan ve yeni hayat davası vardır. Burada geçen yeni kelimesi, doğrudan *millî* anlamına gelmektedir. Bu anlam, aynı dönemlerde faaliyet gösteren diğer toplulukların kullandıkları anlamlardan farklıdır. Çünkü Millî Edebiyat Dönemi temsilcileri sanatsal anlamda yeni olanın peşine düşmemişlerdir. Onlar sadece fikir ve prensip anlamında yeni olanın peşindedirler ve yeni adı altında aslında millî olanı araştırmaktadırlar. Çünkü devir, millîleşme devridir ve Gökalp'e göre millî olmanın yolu da milletin kendi varlığının farkına varmasından, kendini anlamasından, tek kelime ile şuurlanmasıyla geçmektedir. Fakat burada geçen millî kavramı da yanlış anlaşılmalıdır. Millî kavramıyla bu üç ana mefkûre tek bir kavrama indirgenmekte değildir. Fakat birbirlerinden ayrılmaz bir bütünü oluşturan bu üç mefkûre aynı zamanda nasıl millî olunacağını da göstermektedir.⁵

---

⁵ Gökalp. *Türkçülüğün Esasları*'nda "Estetik Türkçülük" bahsinde de edebiyatımızın millîleştirilmesi için halka doğru gitmenin yanı sıra Batı'ya doğru gidilmesi gerektiğini de söylemektedir. Bu konuda bakınız: Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Haz. Mehmet Kaplan, MEB Yay., İstanbul 2004, s. 80.

Bu mefkûreleri birbirinden bağımsız olarak düşünmek de imkânsızdır. Çünkü her bir kavram tek başına bir işe yaramaz. Bu noktadan hareket eden Emil (1997: 177), bu bütünlüğü Gökalp'in sisteminin yeniliğine ve doğruluğuna bir delil olarak da göstermektedir.

Görüldüğü gibi bu dönem sanatçıları için millî kavramı da doğrudan doğruya yeni anlamına gelmektedir. O halde Gökalp'in *Yeni Hayat* adlı kitabını, yeni-millî-hayat biçiminde açıklamak herhalde yanlış olmayacaktır. Çünkü o, bu kitabıyla "Birinci Dünya Savaşı'na girişle birlikte artık koşulların çok daha uygun olduğu yeni 'millî' toplumsal hayatı biçimlendirme uğraşına" girişmiştir (Köroğlu, 2010: 278).

Mukaddimede geçen şuur kavramı bağlamında Gökalp'in *Yeni Hayat*'ta ileri sürdüğü yeni kıymetler ise örnekleri ve kısa açıklamalarıyla beraber şöyledir:

Yeni Dinî Kıymetler: "Din", "Din ile İlim", "Çocuk Duaları" ve "İlahiler" adlı manzumeleri (Gökalp, 1976: 9-42) bu kıymetleri ortaya koymaktadır. "Din" manzumesiyle sadece sevildiği için kendisine tapılan Allah'tan bahseden şair; ümit ve korkuyu, cennet ve cehennemi ve şeytanı arka plana atmakta, dinî vazifeyi ortadan kaldırmakta, bunların yerine erenlerin esrarından söz söylenilmesini istemektedir. "Din ile İlim" manzumesinde iki alanın birbiriyle ilişkisini ortaya koyan şair; "Çocuk Duaları" manzumesinde çocuklara dinî ve millî eğitimin nasıl verilmesi gerektiğini anlatmaktadır. Gökalp'in mistik yönünü de gösteren "İlahiler" adlı manzumede ise Allah, sevgili olarak gösterilmektedir.

Yeni Siyasî ve Sosyal Kıymetler: "Vatan", "Millet", "Medeniyet", "Kavim", "İslâm İttihadı", "Halife ve Müftü", "Devlet" manzumeleri (Gökalp, 1976: 11- 33) "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" mefkûrelerini bir kez daha ortaya koyan kıymetleri içermektedir. Üç bölüme ayrılabilen "Vatan" manzumesinde, vatanı oluşturan unsurları ve vatanî ahlâkı ortaya koyan şair ibadethanelerde ezanın, mekteplerde ise Kuran'ın Türkçe okunmasını istemektedir. "Turan" manzumesinin bir devamı olan "Millet" manzumesinde artık sınırları belli olan bir vatandan bahseden Gökalp, milleti "millet" yapan dil, din ve hars birlikteliği gibi unsurları ortaya koymaktadır. "Millet" manzumesiyle birlikte değerlendirilmesi gereken "Kavim" manzumesi Türk milletinin yeniden doğuşunun nasıl gerçekleşeceğini göstermektedir. "Türkleşmek" mefkûresini gösteren bu manzumelerin ardından "İslamlaşmak" mefkûresine göre değerlendirilebilecek manzumeler gelmektedir. Bunlardan ilki, bütün İslam ümmetinin yaşadığı yerleri bir devlet, halifeyi ise bunların hepsinin hakanı olarak gören "İslâm İttihadı" adlı manzumedir. Bu manzumede Gökalp, bütün Müslümanların tabi olmasını istediği halifeyi, İslam ümmetini bir araya toplayacak bir kuvvet olarak görmektedir. Kendisine bir kutsallık kazandırılan devletin, kanunla; kanunun ise örfle eş değerde gösterildiği "Devlet" manzumesinden sonra gelen "Halife ve Müftü" manzumesinde devletin başında halifenin bulunduğu ve fetvadan ibaret olan dinin temsilcisinin ise müftü olduğu söylenmekte; "muasırlaşmak" mefkûresine göre değerlendirilebilecek "Medeniyet" manzumesinde ise "medeniyet" kavramı açıklanmaktadır.

Yeni Eğitim Kıymetleri: "Darülfünun", "Küllîye" ve "Deha" manzumeleri (Gökalp, 1976: 36-37) bu kıymetleri barındırmaktadır. "Dârülfünun" adlı manzumede hükümetin müdahale etmediği, bağımsız bir eğitim talebinde bulunan Gökalp, "Küllîye" manzumesinde okullarda dinî ilimler ile müspet ilimlerin beraber okutulması gerektiğini söylemekte, "Deha" manzumesinde ise okumuşların millî kültürü öğrenmeleri için halka doğru gitmelerini istemektedir.

Yeni Ahlakî Kıymetler: Bunlar "Vazife", "Vefa", "Ahlak" ve "Seciye" manzumeleriyle (Gökalp, 1976: 13-15) ortaya konulan; fert yerine milletin, ferdi istek ve özelliklerin yerine millî istek ve özelliklerin geçirildiği, millete hizmet etmenin kutsandığı ve millet olma şuurunun kazandırılmaya çalışıldığı kıymetlerdir. Bu manzumelerde Gökalp'in ahlakî fedakârlıkla eş değerde tuttuğu da söylenebilir.

Aile ve Kadınla İlgili Yeni Kıymetler: "Aile", "Meslek Kadını", "Kadın" ve "Ev Kadını" manzumeleri (Gökalp, 1976: 19-32) bu kıymetleri göstermektedir. "Aile" ve "Kadın" manzumelerinde aile müessesesinin kanuna uygun bir hale getirilmesini ve nikâh, talak, miras gibi konularda kadın ve erkeğin eşit olması isteyen Gökalp, başta dinî alan olmak üzere bütün alanlarda ailenin sembolü olan kadının haklarının korunmasını istemektedir. "Meslek Kadını" adlı manzumede fikrinin yükselmesi için kadına da çalışma hakkının verilmesi gerektiğini söyleyen Gökalp; "Ev Kadını" adlı manzumede ise mutlu kadını saadet perisine, huzurlu olan yuvayı ise cennete benzetmektedir.

Yeni İktisadî Kıymetler: "Bütçe Birliği", "Vakıf" ve "Köy" manzumelerinde (Gökalp, 1976: 16-35) bu kıymetleri ele alınmaktadır. "Bütçe Birliği" manzumesinde vakıflar ve onların gelirleriyle ilgili görüşlerini ortaya koyan Gökalp, "Vakıf" manzumesinde vakıfların tamamen ortadan kaldırılması gerektiğini sebepleriyle beraber dile getirmektedir. "Köy" manzumesinde ise hür olmasını istediği köy hayatındaki iktisadî ve ticarî konuları işlemektedir.

Yeni Dil ve Edebiyat Hakkındaki Kıymetler: "Lisan", "San'at" ve "Asker ile Şair" manzumeleri (Gökalp, 1976: 17-38) bu kıymetleri göstermek için yazılmıştır. "Lisan" manzumesinde Yeni Lisan hareketiyle ortaya konulan fikirler şiir diliyle anlatılmıştır. "Sanat" ve "Asker ile Şair" manzumelerinde ise Gökalp'in istediği şairin özellikleri sıralanmaktadır.

Görüldüğü gibi Gökalp, makalelerinde detaylı bir şekilde ele aldığı birçok konuyu *Yeni Hayat*'ta da şiir görünümünde tekrar etmiştir. Onun bunu yapmasındaki amaç ise halkı şuurlu bir hale getirmektir.

ŞİİR KAVRAMININ GÖKALP İÇİN ANLAMI NEDİR?

Daha önce değindiğimiz gibi Ziya Gökalp, gerçek şiirin ne olduğunu çok iyi bilmektedir fakat şiir yazma konusunda yetenekli değildir. Bu konuda görüş bildiren Yahya Kemal (1986: 23), Gökalp'in gerçek şiiri iyi bildiği halde şair olmadığı için döneminde şiir sanatı adına bir yenilik getiremediğini söylemektedir.

İsmail Hakkı Ertaylan (2011: 1067) ise Gökalp'in sanatının "câlib-i nazar bir kuvvet ve mahâreti hâiz" olmadığını belirtmekte ve "manzume" kelimesiyle adlandırdığı eserlerinin şiir derecesine yükselemediğini dile getirmektedir. Ona göre bir tecrübe, bir deneme olarak değerlendirilmesi gereken ve öğretici eserler olan manzumeleriyle Gökalp, "belki açtığı cereyan ve vücuda getirdiği teşkilat itibariyle" önemlidir (Ertaylan, 2011: 1067). Ancak bu, onun şiir sanatı adına önemsiz olduğu anlamına da gelmemelidir. O, her ne kadar bu konuda bir başarı gösteremese de kendisinden sonra gelenler için yolu açmış ve 1923 sonrası şairlerine rehberlik etmiştir (Koroğlu, 2010: 264).

Gökalp'in gerçek bir şair olarak değerlendirilememesinin asıl sebebi ise yukarıdaki alıntılarda da işaret edildiği üzere, manzumelerinin merkezine çok değer verdiği fikirlerini yerleştirmiş olmasıdır. Bu, mananın şiirle eşdeğerde görülmesi anlamına geldiği gibi vezin ve kafiye dışında şiirin diğer özelliklerinin de göz ardı edilmesi demektir.⁶ Hâlbuki mana tek başına şiirin değerini gösteren bir özellik değildir. Şiirlerde de fikirler olabilir ve bu fikirler bir bilgi olarak buldukları sürece problem yoktur fakat bunlar eğer kurucu unsurlara dönüşmeye başlarsa bu durum şiiri şiir olmaktan çıkaracaktır (Wellek & Varren, 1993: 101). Gökalp, fikirlerini manzumelerinin kurucu öğelerine dönmüştür. Bu yüzden o manzumelerinde bile bir şair olarak değil, bir mütefekkir olarak karşımızda durmaktadır.

Gökalp'in sanat anlayışının temelinde de yine millî kavramı yatmaktadır. O, sanatın özünü de kendi tarihinde aramaktadır. Ona göre eski Türklerde estetik zevk çok yüksektir. Kazılarda ortaya çıkarılmış olan mermer heykeller, Yunan heykellerinden aşağı değildir. Masalların, halk şiirlerinin güzelliği Türklerin estetikte de maharetli olduklarını göstermektedir. (Gökalp, 2004: 140-141) Aynı zamanda eski Türklerin vezni de hece veznidir. Gökalp, bu ve bunun gibi örneklerden hareket ederek millî vezin, millî edebiyat, millî musiki gibi adlandırmalar kullanmaktadır. Ayrıca ona göre, nakkaşlık, ressamlık gibi diğer sanat dalları da halk tarafından ortaya çıkarıldıkları için tamamı ile millîdirler (Gökalp, 2004: 147). Dikkat edilirse Gökalp, eski Türkler ve halk gibi ifadeler üzerinden sanatı tanımlamaya çalışmıştır. Bu durum onun şiir kavramıyla neyi kastettiğini belirginleştirmektedir. Gökalp, şiir kavramıyla sırf sanat yapmak için yazılan şiiri kastetmektedir. O, şiire karşı değildir fakat sadece sanat için yazılan şiire karşıdır. Ona göre sanat da halk için ve halka doğru yapılmalıdır.

"Halka doğru gitmek", ne demektir? Halka doğru gidecek olanlar kimlerdir? Bir milletin aydınlarına, fikir adamlarına o milletin 'seçkinler'i adı verilir. Seçkinler, yüksek bir eğitim ve öğretim görmüş olmakla, halktan ayrılmış olanlardır. İşte halka doğru gitmesi lâzım gelenler bunlardır." (Gökalp, 2004: 46)

---

⁶ Diğer özellikler için şu kitaplara bakılabilir: Doğan Aksan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Engin Yay., Ankara 1999, s. 76-244; Hasan Akay, *Şiir Alâmetleri*, 3F Yay., İstanbul 2006, s. 77- 117; Sedat Umran *Şiirde Metafizik Gerçek*, İz Yay., İstanbul 2004.

Gökalp bunlara "okumuşlar" adını vermektedir. Diğer bir deyişle onun halka doğru gitmesini istediği "seçkinler", okumuş olanlardır. Bunların halka doğru gitmelerinin nedeni ise şu iki maddede açıklanmaktadır: "1) Halktan millî kültür terbiyesi almak için, halka doğru gitmek. 2) Halka medeniyet götürmek için, halka doğru gitmek." (Gökalp: 2004: 47),

Gökalp, *Yeni Hayat* kitabında bulunan "Dehâ" adlı manzumesinde de okumuşların, millî kültürü öğrenmeleri için halka doğru gitmelerini istemektedir:

"Okumuşlar! Bırakınız gururu/ Millî harsı öğreniniz milletten / O vicdandır, sizse onun şuru / Köksüz şuur uzak değil cinnetten / Doğru san'at, doğru ahlâk, doğru din / Hep ondadır halk içine dalınız; / Dâhî gibi her hatâdan pâk, emin / Olmak için feyzi ondan alınız! " (Gökalp, 1976: 42)

Bu manzumede *Türkçülüğün Esasları*'nda olduğu gibi, medeniyet götürmek için halka doğru gitmek maddesi yoktur. Fakat burada Gökalp, kendisine uyulan yön olarak halkı göstermektedir. Bu bağlamda okumuşların gururu bırakmalarını, millî harsı öğrenmek için millete gitmelerini istemektedir. Çünkü halk bir vicdandır, okumuşlar ise onun şurudur. Kökü halka bağlı olmayan bir şuur, cinnetten uzak değildir. Millî kültür bazı sosyal hayatlardan oluşur. Dolayısıyla halktan millî kültür alınırken bu sosyal hayatlar da alınacaktır. Sanat, ahlâk, din, gibi sosyal hayatların doğru olanları hep halktadır. Bu yüzden seçkinler mutlaka halka doğru gitmelidirler. Dâhî olmak için de mutlaka feyzi halktan almalıdırlar. Ona göre eskiden okullar halk mektebi, ya da millî mektep özelliklerine sahip olmadıkları için seçkinlerin çocukken almış oldukları eğitimde de millî kültür yoktu. Bu yüzden onlar millî kültürden ve millîlikten mahrum olarak yetişmişlerdir. Bu durumda seçkinlerin yapması gereken şey halkın arasına girerek onun lisanından düşüncesine, sanatından dinî hayatına, giyinişinden aile hayatına kadar her şeyini araştırmak; Türk kültürüne ait unutulmuş ne varsa hepsini ortaya çıkarmak ve özümsemek; halka ait olan eserleri toplayıp sergilemektir (Gökalp, 2004: 47-48). "İşte, Türk milletinin seçkinleri, ancak uzun müddet halkın bu millî kültür müzeleri ve mektepleri içinde yaşadıkdan ve ruhları tamamıyla Türk kültürü ile dolduktan sonradır ki *millileşmek* imkânına kavuşurlar." (Gökalp, 2004: 48)

Gökalp (1982: 16), "Dehaya Doğru" adlı makalesinde de halka doğru giden düşünürler ve sanatkarlar için millî güzîdeler ifadesini kullanmaktadır. Ona göre, düşünürler ve sanatkarlar dinî, ahlâkî, bedîî ilkelerde halkı temsil eden bireylere dönüşebilirlerse o zaman onlara millî güzîdeler denilebilir. Bu durum, onların öncekilerden farklı ve özgün eserler vermelerinin de yolunu açacaktır.

Gökalp, *Yeni Hayat*'ta bulunan "Sanat" adlı manzumesinde bu fikirlerini biraz daha belirginleştirmektedir. Bu manzumede yeni şair ile eski ozanı karşılaştıran Gökalp, bu karşılaştırma sonunda yeni şairi, eski ozanın yoluna davet edilmektedir. Manzumeye göre eski ozanın şiirdeki özellikleri şöyledir:

a) Hece vezni kullanır.

- b) Arapça ve Farsça kelimeleri değil, halkın kullandığı Türkçe kelimeleri tercih eder.
- c) Şark ve Garp'tan gelen hiçbir akımdan etkilenmez. Onun kaynağı doğrudan doğruya halktır. Başka bir deyişle eski ozan, halka doğru gitmektedir (Gökalp, 1976: 25).

Bu özellikleriyle Gökalp, bizzat kendisi ve kendi görüşünü benimseyen şairleri tarif etmektedir ve yeni şairlerin de parnasizm ve sembolizm gibi akımları bırakıp halka doğru gitmeleri gerektiğini söylemektedir.

Kitapta bulunan "Asker ile Şair" adlı manzumede ise Gökalp, asker ile şairi karşılaştırmakta; askeri, şairden öne geçirmekte; gerçek şairin asker olduğunu söylemekte ve en sonunda şairlerden askerler için şiir yazmalarını istemektedir. Gökalp'in askeri şairden üstün tutmasının sebebi canını vatanı için feda etmesidir: "O orada senin için kanını / Seve seve akıtırken, ey şair!... / Sen, ne için ona birkaç ânını, / Vakf ederek yazmıyorsun bir şiir?" (Gökalp, 1976: 38) Asker, siperinde uyumaktadır fakat uykuda olduğu halde asıl sezen ve duyan odur. Belki birazdan canını, vatanı için feda edecektir. Bu, oldukça önemlidir. O, her şeyi vatan için yapmaktadır. Onun kalbindeki bütün zevki ve elemi, vatanından gelmektedir. Gökalp'in asıl anlatmaya çalıştığı şey, şairin de bir nevi asker olması, onun gibi hissetmesi ve duyması, daha doğru bir ifade ile asker-şair olmasıdır. Ona göre şair, kalemini vatan için kullanmalıdır. Onun anladığı şairlik ve şiir budur. O, sırf sanat için yazılan şiire karşıdır. Şiir, halk için, halka doğru yazılmalıdır. O halde, "Sanat" manzumesinde bahsettiği eski ozan böyledir ve yeni şair de böyle olmalıdır. Çünkü ona göre içinde bulunulan devir bunu gerektirmektedir.⁷

Görüldüğü gibi Gökalp, gerçek şiiri bildiği halde şuur devrinin bir gereği olarak onun amacını, içeriğini, kaynağını ve işlevini değiştirmiştir. Onunla birlikte şiirin amacı halkı şuurlandırmak, içeriği halk kültürü, kaynağı halk olmuş; öncelikle kendi tabiatına sadık kalması gereken şiirin işlevi ise kendi dışına yönelmiştir. Bu durum şiiri şiir olmaktan çıkarmış ve çok sayıda manzume kaleme almış olan Gökalp'in de bir şair olarak değil, mütefekkir olarak anılmasına sebep olmuştur.

SONUÇ

Mukaddimeden anlaşıldığı gibi, Gökalp'in amacı halkın terbiye edilmesidir ve bunun için bazı fikirler şiir görünümünde sunulmuştur. Çünkü bunların muhatabı doğrudan doğruya halktır ve bu manzumeler bu şekilde âdeta sloganlaştırılmaktadır. Şairin amacı, halkı şuurlandırmaktır ve o, sanatı, özel manada şiiri, bu devirde amacına hizmet edecek araçların başında görmektedir. O halde kitap içinde bulunan manzumeleri şiir ve şuur kavramlarına dikkat ederek

---

⁷ Gökalp'in "yeni şair"i çağırıldığı bu yolun Servet-i Fünûncuların şiir anlayışına göre, şiirsiz ve şairsiz bir yol olduğu söylenebilir. Çünkü bilindiği üzere onlar için varlık sebebi sadece kendisi olan sanat her şeyin merkezindedir.

okumak gerekir. Devir şuur; Türkleşmek, İslâmlaşmak, muasırlaşmak; daha doğru bir ifade ile millîleşmek devridir. Bu devirde şiir susmuş değildir; fakat Gökalp'in anladığı manada bir şiir değildir bu. Çünkü ona göre sanat, halk için, halka doğru yapılmalıdır. Bu amaç için çalışan, vezinle kafiyeyi eline geçirmiş şuurlu müteşairlerden birisi olan Ziya Gökalp, mefkûrecilik kuvvetinden de faydalanarak, yeni hayatın hususiyetlerine ait olan bir takım yeni kıymetleri araştırmış, bulmuş ve bunları *Yeni Hayat* adlı kitabında bulunan manzumelerinde ifade etmiştir.

KAYNAKLAR

- Akay, H. (1998). *Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatında Yeni Fikirler*. İstanbul: Kitabevi.
- Aktaş, Ş. (1996). *Yenileşme Dönemi Türk Şiiri ve Antolojisi (1860-1920) 1*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Aktaş, Ş. (2006). Milli Edebiyat Dönemi (1911-1923), *Türk Edebiyatı Tarihi 3*. Ankara: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları,
- Devellioğlu, F. (2000). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. 17. b. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Doğan, D. M. (2011). *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: Yazar Yayınları.
- Emil, B. (1997). Ziya Gökalp'de 'Muasırlaşmak' Fikri ve Öncesi. *Türk Kültür ve Edebiyatından-2/ Şahsiyetler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ertaylan, İ. H. (2011). *Türk Edebiyatı Tarihi I-IV*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi,
- Gökalp, Z. (1982). Dehâya Doğru, *Makaleler VII*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (2004). *Türkçülüğün Esasları*. (Haz. M. Kaplan) İstanbul: MEB Yay.
- Gökalp, Z. (1976). *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*. Haz. İ.Kutluk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (1976). *Yeni Hayat/Doğru Yol*. (Haz. Müjgan Cunbur) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kanar, M. (2005). *Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Derin Yayınları,
- Kaplan, M. (2004). Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserler Hakkında Birkaç Söz. *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: MEB Yay.
- Kaplan, M. (1978). Ziya Gökalp ve Mefkûrecilik, *Ziya Gökalp İçin Yazılanlar-Söylenenler III*, (Haz. Şevket Beysanoğlu) Ankara: Ziya Gökalp Derneği Yayınları.
- Kemal, Y. (1986). *Siyâsî ve Edebî Portreler*. (3.b.) İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.

- Köroğlu, E. (2010). *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı 1914-1918*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nişanyan, S. (2012). *Sözlerin Soyacağı (Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü)*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Sami, Ş. (1998). *Kâmûs-i Türkî*, İstanbul: Çağrı Yay.
- Tanpınar, A. H. (1969). *Edebiyat Üzerine Makaleler*, (Haz. Z. Kerman) İstanbul: Devlet Kitapları.
- Wellek R., & Varren A. (1993). *Edebiyat Teorisi*, (Çev. Ömer Faruk Huyugüzel) İzmir: Akademi Kitabevi.

MAKALE YAZIM İLKE VE KURALLARI

Dergimize gönderilen yazılar, ulusal ve uluslararası araştırma ve yayın etiğine uygun bir şekilde hazırlanmalı ve sosyal bilimler alanında, bilime katkısı olan özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımalıdır.

- Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının kapsamıyla uyumlu; yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır.
- Türkçe ve yabancı dildeki özetler; yazının amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtmalıdır. Türkçe makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; İngilizce makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; Arapça yazılmış makalelerin başına ise Türkçe, İngilizce ve Arapça özet eklenmelidir. Türkçe ve yabancı dildeki özetlere beşer tane anahtar kelime eklenmelidir. Özetlerin 100-300 kelime arasında olmasına dikkat edilmelidir.
- Makaleler, dil ve ifade bakımından dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, makalede açık ve yalın bir anlatım yolu izlemeli, ayrıca amaç ve kapsam dışına çıkan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir.
- Makalenin hazırlanmasında bilinen bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı, yazının amacına ve kapsamına uygun olarak seçilmeli, makalede değinilmemiş gereksiz belgelere ve kaynaklara yer verilmemelidir.
- Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgelerin üstünde kolayca anlaşılacak biçimde yalın ve yeterli bir açıklama bulunmalıdır.
- Makalede kullanılan kaynaklar yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, kullanılan her belge kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.
- Sonuçlar, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara sonuçta yer verilmemelidir.

YAZAR REHBERİ

Gönderilen çalışmalar hakem değerlendirmesi için aşağıda belirtilen yazım kurallarımıza uygun olarak hazırlanmalıdır.

- Makale başlığı ilk harfler büyük, sola yaslı, 14 punto olacak şekilde yazılmalıdır.
- Teşekkür yazısı ve çalışma ile ilgili açıklamalar varsa dipnot olarak bildiriniz.
- Paragraflar ve başlıklar içerden başlamamalıdır. Metin iki yana dayalı, satır aralığı tek olmalıdır. Sayfa düzeni normal, sayfa yapısı üstten 4cm, alttan 4.5 cm, sol 3.5 cm, sağ 3.5 cm, cilt payı 0, üst bilgi 1.25 cm. alt bilgi 3,5 cm olmalıdır.
- Metinler Times New Roman, 12 punto, normal, her iki tarafa dayalı olarak yazılmalıdır.
- Metin içinde satır aralığı 1 satır olacak şekilde hazırlanmalıdır.
- En fazla 40 sayfa olmasına özen gösterilmelidir. 40 sayfadan fazla olan çalışmalar editör onayıyla yayımlanabilir.
- Metin içinde özel olarak vurgulanmak istenen cümlelerde italik yazı karakteri kullanılmalıdır:
- Paragraf öncesinde ve sonrasında aralık (spacing) değeri olarak 6 nk boşluk

verilmelidir.

- Makaleyi bölümlere ayırırken numaralandırma kullanılmamalı; başlıklar büyük ve bold, alt başlıklarda kelimenin ilk harfi büyük ve bold, üçüncü düzey başlıklarda kelimelerin ilk harfi büyük, dördüncü düzey başlıklarda yalnızca kelimelerin ilk harfi büyük ve italik olmalıdır.

Örnek:

KAMU PERSONEL YÖNETİMİNİN GELİŞİMİ

Planlı Dönem Öncesi Çabalar

Yabancı Raporlar

Fritz Neumark Raporu

- Tablolara başlık ve sıra numarası verilmeli ve sayfaya ortalanmalıdır. Tablo başlıkları tabloların üstünde yer almalı ve sola yaslı olmalıdır.

- Şekiller ve tablolar metin içerisinde yer almalıdır. Şekil ya da tablonun kaynağı, şeklin ya da tablonun altında metin içi kaynak gösterme şartlarına uygun bir şekilde belirtilmelidir.

- Tablo ve şekillerde başlıklar, kaynak ve tablo içindeki veriler 11 punto olarak ayarlanmalıdır. Sayfaya sığmaması durumunda minimum 9 punto ayarlanabilir.

- Formüller ve denklemler, denklem editörü ile yazılmalıdır. Tüm denklemlere sıra numarası verilmelidir. Formüller ve denklemler paragraf başından başlamalıdır. Sıra numarası parantez içinde ve satırın en sağında bulunmalıdır.

- Kaynakların gösterimi dipnotlarla değil, metnin içerisinde parantezlerle yapılmalıdır. Açıklama notları ise sayfa altında dipnot şeklinde belirtilmelidir. Kaynaklar aşağıda tabloda örneklendirildiği gibi metin içerisinde gösterilmelidir.

- Çalışmada metin içerisinde atıf yapılan kaynaklar mutlaka kaynakçada yer almalıdır. Yazara(lara) atıf ile kaynakçanın uyum gösterip göstermediğini mutlaka kontrol etmelidir.

Kaynakça tek satır aralığında yazılmalı ve mutlaka yazar soyadına göre sıralanmalıdır. Yazar(lar)ın soyadı açık bir şekilde yazılmalıdır. Birden fazla yazar olması durumunda, tüm yazarların soyadları, adlarından önce belirtilmelidir. Kaynakçada aşağıda örneklenen biçime uyulmalıdır.

Not: Kaynakça için aşağıda verilen örnekler word dosyalarında yer alan “APA Altıncı Baskı” formatına uygun olarak hazırlanmıştır. Yazarlar Word dosyasında, “Başvurularım -Alıntılar ve Kaynakça - Alıntı Ekle- APA” aşamalarıyla alıntılarını yaparlarsa, kaynakçalarını kolay hazırlayabilecekleri gibi genel olarak dergide bütün kaynakların biçiminin aynı olmasına yardım etmiş olacaklardır.

Bitlis Eren Üniversitesi SBE Dergisi Atıf (gönderme) ve Kaynakça Yazım Kuralları

	Metin İçi Atıf (gönderme)	Kaynakça Yazımı
Tek Yazarlı Kitap	(Taşkiran, 2015: 15)	Taşkıran, H. (2015). <i>Selçuklu Devletlerinde Suikastlar</i> . İstanbul : Selenge Yayınları.
İki Yazarlı Kitap	(Erat & Arap, 2016: 90).	Erat, V., & Arap, İ. (2016). <i>Dünyada ve Türkiye’de Bilim İktidar İlişkisinin Evrimi</i> . Ankara : Notabene Yay.
Üç, Dört ve Beş Yazarlı Kitap	(Koçak vd., 2016: 101)	Koçak, Z., Demirtaş, M., & Taşkiran, H. (2016). <i>XIX. Yüzyılda Ahlat’ın Demografik Durumu</i> . Ankara : Gece Kitaplığı Yayınları.
Editörlü Kitapta Bölüm	(Gül, 2013: 70)	Gül, S. S. (2013). Sosyal Devlet ya da Refah Devleti Nedir? İ. Kamalak, & H. Gül içinde, <i>Toplumcu Belediyecilik</i> (s. 65-97). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
Tek Yazarlı Makale	(Özdemir, 2010: 96)	Özdemir, A. (2010). Sılm ve Sulh Kavramları Açısından Kur’ân Barışı. <i>Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi</i> , 12(2), 90-100.
Çok Yazarlı Makale	(Şengül & Parlakpınar, 2017: 75)	Şengül, M. B., & Parlakpınar, M. (2017). Mehmet Rauf’un Genç Kız Kalbi Romanında Yeni Kadın. <i>Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi</i> , 3(7), 70-80.
Bildiri	(Akkoyunlu, 2007: 62)	Akkoyunlu, B. (2007). Öğrenme stilleri. Y. Tonta (Ed.) <i>Bilgi Yönetimi Ulusal Sempozyumu bildiriler kitabı</i> içinde (ss.51-71). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
Tez	(Kürüm, 2013: 67)	Kürüm, E. (2013). Muhsin İlyas Subaşı Hayatı Sanatı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme (Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Web Sayfası	(MİPEX, 2015)	MİPEX. (2015). <i>Access to Nationality</i> . 05 01, 2017 tarihinde Migrant Integration Policy: http://www.mipex.eu/access-nationality adresinden alındı.